KETTÂNÎ

Hz. Peygamber'in Yönetimi

et-terâtîbu'l-idâriyye

2

İZ YAYINCILIK

© İz Yayıncılık Limited Şirketi, 2012
Sertifika no: 17313

İZ YAYINCILIK: 12
islâm klasikleri dizisi: 2
ISBN 978-975-355-544-9 (tkm)
ISBN 978-975-355-546-3
3. Baskı; İstanbul, 2012

Özgün adı:
et-Terâtîbu'l-Idâriyye
ve'l-Amâlât ve's-Sinâât ve'l-Metâcir ve'l-Hâletü'l-İlmiyyetü'lletî Kânet Alâ Ahdi Te'sîsi'l-Medeniyyeti'l-Islâmiyye fi'l-Medîneti'l-Münevvereti'l-Aliyye I-II, Rabat 1346-1347.
(Tercümenin ikinci cildi, Arapça metnin c.I, s. 441–480 ve II. cildin tamamını kapsamaktadır.)

Çatalçeşme Sokağı No: 27/2 Cağaloğlu 34110 İstanbul
telefon: (212) 5207210
faks: (212) 5115791
www.iz.com.tr
e-posta: bilgi@iz.com.tr

kapak: Medine Efe

Basıldığı yer: İklim Ofset; Litros Yolu Fatih İş Merkezi No: 280 Topkapı İstanbul

Hz. PEYGAMBER'İN YÖNETİMİ

et-terâtîbu'l-idâriyye

MUHAMMED ABDÜLHAY EL-KETTÂNÎ

Kaynakların tesbiti ve ilavelerle çeviren:
Doç. Dr. AHMET ÖZEL

2

İZ YAYINCILIK

MUHAMMED ABDÜLHAY b. ABDÜLKEBİR el-KETTÂNÎ; Faslı tanınmış hadîs ve tasavvuf âlimi. 1886'da doğdu. Babası, Kettâniyye tarikatının kurucusu ağabeyi Muhammed el-Kettânî, dayısı Cafer b. İdris el-Kettânî ve zamanının tanınmış alimlerinden İslâmî ilimleri tahsil etti. Bizzat ders aldığı hocaları yanında, İslâm dünyasının çeşitli yerlerinde mektupla irtibat kurduğu birçok tanınmış âlimden icazet aldı. Daha yirmi yaşlarında iken temel İslâmî kaynakları okutmaya başladı. Ağabeyi ile birlikte Fas'ta, sömürgeci güçlere ve ülkede gerçekleştirilmek istenen İslâmdışı ıslâhatlara karşı mücadele verdi. 1909'da ağabeyi ve babasıyla birlikte, Fas kralı Abdülhafîz tarafından hapse atıldı. Ağabeyinin, hapishanede işkence sonucu öldürülmesinden bir süre sonra bırakıldı. Karaviyyin Üniversitesi'nde hocalık ve kütüphane yöneticiliği yaptı. Ağabeyinin ölümünden sonra tarikatın başına geçen babası 1915'te vefat edince, onun yerini aldı. Tarikatleri ve ailesine karşı menfî tavır ve baskılarından dolayı, kral ailesine karşı mücadele etti. 1953'te Fas kralı V. Muhammed'in tahttan uzaklaştırılıp sürgüne gönderilmesinde önemli rol oynadı. Daha sonra kralın geri dönmesi ve Fas'ın bağımsızlığa kavuşması (1955) üzerine Fransa'ya gitti. Yaşamakta olduğu Paris'te, 28 Eylül 1962'de vefat etti. Hadîs yanında tasavvuf ve biyografi sahasında da büyük âlim olan Kettânî, bugün Fas Millî Kütüphanesi'nin bir bölümünü oluşturan, İslâm dünyasının en büyük şahsî kütüphanelerinden birine sahipti. Büyük küçük 130 civarında kitap ve risâle kaleme almıştır. Basılı eserleri içinde en önemlileri, konusunda tek eser olan *et-Terâtîbu'l-İdâriyye* ile yine sahasında aynı öneme sahip bulunan ve XV-XX. yüzyıllar arasında yaşamış hadîs âlimlerinin biyografileri ve bunların hocalarıyla ilgili eserlerini konu edinen *Fihrisü'l-fehâris*'tir.

Doç. Dr. AHMET ÖZEL; 1952 tarihinde Ağrı'nın Taşlıçay ilçesinde doğdu. Erzurum İmam-Hatip Okulu (1972) ve Atatürk Üniversitesi İslamî İlimler Fakültesi'ni bitirdi (1977). Bu fakültede doktorasını tamamladı. 1985 yılından beri İslam Araştırmaları Merkezi'nde (İSAM) çalışıyor. 1995 yılında doçent oldu. İSAM'da çeşitli görevler yanında kuruluşundan beri İslâm Ansiklopedisi İnceleme Heyeti başkan yardımcılığını yürüttü. Halen ansiklopedi çalışmalarıyla ilgili başkan yardımcısı ve İSAM Yönetim Kurulu üyesi olarak görevini sürdürmektedir. Evli ve üç çocuk babasıdır.

Te'lif Eserleri: *İslam Hukukunda Ülke Kavramı: Darülislam – Dârulharb; Hanefi Fıkıh Alimleri; İslam Devletler Hukukunda Savaş Esirleri; Hz. Muhammed'in Örnekliğinde Siyaset ve İş Hayatı; İslâm ve Terör; Kutsal Topraklara Yolculuk: Hac ve Umre Klavuzu; Hac ve Umre Elkitabı.* Tercümeleri: *İslam: İdealler ve Gerçekler* (Seyyid Hüseyin Nasr); *Hz. Peygamber'in Yönetimi: et-Terâtîbu'l-İdâriyye* (Kettânî). Edisyon: *Fotoğraflarla Kutsal Topraklar : Hicaz Albümü* (Diyanet İşleri Başkanlığı Yay.); *Semadan Mekke* (fotoğraflar: Orhan Durgut).

İçindekiler

SEKİZİNCİ BÖLÜM

DİĞER GÖREVLER

Allah Resulü'nün Harcamalarını Yüklenen Görevli 19
Devlet Başkanının Malî Konulardaki Vekili 20
Allah Resulü'nün Savaşta Mal ve Esirleri Gözetmesini Birine Emretmesi 21
Devlet Başkanının Başkent Dışında Emrettiği Konularda Harcamada Bulunması İçin Mal İle Gönderdiği Kimse 21
Elçilik Heyetlerini Ağırlama 22
Allah Resulü Zamanında Elçi Heyetinin Konaklaması İçin Ev Edinilmesi ve Yapımında Resulullah'ın Bizzat Çalışması 23
Allah Resulü Zamanında Elçilik Heyetini Kendileri İçin Kurulan Çadırda Ağırlama 25
Elçilik Heyetinin Allah Resulü'nün Ashabından Bazılarının Yanında Ağırlanması 26
Allah Resulü Zamanında Elçilik Heyetlerinin İşlerini Görmekle Görevli Kimse 27
Allah Resulü'nün Elçilik Heyetleri İçin Yol Azığı Hazırlanmasını Emretmesi 28
Allah Resulü'nün Elçilik Heyetlerine Hediyeleri 29
Allah Resulü'nün Elçiler Geldiğinde Güzel Giyinmesi 31
Yolcuların Konaklaması İçin Yapılan Hanlar (Oteller) 31
Hastane (Mâristân) ve Allah Resulü Zamanında Kadın Sahabilerin Bunda Çalışmaları 32
Doktor 33
Kan Alan (Damarları Kesen) 43
Dağlama 43
Allah Resulü'nün Yaraya Allah'ın Adını Okuyup Üflemesini Birine Emretmesi 44
Tıp Bilgisi Olmayan Kimsenin İnsanları Tedavi Etmesinin Mübah Olmadığı 45
Hıfzıssıhhada Bugün Karantina Diye Bilinen Uygulamanın Temeli 45
Kadın Hasta Bakıcılar 47

Hakîm (Bilge) ... 47
Astrolog (Müneccim) ... 51
Kıyâfe İlmini Bilen ... 52
Aile ve Malları Bulunmayan Fakirlerin Barınması İçin Yapılan Yer ki Fakir ve Dünyadan Elçekmişler İçin Zaviyelerin Kurulması da Buna Dayanmaktadır ... 53
Ortaya Çıkan Bir İşte İstişare Etmek Üzere Allah Resulü'nün Hz. Ebubekir'i Özellikle Seçmesi ... 61

DOKUZUNCU BÖLÜM

ALLAH RESULÜ ZAMANINDA MEVCUT OLAN SANAT VE MESLEKLER İLE ASHAPTAN BUNLARI YAPANLAR

Birinci Mukaddime ... 65
İkinci Mukaddime ... 66
Üçüncü Mukaddime ... 67
Dördüncü Mukaddime ... 67
Beşinci Mukaddime ... 72
Altıncı Mukaddime ... 76
Yedinci Mukaddime ... 76
Sekizinci Mukaddime ... 78
Dokuzuncu Mukaddime ... 79
İslâm'ın İlk Zamanlarında İnsanların İlgili Hüküm ve Kuralları Öğrenmedikçe Alışverişte Bulunmadıkları ... 80
Ticaretle Uğraşmayı Avam ve Sıradan Kimselere Bırakmalarından Dolayı Hz. Ömer'in Ashaba Sert Davranması ... 84
Ashabın Ticarete Sabah Erkenden Çıkmayı Tercih Etmeleri ... 85
Hz. Ömer'in Çalışmayı Emretmesi ve Halkı Çalışıp Kazanmaya Teşviki ... 86
Hz. Ömer'in Hoşuna Giden Bir Çocuk Gördüğünde Söylediği Söz ... 88
Kazançla İştigal ve Gazveye Katılma İle İlgili Olarak Hz. Ömer'in Sözü ve Kendisine Nisbetle Bu İkisi Arasındaki Tercihe Dair Görüşü ... 88
Allah Resulü Zamanında ve Kendisinden Sonra Ticaretle Uğraşan Ashap Büyükleri ... 88
Alışveriş Yapmaya Ticaret Denmesinin Mesnedi ... 94
Allah Resulü Zamanında Bezzâzlık (Manifaturacılık) Yapanlar ... 96
Allah Resulü Zamanında Medine'de Manifaturacılar Çarşısı ... 98
İtriyatçı (Attâr) ... 98
Tartıcı ... 99
Sarraf ... 100
Anber ve Civa Ticareti ... 101
Altın Madeni Kazılması ... 102
Mızrak Satıcısı ... 103

Yiyecek (Buğday) Satıcısı 103
Çocukların Alışveriş Yapmaları 104
Şeker Satışı 104
Tıbbî İlaçlar (Akakîr) Satışı 104
Güzel Koku Satan Kadın 105
Ziraat ve Ağaç Dikimi 106
Kadın Ayakkabıcı 117
Hurma Satıcısı 117
Medine'ye Tahıl vesairenin Getirildiği Yerin Uzaklığı 118
Tabaklamada Kullanılan Ağaç Satıcısı 120
Tâif Derisi 121
Oduncu 122
Dellâl (Simsar) 122
Dokumacı 123
Terzi 125
Marangoz 126
Çocuk Beşiği 126
Ahşaptan Kadeh Yapan 128
Kuyumcu 128
Nakkaş 129
Altından Burun Yapımı 130
Ashabın Çok Sayıda Mevcut Olduğu Hz. Osman'ın
Halifeliğinin Son Zamanlarında Yeldeğirmeni Yapımı 131
Ressam (Musavvir) 131
Lambada Yakmak ve Gemi Kerestesine Sürmek İçin İçyağı Kullanılması 137
Süt Satışı 137
Demirci 138
Bina Ustası 140
Liderlerin Millî ve Dinî Yapılara Temel Taşı Koymalarının Kaynağı 141
Devlet Başkanının Mescid Yerini Tayini ve Kıble Yönünü Öğretmesi 141
Devlet Başkanının Bir Yeri Mescid Edinmesi Konusunda
Kendisine Vekalet Edecek Kimseye Emri 141
Medine Mescidi (Mescid-i Nebevî) 142
Allah Resulü'nün Mescid-i Nebevî'yi Üç Kez İnşası ve
Bunlardan Birinin Dişili-Erkekli Kerpiçle Olduğu 142
Allah Resulü'nün Evleri 142
Allah Resulü'nün Oturması İçin Seki 144
İslâm'da İlk Bina Ustası 144
Allah Resulü'nün Binaların Sıhhî Esaslara Göre Yapılmasını Emretmesi 144
Allah Resulü'nün Mescid-i Dırâr'ı Yıktırması 145
Bir Kimsenin Bina Yapımıyla İlgili Bir Hususu İyi Yapması ve
Bunu Yapma Görevinin Ona Verilmesi 148
Yapı Ustalarının Biyografileri İle İlgili Tamamlayıcı Bilgiler 149

Boyacı ... 156
Pazara Mal Getiren ... 156
Ashaptan Akdeniz'de Ticaret Yapanlar ... 156
Tabaklayıcı (Debbağ) ... 157
Hurma Yaprağından Eşya Yapan ... 157
Usta Yüzücü ... 158
Su Satışı ... 160
Kara Avcısı ... 161
Belli Bir Yerde Avlanmanın Yasaklanması ... 163
Deniz Avcısı ... 163
Allah Resulü'nün Hiç Avlanmadığı ve Av Satın Almadığı ... 164
Bedevinin Kendi Memleketinin Güzel Şeylerini Allah Resulü'ne, Onun da Şehrin Güzel Şeylerini Bedeviye Hediye Etmesi ... 165
Bahçelerde Çalışanlar ... 167
Ashaptan Arazisini Mahsulün Üçte Biri ve Dörtte Biri Karşılığında İşletmeye Verenler ... 168
Yer Altında Su Kaynağının Tesbiti ve Suyun Çıkarılması Konusunda Mütehassıs Kimse ... 168
Sırtında Su Taşıyan Saka ... 170
Sırtta Yük Taşıyan Hamal ... 170
Hacamatçı ve Berber ... 170
Kasap ... 171
Allah Resulü'nün Nazarında Değersiz Meslekler ... 172
Aşçı ... 173
Bulamaç Aşı Yapan ... 173
Kebapçı ... 174
Fırıncı ... 174
Allah Resulü'nün Ekmeklerinin Küçük Olup Olmadıkları ... 175
Kadın Kuaför ... 177
Kadınlar Arasında Koğuculuk Yapan Kadın ... 178
Sözkonusu Bir Kadınla Evlenmeye Arzulu Olup Olmadığı Konusunda Kişinin Nabzını Yoklamaya Giden Kadın ... 179
Savaşta Allah Resulü'ne Eşlik Eden Hastabakıcı Sahabi Kadınlar ve Bunların Gösterdikleri Kahramanlık, Çeviklik ve Savaşanlara Yardımları ... 179
Ticaretle Uğraşan Kadın Sahabiler ... 183
Ebe ... 185
Sünnetçi Kadın ... 185
Emzirici Kadın (Sütanne) ... 185
Kadınları Allah Resulü'nün Meclisinde Temsil Eden Kadın ... 186
Yün Eğirme ... 186
Şarkıcılar ... 188
Allah Resulü Zamanında Deflerin Zilli Olup Olmadığı ve Ashabın Ud Dinleyip Dinlemedikleri ... 190

Allah Resulü Zamanında Medine'deki Şarkıcı Kadınların Adları 191
Şarkı Sözleri 193
Kimlerin Düğün Yemeğinde Şarkı Okuduğu 194
Allah Resulü'nün Gelişi Sırasında Karşılanışı 197
Arkadaşlarından Birinin Yanında Toplanan Bir Gruba Şarkı Söyleyen ve Resulullah'ın Bunu Duyup Onları Engellememesi 199
Seleften Bazılarının Musiki İlmi İle İlgilenip İlgilenmedikleri 202
Hz. Âişe'nin Dinlemesi İçin Allah Resulü'nün İzniyle Hanende Bir Cariyenin Allah Resulü'nün Huzurunda Şarkı Söylemesi 203
Şarkı ve Şiir Okumak 204
Gelini Kocasının Evine Götürenlerin Söyledikleri 205
Allah Resulü'nün Gelişinin Sevinciyle Habeşlilerin Mızraklarıyla Oynaması 207
Kız Çocukların Hz. Âişe'yle Birlikte Oynamaları 207
Hz. Âişe'nin Kızlarla Birlikte Oyuncaklarla Oynaması 207
Habeşlilerin Mescid-i Nebevî'de Allah Resulü'nün Önünde Oynamaları 209
Allah Resulü'nün "Genç Kızın Bu Hususdaki Arzusunu Takdir Edin" Sözü 212
Bir Sahabinin Yolda Oynayan Habeşlilere Rastlaması ve Onlara Para Vermesi 213
Müsabaka (Yarış) 214
Güreş 215
Bazı Ashap Büyüklerinin Allah Resulü'nün Önünde Seksek Oynamaları 217
Çocukların Oynaması İçin Kuş Tutulması 218
Evde Vahşi Hayvan Bakılması 223
Düğünde Badem ve Şeker Saçılıp Kapışılması 224
Meşru Oyun ve Eğlence 225
Düğünde Yedi Gün Yemek Verilmesi 226
Şam'dan Medine'ye Halis Un, Yağ ve Bal Getirilmesi ve Allah Resulü'nün Bundan Yemesi 227
Bizans Peyniri Getirilmesi ve Allah Resulü'nün Onu Bıçakla Kesip Yemesi 230
Allah Resulü'nün Pazar Yerini Belirlemesi 231
Câhiliyye Devrindeki Pazarlar ve İslâm Devrinde Halkın Buralarda Alışveriş Yapması 231
Kılıç Yapımcısı 233
Taş Yontucusu 233
Kabir Kazıcıları 233
Resmî-Dinî Bir Toplantıda Kendilerini Resmen Temsil Etmek Üzere Topluluğun Bir Kimse Üzerinde Birleşmesi 234
Ölen Kadının Tabutu İçinde Örtülmesinin Habeşlilerden Öğrenilmesi ve Bunu Uygun Gören Kimse 234
Mezarı Bekleyen Yaşlı Kadın 235

ONUNCU BÖLÜM

İLMÎ HAYAT, EĞİTİM-ÖĞRETİM VE ASHABIN ÜSTÜNLÜKLERİ

Birinci Maksad 240
İnsanlığın Sahip Olduğu En Büyük Ansiklopedinin Kur'an-ı Kerim Olduğu 240
Sünnetin Kur'an-ı Kerim'e Dayandığı, Sahih Hadisin Lafzının veya Lafzının Bir Kısmının Veyahut Manasının Kur'an'da Bulunduğu 267
Allah Resulü'nden Nakledilen Hadislerin Sayısı 269
Müteahhirin Ulemadan Bütün Sünneti Toplamaya Teşebbüs Eden Olup Olmadığı 276
Ashabın İlim Tahsili ve Bunun Mescid-i Nebevi'de Halkalar Şeklinde Olduğu 284
Allah Resulü'nün Ashabının Oluşturduğu İlim Halkasının Yanına Gelip Duruşu, Kendileriyle Birlikte Oraya Oturuşu ve Bunu Zikir Halkasına Tercih Edişi 286
Allah Resulü Meclisinden Kalkıp Gittiğinde Fıkıh Okutmak ve Öğütte Bulunmak Üzere Yerine Kimin Geçtiği 288
Ashabın Birbirlerine Kur'an Okumaları ve Allah Resulünün Onlara Âyetleri Açıklaması 288
Ashabın Kendilerine Ulaşan İlme Ezberleme ve Müzakere ile İtina Göstermeleri 289
Sünnetin Nakledilmesinde Senede (Rivayet Zinciri) Önem Verilmesinin Emredilmesi 290
Allah Resulü'nün İsrâiliyyât Haberleri ve Geçmiş Milletlere Ait Enteresan Hususların Anlatılmasına Müsaade Etmesi 291
Kendisinden İlim Öğrenilmesi İçin Allah Resulü'nün Ashabından Bir Faziletle (Üstünlük) Temayüz Etmiş Kimseyi İnsanlara Bildirmesi 294
Asr-ı Saadet'te "Allame" Sözünün Arap Ensabı ve Şiiri En İyi Bilen Kimse İçin Kullanıldığı 298
Allah Resulü'nün Ashabının İlimdeki Zekâ ve Anlayış Seviyelerini, Kabiliyetlerini Araştırması 299
Allah Resulü'nün İlim Ehli İçin Belli Günler Ayırması 300
Ashabın Önce Anlaşılması Kolay ve Açık, Sonra da Zor Olandan Başlayarak ve Temel Prensipleri Diğerlerinden Önce Okuyarak İlmi Tedricen Öğrendikleri 301
Ashabın Büyük Yaşta Olmalarına Rağmen İlim Tahsiline Olan Arzuları 302
Ashabın Evlenmeden Önce İlim Tahsilinde Bulunmayı Emretmeleri 302
Ashabtan Tüccar Olanın İlim Tahsil Ettiği, İlimle Meşgul Olanın da Ticaret Yaptığı 303
Ashabın Eş ve Cariyelerine İlim Öğrettikleri, Allah Resulü'nün de Kadınlara Ayrı Bir Gün Tahsis Ettiği 303
Ashabın Allah Resulü'nden Duyduklarını Ezberleme ve Kaydetmeye İtina Göstermeleri ve Bunu Nasıl Yaptıkları 305

Ashabın Anlamadıkları Bir Bilgiyi Duyduklarında Onu Anlayıncaya Kadar Tekrar Ettikleri 305
Ashabın, Hazır Olanın Olmayana Tebliğde Bulunmasını Düstur Edinmeleri 306
Ashabın Gece Gündüz İlim Teatisinde Bulunmaları 306
Allah Resulü'nün Yeni Başlayanların Fikrî Kapasitelerini Gözetmesi ve Onlara Tahsili Bitirenlere Öğrettiklerini Öğretmemesi 307
Kendilerine Yazı Yazmayı Öğretmenin Çocukların Babaları Üzerindeki Haklarından Olduğu 308
Asr-ı Saadette Kalem ve Divit (Hokka) 309
Ashab Zamanında Kamış Kalem 310
Sahabe Devrinin Sonlarında Arap Yarımadası'nda Pamuktan Kağıt Yapımının İcad Edilmesi 311
Ashabın Hadisi Yazmaları ve Allah Resulü'nün Onlara İlmi Kaydetmelerini Emretmesi 313
İslâm'ın İlk Zamanlarında Birşey Tedvinde Bulunup Bulunmadıkları, Ashabın Herhangi Bir İlim Dalında Birşey Derleyip Derlemediği veya Kendi Zamanlarında Ashab ve Tabiine Tedvin ve Tasnifin Nisbet Edilip Edilmediği 319
Kumandan Sahabilerin Fethettikleri Ülkelerden Hulefa-yı Raşidin'e Coğrafi Raporlar İletmeye Özen Göstermeleri 336
Uygarlıkla İlgili Tıp, Kimya, Sanatlar vb. İlimlere Dair Eski Kitapların Tercümesiyle Ashab Zamanında İlgilenildiği 337
Tasavvuf İlminden İlk Bahsedenlerin Sahabiler Olduğu 339
İslam'da Nahiv (Gramer) İlmini İlk Koyanların Sahabiler Olduğu 341
Bedi Türlerinden Biri Olan Tashifle Konuşanın Hz. Ali Olduğu 345
İmam Eş'arî'nin Kelam İlminden Bahsetmesi ve Telifte Bulunmasından Önce Bu Konuda İlk Defa Ashabın Konuştuğu 346
Ashabın Kendilerinden Hadis Yazanlara Hadisi İmla Ettirmeleri 347
Allah Resulü'nün Sorulan Soruları Cevaplamaya Ne Zaman Çıktığı ve Kendisine Genel Olarak Nelerin Sorulduğu 347
Allah Resulü Yanlarından Ayrılınca Ashabın Kendi Aralarında Hadis Müzakere Ettikleri 348
Ashabın Biraraya Geldiklerinde İlim Müzakere Ettikleri ve Kur'an'dan Bir Sûre Okudukları 348
Ashaptan Alim Olanların Kendi Huzurunda Rivayette Bulunmasını Talebesine Emretmesi 348
Ashabın Kur'an'ı Manasını Belleyerek Tedricen Öğrendikleri 349
Kur'an'ın Kitap Haline Mushaf Adını İlk Defa Kimin Verdiği 351
Mushafların Ücretle Çoğaltılması (İstinsah) Konusunda Ashabın Fetvası 352
Ashap ve Onların Zamanlarındaki İnsanların Mushafı Çoğaltmaya Önem Vermeleri ve Kur'an'ı Ondan Okumaları 353
Ashabın Yolculuklarında Mushafı Yanlarında Götürmeye Özen Göstermeleri 357
Ashabın Mushafları Süsleyip Süslemedikleri 358

Hz. Ebubekir Zamanında Mushafları Muhafaza Eden Görevliler Olduğu 359
Ashabın Mushafları Öpüp Öpmedikleri 359
Ashabın, Kişinin Sabah Evinden Çıkmadan Önce Mushaf'a Bakıp Okumasını Arzuladıkları 360
Muaviye'nin, Tarih Mecmualarını Korumak Üzere Görevlendirdiği Hizmetçileri Bulunduğu 361
Allah Resulü Zamanında Ashabın Kur'an Öğrettikleri ve Onların Ücret Almasına Resulullah'ın Müsaade Etmesi 361
Ashap Zamanında Mushafların Satılıp Satılmadığı 363
Çocukların Okuma Yazma Öğrenmeleri İçin Okul Açmaları 364
Çocukların Ders Levhalarını Yıkadıkları Suyu Nereye Döktükleri 365
Çocuğu Öğretime Başlattıkları Yaşa Dair Seleften Bir Rivayet Bulunup Bulunmadığı 365
Medine'de Ashaptan Kimlerin Kur'an Öğrettiği, Allah Resulü'nün Bu Maksatla Taşraya Kimleri Gönderdiği, Sahabeden Kur'an Hafızı Olanlar, Halka Yazıyı Öğreten Kadın-Erkek, Müslim-Gayrimüslim Kimseler, Resulullah Zamanındaki Müftüler, Rüya Tabircileri, Bugünkü Medreseler Gibi O Zamanlar Kurrâ'nın Kalması İçin Ev Edinilmesi 368
Hat İlmini Öğrenmekle Meşgul Olmaları 368
Şiirle Meşgul Olmaya Teşvikleri 370
Ensâb İlmi 371
Asr-ı Saadette Ferâiz İlminin Revaçta Olduğu ve Allah Resulü'nün Onu Öğrenme ve Öğretmeye Teşviki 374
Hulefâ-yı Râşidin Devrinde Hesapla İlgili Konularda Kendilerine Başvurulanlar 381
Avrupalıların Arap Rakamlarını Araplardan Almış Oldukları ve Bu Rakamların Avrupa'ya Hz. Ali Zamanında Girdiği 383
Kendisinden İlim Tahsil Etmede Kureyşliyi Başkasına Tercih Etmeleri 383
İlm-i Nücum'u (Astronomi) Öğrenmeyi Emr 383
Atıcılık ve Yüzmeyi Öğrenmeyi Emretmeleri 385
Arapça Öğrenmeyi Emretmeleri 386
Hz. Ömer'in Hata Eden Kâtiplere Dayak Atmalarını ve Görevden Almalarını Valilerine Emretmesi 387
Ashabın Hikmet, Tencim (Astroloji), Kıyâfe, Musiki, Tıp, Yönetim, Savaş, Siyaset, Tercüme, İmla, Ticaret, Sanat vb. Konularla Meşgul Oldukları 387
Ashabın Halka ve Müptedilere (Yeni Başlayanlara) Duymaları Zarar Verecek Hadis ve Rivayetleri Nakletmekten Sakınmaları 387
Allah Resulü'nün Genç İlim Talebelerine İlgi Gösterilmesine Dair Tavsiyesi 388
Âlim Sahabilerin Kendilerinden İlim Tahsil Edenlere İstifade İmkânı Vermeleri, Onları Sıkıntılardan Korumaya Önem Vermeleri ve Kendilerine Kanat Germeleri 389

O Devirde Kendilerini Tamamen İlme Verenlerin
Öğrenim ve Öğretim Bakımından Özelliği 389
Allah Resulü'nün Hadis Öğrenen ve Nakledenleri
Kendi Halifeleri Olarak Adlandırması 391
Müslümanların Kitaplarına Başlık (İsim) Koymalarına Esas Teşkil Eden
Kur'an'ın İçindekiler ve Başlığı 392
Allah Resulü'nün İlim Talebelerini Anlamadıkları Şeyleri
Sormaya Teşvik Etmesi 392
Allah Resulü'nün Soru Soranlara Kapasitelerine Göre Cevap Vermesi ve
Hutbelerini Durum ve Şartlara Göre Farklı Okuması 393
Allah Resulü'nün Ashabından Rivayet ve Nakilde Bulunması 394
Ashabın Birbirlerinden İlim Öğrenmeleri 395
Onlardan Birinin Diğeri Katında Büyük Mevkie Sahip Olmasının, İçtihadına
Uygun Düşmeyen Konuda Kendisine Muhalefet Etmesine Mani Olmadığı 396
Ashabın, Kendilerinden İlim Öğrendikleri Kimselere Karşı Gösterdikleri
Edep Tavrı 397
Ashabın Tabiinden Rivayettte Bulunması 398
Sahabe Büyüklerinin Mevâlîden (Azatlı Köle) İlim Tahsili 398
Arap Sahabilerin Müslüman Olan Yahudilerden İlim Tahsil Etmesi 399
Gerçek Ortaya Çıkınca Ashabın Ona Dönmeleri ve
Hakkı İtiraf Etmeleri 400
Allah Resulü'nün Öğretim Konusunda Ashabı Te'dibi ve Ashabın
Bu Konuda Onu İzlemeleri 401
Allah Resulü'nün Huzurunda Ashabın Münazara Yapmaları 402
İlk Asırlardaki İnsanların Uymaları İçin Nasla Belirlenmiş İlim Talebeleri
Adabı ve Bu Çerçevede Allah Resulü Zamanında
İlim Talebelerinin Bilinen Adabının Öğrenilmesi 402
Ashabın İlim ve Yaşta Büyük Olanların Hakkını Gözettikleri ve
Hocasına Karşı Uymasını Talebeye Tavsiye Ettikleri Kurallar 406
Ashabın Resulü'nün Ders Sırasında İlim veya Yaşça Büyük Olanlara
Öncelik Vererek İnsanların Yerlerini Belirlemesi 407
Ashabın İlim Talebi veya Âlî İsnad Maksadıyla Başka Bir Sahabinin
Yanına Yolculuk Etmesi 408
Ashabın Birbirlerini ve Başkalarını Nebevî Miras'tan (İlim) Nasip Almaya
Teşvik Etmeleri 408
Allah Resulü Zamanında Kassâs (Kıssacı) ve Resulullah'ın
Onun Meclisine Oturması 409
Allah Resulü'nün Gıda, İlaç ve Hastalıkların Tedavisine Dair Ortaya Koyduğu
Hikemî İlimler ve Tıbbî Bilgiler ile Bu Konuda Telif Edilen Eserler 413
Allah Resulü'nün Ashabıyla Birlikte Tarihî Olayları ve Geçmiş Milletlerin
Haberlerini Uzun Uzadıya Ele Alarak Buna Bir Vakit Ayırması Ki Bu Husus
Bugün Benzeri Konularda Ders Teatisine Temel Teşkil Eder 419

Ensarın Ok Atımı Öğrenimi İçin Akşam ve Yatsı Vakitleri Arasını Seçmeleri ... 421
Muaviye'nin Gece Vaktini Tarihe, Geçmiş Milletlerin ve Nesillerin Haberlerine Dair Kitapları Dinlemeye Ayırması ... 422
Ashabın, İster Kâfir İster Küçük Biri Olsun, İlmi Kimde Bulurlarsa Almayı Prensip Edinmeleri ... 422
Hz. Ali'nin İlme Teşviki ve İlmin Şerefine En Beliğ İfadeyle İşarette Bulunması ... 423
Ashabın İlim Öğretme Konusunda Bir Sıra Belirlemeleri ve Toplanan Talebelerden Hangilerine Önce, Hangilerine Sonra Sıra Verdikleri ... 425
Ashabın Ders Esnasında Zaman Zaman Farklı Konulara Geçerek Dikkatleri Tazeledikleri ... 425
Hurafe Hadisi ... 426
Ümmü Zer' Hadisi ... 427
Birinci Bölümde Geçenlerden Ayrı Olarak Allah Resulü Zamanındaki Erkek ve Kadın Güldürücüler ... 431
İkinci Maksad ... 437
Ashabın Şer'î Hükümlerde İçtihada Ehil, Hükümleri Çıkarmaya ve Teşriî Nasların Mana ve Yorumlarını Kavramaya Muktedir Oldukları ... 437
Ashabın Fetva Konusunu Araştırmaları ve Birbirlerine Havale Etmeleri, Henüz Meydana Gelmemiş Bir Hususta İse Konuşmayı Hoş Karşılamamaları ... 442
Kimin "Sahabenin En Âlimi ve En Zekisi" Olarak Nitelendirildiği ... 443
Ashaptan Kimim "İlim Şehrinin Kapısı" Olarak Tanındığı ... 445
Ashaptan Kimin "Allah'ın Arslanı" Diye Lakaplandığı ... 448
Ashaptan "Şeyhulislam" Diye Lakaplanan ... 448
Ashaptan "Allah'ın Kılıcı" Diye Lakaplanan ... 449
Ashaptan Adaleti Dillerde Dolaşan ... 450
Ashaptan Heybeti Dillerde Dolaşan ... 451
Ashaptan Fazileti Dillerde Dolaşan ... 452
Ashaptan Doğruluğu Dillerde Dolaşan ... 452
AshaptanYürüyüşü Dillerde Dolaşan ... 453
Ashaptan Fıkıh Bilgisi Dillerde Dolaşan ... 453
Ashaptan "Ümmetin Emini" Lakabını Kazanan ... 455
Ashaptan Verdiği Düğün Yemeği Dillerde Dolaşan ... 456
Ashaptan Hilmi Dillerde Dolaşan ... 457
Ashaptan Meleklerin Kendisinden Haya Ettikleri Kimse ... 458
Ashaptan İsabetli Görüş Sahibi Olanlar ... 459
Ashaptan İki Elini de Kullananlar ... 460
Ashaptan "Zü'l-Amâme" Denilen Kimse ... 460
Ashaptan Kılıcı Dillerde Dolaşan ... 461
Ashaptan Ordu İçinde Haykırışı Bin Kişiye Bedel Kabul Edilen ... 461
Dörtnala Koşan Atı Geçen Sahabi ... 462

Ashaptan Hakkında Darbımesel Söylenecek Kadar Dehasıyla Tanınan Kimse ... 462
Arapların Fars ve Bizanslılara Karşı Kendisiyle Öğünecekleri Kadar Müthiş Kuvvetiyle Tanınan Sahabi ... 463
Ashaptan Son Derece Uzun Boylu Olanlar ... 464
Ashaptan Son Derece Kısa Boylu Olan ... 466
Zamanında Belli Bir Konuda Eşsiz Olmasıyla Dillerde Dolaşan Sahabi ... 467
Ashaptan Güzelliği Dillerde Dolaşan ... 467
Ashaptan Mezarları Birbirinden Uzak Yerlerde Bulunan Yedi Kardeş ... 469
Babasından Onbir Yaş Küçük Olan Sahabi ... 470
Zamanında Hutbe İçin Oniki Bin Minber Dikilecek Çapta Elinde Fetih Kılıcı Bulunan Sahabi ... 470
Ashaptan Kendisine Haraç Ödeyen Bin Kölesi Bulunan Sahabi ... 470
Ashaptan Yüz Ayrı Dil Bilen (Hizmetçilere Sahip) Kimse ... 470
Ölümüyle İlmin Onda Dokuzunun Ölmüş Sayıldığı Sahabi ... 471
Öldüğünde Hz. Ömer'in "Müslümanların Efendisi Öldü" Dediği Sahabi ... 472
Ashaptan Zengin ve Refah İçinde Olanlar ... 472
Hz. Ali ve Fâtıma'nın Kızıyla Evlendiğinde En Yüksek Mehri Veren Sahabi ... 480
Ashabın Sayısı ... 481
Medine'de Allah Resulü ile Birlikte En Son Kaç Sahabinin Bulunduğu ... 483
Allah Resulü'nden En Çok Rivayette Bulunan (Müksirûn) Sahabiler ... 483
Ashap İçinde En Büyük Hadis Hâfızı ve İslam'da İlk Muhaddis ... 485
Ashaptan Fetva İmamları ... 487
Ashaptan En Çok Fetva Veren, Fetvalarından Yedi Cilt Derlenen; Deniz, Kur'an Alimi, Ümmetin Ârif ve Âbidi ve Dalgıç Lakaplarıyla Anılan; Yolda Gidişinden Tanınan ve Babası Vefat Ettiğinde Heybet ve Azametinden Halkın Bir Ay Taziyeye Gidemediği Kimse ... 488
Verdiği Fetvalarda Müçtehide Nisbetle Mukallid Gibi Kendisini Taklid Eden Tâbileri Bulunan Sahabiler ... 492
Ashaptan İlimde En Üst Seviyede Olanlar ... 494
Ashaptan Cömertlik ve Bağışıyla Tanınanlar ... 496
Ümmet İçinde Ferâizi En İyi Bilen Sahabi ... 500
Ashaptan Ses ve Tilavet Güzelliğiyle Tanınanlar ... 501
Hakkında "İnsanların En Hatibi" Denilen Sahabi ... 501
"Ümmetin Hakîmi (Bilge)" Lakabıyla Tanınan Sahabi ... 502
Ashaptan Kadim Kitapları Okuyup Anlayan ... 502
Sahabe Kadınlarından Hakkında "İnsanların En Bilgilisi" Denilen ... 508
Sahabe Kadınlarının, Hakkında "Eğer Erkek Olsaydı Hilafete Layıktı" Denileni ... 510
Ashaptan, Hz. Ömer'in "Eğer Yaşıyor Olsaydı Halef Tayin Ederdim" Dediği Azatlı Köle ... 510
Hakkında "İnsanların En Fasih Konuşanı" Denilen Sahabi ... 511
Ashaptan Hac Menasikini En İyi Bilen ... 511

Halka Altmış Yıl Fetva Veren Sahabi 511
Allah Resulü Zamanında Kendisine Alim Denilen Sahabi 511
Allah Resulü'nün Ashaba Kendilerinden Alim Olana Karşı Ayağa Kalkmalarını Emretmesi 512
Ashaptan Talebelerinin Elini Öptüğü Kimse 512
Ehl-i Beyt'ten Olması Sebebiyle Talebesinin Elini Öpen Sahabi 513
Hz. Ömer'in, Hakkında "Onun Başını Öpmek Her Müslümana Borçtur" Dediği Sahabi 514
Hz. Ömer'in, Hakkında "Hiç Kimse Ben Ondan Daha Hayırlıyım, Diyemez" Dediği Sahabi 515
Hz. Ömer Zamanında Medine'ye Geldiğinde Hz. Ömer'in Kendisiyle Birlikte Onu Karşılamaya Çıkmalarını Halka Emrettiği Sahabi 515
Köse Sahabiler ve Onlardan Halife Olan 516
Hadım Sahabiler 516
Muhannes Sahabiler 517
Tenasül Uzvu Kesik Sahabi 521
Selefin Eski Eserleri Koruyup Korumadıkları 522
Lügatçe 543
Bibliyoğrafya 557
İndeks 581

SEKİZİNCİ BÖLÜM

DİĞER GÖREVLER

ALLAH RESÛLÜ'NÜN HARCAMALARINI YÜKLENEN GÖREVLİ

İbn Cemâa'nın Muhtasaru's-siyer'**inde şu bilgi verilir: Müezzin Bilâl, Resûlullah'ın (sav) harcamalarını yapmakla görevliydi. Ebû Dâvud ve Beyhakî'nin** Sünen'**lerinde Abdullah el-Hevzenî'den şöyle dediği rivayet edilir: "Halep'te Bilâl'le karşılaştım ve 'ey Bilâl, bana, Resûlullah'ın (sav) nafakası nasıldı, anlat' dedim. O şöyle dedi: Onun hiçbir şeyi yoktu. Allah'ın kendisini peygamber olarak göndermesinden vefatına dek bu görevi ben üstlenmiştim. Hz. Peygamber (sav), kendisine bir insan müslüman olarak gelip de onu çıplak görünce bana emreder, ben gider borç alır ona elbise satın alır, giydirir ve yedirirdim."**[1] **İbnü'l-Münzir** el-İşrâf'**ta "Kitâbu'n-Nefekât"da, Mesrûk'a ulaşan bir senedle şu rivayeti kaydeder: Mesrûk, Abdullah b. Mesud'dan, o da Resûlullah'dan (sav) şöyle buyurduğunu rivayet eder: "Ey Bilâl, infakta bulun (harca), Arş sahibinin kısacağından korkma!."**[2]

Mervân b. Kays ed-Devsî'nin biyografisinde, onun iki hizmetçiyle ilgili kusuru ve onların Resûlullah'a (sav) şikayette bulunmaları üzerine

---

1. Ebû Dâvud, İmâre 35; Beyhakî, VI, 80. Huzâî tarafından zikredilmeyen Beyhakî'de "müslüman insan" ifadesi vardır. Bilâl'le ilgili olarak ayrıca bkz. Zurkânî, **Şerhu'l Mevâhib,** III, 303.
2. Bu rivayet için bkz. **el-Mekâsıdü'l-hasene,** s. 103-104; **Mecmau'z-zevâid,** XII, 126, X, 241; Hafâcî, **Nesîmu'r-riyâz,** II, 40. Hz. Peygamber (sav) bir defasında Bilâl'in yanına girer ve orada bir hurma yığını görerek ne olduğunu sorar, o da Resûlullah ve misafirleri için sakladığını belirtince, "Cehennem ateşinde onun buharını görmekten korkmuyor musun?" diyerek yukarıda geçen sözünü söyler.

Resûlullah'ın (sav) Bilâl'e (ra) onların nafakalarını temin etmesini emrettiği zikredilir.[3] İbn Sa'd'ın **Tabakât'**ında Abbas b. Mirdâs'ın biyografisinde şu bilgi verilir: Hz. Peygamber (sav) ona "senin dilini keseceğim" dedi ve Bilâl'e de "sana onun dilini kesmeni emrettiğim zaman kendisine bir elbise (hulle) ver!" buyurdu. Sonra da "ey Bilâl onu götürüp dilini kes!" buyurunca, Bilâl onu götürmek üzere elinden tuttu. O, "ey Allah'ın Resûlü, dilimi mi kesecek; ey muhacir topluluğu o dilimi mi kesecek; ey muhacir topluluğu o dilimi mi kesecek!?" diyor, Bilâl, "Resûlullah (sav) sana bir elbise giydirip onunla dilini kesmemi (susturmamı) emretti" dedi ve onu götürerek kendisine bir elbise verdi.[4]

es-Sîretu'ş-Şâmiyye'de şu bilgi kaydedilir: Hz. Peygamber'in (sav) ailesinin harcamalarını yapma görevini Bilâl üstlenmişti[5] ve maldan ne varsa onun yanındaydı. Bu bilginin benzeri Şebrâmellisî'nin **el-Mevâhib** hâşiyesinde de mevcuttur. **el-İsâbe'**de müellif, Necâşî'nin oğlu[6] Ebû Nîzer'in biyografisini vererek şöyle der: O gelerek müslüman oldu. Geçimi hususunda Hz. Peygamber'le (sav) birlikte idi. Sonra Hz. Fâtıma'nın yanında, sonra da onun oğlunun yanında kaldı.[7]

DEVLET BAŞKANININ MALÎ KONULARDAKİ VEKİLİ

Ebû Dâvud'un Sünen'**inde Câbir b. Abdullah'tan şöyle dediği rivayet edilir: "Hayber'e gitmek isteyerek Resûlullah'a (sav) geldim. Bana şöyle buyurdu: Vekilime vardığında ondan 15 vesk al, eğer senden bir işaret (alâmet) göstermeni isterse elini onun köprücük kemiğinin üstüne koy."[8] İbn Fethûn** ez-Zeyl'**de Mervân b. Ciz' el-Ensârî'nin biyografisini vererek şöyle der: O, Resûlullah'ın (sav) Hayber ganimetinden kalan payları üzerindeki "emîn"i idi.**

el-İsâbe'de müellif, onun biyografisini verir ve bu bilgiyi İbnü'l-Kelbî'den naklen zikreder.[9]

---

3. bkz. **el-İsâbe,** III, 404.
4. İbn Sa'd, IV, 273.
5. bkz. **Zâdü'l-meâd,** I, 128.
6. Metinde "babası" şeklinde geçmiştir.
7. **el-İsâbe,** IV, 199.
8. Ebû Dâvud, Akdiye 30.
9. **el-İsâbe,** III, 403. Huzâî bu bilgiyi İbn Hazm'ın **Cemhere'**sinde de nakleder (s. 651).

ALLAH RESÛLÜ'NÜN SAVAŞTA MAL VE ESİRLERİ GÖZETMESİNİ BİRİNE EMRETMESİ

el-İsâbe'de müellif, Mesud el-Kârî'nin biyografisini vererek şöyle der: O, Huneyn[10] Gazvesi'nde ganimetlerin korunmasıyla görevliydi. Resûlullah (sav) ona, esirleri ve malları Ci'râne'de tutarak gözetmesini emretti. Ebû Ömer de özet olarak bu şekilde zikreder.[11] İbnü'l-Kelbî'nin **Cemhere**'sindeki[12] bilgi ise şöyledir: Resûlullah (sav) Amr[13] b. el-Kârî'yi Huneyn Gazvesi'nde ganimeti korumakla görevlendirdi.[14]

DEVLET BAŞKANININ BAŞKENT DIŞINDA EMRETTİĞİ KONULARDA HARCAMADA BULUNMASI İÇİN MAL İLE GÖNDERDİĞİ KİMSE

İbn İshâk'ın Sîret'inde Resûlullah'ın (sav) Mekke fethinden sonra Hâlid b. Velîd'i Benî Cezîme kabilesine göndermesi, onun orada kan dökmesi ve Resûlullah'ın (sav) bundan duyduğu üzüntü zikredilmekte olup Resûlullah (sav) bunun üzerine Ali b. Ebû Tâlib'i (ra) çağırarak şöyle buyurduğu kaydedilir: "Ey Ali, şu kavme git, durumlarına bak ve (onlara karşı yapılan) Câhiliyye devri uygulamasını ayaklarının altına al." Hz. Ali çıkarak yanında Resûlullah'ın (sav) gönderdiği malla birlikte onlara geldi. Ödenmemiş ne bir kan[15] bedeli ve ne bir mal kalmayacak şekilde onlara kanlarının diyetini ve kendilerinden alınan malları ödedi. Yanında biraz mal arta kaldı. Onlardan ayrılacağı sırada şöyle dedi: "Size ödenmemiş bir kan bedeli veya mal kaldı mı?." Onlar, "hayır" karşılığını verdiler. Bunun üzerine "Maldan bu arta kalanı, ne bizim ne sizin bilmediğiniz şeyler için, Allah Resûlü (sav) adına ihtiyaten veriyorum" dedi ve öyle yaptı. Sonra Resûlullah'a (sav) gelerek kendisine durumu bildirdi. Resûlullah (sav) da "güzel ve isabetli yapmışsın" buyurdu.[16]

Ebû Dâvud'un Sünen'inde Abdullah b. Amr el-Huzâî'den, onun da babasından yaptığı şu rivayet zikredilir: "Resûlullah (sav) beni çağır-

10. Metinde Hayber olarak geçmiştir.
11. **el-İstîâb,** III, 452.
12. Kelbî, **Cemheretü'l-ensâb,** s. 167.
13. Metinde Ömer şeklinde geçmiştir.
14. **el-İsâbe,** III, 412; **Üsdü'l-ğâbe,** V, 164. Ayrıca bkz. I, 560.
15. Metinde "dem" (kan) kelimesi "dirhem" şeklinde geçmiştir.
16. İbn Hişâm, II, 428-431.

dı; fetihten sonra,[17] Kureyş'e dağıtması için beni bir mal ile Mekke'ye Ebû Süfyân'a göndermek istiyordu. Bana 'kendine bir arkadaş bul" buyurdu." Hadis.[18]

el-İsâbe'de müellif, Sa'd b. Zeyd b. Mâlik el-Ensârî'nin biyografisini verir ve Hz. Peygamber'in (sav) Necid'den kendileriyle at ve silah alması için Benî Kureyza'dan alınan bazı esirlerle gönderdiği kimsenin o olduğunu zikreder.[19]

ELÇİLİK HEYETLERİNİ AĞIRLAMA

Bu bâb başlığı altında bir mukaddime ile çeşitli fasıllar mevcuttur.

İbn Hişâm **Sîret'**inde İbn İshâk'ın şöyle dediğini söyler: Resûlullah (sav) Mekke'yi fethedip Tebük'ten dönünce ve Sakîf kabilesi İslâm'a girip biat edince Arap elçilik heyetleri her taraftan kendisine gelmeye başladı. İbn Hişâm şöyle der: Ebû Ubeyde bu yılın hicrî dokuzuncu yıl olduğunu ve "Elçiler yılı" olarak adlandırıldığını bana haber verdi. İbn İshâk şöyle der: Araplar İslâm konusunda Kureyş'ten şu oymağın durumunu gözleyip duruyorlardı. Çünkü Kureyş kabilesi insanların önder ve kılavuzları idi; Beyt (Kâbe) ve Harem'in sakinleri, Hz. İbrahim'in oğlu İsmail'in çocuklarının halisleri idiler. Arap liderleri de bunu inkâr etmiyorlardı. Resûlullah'a (sav) ve ona tabi olanlara savaş açan da Kureyş'ti. Mekke fethedilip İslâm hakimiyeti altına girince, Kureyş Resûlullah'a (sav) boyun eğince, Araplar artık Resûlullah'a (sav) karşı savaşa güç yetiremeyeceklerini anlayıp dalga dalga Allah'ın dinine girdiler ve Resûlullah'a (sav) her taraftan gittiler.[20]

17. Metinde "önce" şeklinde geçmiştir.
18. Ebû Dâvud, Edeb 29; **Müsned,** V, 289. Metindeki hata ve eksiklik aslından tamamlanmıştır. krş. I, 571.
19. **el-İsâbe,** II, 28. Ayrıca bkz. I, 503, 518.
20. İbn Hişâm, II, 559-560; İbn Kesîr, **es-Sîre,** IV, 76. Metinde ve İbn Kesîr'de "Beyt ve Harem" şeklinde geçen ifade İbn Hişâm'da "el-Beytü'l-Harâm" şeklindedir.

ALLAH RESÛLÜ ZAMANINDA ELÇİ HEYETİNİN KONAKLAMASI İÇİN EV EDİNİLMESİ VE YAPIMINDA RESÛLULLAH'IN BİZZAT ÇALIŞMASI

Seyyid Semhûdî'nin **el-Vefâ'**sında (I, 555) şu bilgi verilir: İbn Şebbe, Benî Zühre'nin evleriyle ilgili olarak şunu zikreder:[21] Abdurrahman b. Avf'ın evlerinden biri de "Büyük Ev" diye adlandırılmıştı ki bu Humeyd b. Abdurrahman b. Avf'ın eviydi. Bu ev, muhacirlerden birinin Medine'de yaptığı ilk ev olması sebebiyle "Büyük Ev" diye adlandırılmıştı. Abdurrahman, Resûlullah'ın (sav) misafirlerini burada ağırlardı. Bu eve "Misafirler Evi" de deniliyordu. Misafirlerden biri oradan birşey çaldı, Abdurrahman bunu Resûlullah'a (sav) şikayet etti. A'rec'in ileri sürdüğüne göre Hz. Peygamber (sav) bizzat kendisi onun yapımında çalışmıştı.[22] Semhûdî bu bilgiyi **Hulâsatü'l-Vefâ'**da (s. 187) özetle vermiş olup o esere bakınız.[23]

Ebû'r-Rebî el-Kelâî el-İktifâ'**da Vâkıdî'den naklen şu bilgiyi zikreder: Habîb b. Amr şunu anlatıyordu: "Biz Selâmân[24] kabilesi heyeti olarak Resûlullah'a (sav) geldik, yedi kişiydik. Mescid'in kapısına vardık, Resûlullah (sav) çağrıldığı bir cenazeye gitmek üzere mescidden çıkarken karşılaştık, kendisini görünce "Allah'ın selâmı üzerine olsun, ey Allah'ın Resûlü" dedik. Resûlullah (sav) da "Selâm sizin de üzerinize olsun, kimlersiniz?" dedi. Biz de "Selâmân'dan bir grup. Müslüman olmak üzere sana biat için geldik. Kavmimizden ardımızda kalanları da temsil ediyoruz" dedik. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav) hizmetçisi Sevbân'a dönerek "Şunları, elçi heyetinin konakladığı yerde ağırla" buyurdu. Sevbân bizimle çıktı, ta ki Arap heyetlerinin bulunduğu hurmalık geniş bir eve vardı. Bu ev Remle bint Hâris en-Neccâriyye'nin eviydi." Ve Hadisi zikretti.**[25]

el-İsâbe'de müellif, adı geçen Habîb b. Amr'ın biyografisini verir ve onun bu kıssasını zikrederek Vâkıdî'nin bu kıssayla ilgili senedini sevkeder ve Habîb'in gelişinin hicretin onuncu yılı Şevvâl'inde olduğunu belirtir[26] İbn İshâk da Benî Kureyza ile ilgili haberde şu bilgiyi zikreder:

---

21. İbn Şebbe, I, 235.
22. **Vefâü'l-Vefâ,** I, 525.
23. **Hulâsatü'l-Vefâ,** s. 307.
24. Metinde burada ve daha sonra "Selmân" şeklinde geçmiştir.
25. bkz. İbn Sa'd, I, 332. Metinde bazı düşüklükler mevcuttur.
26. **el-İsâbe,** I, 307-308.

Sa'd b. Muâz onlar hakkında hüküm verince Remle bint Hâris en-Neccâriyye'nin evine hapsedildiler.[27]

İbn Fethûn şu bilgiyi zikreder: Temîm kabilesinin elçilik heyeti, Uyeyne b. Hisn ve onunla birlikte olanlar Remle'nin evine indiler. Taberî, Remle'nin evine onüç kişiden oluşan Benî Kilâb heyetinin de indiğini zikreder.[28]

el-İsâbe'de müellif, Câhiliyye devrinin meşhur cengâverlerinden Hâris b. Avf'ın biyografisini verir ve Vâkıdî'den naklen, onun hocalarının şöyle dediklerini kaydeder: Onüç kişiden oluşan Benî Mürre heyeti geldi. Reisleri Hâris b. Avf'tı. Bu vak'a Resûlullah'ın (sav) Tebük dönüşünde olmuş ve onlar Hâris'in kızının (Remle) evine inmişlerdi.[29]

İbn Sa'd **Tabakât'**ında Benî Hanîfe heyetinden sözederken şöyle der: Remle bint Hâris'in evinde ağırlandılar. Kendilerine ziyafet verildi; sabah akşam bir defasında ekmek ve et, bir defasında ekmek ve süt, bir defasında da ekmek ve yağ verilirdi.[30] **el-Mevâhibü'l-ledüniyye'**de şu bilgi verilir: "Anılan Benî Hanîfe heyeti geldi, aralarında Müseylimetü'l-Kezzâb da bulunuyordu. Ensardan Benî Neccâr'a mensup bir kadının evinde konakladılar." Zurkânî **el-Mevâhib** şerhinde şöyle der:[31] Hâfız İbn Hacer'in de kaydettiği üzere bu kadın Remle bint Hades[32] olup İbn Sa'd ve başkalarının zikrettikleri gibi Remle bint Hâris değildir. Hades de Sa'lebe'nin oğlu olup Remle bint Hades b. Sa'lebe b. Hades b. Zeyd el-Ensâriyye'nin evi elçi heyetlerinin eviydi. Remle sahabi olup Muâz b. Afrâ'nın hanımıdır.[33] **Fethu'l-Bârî'**ye ve mukaddimesine, Süheylî'nin bunun aksini ileri sürüşünü[34] reddedişine bakınız. Zurkânî'nin Remle bint

27. İbn Hişâm, II, 240; Vâkıdî, II, 512, 518. Vâkıdî ayrıca Resûlullah'ın (sav) Temîmlilerden bir grubu o eve hapsettiğini (III, 975), Benî Tay kabilesi esirlerini de oraya indirdiğini (III, 988) kaydeder.
28. Bu bilgiyi Huzâî de (s. 657) İbn Fethûn'dan naklen zikreder. Metinden, Uyeyne'nin Temîm'den olduğu anlaşılır ki bu yanlıştır. O, Benî Fezâre'den olup Temîm heyetiyle birlikte gelmişlerdi (bkz. İbn Hişâm, II, 560-561; İbn Kesîr, IV, 79). İbn Sa'd da Temîmlilerin zekâtı vermemeleri üzerine Uyeyne'nin kumandasında bir seriyye gönderildiğini, Benî Temîm'den getirilenlerin Remle'nin evine hapsedildiklerini kaydeder (II, 161).
29. **el-İsâbe,** I, 286.
30. İbn Sa'd, I, 316.
31. Burada, metinde geçen "menzel-menzil-münzel" kelimesinin okunuş ve manasıyla ilgili izahları tercümeye gerek görülmemiştir.
32. Metinde, burada ve devamında hep Hadet şeklinde geçmiştir.
33. Zurkânî, **Şerhu'l-Mevâhib,** IV, 19. Bu bilgi **Fethu'l-Bârî'**den nakledilmiştir.
34. Süheyli bu adın Keyyise bint Hâris olduğunu kaydeder (bkz. **er-Ravdu'l-ünüf,** VI, 333). Bu bilgi Zurkânî tarafından da zikredilmiştir.

Hades şeklindeki ifadesine gelince, bu, o kadının Hâris'in kızı olduğuna dair mükerreren geçen bilgiye aykırı olmaktadır. **el-İsâbe'**de bu kadının babası iki şekilde de (Hâris, Hades) zikredilir ki onun kadınlarla ilgili ciltteki (s. 84) biyografisine bakınız.[35]

Efendimiz Hz. Ömer (ra) de bu yolu takip etti, halifeliği sırasında misafir evleri kurdu, yolda kalanlara ait olmak üzere buralara erzak sağladı, un, kavut, hurma ve ihtiyaç duyulan şeyleri koydurttu. Mekke ve Medine arasında da yol boyunca, yolda kalanların ihtiyaçlarını karşılayacak imkanlar sağladı. Şam ile Hicaz arasında da aynısını yaptı. Hz. Ömer'in (ra) sîretiyle ilgili kaynaklara bakınız.[36]

ALLAH RESÛLÜ ZAMANINDA ELÇİLİK HEYETİNİ KENDİLERİ İÇİN KURULAN ÇADIRDA AĞIRLAMA

İbn İshâk **es-Sîre'**de şöyle der: Resûlullah (sav) Ramazan ayında Tebük'ten Medine'ye geldi. Sakîf kabilesi heyeti de bu ay kendisine vardı. İbn İshâk onların gelişiyle ilgili hadisi zikretmekte olup hadiste şu bilgi geçmektedir: Resûlullah'a (sav) geldiklerinde, umdukları gibi mescidinin yanında onlara bir çadır kurdurttu. Onlarla Resûlullah (sav) arasında gidip gelen de Hâlid b. Said b. Âs idi.[37]

Sakiflilerin kıssasını İbn Hacer **el-İsâbe'**de Said b. Rebia[38] es-Sekafî'nin biyografisinde zikrederek İbn Mende'ye isnâd eder.[39] Yine **el-İsâbe'**de Alkame b. Süfyân'ın biyografisinde, Yunus b. Bükeyr'in **Ziyâdâtü'l-Meğâzî'**de Alkame'den yaptığı şu tahricini verir: Sakîf'ten gelen heyetteydim. Bize bir çadır kuruldu. Hz. Peygamber'in (sav) yanından iftar yemeğimizi bize Bilâl getiriyordu. İbn Hacer, Beğavî ve Taberânî'nin bu hadisi Yunus yoluyla tahric ettiklerini söyler.[40] Zurkânî **Şerhu'l-Mevâhib'**de "Elçiler Bâbı"nda, "onlara bir kubbe (çadır) kuruldu" sözüyle il-

35. **el-İsâbe,** IV, 305.
36. bkz. İbn Sa'd, III, 283; Makrızi, **el-Hıtat,** I, 460-461. Burada, misafir eviyle ilgili olarak daha sonraki devirlerde meydana gelen gelişmeler de kaydedilmiştir.
37. İbn Hişâm, II, 540. Burada devamla, Sakîflilerin Resûlullah'tan (sav) gelen yemekten Hâlid (ra) yemedikçe yemedikleri kaydedilir.
38. Metinde Said b. Rifâa şeklinde geçmiştir.
39. **el-İsâbe,** II, 45-46.
40. **age,** II, 502. Müslüman olup Ramazan'dan kalan günlerde oruç tutmaları sözkonusudur (bkz. İbn Hişâm, II, 540-541).

gili olarak şöyle der: Yani Kur'an'ı dinlemeleri ve namaz kılarken insanları görmeleri için Mescid'in yanına bir hayme (bir tür çadır) kuruldu.[41]

ELÇİLİK HEYETİNİN ALLAH RESÛLÜ'NÜN ASHABINDAN BAZILARININ YANINDA AĞIRLANMASI

Kasım **ed-Delâil**'de Evs b. Huzeyfe'den şöyle dediğini rivayet eder: Sakîf heyeti içinde Resûlullah'a (sav) geldik; Ahlâf boyu Muğîre b. Şu'be'ye indi, Resûlullah (sav) Benî Mâlik kolunu da bir çadıra indirdi (ağırladı). Resûlullah (sav) her gece yanımıza geliyordu.[42] Bu rivayetin benzeri Ebû Dâvud'un **Sünen**'inde de geçmektedir.[43]

Hâfız Şâmî **Sîret**'inde bu rivayeti İbn Ebî Hayseme'ye isnad eder ki o Yahya b. Abdullah b. Evs'ten, o da dedesinden (Evs'ten) rivayet eder. İbn Sa'd'ın **Tabakât**'ında şu bilgi verilir: Sakîf heyetinden, Ahlâf boyundan olanlar Muğîre b. Şu'be'ye indiler. O kendilerine ikrâmda bulundu. Nebi (sav) onlar içinde Benî Mâlik'ten olanlara da mescidde bir çadır kurdurttu. Resûlullah (sav) her gece yatsıdan sonra onlara gelerek yanlarında durur, onlarla konuşur, ta ki ayakta kâh bir ayağına kâh diğer ayağına dayanırdı. Kureyş'ten yana yakınır, kendisiyle onlar arasındaki savaşı anlatırdı.[44]

Yine **Tabakât**'da müellif, Abdülkays'ın biyografisinde şu bilgiyi zikreder: Abdülkays heyeti yüklerini Remle bint Hades'in kapısı önüne indirdi. Heyetler böyle yapıyorlardı. Resûlullah'ın (sav) Abdülkays heyetini ağırlaması on gün sürerdi.[45] **el-İsâbe**'de müellif, Necrân heyetinin gelişi kıssasını zikreder ki onlar eşraftan hıristiyan ondört kişiydiler. Resûlullah (sav) onları Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin evinde ağırlattı.[46] Yine **el-İsâbe**'de Abdurrahman b. Ebî Mâlik el-Hemezânî'nin biyografisini vererek onun Hz. Peygamber'e (sav) geldiğini ve Resûlullah'ın onu Yezîd b. Ebû Süfyân'ın evinde ağırlattığını zikreder.[47] **el-İsâbe**'de, Arap dahilerinden biri olan Kays b. Âsım'ın biyografisini vererek onun Hz. Peygamber'e (sav) gelişi ve müslü-

41. Zurkânî, IV, 8.
42. bkz. **Üsdü'l-ğâbe,** I, 168.
43. Ebû Dâvud, Ramazân 9 (Salât 326).
44. İbn Sa'd, I, 313.
45. İbn Sa'd, I, 315, V, 557-558. Hades adı, ilk verilen yerde Hâris şeklindedir.
46. bkz. İbn Sa'd, I, 357-358.
47. **el-İsâbe,** II, 421.

man oluşunu anlatır. Nu'mân b. Mukarrin onu isteyerek şöyle dedi: "Ey Allah'ın Resûlü, bana müsaade buyur, o annemin misafiri olsun." Resûlullah (sav) da evet, dedi.[48]

el-İsâbe'de Yezîd b. Ubeyd es-Sülemî'nin biyografisinde şu bilgi verilir: İbn Şâhin onu sahabeden sayar ve şu tahricde bulunur: Yezîd b. Ubeyd şöyle dedi: "Resûlullah (sav) Tebük Gazvesi'nden döndüğünde Benî Fezâre heyeti kendisine geldi. Heyette Hârice b. Husayn ve Hâris b. Kays bulunuyordu. Hâris onların en küçüğü idi. Onlar Remle bint Hâris'in evine indiler." Bu hadis mürseldir.[49] **el-İsâbe'**de Ebû Sufra el-Ezdî'nin biyografisinde, Hz. Ebubekir'in de halifeliği sırasında heyetleri bu eve indirdiğine delâlet eden bilgiler mevcuttur.[50] Yine **el-İsâbe'**de Ümmü Şerîk'in biyografisini verir ve **Sahîh-i Müslim'**de[51] "Ümmü Şerîk'in, ensardan zengin ve Allah yolunda çok infakta bulunan bir kadın olduğu ve misafirlerin ona indiklerine" dair bir rivayet kaydedildiğini belirtir.[52]

İbn Sa'd'ın **Tabakât'**ında, Eyle hükümdarı Yuhanna b. Rü'be'nin Şam, Yemen ve Bahr ahalisiyle birlikte Resûlullah'a (sav) geldiğinde Hz. Peygamber'in (sav) onun Bilâl'in (ra) yanına inmesini emrettiği belirtilir.[53]

Dürrü's-sehâbe'de Osman b. Kays b. Ebû'l-Âs es-Sehmî'nin[54] biyografisini verirken ondan şöyle sözeder: O, Mısır'daki ilk kadı olup soylu ve saygın bir kimseydi.[55] **Mir'âtu'z-zaman'**da, onun Mısır'da insanları misafir etmek için bir ev yaptıran ilk kişi olduğu belirtilir.[56]

ALLAH RESÛLÜ ZAMANINDA ELÇİLİK HEYETLERİNİN İŞLERİNİ GÖRMEKLE GÖREVLİ KİMSE

Daha önce geçtiği üzere Hâlid b. Said b. Âs, Sakîf heyeti ile Resûlullah (sav) arasında gidip geliyordu.[57]

48. **age,** III, 254.
49. **age,** III, 682.
50. **age,** IV, 108.
51. Müslim, Fiten 119.
52. **el-İsâbe,** IV, 465.
53. İbn Sa'd, I, 290.
54. Metinde et-Temîmî şeklinde geçmiştir.
55. bkz. Kindi, **el-Vulât ve'l-kudât,** s. 302, 305-306; **Üsdü'l-ğâbe,** III, 597.
56. bkz. Makrızi, **el-Hıtat,** I, 461.
57. İbn Hişâm, II, 540-541. Huzâî burada, Bilâl ve Sevbân'ın da bu işle görevli olduklarına dair bilginin geçtiğini belirtir (s. 660). Bundan önce geçen başlıklara bakınız.

Onlar, Hz. Peygamber'in (sav) yanından kendilerine getirilen hiçbir yemeği, Hâlid ondan yemedikçe yemiyorlardı. Bu bilgiyi Zurkânî **el-Mevâhib**'e yaptığı şerhinde nakleder. Yine bu eserde İbn İshâk'tan naklen şu bilgi verilir: Ramazan'ın Resûlullah (sav) ile birlikte oruç tuttukları günlerinde, Bilâl (ra) onlara iftar ve sahur yemeklerini getiriyordu.[58]

Hz. Peygamber (sav) hizmetçi çocuğu Sevbân'a, Benî Selâmân[59] heyetini, heyetlerin ağırlandıkları eve indirmesini emretti.[60]

İbn Sa'd'ın **Tabakât**'ında Tücîb heyetinden sözedilirken şu bilgi verilir: Nebi (sav) onları iltifatla karşıladı, mevkilerini üstün tuttu ve kendilerine hediye verdi. Bilâl'e onları güzel ağırlamasını ve güzel armağanlar vermesini emretti ve onlara bir heyete verdiğinden daha çok hediye verdi.[61]

Yine İbn Sa'd'ın **Tabakât**'ında şu bilgi verilir: Yemen hükümdarlarından biri olan Vâil b. Hucr el-Kayl, Hz. Peygamber'e (sav) müslüman olarak geldiğinde, Resûlullah (sav) onu ağırlamasını Muâviye'ye (ra) emretti. O da Vâil'i Harre'de[62] bir eve indirdi. Muâviye ile onun arasında ilginç bir olay geçmiş olup bu konuda **Tabakât**'a bakınız.[63]

ALLAH RESÛLÜ'NÜN ELÇİLİK HEYETLERİ İÇİN YOL AZIĞI HAZIRLANMASINI EMRETMESİ

Beyhakî, Nu'mân b. Mukarrin el-Müzenî'den şöyle dediğini rivayet eder:[64] Biz dörtyüz kişi Resûlullah'a (sav) geldik. Dönmek istediğimizde, şöyle buyurdu: "Ey Ömer, topluluğa azık hazırla." O da "Bende biraz hurmadan başka bir şey yok. Bunun da kavmin bir işine yarayacağını sanmıyorum" karşılığını verdi. Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Git, on-

58. Zurkânî, **Şerhu'l-Mevâhib,** IV, 8. Huzâî bu bilgileri de daha önce kaydetmişti.
59. Metinde Selmân şeklinde geçmiştir.
60. Zurkânî, IV, 61. Ayrıca bkz. s. 23.
61. İbn Sa'd, I, 323.
62. Metinde Hîre şeklinde geçmiştir.
63. İbn Sa'd, I, 349, 351. Burada, Resûlullah'ın (sav) Muâviye'ye onu Harre'de bir evde ağırlamasını istediği kaydedilir. Aralarında geçen ilginç olay da şudur: Yolda giderken Hz. Muâviye'nin ayakları kum sıcaklığından yanınca ona kendisini terkisine almasını ister. O "sen hükümdarların terkisine binecek adam değilsin!" der. Hz. Muâviye, bu defa giymek için ayakkabılarını isteyince o, "Yemen halkı, tebaadan birinin hükümdar ayakkabısı giydiğini duymadı!" veya "Hayır, sen giyersen, onu ben giymem, ama istersen devemi sana gölgelik yapayım gölgesinde yürü!" der. Hz. Muâviye sonra Resûlullah'a (sav) bunu anlatınca, Resûlullah "Onda Câhiliyye gururundan bir gurur kalmıştır" buyurur.
64. Bu rivayet için bkz. **Mecmau'z-zevâid,** X, 304.

lara azık hazırla." O da onları götürdü, evine soktu, sonra onları bir üst odaya (çardak) çıkardı. Oraya girdiğimizde kül rengi develer misali (siyaha yakın beyaz deve, develerin en semizi) hurma gördük ve topluluk ondan ihtiyaçlarını aldılar. En son çıkan bendim, baktım, nebevî bir mucize olarak, hiçbir hurma yerinden oynamış değildi." **Şerhu'l-Mevâhib**'de heyetlerin yolculuğu kısmına (s. 43) bakınız.[65]

ALLAH RESÛLÜ'NÜN ELÇİLİK HEYETLERİNE HEDİYELERİ

Buhârî "Kitâbu'l-Cihâd"da "Heyetlerin hediyeleri bâbı" başlığını açar ve İbn Abbas'tan (ra) şu tahricde bulunur: "Nebi (sav) vefatı sırasında üç şey tavsiye etti ki bunlardan biri de şu idi: Benim kendilerine hediye verdiğim şekilde siz de elçilik heyetine hediye verin."[66]

İbn Sa'd'ın **Tabakât'**ında (c. I, ikinci kısım, s. 18) şu bilgi verilir: Resûlullah (sav), Kayser'in Maân vâlisi Ferve b. Amr el-Cüzâmî'nin elçisine[67] oniki ûkiyye ve bir neş hediye verdi ki bu da 500 dirhem eder.[68] Yine İbn Sa'd'ın **Tabakât'**ında şu bilgi kaydedilir: Temîm heyeti Resûlullah'a (sav) geldiğinde, heyetlere hediye vermekte olduğu gibi onlara da hediyeler verilmesini emretti.[69] İbn Sa'd, Benî Neccâr'dan bir kadının şöyle dediğini zikreder: O gün heyete bakıyordum, hediyelerini oniki ûkiyye ve bir neş olarak Bilâl'den (ra) alıyorlardı. Onların en küçüğü olan bir çocuğa, ki o da Amr b. Ehtem'dir, o gün beş ûkiyye verdiğini gördüm.[70] İbn Sa'd'ın Tabakât'ında şu bilgi de kaydedilir: Abdülkays heyeti Hz. Peygamber'e (sav) geldiğinde, kendilerine hediye verilmesini emretti ve Abdullah el-Eşec'i onlara üstün tutarak kendisine oniki ûkiyye ve bir neş hediye verdi.[71]

el-Mevâhibü'l-ledüniyye'de şu bilgi verilir: Kudâa'nm kollarından bir kabile olan Behrâ[72] heyeti onüç kişiydi. Günlerce kaldılar. Sonra Re-

65. **Şerhu'l-Mevâhib,** IV, 37.
66. Buhârî, Cihâd 175-176.
67. Metinde "resûl" kelimesinden önce "Resûlullah" kelimesi olacaktır.
68. İbn Sa'd, I, 262, 281. Ferve müslüman olunca Mesud b. Sa'd adlı bir elçiyle Resûlullah'a (sav) mektup ve hediye göndermiş, Resûlullah (sav) da elçiye yukarıdan anılan hediyeleri vermişti. Maân (Muân) kelimesi metinde Ammân şeklinde geçmiştir (bkz. İbn Hişâm, II, 591).
69. İbn Sa'd, I, 294.
70. Aynı yer.
71. İbn Sa'd, I, 315.
72. Metinde Behrâm şeklinde geçmiştir.

sûlullah'a (sav) veda edip ayrıldılar. Resûlullah (sav) onlara hediye verilmesini emretti. Zurkânî, hediyelerin miktarının belirlenmediğini söyler.[73] Yine **el-Mevâhib**'de şu bilgi kaydedilir: Gassân heyeti onüç kişiydi, müslüman oldular. Resûlullah (sav) onlara hediyeler verdi, geri döndüler.[74] Yine **el-Mevâhib**'de müellif, Kudâa'dan bir boy olan Selâmân heyetini anarak şöyle der: "Yedi kişiydiler. Hz. Peygamber (sav) onlara hediyeler verilmesini emretti." Zurkânî şu bilgiyi zikreder: "Bizden her erkeğe beşer ûkiyye gümüş verildi ve Bilâl (ra) özür beyan ederek o gün yanında mal bulunmadığını söyledi. Biz de şöyle dedik: Bu hediye ne kadar çok ve değerlidir!."[75] **el-Mevâhib**'de, Yemen'de Ezd kabilesinin bir boyu olan Âmir heyetiyle ilgili şu bilgi verilir: "On kişiydiler, İslâm'ı kabul ettiler. Hz. Peygamber (sav) kendilerine, İslâm esaslarını kaydettiği bir belge yazdı ve Übey b. Ka'b'a onlara Kur'an öğretmesini emretti." Zurkânî şöyle der: "Heyetlere hediye verdiği gibi (onlara da verdi)" sözü, hediye vermenin bizzat kendisine teşbihtir. Çünkü verdiği belirli bir hediye yoktu. Mevcut olan ne ise onu verirdi ki bu da az çok farklı olurdu. Şöyle ki beş, on, oniki veya daha fazla ûkiyye hediye vermiştir.

İbn Sa'd **Tabakât**'ında Benî Hanîfe heyetinden söz ederken şöyle der: Nebi (sav), memleketlerine dönmek istediklerinde her erkeğe beş ûkiyye olmak üzere onlara hediye verilmesini emretti. Onlar şöyle dediler: Ey Allah'ın Resûlü, biz develerimiz ve yüklerimizin yanında onları gözlemek üzere bir arkadaşımızı bıraktık. Resûlullah (sav), ona da arkadaşlarına verilen kadar hediye verilmesini emrederek şöyle buyurdu: "Sizin develeriniz ve yüklerinizi korumasından dolayı o sizin en kötünüz değildir." Anılan adam Müseylimetü'l-Kezzâb idi.[76] İbn Sa'd **Tabakât**'ında Eşec Abdülkays'ın biyografisini verirken şu bilgiyi kaydeder: Hz. Peygamber (sav) Abdülkays heyetine hediyeler verilmesini emretti ve Abdullah el-Eşec'i onlara üstün tutarak kendisine oniki ûkiyye ve bir neş verdi. Bu miktar, Resûlullah'ın (sav) heyetlere hediye olarak verdiği en çok miktardı.[77] Hâfız Şâmî'nin **es-Sübül**'üne bakınız.[78]

---

73. bkz. İbn Sa'd, I, 331.
74. bkz. İbn Sa'd, I, 338-339. Burada, üç kişi oldukları kaydedilmiştir.
75. bkz. İbn Sa'd, I, 333.
76. İbn Sa'd, I, 317; İbn Kesîr, IV, 96. Müseylime Yemen'e döndüğünde irtidat edip peygamberlik iddiasında bulundu.
77. İbn Sa'd, V, 558. Eşec, metinde Üşeyc ve Eşbah şekillerinde geçmiştir.
78. **Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd,** VI, 496. Son rivayet burada geçmemektedir.

ALLAH RESÛLÜ'NÜN ELÇİLER GELDİĞİNDE GÜZEL GİYİNMESİ

Ebû Nuaym ve Vâkıdî, Cündeb b. Mekîs'ten[79] şu rivayeti tahric ederler: "Nebi (sav), kendisine elçilik heyeti geldiğinde elbiselerinin en güzelini giyer ve ashabının ileri gelenlerine[80] de böyle yapmalarını emrederdi. Kinde heyeti kendisine geldiğinde, üzerinde Yemenî bir elbise (hulle) gördüm; Ebubekir ve Ömer de onun gibi giyinmişlerdi." İbnü'l-Hindî bu hadisi **Kenzü'l-ummâl'**de elçiler bahsinde vermiştir.[81] Bu hadis İbn Sa'd'ın **Tabakât'**ında da Cündeb b. Mekîs'in biyografisinde geçer.[82]

İbn Sa'd'ın hocası Muhammed b. Ömer el-Eslemî'nin **Kitâbü'l-Vüfûd** adlı bir eseri olup Hâfız Şâmî **Sîret'**inde şöyle der: "Bu eserde, İbn Sa'd'ın temas etmediği önemli bilgiler vardır." **el-İsâbe'**de Alkame b. Süfyân'ın biyografisine bakınız.

YOLCULARIN KONAKLAMASI İÇİN YAPILAN HANLAR (OTELLER)

Bazı âlimler, hanlar konusunu *"Oturulmayan ve içinde eşyanız bulunan evlere (izinsiz) girmenizden dolayı size bir günâh yoktur"* (Nûr 24/29) âyetinden istidlal ederler. Bunu zikreden birçok kişiden biri de Ravdî olup **Şerhu'l-Unmûzec'**te bahseder.

İbn Sa'd'ın **Tabakât'**ında (III, 203) şu bilgi verilir: Hz. Ömer (ra) köle (rakîk) evi yaptırdı ki bazıları buna un (dakîk) evi derler. Yolda kalanlara (yolculara) ve kendisine inen yolculara ait olmak üzere oraya un, kavut, hurma, yağ ve ihtiyaç duyulan şeyleri koydurttu. Hz. Ömer, Mekke ile Medine arasında Sebül yoluna yolcuların ihtiyaç duydukları ve kendilerini bir sudan (konak yeri) diğer suya ulaştıracak şeyleri koydurttu.[83] Yine İbn Sa'd'ın **Tabakât'**ında (III, 220) şu bilgi kaydedilir: Yol boyunca ikamet edenler Hz. Ömer'den Mekke ile Medine arasında yapı kurmak için izin istediler. O da kendilerine izin vererek şöyle dedi: Yolcu su ve gölgeye daha layıktır.[84]

---

79. Metinde Mekkiyye şeklinde geçmiştir.
80. Bu anlamdaki "uliyye" kelimesi metinde düşmüştür.
81. **Kenzü'l-ummâl,** X, 612 (nr. 30315). Ayrıca bkz. VII, 122 (nr. 18287).
82. İbn Sa'd, IV, 346. Mekîs, metinde Mekkiyye şeklinde geçmiştir.
83. **age,** III, 283. Ayrıca bkz. s. 25. Un evi için bkz. İbnü'l-Cevzî, **Menâkıbu emîri'l-mü'minîn Ömer b. el-Hattâb,** s. 70.
84. **İbn Sa'd,** III, 306.

HASTANE (MÂRİSTÂN) VE ALLAH RESÛLÜ ZAMANINDA KADIN SAHABİLERİN BUNDA ÇALIŞMALARI

Cevherî **es-Sıhâh'**ta şöyle der: Mâristân, "hastalar evi" demek olup Arapçalaştırılmış bir kelimedir.[85] İbnü's-Sikkit'ten şöyle dediği nakledilir: Âlimlerin zâhidi Ebû Nasr b. İsa şöyle dedi: Hipokrat, mâristân kuran ilk kimsedir. Şöyle ki o evine yakın bir yerde bir bahçe yapmıştı. Orada hastalar[86] için ayrı bir yeri vardı ve hastaların tedavisiyle ilgilenmek üzere oraya hizmetçiler koymuştu.[87]

Sahîh-i Müslim'**de Hz. Âişe'den şu rivayet nakledilir: "Hendek savaşında Sa'd yaralandı; Kureyş'ten biri ona ok atmıştı. Resûlullah (sav) mescidde ona bir çadır kurdurttu, kendisini yakından ziyaret ediyordu."**[88] **İbn İshâk** es-Sîre'**de şöyle der: Resûlullah (sav) Sa'd b. Muâz'ı, mescidinde, Eslem kabilesinden Rufeyde adlı bir kadının çadırına koydurttu. Rufeyde yaralıları tedavi ediyor, müslümanlardan sıkıntıya düşmüş olanların hizmetine kendisini adamış bulunuyordu.**[89]

Bu, Hz. Peygamber (sav) zamanında hastanelerle ilgili olarak bildiğimiz en geniş bilgidir.

Müslüman hükümdarlardan hastane kuran ilk kişi Velîd b. Abdülmelik'tir. O, 88 (707) yılında hastane açarak oraya tabipler koymuş ve masraflarını karşılamıştı. Kaçmamaları için cüzzamlı hastaların hapsedilmelerini emretmiş, onlara ve körlere erzak tahsis etmişti.[90]

Şüphesiz, bunun manası, kendi zamanında imkân ve şartların uygunluğuna bağlı olarak Velid'in hastaneyi genişleten, tezyin eden ve gerekli şeylerini sağlayan ilk kimse olduğudur. Yoksa **el-İsâbe'**de şu bilgi kaydedilmiştir:[91] İbn İshâk, Rufeyde el-Ensâriyye veya el-Eslemiyye'yi Sa'd b.

---

85. Bu bilgi Huzâî tarafından verilmiş olup (s. 663) metinde "hastalar" kelimesi "hastalık" şeklinde geçmiştir.
86. Metinde "hastalık" şeklinde geçmiştir.
87. bkz. **Uyûnu'l-enbâ,** s. 47.
88. Müslim, Cihâd 66.
89. İbn Hişâm, II, 239. Ayrıca bkz. s. 180.
90. İslâm'ın ilk devirlerinde hastaneler için bkz. Ahmed İsa Beg, **Târîhu'l-bîmâristânat fi'l-İslâm,** Beyrut, 1981; Aydın Sayılı, "The Emergence of the prototype of the Modern Hospital in Medieval Islam," **Studies in History of Medicine,** IV (1980), New Delhi, sy. 2, s. 112-118; A. R. Nowsheravi, "Muslim Hospitals in the Medieval Period," **Islamic Studies,** XXII (1983), sy. 2, s. 51-62; A. Habib Khan, "Early Hospitals in Muslim World," **Studies in History of Medicine,** VII (1983), sy. 3-4, s. 196-208; D. M. Dunlop, "Bimâristân," EI, II, 1222-1224.
91. **el-İsâbe,** IV, 302-303. Bu paragrafta verilen bilginin hepsi buradan alınmıştır.

Muâz'ın Hendek'te kendisine ok isabet etmesiyle ilgili kıssasında zikreder ki Resûlullah (sav) bu vesileyle şöyle buyurmuştu: "Onu Rufeyde'nin mesciddeki çadırına koyun, ta ki onu yakından ziyaret edeyim." Rufeyde yaralıları tedavi eden ve müslümanlardan bir sıkıntıya düşenin hizmetine kendisini adayan bir kadındır. Buhârî **el-Edebü'l-müfred**'de şöyle der: Ebû Nuaym bize haber verdi, ona İbnü'l-Gasîl, Asım b. Ömer b. Katâde'den, o da Mahmud b. Lebîd'den şöyle dediğini nakletti: Hendek günü Sa'd'ın kolundaki damar yaralanınca, onun Rufeyde denilen kadının yanına götürülmesi söylendi. Rufeyde hastaları tedavi ediyordu. Resûlullah (sav) Sa'd'a her uğradığında ona "nasıl sabahladın?," "nasıl geceledin?" diye sorar, o da kendisine haber verirdi.[92] Buhârî bu hadisi **et-Târih**'te[93] de Sa'd'ın vefatı kıssasında vermekte olup senedi sahihtir. Mustağfirî bu hadisi Buhârî yoluyla, Ebû Musa da Mustağfirî yoluyla verirler.[94]

el-İsâbe'de müellif, *"Kâf"* harfinde Kuaybe bint Said el-Eslemiyye'yi buna benzer şekilde zikreder ki o Rufeyde'nin kardeşidir.[95]

DOKTOR

İbnü'l-Cevzî Sıfatu's-safve'**de Hişâm b. Urve'nin şöyle dediğini kaydeder: Urve Hz. Âişe'ye (ra) şöyle dedi: "Ey anneciğim senin şiir bilgine pek şaşmıyorum. Çünkü sen Ebubekir'in (ra) kızısın. O bu konuda insanların en bilgilisiydi. Fakat senin tıp bilgine hayret ediyorum. Bunun üzerine Hz. Âişe (ra) onun omuzuna vurarak şöyle dedi: Resûlullah (sav) ömrünün son demlerinde hastalandı; her taraftan kendisine Arap heyetleri geliyordu, ona tedavi şekilleri anlatıyorlar ve ben de onları tedavide uyguluyordum. İşte (tıp bilgim) buradan geliyor.**[96]

el-İsâbe'de Hz. Âişe'nin (ra) biyografisinde, Hişâm b. Urve babasının şöyle dediğini nakleder: Ben fıkıh, tıp ve şiirde Âişe'den daha bilgilisini görmedim.[97]

---

92. **el-Edebü'l-müfred,** s. 240 (bâb 530, nr. 1162).
93. **et-Târîhu'l-kebîr,** VII, 402.
94. **el-İsâbe,** IV, 302-303. Ayrıca bkz. s. 43.
95. **age,** IV, 396.
96. **Sıfatu's-safve,** II, 32-33. Bu bilginin baş tarafında Urve'nin "senin fıkıh bilgine şaşmıyorum; çünkü, o Resûlullah'ın (sav) eşi ve Ebubekir'in (ra) kızıdır, diyorum" sözü vardır.
97. **el-İsâbe,** IV, 360.

Ebû'l-Hasan İbn Tarhân el-Hamevî'nin **el-Ahkâmu'n-Nebeviyye**'sinde şu bilgi verilir: Nebi (sav), sağlık ve hastalık hallerinde tıbbî ölçüleri uygulamaya devam ederdi. Şöyle ki, sağlığında, az yemesi, beden eğitimi ve birinin sıcaklığının diğerinin soğukluğunu, diğerinin soğukluğunun berikinin sıcaklığını giderdiğini söyleyerek taze hurmayı hıyar ve kavunla yemesi gibi[98] sağlığını koruyucu tedbirler almasıyla. Ayrıca, her gece uyurken gözlerini sürme taşı (artimuan) ile sürmelemesi ve şiddetli sıcak zamanında öğle namazını tehir etmesi gibi ki *"öğle namazını serin vakitte kılın"* buyururdu. Hastalığı halinde tedaviye başvurduğu hususu ise rivayet edilen sahih haberlerle sabittir. Bu haberlerden biri Urve'nin (ra) Hz. Âişe'den (ra) rivayet ettiği şu hadistir: "Resûlullah'ın (sav) hastalığı arttı, Arap ve Acem doktorları ona geliyorlar, tedavi yollarını tarif ediyorlar, biz de kendisini tedavi ediyorduk." Hz. Âişe'nin (ra) şöyle dediği de rivayet edilmiştir: "Resûlullah (sav) ömrünün son günlerinde hastalandı, her taraftan Arap heyetleri kendisine geliyorlardı. Ona tedavi şekillerini anlatıyorlar, ben de bunlarla onu tedavi ediyordum." Böylece, Resûlullah'ın (sav) tedavide bulunduğu ve sağlık ve hastalığında tıbbî ölçüleri uyguladığına dair zikrettiğimiz husus sabit olup birçok sahih hadiste de tedavi olmayı emretmiştir.[99]

el-Mevâhib'de şu bilgi verilir: Resûlullah (sav) yiyeceklerin özellik ve mahiyetlerini gözönüne alır ve onları tıp ölçülerine göre kullanmaya itina gösterirdi. İki yemekten birinde, sıcaklığını mutedil hale getirme ve güzelleştirmeye ihtiyaç duyulduğunda, onun sıcaklığını (aksi bir yiyecekle) keser ve mutedil hale getirirdi. Bu da ilaç ve karışımlarda büyük bir esastır. Buna imkan bulamadığında ise israfa gitmeden ihtiyaç ve lüzum ölçüsünde onu yerdi.[100]

Ebû Abdullah Ekensûs'un **el-Ceyşü'l-aremremü'l-humâsî** adlı eserinin sonunda şu bilgi verilir: Tevekkül edenlerin efendisi, tedavi esaslarını belirleyip koydu. Bizzat kendisine uygular, başkalarına da yapmalarını emrederdi. Hatta Hz. Peygamber'in (sav) ilaçlarının piştiği çömleğin ateşten hemen hemen hiç inmediği söylenir.

Ebû Dâvud'un **Sünen**'inde Sa'd b. Ebû Vakkâs'tan şu rivayet nakledilir: "Hastalandım, Nebi (sav) beni ziyarete geldi. Elini iki mememin arası-

98. bkz. **el-Mekâsıdu'l-hasene,** s. 270-271; **es-Sîretu'ş-Şâmiyye,** VII, 323-324.
99. bkz. İbn Kayyim, **Zâdü'l-meâd,** IV, 13-17.
100. Zurkânî, **Şerhu'l-Mevâhib,** IV, 335-336.

na koydu, ta ki soğukluğunu kalbimde duydum. Ve şöyle buyurdu: 'Sen kalbinden hastalanmışsın, Benî Sakîf'ten Hâris b. Kelede'ye git, o tıp bilgisine sahip biridir...'"[101] Yani o mutlak olarak veya bu hastalık türünde tıp bilgisine sahiptir. Bu durumda sözkonusu hastalığın maharet ve ustalık gerektirdiği anlaşılmış olur. Bunu **Sünen'**i şerhedenler söylemiştir.

Hâfız Zehebi **et-Tecrîd'**de Hâris'in biyografisini verirken şöyle der: Onun Veda Haccı'nda Sa'd'ı tedavi ettiği söylenir. İbn Sa'd'ın senedsiz olarak zikrettiği üzere, Nebi (sav) hastaların ona giderek hastalıklarını sormalarını emrederdi.[102] Bu bilgi İbn Sa'd'ın **Tabakât'**ında beşinci cilt 372. sayfadadır.

İbn Tarhân, Hâris b. Kelede'nin Hz. Ebubekir (ra) ile birlikte yemek yemeleri ve onun "bir yılın zehirini yedik" demesi ve her ikisinin aynı günde vefat etmeleriyle[103] ilgili kıssayı zikrettikten sonra şöyle der: Hâris b. Kelede, Arap tabiplerinin en üstünlerinden biriydi. Tâif'liydi. Câhiliyye devrinde Fars'a gitti. Orada ve Cündişapur âlimlerinden tıp bilgisi öğrendi. Bu dalda maharet kazandı, Fars memleketlerinde tabiplik yaptı ve çok mal elde etti. Fars'ta onu görenler ilmine şehadette bulundular ve adı aralarında yayıldı. Sonra memleketine döndü, Araplar arasında tabipliğiyle şöhret buldu, İslâm'ın zuhuruna ulaştı. Resûlullah (sav), kim hastalanırsa ona gidip danışmasını emrederdi.

İbn Kayyim, **el-Hedyü'n-Nebevî'**de, adı geçen Hâris'ten sözle şöyle der: O Arapların tabibi, hatta en tabipleri idi. Hipokrat kendi toplumu için ne ise o da onlar için öyleydi.[104] İbn Mende, İsmail b. Muhammed b. Sa'd yoluyla, onun babasından şu rivayetini tahric eder: Sa'd hastalandı. Nebi (sav) onu ziyaret etti ve "Allah'ın sana şifa vermesini umarım" dedi ve Hâris b. Kelede'ye "Sa'd'ı tedavi et" buyurdu.

İbn Sa'd, Hâris'in İslâm'ı kabul ettiğine dair görüşün doğru olmadığını söyler. İbn Abdilber **el-İstîâb'**da şöyle der: Bu, ehil (mütehassıs) oldukları takdirde, tedavi konusunda kafirlere danışmanın caiz olduğuna delalet eder.[105] Bunu Hâfız Münzirî **İhtisâru's-Sünen'**de, vezir Ebû'l-Hasan b. Yusuf el-Kıftî **Ahbâru'l-hukemâ'**da,[106] İbn Hallikân **Vefeyâtü'l-**

101. Ebû Dâvud, Tıb 12.
102. İbn Sa'd, V, 507.
103. bkz. Huzâî, s. 670-671.
104. **Zâdü'l-meâd,** IV, 117.
105. **el-İstîâb,** I, 289 (Hâris b. Hâris b. Kelede'nin biyografisinde).
106. Kıftî, **İhbâru'l-ulemâ bi-ahbâri'l-hukemâ,** s. 112.

a'yân'da,[107] İbn Bâdis **Şerhu'l-Muhtasar'**da, Huzâî bu bahiste[108] ve imamlardan bir grup naklederek tasdik ederler.

Hâfız İbn Hacer **el-İsâbe'**de şöyle der: Bu, tedavi konusunda ehl-i zimme'den yardım istemenin caiz olduğuna delâlet eder.[109] Nureddin Ali eş-Şebrâmellisî, **el-İsâbe'**nin bu ibaresini **el-Mevâhib** hâşiyesinde hocası Şemsüddin eş-Şevberî eş-Şâfiî vasıtasıyla naklederek ardından şu ilavede bulunur: Derim ki, bu, ehl-i zimme tarafından tedavi edilmenin caiz olmadığına dair imamların belirttikleri görüşe aykırıdır. Ancak şu denebilir: Nehyedilen husus, ilacın tesbiti ve buna göre uygulamada bulunmada onlara uymadır. Burada ise teşhis Hz. Peygamber (sav) tarafından yapılmış, yardımın istenmesi ise ilacın terkibi konusunda olmuştur.

Ahmed b. Hanbel'in **Müsned'**inde bu konuda sarahat derecesinde bilgi mevcut olup bu da onun Urve b. Zübeyr'den, onun da teyzesi Âişe es-Sıddıkiyye'den (ra) şöyle dediğine dair tahric ettiği rivayettir: "Hz. Peygamber'in (sav) hastalığı arttı, Arap ve Acem tabipleri kendisine geliyorlar ve ona teşhiste bulunuyorlardı, biz de kendisini tedavi ediyorduk." Şemsüddin es-Seffârinî de **Gıdâu'l-elbâb'**da[110] (I, 392) bu rivayeti ona isnad eder.

İbn Sa'd'ın **Tabakât'**ında Hz. Âişe'den (ra) şu rivayet nakledilir: "Resûlullah (sav) hasta idi; Araplar kendisine teşhiste bulunuyor, onların yaptığı teşhise göre tedavi ediliyordu. Acemler teşhiste bulunuyor ve ona göre tedavi ediliyordu" (ikinci kısım, I. cilt, s. 116). Daha önce, İbn Tarhân'ın **el-Ahkâmu'n-Nebeviyye'**sinden naklen, Hz. Âişe'nin bu sözünün sahih isnadlarla rivayet edildiği belirtilmişti. İbn Tarhân bir başka yerde bu bilgiyi tekrarladıktan sonra şöyle der: Bu, Hz. Peygamber'in (sav) tedaviye başvurduğuna delâlet eder. Şüphe yok ki o sırada Acemler veya onların çoğu küffârdı. Buna rağmen Hz. Peygamber (sav), o sırada içlerinde kendisine güvenilen kimselerle onlara güven hasıl olduktan sonra, bu konuda onlara danışıyordu. Mezkur hadisten, Acem tabiplerin Hz. Peygamber'e (sav) geldikleri anlaşılmaktadır. Fakat kendi kendilerine mi ona geliyorlardı, istek üzerine veya meselâ elçilik gibi bir maksatla mı geliyorlardı? Bu konuda ibare etraflı olup o esere bakınız.

---

107. İbn Hallikân, VI, 362-363.
108. **Tahrîcu'd-delâlât,** s. 670.
109. **el-İsâbe,** I, 288 (Hâris b. Kelede'nin biyografisinde).
110. Merdâvî'nin **Manzûmetül-âdâb** adlı eserinin şerhidir. bkz. **Suppl.,** I, 459.

Kadı Iyâz **el-Medârik'**te Şeyh Ebû Ishak el-Cebniyânî'yi[111] tanıtırken şöyle der: Ebû'l-Hasan[112] el-Kâbisî şöyle dedi: Onun yanından çıktığımız sırada, bir çocuğun bizim için tutmakta olduğu hayvan elinden kaçtı. Ben de şöyle dedim: "Onu gücü yetmeyen bir çocuğa verdiniz, kayboldu." Ebû Ishak, bana, çocuğu gıybet ettiğimi söyledi. Ben de ona, çocuğu durumuyla, gücünün azlığıyla tavsif ettiğimi ve Sünnet'de de bunun mubah olduğunu gösteren delil bulunduğunu söyledim. O da Hz. Peygamber'in (sav) evlenme konusunda kendisiyle istişare eden kadına şu söylediklerini: "Ebû Cehm'e gelince, o asasını omuzundan hiç indirmez.[113] Muâviye ise fakir bir adamdır, hiç malı yoktur." Ebû Ishak bana şöyle dedi: Bunda, iddiana delil yoktur, çünkü kendisine danışılan kimse güvenilir sayılır. Hem ona, görüşü istikametinde evlenmek veya bundan vazgeçmek için danışıyordu. Bizim mesele ise böyle değildir. Aksine sünnette seni bundan menedecek şu delil vardır: Hz. Peygamber'e (sav) iki hıristiyan tabip geldi. Çıktıklarında, Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Eğer gıybet olmasaydı, onlardan hangisinin daha tabip olduğunu size söylerdim." Ebû'l-Hasan şöyle der: "O iki tabibin hıristiyan olduklarını bundan önce bilmiyordum."[114]

İbn Arâfe **Tefsîr'**inde *"Birbirinizin gizli şeylerini araştırmayın (tecessüste bulunmayın)"* (Hucûrât 49/12) âyetini ele alırken bu kıssanın ardından şöyle der: İki tabiple ilgili hadisin manasının şöyle olması da muhtemeldir: "Her iki tabip de maksadın hasıl olması için kendilerinde bulunması gereken seviye bakımından eşit olup birisi, terkedilmesi zarar vermeyen ve tedavi ve teşhise nakısa getirmeyen tamamlayıcı bilgiler konusunda fazla bilgi sahibi olup fizikî ilimler bakımından üstünlük sağlamıştır. Bu durumda birini diğerine üstün tutmak gıybet sayılır. Fakat onlardan üstün tutulmayanın (mercûh) tedavi konusunda yeterli olmaması halinde, bu durumun dile getirilmesinin gıybet sayılmayacağı anlaşılmaktadır." Burada kıssadan kastedilen, Kadı Iyâz'ın Kâbisî'den iki hıristiyan tabip ve Resûlullah'ın (sav) onlarla birlikte oluşuyla ilgili olarak zikrettiğidir.

---

111. Metinde Cenbiyâni şeklinde geçmiştir.
112. Metinde Ebu Yahya şeklinde geçmiştir.
113. **Tertîbu'l-medârik'**te "omuzuna koymaz" şeklinde yanlış geçer. Resûlullah (sav) bu sözüyle Ebu Cehm'in sert mizaçlı biri olduğunu kastetmiştir (bkz. **el-İsâbe,** IV, 35). Kendisine danışan Fatıma bint Kays'a ise Üsâme b. Zeyd ile evlenmesini tavsiye etmiştir (bkz. **Üsdü'l-ğâbe,** VII, 230).
114. Kadı Iyâz, **Tertîbü'l-medârik,** II, 513.

İbn Sa'd **Tabakât**'da, Muaykıb ed-Devsî'nin biyografisinde Mahmud b. Lebîd'den cüzzamlı kimseyle birlikte yemek yeme kıssasını tahric etmiş olup bu kıssada şu bilgi verilir: Hz. Ömer (ra), tedavi yaptığını duyduğu herkesten onu tedavi etmesini istedi.[115] Bu hususla ilgili kıssa **Kenzü'l-ummâl**'de (V, 191) etraflı bir şekilde verilmiştir.[116]

İmam Mâlik, İbn Ebî Şeybe, İbn Cerîr, Harâitî **Mekârimu'l-ahlâk**'ta ve Beyhakî, Amre bint Abdurrahman'dan şu tahricde bulunur: "Hz. Ebubekir (ra) Âişe'nin (ra) yanına girdi, o rahatsızlıktan şikayette bulunuyor, yahûdî bir kadın da kendisini okuyup afsunlayarak tedavi ediyordu. Bunun üzerine Hz. Ebubekir kadına 'onu Allah'ın Kitabı'yla okuyup tedavi et (afsunla)' dedi."[117] İbn Cerîr, Amre'den şu tahricde bulunur: "Yahûdî bir kadın Hz. Âişe'yi okuyup afsunlayarak tedavi ediyordu. Hz. Ebubekir onun yanına girdi, okuyup üflemeyi hoş karşılamıyordu, o kadına "onu Allah'ın Kitabı ile okuyup tedavi et" dedi.

İmam İbn Müflih el-Hanbelî **el-Âdabu'ş-şer'iyyetü'l-kübrâ** adlı eserinde "Kafir ve zimmî'ye tedavi olmak"[118] şeklinde bir fasıl başlığı açarak orada İmam Şeyhulislâm İbn Teymiyye'den şu bilgiyi nakleder: Yahûdî ve hıristiyan kimse tıp konusunda mahir ve insan katında güvenilir olursa, kendisine mal emanet etmek ve muamelede bulunmak nasıl caiz ise, tedavi için başvurmak da caizdir. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"Ehl-i Kitap'tan öylesi var ki kendisine yüklerle emanet bıraksan onu sana öder..."* (Âli İmrân 3/75). **Sahîh-i Buhârî**'de şu rivayet nakledilir: "Hz. Peygamber (sav) hicret ettiği sırada usta kılavuz bir müşriki ücretle tuttu."[119] Nefsi ve malı konusunda ona güvendi. Huzâalılar müslümanları ve kafirleriyle Hz. Peygamber'in (sav) sırdaşları (mutemetleri)[120] idiler. Resûlullah'ın (sav) kafir olan Hâris b. Kelede'ye tedavi için başvurulmasını emrettiği rivayet edilmiştir. Bir müslümanın yanında tedavi görmesinin mümkün olması halinde ise ona emanet bırakma veya onunla muamelede bulunma imkanına sahip olması gibidir. Binaenaleyh bu durumda müslümanı bırakıp kafire gitmesi uygun düşmez. Fakat kitâbî'ye (hıristiyan, yahûdî) gü-

115. İbn Sa'd, IV, 117.
116. **Kenzü'l-ummâl,** X, 94-95 (nr. 28500).
117. bkz. Beyhakî, **es-Sünenü'l-kübrâ,** IX, 349.
118. İbn Müflih'in (II, 441) başlığı "Gayrımüslimlere tedavi olmak, onlara güvenmek ve erkek ve kadın doktorların avret yerlerine bakmaları" şeklindedir.
119. Buhârî, İcâre, 3, 4. Müşrik kelimesi metinde "yahûdî" şeklinde geçmiş olup bu konuda ayrıca bkz. I, 524.
120. "Aybe" kelimesi metinde "ayn" (casus) şeklinde geçmiştir.

venme veya ona tedavi için başvurma durumunda kaldığı zaman bunu yapabilir. Böyle yapması, yahûdî ve hıristiyanı veli edinme yasağı çerçevesine giren bir davranış değildir. Ona güzel olan şekilde hitabetmesi, güzel bir davranış olur. Allah Teâlâ şöyle buyurur: *"İçlerinden zulmedenleri hariç, ehl-i kitapla ancak en güzel şekilde mücadele edin..."* (Ankebût 29/46). Hattâbî,[121] Hudeybiye antlaşması ve Resûlullah'ın (sav) Huzâa'dan bir casus gönderip onun verdiği haberi kabul etmesine dair hadisle ilgili olarak şöyle der: Bu hadiste, teşhisi konusunda zan ve töhmet altında bulunması halinde kafir tabibin hastalığı teşhis ve tedavi şekli konusunda sözünü kabul etmenin caiz olduğuna delil vardır.[122]

Hâfız İbn Kayyim'in **Bedâiu'l-fevâid** adlı eserinde şu bilgi geçer: Hz. Peygamber'in (sav) hicret sırasında Abdullah b. Uraykıt ed-Düelî'yi[123] kafir olduğu halde kılavuz olarak tutmasında, velâyet'i "adalet"i[124] gerektirmedikçe kafir kimseye tedavi, sürme, ilaç, yazı, hesap, ayıplar vb. konularda başvurmanın caiz olduğuna delil vardır. Kafir olma özelliği, hiçbir konuda kendisine güvenilmemesini gerektirmez. Çünkü hiçbir şey yolda, hele hicret yolu gibi bir yolda kılavuzluk yapmak kadar tehlikeli değildir.

İbn Muflih, bunun misalini Mervezî'den naklen zikreder: Ebû Abdullah'ın, yani Ahmed b. Hanbel'in yanına hıristiyan birini getirdim, onun hastalığını teşhise başladı, Ebû Abdullah da onun açıklamalarını yazıyordu. Sonra bana emretti, ben de kendisine (ilaçları) satın aldım.[125] Bu bilgi **el-Âdâbü'l-kübrâ**'dan nakledilmiş olup o ne geniş ve muhtevalı kitaptır!

İbn Ebi Usaybia[126] **Tabakâtü'l-etibbâ**'da, Muâviye ve ondan sonraki İslâm hükümdarlarının kendilerinden tedavi gördükleri hicrî birinci yüzyıl hıristiyan tabiplerinden bir grubun biyografisini verir. Ebû'l-Hakem adlı bir tabibin biyografisinde onunla ilgili olarak şöyle der: Hıristiyan bir tabipti, her türlü tedavi yollarını biliyordu. Onun anılagelen operasyonları vardır. Muâviye b. Ebû Süfyân, kendisinde aradığı özellikler sebebiyle

---

121. Hattâbî, **Meâlimü's-Sünen,** III, 199. **el-Âdâbu'ş-şer'iyye**'de Hattâbî kelimesi Ebû'l-Hattâb şeklinde yanlış geçmiştir.
122. İbn Müflih, **el-Âdâbu'ş-şer'iyye,** II, 441-442. Metindeki hata ve düşüklükler için aslına bakılmalıdır.
123. bkz. İbn Sa'd, I, 229. Ayrıca bkz. I, 524.
124. Şer'an "âdâlet" sahibi olma özelliğini, dolayısıyla müslüman olmasını.
125. İbn Müflih, **age,** 441. Metinde "Ebû Abdullah da yazıyordu" ifadesi "Abdullah'a yazmasını emretti" şeklindedir.
126. Metinde Usayfa şeklinde geçmiştir.

ona tedavi olur ve ilaçların yapımında ona güvenirdi.[127] Yine **Tabakâtü'l-etibbâ'**da İbn Esâl'in biyografisini vererek şöyle der: Şam'da (Dımaşk) önde gelen tabiplerden biriydi, hıristiyandı. Muâviye Şam'ı ele geçirince onu özel tabibi yaptı ve kendisine iyi davrandı. Onun yokluğunu duyar (sık sık arar), kendisine güven besler, gece gündüz onunla sohbet ederdi. İbn Esâl, müfred ve mürekkeb ilaçlar ve güçlerini (tesirlerini), onlardan öldürücü zehir olanları bilme konusunda mahirdi. Muâviye bundan dolayı onunla çok yakınlık kurmuştu. **Uyûnu'l-enbâ'**ya bakınız.[128]

İmam Muhammed b. Abdülkavî el-Merdâvî el-Hanbelî âdâba dair manzumesinde[129] bu konuya işaretle şöyle der:

Ehl-i zimme'ye güvenmemiz mekruhtur
Bir mala sahip olmak veya paylaşmak için, bil
Mekruhtur zaruretsiz onlara tedavi olmak
Yaptıkları ilaçlar da tuzaktır.

Seffârinî, bu manzumenin şerhinde "zaruretsiz" sözüyle ilgili olarak şöyle der: "Zaruret sebebiyle ehl-i zimme'ye tedavi için başvurmak mekruh değildir. Çünkü ihtiyaç bunu gerektirmiş ve onlara tedavi olmakla zarara uğranılacağı da muhtemel bir düşünceden (vehim) ibarettir. Halbuki hastalık (ve ondan doğacak zarar) bilinmektedir. Bu da, vehmedilen bir zarara uğramak korkusuyla, bilinen bir zararı ortadan kaldıracak çareye başvurmaya mani değildir." Seffârinî, daha sonra, İbn Müflih vasıtasıyla Şeyhulislam İbn Teymiyye'den nakledilen sözü zikreder. Ârif en-Nâblusî'nin **et-Tarîkatu'l-Muhammediyye'**ye yaptığı şerhe (I, 236) bakınız.

İbn Cülcül Tabakât'ında **Ebû Rimse Rifâa'yı anarak şöyle der: Resûlullah (sav) zamanında tabipti, cerrahlıkta mahirdi.**[130] **Ebû Dâvud'un** Sünen'**inde Câbir'den (ra) şu rivayet nakledilir: "Nebi (sav) Übey'e bir tabip gönderdi, ondan bir damar kesti."**[131] **İbn İshâk'ın Rufeyde el-Eslemiyye ile ilgili "O, yaralıları tedavi ediyor, müslümanlardan sıkıntıya düşenlerin hizmetine kendini adamış bulunuyordu" sözü daha önce geçmişti.**[132]

127. **Uyûnu'l-enbâ fî tabakâti'l-etibbâ,** s. 175.
128. **age,** s. 171. Metindeki hatalar için aslına bakınız.
129. Merdâvî'nin (ö. 699/1299) **Manzûmetü'l-âdâb'ı** Seffârinî (ö. 1114/1702) tarafından **Gıdâu'l-elbâb** (Kahire 1324-25, I, II) adıyla şerhedilmiştir (**Suppl.,** I, 459; Kehhâle, X, 185).
130. İbn Cülcül, **Tabakâtu'l-etibbâ ve'l-hukemâ,** s. 57.
131. Ebû Dâvud, Tıb 6. Ayrıca bkz. s. 43.
132. İbn Hişâm, II, 239. Ayrıca bkz. s. 32-33.

el-İsâbe'de müellif, Şemerdil b. Kabbâb el-Ka'bî en-Necrânî'nin biyografisini verir ve Hatîb'in **el-Müttefik (ve'l-müfterik)** adlı eserinden naklen şu bilgiyi zikreder: O tabiplik yapıyordu. Hz. Peygamber (sav) tıbbî meselelerde onunla müzakerede bulundu, sonunda Şemerdil Resûlullâh'ın (sav) dizini öptü ve "Seni hak ile gönderene andolsun ki tıbbı benden daha iyi biliyorsun" dedi. Hatîb, bu hadisin isnadının münakaşa götürdüğünü, İbnü'l-Cevzî de rivayet zincirinde meçhul ravilerin bulunduğunu söyler.[133] **el-İsâbe'**de Dımâd b. Sa'lebe el-Ezdî'nin biyografisini vererek şöyle der: Dımâd, Hz. Peygamber'in (sav) arkadaşıydı, akıllı biriydi, okuyup üfleyerek (afsunla) tedavi ederdi.[134] İbn Abdilber de **el-İstîâb'**da onu böyle anar.[135]

İbn Ebî Usaybia **Tabakâtu'l-etibbâ'**da bir bâb başlığı açarak şöyle der: "İslâm'ın zuhurunun ilk zamanlarındaki Arap ve diğer tabiplerin tabakatına dair yedinci bâb."[136] Burada Hâris b. Kelede,[137] oğlu Nadr b. Hâris[138] ve İbn Ebî Rimse et-Temîmî'nin biyografilerini verir ve bu sonuncusu ile ilgili olarak şöyle der: Resûlullah (sav) zamanında tabipti, cerrahlık yapıyordu. Nuaym, İbn Ebî Uyeyne'den, o İbn Ebcer'den, o Ziyâd'dan, o Lakît'ten, o da İbn Ebî Rimse'den şöyle dediğini rivayet eder: Hz. Peygamber'e (sav) geldim, iki omuzu arasında mühürü gördüm. "Ben tabibim, bırak onu tedavi edeyim" dedim, şöyle buyurdu: "Sen mahir ve latif bir kimsesin, tabip ise Allah'tır." Süleyman b. Hassân şöyle dedi: Resûlullah (sav) onun el maharet ve hafifliğine sahip (iyi bir cerrah) olduğunu fakat ilimde üstün olmadığını bilmiş olup bu da onun "tabip Allah'tır" sözünden anlaşılmaktadır.[139]

Faydalı bir bilgi: Hukne, ilk hicrî asırda biliniyordu. Ebû Nuaym, Said b. Eymen'den şu tahricde bulunur: Bir adam hastalıktan acı duyuyordu, insanlar ona hukne yapmasını tavsiye ettiler. O da Ömer b. Hattâb'a sordu, Hz. Ömer onu bundan menetti. Ağrısı baskın olunca hukne yaptı ve hastalıktan şifa buldu. Hz. Ömer onu gördü ve iyileşmesini sordu, o da hukne yaptığını söyledi. Hz. Ömer de "eğer tekrar hasta olursan yine

133. **el-İsâbe,** II, 155-156.
134. **age,** II, 210.
135. **el-İstîâb,** II, 217.
136. **Uyûnu'l-enbâ,** s. 161. Usaybia kelimesi metinde Udaybia şeklinde geçmiştir.
137. **age,** 161-167.
138. **age,** 167-170.
139. **age,** 170-171. Metindeki hata ve düşükler aslından düzeltilerek tercüme edilmiştir.

hukne yap" dedi. İbnü'l-Hindî bu rivayeti **el-Kenz**'de "Kitâbu't-Tıb"da zikreder ve onu kaydettiği yere "hukne" adıyla bir başlık açar.[140] Bu da Arapların hukneyi (şırınga) bildiklerini gösterir.

İbn Ebî Usaybia **Tabakâtu'l-etibbâ**'sında (I, 111) şu bilgiyi verir: Kisrâ, Arapların tabibi Hâris b. Kelede'ye "Hukne yapmamı tavsiye eder misin?" diye sordu. O da şöyle dedi: "Evet, hakîmlerin (bilge) bazı kitaplarında okudum; hukne karnı temizler ve ondan hastalıkları giderir. Hayret, hukne yaptığı halde yaşlananlara!"[141] Bununla, Hattâb'ın zikrettiği ve Şeyh Uleyş'in **Fetâvâ**'sında (I, 146) ondan naklen Araplar'ın hukneyi bilmedikleri, bunun Acemler'in uygulaması olduğuna dair kaydettiği bilginin doğruluk değerini anlamış olursun. İbn Abdilhakem'in **Muhtasar**'ında geçtiği üzere İmam Mâlik'e huknenin hükmü soruldu, o da hukne yapmakta bir sakınca bulunmadığını söyledi. Ebherî şöyle der: "İmam Mâlik böyle dedi. Çünkü hukne bir nevi ilaç olup onda insanların menfaati vardır. Nebi (sav) onunla tedaviyi mubah kılmıştır." **et-Tavdîh**'e bakınız.

Diyârbekrî'nin **Târîhu'l-hamîs**'inde şu bilgi verilir: "Fıtık sebebiyle elbisesinin altına ilk defa şal[142] giyen kimse Ammâr b. Yâsir olup kendisine dayak atıldığında bunu yapmıştı." Bundan anlaşılıyor ki fıtığın mahiyeti bugünkü duruma yakın bir seviyede ashap tarafından biliniyordu. Ashabın tıp ve tedaviye verdikleri önemi gösteren bir delil de İbn Cerîr'in Ümmü Cemile'den tahric ettiği şu rivayettir: Ümmü Cemile, Hz. Âişe'nin yanına girdi ve şöyle dedi: Ben yüzdeki çillerden tedavi gören bir kadınım, bunun günah olduğunu düşündüm ve vazgeçmek istiyorum, bana ne yapmamı emredersiniz? Hz. Âişe (ra) şöyle dedi: "Biz, Nebi (sav) zamanında, eğer birimizin gözlerinden biri diğerinden güzel olsa, ona "onu çıkar diğerinin yerine koy, diğerini de çıkar onun yerine koy!" denirdi. Sonra bunun mubah olduğunu sandım ve bunda bir beis görmedik. Binaenaleyh eğer devam ederse sen de onları tedaviye devam et, onlar düzelmez." İbnü'l-Hindî bu rivayeti de **el-Kenz**'de "Kitâbu't-Tıbb"ın başında kaydeder.[143]

---

140. **Kenzü'l-ummâl,** X, 88 (nr. 28478).
141. **Uyûnu'l-enbâ,** s. 164.
142. Metinde geçen "tebâb" kelimesinin anlamı bulunmamış olup bu kelime muhtemelen "şal, yünden kalın giyecek" anlamına gelen "betât"dır.
143. **Kenzü'l-ummâl,** X, 82-83 (nr. 28463)

KAN ALAN (DAMARLARI KESEN)

Daha önce Câbir'den (ra) şu rivayet nakledilmişti: "Nebi (sav) Übey b. Ka'b'a bir tabip gönderdi, o da Übey'den bir damarı kesti."[144] İbn Cülcül'den de, Ebû Rimse'nin cerrahlıkta âlim olduğu nakledilmişti.[145]

en-Nihâye müellifi bu hadisi, tabibin kendince ağır basan kanaate göre tedavide bulunacağına delil göstermektedir.[146]

DAĞLAMA

Sahîh-i Müslim'de, **Câbir'den (ra) şöyle dediği nakledilir: "Nebi (sav), Übey b. Ka'b'a bir tabip gönderdi, o da Übey'den bir damarı kesti, sonra da onu dağladı."**[147]

el-İsâbe'de müellif Es'ad b. Zürâre'nin biyografisini verir ve Abdürrezzak'tan naklen şu rivayeti zikreder: Hz. Peygamber (sav) Es'ad b. Zürâre'nin yanına girdi, o Akabe biatleri sırasında tayin edilen nakiplerden biriydi, şevke (vücutta kızartı yapan) hastalığına yakalanmıştı, onu dağladı.[148]

Ebû Dâvud'un **Sünen'**inde Câbir'den (ra) şu rivayet nakledilir: "Nebi (sav), Sa'd b. Muâz'ın ok yarasını dağladı."[149] bunun manası şudur: Düşmanın, onun kolundaki can damarına ok isabet ettirmesinden dolayı meydan gelen yarayı dağladı. **Sahîh-i Müslim'**de şu rivayet nakledilir: "Sa'd b. Muâz'ın kolundaki can damarına ok isabet etti. Nebi (sav) onu okun uç demiriyle dağladı. Orası sonra şişti, Hz. Peygamber (sav) onu ikinci kez dağladı."[150] İbn Mâce, Resûlullah'ın (sav) Sa'd b. Muâz'ın can damarını iki kez dağladığına dair rivayeti tahric eder.[151]

İbn Sa'd **Tabakât'**ta Enes'ten (ra) şu rivayeti tahric eder: Ebû Talha, yüz felcinden dolayı dağlandı ve Enes'i de dağladı.[152] Tahâvî ve sahih ol-

144. Ebû Dâvud, Tıb 6. Ayrıca bkz. s. 40.
145. İbn Cülcül, s. 57. Ayrıca bkz. s. 40.
146. **en-Nihâye fî garîbi'l-hadis,** III, 219; **Avnu'l-Ma'bûd,** X, 342.
147. Müslim Selâm 73. Bu konuda ayrıca bkz. **Fethu'l-Bârî,** XXI, 272.
148. **el-İsâbe,** I, 34. Ayrıca bkz. **Zâdü'l-meâd,** IV, 64. İbn Hişâm'da ise (I, 507) göğüs anjini veya boğmacaya yakalandığı belirtilir.
149. Ebû Dâvud, Tıb 7.
150. Müslim, Selâm 75.
151. İbn Mâce, Tıb 24. Ayrıca bkz. s. 180.
152. İbn Sa'd, III, 507.

duğunu belirterek Hâkim de Enes'ten şu rivayeti tahric ederler: "Ebû Talha, Hz. Peygamber (sav) zamanında beni dağladı."[153] Bu hadisin aslı Buhârî'de olup onun zâtü'l-cenb (satlıcan) hastalığından dolayı dağlandığı belirtilir.[154]

Tirmizî de Hz. Peygamber'in (sav) Es'ad b. Zürâre'yi şevke hastalığından dolayı dağladığını rivayet eder.[155]

İbn Hacer şöyle der: Hz. Peygamber'in (sav) dağlanmış olduğunu herhangi bir sahih eserde (rivâyet) görmedim. Fakat Kurtubî, Taberî'nin **Edebü'n-nüfûs** adlı eserine atfen Hz. Peygamber'in (sav) dağlandığını kaydeder. Halîmi bunu şu lafızla rivayet eder: "Hz. Peygamber (sav) Uhud'da isabet aldığı yaradan dolayı dağlandı." Bu konuda **Sahîh-i Buhârî**'de sabit olan husus, Uhud Gazvesi'nde geçtiği üzere, Hz. Fâtıma'nın (ra) bir hasır parçası yakıp onunla yarasını doldurduğudur ki[156] bu da bilinen dağlama değildir. İbnü't-Tîn, Hz. Peygamber'in (sav) dağlandığını kesin olarak belirtirken İbn Kayyim **el-Hedy**'de[157] bunun aksini söyler.[158]

Hattâbî de şöyle der: Hz. Peygamber (sav), Sa'd b. Muâz'ı yarasında kan dinsin diye dağladı, kanı çok akıp ölmesinden korktu. Dağlama, bu gibi durumlarda kullanılmakta olup elit tabaka ile halktan çoğu kimselerin bildiği tedavi yollarından biridir. Araplar maruz kaldıkları hastalıklarda dağlamayı çok yaparlar. Darbımesellerinde de "İlaçların sonuncusu dağlamadır" denir. Dağlama, dinen müsaade edilen tedavi yollarından biridir.[159]

ALLAH RESÛLÜ'NÜN YARAYA ALLAH'IN ADINI OKUYUP ÜFLEMESİNİ BİRİNE EMRETMESİ

el-İsâbe'de müellif, Küheyl el-Ezdî'nin biyografisini vererek şöyle der: O sahabi olup şöyle demiştir: Uhud günü insanlar birçok yara aldılar. Bir adam Hz. Peygamber'e (sav) gelerek durumu haber verdi. Hz.

153. Tahavî, **Şerhu Meâni'l-âsâr,** IV, 321; Hâkim, **el-Müstedrek,** IV, 417.
154. Buhârî, Tıb 26. Ayrıca bkz. **Zâdü'l-meâd,** IV, 64.
155. Tirmizî, Tıb 11.
156. Buhârî, Tıb 27; **Fethu'l-Bârî,** XXI, 294-295.
157. **Zâdü'l-meâd,** IV, 50, 64.
158. Bu paragraftaki bilginin hepsi **Fethu'l-Bârî**'den (XXI, 273) nakledilmiş olup metinde düşüklük mevcuttur.
159. Hattâbî, **Meâlimü's-Sünen,** IV, 198. Metinde düşüklük mevcut olup aslıyla karşılaştırılmalıdır.

Peygamber şöyle buyurdu: "Gidip yolda dur, sana uğrayan her yaralıya 'bismillah' de (oku) ve sonra yarasına üfle..." (Hadis). Bu hadisi Hasan b. Süfyân **Müsned**'inde Alkame b. Abdullah'ın Kasım b. Muhammed'den, onun da Küheyl'den rivayeti olarak tahric eder.[160]

TIP BİLGİSİ OLMAYAN KİMSENİN İNSANLARI TEDAVİ ETMESİNİN MÜBAH OLMADIĞI

Ebû Dâvud, Nesâî ve Dârekutnî, Amr b. Şuayb'ın[161] babasından, onun da kendi babasından merfû olarak rivayet ettiği şu hadisi tahric ederler: *"Kim tabiplik yapar da daha önce*[162] *tıpla uğraştığı bilinmezse, (sebep olduğu zararı) tazmin eder."*[163] Ebû Nuaym'a ait bir rivayette ise şöyle geçer: "Kim tabiplik yapar da tabip olarak tanınmış bulunmazsa, bir kimsenin ölümüne veya daha hafif bir zarara sebep olduğunda onu tazmin eder." İbn Tarhân şöyle der: Bu hadiste, halkı zarara uğratmaktan sakınma, bu konuda ihtiyatlı davranma ve şer'î hükümle birlikte siyasete dayalı hüküm sözkonusudur. Rivayette geçen "tabiplik yapar" sözünden maksat şudur: Yani ehli olmadığı halde tıp ilmiyle meşgul olursa. Bu durumda hadisin manası şöyle olur: Kim tıp ilmiyle meşgul olur da daha önce bir uygulaması ve bilginler yanında eğitimi olmamışsa, tedavisiyle birini öldürdüğünde tazminatı öder.

HIFZISSIHHADA BUGÜN KARANTİNA DİYE BİLİNEN UYGULAMANIN TEMELİ

Sahihayn ve diğer kaynaklarda Abdurrahman b. Avf'tan şöyle dediği rivayet edilir: *"Resûlullah'ı (sav) duydum, şöyle diyordu: Bir yerde veba olur, siz de orada bulunuyorsanız vebadan kaçarak çıkmayın. Bir yerde veba olduğunu duyduğunuzda da o yere girmeyin."*[164]

Hz. Ömer (ra) Şam'a gittiği sırada Şam'da veba olduğu kendisine haber verilince bu hadis sebebiyle geri dönmüştü. Hz. Ömer Allah'a ham-

160. **el-İsâbe,** III, 308; **Üsdü'l-ğâbe,** IV, 502-503.
161. Metinde Ömer b. Şebbe şeklinde geçmiştir.
162. Bazı rivayetlerde geçen "daha önce" ifadesi metinde yoktur.
163. Ebû Dâvud, Diyât 23; Nesâî, Kasâme 41; İbn Mâce, Tıb 16; Dârekutni, III, 195-196, IV, 216.
164. Buhârî, Tıb 30; Müslim, Selâm 98.

detti ve geri döndü. İbn Tarhân şöyle der: Hz. Peygamber'in (sav) veba çıkan yere girmekten nehyetmesinde iki fayda vardır. Birincisi: Bozulmuş havayı teneffüs edip hastalanmamaları. İkincisi: Vebalı hastalara yakın olarak felaketin kendilerine kat kat artmaması için. Hz. Peygamber'den (sav) şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: *"Bulaşmada helâk vardır."*[165] Bu, hastalığın bulaşması ve hastaların birbirlerine yakın olmaları şeklinde yorumlanmıştır. Hâsılı, "oraya girmeyin" sözü, kendini helâke atmaktan sakınma ve bunun yasaklanması esasını koymaktadır.

Ebû Dâvud'un anılan hadisi Ferve b. Müseyk tarafından rivayet edilmiş olup o şöyle der: "Dedim ki: Ey Allah'ın Resûlü, bizde Ebyen[166] (Yemen tarafında deniz kenarında bir köy) denilen bir yer vardır. Bu yer bizim ziraat (ekin ve hurmalık her yer) ve zahiremizin yeri olup orada çok veba olur. Veya o şöyle dedi: Vebası şiddetlidir. Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurdu: "Ondan vazgeç (gitme); bulaşmada (hastalıkla ilişkili ve hastalara yakın olmak) helak vardır."[167] Hattâbî ve İbnü'l-Esîr şöyle derler: Bu, uğur veya uğursuzluk umma türünden bir düşünce olmayıp tıp bakımından söylenmiştir. Çünkü tabipler nazarında havanın temiz olması vücutların sıhhati konusunda en yardımcı, havanın bozulması da vücudu hastalatma konusunda en zararlı ve süratli şeydir. Bütün bunlar da Allah'ın izin ve dilemesiyledir.[168] Ebû Nuaym'ın **et-Tıbbu'n-Nebevî**'de tahric ettiği şu hadis de bu türdendir: "Hz. Peygamber (sav), hanımlarından birinin gözü iltihaplandığında, iyileşmediği sürece yanına gitmezdi."[169]

Sultan Ebû'l-Abbas el-Mansûr'un, Merâkeş'te halifesi olan oğlu Ebû Fâris'e 1011 (1602) tarihinde, o sırada Sus'ta meydana gelen bir veba ile ilgili olarak yazdığı mektupta gördüğüm şey enteresandır. O mektupta şöyle diyor: "Sus'tan hâkim veya dayınızın oğlu ve bunlardan başkasından sana gelen nâmeyi sen okuma ve eve de sokma; katibinize ver o okuyup içindeki bilgileri size bildirsin. Katibinizin sizin meclisinize girmesi ve makamınıza bulaşması sebebiyle, keskin bir sirkeye batırıp kuruyuncaya kadar sermedikçe o da mektubu açmasın. İşte o zaman mektubu okuyup muhtevasını size bildirsin. Çünkü size Sus'tan katibinizden sak-

165. Ebû Dâvud, Tıb 24.
166. Metinde Ebyak şeklinde geçmiştir.
167. Ebû Dâvud, Tıb 24. Metindeki hatalar için aslına bakınız.
168. Hattâbî, **Meâlimü's-Sünen,** IV, 238; **Avnu'l-Ma'bûd,** X, 421-422.
169. Bu rivayet için bkz. **Kenzü'l-ummâl,** VII, 130 (nr. 18342).

lanması gereken bir şey geliyor değildir."[170] Bu ise bugün Frenklerin vebadan korunmak için yaptıkları karantina denilen ve sağlık ve hıfzıssıhha konusunda bilinen şeydir. Tunuslu iki âlim Ebû Abdullah Muhammed el-Mennâî el-Mâlikî[171] ve Şeyh Ebû Abdullah Muhammed Bayram el-Hanefî[172] arasında karantinanın mubah veya haram olduğu konusunda tartışma oldu. İlki bunun haram olduğuna, diğeri de caiz olduğuna dair eser kaleme aldılar, Kitab ve Sünnet'ten nasları delil getirerek. Bu konuda Şeyh Rifâa et-Tahtâvî'nin **Paris seyahatnamesi'**ne[173] bakınız. **İrşâdu's-sârî'**de müellif, Nisâ sûresi tefsirinde *"Sen içlerinde olup da namazlarını kıldırdığın zaman, bir kısmı seninle beraber namaza dursun ve silahlarını da yanlarına alsınlar..."* (Nisâ 4/102) âyeti ile ilgili olarak şöyle der: Bu, bütün muhtemel zararlardan sakınmanın vacip olduğuna delalet eder. Sonuç olarak da ilaçla tedavi, vebadan ve eğik duvarın dibinde oturmaktan sakınmanın vacip olduğu anlaşılır.[174] **el-İstiksâ** müellifinin vebadan sakınma konusuyla ilgili sözüne bakınız ki o, bunu "şer'î bir mefsedet olmayacak tarz"la kayıtlamıştır.[175] Allah en doğrusunu bilir.

KADIN HASTABAKICILAR

Dokuzuncu Bölüm'ün sonlarına bakın, enteresan bilgiler göreceksiniz.[176]

HAKÎM (BİLGE)

el-İsâbe'de müellif, Ebrehe b. Şurahbil b. Ebrehe b. Sabâh el-Asbahî el-Himyerî'nin biyografisini verir ve Ruşâtî'nin **el-Ensâb'**da şöyle dediğini nakleder: O, Hz. Peygamber'e (sav) elçi olarak geldi. Resûlullah

170. Bu mektup ve bilgi için bkz. **el-İstiksâ,** V, 180.
171. Muhammed b. Süleyman el-Mennâî (ö. 1247/1831). Risâlesi de **Tuhfetü'l-mâkinîn ve mürşidü'd-dâllîn'**dir (bkz. **Terâcimu'l-Müellifin et-Tûnisiyyîn,** IV, 393-394).
172. Muhammed b. Muhammed et-Tûnisi (ö. 1247/1831) eseri de **Hüsnü'l-enbâ (nebe') fî cevâzi't-tahaffuz mine'l-vebâ'**dır (Kahire, 1302). bkz. Serkis, I, 613; **Terâcimü'l-müellifine't-Tûnisiyyin,** I, 177-181. Bu eserde (s. 179) iki âlim arasında geçen münakaşaya da temas edilmiştir.
173. **Tahlîsü'l-ibrîz fî telhîsi Bâriz** Kahire 1958, s. 97.
174. **İrşâdü's-sârî,** VII, 96; **el-İstiskâ,** V, 185.
175. **el-İstiskâ,** V, 185.
176. Metinde "Sekizinci Bölümün Sonları" şeklinde geçer ki yanlıştır. bkz. s. 179-183.

(sav) ona ridâsını serdi. O Şam'da oturuyordu, hakîmlerden sayılırdı. Bu bilgiyi **en-Neseb'**de nakleden Hemezâni şöyle der: Resûlullah'tan (sav) hadisler rivayet etmekteydi.[177] Hâfız Zehebî de **et-Tecrîd'**de onun biyografisini vererek şöyle der: Bu bilgiyi Hâfız Kutbuddin verir ve onun Hz. Ali (ra) ile birlikte katıldığı Sıffîn'de öldürüldüğünü ekler.

Hâfız İbn Hacer yine **el-İsâbe'**de meşhur hakîm Eksem[178] b. Sayfî et-Temîmî'nin biyografisini verir ve İbn Abdilber'in eserinde onu zikretmeyi kabul etmemesini reddederek *"Evinden, Allah'a ve Resûlü'ne hicret ederek çıkan kimseye ölüm gelirse, onun ecrini vermek Allah'a düşer."* (Nisâ 4/100) âyetinin onun hakkında nâzil olduğuna dair görüşü ve Hz. Peygamber'in onunla mektuplaşmasını zikreder. Ayrıca onunla ilgili olarak Hatîb'den "hikmet ve belağat ehli" olduğu hususunu nakleder.[179]

el-İsâbe'de Hakem b. Said b. Âs'ın biyografisinde Serrâc'ın **Müsned'**inden naklen şu bilgi verilir: Hakem hikmeti bilirdi.[180] Yine **el-İsâbe'**de Arapların hakîmi Gaylân b. Seleme es-Sekâfî'nin biyografisine de bakınız.[181] İbnü't-Tilimsânî **eş-Şifâ** şerhinde şu bilgiyi verir: O Kisrâ'ya gönderilen elçilerden olup onunla aralarında geçen olaya dair haber enteresandır. Kisrâ birgün ona şöyle dedi: "Hangi çocuğunu en çok seviyorsun?." Gaylân şu cevabı verdi: "Büyüyünceye dek küçük olanı, iyileşinceye dek hasta olanı ve dönüp gelinceye kadar da gaip olanı en çok seviyorum!" Bunun üzerine Kisrâ ona şöyle dedi: "Sen nerede bu söz nerede! Bu, bilgelerin sözüdür, sen ise hikmetten yana nasibi olmayan cahil bir kavimdensin. Senin yiyeceğin (gıdan) nedir?" Gaylân "buğday ekmeği" dedi. Kisrâ da "bu akıl (anlayış) buğdaydandır, süt ve hurmadan değil" dedi.[182] Gaylân şairdi, Tâif savaşında müslüman oldu, Hz. Ömer'in (ra) hilafeti sırasında vefat etti.

Hâfız Burhanüddin el-Halebî'nin **Nûru'n-nibrâs** adlı eserinde Hatîb'in tahric ettiği şu merfu rivayet yeralır: "Bu gece size hakîm (bilge) bir adam gelecektir. Ve Amr b. Âs geldi." Bu rivayet Ahmed b. Hanbel'in **Müsned'**indedir.

---

177. **el-İsâbe,** I, 16.
178. Metinde Enceşe şeklinde geçmiştir.
179. **age,** I, 110. Metinde hata olup aslına bakılmalıdır.
180. **age,** I, 345.
181. **age,** III, 189-192.
182. Bu bilgi için bkz. **age,** III, 190. Metinde hata mevcuttur.

Ebû Nuaym **Ma'rifetü's-sahâbe** adlı eserinde ve Ebû Musa el-Medînî, Ahmed b. Ebû'l-Havârî'nin rivayet ettiği şu hadisi zikrederler: Ebû Süleyman ed-Dârânî'yi şöyle derken duydum: Alkame b. Yezîd b. Süveyd el-Ezdî bana anlattı: Babam bana, dedemden naklen haber verdi: "Ben kavmimden yedi kişinin yedincisi olarak Resûlullah'a (sav) elçi olarak gittim. Huzuruna girip kendisiyle konuştuğumuzda sükun ve vakarımızı, halimizi ilginç bulup "nesiniz?" (müslüman mı, kafir mi?) diye sordu. Biz "mü'minleriz" dedik. "Her sözün bir hakikati vardır, sizin söz ve imanınızın hakikati nedir?" diye sordu, biz de "onbeş özellik (haslet); beşi elçilerine inanmamızı emrettiğin, beşi elçilerine yapmamızı emrettiğin, beşi de Câhiliyye devrinde ahlâk edindiğimiz ve eğer bunlardan bir şeyi hoş karşılamıyor olmazsan benimsemeye devam edeceğimiz özellikler" karşılığını verdik. Resûlullah (sav) onlara şöyle dedi: "Elçilerime, sizinle ilgili olarak emrettiğim beş husus nedir?" Onlar da kendisine iman ve İslâm'ın esaslarını zikrettiler.[183] Hz. Peygamber (sav) *"Câhiliyye devrinde ahlâk edindiğiniz beş haslet nedir?"* diye sorunca şöyle dedik: "Genişlik zamanında şükür. Belaya sabır. Kazaya rıza. Düşmanla karşılaşıldığında sebat. Düşmanın musibete uğramasına sevinmemek." Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurdu: *"Bilgeler ve bilginler; anlayış ve bilgilerinden dolayı neredeyse peygamber olacaklarmış!."* Sonra şöyle buyurdu: *"Eğer dediğiniz gibiyseniz, ben size beş haslet daha ilave edeyim yirmi hasletiniz olsun: Yemeyeceğinizi biriktirmeyin, oturmayacağınız binalar yapmayın, yarın ayrı kalacağınız bir şey için birbirinizle rekabet etmeyin, kendisine döneceğiniz ve ona arzolunacağınız Allah'a karşı gelmekten sakının, varacağınız ve ebediyyen kalacağınız şeye rağbet edin."* Bunun üzerine onlar geri döndüler ve Hz. Peygamber'in (sav) tavsiyesini belleyip onunla amel ettiler.[184] Irâkî **el-Muğnî'**de şöyle der: Bu hadisi Ebû Nuaym **el-Hilye'**de,[185] Beyhakî **ez-Zühd'**de[186] ve Hatîb el-Bağdâdî **Târih'**te Süveyd b. Hâris'in rivayeti olarak zayıf bir isnadla tahric etmiştir. Ensârî'nin **Meşyaha'**sında şu rivayet vardır: Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurdu: *"Edipler, bilgeler, bilginler; doğruluklarından*

183. Burada, Resûlullah'ın (sav) onlara önce "elçilerime, inanmanızı emrettiğim beş husus nedir?," sonra da "elçilerime, yapmanızı emrettiğim beş husus nedir?" diye sorduğu ve onların da ilkine iman esaslarını, sonuncusuna İslâm esaslarını sayarak karşılık verdikleri hususu bir arada zikredilmiş fakat rakam beş olarak bırakılmıştır!

184. Bu bilgi Zurkânî tarafından (**Şerhu'l-Mevâhib,** IV, 63-65) verilmiştir.

185. **Hilyetü'l-evliyâ,** IX, 279-280.

186. **Kitâbu'z-Zühdi'l-kebîr,** Beyrut 1408/1987, s. 353-354.

nerdeyse peygamber olacaklarmış!." Hâfız İbn Hacer şöyle der: Bu hadis Ebû Nuaym'ın **el-Ma'rife** adlı eserinde Ebû Süleyman ed-Dârânî'nin Şam'da bir zâhidden —ki adını da veriyor—, onun babasından, onun da kendi babası Süveyd'den naklettiği rivayet olarak zikredilir.[187] Zehebî **el-Mîzân**'da şöyle der: Alkame b. Yezîd b. Süveyd babasından, o da kendi babasından rivayette bulunmuştur; kendisi "marûf" olmayıp, hüccet sayılmayacak "münker" bir rivayette bulunmuştur.[188]

Derim: **el-İhyâ** şârihi bunu tasdik etse de bunda ifrat sözkonusudur. Doğrusu, Irâkî'nin **el-Muğnî**'deki sözüdür. Hadis **Hilye**'de Ebû Süleyman ed-Dârânî'nin biyografisinde olup ona bakınız.[189]

Zurkânî **Şerhu'l-Mevâhib**'de Resûlullah'ın (sav) "bilgeler, bilginler" sözüyle ilgili olarak şöyle der: Hz. Peygamber (sav) hikmeti, ilimden önce zikretti. Çünkü hikmet (bilgelik) onların anlayışlarının kemaline delalet eder ve kendileriyle kaim olan bir sıfattır, ilim ise güzeli (hasen) çirkinden (kabîh) ayırmaya ulaştıran bir yoldur.[190]

Taberânî **el-Mu'cemü'l-evsat**'ta Şureyh b. Ubeyd el-Hadremî'den mürsel – merfû olarak şu rivayeti tahric eder: *"Benim ümmetimin bilgesi Uveymir'dir."*[191] Uveymir, Ebû'd-Derdâ'dır. Onunla ilgili olarak *"Her ümmetin bir bilgesi vardır. Bu ümmetin bilgesi de Ebû'd-Derdâ'dır"*[192] hadisi de varid olmuştur. Bilgenin (hakîm) manası, hikmeti bilen demektir. Bunu, Kâvukcî **ez-Zehebü'l-İbrîz**'de söyler. **el-İstibsâr fî ensâbi'l-ensâr**'da müellif, Ebû'd-Derdâ'nın biyografisini verirken şöyle der: Onun meşhur hikmetli sözleri var ki[193] biri de şudur: "Dünya sıkıntı (ve meşakkatten) ibarettir, sakınanlardan başkası ondan kurtulamaz. Allah'ın dünyada işaretleri vardır; cahiller onları izler, âlimler onlardan ibret alırlar. Allah'ın dünyadaki işaretlerinden biri de onu şüphelerle örtmesidir ki şehvet ehli onun bataklığına düşer, sonra da onu afetler izler. Bundan ahlâk sahibi olanlar faydalanır. Dünyanın helali utançla, haramı da yorgunlukla karışmıştır. Dünyada zengin olan yorgun, fakirse bitkindir." İbn Kudâme

187. **el-İsâbe,** II, 98 (Süveyd b. Hâris'in biyografisi).
188. **Mîzânü'l-İ'tidâl,** III, 108.
189. **Hilyetü'l-evliyâ,** IX, 279-280.
190. Zurkânî, IV, 65.
191. Taberânî'den naklen bkz. **Kenzü'l-ummâl,** XI, 718 (nr. 33508).
192. **age,** XI, 718 (nr. 33509). Burada Ebû Hureyre için de aynı sözün söylendiğine dair rivayet vardır (nr. 33507). Ayrıca bkz. s. 502.
193. bkz. **Hilyetü'l-evliyâ,** I, 208-228; İbn Manzûr, **Muhtasaru Târihi Dımaşk,** XX, 20-43.

(**el-İstibsâr** müellifi) şöyle der: Bize Ebû'd-Derdâ'nın şöyle dediği haberi ulaştı: "Dünya ehlinin düşkünleri yiyorlar, biz de yiyoruz. Onlar içiyorlar, biz de içiyoruz. Onların fazla malları var onlara bakıyorlar, biz de onlara birlikte bakıyoruz. Kıyamet günü olunca o malların hesabı onlara aittir, bizse bundan berî olacağız."[194]

el-Mevâhibü'l-fethiyye fî ulûmi'l-luğati'l-Arabiyye[195] adlı eserde şu bilgi verilir: Kim Arapların ahval ve ahlâkını düşünür taşınırsa, peygamberlerin efendisinin onlardan başkasından gelmemesinde şaşılacak bir taraf olmadığını kavrar. Nitekim onların Câhiliyye devrinde felsefeden yana hiç nasipleri bulunmadığı yolundaki görüşün de geçersiz olduğu onun için açıklık kazanır. Zira onların sözleri ve halleri üzerinde düşünüldüğünde, hikmetin bütün dallarında bilgelerin akıllarını hayrete düşürdüğü görülecektir (anılan eser, I, 192). Sadreddin eş-Şîrâzî ve diğer muhakkik âlimler şu hükme varmışlardır: Sahih felsefenin ortaya koyduğu aklî veya siyasî ilimler, ister umrânî (beşerî ilimler) ister kevnî (kozmolojik) olsun, Kitab ve Sünnet'in getirdiğiyle çelişmez. İlk asırda görülen çelişkinin kaynağı, tercümede hata ve yanlışlıktan başka birşey değildir. Fakat doğru tercüme yapıldığında uygunluk ortaya çıkmış oldu.

ASTROLOG (MÜNECCİM)

el-İsâbe'de, Hasan-ı Basrî'nin kendisine kâtiplik yaptığı Rebî b. Ziyâd el-Hârisî'nin biyografisini vererek şöyle der: Onun çağında ne Araplardan ne Acemlerden nücum ilmini (astroloji) ondan daha iyi bilen yoktu. Yargıda bulunmaktan sakınırdı, yıldızların delalet ettiği hükümler konusunda görüş sahibiydi.[196]

Tunus'ta divânü'l-inşâ reisi Şeyh Hüseyin Hoca, **Beşâirü'l-imân fî futuhâti Âl-i Osman** adlı eserin zeylinde,[197] Tunus'un allâmesi ve **Simtü'l-**

194. Bu son söz için bkz. İbn Manzûr, **age,** XX, 33.
195. Hamza Fethullah'ın (ö. 1266/1850) eseridir (bkz. **Suppl.,** II, 725).
196. **el-İsâbe,** I, 505. Rebî b. Ziyâd (ö. 53/673) çeşitli yerlerde vâlilik yapmıştır (bkz. **el-Kâmil,** IV, 128-129, 489, 495; **Tehzîbü't-Tehzîb,** III, 243-244).
197. Hüseyin Hoca b. Ali'nin (ö. 1145/1782) **Beşâirü'l-imân** adlı eseri, Müslihüddin Lârî'nin Osmanlı hükümdarlarına dair eserinin Arapça tercümesi olup buna bir de zeyl yazmıştır (**Terâcimü'l-müellifine't-Tûnisiyyîn,** II, 250-256; **Suppl.,** II, 687).

leâl müellifi Şeyh Kuveysim b. Ali'nin[198] biyografisinde şöyle der: Onun **İsâbetü'l-garaz fi'r-redd alâ men i'tarez** adlı bir risalesi var ki konusu vakit ve nücumla ilgili bir tartışma olup bunun Sünnet'te bir temeli olduğunu açıklamış ve bu konuda varid olan âsârı (hadis ve haberleri) zikretmiştir (anılan zeyl, s. 103).

KIYÂFE İLMİNİ BİLEN

el-İsâbe'de Mücezziz[199] el-Müdlicî el-Kinânî'nin biyografisini vererek onun **Sahihayn**'da Hz. Âişe'nin (ra) rivayetiyle anıldığını belirtir: Hz. Âişe şöyle dedi: "Nebi (sav) yanıma girdi, onu yüz çizgileri parıldar halde sevinçli gördüm. Şöyle buyurdu: 'Görmüyor musun, Mücezziz el-Müdlicî biraz önce Zeyd b. Hârise ile Üsâme b. Zeyd'e baktı ve 'bu ayakların bazısı bazısındandır' dedi."[200] İbn Kuteybe'ye ait bir rivayette de bu bilgi şöyledir: "O, Zeyd ile Üsâme'ye uğradı, onlar başlarını örtmüşler, ayakları açıktaydı." Hâfız İbn Hacer şöyle der: Eğer o kafir olsaydı, şer'î bir hükümde ona itimat etmezdi.[201]

Araplarda kıyâfe ilmi iki kısma ayrılıyordu: Yürüyen kimsenin ayak izlerinden onun kimliğini tesbit etmek ve vücut organlarıyla da nesebin sahih olup olmadığını ortaya koymak. Araplar arasında bazı kabileler bununla şöhret kazanmışlardı. Öyle ki onlardan birinin sözü, izler ve insan(ın kimliği) konusunda hüküm sayılırdı. Biyografide kıssası zikredilen Mücezziz'in mensup olduğu Benî Müdlic kabilesi gibi. Onlar ikinci kısım hüküm çıkarma konusunda, birinciden az olmayan bir maharete sahiptiler ve mezkur kıssada geçtiği üzere adam ile çocuğu getiriyorlar, ayakları dışında bütün vücutlarını parça parça ölçüyorlardı. Şeriat, bunu düşünüp anlayanın da kabul edeceği gibi kâiflerin (kıyâfe konusunda mütehassıs olanlar) hükmünü ilga etmemiş olup aksine görüldüğü üzere Nebi (sav) bu hükme razı olmuş ve ona sevinmiştir.

198. Muhammed Kuveysim b. Ali (ö. 1114/1702) ve sözkonusu risalesi için bkz. **Terâcimü'l-müellifîne't-Tûnisiyyîn,** IV, 127-130.
199. Burada ve daha sonra Mücezzir şeklinde geçmiştir.
200. Buhârî, Ferâiz 31, Menâkıb, 23; Müslim, Radâ 38-39. Metin hatalı olup aslına bakılmalıdır.
201. **el-İsâbe,** III, 365.

AİLE VE MALLARI BULUNMAYAN FAKİRLERİN BARINMASI İÇİN YAPILAN YER Kİ FAKİR VE DÜNYADAN ELÇEKMİŞLER IÇİN ZAVİYELERİN KURULMASI DA BUNA DAYANMAKTADIR

Zâviye kelimesi, ya halktan elçekmelerinden dolayı "inziva"dan ya da halktan uzaklaşma ve saklanmaya olan meyillerinden dolayı "evin zâviyesi (köşesi)"nden alınmıştır. Zâviyeler III, (IX.) yüzyılda tasavvuf taifesinin ortaya çıkması ve bu adla (sûfi) anılmalarıyla birlikte ortaya çıkmıştır. Tâbiîn zamanında ise "ubbâd (âbidler)" adıyla anılıyorlardı. Onlar muhtemelen, Hz. Peygamber (sav) zamanında kendilerini ibadete verip ne aile ne mala rağbet etmeyen suffe ehline nisbet edilmişlerdir. Bunlar, söylendiği gibi, Allah ve İslâm'ın misafirleri olup vakıflarıyla geçinmek için zâviyelerde barınıyorlardı. Bunu **Bezlü'l-kerâme li-kurrâi'l-mekâme** müellifi söyler.

Takiyüddin el-Makrizî **el-Hıtat**'da şöyle der: Ribât ve zâviyeler kurmanın mesnedi Sünnet'te vardır. Şöyle ki Hz. Peygamber (sav) ashaptan ne malı ne ailesi olmayanlara mescidinden bir yeri barınak yapmıştı, orada ikamet ediyorlardı. Bunlar ehl-i suffe diye tanınmışlardı.[202]

Sahîh-i Buhârî'**de, Ebû Hureyre'nin, müslüman olduğu ilk zamanlarda uğradığı sıkıntıyı ve Resûlullah'ın (sav) "Suffe ehline uğra ve onları bana çağır" sözünü dile getirdiği rivayette o şöyle der: "Ehl-i suffe İslâm'ın misafirleridirler; ne bir aile, ne bir kimse ve ne de bir malları vardır. Hz. Peygamber'e (sav) bir sadaka (zekât) geldiğinde onlara gönderir, ondan birşey yemezdi. Bir hediye geldiğinde ise onlara gönderir, kendisi de ondan nasiplenir, onları da hediyeye ortak ederdi.**[203]

Huzâî'nin bu konuya fazla temas etmemesi sebebiyle burada Suffe ehlinden, sayılarından, onların yiyecekleriyle kimin görevli olduğundan uzunca bahsetmek istiyorum. Derim:[204] Kadı Iyâz şöyle der: "Suffe, Resulullah'ın (sav) mescidinin arka tarafında yoksulların sığındığı bir gölgeliktir. En meşhur görüşe göre Suffe ehli buraya nisbet edilmektedir." Hâfız Zehebî şöyle der: "Kıble değişmeden önce mescidin kuzeyinde idi, değiştiğinde ise kıblenin yukarı duvarı suffe ehlinin ye-

202. **el-Hıtat,** II, 427.
203. Buhârî, Rikâk 17. Hadis çok özet biçimde verilmiştir.
204. Buradan, ileride **Telbîsu İblis**'ten nakledilecek bilgiye kadar kaydedilen malumat, **et-Tevşîh**'ten yapılan nakil dışında **Vefâ**'da (I, 321) geçmektedir.

ri olarak kaldı." Hâfız İbn Hacer de şöyle der: "Suffe, Mescid-i Nebevî'nin arka tarafında, barınacak bir yeri ve ailesi olmayanların kalmaları için hazırlanmış gölgelik bir yerdir. Onlardan evlenen, ölen veya yolculuğa çıkan kimselerin durumuna bağlı olarak sayıları artıyor veya eksiliyordu." Mecd, Dârekutnî'den naklen şöyle der: "Suffe, arka tarafında mescidin bulunduğu bir gölgeliktir." Suyûtî'nin **et-Tevşîh**'inde şu bilgi verilir: "Suffe, Hz. Peygamber'in (sav) hücresinin ötesinde ve mescidin arka kısmında, sığınağı ve ailesi olmayanların barınmaları için hazırlanmış gölgelik bir yerdir. Ancak şu var ki oranın bugün hücreyle aynı hizada, mescid ve hücrenin arka tarafında olduğu kabul edilmekte ve hepsi de zamanımızda mescide dahil bulunmaktadır." Mecd sonra İbn Cübeyr'in **Rihle**'sinde Kuba'yı anarken şöyle dediğini kaydeder: "Köyün sonunda Arafât diye bilinen yüksekce bir yer gelir ki oraya ehl-i suffe diye tanınan Ammâr, Selmân ve arkadaşlarının kaldığı dârü's-suffe üzerinden girilir."[205]

Bu bilgi bir vehimden (zandan) ibaret görünmektedir. Allah en doğrusunu bilir. Seyyid es-Semhûdî **Vefâ**'da şöyle der: "Kadı Iyâz'ın daha önce en meşhur görüş olarak kaydettiğimiz sözünden, bu konuda ihtilaf bulunduğunu anlamaktayım. Bu durumda, İbn Cübeyr'in zikrettiği de görüşlerden biri olmuş olur. Fakat bu görüş, tercihe şayan görünmeyen veya ehl-i suffe'den anılanların daha sonra burayı ev edindikleri ve buranın da böyle anıldığı şeklinde tevil edilen bir görüştür."[206]

İbnü'l-Cevzî'nin **Telbîsu İblîs**'inde şu bilgi verilir: "Ehl-i suffe, Resûlullah'a (sav) gelen ve ne malı ne ailesi bulunmayan fakir kimselerdi. Onlar için Resûlullah'ın (sav) mescidinde bir suffe yapıldı ve kendilerine ehl-i suffe denildi."[207]

Ebû Nuaym **el-Hilye**'de Ebû Hureyre yoluyla şu rivayeti tahric eder: "Ben ehl-i suffe'den idim. Akşam olunca Resûlullah (sav) yanımıza gelir ve her kişiye emreder, o da bir veya daha fazla kimseyi alıp götürürdü, geriye on veya daha fazla veya daha az kimse kalırdı. Hz. Peygamber'e (sav) akşam yemeği gelirdi, onlarla birlikte yemeğini yerdi. Biz yemeği bitirdikten sonra 'mescidde uyuyun' buyururdu."[208]

---

205. İbn Cübeyr, **Rihle,** s. 175.
206. Semhûdi'nin **Vefâ** (I, 321-322) adlı eserinden nakledilen bilgi burada bitmiş olup metindeki hatalar için bu esere bakılmalıdır.
207. **Telbîsu İblîs,** s. 162.
208. **Hilyetü'l-evliyâ,** I, 341. Ayrıca bkz. **Vefâ,** I, 323; **Telbîsu İblîs,** s. 162.

İbn Şebbe Talha b. Amr'dan[209] şöyle dediğini rivayet eder: "Medine'ye gelenlerden orada arîfi (reisi) bulunanlar arîfinin yanına iniyordu. Medine'de arîfi olmayanlar ise suffe'ye iniyorlardı. Ben de suffe'ye inenlerdendim. İki kişiye eşlik ettim, onlara hergün Resûlullah'ın (sav) hurmasından iki müdd veriliyordu."[210]

İbnü'n-Neccâr şöyle der: Siyer müellifleri şu rivayeti kaydederler: Muhammed b. Mesleme, mescidde Hz. Peygamber'in (sav) yanında misafirler gördü ve şöyle dedi: Bu misafirleri ensarın evlerine dağıtsak ve bu kavimlerden sana gelenlere ait olmak üzere her bahçeden sana bir hurma salkımı ayırsan? Resûlullah (sav) da "evet" dedi. Muhammed b. Mesleme mahsulünü kestiğinde bir hurma salkımı getirerek mescidde iki sütunun arasına koydu. İnsanlar da böyle yapar oldular. Muâz b. Cebel buna nezaretle görevli olup iki sütunun arasına bir ip bağlıyor ve hurma salkımlarını ipe asıyordu. Yirmi veya daha fazla sayıda kimse toplanıp yiyorlar, sonra ayrılıyorlardı. Sonra başkaları geliyor, onlara da böyle yapıyordu. Akşam olunca bunun aynısını yapıyordu.[211]

Buhârî, "Kısme (paylaştırma) ve hurma salkımlarını mescidde asmaya dair bâb" adıyla bir başlık açar,[212] fakat bâb'da hurma salkımı asmasıyla ilgili sarih bir rivayet zikretmeyip bununla Nesâî'nin Avf b. Mâlik el-Eşcaî'den naklettiği şu rivayete işaret eder: "Resûlullah (sav) elinde bir asa olduğu halde (mescide) çıktı. Bir adam iyi olmayan bir hurma salkımı asmıştı. Resûlullah (sav) o salkıma asayla vurarak (kurcalayarak) şöyle buyurdu: Bu sadakanın sahibi isteseydi bundan daha iyisini tasadduk ederdi."[213]

Sâbit **ed-Delâil'**de şu tahricde bulunur: "Nebi (sav) her bahçeden bir hurma salkımı getirilip mescide asılmasını emretti." Yani yoksullar için. Ona ait bir rivayette de şöyle denir: "Hurma salkımlarıyla Muâz b. Cebel görevliydi." Yani onların korunma ve paylaştırılması ile. **el-Vefâ'**ya (s. 323) bakınız.[214]

---

209. Bu isim metinde düştüğünden sözü söyleyenin İbn Şebbe olduğu gibi bir anlam çıkmaktadır.
210. bkz. **Hilyetü'l-evliyâ,** I, 339; **Vefâ,** I, 323. Ayrıca bkz. İbn Sa'd, VII, 51. Bu kaynaklarda gerek şahısların sayısı gerek erzakın miktarı farklı geçmektedir.
211. bkz. **Vefâ,** I, 324; Fâsî, **Şifâu'l-ğarâm,** II, 369. Metinde hata ve düşükler mevcuttur.
212. Buhârî, Salât 42.
213. Nesâî, Zekât 27; İbn Mâce, Zekât 9; **Müsned,** VI, 28. "Salkıma vuruyordu" ifadesi metinde "ondan yiyordu" şeklinde yanlış geçmiştir.
214. **Vefâ,** I, 325.

el-İsâbe'de Vâsile b. Eska'nın babası[215] Eska'nın biyografisinde şu bilgi verilir: Ebû Nuaym **ed-Delâil**'de şu tahricde bulunur:[216] "Biz suffe'de idik, onlar yirmi kişiydiler. Acıktık, ben arkadaşlarımın en genci idim; açlıklarını şikayet edeyim diye beni Hz. Peygamber'e (sav) gönderdiler."[217]

el-Mevâhib'de şu bilgi kaydedilir: Hz. Peygamber (sav) onları akşam çağırır ve ashabına dağıtırdı. Kendisiyle de bir grup kalırdı. Zurkânî şöyle der: Bunu, örnek olsun diye ve tekerrümen yapıyordu. Bir hadiste şöyle geçer: *"Hz. Fâtıma (ra) Resûlullah'tan (sav) istekte bulundu. O ise "sana vermem, (vereyim de) suffe ehlini karınları bürülmüş olarak (mı) bırakayım."*[218]

Ukbânî'nin **Tuhfetü'n-nâzır**'ında İzzüddin'in şöyle dediği kaydedilir: "Mescidde geceleme hususunda, mescidin saygınlığına halel getirmeyen düşkünlere ancak ruhsat verilir. Ashâb-ı suffe, mescidin saygınlığını koruyarak mescidde geceliyorlardı." Suhreverdî **el-Avârif**'te[219] ve İbnü't-Tilimsânî de **el-Keşşâf**'tan naklen **Şerhu'ş-Şifâ**'da şu bilgiyi kaydederler: Ashâb-ı suffe, Kureyş muhacirlerinden 400 kişi kadardı. Medine'de ne evleri ne aşiretleri vardı. Mescidin sofasında idiler, gece Kur'an öğreniyorlar, gündüz de hurma çekirdeği kırıyorlardı. Resûlullah'ın (sav) gönderdiği her seriyyeye katılıyorlardı. Kimin yanında bir fazla (yiyecek) varsa, akşam olunca onlara getiriyordu.[220]

Hâfız İbnü'l-Cevzî, **Telbîsu İblîs**'te şöyle der: Bu topluluk mescidde zaruret gereği oturmuş, sadakadan zaruret gereği yemişlerdi. Allah müslümanlara zafer nasip edince bu durumdan müstağni kalıp çıktılar.[221] İmam Ahmed b. Ebi'l-Kâsım[222] es-Savmaî et-Tâdilî[223] **el-Lübâb fî muâmeleti'l-Meliki'l-Vehhâb** adlı kitabında suffe ehlinden sözederken Katâde'den şu rivayeti nakleder: Onlar hep Resûlullah'la (sav) birlikte idiler; ne bir ticarete, ne ziraate, ne de hayvan yetiştirmeye yöneldiler.[224] Bir (vakit) namaz kılıyor ve diğerini gözlüyorlardı.

---

215. Metinde oğlu şeklinde geçmiştir.
216. Ebû Nuaym, **Delâilü'n-nübüvve,** s. 360.
217. **el-İsâbe,** I, 36.
218. Bu rivayet için bkz. **Mecmau'z-zevâid,** VIII, 168.
219. **Avârifü'l-meârif,** V, 92.
220. Zemahşeri, **el-Keşşâf,** I, 398 (Bakara 273. âyetin tefsirinde).
221. **Telbîsu İblîs,** s. 162-163.
222. Metinde Kasım şeklinde geçmiştir.
223. bkz. **Fihrisü'l-fehâris,** II, 713-714; **Suppl.,** II, 680 (ölümü: 1013/1604).
224. bkz. **Avârifü'l-meârif,** V, 92.

İbn Sa'd'ın **Tabakât**'ında (III, 71) şu bilgi verilir: Resûlullah (sav) zamanında kurrâ akşamları Kur'an okuyup ders görüyorlardı. Gündüz su getirip mescide koyuyorlar, odun toplayıp satıyorlar ve onunla suffe ehli ve fakirlere yiyecek satın alıyorlardı.[225]

Sâlih üstad Ebû Osman Said b. Ebî Ca'fer Ahmed b. İbrahim b. Luyûn et-Tücîbî, **el-İnâletü'l-ilmiyye** adlı risalesinde şöyle der: Tasavvuf ehlinden uzlete çekilenler, mescidlerde ve ribatlarda oturma, tecerrüdde bulunma ve rızık peşinde az koşma konusunda ehl-i suffe'yi izleyenlerdir. Halk ise "fakîr"lere bu sıfatı uygun bulmamaktadır. Oysa bu sünnettir. Çünkü sünnet, şeriat terimi olarak Hz. Peygamber'in (sav) ikrar ettiği, yaptığı veya bildirdiğidir. Hz. Peygamber onlara güzel davranır, yadırgamaz ve mal kazanmalarını emretmezdi. **Sahîh-i Müslim**'de, Enes'ten şöyle dediği rivayet edilir: "Bazı insanlar Hz. Peygamber'e (sav) geldiler ve ondan kendilerine Kur'an ve Sünnet'i öğretecek kimseler göndermesini istediler. Hz. Peygamber de onlarla birlikte ensardan kendilerine "kurrâ" denilen 70 kişi gönderdi. Dayım Harâm da onlardandı. Bunlar Kur'an okuyup birbirlerine tekrar ediyorlardı. Gece ilim tahsil ediyorlar, gündüz ise su getirip mescide koyuyorlar, odun toplayıp satıyorlar ve onunla ehl-i suffe ve fakirlere yiyecek satın alıyorlardı. Hz. Peygamber (sav) bunları onlara gönderdi. Gidecekleri yere varmadan onları öldürdüler."[226] Allah Resûlü (sav) ne ehl-i suffe'yi (yaşayışlarından) ne de kurrâ'yı onlara hizmetten menetmedi. İbn Luyûn sonra Buhârî'nin daha önce geçen hadisini zikrederek ardından şöyle der: onların uzlete çekilmiş fakirler oldukları, mescidde Kur'an okudukları ve çalışıp mal kazanmadıkları hususu doğrudur. Bu özellik, bugün uzlete çekilen fakîrlerin özelliğidir. Ebû Talha şöyle der: Biz Medine'ye gelirdik, kimin orada arîfi varsa onun yanına inerdi, arîfi bulunmayan ise suffe'ye inerdi. Suffe'de devamlı kalanlar 400 kişi olup Ebû Hureyre, İbn Ümmi Mektûm, Süheyb, Selmân, Habbâb ve Bilâl de bunlardandı. Hz. Peygamber'e (sav) inananlardan bir kısmı cihâdda bulunuyor, bazısı ziraatle uğraşıyor, bazıları ilimle meşgul oluyor, bazıları kırâatle uğraşıyor, bazıları da ibadete yönelmişti ki bunlar ehl-i suffe idiler. Hepsi de ibadet ve sünnet üzereydiler. Muhacir ve ensarın birbirine bağlanacakları (katılacakları) kabile ve aşiretleri olduğundan, Resûlullah (sav) berikileri hiçbir şeye sa-

225. Aynı mahiyetteki farklı bir rivayet için bkz. İbn Sa'd, II, 53, 54.
226. Müslim, İmâre 147. Ayrıca Buhârî, Meğâzi 28.

hip olmadıkları ve oturacakları evleri, bağlanacakları kabileleri bulunmadığı için suffe'ye koydu ve kendi himayesine aldı. Böylece bir tek kabile gibi oldular. Bugünkü "fakîr"ler de öyledir. Bunlardan bazıları için Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"Kendilerini (binek sağlayıp) bindirmen için sana geldikleri zaman, sen 'sizi bindirecek birşey bulamıyorum' deyince, harcayacak birşey bulamadıklarından dolayı üzüntüden gözlerinden yaş akarak dönen kimselerin aleyhine de (yol yoktur, onlar kınanamazlar)"* (Tevbe 9/92). Bunlar imkânsızlıktan dolayı cihâddan geri kalmışlardı. Allah Teâlâ şöyle buyurur: *"Sabah akşam Rablerinin rızasını isteyerek ona yalvaranları (Kureyş büyüklerinin arzusuna uyarak) kovma. (O müşrikler ister inansın, ister inanmasınlar) Onların hesabından sana bir sorumluluk, senin hesabından da onlara bir sorumluluk yok ki bu zavallıları kovup da zalimlerden olasın!"* (En'am 6/52). İbn Ümmi Mektûm hakkında da şu âyet nazil olmuştur: *"Kendisine a'mâ geldi diye surat astı ve döndü. Ne bilirsin, belki o arınacak? Yahut öğüt dinleyecek de öğüt kendisine yarayacak"* (Abese 80/1-4).

Böylece uzlete çekilen fakîr'lerin kendilerini izledikleri ehl-i suffe'nin özelliği ortaya çıkmış oldu.

Ey Allah'tan yakınlık (rütbe) isteyen kimse
Meyletme ehl-i suffe'den başkasına
Onlara şefkatle yumuşak söz söyle
Onlar takva ve ülfet ehlidir zira.

Suyûtî, Mahallî'nin **Tefsîr**'ine yaptığı tekmilede *"(sadakalarınızı) Şu fakirlere (verin ki), Allah yolunda kapanıp kalmışlardır. Yeryüzünde gezip dolaşmazlar. Bilmeyen, utangaçlıklarından dolayı onları zengin sanır. Onları simalarından tanırsın. Yüzsüzlük edip insanlardan istemezler. Yaptığınız hayırları muhakkak ki Allah bilir"* (Bakara 2/273) âyeti ile ilgili olarak şöyle der: Bu âyet, ehl-i suffe hakkında nazil olmuştur. Onlar muhacirlerden 400 kişiydiler, Kur'an öğrenme ve seriyyelere katılmaya amadeydiler. "Yeryüzünde gezip dolaşmazlar" lafz-ı celilinin manası da şudur: Cihâdla meşguliyetleri sebebiyle ticaret ve geçimle uğraşmak için.[227]

İbn Luyûn et-Tücîbî, risâlesinin bir başka yerinde şöyle der: **Sahîh-i Buhârî**'de geçtiği üzere[228] ehl-i suffe rızık temini için çalışmadılar, zikir, tefekkür ve mescidde oturma dışında birşeyle meşgul olmadılar. Kurrâ onlara hizmet ediyor, Hz. Peygamber (sav) ve ashabı da onları doyuru-

227. **Tefsîrü'l-Celâleyn,** Kahire 1324, I, 43.
228. Fakirlikleriyle ilgili olarak bkz. Buhârî, Menâkıb 25, Salât 58, Rikâk 17.

yordu. Hz. Peygamber (sav) onlara "Müjdeleyin ey ehl-i suffe..." buyurdu.[229] Rızık teminiyle uğraşmayı terk, Hz. Peygamber'in (sav) tasvib ettiği bir yol olup onlara rızık temini için çalışmalarını emrettiği hususu gerçek değildir. Onlara yalnız tevekkülü emretmiştir.

İbn Hacer el-Heytemî **Şerhu'l-Hemziyye**'de[230] müellifin ashap hakkındaki

> Dünyaya rağbet etmediler, bilinmiyor meyilleri
> Onların dünyaya ve ne de iltifatları

sözüyle ilgili olarak şöyle der: "Ashap dünyaya rağbet etmeme (zühd) konusunda iki gruptur. Bazıları dünyayı elde etmek için çalışmayı tamamen terkedip başka bir şeye vakitleri kalmayacak şekilde bilgi (maârif) ve ilimlerle, bunları yayma ve ibadetle meşgul oldular. Ashaptan birçoğu da dünyayı elde etti. Fakat bunlar, daha önce geçtiği üzere, dünyada Allah için mal biriktirdiler." Bu bilgiyi ondan Benîs nakletmiştir. Bu bilginin benzerini Ebû Abdullah Züneybir es-Selevî **el-Hemziyye**'ye yaptığı şerhte, Sâvî de ona yaptığı takrirlerinde verir. Eğer bunların "Ashaptan çalışmayı terkedenler" şeklindeki ifadelerinden maksatları ehl-i suffe'ye münhasır olsaydı daha isabetli olurdu. Çünkü ehl-i suffe'nin dışında ashabın çoğu, ileride temas edileceği üzere, çalışma ve rızık kazanmakla meşguldüler. Doğrusunu en iyi Allah bilir.

Sonra Şeyh Süleyman el-Cemel'i[231] **el-Hemziyye** hâşiyesinde latif bir ifadeyle bunu dile getiriyor gördüm. O bu konuda şöyle der: "Dünya konusunda ashap iki kısımdı. Onların çoğu, ehl-i suffe gibi çalışmayı ve dünyayı elde etmeyi tamamen terkettiler; ilim, bilgi ve ibadetlerle meşgul oldular. Birçoğu da dünyayı elde etti." Şeyh Muhammed b. Abdurrahman es-Savmaî et-Tâdilî'yi **el-Hemziyye**'ye yaptığı şerhte daha uygun bir tarzda bunu ifade ediyor gördüm. O şöyle der: "Onlardan bazıları dünyadan tamamen yüz çevirip ilim ve bilgiyle (marifetle) meşgul oldular. Bazısı da, kendisiyle başkalarına faydalı olacak ölçüde, dünyayı elde etmeye çalıştı ve elde etti." Suffe ashabının rızık kazanmaktan sarfı nazar ettiklerine dair nakilleri, onlara (ra) bu yüzden

---

229. bkz. **Kenzü'l-ummâl,** VI, 467 (nr. 16577). Hadisin devamı şöyledir: *"Ümmetimden kim sizin üzerinde bulunduğunuz özellik üzere kalır ve içinde bulunduğu hale razı olursa, o kıyamet günü benim arkadaşlarımdan olur."* Ayrıca bkz. **el-Keşşâf,** I, 398.

230. Busîrî'nin **el-Kasîdetü'l-Hemziyye**'sine İbn Hacer, Muhammed b. Ahmed Bennis, Ahmed b. Ahmed es-Sâvî'nin şerhleri için bkz. **GAL,** I, 313, **Suppl.,** I, 471.

231. Süleyman b. Ömer el-Cemel (ö. 1204/1790). bkz. Kehhâle, IV, 271.

kızan birinin kendilerine hücüm edip ayrıca dünya peşinde gitmeyi de onlara nisbet etmesinden dolayı burada verdim. Böyle biri, hatalı ya da konuyla ilgili Kur'an nassından gafil kimsedir. Bu nass da Allah Teâlâ'nın onlar hakkındaki şu sözüdür: *"Yeryüzünde gezip dolaşmazlar"* (Bakara 2/273).

Şemsüddin İbn Âbidîn el-Hanefî ed-Dımaşkî'nin **ed-Dürrü'l-muhtâr** hâşiyesinde **el-Musaffâ**'dan naklen şu bilgi verilir: Konuşmak için mescidde oturmak şer'an müsaade edilmiş bir husustur. Çünkü ehl-i suffe devamlı mescidde kalıyor, uyuyor ve konuşuyorlardı. Bu yüzden, böyle bir davranıştan kişiyi menetmek kimseye helal değildir. **el-Câmiu'l-Burhânî**'de de bu bilgi verilmektedir. Bundan varılan sonuç şudur ki, menedilen husus, camiye ibadet kastıyla girdikten sonra yapılan konuşmayı kapsamamaktadır.[232]

Şeyh Ulvân b. Atiyye el-Hamevî'nin **Üssü'l-mekâsıd fî ta'zîmi'l-mesâcid** adlı eserinde şu bilgi verilir: Bazıları, mescidde konuşmaktan nehy konusunda, Hz. Peygamber (sav) zamanında ehl-i suffe'nin ahvalini delil getirerek şöyle demiştir: Bak ey kardeş ve bu seçkin ashaba şu şerli, adi kimseleri kıyas eden kimseye hayret et. Sanıyor musun ehl-i suffenin bir araya gelmeleri nefsanî hazlar, şeytanî alışkanlıklar, oyun, eğlence, gülme, mizah ve dünya sözü üzerine idi?

İbnü'l-A'râbî,[233] Sülemî **Târîhu ehli's-suffe**[234] adlı kitapta, Hâkim **el-İklîl**'de,[235] Ebû Nuaym **Hilye**'de[236] ashab-ı suffe'nin adlarını, menakıb ve ahvalini toplamaya itina gösterdiler. Ebû Nuaym'ın eserinde sayıları yüzün üstüne çıkmış olup bu kaynakların her birinde, diğerlerinde olmayanlar mevcuttur. Hâfız İbn Teymiyye şöyle der: Ayrı ayrı olarak suffe'ye sığınanların toplam sayısının 400 veya daha fazla olduğu söylenir.

Daha önce de kaydedildiği gibi Suyûtî onların sayısının 400 olduğunu söyler. Bu bilginin aynısı onun **Tefsir**'inde geçer. Bunlardan daha önce Sühreverdî **el-Avârif**'te, İbnü't-Tilimsânî (**Şerhu'ş-Şifâ**'da), Zemahşerî **el-Keşşâf**'ta bu bilgiyi verir. Şihâbüddin el-Hafâcî **Şerhu'ş-Şifâ**'da bu bilginin ardından şöyle der: Onun (Ebû Hureyre) bunlardan 30 kadar kişi-

232. İbn Âbidîn, **Reddü'l-muhtâr,** I, 662.
233. İbnü'l-A'râbî (ö. 340/952) için bkz. Kehhâle, II, 103.
234. bkz. Sülemi, **Tabakâtu's-sûfiyye,** Kahire 1389/1969, s. 34 (naşirin önsözü).
235. bkz. **Keşfuzzunûn,** I, 144; **Suppl.,** I, 276.
236. **Hilyetü'l-evliyâ,** I, 337-385, II, 3-39.

nin Hz. Peygamber (sav) ile birlikte ridâsız olarak namaz kıldıklarını gördüğüne dair rivayeti bununla çelişmez.[237] İmam Ebû'l-Abbas Ahmed b. Ebi'l-Kasım es-Savmaî et-Tâdilî **Lübbü'l-lübâb fî muâmeleti'l-Meliki'l-Vehhâb** adlı eserinde ehl-i suffe'den bahsederken şöyle der: "40 kişiydiler 400'e ulaştılar. Katâde 900 kişiye ulaştıklarını söyler." **Simtü'l-cevheri'l-fâhir** adlı esere bakınız. Orada müellif, Ebû Nuaym'ın **Hilye**'de verdikleri olarak onlardan yüzden fazlasını adlarını vererek sayar ve buna üç kadar da ilavede bulunur. Hafâcî, daha önce zikrettiklerinin ardından şöyle der: Bunlar, yani suffe ehli, Allah'ın mahlukatının seçkinleridirler, onlara afiyet olsun. Biz onları vesile kılarak Allah'tan bizi onların bereketleri içre kılmasını dileriz.[238] Eğer Allah Teâlâ eceli geniş tutarsa, ehl-i suffe'yi mustakil bir eserde ele alacağım. Bu, Allah'a büyük gelmez.

ORTAYA ÇIKAN BİR İŞTE İSTİŞARE ETMEK ÜZERE ALLAH RESÛLÜ'NÜN HZ. EBUBEKİR'İ ÖZELLİKLE SEÇMESİ

Nesâî ve Tirmizî, Hâfız İbn Hacer'in ravilerinin sika (güvenilir) olduğunu söylediği bir senedle Hz. Ömer'den şu tahricde bulunurlar: "Hz. Peygamber (sav), müslümanların herhangi bir işinde, Ebubekir'le (gece sohbetinde) görüşürdü."[239]

(**et-Terâtîbu'l-İdâriyye**'NİN ARAPÇA ASLININ BİRİNCİ CİLDİ BURADA TAMAMLANMIŞTIR).

237. Hafâcî, **Nesîmü'r-riyâz,** III, 34. Ebû Hureyre'den nakledilen bir başka rivayette, suffe ehlinden hiçbirinin yeterli bir elbisesi bulunmayan 70 kişiyi gördüğü ve bunların namaz kılarken avretleri görülmesin diye elleriyle elbiselerini toparladıkları kaydedilir (bkz. Buhârî, Salat 58; **Hilyetü'l-evliyâ,** I, 339).

238. **Nesîmü'r-riyâz,** III, 34.

239. Tirmizî, Salât 12; **Müsned,** I, 26.

DOKUZUNCU BÖLÜM

ALLAH RESÛLÜ ZAMANINDA MEVCUT OLAN SANAT VE MESLEKLER İLE ASHAPTAN BUNLARI YAPANLAR

Daha önce geçenlere ek olarak bilgi verilen bu bölümde müteaddit bâb ve mukaddimeler mevcuttur. Mukaddimeler dokuz,[1] bâblar ise altı tanedir. İmam Huzâî bunlara temas etmemiş olup tarafımdan ikmal edilmiştir.

BİRİNCİ MUKADDİME:

Hâfız İbn Kayyim **el-Hedyü'n-Nebevî**'sinde şöyle der: Hz. Peygamber (sav) satış yaptı ve satın aldı, alımı daha çoktu. Kiraya verdi ve kiraladı, kiralaması[2] daha çoktu. Mudârebe ve ortakçılık yaptı, vekil tayin etti, vekillik yaptı, vekil tayini daha çoktu. Başkasına hediye verdi, hediye aldı, bağışta bulundu, kendisine bağışta bulunulmasını istedi. Borç ve ödünç aldı. Hususî ve umumî şekilde teminat verdi, vakıfta bulundu. Şefaatte (aracılık) bulundu, kimi defa aracılığı kabul edildi kimi defa reddedildi, fakat ne kızdı ne azarladı. Yemin etti, yemin ettirdi. Çoğu defa yemininde durdu, kimi zaman keffarette bulundu. Şaka yaptı, tevriyeli konuştu, fakat her defasında gerçekten başkasını söylemedi. Allah'ın selâmı üzerine olsun, o uyulacak örnektir.[3]

---

1. Metinde "sekiz" olarak geçmekle birlikte verilen mukaddimeler dokuz tanedir.
2. Metinde "kiraya vermesi" şeklinde geçmiştir.
3. İbn Kayyim, **Zâdü'l-meâd,** I, 160-164.

İKİNCİ MUKADDİME:

Mevvâk **Sünenü'l-mühtedîn**'de şöyle der: "Fıkıhtan anlaşılan şudur ki zanaatlar, ticaret yolları ile tıp ve farz-ı ayın hususlara ilave ilimle uğraşmanın hepsi şer'î sebeplerdir (vasıtalardır). Buna göre kim sevap niyeti olmaksızın bunlardan biriyle uğraşırsa kendisine zulmetmiş olur; sorumluluk altında kalmış olmasa bile sevabı kaçırır. Eğer bu yaptığıyla farz-ı kifâyeyi kastetmiş olursa hayırda önde gelmiş olur. Eğer bununla, başkalarından birşey istemekten sakınmayı kastetmişse, orta yolu tutmuş olur." Mevvâk bir başka yerde de şöyle der: "Orta yolu tutanlardan (muktesid) olan kimse odur ki muhtaç olunan dünya geçimi için ilmi helâl yoldan bir kazanç vesilesi kılar. Kimi şöyle der: İlim bu hususta sebeplerin (vasıtaların) en hayırlısıdır. Kimi de şöyle der: Dünyayı def ve zurna ile elde etmeye çalışmak, ilim ve dinle elde etmeye çalışmaktan daha sevimlidir bana." Bu bilgi, Rehûnî'nin **Muhtasar** hâşiyesinde, Halîl'in "Ezân" bahsinde "ondan (okuma karşılığında ücret) almak mekruhtur" sözü ile ilgili olarak kaydedilmiştir.

Umdetü't-tâlib'de müellif şöyle der: "İlim tahsili nasıl farz ise geçimini sağlamak için çalışmak da farzdır. Geçim için çalışıp kazanmak da türlü türlüdür. Farz olan kazanç, kendisi ve ailesinin ihtiyacı ile borcunu ödemeye yetecek kadar olan kazançtır. Diğeri ise müstehab kazanç olup bu da bir fakire veya yakınına yardımda bulunması için en aşağı kifayet miktarını aşan kazançtır. Bu ise kişinin kendisini nafile ibadete vermesinden daha faziletlidir. Kazanç yollarının en faziletlisi ise ticaret, sonra zanaat, sonra da ilim tahsilidir. Eğer âlimler meslek edinselerdi, fakir düşüp halkın malına tamah etmezlerdi." Bu bilgi, **Hidâyetü'l-dâlli'l-müşteğil bi-kîl u kâl** adlı eserden alınmıştır.

Zurkânî **Şerhu'l-Muvatta'**da *"Bir kimse rızkı tamamlanmadıkça ölmez. O halde rızık talebi hususunda güzel davranın (temiz ve meşru yolla kazanın)"* hadisi ile ilgili olarak şöyle der: Bunda, talebin (rızık aramanın) tevekkülle çelişmediğine delâlet vardır. Tirmizî ve Hâkim'in sahih olduğunu belirterek Hz. Ömer'den (ra) merfu olarak rivayet ettikleri *"Eğer Allah'a hakkıyla tevekkül etseydiniz, kuşu rızıklandırdığı gibi sizi de rızıklandırırdı; kuş sabah aç gider, akşam tok döner"*[4] hadisi ile ilgili orak da İmam Ahmed b. Hanbel şöyle der: Bu hadiste, oturmaya değil rızık aramaya delâlet vardır. Yine

4. Tirmizî, Zühd 33; **Müsned,** I, 30, 52; İbn Mâce, Zühd 14; **el-Müstedrek,** IV, 318 (İbn Mâce, Zurkânî tarafından zikredildiği halde metinde geçmemektedir).

Ahmed b. Hanbel'in "Rızkım bana gelinceye kadar oturur hiçbir iş yapmam" diyen kimse hakkında şöyle dediği rivayet edilir: Bu adam bilgi yoksunudur. Hz. Peygamber'in (sav) "Allah benim rızkımı mızrağımın gölgesi altında kılmıştır"[5] ve "...sabah aç gider, akşam tok döner" sözlerini duymamış mıdır? Ashap karada ve denizde ticaret yapıyorlar, hurma bağlarında çalışıyorlardı. Örnek onlardır.[6] Adı geçen kitabın "Câmi" bölümünde "Kader'e dair varid olan hadisler" başlığına bakınız.

ÜÇÜNCÜ MUKADDİME:

Adududdin el-Îcî **el-Mevâkıf'**ın başında şöyle der: İmamların büyüklerinden ve ümmetin derin âlimlerinden biri *"ümmetimin ihtilafı rahmettir"*[7] meşhur haberi ve me'sûr hadisi ile ilgili olarak şöyle dedi: "Yani ilimlerdeki meyillerinin farklılığı. Binaenaleyh birinin meyli (himmeti, arzusu) fıkıhta, diğerinin kelamda olur. Her birinin bir meslekle uğraşması için meslek sahiplerinin meyillerinin farklı oluşu gibi, ki düzen böylece sağlanmış olur." Seyyid Şerîf **Şerhu'l-Mevâkıf'**ta şu ilavede bulunur: Şüphesiz, bu ihtilaf da rahmettir. Fakat burada dolaylı şekilde ve benzer olarak zikredilmiştir.[8]

DÖRDÜNCÜ MUKADDİME:

Buhârî **Sahîh'**inde "Kitâbü'l-Buyû"da "Pazarlarla ilgili olarak zikredilen hadisler bâbı" başlığını verir.[9] **Fethu'l-Bârî'**de İbn Battâl'ın şöyle dediği kaydedilir: Buhârî, pazarları anmakla, ticaretin mubahlığı, eşraf ve fazilet ehlinin pazarlara girmesinin mubahlığını kasdetmiştir. Sanki o, kendi şartına göre sabit olmayan "pazarların, yerlerin en kötüsü olduğu" hadisine işarette bulunmuştur. Ahmed b. Hanbel, Bezzâr ve sahih olduğunu belirterek Hâkim'in[10] tahric ettiği bu hadis Cübeyr b. Mut'im'den rivayet edilmiştir: *"Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurdu: Yerlerin Allah'a en*

5. bkz. Buhârî, Cihâd 88, **Müsned,** II, 50.
6. Zurkânî, **Şerhu'l-Muvatta,** IV, 250. Ayrıca bkz. **Telbîsu İblîs,** s. 283-284.
7. bkz. **Feyzü'l-Kadîr,** I, 209-212; **Kenzü'l-ummâl,** X, 136 (nr. 28686)
8. Seyyid Şerîf, **Şerhu'l-Mevâkıf,** I, 10.
9. Buhârî, Buyû 49.
10. **el-Müstedrek,** II, 7-8. Burada "sevimli" yerine "hayırlı" ifadesi geçmektedir.

sevimli olanı mescidlerdir. Allah'ın en hoşlanmadığı yer ise pazarlardır."[11] Bu hadisin isnadı "hasen" dir. Bunu İbn Hibbân ile Hâkim, İbn Ömer'in rivayeti olarak da tahric etmişlerdir. İbn Battâl şöyle der: bu genel duruma bağlı olarak yapılmış bir değerlendirmedir. Yoksa nice pazarlar var ki orada Allah'ın adı çoğu mescidlerden daha çok anılır.[12]

Derim: Efendimiz Hâfız İbn Hacer, bu hadisin **Sahîh-i Müslim**'de Ebû Hureyre'nin rivayeti olarak *"Yerlerin Allah'a en sevimlisi mescidlerdir. Allah'ın en hoşlanmadığı yerler ise çarşılardır"*[13] lafzıyla geçtiğinden haberdar olmamıştır. Bu hadis, Müslim'in Buhârî'den teferrüd ettiği hadislerden olup aksini savunanlara rağmen Buhârî bunu tahric etmemiştir. Buhârî bu başlık altında, Abdurrahman b. Avf'ın Medine'ye geldiği sırada söylediği şu sözü tahric etmiştir: "Ticaret yapılan bir pazar var mı? Kaynuka pazarı var, denildi." Hz. Ömer de, "beni pazarlarda alışveriş meşgul etti" demiştir.[14] İbn Hacer şöyle der: Buhârî'nin hadisi burada zikretmesinden[15] maksat, sadece pazarı anmak, onun Hz. Peygamber (sav) zamanında mevcut olduğunu ve ashaptan önde gelenlerin kendilerine yetecek ve halktan istemekten sakınacak kadar geçimlerini sağlamak için pazara gidip geldiklerini belirtmektir. Allah Teâlâ şöyle buyurur: *"Senden önce gönderdiğimiz bütün peygamberler de yemek yerler, pazarlarda gezerlerdi"* (Furkân 25/20).[16]

İbn Rüşd **el-Beyân ve't-Tahsîl** adlı eserinde "Câmi" bölümünde "Fazilet ehlinin pazarlara girişi ve satım ve alımda kendilerine iyi muamelede bulunulması (yakınlık gösterilmesi)" başlığını açar, sonra İmam Mâlik'ten nakledilen şu bilgiyi zikreder: İmam Mâlik'e, fazilet ve salah ehli bir kimsenin pazara gitmesi, kendisi için alışverişte bulunması ve fazileti veya iyi hali sebebiyle kendisine iyi muamelede bulunulması soruldu, o şöyle cevap verdi: Bunda bir beis yoktur. Hz. Ömer (ra) pazara giderdi. Sâlim b.

11. bkz. İbn Huzeyme, **Sahîh,** II, 267 (nr. 1293); **Mecmau'z-zevâid,** IV, 76.
12. İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî,** IX, 194.
13. Müslim, Mesâcid 288 (bâb: 52).
14. Buhârî, Buyû 49. Bu rivayetlerden ilki ayrıca tam olarak Buyu 1. bâb, diğeri de 9. bâbda geçmiştir.
15. Çünkü Buhârî daha önce bunları zikretmiştir (bkz. **Fethu'l-Bârî,** IX, 133-134, 145). İlk hadiste Abdurrahman b. Avf ile Sa'd b. Rebî arasında Resûlullah'ın (sav) kardeşlik bağı (muâhât) kurduğu, Sa'd'ın ona malının yarısını vermek ve hanımlarından arzu ettiğini de kendisiyle evlenmesi için boşamak istediği, Abdurrahman b. Avf'ın ise bunu kabul etmeyip pazar yerini sorduğu... kaydedilir. Diğerinde ise Hz. Ömer, bir hadisi duymayışına gerekçe olarak anılan sözünü söylüyor. bkz. s. 89, 91.
16. **Fethu'l-Bârî,** IX, 194, 197.

Abdullah yanında kimseler olarak gece pazarda oturduğunda, bekçiler onunla birlikte oturanlara rastlar ve "Ey Ebû Ömer, bunlar senin sohbet arkadaşların mı?" derlerdi. Ona, "bekçiler ne yapıyorlar böyle?" denince, "pazardan sefahat ve abes ehlini atıyorlar" karşılığını verirdi. İbn Rüşd şöyle der: Pazarlara girmek ve oralarda yürümenin caiz oluşuna gelince, bu konuda delil olarak Allah Teâlâ'nın, *"Bu peygambere de ne oluyor, yemek yiyor ve pazarlarda yürüyor"* (Furkân 25/7) diyen müşrikleri red için buyurduğu *"Senden önce gönderdiğimiz bütün peygamberler de yemek yerler, pazarlarda gezerlerdi"* (Furkân 25/20) sözü yeterlidir. Bazı kitaplarda, yukarıda geçen "senin sohbet arkadaşların mı? *(e min cülesâik?)*" ifadesi "senin sohbet arkadaşların emniyettedir *(emine cülesâuk)*" şeklinde okunmuş olup bunun anlamı, berikileri kendisiyle birlikte oturduklarından dolayı koruduklarını, onların emniyet içinde olduklarını bildirmektir. Sözkonusu ifadenin *(e min?)* bu kitaptaki anlamı ise, kendisini ve arkadaşlarını koruduğu gibi bunu da sefihlerden korumak için "senin sohbet arkadaşlarından mıdır?" şeklinde adamla ilgili soru sormaktır.[17]

Buhârî daha sonra "pazarlarda bağırmak bâbı" başlığını açar.[18] Demâminî[19] bu bâbla ilgili olarak İbnü'l-Müneyyir'den şu nakilde bulunur: "Buhârî pazarın mubahlığı konusunda birçok başlıklar açtı, sonra burada pazarda bağırma ile ilgili bir başlığa yer verdi. O ticaret ve ziraatle uğraşıyordu. Rivayet edildiğine göre onun bir malına 5000 (dirhem) verildi, o birşey demeden kendi kendine düşündü. Bunun ardından ilk fiyattan kat kat fazla binlerce dirhem verdiler. O ise 'hayır, ben ilk fiyatı kabul ediyorum' dedi ve kalbine gelen lüzumsuz düşüncelerden dolayı nefsini muhasebe etti."

Derim: Bu, bundan önce geçen ve daha sonra gelecek bilgilerle, Ebû Ali el-Yûsî'nin[20] **Kânûn'**undaki şu sözünün manasını (isabetsizliğini) anlamış olursun: "Resûlullah (sav), hepsi de Allah'ın dininde bilgi sahibi (fakih) olup hiçbiri ihtiyaç duyduğu birşeyi pazardan kıratla satın almayı beceremeyen binlerce sahabi ardında bırakarak vefat etti." Bu genellemeli ve kapsamlı mutlak ifade, onu mutlak olarak sarfeden kimseden vukuu tuhaf ve hele Yûsî gibi bir âlime nisbetle zikredilen en garip

17. **el-Beyân ve't-tahsîl,** XVII, 383, 153. Metindeki hatalar için aslına bakılmalıdır.
18. Buhârî, Buyû 50.
19. Demâminî'nin (ö. 827/1424) eseri **Mesâbîhu'l-Câmii's-sahîh'**tir (GAS, I, 120).
20. bkz. **Fihrisü'l-fehâris,** II, 1154-1161.

şeydir. Elverir ki bununla, daha önce geçtiği üzere kendilerini ibadete, kulluk ve ilim tahsîline vakfetmiş bulunan ehl-i suffe'yi kasdetmiş olsun. Üstelik bunların sayıları binleri bulmadığı gibi dünya hayatından kopuşları da alışverişi bilmemelerinden değil, baki olanı fani olana tercihlerinden ileri gelmekteydi. İbnü'l-Hâc **el-Medhal**'de şöyle der: Resûlullah'ın (sav) ashabı pazarlarda ticaretle uğraşıyor ve kendi bahçelerinde çalışıyorlardı.[21]

Buhârî ayrıca "kişini kendi eliyle çalışması ve kazanması bâbı" diye bir başlık açar ve bu bâbda Hz. Aîşe'den (ra) şu rivayeti nakleder: "Hz. Ebubekir halife olunca şöyle dedi: Kavmim bilir ki benim mesleğim, ailemin geçimini sağlamakta yetersiz değildir. Ben müslümanların işiyle uğraşıyorum, Ebubekir'in ailesi de bu maldan yiyecektir. Bense buna harcadığım zamanda müslümanlar için çalışıyorum."[22] Hâfız İbn Hacer şöyle der: Hz. Ebubekir'in (ra) hadisi, her ne kadar zâhirde "mevkûf" olarak görülüyorsa da halife seçilmeden önce ailesinin geçimini temin için meslek icra etmiş olduğunu iktiza ettiğinden "merfû" hadis olur. Çünkü bu durumda sahabinin "Biz, Nebi (sav) zamanında şöyle şöyle yapıyorduk" sözüne benzer. İbn Mâce ve başkaları, Ümmü Seleme'nin rivayet ettiği şu hadisi zikrederler: "Hz. Ebubekir (ra), Nebi (sav) zamanında Busrâ'ya tacir olarak gitti."[23] "Buyû (alışveriş)" kitabının başında nakledilen Ebû Hureyre hadisinde, onun şöyle dediği geçti: "Muhacirlerden kardeşlerimi pazarlarda safka (pazarlık elsıkması) meşgul ediyordu."[24] Hz. Âişe'nin rivayet ettiği "Sahâbe, kendi kendilerinin işçileriydiler"[25] hadisi de ileride gelecektir.[26]

Yine Buhârî "buğday vesairede ticaret bâbı"[27] başlığını açarak şu âyeti zikreder: *"Kendilerini ne ticaretin ne de alışverişin Allah'ı anmaktan, namaz kılmaktan, zekât vermekten alıkoymadığı erkekler. (Onlar) yüreklerin ve gözlerin (dehşetten) ters döneceği günden korkarlar"* (Nûr 24/37). Sonra da Katâde'nin şu sözünü kaydeder: Kavim (ashap) alışveriş ve ticaret yapıyorlardı. Fakat Allah'ın haklarından biri sözkonusu olduğunda onu Allah'a

21. **el-Medhal,** IV, 4.
22. Buhârî, Buyû 15. Ayrıca bkz. I, 133-134.
23. bkz. **Müsned,** VI, 316.
24. Buhârî, Buyû 1; **Fethu'l-Bârî,** IX, 133.
25. Buhârî, Buyû 15; **Fethu'l-Bârî,** IX, 153.
26. **age,** IX, 152-153.
27. Bu başlıktaki "bür" (buğday) kelimesi, "ber" (kara) ve "bez" şeklinde de okunmuştur.

ödeyinceye kadar ne bir ticaret ne bir alışveriş onları Allah'ın zikrinden alıkoymuyordu.[28] Aynî, **Umdetü'l-kârî**'de şöyle der: Katâde "kavim" sözüyle ashabı kasdetmiştir. Onlar alışverişleriyle meşgul olduklarında ezanı duyunca, Allah'ın hakkını eda için hemen ona koşarlardı. Abdürrezzak tarafından tahric edilen İbn Ömer'in şu sözü de bunu teyid eder: "İbn Ömer pazardaydı. Sahabiler ezanı duyunca dükkanlarını kapatıp mescide girdiler. İbn Ömer (ra) bu âyetin onlar hakkında nazil olduğunu söyleyerek âyeti zikreder." İbn Battâl da âyetin tefsirinde şu bilgiyi gördüğünü belirtir: Onlar demirci ve ayakkabı dikicisi idiler. Biri çekicini kaldırdığında veya bizi deliğe soktuğunda ezanı duyarsa, bizi delikten çıkarmaz ve çekici de vurmayıp atarak namaza kalkardı.[29] Hâfız İbn Hacer, Katâde'nin anılan sözünün ardından "Bu sözün 'mevsul' olarak ondan rivayetine vakıf olmadım. Bu söze 'mevsûl' şekilde İbn Ömer'in sözü ve Abdürrezzak'ın ondan tahrici olarak vakıf olmuşumdur" der ve Aynî'nin zikrettiği İbn Ömer hadisini verir.[30] Kastallânî, **İrşâdu's-sârî**'de şöyle der: İbn Kesîr'in **Tefsîr**'inde geçtiği üzere bunu İbn Ebî Hâtim ile İbn Cerîr de rivayet etmişlerdir.[31] Hâfız İbn Hacer sonra şöyle der: İbn Ebî Hâtim, İbn Mesud'dan (ra) bu rivayetin benzerini tahric eder. **Hilye**'de de Süfyân es-Sevrî'den şu rivayet nakledilir: Onlar alışveriş yapıyorlar, farz namazlarını cemaatle kılmayı da terketmiyorlardı.[32]

Yine Buhârî, "ticâret yapmaya çıkış bâbı" adıyla bir başlık açar ve *"Namaz kılındıktan sonra yeryüzüne dağılın ve Allah'ın lütfundan (nasibinizi) arayın. Allah'ı çok anın ki kurtuluşa eresiniz"* (Cum'a 62/10) âyeti ile Hz. Ömer'in (ra) ticarete çıkmayı kastederek söylediği "pazarlarda safka beni meşgul etti" sözünü zikreder.[33] Kastallânî şöyle der: Hz. Ömer'in (ra) pazara ihtiyacı, ailesinin geçimi için kazanma ve insanlardan istemekten sakınma içindi ki bundan da ticarette maharet taslayıp da pazarlara gitmeyen ve bundan sakınan kimselerin tavrını red sözkonusudur. Fakat bundan sakınanın, ilk asrın aksine şimdi pazarlarda görülen münkeratın çokluğundan dolayı sakınmış olması da muhtemeldir.[34]

---

28. Buhârî, Buyû 8.
29. **Umdetü'l-kârî,** IX, 255.
30. **Fethu'l-Bârî,** IX, 144.
31. **İrşâdu's-sârî,** IV, 13; İbn Kesîr, **Tefsîr,** III, 295.
32. **Fethu'l-Bârî,** IX, 144.
33. Buhârî, Buyû 9.
34. **İrşâdu's-sârî,** IV, 14.

Buhârî, "*kazandıklarınızın temizlerinden infakta bulunun* (Bakara 2/267) âyeti bâbı" başlığını açar.[35] Kastallânî şöyle der: Bundan kastedilenin ticaret olduğu Mücahid'den nakledilmiştir.[36] Buhârî ayrıca "Kitâbu'l-Buyû"da "kuyumcuya dair bâb,"[37] "demirciye dair bâb,"[38] "terziye dair bâb,"[39] "dokumacıya dair bâb,"[40] "marangoza dair bâb,"[41] "kargaşa (fitne) zamanı ve başka zamanlarda silah satımına dair bâb,"[42] "attâra ve misk satımına dair bâb,"[43] "hacamatçıya dair bâb,"[44] "erkek ve kadına giymesi mekruh olan şeylerin ticaretine dair bâb"[45] başlıklarına yer verir. İbnü'l-Müneyyir, İbn Hacer, Demâminî, Aynî, Kastallânî ve diğerleri, bu zanaat türleri ile ilgili başlıklar açmanın faydasının, Hz. Peygamber (sav) zamanında mevcut mesleklere dikkat çekmek olduğunu ve Resûlullah'ın (sav) bildiği halde ikrarda bulunmasının bu türlerin cevazı konusunda nass teşkil edeceğini ve bunların dışındaki mesleklerin ise kıyas yoluyla aynı hükme bağlanacağını söylerler (Bu konuda bkz. **Fethu'l-Bârî,** IV, 267; Aynî, V, 441; Kastallâni, IV, 31).[46]

BEŞİNCİ MUKADDİME:

Buhârî, "kişinin eliyle çalışıp kazanması bâbı" başlığını açar.[47] Hâfız İbn Hacer şöyle der: Temel kazanç yolları ziraat, ticaret ve sanattır. Şâfii mezhebinde, nassa dayalı hükme en çok benzeyen (eşbeh) görüşe göre bunların da en temizi ticarettir. Benim nazarımda tercihe değen görüş ise bu yollardan en temizinin ziraat olduğudur. Çünkü ziraat, tevekküle en yakın olanıdır. Nevevî, Mikdâm'ın (ra) rivayet ettiği hadisle onu tenkit eder ki Buhârî bu hadisi anılan başlık altında zikretmiştir. Bu hadiste şöyle buyrulur: "*...Hiç kimse, elinin emeği ile kazandığından da-*

35. Buhârî, Buyû 12.
36. **İrşâdu's-sârî,** IV, 16.
37. Buhârî, Buyû 28.
38. Buhârî, Buyû 29.
39. Buhârî, Buyû 30.
40. Buhârî, Buyû 31.
41. Buhârî, Buyû 32.
42. Buhârî, Buyû 37.
43. Buhârî, Buyû 38.
44. Buhârî, Buyû 39.
45. Buhârî, Buyû 40.
46. **Umdetü'l-kârî,** IX, 292; **Fethu'l-Bârî,** IX, 167; **İrşâdü's-sârî,** IV, 31.
47. Buhârî, Buyû 15.

ha hayırlı bir yemek yememiştir." Buhârî daha sonra da Ebû Hureyre'den şu hadisi tahric eder: "Dâvud (as) kendi elinin emeğiyle kazandığından başkasını yemezdi." Nevevî şöyle der: "Doğrusu, kazançların en temizi kişinin el emeğiyle elde ettiğidir. Eğer ziraatçi ise, bu, el emeğini, tevekkülü, insanlar ve hayvanlar için umumî faydayı içerdiğinden ve âdeten bundan karşılıksız yenilmesi sözkonusu olduğundan kazanç yollarının en temizidir. Kim eliyle çalışamıyorsa, zikrettiğimiz sebeplerden dolayı onun hakkında ziraat en faziletlisidir. Hâfız İbn Hacer şöyle der: Gerçek şudur ki bu husus şahıs ve şartların farklı oluşuna göre farklılık arzeden değişik derecelere sahiptir." Hâfız İbn Hacer şöyle der: Elle çalışmanın bir fazileti de kişinin oyun ve tembellik yerine mubah bir işle uğraşması, böylece nefsinin gururunu kırması, isteme ve başkasına muhtaç olma zilletinden sakınmasıdır.[48]

eş-Şerhu'l-celî'de[49] şu bilgi verilir: "Ticaretin daha faziletli olduğu, çünkü Hz. Mustafa'nın (sav) ticaretle meşgul olup ziraat yapmadığı söylenmiştir." Gelecek bilgilerden anlaşılacağı üzere bu görüş tartışma götürür. Râfi b. Hadîc'den şöyle dediği rivayet edilir: "*Denildi: Ey Allah'ın Resûlü, hangi kazanç daha faziletlidir? Resûlullah (sav) buyurdu: Kişinin kendi el emeğiyle kazandığı ile makbul (meşru) olan her satış.*" Tebrîzî bu hadisi **Mişkât**'da Ahmed b. Hanbel'e isnadla zikreder.[50] Kâri de ayrıca Bezzâr'a isnad eder ve "el emeğiyle" sözü ile ilgili olarak şöyle der: Yani ziraat, ticaret, yazı veya sanat.[51] Bir başka yerde de şöyle der: Ticaret türlerinin en faziletlisi ise bez (elbise, kumaş vs.), sonra güzel koku ticaretidir.[52]

Ticaret ve tüccarla ilgili birçok hadis varid olmuştur. İbn Mâce ve Hâkim, İbn Ömer'den şu tahricde bulunurlar ki Hâkim'in "sahih" şeklindeki değerlendirmesine itiraz edilmiştir: "*Emin, doğru ve müslim tacir, kıyamet günü şehidlerle birliktedir.*"[53] Tirmizî ve Hâkim'in Ebû Said'den tahric ettikleri "*Emin ve doğru tacir, nebiler, sıddıklar ve şehidlerle birliktedir. Bunlar ne güzel arkadaştırlar*" hadisi ile ilgili olarak Tirmizî "hasen-garîb" değer-

48. **Fethu'l-Bârî,** IX, 150-151.
49. **eş-Şerhu'l-celî alâ beyteyi'l-Mevsılî,** Ahmed b. Abdüllatif el-Berbîr'in (ö. 1226/1811) eseridir (Serkîs, I, 545-546; **Suppl.,** II, 750).
50. **Mişkâtü'l-mesâbîh,** II, 78 (nr. 2783).
51. **Mirkâtü'l-mefâtîh,** III, 298.
52. **age,** III, 302.
53. İbn Mâce, Ticârât 1; **el-Müstedrek,** II, 6. Zehebî, Ebû Hâtim'in bu hadisin ravilerinden birini zayıf saydığını belirtir.

lendirmesini yapar, Hâkim de Hasan-ı Basrî'nin mürsellerinden olduğunu söyler.[54]

Isfahânî **Tergîb'**inde, Deylemî de **Firdevs'**te Enes'ten (ra) merfû olarak rivayet ettiği şu tahricde bulunurlar: *"Doğru tacir, kıyamet günü Arş'ın gölgesi altındadır."*[55] İbnü'n-Neccâr da İbn Abbas'tan şu merfû rivayeti tahric eder: *"Doğru tacir, Cennet kapılarında engellenmez."*[56] Münâvî **et-Teysîr'**de şöyle der: Bilakis, dilediği kapıdan girer; kendisine, arkadaşına olan faydası ve faydasının bütün mahlukata dokunması sebebiyle.[57] Kudâî, Enes'ten (ra) şu tahricde bulunur ki Münâvî hasen bir isnadla merfû olarak rivayet edildiğini söyler: *"Korkak tacir mahrumdur, cesur tacir ise rızıklandırılmıştır."*[58] Said b. Mansûr **Sünen'**inde, Nuaym b. Abdurrahman el-Ezdî ve Yahya b. Cabir et-Tâî'den mürsel olararak şu tahricde bulunur ki Münâvî ravilerinin sika (güvenilir) olduğunu söyler: *"Rızkın onda dokuzu ticarette, onda biri ise sürüdedir,"* yani hayvan üretiminde.[59]

İmam Ebû Osman Amr b. Bahr el-Câhız **Risâle fî medhi't-tüccâr ve zemmi ameli's-sultân** adlı risalesinde şöyle der: Müslümanlar bilmektedirler ki Allah'ın yaratıkları içinde en seçkini, kulları içinde en iyisi ve vahyi konusunda güvendiği insan ticaretle uğraşan bir ailedendir. Ticaret onların güvence ve dayanaklarıdır, seleflerinin sanatı ve haleflerinin yoludur. Onlar ticaretle tanınmışlardı. Bu yüzdendir ki Yemen kâhinesi şöyle demişti: "Ne iyi o memleketler ki tüccar Kureyşlilerindir." Kureyş sözü (herhangi bir ataya nisbet olmayıp) onlar hakkında "ticaret ve rızık kazanmak"tan (ticaret–takrîş) türetilmiştir. Bu onların en yüce adları ve en şerefli nesepleridir. Bu, Allah'ın Kitâb'ında yücelttiği, onları kendisiyle özellikle andığı isimdir. Onların Ukâz panayırı vardı. Ebû Züeyb onlar hakkında şöyle der:

> Ukâz'a çadırları kurduklarında
> Alışveriş başlayıp binler toplandığında.

Hz. Peygamber (sav) hayatının bir kısmını tüccar olarak geçirdi ve yolculuklar yaptı, hazarda da sattı ve satın aldı. Allah kime peygamber-

---

54. Tirmizî, Buyû 4; **el-Müstedrek,** II, 6.
55. bkz. **Kenzü'l-ummâl,** IV, 7 (nr. 9218).
56. bkz. **age,** IV, 8 (nr. 9219).
57. **et-Teysîr,** I, 459; **Feyzü'l-Kadîr,** III, 278-279. Yukarıda anılan diğer hadisler için de buraya bakınız.
58. **et-Teysîr,** I, 459; **Feyzü'l-Kadîr,** III, 278-279.
59. **Feyzu'l-Kadîr,** III, 244-245; **et-Teysîr,** I, 448.

lik vereceğini en iyi bilir. Allah, razı olunmuş hiçbir yol, temiz ahlâk ve razı olunmuş amel taksim etmedi ki onu bundan en çok nasipdar kılmasın, ona en büyük payı vermesin. Alışverişteki şöhreti sebebiyledir ki müşrikler *"Bu peygambere de ne oluyor, yemek yiyor ve pazarlarda yürüyor"* (Furkân 25/7) dediler. Allah da ona şu âyeti vahyetti: *"Senden önce gönderdiğimiz bütün peygamberler de yemek yerler, pazarlarda gezerlerdi"* (Furkân 25/20). Böylece kendisinden önceki peygamberlerin sanat ve ticaretle meşul olduklarını haber verdi.[60] Bu bilginin devamı için, Câhız'ın risalelerinden oluşan bir "mecmûa" içinde Mısır'da 1324 yılında basılan mezkur esere bakınız.

Deylemî, İbn Abbas'tan şu rivayeti tahric eder: *"Tacirler konusunda size hayrı tavsiye ederim. Onlar ufukların elçileri ve Allah'ın yeryüzündeki emînleridirler."*[61] Bu, ticaretin diğer kazanç yollarına üstünlüğü konusunda "sarih" nass gibidir. Hâfız İmam Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed el-Hallâl'ın ticarete teşvike[62] dair bir kitabı olup İbn Süleyman er-Rûdânî **Sıla'**sında "ha" harfinde, kendisine ulaşan isnadıyla zikreder.[63]

Birçokları **Sahîh-i Buhârî**'deki *"Hangi müslüman bir ağaç diker, bir şey eker de ondan bir kuş, bir insan*[64] *veya bir hayvan yerse, onunla kendisine bir sadaka (sevabı verilmiş) olur"*[65] hadisinden, ziraatin, başkasına dokunan faydası sebebiyle en faziletli kazanç yolu olduğu hükmünü çıkarmışlardır. Faydası başkasına dokunan şey, faydası dokunmayandan daha faziletlidir. Hâfız İbn Hacer şöyle der: Doğrusu, bu, zaman ve şahıslara göre farklılık arzeder.[66]

Tanınmış âlimlerden biri şöyle dedi: Ticaret, ziraat ve sanat arasındaki üstünlük meselesinin duruma göre farklılık arzetmesi gerekir. Eğer yiyeceklere ihtiyaç varsa ziraat üstün, yolların kesilmesi sebebiyle ticarî mallara ihtiyaç varsa ticaret üstün ve eğer sanata ihtiyaç duyulursa o üstün olur. Bu farklılık üstünlük konusundadır, yoksa **el-İhyâ, Cemu'l-cevâmi** ve başka eserlerde geçtiği üzere hepsi de farz-ı kifâyedir. Gazzâ-

60. Câhız, **Risâle fî medhi't-tüccâr ve zemmi ameli's-sultân (Mecmûatü Resâil** içinde), Kahire 1324, s. 156-157. Metindeki hatalar için bu kaynağa bakılmalıdır.
61. bkz. **Kenzü'l-ummâl,** IV, 11 (nr. 9244).
62. Metinde "hass" (teşvik) kelimesi "bahs" (araştırma) şeklinde geçmiştir.
63. Rûdânî, **Sılatu'l-halef,** s. 217. Eserin adı **Kitâbu'l-Hass ale't-ticâre'**dir. Ebubekr el-Hallâl (ö. 311/923) için bkz. **EI,** IV, 989-990.
64. Metinde insan kelimesi "etân" (merkep) şeklinde geçmiştir.
65. Buhârî, Hars 1; **Fethu'l-Bârî,** X, 67-68. Ayrıca bkz. s. 107.
66. **Fethu'l-Bârî,** IX, 151 (Buhârî, Buyû 15).

li'nin ifadesi şöyledir: Farz-ı kifâye'ye gelince, tıp, hesap, sanat (zanaat) ve siyaset esasları gibi dünya işinin yolunda olması kendisine ihtiyaç gösteren her ilim farz-ı kifâye'dir.[67]

ALTINCI MUKADDİME:

Ebû Ömer İbn Abdilber **el-Kâfî**'de şöyle der: Haram olduğunda icma edilen kazanç türlerinden bazıları şunlardır: Faiz, fahişelerin ücreti, haram kazanç, rüşvet, ölüye ağıt yakmak, kahinlik, gayb ve semadan haber verme iddiası, çalgıcılık ve bütün batıl oyunlar karşılığında ücret alınması.[68] Kurtubî, bu bilgiyi **Tefsîr**'de nakleder.

YEDİNCİ MUKADDİME:

Şihâbüddin el-Berbîr **eş-Şerhu'l-celî** adlı eserinde geçtiği üzere, bugün insanların ticarî ilişkilerinde hakim olan hususlara şöyle işarette bulunur:

Tüccarları sarhoş olmuş görüyorum
Uyanmadılar sarhoşluklarından
Gecemiz onlar yüzünden karanlık
Ve ufuklar kıpkızıl
Zararı kâr saydılar
Erkenden ona koşuşuyorlar
Doğrulukta kesat var
Nifaka ise rağbet

Berbîr yine şöyle der:

Zamanımın insanları ahireti boşadılar
Buna da pişmanlık duymadılar
Bir ticaret veya oyun gördüklerinde
Ona yöneldiler.

O yine şöyle der:

Tacir hep umar durur
Kârı, fakat zarara uğrar
Allah'a kulluk her zaman
Hayırlıdır oyundan, ticaretten

67. **İhyâu ulûmi'd-dîn,** I, 27.
68. **el-Kâfî,** I, 444.

Ona kulluk et yaşadıkça ve kork ateşten
Ki yakacağı insan ve taştır.

Şihâbüddin el-Berbîr şöyle der: *"Bir ticaret ve eğlence gördükleri zaman hemen dağılıp ona gittiler ve seni ayakta bıraktılar"* (Cum'a 62/11) âyetinin ifade ettiği ticareti kötüleme hususu, *"...ona gittiler ve seni ayakta bıraktılar"* ilahî kelâmının da işaret ettiği gibi kişiyi din ve ahiret işlerinden alıkoyup dünyaya düşkünlük ve yönelişe sürükleyen ticaretle ilgilidir. Amma eğer bu durum sözkonusu değilse ticaret övülmüştür, kötülenmesi ârızîdir. Buhârî'nin rivayet ettiği *"...onlar facirlerdir"*[69] hadisi de bu zikrettiğimiz manada yorumlanır. Nitekim her ikisi de ziraati kötüleyen "Bu ümmet ziraatle uğraştığında zafer ondan kaldırılır" ve "zillet sığırların kuyruğundadır"[69/1] hadisleri de, kendisiyle uğraşılması insanları büsbütün cihâddan alıkoyan ziraate hamledilir. Çünkü böyle yaptıklarında düşman onlara kendi ülkelerinde hazırlıksız durumda saldırır ve bununla zillete düçar olur ve düşmana karşı zaferden mahrum kalırlar. Fakat ziraat ile düşmanı defetmek için kuvveti birleştirince sünnete uymuş olur. Zira Allah Teâlâ'nın *"Dünyadan nasibini de unutma"* (Kasas 28/77) buyurduğu gibi, müminlerin hayırlısı dünyayı ahiret ve ahireti de dünya için terketmeyip her ikisini de elde etmeye çalışandır.

Şeyh Rifâa et-Tahtâvî **Menâhicü'l-elbâbi'l-Mısriyye fî mebâhici'l-âdâbi'l-asriyye** (s. 51) adlı eserinde şu şiiri söyler:

Bir yücelik elde ettiğinde kendine bir meslek edin
Yüzünün suyunu değişmekten korursun
Görürsen hakir görme bir isteyeni
İlim ehlinin özelliğidir istemeleri!

Onun bu konudaki dayanağı, İbnü'l-Hindî'nin **Kitâbü'r-rahme fi't-tıb ve'l-hikme**'de zikrettiği üzere Ahnef b. Kays'ın şu sözüdür: "Akıllı kimseye, âhireti için kendisine azık sağlayacak bir ilme, din ve dünya işinde faydalanacağı bir zanaata sahip olmaması yakışmaz. Tıp ilmi ile de kendi nefsi ve cesedinden hastalık ve illeti giderir." İhtiva ettiği mübalağalara rağmen, **Keşfü'z-zûr ve'l-bühtân min sinâati Benî Sâsân**[70] adlı risaleye bakınız.

69. İbn Mâce, Ticârât 3; **el-Müstedrek,** II, 6-7 (Hâkim, hadisin sahih olduğunu fakat Buhârî ve Müslim'in tahric etmediklerini belirtir); **Kenzü'l-ummâl,** IV, 49 (nr. 9451), 60 (nr. 9508). Ayrıca bkz. s. 95.

69/1. bkz. **Mirkâtü'l-mefâtih,** III, 362.

70. bkz. Serkis, II, 2017.

SEKİZİNCİ MUKADDİME:

Kimi zaman bazı âbid cahiller çalışıp kazanmayı terk hususunda, haramın yaygınlığını bahane ettiler. Kârî **el-Mirkât'**ta şöyle der: Bil ki bu zamanda çoğu durumda helal (kazanç, yiyecek) bulunmaz. O halde sâlik, helal olmayan şeyden, açlıktan ölmemek için hayatını sürdürecek kadarla yetinsin. Belağat sahibi kimselerden biri şöyle der:

Bana cahil bilgisiz kişi şöyle diyor
Haram malı bırak kanaatkâr ol
Helal malı bulamadığım zaman
Ölürüm de açlıktan yemem haram.

Fakat haram ve şüpheli şeylerin derecelerini gözetmek gerekir. Helale yakın olan bulununca ona uzak olan kullanılmamalıdır. Meşâyihten biri şöyle demiştir. Muztar durumda olan kimse ölmüş bir koyun bulunca ölü eşeği yemesin, eşeği bulunca köpeğe, köpeği bulunca da domuza yaklaşmasın. Fukahanın sefihleri gibi eşyayı birbirine eşit saymamak gerekir. Bunlar şöyle derler: Helal elde ettiğimiz, haram da mahrum kaldığımızdır.[71]

Kazanç yollarının türleriyle ilgili geniş bilgi edinmek istiyorsanız **el-Bereke fi fadli's-sa'y ve'l-hareke**[72] adlı kitabı mütala ediniz. Bu kitap bir cilt olup yedi bâbdan meydana gelmektedir. Birinci Bâb: Ekim, ziraat ve meyve üretimi, ağaç dikimi ve nehir (su yolu) açmanın faziletine dair olup birçok fasıldan oluşmaktadır. İkinci Bâb: İp eğirmeye dair olup muhtelif fasılları vardır.[73] Dördüncü Bâb: Tıp ve faydalarına dair varid olan âsâra (hadis, haber) dairdir. Beşinci Bâb: "Bereket" lafzını içeren kırk hadise dair olup muhtelif fasılları vardır. Altıncı Bâb: Zikir ve dualara dair. Yedinci Bâb: Durum ve devirlere göre tekrar edilen dua ve zikirlere dair olup birçok fasıldan oluşmaktadır. Bu eser değerli bir kitap olup müellifinin biyografisini, Mekke'de oranın süsü, muhaddisi, müsnidi ve bereketi olan hocamız Ebû Ali Hüseyin b. Muhammed b. Hüseyin el-Hıbşî el-Bâalevî[74] bana onun 712'de (1312) doğan ve 782'de (1380) ölen Muhammed b. Abdurrahman b. Ömer el-Esâbî el-Hıbşî el-Yemenî olduğunu söyleyinceye ve bize onun birçok eserini sa-

71. **Mirkâtü'l-mefâtîh,** III, 288. Metindeki bazı hatalar için aslına bakınız.
72. **el-Bereke fi medhi (fadli)'s-sa'y ve'l-hareke (ve mâ yüncî biiznillâh mine'l-heleke)** Kahire'de (1354) basılmıştır (bkz. **Suppl.,** II, 251).
73. Burada Üçüncü Bâb zikredilmemiştir.
74. bkz. **Fihrisü'l-fehâris,** I, 320-321.

yıncaya dek hararetle aradım. Bu bilgi için bizim **er-Rihletü'l-Hicâziyye** adlı eserimize bakınız.

Şihâbüddin el-Berbîr de **eş-Şerhu'l-celî** adlı kitabında ticaret, meslekler ve sanatların türleri konusunu iki yerde etraflıca incelemiş olup ziraat, ticaret, terzilik, dokumacılık, çamaşırcılık, kasaplık, aşçılık, boyacılık vs. hakkında bilgi vermiştir. Faydalı bir eser olan bu kitabı mütalaa ediniz.

Bu konuda Şeyh Rifâa et-Tahtâvî de **Menâhicü'l-elbâbi'l-Mısriyye fî mebâhici'l-âdâbi'l-asriyye** adlı eserinde etraflı bilgi vermiştir. Bu eser, bu konuda yazılmış en güzel ve bu zaman insanları için en faydalı kitaptır. Bu konuda amcamız âlim, tarihçi Ebû Muhammed Me'mûn b. Ömer el-Kettânî'nin, dilci İbn Fâris'in şu iki beytine yaptığı, gerçekten faydalı **Hidâyetü'd-dâl** adlı şerhini de mütala ediniz:

Bir ihtiyaç için gönderdiğinde
Bir elçi, muhtaç durumda
Bırak bütün elçileri bir tarafa
Dirhem denilen elçiden başka.

DOKUZUNCU MUKADDİME:

Müslümanların tanıdığı ve kullandıkları zanaat ve meslekler konusunda bir grup âlim eser kaleme almışlardır. İleride İbn Ebi'l-Hadîd'den de nakledileceği üzere, sahabe asrının sonlarında Hâlid b. Yezîd b. Muâviye el-Ümevî bu konuda antik dilde yazılmış bazı kitapları tercüme etti. Bu konuda kitap yazan en eski müelliflerden biri 255 (869) yılında vefat eden İmam Ebû Osman Amr b. Bahr el-Câhız'dır. Onun **Kitâbu'l-Ahtâr ve'l-merâtib ve's-sınâât** ve **Kitâbu Gışşi's-sınâât**[75] adlı eserleri var ki bu sonuncusuyla ilgili olarak bazı düşmanları **Ravdatü'l-a'lâm'**da nakledilen şu sözü söylemişlerdir: "O eserle halkın malını fesada vermiş, onları aldatma ve hıyanete teşvik etmiştir." Câhız'ın **Medhu't-tüccâr ve zemmu ameli's-sultân** adlı bir risalesi de mevcut olup ona ait bir mecmua içinde Mısır'da basılmıştır.[76]

Bu konuda kitap yazanlardan biri de Şeyh Ebû'l-Fadl Ca'fer b. Ali ed-Dımaşkî olup **el-İşâre ilâ mehâsini't-ticâre ve maârifeti ceyyidi'l-a'râz min redîihâ ve gaşşi'l-mudellisîne fîhâ** adlı eseri Mısır'da 27 sahife ha-

75. Bu eserler için bkz. **Suppl.**, I, 245.
76. bkz. dipnot 60.

linde basılmıştır.[77] Bu müelliflerden biri de Şihâbüddin Muhammed b. Hasan b. Sâiğ ed-Dımaşkî (ö. 720/1320) olup sanat ve fenlere dair bin beyitlik bir "kaside-i mîmiyye"si vardır.[78] Bu âlimlerden biri de Şeyh Ebû Abdullah Muhammed b. Ebi'l-Hayr el-Ermeyûnî el-Hasenî el-Mâlikî olup **Kitâbü'n-Nücûmi'ş-şârikât fî ba'di's-sanâii'l-muhtâc ileyha fî ba'di'l-evkât**[79] adlı eseri vardır. 25 bâbdan oluşan beş formalık bu esere Cezayir Sahrası'nda Bûsaâde'de el-Hâmil zâviyesinde rastladım.

Bu konuda kitap yazanlardan biri de Ebû Abdullah Muhammed b. Ishak b. Said b. İsmail es-Sa'dî el-Herevî olup **Kitâbu's-Sannâ mine'l-fukahâ ve'l-muhaddisîn** adlı eseri vardır. İmam Hâfız Ebû Said Abdülkerim es-Sem'ânî el-Mervezî bu kitabı ensâba dair eserinde *"sîn"* harfinde zikrederek şöyle der: Onun eserlerinden güzel ve zannederim seviyesine ulaşılmamış bir kitap gördüm ki **Kitâbu's-Sannâ mine'l-fukahâ ve'l-muhaddisîn** diye adlandırılmıştı.[80] Onun **el-Ensâb** adlı kitabının fotoğrafla alınmış nüshasında 298. varaka bakınız.

İmam İbnü'l-Hâc **el-Medhal**'de mesleklerden birçoğunu ele alarak özetle bilgi vermiştir.[81] Fakih Sûfi Ebû'l-Abbas Ahmed b. Acîbe et-Tıtvânî özel bir te'lifte müslümanın bu işlere teşebbüste taşıyacağı niyetleri etraflı ve geniş bir şekilde ele almıştır.[82]

İSLÂM'IN İLK ZAMANLARINDA İNSANLARIN İLGİLİ HÜKÜM VE KURALLARI ÖĞRENMEDİKÇE ALIŞVERİŞTE BULUNMADIKLARI

İmam Şâfiî **er-Risâle**'de ve Gazzâlî **el-İhyâ**'da, mükellefin bir konuyla ilgili Allah'ın hükmünü öğrenmedikçe o işe girişmesinin caiz olmadı-

77. Kahire'de 1318 yılında basılmıştır (bkz. **Suppl.,** I, 907).
78. bkz. **ed-Dürerü'l-kâmine,** III, 419-420. Burada kasidenin iki bin beyitlik olduğu kaydedilmiştir.
79. bkz. **Suppl.,** II, 485. 1928 yılında Halep'te basılan eserin son kısmı burada *"...fî ilmi'l-mîkât"* şeklinde geçmiştir. Müellif X. yüzyılda yaşamıştır.
80. **el-Ensâb,** VII, 83. Ebû Abdullah el-Herevî'nin (ö. 285/898'lerde) bu eseri **Hediyyetü'l-ârîfin'**de (II, 21) ve ondan naklen Kehhâle (IX, 40) tarafından **Kitâbu'd-Diyâ'**... şeklinde kaydedilmiştir.
81. **el-Medhal** dördüncü ciltte muhtelif sayfalar.
82. İbn Acîbe'nin (ö. 1224/1809) **Teshîlü'l-medhal li-tenmiyeti'l-a'mâl bi'n-niyyeti's-sâliha inde'l-ikbâl** adlı eseri abdest, namaz, hac, evlenme, pazara gidiş, ilim tahsili, yeme, içme gibi salih amellere başlarken taşınacak niyetlere dair olup bu konuda bkz. Muhammed Dâvud, **Târîhu Tetvân,** VI, 223-224. Ayrıca bkz. **Fihrisü'l-fehâris,** II, 854-855.

ğı hususunda icma bulunduğunu naklederler. Karâfî **el-Furûk**'ta şöyle der: Kim satış yaparsa, Allah'ın satış konusunda koyduğu ve belirlediği hükümleri bilmesi vaciptir (farz). Kim kiraya verirse, Allah'ın kira konusunda koyduğu hükümleri bilmesi vaciptir. Kim kırâz (müdârebe) ortaklığı yaparsa, Allah'ın kırâzla ilgili hükmünü bilmesi vaciptir. Kim namaz kılarsa, Allah'ın namazla ilgili hükmünü bilmesi vaciptir. Kur'an-ı Kerîm'de bu kaideye delâlet eden nass Hz. Nuh'tan (as) sözeden şu âyettir: *"(Nuh) dedi ki: Rabbim, bilmediğim bir şeyi senden istemekten sana sığınırım"* (Hûd 11/47). Bunun mânâsı şudur: Bunu istemenin uygun (caiz) olup olmadığı hususunda bilgim yoktu. Şöyle ki, Hz. Nuh (as), oğlunun durumunu ve istemesi uygun olup olmadığını bilmeden oğlunun gemide kendisiyle birlikte olmasını Allah'tan istemesi üzerine kınanmıştı. Gerek Allah'ın bu kınaması gerek onun verdiği cevap, insanın teşebbüs etmek istediği konuda önce bilgi sahibi olması gerektiğine delalet eder. Bu hususun gerçekliği sabit olunca Allah Teâlâ'nın şu sözünün de bu manada olduğu görülür: *"Bilmediğin bir şeyin ardına düşme"* (İsrâ 17/36). Bununla, Allah Teâlâ, peygamberini bilmediği şeylere tabi olmaktan nehyetmiştir. O halde, bilmeden bir şeye girişmek caiz olmayıp her halde ilim talebi vacip olur. Hz. Peygamber'in (sav) şu sözü de bunu göstermektedir: *"İlim talebi (tahsili) her müslümana farzdır."*[83] İmam Şâfiî şöyle der: "İlim tahsili iki kısımdır: Farz-ı ayın olan, farz-ı kifâye olan. Farz-ı ayın olan, içinde bulunduğun durumu bilmendir, farz-ı kifâye olanı ise bunun dışında kalandır."

Ebû'l-Hasan Ali b. Yusuf el-Hakîm el-Fâsî'nin **ed-Devhatü'l-müştebeke fî davâbiti dâri's-sikke** adlı eserinde, Hz. Ömer'in (ra) şöyle dediği zikredilir: "Acemler (Arap olmayanlar, yabancılar) dinde bilgi sahibi olmadan pazarımıza girmesinler." O, bununla, kişinin kendisi ile ilgili lüzumlu fıkıh bilgilerini öğrenmeyi kastetmiş olmalıdır. Derim: Yani alışveriş hükümlerini. Bunun mesnedi de Hz. Peygamber'in (sav) uygulamasıdır. O, herhangi bir faaliyette bulunan kimseye onun hüküm ve formalitelerini öğretirdi. Meccâcî, İbn Ebî Cemre'nin **Muhtasar**'ına yaptığı şerhte şöyle der: Âlimlerimiz şöyle dediler: Bir kimsenin, alışverişle ilgili hükümleri bilmeden alışverişle meşgul olması, çarşı ve pazarda oturması caiz değildir. Bunu yapmak isteyen kimsenin bu hususları öğrenmesi ona farz-ı ayındır. Bu konuda icma olduğu nakledilmiştir.

83. İbn Mâce, Mukaddime 17.

İmam Mâlik de **el-Müdevvene'**de "Kitâbu'l-Kırâz"da şöyle der: Kişinin, haramı helal sayan veya helalı haramdan ayırmayan kimseyle, isterse bu kimse müslüman olsun, mukârazada (müdârebe) bulunmasını hoş karşılamam. Hz. Ömer'in, bu konuda bilgi sahibi olmayanları pazardan çıkarmak için adam gönderdiği rivayet edilir.[84] Bu bilginin benzeri **el-Mukaddimât'**ta İbn Rüşd tarafından verilmiştir. Şebrahitî'nin **el-Muhtasar** şerhinde Kabbâb'ın şöyle dediği kaydedilir: Kişinin, alışverişle ilgili hükümleri öğrenmeden pazarda oturması caiz değildir. Hz. Ömer, bu konuda bilgi sahibi olmayanları pazardan çıkarması için adam göndermiştir.

Ebû Abdullah İbnü'l-Hâc'ın **el-Medhal'**inde şu bilgi verilir: Hz. Ömer, ilgili hükümleri bilmeden pazarda oturanlara kırbaçla vurarak *"Faizi bilmeyen bizim pazarımızda oturmasın"* veya söylemiş olduğu şeyi söylerdi. İmam Mâlik, ilgili hükümleri bilmeyen kimsenin, insanlara faiz yedirmemesi için pazardan çıkmasını emretti. Efendim Ebû Muhammed'in şöyle dediğini duydum: O Mağrib'de muhtesibi gördü; pazarda yürüyor, her dükkanda durarak sahibine malı konusunda onu ilgilendiren hükümleri, sözkonusu malda faizin nasıl meydana geldiğini, bundan nasıl sakınılacağını soruyordu. Eğer doğru cevap verirse onu dükkanda bırakırdı. Bilmediği bir şey olursa dükkandan çıkararak şöyle derdi: Müslümanların pazarında oturup halka faiz ve caiz olmayan şeyleri yedirmene imkan vermeyiz.[85]

Nehcü'l-belâğa'da Hz. Ali'nin şöyle dediği kaydedilmektedir: *"Kim bilgi sahibi olmadan ticaretle uğraşırsa faize bulaşır."* İbn Ebi'l-Hadîd bunun şerhinde şöyle der: Çünkü dînî konularla alışverişe dair hususlar birbirine karışıktır. İkisini birbirinden ancak fakih (bilgili) kimse ayırabilir (IV, 479).

Ebû Tâlib el-Mekkî'nin **Kûtu'l-kulûb** adlı eserinde şu bilgi verilir: Hz. Ömer pazarlarda dolaşır, tüccarlardan bazılarına kamçıyla vurarak şöyle derdi: *"Bizim pazarımızda bilgi sahibi olmayan satış yapamaz. Aksi takdirde ister istemez faiz yer."*[86] Müteahhirin ulemadan bazıları şu merfu hadisi Tirmizî'ye isnadla naklederler: *"Dinde bilgi sahibi olmayan kimse bizim pazarımızda satış yapmasın."* Ben bu rivayeti ne Tirmizî'nin **el-Câmi'**inde "Kitâ-

84. **el-Müdevvene,** IV, 107. Hz. Ömer'e dair bilgi için bkz. **el-Beyân ve't-tahsîl,** IX, 311.
85. **el-Medhal,** I, 157. Metindeki hata ve düşüklükler için aslına bakılmalıdır.
86. **Kûtu'l-kulûb,** I, 129.

bu'l-Buyû"da ne Suyûtî'nin iki **Câmi'**inde bulamadım.[87] Sonra **Kenzü'l-ummâl'**da (I, 218) Tirmizî'ye isnad edilmiş olarak gördüm.[88]

Tenbîhü'l-muğterrîn'de şu bilgi verilir: İmam Mâlik yöneticilere emreder, tüccarları ve onların emri altındakileri toplayarak huzuruna getirirlerdi. Onlardan muamelat hükümleriyle ilgili bilgisi bulunmayan, helal ve haramı bilmeyen birini bulunca onu pazardan çıkararak kendisine şöyle derdi: "Alışveriş hükümlerini öğrenip sonra pazarda otur; eğer bilgi sahibi olmazsan faiz yersin." Zurkânî **Şerhu'l-Muhtasar'**da "Düşman ülkesinde ticaret" başlığında şöyle der: İmam Mâlik'ten şöyle dediği rivayet edilir: Alışveriş hükümlerini öğrenmedikçe tüccarların herhangi bir konuda şahitliğinin kabul edilmesi caiz değildir.

Şeyh Ebû Said el-Hâdimî el-Hanefî **el-Berîkatü'l-mahmûdiyye fi şerhi't-Tarîkati'l-Muhammediyye** adlı eserinde şöyle der: Tüccarın alışverişle ilgili sıhhat, fesâd, butlân, helal, haram, faiz ve sair hükümleri öğrenmesi gerekir. **es-Sirâciyye'**den naklen **et-Tâtârhâniyye'**de şu bilgi verilir: "Alışveriş hükümlerini, nelerin caiz olup nelerin olmadığını bilmedikçe kişi ticaretle uğraşmamalıdır." **el-Bezzâziyye'**de de şu bilgi kaydedilir: "Kitâbu'l-buyû'u (alışveriş kitabı) bellemeden kişinin ticaretle uğraşması helâl (caiz) değildir. Eskiden tüccarlar sefere çıktıklarında, işleri konusunda başvuracakları bir fıkıh âlimini yanlarında götürürlerdi. Hârizm imamlarından (ulema) da şu rivayet nakledilir: Tüccarın fakih bir arkadaşı olmalıdır.[89]

Şeyh Ebû Sâlim el-Ayyâşî'nin, "Buyû" ile ilgili manzumesine yaptığı kendi şerhinde konuyla ilgili şu sözüne bakınız:

Pazarda oturma, öğrenmedikçe
Satışın helal ve haram olanını
Alışta da böyle. Bu vaciptir
Bütün çalışanlara
Kendisi veya başkası için,
Yapmak istediğinin hükmünü bilmedikçe
Malını kirâz (mudârebe) olarak vermen
Haramdır, alışverişlerin hükmünü bilmeyene

Ebû Zeyd et-Tilimsânî'nin, İbn Cemâa et-Tûnisî'nin "Buyû"una yaptığı manzumeye de bakınız:

87. Hadis Tirmizî'de "Kitâbu'l-Vitr"de 21. bâbda mevcuttur.
88. **Kenzü'l-ummâl,** IV, 125 (nr. 9864).
89. **el-Fetâva'l-Bezzâziyye,** IV, 525-526.

Şeriate göre helal değil oturması
Alışverişi bilmeden
Yani pazarlarda ki
Bu ittifakla bilinen bir husustur.
Böylèdir yine hüküm, bilmediği her hususta
Yapacağı her işte
Özellikle şahitlerle hakimin
Ve herkesin. Sakın vaîd'den.
Malları vermen caiz değil
Helalı bilmeyen kimseye
Kırâz ve alışverişler için.
Ve meşru bütün hükümlerde böyledir bu.

Derim: Bu, çağdaş medeniyette de defter tutma, ticaret okullarından mezuniyet ve gerekli imtihanlardan sonra bu okulların diplomasını elde etme konularında da temel esastır.

TİCARETLE UĞRAŞMAYI AVAM VE SIRADAN KİMSELERE BIRAKMALARINDAN DOLAYI HZ. ÖMER'İN ASHABA SERT DAVRANMASI

el-Utbiyye'de İmam Mâlik'in şöyle dediği kaydedilir: Ömer b. Hattâb (ra) şöyle dedi: "Ticarete önem verin, şu kırmızılar (hamrâ: mevâlî, Arap olmayanlar) dünyanız konusunda sizi yanlış yola sevketmesinler." Eşheb şöyle der: "Kureyş kabilesi ticaretle uğraşıyordu, Araplarsa ticareti hor görüyorlardı. "Kırmızılar" (hamrâ) mevâlî demektir." Bu bilgi **el-Beyân ve't-tahsîl**'den nakledilmiştir.[90]

İbnü'l-Hâc'ın **el-Medhal**'inde şu bilgi verilir: Ömer b. Hattâb (ra) halifeliği sırasında pazara gitti ve oradakilerin çoğunun Nabatîlerden olduğunu görünce üzüldü; halk (ashap) onun yanına toplanınca kendilerine bunu haber vererek pazarı terketmelerinden dolayı onları kınadı. Onlar da kendisine şöyle dediler: Allah, bize nasip ettiği zaferle bizi pazarlardan müstağni (muhtaç olmayan) kılmıştır. Hz. Ömer (ra) ise şöyle dedi: "Allah'a andolsun, eğer böyle yaparsanız, muhakkak ki erkekleriniz onların erkeklerine, kadınlarınız da kadınlarına muhtaç duruma düşecektir." Seleften biri, Nabatîlerin ilimle uğraştığını görünce ağlardı. Bunun

90. İbn Rüşd, **el-Beyân ve't-tahsîl**, XVIII, 418.

sebebi şudur ki ilim, ehli dışındakilerin eline düşünce ona senin göremeyeceğin zararları sokar.[91] Nebâtî kelimesi ile ilgili olarak **el-Misbâh**'ta şöyle denir: Nebâtîler, Irak Sevâdı'na gelip yerleşen bir topluluk olup bu tabir daha sonraları halkın avamı ve ayak takımı için kullanılmıştır.[92]

Derim: Hz. Ömer'in (ra) bu ümmet hakkındaki görüşü isabetli çıkmıştır. Ümmet meşru ve rağbet gören yolları ve başarıya götüren usülleriyle ticareti terkedince, başkaları onu kaptı ve ümmet başkalarına muhtaç duruma düştü; iğne ve iplikten en büyük ve değerli şeylere kadar her şeyde erkeklerimiz onların erkeklerine, kadınlarımız da kadınlarına muhtaç oldu. İbnü'l-Hâc'ın seleften biri diye zikredip adını vermediği kimse Süfyân'dır.[93] Hatîb, Muhammed b. Abdülvehhab el-Biskerî'den şöyle dediğini tahric eder: Süfyân, bu Nebâtîlerin uygunsuz bir şekilde hadis yazdıklarını görünce ağırına gitti. Ona şöyle dedim: "Ey Ebû Abdullah, şunların ilim yazdıklarını görünce ağırına gittiğini görüyoruz!." Şöyle dedi: "İlim Arap'ta ve halkın önde gelenlerinde idi, onlardan çıkıp şunlara, yani Nabatîler ve ayak takımının eline düşünce dini değiştirdiler." Hatîb, Süfyân b. Hüseyin'den de şu tahricde bulundu: Siyahîlerden bir grup A'meş'in yanına gelip toplandılar, o kendilerine hadis nakletmekten çekindi. Ona "ey Ebû Muhammed, onlara hadis nakletsen" denilince, şu karşılığı verdi: "Kim incileri domuzlara takar?" Seyyid es-Semhûdî, **Cevâhirü'l-ikdeyn**'de şöyle der: Bu sözde, hikmetin, ehli dışındakilere verilmeyeceğine işaret vardır.[94]

ASHABIN TİCARETE SABAH ERKEN ÇIKMAYI TERCİH ETMELERİ

Tirmizî **Câmi**'nide "Ticarete erkenden çıkma ile ilgili hadisler bâbı" başlığında şu rivayeti zikreder: Bize Ya'kûb b. İbrahim ed-Devrakî haber verdi; bize Hüşeym haber verdi; bize Ya'lâ b. Atâ, Umâre b. Cedîd'den, o da Sahr el-Ğâmidî'den[95] şöyle dediğini nakletti: *"Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: 'Allah'ım, ümmetime erken vaktini bereketli kıl,' Resûlullah (sav) bir se-*

91. **el-Medhal,** II, 83. Metindeki hatalar için aslına bakınız.
92. Feyyûmî, **el-Misbâhu'l-münîr,** "nbt" mad.
93. Bu zat Süfyân es-Sevrî'dir.
94. **Cevâhirü'l-ikdeyn,** I, 312-313. Biskerî'nin rivayetinden itibaren verilen bilgilerin hepsi buradan alınmıştır.
95. Metinde, burada ve aşağıda el-Kâmidî şeklinde geçmiştir.

riyye göndereceği zaman, onu sabah erkenden gönderirdi." Sahr tüccar bir kimseydi, tüccarlarını gönderdiğinde gündüzün erken vaktinde gönderirdi; çok kazandı, malı çok oldu. Bu konuda Hz. Ali, Büreyde, İbn Mesud, Enes, İbn Ömer, İbn Abbas ve Câbir'den de rivayetler nakledilmiş olup Sahr el-Ğâmidî'nin hadisi hasen hadistir. Sahr el-Ğâmidî'nin Hz. Peygamber'den (sav) bundan başka hadis rivayet ettiğini bilmiyoruz.[96]

Derim: "*Ümmetime erken vaktini bereketli kıl*" hadisini **Sünen** müellifleri tahric etmiş olup[97] İbn Hibbân, Sahr rivayetiyle bu hadisi sahih saymıştır. Hâfız Münzirî, bu hadisin bütün rivayet yollarını tesbitte itina göstermiş olup sahabeden bu hadisi rivayet edenlerin sayısı yirmiye ulaşmıştır. **Fethu'l-Bârî**'de "Kitâbu'l-Cihâd"da "öğleden sonra çıkma bâbı"na bakınız.[98]

HZ. ÖMER'İN ÇALIŞMAYI EMRETMESİ VE HALKI ÇALIŞIP KAZANMAYA TEŞVİKİ

İleride, Hz. Ömer'in Yemen halkına söylediği şu söz gelecektir: "Mütevekkil kimse, tohumunu toprağa atıp sonra Allah'a tevekkül edendir." İbnü'l-Cevzî'nin **Menâkıbu Ömer** adlı kitabında, Muhammed b. Sîrîn'in babasından şöyle dediğini rivayet ettiği nakledilir: Ömer b. Hattâb'la (ra) birlikte akşam namazında bulundum. Bana yaklaştı, yanımda bir bohçacığım vardı. "Nedir bu?" dedi, "bohçamdır, şu pazarda alışveriş yapıyorum" dedim. Bunun üzerine Hz. Ömer şöyle dedi: "Ey Kureyş topluluğu, bu ve benzerleri ticaret konusunda size galebe çalmasın, ticaret imâretin (emîrlik, yöneticilik) üçte biridir."[99] Yine **Menâkıbu Ömer**'de Hasan'dan şöyle dediği rivayet edilir: Hz. Ömer şöyle dedi: "Kim bir şeyde üç defa ticaret yapıp da birşey elde edemezse başkasına yönelsin."[100] **Menâkıb**'da Ükeydir el-Ârızî'den Hz. Ömer'in şöyle dediği nakledilir: "Meslek öğrenin, muhtemeldir ki birinizin bir mesleğe muhtaç olması sözkonusu olabilir."[101]

---

96. Tirmizî, Buyû 6.
97. bkz. Ebû Dâvud, Cihâd 78; İbn Mâce, Ticârât 41; Dârimi, Siyer 1; **Müsned,** I, 154-156, III, 416-417; **el-Mekâsidü'l-hasene,** s. 89-90.
98. **Fethu'l-Bârî,** XII, 75 (Buhârî, Cihâd 104).
99. **Menâkıbu emîri'l-mü'minîn Ömer b. Hattâb,** s. 193. Metinde hata vardır.
100. **age,** s. 193.
101. **age,** s. 194.

Kenzü'l-ummâl'de Hz. Ömer'e (ra) isnadla şu rivayet zikredilir: "Eğer şu alışverişler olmasaydı halka muhtaç olurdunuz."[102] **Menâkıb**'da Ebubekr b. Abdullah'ın şöyle dediği nakledilir: Hz. Ömer şöyle dedi: "Biraz aşağılık bulunan bir kazanç yolu, halktan istemekten daha hayırlıdır."[103] **Menâkıb**'da Zekvân'dan naklen Hz. Ömer'in şöyle dediği kaydedilir: "Sizden biriniz bir deve satınalacağı zaman büyük, semiz ve uzun boylusunu satın alsın, eğer aldanırsa değersizinde değil iyisinde aldanmış olur."[104]

İbnü'l-Cevzî **Telbîsu İblîs**'te ve **Menâkıbu Ömer**'de Havvât et-Teymî'den[105] şöyle dediğini tahric eder: Hz. Ömer şöyle dedi: "Ey fakirler topluluğu, başlarınızı kaldırın, yol açık seçiktir, birbirinizle hayırda yarışın, müslümanlara yük (muhtaç) olmayın."[106] **el-İkdü'l-ferîd**'de, Ömer b. Hat-tâb'ın (ra) şöyle dediği zikredilir: "Sizden biriniz rızık aramaktan geri durup 'Allah'ım bana rızık ver! demesin. Biliniyor ki gök ne altın ne de gümüş yağdırır." Allah insanların bir kısmını diğerleri vasıtasıyla rızıklandırmaktadır. Hz. Ömer bunu söyledi ve şu âyeti okudu: *"Namaz bitince yeryüzüne dağılın ve Allah'ın fazlından nasip arayın. Allah'ı çok anın, umulur ki kurtuluşa erersiniz"* (Cum'a 62/10).[107] **el-İkdü'l-ferîd**'de, Hz. Ömer'in (ra) şöyle dediği de kaydedilir: "Kişinin hasebi (şerefi) malı, keremi dini, mürüvveti de ahlâkıdır."[108]

İbn Mâce, Abdulmelik b. Umeyr yoluyla, onun Amr b. Hureys'ten, onun kardeşi Said b. Hureys'ten şu rivayetini tahric eder: *"Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: Kim bir akar veya ev satıp da parasını onun benzeri bir şeye yatırmazsa, onun bereketini (hayrını) görmemeye layıktır."*[109]

---

102. **Kenzü'l-ummâl,** IV, 122 (nr. 9852).
103. **Menâkıb,** s. 194. Ebubekr, metinde Bekr şeklinde geçmiştir.
104. **age,** s. 194. Metinde "uzun boylu" ifadesi düşmüştür.
105. Metinde et-Temîmî şeklinde geçmiştir.
106. **Telbîsu İblîs,** s. 283; **Menâkıb,** s. 193. Son eserde "fakirler" yerine "kurrâ" ifadesi vardır ki bu hususta ayrıca bkz. **el-İkdü'l-ferîd,** III, 27.
107. **el-İkdü'l-ferîd,** III, 26-27.
108. **age,** III, 28.
109. İbn Mâce, Rühûn 24. Said kelimesi metinde Sa'd şeklinde geçtiği gibi, hadisin sonunda "kâne kaminen en" ifadesi düşmüştür. Ayrıca bkz. **Müsned,** III, 462; **el-Mekâsidü'l-hasene,** s. 404.

HZ. ÖMER'İN HOŞUNA GİDEN BİR ÇOCUK GÖRDÜĞÜNDE SÖYLEDİĞİ SÖZ

İbnü'l-Cevzî yine **Telbîsu İblîs** ve **Menâkıbu Ömer**'de Muhammed b. Asım'dan şöyle dediğini tahric eder: Bana ulaşan habere göre Ömer b. Hattâb (ra) bir çocuk görüp de ondan hoşlandığında, bir mesleği (sanatı) olup olmadığını sorar, "hayır" cevabını aldığında "gözümden düştü" derdi.[110]

KAZANÇLA İŞTİGAL VE GAZVEYE KATILMA İLE İLGİLİ OLARAK HZ. ÖMER'İN SÖZÜ VE KENDİSİNE NİSBETLE BU İKİSİ ARASINDAKİ TERCİHE DAİR GÖRÜŞÜ

İbnü'l-Cevzî **Telbîsu İblîs** adlı kitabında Hz. Ömer'in şöyle dediğini nakleder: "Yüzümün suyunu muhafaza edecek yeterli rızık için ayaklarım üstünde çalışmaktan ölmem, Allah yolunda gazi olarak ölmemden bana daha sevimlidir."[111]

Huzâî'ye ilave olarak zikredilen mukaddimeler ve bâblar burada sona ermiş olup Huzâî'nin eserinde "Dokuzuncu Bölüm"deki bâblara dönelim:

ALLAH RESÛLÜ ZAMANINDA VE KENDİSİNDEN SONRA TİCARETLE UĞRAŞAN ASHAP BÜYÜKLERİ

Bunlardan biri, Resûlullah'ın (sav) halifesi Ebubekir es-Sıddık'tır (ra). İbn Abdilber el-İstîâb'**da, İbn Kuteybe de** el-Meârif'**te Zührî yoluyla Ümmü Seleme'nin (ra) şöyle dediğini kaydederler: Ebubekir, Hz. Peygamber'in (sav) vefatından bir yıl önce ticaret maksadıyla Busrâ'ya gitti. Onunla birlikte Nuaymân ve Süveybit b. Sa'd b. Harmele de vardı. Her ikisi de Bedir savaşında bulunmuşlardı. Nuaymân, bu yolculuk sırasında yiyeceklere bakmakla görevliydi... (Kıssa).**[112]

---

110. **Telbîsu İblîs,** s. 283; **Menâkıb,** s. 206.

111. **Telbîsu İblîs,** s. 295. İbnü'l-Hâc'ın **el-Medhal**'inde (II, 133) şu rivayet vardır: "...Allah'ın fazlından nasip ararken deve palanımın iki ucu arasında ölmem, yatağımda ölmemden bana daha sevimlidir." Ayrıca bkz. s. 89.

112. **el-İstîâb,** II, 126 (Süveybit'in biyografisi); **el-Meârif,** s. 328; **es-Sîretü'l-Halebiyye,** III, 443. Metindeki düşüklükler ve kıssanın devamında Süveybit'in Nuaymân'ı köle diye satışı, Resûlullah (sav) ve ashabın bunu duyunca gülmeleri için anılan kaynaklara ve ayrıca X. bölümde I. Maksad'ın sonuna bakınız.

Hz. Ebubekir'in **el-İsâbe'**deki biyografisinde şu bilgi verilir: Ebubekir ticaret yapmakla tanınmıştı. Resûlullah'a (sav) peygamberlik geldiğinde onun kırk bin dirhemi vardı. Bununla köle alıp azat ediyor, müslümanlara yardımda bulunuyordu; öyle ki Medine'ye geldiğinde beşbin dirhemi kalmıştı. Vefat ettiğinde de ne bir dinâr ne bir dirhem bırakmıştı.[113]

İbn Asâkir, Ümmü Seleme'den (ra) şöyle dediğini tahric eder: Ebubekir (ra), Resûlulah (sav) zamanında ticaret maksadıyla Busrâ'ya gitti. Resûlullah'a (sav) olan düşkünlüğü ve ondan yana nasibine olan hırsı, Ebubekir'i ticarete çıkmaktan alıkoymadı. Bunun sebebi, onların ticarî kazanca rağbetleri ve ticarete olan sevgileridir. Resûlullah (sav) da, kendisine olan sevgi ve düşkünlüğüne rağmen onu ticarete çıkmaktan alıkoymadı. Hz. Ebubekir, Resûlullah'la (sav) olan arkadaşlığı vesilesiyle, onun ticarete olan sevgi ve hoşnutluğuna hayranlık duymuştu.

İbn Sa'd şöyle der: Hz. Ebubekir halife olduğunda, kendisiyle ticaret yaptığı elbiseler başında olduğu halde sabah erken pazara gidiyordu. Ömer b. Hattâb ve Ebû Ubeyde b. Cerrâh ona rastlayıp şöyle dediler: "Nasıl böyle yaparsın, sen müslümanların işini yüklendin?." O da "ailemi nereden geçindireyim?" karşılığını verdi. Onlar "sana maaş tahsis ederiz" dediler ve ona hergün için yarım koyun tahsis ettiler.[114] İbn Zekri Buhârî şerhinde şöyle der: Müslümanların yararına olan işlerle meşgul olan kadı, müftü ve müderris gibi kimselerin hepsi için de durum böyledir.

Allah Resûlü (sav) zamanında ticaretle uğraşanlardan biri de emîrü'l-mü'minîn Ömer b. Hattâb'dır (ra). Sahîh-i Buhârî'**de, Ebû Mûsa el-Eş'arî'nin, Hz. Ömer'in huzuruna girmek için izin istemesi, sonra geri dönmesi ve bu davranışı için de Hz. Ömer'in haberi olmayan bir hadisi delil getirmesi olayında Hz. Ömer şöyle der: "Resûlullah'ın (sav) uygulaması bana gizli mi kaldı; pazarlarda safka (alışveriş) beni meşgul etti." Hz. Ömer bununla ticarete çıkışı kastetti.**[115]

Said b. Mansûr, Abd b. Humeyd, İbnü'l-Münzir ve **Şuabu'l-İmân'**da da Beyhakî, Hz. Ömer'den (ra) şu tahricde bulundular: "Allah yolunda cihâd hariç, ecelimin bana Allah'ın fazlından nasip ararken deve palanımın iki ucu arasında gelmesi kadar başka hiçbir yerde gelmesinden hoşnutluk

113. **el-İsâbe,** II, 348; **Muhtasaru Târîhi Dımaşk,** XIII, 49-50.
114. İbn Sa'd, III, 184; **Muhtasaru Târîhi Dımaşk,** XIII, 102-103. Ayrıca bkz. s. 70 ve I, 133-134
115. Buhârî, Buyû 9. Ayrıca bkz. s. 68.

duymam." Hz. Ömer bunu söyledi ve *"Allah, içinizden hastalar, yeryüzünde gezip Allah'ın lütfunu arayan başka kimseler ve Allah yolunda savaşan daha başka insanlar bulunacağını bilmektedir"* (Müzemmil 73/20) âyetini okudu.[116]

Derim: Resûlullah (sav) zamanında ticaretle uğraşanlardan biri de Osman b. Affân (ra) olup onun ticaretle uğraştığı hususu selefin eserlerinde bilinmektedir. İbn Sa'd **Tabakât'**ta Abdullah'tan şöyle dediğini tahric eder: "Osman (ra), hem Câhiliyye hem İslâm devirlerinde tacir bir kimseydi, malını kırâza (müdârebe) verirdi."[117] İbn Sa'd, Alâ b. Abdurrahman'dan, onun da babasından yaptığı şu rivayeti de tahric eder: Osman (ra) ona bir malı yarı yarıya müdârebeye verdi.[118]

İbn Rüşd'ün **Mukaddimât'**ında şu bilgi verilir: İslâm'da yapılan ilk kırâz akdi, Hırka'nın mevlâ'sı Ya'kûb'un Osman b. Affân'la (ra) yaptığıdır. Şöyle ki, Ömer b. Hattâb (ra) bilgi sahibi olmayanları pazardan çıkarmak üzere adam gönderdiğinde pazardan çıkarılanlar arasında Ya'kûb da vardı. Ya'kûb Hz. Osman'a gelip durumu haber verdi. O da kendisine yarı yarıya kırâz olmak üzere bir sırt çantası külçe gümüş verdi. Ona, sana karışacak biri olursa "mal Osman'ındır" söyle, dedi. O da öyle dedi ve pazardan çıkarılmadı. Sonra Hz. Osman'a iki çantayla geldi; biri sermaye diğeri de kâr olarak.

Derim: Hz. Peygamber (sav) zamanında ticaretle uğraşanlardan biri de Hatice bint Huveylid'dir (ra). Onun çok malı ve ticari faaliyeti bulunduğu bilinmekte olup Şam'a (Suriye) kervan göndermekteydi. Onun kervan kafilesi bütün Kureyş kafilesi kadar oluyordu. Adamlar tutuyor ve mudârebe ile mal veriyordu. Hz. Peygamber (sav) onun hizmetçisi Meysere ile birlikte onun adına ticarete çıkınca kendisine "sana, kavminin verdiğinin iki mislini vereceğim" dedi. Resûlullah (sav) da kabul etti ve Busrâ pazarına gitti. Götürdüğü malı satarak başkasını satın alıp geldi ve daha önce yapılanın iki mislini kâr etti. O da Resûlullah'a (sav) vereceği malın iki mislini verdi.[119] İbn Sa'd'ın **Tabakât'**ında Hz. Hatice'nin biyografisine bakınız.

Resûlullah (sav) zamanında ticaretle uğraşanlardan biri de Zübeyr b. Avvâm idi. İbn Abdilber şöyle der: Zübeyr ticarette nasipli bir tüc-

116. **Şuabu'l-imân,** II, 93-94 (nr. 1256); **Kenzü'l-ummâl,** IV, 123 (nr. 9857). "Rahlî" kelimesi metinde "riclî" şeklinde geçmiştir. Ayrıca bkz. s. 88.
117. İbn Sa'd, III, 60. Ayrıca bkz. **Muvatta,** Kırâz 1.
118. İbn Sa'd, III, 60.
119. İbn Sa'd, VIII, 16.

cardı. Birgün kendisine şöyle denildi: "Ticarette eriştiğin noktaya nasıl erdin?" O şöyle cevap verdi: "Ayıplı mal hiç satın almadım, bir kâr da gözetmedim. Allah dilediğine bereket nasip eder." İbn Abdilber şunu da zikreder: Zübeyr'in, kendisine haraç ödeyen bin kölesi vardı.[120]

Ticaretle uğraşanlardan biri de Abdurrahman b. Avf'tı. Sahîh-i Buhârî'**de geçtiği üzere o şöyle der: Medine'ye geldiğimizde, Resûlullah (sav) benimle Sa'd b. Rebî arasında kardeşlik bağı (muâhât) kurdu. Sa'd b. Rebî (ra) şöyle dedi: "Ben ensarın malı en çok olanıyım, malımın yarısını sana vereyim. Bak, hangi eşimden hoşlanıyorsan senin için ondan ayrılayım, iddeti bitince kendisiyle evlenirsin." Abdurrahman b. Avf (ra) da ona şöyle dedi: "Benim buna ihtiyacım yoktur. Burada ticaret yapılan bir pazar var mı?." O da ona pazarı gösterdi. Abdurrahman sabah erken pazara vardı, ertesi gün birşey getirip sattı ve artırdı. Sonra erkenleri gitmeye devam etti, çok geçmeden geldi ve üzerinde zifaf sırasında sürülen güzel koku eseri vardı. Resûlullah (sav), "evlendin mi?" dedi, o da "evet" karşılığını verdi.**[121] **İbn Abdilber şöyle der: Abdurrahman b. Avf ticarette nasipli bir tüccardı, çok mal kazandı. İbn Uyeyne'nin rivayet ettiğine göre, ölüm öncesi hastalığında boşadığı karısıyla, miras hissesi olan sekizde birin üçte biri üzerinden 83.000 dirhem karşılığında müsâlaha yapıldı. İbn Uyeyne'den başkaları, bu hanımın, Abdurrahman b. Avf'ın mirasının sekizde birinin dörtte biri üzerinden musâlaha yaptığını rivayet ederler.**[122]

Resûlullah (sav) zamanında ticaretle uğraşanlardan biri de Sa'd[123] b. Âiz olup Ammâr b. Yâsir'in (ra) mevlâsıydı. **el-İsâbe'**de müellif, onun biyografisini vererek şöyle der: O karz (selem ağacı yaprağı) ticareti yapardı. "Karz," palamut kabuğu gibi bir yaprak olup kendisiyle deri tabaklanırdı. Bundan dolayı ona Sa'd el-Karaz denildi. Beğavî'nin rivayetine göre o elindeki varlığının azlığından dolayı Hz. Peygamber'e (sav) şikayette bulundu. Hz. Peygamber (sav) de ticaret yapmasını emretti. Sa'd paza-

120. **el-İstîâb,** I, 583. Burada, Hz. Zübeyr'in bu haraç gelirinden bir dirhem bile evine sokmayıp tasadduk ettiği kaydedilir.
121. Buhârî, Buyû 1. Ayrıca bkz. s. 68.
122. **el-İstîâb,** II, 396. Metinde ilk rivayetin kime ait olduğu söylenmediği gibi son rivayet İbn Uyeyne'ye isnad edilmiş ki yanlıştır. **el-İstîâb**'da Abdurrahman b. Avf'ın bin deve, üçbin koyun ve yüz at miras bıraktığı kaydedilir.
123. Metinde Said şeklinde geçmiştir.

ra çıktı, biraz selem ağacı yaprağı satın aldı, onu satarak kâr etti. Bunu Hz. Peygamber'e (sav) anlatınca, ticaretine devam etmesini emretti.[124]

Resûlullah (sav) zamanında ticaret yapanların biri de sahabi Munkiz b. Amr el-Ensârî el-Medenî'dir. İbn İshâk, Muhammed b. Yahya b. Hibbân'dan şöyle dediğini rivayet eder: Dedem Munkiz b. Amr'ın başına bir illet arız oldu, dili tutuldu ve aklî dengesi bozuldu. Buna rağmen ticareti bırakmıyor ve hep de aldanıyordu. Bunu Hz. Peygamber'e (sav) anlattı, o da kendisine satış yaptığı zaman "aldatma yok" de, satın aldığın her malda da üç gece muhayyerlik hakkına sahipsin, buyurdu. Munkiz, Hz. Osman zamanında insanlar çoğaldığında pazarda mal alıyor, evine döndüğünde onu kınıyorlar, o da malı geri götürerek şöyle diyordu: "Hz. Peygamber (sav) beni üç gün muhayyerlik hakkına sahip kılmıştır."[125] Nevevî'nin **Tehzîb'**indeki biyografisine bakınız.

Resûlullah (sav) zamanında ticaretle uğraşanlardan biri de Ebû Mi'lak el-Ensârî'dir. Kendi malı veya başkasının malıyla ticaret yapıyordu. Uzak yerlere ticarî seferler yapardı, zâhid, takva sahibi ve duası kabul edilen bir insandı. **el-İsâbe'**deki biyografisine bakınız.[126]

Ömer b. Hattâb'ın (ra) iki oğlu Abdullah ile Ubeydullah da ticaret yapanlardandılar. Turtûşî'nin **Sirâcü'l-mülûk'**unda şu bilgi verilir: Ebû Mûsa el-Eş'arî Basra'da Ömer b. Hattâb'ın iki oğlu Abdullah ve Ubeydullah'a beytülmâlden bir mal verince onunla ticarî bir mal satın aldılar. Bu mal Medine'de kâr sağladı. Hz. Ömer kârın hepsini almak istedi. Ubeydullah hakkını almada ısrar etti, aralarında kârın yarı yarıya paylaştırılmasına hükmedildi. Her ikisi kârın yarısını, Hz. Ömer de beytülmâl için diğer yarısını aldı.[127] İbn Rüşd **Mukaddimât'**ta şöyle der: İslâm'daki ilk müdârebe akdinin bu ikisinin yaptığı akit olduğunu söylenmiştir. Bunların olayı **Muvatta'**da zikredilmiş olup meşhurdur.[128]

Şebrahitî'nin **el-Muhtasar** şerhinde "kırâz bâbı"nda şu bilgi verilir: "Resûlullah (sav), kendisine peygamberlik gelmeden önce Hz. Hatice

124. **el-İsâbe,** II, 29. Ayrıca bkz. s. 120-121.
125. Nevevî, **Tehzîbü'l-esmâ ve'l-luğât,** I/2, 115. Burada Munkiz b. Amr'ın 130 yıl yaşadığı kaydedilir. Ayrıca bkz. **el-İsâbe,** II, 303 (Hibbân b. Munkiz'in biyografisi).
126. **el-İsâbe,** IV, 182; **Üsdü'l-ğâbe,** VI, 295.
127. **Sirâcül-mülûk,** s. 244. Metindeki hatalar için aslına bakılmalıdır.
128. **Muvatta,** Kırâz 1. Ebû Mûsa el-Eş'arî (ra), Hz. Ömer'e göndereceği beytülmâle ait bir malı, ticaret yapmak ve gittiklerinde de ana malı Hz. Ömer'e teslim etmek üzere oğullarına vermiştir.

(ra) ile müdârebe ortaklığı yaptı. Ümmetin lider ve seçkinleri olan Hz. Ömer ve Osman da müdârebe yaptılar. İslâm'da bunu ilk yapan ise Hz. Osman adına çalışan (onunla müdarebe yapan) Hırka'nın mevlâsı Ya'kûb'dur." Daha önce Hz. Osman'la ilgili olarak verilen bilgiye bakınız (s. 258).

Ticaretle uğraşanlardan biri de Ebû Hureyre'dir. **Sirâcü'l-mülûk**'ta şu bilgi verilir: İmam Mâlik şöyle dedi: Ömer b. Hattâb (ra) âmillerinin mallarını bölerek yarısını alırdı. Ebû Hureyre'nin (ra) de malını böldü ve ona "bu malı nereden elde ettin?" dedi. Ebû Hureyre de "yavrulayan (çoğalan) hayvanlar ve deveran eden ticaretler..." karşılığını verdi.[129]

Ticaret yapanlardan biri de Resûlullah'ın (sav) Mukavkıs'a gönderdiği elçisi Hâtıb b. Ebî Beltea'dır. İbn Sa'd'ın **Tabakât**'ındaki biyografisinde şu bilgi verilir: Öldüğü gün dört bin dinâr ve dirhem, bir ev ve başka mallar bırakmıştı. Yiyecek vesaire satan bir tüccardı.[130]

Ticaretle uğraşanlardan biri de Hayber Gazvesi'nde ticaret yapan kimseydi. Ebû Dâvud **Sünen**'inde "gazada ticaret bâbı"nda onun hadisini zikrederek Ubeydullah[131] b. Selman'dan şu tahricde bulunur: Hz. Peygamber'in (sav) ashabından biri kendisine haber vererek şöyle dedi: Hayber'i fethettiğimizde onların mal ve esirlerden oluşan ganimetlerini çıkardılar, insanlar onların ganimetlerini alıp satmaya başladılar. Resûlullah (sav) namaz kılarken bir adam gelip şöyle dedi: "Ey Allah'ın Resûlü, öyle bir kâr ettim ki bu vadi halkından hiç kimse bugün o kadar kâr etmemiştir." Resûlullah (sav) "Vah sana, ne kâr ettin?." Adam "Durmadan sattım, aldım ve üçyüz ûkiyye kâr ettim" dedi. Bunun üzerine Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: *"Ben sana kâr eden en hayırlı adamı haber vereyim."* Adam "Ey Allah'ın Resûlü, kimdir o?" dedi. Resûlullah (sav) da *"Namazdan sonra iki rekat namaz (kılan)"* buyurdu.[132] Münzirî bu hadis hakkında değerlendirmede bulunmamıştır. İbn Mâce de Hârice b. Zeyd'in rivayet ettiği şu hadisi tahric eder: Hârice şöyle dedi: "Bir adam gördüm, babama, pazara çıkıp da alıp satan, ticaret yapan kimsenin durumunu sordu. Babam ona şöyle dedi: Biz Tebük'te Resûlullah (sav) ile birlikteydik, alıp

129. **Sirâcü'l-mülûk,** s. 243.
130. İbn Sa'd, III, 114-115.
131. Metinde Abdullah şeklinde geçmiştir.
132. Ebû Dâvud, Cihâd 168.

satıyorduk. O da bizi gördüğü halde bizi menetmiyordu."[133] Bu iki hadiste, gazada ticaret yapmanın caiz olduğuna, gazinin bununla birlikte ganimetten nasibine hak kazandığına ve noksansız sevaba nail olduğuna delil vardır. Eğer gazada ticaretle uğraşmak gazinin sevabının azalmasına yol açsaydı Hz. Peygamber (sav) bunu açıklardı. Açıklamayıp durumu ikrar ettiğine göre, bu durum, sevapta noksanlık olmayacağını gösterir. Sahih hadiste sabit olduğu üzere hac esnasında ticaret yapmanın caiz oluşu da[134] bunu teyid eder. Bir grup insan hac yolculuğunda ticaretle uğraşmaktan sakınınca Allah Teâlâ *"Rabbinizin lütuf ve kereminden nasib aramanızda sizin için bir günah yoktur"* (Bakara 2/193) âyetini indirdi. Bunu Şevkâni söyler.[135]

ALIŞVERİŞ YAPMAYA TİCARET DENMESİNİN MESNEDİ

Suyûtî'nin **Evâil**'inde "Kitâbu'l-Buyû"un baş tarafında, İbn Mâce ve Taberânî Kus b. Ebî Garaze'den[136] şu tahricde bulunurlar: Biz Resûlullah (sav) zamanında "simsarlar" diye adlandırılıyorduk. Resûlullah (sav) bize uğradı ve bizi bundan daha güzel bir adla adlandırarak "ey tüccar topluluğu, alışverişte yemin ve batıl söz mevcut olur, o halde bunları sadakayla savın"[137] buyurdu. Taberânî "Resûlullah (sav) bizi tüccar diye adlandıran ilk kimseydi" ilavesinde bulunur.[138]

Derim: Şâmî bu hadisi **Sübülü'r-reşâd**'da Ahmed b. Hanbel ve dört **Sünen** müellifine isnad eder.[139] **Mişkâtü'l-mesâbîh**'te ise müellif, Ahmed b. Hanbel olmaksızın dört **Sünen**'e isnad eder[140] Tirmizî bu hadisle ilgili olarak **Câmi**'inde "Tacirlerle ilgili hadisler ve Hz. Peygamber'in (sav) onları adlandırmasına dair bâb" başlığını açar ve sonra şöyle der: "Bu bâbda Berâ[141] ve Rifâa'dan rivayet vardır." Sonra da "Kays'ın[142] hadisi hasen-sahihtir, onun Resûlullah'tan (sav) bundan başka rivayetini de

133. İbn Mâce, Cihâd 24.
134. Buhârî, **Tefsiru Sûre** 2; Ebû Dâvud, Menâsik 4.
135. Şevkânî, **Fethu'l-Kadîr**, I, 203.
136. Metinde Arâze şeklinde geçmiştir.
137. İbn Mâce, Ticârât 3; Ebû Dâvud, Buyû 1; Tirmizî, Buyû 4; Nesâî, Buyû 7; **Müsned**, IV, 6.
138. Suyûtî, **el-Evâil**, s. 44 (nr. 282).
139. bkz. dipnot 137.
140. **Mişkâtü'l-mesâbîh**, II, 82 (nr. 2798).
141. Metinde Yemân şeklinde geçmiştir.
142. Metinde Kureyza şeklinde geçmiştir.

bilmiyoruz" der.[143] İbn Mâce de **Sünen'**inde mezkur hadisle ilgili olarak "ticaret konusunda (haramdan) sakınma bâbı" adıyla bir başlık açarak "Bize Muhammed b. Abdullah b. Nümeyr haber verdi; bize Ebû Muâviye, A'meş'ten, o Şakîk'ten, o da Kays b. Ebî Garaze'den[144] haber verdi" der ve hadisi zikreder. Sonra şöyle der: Bize Ya'kûb b. Humeyd b. Kâsib[145] haber verdi; bize Yahya b. Süleym et-Tâifî, Abdullah b. Osman b. Hüşeym'den,[146] o İsmail b. Ubeyd b. Rifâa'dan, o babasından, o kendi babası Rifâa'dan şöyle dediğini haber verdi: Resûlullah (sav) ile birlikte çıktık, derken sabah erken vakti alışveriş yapan insanlara rastladık. Resûlullah (sav) onlara "ey tüccar topluluğu!" diye seslendi. Onlar gözlerini (başlarını) kaldırıp boyunlarını uzatınca, şöyle buyurdu: *"Tüccarlar kıyamet günü 'fâcirler' olarak diriltileceklerdir. Ancak Allah'tan sakınan, iyilik yapan ve doğru olanlar müstesnadır."*[147]

el-Lemeât müellifi şöyle der: "Tüccar" adı "simsar"dan daha güzeldir. Çünkü ticaret Kur'an-ı Kerîm'de birçok yerde övgü makamında zikredilmiştir. Satıcı ile alıcı arasında aracılık yapan kimse "tâbi" olup emanet ve diyanetten sapabilir. Resûlullah (sav) ticaretle uğraşan kimseleri alıcı-satıcılarla arkadaşlıkları ve "tüccar" sözünün "tâbi"lere (simsarlar) de şamil olmasından dolayı "tüccar" diye adlandırmıştır.

Kârî **Şerhu'l-Mişkât'**ta "Biz Resûlullah (sav) zamanında simsarlar diye adlandırılıyorduk" sözüyle ilgili olarak şöyle der: Simsarlar şimdi, satışın yapılması için alıcı ile satıcı arasında aracılık yapmaktadırlar. Semâsire kelimesi "simsâr"ın çoğul şekli olup asıl manası birşeye bakan, onu koruyan demektir. Sonraları "aracı" manasında kullanılmış olup bazan da "değer biçen (takdir eden) kimse" karşılığında kullanılır. Kârî, "Resûlullah (sav) bizi ilk adımızdan daha güzeliyle adlandırdı" sözüyle ilgili olarak da şöyle denilmiş olduğunu kaydeder: Çünkü "tacir" adı genel örfte "simsar"dan daha saygındır. Yahut tüccar adının güzellik sebebi, simsar adının şimdi mekkâslara (gümrük vergisi, ticaret vergisi tahsil eden) verilmesi veya Resûlullah (sav) zamanında kendisinde bir kusur bulunan kimse hakkında kullanılmış olması olmalıdır. En güzeli Tîbî'nin dediğidir: "Bunun sebebi, ticaretin kâr amacıyla sermayede tasarrufu ifade etmiş

143. Tirmizî, Buyû 4.
144. Metinde Azre şeklinde geçmiştir.
145. Metinde Kâtib şeklinde geçmiştir.
146. Metinde Haysem şeklinde geçmiştir.
147. İbn Mâce, Ticârât 3. Metinde "bukra" kelimesi "bi-kesre" şeklinde geçmiştir.

olmasıdır. Simsarlık da böyle olmakla birlikte Allah Teâlâ Kur'an-ı Kerîm'de *"Ey inananlar size, sizi acı azaptan kurtaracak bir ticaret göstereyim mi?"* (Saff 61/10), *"Ey inananlar, mallarınızı aranızda bâtılla (gayrı meşru yolla) yemeyin. Kendi rızanızla yaptığınız ticaret olursa başka"* (Nisa 4/29) ve *"Allah'ın Kitabı'nı okuyanlar, namazı kılanlar ve kendilerine verdiğimiz rızıktan gizli ve açık sarfedenler, asla zarara uğramayacak bir ticaret umarlar"* (Fâtır 35/29) âyetlerinde olduğu gibi ticaretten birçok defa övgüyle sözetmiştir." Muhtemelen bu adlandırmada *"Kendilerini ne ticaretin ne de alışverişin Allah'ı anmaktan, namaz kılmaktan, zekât vermekten alıkoymadığı erkekler, yüreklerin ve gözlerin (dehşetten) ters döneceği günden korkarlar"* (Nûr 24/37) ayetini kastetmiş olmalı; bu isimle onların dikkatlerini özellikle bu anılan vasıflarla muttasıf olmaya çekmek için. Bu isimde Allah Tealâ'nın *"Allah mü'minlerden mallarını ve canlarını, cennet kendilerinin olmak üzere satın almıştır"* (Tevbe 9/111) sözüne de ima vardır.[148] **el-Medhal'**de müellifin kaydettiğine göre pazara Arapça'da "sûk" denmesinin sebebi, orada malların bolca alınıp satılmasından dolayıdır.

ALLAH RESÛLÜ ZAMANINDA BEZZÂZLIK (MANİFATURACILIK) YAPANLAR

Bez, bir elbise türüdür. Özellikle ev eşyasından olan giysi olduğu da söylenmiştir. Bu **el-Misbâh'**ta söylenmiştir.[149] **Sahîh-i Buhârî'**de "Bez vesairede ticaret bâbı"[150] başlığına yer verilmiştir. Ebubekir İbnü'l Arabî şöyle der: Buhârî "bez ticaretiyle ilgili bâb" başlığını, dünyada refah içinde geçimi hoş görmeyip eskimiş bir elbise yeter diyenleri reddetmek için açmıştır.[151] Hatîb, Ebû Hureyre'den şu merfû rivayeti tahric eder: *"Beze önem verin, muhakkak ki bez sahibi, (bezcilik yapan) insanların hayır ve refah içinde bulunmasından hoşnut olur."*[152] Taberânî de **el-Mu'cemü'l-kebîr'**de İbn Ömer'den şu merfu rivayeti tahric eder: *"Allah eğer cennet ehline ticaret izni vermiş olsaydı bez ve güzel koku ticareti yaparlardı."*[153] Suyûtî bu iki hadisi de **Cem'u'l-cevâmi'**de zikreder.

148. Kârî, **Mirkâtü'l-mefâtîh,** III, 302.
149. **el-Misbâhu'l-münîr,** s. 47 (bez mad).
150. Buhârî, Buyû 8. bkz. dipnot 27.
151. İbnü'l-Arabî, **Ârizatü'l-ahvezî,** VI, 41 (Tirmizî, Buyû 64 hadisi).
152. Suyûtî, **Câmiu'l-ahâdîs,** IV, 533 (nr. 14207); **Kenzü'l-ummâl,** IV, 31 (nr. 9346).
153. **Câmiu'l-ahâdîs,** V, 378 (nr. 17564); **Kenzü'l-ummâl,** IV, 31 (nr. 9349).

Resûlullah (sav) zamanında bez ticaretiyle uğraşanlardan biri Emîrü'l-müminîn Osman b. Affân'dır. İbn Kuteybe el-Meârif'te **"Eşrafın Sanatları (meslekleri)" başlığı altında Hz. Osman'ın bez ticareti yaptığını (bezzâz) kaydeder.**[154] **İbn Abdilber şöyle der: Hz. Osman (ra) Ceyşü'l-usre (Tebük Gazvesi ordusu) için 950 deve donattı ve bu sayıyı 50 atla 1000'e tamamladı. Katâde'den şöyle dediği rivayet edilir: Hz. Osman (ra) 1000 deve ve 70 ata yük vurdu.**[155] **Bütün bunlar bezcilik mesleğinden elde ettiği maldandı, çünkü başka işle uğraşmıyordu. Ashaptan bezcilik yapanlardan biri de Talha b. Ubeydullah'tı. İbn Kuteybe** el-Meârif'te **ve İbnü'l-Cevzî de** Telbîsu İblîs'te **onun bezci olduğunu zikrederler.**[156] **Zübeyr b. Bekkâr,**[157] **Süfyân b. Uyeyne'den şöyle dediğini duyduğunu zikreder: Talha b. Ubeydullah'ın günlük geliri 1000 vâfî idi.**[158] **Vâfî'nin ağırlığı dinâr ağırlığıdır. Bağliyye diye bilinen Fars dirheminin ağırlığı da bu kadardır.**

Ashaptan bezcilik yapanlardan biri de Süveyd b. Kays el-Abdî'dir. el-İsâbe'de biyografisi verilerek Simâk b. Harb'in ondan, Hz. Peygamber'in (sav) kendisinden pantolon satın aldığını rivayet ettiği zikredilir. Bunu Ahmed b. Hanbel ve **Sünen** müellifleri tahric etmişlerdir. Süveyd'den yapılan bir rivayette de şöyle der: Ben ve Mahreme el-Abdî Hecer'den bez (elbise) getirdik. Mekke'ye geldik, biz Mina'da iken Resûlullah (sav) yanımıza geldi, biz pantolonları pazarladık ve Resûlullah'a ondan sattık. Bedelini tartıp verdi ve tartıcıya "tart ve fazla ver" buyurdu.[159]

Ashaptan bez ticaretiyle uğraşanlardan biri de Abdurrahman b. Avf'tır. İbnü'l-Cevzî **Telkîh'te** onu bezzazlardan sayar.[160]

---

154. **el-Meârif,** s. 575; **Telkîhu fuhûmi ehli'l-eser,** s. 454. Bu iki eserde ayrıca Hz. Ebubekir, Osman, Talha ve Abdurrahman b. Avf'ın da bez ticareti yaptıkları kaydedilmiştir.
155. **el-İstîâb,** III, 72-73. Ayrıca bkz. **el-Meârif,** s. 193.
156. **Telbîsu İblîs,** s. 282; **el-Meârif,** s. 575; **Telkîhu fuhûmi ehli'l-eser,** s. 454.
157. Metinde İbnü'z-Zübeyr şeklinde geçmiştir.
158. bkz. **el-Meârif,** s. 231.
159. **el-İsâbe,** II, 32. Sözkonusu rivayet için bkz. Ebû Dâvud, Buyû 7; Nesâî, Buyû 54; Tirmizî, Buyû 64; İbn Mâce, Ticârât 34; **Müsned,** IV, 352. Ayrıca bkz. I, 601.
160. **Telkîh,** s. 454; **Telbîsu İblîs,** s. 282.

ALLAH RESÛLÜ ZAMANINDA MEDİNE'DE MANİFATURACILAR ÇARŞISI

Ebû Ya'lâ el-Mevsılî'nin "cidden zayıf" bir senedle Ebû Hureyre'den yaptığı rivayette o şöyle der: "Resûlullah (sav) ile birlikte pazara girdim, Resûlullah bezzâzların yanına oturdu ve dört dirheme bir pantolon satın aldı. Pazar halkının bir tartıcısı vardı. Hz. Peygamber (sav) ona "tart ve fazla ver" buyurdu. Tartıcı şöyle dedi: Bu sözü hiç kimseden duymamıştım." Zurkânî **Şerhu'l-Mevâhib'**de "bezcinin yanına oturdu" sözüyle ilgili olarak şöyle der: Bezzâzî, beze nisbet olup bez, elbise veya elbise ve benzeri ev eşyasına denir. Bunu satan kimseye, **el-Kâmûs'**ta geçtiği üzere bezzâz denir. Bu başlık altında verilen hadisi, Ebû Said en-Nisâbûrî **Şerefü'l-Mustafâ**[161] adlı kitabında Hz. Peygamber'in (sav) ticareti bahsinde tahric etmiştir.

İTRİYATÇI (ATTÂR)

Buhârî Sahîh'**inde "Kitâbu'l-Buyû"da "Attâr ve misk satımına dair bâb" başlığını açar ve Ebû Musa el-Eşârî'den (ra) şu tahricde bulunur: "Salih arkadaş ile kötüsünün misali, misk sahibi (satıcı) ile demirci körüğü gibidir. Misk satıcısının yanında bir kaybın olmaz, ya ondan satın alırsın veya kokusunu duyarsın. Demirci körüğü ise ya vücudunu veya elbiseni yakar ya da ondan kötü bir koku duyarsın."**[162] **Seâlibî de** Kitâbu't-Temsîl ve'l-muhâdara'**da**[163] **Hz. Ömer'den (ra) şöyle dediğini nakleder: Eğer tüccar olsaydım, güzel kokuya hiçbir şeyi tercih etmezdim. Ondan kâr etmesem bile bana kokusu kalırdı.**

Aynî şöyle der: Attâr, ıtır, yani güzel koku satan kimsedir.[164] Hâfız İbn Hacer de **Fethu'l-Bârî'**de şöyle der: Bu başlık altında verilen hadiste "misk"in anılmasından başka bilgi yoktur. Buhârî, güzel kokuda ortak oluşlarından dolayı attârı da ona ilhak etmiştir.[165]

---

161. Ebû Said en-Nisâbûrî el-Harkûşî'nin (ö. 406/1015) bu eseri için bkz. **Keşfuzzunûn,** II, 1045; **Suppl.**, I, 361.
162. Buhârî, Buyû 38; **el-Mekâsidü'l-hasene,** s. 375 Metinde "vücudunu" kelimesi düşmüş olup Huzâî'de ise (s. 693) "beden" kelimesi "beyt" (ev) şeklinde yanlış geçmiştir.
163. bkz. **Keşfuzzunûn,** I, 483.
164. **Umdetü'l-kârî,** IX, 307.
165. **Fethu'l-Bârî,** IX, 175.

TARTICI

Ebû Ya'lâ el-Mevsılî'nin **Müsned'**inde naklen verilen Ebû Hureyre hadisinde, pazar halkının bir tartıcısı olduğu ve Resûlullah'ın (sav) ona "tart ve fazla ver" buyurduğu daha önce zikredilmişti. Bu hadis Taberânî'nin **el-Mu'cemü'l-evsat'**ında da geçmektedir.[166] Ahmed b. Hanbel bu hadisi **Müsned'**inde tahric eder.[167] Hadisin senedinde İbn Ziyâd mevcut olup Suyûtî **Fetâvâ'**sında o ve hocasının "zayıf" olduğunu söylemektedir. Hafâcî **Şerhu'ş-Şifâ'**da şöyle der: "Hadisin zayıflığı mütâbaatı ile giderilmiştir." Hz. Peygamber'in (sav) tartıcıya söylediği "tart" sözünün manası da "hurmayı[168] tart ve fazla koy, ta ki terazi fazla gelsin, yani dirhemlerin olduğu kefedeki fazlalıkla" demektedir.

Ebû Abdullah el-Ukbânî et-Tilimsânî'nin **Ğunyetü'z-zâkir fî hıfzi'ş-şeâir ve tağyîri'l-menâkîr** adlı eserinde Hz. Ali'den (ra) şu rivayet nakledilir: Hz. Ali zaferan tartan ve fazla veren bir adama rastladı. Ona "tartıyı tam yap, ondan sonra istediğin kadar fazla ver" dedi. Hz. Ali, o kimseye, alışması ve vacip olanı yapması için önce denk tartmasını istemiş olmalıdır. İbn Abbas'tan da şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Ey Acem topluluğu, sizden öncekilerin helaklerine sebep olan iki işi yüklendiniz: Ölçek ve terazi." İbn Abbas özellikle Acemleri söyledi, çünkü onlar ölçü ve tartıyı birlikte yapıyorlardı. Oysa Haremeyn'de bu ikisi ayrıydı; Mekke halkı tartıyor, Medine halkı ise ölçekle ölçüyordu.

Bu konunun başında verilen hadisten anlaşıldığına göre Hz. Peygamber (sav) her meslek erbabı ile kendi mesleğiyle ilgili hususta konuşuyordu. Ona, mesleğine olan sevgisini artıracak şeyleri, mesleğiyle ilgili adab ve ahkamı söylüyordu. Bu husus, Yemen'in müsnidi ve müftüsü Vecîhüddin el-Ehdel'in **en-Nefesü'l-Yemânî**[169] adlı eserinde hocası Abdussamed el-Câvî'nin biyografisini verirken şu söylediklerine de temel teşkil eder: O, kendisine bir talebe başvurduğunda etraflı şekilde durumunu anlatmasını isterdi. Güzel bir haslete sahip olduğunu anladığı zaman, ona daha da bağlanması ve işi konusunda basiretli olması için bu hasleti övme hususunda sözü uzatır, onunla ilgili adab ve ahkamı etraflıca açıklar-

166. bkz. **Kenzü'l-ummâl,** IV, 154 (nr. 9961). Ayrıca bkz. dipnot 159.
167. **Müsned,** IV, 352.
168. Metinde geçen "temr" (hurma) kelimesi "semen" (değer, kıymet) olmalıdır.
169. **en-Nefesü'l-Yemânî ve'r-ravhu'r-reyhânî fî icâzeti'l-kudâti's-selâseti Beni'ş-Şevkânî,** Vecîhüddin Abdurrahman b. Süleyman el-Ehdel'in (ö. 1250/1835) eseridir. (bkz. **Fihrisü'l-fehâris,** II, 695-700).

dı. Ben kendisine vardığımda bana fetvâ adabını, müftünün yalnızca mücerret soruya bağlı kalmayıp olayla ilgili bilgisi varsa cevabında bunu da gözönünde bulundurması gerektiğini ve bunda bu konuda eğitimi bulunan kimselerin bilebileceği dinî maslahatlar bulunduğunu anlatıp durdu.

Tamamlayıcı bilgi: Daha önce geçen hadisin tamamı Taberânî ve Ebû Ya'lâ tarafından verilmiştir: Hz. Peygamber (sav), dört dirheme bir pantolon satın aldı. Pazarın bir tartıcısı vardı. Resûlullah (sav) ona "tart ve fazla ver" buyurdu. Resûlullah (sav) pantolonu aldı, ben kendisinden alıp taşımak için gittim, şöyle dedi: *"Bir şeyin sahibi onu taşımaya daha layıktır, elverir ki zayıf olsun ve onu taşımaktan aciz bulunsun. O zaman müslüman kardeşi kendisine yardım eder."*[170] Ben şöyle dedim: "Ey Allah'ın Resûlü, sen pantolon giyeceksin!." Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: *"Evet, seferde, hazarda, gece ve gündüz. Ben örtünmekle emrolundum, onda daha iyi örten birşey de görmüyorum."* Bu hadis, İbn Kayyim'in **Zâdü'l-meâd**'ında, Hz. Peygamber'in (sav) pantolon giydiğini kesin olarak ileri sürmesinde de dayanağı olmuştur.[171] Hafâcî, **Şerhu'ş-Şifâ**'da şöyle der: "Bundan da anlaşılacağı üzere İbn Kayyim'i hatalı saymanın hiçbir dayanağı yoktur. Hz. Peygamber'in (sav) pantolonu alıp da giymemiş olması gerçekten uzak bir ihtimaldir. Hz. Osman (ra) da muhasara altındayken onu giymişti. Bedelinin dört dirhem olduğu rivayet edilmekle birlikte **el-İhyâ**'da üç dirhem olduğu zikredilmiştir." Efendimiz dayımın bu konuda basılı eserine bakınız.[172]

SARRAF

Resûlullah (sav) zamanında sarraflık yapanlar: Sahîh-i Buhârî'**de, Ebû Minhâl'den şu rivayet nakledilir: Ben sarraflık (para alım satımı) yapıyordum. Zeyd b. Erkam ile Berâ b. Âzib'e para alım satımını sordum, şöyle dediler: Biz Resûlullah (sav) zamanında ticaretle uğraşıyorduk, Resûlullah'a para alım satımını sorduk, şöyle buyurdu: "Peşin olursa bir mahzur yoktur, vadeli olursa meşru değildir."**[173] **"Sarf," altını gümüşle satmak, "nese" ise tehir demektir.**

---

170. bkz. **es-Sîretü'l-Halebiyye,** III, 453; **Kenzü'l-ummâl,** III, 111, (nr. 5726); **el-Mekâsidü'l-hasene,** s. 258-259.
171. **Zâdü'l-meâd,** I, 139.
172. Bu eserin adı **Muntahabu'l-akâvîl fîmâ yeteallak bi's-serâvîl**'dir. (bkz. I, 27).
173. Buhârî, Buyû 8.

Efendimiz Osman (ra) zamanında bu pazar büyüdü ve bir kontrolcüye ihtiyaç duyuldu. Diyarbekrî **Târihu'l-Hamîs**'inde, efendimiz Hz. Osman'ın itham edildiği hususları ele alırken şöyle der: Hz. Osman'ın, satılan şeylerin öşürünü (onda bir) almak üzere Hâris b. Hakem'i Medine pazarında görevlendirdiği yolundaki iddialarına gelince, bu iddia doğru değildir. O, Hâris'i ölçü aletlerini kontrol etmek üzere Medine pazarında görevlendirmişti. Hâris ise iki veya üç gün sonra hurma çekirdeği satıcılarına musallat olarak çekirdekleri kendisi satın aldı. Durum Hz. Osman'a bildirilince onun yaptığını onaylamadı ve görevinden aldı. Rivayet edildiğine göre Hz. Osman onu Medine pazarında görevlendirip kendisine hergün için iki dirhem maaş tahsis etti.[174]

ANBER VE CIVA TİCARETİ

Ebû Dâvud **Sünen**'inin şerhi **Avnu'l-Ma'bûd** (III, 348) müellifi safran, anber, misk ve ud'un Hz. Peygamber (sav) zamanında mevcut olduğunu ve kendi huzurunda, kendisinden sonra ashap tarafından kullanıldığını zikreder. Sonra da Nesâî'nin Muhammed b. Ali'den şöyle dediğini tahric eder: "Hz. Âişe'ye, Resûlullah'ın (sav) güzel koku kullanıp kullanmadığını sordum. Şöyle dedi: Evet, erkek kokularını; misk ve anberi."[175] Hadiste geçen "zikâre," erkeklerin kullanması uygun olan misk, anber ve ud gibi şeyler demektir.[176]

İbn Sa'd'ın **Tabakât**'ında Muhammed b. Ali'den şu rivayet nakledilir: Hz. Âişe'ye "ey anneciğim, Resûlullah (sav) güzel koku sürünür müydü?" diye sordum. "Evet, erkeklere mahsus kokularla" dedi. "Zikâretü't-tîb" (erkeklere mahsus koku) nedir, diye sordum, "misk ve anber" dedi.[177] Yine İbn Sa'd'ın **Tabakât**'ında Ebû Said el-Hudrî'den (ra) şöyle dediği nakledilir: Resûlullah'a (sav) miskten sözettiler, "güzel kokuların en güzeli değil mi?" buyurdu.[178] İbn Sa'd'ın **Tabakât**'ında İbn Ömer'den (ra) de şu ri-

174. **Târîhu'l-Hamîs,** II, 268. Bu bilginin ilk cümlesi metinde düşmüş olup mana yanlış hale gelmiştir. Hz. Osman'ı itham konusunda ayrıca bkz. I, 551, 632.
175. Nesâî, Ziyne 31. Tîb, misk ve anber kelimeleri metinde olmadığı gibi "zikâre"de "dikâre" şeklinde geçmiştir.
176. **Avnu'l-Ma'bûd,** X, 149-150 (Ebû Dâvud, Eşribe 4).
177. İbn Sa'd, I, 399.
178. **age,** I, 399.

vayet nakledilir: İbn Ömer, güzel koku tütsüleyeceği zaman kâfûru ud üzerine koyar onunla tütsülenir ve şöyle derdi: Resûlullah (sav) da böyle tütsülenirdi.[179] İbn Sa'd'ın **Tabakât**'ında Hz. Peygamber'in (sav) hanımı Ümmü Habîbe'nin biyografisinde şu bilgi verilir: Necâşî onu Resûlullah (sav) ile evlendirdiğinde, hanımlarına yanlarında bulunan bütün güzel kokuları ona göndermelerini emretti. Ümmü Habîbe şöyle der: Ertesi gün olunca bana bol miktarda ud, alaçehre (yemen Safranı), anber ve yaban kedisi kokusu getirdiler. Bunların hepsini Resûlullah'a (sav) getirdim Bu kokuları yanımda ve üstümde görür hoşnutsuzluk göstermezdi.[180]

Hafâcî'nin **Şifâü'l-ğalîl**'inde "gâliye" kokusunun hadiste zikredildiği nakledilir; Hz. Âişe'den (ra) şöyle dediği rivayet edilir: "Resûlullah'ın (sav) sakalına gâliye sürerdim." Câhız şöyle der: Bütün koku macunları Arap kaynaklıdır: gâliye, şâhiriye, halûk, lahlaha, yağmur udu olan kutr ve zarîre.[181]

el-İsâbe'de müellif, Amr b. Küreyb et-Tâî'nin biyografisini vererek şu bilgiyi zikreder: O, Hz. Peygamber'e (sav) ulaşmıştır. Oğlu, Haccâc zamanında Kûfe'de tüccarların anber, cıva vb. mallarını yüklü develere baskın yapan meşhur şairdir. Bu bilgiyi İbnü'l-Kelbî zikreder.[182] İbn Hacer sonra da Amr b. Kilâb'ın biyografisini vererek şöyle der: O, Hz. Peygamber'e (sav) ulaşmış olup Hz. Ömer'e şiir okuyarak onu kendi âmillerine karşı tahrik eden kimsedir:

> Hintli tüccar geldiğinde misk kokusuyla
> Yayıldı koku onların başlarındaki saç ayırımlarında

Bu bilgiyi İbrahim b. Hasan (el-Harbî) **Garîb**'inde, İbn İshâk yoluyla, onun Küveyr[183] b. Züfer'den, onun Ebû'l-Muhtâr ve onun da Amr'dan rivayetiyle zikreder.[184]

ALTIN MADENİ KAZILMASI

el-İsâbe'de müellif, Ebû Husayn es-Selemî'nin biyografisini vererek şöyle der: Beğavi onu anarak Vâkıdî'nin şu tahricde bulunduğunu zikre-

179. **age,** I, 400.
180. **age,** VIII, 98.
181. **Şifâü'l-ğalîl fîmâ fî kelâmi'l-Arab mine'd-dahîl,** s. 165 (ğâliye mad.).
182. **el-İsâbe,** III, 116.
183. Metinde Kevter şeklinde geçmiştir.
184. **el-İsâbe,** III, 116. Şiirde "râhet" kelimesi "râcet" şeklinde geçmiştir.

der: Abdullah b. Yahya, Ömer b. Hakem'den, o da Câbir'den şu rivayette bulunur: "Ebû Husayn es-Selemî bir madenden altın getirdi ve Hz. Peygamber'e (sav) takdim etti." Ve uzun bir hadis zikretti.[185]

Derim: İbn Sa'd **Tabakât'**ta (IV, 9) bunu uzunca vermiş olup bu konuda Ebû Husayn'ın biyografisine bakınız.[186] **et-Tecrîd'**de müellif şöyle der: Ebû'l-Husayn es-Selemî, Resûlullah'a (sav) bir madenden altın getirdi. Bunu İbn Abdilber zikreder. İbn Sa'd ise onun adını Ebû Husayn olarak kaydeder.

MIZRAK SATICISI

el-İstîâb'**da şu bilgi verilir: Nevfel b. Hâris b. Abdülmuttalib mızrak ticareti yapardı. Bedir Gazvesi'nde esir alındığında da fidye olarak mızrak verip kurtulmuştu. Mızrakların sayısı bindi.**[187]

İbn Sa'd'ın **Tabakât'**ında şu bilgi verilir: Nevfel b. Hâris Bedir'de esir alındığında Hz. Peygamber (sav) ona şöyle buyurdu: "Kurtuluş fidyen olarak Cidde'deki mızraklarını ver." O da "Senin Allah elçisi olduğuna şahitlik ederim" dedi ve kurtuluş fidyesi olarak mızrakları verdi. Mızraklar bin taneydi. **Tabakât'**da şu bilgi de kaydedilir: Nevfel, Huneyn savaşında Hz. Peygamber'e (sav) üçbin mızrak yardımda bulundu. Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Ey Ebû Hâris, senin mızraklarının müşriklerin kaburgalarında kırılışlarını görüyor gibiyim." Nevfel'in **Tabakât'**taki (IV, 31) biyografisine bakınız.[188]

YİYECEK (BUĞDAY) SATICISI

Sahîh-i Müslim'**de, Sâlim b. Abdullah'ın babasından yaptığı şu rivayet kaydedilir: "Resûlullah (sav) zamanında insanların, yiyecek mad-**

185. **age,** IV, 44; **Üsdü'l-ğâbe,** VII, 75. Burada "kendi madeninden" ifadesi mevcuttur.
186. İbn Sa'd, IV, 277. Burada kendi madenlerinden altın getirdiği ve Resûlullah (sav) tarafından taahhüt edilen borcunu ödediği zikredilir. Ayrıca bkz. **Telbîsu İblîs,** s. 182.
187. **el-İstîâb,** III, 537-538.
188. İbn Sa'd, IV, 44-45; **el-İstîâb,** III, 537-538; **Üsdü'l-ğâbe,** V, 369; **el-İsâbe,** III, 577. Son iki eserde Nevfel'in şöyle dediği kaydedilir: "Cidde'de mızraklarım olduğunu benim dışımda Allah'tan başka bilen yoktu! Senin peygamberliğine şehâdet ederim."

delerini cüzâf (götürü, ölçüsüz tartısız) olarak satın aldıklarında, yüklerinin yanına gelmeden o yerde satınca kendilerine dayak atıldığını gördüm."[189]

Hâtıb b. Ebî Beltea'nın İbn Sa'd'ın **Tabakât'ı**ndaki biyografisinde geçen bilgiye bakınız.[190]

ÇOCUKLARIN ALIŞVERİŞ YAPMALARI

el-İsâbe'de müellif, Abdullah b. Ca'fer'in biyografisini verir ve Beğavi'nin Amr b. Hureys'ten şu rivayette bulunduğunu nakleder: Resûlullah (sav), Abdullah b. Ca'fer'e rastladı, o çocuklarla birlikte satış yapıyordu. Allah Resûlü (sav) şöyle buyurdu: *"Allah'ım onun satışını —ya da pazarlığını— bereketli kıl."*[191] Yine **el-İsâbe'**de Leclâc[192] el-Âmirî'nin biyografisi verilerek şu bilgi zikredilir: Ebû Dâvud[193] ile **es-Sünenü'l-kübrâ'**da Nesâî ondan şu rivayeti tahric ettiler: "Biz çocuktuk, pazarda çalışıyorduk."[194]

ŞEKER SATIŞI

Dârekutnî **el-Efrâd'**da, Hişâm b. Hassân yoluyla, onun Muhammed b. Sîrîn'den şu rivayetini tahric eder: Tüccarın biri Medine'ye şeker getirdi, müşteri bulamadı. Haber Abdullah b. Ca'fer'e ulaşınca onu satın alıp halka dağıtmak üzere kâhyasını gönderdi. Bu bilgi **el-İsâbe'**de zikredilir.[195]

TIBBÎ İLAÇLAR (AKAKÎR) SATIŞI

İbn Rüşd, Ebû Mûsa el-Eş'arî ile Abdullah b. Mesud arasında, büyüğün süt emmesi ile ilgili duruşmayı ve İbn Mesud'un Ebû Musa'ya "sen ancak tedavicisin" dediğini zikreder. Bunu İbn Ebî Zemenîn nakleder ve

189. Müslim, Buyû 38; Buhârî, Buyû 54, 56.
190. İbn Sa'd, III, 114-115. Burada Hâtıb'ın tüccar olduğu, buğday ve başka şeyler sattığı belirtilerek vefat ettiğinde dört bin dinâr ve dirhem, bir ev ile başka mallar bıraktığı kaydedilir.
191. **el-İsâbe,** II, 289. Metinde "maa" kelimesi "bey'" şeklinde geçmiştir.
192. Metinde Eclâc şeklinde geçmiştir.
193. Ebû Dâvud, Hudûd 23; **Müsned,** III, 479.
194. **el-İsâbe,** III, 328.
195. **age,** II, 190 (Abdullah b. Ca'fer'in biyografisi).

İbn Mesud'un sözünü şöyle yorumlar: "Ebû Musa ilaç satardı; İbn Mesud, onun bu işle meşguliyeti sebebiyle ilimle ilgisi bulunmadığını söylemek istemiştir." Bu bilgi için Ebû Ali İbn Rahhâl'ın **el-Muhtasar'**a yaptığı şerhte "radâ" (süt emme) kısmına bakınız.

GÜZEL KOKU SATAN KADIN

el-İsâbe'de müellif, Esma bint Muharribe'nin biyografisini vererek şu bilgiyi zikreder: Oğlu Abdullah b. Ebî Rebîa ona Yemen'den güzel koku gönderiyor, o da satıyordu.[196] **el-İstibsâr fî ensâbi'l-ensâr'**da Rubeyyi' bint Muavviz[197] b. Afrâ'nın şöyle dediği nakledilir: Esma bint Muharribe Medine'de güzel koku satardı. O Ayyâş[198] ve Abdullah b. Ebî Rebîa'nın annesi olup yanıma geldi, yanında da kokusu vardı. Bana (kim olduğumu) sordu, ben de nesebimi ona söyledim. Esma şöyle dedi: "Sen efendisini, yani Ebû Cehil'i öldüren kimsenin kızısın." Ben de "Hayır, ben kölesini öldüren kimsenin kızıyım" dedim. Bunun üzerine şöyle dedi: "Güzel kokularımdan sana birşey satmam bana haram olsun." Ben de "Senden birşey almak da bana haram olsun, senin ıtırın gibi pis kokulusunu görmedim" dedim. Onun ıtırıyla (güzel koku) ilgili bu sözü, onu kızdırmak için söylemiştim. Onun bu kıssasını, İbn Sa'd **Tabakât'**taki biyografisinde verir. **Tabakât'**ta Rubeyyi'in şu sözü de kaydedilir: "Benim için şişelerime koku koyup arkadaşlarıma tarttığım gibi kendime de tarttığımda...."[199]

el-İsâbe'de de müellif, kokucu Havlâ'nın biyografisini verir ve Ebû Musa'nın, Ebû'ş-Şeyh yoluyla ve onun Enes'e varan senediyle şu rivayeti tahric ettiğini zikreder: "Medine'de Havlâ bint Tüveyt adlı kokucu (attâr) bir kadın vardı."[200] Sâib b. Akra'nın annesi Müleyke'nin biyografisinde, onun koku sattığı kaydedilir.[201]

196. **age,** IV, 232. Metinde Ayyâş b. Abdullah b. Rebîa olarak geçer ki yanlıştır (bkz. İbn Sa'd, VIII, 300).
197. Metinde Muavvid şeklinde geçmiştir.
198. Metinde Abbas şeklinde geçmiştir.
199. İbn Sa'd, VIII, 301.
200. **el-İsâbe,** IV, 278; **Üsdü'l-ğâbe,** VII, 75-76.
201. **el-İsâbe,** IV, 411; **Üsdü'l-ğâbe,** VII, 75.

ZİRAAT VE AĞAÇ DİKİMİ

İslâm'ın ziraate verdiği önem ve ashabın ona gösterdiği büyük itinaya rağmen Huzâî'nin bu başlığa niçin yer vermediğine bakınız! Allah Teâlâ birçok âyette, ekin ve bitkileri yetiştirmesi nimetini hatırlatmış ve kendi münezzeh zatını, "bunları yerden çıkaran" olarak vasıflandırmıştır. Allah Teâlâ şöyle buyurur: *"Size gökten su indiren odur. Onunla her çeşit bitkiyi çıkardık, o bitkiden bir yeşillik çıkardık, ondan da birbiri üzerine binmiş taneler; hurmanın tomurcuğundan sarkan salkımlar... çıkarıyoruz"* (En'âm 6/99). Yani herşey su ile yetişti. Biz sudan taze ekin ve ondan da üstüste binmiş taneler, buğday, arpa, pirinç, mısır ve bazısı bazısına binmiş şekilde diğer taneleri çıkarıyoruz. Allah Teâlâ şöyle buyurur: *"Çardaklı ve çardaksız (üzüm) bahçeleri ...yaratan hep odur"* (En'âm 6/141). "Çardaklı," yani üzüm, kabak, karpuz ve benzeri diğer ekin ve sair ağaçlar gibi bir gövde üzerinde duran bitkilerdir. Sonra şöyle buyurdu: *"...ürünleri (tadları) çeşit çeşit hurma(ları), ekin(ler)i... yaratan hep odur"* (En'âm 6/141). Yani meyvesi, tadı ekşi, acı ve tatlı.

Allah Teâlâ şöyle buyurur: *"Yeryüzünde birbirine komşu kıtalar (toprak parçaları), üzüm bağları, ekinler, çatallı ve çatalsız hurmalıklar vardır"* (Ra'd 13/4). "Komşu," yani birbirine yakın ve bitişik, üstünlükte (verimde) farklı. "Bağlar," yani üzüm bahçeleri. "Çatallı," yani aynı köke bağlı hurma ağaçları olup ondan baş verir ve hurma olur. Allah Teâlâ şöyle buyurur: *"Onunla size ekin, zeytin, hurma, üzümler ve her çeşit meyvalardan bitirmektedir. Şüphesiz bunda düşünen bir toplum için (yaratıcının varlık ve kudretine) işaret vardır"* (Nahl 16/11). Yine şöyle buyurur: *"Görmüyorlar mı biz nasıl suyu, kuru, otsuz yere sürüyoruz da onunla ekin bitiriyoruz"* (Secde 32/27) Şöyle buyurur: *"Ölü toprak onlar için bir âyettir (ölüleri nasıl dirilteceğimize işarettir): Biz onu dirilttik, ondan taneler çıkarttık"* (Yâsîn 36/33). Şöyle buyurur: *"Gökten bereketli bir su indirdik, onunla bahçeler ve biçilecek tane(li ekin)ler bitirdik"* (Kaf 50/9). Şöyle buyurdu: *"Yer(e gelince), onu da bütün mahlukat için koydu (tesbit etti). Onda meyvalar ve salkımlı hurmalar var. Yapraklı tane(ler)... var"* (Rahmân 55/10-12). Şöyle buyurdu: *"Sıkışan (bulut)lardan şarıl şarıl su indirdik; onunla tane(ler), bitki(ler) çıkaralım diye ve birbirine sarmaş dolaş bahçeler"* (Nebe 78/14-16). Ve şöyle buyurdu: *"İnsan (bir kere) yiyeceğine baksın, (nasıl) biz suyu döktükçe döktük"* (Abese 80/24-25). Şöyle buyurdu: *"Onlara şu iki adamı misal olarak anlat: İkisinden birine iki üzüm bağı vermiş, onların etrafını hurmalarla çevirmiş, ortalarında da ekin bitirmiştik"* (Kehf 18/32). Yani üzümlerin etrafına

hurmaları, üzümlerin ortasına da ekinleri koyduk. Seâlibî ve başkaları bu şekilde zikrederler.

Hanefi âlim Cessâs'ın **Ahkâmü'l-Kur'ân'**ında (III, 165) *"O sizi topraktan meydana getirdi, sizi orada ömür geçirmeye (veya imara) memur etti"* (Hûd 11/61) âyetiyle ilgili olarak şöyle denir: "Yani muhtac olduğunuz hususlarla onu imar etmenizi emretti. Bu âyette, yerin ziraat, ağaç dikme ve bina yapmak maksadıyla imarının vacip olduğuna delil vardır."[202]

Sahîh-i Müslim'de şu rivayet zikredilir: "Allah Resûlü (sav), Ümmü Mübeşşir[203] el-Ensâriyye'ye ait bir hurmalıkta onun yanına gitti ve ona şöyle dedi: "Bu hurmalığı kim dikti, müslüman mı kafir mi?." Kadın, "müslüman" dedi. Bunun üzerine Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: *"Bir ağaç diken, bir ekin eken hiçbir müslüman yok ki bir insan, bir hayvan veya birşey ondan yiyince kendisi için sadaka olmasın."*[204] Bu hadis, **Sahîh-i Buhârî'**de başka bir vecihle rivayet edilmiş olup Buhârî bu hadisle ilgili olarak "Kendisinden yenildiğinde ağaç dikmek ve ekin ekmenin fazileti bâbı" başlığını açar.[205] Müfessir Kurtubî, mücerret ağaç dikme ve ekin ekmede de durumun böyle olduğunu nakleder.

Bezzâr ve **Hilye'**de de Ebû Nuaym, Enes b. Mâlik'ten şöyle dediğini rivayet ederler: *"Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: Yedi şey var ki, (onları yaptığında) kabirde olduğu halde kul lehine sevapları devam eder: Bir ilim öğreten, bir nehir açan, bir kuyu kazan, bir hurma ağacı diken, bir mescid yaptıran, bir Mushaf miras bırakan ve ölümünden sonra kendisine af dileyecek bir çocuk yetiştiren kimse."* Ebû Nuaym, "bu hadis garîbdir" der.[206] Bu, sahih hadise muhalif değildir; sahih hadiste "...üç şey hariç: sadaka-yı cariye..." denir ki yukarıdaki hadiste rivayet edilen fazlalığı da kapsar.[207] Münzirî şöyle der: İbn Mâce ve İbn Huzeyme **Sahîh'**inde Ebû Hureyre'den naklen bunun benzeri bir hadisi rivayet etmişlerdir.[208]

---

202. **Ahkâmu'l-Kur'ân,** III, 165. "Emereküm" kelimesi metinde "emedeküm" şeklinde geçmiştir.
203. Metinde Feşer şeklinde geçmiştir.
204. Müslim, Musâkât 8. Metinde eksiklik ve farklılık olup tercümede Müslim'deki metin esas alınmıştır. Ayrıca bkz. s. 112.
205. Buhârî, Hars 1. Ayrıca bkz. s. 75.
206. **Hilyetü'l-evliyâ,** II, 344.
207. bkz. Müslim, Vasiyye 14; İbn Huzeyme, **Sahîh,** IV, 122 (nr. 2494). Bu hadiste, kişi ölünce üç şey dışında amelinin kesileceği belirtilerek bu üç şeyin sadaka-yı cariye, faydalanılan ilim ve dua eden salih bir çocuk olduğu kaydedilir.
208. İbn Mâce, Mukaddime 20; İbn Huzeyme, IV, 121 (nr. 2490).

el-İsâbe'de Sa'd b. Muâz el-Ensârî'nin biyografisinde şu bilgi verilir: Hatîb **el-Müttefak**'ta "vâhin" (zayıf) bir isnadla, Ebû Musa da **ez-Zeyl**'de "meçhûl" bir isnadla Hasan'dan şu rivayette bulunurlar: Enes'den: "Hz. Peygamber (sav) Tebük'ten döndüğünde Sa'd b. Muâz el-Ensârî kendisini karşıladı. Resûlullah (sav) ona 'bu elinde gördüğüm nedir?' diye sordu. O 'kürek ve çapa izidir, çapa yapıp ailemin nafakasını karşılıyorum" dedi. Resûlullah (sav) onun elini öperek 'bu, ateş değmeyecek bir eldir' buyurdu." Ebû Musa'nın rivayetinde, isim Sa'd el-Ensârî şeklinde geçmektedir.[209]

Derim: Bu kıssada enteresan bir husus var ki o da Hz. Peygamber'in (sav), yeri çapalaması sebebiyle bir sahabinin elini öpmüş olmasıdır. Hâkim, **et-Tevekkül**'de İbn Ebi'd-dünya, **el-Emsâl**'de, Askerî ve **el-Mücâlese**'de de Dineverî, Muâviye b. Kurre'den şöyle dediğini tahric eder: Ömer b. Hattâb (ra) Yemen halkından bazı insanlara rastladı ve "kimsiniz?" diye sordu. Onlar da "mütevekkilleriz (tevekkül edenler)" dediler. Hz. Ömer de şöyle dedi: "Yalan söylüyorsunuz, tevekkül ediciler değilsiniz. Tevekkül eden, tohumunu toprağa atıp Allah'a güvenen kimsedir ancak."[210]

Ömer b. Abdülaziz'in **Müsned**'inde, İbn Şihâb'ın şöyle dediği kaydedilir: Ömer b. Abdülaziz halife iken bana haber göndererek şöyle dedi: Said[211] b. Hâlid b. Amr b. Osman bana gelerek şöyle dedi: Ey mü'minlerin emîri, bana Sedîr'i[212] iktâ olarak ver, Resûlullah'ın (sav) şöyle dediği hadisi bana ulaştı: *"Bir ağaç diken hiçbir kimse yok ki Allah ona ağaç ve meyveleri adedince sevap vermesin."* Ömer b. Abdülaziz "Bunu duydun mu?" diye beni sorguladı. Ben "evet" dedim. Atâ b. Yezîd de Ebû Eyyûb'dan bunu Resûlullah'tan (sav) rivayet ederken duyduğu hususunda bana şahidlik etti.[213]

Ahmed b. Hanbel ve Taberânî, Müslim b. Büdeyl yoluyla, onun İyâs b. Züheyr, onun da Süveyd b. Hübeyre'den şu rivayetini tahric ederler: Resûlullah'ı (sav) şöyle derken duydum: *"Malın hayırlısı çok yavrulayan kısrak veya ıslah edilmiş hurma ağacı dizisidir."*[214] **Sahîh-i Buhârî**'de Ebû Hureyre'den şu rivayet nakledilir: Hz. Peygamber (sav) birgün konuşuyordu,

209. **el-İsâbe,** II, 38. Metinde Tebük ve kürek kelimeleri düşmüştür.
210. bkz. **el-Mekasıdu'l-hasene,** s. 342.
211. Metinde Sa'd şeklinde geçmiştir.
212. Metinde Şedîd şeklinde geçmiştir. Sedîr'in Yemen'de bir yer, Hîre'de bir yer veya nehir, Mısır'da da bir su kaynağının adı olduğu kaydedilmiştir (bkz. **Mu'cemü'l-büldân,** III, 201-202).
213. **Müsnedü Ömer b. Abdülaziz,** s. 127-128.
214. **Müsned,** III, 468.

yanında bâdiye (çöl) halkından bir adam vardı. Şöyle buyurdu: Cennet ehlinden biri, Rabbinden ekin ekmek için izin istedi. Allah Teâlâ, "istediğin (arzuladığın) durumda değil misin?" buyurdu. Adam "evet, fakat ekin ekmek istiyorum" dedi. Ve ekti, göz açıp kapayıncaya kadar ekimi, yetişmesi ve hasadı gerçekleşti. Dağlar misali idi. Allah Teâlâ şöyle buyurdu: "Ey Ademoğlu onu al, seni hiçbir şey doyurmaz." Bedevi adam şöyle dedi: "Allah'a yemin ederim, o olsa olsa Kureyşli veya ensardandır. Çünkü onlar ziraatçidirler. Biz ise ziraat ehli değiliz." Bunun üzerine Resûlullah (sav) güldü.[215] Hıbşî **Kitâbü'l-Bereke**'de şöyle der: Bu hadiste faydalı bilgiler vardır. Bunlardan biri, ziraatin faziletine delalet etmesidir. Bir diğeri, bedevinin "Andolsun, o olsa olsa ensar veya muhacirdendir" sözünden de anlaşılacağı üzere muhacirler ve ensarın ziraatçi olduklarıdır. Bu da, ümmetin en faziletlileri oldukları halde muhacirler ve ensarın ziraatçilik yaptıklarına dair en büyük delildir. Fakat Ârif el-Fâsî **Teşnîfü'l-mesâmi**'de şöyle der: Ziraatçilikle tanınanlar ensardır. Kureyş ise çiftçilik değil ticaretle uğraşırdı. Çünkü Mekke ziraat memleketi değildir.

Derim: Bu, temelde doğru olmakla birlikte hicretten sonra muhacirler de ziraatle meşgul oldular, ticaret yaptılar. Hadis, açıkça anlaşıldığı gibidir. Ebû Dâvud **el-Merâsîl**'de Ali b. Hüseyin'den mürsel olarak şu rivayeti nakleder: "Ekin ekin, çünkü ekin mübarekti. Ekin'in içine çokca çubuk dikin." Bir başka lafızla da hadis şöyledir: "Ey Kureyş topluluğu, siz hayvan sürülerini seviyorsunuz, onları azaltın, yağmur yağan toprağınız azdır. Ekin ekin, çünkü ekin mübarektir. Ona çokça çubuk dikin."[216] Bu hadisi Ebû Dâvud ve Beyhakî[217] tahric etmişlerdir. Deylemî de İbn Mesud'dan "merfû" olarak şu tahricde bulunur: "*Allah geçim vasıtalarını yaratınca, bereketleri ekin ve koyuna verdi.*"[218] **Sahîh-i Buhârî**'de Ebû Hureyre'den şu rivayet nakledilir: "Ensardan kardeşlerimi, mallarıyla ilgili işleri meşgul ediyordu."[219] Kastallânî bununla ilgili olarak şöyle der: Zirâatte.[220]

---

215. Buhârî, Hars 20; **Fethu'l-Bârî**, X, 94-95.
216. **el-Merâsîl,** s. 363-364 (nr. 540). Metinde geçen "cemâcim" kelimesi, burada kaydedilen bir rivayette "bunu göz (değmemesi) için emretmişti" ifadesinden dolayı "çubuk" şeklinde tercüme edilmiş olup kelime ayrıca kuyu ve başına saban demiri takılan ağaç manalarına da gelmektedir.
217. **es-Sünenü'l-kübrâ,** VI, 138.
218. bkz. **Kenzü'l-ummâl,** IV, 32 (nr. 9354).
219. Buhârî, Buyû 1.
220. **İrşâdü's-sârî,** IV, 4. Metinde kaydedilen "ağaç dikimi" ifadesi burada geçmemektedir.

Sahîh-i Buhârî'de İbn Ömer'den de şu rivayet yer alır: "Hz. Peygamber (sav), Hayber halkı ile, araziden elde edilecek tahıl ve meyvenin yarısı üzerinden ortakçılık yaptı." Buhârî, bu hadisle ilgili olarak "Yahûdîlerle ziraî ortaklığa dair bâb" başlığını açar.[221] **Sahîh-i Buhârî**'de şu rivayet de kaydedilir: "Hz. Peygamber (sav) hanımlarına, sekseni hurma ve yirmisi de arpa olmak üzere yüz vesk verirdi." Hz. Ömer Hayber'i taksim etti ve Resûlullah'ın (sav) hanımlarını, kendilerine toprak ve su iktâı ile eski durumu sürdürme konusunda muhayyer bıraktı. Onlardan bazıları toprağı, bazıları da vesk üzerinden hisselerini tercih ettiler. Hz. Âişe toprağı tercih edenlerdendi.[222] Kastallânî şöyle der: Bu hadiste zirâi ortakçılığın[223] caiz olduğuna delil vardır. Çünkü Hz. Peygamber (sav) bunu onaylamış, Hz. Ebubekir zamanında ve Hz. Ömer'in yahûdîleri Hayber'den sürmesine dek bu uygulama devam etmiştir. İbn Huzeyme ile İbn Münzir de bu görüşü benimsemişlerdir. İbn Huzeyme bu konuda bir "cüz" telif etmiş olup onda ziraî ortakçılıktan meneden hadislerin illetlerini açıklamış ve konuyla ilgili hadisleri birbiriyle telif etmiştir.[224] Hıbşî şöyle der: Bu hadiste önemli noktalar mevcut olup bunlardan biri Hz. Peygamber'in (sav) en faziletli hanımlarından Hz. Âişe ve Hafsa'nın toprağı tercih edip onu ekmeleridir. Buhârî şöyle der: Hz. Ali, Sa'd ve İbn Mesud da ziraatle uğraşmışlardır.[225] Hıbşî şöyle der: Âlimler, eserlerin birçoğunda, ziraati farz-ı kifâye saymışlardır. Çünkü din ve dünya işi onsuz yolunda olmaz. Eğer bütün insanlar bunu terkedecek olursa hepsi günaha girmiş olurlar. Bu konuda **Kitâbü'l-Bereke**'ye bakınız.

Kârî **Şerhu'l-Mişkât**'da *"Şu (yani saban) bir kavmin evine girmedi ki ona zillet girmiş olmasın"* hadisiyle ilgili olarak şöyle der: Bu hadis **Sahîh-i Buhârî**'de Ebû Ümâme'den rivayetle kaydedilmiştir.[226] Âlimlerimizden bazıları şöyle der: Bu hadisin dış anlamından anlaşılan, ziraatin mezellet doğurduğudur. Oysa durum böyle değildir. Çünkü ziraat, içerdiği faydalar ve *"Hayrı (rızkı) yerin derinliklerinde arayın"*[227] hadi-

221. Buhârî, Hars 11. Ayrıca bkz. I, 584-602.
222. Buhârî, Hars 8. Hadiste olmadığı halde metinde Hz. Hafsa da zikredilmiştir.
223. **İrşâdü's-sârî**'de *"el-müzâraa ve'l-muhâbere"* (ilki tohum mülk sahibine, diğeri de ortakçıya ait olmak üzere yapılan ziraî ortakçılıktır. bkz. **Fethu'l-Bârî**, X, 77) olarak geçen kelimeler metinde "zirâat ve ticaret" şeklinde yanlış geçmiştir.
224. **İrşâdü's-sârî**, IV, 4. Metinde hata ve düşüklükler mevcuttur.
225. Buhârî, Hars 8.
226. Buhârî, Hars 2.
227. bkz. **Mecmau'z-zevâid**, IV, 63.

sinden dolayı müstehabdır. Tam aksine, bunu ashap imarla uğraşıp cihâdı terketmesinler ve düşman onlara galip gelmesin diye söylemiştir. Hangi zillet bu durumdan daha çetin olur? Bu durumun düşmana yakın olanlar için sözkonusu olduğu da söylenmiştir. Eğer ziraatle uğraşıp cihâdı terkederlerse, bu durum, düşmanların onlara galebe çalmasıyla zillete yolaçmış olur.[228]

İbnü'l-Esîr **en-Nihâye'**sinde "Saban demiri bir kavmin evine girmedi ki onlar zelil olmasınlar" hadisiyle ilgili olarak şöyle der: Yani müslümanlar ziraate yönelince gazadan ayrı düşmüş olurlar ve hükümdar onlardan birtakım taleplerde bulunur, vergiler alır. Resûlullah'ın (sav) şu sözü de bu hadise yakın anlamdadır: *"Yücelik (izzet) atların alınlarında, zilletse sığırların kuyruklarındadır."*[229] Fettenî **Mecmau bihâri'l-envâr'**da, anılan hadisle ilgili olarak Kirmânî'den şu nakilde bulunur: Hâsılı, ziraatte dünyanın zilleti ve ahiretin izzeti vardır; zahmetli olandan faydalanmanın içerdiği sevaptan dolayı. Bu, sahih görüşe göre kazanç yollarının en faziletlisidir.[230] **Şerhu'l-Mişkât'**de müellif, zilletin sebebini şöyle nakleder: Ziraatle uğraşanlar bunu ya duydukları korku veya himmetlerinin azlığı sebebiyle tercih etmişlerdir. Hem onların çoğu, haraç toprağında hükümdara ait hakları ifayla yükümlüdürler. Eğer bunlar cihâdı tercih etselerdi rızık onlara akar ve bağışlar onlara geniş olurdu.[231]

İbn Haldûn da **el-İber** mukaddimesinde çiftçiliğin bedevilerden güçsüz ve zayıf kimselerin (mustaz'af) geçim vasıtası olduğunu belirterek bunu iki sebeple açıklar ve ikincisi olarak da şunu söyler: Çiftçilikle uğraşanlar zillete düçardırlar. Hadiste geçtiği üzere Resûlullah (sav) ensardan bazılarının evinde saban görünce şöyle buyurdu: *"Şu bir kavmin evine girmedi ki ona zillet girmiş olmasın."* Fakat Buhârî bunu sabanların çok olmasına yorumladı. İbn Haldûn şöyle der: Bunun sebebi, Allah en doğrusunu bilir, çiftçiliğin sonuçta galip (üstün) gücün tahakkümüyle mağlubun zillet ve kahrına yolaçmasıdır.[232] İbnü'l-Ezrak **Bedâiu's-silk'**te bunun ardından şöyle der: Buhârî'nin yorumundan da anlaşılacığı üzere di-

228. Kâri, **Mirkâtü'l-mefâtîh,** III, 362.
229. **en-Nihâye,** II, 384.
230. bkz. Kirmânî, **Şerhu'l-Buhârî,** X, 148.
231. **Mirkâtü'l-mefâtîh,** III, 362. Metinde, Ali el-Kârî'nin bu sözü Tîbî'den naklettiği kaydedilir ki yanlıştır. Kârî bunu Nurbeştî'nin (Nurbahşî olmalıdır) söylediğini zikreder. Kirmânî, yukarıda anılan sözünden sonra Tîbî'den bir nakilde bulunur ki karışıklık buradan kaynaklanmış olmalıdır.
232. İbn Haldûn, **Mukaddime,** s. 355.ve 128. Metindeki hatalar için aslına bakılmalıdır.

ğer bir sebep de sabanların çoğalmasının, izzet ve himayenin kendisi sayesinde olduğu ülkenin savunmasını unutmanın bir göstergesi sayılmasıdır. İmam Ahmed b. Hanbel'in İbn Ömer'den rivayet ettiği şu merfû hadis de bunu teyid etmektedir: "Îne alışverişi yaptığınız, sığırların kuyruklarından tuttuğunuz, ziraatle hoşnut olduğunuz ve cihâdı terkettiğiniz zaman Allah size bir zillet musallat eder ki dininize dönmedikçe de onu sizden çekip almaz."[233]

Kastallânî şöyle der: İlk fetihler sırasında araziyle uğraşmak (ziraat) ehl-i zimme'nin yaptığı bir işti. Ashab bununla meşguliyeti hoş karşılamıyordu. **Fethu'l-Bârî**'de müellif şöyle der: Buhârî bu başlıkla, ağaç dikme ve ziraatin faziletine dair daha önce geçen hadis ile Ebû Ümâme hadisi arasında uygunluğa (te'life) işarette bulunmuştur. Bu da iki şekilde olur. Kınama, ya ziraatle uğraşıp yapılması emredilen hususları bu sebeple yerine getirememe haline veya bu görevleri yerine getirmeme sözkonusu olmasa bile makul sınırı aşma durumuna yorumlanır.[234]

Siyer kaynaklarında geçtiği üzere Hz. Peygamber (sav) bahçelerde oturmak ve namaz kılmaktan çok hoşlanırdı. İbn Sa'd ve İbnü'l-Münzir, Mesrûk'tan, onun da Hz. Âişe'den rivayet ettiği ve **Fethu'l-Bârî**'de müellifin sahih isnadla olduğunu belirttiği şu haberi naklederler: "Hz. Ebubekir (ra) vefatıyla sonuçlanan hastalığına yakalandığı zaman şöyle dedi: 'Bakıverin, ben halife olduktan sonra malımda ne artış olduysa onu benden sonraki halifeye gönderin'. Vefat ettiğinde baktık, çocuklarını taşıyan Nûbe'li bir kölesi ve bahçesini sulayan bir hayvanı vardı."[235] Bu rivayetten, Hz. Ebubekir'in bir bahçesi olduğu ve onu bakımlı tuttuğu anlaşılmaktadır.

İmam Sehâvî şöyle der: Hz. Peygamber'in (sav) Enes için "Allah'ım, onun mal ve çocuklarını artır"[236] diye yaptığı duadaki sözkonusu artırma, hayvanlardaki çokluk ile **Sahîh-i Müslim**'de geçen *"Bir ağaç diken, bir ekin eken hiçbir müslüman yok ki bir kuş, bir insan veya bir hayvan ondan yiyince kendisi için sadaka olmasın"*[237] hadisinde sözü edilen ekin ve ağaç çokluğudur. Ensarın çoğunlukla durumu böyle olup yılda iki defa mah-

233. **Müsned,** II, 84; Ebû Dâvud, Buyû 54. Metinde verilen hadis Ebû Dâvud'un rivayeti olup **Müsned**'in rivayeti biraz farklıdır; **İbnü'l-Ezrak,** II, 314-315
234. **İrşâdü's-sârî,** IV, 172. Bu bilginin hepsi **Fethu'l-Bârî**'de (X, 69) mevcuttur.
235. bkz. İbn Sa'd, III, 192; **Kenzü'l-ummâl,** XII, 535 (nr. 35720).
236. **Kenzü'l-ummâl,** XIII, 287 (nr. 36834).
237. Müslim, Musâkât 12. Metinde "kuş" kelimesi düşmüştür. Ayrıca bkz. s. 107.

sül veren ve misk kokulu reyhan bulunan bir bahçesi olduğuna dair varid olan haberden de buna sempati duyduğu anlaşılmaktadır.

İbn Sa'd'ın **Tabakât'ı**nda (IV, 44) Rebîa b. Ka'b el-Eslemî'nin biyografisinde, ashabın önde gelenlerinin toprağa, işletilmesine ve mahsülüne gösterdikleri ihtimama delâlet eden ilgi çekici bir kıssa vardır. İbn Sa'd şöyle der: Bize Müslim b. İbrahim, Hâris b. Ubeyd'den, o da Ebû İmran el-Cevnî'den haber verdi: Resûlullah (sav), Hz. Ebubekir ile Rebîa el-Eslemî'ye içinde eğik bir hurma ağacının bulunduğu bir arazi iktâ etti. Hurma ağacının kökü Rebîa'nın, dalı da Hz. Ebubekir'in toprağındaydı. Hz. Ebubekir ağacın kendisine, Rebîa da kendisine ait olduğunu söyledi. Öyle ki Hz. Ebubekir süratle davranıp Resûlullah'ın (sav) yanına gitti. Rebîa da çabucak Resûlullah'a (sav) vardı. Resûlullah (sav) da Rebîa'ya "peki, ona verme" dedi. Hz. Ebubekir yüzünü bahçeye doğru çevirip ağladı. Hz. Peygamber (sav) kök kime aitse dalın da ona ait olduğuna hüküm verdi. Rebîa b. Ka'b el-Eslemî'nin biyografisine bakınız.[238] Anlaşılan, Hz. Ebubekir zannında isabetli olmadığı ve Resûlullah'a (sav) dava açmaya ihtiyaç gösterecek şekilde haklı bulunmadığı bir hususta talepte acele etmiş olmasından dolayı ağlamıştır.

Makrizî'nin **el-Hıtat'ı**nda (I, 154) şu bilgi verilir: Efendimiz Hz. Ömer şöyle dedi: "Kimin bir toprağı olur, sonra onu imar etmeden üç yıl terkeder de başka birileri onu imar ederse, bunlar o toprağa daha hak sahibi olurlar." Bu bilginin benzeri **Sennâcetü't-tarab fî tekaddümâti'l-Arab** (s. 306) adlı eserde de verilmiştir. Orada ilave olarak şu bilgi de kaydedilir: Arap kafileleri, Ptolemaioslar ve Firavunların yaptığı gibi Kulzüm kanalı vasıtasıyla Nil'e ulaştılar. Mısır gelirinin üçte biri, arazilerin sulanması için köprü ve kanal yapımına ayrılmıştı.

Derim: Hz. Ömer'in (ra) sulama ıslahı için köprü ve kanal yapımına Mısır gelirinin üçte birini tahsis ettiği, Amr b. Âs'ın kendisine gönderdiği coğrafî rapordan da anlaşılmaktadır. Bu raporun metnini ilmî konularla ilgili onuncu bölümde verdik. Oraya mutlaka bakınız.[239] Yine bundan anlaşıldığına göre ziraati güçlendirmek ve ziraatçileri kalkındırmak Hz. Ömer'in prensiplerindendi. Âmillerine müslüman askerlerinden hiç kimseye fethedilen memleketlerde ekin ekme veya ortakçılık yapma müsa-

238. İbn Sa'd, IV, 312.
239. bkz. s. 336.

adesi vermemeleri, onlardan hiçbirine kesinlikle toprak iktâ etmemeleri şeklinde İbn Cerîr'in **Târih**'i ve diğer kaynaklardaki biyografisinde geçen talimatına gelince, bunun çeşitli sebepleri vardır. Birinci sebep müslümanların ehl-i zimme ve ehl-i ahdi kendi topraklarında sıkıştırmamaları ve geçimleri konusunda onları sıkıntıya düşürmemeleridir. İkincisi, fetihlerin başlangıcında askerin arazide çalışmaya alışarak harp zahmetinden kaçıp rahata meyletmemeleri. Ümmet savaş toplumu olup onu savaştan uzaklaştırıp kenara çekmek uygun değildir. Üçüncüsü, arazinin kendi sahipleri elinde devletin askerî ve idarî ihtiyaçlarını karşılayacağı bir kaynak olarak kalması ve askerden kendilerine iktâ verilenlerin tekelinde bulunmaması.

el-Utbiyye'de İmam Mâlik, Yahya b. Said'den naklen Ömer b. Hattâb'ın (ra) şöyle dediğini kaydeder: "Kimin bir arazisi varsa onu imar etsin, kimin bir malı varsa onu ıslah etsin (verimli kılsın). Olur ki yalnız sevdiğine veren biri gelir!" İbn Rüşd **el-Beyân ve't-tahsîl**'de şöyle der: Hz. Ömer devlet başkanının vereceklerine güvenip varlıklarını kaybetmelerinden endişe ederek, müslümanlara mallarını gözetip korumalarını tavsiye etti. Resûlullah (sav) da malı zayi etmekten nehyetmiş olup bu da malı zayi etme kabilindendir.

el-Müdevvene ve **el-Utbiyye**'de şu bilgi verilir: Ashaptan iki kişi arasında, ortak arazileri ile ilgili olarak husumet sözkonusu oldu. Hz. Osman halifeliği sırasında davayı çözüme bağlamak üzere bineğine bindi, kendisiyle birlikte bazı kimseler de bindiler, yürürken bir adam Hz. Ömer'in bu konuda daha önce hüküm vermiş olduğunu söyleyince Hz. Osman "ben Ömer'in karara bağladığı bir davaya bakmam" deyip geri döndü.[240] İbn Rüşd **el-Beyân ve't-tahsîl**'de şöyle der: Dava, arazileri arasındaki sedle ilgili olarak Ali b. Ebû Tâlib ile Talha b. Ubeydullah arasındaydı. Hz. Ali kalmasını istiyor, Talha ise kaldırılmasını. Hz. Ali, Abdullah b. Ca'fer'i kendisine vekil tayin etti, Hz. Osman'a dava açtılar. O da ertesi gün muhacir ve ensardan bir grupla birlikte bineğine binip gitti. Hz. Ömer'in kendi zamanında bu davayı hükme bağladığını öğrenince de geri döndü. Abdullah b. Ca'fer durumu Hz. Ali'ye haber verince, ona Talha'ya gidip "sed senindir, ona dilediğini yap" demesini söyledi. Abdullah şöyle der: Ona gidip söyledim, buna sevindi ve ridâsı ile ayakka-

240. **el-Müdevvene**, I, 305; **el-Beyân ve't-tahsil**, IX, 167-168. Ayrıca bkz. I, 442.

bılarını isteyerek benimle kalkıp geldi. Hz. Ali'nin yanına girdik, Hz. Ali onunla merhabalaştı ve "sed senindir, dilediğini yap" dedi. Talha da şöyle dedi: "Kabul ettim ve teşekkür etmek için geldim. Fakat yerine getirilmesi gereken bir ihtiyacım (isteğim) var." Hz. Ali "nedir?" deyince Talha (ra) "Ben de araziyi içindeki hizmetçiler, hayvan ve aletlerle birlikte kabul etmeni arzu ediyorum" dedi. Hz. Ali de "kabul ettim" karşılığını verdi. Talha sevindi ve kucaklaşıp ayrıldılar. Abdullah şöyle der: Bilemiyorum onların hangisi daha cömert; seddi ikrâm eden Ali mi, sulama kanalını önce vermezken sonra araziyi ikrâm eden Talha mı?[241] Bu, çiftçiliğin yaygın olduğu ve ona verilen önemin Hz. Ali ve Talha gibi sahabilerin birbirleriyle davalaşacakları, Hz. Ali'nin amcası oğlunu vekil tayin edeceği ve halifenin ensar ve muhacirlerle birlikte bununla ilgili davaya bakmaya çıkacağı dereceye ulaştığını göstermektedir.

Semhûdî'nin **el-Vefâ'**sında (II, 152) şu bilgi verilir: Medine ve çevresinde birçok kaynak vardı ve bunlar Hz. Peygamber'den (sav) sonra yenilendiler. Muâviye bu konuya önem veriyordu. Bundan dolayıdır ki onun zamanında Medine arazisinde mahsül arttı. Vâkıdî **Kitâbü'l-Harre**'de şu bilgiyi nakleder: Muâviye zamanında Medine'de devlete ait birçok emlak (savâfi) vardı. Muâviye Medine ve yöresinde 150 bin vesk ekim yapıyor ve 100 bin vesk buğday mahsül elde ediyordu.[242]

Cârullah ez-Zemahşerî **el-Keşşâf**'ında *"O sizi topraktan meydana getirdi, sizi orada ömür geçirmeye (veya imara) memur etti"* (Hud 11/61) âyetiyle ilgili olarak şöyle der: Size imarda bulunmanızı emretmiştir. İmar vacip, mendup, mubah ve mekruh gibi türlere ayrılır. Fars hükümdarları, tebaaya yaptıkları zulme rağmen çok nehir açıp ağaç dikerek uzun ömürler yaşadılar. Onların zamanındaki bir peygamber Allah Teâlâ'ya bunların uzun ömürlü kılınmalarının sebebini sordu. Allah da ona şunu vahyetti: "Memleketlerimi imar ettiler, orada kullarım yaşadı." Rivayet edildiğine göre Muâviye b. Ebû Süfyân ömrünün sonlarında toprak ihyasına koyuldu, kendisine sebebi sorulunca, beni buna ancak şu söz sevketti, dedi:

> Yiğit yiğit değildir ondan aydınlık saçmıyor
> Ve yeryüzünde ona ait eserler bulunmuyorsa[243]

241. **el-Beyân ve't-tahsîl,** IX, 168-169, XVII, 382-383. Bu olay için ayrıca bkz. İbn Şebbe, III, 1042-1043.
242. **Vefâu'l-Vefâ,** II, 152.
243. **el-Keşşâf,** II, 278.

el-Keşşâf'ta şairin adı zikredilmemiştir. **Rebîü'l-ebrâr**'da iki yerde anılır. Onikinci "ravza"da müellif şöyle der: Muâviye, halifeliğinin son yıllarında Mekke'de bir hurma ağacı dikerek şöyle dedi: Ben bunu, kendisine ulaşmak için dikmiş değilim, fakat Esedi'nin "Yiğit..." sözünü hatırladım. Onüçüncü "ravza"da ise şöyle der: Eşraftan biri oğluna şöyle dedi: Dünyadaki eserlerini güzel yap ve şairin "Yiğit..." sözüne kulak ver. **et-Târîfe ve't-tâlide** adlı esere bakınız.

Hüsnü's-sınâa adlı kitapta ziraat ve kişinin toprağını ıslahıyla ilgili tavsiyelere dair bahiste şu rivayete yer verilir: Ebû Hureyre'ye (ra) mürüvvetin ne olduğu soruldu, "Allah'tan sakınma (takva) ve toprağın ıslahı" diye karşılık verdi. Kays b. Âsım, oğullarına şöyle dedi: Malı ıslah edin (verimini artırın), çünkü bu cömert için yüceltici birşey olup bununla cimri (aşağılık) kimseye de muhtaç duruma düşülmemiş olur. Utbe b. Ebû Süfyân, mallarını kendisine teslim ettiği sırada azatlısına şöyle dedi: "Malımın küçüğünü koru büyüsün, büyüğünü de zayi etme küçülmesin." Hattâb ile Ebû Ali İbn Rahhâl'ın **el-Muhtasar**'a yaptıkları şerhlerde şu bilgi geçer: Şeyh Yusuf b. Ömer şöyle dedi: Kimin bir ağacı olur da gereğini yapmadığı için onu zayi ederse, ona bakması emrolunur, eğer yapmazsa günaha girmiş olur. Bunu Cezûlî de söylemiş olup şu ilavede de bulunmuştur: "Ona, ağacı bütün meyvesi karşılığında bakacak kimseye ortakçılığa (musâkât) vermesi söylenir." Adı geçen eserlerin "nefekât bâbı"na bakınız. İbn Hazm el-Endelüsî şöyle der: "Bilin ki rahat, lezzet, selamet, izzet ve ecir çiftçiliktedir ve çiftçilik genelde en meşakkatsiz kazanç yoludur." **Keşfuzzunûn**'da da bazı âlimlerden şu nakilde bulunur: "Eğer Allah'ın kulları, Allah'ın, toprağını ihyadaki hoşnutluğunu bilmiş olsalardı, yeryüzünde harap bir yer kalmazdı."

Bu başlık altında uzunca bilgi vermem, İslâm'ı ziraatten menetmekle itham eden kimselere cevap içindir. Hatta bir defasında Batılı bir âlim bana Kur'an'da saban ve çiftçinin lanetlendiğini söyledi. Ona, Kur'an'ın kendisine isnad edilenin aksini getirdiğini söyledim ve geçen bilgilerden bazısını kendisine aktardım, hayrette kaldı. Müslümanlar filâha (çiftçilik, tarım) ilmi ve suların çıkarılması konusunda sayısız eser vermişlerdir. Bunlardan biri Kerhî'dir.[244] Ebû Hanîfe ed-Dîneverî'nin **Kitâbu'n-Nebât**

244. Ebû Bekr el-Kerhî (ö. 400/1019'dan sonra), Kerecî diye de anılır. **İnbâtu'l-miyâhi'l-hafiyye** (Haydarabad 1359) adlı eseri vardır (bkz. J. Vernet, "al-Karadji," **EI,** IV, 600).

ve'ş-şecer adlı eseri vardır.[245] VI. yüzyıl âlimlerinden Ebû Zekeriya Yahya b. Muhammed b. Avvâm el-Endelusî el-İşbilî'nin çiftçiliğe dair eseri de Madrid'te iki cilt halinde basılmış olup müellif bu eserde altmış küsür Yunan, Roma ve Arap kitabından faydalanmış ve eserdeki bilgileri İşbiliye'ye (Sevilla) yakın bir yerde uygulamıştır.[246] Abdülğanî en-Nâblusî ed-Dımaşkî'nin **Alemü'l-milâha fî ilmi'l-filâha** adlı Dımaşk'ta basılmış bir eseri vardır.[247] İbn Vahşiyye el-Keldânî'nin **Kitâbu'l-filâhati'n-nabatiyye** adlı bir eseri vardır.[248] Abbasi halifesi Müstain-Billâh, Ba'lebekli tabip Kusta b. Lûkâ'yı Bağdat'ta Yunanca kitapları tercümeyle görevlendirdi. Onun Süryânîce bir tercümeden Arapça'ya çevirdiği **el-Filâhatü'l-Yunâniyye** adlı bir kitabı mevcut olup Mısır'da basılmıştır.[249] Endülüs âlimlerinin bu konuya dair birçok eseri mevcut olup kütüphanemizde de bazıları vardır.[250]

KADIN AYAKKABICI

İbn Sa'd **Tabakât'**ta, İbn Hacer de **el-İsâbe'**de Zeyneb bint Cahş'ın (ra) biyografisini vererek onun elişlerinde mahir bir kadın olduğunu, deri tabaklayıp (ayakkabı vs.) diktiğini ve Allah yolunda tasadduk ettiğini zikrederler.[251] Bu bilginin benzeri Hâfız Suyûtî'nin **et-Tevşîh'**inde de mevcut olup bu eserin muhtasarına (s. 150) bakınız.

HURMA SATICISI [252]

İbn Fethûn, eserinde, ashaptan Nebhân diye birinin adını verir ve onu "temmâr" (hurmacı) şeklinde vasıflandırarak hurma sattığı bir kıssayı zikreder.[253]

245. Muhammed Hamidullah tarafından bir kısmı neşredilmiştir (Kahire 1973).
246. **Kitâbu'l-Filâha** (Madrid 1878) adlı bu eser ve çeşitli dillere tercümeleri için bkz. "Filâha," **EI,** III, 902.
247. Serkis, II, 1834; "Filâha," **EI,** II, 900. Eser 1291 yılında basılmıştır.
248. T. Fahd, "İbn Wahshiyya," **EI,** III, 963-965.
249. Serkis, I, 1510. Eser Kahire'de 1293'te basılmıştır.
250. Bu konuyla ilgili diğer eserler için bkz. "Filâha," **EI,** II, 899-910.
251. İbn Sa'd, VIII, 108; **el-İsâbe,** IV, 314.
252. Bu başlıkta ve verilen diğer bilgilerde "temr" (hurma) kelimesi "semer" (meyve) şeklinde yanlış geçmiştir.
253. bkz. **el-İsâbe,** III, 550.

el-İsâbe'de, Sîmâh el-Belkâvî de denilen Semmûye'nin[254] biyografisi verilerek şu bilgi zikredilir: Hıristiyandı, ticaret için Medine'ye geldi ve müslüman oldu. İbn Hacer, ondan şu bilgiyi nakleder: O, Belkâ'dan Medine'ye buğday getirdiğini belirterek şöyle der: Buğdayı satıp hurma almak istedik, bize mani oldular. Resûlullah'a (sav) geldik, bizi engelleyenlere şöyle buyurdu: Yükledikleri şu hurmaların fiyatının artmasına mukabil şu yiyeceğin (buğdayın) ucuzluğu size yetmiyor mu? Onları bırakın yüklesinler.[255]

Faydalı bir bilgi: **Fethu'l-Bârî'**de şöyle denir: Medine hurmalarının türleri gerçekten çoktur. Şeyh Ebû Muhammed el-Cüveynî **el-Furûk'**ta, Medine'de bulunduğunu ve Medine emîri yanında özellikle siyah hurma türlerinin sayıldığını ve sayısının 60'tan fazla olduğu yolunda kendisine haber ulaştığını ve orada kırmızı hurmaların ise siyahlardan daha fazla olduğunu zikreder.

MEDİNE'YE TAHIL VE SAİRENİN GETİRİLDİĞİ YERİN UZAKLIĞI

Suriye (Şam) topraklarında bulunan Belkâ'dan Medine'ye tahıl getiriliyordu. Bu husus, **el-İsâbe'**den naklen verilen kıssadan anlaşılmaktadır. Buhârî "Kitâbu'l-Buyû"da şu rivayeti tahric eder: Câbir b. Abdullah'tan: Biz Hz. Peygamber (sav) ile birlikte namaz kılmaktayken Şam'dan yiyecek (buğday) yüklü bir kafile geldi. Herkes ona yöneldi. Öyle ki Hz. Peygamber'in (sav) yanında oniki kişiden başka kimse kalmadı. Bunun üzerine *"Bir ticaret ve eğlence gördükleri zaman hemen dağılıp ona gittiler ve seni ayakta bıraktılar"* (Cuma 62/11) âyeti nazil oldu.[256]

İleride gelecek olan Şam'dan Medine'ye halis un, yağ ve bal getirilmesiyle ilgili başlığa bakınız. Bundan da anlaşılacağı üzere Medine, uzak yerlerden mal getirilen Arap pazarı olmuştu. **el-İsâbe'**de Nebhân el-Ensârî'nin biyografisine bakınız.[257] Suyûtî'nin **Târîhu'l-hulefâ'**sında da, Hz. Ömer'in Mısır'dan Eyle denizi (Kızıldeniz) yoluyla Medine'ye buğday götürten ilk kimse olduğu kaydedilir.[258]

---

254. Metinde Sîmûne şeklinde, Sîmâh da Sîmâ şeklinde geçmiştir.
255. **el-İsâbe,** II, 104; **el-İstîâb,** II, 133; **Üsdü'l-ğâbe,** II, 498. İlk kaynakta Semmûye (veya Simûye), ikincisinde Sîmûne, sonuncusunda da Sîmeveyh şeklinde geçmiştir.
256. Buhârî, Cuma 38.
257. **el-İsâbe,** III, 549. Burada konuyla ilgili hiçbir bilgi yoktur.
258. **Târîhu'l-hulefâ,** s. 152.

Derim: Bu taşımacılık, Mısır'ın fethinden sonra açılan kanaldan olmuştu. Fustat'tan Süveyş'e ulaşan bu kanalı Hz. Ömer'in halifeliği sırasında Amr b. Âs açmıştı. Emîrü'l-mü'minîn kanalı diye tanındı ve Mısır ile Kızıldeniz ve Hindistan arasında en büyük bağlantı yeri oldu. Makrizî'nin **el-Hıtat'**ında geçtiği üzere bu kanalı açmanın sebebi şuydu: Halk Medine'de kıtlığa maruz kaldı, Amr b. Âs onlara, başı Medine'de sonu Mısır'da bir kervanla yardımda bulundu. Bunun üzerine Hz. Ömer, hayvan sırtında nakil yerine denizden naklin daha kolay olması sebebiyle bu kanalın açılmasını emretti. Bir yıl geçmeden orada gemiler çalışmaya başladı ve Haremeyn-i Şerifeyn'e gönderilecek yükler oradan taşındı. Sonra oraya kum doldu ve Emevi devletinin sonlarında irtibatı koptu. **el-Hıtatü'l-Makriziyye**[259] ile **el-Hıtatu't-Tevfikiyye'**de bu konuyla ilgili doyurucu bilgi mevcut olup bu eserlere bakınız. Sonuncu eserde (XIX, 120) Kindî'nin **el-Cündü'l-ğarbî**[260] adlı eserinden şu bilgi nakledilir: Amr b. Âs o kanalı 23 (644) yılında açmaya başladı ve altı ay içinde bitirerek gemiler yüzmeye başlayıp yedinci ayda Hicaz'a ulaştılar. Sonra da İbnü't-Tuvayr'dan şu bilgiyi nakleder: Kanalın mesafesi beş günlük yoldu. Nil gemileri boşalıp orada Mısır toprağında yüklenerek Kulzüm'e varıyorlar, orada da Hicaz ve diğer yerlerden gelen malları yükleyip Mısır'a götürüyorlardı. Burası tüccarlar ve başkalarının yolu idi. Ali Paşa **el-Hıtat'**da şu bilgiyi de verir: Bu kanal Ebû Cafer el-Mansûr zamanına kadar açık kaldı. Hicaz'da Muhammed en-Nefsü'z-Zekiyye ortaya çıkınca, Mansûr Hicaz memleketlerine giden zahirenin kesilmesi için Mısır'daki âmiline Mısır kanalını kapatmasını emretti, o da kapattı ve kanal da böylece unutulup gitti. Ve son olarak kanal (Süveyş) açılıncaya kadar bin yıl öyle kaldı. **el-Hıtat'**da müellif şu bilgiyi de zikreder: Hz. Ömer bu kanalın açılması konusunda, bu irtibatın Bizans baskın ve saldırılarına yolaçacağı endişesiyle bir ara tereddütte bulunmuştu. Bu sebeple Ali Paşa Mübarek (XX, 124) şöyle der: "Geçen yüzyılın sonlarında Berzah kanalının açılması doğu ülkeleri için en büyük âfetlerden biri olmuştur." Allah, Hz. Ömer'den razı olsun, duyduğu endişe ne doğrudur!

Faydalı bir bilgi: Bu başlık altında verilen bilgiler üzerinde düşündüğünde anlarsın ki Hz. Ömer, müslümanların denizle ilgili ilimleri edinmelerinden sonra, onlara denize açılmaları ve deniz yoluyla yük taşımalarına

259. **el-Hıtat,** I, 71.

260. bkz. F. Rosenthal, "al-Kındî", **EI,** V, 121. Metinde "el-ğarbî" kelimesi "el-Arabî" şeklinde geçmiştir.

izin vermiştir. İnsanları denize açılmak ve denizi kullanmaktan nehyettiğine dair nakledilen bilgi ise müslümanların denizle ilgili bilgilerinin bulunmadığı zamanda idi. Denizle ilgili ilimler Araplar katında gelişme gösterince, daha önce ilgili yerde geçtiği üzere, Muâviye filo oluşturdu. Bu bilgi İbn Haldûn ve Makrizî'den nakledilmiştir. Kadı İbnü'l-Ezrak'ın **Bedâiu's-silk** adlı eserinde şu bilgi verilir: İbnü'l-Münâsif, Hz. Ömer'in denize açılmayı engellemesiyle ilgili olarak şu mazereti ileri sürer: "O sırada Araplar'ın deniz konusunda bilgileri yoktu."[260/1] Bu başlıkta geçtiği üzere deniz ilimlerinde derinleşmelerinden sonra kanallar açarak kullandı. Sonra **el-İsâbe**'de Alkame b. Mücezziz el-Müdlicî'nin biyografisinde Taberî'den nakledilen şu bilgiyi buldum: Hz. Ömer hicretin 20. (641) yılında Alkame'yi bir orduyla deniz yoluyla Habeşistan'a gönderdi, denizde boğuldular. Hz. Ömer bunun üzerine hiç kimseyi denize çıkarmamaya ahdetti.[261] Bu bilgiden, Hz. Ömer'in denize açılmayı engellemesinin sebebinin, boğulanlarla ilgili olarak kendisine karşı duyduğu öfke olduğu anlaşılmaktadır.

Hz. Ömer'den sonra torunu ve onun eserinin ihyacısı emîrü'l-mü'minîn Ömer b. Abdülaziz, devletinin anayasası mahiyetinde olan umumî fermanını çıkardı. Bu fermandaki hususlardan biri de şudur: Denize gelince, biz onun yolunu da kara yolu gibi görmekteyiz. Allah Teâlâ şöyle buyurdu: "*Allah'tır ki denizi size boyun eğdirdi, ta ki gemiler onun içinde buyruğuyla akıp gitsin ki siz onun kereminden (nasibinizi) arayasınız da şükredesiniz*" (Câsiye 45/12). Ben, dileyenin denizde ticarette bulunmasına müsaade ediyor ve denizle insanlar arasına girilmesini uygun bulmuyorum. Şüphesiz, deniz de kara da Allah'a ait olup kendi kereminden nasip aramaları için onları kullarının tasarrufuna vermiştir. Allah'ın kulları ile kazanç yolları arasına nasıl girilir? Bu bilgi, İbn Abdilhakem'in **Fedâilu Ömer b. Abdülaziz** adlı eserinden alınmıştır.[262]

TABAKLAMADA KULLANILAN AĞAÇ SATICISI

İbn Abdilber, Ammâr[263] b. Yâsir'in mevlâsı ve Sa'd el-Karaz diye tanınan müezzin Sa'd b. Âiz'in biyografisini vererek şöyle der: Ona Sa'd

260/1. **İbnü'l-Ezrak,** II, 54.
261. **el-İsâbe,** II, 506. Ayrıca bkz. I, 548.
262. İbn Abdilhakem, **Sîretü Ömer b. Abdülaziz,** s. 99.
263. Metinde Âmir şeklinde geçmiştir.

el-Karaz denmesinin sebebi şudur: Her ne ticareti yapsa kaybediyordu. Selem ağacı yaprağı (karz) ticareti yaptı ve kâr etti, sonra da bu yaprağın ticaretini yapmaya devam etti.[264]

"Karz," kendisiyle tabaklama yapılan ağaçtır. **Muhtâru's-Sıhâh**'ta şöyle denir: Karz, selem ağacının yaprağı olup onunla tabaklama yapılır. Palamut ağacının kabuğu olduğu da söylenmiştir.[265] Yine **Muhtâru's-Sıhâh**'ta "selem" maddesinde şöyle denir: Dikenli bir ağaç olup tek ağaç için "seleme" denir.[266] **el-Meşârik**'te de müellif şöyle der: Sa'd'ın böyle adlandırılması, onun "karz" ticareti yapması sebebiyledir.[267]

Derim: **el-İsâbe**'de müellif şu ilavede bulunur: Beğavî, Kasım b. Hasan b. Muhammed b. Ömer b. Hafs b. Amr b. Sa'd el-Karaz'dan, onun da dedelerinden yaptığı şu rivayeti nakleder: Sa'd, Hz. Peygamber'e (sav) varlığının azlığından şikayette bulundu, o da ticaret yapmasını emretti. Sa'd pazara çıktı, biraz selem ağacı yaprağı satın alarak sattı ve kâr etti. Sa'd durumu Hz. Peygamber'e (sav) anlattı, o da buna devam etmesini emretti.[268] Şeyh Tayyib İbn Kîrân, Irâkî'nin siyere dair **Elfiyye**'sinin şerhinde şöyle der: Bu hadiste, bir kapıdan rızıklanan kimsenin ona devam etmesi gerektiğine delil vardır.

Daha önce geçtiği üzere mü'minlerin annesi Zeyneb bint Cahş el işlerinde yetenekli bir kadındı, deri tabaklar, (ayakkabı vs.) diker ve tasadduk ederdi. İbn Sa'd'ın **Tabakât**'ında Esma bint Umeys'in şöyle dediği nakledilir: Ca'fer ve arkadaşlarının şehid düştükleri gün, sabah uyandım, Resûlullah (sav) bana geldi. Ben kırk deri tabaklamış ve hamurumu yoğurmuştum. Resûlullah (sav) yanıma girdi... (Kıssa).[269]

TÂİF DERİSİ

el-İsâbe'de, mü'minlerin annesi Hafsa bint Ömer b. Hattâb'ın (ra) cariyesi Huleyse'nin biyografisi verilerek orada, mü'minlerin annelerinden Sevde'nin Tâif derisi işlediği kaydedilir.[270]

---

264. **el-İstîâb,** II, 54. Ayrıca bkz. s. 91-92.
265. **Muhtâru's-Sıhâh,** "karz" mad.
266. **age,** "seleme" mad. "İdâh" kelimesi metinde "ğadât" şeklinde geçmiştir.
267. **Meşâriku'l-envâr,** II, 179.
268. **el-İsâbe,** II, 29. Metindeki Ömer b. Hafs ismi burada Amr b. Hafs şeklindedir.
269. İbn Sa'd, VIII, 282.
270. **el-İsâbe,** IV, 286; **Üsdü'l-ğâbe,** VII, 87.

ODUNCU

İbn Rüşd el-Beyân ve't-tahsîl'**de, aslı Tirmizî'nin** Câmi'**i ve Nesâî'nin** Sünen'**inde**[271] **geçen bir kıssa zikreder: Ensar'dan biri Hz. Peygamber'e (sav) gelip yoksulluktan şikayet etti. Sonra dönüp şöyle dedi: Ey Allah'ın Resûlü, bir ev halkından geldim ki yanlarına dönünceye kadar bazılarının ölmüş olacağını sanıyorum. Resûlullah (sav) "git bak birşey bulabilecek misin?" buyurdu. Adam gitti ve bir yaygı (hasır, çul) ile bir kadeh getirerek "ey Allah'ın Resûlü, bu yaygının yarısını yere seriyor yarısını da bürünüyorlardı; şu kadehle de içiyorlardı" dedi. Resûlullah (sav) "bu ikisini benden bir dirheme kim satın alır?" diye sordu. Bir adam "ben" dedi. Resûlullah (sav) "bir dirhemi kim artırır?" buyurdu, bir başka adam "onları iki dirheme alırım" dedi. Resûlullah "bunlar senindir" dedi ve adamı çağırarak ona "bir dirhemle ailene yiyecek satın al, bir dirhemle de bir balta satın alarak bana gel" buyurdu.**

Adam da öyle yaptı ve sonra geldi. Resûlullah (sav) "şu vadiye git, orada ne bir diken ne bir odun bırakma, bana da on günden önce gelme" buyurdu. Adam öyle yaptı ve sonra Resûlullah'a (sav) gelerek "bana emrettiğin şey bereketli oldu" dedi. Bunun üzerine Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Bu, senin için, kıyamet günü yüzünde dilenmekten dolayı lekeler veya tırmık izleri olarak gelmenden daha iyidir."

DELLÂL (SİMSAR)

Sahîhayn'**da, Tâvûs'tan, onun da İbn Abbas'tan şu rivayeti kaydedilir: "Resûlullah (sav) kafilelerin (pazara mal getiren) karşılanmasını ve şehirlinin bedevi (satmak üzere mal getiren) adına satış yapmasını yasakladı."**[272] **Buhârî'de Tâvûs'tan, onun da babasından yaptığı şu rivayet yer alır: İbn Abbas'a "şehirlinin bedevi adına satış yapması" sözünün manasını sordum, "onun simsarı olmasın" demektir, cevabını verdi.**[273]

---

271. Tirmizî, Buyû 10; Nesâî, Buyû 22. Burada kısaca geçmektedir. Ayrıca bkz. İbn Mâce, Ticârât 25; **Müsned,** III, 100, 114. Metindeki hata ve düşüklükler için bu kaynaklara bakınız.
272. Buhârî, Buyû 68, 71, İcâre 14; Müslim, Buyû 11, 19.
273. Buhârî, İcâre 14.

Hocamız **el-Fecrü's-sâti'**de şöyle der: "Burada simsardan maksat, dükkanlarda oturan simsarlar gibi alıcı ve satıcı arasında bir ücret karşılığında akdi yüklenen kimsedir. Yoksa daha önce geçtiği üzere dellâl değildir." **Fethu'l-Bârî'**de şu bilgi verilir: Simsar, esas olarak bir işe bakan, onu gözeten kimse demek olup sonra başkası için alım satımı yüklenen kimse hakkında kullanılmıştır.[274] **Kâmûs'**ta da "simsâr, alıcı ile satıcı arasında aracılık yapan kimsedir" denir. İbnü't-Tayyib el-Fâsî de hâşiyesinde şöyle der: Simsâr, halkın dellâl diye adlandırdığı kimse olup müşteriye satıcıya ulaşmada yol gösterir (delâlet eder). Simsâr, **Meâlimü's-Sünen'**de Hattâbî'nin ve başkalarının da belirttiği gibi, Arapça olmayan bir kelime olup müellifin bu bilgiden haberi olmamıştır.

Ebû'l-Abbas el-İbyânî et-Tûnisî, simsarlar ve onlarla ilgili hükümlere dair bir eser kaleme almıştır.[275]

DOKUMACI

Sahîh-i Buhârî'**de Sehl b. Sa'd'dan şu rivayet nakledilir: Bir kadın bir hırka (bürde: çizgili bir elbise, veya siyah küçük kareli bir elbise olduğu söylenmiştir.) getirdi. (Râvi şöyle dedi: Biliyor musunuz bürde nedir? Kendisine şu cevap verildi: Evet, o kenarı ince kadifeden kumaştır, denildi) ve "Ey Allah'ın Resûlü, bunu kendi elimle dokudum, sana giydirmeye geldim." Hz. Peygamber (sav) de onu aldı...**[276]

Buhârî bu hadisle ilgili olarak "Kitâbu'l-Buyû"da "dokumacı bâbı" adıyla bir başlık açarak anılan hadisi zikretmiştir. Ayni şöyle der: "Dokunmuştur" ve "dokudum" sözleri, zorunlu olarak dokumaya delâlet eder.[277] Anılan hadisi Buhârî "Kitâbu'l-Cenâiz"deki bablardan "Resûlullah (sav) zamanında kefen hazırlayan kimse ve Resûlullah'ın bunu reddetmemesine dair bâb" başlığında da vermiş olup hadise bu yerlerde bakınız.

el-İhyâ'da "Rub'u'l-münceyât"tan "Kitabü'l-fakr ve'z-zühd"ün sonlarında Sinan b. Sa'd'dan şöyle dediği nakledilir: Kadın, Hz. Peygamber'e

274. **Fethu'l-Bârî,** IX, 234. Ayrıca bkz. s. 95.
275. Ebû'l-Abbas Abdullah b. Ahmed el-İbyânî'nin (ö. 352/964) eserinin adı **Tertîbü's-semâsire** olup Tunus Milli Kütüphanesi'nde yazması mevcuttur (bkz. **Tertîbü'l-medârik,** II, 347-353; **Terâcimü'l-müellifine't-Tûnisiyyîn,** I, 44-45).
276. Buhârî, Buyû 31, Cenâiz 29; İbn Sa'd, I, 454.
277. **Umdetü'l-kârî,** IX, 298. "Eder" kelimesi metinde "etmez" şeklindedir.

(sav) yünden siyah-beyaz benekli bir cübbe ördü ve kenarlarını da siyah yaptı. Resûlullah (sav) onu giyince "bakın ne kadar güzel ve ne kadar yumuşak!" dedi. Bir bedevi ayağa kalkıp "Ey Allah'ın Resûlü, onu bana hibe et" dedi. Resûlullah (sav), kendisinden birşey istendiğinde cimrilik etmezdi, cübbeyi ona verdi ve kendisine de başka bir cübbe dokumasını emretti. Hz. Peygamber (sav), cübbe tezgahta olduğu halde (daha bitmemişken) vefat etti.[278] Irâkî, **el-İhyâ'**nın hadislerini tahricinde şöyle der: Bu hadisi Tayâlisî ve Taberânî, Sehl b. Sa'd'ın rivayeti olarak tahric etmişlerdir. Hadis, Taberânî'nin rivayetinde bu son şekliyledir. **el-İhyâ'**nın nüshalarının çoğunda râvi Sinan b. Sa'd şeklinde geçer ki yanlıştır.[279] Hâfız İbn Hacer bu hadisi **el-İsâbe'**de Sinan b. Sa'd'dan naklederek onaylar.[280]

Derim: Bu hadisle, Hâfız İbn Kayyim'in **et-Turuku'l-hükmiyye'**de "Medine'de dokumacı yoktu, onlara elbise Yemen, Şam ve diğer yerlerden geliyor, onlar da satın alıp giyiyorlardı" sözünün[281] isabetsizliğini anlamış olursun.

Derim: Geçen kıssada, Hz. Peygamber'in (sav) kadın tarafından kendisi için yapılan hırkayı çıkarıp birinin de ondan hoşlanması üzerine ona giydirmesi ile ilgili olarak Hâfız İbn Hacer **Fethu'l-Bârî'**de "Kitâbu'l-Cenâiz"de şöyle der: Taberânî, Zem'a b. Salih'in rivayetinde, Hz. Peygamber'in (sav) kendisi için başka bir hırka yapılmasını emrettiğini, kadının hırkayı daha bitirmeden Resûlullah'ın (sav) vefatettiğini belirtir.[282] Bu esere bakınız. Ebû Dâvud et-Tayâlisî Sa'd b. Sehl'den şu rivayeti tahric eder: "Hz. Peygamber (sav) vefat etti, tezgahta kendisi için dokunan bir yün cübbe vardı." Ebû'ş-Şeyh de Sehl b. Sa'd'dan şu rivayeti nakleder: "Hz. Peygamber'e (sav) siyah-beyaz benekli yün bir cübbe dikildi ve onu giydi..." (Hadis).[283] İbnü'l-Cevzî'nin **Telbîsu İblîs'**inde şu bilgi geçer: Zübeyr b. Avvâm, Amr b. Âs ve Âmir b. Küreyz yün ve ibrişimden kumaş imal ediyorlardı.[284]

278. **İhyâu ulûmi'd-dîn,** IV, 290. Metindeki düşüklük ve farklılıklar için bu esere bakınız.
279. **age,** IV, 290, dipnot 2. Metindeki ifade **el-İsâbe'**den nakledilmiş olup burada "kendisi için başka bir cübbe dokunmasını emretti" ifadesinin yalnız Taberânî'nin rivayetinde olduğu ve râvinin de birçok **İhyâ** nüshalarında Seyyâr b. Sa'd şeklinde yanlış geçtiği kaydedilmiştir.
280. **el-İsâbe,** II, 131. Metindeki "kaziyye" kelimesi burada "kıssa" şeklinde geçer.
281. **el-Turuku'l-hükmiyye,** s. 254.
282. **Fethu'l-Bârî,** VI, 174.
283. **Ahlâku'n-Nebî,** s. 105.
284. **Telbîsu İblîs,** s. 282. Burada anılan üç sahabinin dokumacı (hazzâz) değil kasap (cezzâr) olmaları söz konusudur. Nitekim İbnü'l-Cevzî diğer kitabı **Telkîhu fuhûmi ehli'l-eser'**de (s. 454) bu üç zatın kasap olduğunu söylemekte, diğer bazı kaynaklar da bu bilgiyi te'yid etmektedir (bkz. dipnot 492). Arapça yazılışında sadece noktaların yeri fark eden bu iki kelimenin (hazzâz-cezzâr) müstensihler tarafından karıştırıldığı anlaşılmaktadır.

TERZİ

Aynî **Umdetü'l-kârî'**de, Arapça'da terzi manasına gelen "hayyât" kelimesinin, buğday satıcı manasına "hannât" ve yaprak satıcı manasına "habbât" ile karıştırıldığını söyler. Yaprak satıcılarından biri İsa b. Ebî İsa olup önce terzi idi, sonra yaprak satıcılığı yaptı.[285] İbn Sa'd'ın **Tabakât'**ında Hz. Âişe'den şöyle dediği rivayet edilir: Hz. Peygamber (sav) ev işleri yapardı, çoğu zaman yaptığı da terzilikti.[286]

İbn Kuteybe'nin el-Meârif'**inde şu bilgi verilir: Resûlullah'ın (sav) Kâbe anahtarını kendisine verdiği Osman b. Talha terzi idi.**[287] **İbn Düreyd de bunu** el-Vişâh'**da zikreder.**

Bu bilginin benzerini İbnü'l-Cevzî **Telbîsu İblîs'**te verir.[288] İbn Asâkir ve Hatîb, Sehl b. Sa'd'dan şu merfû rivayeti tahric ederler: *"Salih erkeklerin işi terzilik, salih kadınların da yün eğirmektir."*[289] **Sahîh-i Buhârî'**de şu rivayet nakledilir: "Bir terzi, Resûlullah'ı (sav) kendisi için yaptığı yemeğe davet etti. Bu yemeğe ben de Resûlullah'la (sav) birlikte gittim." Buhârî bu hadisle ilgili olarak "Kitâbu'l-Buyû"da "terzi bâbı" adıyla bir başlık açar ve anılan hadisi kaydeder.[290] Ayni **Umdetü'l-kârî'**de Hattâbî'nin şöyle dediğini kaydeder: "Bu hadiste, terzilik karşılığında ücret almanın caiz olduğuna delil vardır." O, bunu, dikişlerin (terziciliğin) görülür aynlar ve malum vasıflar olmadığı gerekçesiyle kabul etmeyenlere reddiye olarak belirtmiştir. Terzilik sanatında, Buhârî'nin zikrettiği demircilik, kuyumculuk ve marangozluk gibi sanatlardan farklı bir özellik vardır. Çünkü bu sanatkarlar demir, odun, gümüş ve altın sahibinin siparişi çerçevesinde bir sanat-ı mahz icra ederler ki bu da bir sanatta sınır ve mahiyetine vakıf olunan işler olup başkası ile karışmaz. Terzi ise çoğu zaman kendisine ait ipliklerle diker ve böylece sanata aleti de eklemiş olur. Bunlardan biri ticaret, diğeri ise icâre manası taşır ve herbirinin payı diğerinden ayırd edilemez. Sanatkarlar arasında mutad olduğu üzere, kendi ipliğiyle diktiği ve kendi boyasıyla boyadığı zaman ayakkabıcı ve boyacıda da durum böyledir.

285. **Umdetü'l-kârî,** IX, 296. Burada cümle "önce yaprak satıcısı idi, sonra buğday satıcılığı yaptı" şeklindedir.
286. İbn Sa'd, I, 366.
287. **el-Meârif,** s. 575.
288. **Telbîsu İblîs,** s. 282.
289. bkz. **Kenzü'l-ummal,** IV, 31 (nr. 9347). Ayrıca bkz. s. 187.
290. Buhârî, Buyû 30.

Bütün bunlar kıyasa göre fasid muameledir. Fakat Hz. Peygamber (sav) Şeriat'ın ilk vazedildiği zamanlarda onları bu adet üzere buldu ve bunu değiştirmedi. Zira bu durumu değiştirmeleri kendilerinden istenseydi sıkıntıya düşmüş olurlardı. Bu sebeple böyle bir muamele, insanlara kolaylık bulunmasından dolayı, kıyas dışı kalmış ve öteden beri amel buna göre yapılmış olup sahihtir.[291]

MARANGOZ

Daha önce Hz. Peygamber'in (sav) minberi konusunda, onu yapanın adı ile ilgili görüş ayrılıkları zikredilmişti. Orada, bu sanatla uğraşan yedi kişinin yardımlaşarak minberi yaptıkları hususunda delâlet mevcuttu. Nitekim Hz. Abbas marangoz hizmetçisi için "insanların işi en iyi yapanıdır" demişti.[292] Hz. Peygamber'in (sav) Tâif halkı üzerine mancınıkla atış yaptırdığı, ashaptan bir grubun bir debbâbe altında, yıkmak üzere Tâif surlarına yaklaştıkları bu debbâbenin İslâm'da yapılan ilk debbâbe olduğu gibi hususlar,[293] bu sanatın Resûlullah (sav) zamanında yüksek bir seviyede olduğunu gösterir.

ÇOCUK BEŞİĞİ

el-İsâbe'de Hz. Peygamber'in (sav) oğlu İbrahim'in biyografisinde, İsmail es-Süddî'nin Enes'ten naklettiği şu rivayeti buldum: "İbrahim, beşiği dolduruyordu."[294] Bu rivayet beşiğin ve beşik yapanın o zaman mevcut olduğunu göstermektedir. Siyer ve mevlid kitaplarında Resûlullah'ın (sav) beşiğinden sözedilir. Şihâbüddin el-Halvânî büyük **Mevlîd**'inde şöyle der: Beşik, çocuğun büyütüldüğü ve uyuması için sallandığı şeydir. Çocukluk zamanından mecaz-ı mürsel olarak yatak manasında da kullanılır. **er-Rekâik**'te şu bilgi geçer: İbn Ebi'z-Zi'b,[295] halife Mansûr ile konuştu. Konuşmasında sert ve katı olup şöyle dedi:

---

291. **Umdetü'l-kârî,** IX, 297.
292. Bu konu için bkz. I, 207.
293. bkz. s . I, 554. Bu başlık altındaki bilgiler esasen Huzâî tarafından (s. 711) verilmiş olup metinde özet olarak ve Kettâni'ye ait gibi zikredilmiştir. Metindeki hatalar için de Huzâî'ye bakınız.
294. **el-İsâbe,** I, 94.
295. İbn Ebî'z-Zi'b (ö. 158/775) için bkz. Ziriklî, VII, 61.

"Vallahi, ey mü'minlerin emîri, ben sana oğlun Mehdî'den daha nasihatçıyım!". Sonra Süfyân ile karşılaştı, Süfyân ona şöyle dedi: "Ey Ebû Hâris, şu zorbaya söylediklerinle sevindik, fakat ona dediğin 'oğlun Mehdî' sözünden hoşlanmadım." İbn Ebî'z-Zi'b ise ona şöyle karşılık verdi: "Allah seni bağışlasın ey Ebû Abdullah, hepimiz 'mehdî'yiz, hepimiz mehd'de (beşik) idik!."

Hâfız Suyûtî'nin **el-Hasâisu'l-kübrâ'**sında İbnü't-Tarrâh'ın şöyle dediği zikredilir: Ebû Abdullah Muhammed b. Mualla el-Ezdî'nin **Kitâbu't-Tarkîs'**inde[296] Halîme'nin (ra) Resûlullah'ı (sav) salladığı zaman söylediği şiirlerden şunu gördüm:

Ya Rab ona verdiğin zaman öyle bırak
Onu yükselt yücelere yücelt onu
Düşmanların onun hakkındaki bâtıl
İddialarını geçersiz kıl.[297]

el-İsâbe'de Abdullah b. Zübeyr b. Abdülmuttalib'in biyografisinde, Zübeyr b. Abdülmuttalib'in Resûlullah'ı (sav) küçükken salladığı ve şöyle dediği kaydedilir:

Muhammed b. Abdullah
Yaşadın nimet dolu bir hayat
İzzet ve yücelik içinde.[298]

el-İsâbe'de Şeyma bint Hâris'in biyografisinde de şu bilgi verilir: Muhammed b. Mualla el-Ezdî **et-Tarkîs** adlı kitabında, Şeyma'nın (ra) Resûlullah'ı (sav) sallarken şöyle dediğini zikreder:

Ey Rabbimiz bize bırak Muhammed'i
Göreyim ta ki onu onbeşinde yirmisinde
Sonra da efendi ve kadri yüce olarak
Düşman ve hasetçilerini rezil rüsvay edeyim
Ona bir yücelik ver ki sürsün sonsuz olarak

Muhammed b. Mualla şöyle der: Ebû Urve el-Ezdî bu şiiri söylediği zaman şöyle derdi: Ne güzel, Allah onun duasını ne güzel kabul etti.[299]

296. bkz. **Suppl.**, I, 174.
297. **el-Hasâisu'l-kübrâ**, I, 147.
298. **el-İsâbe**, II, 308.
299. **el-İsâbe**, IV, 344.

AHŞAPTAN KADEH YAPAN

İbn İshâk'ın Sîret'**inde Ebû Râfi' ile ilgili kıssada onun şöyle dediği kaydedilir: Ben kadeh (bardak) yapardım, onları zemzem hücresinde yontardım.**[300]

Bu bilginin aynısı Ebû Râfi'in İbn Sa'd'ın **Tabakât'**ındaki biyografisinde de geçmektedir.[301]

KUYUMCU

Buhârî "Kuyumcu ile ilgili olarak söylenenler bâbı" başlığını açar ve Hz. Ali'nin Hz. Fâtıma ile zifafa girmek istediği zamanla ilgili olarak şöyle dediğine dair rivayeti tahric eder: "Benî Kaynuka'dan (Medine yahûdîlerinden bir grup) kuyumcu biriyle, izhir[302] getirmek için benimle gelmesi hususunda sözleştim. Onu kuyumculara satıp düğün yemeğimde harcamak istedim"[303] Yine Sahîh-i Buhârî'**de, Mekke'nin bitkilerinin koparılmasını haram kılan Resûlullah'a (sav) Hz. Abbas'ın söylediği şu söz kaydedilir: "Kuyumcularımız ve evlerimizin tavanları için izhir (kesilmesi) hariç."**[304]

Hâfız İbn Hacer **Fethu'l-Bârî'**de, bu başlık altında verilen hadisle ilgili olarak şöyle der: Bu hadisten, kafir bile olsa kuyumcu ile muamelenin caiz olduğu, sözgelimi insanların en rezillerinin uğraşmasında olduğu gibi bir sanata fesat girmesinin, o sanat erbabı ile muameleyi terketmeyi gerektirmediği anlaşılmaktadır. Müellif bununla muhtemelen *"İnsanların en yalancıları boyacılar ve kuyumculardır"*[305] hadisine işarette bulunmuş olup Ahmed b. Hanbel ve başkaları tarafından tahric edilen bu hadisin isnadı "muzdarib"tir. İbn Hacer sonra şöyle der: Bu başlığı açmaktan maksat, kuyumculuğu ve Resûlullah'ın (sav) bunu onayladığını zikretmektir.[306]

---

300. İbn Hişâm, I, 646-647. Bu bilgiler metinde Kettâni'ye ait gibi görünmekle birlikte gerçekte Huzâî'ye (s. 712) aittir. Hücre kelimesi metinde "hufre" (çukur) şeklinde geçmiştir.
301. İbn Sa'd, IV, 73.
302. Kuyumcular tarafından ve ayrıca tavan kaplamasında kullanılan güzel kokulu bir ağaç.
303. Buhârî, Buyû 28.
304. Bahari, Buyû 28.
305. bkz. **el-Mekâsidü'l-hasene,** s. 76. Ayrıca bkz. s. 156 (dipnot 417).
306. **Fethu'l-Bârî,** IX, 167-168. Metinde hata ve düşüklük mevcuttur. "Muzdarib" hadis, senedi birbirine aykırı şekilde rivayet edilen ve aralarında tercih imkânı bulunmayan hadistir (Aydınlı, s. 123). Ayrıca bkz. s. 172.

el-İsâbe'de müellif, kuyumcu Ebû Râfi'in biyografisini verir ve İbrahim el-Harbî'nin **Garîbü'l-hadîs**'te "ceyyid" (sahih, makbul) bir senedle Ebû Râfi'den şu rivayeti tahric ettiğini zikreder: Hz. Ömer bana şaka yaparak şöyle dedi: "İnsanların en yalancısı kuyumcudur; 'bugün-yarın' der."[307]

Bedrüddin ed-Demâmînî **Sahîh-i Buhârî** şerhinde "Kuyumcu bâbı"nda İbnü'l-Müneyyir'den şu nakilde bulunur: Kuyumcu ile muamele konusunda bir tembih vardır. Şöyle ki kuyumculuk güzel bir sanat olup onunla uğraşan kimseyle muamelede bulunmaktan ne din ne mürüvvet bakımından kaçınmamalıdır. Bazan kişinin sanatında fesat çoğalır ve onunla yahûdîler gibi insanların en rezilleri uğraşırlar. Bu onunla meşgul olan kimsenin ne ayıplanmasını (şahitliğine engel oluşu) gerektirir ne de "adalet" konusunda derecesini düşürür. Anlaşılan şudur ki Araplar nazarında, kendisiyle uğraşılması tabiatın aşağılığı ve mürüvvetin düşüklüğüne işaret olan sanat, bu örfün geçerli olduğu zaman ve yerde onunla uğraşan için ayıplayıcıdır. Mâlikî imamlarından İbn Muharriz şöyle der: "Çöpçü, debbâğ, hacamatçı ve dokumacı gibi aşağı meslek sahiplerinin şahitlikleri, layık olmadığı halde bunu isteyerek yapan kimse dışında, reddedilmez. Böylesi kimsede reddedilmesi ise bu durumun onun aklında bir eksikliğe delâlet etmesindendir." Bu bilgi Demâmînî'nin **el-Mesâbîh** adlı eserinden nakledilmiştir.

NAKKAŞ

İbn Ebî Hâtim **el-İlel**'de, Ukaylî yoluyla, onun Abdullah b. Muhammed b. Akîl'den, onun da annesinden şu rivayetini tahric eder: "Resûlullah (sav) Akîl'in yanına girdi ve Necâşî'nin kendisine hediye ettiği küremsi yüzüğü ona hibe etti. Resûlullah (sav) ona İhlas ve Muavvizeteyn surelerini yazdırmıştı." İbn Ebî Hâtim şöyle der: Babam, hadisin "münker" ve Ukaylî'nin Abdullah b. Muhammed b. Akîl'in oğlu olduğunu, hadisinin de "leyse bi-şey" olduğunu söyledi.[308] Yine **el-İlel**'de müellif şöyle der: Babama, Kasım b. Muhammed b. Akîl'in Abdullah b.

307. **el-İsâbe,** IV, 74. Ayrıca bkz. **en-Nihâye,** III, 10 (Burada "yevm" ile "ğad" kelimeleri arasında "vâv" harfi vardır).

308. **el-İlel,** I, 489-490. "Leyse bi-şey" ifadesi, hadisin hiçbir şekilde alınmayacağını gösterir (Aydınlı, s. 89).

Muhammed b. Akîl'den, onun da Câbir'den (ra) rivayet ettiği "Necâşî Hz. Peygamber'e (sav) üstünde resim olan bir gümüş yüzük hediye etti. Hz. Peygamber onun etrafına İhlas ve Muavvizeteyn'i yazdı" hadisini sordum, hadisin münker ve Kasım'ın da "metrûkü'l-hadîs" olduğunu söyledi.[309]

Derim: "Münker" terimi hadis otoritelerince, manası bakımından münkerlik kastedilse bile, bazan "ferd" hadis için kullanılır. Bu konuda, Hz. Peygamber'in (sav) hükümdarlara yazdığı mektuplarla diğer belgeleri mühürlemek için kerim adını yüzüğüne nakşettirdiğine dair hadisler, başka hadislere ihtiyaç duyurmamaktadır. Nakışın Medine'de yapılmış olması, orada nakış yapanların varlığını gerektirir. Kelâî'nin **el-İktifâ** adlı eserinde, Muğîre b. Şu'be'nin hizmetçisi Ebû Lü'lüe'nin nakışçı, demirci ve marangoz olduğu zikredilir.

ALTINDAN BURUN YAPIMI

el-İsâbe'de müellif, Dahhâk b. Arfece es-Sa'dî'nin biyografisini verir ve İbn Mende'nin ondan şu rivayette bulunduğunu kaydeder: Kilâb savaşında onun burnu yaralandı, Resûlullah (sav) altından bir burun takmasını ona emretti. İbn Hacer, müelliflerin hadisi bu şekilde zikrettiklerini, fakat meşhur rivayete göre burnu yaralanan kimsenin Arfece olduğunu söyler.[310] **el-İsâbe**'de (III, 284) Tarafe b. Arfece'nin de biyografisine bakınız.[311] Arfece'nin bu hadisi Tirmizî'nin **Câmi**'inde de mevcut olup Tirmizî şöyle der: İlim ehlinin birçoklarından, dişlerini altınla tutturdukları rivayet edilmiştir.[312] Hz. Peygamber (sav) altının özelliğinin, kokmaması olduğuna işaret etmiştir.

Derim: Ebû Dâvud **Sünen**'inde Arfece hadisiyle ilgili olarak "Dişleri altınla tutturmaya dair hadisler bâbı" başlığını açarak şu tahricde bulunur: "Kilâb savaşında Arfece b. Esad'ın burnu kesildi. O gümüşten bir

309. **age,** I, 491. "Metrûku'l-hadîs" ifadesi, muhtelif cerh sebeplerinden biriyle tenkid edilen ravinin rivayetini gösterir ki bu hadis hiçbir şekilde alınmaz (Aydınlı, s. 99).
310. **el-İsâbe,** II, 207.
311. **age,** II, 223. Burada Tarafe için de aynı şey söylenmiş, sonra da bu konudaki görüşler zikredilmiştir.
312. Tirmizî, Libâs 31. Buradaki ifade, ilim ehlinden birçoğunun, onların (ashap) dişlerini altınla tutturduklarını rivayet ettikleri şeklindedir.

burun yaptırdı, burnu koku yapınca Hz. Peygamber (sav) ona emretti, o da altından bir burun taktı."[313]

Derim: Bu, sanat incelik ve titizliği konusunda ileri seviyeyi gösteren en büyük delildir. Çünkü altından burun yapıp onu yerine bağlamak her sanatkar veya ustanın yapabileceği bir iş değildir. İbn Sa'd **Tabakât'**da şu tahricde bulunur: "Hz. Osman, dişlerini altınla tutturmuştu."[314] Bununla, Bustânî'nin **Dâiretü'l-meârif'**te "sin" harfinde (X, 125) belirttiği üzere bazılarının diş cerrahisi ve diş yapımını yeni buluşlardan saymalarındaki isabetsizliği anlamış olursun. Bu görüş kabul edilebilir değildir. Nitekim Yunan ve Latin şairlerinin şiirlerinde yapma dişlerin anıldığı da kaydedilmektedir.[315]

ASHABIN ÇOK SAYIDA MEVCUT OLDUĞU HZ. OSMAN'IN HALİFELİĞİNİN SON ZAMANLARINDA YELDEĞİRMENİ YAPIMI

Şihâbüddin el-Mercânî'nin **Vefiyyetü'l-eslâf'**ında (s. 335) Arapların Hz. Osman'ın halifeliği sırasında hicretin 29. (650) yılında, müteaddit kutularda gidip gelen rüzgârlarla işleyen yeldeğirmenleri yaptıkları zikredilir.

RESSAM (MUSAVVİR)

Buhârî, **Sahih'**te "cansız resimleri satma ve resimlerden mekruh olanlara dair bâb" başlığını açar ve Said b. Ebi'l-Hasan'dan şu rivayeti tahric eder: Ben İbn Abbas'ın yanındaydım. Bir adam gelerek şöyle dedi: "Ey Ebû Abbas,[316] ben geçimi el sanatıyla olan bir insanım, şu resimleri yapıyorum." İbn Abbas, resim yasağına dair hadisi haber verdikten sonra şöyle dedi: "Vah sana, bunu mutlaka yapmak zorundaysan şu ağacı ve benzeri ruh bulunmayan her şeyi yap."[317]

313. Ebû Dâvud, Hâtem 7. Ayrıca bkz. İbn Sa'd, VII, 45.
314. İbn Sa'd, III, 58.
315. **Dâiretü'l-meârif,** X, 135.
316. Metinde İbn Abbas şeklinde geçmiştir.
317. Buhârî, Buyû 104. Ayrıca bkz. **Fethu'l-Bârî,** IX, 288; **el-Bahru'r-râik,** II, 31.

İmam Melikü'l-ulemâ Alaüddin b. Mesud el-Kâsânî el-Hanefî'nin **Bedâiu's-senâi' fî tertîbi'ş-şerâi'** adlı eserinde (I, 117) İbn Abbas'tan, onun bir ressamı resim yapmaktan nehyettiği nakledilir. Ressam "nasıl yapayım, bu benim geçim vasıtam?" deyince İbn Abbas "Mutlaka yapman gerekiyorsa ağaç resimleri yap" dedi. Kâsânî **Bedâi'**de şu bilgiyi de zikreder: Resim, uzaktan bakan kimse tarafından görünmeyecek kadar küçük olması halinde bir mahzuru yoktur. Çünkü putlara tapanlar, onlardan son derece küçük olanlara tapmıyorlardı. Resim yaygıda ve kıblenin arka istikametinde veya namaz kılanın ayağı altında olsa bu yaygı üzerinde namaz kılmak mekruh olmadığı gibi herhangi bir mahzuru da yoktur. Rivayet edildiğine göre Ebû Musa'ya ait bir yüzükte iki sinek şekli vardı. Hz. Ömer zamanında Hz. Danyal'a (as) ait yüzük bulunduğunda kaşı üzerinde, aralarında bulunan bir adamı yalayan iki aslan vardı.[318]

Mevâkibu Rebî'de (s. 192) de şu bilgi verilir: Hz. Danyal'ın (as) yüzüğünün nakşı, Rabbinin nimetini unutmaması için, onu yalayan iki aslan şeklinde idi. Ebû Mûsa el-Eş'arî Basra ve Fars arasında Ahvâz memleketlerinden biri olan Sus şehrindeki nehirde onun kabrini bulduğunda yüzüğü elde etmişti. Ebû Musa Hz. Danyal'ın naşını çıkarmış, kefenlemiş, namazını kılmış ve sonra da Sus nehrine defnetmişti.[319] Bu yüzük Ebû Musa'nın oğlu Ebû Bürde'nin elindeydi.

Ârif en-Nâblusî'nin **Şerhu't-Tarîkati'l-Muhammediyye'**sinde (II, 308) **el-Kâfî'**den naklen şu bilgi verilir: Ebû Hüreyre'nin yüzüğü üzerinde iki sinek şekli vardı. Danyal'ın (as) yüzüğü üzerinde de bir erkek ve bir dişi aslan ile aralarında yaladıkları bir çocuk şekli vardı. Hz. Ömer ona bakınca gözleri doldu. Şöyle ki, Danyal (as) süt bebeği iken derin bir kuyuya atılmıştı. Allah Teâlâ ona, kendisini koruyacak bir erkek ve emzirecek bir dişi aslan lutfetti, onlar da Danyal'ı (as) yalıyorlardı. Bu nakışla o, Allah'ın kendisine olan lütfunu yaşatmak (unutmamak) istedi. İbn Abbas'ın da küçük resimlerle çevrelenmiş bir ateş ocağı vardı. Hz. Danyal'ın anılan yüzüğü Hz. Ömer zamanında bulundu, o da Ebû Mûsa el-Eş'arî'ye verdi. Şöyle ki, Buhtunnasır'a "bir çocuk doğacak ve senin yokoluşun da onun eliyle olacak" dendi. O da doğan her çocuğu öldürmeye başladı. Danyal'ın annesi doğum yapınca, ölümden kur-

318. **Bedâiu's-senâi,'** I, 116.
319. bkz. **Mu'cemü'l-büldân',** III, 280.

tulması ümidiyle onu bir kuyuya attı. Allah da ona erkek ve dişi aslanı lutfetti.[320] Bu bilgi **en-Nihâye** ve **el-Feth'**de de geçmektedir.[321] Nablusî sonra da **el-Bahr'**dan şu bilgiyi nakleder: Resim dinâr ve dirhemlerin üzerinde olunca meleklerin eve girmekten çekinip çekinmeyecekleri konusunda âlimler farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Kadı Iyâz'a göre ilgili hadisler tahsis edilmiş olup bu şekiller meleklerin eve girmesine engel olmaz. Nevevî[322] ise lafzın umum ifade ettiği (ve dolayısıyla melekleri engelleyeceği) görüşündedir.[323] Sayrafî'de,[324] resimlerin örtülü olması halinde bir mahzur bulunmadığı belirtilmiş olup bu bilginin aynısı **el-Hulâsa** ve **Câmiu'l-fetâvâ'**da da geçmektedir. **Hazâinü'l-fetâva'**da[325] da geçtiği üzere, kişinin elinde resimler olduğu halde imamlık yaparsa, imamlığı mekruh olmaz.[326] **et-Tefârîk'**te kaydedildiği üzere kişi boyayla resimlenmiş bir evi yıkarsa, evin kıymetini tazmin eder, boya ve resimleri etmez.[327]

Münâvî **Şerhu'ş-Şemâil'**de "yüzük bâbı"nda İbn Cemâa'dan şu nakilde bulunur: "Hz. Peygamber'in (sav) yüzüğünde insan resmi bulunduğunu iddia eden kimse hata etmiştir." Munâvî şöyle der: Burada hatayı mutlak olarak anmak gerekmez. Zeynüddin el-Irâkî, mürsel veya mu'del hadisler ile mevkûf haberlerde (âsâr) yüzüğe resim nakşedildiğinin kaydedildiğini belirtir. Mu'del veya mürsel hadis, Abdürrezzâk'ın Ma'mer'den yaptığı şu rivayettir: "Abdullah b. Muhammed b. Akîl bir yüzük çıkardı ve Hz. Peygamber'in (sav) onu taktığını söyledi. Yüzükte aslan şekli vardı." Ma'mer şöyle der: "Arkadaşlarımızdan bazılarının o yüzüğü yıkayıp suyunu içtiklerini gördüm." Bu hadis mürsel veya mu'del olup bununla delil ortaya konulmaz. Mevkûf haberlere gelince, İbn Ebî Şeybe **Musannef'**inde "Huzeyfe'nin yüzüğünde, aralarında *'elhamdülillah'* yazılı bulunan karşılıklı iki turna, olduğu,[328] Enes'in yüzüğünde bir aslan[329] ve İmrân b. Husayn'ın yüzüğünde de

320. İbn Abbas'ın ocağıyla ilgili bilgiden sonra verilen malumat için bkz. **el-Bahru'r-râik,** II, 30.
321. İbnü'l-Hümâm, **Fethu'l-Kadîr,** I, 363.
322. Metinde Sevrî şeklinde geçmiştir.
323. bkz. **el-Bahru'r-râik,** II, 30; İbn Âbidîn, **Reddü'l-muhtâr,** I, 649.
324. Metinde geçen Samîrebî kelimesi doğru şekilde Sayrafî olmalıdır (bkz. A. Özel, **Hanefi Fıkıh Âlimleri,** s. 134).
325. Bu eser **Hizânetü'l-fetâvâ** olmalıdır (krş. A. Özel, **age,** s. 50).
326. bkz. **el-Bahru'r-râik,** II, 29.
327. **age,** II, 31; İbn Âbidîn, I, 650. Metindeki ibarede hata vardır.
328. İbn Ebî Şeybe, **el-Musannef,** V, 190 (nr. 25100).
329. **age,** V, 190 (nr. 25102)

kılıç kuşanmış bir insan şekli işlenmiş olduğuna[330] dair haberler tahric eder. Zeynüddin el-Irâkî şöyle der: Bunlar mevkûf haber olup delil sayılamazlar. Bazıları da sahih değildir. Enes'in haberi dışında illetsiz olmayanı da yoktur. Onun haberi de resim yasağı ile ilgili sahih hadislere aykırıdır.

Derim: İmrân'ın yüzüğü ve ona insan resmi nakşedildiğine dair bu kıssayı İbn Sa'd da **Tabakât'**da (VI, 5) onun biyografisinde verir.[331] Enes'in haberi de "Enes'in yüzüğünde bir kurt veya tilki vardı" lafzıyla orada geçer (VII, 11).[332] **Tabakât'**da Kadı Şureyh'in biyografisinde, onun yüzüğünde, aralarında bir ağaç bulunan iki aslan olduğu,[333] Ebû Ubeyde b. Abdullah b. Mesud'un biyografisinde, onun yüzüğünde, dağlar arasında iki turna veya turna başı olduğu (VI, 146) zikredilir.[334] Yine **Tabakât'**da (VI, 210) büyük imam Dahhâk b. Müzâhim'in biyografisinde, onun gümüş bir yüzüğü, kupa (kadeh) benzeri bir kaşı ve nakşının da kuş şekli olduğu zikredilir.[335]

Hamza Fethullah el-Mısrî'nin **el-Mevâhibü'l-fethiyye fî ulûmi'l-luğati'l-Arabiyye** (I, 235) adlı eserinde, Muâviye b. Ebû Süfyân'ın, üzerinde kılıç kuşanmış halde resmi bulunan dinârlar bastırdığı zikredilir. Fakat allâme Türk veziri Cevdet Paşa **Tarih'**inin mukaddimesinde şöyle der: Bazı tarihçiler Muâviye ile Hâlid b. Velîd'in kılıç kuşanmış olarak resimlerinin sikkeye basıldığını nakletmişler ve Vâsıf Efendi de onları izleyerek Muâviye b. Ebû Süfyân'ın kılıç kuşanmış resmini sikkeye nakşettiğini kaydetmişse de mezkur rivayetin nakli sübut ve sıhhat derecesine ulaşmamıştır (**Cevdet Tarihi'**nin Arapça tercümesi, s. 270).[336] Bu hususta "Birinci Bölüm"de yastıkla ilgili olarak geçen bilgilere bakınız.[337]

Ebû'l-Kasım et-Tücîbî **Rihle'**sinde şöyle der: Uzun ömürlü sadûk müsnid Nâsirüddin Ebû Hafs b. Abdülmun'im ed-Dımaşkî, kendisine "kırâat"ımla bize faziletli ve fakih imam Şeyh Muvaffakuddin Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Makdisî'den

330. **age,** V, 191 (nr. 25104).
331. İbn Sa'd, VII, 10.
332. İbn Sa'd, VII, 18.
333. İbn Sa'd, VI, 139.
334. İbn Sa'd, VI, 210. Metinde hata olup aslına bakılmalıdır.
335. İbn Sa'd, VI, 301.
336. Cevdet Paşa, **Tarih,** I, 241-252.
337. bkz. I, 168, 612.

şunu haber verdi: Bize rivayet edildiğine göre Ömer b. Hattâb (ra) Şam'a gittiğinde, ehl-i kitab kendisi için yemek yapıp onu davet ettiler. Yemeğin nerede olduğunu sorunca, kilisede olduğunu söylediler. Hz. Ömer oraya gitmeyi hoş bulmadı ve Hz. Ali'ye halkla birlikte gitmesini söyledi. O da müslümanlarla birlikte gitti, kiliseye girip yemek yediler. Hz. Ali resimlere bakmaya koyuldu ve şöyle dedi: "Ne olurdu emîrü'l-mü'minîn (kiliseye) girse ve yemekten yeseydi!." Ben bu olayı adı geçen İmam Muvaffakuddin İbn Kudâme'nin **Zemmü'l-müvesvisîn ve zemmü'l-vesvese**[338] adlı eserinde bizzat gördüm (Mısır baskısı, s. 19).

Hanbelilerin büyük kitaplarından, Şeyh Mansûr b. İdris el-Hanbelî'nin **Keşşâfü'l-kınâ an metni'l-İknâ**[339] adlı şerhinde, asıl metinde geçen "velimeye (düğün yemeği) davet edilen kimse, orada canlılara ait resimler işlenmiş perdeler görse, eğer onları indirmek veya resimlerin başlarını kesmek imkânı varsa bunu yapar, değilse bunlar izale olunmadıkça orada oturması mekruh olur" şeklindeki bilgi verilirken müellif şöyle der: **el-İnsâf** adlı eserde, mezhepte kuvvetli görüşün bunun haram olmadığı şeklinde olduğu kaydedilir.[340] Yine **Keşşâfü'l-kınâ**'da "Hz. Peygamber (sav) Kâbe'ye girip orada Hz. İbrahim ile İsmail'i fal oklarıyla kura çekerken gösteren resimleri görünce, 'Allah onlara lanet etsin, biliyorlar ki Hz. İbrahim'le İsmail fal oklarıyla asla kura çekmemişlerdi'. Bu hadisi Ebû Dâvud rivayet eder"[341] şeklinde metinde geçen bilgiden sonra da müellif şöyle der: Kilise[342] ve havralara girmek haram olmayıp buralar da resimlerden hali değildir. İçinde resim olduğu için meleklerin bir eve girmemesi, o evde köpek bulunmasında olduğu gibi, eve girmenin haram oluşunu gerektirmez. Yanlarında çan bulunan kimselere eşlik etmek de meleklerin onlara eşlik etmemelerine rağmen haram değildir. O halde davete icabette bulunmamak, böyle yapanı (resim bulunduranı) cezalandırmak ve yaptığından vazgeçirmek maksadıyla mubah olur.[343]

Mısırlı âlimlerden biri şöyle der: Araplar Abbasiler devrinde duvarlara ve kitap sayfalarına şematik harflerle son derece itinalı resimler yapmışlardır. Biz, hicrî üçüncü yüzyıla tarihlenen eski bir kitaba muttali ol-

338. bkz. **Suppl.**, I, 689.
339. Metinde "keşşâf" kelimesi "keşf," "an" harfi de "alâ" şeklinde geçer.
340. **Keşşâfü'l-kınâ**, V, 170.
341. Ebû Dâvud, Menâsik 92; Buhârî, Meğâzî 48.
342. Metinde "kenâis" kelimesi "kitâbiyyîn" şeklinde geçmiştir.
343. **Keşşâfü'l-kınâ**, V, 170.

duk ki müellifi onda bir grup seçkin şahsiyetin resmini yapmıştı. Son olarak da IV., V. ve VI. yüzyıllara tarihlenen birçok kitaba vakıf olduk. Kim Endülüs tarihini okursa, halife Abdurrahman en-Nâsır'ın hakkında darb-ı mesel söylenen Kasru'z-Zehrâ'yı yaptırdığını, onu cariyesi Zehrâ'ya mesken yapıp onun adıyla adlandırdığını ve kapısı üzerine şematik resme sembol olarak onun resmini yaptırdığını görür.

Şerîf Ebû Abdullah el-Cevvânî **en-Nukat ale'l-hitat** adlı kitapta şöyle der: Halife Âmir-Biahkâmillâh[344] ahşaptan büyük bir bina yaptırdı. Çeşitli renklerle boyanmış bu yapının üstüne şairlerle memleketlerinin resimlerini yaptırdı. Onların her birinden de medhe dair birer kıta şiir istedi ve bu şiirler her şairin başı yanına yazıldı. Her birinin resminin yanıbaşına da süslü zarif bir raf yaptırdı. Âmir bu yapıya girince şiirleri okudu ve sevinç duydu. Her rafa da her biri elli dinâr ihtiva eden kapalı (mühürlü) birer kese konulmasını ve her şairin girip kendi kesesini bizzat almasını emretti ki birçok şairdiler. Endülüs'te Gırnata'da Elhamra sarayı harabeleri içinde hicrî VIII. yüzyıla ait olduğu anlaşılan ve Arap üslübu üzere, kadıları gösteren bir resim bulundu.

Derim: Endülüslü kadılara ait anılan resmin aslından çekilmiş fotoğrafını gördüm. Paris'te Millî Kütüphane'ye giden biri, VI-VII. yüzyıllarda yaşamış bir astronomi âlimine ait ve birçok tanınmış müslüman şahsiyetlerin resimleri bulunan tarihe dair bir kitap gördüğünü söyledi. Bunlardan biri de Hz. Peygamber'in (sav) resmiydi. Anlaşılan bu resim hayalî olup gerçek değildir. Makrizî'nin **el-Hıtat**'da **Dav'u'n-nibrâs ve ünsü'l-cüllâs fî ahbâri'l-muzavvikîn mine'n-nâs** adlı bir eserden nakilde bulunduğunu ve bunun ressamların biyografilerine dair kaleme alınmış bir eser olduğunu söylediğini gördüm.[345] Tabip ez-Zehrâvî'nin 584 (1188) yılına tarihlenen ve cerrahî aletlerin son derece özenle yapılmış resimlerini ihtiva eden cerrahîye dair bir kitabı vardır. Bu aletlerden bazılarının, yakın zamanlarda bulunmuş olduğu sanılan cerrahî aletlerin benzerleri olduğu bu resimlerden anlaşılmaktadır. Ferid Vecdî'nin **Dâiretü'l-Meârif**'inde "Kitâb" maddesine bakınız.[346] Ben Şam'da Şeyhü'l-Ekber Muhyiddin İbnü'l-Arabî ve Veliyüddin İbn Haldûn'un elle yapılmış birer resmini gördüm. İbn Haldûn'un İspanya şehirlerinden Escurial'de bulun-

344. bkz. N. A. Koening, "Âmir," **İA,** I, 407. Ölüm tarihi miladî 1130'dur.
345. **el-Hıtat,** II, 318.
346. **Dâiretü'l-meârif,** VIII, 76.

muş bir resminden çekilmiş fotoğrafı bende mevcuttur. Allah en doğrusunu bilir.

LAMBADA YAKMAK VEYA GEMİ KERESTESİNE SÜRMEK İÇİN İÇYAĞI KULLANILMASI

Sahîh-i Buhârî'de Câbir'den (ra), fetih yılı Mekke'de Hz. Peygamber'in (sav) şöyle dediğini duyduğu nakledilir: "Allah ve Resûlü şarap, ölmüş hayvan eti, domuz ve put satımını haram kılmıştır. Şöyle denildi: 'Ey Allah'ın Resûlü, ölmüş hayvanın içyağı ile gemi cilalanması, deri yağlanması ve insanların aydınlanmada kullanmasına ne dersiniz?' Resûlullah (sav) bunun üzerine şöyle buyurdu: Hayır, o haramdır. Allah yahûdîlere lanet etsin, Allah ölü hayvanların içyağını haram kılınca onu erittiler, sonra da satıp bedelini yediler."[347] Ali el-Kârî **Şerhu'l-Mişkât**'te "onunla gemi cilalanması" sözü ile ilgili olarak şöyle der: "gemilerin kerestelerini." Nevevi "o haramdır" ifadesiyle ilgili olarak "o zamiri satışa râcidir, faydalanmaya değil" der. Şâfiî ve talebelerine göre de doğru görüş budur. Ulemanın çoğunluğuna göre ise ondan faydalanma kesin olarak haramdır. Bu, yasağın umum ifade etmesinden dolayıdır. Ancak bundan tahsis edilen tabaklanmış deri bu hükmün dışındadır. Bizim mezhebimizde (hanefiler) sahih görüş, hariçten pislenmiş zeytin yağı, sade yağ vb. yağların aydınlatma vb. yerlerde kullanılmasının caiz olduğudur; zeytin yağının sabun yapılması, pislenmiş balın arılara, ölü hayvan etinin köpeklere ve yiyeceğin de hayvanlara yedirilmesi gibi. Ebû Hanîfe ve talebeleri, satıcının açıkça söylemesi halinde pislenmiş zeytin yağının satışını caiz görmüşlerdir.[348]

SÜT SATIŞI

Ebubekir b. Ebî Meryem şöyle der: Mikdâm b. Ma'dikerib'in bir cariyesi vardı, süt satıyor ve Mikdam da parayı alıyordu. Kendisine "subhanallah, süt satıp parasını mı alıyorsun?" dediler. O "evet, bunda bir mahzur yoktur, Resûlullah'ı (sav) duydum şöyle diyordu: Bir zaman gelecek,

347. Buhârî, Buyû 112.
348. **Mirkâtü'l-mefâtîh,** III, 292. Metinde birçok hata olup aslına bakılmalıdır.

dinâr ve dirhemden başka bir şeyin faydası olmayacaktır" karşılığını verdi. Tebrîzî bu hadisi **Mişkât**'da Ahmed b. Hanbel'e isnadla vermektedir.[349] Ali el-Kârî, **Mişkât** şerhinde hadisle ilgili olarak Tîbî'den naklen şöyle der: Bunun manası şudur: İnsanlara kazançtan başka birşeyin faydası olmayacaktır. Zira onu terkederlerse harama düşeceklerdir. Nitekim birine "kazanç seni dünyaya yaklaştırıyor" denilince şu karşılığı vermişti: "Hayır, beni dünyaya yaklaştırmıyor, beni ondan koruyor." Selef âlimleri şöyle derdi: "Ticaret yapın ve kazanın, öyle bir zamandasınız ki biriniz muhtaç duruma düşecek olursa yiyeceği ilk şey dini olacaktır!." Rivayet edildiğine göre Süfyân'ın bir malı vardı, onu karıştırıp duruyor ve şöyle diyordu: "Eğer bu olmasaydı, Abbasîler beni mendil gibi pisliklerini silmede kullanırlardı."[350]

DEMİRCİ

Sahîh-i Buhârî'**de Enes b. Mâlik'ten şu rivayet nakledilir: "Resûlullah (sav) ile birlikte demirci Ebû Seyf'in yanına girdik. O, İbrahim'in süt babasıydı."**[351] **Çünkü hanımı Ümmü Bürde ona sütünü emdirmişti.** el-İstîâb'**da, Hz. Peygamber'in (sav) oğlu İbrahim'in vefatı olayı ile ilgili olarak Enes'in şöyle dediği zikredilir: Hz. Peygamber (sav) gitti, ben de kendisiyle birlikte gittim. Ebû Seyf'i körüğünü üflerken bulduk. Ev dumanla dolmuştu. Hz. Peygamber'in (sav) önünde süratle giderek Ebû Seyf'e vardım ve ona "Ey Ebû Seyf, dur, Resûlullah geldi" dedim, o da durdu.**[352]

Derim: Buhârî **Sahîh**'te "demirci bâbı"[353] başlığına yer verir. Hâfız İbn Hacer şöyle der: Bu başlıktaki "kayn" kelimesi "kâf" harfinin fethasıyla okunur. İbn Düreyd şöyle der: "Kayn, esas olarak demirci demektir. Sonra Araplar her sanatkâr için bunu kullandılar." Zeccâc şöyle der: "Kayn, mızrak demirlerini yapana ve demirciye denir." Buhârî (başlıkta kayn ve haddâd kelimelerini kullanmakla) sanki iki kelimenin ayrı manalara geldiğini esas almıştır. Bu başlık altında zikrettiği hadiste yalnız "kayn" ke-

349. **Mişkâtü'l-Mesâbîh,** II, 78. (nr. 2784).
350. **Mirkâtü'l-mefâtîh,** III, 299. Metindeki hata için aslına bakılmalıdır; ayrıca bkz., I, 50.
351. Buhârî, Cenâiz 44.
352. **el-İstîâb,** I, 42. Ebû Seyf, burada Ebû Yusuf şeklinde geçmiştir.
353. Buhârî, Buyû 29.

limesi geçmekte olup anlaşılan Buhârî, hükümde aynı olmaları sebebiyle demirciyi de ona ilhak etmiştir.[354]

Buhârî'nin zikrettiği hadis Habbâb'ın rivayeti olup o şöyle der: "Câhiliyye devrinde kayn idim. Âs b. Vâil'de alacağım vardı, almak için ona gittim. O 'Muhammed'i inkâr etmedikçe sana vermem' dedi. Ben de 'Allah seni öldürüp tekrar sen dirilinceye kadar inkârda bulunmam' dedim... (Kıssa). Aynî **Umdetü'l-kârî**'de Mukâtil'in şöyle dediğini kaydeder: "Habbâb, Âs'a bazı mücevherler yapmıştı. Ücretini isteyince o şöyle dedi: Siz cennette ipek, altın, gümüş ve genç hizmetçiler olduğunu mu iddia ediyorsunuz? Habbâb, evet dedi. Âs da şöyle dedi: Sana, alacağını cennette vereceğim." Vâhıdi şöyle der: Kelbî ve Mukâtil, Habbâb'ın "kayn" olduğunu söylerler.[355] Aynî sonra şöyle der: Hadisten, demircinin "âdil" (şahitlik şartlarına sahip) olması halinde, sanatıyla uğraşmasının kendisine bir zararının olmayacağı anlaşılmaktadır. Ebû'l-Atâhiyye şöyle der:

> Dikkat edin, takva yücelik ve ululuktur
> Dünyaya olan sevginse aşağılık ve yokluk
> Hür ve takva sahibi insana bir noksanlık yoktur
> Müttaki olduktan sonra işi ister dokumak ister kan almak olsun.[356]

el-İsâbe'de (s. 27) Hâris b. Kelede'nin azatlısı Ezrak b. Ukbe es-Sekafî'nin biyografisini vererek şöyle der: O, Hz. Peygamber (sav) Tâif'i kuşattığı sırada İslâmiyyet'i kabul etmişti. O demirci (haddâd) ve kuyumcu (kayn) idi.[357] Şeyh Künti'nin **el-Ecvibetü'l-mühimme**'sinde şu bilgi verilir: İslâm devletinde demir ve gümüş sanatkarlığının temeli şuna dayanır: Hz. Peygamber (sav) Hayber'i fethettiği sırada esirler arasında 30 "kayn"ı esir almıştı. Bunlar komisyoncu (simsar), sanatkar ve demirci (haddâd) idiler. Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: *"Onları müslümanların arasına bırakın; sanatlarından faydalansınlar ve onunla düşmanlarına karşı cihâdda güç kazansınlar."* Bu sebeple bırakılıverdiler. Onlardan sanat öğrenenler sanatkar veya muallim diye adlandırıldılar. Onlara ise "kayn" denildi ve bunlar o günden başlayarak halkın büyüklerinin himayesine girdiler. Bu rivayeti Hatîb el-Kastallânî tahric etmiştir.

354. **Fethu'l-Bârî,** IX, 168; **Umdetü'l-kârî,** IX, 294. Ayrıca bkz. **EI,** IV, 819.
355. **Umdetü'l-kârî,** IX, 295.
356. **age,** IX, 296.
357. **el-İsâbe,** I, 29.

el-İsâbe'de müellif, Bişr b. Kays et-Temîmî'nin biyografisini vererek İbn Şâhin'in Bişr b. Kays'tan şu tahricde bulunduğunu zikreder: Bişr, oğlu Ruhaym'la birlikte Hz. Peygamber'e (sav) geldi. Yaptığı bir yeminden dolayı, her ikisi bir zincirle bağlıydılar. Resûlullah (sav) "Ey Bişr, onu kopar, senin üzerinde yemin yoktur!" buyurdu, o da zinciri kesti ve müslüman oldu.[358]

Derim: Hâfız İbn Hacer **Fethu'l-Bârî**'de "Kitâbu'l-Cihâd"da "zincirlere vurulmuş esirler bâbı"nda, **el-İsâbe**'de İbn Şâhin'e isnadla zikrettiği bu hadisten habersiz olmuştur. Orada ise İbrahim el-Harbî'den, gerçek anlamda zincirlerin varlığını nefyeden bir rivayet nakletmiştir.[359]

Buhârî "Kitâbu't-Tefsîr"de Âl-i İmrân sûresinde *"Siz insanlar arasından çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz"* (Âl-i İmrân 2/110) âyetiyle ilgili olarak Ebû Hureyre'den (ra) şu rivayeti tahric eder: "İnsanların insanlara en hayırlı olanı, onları boyunlarında zincirlerle getirip İslâm'a sokanlardır..."[360]

BİNA USTASI

Hz. Peygamber'in (sav) yaptığı binalar: Hz. Peygamber (sav) Medine'ye ilk geldiği sırada Kuba mescidini inşa etti[361] ve temelin atılmasına bizzat nezaret etti. Süheylî er-Ravdü'l-ünüf'**te şöyle der: İbn Ebî Hayseme şunu zikreder: "Resûlullah (sav) Kuba mescidini inşa ettiği zaman kıblesine taş koyan ilk kimse o oldu. Sonra Ebubekir bir taş getirip koydu, sonra Ömer bir taş getirip Ebubekir'in taşının yanına koydu, sonra da insanlar binayı yapmaya koyuldular." Süheylî şöyle der: İslâm'da yapılan ilk mescid budur.[362]**

---

358. **el-İsâbe,** I, 154-155; **age,** Ali M. el-Bicâvî neşri, I, 304. Metinde Ruhaym kelimesi Rucayh şeklinde geçmiş, iki "yemin" kelimesi de düşmüştür. Halife'nin babası Bişr'in biyografisinde (I, 307-308) bunun benzeri bir bilgi verilmiş olup Bişr'in malına ve oğluna kavuşması halinde zincirli olarak hac yapmaya yemin ettiği kaydedilir.

359. Buhârî, Cihâd 144; **Fethu'l-Bârî,** XII, 112. Burada Resûlullah'ın "Ümmetimden bazı insanların zincirlere vurulmuş olarak zorla cennete sevkedildiklerini gördüm" buyurduğu, kim oldukları sorulunca da "Muhacirlerin esir alıp zorla İslâm'a soktukları Acemlerden bir kavim" cevabını verdiği kaydedilerek İbrahim el-Harbî'nin gerçek zincirin söz konusu olmadığı, zorla İslâm'a sokulup bundan dolayı cennete girmelerinden dolayı böyle denildiğini söylediği belirtilir.

360. **Fethu'l-Bârî,** XII, 111.

361. bkz. İbn Hişâm, I, 494.

362. Süheyli, IV, 254. Metinde **er-Ravdü'l-ünüf** kelimesi **er-Ravda,** İbn Ebî Hayseme de İbn Kuteybe şeklinde geçmiştir. Süheylî'nin son sözü de şöyledir: "Bundan, İslâm'da ilk mescid yapanın Resûlullah olduğu anlaşılmaktadır."

LİDERLERİN MİLLÎ VE DİNÎ YAPILARA TEMEL TAŞI KOYMALARININ KAYNAĞI

Bu hususta temel esas, bir önceki başlık altında verilen bilgilerden anlaşılmaktadır.

DEVLET BAŞKANININ MESCİD YERİNİ TAYİNİ VE KIBLE YÖNÜNÜ ÖĞRETMESİ

el-İsâbe'de (I, 30) müellif, Üsâme el-Hanefî'nin biyografisini verir ve Bâverdî'nin onu sahabeden saydığını ve Muâz b. Abdullah b. Hubeyb yoluyla bir adamdan, onun da Üsâme el-Hanefî'den şöyle dediğini tahric ettiğini zikreder: Resûlullah'a (sav) ashabı içinde pazarda rastladım, onlara "Resûlullah nereye gitmek istiyor?" diye sordum, "bir kavme mescid yerini tesbite gidiyor" dediler.[363] Yine **el-İsâbe'**de (I, 220) müellif, Câbir b. Üsâme el-Cühenî'nin biyografisini verir ve Buhârî'nin **Târîh'**inde,[364] İbn Ebî Âsım'ın, Taberânî ve başkalarının Üsâme b. Zeyd yoluyla, onun Muâz b. Abdullah b. Hubeyb'den, onun Câbir b. Üsâme el-Cühenî'den şu rivayetini tahric ettiklerini zikreder: Resûlullah'a (sav) ashabı içinde pazarda rastladım. Onlara nereye gitmek istediğini sordum, "senin kavmin için bir mescid (yeri) belirledi" dediler. Geri döndüm, kavmim, "Resûlullah bize bir mescid yeri tesbit etti ve kıbleye bir odun parçası dikti" dediler.[365]

DEVLET BAŞKANININ BİR YERİ MESCİD EDİNMESİ KONUSUNDA KENDİSİNE VEKALET EDECEK KİMSEYE EMRİ

el-İsâbe'de Abdullah b. Umeyr es-Sedûsî'nin biyografisinde onun dedesinin, Resûlullah'ın (sav) yanından bir su matarası getirdiği ve Resûlullah'ın ona şöyle buyurduğu zikredilir: "Memleketine vardığın zaman bu suyu o yere serp ve orayı mescid edin." Bu hadisi Taberânî **el-Mu'cemü'l-evsat'**da tahric etmiştir.[366]

---

363. **el-İsâbe,** I, 32. Metinde Bâverdî ismi Bârûdî, Hubeyb de Cüneybe şeklinde geçmiş olup ayrıca düşüklük de mevcuttur.
364. **el-Târîhu'l-kebîr,** II, 202.
365. **el-İsâbe,** I, 211. Ayrıca bkz. İbn Şebbe, I, 79; Umerî, **el-Hiref ve's-sınâât,** s. 209.
366. **el-İsâbe,** II, 355.

MEDİNE MESCİDİ (MESCİD-İ NEBEVÎ)

Sahîh-i Buhârî ve diğer kaynaklarda geçtiği üzere Hz. Peygamber (sav) mescidin yerine sahip olan Benî Neccâr'a haber gönderip onlara şöyle buyurdu: "Şu bahçenize fiat biçin." Onlar da "hayır, Allah'a andolsun onun bedelini, Allah'ın lutfedeceği dışında istemeyiz" dediler. Bunun üzerine ashap hurma ağaçlarını mescidin kıblesine dizdiler, mescidin iki yanına (temellerine) da taş koydular. Kayayı naklederken "Allahım, yok ahiret hayırından başka hayır/Yardım et ensar ve muhacirlere" şiirini okuyorlardı.[367] İbn İshâk şöyle der: Nebi (sav), müslümanları çalışmaya teşvik için mescidin yapımında çalıştı.[368] İbn Cemâa şöyle der: Hz. Peygamber (sav) mescidin yapımını emretti, mescid kerpiçle yapıldı, temelleri taşla, direkleri hurma ağacı gövdesi, tavanı da hurma dallarından yapıldı. Kıbleye gelen taraftan arkaya doğru uzunluğu 100 arşın, diğer iki taraftan da bu kadardı. Böylece mescid kare şeklinde idi. Temel yerden yaklaşık üç arşın yüksekliğinde taştandı, üstü de kerpiçle inşa edildi.[369]

ALLAH RESÛLÜ'NÜN MESCİD-İ NEBEVÎ'Yİ ÜÇ KEZ İNŞASI VE BUNLARDAN BİRİNİN DİŞİLİ-ERKEKLİ KERPİÇLE OLDUĞU

el-Fecru's-sâti'de "mescidin yapımı bâbı"nda İbn Atıyye'nin **Tefsîr'**inden şu nakilde bulunulur: Hz. Peygamber (sav) mescidini üç defa inşa etti. İlkinde "semît" ile, yani bir kerpiçin önüne birini koymak suretiyle; ikincisinde "dafra"[370] ile, yani duvarın enine bir buçuk kerpiç koyarak; üçüncüsünde ise dişili-erkekli, yani iki kerpiç üzerine enine iki kerpiç koymak suretiyle yaptı.[371]

ALLAH RESÛLÜ'NÜN EVLERİ

Allah Resûlü (sav) mescidi yaptıktan sonra, mescidin yanına evlerini (hücrelerini) kerpiçle yaptırdı. Evlerin tavanı hurma gövde ve dalla-

367. Buhârî, Salât 48, Buyû 41. Metinde hata ve düşüklük mevcuttur.
368. İbn Hişâm, I, 496.
369. Metinde "cerîd" kelimesi "cedîd" şeklinde geçmiştir. Ayrıca bkz. **el-Hiref ve's-sınâât,** s. 210-215.
370. Metinde bu şekilde geçen kelime asıl kaynakta "saîde" şeklinde geçer.
371. İbn Atıyye, **el-Muharrerü'l-vecîz,** VIII, 274-275.

rıyla, etrafı (duvarları) kerpiçle, iç bölümler ise çamurla sıvanmış hurma dalları ve yünden çullarla yapılmıştı. Bu hücrelere hava geçişini güzel sağlayacak, giriş ve çıkışı kolaylıkla ve süratle temin edecek kapılar koydu. Hz. Âişe'nin evi, Hz. Fâtıma'nın evinin sırasında idi ve kıble tarafına açılan bir kapısı vardı. İbn Zebâle'nin şu sözleri de bunu teyid eder: Hz. Hafsa ile Hz. Âişe'nin evleri arasında bir yol vardı, her ikisi evlerinde bulundukları halde, evlerinin yakınlığından dolayı birbiriyle karşılıklı konuşuyorlardı. Hz. Hafsa'nın evi, Hz. Âişe'nin güney-doğusunda bulunan Âl-i Ömer'in kulübesinin sağında idi. Bu ikisinin evlerinin aşağısında Resûlullah'ın (sav) diğer hanımlarının evleri yer alıyordu. Hz. Fâtıma'nın evinde, babasının evine bakan bir pencere kafesi vardı. Hz. Peygamber (sav) oradan onun durumuna muttali oluyordu.[372]

Süheylî **er-Ravdü'l-ünüf**'te şöyle der: Hz. Peygamber'in (sav) evleri dokuz taneydi, bazıları çamurla sıvanmış hurma dallarından ve tavanları da hurma dallarındandı. Bazıları ise üstüste konulmuş taşlarla yapılmış ve tavanları yine hurma dallarındandı. Her evin bir hücresi vardı; Hz. Peygamber'in (sav) hücresi, Ar'ar ağacıyla tutturulmuş kıl örgülüydü.[373]

Derim: Evlerin sayısının dokuz olduğunu ve her evde zaruri olarak bir tuvalet, yıllık zahire yeri ve mutfak, halkla görüşmek için bir yer, Resûlullah'ın (sav) pâk hanımlarıyla geceleyeceği bir yer bulunduğunu bildikten sonra bunlara silah ve nakil aletlerini depolama yeri, koyun, sığır, at, deve, eşek ve Resûlullah (sav) ile beytülmâle ait malların konulduğu yerleri, misafir evi, hapishâne, hasta yeri, Ehl-i Suffe'nin barınağı ile diğer ihtiyaçları için ayrılan yerleri de ilave ettiğiniz zaman bu yapıların büyüklüğünü ve bu bölümlerin genişliğini anlamış olursunuz. Yapı için gerekli olan bu bölümleri çoğu kimse bilmez ve zannederler ki Resûlullah'ın (sav) evleri son derece dar ve az sayıda idi. Andolsun, Hz. Peygamber (sav) başlangıçta bu kadarını yapmış olur da sonra bundan daha genişini nasıl yapamaz. Eğer Medine'de hicretten sonra, on yıldan fazla yaşayıp da savaşlardan, ordular çıkarmak ve etrafa seriyyeler göndermekten başka işlerle uğraşabilseydi bakınız neler yapardı.

372. Bu konuda bkz. Semhûdî, **Vefâü'l-Vefâ,** I, 326; **el-Hiref ve's-sınâât,** s. 200-205.
373. Süheylî, IV, 267; **Vefâü'l-Vefâ,** I, 329.

ALLAH RESÛLÜ'NÜN OTURMASI İÇİN SEKİ

Ebû Muhammed İbn Hayyân Ahlâku'n-Nebî'**de Ebû Hureyre ile Ebû Zer'den nakledilen şu rivayeti zikreder: Hz. Peygamber (sav) ashabının arasında otururdu; bir yabancı geldiğinde hangisinin o olduğunu bilmez ve sorardı. Kendisine yabancı biri geldiğinde onu tanıyabilmesi için oturacağı bir yer (seki, taraça) yapmayı Resûlullah'tan istedik ve kendisine çamurdan bir seki yaptık. Onun üzerinde oturuyor, biz de iki yanında oturuyorduk.**[374]

Hadis bu şekliyle **Sahîh-i Müslim'**de "Kitâbü'l-İmân"da Cebrâil'in gelişi kıssasında geçmektedir.[375] Huzâî'nin bu hadisi adı geçene isnadla yetinmesi bir dikkatsizlik ve gaflettir. Bu sekinin yeri, şimdi Mescid-i Nebevî'deki elçiler sütunudur. Mescid-i Nebevî ile ilgili tarihlerde, bu yerin bu adla tanınmasının, Hz. Peygamber'in (sav) kendisine geldikleri zaman Arap elçilik heyetlerini karşılamak için orada oturmasından dolayı olduğu kaydedilir. Semhûdî **el-Vefâ'**da,[376] Seyyid Ca'fer el-Berzencî de **en-Nüzhe'**de bu sütundan sözederler.

İSLÂM'DA İLK BİNA USTASI

Nefhâtü'l-hadâik ve'l-hamâil fî zikri'l-ibtidâ' ve'l-ihtirâ li'l-evâil **adlı eserde, İslâm'da ilk bina (yapı) ustasının Ammâr b. Yâsir olduğu zikredilir.**[377]

ALLAH RESÛLÜ'NÜN, BİNALARIN SIHHÎ ESASLARA GÖRE YAPILMASINI EMRETMESİ

Beyhakî **Şuabü'l-imân'**da şöyle der: Bize Ebû Abdullah el-Hâfız haber verdi, ona Ebû Muhammed b. Ca'fer b. Dürüsteveyh el-Fârisî haber verdi, ona Utbe el-Hımsî anlattı, ona İsmail b. Ayyâş, Ebubekr el-Hüzelî'den, o da Behz b. Hâkîm'den, o babasından, o da kendi baba-

374. **Ahlâku'n-Nebî,** s. 60. Metindeki hatalar için aslına bakınız.
375. Bu hadis Ebû Dâvud'un **Sünen'**inde (Sünne 16) geçmekte olup anılan yerde bulunamamıştır.
376. **Vefâü'l-Vefâ,** I, 318-319.
377. bkz. İbn Hişâm, I, 498; **Vefâü'l-Vefâ,** I, 236.

sından şöyle dediğini rivayet etti: *"Ey Allah'ın Resûlü, komşumun benim üzerimdeki hakkı nedir?"* dedim. Şöyle buyurdu: *"Hastalanırsa ziyaret etmen, ölürse cenazesine katılman, senden borç isterse vermen, çıplaksa örtmen (giyeceği yoksa giydirmen), bir hayra nail olursa tebrik etmen, bir belaya uğrarsa teselli etmen, binanı onunkinden yüksek yaparak rüzgâr almasını engellememen, kendisine ondan biraz vermedikçe tencerenin kokusuyla ona eziyet etmemen."*[378] Beyhakî bu hadisinin isnadının zayıf olduğunu, şahidleri bulunduğunu söyler. İbn Adî **el-Kâmil**'de Ömer b. Şuayb yoluyla, onun babasından, onun da kendi babasından merfû rivayeti olarak bunun benzerini tahriç eder. Bu rivayette şu ifade yer alır: "Onun müsaadesi olmadan binanı ondan yüksek yapıp rüzgar almasını önleme." Hâfız Suyûtî'nin **Kevkebü'r-Ravda**[379] adlı kitabına bakınız. Ayrıca Hz. Peygamber'in (sav) yapı mühendisliği ile ilgili olarak geçen bilgilere bakınız, hayrette kalırsınız.[380]

ALLAH RESÛLÜ'NÜN MESCİD-İ DIRÂR'I YIKTIRMASI

Bunun Mescid-i Dırâr diye adlandırılması, yapımıyla zarar meydana gelmesinin istenmesi sebebiyledir. Onu yapanlar münafıklardan oniki kişiydiler. Hz. Peygamber (sav) orada kendilerine namaz kıldırmak üzere onlara söz vermişti. Müslümanlar arasına ayrılık sokmak yolundaki gizli düşünceleri ve bununla Resûlullah'ı (sav) tanederek görüş ayrılığına yolaçma niyetleri konusunda vahiy nazil oldu. Bu da şu âyettir: *"(Savaştan geri kalanlar arasında) zarar vermek, (hakkı) tanımamak ve mü'minlerin arasını açmak ve önceden Allah ve Resûlü ile savaşmış olan (adamın gelmesin)i gözetmek için bir mescid yapanlar da var"* (Tevbe 9/107). Bunun üzerine Resûlullah (sav), Mescid-i Dırâr'ın yakılmasını ve yerinin de leş ve çöplerin atıldığı bir çöplük yapılmasını emretti. Mâlik b. Duhşüm ile Ma'n b. Adî el-Aclânî'yi çağırarak *"ehli zalim olan şu mescide gidin, onu yakıp yıkın"* buyurdu. Bir rivayette de şöyle denir: "Resûlullah (sav) Mâlik'i, Ma'n'ı ve kardeşini çağırdı."[381] Beğavî, Âmir b. Seken ve

378. **Şuabu'l-imân,** VII, 84 (nr. 9561); **Mecmau'z-zevâid,** VIII, 165. Hadisteki "tü'zihi" kelimesi metinde "tü'dihi" şeklinde geçmiştir.
379. bkz. **Suppl.,** II, 176.
380. bkz. I, 444-447.
381. Buradaki "Ma'n'ı ve kardeşini" ifadesi "Ma'n'ı veya kardeşini" şeklinde olmalıdır (bkz. I, 476).

Hz. Hamza'nın katili Vahşî'yi de bunlara ekler. Mescid yakılarak yerle bir edildi, mensupları da oradan ayrıldılar. Hz. Peygamber (sav) Medine'ye varınca o yeri ev yapması için Âsım b. Adî'ye teklif etti. O ise "Allah orayla ilgili olarak indirdiğini indirmişken ben onu almam, fakat Sâbit b. Akram'ın evi yok, ona ver" dedi. Resûlullah da Sâbit'e verdi. Bu evde ne bir çocuk, ne güvercin ve ne bir tavuk doğmadı. İbnü'l-Münzirî, İbn Cübeyr ile İbn Cüreyc ve Katâde'den şöyle dediklerini tahric eder: "Mescidin yerinde bir mekânın eşildiği ve oradan duman çıktığının görüldüğü bize anlatıldı." Vâhıdî'nin **Tefsîr**'inde, İbn Abbas, Mücâhid, Katâde ve tefsir âlimlerinin çoğunluğunun "Mescid-i Dırâr'ı yapanların" (Tevbe 9/107) oniki kişi olduğunu söyledikleri kaydedilir.[382] İbn İshâk[383] ve onu izleyerek Süheylî, Umeyrî ve başkaları bunların adlarını verirler. **Şerhu'l-Mevâhib**'e[384] ve daha önce "had"lerle ilgili olarak verilen bilgilere bakınız.[385]

İbn Huveyzmendâd'ın **Ahkâmu'l-Kur'ân**'ında[386] Mescid-i Dırâr âyetiyle ilgili olarak şu bilgi verilir: Âyet, mescidler ve binalarına zarar verme yasağını tazammun etmektedir. Bizim mezhep imamlarımız da bunun gibi, ilk mescid mensuplarına zarar verilmemesi için, bir mescidin diğer bir mescidin yanına yapılmasının caiz olmadığını, yıkılması ve yapımının engellenmesi gerektiğini söylemişlerdir. Ancak mahalle büyük olur ve halkına bir mescid yetmiyorsa ikincisi yapılabilir. Âlimlerimiz, bir şehirde iki cami (Cuma camii) yapılmayacağını, ikincinin yapımının önlenmesi gerektiğini ve bu ikincide cuma namazı kılanın namazının geçersiz olacağını da söylemişlerdir.

Kadı Ebû'l-Velîd İbn Rüşd'ün **el-Beyân ve't-tahsîl** adlı eserinde şu bilgi verilir: İmam Mâlik'e, bir topluluğun bir mescidi olduğu ve bir kimsenin onun yanında bir mescid daha yapmak istediği, bunun caiz olup olmadığı soruldu. O şöyle dedi: "Zarar vermede, özellikle mescidler konusunda zarar vermede hayır yoktur. Hayır ve salah için yapılan mescid için bir mahzur sözkonusu değildir, zarar vermek için yapılanda ise hayır yoktur. Allah Teâlâ *"zarar vermek için bir mescid yapanlar..."* (Tevbe 9/107) buyurmuştur. Herhangi bir şeyde zarar vermede hayır yoktur.

382. Vâhıdî, **Esbâbu'n-nüzûl,** Kahire 1316, s. 195.
383. bkz. İbn Hişâm, II, 530.
384. **Şerhu'l-Mevâhib,** III, 80.
385. bkz. I, 475-476.
386. bkz. **Tertîbü'l-medârik,** II, 600; **ed-Dîbâcü'l-müzheb,** s. 268.

Burada kastedilen, iki mescidden sonuncu yapılandır." İbn Rüşd şöyle der: Bu husus İmam Mâlik'in dediği gibi olup kim bir mescidin mensuplarına zarar vermek, onların cemaatlerini parçalamak için yanında bir başka mescid yaparsa bu, en büyük zararlardandır. Çünkü dinle ilgili bir hususta zarar vermek, nefis ve malla ilgili konuda zarar vermekten daha çetindir. Hele bu zarar dinin direği olan namaz için yapılan mescide olursa. Allah Teâlâ bu konuda indirdiği sözünü indirmiştir: "*(Savaştan geri kalanlar arasında) zarar vermek, (Hakkı) tanımamak ve mü'minlerin arasını açmak ve önceden Allah ve Resûlü'yle savaşmış olan (adamın gelmesin)i gözetmek için bir mescid yapanlar da var. 'İyilikten başka bir niyetimiz yoktu' diye de yemin edecekler. Halbuki Allah onların yalan söylediklerine şahitlik eder. Orada asla namaza durma. Ta ilk günden takva üzere kurulan mescid, elbette içinde namaza durmana daha uygundur. Onda temizlenmeyi seven erkekler vardır. Allah da temizlenenleri sever. Yapısını, Allah'tan korku ve rıza üzerine kuran mı hayırlıdır, yapısını bir yarın kenarına kurup onunla birlikte cehennem ateşine yuvarlanan mı? Allah zalimler topluluğunu doğru yola iletmez. Yaptıkları bina, yüreklerinde bir kuşku olup kalacaktır; ta kalpleri parçalanıncaya dek. Allah bilendir, hikmet sahibidir*" (Tevbe 9/107-110). İmam Mâlik'in "burada kastedilen, iki mescidden sonuncu yapılandır" sözü gerçektir. Çünkü dikkate alınması gereken odur. Eğer onu yapanın, zarar vermek ve cemaati dağıtmak için yapmış olduğu ve herhangi bir iyiliği gözetmediği anlaşılırsa, yakılıp yıkılması ve Resûlullah'ın (sav) Mescid-i Dırâr'a yaptığı gibi çöplerin atılmasına terkedilmesi vacip olur. Eğer bırakılmasının ilk mescid halkına zarar vereceği sabit olur da yapanın da bu niyeti taşıyıp taşımadığı sabit olmazsa ve ilahî rıza için yaptığını iddia ederse mescid yıkılmayıp muattal halde bırakılır ve orada namaz kılınmaz. Ancak o yerin halkının çoğalması veya ilk mescidin yıkılması sebebiyle ona ihtiyaç duyulursa namaz kılınır.[387]

Derim: Kettânî fakîrlerin (dervişlerin) birliğini bozmak için zararlı bir kimsenin Şâviye'de Mizâb kabilesinde yaptırdığı zâviyenin yakılmasını emretmem hususunda bu hükümlere dayandım. Bunun üzerine o da yakıldı. Allah bizi salih amel işlemeye muvaffak kılsın.

387. **el-Beyân ve't-tahsîl,** I, 410-411. Metinde birçok hata ve düşüklük mevcut olup aslıyla karşılaştırılmalıdır.

BİR KİMSENİN BİNA YAPIMIYLA İLGİLİ BİR HUSUSU İYİ YAPMASI VE BUNU YAPMA GÖREVİNİN ONA VERİLMESİ

Ebubekr İbn Fethûn **Zeylü'l-İstîâb** adlı eserinde şöyle der: Kays b. Talk el-Hanefî elçi olarak Hz. Peygamber'e (sav) geldi. Hz. Peygamber mescidini yapıyordu, o da kendisiyle birlikte buna katıldı. Hz. Peygamber çamur işini ona verdi, çünkü bunu iyi yaptığını görmüştü.

Derim: **el-İsâbe'**de müellif, Talk b. Ali es-Suhaymî'nin[388] biyografisini vererek şöyle der: Onun **Sünen'**lerdeki hadislerinden biri şöyledir: O ashapla birlikte mescidin yapımında bulundu. Hz. Peygamber "ona çamuru yaklaştırın, çünkü o onu en iyi bilendir" buyurdu.[389] İbn Sa'd da **Tabakât'**ta onun biyografisini böyle vermiş olup Talk'tan yaptığı rivayet şöyledir: Hz. Peygamber'e (sav) geldim, mescidini yapıyor ve müslümanlar da onunla birlikte mescidin yapımında çalışıyorlardı. Ben çamur yapma ve karmada ustaydım, küreği alıp çamuru karmaya koyuldum. Resûlullah (sav) de bana bakıyordu, şöyle buyurdu: "Şu Hanîf'li çamur (harç) ustasıdır."[390]

Huzâî'nin İbn Fethûn'a isnad ettiği hadisi ise İbn Hibban **Sahîh'**inde Talk b. Ali el-Hanefî'den rivayetle tahric eder: Resûlullah (sav) ile birlikte mescidi yaptım; küreği alıp çamur karıştırmaya koyuldum, çok hoşuna gitmiş olmalı ki "Hanif'li ile çamuru başbaşa bırakın, o çamur hususunda sizin en beceriklinizdir" buyurdu.[391]

İbn Rüşd'ün **el-Beyân ve't-tahsîl** adlı eserinde İmam Mâlik'ten şu rivayet nakledilir: Resûlullah (sav) bir mezarın yanında durdu, kerpiçte bir bozukluk görmüş olmalı ki düzeltilmesini emrederek *"Allah, kul bir iş yapınca onu iyi ve sağlam yapmasından hoşnut olur"* buyurdu.[392]

388. Metinde et-Temîmî şeklinde geçmiştir.
389. **el-İsâbe,** II, 232; **Tehzîbü't-tehzîb,** V, 33; **Kenzü'l-ummâl,** III, 108 (nr. 5716), 702 (nr. 8511).
390. İbn Sa'd, V, 552.
391. Farklı bir rivayet için bkz. **el-İhsân fî tertibi Sahîhi İbn Hibbân,** II, 224 (nr. 1119). Krş. **Kenzü'l-ummâl,** III, 108 (nr. 5716). Bu hususla ilgili rivayetler için bkz. **es-Sîretü'l-Halebiyye,** II, 273.
392. Hadis için bkz. **Mecmau'z-zevâid,** IV, 98; **Kenzü'l-ummâl,** III, 97 (nr. 9128); **el-Mekâsidü'l-hasene,** s. 122-123.

YAPI USTALARININ BİYOGRAFİLERİ İLE İLGİLİ TAMAMLAYICI BİLGİLER:

I.

Şeyh Ebû Muhammed Abdülkâdir el-Fâsî'nin, **Sahîh-i Buhârî** ta'likinde râvinin *"Hz. Peygamber (sav), kızartılmış körpe kuzu kebabı yemedi"*[393] sözü ile ilgili olarak kaydedilen sözünü zikredelim: Resûlullah (sav) bunu ve benzeri şeyleri, mevcut olduğu halde yememezlik etmezdi. Bulabildiğini yerdi, eğer kendisine körpe kuzu kebabı ve başkası sunulsaydı yerdi. Râvi'nin "sükküreceden" sözü yüksekçe kap, "hivân" da yemek masası demek olup aynı durum sözkonusudur.[394] Resûlullah'ın (sav) yapıları ve evlerinin özelliği için de aynı durum sözkonusudur.

II.

Avâli'de Hz. Mâriye'nin evinin planı. Hâfız İbnü'l-Ebbâr, İbn Beşkuvâl'in **Sıla'**sına yaptığı **Tekmile'**de, İbnü'l-Medînî diye bilinen Muhammed b. Hazm b. Bekr et-Tenûhî et-Telemnekî'nin biyografisini vererek şöyle der: Eskiden Muhammed b. Meserre el-Cebelî (ö. 319/931) ile arkadaşlık yaptı, onunla birlikte hac yolculuğunda bulundu ve hac dönüşünden sonra da onunla arkadaşlığını sürdürdü. O, İbn Meserre ile ilgili olarak şunları anlatır: İbn Meserre Medine'de kaldığı sırada Hz. Peygamber'le (sav) ilgisi bulunan eserleri araştırıyordu. Medine halkından biri ona Hz. Peygamber'in cariyesi ve oğlu İbrahim'in annesi Hz. Mâriye'nin evini gösterdi, o da oraya gitti. Medine'nin doğusunda bahçeler arasında küçük zarif bir evdi. Eni boyu aynı idi, ortasından bir duvar ile bölünmüştü. Duvarının üzeri kalın odunla döşenmişti ve bu döşemeye zarif bir merdivenle çıkılıyordu. Bunun da yukarı tarafında iki oda ve bir sofa bulunmaktaydı. Resûlullah (sav) yazın bu sofada otururdu. İbnü'l-Medînî şöyle der: Ebû Abdullah'ın iki odada ve sofada, bu evin her tarafında namaz kıldığını ve odalardan birini karışla ölçtüğünü gördüm. Ben bu hu-

393. Buhârî, Et'ıme 8. Bu hadisin tam metni şöyledir: "Nebi (sav), Allah'a kavuşuncaya kadar ne halis buğday unundan yapılmış ince yufka ekmek, ne de kızartılmış körpe kuzu kebabı yedi."

394. Bu ifadelerin geçtiği hadis de şudur: Enes'den: "Ben Nebi'nin (sav) ne sükküreceden (küçük sofra gibi yemek teknesi) yemek yediğini, ne kendisi için halis buğday unundan yufka ekmek yapıldığını, ve ne de yüksek masa üstünde yemek yediğini bilmiyorum (Buhârî, Et'ıme 8).

susu, dönüşümden sonra o Cebel'de ikamet ederken anladım. O şöyle dedi: Bu beni gördüğün evi, fazlalık ve noksanlığı olmaksızın uzunluk ve genişlikte o evin durumuna göre inşa ettim.[395] Bu bilgi, 630 (1233) küsur yıllarında istinsah edilmiş ve Paris neşrinin birinci cildinin baskısının yapıldığı **Tekmile** nüshasından kopye ettiğim nüshamdan alınmıştır.

III.

Burada da Hz. Peygamber'in (sav) malî durumunun genişliğini, hiçbir cömert hükümdarın yapamayacağı ölçüde yaptığı cömertlik ve isteyene verişini zikredeceğim. Hâfız es-Sehâvî, Kadı Iyâz'ın **eş-Şifâ**'sından şu bilgiyi nakleder: Hz. Peygamber'e (sav) yeryüzünün hazineleri, ülkelerin anahtarları verildi, kendisinden önce hiçbir peygambere helal olmayan ganimetler ona helal kılındı. Daha hayatta iken Hicaz, Yemen, bütün Arap yarımadası ve Şam ve Irak'tan buna komşu memleketlerin fethine nail oldu. Bu memleketlerin, hükümdarlara ancak bir kısmı vergi olarak toplanabilmiş humus, cizye ve zekâtları ona getirildi. Bazı ülke hükümdarları ona hediyeler verdiler, bunlardan hiçbir şeyi kendisine ayırmadı ve bir dirhemini tutmadı. Bu malları yerlerine harcadı, onunla başkalarını zenginleştirdi ve müslümanları güçlendirdi. Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: *"Uhud dağı kadar altınım olsa, bir borç için saklayacağım bir dinâr dışında ondan bir dinârın gece yanımda kalmasından hoşnutluk duymam."*[396] Hz. Peygamber (sav), Allah'ın kendisine savâfî olarak ve diğer ganimetlerden lutfettiklerinden kendisi ve ailesinin yıllık yiyeceğini ayırır, kalanı da Allah yolunda silah ve hayvan alımına harcardı. Hz. Peygamber'in (sav), ashabından dört kişiye, Allah'ın ganimet olarak kendisine verdiği bin deveyi paylaştırdığı, umresi sırasında kurbanlık olarak yüz deve gönderip kestiği ve fakirlere yedirdiği, bir bedeviye bir koyun sürüsü verdiği ve bunlardan birçok kişiye, Allah'ın kendisine fetihle ihsan ettiği Hayber'den ve tamamen kendisine ait olan Fedek, Benî Kureyza ve Benî Nadîr topraklarından verdiği bilinmektedir. Hz. Ebubekir, Ömer, Osman, Ali, Talha b. Ubeydullah, Zübeyr, Abdurrahman b. Avf ve Sa'd b. Ubâde gibi mal sahibi bir grup da canları ve mallarıyla onun yanında idiler. Hz. Peygamber (sav) sadaka verilmesi-

395. Aynı bilgi ve metindeki hatalar için bkz. Makkarî, **Netfu't-tîb,** II, 150-151.

396. **eş-Şifâ,** I, 122-123; Hafâcî, **Nesîmu'r-riyâz,** I, 483-484. Metindeki hatalar için aslına bakınız. Hadis için bkz. Buhârî, İstizân 30; Müslim, Zekât 31, 32.

ni emretti; Hz. Ebubekir bütün malını, Hz. Ömer de yarısını getirdi. Ceyşü'l-usre'nin donatılması için teşvikte bulundu, Hz. Osman bin deve ile orduyu donattı ve onbin dirhem getirerek Hz. Peygamber'in önüne koydu.

Ebû'ş-Şeyh ve İbn Sa'd, Ali b. Zeyd yoluyla, onun İshâk b. Abdullah b. Hâris b. Nevfel'den naklettiği şu rivayeti tahric ederler: Resûlullah (sav) 27 deveye bir elbise satın alarak giydi. İbn Sa'd'ın rivayetinde "deve" yerine "ûkiyye" ifadesi geçer.[397] Bu rivayetin senedindeki raviler sika olup ancak Ali ve İshâk'la ilgili söz söylenmiştir. İbn Sa'd'ın **Tabakât'ı**nda (2. kısım, c. I, s. 155) İbn Sîrîn yoluyla şu rivayet nakledilir: Hz. Peygamber bir elbiseyi (râvi hulle veya sevb dedi) 29 deveye satın aldı.[398] İbn Sa'd'ın **Tabakât'ı**nda Üsâme b. Zeyd'in biyografisinde şu bilgi verilir: O sırada müşrik olan Hakîm b. Hizâm 50 dinâra satın aldığı Zîyezen'e ait elbiseyi Resûlullah'a hediye etti. Resûlullah *"biz müşrikten hediye kabul etmeyiz, fakat eğer onu gönderirsen ücretiyle alırız. Onu kaça aldın?"* buyurdu. O "elli dinâra" dedi. Resûlullah (sav) elbiseyi aldı, sonra giydi ve cuma için minbere çıkıp oturdu. Sonra indi ve elbiseyi Üsâme b. Zeyd'e giydirdi.[399]

Ârif en-Nâblusî **Şerhu't-Tarîkati'l-Muhammediyye'**sinde babası Şeyh İsmâil en-Nâblusî'nin **Şerhu'd-Dürer'**inden naklen şu bilgiyi kaydeder: "Hz. Peygamber (sav) bir gün üzerinde bin dirhem değerinde bir elbise ile dışarı çıktı. Hz. Peygamber bazan namaz kılmaya kalkardı ve üzerinde dört bin dirhem değerinde bir elbise olurdu" (II, 364). Hâdimî de kendi şerhinde bu bilginin aynısını hanefî fıkıh kitaplarından **et-Tâtârhâniyye'**den naklen verir (III, 36).

İbn Mende ve Müstağfirî şu tahricde bulunurlar: Abdülaziz b. Seyf b. Zîyezen el-Himyerî, Resûlullah'a (sav) hediyeler getirerek ona elbiseler verdi. Hz. Peygamber bu elbiselerden birini Hz. Ömer'e verdi. Bu elbiseye yirmi deve değeri biçildi. Abdülaziz'in **el-İsâbe'**deki biyografisine bakınız.[400] **el-İsâbe'**de Hânî b. Habîb ed-Dârî'nin biyografisinde Ruşâti'den[401] naklen şu bilgi verilir: Hânî, Dârîlerin elçilik heyetinde Temîm

397. Ebû'ş-Şeyh, **Ahlâku'n-Nebî,** s. 99; İbn Sa'd, I, 461. Söz konusu rakam da İbn Sa'd'da 29 olarak geçer.
398. İbn Sa'd, I, 461.
399. İbn Sa'd, IV, 65.
400. **el-İsâbe,** II, 428.
401. Metinde Şurâti şeklinde geçmiştir.

ed-Dârî ile birlikte geldi ve Resûlullah'a (sav) altınla süslü bir kaftan hediye etti. Resûlullah onu Hz. Abbas'a verdi, o da bir yahûdîye sekiz bin (dirhem)'e sattı.[402] **İrşâdü's-sârî**'de "Ebubekir'in menâkıbı bâbı"nda İbn Abbas'ın Hz. Âişe'den şu rivayeti yer almaktadır: Hz. Ebubekir, Resûlullah'a (sav) kırk bin dirhem infakta bulundu.[403]

Hz. Peygamber (sav) fakirlikten korkmayan insanın bağışıyla bağışta bulunuyordu. Birçok kişiye yüz deve verdi. Bunların sayısı çok olup Ebû Süfyân, oğlu Muâviye ve Hâris b. Hişâm bunlardandır. Burhanüddin el-Halebî bu kimseleri sayarak müellefe-i kulûb'dan altmış kişi olduklarını söylemiştir. Şeyh Kasım b. Kutluboğa da **Tahrîcu ahâdîsi'ş-Şifâ**'da böyle kaydeder. Safvân b. Ümeyye'ye de önce yüz, sonra yüz, sonra yine yüz deve verdi.[404]

İbn Fâris **Esmâü'n-Nebî** adlı kitabında şu bilgiyi zikreder: Hayber[405] günü bir kadın gelerek Hz. Peygamber'in (sav) Hevâzin kabilesinde süt emdiği günlerini hatırlatan bir şiir okudu. Resûlullah (sav) onlardan aldıklarını geri verdi ve kendilerine birçok ihsanda bulundu. O gün onlara verdiklerinin değeri beşyüz milyon (dirhem) olarak takdir edilmiştir.[406] İbn Dıhye şöyle der: Bu, dünyada eşi duyulmamış cömertliğin son sınırıdır. **eş-Şifâ** ve Şihâbüddin el-Hafâcî'ye ait şerhinde şöyle denir: Hz. Peygamber (sav) Hevâzin kabilesine esirlerini iade etti, kadın ve çocuk altı bin kişiydiler. Onlarla savaşırken ganimet olarak elde ettiği mallar bunun dışında olup bu mallar da şunlardır: 24 bin deve, 40 binden fazla koyun, 4 bin ûkiyye gümüş (bir ûkiyye 40 dirhemdir). İbn Fâris, Hz. Peygamber'in Hevâzin'e bağışladığı malların 500 milyon olarak takdir edildiğini söylemiştir. 600 milyon olduğu da söylenmiştir.[407] İbn Hacer el-Mekkî **el-Minehu'l-Mekkiyye**'de şöyle der: Kadın ve çocuklardan oluşan esirlerin sayısı altı bin idi. Develerin sayısı 24 bin, koyunlar 40 binden fazla idi. Dört bin ûkiyye de gümüştü.

el-Makâlâtü's-seniyye'de şu şiir yer alır:

---

402. **age,** III, 595.
403. **İrşâdü's-sârî,** VI, 84.
404. Bu bilgi **Nesîmü'r-riyâz**'dan (II, 37) nakledilmiştir. Kendisine yüz deve verilenlerin adları için bkz. İbn Hişâm, II, 492-493.
405. Bu Huneyn olmalıdır (bkz. İbn Hişâm, II, 488-490).
406. bkz. **Nesîmü'r-riyâz,** II, 38.
407. **eş-Şifâ,** I, 146; **Nesîmü'r-riyâz,** II, 38. Bu bilgiler Üçüncü Bölüm'de de (I, 367-370) geçmiş olup oraya bakınız.

Hevâzin'den çok sayıda esiri geri verdi
İzzetle cömertliğine cömertlik kattığında
Bakıyorlar, kulak ver onlara ki diyor sözcüleri:
Bize lutfet ey Allah'ın Resûlü cömertlikle
Biz iyiliklere şükrederiz, nankörlük yapılsa da
Bizde şükür var hiç azalmadan artan
Ey kendisiyle cins küheylanların coştuğu en hayırlı insan
Savaşta tandırın alevler püskürttüğü sırada
Biz senden bir af diliyoruz giydireceğin
Şu insanlara ki ey aç insana konak sahibi olan
Affet, Allah da affeder senin bağışladığını
Kıyamet günü insan pişmanlık duyduğunda
Lutfet o kadınlara ki süt emdin kendilerinden
Çocukken, süsler seni en yüce ahlâk
Kaç kişi var onun ihsan ve bağışta bulunduğu
Onun ihsan ve lütfuna uğrayan
Beşyüz milyondur onun atıyyesi
O gün onlara, en geniş
Cömertliğin son sınırı, bu dünyada olacak
Ki bulunamaz bu cömertlikte, cömertlikle özdeşleşenden başkası
Atıyyeler verir ki veremez onu Kayser ile
Kisrâ, korkmadan hem azalmasından
Veriyor genç kızlar, güzel kadınlar ve at sürüleri
Keskin kılıçlar ve binlerce deve

Sahîh-i Buhârî'de Enes'ten (ra) şu hadis rivayet edilir: "Bahreyn'den (Basra ve Umân arasında bir memleket) Resûlullah'a (sav) mal gönderildi. Resûlullah 'onu mescide dökün' buyurdu. Bu Hz. Peygamber'e gönderilmiş en çok maldı (yani dirhem olarak veya dış ülkelerden. Bu da onun Hayber'de bundan daha çok mal ganimet aldığı ve paylaştırdığı hususu ile çelişmez). Resûlullah (sav) namaza çıktığında ona dönüp bakmadı. Namazı bitirdikten sonra gelip onun yanında oturdu. Kimi gördüyse ondan kendisine verdi. Derken Abbas çıkıp geldi ve 'ey Allah'ın Resûlü, bana da ver. Ben hem kendim hem Akîl için fidye vermiştim' dedi. Resûlullah (sav) 'al' buyurdu. Abbas da avuç avuç elbisesine boşalttı. Sonra kaldırmaya çalıştı, kaldıramadı. Bunun üzerine 'ey Allah'ın Resûlü, birine emret de (sırtıma) kaldırsın' dedi. Resûlullah 'hayır, olmaz' buyurdu. O 'öyleyse sen üstüme kaldır' dedi. Resûlullah yine 'olmaz' dedi. Bunun üzerine birazını döktükten sonra yine kaldırmaya çalıştı, kaldıramadı. 'Ey Allah'ın Resûlü, birine emret de (sırtıma) kaldırsın' dedi. Resûlullah 'olmaz' dedi. O 'öyleyse sen üstüme kaldır' dedi. Yine 'olmaz' bu-

yurunca, Abbas birazını da döküp sonra sırtına yüklenerek gitti. (İbn Kesîr şöyle der: Abbas güçlü, uzun boylu ve asil bir kimseydi. Yaklaşık 40 bin dirhem yüklenmişti). Hz. Peygamber (sav) onun hırsına olan hayretinden dolayı, o gözünden kaybolup gidinceye dek hep arkasından bakıp durdu ve o maldan bir dirhem kalıncaya kadar oradan kalkmadı."[408] İbn Ebî Şeybe'nin rivayetinde şöyle denir: Bu mal yüzbin dirhem olup Alâ b. Hadramî Resûlullah'a (sav) Bahreyn haracından göndermişti. Bu, Allah Resûlü'ne gönderilen ilk maldı.[409]

Resûlullah (sav) malı bazan fakir veya muhtaçlara dağıtır, bazan Allah yolunda harcar, bazan da İslâm'a gönül ısındırmak için verirdi. Öyle ihsanda bulunurdu ki Kisrâ ve Kayser gibi hükümdarlar o kadarını vermekten aciz kalırlardı. Kendisi ise fakirler gibi yaşardı. Bazan da açlıktan dolayı karnına taş bağlardı. Genişlik ve darlık durumları ile bu konuda daha önce ve sonra anılanlar arasında bir çelişki sözkonusu değildir. **el-Feth**'te geçtiği üzere Taberî şöyle der: Bu husus, darlık ve bir özürden dolayı olmayıp bazan olur bazan olmazdı. **Şuabü'l-imân**'da geçtiği üzere Halîmî şöyle der: Hz. Peygamber'i (sav) insanlarda bulunan düşük (aşağılık) vasıflarla nitelememek de onu tazimin cümlesindendir. Binaenaleyh "o fakirdi" denilemez.[410] Bazı âlimler, Resûlullah'ın (sav) zâhid olduğunu söylemeyi de hoş karşılamamışlardır. Kadı Iyâz **eş-Şifâ**'da ve ondan naklen de Takiyyüddin es-Sübkî şunu zikrederler: Endülüs fukahası, Hz. Peygamber'i "yetim" diye adlandırması ve zühdünün isteyerek olmadığını, eğer güzel yemekleri bulabilseydi yiyeceğini ileri sürmesinden dolayı Salih et-Tuleytulî'nin asılıp öldürülmesine fetvâ verdiler.[411]

Şeyh Bedrüddin ez-Zerkeşî Şeyh Takiyüddin es-Sübkî'den, oğlu da **et-Tevşih**'te yine kendisinden şu bilgiyi naklederler: Hz. Peygamber (sav) asla mal bakımından fakir değildi ve durumu da fakirin durumu değildi. Aksine insanların en zengini olup ancak kendisi ve ailesinin dünya geçimi konusunda kifâyet miktarıyla yetinmiştir. Sübkî, Hz. Peygamber'in (sav) *"Allahım, beni miskin olarak yaşat"*[412] sözü ile ilgili olarak da şöyle der:

408. Buhârî, Salât 42. Parantez içindeki ifadeler hadiste mevcut olmayıp metinde izah kabilinden zikredilmiştir. Metindeki hata ve düşüklükler için aslına bakılmalıdır.
409. Bu bilgi için bkz. **Fethu'l-Bârî**, III, 77 (Buhârî, Salât 42).
410. bkz. Hafâci, **Nesîmü'r-riyâz**, I, 478.
411. **eş-Şifâ**, II, 940; Hafâcî, IV, 344-345. Metinde geçen Salih et-Tuleytulî adı bu kaynaklarda İbn Hâtim et-Tuleylulî şeklindedir.
412. bkz. **Mecmau'z-zevâid**, X, 262-263; **Kenzü'l-ummâl**, VI, 470 (nr. 16522, 16523).

Bundan maksat kalp sükunetini istemektir, yoksa kendisine yetecek kadar birşey bulamaması manasına miskinlik (meskenet) değil. Sübkî, bunun aksini ileri sürenlere karşı da son derece şiddetle karşı çıkardı. Kastallânî bunu **el-Mevâhib**'de naklettiğinde, Zurkânî şerhinde şöyle der: Bu güzel ve nefis bir ifadedir. *"Fakirlik iftiharımdır, onunla övünürüm"* şeklindeki yaygın söze gelince, Hâfız İbn Teymiyye, Irâkî ve İbn Hacer bunun bâtıl ve uydurma bir söz olduğunu söylemişlerdir.[413] Çağdaş müelliflerden biri şöyle der: Bu sözün gerçekten söylenmiş olduğunun farzedilmesi halinde manası şöyle olur: "Yani İslâm'ın doğuşu ve gelişmesi sırasında fakirlikle övünme ve onu zenginliğe tercih. Çünkü Hicret-i Nebeviyye'nin ardından servet oluşturma ve artırmanın imkanı yoktu. Bir gaye uğrunda, din, devlet ve vatan yolunda fakirliğin şeref duymayı ve övünmeyi gerektiren yüce bir meziyet olduğunda şüphe yoktur. Hayat ve geçim zorluğu (devlet, toplum) kurucuların iftihar vesilesidir."

Daha sonra fetihler genişleyince, özellikle Hz. Ömer zamanı başta olmak üzere Hulefa-yı Râşidîn'in beytülmâl gelirleri çoğaldı. Öyle ki Ebû Hureyre Bahreyn'den dönüşü sırasında 500 bin dirhem getirdiğini kendisine haber verdiğinde Hz. Ömer dehşete kapılmıştı.[414] Sonraları beytülmâl gelirleri daha da çoğaldı ve İbn Sa'd'ın **Tabakât'ı**nda (III, 218) geçtiği üzere Hz. Ömer her yıl Allah yolunda cihâd için 40 bin deve yükleyip sevkediyordu.[415] Alet ve edevatı, hizmetlileri ile 40 bin deve, şüphe yok ki büyük bir şey, geniş bir varlık ve büyük bir zenginliktir. Yine İbn Sa'd'ın **Tabakât'ı**nda (III, 227) Hz. Ömer'in sofrası için her gün yirmi deve kestirmekte olduğu zikredilir.[416] Bu, büyük bir rızk genişliği ve geniş bir sofra olup bugün yeryüzündeki hükümdarların en büyüğünün sofrasında bu kadar et yenmesi mümkün değildir. Allah yegâne hükümran, kendi zatıyla kâim, yardım edici ve zafere ulaştırıcıdır. Allah insanlara bir rahmet kapısı açarsa, onu hiç kimse engelleyemez.

Hz. Peygamber (sav) zamanında mevcut diğer sanatlarla (meslekler) ilgili sözü tamamlamağa dönüyor ve diyoruz:

---

413. bkz. Ali el-Kârî, **el-Esrârü'l-merfûa,** s. 255; **el-Mekâsidü'l-hasene,** s. 300.
414. İbn Sa'd, III, 300. Ayrıca Üçüncü Bölüm'de divân teşkilatının kurulmasıyla ilgili bilgilere (I, 379) bakınız.
415. İbn Sa'd, III, 302. Ayrıca bkz. **age,** III, 305, 306.
416. İbn Sa'd, III, 315. Bu, kıtlık yılında Amr b. Âs'ın Mısır'dan gönderdiği ve kesilerek muhtaçlara dağıtılan develerle ilgili olup Hz. Ömer'in şahsî sofrasının son derece mütevazi olduğu bilinmektedir.

BOYACI

İbn Mâce'nin **Sünen'**inde "Kitâbu't-Ticârât" bâblarından "Sanatlar (zanaat) bâbı"nda şu rivayet nakledilir: Bize Amr b. Râfi anlattı, ona Ömer b. Harun, Hemmâm'dan, o Ferkad es-Sebâhî'den, o Yezîd b. Abdullah b. eş-Şihayr'dan, o Ebû Hureyre'den şöyle dediğini haber verdi: Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: *"İnsanların en yalancıları boyacılar ile kuyumculardır."*[417] **en-Nihâye'**de müellif şöyle der: Onlar elbise boyacıları ve mücevher yapıcılarıdırlar. Çünkü onlar belirlenen süreleri uzatıp durur lar. Resûlullah'ın (sav) bununla, sözü allayıp pullayıp değiştirenleri kastettiği de söylenmiştir.[418]

PAZARA MAL GETİREN

İbn Mâce'nin **Sünen'**inde "Karaborsacılık ve pazara mal getirme bâbı"nda şu rivayet nakledilir: Nasr b. Ali el-Cehdamî bize anlattı, ona Ebû Ahmed, ona İsrâil, Ali b. Sâlim b. Sevbân'dan, o Ali b. Yezîd b. Ced'ân'dan, o Said b. Müseyyeb'den, o da Ömer b. Hattâb'dan şu rivayeti haber verdi: Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: *"Pazara mal getiren rızıklandırılmış, karaborsacı ise lanetlenmiştir."*[419] İbn Kayyim el-Cevziyye'nin **et-Turuku'l-hükmiyye** adlı eserinde şu bilgi verilir: Hz. Peygamber (sav) zamanında Medine'ye buğday getirenleri kimse karşılamaz, halk onu bizzat getirenlerden satın alırdı. Bu sebepledir ki hadiste *"pazara mal getiren rızıklandırılmış, karaborsacı ise lanetlenmiştir"* buyurulmuştur.[420]

ASHAPTAN AKDENİZ'DE TİCARET YAPANLAR

Buhârî "Kitâbü'l-Buyû"da "denizde ticaret bâbı" başlığını vererek şöyle der: Matar "bunda bir mahzur yoktur, Allah onu Kur'an'da ancak

---

417. İbn Mâce, Ticârât 5. Burada **ez-Zevâid'**den naklen, ravilerden Ferkad'ın zayıf, Ömer b. Harun'un da "yalancı" olduğu kaydedilmiştir. Metinde bazı isim ve nisbeler yanlış geçmiştir. Ayrıca bkz. **Kenzü'l-ummâl,** III, 619 (nr. 8204). Burada sözü edilen boyacı ve kuyumcunun gerçek anlamda boyacı ve kuyumcu değil sözü allayıp pullayıp değiştiren kimseler olduğu, bunların kastedildiği de söylenmiştir. Bu konuda **el-Mekâsidü'l-hasene'**ye (s. 76) ve daha önce geçen Kuyumcu bahsine bakınız. (s. 128).

418. **en-Nihâye fî garîbi'l-hadîs,** III, 10.

419. İbn Mâce, Ticârât 6.

420. **et-Turuku'l-hükmiyye,** s. 253.

gerçek olarak zikretmiştir" dedi ve sonra şu âyeti okudu: "*...Görüyorsunuz ki gemiler denizi yara yara akıp gitmektedir. (Bütün bunlar) Allah'ın lütfunu aramanız ve ona şükretmeniz içindir*" (Nahl 16/14). Âyette geçen "fülk"ten maksat "süfün"dür (büyük gemi). Mücahid şöyle der: Gemiler (denizi yararak) rüzgârla ses çıkarır, sesi de ancak büyük gemiler çıkarabilir.[421]

İbnü'l-Cevzî **Telbîsu İblîs'**te, Said b. Müseyyeb'den şu tahricde bulunur: Resûlullah'ın (sav) ashabı Akdeniz'de (Bahru'ş-Şâm) ticaret yapıyorlardı. Talha b. Ubeydullah ile Said b. Zeyd bunlardandı.[422] Bu bilginin benzerini İbn Kayyim **Bedâiu'l-fevâid'**de (IV, 74) İmam Ahmed b. Hanbel'in rivayeti olarak zikretmiştir. Bu konuda deniz gemileriyle ilgili olarak verilen bilgilere bakınız.[423]

TABAKLAYICI (DEBBÂĞ)

İbn Düreyd el-Vişâh **adlı kitabında sanatlar (zanaatlar)la ilgili bâbda "debbâğ olanlara dair bâb" başlığı altında Hâris b. Subayre'yi zikreder ve onunla oğlunun Mekke'nin fethi gününde müslüman olduklarını söyler.**

HURMA YAPRAĞINDAN EŞYA YAPAN

Selmân el-Fârisî bu işle uğraşıyordu. Hatta Medâin'de emîr iken, maaşına rağmen bununla geçinir ve "elimin emeğiyle yaşamayı severim" derdi. Bu bilgiyi el-İstîâb **müellifi zikreder.**[424]

el-İsâbe'deki biyografisinde de şu bilgi verilir: Selmân'a maaşı (atâ) verilince onu sadaka olarak dağıtır, hurma yaprağı dokuyarak (çeşitli eşyalar yaparak) elinin emeğinden yerdi.[425]

421. Buhârî, Buyû 10; **Fethu'l-Bârî,** IX, 146. Burada sözü edilen Matar, tâbiin âlimlerinden Matar el-Verrâk'tır.
422. **Telbîsu İblîs,** s. 283.
423. bkz. I, 547-552.
424. **el-İstîâb,** II, 58.
425. **el-İsâbe,** II, 63.

USTA YÜZÜCÜ

el-İsâbe'de müellif, Ümmü Seleme'nin (ra) azatlısı Ahmer'in[426] biyografisini vererek şöyle der: İbn Mende, İmrân en-Nahlî yoluyla Ümmü Seleme'nin azatlısı Ahmer'den şu rivayeti nakleder: Gazaya çıkmıştık, bir vadi veya nehirden insanları karşıya ben geçiriverdim. Hz. Peygamber (sav) bana "sen bugün bir gemiden başkası değilsin" (bugün yaptığın bir geminin yaptığından başka birşey değildir) buyurdu. Bu hadisi Mâlînî **el-Mü'telef'**te Nahlî'nin biyografisinde tahric eder.[427]

Şam'a yerleşen İmam Hâfız Ebû Mehdî İsa b. Süleyman er-Ruaynî el-Endelüsî el-Mâlıkî, **el-Câmi limâ fi'l-musannefâti'l-cevâmi min esmâi's-sahâbeti'l-a'lâm ûli'l-fadl ve'l-ikdâm** adlı eserinde, Hz. Peygamber'in (sav) azatlısı Sefîne'ye ulaşan senediyle şu rivayette bulunur: Ben bir gazada Resûlullah (sav) ile birlikteydim. Bir vadi veya nehire uğradık, insanları karşıya ben geçiriverdim. Nebi (sav) bana "Sen bugün bir gemiden başkası değilsin" buyurdu.[428]

Yine **el-İsâbe'**de müellif, Sa'd b. Ubâde el-Ensârî'nin biyografisini vererek İbn Sa'd'dan şu bilgiyi nakleder: O Câhiliyye devrinde Arapça yazar, iyi yüzme ve ok atmayı bilirdi. Bu yüzden ona "kâmil" denilmekteydi.[429] Yine **el-İsâbe'**de Abdullah b. Zübeyr'in biyografisi verilerek şu bilgi zikredilir: Kâbe'ye bir sel geldi, Abdullah b. Zübeyr yüzerek tavafta bulundu.[430]

Faydalı bir bilgi: İbn Abbas'ın **Sîret'**te nakledilen bir hadisinde şöyle denir: Hz. Peygamber (sav) Medine'de "Benî Adî b. Neccâr'ın kuyusunda iyi yüzdüm" buyurdu. Zurkânî **Şerhu'l-Mevâhib'**de şöyle der: Suyûtî bunu, kendi çağdaşlarından "anlaşılan Hz. Peygamber (sav) yüzmemiştir, çünkü onun denizde yolculuk yaptığına dair bir bilgi bulunmadığı gibi Haremeyn'de deniz de yoktur" diyen birini red hususunda delil olarak ileri sürmüştür. Suyûtî şöyle der: Ebû'l-Kâsım el-Beğavî, İbn Asâkir mürsel olarak ve İbn Şâhin de mevsûl olarak İbn Abbas'tan şu rivayette bulunurlar: Resûlullah (sav) yüzdü ve "herkes arkadaşına doğ-

426. Metinde, burada ve aşağıda Ahmed şeklinde geçmiştir.
427. **el-İsâbe,** I, 23, II, 58. Ahmer'in adının Sefîne olduğu da söylenmiştir.
428. bkz. **el-İsâbe,** II, 58.
429. **age,** II, 30. Üseyd b. Hudayr ve Râfi b. Hudeyc'in de böyle olduğu kaydedilir (bkz. **Feyzü'l-Kadîr,** IV, 327).
430. **el-İsâbe,** II, 311.

ru yüzsün" buyurdu. Kendisi de Ebubekir'e doğru yüzdü, ta ki varıp onu kucakladı ve "ben ve arkadaşım, ben ve arkadaşım" dedi. Tücîbî'nin **er-Risâletü'l-ilmiyye**'si ile birlikte basılan **es-Sîretü'l-Halebiyye**'ye (I, 192) bakınız.[431]

İbn Mende, İsmail b. Ayyâş yoluyla Selman b. Amr el-Ensârî'den, onun Bekr b. Abdullah b. Rebî el-Ensârî'den yaptığı şu rivayeti tahric eder: *"Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: Çocuklarınıza yüzme ve ok atmayı öğretin."*[432]

Hâfız İbn Hacer **el-İsâbe**'de (I, 180) Bekr b. Abdullah'ın biyografisinde şöyle der: İsmail, kendi memleketlileri dışındakiler tarafından zayıf sayılmıştır. Bu hadis de ondan nakledilmiş olup hocası da bilinmemektedir.[433] Anılan hadis **el-Câmiu's-sağîr**'de şu lafızla geçmektedir: *"Çocuklarınıza yüzme ve ok atmayı öğretin. Kadın için de evinde yün eğirmesi ne güzel oyundur (uğraş, oyalanma). Annen ile baban seni çağırdıklarında (önce) annene cevap ver."* Suyûtî bu hadisi İbn Mende'nin **el-Ma'rife**'de, Ebû Musa'nın **ez-Zeyl**'de ve Deylemî'nin de **Müsnedü'l-firdevs**'te Bekr b. Abdullah b. Rebî el-Ensârî'den rivayet ettiklerini belirtir. Münâvî **et-Teysîr**'de şöyle der: Hadisin isnadı zayıftır, fakat şâhidleri vardır.[434] Suyûtî hadisi **el-Câmiu's-sağîr**'de şu lafızla da verir: *"Çocuklarınıza yüzmeyi ve ok atmayı, kadına da yün eğirmeyi öğretin."* Suyûtî bunu da İbn Ömer'in rivayeti olarak Beyhakî'ye isnad eder. Münâvî **et-Teysîr**'de "sibâha" kelimesi ile ilgili olarak şöyle der: Kelime "kesre" ile okunmakta olup yüzme anlamındadır. Öğretilmesinin emredilmesi, helâktan kurtardığı içindir.[435] **Feyzu'l-Kadîr**'de şu ilavede bulunur: Ebû Hâşim es-Sûfî'ye "ne ile meşguldün?" diye soruldu, o şöyle cevap verdi: "Unutulmayan ve hiçbir canlının müstağni olamayacağı şeyi öğretmekle!" Bunun ne olduğunu sordular, "yüzme" karşılığını verdi. Abdülmelik, Şa'bî'ye şöyle dedi: "Oğluma yüzmeyi öğret; onlar kendi yerlerine yazı yazacak kimseyi bulurlar, fakat kendi yerlerine yüzecek kimseyi bulamazlar."[436]

---

431. **es-Sîretü'l-Halebiyye,** I, 82. Ayrıca bkz. **Feyzü'l-Kadîr,** IV, 328. Ebû'l-Kasım metinde İbnü'l-Kasım şeklinde geçmiştir.
432. bkz. **el-Mekâsidü'l-hasene,** s. 289; **Kenzü'l-ummâl,** XVI, 443 (nr. 45342, 45343).
433. **el-İsâbe,** I, 164.
434. **et-Teysîr,** II, 136; **el-Mekâsıdü'l-hasene,** s. 289. Ayrıca bkz. s. 186.
435. **et-Teysîr,** II, 136.
436. **Feyzü'l-Kadîr,** IV, 327. Metinde hata ve düşüklükler olup aslına bakılmalıdır.

Nesâî, Bezzâr, Beğavî, Bâverdî, Taberânî, **Fadlu'r-ramy** adlı kitabında Ebû Yakup İshâk b. İbrahim el-Karrâb, Ebû Nuaym, Beyhakî ve Diyâ, Atâ b. Ebî Rebâh'tan şu rivayeti tahric ederler: Câbir b. Abdullah ile Câbir b. Umeyr el-Ensârî'yi ok atışırken gördüm. Biri usanıp oturdu, diğeri ona şöyle dedi: Resûlullah'ı (sav) şöyle derken duydum: *"Allah'ın zikri (anılması, rızasını gözeten davranış) kabilinden olmayan herşey eğlence veya lüzumsuz olup şu dört husus bundan istisnadır: Kişinin iki nişan (hedef) arasında yürümesi (atıcılık), atını eğitmesi, eşiyle oynaması ve yüzme öğretimi."*[437]

Karrâb, Mekhûl yoluyla şu rivayeti tahric eder: Ömer b. Hattâb, Şamlılara "çocuklarınıza yüzme ve biniciliği öğretin" diye yazdı.[438] Karrâb, Selman et-Teymî'den şu tahricde bulunur: Resûlullah (sav), kişinin yüzücü ve ok atıcı olmasından hoşnutluk duyardı.[439] **ed-Dürrü'l-mensûr**'da *"Onlara karşı gücünüzün yettiği kadar kuvvet hazırlayın"* (Enfâl 8/60) âyetiyle ilgili olarak yapılan açıklamalara bakınız.[440] Hâfız Suyûtî'nin **el-Bâha fî fadli's-sibâha**[441] adlı bir risalesi vardır. O **el-İklîl** adlı eserinde Yusuf (as) kıssasındaki *"Dediler: Ey babamız, biz gittik, yarışıyorduk"* (Yusuf 12/17) âyetiyle ilgili olarak şöyle der: Bu âyette yarışmanın meşruluğu, tıbbî açıdan insanın ve hayvanların beden eğitimi ve verimli şekilde uzuvların egzersizinin lüzumuna delil vardır.[442]

SU SATIŞI

el-İsâbe'de müellif, Rûme kuyusunun sahibi Rûme el-Gıfârî'nin biyografisini verir ve Abdullah b. Ömer b. Ebân'ın[443] şu rivayette bulunduğunu zikreder: Muhacirler Medine'ye geldiklerinde sudan hoşlanmadılar. Benî Gıfâr kabilesinden bir adamın Rûme denilen bir su kaynağı vardı, ondan bir kırba suyu bir müdde satıyordu. Hz. Peygamber (sav) ona, "onu bize cennette bir su kaynağı karşılığında sat" buyurdu. O "ey Allah'ın Resûlü, benim ve ailemin bundan başka birşeyi yoktur" dedi. Bu

437. **Mecmau'z-zevâid,** V, 269; **Kenzü'l-ummâl,** XV, 211 (nr. 40612). Ayrıca bkz. s. 385.
438. Suyûtî, **ed-Dürrü'l-mensûr,** IV, 86; Münâvî, **Feyzü'l-Kadîr,** IV, 327.
439. **ed-Dürrü'l-mensûr,** IV, 86.
440. **age,** IV, 83-98. Burada, "kuvvet"ten maksadın ne olduğu, atıcılık, yüzme, binicilik gibi sporların faziletine dair hadis ve haberler nakledilmiştir.
441. bkz. **Mektebetü'l-Celâl es-Suyûtî,** s. 97 (risalenin yazmaları mevcuttur).
442. **el-İklîl,** s. 153-154. Metindeki düşüklük için aslına bakınız.
443. Metinde Abdullah b. Amr b. Ebân şeklinde geçmiştir.

haber Hz. Osman'a ulaşınca o kuyuyu 35 bin dirheme satın alarak müslümanlara vakfetti.[444]

KARA AVCISI [445]

Köpeklerle avlananlar: Sahîh-i Buhârî'**de Adî'den şu rivayet nakledilir: Resûlullah'a (sav) sorarak "biz bu köpeklerle avlanan bir kavimiz" dedim. Şöyle buyurdu: "Eğitilmiş köpeklerini gönderdiğin ve Allah'ın adını andığın zaman sana tuttuklarını ye. Ancak eğer köpek ondan yemişse sen yeme. Bu durumda kendisi için tutmuş olmasından endişe ederim. Başka bir köpek onlara karışmışsa (ortak tutmuşlarsa) yeme."**[446]

Doğanlarla avlananlar: **Tirmizî'nin** el-Câmi'**inde Adî b. Hâtim'den şu rivayet nakledilir: Resûlullah'a (sav) doğanın avını sordum, "sana tuttuğunu ye" buyurdu.**[447]

Mızrakla avlananlar: Sahîh-i Müslim'**de Ebû Katâde'den şu rivayet nakledilir: Ebû Katâde, Resûlullah (sav) ile birlikteydi. Mekke yolunun bir yerinde ihramlı arkadaşlarından geri kaldı, kendisi ihrama girmemişti. Bir vahşi merkep gördü, atına atladı ve arkadaşlarından kendisine kırbacını vermelerini istedi. Onlar vermediler. Mızrağını istedi, yine vermediler. Kendisi aldı ve sonra merkebe saldırarak öldürdü. Hz. Peygamber'in (sav) ashabından bazısı ondan yedi, bazısı yemekten çekindiler. Resûlullah'a (sav) ulaşıp ona sordular, şöyle buyurdu: "O ancak Allah'ın sizi rızıklandırdığı bir yiyecektir."**[448] **Müslim'de şu rivayet de geçmektedir: Resûlullah (sav) "ondan yanınızda birşey var mı?" diye sordu, "yanımızda ayağı var" dediler. Resûlullah (sav) onu alıp yedi.**[449]

Oklarla avlanma: Sahîh-i Müslim'**de Adî b. Hâtim'den şu rivayet nakledilir: Hz. Peygamber'e (sav) avı sordum, şöyle buyurdu: Okunu**

444. **el-İsâbe,** I, 540; **Üsdü'l-ğâbe,** II, 239.
445. Metinde "Av" şeklinde geçmekle birlikte Huzâî'nin verdiği başlık ile "içindekiler"de kaydedilen başlık tercümede esas alınmıştır.
446. Buhârî, Zebâih 10.
447. Tirmizî, Sayd 3.
448. Müslim, Hac 2. Ayrıca bkz. Buhârî, Cihâd 46.
449. Müslim, Hac 63.

attığın zaman Allah'ın adını an. Okun onu öldürmüş olarak bulursan ye, ancak eğer bir suya düşmüş bulursan suyun mu, okun mu onu öldürdüğünü bilemezsin.[450]

Mi'râz'la avlanma: **Mi'râz ucu demirli sopadır. Ava atılan demir uçlu sopa olduğu söylendiği gibi enine atılan teleksiz ok olduğu da söylenmiştir.**[451]

Sahîh-i Müslim'**de yine Adî'den şu rivayet nakledilir: Hz. Peygamber'e (sav) mi'râzı sordum, şöyle buyurdu: Eğer keskin yeriyle isabet ettiyse ye; enine değip öldürmüşse, o tezkiye (şer'î boğazlama) yapılmadan ölmüş hayvan olup yeme."**[452]

El ile avlanma: Sahîh-i Müslim'**de Enes'ten şu rivayet nakledilir: "Yürüdük ve Merrüzzehrân'da bir tavşanı ürküttük, peşine düşüp yoruldular, ben peşine düştüm ve onu yakaladım. Ebû Talha'ya getirdim, onu kesti, iki but ve kalçasını Resûlullah'a (sav) gönderdi. Resûlullah'a getirdim, onu kabul etti."**[453]

Aletlerle avlanma: **İbn Atıyye,** Tefsîr'**inde "Ey inananlar, Allah sizi, ellerinizin ve mızraklarınızın erişeceği bir avla deneyecektir..."** (Mâide (5/94) **âyetiyle ilgili olarak şöyle der: Anlaşılan şudur ki Allah'ın elleri özellikle zikretmesi, avlanmanın çoğu zaman onlarla yapılmasındandır. Av hayvanları, kement ve elle yapılan ağ ve kapan da buna girer. Mızrakları özellikle anması da avın çoğu zaman onunla vurulmasından olup ok vs. de buna girer.**[454] **Ebû'l-Feth Küşâcim** Kitâbü'l-Mesâyid ve't-tarâid[455] **adlı eserinde, kendisiyle ava ulaşılan tuzaklarla ilgili bâbda şöyle der: Bu av için yapılan aletler türlü türlü tuzaklar ve çeşitli aletlerden oluşmaktadır.**

450. Müslim, Sayd 7.
451. Huzâî bu bilgiyi Kadı Iyâz'dan nakletmiş olup (s. 729) cümlenin son bölümü metinde düşmüştür.
452. Müslim, Sayd 3. Metinde son kelime (vekîz) yanlış yazıldığı gibi "yeme " kelimesi de düşmüştür.
453. Müslim, Sayd 53. Metinde hata ve düşüklükler mevcut olup tercümede asıl kaynak esas alınmıştır.
454. İbn Atıyye, **el-Muharrerü'l-vecîz,** V, 188. Tercümede asıl kaynak esas alınmıştır.
455. Küşâcim (IV./X. yüzyıl) ve eseri için bkz. Ch.Pellat, "Kushadjim," **EI,** V, 525.

BELLİ BİR YERDE AVLANMANIN YASAKLANMASI [456]

Bugün yapıldığı gibi belli bir bölge veya özel bir zamanda avlanma yasağı konulması:

el-İsâbe'de (III, 269) müellif, Dırâr b. Ezver el-Esedî'nin biyografisini vererek şöyle der: Denildiğine göre Hz. Peygamber (sav) av yasağı koymak üzere onu Benî Esed'e gönderdi.[457]

DENİZ AVCISI

Allah Teâla şöyle buyurur: "Hem kendinize hem yolculara bir geçimlik olmak üzere deniz avı ve onu yemek, size helal kılındı" (Mâide 5/96). **Bir başka âyette de şöyle buyurulur: "İki deniz bir olmaz: şu tatlı, susuzluğu keser, içimi (boğazdan) kayar; şu da tuzlu, (boğazı) yakar. Hepsinden de taze et yersiniz ve taktığınız süs (eşyası) çıkarırsınız"** (Fâtır 35/12).

Sahîh-i Müslim'**de Câbir'den şu rivayet nakledilir: Resûlullah (sav), Kureyş'e ait bir kervanı karşılamak üzere bizi gönderdi ve Ebû Ubeyde'yi başımıza kumandan tayin etti. Bir deri torba (dağarcık) hurmayı** da azık olarak bize verdi, bize bundan başka azık da bulamamıştı. **Deniz sahiline ulaştık, derken sahile büyük bir kum tepesi gibi birşey yükseltildi, yanına vardık. Bir de baktık ki o Anber denilen bir hayvandı. Ebû Ubeyde "o ölmüştür (leş)" dedi. Sonra, "hayır, biz Allah Resûlü'nün elçileriyiz ve Allah yolundayız. Siz muhtaç ve mecbur durumdasınız, yiyin" dedi. Orada bir ay kaldık, üçyüz kişiydik, semizlenmiştik. Andolsun ki bizi onun göz çukurundan testiyle yağ alıyor gördüm. Ebû Ubeyde onüç kişi alıp onun göz çukuruna oturttu. Yine onun kaburga kemiklerinden birini alıp dikti, sonra da yanımızda bulunan en büyük deveyi semerledi ve deve böylece onun altından geçti. Biz de onun etinden kurutulmuş azıklar yaptık. Medine'ye geldiğimizde, Resûlullah'a (sav) varıp bunu kendisine haber verdik. Şöyle buyur-**

456. Bir sonraki dipnotta açıklanacağı üzere Kettânî bu başlığı tamamen bir hata eseri olarak vermiştir.

457. **el-İsâbe,** II, 208. Burada ve metinde verilen bilgi yanlış olup doğrusu **Üsdü'l-ğâbe**'de (III, 52) geçtiği üzere "...onu Benî Esed'in Beni's-Saydâ koluna gönderdi" şeklindedir. Doğrusu "erselehu ilâ Beni's-Saydâ "olan ibare **el-İsâbe**'de "ilâ men'i's-sayd" şeklinde kaydedildiğinden, Kettânî ifadenin bozukluğunu da farkedemeyip yanılmıştır.

du: "O, Allah'ın sizin için çıkardığı bir rızıktır. Yanınızda onun etinden birşey var mı, bize de yedirseniz?." Resûlullah'a (sav) ondan gönderdik, yedi.[458]

İbn Sa'd'ın **Tabakât'**ında şu bilgi verilir: Hz. Peygamber (sav) Maknâ yahûdîlerinden olan Benî Cenbe ile Maknâ (Eyle'ye yakın bir yer) halkına bir mektup gönderdi. Mektupta "hurma ağaçlarınızdan elde edilen ürünün dörtte biri ile "ark" (çoğ. urûk)'larınız ile avladığınızın dörtte birini vermeniz gerekir" buyuruyordu. "Urûk" denize atılan bir sal olup üzerine binerek ağlarını denize atar ve balık avlarlar.[459]

ALLAH RESÛLÜ'NÜN HİÇ AVLANMADIĞI VE AV SATIN ALMADIĞI

Şa'rânî **Minehu'l-minne fi't-telebbüs bi's-sünne** adlı kitabında (s. 33) şöyle der: Hz. Peygamber (sav) avlanmış tavuk ve kuş eti yerdi. Fakat onu satın almaz, bizzat avlamaz ve yemesi için kendisine av tutulup getirilmesini de sevmezdi.

Tenbih: Müteahhirîn ulemanın avlanma ve hükümleriyle ilgili olarak telif ettikleri en kapsamlı eser, **Devhatü'n-nâsır** ve diğer eserlerde biyografisi verilen derin İmâm Ebû İshâk İbrahim b. Abdülcebbar b. Ahmed el-Fecîcî'nin[460] baş tarafı şöyle olan manzumesidir:

Beni avlanmamdan dolayı kınarlar, av ki kapsar
Birçok şeyi insana faydası bulunan
İlki helal birşey yemektir ki bununla
İlgili olarak Allah'ın Kitabı'nda naslar var
Vücudun sıhhati, sonra gözün sağlığı
Ve yarış düzenlemenin hükümleri dördüncü olarak.
Rezillikten uzaklık, himmetin doğruluğuyla ve
Dedikodu kapısını kapamak yedincisi
Ve kişinin ırzı için onda selamet vardır
Dini için koruma ki bu da dokuzuncusu
Onda var fazilet ve din ehli için ibret
Ve hatırlatıcı, onlar katında önemi olan
Ruh sağlığı doğurur ve cömertlik, ikrâm

458. Müslim, Sayd 17. Metinde özetle verildiği gibi birçok hata ve düşüklük mevcuttur.
459. İbn Sa'd, I, 276-277.
460. bkz. İbnü'l-Kâdî, **Cezvetü'l-iktibâs,** I, 99-100.

Sabırsız olan sabra alışır onunla
İhtiyarlatan tasalarını giderir gencin
Yaşlılık hiddetini yokeder, koşuşturmasın diye
Savaş şiddetlenince doğrusu cesaret aşılar
Ve onda gizli sırdan güzellikler var
İntizamı gözetme, otlakları kollama
Ve koruma çevreyi savaşan düşmandan
Ordu düzenleme ve düşmanı yoketme
Kişinin dimağını arıtır ve vücudunu da
Kötü huylardan, artıklardan
İhtiyaç duyurmaz tıbba tedavisi zayıf olan
Ve giderir üzüntü ve müzminliği
Buyruldu "yolculuk edin, sıhhat bulursunuz;
gazaya çıkın, ganimet kazanırsınız"[461]
Bu Peygamber sözünden yayılmıştır.
Ve artırır zekâyı ve dehayı da
Bütün bunlar akılla ilgilidir.
Avda nefsin nasipleri var her türlü arzudan
Ve mübahla olan her türlü sevinç boldur.

Bu nefis bir kaside olup müellifi onu **Ravdatü's-sülvân** diye adlandırmıştır. XI. yüzyıl ulemasından derin allâme Ebû Muhammed Kasım b. Muhammed b. Abdülcebbar el-Fecîcî[462] tarafından orta hacimde bir ciltte faydalı bir şerhi yapılmıştır. Allah her ikisine de rahmet etsin.

BEDEVİNİN KENDİ MEMLEKETİNİN GÜZEL ŞEYLERİNİ ALLAH RESÛLÜ'NE, ONUN DA ŞEHRİN GÜZEL ŞEYLERİNİ BEDEVİYE HEDİYE ETMESİ

Allah Resûlü'nün (sav) bâdiyede (sahra, vaha) Zâhir adlı bir adamı vardı, bâdiyede bulunan güzel meyve ve çiçeklerden getirip Resûlullah'a (sav) hediye ederdi. Resûlullah da şehrin güzel ve hoş bulduğu şeylerinden ona hediye verirdi. **eş-Şemâil** ve diğer eserlerde geçtiği üzere Hz. Peygamber (sav) şöyle buyururdu: "Zâhir bizim bâdiyemiz, biz de onun şehriyiz."[463] Yani, o bâdiyenin sakinidir; bâdiyeyi hatırladığımızda onu görmekle kalbimiz ferahlar ve kişinin kendi bâdiyesinde

461. bkz. **Müsned,** II, 380.
462. bkz. **Neşrü'l-mesânî,** I, 175.
463. Tirmizî, **eş-Şemâil,** s. 120.

faydalandığı türlü türlü meyve ve bitkilerden faydalanırız. Böylece o sanki bizim bâdiyemiz olur. Badiyeye ait şeylere ihtiyaç duyduğumuzda bize onu getirir ve bâdiyeye yolculuk zahmetinden bizi kurtarır. "Biz de onun şehriyiz" sözünün manası da, bizden ona şehirden ihtiyaç duyduğu şeyler ulaşır demektir. Bazı kimseler, ikrâmda bulunanın ikrâmını anmasının uygun olmayacağını ileri sürerek bu hususta tevakkuf etmiş olup bu, sözkonusu durumun nimetleri başa kakma türünden olmayıp hediyeye benzeri veya daha iyisiyle karşılık vermeye irşad mahiyetinde olduğu ileri sürülerek reddedilmiştir. İbn Sultan (Ali el-Kârî) **Şerhu'ş-Şemâil**'de şöyle der: Hz. Peygamber'in (sav), nimet verenin nimetini anması intibaını vermesine rağmen bunu zikretmesi, bunun iyi ilişkilere delâlet eden "karşılık verme"nin bir gereği olmasındandır. Bunu da sözkonusu iyi davranışta bulunmayı ümmetine öğretmek için yapmıştır.

Ebû Ya'lâ, Zeyd b. Eslem'den şu rivayeti tahric eder: Bir adam Hz. Peygamber'e (sav) yağ ve bal dolu tulum hediye eder, sahibi gelip parasını istediğinde onu Resûlullah'a getirerek "buna parasını ver!" derdi. Resûlullah (sav) da buna gülerek bedelinin verilmesini emreder, bedeli verilirdi. Muhammed b. Amr b. Hazm'ın rivayeti ise şöyledir: O adam, Medine'ye güzel birşey gelmezdi ki onu almasın. Sonra gelerek "ey Allah'ın Resûlü, bunu sana hediye ediyorum" derdi. Aldığı şeyin sahibi parasını istemeye gelince de onu getirir ve "parasını ver!" derdi. Hz. Peygamber (sav), "onu bana hediye etmedin mi?" diye sorar, o da yanımda para yok" karşılığını verirdi. Resûlullah (sav) tebessüm eder ve sahibine parasının verilmesini emrederdi. İbn Sultân şöyle der: Bu sahabi, Resûlullah'a olan son derece büyük sevgisinden dolayı, hoşuna giden güzel bir şey gördüğü her defasında eline geçtiği zaman parasını ödemek niyetiyle onu satın alarak Resûlullah'a hediye ederdi. Ödeyemeyince de "mükâteb"[464] gibi efendisine rücu edilirdi. Mükâteb bir köle olup üzerinde bir dirhem borç kalınca almak üzere efendisine başvurulur ki o da öyle yapmıştır. Bu, doğru bir mizahla karışık bir hak alımıdır. Nuaymân'ın **el-İsâbe** ve **Üsdü'l-ğâbe**'deki biyografisine bakınız.[465]

464. Bir bedel karşılığında hürriyetine kavuşmak üzere efendisiyle anlaşan köle.
465. **el-İsâbe,** III,569-570; **Üsdü'l-ğâbe,** V, 351-352. Ayrıca bkz. s. 432 ve I, 172.

BAHÇELERDE ÇALIŞANLAR

Sahîhayn **ve diğer kaynaklarda Ebû Hureyre'den şöyle dediği rivayet edilir: "Muhacirlere ve ensara ne oluyor da benim (Ebû Hureyre) kadar hadis rivayet etmiyorlar" diyecekler. Size şunu haber vereceğim: Ensardan kardeşlerimi arazilerini işlemek meşgul ediyordu, muhacirlerden kardeşlerimi de pazarlarda alışveriş meşgul ediyordu.**[466]

Seyyid es-Semhûdî **Cevâhirü'l-ikdeyn'**de Dârekutnî'ye isnadla, onun İbn Ebî Ömer'den şu rivayetini nakleder: Abdurrahman b. İshâk el-Medenî'den şunu anlattığını duydum: Ömer b. Hattâb bir ara Hz. Ali'yi göremeyince "Ebû'l-Hasan nerededir?" diye sordu. "Kendisine ait bir araziye gitti" dediler. O da "haydi birlikte ona gidelim" dedi. Oraya varınca onu çalışıyor buldular, bir saat onunla birlikte çalıştıktan sonra oturup sohbet ettiler. Hz. Ali, Hz. Ömer'e şöyle dedi: Ey emîrü'l-mü'minîn, eğer İsrailoğulları'ndan bir grup sana gelse ve onlardan biri sana "ben Mûsa'nın (as) amcası oğluyum" dese, senin yanında onun arkadaşlarına nisbetle bir ayrıcalığı olur muydu? O da "evet" karşılığını verdi. Bunun üzerine Hz. Ali şöyle dedi: "Andolsun, ben Resûlullah'ın (sav) kardeşi ve amcasının oğluyum." Hz. Ömer abasını çıkarıp serdi ve şöyle dedi: "Hayır, Allah'a yemin ederim ki biz ayrılıncaya kadar senin bundan başka oturacak yerin olmaz." Birbirlerinden ayrılıncaya kadar Hz. Ali onun üzerinde oturdu. Seyyid es-Semhûdî şöyle der: Hz. Ali bunu söylemekle, Hz. Ömer'in kendisini bir ara göremeyince yanına gelmesi ve devlet başkanı olduğu halde onunla birlikte arazisinde çalışmasının, Peygamber efendimize yakınlığından dolayı olduğunu belirtmek istemiştir. Bir de, çok uzak bile olsa geçmiş peygamberlerin amcası oğullarından biri başkalarına tercihe layık olunca Peygamber efendimize aynı yakınlığı bulunan kimsenin nasıl olamayacağını göstermek istemiştir.[467]

İrşâdü's-sârî'de Muhyissünne'den (Beğavî) şu rivayet nakledilir: Bir adam ceviz ağacı diken Ebû'd-Derdâ'ya rastladı ve "sen yaşlı bir adamsın, şu kadar yıla ancak meyvesi yenebilecek şunu dikiyorsun" dedi. Ebû'd-Derdâ şu karşılığı verdi: "Bana düşen, başkasının ondan yemesi ve mükâfatının da bana olmasıdır."[468] Hz. Peygamber'in (sav), çapa yapıp

466. Buhârî, Buyû 1, Hars 1; Müslim, Fedâilu's-sahâbe 159-160.
467. **Cevâhirü'l-ikdeyn,** II, 326-327. Metin çok hatalı olup aslına bakılmalıdır.
468. **İrşâdü's-sârî,** IV, 171 (Buhârî, Hars 1).

ailesinin geçimini sağladığını haber verdiğinde Sa'd'ın çapa izi bulunan elini öptüğüne dair bilgi daha önce geçmişti.[469]

ASHAPTAN ARAZİSİNİ MAHSULÜN ÜÇTE BİRİ VE DÖRTTE BİRİ KARŞILIĞINDA İŞLETMEYE VERENLER

el-İsâbe'de müellif, Cebr b. Atîk el-Ensarî'nin biyografisini verir ve İbn Mende'nin onun biyografisinde Haccâc b. Ertât yoluyla, onun İbrahim b. Muhammed'den, onun Mûsa b. Talha'dan şöyle dediğini rivayet ettiğini zikreder: Cebr'in, Sa'd'ın ve İbn Mesud'un arazilerini üçtebir ve dörttebir karşılığında işletmeye (ortakçılığa) verdiklerini gördüm.[470]

YER ALTINDA SU KAYNAĞININ TESBİTİ VE SUYUN ÇIKARILMASI KONUSUNDA MÜTEHASSIS KİMSE

el-İsâbe'de müellif, Abdullah b. Âmir b. Küreyz el-Kureşî'nin biyografisini vererek şu bilgiyi zikreder: Abdullah'ı Hz. Peygamber'e (sav) getirdiler, onu okuyup tükrükle tedavi ediyor, o da Resûlullah'ın tükürüğünü yutmaya çalışıyordu. Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: "O suvarıcı olacaktır." Abdullah b. Âmir bir toprağı işlemezdi ki oradan su çıkmasın. Bunu İbn Abdilber anlatır. Hâfız İbn Hacer de onun Arafat'ta havuz yapıp onlara su akıtan ilk kimse olduğunu zikreder.[471]

Derim: Bu ilme İlmü'r-riyâfe veya İlmü inbâti'l-miyâh (su çıkarma ilmi) denir ki İbnü'l-Ekfânî **İrşâdü'l-kâsid'**de bunu son anılan isimle başlık yapmıştır. O şöyle der: Bu, kendisiyle yer altında bulunan suların nasıl çıkarılacağı, bu suların çıkarılması, ölü toprakların ihya ve işlenmesi gibi hususların öğrenildiği bir ilimdir. Kerhî'nin bu konuyla ilgili muhtasar bir kitabı mevcut olup[472] **el-Filâhatü'n-nebâtiyye**[473] adlı kitapta da bu ilimle ilgili temel bilgiler verilmiştir.

---

469. Ziraat ve Ağaç Dikimi başlığına bakınız (s. 108).
470. **el-İsâbe,** I, 221.
471. **age,** III, 61; **Üsdü'l-ğâbe,** III, 288-289.
472. Eserin adı **İnbâtü'l-miyâhi'l-hafiyye** (Haydarabad 1359/1945) olup bu konuda bkz. J. Vernet, "al-Karadji," **EI,** IV, 600. Ayrıca bk. dipnot 244.
473. Bu eser İbn Vahşiyye'nin olup (bk. **EI,** III, 964) metinde Kerhî'ye ait gibi anılmış olması hatadır.

Bunu İlmü'r-riyâfe diye adlandıranlar da şöyle derler: Bu ilim, varlığına delâlet eden bazı işaretler vasıtasıyla yerden su çıkarmayı bilmekten ibarettir. Suyun yüzeye uzaklık ve yakınlığı da toprağın koklanması, orada yetişen bazı bitkilerin kokusu veya belli bazı hayvanların hareketiyle bilinir ki bu ilim firâset ilminin bölümlerindendir.[474]

SIRTINDA SU TAŞIYAN SAKA

Ebû Ömer İbn Abdilber el-İstîâb'**da "Sâhibü's-Sâ" diye bilinen Ebû Akîl'i böyle biri olarak zikreder.**[475]

SIRTTA YÜK TAŞIYAN HAMAL

Nesâî'nin Sünen'**inde İbn Mesud'dan şu rivayet nakledilir: Resûlullah (sav) sadaka vermemizi emrederdi. Bizden biri tasadduk edecek birşey bulamayınca pazara gider, sırtında yük taşır ve müd(le birşey) getirir, Resûlullah'a verirdi.**[476]

HACAMATÇI VE BERBER

Hz. Peygamber'in (sav), hakkında "Ebû Hind ensardan biridir, onu evlendirin" buyurduğu Ebû Hind Resûlullah'ın (sav) hacamatçısı idi.[477] **İbn İshâk (II, 77) bunu, Resûlullah'ın Bedir Gazvesi'nden dönüşü bahsinde zikreder.**[478] **Ebû Taybe de Resûlullah'ın (sav) hacamatçısı olup onun hadisi** Muvatta'**da geçmektedir.**[479]

474. bkz. T. Fahd, "Firâsa," **EI,** II, 916.

475. **el-İstîâb,** IV, 130; **el-İsâbe,** IV, 136; **Üsdü'l-ğâbe,** I, 438, VI, 220. Resûlullah (sav) ashabı infaka teşvik edince Abdurrahman b. Avf malının yarısını getirdi. Münafıklar "gösteriş yapıyor!" dediler. Ebû Akîl ise sırtında su taşıyarak kazandığı iki sâ'ın birini ailesine bırakıp diğerini getirince, onunla alay ettiler. Bunun üzerine Tevbe sûresi 79. âyeti nazil oldu. Ayrıca bkz. Müslim, Zekât 72.

476. Nesâî, Zekât 49. Metindeki eksiklik aslından tamamlanmıştır. İbn Mesud devamla şöyle der: Bugün yüzbin serveti olan öylelerini biliyorum ki o gün bir dirhemi yoktu.

477. bkz. **el-İsâbe,** IV, 221.

478. İbn Hişâm, I, 644. Bedir kelimesi metinde düşmüştür.

479. **Muvatta,** İsti'zân 26; **el-İsâbe,** IV, 114-115.

Süheylî **er-Ravdü'l-ünüf**'te şöyle der: Hacamatçı Ebû Taybe'ye gelince, o Benî Hârise'nin mevlâsı olup adı Râfi'dir. Meysere olduğu da söylenmiştir. Bedir savaşında bulunmamıştır.

el-İsâbe'de müellif, Hirâş b. Ümeyye'nin biyografisini verir ve onun Hudeybiye ile ondan sonraki umrede Resûlullah'ı (sav) tıraş eden kimse olduğunu kaydeder.[480] **el-İsâbe**'de sonra da Hirâş b. Mâlik'in biyografisini vererek Ali b. Said el-Askerî'nin şöyle dediğini zikreder: Hz. Peygamber (sav) kan aldırdı, bitince de şöyle dedi: Bir demir parçası ile kalkıp Allah Resûlü'nün boyun damarları üzerinde duran kimse büyük güvenirliğe nail olmuştur.[481] **et-Tecrîd**'de müellif şöyle der: O muhtemelen tâbiindendir. **el-İsâbe**'de müellif, Sâlim el-Haccâm'ın biyografisini verir ve İbn Ömer'den, onun Hz. Peygamber'den (sav) kan aldığını ve hacamat şişesindeki kanı içtiğini nakleder.[482]

Yine **el-İsâbe**'de Ma'mer b. Nadle'nin biyografisini veren müellif onun şöyle dediğini nakleder: Yanımda ustura olarak, başını tıraş etmek için Resûlullah'ın (sav) başucunda durdum. Şöyle buyurdu: "Ey Ma'mer, Allah Resûlü'nün kulak yumuşaklarından tutabilirsin." Ben "bu, Allah'ın bana lütuflarındandır" dedim, "evet" dedi ve başını tıraş ettim.[483]

el-İsâbe'de Ebû Rahîme'nin biyografisini vererek şöyle der: Ebû Nuaym onu zikrederek Ravh b. Cenâh yoluyla Atâ b. Nâfi'den, onun Ebû Rahîme'den şu rivayetini tahric eder: "Hz. Peygamber'e (sav) hacamat yaptım, bana bir dirhem verdi." Bu hadisin senedinde zayıf ravi vardır.[484]

Buhârî "Kitâbu'l-Buyû"da "haccâma dair bâb" başlığını açarak orada Ebû Taybe hadisini zikreder.[485] **Fethu'l-Bârî**'de İbnü'l-Müneyyir'in şöyle dediği kaydedilir: "Bu başlık, hacamat sanatını (mesleğini) onaylama manası taşımaz. Bu hususta tahsis edici bir hadis de varid olmuştur. Her ne kadar hacamatçıya ücreti konusunda haksızlık yapılamasa da yasaklama hacamatçı (kanı alan) hakkındadır, kanı aldıran hakkında değil. Bu ikisi arasındaki fark şudur: Kan aldıranın hacamat yaptırmaya mecbur olması-

480. **el-İsâbe,** I, 421; **Üsdü'l-ğâbe,** II, 125-126. Hudeybiye kelimesi metinde Medine şeklinde geçmiştir.
481. **el-İsâbe,** I, 422; **Üsdü'l-ğâbe,** II, 127. "Hadîde" kelimesi metinde "hadîs" şeklinde geçmiştir.
482. **el-İsâbe,** II, 6.
483. **age,** III, 449.
484. **age,** IV, 68-69; **Üsdü'l-ğâbe,** VI, 108.
485. Buhârî, Buyû 39.

na karşılık, başka mesleklerin bulunması sebebiyle hacamatçı açısından bunu yapmak için bir zaruret mevcut değildir." İbn Hacer, bunun ardından şöyle der: İbnü'l-Müneyyir "onaylama" ifadesinden "güzel sayma ve özendirmeyi" kastetmişse, dediği doğrudur. Ama bununla "caiz saymayı" kastetmişse, söylendiği isabetli sayılmaz. Çünkü kan aldıranın buna başvurması zaruret sebebiyle caiz olunca bunu yapan kimseye de aynı şekilde caiz olur. Benim işaret ettiğim hususlan başka, ikisi arasında bir fark sözkonusu değildir. Çünkü hacamatçılığın değersiz kazanç yollarından sayılması, meşru olmamasını gerektirmez. Eğer bütün insanlar hacamat yapma işini terkedecek olurlarsa, bu durum kendilerine zarar verir.[486]

KASAP

Sahîh-i Buhârî'**de İbn Mesud'dan şu rivayet nakledilir: Ensardan künyesi Ebû Şuayb olan bir adam gelerek kasap olan hizmetçisine şöyle dedi: Bana beş kişiye yetecek yemek yap. Ben beş kişinin beşincisi olarak Resûlullah'ı (sav) davet etmek istiyorum.**[487]

Tirmizî'nin **el-Câmi'**inde "kassâb" yerine "lahhâm" kelimesi geçmektedir.[488] Tirmizî'ye haşiye yazan şöyle der: Lahhâm, mübâlağa kalıbı ile olup "et satıcısı" demektir. Sanatlarla ilgili kelimeler, bunlarla uğraşanların çok çalışmaları ve çok iş yapmaları sebebiyle mübalağa kalıbıyla olurlar.[489]

el-İsâbe'de müellif, Hâlid b. Esîd b. Ebû'l-Âs el-Ümevî'nin biyografisini verir ve İbn Düreyd'den onun kasap olduğuna dair nakilde bulunur.[490] Yine **el-İsâbe'**de müellif, Kirâm'ın biyografisini vererek şöyle der: O kasap olup Medine'de (kendi adıyla) tanınmış sokağın sahibidir. Bunu Ömer b. Şebbe zikreder.[491] Hâfız İbnü'l-Cevzî'nin **Telkîh'**inde şu bilgi verilir: Zübeyr, Amr b. Âs ve Âmir b. Küreyz kasaptılar.[492]

---

486. **Fethu'l-Bârî,** IX, 176-177. Ayrıca bk. X, 25-26 (Buhârî, İcâre 20 hadisi). Metindeki düşüklükler için aslına bakınız.
487. Buhârî, Buyû 21.
488. Tirmizî, Nikâh 12.
489. bkz. **Tuhfetü'l-ahvezî,** IV, 224 (bilginin bir kısmı vardır).
490. **el-İsâbe,** I, 401; **Üsdü'l-ğâbe,** II, 89.
491. **el-İsâbe,** IV, 289. Ömer, metinde Amr şeklinde geçmiştir.
492. **Telkîhu fuhûmi ehli-l-eser,** s. 454. Ayrıca bkz. İbn Kuteybe, **el-Maârif,** s. 575; Demîrî, I, 228 (krş. dipnot 284).

Sahîh-i Buhârî'de şu hadis nakledilir: Resûlullah (sav), kurbanlık develerinin başında bulunmasını, etleri, derileri ve semerleriyle birlikte hepsini dağıtmasını, kasaba ücret olarak kurbandan birşey vermemesini Hz. Ali'ye emretti.[493]

ALLAH RESÛLÜ'NÜN NAZARINDA DEĞERSİZ MESLEKLER

Taberânî, Abdurrahman b. Osman el-Vakkâsî yoluyla, onun İbnü'l-Münkedir,[494] onun da Câbir'den naklettiği şu rivayeti tahric eder: "Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: Teyzem Fâhite bint Amr'a bir hizmetçi bağışladım ve onu kasap, kuyumcu veya hacamatçı yapmamasını emrettim.[495] Vakkâsî "zayıf" bir ravi olup bunu İbn Hacer Fâhite'nin biyografisinde zikreder.[496] Fakat Zehebî **et-Tecrîd**'de şöyle der: Hz. Peygamber'in (sav) Fâhite'ye bir hizmetçi bağışladığı "vâhin"[497] bir hadiste geçmektedir.

Ebû Dâvud'un **Sünen**'inde bu rivayet şöyledir: "Teyzeme bir hizmetçi bağışladım, ona bereketli olmasını umarım. Kendisine onu hacamatçı, kuyumcu veya kasap diye adlandırmamasını söyledim."[498] Ebû'l-Hasan es-Sindî, Ahmed b. Hanbel'in **Müsned**'inin hâşiyesinde şöyle der: "Hz. Peygamber'in (sav) hacamatçı ve kasaptan, sakınması güç olmakla birlikte bulaştıkları pislik sebebiyle; kuyumcudan ise sanatına aldatma sokması, altın ve gümüşü işleyip bazan bundan erkekler için süs eşyası ve kap yapması —ki bu da haramdır— veya sözünde çok vaad ve yalan bulunmasından dolayı hoşlanmadığı söylenmiştir." Kâvukcî'nin **ez-Zehebü'l-ibrîz**'inde, hadiste bu mesleklerin değersiz meslekler olduğuna işaret bulunduğu söylenir.[499]

493. Buhârî, Hac 121. Hadisin son kısmı metinde düşmüş olup bu sebeple konuyla ilgisini kurmak da zorlaşmıştır.
494. Metinde İbnü'l-Menkûr şeklinde geçmiştir.
495. bkz. **Kenzü'l-ummâl,** IV, 42-43 (nr. 9417).
496. **el-İsâbe,** IV, 374.
497. Zayıf bir hadis türü olup Zehebî'ye göre bu tabir cerhin 4. derecesinde bulunan ravi için kullanılır (bkz. Aydınlı, s. 159).
498. Ebû Dâvud, Buyû 41; **Müsned,** I, 17.
499. Görüldüğü gibi bu konuyla ilgili rivayetler zayıftır. Sahîh olduğunun kabul edilmesi halinde bile bu mesleklerin hoş karşılanmamasının mutlak anlamda değil de belli bazı özelliklerden dolayı olduğu veya o zamanki umumî telakkiyi yansıttığı anlaşılmaktadır.

AŞÇI

eş-Şemâil'**de Ebû Ubeyd'den şu rivayet nakledilir: Hz. Peygamber'e (sav) bir çömlek yemek pişirdim...**[500] el-İstîâb'**da da şu bilgi verilir: Resûlullah'ın (sav) azatlısı Ebû Ubeyd bir gün Resûlullah'a bir yemek pişirmişti...**[501]

Derim: Ebû Ubeyd'in hadisi bu şekilde Tirmizî'nin **eş-Şemâil**'i ve Dârimî'nin **el-Câmi**'inde geçmektedir.[502] **el-İsâbe**'de (I, 151) Büreyl'in biyografisinde şu bilgi verilir: İbn Şâhin, Büreyl es-Sühâlî'den şu rivayeti tahric etti: Resûlullah'a (sav) Mekke'de bir adam getirildi, onun ashabına yemek hazırlıyordu. Ateşin sıcaklığı ona eziyet verdi. Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Bundan sonra artık cehennem ateşi sana dokunmaz."[503]

BULAMAÇ AŞI YAPAN

el-İsâbe'de müellif, Havle bint Kays el-Ensâriyye el-Hazreciyye'nin biyografisini verir ve İbn Mende'nin Havle bint Kays'tan tahric ettiği şu rivayeti zikreder: Resûlullah (sav) benim yanıma geldi, kendisine bulamaç aşı yaptım. Önünc koyduğumda elini değdirdi, onu sıcak bularak elini çekti ve şöyle buyurdu: "Ey Havle, biz sıcağa da, soğuğa da sabredemeyiz (dayanamayız)."[504] Hz. Âişe'den de şu rivayet nakledilir: "Kendisi için yaptığım bulamaç aşını Resûlullah'a (sav) getirdim. Resûlullah benimle Sevde arasında oturuyordu. Sevde'ye yemesini söyledim, o yemedi. Kendisine 'ya yersin, ya da onu yüzüne bularım!' dedim. Yine yemedi. Bunun üzerine elimi aşa daldırıp onun yüzüne buladım. Resûlullah güldü ve bizzat eliyle koyarak Sevde'ye 'sen de onun yüzünü bula' buyurdu. Sevde de onu yüzüme buladı. Resûlullah (sav) güldü." İbn Ğaylân bu hadisi Hâşimî'den rivayet eder.[505] Molla bunu **Sîret**'inde tahric etmiştir.

---

500. Tirmizî, **eş-Şemâil,** s. 88 (nr.170)
501. **el-İstîâb,** IV, 129.
502. **eş-Şemâil,** s. 88; Dârimî, Mukaddime 7.
503. **el-İsâbe,** I, 146.
504. **age,** IV, 293. Hadis için bkz. **el-Mekâsıdü'l-hasene,** s. 469; **Kenzü'l-ummâl,** XVI, 121 (nr. 44139-44140). Ayrıca bkz. I, 530.
505. **Mecmau'z-zevâid,** IV, 315-316; **Şerhu'l-Mevâhib,** IV, 271; **Kenzü'l-ummâl,** XII, 593 (nr. 35843). İlk kaynaktaki "biyedihi lehâ" (ona eliyle koydu) ifadesi metinde ve son iki kaynakta "fahizehu lehâ" şeklinde geçmektedir.

el-Mevâhib'de müellif şöyle der: *Hazîre*, küçük doğranmış et parçaları üzerine bolca su koyup iyice piştiğinde üzerine un eklenerek yapılan yemektir. **el-Kâmûs**'ta ise *harîre* şeklinde geçer ki manası da "süt veya yağla pişirilen un bulamacı"dır. el-Fâkihî el-Mekkî'nin **Menâhicü'l-ahlâki's-seniyye**'sinde[506] şu bilgi verilir: Resûlullah (sav) *hazîre* yedi. *Hazîre* küçük kesilen et parçalarının üzerine bolca su konulup iyice piştikten sonra üzerine un eklenerek yapılan yemektir. Hazîre, yanında kendisiyle şakalaştığı bir hanımı bulunduğu sırada, Hz. Âişe'nin kendisine yapıp sunduğu yemektir. Şöyle de denilmiştir: Bu yemek bulamaç aşı *(asîde)* şeklinde olup daha incedir. **Cevheretü'l-gavvâs**'ta da şöyle denir: Kepekle yapıldığında noktalı "ha" ile *hazîre*, süt ile yapıldığında ise noktasız "ha" ile *harîre* şeklindedir. Reddâd'ın **Mûcibâtü'r-rahme**'sinde[507] ilk şekil tercih edilmiştir.

KEPAPÇI

Nesâî'nin Sünen'**inde Ebû Râfi'den şu rivayet nakledilir: "Ben Resûlullah'a (sav) kebap yapardım."**[508]

FIRINCI

el-İsâbe'de müellif, Mirdâs el-Muallim'in biyografisini vererek şöyle der: Ebû Zeyd ed-Debûsî **Kitâbu'l-Esrâr**'da onu senedsiz bir rivayetle anarak şöyle der: Nebi (sav) Mirdâs el-Muallim'e uğrayarak şöyle buyurdu: "İnce ekmek (yapmaktan) ve Allah'ın Kitabı'na şart koşmaktan sakın." Debûsî şöyle der: Bu rivayetle ilgili olarak şimdiye dek bir senede vakıf olamadım.[509]

Derim: Eğer bu haber sabit ise, bununla Hâfız İbn Kayyim'in **et-Turuku'l-hükmiyye**'de (s. 233) söylediği "Hz. Peygamber (sav) zamanında Medine'de narh yoktu. Çünkü onların içinde ne un öğütüp kârla ekmek pişiren, ne de un ve ekmek satan kimse bulunmuyordu; buğdayı satın alıp öğütüyor ve evlerinde ekmek pişiriyorlardı"[510] sözü reddedilir.

---

506. bkz. **Suppl.**, II, 529.
507. İbnü'r-Reddâd (ö. 821/1418), **Mücibâtü'r-rahme ve azâimü'l-mağfire** (bkz. Kehhâle, I, 178).
508. Metinde Kettânî'ye ait gibi görünen bu bilgi de Huzâî (s. 746) tarafından verilmiştir. Huzâî'de "Sünen" kelimesi geçmemektedir.
509. **el-İsâbe**, III, 401.
510. **et-Turuku'l-hükmiyye**, s. 253.

ALLAH RESÛLÜ'NÜN EKMEKLERİNİN KÜÇÜK OLUP OLMADIKLARI

el-Mevâhib ve şerhinde şu bilgi verilir: Hz. Peygamber'in (sav) ekmeklerinin küçük mü büyük mü olduğu konusunu araştırdım, araştırma sonunda bu hususta birşey bulamadım. Ancak Deylemî'nin rivayet ettiği bir hadiste Resûlullah'ın (sav) ekmekleri küçültmeyi emrettiği kaydedilir; Hz. Âişe bu hadisi merfû olarak şu lafızla rivayet eder: "Ekmeği küçültün, sayısını çoğaltın ki size bereketli olsun." İbnü'l-Cevzî'nin **el-Mevzûât'**ta belirttiğine göre bu rivâyet "vâhin"dir.[511] O şöyle der: Bu konuda itham edilen râvi Câbir b. Selim olup İbn Ömer'den, onun merfu olarak rivayet ettiği şu hadisi nakleder: "Bereket ekmeğin küçüklüğündedir." Nesâî'den de onun "kezzâb" (yalancı) olduğunu nakleder.[512] Fakat İbn Hacer'in de belirttiği üzere Bezzâr ve **el-Mu'cemü'l-kebîr'**de de Taberânî bunu zayıf bir senedle rivayet etmişlerdir. Onun hocası Nureddin el-Heysemî şöyle der: Bu rivayetin senedinde Ebubekr b. Meryem mevcut olup kendisinde "ihtilât" (hafıza bozukluğu) meydana gelmiştir. Senedin kalan ravileri ise "sika" (güvenilir)'dirler. Ebû'd-Derdâ'dan da şu merfû rivayet nakledilir: *"Yiyeceğinizi (ekmeğinizi) kifayet ölçüsünde yapın ki bereketli olsun."*[513] **en-Nihâye'**de müellif şöyle der: Evzâî'den bunun "ekmeği (somun, yufka) küçültmek" demek olduğu nakledilir.[514] Bezzâr da İbrahim b. Abdullah'tan, o da bazı âlimlerden bunun "ekmeği küçültmek" demek olduğunu nakleder. Sehâvî **el-Mekâsıd'**da buna işaret eder.

Fethu'l-Bârî'de "Ölçmenin müstehablığı bâbı"nda[515] Allah Resûlü'nün (sav) "yiyeceklerinizi ölçün (ölçekli harcayın) ki bereketli olsun" sözüyle ilgili olara müellif şöyle der: Bezzâr'ın **Müsned'**inde yiyeceği ölçmekten maksadın "ekmeği küçültmek" olduğu söylenir ki, ne bunun, ne aksinin varid olup olmadığını kesin olarak öğrenebilmiş değilim.[516] Ali el-Kârî'nin **Mevzûât'**ında Zerkeşî'den şu bilgi nakledilir: "Lokmanın küçültülmesi ve çiğnemin inceltilmesi"ni emreden hadisle ilgili olarak Nevevî "sahîh değildir" demiştir.[517]

---

511. Suyûtî, **el-Leâli'l-masnûa,** II, 216; Ali el-Kârî, **el-Esrâru'l-merfûa,** s. 232 (nr. 261); Sehâvi, **el-Mekâsıdü'l-hasene,** s. 262.
512. Suyûtî, II, 217; Ali el-Kârî, s. 150-151 (nr. 121); Sehâvi, s. 262.
513. Suyûtî, II, 216.
514. **en-Nihâye,** IV, 119; Sehâvi, s. 263.
515. Buhârî, Buyû 52.
516. **Fethu'l-Bârî,** IX, 204.
517. Ali el-Kârî, s. 232. "Mudğa" kelimesi metinde "lukma" şeklinde geçmiştir.

İbnü'l-İmâd'ın yemek ve yeme adabıyla ilgili **Manzûme'**sinde[518] şöyle denir:

Dediler ki yiyen kimsenin yiyeceği iyice çiğnemesi
Ve lokmasını küçültmesiyle ilgili hiçbir rivayet değil sahîh

Şu husus bilinmektedir ki sahîh bir rivayet olmadığını söylemek bundan başka (zayıf vs.) bir rivayetin olmadığı anlamına gelmez. Muhtemelen bu, Şeyh Ebû'l-Abbas el-Bedevî ve Vefâiyye önde gelenleri gibi Ebû İshâk İbrahim el-Mebtûlî'nin de sofrasındaki ekmekleri küçültme konusundaki dayanağıdır.

Hanbeli fıkıh kitaplarından Şeyh Mansûr el-Behûtî el-Hanbelî'nin **Şerhu'l-Müntehe'l-irâdât** adlı eserinde şu bilgi kaydedilir: Ahmed b. Hanbel'den "büyük ekmekte bereket yoktur" dediği nakledilir. Ma'mer'in zikrettiğine göre Ebû Üsâme onlara yemek ikrâm etti ve ekmekleri parçaladı. Ahmed b. Hanbel "kaç tane yediklerini bilmesinler diye öyle yapmıştır" diyor.

el-Makâlâtü's-seniyye müellifi, Kastallânî'nin **el-Mevâhib'**deki sözüne işarette bulunur ki o "Yiyeceğinizi (ekmeğiniz) küçültün ki bereketli olsun" hadisinden sonra şöyle der:

Bu konuda hadis rivayet edilmiştir zayıf senedli
Ki Evzâî'ye isnad edilir, iz sahibi,
Bundan maksadın ekmeği küçültmek olduğu rivayeti
Bezzâr da İbrahim'den nimetler sahibi
Ki Ebû'n-Nedb diye çağırılır, babası ise Abdullah
el-Cüneyd, bazı ilim ve hikmet ehlinden naklen
Bundan maksadın ekmeği küçültmek olduğunu.
Muhtemelen bu dayanağıdır anlayışlı ârif
Tarikat şeyhinin ekmekleri küçültmesinde
Sofrasının; Ebû'l-Abbas ve seçkinlik
Ve öncelik sahibi Ahmed el-Bedevî gibi
Sonra mevhibe sahipleri ve öncelik sahibi sâdat,
Vefâ ve safî oğulları, marifet ehli gibi ki
Efendilerin iksiri ve perhizde efendiler.
Araştırdı hafızlardan bazısı bilgi
Edinmek için nimet sahibinin ekmeğiyle ilgili,
Seçkin insanın ekmeği küçük mü
Büyük mü idi? Bulunmadı kitaplarında

518. bkz. **Suppl.**, II, 403. İbnü'l-İmâd, metinde Ebû'l-İmâd şeklinde geçmiştir.

Birşey "Ekmeği küçültün" hadisinden başka,
Ramte'den[519] rivayet edilen, Mustafa'nın
Anlayışlı ve razı olunmuş arkadaşı.
Deylemî etti rivayet onu bazısından
Ve etti rivayet yeryüzünde mahlukatın en doğrusunun hadisini.

İbn Sa'd'ın **Tabakât'**ında (VIII, 362) Temlek et-Tâbiiyye el-Kûfiyye'nin biyografisinde, onun Ümmü Seleme'ye sorduğu ve onun da şöyle dediği kaydedilir: "Bıçağı ekmeğe koyduğun zaman Allah'ın adını an ve ye."[520] Bundan da onların ekmeği bıçakla kestikleri anlaşılmaktadır.

KADIN KUAFÖR

İbn Fethûn şöyle der: Hz. Peygamber'in (sav) hanımı Hz. Hatice'nin kuaförü Ümmü Züfer, onun vefatından sonra Resûlullah'a (sav) gelirdi. O da kendisine ikrâmda bulunur ve "o Hatice hayattayken bize gelirdi" derdi.[521] **İbn İshâk** Sîret'inde **şöyle der: Resûlullah (sav) Hayber'de veya yolda Safiyye bint Hay b. Ahtab'la gerdeğe girdiğinde onu süsleyen, saçlarını yapan ve işini yoluna koyan Ümmü Süleym bint Milhân'dı.**[522]

İbn Sa'd'ın **Tabakât'**ında şu bilgi verilir: Hz. Peygamber (sav) Safiyye'yi Dıhye el-Kelbî'den satın aldığında, yanında iddet beklemesi, eğitmesi ve hazırlaması için onu Ümmü Süleym'e teslim etti.[523] **el-İsâbe'**de emîrü'l-mü'minîn Hz. Osman'ın kızkardeşi Âmine bint Affân b. Ebû'l-Âs'ın biyografisi verilir ve İbnü'l-Kelbî'den naklen onun Câhiliyye devrinde kadın kuaförü olduğu zikredilir.[524]

Yine **el-İsâbe'**de müellif, Şebbere bint Safvân el-Kureşiyye'nin biyografisini verir ve İbnü'l-Kelbî'den naklen onun Mekke'de kadınların makyajını yapan bir kuaför olduğunu kaydeder. **el-İsâbe'**de Ümmü Ri'le el-Kuşeyriyye'nin biyografisini veren müellif Müstağfirî'den naklen şu bil-

519. Böyle bir isme rastlanmamış olup muhtemelen doğrusu Rimse veya Ebû Rimse'dir (bkz. **el-İsâbe,** IV, 70).
520. İbn Sa'd, VIII, 493.
521. bkz. **el-İsâbe,** IV, 453; **Üsdü'l-ğâbe,** VII, 333. Ümmü Züfer, metinde Züfer şeklinde geçmiştir. "Hz. Peygamber'in hanımı Hatice'nin" ifadesi de düşmüştür.
522. İbn Hişâm, II, 339-340.
523. İbn Sa'd, VIII, 122.
524. **el-İsâbe,** IV, 225.

giyi kaydeder: O güzel ve fasih konuşan bir kadın olup şöyle demişti: "Allah'ın selâmı üzerine olsun, ey Allah'ın Resûlü. Bizler mahfeler ardında, kocaların iffet mahalli ve çocukların yetiştiricileriyiz. Bize orduda (cihâdda) nasip yoktur. Bize birşey öğret ki bizi Allah'a yaklaştırsın." Söyledikleri içinde şunlar da vardı: "Ben kocaları için kadınların makyajını yapan ve süsleyen bir kadınım. Eğer bu günah ise vazgeçeyim." Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Ey Ümmü Ri'le, onlara makyaj yap ve süsle..." Bir başka rivayette de Resûlullah'ın (sav) ona hayranlık duyduğu belirtilir.[525] **et-Tecrîd**'de şu bilgi verilir: Ümmü Ri'le el-Kuşeyriyye'nin elçilikte (sözcülük, temsilcilik) bulunduğu hususu "vâhin"[526] şeklinde değerlendirilen bir hadiste geçmektedir.

Fethu'l-Bârî'de "demirci bâbı"nda[527] şöyle denir: Ümmü Eymen'in "Hz. Âişe'ye makyaj yaptım" sözünden maksat "onu süsledim" demektir. Halîl şöyle der: takyîn (makyaj, bezeme), tezyin'dir (süsleme). Bundan dolayı mukayyine (makyajcı kadın), kayne (cariye, hanende) diye adlandırılmıştır. Çünkü süs onun özelliğidir.[528]

Tamamlayıcı bilgi: Ebû Dâvud **Sünen**'inde Hz. Âişe'den şu rivayeti tahric eder: Annem Resûlullah'la (sav) zifafa girmem için beni semizletmek istedi. Benim için arzu ettiklerinden hiçbir şeyi kabul etmedim, ta ki taze hurma ile acur yedim ve en güzel şekilde semizlendim (dolgunlaşıp toparlandım)." Ebû Dâvud bununla ilgili olarak "semizlenme bâbı" diye bir başlık açmıştır.[529]

KADINLAR ARASINDA KOĞUCULUK YAPAN KADIN

el-İsâbe'de müellif, Eş'ab et-Tâmi'in annesi ve Esma bint Ebubekir es-Sıddık'ın azatlısı Humeyde'nin biyografisini vererek şöyle der: Denildiğine göre o, Resûlullah'ın (sav) hanımlarının evlerine[530] girer, onların arasını bozardı. Hz. Peygamber (sav) onun ta'zir edilmesini emretti. Hz.

525. **el-İsâbe,** IV, 449-450; **Üsdü'l-ğâbe,** VI, 331. Ümmü Ri'le'nin elçi olarak Hz. Peygamber'e gelip anılan konuşmayı yaptığı kaydedilir. Metinde ve **el-İsâbe**'de hata mevcut olup tercüme diğer kaynaktan yapılmıştır.
526. bkz. dipnot 497.
527. Buhârî, Buyû 29.
528. **Fethu'l-Bârî,** IX, 169.
529. Ebû Dâvud, Tıb 29; **Avnu'l-Ma'bûd,** X, 396-397. Ayrıca bkz. İbn Mâce, Et'ıme 37.
530. Metinde "aralarına " şeklinde geçmiştir.

Peygamber'in ona beddua ettiği ve bunun üzerine öldüğü de söylenir. Bu rivayet sahîh değildir. Çünkü Eş'ab, Hz. Peygamber'in vefatından bir süre sonra dünyaya gelmiştir. Resûlullah'ın bedduasıyla, kendisinin vefatından bir müddet sonra ölümüne yol açan bir hastalığa yakalanmış olması da muhtemeldir.[531] **el-İsâbe**'de bir başka yerde de şu bilgi verilir: Onun oğlu Eş'ab bununla övünürdü. Kendisine "Sana yazıklar olsun, bununla övünen kimse olur mu?" denilince, "eğer onlar (Resûlullah'ın hanımları) katında güvenilir olmasaydı onu kabul etmezlerdi" diye karşılık verdi.[532]

SÖZKONUSU BİR KADINLA EVLENMEYE ARZULU OLUP OLMADIĞI KONUSUNDA KİŞİNİN NABZINI YOKLAMAYA GİDEN KADIN

el-İsâbe'de Hz. Hatice'nin biyografisinde Ya'lâ'nın kız kardeşi Nefise bint Ümeyye'nin şöyle dediği nakledilir: Hatice soylu ve zengin bir kadındı. Dul kaldığında Kureyşli her soylu onunla evlenmeyi arzuluyordu. Hz. Peygamber (sav) kendisi adına ticaret seyahatine çıkıp bol kârla dönünce Hz. Hatice ona rağbet duydu ve durumu gizlice öğrenmek için beni ona gönderdi. Ona "niçin evlenmiyorsun?" dedim, "elimde birşey yok" dedi. "Eğer ihtiyacın giderilir, mal, güzellik ve denkliğe davet edilirsen?" dedim, "kim?" diye sordu. Ben "Hatice" dedim, o da kabul etti.[533] Onun İbn Sa'd'ın **Tabakât**'ındaki biyografisine bakınız.[534]

SAVAŞTA ALLAH RESÛLÜ'NE EŞLİK EDEN HASTABAKICI SAHABİ KADINLAR VE BUNLARIN GÖSTERDİKLERİ KAHRAMANLIK, ÇEVİKLİK VE SAVAŞANLARA YARDIMLARI

el-İsâbe'de müellif, Rubeyyi' bint Muavviz b. Afrâ'nın biyografisini verir ve Ebû Ömer'den şu bilgiyi nakleder: O bazan Nebi (sav) ile birlikte gazveye çıkardı.[535] Buhârî, Nesâî ve Ebû Müslim el-Keccî, Rubeyyi'den şöyle

531. **el-İsâbe,** IV, 275.
532. bkz. **Lisânu'l-Mîzân,** I, 454.
533. **el-İsâbe,** IV, 282.
534. İbn Sa'd, VIII, 16 (Hz. Hatice'nin biyografisi), 244 (Nefîse'nin biyografisi).
535. **el-İsâbe,** IV, 300; **el-İstîâb,** IV, 308; **Üsdü'l-ğâbe,** VII, 107. Bu hanım sahabi Beyatürrıdvân'da da bulunmuştur.

dediğini tahric ederler: "Biz Nebi (sav) ile birlikte gazveye çıkar, askere su verir, onlara hizmet eder, yaralı ve şehidleri Medine'ye götürürdük."[536]

el-İsâbe'de müellif, Rufeyde el-Ensâriyye veya el-Eslemiyye'nin biyografisini verir ve Sa'd b. Muâz'ın Hendek savaşında yaralanması kıssasıyla ilgili olarak İbn İshâk'tan şu bilgiyi nakleder: Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Onu yakından ziyaret edebilmem için Rufeyde'nin mesciddeki çadırına koyun." Rufeyde yaralıları tedavi eden, müslümanlardan zarara uğramış kimselerin hizmetine kendisini adamış bir kadındı. Bu bilginin benzeri Buhârî'nin **el-Edebü'l-müfred'**inde de mevcuttur.[537]

el-İsâbe'de Kuaybe bint Sa'd el-Eslemiyye'nin biyografisinde İbn Sa'd'dan naklen şu bilgi verilir: O, mescidde bir çadırı olup hasta ve yaralıları tedavi eden bir kadındır. Sa'd b. Muâz Hendek savaşında yaralandığında onun yanında idi. Vefat edinceye dek Sa'd'ın yarasını tedavi etmişti.[538] Kuaybe, Nebi (sav) ile birlikte Hayber savaşına da katıldı ve Nebi kendisine ganimetten erkek payı verdi.[539]

Leyla el-Gıfâriyye'nin biyografisinde şu bilgi verilir: O, Nebi (sav) ile birlikte gazvelere çıkardı, yaralıları tedavi eder, hastalara bakardı. İbn Merdûye de **Tefsîr'**inde Muâze el-Gıfâriyye'den şu tahricde bulunur: Ben Resûlullah'a (sav) yakın arkadaştım (enîs), onunla sefere çıkar, hastalara bakar ve yaralıları tedavi ederdim.[540] Fakat **et-Tecrîd'**de şu bilgi verilir: "Leyla el-Gıfâriyye'nin gazvelerde yaralıları tedavi ettiği hususu "bâtıl" bir haberde geçmektedir." Derim: Bu bâtıl haber **el-İsâbe'**de etraflı bir şekilde verilmiştir.

Yine **el-İsâbe'**de Hz. Peygamber'in (sav) azatlısı ve dadısı Ümmü Eymen'in biyografisinde Vâkıdî'den naklen şu bilgi verilir: Ümmü Eymen Uhud savaşında bulundu; su verir, yaralıları tedavi ederdi. Hayber savaşına da katıldı.[541] **el-İsâbe'**de müellif, Ümmü Ziyâd el-Eşcaiyye'nin biyografisini vererek şu bilgiyi zikreder: O, Hz. Peygamber'le

536. Buhârî, Cihâd 68.
537. **el-İsâbe,** IV, 302. Ayrıca bkz. s. 32; İbn Hişâm, II, 239.
538. **el-İsâbe,** IV, 396.
539. İbn Sa'd, VIII, 291; **Üsdü'l-ğâbe,** VII, 252. Cümlenin son kısmı İbn Sa'd'da yoktur.
540. **el-İsâbe,** IV, 402-403; **Üsdü'l-ğâbe,** VII, 259, 268.
541. **el-İsâbe,** IV, 433. **Üsdü'l-ğâbe'**de (VII, 303) Ümmü Eymen'in Resûlullah'ın babası tarafından azad edildiği söylendikten sonra, onun Hz. Hatice'nin kızkardeşi tarafından Resûlullah'a hibe edildiği, Resûlullah'ın annesinin kölesi olduğu şeklinde görüşler bulunduğu da kaydedilir.

(sav) birlikte Hayber savaşına katılan altı kadının altıncısıydı. Bunların savaşa katıldıkları haberi Resûlullah'a ulaşınca çağırıp şöyle buyurdu: "Kimin müsaadesiyle savaşa katıldınız?" Resûlullah'ın (sav) yüzünde kızgınlık eseri gördük ve şöyle dedik: "Savaşa çıktık; yanımızda ilaç var, onunla yaralıları tedavi ediyor, okları veriyor ve un çorbası içiriyoruz..." (Hadis). Bu hadiste, Resûlullah'ın onlara hurmadan pay (ganimet) verdiği geçmektedir. Bunu Ebû Dâvud,[542] Nesâî ve İbn Ebî Âsım tahric etmişlerdir.[543]

İbn Sa'd'ın **Tabakât'**ında Ümmü Sinan el-Eslemiyye'nin biyografisinde, onun şöyle dediğini kaydedilir: Resûlullah (sav) Hayber savaşına çıkmak istediğinde kendisine gelip şöyle dedim: "Ey Allah'ın Resûlü, seninle birlikte çıkayım; su tulumlarını diker, hasta ve varsa yaralıları tedavi eder, yükleri gözetlerim." Allah Resûlü de şöyle buyurdu: "Allah'ın bereketiyle çık, senin kavminden ve başkalarından arkadaşların da var. Benimle konuştular, kendilerine izin verdim. Dilersen kendi kavminle, dilersen bizimle birlikte çık." Ben "seninle" dedim, "o halde eşim Ümmü Seleme ile birlikte ol" buyurdu. Ben de onunla oldum.[544] **el-İsâbe'**de Ümmü Kebşe el-Kudâiyye[545] ve Ümmü Varaka el-Ensâriyye'nin[546] biyografilerine bakınız.

Şâmî **Siret'**inde, Hz. Peygamber'in yaralı ve hastaları tedavi için bazı kadınları yanına alması ve bazı durumlarda ise buna engel olmasıyla ilgili bir başlığa yer verir ve orada Leyla el-Gıfâriyye'nin kıssasını zikrederek Taberânî'ye isnad eder. Sonra Taberânî'nin **Sahîh'**in şartlarına sahip raviler yoluyla Ümmü Seleme'den şu tahricde bulunduğunu kaydeder: "Resûlullah, ensar kadınları olarak bizi de gazaya çıkarırdı; su verir, yaralıları tedavi ederdik." Sonra Taberânî'nin **el-Mu'cemü'l-kebîr ile el-Mu'cemü'l-evsat'**da **Sahîh'**in şartlarına sahip raviler yoluyla Kudâa kabilesinin Benî Uzre koluna mensup bir kadın olan Ümmü Kebşe'den şu tahricde bulunduğunu zikreder: "Ey Allah'ın Resûlü, bana müsaade et de şu ve şu orduyla birlikte savaşa çıkayım" dedim, "hayır" dedi. "Ey Allah'ın Resûlü, ben savaşmak istiyor değilim, yaralı ve hastaları tedavi etmeyi istiyorum" deyince de şöyle buyurdu: "Eğer falan kadın savaşa ka-

542. Ebû Dâvud, Cihâd 141; **Müsned,** V, 271.
543. **el-İsâbe,** IV, 453-454.
544. İbn Sa'd, VIII, 292.
545. **el-İsâbe,** IV, 486-487.
546. **age,** IV, 505. Varaka, metinde Ravka şeklinde geçmiştir.

tılmış denmeseydi sana müsaade ederdim, fakat sen yerinde otur."[547] Taberânî bu anılanı zikretmekle kalmış olup bizim zikrettiklerimizi elde edememiştir. Allah'a hamdederim.

Buhârî, "Kitâbu'l-Cihâd"da[548] kadınların cihâdı, kadının denizde savaşa çıkması, kişinin hanımlarından yalnız birini savaşa götürmesi, kadınların savaşa çıkıp erkeklerle birlikte savaşmaları, kadınların savaşta askere su kırbalarını taşımaları, kadınların savaşta yaralıları tedavi etmeleri, kadınların hasta ve yaralıları geri götürmeleri şeklinde bâb başlıklarına yer verir.[549]

Buhârî burada Enes'ten şu tahricde bulunur: "Uhud savaşında insanlar Resûlullah'ın (sav) etrafından kopup dağılınca, Âişe ve Ümmü Süleym'i gördüm; paçalarını sıvamışlardı, ayaklarına takılı halhalların halkalarını görüyordum, sırtlarında su kırbalarını taşıyıp askerlerin ağzına boşaltıyorlar, sonra dönüp onları dolduruyor, sonra gelip askerlerin ağzına boşaltıyorlardı."[550] Abdurrezzak Ma'mer'den, o da Zührî'den şöyle dediğini tahric eder: "Kadınlar Hz. Peygamber (sav) ile birlikte savaşlara katılır, savaşçılara su verir ve yaralıları tedavi ederlerdi." Ebû Dâvud da Haşrec b. Ziyâd yoluyla, onun ninesinden şu rivayetini tahric eder: "Onlar Nebi (sav) ile birlikte Huneyn savaşına katıldılar." Bu hadiste şu ifade geçer: Hz. Peygamber (sav) onlara bu çıkışlarını sordu, onlar da şöyle dediler: "Biz yün eğirir, Allah yolunda yardımda bulunur, yaralıları tedavi eder, okları verir ve un çorbası içiririz."[551] Müslim de Enes'ten şu rivayeti nakleder: "Ümmü Süleym Huneyn savaşında bir hançer edinmiş ve şöyle demişti: bunu edindim ki müşriklerden biri bana yaklaşırsa onunla karnını yarayım."[552]

Ümmü Amâre el-Ensâriyye'nin biyografisinde Hz. Ömer'den şöyle dediği nakledilir: Resûlullah'ı (sav) şöyle derken duydum: "Uhud günü sağa ve sola dönmedim ki onu berimde savaşıyor görmeyeyim."[553]

---

547. bkz. **Üsdü'l-ğâbe,** VII, 381. İbn Sa'd'da (VIII, 308) "Otur, insanlar, Muhammed bir kadınla savaşıyor demesinler" ifadesi geçmekte olup bu iki rivayet ve değerlendirilmesi için bkz. **el-İsâbe,** IV, 486-487.
548. Metinde "Kitâbu'l-Meğâzî" şeklinde geçmiştir.
549. Bu başlıklar için bkz. Buhârî, Cihâd 62-68.
550. Buhârî, Cihâd 65.
551. Ebû Dâvud, Cihâd 141.
552. Müslim, Cihâd 134. Bu paragrafta verilen bütün bilgiler **Fethu'l-Bârî**'de (XII, 31-32) geçmektedir.
553. **el-İsâbe,** IV, 479.

el-Utbiyye'de İmam Mâlik'in şöyle dediği nakledilir: "Kadınlar Resûlullah (sav) ile birlikte onun gazvelerine çıkarlar, askere su verirler ve yaralıları tedavi ederlerdi." İbn Rüşd **el-Beyân ve't-tahsîl**'de şöyle der: Askere hizmet maksadıyla, güvenilir (güçlü) bir orduyla birlikte kadınların savaşa çıkmalarının caiz olduğu hususunda âlimler arasında görüş ayrılığı mevcut değildir.[554]

Hocamız Şebîhî **el-Fecrü's-sâti**'de bu konuyla ilgili başlıkta geçen "yaralıları tedavi etme" sözüyle ilgili olarak Kurtubî'nin şöyle dediğini kaydeder: "Bunun manası şudur: Onlar yaralar için ilaç hazırlar, düzenlerlerdi; erkeklerde (dokunulması) haram olan yerlere dokunmazlardı. Bu kadınlar yaşlı olunca yüzlerini açmaları caizdir, genç iseler örtünürlerdi. Bütün bunlar Arap kadınlarının ve özellikle ashap kadınlarının savaş, kahramanlık, cesaret ve iffet konusunda görülen adetleri çerçevesinde cereyan ediyordu. Eğer bizzat tedavi yapmalarına zaruret duyulursa bu caiz olur, çünkü zaruretler haramları mubah kılar." İbn Zekrî şöyle der: Bunda, yabancı bir kadının, zaruret bulunması halinde bir erkeği tedavi edebileceğine delil vardır.

Şeyh Abdülğani en-Nâblusî **Şerhu't-Tarîkati'l-Muhammediyye**'de babasından şu bilgiyi nakleder: İbnü'z-Zübeyr Mekke'de hastalandığında kendisine bakması için yaşlı bir kadın tuttu. Kadın onun ayaklarını ovar ve başında bit arardı.

TİCARETLE UĞRAŞAN KADIN SAHABİLER

Burada, daha önce geçenlere ilave bir grup tüccar hanımdan sözedilecektir. **el-İsâbe**'de Kayle el-Enmâriyye'nin biyografisinde, İbn Mâce'nin tahrici olarak Kayle'den şöyle dediği rivayeti nakledilir: "Ey Allah'ın Resûlü, ben alıp satan bir kadınım..."[555] Onun İbn Sa'd'ın **Tabakât**'ındaki (VIII, 238) biyografisinde şu rivayet verilir: Kayle Ümmü Benî Enmâr'dan şöyle dediği nakledilir: Hz. Peygamber (sav) umrelerinden birinde, ihramdan çıkmak üzere Merve'ye geldi. Bir asaya dayanmış olarak gelip yanına oturdum ve şöyle dedim: "Ey Allah'ın Resûlü, ben alışveriş yapan bir kadınım. Bazan bir mal satın almak istiyor, ona satın

554. **el-Beyân ve't-tahsîl,** XVII, 560.
555. **el-İsâbe,** IV, 393.

almak istediğim fiyatın daha azını veriyorum. Sonra onu almak istediğim fiyatla alıncaya kadar artırıyor artırıyorum. Bazan da bir mal satmak istiyor, ona satmak istediğimden çok fiyat biçiyorum. Sonra satmak istediğim fiyatla onu satıncaya kadar indiriyor indiriyorum." Resûlullah (sav) bana şöyle buyurdu: "Böyle yapma ey Kayle. Satın almak istediğin zaman, sana ister verilsin ister verilmesin, satın almak istediğin fiyatı ver. Birşey satmak istediğinde de, sana ister verilsin ister verilmesin, ona satmak istediğin fiyatı biç."[556]

Kadı Ukbânî'nin **Tuhfetü'n-nâzir**[557] adlı eserinde şöyle denir: "Mezhebimize göre kadının ticaretle uğraşmasının mubah olduğu, kocanın bu iş için kadını dışarı çıkmaktan menedemeyeceği; istediği herhangi bir erkekten kâr sağlama hakkına sahip olduğundan, ticaret ve sebeplerine başvurmanın yalnız güvenli kadınlarla sınırlandırılmış olmadığı, aksi halde ticarete girişemeyeceği hususları ile fitneye düşme korkusundan dolayı kadınlarla simsarları birbirinden uzak tutmak gerektiği hususunu bağdaştırmak belirsizlik arzetmektedir." Müellif sonra bunu şöyle cevaplandırır: Kadının ticaretle uğraşmasının mubahlığı, onu bizzat yapmasını gerektirmez; ister mahrem ister namahrem olsun, güvenilir bir kimseyi kendi adına bu işe vekil kılabilir. Erkeğin kadını ticaretten menedemeyeceğine dair söylediklerimiz **el-Mecmûa'**dan naklen **el-Hâdî'**de verilmiştir. Âlimlerden biri şöyle dedi: "Koca kadını ticaretten menedemez" sözünden anlaşılan, onun üzerine kapıyı kapayamayacağıdır. Bu husus **el-Vesâiku'l-mecmûa'**da "Kitâbu'l-Vesâyâ"da nass olarak kaydedilmiştir.

Ebû Yahya et-Tâzî'nin **er-Risâle'**ye yaptığı şerhte şu bilgi geçer: Alışverişe gelince, erkek pazarlarda bununla meşgul olmaktan kadını menedebilir. Kadının evde ticaretle uğraşması ve erkeklerin onun yanına girmeleri ise caizdir. Fakat alışverişleri bir perde arkasından yaparlar. Bu hususta kocasından müsaade alması gerekmez.[558]

556. İbn Sa'd, VIII, 311-312.

557. bkz. **Suppl.,** II, 346.

558. Hanefi âlimler de kadının ister müslüman ister gayrımüslim olsun yatalak babasına hizmet etmek, ebelik ve ölü yıkamak, birisine borcunu ödemek veya alacağını almak için kocasından izin almasına gerek olmadığını; mehrini almadıkça ihtiyaçları ve akraba ziyareti için de iznin şart olmadığını belirtmişlerdir. İbn Âbidin erkeğin, kendi haklarına halel getirmeyen bir hususta kadını menedemeyeceğini belirtir. (İbnü'l-Hümâm, **Fethu'l-Kadîr,** III, 248; Şelebî, **Hâşiyetu Tebyîni'l-hakâik,** III, 58; İbn Âbidin, **Reddü'l-muhtâr,** III, 145-146, 576-577, 602-604; Seyyid Sâbık, **Fıkhu's-Sünne,** II, 206-207). Ayrıca bkz. Abdurrahman el-Cezîrî, "Hükmü hurûci'n-nisâ min büyûtihinne vemâ yeteallak zalike," **Mecelletü'l-Ezher,** IX, 442-446, 515-522.

EBE

el-İstîâb'da müellif, Hz. Peygamber'in (sav) oğlu İbrahim'i anarken şöyle der: **Onun ebesi, Hz. Peygamber'in (sav) azatlısı ve Ebû Râfi'in hanımı Selma idi. Ebû Râfi', İbrahim'i Resûlullah'a müjdeledi, o da kendisine bir köle bağışladı.**[559] **O, Hz. Peygamber'in (sav) kızı Fâtıma'nın çocuklarının da ebesiydi. Hz. Fâtıma'nın cenazesini de kocası Hz. Ali ve Esma bint Umeys'le birlikte o yıkamıştı.**[560]

el-İsâbe'de Hz. Hatice'nin biyografisinde şu bilgi verilir: Onun ebesi, Safiyye'nin azatlısı Selma idi; onun çocuğu için sütanne arar, doğum yapmadan önce bunu hazırlardı.[561] Sevâde'nin **el-İsâbe**'deki biyografisinde de şu bilgi verilir: Meçhul bir râvinin bulunduğu bir isnadla nakledilen bir rivayette geçtiği üzere Hz. Hasan'ı doğurduğunda Hz. Fâtıma'nın ebesi o idi.[562]

SÜNNETÇİ KADIN

Hz. Peygamber (sav), kadınları sünnet eden Ümmü Atıyye'ye şöyle buyurdu: Biraz kes, mübalağa edip tamamen kesme, çünkü bu, yüze kan ve tazelik gelmesi ve erkeğin cinsî münasebette daha haz duyması için daha iyidir.[563]

EMZİRİCİ KADIN (SÜTANNE)

el-İstîâb'da müellif, **Ümmü Bürde bint Münzir b. Zeyd'i anarak şöyle der: Hz. Peygamber'in (sav) oğlu İbrahim'i emziren odur. Hz. Peygamber İbrahim'i annesi doğurur doğurmaz ona vermişti ve yanında vefat edinceye kadar da hep o emzirdi.**[564]

Bu bilginin aynısı **el-İsâbe**'de mevcut olup müellif bunun hemen ardından Ebû Musa'nın şöyle dediğini kaydeder: Meşhur olan, İbrahim'i

559. **el-İstîâb,** I, 41.
560. **age,** IV, 328. Metnin son kısmında hata ve düşüklük olup aslına bakılmalıdır. Ayrıca bkz. **Üsdü'l-ğâbe,** VII, 147.
561. **el-İsâbe,** IV, 282.
562. **age,** IV, 338. Sevâde, metinde Sevdâ şeklinde geçmiştir.
563. Huzâî (s. 751) bu bilgiyi Bâcî'nin **el-Müntekâ**'sından nakletmiştir.
564. **el-İstîâb,** IV, 436.

emzirenin Ümmü Seyf olduğudur. Muhtemelen her ikisi de onu emzirmişlerdir.[565]

KADINLARI ALLAH RESÛLÜ'NÜN MECLİSİNDE TEMSİL EDEN KADIN

el-İstibsâr'da Esma bint Yezîd b. Seken el-Ensâriyye'nin biyografisinde, Hz. Peygamber'e (sav) gelerek şöyle dediği kendisinden nakledilir: "Ben ardımdaki müslüman kadınlar topluluğunun elçisiyim (temsilcisi); onlar benim söylediğimi söylüyor ve görüşümü paylaşıyorlar. Allah seni hem erkeklere hem de kadınlara gönderdi. Sana inandık ve itaat ettik. Biz kadınlar topluluğu (evlerde) kapanmış ve kuşatılmış, evlerin temel direkleri, erkeklerin şehvetlerini giderme mahalli ve çocuklarınızın anneleriyiz. Erkekler cemaatlere katılmak ve cenazelere katılmakla (sevapta bize karşı) üstünlük sağladılar. Cihâda çıktıklarında da mallarını biz koruyor ve çocuklarını biz yetiştiriyoruz; onların sevaplarına biz de ortak oluyor muyuz ey Allah'ın Resûlü?" Resûlullah (sav) yüzünü ashabına çevirerek şöyle buyurdu: "Dinini öğrenmek konusunda soru sormada bu kadının söylediklerinden daha güzelini duydunuz mu?" Onlar "hayır, ey Allah'ın Resûlü" dediler. Resûlullah (sav) bunun üzerine şöyle buyurdu: "Dön ey Esma ve ardındaki hanımlara bildir ki sizden birinizin kocasına güzel zevcelik yapması, onun hoşnutluğunu araması ve görüşüne uygun hareket etmesi, sevap bakımından, saydıklarınızın hepsine denktir." Bunun üzerine Esma, Resûlullah'ın kendisine söylediklerinden duyduğu sevinçten dolayı tekbir ve tehlil getirerek geri döndü.[566]

YÜN EĞİRME

Ebû Nuaym **el-Ma'rife**'de Abdullah b. Rebî el-Ensârî'den, onun merfû olarak rivayet ettiği şu hadisi tahric eder: *"Çocuklarınıza yüzme ve ok atmayı öğretin. Mü'min kadın için de evinde yün eğirmesi ne güzel oyundur (eğ-*

565. **el-İsâbe,** IV, 434-435, 464. Ümmü Seyf, metinde Ümmü Süfyân şeklinde geçmiştir.
566. Bu bilgi **Üsdü'l-ğâbe**'de (VII, 19) geçmekte olup **el-İsâbe**'de de (IV, 234) Esma'ya "kadınların hatibi" denildiği belirtilir.

lence, uğraş)."[567] İbn Adî de İbn Abbas'tan şu merfû rivayeti tahric eder: "Kadınlara yazıyı öğretmeyin, onları odalarda bulundurmayın. Mü'min erkeğin en güzel eğlencesi yüzme, mü'min kadının da yün eğirmedir."[568] Deylemi Enes'ten (ra) şu merfû rivayeti tahric eder: "Kadının yün eğirmesi ne güzel eğlencedir."[569]

"*Salih (ebrâr) erkeklerin işi terzilik, salih kadınların işi de yün eğirmektir*" mealindeki hadis daha önce geçmişti.[570] Hatîb **Târih'**inde, İbn Abbas'tan şu merfû rivayeti tahric eder: "Kadınlarınızın meclislerini yün eğirmeyle süsleyin."[571] İbn Asâkir, Muhammed b. Bekkâr es-Seksekî yoluyla şu tahricde bulunur: Mûsa b. Avf bize haber verdi, ona Nüfeylî, ona da Ziyâd b. Seken haber verdi: Ümmü Seleme'nin yanına girdim, elinde bir kirmen yün eğiriyordu. Ona "ne zaman sana gelsem, elinde bir kirmen buluyorum" dedim, şu karşılığı verdi: "O şeytanı kovar ve kendi kendine konuşmayı önler. Bana Resûlullah'ın (sav) şöyle buyurduğu haberi ulaştı: Sizin (kadınlar) sevabı en büyük olanınız, gücü (enerjisi) en sürekli olanınızdır." İbn Asâkir, Muhammed b. Yezîd b. Mervân yoluyla Ziyâd b. Abdullah el-Kureşî'den şu tahricde bulunur: Haccâc b. Yusuf'un hanımı Hind bint Mühelleb b. Ebî Sufra'nın yanına girdim, elinde bir kirmen gördüm, yün eğiriyordu. Ona "bir emîr (yönetici) kızı olduğun halde yün mü eğiriyorsun?" dedim, şu karşılığı verdi: Babamdan şöyle dediğini duydum: Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Sizin (kadınlar) gücü en sürekli olanınız, sevabı en büyük olanınızdır."[572] Bu şeytanı kovar ve kendi kendine konuşmayı önler.

---

567. bkz. s. 159.

568. Biraz ileride tekrar edilecek bu rivayetin uydurma (mevzû) olduğu daha önce belirtilmişti (I, 189, 191, dipnot 67,76). Orada Hz. Ömer'e isnad edilen aynı mealdeki söz ile (bkz. I, 191) yine aynı yerde Hz. Ali'ye isnad edilen senedsiz sözün de mevsuk olmadığına işaret etmek gerekir. İslâm'da kadın hakları ve kadının eğitilmesiyle ilgili olarak daha önce kaydedilenlere ilaveten şu eserlere bakılabilir: Mübeşşir et-Tirâzî, **el-Mer'e ve hukûkuhâ fi'l-İslâm,** Kahire 1976; S. M. Hafeez Zaidi, **Position of women under Islam,** Lahore, 1978; Tevfik Vehbe, **Devrü'l-mer'e fi'l-müctemai'l-İslâmî,** Riyâd, 1400/1980; el-Behî el-Hûlî, **el-İslâm ve kadâya'l-mer'eti'l-muâsire,** Kuveyt, 1980; Muhammed Mazhar al-Din Sıddıqi, **Women in Islam,** Lahore 1982; Anis Ahmad, **Muslim women and higher education,** Islamabad, 1982; Âyetullah Murtaza Mutahharî, **Nizâmu hukûki'l-mer'e fi'l-İslâm,** Tahran, 1405.

569. Deylemî, **el-Firdevs,** IV, 267 (nr. 6786)

570. bkz. dipnot 289.

571. Hatîb, **Târîhu Bağdâd,** V, 280. "Meclislerini" kelimesi metinde düşmüştür.

572. bkz. **Mecmau'z-zevâid,** IV, 93. Burada devamla, Taberânî'nin **el-Mu'cemü'l-evsat'**da naklettiği bu rivayetin senedindeki Yezîd b. Mervân'ın İbn Maîn tarafından "kezzâb" (yalancı) olarak vasıflandırıldığı belirtilir.

Hâkim **el-Müstedrek**'te Hz. Âişe'den şöyle dediğini tahric eder: Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Kadınları (erkekleri görebilecekleri yüksek) odalarda bulundurmayın, onlara yazıyı öğretmeyin, yün eğirmeyi öğretin." Hâkim bu hadisin isnadının sahîh olduğunu söyler.[573] Beyhakî de bu rivayeti **Şuabu'l-imân**'da Hâkim yoluyla tahric eder.

İbn Sa'd, Ümmü Subeyye Havle'den şöyle dediğini tahric eder: "Resûlullah (sav) ve Ebubekir zamanı ile Ömer'in halifeliğinin başında da bir süre, biz kadınlar mescidde bulunur, birbirimizle dostluk kurar, bazan yün eğirir ve bazan da bazılarımız orada hurma yaprağı işlerdi. Ömer bizi mescidden çıkardı."[574] Hâfız Suyûtî bu konuyu **el-Ecrü'l-cezel fi'l-ğazel**[575] adıyla bir cüz halinde kaleme almıştır. Bu eser bende mevcut olup burada verdiğim bilgileri ondan özetledim.

ŞARKICILAR

Bayramlarda şarkı söyleyenler: Sahîhayn'**da Hz. Âişe'den şu rivayet nakledilir: "Bir bayram günü, Habeşliler mescide gelip oynadılar. Resûlullah (sav) beni çağırdı, başımı onun omuzuna koyup onların oyunlarına bakmaya başladım ve onlara bakmaktan vazgeçen bizzat ben oluncaya kadar baktım."**[576] **Yine** Sahîhayn'**da şu rivayet zikredilir: "Hz. Ebubekir (ra) Hz. Âişe'nin yanına girdi, Mina günlerinde (kurban bayramı) iki cariye onun yanında şarkı söyleyip def çalıyorlardı. Resûlullah (sav) da elbisesiyle örtünmüştü. Hz. Ebubekir o cariyeleri azarladı. Resûlullah (sav) başını açarak şöyle buyurdu: Onları bırak ey Ebubekir, bayram günleridir."**[577]

İmam Ahmed ve İbn Mâce, Kays b. Sa'd b. Ubâde'den şu tahricde bulundular: "Resûlullah (sav) zamanında olup da biri dışında görmediğim hiçbir şey yoktur; o da Resûlullah'a (sav) Ramazan bayramı günü şarkı söylenip oynanmasıdır *(kals)*." Câbir, *"kals"*in oyun *(la'b)* olduğunu söyler.[578]

---

573. bkz. **Mecmau'z-zevâid,** IV, 93. Burada da devamla, rivayetin senedindeki Muhammed b. İbrahim eş-Şâmî hakkında Dârekutnî'nin "kezzâb" değerlendirmesinde bulunduğu kaydedilir. Ayrıca bkz. dipnot 568; I, 189.
574. İbn Sa'd, VIII, 296. Metinde hata ve düşüklük vardır.
575. bkz. **Suppl.,** II, 186.
576. Müslim, İydeyn 20. Huzâî yalnız Müslim'den nakletmiştir. (s. 756)
577. Müslim, İydeyn 17. Bu hadisi de Huzâî yalnız Müslim'den nakletmiştir.
578. **Müsned,** III, 422; İbn Mâce, İkâme 163. Metinde "yukalles" kelimesi "yuğalles" şeklinde geçmiştir.

İbn Mâce, Iyâz el-Eş'arî'den şu rivayette bulunur: Iyâz Enbâr'da bir bayramda bulundu ve şöyle dedi: Bana ne oluyor ki sizi Resûlullah'ın (sav) yanında oyun (kals) düzenlendiği gibi oyun düzenliyor görmüyorum?"[579] Taberânî, Ümmü Seleme'den şöyle dediğini rivayet eder: Bir Ramazan bayramı günü Hassân b. Sâbit'in bir cariyesinin yanına girdim, saçlarını çözmüş ve yanında (çaldığı) bir def vardı. Onu azarladım, Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: Onu bırak ey Ümmü Seleme, her toplumun bir bayramı var, bu da bizim bayramımızdır."[580]

Müslim, Hz. Âişe'den şöyle dediğini tahric eder: Hz. Ebubekir yanıma geldi, ensarın cariyelerinden ikisi ensarın Buâs günü söyledikleri şarkıları söylüyorlardı.

Buâs günü, Evs ve Hazrec kabileleri arasında geçen malum savaştır.

Hz. Âişe (devamla) şöyle der: O ikisi şarkıcı değillerdi. Hz. Ebubekir şöyle dedi: "Resûlullah'ın evinde şeytan mizmârı (sesi, düdüğü) mı?" Bu bir bayram günüydü. Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Ey Ebubekir, her toplumun bir bayramı var, bu da bizim bayramımızdır."[581] Buhârî de bu hadisi tahric eder ve (Hz. Ebubekir'in sözü olarak) şu ifadeyi kullanır: "Resûlullah'ın yanında şeytan mizmâresi mi?"[582]

Derim: Hâfız Ebû Bekr Muhammed b. Abdullah b. Ahmed b. Habîb el-Âmiri el-Bağdâdî[583] semâ (musiki) ile ilgili eserinde şöyle der: Kim Hz. Ebubekir'in "şeytan mizmârı" şeklindeki adlandırmasına dayanarak hüküm verirse, çeşitli yönlerden meseleyi yanlış anlamış ve hata etmiş olur. Hata ettiği hususlardan biri şudur: Hz. Peygamber'in (sav) onun sözünü reddetmesi, şarkı söyleyenlere sert davranmasından dolayı onu azarlaması ve Hz. Ebubekir'in Resûlullah'ın söylediğine dönmüş olmasına rağmen, bu kimsenin Hz. Ebubekir'in o sözüne tutunması. Bir diğer husus da şudur: Bu görüşte olan kimsenin, Hz. Peygamber'in (sav) dinlemesi ve helal oluşu gerektirdiğinde şüphe bulunmayan onayından yüz çevirip Hz. Ebubekir'in sözünün mutlak ifadesine bağlanması. Resûlullah'ın (sav) batıl üzere olmayacağını bilmesine rağmen Hz. Ebubekir'in, Resûlullah'ın hazır bulunup onayladığı bir hususun haram olduğuna

579. İbn Mâce, İkâme 163.
580. bkz. **Kenzü'l-ummâl,** XV, 214 (nr. 40629).
581. Müslim, İydeyn 16.
582. Buhârî, İydeyn 2.
583. İbnü'l-Habbâz (ö. 530/1136) diye bilinir (bkz. Kehhâle, X, 195).

inanması muhaldir. Sahîh olan, Hz. Ebubekir'in sözünden ona uygun mananın anlaşılması olup o da şudur: Hz. Ebubekir def çalmayı ve şiir söylemeyi ibadet sayılmayan mubahlar cümlesinden kabul etmekle birlikte nübüvvet huzuruna olan tazimi, risâlet makamına ihtiramı ve bu makamın ihtişamının yüceliğinden dolayı kerim vicdanı onu Hz. Peygamber'in (sav) huzurunu oyun (eğlence) görüntüsünden tenzihe yöneltti ve bu yüce mevkide zikir ve ibadetle meşgul olmanın daha uygun olacağını düşündü. Bu sebeple de haram olduğu için değil, saygısı dolayısıyla bundan menetti. Hz. Peygamber de onun bu davranışı hoş karşılamamasını iki hususta dolayı reddetti. Birincisi şudur: Ümmetine genişlik, yumuşaklık ve bazı durumlarda ferahlık olarak şeriatinde meşru kılınmış bir şeyin haram olduğunun sanılmaması için. İkincisi: kalplerinin bazı mubah davranışlarla yatışması ve ibadet vazifelerine daha canlılık duymaları için şâriin (kanun koyucu) ailesi ve ümmetine karşı güzel ahlâk ve gönül genişliği izhar etmesi. Nitekim Hz. Ebubekir "Kur'an mı, şiir mi?" diye sorduğunda, Resûlullah (sav) "bir süre bundan, bir süre ondan" buyurmuştu.

ALLAH RESÛLÜ ZAMANINDA DEFLERİN ZİLLİ OLUP OLMADIĞI VE ASHABIN UD DİNLEYİP DİNLEMEDİKLERİ

Huzâî burada şöyle der: **Araştırdığım kitaplarda, Resûlullah'ın (sav) evinde cariyelerin çaldıkları deflerde zil bulunup bulunmadığına delâlet edecek bir bilgiye rastlamadım. Fakat Ebû Hâmid'in zilli deflerin çalınmasını caiz görmesi, bu deflerin Hz. Peygamber (sav) zamanında kullanılmış olabileceğini göstermektedir. O, bu sebeple onları kullanmayı mubah saymıştır.**

Derim: Tilimsânî'nin **eş-Şifâ** şerhi **el-Menhelü'l-asfâ**'da şöyle dediğini gördüm: Araplar deflerinde zil kullanırlardı. Onun "cariyeler defle oynadılar" hadisiyle[584] ilgili olarak şöylediği "def yuvarlak mı, zilli miydi?" sözüne bakınız.

Allâme Kemalüddin el-Udfuvî **el-İmtâ**'da şöyle der: Bazı kimselerin Hz. Peygamber (sav) zamanındaki deflerde zil bulunmadığı yolundaki iddiaları, ispata ihtiyaç gösteren bir iddiadır. Bu iddia gerçek bile olsa ya-

584. bkz. Buhârî, Nikâh 48.

sak bulunduğu konusunda hüccet sayılmaz. Hüccet ancak zilli def olup da menedilmiş bulunması halinde sözkonusudur.

Şeyh Ebû'l-Mevâhib et-Tûnisî musiki aletlerini dinlemenin mubah olduğuna dair eserinde şöyle der: "Sahabe ve tâbiinden büyük bir grup ud dinlediler. Ashaptan dinleyenler şunlardır: İbn Amr, Abdullah b. Ca'fer, Abdullah b. Zübeyr, Muâviye, Amr b. Âs ve başkaları." Bu bilgiyi İbnü'l-Hâc **Şerhu'l-Mürşid**'in hâşiyesinde ondan naklen kaydeder.

Hâfız Şevkânî'nin **İbtâlu da'va'l-icmâ alâ tahrîmi mutlaki's-semâ**[585] adlı risalesinde, Üstad Ebû Mansûr el-Bağdâdî eş-Şâfiî'nin musiki dinlemeye dair eserinde şöyle dediğini kaydeder: Abdullah b. Ca'fer şarkı dinlemede bir mahzur görmezdi. Cariyelerinin şarkı söylemelerini meşru görür, telli çalgıyla onlardan şarkı dinlerdi. Bu husus emîrü'l-mü'minîn Hz. Ali (Allah yüzünü keremlendirsin) zamanında olmuştu. İmâmu'l-Haremeyn **en-Nihâye**'de[586] ve İbn Ebi'd-Dem, güvenilir tarihçilerin şunu naklettiklerini söylerler: Abdullah b. Zübeyr'in ud çalan cariyeleri vardı. İbn Ömer onun yanına girdi, yanıbaşında bir ud bulunuyordu. "Bu nedir, ey Allah Resûlü'nün arkadaşı?" dedi, o da udu kendisine verdi, İbn Ömer udu inceleyerek şöyle dedi: "Bu bir Şam terazisidir." İbnü'z-Zübeyr de "onunla akıllar tartılır" dedi.[587]

ALLAH RESÛLÜ ZAMANINDA MEDİNE'DEKİ ŞARKICI KADINLARIN ADLARI

Bundan önceki konu başlığı altında ensarın cariyelerinden iki cariyenin şarkı söyledikleri kaydedilmişti. **el-Fecrü's-sâti**'de müellif şöyle der: Bu iki cariye daha büluğa (ergenliğe) ermemiş olup Abdullah b. Übey'indiler ve birisinin adı Hamâme idi.

Derim: Onlardan biri, İbn Ebi'd-Dünyâ'nın İbn Fuleyh'ten, onun Hişâm'dan, onun babasından ve onun da Hz. Âişe'den naklettiği rivayette de Hamâme adıyla anılmıştır. Hamâme'nin **el-İsâbe**'deki biyografisine bakınız.[588]

585. bkz. **Suppl.,** II, 819.
586. **Nihâyetü'l-matlab fî dirâyeti'l-mezheb** (bkz. **Suppl.,** I, 672).
587. Şevkânî'nin verdiği bu bilgi için bkz. **Neylü'l-evtâr,** VIII, 114-115.
588. **el-İsâbe,** IV, 274-275; **Fethu'l-Bârî,** V, 113.

el-İsâbe'de müellif, Erneb el-Muğanniye el-Medeniyye'nin biyografisini vererek şöyle der: **Emâli'l-Mehâmilî'**nin üçüncü cildinde İbn Cüreyc yoluyla şu rivayeti naklettik: İbn Cüreyc şöyle der: Ebû'l-İsba', Cemile el-Muğanniye'nin kendisine şunu haber verdiğini bize söyledi: Cemile, Câbir b. Abdullah'a şarkının (musiki) hükmünü sordu, o şöyle dedi: Ensardan biri, Hz. Âişe'nin yakınlarından (himayesinde büyümüş) biriyle evlendi. Resûlullah (sav) Hz. Âişe'ye "gelini gönderdin mi?" diye sordu, o "evet" dedi. "Onu şarkı eşliğinde mi gönderdin, ensar bundan hoşlanırdı?" dedi, Hz. Âişe "hayır" karşılığını verdi. Bunun üzerine Resûlullah (sav) "Erneb'i —Medine'de şarkı söyleyen bir kadın— ona ulaştır" buyurdu.[589] Yine **el-İsâbe'**de müellif, Zeyneb el-Ensâriyye'nin biyografisini vererek şöyle der: Onun Medine'de şarkı söylediğine dair rivayet nakledilmiştir. Hâfız Muhammed b. Tâhir el-Makdisî **Kitâbu's-Safve'**de Mehâmilî yoluyla şu tahricde bulunur: Cemile ona (Ebû'l-Isba) şunu haber verdi: Cemile, Câbir b. Abdullah'a şarkının hükmünü sordu, Câbir "Ensardan biri, Hz. Âişe'nin yakınlarından biriyle evlendi" dedi ve bundan önce geçen kıssanın aynısını zikretti ki bu kıssada Hz. Peygamber'in (sav) "Zeyneb'i —Medine'de şarkı söyleyen bir kadın— ona ulaştır" sözü geçmektedir.[590] **el-İsâbe'**de Furay'a bint Muavviz b. Afrâ'nın biyografisine de bakınız.[591]

Hâfız İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî'**de "Kitâbu'n-Nikâh"ta "ensarın eğlenceden hoşlandığı" ifadesinin geçtiği kadını kocasına tevdi eden kadınlar ve bereket duası yapmalarına dair hadisle ilgili olarak şöyle der: İbn Abbas ve Câbir'in rivayet ettiği hadiste "ensar, aşk şiiri söyleyen bir topluluktur"[592] ifadesi vardır. Câbir'in Mehâmilî tarafından nakledilen hadisinde ise "Zeyneb'i —Medine'de şarkı söyleyen bir kadın— ona ulaştır" ifadesi geçmektedir. Bundan, Hz. Âişe'nin "Kitabu'l-İydeyn"de geçen ve "Ebubekir onun yanına girdi, yanında şarkı söyleyen iki cariye vardı" ifadesinin yer aldığı hadiste sözü edilen ikinci şarkıcının adı anlaşılmaktadır. Ben orada, bunlardan birinin adının Hamâme olduğunu belirtmiştim. Nitekim İbn Ebi'd-Dünyâ da "Kitâbu'l-İydeyn"de hasen bir isnadla bunu zikreder. Diğerinin adına ise muttali olmamıştım. Şimdi onun bu Zeyneb olduğu kanaatindeyim.[593]

589. **el-İsâbe,** IV, 226.
590. **age,** IV, 320. Son cümledeki Zeyneb kelimesi metinde Erneb şeklinde geçmiştir.
591. **age,** IV, 386; **Üsdü'l-ğâbe,** VII, 236.
592. bkz. **Müsned,** III, 391; İbn Mâce, Nikâh 21.
593. **Fethu'l-Bârî,** XIX, 271.

Derim: Bunu, Huzâî'nin burada "iki cariye şarkı söylüyorlardı" ve "onlar şarkıcı değillerdi" sözleriyle ilgili olarak **el-Meşârik'**ten naklettiği şu bilgiyle birlikte mütalaa ediniz: Kadı Iyâz şöyle der: birinci cümlede geçen "şarkı" sözü, şiir söylemek (inşâd) anlamındadır. İkincisi ise "lazım sıfat" (söyleyenlerin özelliği) kabilindendir; yani o iki cariye bununla (şarkıcılık) nitelenen, şarkı söylemeyi sanat edinenler değil, cariye ve erkeklerin halvetleri sırasında inşadda bulunmaları ve işleri sırasında şiir terennüm etmeleri anlamınadır şarkıcılıkları. "Onlar şarkıcı değillerdi" sözüyle, Arap şiiri dışında, Acem (Arap olmayanlar) eseri şarkılar söylemediklerinin kastedilmiş olması da muhtemeldir.[594]

Hâfız İbnü'l-Cevzî **Telbîsu İblîs'**te (s. 240) şöyle der: Anlaşılan, bu iki cariyenin küçük yaşta olduklarıdır. Çünkü Hz. Âişe de küçüktü, Hz. Peygamber (sav) ona kız çocukları gönderir, onunla oynarlardı. İbnü'l-Cevzî sonra bu kıssanın bazı rivayet yollarını zikreder ki, bu rivayetlerde, söyledikleri şarkı sözleri mevcut olup İbnü'l-Cevzî şöyle der: Bu zikrettiklerimizden onların şarkı sözleri de anlaşılmış olup bunlar musiki yapılan türden olmayıp defleri de bugün bilinen türden değildi.[595]

Nevevî **Şerhu Müslim'**de şöyle der: "Onlar şarkıcı değillerdi" sözünün manası şudur: Şarkı söylemek onların adeti değildi ve şarkıcılıkla da tanınmış değillerdi. Kâdî şöyle der: Onların şarkı söylemesi, savaş, kahramanlık ve zaferle övünmeye dair şiirlerleydi. Bu da genç kızları şerre yöneltmez ve bunu söylemeleri de hükmü konusunda ihtilaf edilen şarkı türünden değildir. O sadece şiiri yüksek sesle okumaktan ibarettir. Onlar bunu sanat ve meslek de edinmiş değillerdi.[596] Bu bilginin aynısını Kastallânî **el-İrşâd'**da[597] ve başkaları da verir.

ŞARKI SÖZLERİ

Daha önce geçtiği üzere ensar cariyeleri, ensarın Buâs günü söyledikleriyle şarkı söylüyorlardı. Buâs bir kale adı olup onun yanında Evs ve Hazrec kabileleri arasında savaş meydana gelmişti. Tunuslu hocalarımız-

594. **Meşâriku'l-envâr,** II, 137.
595. **Telbîsu İblîs,** s. 224-226.
596. Nevevi, VI, 182-183.
597. **İrşâdu's-sârî,** II, 204.

dan önde gelen bir zat olan uzun ömürlü üstad Ebû'n-Necât Sâlim Bu-Hâcib el-Mâlikî[598] **Sahîh-i Buhârî**'ye yaptığı ta'likatta şöyle der: Aferin Buhârî'ye ki bayram günü oynanan oyunu anmış olup bundan da bayram sevincini izhar için oynanan oyunun, boş eğlence ve batıl davranış çerçevesi dışına çıkmış olması için şer'î bir maslahattan hali olmaması gerektiği anlaşılmaktadır. Bunda da ümmetin ilerlemesinin dayandığı temel esaslardan birine işaret vardır. O da oyunların kalplere din ve vatan sevgisini yerleştiren, güzel ahlâkla güçlenmesini sağlayan eğitimlerle dolu olmasıdır ki bu suretle insan bu oyunları oynamak veya seyretmekle meşhur "Gizler bir yudumu köpük içiminde..."[599] darbımeselinde belirtilen duruma gelir. Buhârî'nin burada işaret ettiği husus, Hz. Peygamber'in (sav) *"At terbiyesi, ok atma ve kişinin hanımıyla oynaması dışında âdemoğlunun bütün oyunları bâtıldır"* sözünden anlaşılmaktadır. Aferin Sıddıkiyye'ye (Hz. Âişe) ki iki cariye hadisi ile Habeşliler hadisini bir araya getirdi. Çünkü Buâs şarkısı kalbî cesareti tahrik eder, Habeşlilerin oyunu ise bedenî hareketlerin süratini öğretir. Bu her iki husus da savaşta ileri gitmenin dayanaklarıdır. "Savaş eğitimi ilimleri öğretmektir, öğretim de oyun değil ciddiyettir, binaenaleyh Buhârî bunu nasıl oyun diye adlandırır?" diye sorulursa şöyle cevap verilir: İbn Hacer'in de işaret ettiği gibi bu, görünüşte oyuna benzer; görüyorsun ki yarışçıların herbiri arkadaşına vurmak istiyor gibi yapıyor fakat vurmuyor, isterse babası veya oğlu olsun onu korkutmak istiyor.

KİMLERİN DÜĞÜN YEMEĞİNDE ŞARKI OKUDUĞU

Sahîh-i Buhârî'**de Hz. Âişe'den şu rivayet nakledilir: "Hz. Âişe bir kadını ensardan bir erkeğin evine gelin götürdü. Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: Ey Âişe, eğlenceniz var mıydı, ensar eğlenceden hoşlanır?"**[600]

Ahmed b. Hanbel'in rivayet ettiği, Hâkim ve İbn Hibbân'ın sahîh olduğunu kaydettikleri Abdullah b. Zübeyr hadisinde *"nikahı ilan edin"*[601] ifadesi mevcuttur. Tirmizî ve İbn Mâce ise Hz. Âişe hadisini "ona def çalın" ilavesiyle zikrederler. İbn Hacer **Fethu'l-Bârî**'de şöyle der: "Çalın

598. bkz. **Fihrisü'l-fehâris,** indeks.
599. bkz. Meydânî, **Mecmau'l-emsâl,** III, 525.
600. Buhârî, Nikâh 63. Ayrıca bkz. s. 205.
601. Tirmizî, Nikâh 6; İbn Mâce, Nikâh 20; **Müsned,** IV, 5.

(erkekler)" sözüyle, def çalmanın kadınlara mahsus olmadığı hususu istidlal edilmiştir. Fakat bu hadisin isnadı zayıf olup kuvvetli hadislerde def çalmak izni kadınlar içindir, kadınlara benzeme konusundaki umumî nehiyden dolayı erkekler kadınlara ilhak edilemezler (hükümde onlarla bir tutulamazlar).[602]

İbn Hâtim'in anılan hadisiyle[603] ilgili olarak Abdülhak el-Ahkâm'**da şöyle der: Tirmizî'den başkaları bu hadisin sahîh olduğunu söylemişlerdir. Nesâî, Âmir b. Sa'd'dan[604] şu tahricde bulunur: Bir düğünde Karaza b. Ka'b[605] ve Ebû Mesud el-Ensârî'nin yanına girdim, bir de gördüm ki cariyeler şarkı söylüyorlar. Şöyle dedim: "Siz Resûlullah'ın ashabı ve Bedir ehlisiniz, yanınızda böyle (hareketler) yapılıyor?" Bana şöyle dediler: "Otur, dilersen bizi dinle, dilersen git. Bize düğünde eğlenme ruhsatı verilmiştir."**[606]

el-İsâbe'de (s. 217) müellif, Sâbit b. Yezîd el-Ensârî'nin biyografisini verir ve Bâverdî ile Ebû Nuaym'ın, Şerîk yoluyla Ebû İshâk'tan,[607] onun da Âmir b. Sa'd'dan şu rivayetini tahric ettiklerini kaydeder: Karaza b. Ka'b,[608] Sâbit b. Yezîd ve Ebû Mesud'un yanına girdim. Yanlarında cariyeler ve birtakım şeyler vardı. Şöyle dedim: "Ashaptan olduğunuz halde böyle (şeyler) yapıyorsunuz?" Şöyle dediler: "Bize düğünde eğlenme ruhsatı verilmiştir."[609] **el-İsâbe'**de Ali b. Hebbâr el-Esedî'nin biyografisine de bakınız.[610]

Yine **el-İsâbe'**de müellif, Ma'bed b. Kays'ın biyografisini verir ve İbnü's-Seken'in şu tahricde bulunduğunu zikreder: Ben evlenmiştim. Resûlullah (sav) yanımıza girip şöyle buyurdu: "Bir eğlence var mı?"[611]

Buhârî **Sahîh'**te "Nikah ve velimede def çalma bâbı" başlığına yer verir, sonra Rubeyyi' bint Muavviz b. Afrâ'dan şöyle dediğini tahric eder:

---

602. Bu paragraftaki bilginin hepsi **Fethu'l-Bârî'**den (XIX, 271) alınmıştır.
603. Huzâî bununla daha önce Nesâî'den naklen verdiği "Helal ile haram (münasebet) arasındaki sınır nikahta (çalınan) deftir" hadisine işaret etmiştir. Tirmizî buna "hasen hadis"der.
604. Metinde Âmir b. Said şeklinde geçmiştir.
605. Metinde Karta bint Ka'b şeklinde geçmiştir.
606. bkz. Tirmizî, Nikâh 6; Nesâî, Nikâh 72; İbn Mâce, Nikâh 20; **Müsned,** III, 417; **Fethu'l-Bârî,** XIX, 271. Metinde başka hatalar da vardır. Huzâî'ye ait bu paragraftaki bilgi (s. 760) metinde Kettânî'ye ait görünmektedir.
607. Metinde İbn İshâk şeklinde geçmiştir.
608. Metinde Karta bint Ka'b şeklinde geçmiştir.
609. **el-İsâbe,** I, 209; **Üsdü'l-ğâbe,** I, 281.
610. **el-İsâbe,** II, 510.
611. **age,** III, 440.

"Zifafa gireceğim zaman Resûlullah (sav) gelip içeri girdi ve senin şimdi oturduğun (râvi kastediliyor) gibi yatağımın üstüne oturdu. Genç kızlar def çalıp Bedir'de öldürülen atalarımın iyiliklerini dile getiren şeyler söylemeye başladılar. Birisi şöyle dedi: "İçimizde, yarın ne olacağını bilen bir peygamber var." Bunun üzerine Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Şunu bırak, söylemekte olduğunu söyle."[612] İbn Hacer **Fethu'l-Bârî**'de "genç kızlar (cariyeler)" sözüyle ilgili olarak şöyle der: "Bunların adlarını bulamadım. Hammâd b. Seleme'nin rivayetinde "iki cariye şarkı söylüyordu" ifadesi vardır. Muhtemelen bu ikisi şarkıcı idi ve yanlarında da kendilerine eşlik eden veya şarkı söylemeksizin def çalmada onlara yardım edenler vardı." İbn Hacer "iyiliklerini dile getiriyorlardı" sözüyle ilgili olarak da şöyle der: "Bu kelime "*nüdbe*"den gelmekte olup ölüyü överek özelliklerini anlamak, cömertlik, kahramanlık vb. güzel yönlerini saymak anlamındadır." Resûlullah'ın (sav) "söylemekte olduğunu söyle" sözüyle ilgili olarak da şöyle der: Bunda, aşırılığa (gulüv) yol açacak şekilde abartma bulunmadıkça mersiye ve medih dinlemenin caiz olduğuna delil vardır. Taberânî **el-Mu'cemü'l-evsat**'da hasen bir isnadla Hz. Âişe'den şu hadisi tahric eder: Hz. Peygamber (sav), bir düğünleri sırasında bazı ensar kadınlarına uğradı. Onlar şu şarkıyı okuyorlardı:

> Ona (gelin) bir koç hediye etti, ağılda meleyen
> Ve kocan vâhada, bilir yarın ne olacağı[613]

Bunun üzerine Resûlullah (sav) *"yarın ne olacağını Allah'tan başkası bilmez"* buyurdu. Mühelleb şöyle der: "Bu hadiste, nikahı def ve mubah şarkı ile ilan etmenin, mubah sınırını aşmadıkça eğlence bile olsa devlet başkanının düğüne gitmesinin, ve kendisinde bulunmayan özellikleri dile getirmedikçe yüzüne karşı kişiyi övmenin caiz olduğuna delil vardır." İbnü't-Tîn bunu tuhaf bularak şöyle der: "Resûlullah'ın onu söylemekten menetmesi eğlenceye ciddiyeti sokmasından dolayıdır; çünkü onun övülmesi haktır, nikahta arzulanan ise eğlencedir." Oysa işarette bulunduğum haberin bütünü onu reddedecek mahiyettedir. Olayın gelişi (sıyak), eğer söyleyen mersiyeye devam etseydi, Resûlullah'ın onu menetmeyeceğini göstermektedir. Onun dile getirdiği aşırı övgüyü hoş bulmaması, gaybı bilmeyi kendisine izafe etmesinden dolayı idi. Çünkü bu sı-

612. Buhârî, Nikâh 48.
613. Bu şarkının farklı şekilleri için bkz. **es-Sünenü'l-kübrâ,** VII, 289; **Mecmau'z-zevâid,** IV, 289-290.

fat Allah'a mahsus olup Allah Teâlâ şöyle buyurur: *"De ki: Göklerde ve yerde Allah'tan başka kimse gaybı bilmez"* (Neml 27/65). *"De ki: Ben kendime, Allah'ın dilediğinden başka ne bir fayda, ne bir zarar verme gücüne sahip değilim. Eğer gaybı bilseydim, elbette çok hayır (mal) elde ederdim ve bana kötülük dokunmazdı"* (Arâf 7/188). Hz. Peygamber'in (sav) gaybtan haber verdiği bütün şeyler, onun bilgisine bağımsız olarak sahip bulunmasından değil, Allah Teâlâ'nın kendisine bildirmesiyledir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"O gaybı bilendir. Kendi gaybına kimseyi muttali kılmaz. Ancak razı olduğu elçilere gösterir"* (Cin 72/27).[614]

ALLAH RESÛLÜ'NÜN GELİŞİ SIRASINDA KARŞILANIŞI[615]

Resûlullah'ın (sav) gelişi sırasında ensar çocuklarının def çalıp şarkı söylediklerine dair haber meşhurdur:

Dolunay doğdu üstümüze
Seniyyâtü'l-Vedâ'dan
Vacip oldu şükür bize
O davetçi Allah'a davet ettikçe.

Bu şiir Hz. Peygamber'in (sav) Medine'ye gelişi sırasında söylenmiş olup Beyhakî **ed-Delâil'**de[616] ve Ebubekir el-Mukrî **Kitâbu'ş-Şemâil'**inde[617] İbn Âişe'den rivayet ederler. Taberî **er-Riyâz'**da Ebû'l-Fadl el-Cumahî'den şöyle dediğini nakleder: "İbn Âişe'yi —sanıyorum babasından naklen— şöyle derken duydum..." Ve rivayeti zikreder. Taberi şöyle der: Hulvânî bunu Şeyhayn'ın şartına uygun olarak tahric etmiştir.[618] Bu bilgi için **el-Mevâhib** ve şerhine (I, 417) bakınız.

el-Mevâhib'de Tebük Gazvesi'nden söz edilirken şu bilgi verilir: Resûlullah (sav) Medine'ye yaklaştığında halk onu karşılamaya çıktı; kadınlar, çocuklar ve köle hizmetçiler "Ay doğdu üstümüze" şiirini söylüyorlardı. Bazı raviler vehimde bulunarak bunun Resûlullah (sav) Medine'ye geldiği sırada olduğunu söylemişlerdir. Bu açık bir vehimdir. Çün-

614. Bu bilginin hepsi **Fethu'l-Bârî'**den (XIX, 243-244) nakledilmiştir.
615. Huzâî bu başlığı "Resûlullah'ın sefer dönüşü karşılanışı sırasında kimin şarkı söylediği" şeklinde verir (s. 761)
616. **Delâilü'n-nübüvve,** II, 506-507.
617. Bu zat İbnü'l-Mukrî (ö. 557/1162) olmalıdır. **eş-Şemâil bi'n-nûri's-sâtii'l-kâmil** adlı eseri vardır (**Keşfuzzunûn,** II, 1059; Kehhâle, VII, 177).
618. Muhibbüddin et-Taberî, **er-Riyâzu'n-nadire,** I, 122.

kü Seniyyâtü'l-Vedâ Şam yönünde olup Mekke'den Medine'ye gelen onu görmez. Daha önce de belirttiğim gibi, bu kimse ancak Şam'a yönelince onu görür. Zurkânî şöyle der: Daha önce geçtiği üzere Veliyyüddin el-Irâkî şöyle der: Karşılamada bulunanların her yönden vardıkları yokuşlara "seniyyetü'l-vedâ" (veda yokuşu) denmiş olması da muhtemeldir. Daha önce geçtiği üzere yokuşların "seniyyât" şeklinde çoğul halde zikredilmesi de bunu teyid eder. Çünkü kastedilen Şam yönündeki olsaydı çoğul halde verilmezdi. Hem bir defasında hicret sırasında bir defasında Tebük'ten gelişinde olmak üzere bu şiirin birden çok kez söylenmiş olmasına da bir engel yoktur. Dolayısıyla İbn Âişe'nin hata etmiş olduğuna hükmedilemez, çünkü o sika (güvenilir) bir râvidir. Bu bilgi için **Fethu'l-Bârî**'de hicret, **Zâdü'l-meâd**'da Tebük gazvesi ile ilgili yerlere de bakınız.[619]

Muttariz el-Yevâkît'**de İbn Abbas'tan şu rivayeti nakleder: Hz. Peygamber (sav) Medine'ye geldiğinde onu ellerindeki defleri çalan ve şunları söyleyen ensar kızları karşıladı:**

> **Biz Benî Neccâr'ın genç kızlarıyız**
> **Ne güzel komşudur Muhammed**[620]

Tirmizî de Abdullah b. Büreyde'den şu tahricde bulunur: Büreyde'yi şöyle derken duydum: Resûlullah (sav) gazvelerinden birine çıkmıştı. Dönüşünde siyahî bir genç kız (cariye) gelip şöyle dedi: "Ey Allah'ın Resûlü, eğer Allah seni sağ salim geri getirirse önünde def çalıp oynamayı adadım." Resûlullah şöyle buyurdu: "Eğer adakta bulunduysan çal, yoksa çalma." Kız da başının üstünde çalmaya başladı. Tirmizî bu hadis için "hasen-sahîh" değerlendirmesinde bulunmuştur.[621]

Kûtu'l-muğtezî alâ Câmii't-Tirmizî'de geçtiği üzere Tûrbeştî şöyle der: Resûlullah'ın (sav), adakta bulunduğu için cariyenin kendi önünde def çalmasına müsaade etmesi, bu adağıyla Hz. Peygamber'in selamet üzere dönmesini Allah'ın kendisine bir nimeti saydığını gösterir ki, böylece durum eğlence özelliğinden hak özelliğine, mekruhtan müstehaba dönüşmüş olur.

619. Zurkânî, **Şerhu'l-Mevâhib,** III, 82; **Zâdü'l-meâd,** III, 551; **Fethu'l-Bârî,** XV, 120.
620. bkz. **Fethu'l-Bârî,** XV, 120. Bu bilgi ile ardından nakledilen Tirmizî rivayeti de Huzâî tarafından verilmiş olup (s. 761) metinde Kettânî'ye ait şekilde geçmiştir.
621. Tirmizî, Menâkıb 17. Ayrıca bkz. Ebû Dâvud, Eymân 22.

ARKADAŞLARINDAN BİRİNİN YANINDA TOPLANAN BİR GRUBA ŞARKI SÖYLEYEN VE RESÛLULLAH'IN BUNU DUYUP ONLARI ENGELLEMEMESİ

Ebû'l-Ferec el-Isfahânî Âdâbu's-semâ' **adlı kitabında şu rivayeti nakleder: Bize Abdullah b. Şebîb**[622] **haber verdi; ona İsmâil b. Üveys, ona babası, Hüseyin b. Abdullah'tan, o İkrime'den, o da İbn Abbas'tan şu rivayette bulundu: "Resûlullah (sav), köşkü yanında Hassân b. Sâbit'e uğradı. Yanında iki sıra halinde arkadaşları vardı ve cariyesi de onlara şarkı söylüyordu. Resûlullah (sav) yanına vardığı sırada cariye şöyle diyordu:**

Vah size, ne dersiniz
Eğlensem bir mahzur var mı?

Resûlullah (sav) gülümseyerek "bir mahzur yok" buyurdu. Bu olayı İbn Abdirabbih de el-İkdü'l-ferîd'**de zikreder.**[623]

el-İsâbe'de Hassân'ın biyografisinde şu bilgi verilir: Ebû Nuaym, Bişr b. Muhammed el-Müeddib yoluyla şu tahricde bulunur: Bişr b. Muhammed Ebû Üveys'ten, o Hüseyin b. Abdullah'tan, o İkrime'den, o da İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet eder: "Resûlullah (sav) Hassân'a uğradı; yanında iki sıra halinde arkadaşları vardı, Sîrîn adlı bir cariyesi de onlara şarkı söylüyordu. Resûlullah onlara ne bunu yapmalarını emretti ne de kendilerine engel oldu." İbn Vehb de Ebû Üveys'ten bu haberin aynısını rivayet eder, fakat "Terütaze bir cariye onlara şarkı söylüyordu" ifadesini kullanır.[624]

Şarkı ve musiki konusunda bir grup âlim eser kaleme almışlardır:[625]

---

622. Metinde Şeybe şeklinde geçmiştir.
623. **el-İkdü'l-ferîd,** VII, 8.
624. Bu bilgi Hassân'ın değil, cariyesi Sîrîn'in biyografisinde geçmektedir (**el-İsâbe,** IV, 339).
625. Bu konuda yazılmış eserler için bkz. Henry George Farmer, "Arabic Musical Manuscripts in the Bodleian Library," **The Journal of the Royal Asiatic Society,** 1925 (London), sy. 4, s. 639-654; Üsâme Nâsır en-Nakşibendî, **Mahtûtâtu'l-mûsîkâ ve'l-ğinâ ve's-semâ fî Mektebeti'l-Methafi'l-Irâkî bi-Bağdâd,** Bağdat, 1979 (64 s.); Adil Kamil el-Âlûsî, "el-Mahtûtâtü'l-mûsikiyyetü'l-Arabiyye fî mektebeti Dâireti'l-fünûni'l-mûsikiyye bi-Bağdâd," **el-Mevrid,** IX (1980), Bağdat, s. 325-334 (kırkbir yazma hakkında bilgi verilmiştir); Amnon Shiloah, "Music in the pre-Islamic period as reflected in Arabic writings of the first Islamic centuries," **Jerusalem Studies in Arabic and Islam,** VII (1986), Jerusalem, s. 109-119; Ferid Cuhâ, "Mesâdiru'l-mûsîka'l-Arabiyye," **el-Hayâtu's-sekâfiyye,** 1987 (Tunus), sy. 45, s. 64-77 (Doğrudan doğruya veya dolaylı şekilde konuyla ilgili 295 eser adı verilmiştir). Ayrıca Süleyman Uludağ'ın **İslâm Açısından Musiki ve Semâ** (İstanbul, 1976) adlı eserinin bibliyografyasına bakınız.

1. İbn Kuteybe, **Kitâbu'r-Ruhsa fi's-semâ.**
2. Ebû Mansûr et-Temîmî el-Bağdâdî.
3. Hâfız Ebû Muhammed İbn Hazm el-Endelüsî.[626]
4. Hâfız Ebû Bekr Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. Ahmed b. Habîb el-Âmirî el-Bağdâdî.
5. Şa'rânî'nin **el-Mîzânü'l-kübrâ'**sında[627] şu bilgiyi gördüm: İmam Hâfız Ebû'l-Fadl Muhammed b. Tahir b. Ali el-Makdisî[628] bir eser yazdı. Bu eserde, musikiyi haram sayanların görüşlerini çürüttü, musikinin haram olduğunu vehmettiren hadisi nakleden ravileri cerhetti ve onları cerheden hâfızları zikretti. Sahih hadisleri delil getirerek nefesli çalgı, def ve telli çalgının mubah olduğunu gösterdi, def çalmayı sünnet saydı. Şeyh İbn Abdülğaffâr el-Kavsî şöyle der: Bu eseri Hâfız Şerefüddin ed-Dimyâtî'ye okudum, müellifinden *"semâ"* yoluyla almış bulunan Hâfız Ebû Tahir es-Silefî el-Isfahanî yoluyla bana bunun icazetini verdi. Telli çalgı dinleme ile bülbül ve güzel sesli her kuşun sesini dinleme arasında fark yoktur. Kuş sesini dinlemek nasıl mubahsa telli çalgı dinlemek de öyle mubahtır.

Makdisî'nin anılan kitabı, eşi az bulunur, geniş kapsamlı enteresan bir eserdir. Onun bir nüshasını Cezayir'de Bûsaâde'de el-Hâmil zaviyesinde gördüm.

6. Derrâc diye tanınan Muhammed b. Ömer b. Muhammed es-Sebtî'nin[629] **el-Kifâye ve'l-ğanâ fî ahkâmi'l-ğinâ** adlı eseri vardır.[630]
7. Geniş bilgi sahibi tarihçi Ebû'l-Fadl Kemalüddin Ca'fer el-Udfuvî eş-Şâfiî'nin **el-İmtâ' bi-ahkâmi's-semâ** adlı eseri.[631] Bu konuda eşi bulunmayan bu kitap bir ciltten ibaret olup bende mevcuttur. Udfuvî'nin bu eseriyle ilgili olarak İsnevi **Tabakâtu'ş-Şâfiiyye'**de şöyle der:

---

626. **Risâle fî ğinâi'l-mülhie,** Şehid Ali Paşa Ktp. nr. 2704. (bkz. S. Uludağ, s. 396).
627. Metinde **el-Minenü'l-kübrâ** şeklinde geçmiştir.
628. İbnü'l-Kaysarânî (ö. 507/1113) diye meşhurdur. **Risâle fî cevâzi's-semâ'ı** vardır (**Suppl.,** I, 603; J. Schacht, "Ibn al-Kaysarânî," EI, III, 821). Köprülü Kütüphanesi'nde (nr. 391) **Kitâbu's-Semâ** adlı bir yazması mevcuttur (bkz. Uludağ, s. 397).
629. Metinde el-Büstî şeklinde geçmiştir.
630. İbnü'd-Derrâc es-Sebtî'nin **el-İmtâ ve'l-intifâ bi-mes'eleti simâi's-semâ** (Kunaytira 1982) adlı eseri basılmış olup tavsifi için bkz. **el-Kitâbü'l-Mağribî,** sy. 1, Mart 1983 (Rabat), s. 82-88.
631. **Suppl.,** II, 27.

"Bu nefis bir kitap olup müellif onda büyük bir vukuf ortaya koymuştur."[632] Hâfız Şevkâni de "bu konuda eşi yazılmamıştır" der. Derim: Bu konuda yazılanlar içinde bu eserin bir benzerini, nakil bakımından ondan üstününü ve araştırma bakımından daha güzelini görmedim.

8. Ebû'l-Kasım el-Kuşeyrî.
9. Tâcüddin el-Fezârî.
10. İzzüddin İbn Abdisselâm.
11. Takiyyüddin İbn Dakîkilîd'in, musikinin cevazına dair **İktinâussevânih** adlı eseri mevcut olup bu esere bakınız.
12. Üstad Ebû'l-Mevâhib et-Tûnisî'nin **Ferahu'l-esmâ bi-ruhsi's-semâ.**[633]
13. İmam Ebû'l-Fütûh Ahmed el-Gazzâlî'nin **Bevâriku'l-ilmâ fî tekfîri men yuharrimu mutlaka's-semâ.**[634]
14. Hâfız Ebû Abdullah Muhammed b. Ali eş-Şevkânî'nin **İbtâlu da'va'l-icmâ alâ tahrîmi mutlaki's-semâ.**[635]
15. **el-Kâmûs**'un "hutbe"sini (giriş) şerhedenlerden biri olan Kadı Ebû İsa Abdurrahim el-Gucerâtî'nin[636] bir başka risalesi olup bu dört risâle birlikte Hindistan'da basılmıştır.
16. Üstad Abdülğanî en-Nâblusî'nin birçok defa basılan **İzâhu'd-delâlât fî semâi'l-âlât'ı.**[637]
17. Allâme Arif Ebû Zeyd Abdurrahman b. Mustafa el-Ayderûs el-Yemenî el-Mısrî'nin **Teşnîfü'l-esmâ'bi-ba'zi esrâri's-semâ.**[638]
18. Hâfız İbn Receb el-Hanbelî'nin **Nüzhetü'l-esmâ fî mes'eleti's-semâ.** (Riyad 1407/1987; Tanta 1408; Kahire 1992).
19. Dayım Ebû'l-Mevâhib Ca'fer b. İdris el-Kettânî'nin **Mevâhibü'lerebi'l-mübree mine'l-cereb fi's-semâ ve âlâti't-tarab'ı**. Bu eser bir cilttir.

632. İsnevî, I, 170-171. Metinde hata mevcut olup aslına bakılmalıdır.
633. Eser Leknev'de 1317 yılında basılmıştır. (**Suppl.**, II, 152).
634. Üstteki eserle birlikte basılmıştır (**Suppl.**, I, 756)
635. Üstteki eserle birlikte basılmıştır (**Suppl.**, II, 819).
636. Keşfuzzunûn, II, 1308; Suppl., II, 234. Bu kaynaklarda İsa b. Abdurrahim şeklinde geçmiştir.
637. **Suppl.**, II, 474.
638. **Suppl.**, II, 478.

20. Bu kitabın Ebû'l-Abbas Ahmed b. Hayyât ez-Zekkârî el-Fâsî'ye ait ihtisarı mevcut olup Fas'ta basılmıştır.[639]

Hâfız eş-Şevkânî **Butlânü'l-icmâ alâ tahrîmi mutlaki's-semâ**[640] adlı risalesinde şöyle der: Ashaptan bir grubun şarkı dinledikleri hususu rivayet edilmiştir. İbn Abdilber ve başkalarının rivayet ettiğine göre Hz. Ömer, Mâverdî ile **el-Beyân** müellifinin rivayet ettiği ve Râfiî'nin naklettiğine göre Hz. Osman, İbn Ebî Şeybe'nin rivayet ettiğine göre Abdurrahman b. Avf, Beyhakî'nin tahric ettiğine göre Ebû Ubeyde b. Cerrâh, İbn Kuteybe'nin tahric ettiğine göre Sa'd b. Ebû Vakkâs, Beyhakî'nin tahric ettiğine göre Ebû Mesud el-Ensârî, Beyhakî'nin tahric ettiğine göre Bilâl, Abdullah b. Erkam ve Üsâme b. Zeyd, **Sahîh-i Buhârî**'de geçtiğine göre Damre, İbn Tâhir'in tahric ettiğine göre İbn Ömer, Ebû Nuaym'ın tahric ettiğine göre Berâ b. Mâlik, İbn Abdilber ve başkalarının rivayetlerine göre Abdullah b. Ca'fer, Ebû Tâlib el-Mekkî'nin naklettiğine göre Abdullah b. Zübeyr, Ebû'l-Ferec el-Isfahânî'nin rivayetine göre Hassân, Zübeyr b. Bekkâr'ın rivayetine göre Abdullah b. Amr, İbn Kuteybe'nin rivayetine göre Karza b. Ka'b,[641] **el-Eğânî** müellifinin tahric ettiğine göre Havvât b. Cübeyr, Ebû Tâlib el-Mekkî'nin naklettiğine göre Muğîre b. Şu'be, Mâverdî'nin naklettiğine göre Amr b. Âs, **Sahîh-i Buhârî**'de geçtiğine göre Hz. Âişe ve Rubeyyi'.[642]

SELEFTEN BAZILARININ MUSİKİ İLMİ İLE İLGİLENİP İLGİLENMEDİKLERİ

el-Enîsü'l-mutrib fî-men lekaytuhu min udebâi'l-Mağrib[643] müellifi, edip Ebû Abdullah Muhammed el-Bûisâmî'nin biyografisinde onun kendilerine şunu haber verdiğini nakleder: Musiki ilmi, ilk müslüman kuşakta değerini bilenler katında ilimlerin en önemlilerindendi. Âlimlerin en önde gelenleri ve en ulularından başkası onunla meşgul olamazdı. İshâk b. İbrahim el-Mevsılî[644] birçok ilimde vukuf sahibi idi, fakat daha çok

639. Her iki eser de basılmıştır (bkz. Serkis, I, 40, 100).
640. Bu eser biraz yukarıda **İbtâlu da'va'l-icmâ...** şeklinde geçmişti.
641. Metinde Garda b. Ka'b şeklinde geçmiştir.
642. Şevkânî'nin verdiği bu bilgi için bkz. **Neylü'l-evtâr,** VIII, 115.
643. bkz. **GAL,** II, 608, **Suppl.,** II, 684.
644. bkz. J. W. Fück, "İshâk b. İbrahim al-Mawsılı," **EI,** IV, 110-111.

musiki ile şöhret bulmuştu. Harun er-Reşîd bir gün âlimlere ihsanda bulundu; huzura çağrılmalarını ve her branşa mensup olanların ayrı olarak girmelerini emretti. Âlimler gruplar halinde girmeye başladılar. Her grup huzura girdiğinde İshâk b. İbrahim el-Mevsılî de onunla birlikte girdi, her grupla beraber nasibini aldı. Öyle ki ihsan sofrasına yirmidört defa gidip geldi (bkz. s.163).

Derim: Bunun benzeri **el-İsâbe'**de Ebû'l-Esved ed-Düelî'nin biyografisinde geçmektedir. İbn Hacer şöyle der: O tâbiin, şairler, fakihler, muhaddisler, eşraf, cengaverler, umera, nahivciler, hazırcevaplar, dazlaklar, şiîler, nefesi kötü kokanlar ve cimrilerden sayılırdı.[645]

HZ. ÂİŞE'NİN DİNLEMESİ İÇİN ALLAH RESÛLÜ'NÜN İZNİYLE HANENDE BİR CARİYENİN ALLAH RESÛLÜ'NÜN HUZURUNDA ŞARKI SÖYLEMESİ

Nesâî, Sâib b. Yezîd'den şu rivayette bulunur: Bir kadın Allah Resûlü'nün (sav) yanına geldi. Resûlullah "ey Âişe, bu kadını tanıyor musun?" buyurdu. O "hayır, ey Allah'ın Resûlü" dedi. Resûlullah (sav) "bu, falan oğullarının (falan kabilenin) şarkıcısıdır, ister misin sana şarkı söylesin?" buyurdu, o da şarkı söyledi.[646]

Nesâî bu hadisin bulunduğu konu başlığını "Şarkı dinlemek ve def çalmak hususunda erkeğin hanımını serbest bırakması bâbı" şeklinde vermiştir. Udfuvî **el-İmtâ'**da bu hadisin senedinin sahih olduğunu söyler. Hâfız Şevkânî de bunu belirtir. Udfuvî şöyle der: Biz bu hadisi Taberânî'nin **el-Mu'cemü'l-kebîr**'inden naklettik. Bu hadis, kadın ve erkeklerden şarkı dinlemenin mubahlığı konusunda delaleti kuvvetli bir hadistir. Hadiste geçen "şarkıcı" ifadesi, o kadının sanatının şarkı söylemek olduğunu gösterir. Çünkü "kayne" (şarkıcı) sözü bu konuda meşhurdur. Hz. Âişe'nin bizzat istemeyip önce Resûlullah'ın (sav) Hz. Âişe'den kadı-

645. **el-İsâbe,** II, 242; **Üsdü'l-ğâbe,** III, 103.

646. bkz. **Müsned,** III, 449. Hadisin devamı şöyledir: Hz. Âişe "evet" dedi. Resûlullah "ona bir tabak ver" buyurdu, o da şarkı söyledi. Allah Resûlü şöyle dedi: "onun iki burun deliğine şeytan üflüyor." Bu hadis **Concordance'**ta hadisin hemen bütün kelimelerinde yalnız **Müsned'**de gösterilmekte olup hiçbir yerde Nesâî zikredilmemiştir. Nesâî'nin **Sünen'**inde iydeyn ve nikâh kitaplarında ilgili bâblarda da bu hadise rastlanmamıştır. **Mecmau'z-zevâid'**de (VIII, 130) hadisin Ahmed b. Hanbel ve Taberânî tarafından rivayet edildiği kaydedilmiştir.

nın şarkı söylemesini arzulayıp arzulamadığını sorması, şarkıcının Hz. Peygamber'in huzurunda Hz. Âişe'ye şarkı söylemesi, bütün bunlar bu hususun mubah olduğu konusunda sarahat ifade eder.

Derim: Fakat Nesâî'de hadisin devamı şu şekildedir: "...kadın Hz. Âişe'ye şarkı söyleyince, Hz. Peygamber şöyle buyurdu: Onun iki burun deliğine şeytan üflüyor." Bakın ki Huzâî burada hadisin devamını niçin vermemiş? Allah en doğrusunu bilir.

ŞARKI VE ŞİİR OKUMAK

Ebû Ömer İbn Abdilber **el-İstîâb**'da ve İbn Kudâme **el-İstibsâr**'da meşhur sahabi Havvât b. Cübeyr'in biyografisinde, onun şöyle dediğini zikrederler: Ömer'le birlikte hac yolculuğuna çıktık; Ebû Ubeyde b. Cerrâh ve Abdurrahman b. Avf'ın da bulunduğu bir kafilede yürüyorduk. Topluluk "bize Dırâr'ın şiirlerinden şarkı söyle" dediler. Hz. Ömer ise "Ebû Abdullah'ı bırakın, kendi gönlünün patikalarından — yani şiirinden— okusun" dedi. Havvât diyor: Seher vaktine dek onlara şiir okudum. Hz. Ömer şöyle dedi: "Ey Havvât, sesini kes, seher vaktine vardık." Bu kıssayı İbn Hacer **el-İsâbe**'de Serrâc'ın **Târîh**'inden nakleder.[647]

Sahîh-i Buhârî'de Bilâl'den, sesini yükselterek bir şiir okuduğu hususu nakledilir.[648] İbn Gâzî'nin **el-İrşâd**'ında geçtiği üzere İbn Battâl şöyle der: Bu tür şarkı, Arapların yüksek sesle şiir okumalarından ibarettir. Taberî şöyle der: Bu tür şarkıyı söylemek icmaen mutlak olarak mubahtır. Bu, Resûlullah'ın (sav) evinde iki cariyenin söylediği ve onun nehyetmediği şarkıdır. Urve b. Zübeyr şöyle der: "Yolcunun azığı olarak *"nasb"* (bir nevi duygusal şarkı) türü şarkı ve ne güzel azıktır." Hz. Ömer şöyle der: "Şarkı, yolcunun azığı cümlesindendir." Üsâme b. Zeyd, ayak ayak üstüne atıp nasb şarkı söyler halde görüldü. Taberî "bu, yüksek sesle şiir okumaktır" der. Bugün yapılana *semâ*, söyleyene ise *musmi'* denir. Eskiden ona *muğannî* denirdi. İbn Gâzî, bunun *el-kavvâlü'l-müsmi'* olduğunu söyler.

el-Kâmûs'ta şu bilgi verilir: *Muğabbire*, zikiri yüksek sesle, kıraât ve saireyi sesli yapan bir gruptur. Bu şekilde adlandırılmaları, insanları bâ-

647. **el-İstîâb,** I, 447-448; **el-İsâbe,** I, 457. Metindeki hata için bu kaynaklara bakılmalıdır.
648. Buhârî, Menâkıbu'l-ensâr 46.

ki olana yönlendirmelerindendir. Hanbelilerin büyük kitaplarından **Keşşâfü'l-kınâ an metni'l-İknâ**'da,[649] bu anılan sözlerin ardından şu bilgi verilir: **el-Müstev'ab**'da bunun bidat diye nitelendirilmesi ve haram sayılması menedilmiştir. Çünkü bu, deve ve saireyi şarkıyla coşturma gibi nağmeli şiirdir. İbrahim b. Abdullah el-Kalânisî, Ahmed b. Hanbel'in sûfilerle ilgili olarak şöyle dediğini nakleder: "Onlardan daha faziletli bir topluluk bilmiyorum." Kendisine "onlar musiki dinler vecde gelirler" denilince şu karşılığı verdi: "Onları bırakın, Allah'la bir an neşve bulsunlar." Kendisine "Onlardan bazıları bayılıyor, bazısı da ölüyor" denilince de şu karşılığı verdi: "*...(çünkü) hiç hesap etmedikleri şeyler, Allah'tan karşılarına çıkmıştır*" (Zümer 39/47).[650]

GELİNİ KOCASININ EVİNE GÖTÜRENLERİN SÖYLEDİKLERİ

el-İsâbe'de müellif, Fâria[651] bint Ümâme el-Ensâriyye'nin biyografisini vererek şu bilgiyi zikreder: Fâria zifafa girdiği (kocasının evine götürüldüğü) gece, Resûlullah (sav) onlara şöyle demelerini buyurdu:

Size geldik size geldik
Selâmlayın bizi selâmlayalım sizi

İbnü'l-Esîr, Muâfâ b. İmrân yoluyla, onun **Târîh**'inde Hz. Âişe'den şu rivayette bulunduğunu tahric eder: Ensardan öksüz bir kızı kocasının evine götürdük, geri döndüğümüzde Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Ne söylediniz?" Biz de "teslim edip geri döndük" karşılığını verdik, o şöyle buyurdu: "Ensar şarkıdan hoşlanan bir topluluktur; ey Âişe şöyle demeli değil miydin?:

"Size geldik size geldik
Selâmlayın bizi selâmlayalım sizi."[652]

İbn Hacer **el-İsâbe**'de Ümmü Nübeyt'in biyografisini verir ve güzel bir kıssa ile ilgili kendi isnadını merfû olarak kaydeder ki ben kendi senedimi onunla irtibatlandırıp sonra ondan naklen kıssayı mevsûl olarak vermek istiyorum: Suriye müsnidi Abdullah b. Derviş es-Sükkerî ed-Dımaşkî 1324 (1906) yılında şifahen bize haber verdi, o dünyanın müsnidi Abdurrahman

649. Kitabın adı metinde yanlış yazılmıştır.
650. **Keşşâfü'l-kınâ**, V, 184.
651. Metinde Fâriğa şeklinde geçmiştir.
652. **el-İsâbe**, IV, 374; **Üsdü'l-ğâbe**, VII, 214; **es-Sünenü'l-kübrâ**, VII, 289; **Telbîsu İblîs**, s. 225.

b. Muhammed b. Abdurrahman el-Küzberî'den, o Mustafa er-Rahmetî'den, o Şeyh Abdülğani b. İsmail en-Nâblusî'den, o Necmüddin Muhammed b. Bedrüddin el-Gazzî el-Âmirî'den, o babasından, o Şeyhülislâm Zekeriyya el-Ensârî'den, o da hâfızların hocası İbn Hacer'den şöyle dediğini haber verdi: Fâtıma bint Müneccâ'dan okudum, o Süleyman b. Hamza, Ebû Nasr b. eş-Şîrâzî ve İsmail b. Yusuf b. Mektûm'dan şöyle dediklerini haber verdi: Bize Ebû Ya'mer Hamza b. Ali b. Hasan haber verdi, ona Kasım b. Ebû'l-Alâ, ona Abdurrahman b. Ebû'n-Nasr, ona İbrahim b. Ebû Sâbit,[653] ona Yezîd b. Muhammed b. Abdüssamed, ona Ka'b b. Mâlik oğullarından Utbe b. Zübeyr haber verdi, ona Nu'man b. Beşîr oğullarından[654] Muhammed b. Abdülhâlık, ona Abdurrahman b. Nübeyt kendi babası Nübeyt b. Câbir'den, o da annesi Ümmü Nübeyt'ten şöyle dediğini haber verdi: Benî Neccâr'dan bir genç kızımızı kocasının evine teslim ettik, yanımda bir def vardı, çalıyor ve şöyle diyordum:

Size geldik size geldik
Selâmlayın bizi selâmlayalım sizi
Kırmızı altın olmasaydı
Süslenmezdi vahalarınız (veya bâdiyelileriniz)

Resûlullah (sav) bizi gördü ve "nedir bu ey Ümmü Nübeyt?" diye sordu, ben de şöyle dedim: "Anam babam sana feda olsun ey Allah'ın Resûlü, biz Benî Neccâr'dan genç bir kızı kocasına teslim ediyoruz." Bunun üzerine Resûlullah "söylediklerini söyle" buyurdu, ben de söylediklerimi kendisine tekrarladım. Resûlullah (sav) da "şöyle de" buyurdu:

Esmer buğday olmasaydı
Semizlenmezdi bekâr kızlarınız

İbn Hacer şöyle der: Bu hadis "garîb" olup İbn Mende tarafından tahric edilmiştir. İbnü'l-Esîr de Ebû'l-Berekât İbn Asâkir'den onu tahric etmiş, İbn Asâkir ise Muhammed b. Celil b. Fâris'ten, o Ebû'l-Kasım b. Ebû'l-Alâ'dan rivayet etmiş olup hocamız ondan hadis dinlemiştir. Ebû Nuaym şöyle der: O daha önce, yani kendi biyografisinde anıldı. Ebû Nuaym, o sahabi kadının adının Nâile bint Hashâs olduğunu zikreder. Ben onu "nûn" harfinde zikrettim, fakat Ebû Nuaym onu vermemişti. Oysa bu sahabiyye onun şartına uygundur.[655]

653. Son iki isim metinde düşmüştür.
654. Bu isim metinde düşmüştür.
655. **el-İsâbe,** IV, 501-502; **Üsdü'l-ğâbe,** VII, 401-402 Ayrıca bkz. **Fethu'l-Bârî,** XIX, 271; **Telbîsu İblîs,** s. 225; **Mecmau'z-zevâid,** IV, 289.

ALLAH RESÛLÜ'NÜN GELİŞİNİN SEVİNCİYLE HABEŞLİLERİN MIZRAKLARIYLA OYNAMALARI

Ebû Dâvud, Enes'ten (ra) şu rivayeti tahric eder: Nebi (sav) Medine'ye geldiğinde, onun gelişinin sevinciyle Habeşliler mızraklarıyla oynadılar.[656]

KIZ ÇOCUKLARIN HZ. ÂİŞE'YLE BİRLİKTE OYNAMALARI

el-Mevâhib'de şu bilgi verilir: Hz. Peygamber (sav), kendisiyle birlikte oynamaları için ensar kızlarını Hz. Âişe'ye gönderirdi. Bunu Şeyhayn rivayet etmiştir.[657]

HZ. ÂİŞE'NİN KIZLARLA BİRLİKTE OYUNCAKLARLA OYNAMASI

Sahîh-i Buhârî'de Hz. Âişe'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: Ben Hz. Peygamber'in (sav) yanında kızlarla (oyuncak kızlar) oynardım, arkadaşlarım da benimle birlikte oynuyorlardı. Hz. Peygamber içeri girdiğinde ondan kaçıp saklanırlar, o da onları yanıma gönderir, benimle oynarlardı.[658] **el-Meşârik**'te müellif şöyle der: Hadiste geçen "kızlar," çocukların kendileriyle oynadıkları kız çocuklarına benzer şekil ve oyuncaklardır.[659]

Hâfız İbn Hacer **Fethu'l-Bârî**'de şöyle der: Kız çocukların oynaması için kız suretinde oyuncak yapılmasının caiz olduğu konusunda bu hadis delil kabul edilmiştir. Bu hadis, resim yapmayla ilgili yasağın umumîliğini tahsis etmiştir. Kadı Iyâz da bunu kesin şekilde belirtir ve cumhur-u ulemanın görüşü olarak nakleder ki onlar, çocukları ve ev işleri konusunda küçüklüklerinde eğitilmeleri maksadıyla kız çocukları için oyuncak satımına cevaz vermişlerdir. Bazı âlimler de bunun mensuh (hükmünün kaldırılmış) olduğu görüşünü savunmuşlardır.[660]

---

656. Ebû Dâvud, Edeb 51. Ayrıca bkz. s. 209, 212.
657. Buhârî, Edeb 81; Müslim, Fedâilü'l-ashâb 81.
658. Üstteki dipnotta verilen kaynaklara ilaveten bkz. **Müsned,** VI, 166, 233; İbn Sa'd, VIII, 59, 61, 66.
659. **Meşârıku'l-envâr,** I, 91.
660. **Fethu'l-Bârî,** XXII, 329. Bu konudaki diğer hadisler ve görüşler için buraya bakınız.

Ahmed b. Hanbel, Hz. Âişe'den şu rivayeti nakleder: "Hz. Peygamber (sav) Hz. Âişe'nin yanına girdi, o kız oyuncaklarla oynuyordu, kendisiyle birlikte genç kızlar vardı. Resûlullah (sav) 'bu nedir ey Âişe?' buyurdu, o 'Hz. Süleyman'ın atı' dedi. Resûlullah, onun bu sözüne tebessüm etti." Ahmed b. Hanbel bu hadisin "garîb" olduğunu söyler.[661] **Sahîh-i Buhârî**'de, Hz. Âişe Resûlullah (sav) ile evlendiğinde bu oyuncağın eşyası içinde olduğu kaydedilir.

Seffârînî'nin naklettiğine göre İbn Hazm şöyle der: Sûretlerle (resim, şekil) oynamak münhasıran çocuklar için caiz olup başkalarına caiz değildir. Sûretler, bu durum ve bir elbiseye nakşedilmesi dışında haramdır.

el-Ahkâmu's-sultâniyye'de "hisbe görevlisi" faslında şu bilgi nakledilir: Oyuna gelince, bununla masiyet (haram, günah) kastedilmiyor. Bununla kastedilen, kızları çocuk terbiyesine alıştırmaktır. Dolayısıyla bunda, canlıların resmini yapmak ve putlara benzemekle bir arada bir nevi tedbir sözkonusu olup bir yönden yapılabileceği (cevaz) bir yönden de yasak sözkonusudur. Böyle bir işi onaylama veya redde, durumun gösterdiği karinelere göre karar verilir.[662] Merdâvî'nin şu sözlerinin açıklamasına bakınız:

> Öksüz kız çocuğuna oyuncak almak caizdir
> Başsız, eğer dilersen. Başlı ise menet
> Satın alma bundan bir sûret
> Al velinin malından, öksüzün değil

Bizim bu konudaki görüşümüz ise müsamahadan ibarettir. **el-Fecrü's-sâti**'de "ruhu olmayan (cansız) resimleri satma ve bunlardan mekruh olanlara dair bâb"[663] başlığında şu bilgi verilir: Ulema bundan kız çocukların oyuncaklarını istisna edip oyuncak edinmeyi ve satmayı caiz saymış, bunun için bacaklarını bozmaya lüzum görmemişlerdir. Çünkü Hz. Peygamber (sav), çocuk terbiyesi konusunda çocukları eğitme sözkonusu olduğundan Hz. Âişe'nin oyuncak edinmesini uygun görmüştü. Fakat İmam Mâlik kişinin, oğlan çocuğu için bu tür oyuncak satın almasını mekruh saymıştır. Yani bununla oynamayı mekruh gördüğünden değil de bunun erkeklik ahlâkından sayılmamasından dolayı. Bunun manası budur. Kadı Iyâz böyle söyler, Ubbî de onaylar.

---

661. Ebû Dâvud, Edeb 54; İbn Sa'd, VIII, 62; **Fethu'l-Bârî**, XXII, 330.
662. **el-Ahkâmu's-sultâniyye**, s. 313. Metinde hatalar olup aslına bakılmalıdır.
663. Buhârî, Buyû 104.

Ubbî'nin eserinde, Hz. Âişe'nin "ben kız oyuncaklarla oynardım" sözü ile ilgili olarak Kadı Iyâz'ın şöyle dediği nakledilir: Bu hadiste, bu oyuncaklarla oynamanın caiz olduğuna delil ve resim edinme yasağını tahsis vardır. Çünkü bunda kız çocukları, evleri ve çocukları konusunda küçüklüklerinde eğitmek sözkonusu olup ulema bu oyuncakları alıp satmayı caiz görmüşlerdir.

HABEŞLİLERİN MESCİD-İ NEBEVÎ'DE ALLAH RESÛLÜ'NÜN ÖNÜNDE OYNAMALARI

Habeşliler mızraklarıyla mescide gelip oynadılar. Hz. Peygamber (sav) Hz. Âişe onun omuzuna dayanmış olduğu halde onları kendisine seyrettiriyordu. Buhârî bu hadisi çeşitli yerlerde tahric eder.[664] Bunlardan biri "Kitâbu'n-Nikâh"ta "kadının Habeşlilere ve benzerlerine, zan (töhmet) sözkonusu olmaksızın bakması bâbı"dır.[665]

Ahmed b. Hanbel'in **Müsned**'inde (III, 152) Enes'in tercemesinde şu rivayet nakledilir: Habeşliler Hz. Peygamber'in (sav) önünde oynuyor, raksediyor ve (kendi dillerinde) "Muhammed salih bir kuldur" diyorlardı. Resûlullah ne söylediklerini sorunca "Muhammed salih bir kuldur" dediklerini söylediler.[666]

Hadis, Tirmizî'nin **Câmi**'inde şu lafızla geçer. Hz. Peygamber kalktı bir de baktı ki Habeşliler raksediyorlar, etraflarında da çocuklar var. "Ey Âişe bak" buyurdu, geldim göğsümün üst tarafını Resûlullah'ın omuzuna dayadım ve omuzu ile başı arasından Habeşlileri seyre koyuldum. Bana "doydun mu, doydun mu" diyor, ben de "hayır, hayır" diyordum. Tirmizî, bu hadis için "hasen-sahih-garîb" değerlendirmesini yapar.[667]

Zurkânî **Şerhu'l-Mevâhib**'de (IV, 311) şöyle der: "Hz. Peygamber (sav) muhtemelen, bellemesi, öğrenmesi ve sonra insanlara nakletmesi için Hz. Âişe'ye onların oyunlarını gösterdi." Bu bilginin aslı İbn Battâl'a ait olup o şöyle der: "Hz. Peygamber'in (sav) Hz. Âişe'yi mızrak oyunu-

664. Buhârî, Salât 69, İydeyn 25. Ayrıca bkz. dipnot 676.
665. Buhârî, Nikâh 114.
666. **Müsned**, III, 152.
667. Tirmizî, Menâkıb 17. Ayrıca bkz. 212.

nu seyre bırakmasının, bu hususta sünneti bellemesi ve gelecek bazı müslüman çocuklarına sağlam hareketleri nakletmesi ve onlara bunu öğretmesi maksadıyla olması mümkündür." Bunu ondan **el-İhyâ** şârihi nakleder. Kadı Iyâz da şöyle der: Bu hadiste, raksın mubah olduğuna dair en güçlü delil mevcuttur. Çünkü Resûlullah (sav) onları onaylamaya ilave olarak kendilerini teşvikte bulunmuştur.

Mevvâk **Sünenü'l-mühtedîn**'de ve Venşerîsî de **el-Mi'yâr**'da bunu nakledip onaylamışlardır.[668] Daha önce Ahmed b. Hanbel'in **Müsned**'inde nakledildiği gibi, onların raksedip "Muhammed salih bir kuldur" dediklerini öğrendikten sonra Hz. Peygamber'in (sav) adını oyun çerçevesinde anmanın caiz olduğunu sanırsın. Oysa Resûlullah'ı anmak oyunla birlikte olmaz, ciddiyetle olur. Gazzâlî'nin **el-İhyâ**'da "Kitâbu's-Semâ"daki şu sözlerine bakınız: Kur'an-ı Kerim'i def çalmak ve benzeri davranışlardan korumak vaciptir. Çünkü bu tür davranışlar çoğunluğun nazarında oyun ve eğlenceden ibarettir. Kur'an ise herkes nazarında ciddiyettir tamamen. Binaenaleyh çoğunluk katında eğlence olan ve eğlence olarak bakmasalar bile havas nazarında şeklen eğlence sayılan bir şeyin mahz-ı hak olan bir şeyle karıştırılması caiz değildir. Aksine Kur'an'a saygı göstermek gerekir ve bundan dolayı yol kenarlarında değil sakin bir yerde okumak icap eder. Bu sebepledir ki düğün gecesi Kur'an kırâatıyla birlikte def çalmak caiz değildir. Resûlullah (sav), Rubeyyi' bint Muavviz b. Afrâ'nın evine gidip yanında şarkı söyleyen genç kızlardan birinin şarkı şeklinde "içimizde bir peygamber var, yarın olacakları bilen" dediğini duyunca şöyle buyurdu: "Bırak onu, söylemekte olduğunu söyle." Genç kızın söylediği, peygamberliğe şehadet mahiyetinde olup Resûlullah onu bundan menetmiş ve eğlence olan şarkıya yöneltmiştir. Çünkü beriki mahz-ı ciddiyet olup eğlence ile birlikte olmaz. O halde saygı gösterme çerçevesinde, o cariyenin peygamberliğe şehadetten şarkıya dönmesi gibi Kur'an okumadan da şarkıya dönmek vaciptir.[669]

Bu bilginin aynısı İbnü't-Tîn es-Sefâkustî tarafından **Sahîh-i Buhârî**'ye yaptığı şerhte verilmiştir. Bunun benzeri şarkı sözleriyle ilgili bahiste geçmiş olup oraya bakınız. Kastallânî'nin **el-İrşâd**'ında, Rubeyyi'in bu kıssasında geçen "bunu bırak... söyle" sözüyle ilgili olarak

668. **el-Mi'yâru'l-mu'rib,** XI, 80.
669. **İhyâu ulûmi'd-dîn,** II, 383. Buradan yapılan iktibas özetle verilmiştir.

şöyle denir: Gaybın anahtarları Allah'ın katında olup onları kendisinden başkası bilemez. Bu ikazla, Hz. Peygamber'in oyun ve eğlence sırasında vasfedilmesinin yasaklanması da muhtemeldir. Çünkü onun makamının şeref ve yüceliği ancak ciddiyet meclislerinde anılmasını gerektirir.[670]

Biz de burada böyle diyoruz. Eğer Habeşlilerin davranışı mücerret oyun olsaydı, oynadıkları sırada "Muhammed salih bir kuldur" demekten onları menederdi. Onları menetmeyip üstelik onaylayarak teşvik ettiğine göre yaptıkları, kendisiyle taabbüd ve taat, Allah ve Resûlü ile neşve izharı kastedilen bir zikirdir. Bundan dolayı Resûlullah (sav) onların yaptığını onayladı, hayranlık duydu ve kendilerinden son derece hoşnut oldu. **eş-Şifâ'**da, selef-i sâlihin Allah Resûlü'nü mücerret olarak zikrettiklerinde kendilerinde şiddetli haller meydana geldiği belirtilir.[671]

Şeyh Ebû's-Suûd el-Fâsî'nin, kendisine sorulan sorulara verdiği cevaplardan biri şöyledir: Allah Resûlü'nün, sevap kasdı ve dileğinden başka bir şekilde anılması helal değildir. Sokak ve çarşılarda, yani uluorta yerlerde zikredilerek değerinin düşürülmesi caiz değildir. Onun zikri bütün bunlardan yücedir.

Hâfız İbn Hacer'in **Fethu'l-Bârî**'deki "Sûfilerden bir grup, bu başlıkta zikredilen hadisle, raks ve eğlence aletlerini dinlemenin cevazına hükmetmişlerdir. Ulemanın çoğunluğu, maksatların ayrı olması sebebiyle burada itirazda bulunmuşlardır. Şöyle ki, Habeşlilerin mızraklarıyla oynamaları savaş eğitimi mahiyetinde idi ve eğlence için raks konusunda hüccet kabul edilmez" şeklindeki sözü[672] ise su götürür. Çünkü tasavvuf ehlinin raksı oyun ve eğlence kabilinden değildir. Hocam Ebû Abdullah Muhammed el-Fudayl eş-Şebîhî **el-Fecrü's-sâti'**de, bu sözün ardından şöyle der: Bu söz su götürür. Çünkü sûfilerin raksında kasıtları oyun olmayıp bu kasıttan onları tenzih ederiz. Onların bundan maksatları zikir için toplanmak, kalp ve vücut ile zikre yönelmek ve bütün uzuvların zikre müstağrak olmasını sağlamaktır. Bu da, zikreden kimse hangi durumda olursa olsun çok zikretme konusundaki teşvikten dolayı sahih (meşru) bir kasıttır. Yine sahih bir maksatla meydana gelmiş bir rakstan buna delil çıkarmada bir ta'n sözkonusu olamaz.

---

670. **İrşâdu's-sârî,** VIII, 59 (Buhârî, Nikâh 48).
671. **eş-Şifâ,** II, 595 vd.; **Nesîmü'r-riyâz,** III, 396 vd.
672. Bu sözün bir kısmı için bkz. **Fethu'l-Bârî,** V, 115.

Derim: Tasavvuf ehli katında rakstan maksat, ayakta zikir olup bu da Kur'an nassı ile meşrudur: *"Namazı bitirdiğiniz zaman ayakta, otururak ve yanlarınız üzerinde (uzanarak) Allah'ı anın"* (Nisa 4/103). Yine bundan maksatları sağa sola meyletme ve titremedir ki bu da sahabeden nakledilmiştir. Ebû Nuaym **Hilye**'de Fudayl b. İyâz'dan şu tahricde bulunur: "Allah Resûlü'nün ashabı Allah'ı zikrettiklerinde, şiddetli rüzgârda ağacın önce öne sonra da arkaya sallanması gibi sağa-sola eğilirlerdi." Hocamız babamın raks ile ilgili basılmış eserine, Ebû'l-Abbas İbnü'l-Hayyât ez-Zekkârî'nin[673] buna yaptığı ihtisara ve benim de zeylime bakınız. Hâfız Ebû'l-Abbas Ahmed b. Yusuf el-Fâsî'nin bu konuda yazdığı ve Fas'ta basılmış olan risalesine de bakınız. Meşhur hâfız Ebubekir İbn Ebû'd-Dünyâ'nın **Kitâbü'l-Vecd** adlı bir eseri olup Ebû Süleyman er-Rûdânî onu **Sıla**'sında "vâv" harfinde zikretmiştir.[674] İleride gelecek olan seksek oynama başlığına bakınız.

ALLAH RESÛLÜ'NÜN "GENÇ KIZIN BU HUSUSTAKİ ARZUSUNU TAKDİR EDİN" SÖZÜ[675]

Ahmed b. Hanbel **Müsned**'inde Hz. Âişe'den şöyle dediğini tahric eder: "Resûlullah'ı (sav) hücremin kapısı önünde duruyor gördüm. Habeşliler mızraklarıyla oynuyorlar, Resûlullah da boynu ve kulağı arasından onları seyretmem için ridâsı ile beni örtüyordu. Sonra vazgeçen ben oluncaya kadar benim için öyle duruyordu. Siz varın oyuna hevesli genç kızın durumunu takdir edin!"[676] Yine **Müsned**'de Hz. Âişe'den şu rivayet nakledilir: "Ben oyuncaklarla oynardım, arkadaşlarım gelirdi. Resûlullah (sav) içeri girince ondan kaçarlar, Resûlullah onları tutar bana getirirdi."[677]

İmam Ebû Hamid el-Gazzâlî **el-İhyâ**'da "Kitabu's-Semâ"da bu hadislerden bazılarını zikrettikten sonra şöyle der: Bu, şarkı ve oyunun haram olmadığı konusunda sarih nas olup bunlarda çeşitli ruhsatlara delâlet vardır. (1) Oyun: Habeşlilerin oyun ve raks adetleri açıkça bilinmekte-

673. bkz. **Fihrisü'l-fehâris,** I, 387-389.
674. **Sılatü'l-halef,** s. 445.
675. Konu başlığında Resûlullah'a (sav) atfedilen bu söz gerçekte Hz. Âişe tarafından söylenmiştir.
676. **Müsned,** VI, 84, 85, 116, 270; Buhârî, Nikâh 82, 114; Müslim İydeyn 17, 18; Nevevi, **Şerhu Müslim,** VI, 185; **Umdetü'l-kârî,** XVI, 377, 420-421; **Fethu'l-Bârî,** XIX, 332, 401.
677. **Müsned,** VI, 166. Ayrıca bkz. s. 207.

dir. (2) Bunun mescidde yapılması (3) Allah Resûlü'nün (sav) onlara "oyuna devam edin ey Erfide oğulları" demesi ki bu oyun için bir emir ve kendisinden bir istektir. Bunun haram olduğuna nasıl hükmedilebilir? (4) Resûlullah'ın Hz. Ebubekir ve Ömer'i oyunu red ve inkârdan menetmesi ve bunu bayram günü, yani sevinç vakti şeklinde bir gerekçeye dayandırması. (5) Hz. Peygamber'in bunu uzun süre seyre devam ederek Hz. Âişe'nin arzusunu yerine getirmesi. Bunda, oyunu seyretmekle kadın ve çocukların kalbini hoşnut kılmadaki ahlâk güzelliğinin, nimet içinde yaşamaktan uzak durma ve zühdün bundan sakınma konusundaki katılığından daha iyi olduğuna delil vardır. (6) Hz. Peygamber'in (sav) kendiliğinden Hz. Âişe'ye "bakmak ister misin?" demesi, bunun, kızgınlık veya küskünlük doğuracağı korkusuyla aileye müsaade zaruretinden kaynaklanmadığını göstermektedir. (7) Şeytan mizmârına benzetmesine rağmen iki genç kızın def çalıp şarkı söylemelerine müsaade etmesi. Bunda, haram olan mizmarın bundan başkası olduğuna delil vardır. (8) Resûlullah'ın yanı üstü yatmış olduğu halde iki cariyenin sesine kulak vermesi, kadın sesinin mizmârların sesi gibi haram olmayıp ancak fitneye düşme korkusu bulunduğunda haram olduğuna delalet eder. Bütün bu naslar ve kıyaslar, bayram gününe mukayeseyle bütün neşe zamanlarında şarkı, raks, def çalma, mızrak ve kalkanlarla oynamanın, Habeşliler ve zencilerin rakslarını seyretmenin mubah olduğuna delalet etmektedir.[678]

BİR SAHABİNİN YOLDA OYNAYAN HABEŞLİLERE RASTLAMASI VE ONLARA PARA VERMESİ

Buhârî **el-Edebü'l-müfred**'de "Çocukların oynaması bâbı" başlığına yer vererek şu hadisi zikreder: Bize Mûsa haber verdi, ona da Abdulaziz haber vererek şöyle dedi: Bana hayır ehlinden Ebû Ukbe künyeli bir şeyh (hoca) haber verdi: "Bir defasında İbn Ömer'le birlikte yürüyordum. Habeşlilere rastladı ve onları oynuyor gördü. İki dirhem çıkarıp kendilerine verdi."[679]

Ebû Abdullah İbn Sûde'nin **el-Husâmü'l-mesnûn fî nusreti ehli's-sırri'l-meknûn**'unda İkrime'den şu rivayet nakledilir: İbn Abbas çocukları-

678. **İhyâu ulûmi'd-dîn,** II, 355.
679. **el-Edebü'l-müfred,** s. 427 (bâb: 627, nr. 1303).

nı sünnet ettirdiğinde oyuncular da davet edildi, oynadılar, İbn Abbas onlara dört dirhem verdi.

MÜSABAKA (YARIŞ)

At yarışı konusu daha önce geçmişti.[680] **el-Mevâhib'**de şu bilgi verilir: Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (sav) bir yolculuk sırasında hanımı Hz. Âişe ile yarıştı, vücudunun hafifliğinden dolayı Hz. Âişe kendisini geçti. Daha sonra bir başka yolculukta Resûlullah onunla tekrar yarıştı; Hz. Âişe bu kez şişmanlamıştı, Resûlullah onu geçti ve hatırını hoş tutmak için ona "bu yarış diğerine karşılıktır (onun rövanşıdır)!" buyurdu. Ahmed b. Hanbel de Hz. Âişe'den şu tahricde bulunur: Yolculuklarından birinde Resûlullah (sav) ile birlikte çıkmıştım, genç bir kızdım, fazla kilolu ve semiz değildim. Resûlullah (sav) beraberindekilere "önde gidin" buyurdu, onlar da gittiler. Sonra bana "gel, seninle yarışayım" buyurdu. Kendisiyle yarıştım ve onu geçtim, sesini etmedi. Ben kilo alıp semizlendiğim sırada yolculuklarından birinde kendisiyle birlikte çıktım. Beraberindekilere "önde gidin" buyurdu ve bana "gel, seninle yarışayım" dedi. Kendisiyle yarıştım, beni geçti ve gülerek "bu, diğerine karşılıktır!" buyurdu.[681] Ebû Dâvud, Nesâî ve İbn Mâce bu hadisi Hz. Âişe'den rivayet etmişlerdir.[682] Bunu müellif **el-Muğnî'**de haber verir.

İbnü'l-Cevzî **Telbîsu İblîs'**te şöyle der: "Görüyor musun, Resûlullah (sav) hanımlarıyla eğlenip neşelenince, Hz. Âişe ile yarışınca Allah'la ünsiyetten ayrılmış mıydı?"[683]

İbn Sa'd'ın **Tabakât'**ında Vâkıd b. Abdullah b. Ömer b. Hattâb'ın biyografisinde, Nâfi'den şu rivayet nakledilir: Vâkıd b. Abdullah Sukyâ'da vefat etti. İbn Ömer onun namazını kıldı, defnetti, sonra bedevileri çağırdı ve onları yarıştırmaya başladı. Kendisine şöyle dedim: "Şimdi Vâkıd'ı defnettin ve bedevileri yarıştırıyorsun?" İbn Ömer şöyle dedi: "Vah sana ey Nâfi, Allah'ın bir işte galebe çaldığını gördüğünde, onu unut."[684]

680. bkz. I, 505, 508.
681. **Müsned,** VI, 264. Metinde düşükler olup aslına bakılmalıdır.
682. Ebû Dâvud, Cihâd 61; İbn Mâce, Nikâh 50.
683. **Telbîsu İblîs,** s. 295.
684. İbn Sa'd, V, 204.

GÜREŞ

İbn İshâk **Sîret**'inde ve başka müellifler şu bilgiyi zikrederler: Mekke'de çok güçlü ve iyi güreşen biri vardı. İnsanlar onunla güreşmek için çeşitli memleketlerden geliyorlar, onları yeniyordu. Bir gün Mekke'nin vadilerinden birinde giderken Resûlullah (sav) onunla karşılaştı ve kendisine şöyle dedi: "Allah'tan korkmaz, benim seni davet ettiğim şeyi kabul etmez misin?" O, "ey Muhammed, doğruluğuna şahidin var mıdır?" diye sordu. Resûlullah (sav) "evet, seni güreşte yensem Allah ve Resûlü'ne inanır mısın?" dedi, o da "evet, ey Muhammed" karşılığını verdi. Resûlullah, "güreşe hazırlan" buyurdu, o "hazırım" dedi. Resûlullah ona yaklaştı ve güreşip yendi. Rükâne hayrete düştü ve yeniden güreşmek istedi. İkinci ve derken üçüncü defa da onu yendi. Rükâne hayretler içinde kalarak şöyle dedi: "Senin halin enteresandır!"[685] Bu hadisi Ebû Nuaym ve Beyhakî Ebû Ümâme'den iki yolla, merfû ve mürsel olarak rivayet ederler.

Adı geçen Rükâne, sahabi Rükâne b. Abdi Yezîd b. Hâşim b. MutTâlib b. Abdimenâf el-Kureşî el-Mekkî olup Mekke'nin fethi yılında müslüman oldu, Muâviye'nin halifeliği zamanında 42 (662) yılında Medine'de vefat etti. Çok güçlü kuvvetli ve güreş kabiliyetiyle tanınmıştı, onu asla yenen olmamış, mağlup olarak vücudu yere değmemişti. Resûlullah'ın (sav) onunla güreşip yendiği hususu sahihtir. Bunu Hafâcî **Nesîmü'r-riyâz**'da söyler.[686] İbnü't-Tayyib el-Fâsî'nin **el-Kâmûs**'a yaptığı hâşiyede Rükâne ile ilgili olarak şu bilgi verilir: Onun kıssası meşhur olup Resûlullah'ın (sav) onu yenmesi en büyük mucizelerinden biridir. Rükâne kendi zamanındaki insanların güreşte en güçlüsü idi. Gücünden dolayı, yeni kestiği bir devenin sağlam ve yumuşak derisi üzerinde durur, on kişi onun altından deriyi çekmeğe çalışır, deri parçalanır, fakat o yerinden kıpırdamazdı. Bu bilgi **eş-Şifâ** ve **el-Mevâhib**'in şerhleri ile diğer kaynaklarda geçer.[687]

Derim: Rükâne'nin mezkur kıssasını Hâkim **el-Müstedrek**'te Ebû Ca'fer b. Muhammed b. Rükâne el-Musârî'den, onun da babası Muhamed'den rivayeti olarak verir.[688] Fakat İbn Hacer **et-Takrîb**'de şöyle der:

685. İbn Hişâm, I, 390-391.
686. **Nesîmü'r-riyâz,** I, 382-383.
687. Ali el-Kârî, **Şerhu'ş-Şifâ,** I, 383.
688. **el-Müstedrek,** III, 452.

Ebû Ca'fer b. Muhammed b. Rükâne meçhuldür.[689] Muhammed b. Rükâne ile ilgili olarak da şöyle der: O meçhuldür, kendisini sahabe arasında zikreden kimse vehmetmiştir.[690]

Bu güreşi Ebû Dâvud ve Tirmizî, Ebû'l-Hasan el-Askalânî yoluyla Ebû Ca'fer b. Muhammed b. Rükâne'den, o da babasından rivayet eder: "Rükâne, Resûlullah (sav) ile güreşti."[691] Tirmizî, hadisin "hasen-garîb" olduğunu, isnadının ise "kâim" olmadığını belirtir.[692] İbn Hibbân şöyle der: Onun güreşle ilgili haberinin isnadı su götürür, onun haberinin isnadına itimat etmem. Bunu **el-İsâbe** müellifi kaydeder.[693]

el-Mevâhib'de geçtiği üzere Hz. Peygamber (sav) Rükâne'den başka kimselerle de güreşmişti. Onun oğlu Yezîd b. Rükâne bunlardandır.[694] Süheyli'nin söylediği ve Beyhakî'nin rivayet ettiğine göre Ebû'l-Esved el-Cumahî de bunlardandır. Çok kuvvetliydi. Öyle ki sığırın derisi üzerinde durur, çevresinde on kişi deriyi onun ayakları altından ayırmak için çekerlerdi, deri parçalanıp dağılır o yerinden oynamazdı. Hz. Peygamber'i güreşe davet ederek şöyle dedi: "Eğer beni yenersen sana inanırım." Hz. Peygamber de onu yendi.[695]

Hıfnî, İbn Hacer'in **el-Hemziyye'**ye yaptığı şerhin hâşiyesinde şöyle der: Hz. Peygamber'in (sav) Ebû Cehil ile güreştiği söyleniyorsa da bu doğru değildir. Bunun doğru olmadığına dair bilginin aslı Burhanüddin el-Halebî tarafından **el-Muktefâ'**da verilmiştir. Nitekim Hafâcî **Nesîmü'r-riyâz'**da bir yerde ondan,[696] bir başka yerde de Makdîsi'den nakleder.

Bende Hâfız Suyûtî'nin **el-Müsâraa ile'l-musâraa**[697] adlı güzel bir risalesi vardır. Orada Hz. Peygamber'in (sav) Ebû Rükâne ile güreşini çeşitli rivayet yollarıyla zikreder ve gazaya çıkma konusunda izin alabilmek için küçük sahabilerin birbirleriyle yaptıkları güreşleri, Mekkelilerin zemzem suyu içtikleri sürece güreştikleri herkesi yendiklerini ve Hz.

689. **et-Takrîb,** s. 628.
690. **age,** s. 478.
691. Ebû Dâvud, Libâs 21; Tirmizî, Libâs 42.
692. Metinde "hasen" kelimesi düşmüştür.
693. **el-İsâbe,** I, 520.
694. bkz. **el-İsâbe,** III, 655.
695. **Nesîmü'r-riyâz,** I, 382; Ali el-Kârî, **Şerhu'ş-Şifâ,** I, 383.
696. **Nesîmü'r-riyâz,** I, 382.
697. bkz. **GAL,** II, 192.

Peygamber'in huzurunda Hz. Hasan ile Hüseyin'in güreşlerini çeşitli rivayet yollarıyla zikreder. **Nesîmü'r-riyâz**'da Rükâne hadisiyle ilgili olarak müellif şöyle der: Bu hadis, güreşin caiz olduğunu gerektirir. Ancak âlimler, mal ile yarışta olduğu gibi mal koyarak güreş tutulmasını haram saymışlardır. Mal karşılığında güreşmesi ise Resûlullah'a has özelliklerdendir.[698]

Adı geçen Rükâne'nin Yezîd adlı oğlu ve onun da Ali adlı oğlu vardır. Her ikisi de babaları gibi güçlü idiler. Bir gün Yezîd b. Muâviye bu Ali ile güreşti, Ali onu eşi duyulmamış bir şekilde yendi. Yezîd Arapların en güçlülerindendi. Sonra Muâviye Ali'yi güç yetirilmeyen serkeş bir ata bindirdi. Ali bununla ne yapılmak istendiğini anladı; at serkeşlik edince, Ali bacaklarıyla onu öyle sıkıştırdı ki at yarıldı ve öldü. Anlattığına göre o iki adamı elleriyle tutup koltuklarının altına alarak yürüdü. Adamlar "öldük öldük" diye bağırmaya başlayınca onları bıraktı. Bu bilgiyi İbnü't-Tilimsânî **Şerhu'ş-Şifâ**'da söyler.

BAZI ASHAP BÜYÜKLERİ'NİN ALLAH RESÛLÜ'NÜN ÖNÜNDE SEKSEK OYNAMALARI

Sahîh-i Buhârî'de şu rivayet zikredilir: Resûlullah (sav), Hz. Ali'ye *"Sen bendensin, ben de sendenim,"* Ca'fer'e *"Yaratılış ve ahlâkta bana benzemişsin,"* Zeyd'e de *"Sen kardeşimiz ve mevlâmızsın"* buyurdu.[699] **et-Tevşîh**'te, İbn Sa'd'ın, Bâkır'ın mürsellerinden olan rivayette şu ilavede bulunduğu kaydedilir: Bunun üzerine Ca'fer kalktı ve Hz. Peygamber'in (sav) etrafında seksek[700] oynadı.

Resûlullah (sav) ona "bu nedir?" dedi, o da "Habeşlilerin kendi hükümdarlarına yaptıklarını gördüğüm birşey" karşılığını verdi. Bir başka rivayette her üçünün de böyle yaptıkları belirtilir.[701] *"Hacel"* belli bir şekilde raksetmektir.

---

698. **Nesîmü'r-riyâz,** II, 383.
699. Buhârî, Sulh 6. Zeyd'le ilgili bilgi metinde düşmüştür.
700. Arapça "hacel" kelimesi, tek ayak üstüne yürümek, hoplamak, zıplamak gibi manalara gelmekte olup Türkçe'deki seksek oyununun tam karşılığı olmamakla birlikte bu şekilde tercüme edilmiştir.
701. bkz. **Müsned,** I, 108.

Hâfız Irâkî **el-İhyâ'**nın hadislerini tahricine dair eserinde şöyle der: Hz. Ali, Ca'fer ve Zeyd b. Hârise, Hz. Hamza'nın kızı konusunda davalaştılar. Resûlullah (sav) Hz. Ali'ye *"Sen bendensin, ben de sendenim"* dedi, o seksek oynadı; Ca'fer'e *"Yaratılış ve ahlâkta bana benzemişsin"* dedi, o da seksek oynadı; Zeyd'e *"Sen kardeşimiz ve mevlâmızsın"* dedi, o da seksek oynadı.[702] Ebû Dâvud bu dava konusunu Hz. Ali'den rivayetle hasen bir isnadla tahric etmiştir.[703] Bu hadis Buhârî'de de seksek oynama anılmadan geçmektedir.[704]

Hâfız Suyûtî **el-Hâvî'**de raks konusunda konuşup Ahmed b. Hanbel'in **Müsned'**inde naklen adı geçenlerin seksek oynamalarını andıktan sonra şöyle der: Böyle yapmaları, kendilerine söylenen sözün lezzetinden dolayı olup Hz. Peygamber de yaptıklarını olumsuz karşılamadı. Bu, ulaştıkları vecd lezzetiyle sûfilerin raksetmelerinin meşruiyetine de temel teşkil eder.[705]

ÇOCUKLARIN OYNAMASI İÇİN KUŞ TUTULMASI

Enes (ra) şöyle dedi: Hz. Peygamber (sav) insanların ahlâkı en güzel olanı idi. Benim Ebû Umeyr adlı bir kardeşim vardı. Onun da kendisiyle oynadığı bir serçesi (veya kanarya: *nuğar*) vardı, kuş öldü. Bir gün Resûlullah (sav) onun yanına girdi, kendisini üzgün görünce, durumunun ne olduğunu sordu, "serçesi öldü" dediler. Bunun üzerine Resûlullah "Ya Ebâ Umeyr, mâ faale nuğayr?" (ey Ebû Umeyr, serçeciğin ne yaptı?) buyurdu. Bu hadisi Buhârî, Müslim ve Tirmizî tahric etmiştir.[706]

Cevherî şöyle der: *"Nuğayr," "nuğar"*ın küçültme ismidir. Serçe gibi küçük bir kuştur, serçe yavrusu olduğu da söylenmiştir. Kadı Iyâz şöyle der: Tercih edilen görüşe göre o kırmızı gagalı bir kuş olup Medineliler ona bülbül derler.[707]

---

702. **age,** I, 108; **es-Sünenü'l-kübrâ,** VIII, 6; **Telbîsu İblîs,** s. 258. Adı geçen üç sahabi, Hz. Hamza'nın küçük kızına bakmanın kendi hakları olduğunu ileri sürmüş ve Resûlullah'a başvurmuşlardı.
703. Ebû Dâvud, Talâk 35.
704. Irâkî, **el-Muğnî,** II, 388. Ebû Dâvud'da da oynama ve Resûlullah'ın sözleri yoktur.
705. **el-Hâvî fi'l-fetâvâ,** II, 446.
706. Buhârî, Edeb 81, 112; Müslim, Edeb 30; Ebû Dâvud, Edeb 69; Tirmizî, Birr 57; İbn Mâce, Edeb 24.
707. **Meşâriku'l-envâr,** II, 19. Medinelilerle ilgili söz burada geçmemektedir.

Âlimler bu hadisten birçok hüküm çıkarmışlardır. Şâfii âlimlerden Ebû'l-Abbas İbnü'l-Kâs yüzden fazla hüküm kaydetmiş olunp bunları müstakil bir cüz'de toplamıştır. İbn Gâzi şöyle der: Ebû'l-Hasan İbn Menûn, İbnü's-Sabbâğ'ın Miknâse'de ders sırasında "ey Ebû Umeyr, serçeciğin ne yaptı?" hadisiyle ilgili olarak dörtyüz fâide (hüküm, bilgi) imla ettirdiği haberinin kendisine ulaştığını bana haber verdi. İbn Menûn, Miknâse'de kendisinden okuduğum son kimsedir. Ben bu hadis üzerinde düşündüm ve ikiyüz elli kadar fâide hatırıma geldi, onların asıllarını kaydettim, fakat ele almaya vakit bulamadım: *"Allah, insanlara bir rahmet (kapısı) açtı mı onu tutan olamaz..."* (Fâtır 35/2). Bu bilgi için **Nefhu't-tîb'**in dördüncü cildine ve Ebû'l-Abbas es-Sûdânî'nin **Kifâyetü'l-muhtâc'**ında Ebû Abdullah İbnü's-Sabbağ el-Miknâsî'nin biyografisine bakınız.[708] Yine İbn Gâzî **Sahîh-i Buhârî** hâşiyesinde şöyle der: Bazı âlimlerin bu hadisten üçyüz fâide çıkardıkları haberi bana ulaştı. Hemşehrimiz Ebû'l-Fazl İbnü's-Sabbâğ el-Miknâsî'den bundan daha çok nakledeni duydum. Ben de bu hadis üzerinde fikir yürüttüm, ikiyüzden fazla fâideyi temize çektim, ancak bunlardan bazılarının mükerrer olması mümkündür. Allah en doğrusunu bilir.

İbnü'ş-Şât'ın **Sahîh-i Müslim'**e yaptığı hâşiyede sözkonusu hadisle ilgili olarak şu bilgi verilir: Kadı Iyâz şöyle dedi: Bu hadiste, küçük çocuğun kuş ile oynamasının caiz olduğuna delil vardır. Ulemaya göre bu oyundan kastedilen, çocuğun kuşu tutması ve onu tutmakla eğlenmesidir, ona azap vererek ve sıkarak değil. Şeyh Ebû Ali İbn Rahhâl, kuşu kafese hapsetmenin caiz olduğunu **Müdevvene'**den öğrendiğini belirttikten sonra şöyle der: Kuşu hapsetmeye gelince, bu, azap ve acı verme veya susuz bırakma sözkonusu olmadığında olabilir; bu söylenenler ister ondan gafil kalmakla, ister kafeslerde horozların birbirini gagalayıp ölümüne yol açmalarında olduğu gibi başını gagalayacak başka bir kuşla birlikte aynı kafese koymakla olsun. Bütün bunlar icmaen haramdır. Çünkü hayvanı boş yere azaba maruz bırakmanın haram olduğunda ihtilaf yoktur. Menfaat ise azap vermeden meydana gelir. Bu da onu yalnız başına veya kendisini gagalamayan bir kuş ile veyahut aralarına birbirlerine ulaşamayacakları bir engel bırakarak kafese koyması, çocuklarını gözettiği gibi onu yeme ve içmede gözetmesi, bir ağaç parçası gibi üstüne çıkacağı birşey koymasıyla olur. Eğer onu doğrudan yere koyarsa, bu ona soğukta son derece zarar verir. Bu anılan hususlar, açıklıkları

708. Aynı bilgi için bu eserin muhtasarı olan **Neylü'l-ibtihâc'**a (s. 244-245) bakınız.

sebebiyle, kendileriyle ilgili bir nas bulunmasına ihtiyaç göstermezler. Nice insanlar görmüşüzdür ki tavukları kafeslerde çeşitli azap şekillerine maruz bırakırlar. Koçu aç susuz hapsetmek veya katırı nerdeyse açlıktan ölünceye kadar bir yere bağlayıp üstüne kapıyı kapamak da böyledir. Kendilerinde merhamet bulunmayan kimseler, hayvanları ancak onları öldürecek veya vücudunu zayıflatacak şeylere karşı korumaya önem verirler, fakat bunlarda selamette olup nefsinde duyduğu azaba ise kulak asmazlar. Oysa bunların hepsi haram olup Allah'ın affetmemesi halinde dünya ve ahirette azabı gerektirir. Çünkü insandan gayrı bu canlılar konuşmazlar ve eğer sahibinin merhameti olmazsa herhangi bir ihtiyaçları olduğu bilinemez. Kim insanlara karışır, kalbiyle düşünür taşınırsa, hayvanları bu şekilde azaba düçar kılanlara, yüz merhamete sahip olandan başkasının müsamaha göstermeyeceğini görür. O sonra şöyle der: Hasılı bu, bir tür cezalandırma olup çoğu kimseler ondan uzak durmayı terketmişlerdir. Merhamet sahibi kimsenin, bunu bilmeyen herkesin bu konuda dikkatini çekmesi gerekir. İnsanların çoğu, sözgelimi kuşu hapsetmenin ve serçe ile oynamanın caiz olduğunu duyar ve "ey Ebû Umeyr, serçeciğin ne yaptı?" hadisi delil gösterir, fakat ona azap vermeme şartını gözetmeden buna dayanır. Bu, sevabı da cezası da büyük bir hususlur. Hayvanlara normal olarak taşıyabileceklerinden fazla yük yüklemek vb. hususlar da böyledir. Bütün bunlar, merhametin kalplerden kazınmasının eseridir. Fakat Allah yalnızca merhamet eden kullarına merhamet eder.

İbn Sa'd'ın **Tabakât'ında** Müseyyeb b. Dârim'den şöyle dediği rivayet edilir: Ömer b. Hattâb'ı gördüm, bir deve çobanını "devene gücü yetmeyen şeyi niçin yüklüyorsun?" diyerek dövüyordu.[709] İbn Abdilhakem'in **Fedâilu Ömer b. Abdülaziz** adlı eserinde şu bilgiyi gördüm: Ömer, posta istasyon görevlisine (sâhibu's-sikek; bkz. I, 268), hiç bir hayvana ağır gem takımı vurulmaması[710] ve ucuna demir takılı değnekle dürtülmemesi hususunda talimat yazdı. Ömer, Mısır'da Hayyân'a şunu yazdı: Duyduğuma göre Mısır'da nakil develeri varmış ve bunlardan bir deveye bin rıtıl yükleniyormuş. Sana bu yazım ulaştığında, deveye altı yüz rıtıldan fazla yük yüklendiğini duymayayım.[711]

709. İbn Sa'd, VII, 127.
710. Burada geçen "Resteniyye" kelimesinin ne anlama geldiği bulunamamış olup eserin naşiri de bulamadığını belirtmiştir.
711. İbn Abdilhakem, **Sîretu Ömer b. Abdülaziz,** s. 181-182.

Ebû Dâvud'un **Sünen**'inin şerhi **Avnü'l-Vedûd**'da *"Merhamet edenlere Allah da merhamet eder; yerde olanlara merhamet edin ki göktekiler de size merhamet etsin"*[712] hadisiyle ilgili olarak şöyle denir: "Merhamet edenlere...", yani yeryüzünde insan ve öldürülmesi emredilmemiş hayvanlara, kendilerine şefkat ve iyilikte bulunarak merhamet gösterenlere.[713]

İbn Sa'd'ın **Tabakât**'ında şu bilgi verilir: Hz. Peygamber (sav) Nukâde b. Abdullah b. Halef el-Esedî'ye şöyle dedi: "Ey Nukâde, bana sağmal ve binek bir deve al, onu herhangi bir çocuğa teslim etme."[714] Yine İbn Sa'd, **Tabakât**'ta Sevâde b. Rebî el-Cermî'nin biyografisinde, ondan şu rivayeti nakleder: Annemi Resûlullah'ın (sav) yanına getirdim, bana koyunlar verilmesini emretti ve anneme de şöyle buyurdu: "Çocuklarına emret, koyunların memelerini incitmemeleri ve çizmemeleri için tırnaklarını kessinler. Çocuklarına emret, evlerinin gıdasına iyi davransınlar."[715] İbn Sa'd'ın **Tabakât**'ında şu bilgi de verilir: Hz. Ömer, devenin palan sürtmesinden meydana gelen yağırına elini sokarak şöyle diyordu: "Sana olandan da sorguya çekilmekten korkarım."[716]

İbn Rüşd "efendi, kölesinin yiyecek ve giyeceğinde âdeten (marûf üzere) kendisine vacip olan miktardan kısarsa kölesi lehine hükmedilerek hakkı ondan alınır. Bu, sahip olduğu hayvanların durumundan farklı olup, hayvana eziyet verme konusunda Allah'tan korkması ona emredilir, yemi konusunda aleyhine hükmedilemez" dediğinde, Mağrib'in Hattâb'ı[717] Şeyh Ebû Ali İbn Rahhâl, **Şerhu'l-Muhtasar**'da "nefekât bâbı"nda, İbn Abdilber'in **el-Kâfî**'deki şu sözleriyle, ona saygı tavrıyla bu görüşünü reddetti: Hayvanlara binme ve yük yükleme konusunda merhametli davranmak sünnete istinaden vaciptir. Çünkü hayvanlar dilsiz olup şikayet edemezler. *"Her can taşıyan varlığı sulamada sevap vardır"*[718] sözü, Allah Resûlü'nündür. Hayvanlara iyi davranmada sevap varsa onlara kötü davranmada da günah vardır. Hayvanlara güçleri üstünde yük

712. Ebû Dâvud, Edeb 58.
713. Aynı bilgi için bkz. **Avnu'l-Ma'bûd,** XIII, 285.
714. İbn Sa'd, I, 293.
715. **age,** VII, 48.
716. **age,** III, 286.
717. Bununla Muhammed b. Muhammed el-Hattâb (ö. 954/1547) kastedilmiş olmalıdır. Bazıları matbu birçok eseri yanında Şeyh Halîl'in **Muhtasar**'ına da şerhi vardır (Zirikli, VII, 286; Kehhâle, XI, 230).
718. Buhârî, Musâkât 9, Mezâlim 23; Müslim, Selâm 153; Ebû Dâvud, Cihâd 44; **Fethu'l-Bârî,** X, 112.

yüklenemez, yüzlerine vurulamaz, sırtları kürsü edinilmez, boyunlarına zil takılmaz ve gündüz dinlendirilmeleri durumu hariç gece kullanılamazlar. Bir hayvanı yemsiz şekilde bağlayıp kendi kendisine otlama ve yayılmadan alıkoymak haramdır.[719] İbn Rahhâl şöyle der: İbn Rüşd'ün "hayvan konusunda... hükmedilemez" sözü, sahibi hayvana gücü üstünde yük yüklediği veya ona büyük bir işkencede bulunduğunda, bunu terketmesi hususunda sahibi aleyhine hükmedilmeyip her ikisinin kendi hallerine bırakılacağı, sadece hayvanı konusunda sahibine Allah'tan korkmasının emredileceği anlamına gelir ki bu, asla helal olmayıp ulemanın sözlerine de aykırıdır. Ebû Ömer (İbn Abdilber) *"Her can taşıyan varlığı sulamada sevap vardır"* hadisinin, hayvana kötülük yapmanın günahı mucip olduğunu, günahın münker ve münkerin değiştirilmesinin de vacip olduğunu ifade ettiğini söyler. Nitekim İbn Arefe de buna işaret etmiş olup eğer insanlar, devlet başkanının kendilerine "şu konuda Allah'tan korkun" demesiyle menedilebilselerdi cezalar, öldürme, hapis ve tazirler teşri kılınmazdı. Bunlar Ebû Ali İbn Rahhâl'ın, Halîl'in "kişiye kölesi ve otlakta olmadıkça hayvanının nafakasını sağlamak vaciptir, aksi halde gücünün yetmediği işe mecbur tutmada olduğu gibi satılır. Yavrularına zarar gelmedikçe sahibinin, hayvanın sütünden alması caizdir"[720] sözü münasebetiyle söylemiş olduğu sözleri olup o yere bakınız. Ebû Ali, örnek almaları için hayvanları koruma derneklerinin önüne koymamız uygun olan konuyla ilgili bütün nakilleri toplamıştır. Burada sözü uzatmamın sebebi, şimdilerde Avrupa'da hayvanları koruma derneklerinin ortaya koydukları şeylerin müslümanlar tarafından asırlarca önce bilindiğinin anlaşılmasıdır. Bunu şükranla belle.

Latife: İmam Mâlik zamanında Medine'de "Kudâme'nin evi" diye tanınan bir ev vardı. İnsanlar orada güvercinlerle oynarlardı. Bu ev İmam Mâlik'in, apaçık bir meseleyle ilgli soru sorması üzerine talebesi İbn Mâcişûn'u ayıplayarak "Kudâme'nin evini biliyor musun?" dediğinde işaret ettiği evdir. İbn Hârise şöyle der: İbn Mâcişûn onurlu biriydi, Mâlik bir gün ona sert bir söz söyledi, o da kendisini tam bir yıl terketti. O iki mesele arasındaki fark(ı anlama) konusunda İmam Mâlik'e çok üsteleyince, Mâlik kendisine "Kudâme'nin evini biliyor musun?" dedi. Orası gençlerin güvercinlerle oynadıkları bir evdi.[721] Bürzüli şöyle der: Denildi ki İmâm Mâlik, Abdülme-

719. İbn Abdilber, **el-Kâfî,** II, 1143.
720. bkz. Haraşî, **Şerhu Muhtasari Halîl,** IV, 202.
721. bkz. **Tertîbü'l-medârik,** I, 362. İbn Hârise burada İbn Hâris şeklinde geçmiştir.

lik'i (İbn Mâcişûn) "Kudâme'nin evi" sözüyle ayıpladı. Çünkü onu küçüklük ve oyuna nisbet etmiş oldu. Bu hususta Hattâb'ın **Tahrîrü'l-kelâm fî mesâili'l-iltizâm** ve Şeyh Uleyş'in **Fetâvâ'**sına (I, 267) bakınız.

EVDE VAHŞİ HAYVAN BAKILMASI

Ahmed b. Hanbel'in **Müsned'**inde, Hz. Âişe'den şöyle dediği rivayet edilir: "Peygamber ailesinin vahşi bir hayvanı vardı. Resûlullah (sav) dışarı çıkınca oynar, huysuzlanır, ileri geri gider gelirdi. Resûlullah'ın içeri girdiğini hissedince de çöker ve Resûlullah'a sıkıntı vermemek için o evde olduğu sürece ağzını açmazdı."[722] İbn Adî, Câbir'den merfû olarak naklettiği şu hadisi tahric eder: "sizden biriniz evinde yalnız başına kaldığında bir güvercini arkadaş edinsin."[723] Taberânî de "ceyyid" bir senedle Ubâde b. Sâmit'ten şöyle dediğini rivayet eder: Bir adam Resûlullah'a (sav) yalnızlıktan şikâyette bulundu, Resûlullah ona "bir güvercini arkadaş edin" buyurdu.[724]

İbnü's-Sünnî ve İbn Asâkir, Muâz b. Cebel'den şu rivayeti nakleder: Ali, Hz. Peygamber'e yalnızlıktan şikayette bulundu. Resûlullah ona bir güvercini arkadaş edinmesini ve öttüğünde Allah'ı anmasını emretti. Vekî **el-Ğurer**'de ve İbn Adî, Hz. Ali'den şu rivayeti naklederler: O, Hz. Peygamber'e (sav) yalnızlıktan şikayette bulundu, Resûlullah ona şöyle buyurdu: Bir güvercini arkadaş edinseydin ya, seni avuturdu, yavrularını yerdin. Ya da bir horoz edinseydin, seni avutur ve namaza kaldırırdı.[725]

Önemli bir bilgi: İbn Sa'd'ın **Tabakât'**ında (IV, 153) Câbir b. Abdullah'tan şu rivayet zikredilir: Allah Resûlü (sav) Medine köpeklerinin öldürülmesini emretti. İbn Ümmi Mektûm kendisine gelerek şöyle dedi: "Ey Allah'ın Resûlü, benim evim uzak, gözlerim de görmüyor, bir köpeğim var." Resûlullah ona bir süre ruhsat tanıdı, sonra köpeğini öldürmesini emretti.[726] Bu önemli bilginin hisbe veya sağlıkla ilgili bâblarda verilmesi daha uygundu, fakat burada yazıp kaydettim.

722. **Müsned,** VI, 112.
723. İbn Adî, **el-Kâmil,** V, 1878.
724. bkz. **Mecmau'z-zevâid,** IV, 67. Burada, rivayet zincirindeki Salt b. Haccâc'ın "zayıf" olduğu kaydedilmiştir.
725. **el-Kâmil,** VI, 2410. İbn Adî, hadisin bu isnadla "münker" olduğunu kaydeder.
726. İbn Sa'd, IV, 208. Bu konuda bkz. **DİA,** XVII, 94.

DÜĞÜNDE BADEM VE ŞEKER SAÇILIP KAPIŞILMASI

Ebû Ca'fer et-Tahâvî[727] ve **es-Sünen'**inde de Beyhakî[728] şu hadisi tahric ederler: Lümâze b. Muğîre, Teymûr b. Yezîd'den, o Hâlid b. Ma'dan'dan, o da Muâz b. Cebel'den nakleder: Hz. Peygamber (sav) ensardan birinin —adı anılmamıştır— evlenmesinde hazır bulundu. Ukaylî'nin rivayetinde şu fazlalık vardır: Resûlullah (sav) hutbe okuyup ensar sahabinin nikahını kıydı ve *"Ülfet, hayır, bereket ve uğur üzere, arkadaşınızın başı üstünde def çalın"* buyurdu. Onun üzerinde def çalındı, genç kızlar içinde badem ve şeker bulunan kaplarla gelip onların üzerine saçtılar. Oradakiler geri durup ellerini tabaklara uzatmadılar. Resûlullah (sav) *"Yağmalamıyor musunuz? (kapışmıyor musunuz?)"* buyurdu. Onlar *"Bizi yağmadan nehyetmiştiniz"* karşılığını verdiler. Resûlullah şöyle buyurdu: *"Ben askerlerin yağmalamasını yasakladım. Düğüne katılanlara gelince, onları bundan nehyetmiyorum."* Ukaylî'nin rivayeti şöyledir: Oradakiler geri durup kapışmaya girişmediler. Resûlullah şöyle buyurdu: "Hilim ne güzel süstür, yağmalamıyor musunuz?" Onlar "şu ve şu günlerde bizi yağmadan nehyettin" deyince Resûlullah "ben sizi askerlerin yağmasından nehyettim, düğün yağmasından değil" karşılığını verdi. Muâz sonra şöyle dedi: "Kapışma sırasında Resûlullah'ı onları çekip çekiştiriyor, onları da kendisini çekiştiriyorlar gördüm."

Tahâvî bu hadisi, düğünde badem ve şeker benzeri şeyleri saçmanın mekruh olmadığı konusunda delil kabul etmiştir. Nitekim Ebû Hanîfe de bu görüşte olup bu hadisi esas alarak yasakla ilgili sahih hadisleri terketmiştir.[729] Beyhakî ise bu hadisin ardından şöyle der: "Bu rivayet sabit değildir." Sonra şöyle der: Hz. Âişe'nin rivayeti olarak bunun benzeri Resûlullah'tan nakledilir ki bu manada hiçbir rivayet sabit değildir. Beyhakî **Kitâbü'l-Ma'rife'**de bu konuda Tahâvî'yi son derece ayıplayarak şöyle der: O, Avn b. Amâre ve Isme b. Süleyman'dan rivayet eder ki her ikisi ile de "ihticacda bulunulamaz," hocaları Lümâze b. Muğîre de meçhuldür. Bu her iki "illet" ayrı ayrı hadisin zayıf olmasını gerektirirken her ikisi bir araya geldiğinde nasıl olur da hadis zayıf olmaz? Hâlid b. Ma'dân da "munkati" olup munkatide hüccet yoktur. Ukaylî'nin Hz. Âi-

727. Tahâvî, **Şerhu Meânî'l-âsâr,** III, 50-51.
728. **es-Sünenü'l-kübrâ,** VII, 288. Beyhakî hadisin isnadında "meçhul" raviler ve kesintiler olduğunu, bu konuda herhangi bir rivayet sabit bulunmadığını belirtir.
729. **Şerhu Meâni'l-âsâr,** III, 51.

şe yoluyla yaptığı rivayette ise Hz. Âişe, Muâz b. Cebel'in şöyle dediğini nakleder: "O (Muâz), Resûlullah (sav) ile birlikte ensardan bir adamın evlenmesinde bulundu." Fakat Abdülhak şöyle der: Bunun isnadında Bişr b. İbrahim el-Ensârî el-Basrî mevcut olup o da zayıftır.[730]

İbn Arâfe bu hadisi **Muhtasar'**ında zikrederek şöyle der: "Bunu Utbî zikretmiştir." Sonra Abdülhak'tan anılanları naklederek şu tenkidde bulunur: İbn Abdisselâm'ın hadisi Abdülhak'ın sözlerini anmadan zikretmesinde, sahih olduğunu zannettirecek bir durum sözkonusudur. İbnü'l-Kattân da onu hiç tenkit etmemiştir.

Mevvâk'ın **el-Muhtasar'**a yaptığı şerhte de şu bilgi verilir: Bu, kapışmanın caiz olduğuna dair Ebû Ömer'den bir görüştür. Allah Resûlü (sav) şöyle buyurmuştu: "Sizi düğün kapışmasından nehyetmedim."

Bu konuyla ilgili olarak İbn Hacer[731] ve Münâvî'nin **eş-Şemâil** şerhlerine, **el-Mevâhib** ve şerhine, Rehûnî'nin **el-Muhtasar** şerhine ve İbn Luyûn et-Tücîbî'nin **Risâle'**sinde "meyve kapmak ve yağmalamak" başlığına bakınız.

MEŞRU OYUN VE EĞLENCE

Beyhakî, Muttalib b. Abdullah'tan şu tahricde bulunur: Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: *"Eğlenin ve oynayın; dininizde katılık görmekten hoşlanmam."*[732] Hâkim, Hz. Âişe'den şu merfû rivayeti tahric eder: *"Eğlence yaptınız mı, ensar eğlenceden hoşlanır?"*[733] Ahmed b. Hanbel, Ravh bint Ebû Leheb'den şu tahricde bulunur: Resûlullah (sav) yanımıza gelerek "eğlence var mı?" buyurdu.[734] Ahmed b. Hacer el-Heytemî **Keffü'r-riâ** adlı eserinde şöyle der: "Allah Resûlü'nün 'eğlenin ve oynayın' sözü, nefis sıkıldığında mubah oyun ve eğlenceyle onu ferahlatmaya, paslanınca cilalamaya çalışmağa delildir." Şeyh Abdülğani en-Nâblusî eş-Şâmî'nin **İzâhu'd-delâlât fî semâi'l-âlât'**ına bakınız.

730. Konunun başından buraya kadar verilen bilginin hepsi Zurkânî'den nakledilmiştir (**Şerhu'l-Mevâhib,** IV, 325-326).
731. Burada kastedilen İbn Hacer el-Heytemî olup eserinin adı **Eşrefü'l-vesâil ilâ fehmi'ş-Şemâil'**dir (**Keşfuzzunûn,** II, 1059; **Suppl.,** I, 268).
732. bkz. **Kenzü'l-ummâl,** XV, 212 (nr. 40616).
733. **el-Müstedrek,** II, 184. Ayrıca bkz. s. 194, 205.
734. **Müsned,** IV, 67, V, 379.

Meşru eğlence türlerinden biri de salıncakla (veya tahterevalli: urcûha) oynamaktır. Bu, asılan bir ip olup üstüne çocuklar binerler. Bunu İbn Dürüsteveyh söyler, Firûzâbâdî de **el-Kâmûs'**ta onu izler. Çoğunluk da bu görüştedir. **el-Ayn** ve **el-Misbâh**[735] müellifleri ise şöyle derler: "O bir odun parçası olup ortasından bir tümseğin üzerine konur ve iki tarafına da iki çocuk ilişerek bir o tarafa bir bu tarafa sallanırlar." Sa'leb'in İbnü'l-A'râbî'den naklen söylediği ve "garîb" üzerine eser yazanların Hz. Âişe'nin "Ben bir urcûha üzerindeydim" hadisiyle ilgili olarak söyledikleri budur.[736] İbnü't-Tayyib **el-Kâmûs'**un hâşiyesinde şu ilavede bulunur: Urcûha dikip onunla oynamakta bir mahzur yoktur. Nitekim **el-Bereke** müellifi bunu söylemiş, **el-Muhtasar** şarihleri bunu nakletmişler ve Zurkânî de Karâfî'nin başkalarından "sırt ağrısı için faydalıdır" şeklinde yaptığı nakille bunu teyid etmiştir.

Ebû Dâvud **Sünen'**inde "Urcûha bâbı" başlığına yer verir ve Hz. Âişe'den nakledilen şu hadisi zikreder: "Resûlullah (sav), ben altı veya yedi yaşındayken benimle evlendi. Medine'ye geldiğinde, kadınlar yanıma geldiler..." Bişr (hadisin ravisi) şöyle der: "...Ümmü Rûmân yanıma geldi, ben bir salıncağın (tahterevallinin) üzerindeydim, beni götürüp hazırladı ve eğitti. Resûlullah geldi ve ben dokuz yaşındayken benimle zifafa girdi."[737]

DÜĞÜNDE YEDİ GÜN YEMEK VERİLMESİ

Buhârî **Sahîh'**te "Kitâbü'n-Nikâh"ta "Velime (düğün yemeği) ve davete icabet hakkı, yedi veya benzeri gün velime hazırlayan kimse, Hz. Peygamber'in bir veya iki gün belirlemediğine dair bâb" başlığına yer verir.[738] İbn Hacer şöyle der: Buhârî bununla İbn Ebî Şeybe'nin Hafsa bint Sîrîn yoluyla tahric ettiği şu rivayete işaret etmiştir: Hafsa şöyle dedi: Babam evlendiğinde ashabı yedi gün davet etti. Ensarın günü olduğunda Übey b. Ka'b, Zeyd b. Sâbit ve başkalarını çağırdı. Übey oruçluydu, yemek yediklerinde dua edip senâda bulundu. Beyhakî bunu ifade bakımından daha tamam bir yolla tahric etmiştir. Abdürrezzak da Haf-

735. **el-Misbâhu'l-münîr,** I, 219 ("rch" mad.).
736. **en-Nihâye fî garîbi'l-hadîs'**te (II, 198) "urcûha"nın salıncak olduğu söylenmiştir.
737. Ebû Dâvud, Edeb 55. Ayrıca bkz. Buhârî, Menâkıbu'l-ensâr 44; Müslim, Nikâh 69.
738. Buhârî, Nikâh 71.

sa'dan başka bir yolla tahric etmiştir ki bunda "sekiz gün" ifadesi geçer. Buhârî de "veya benzeri" sözüyle buna işaret etmiştir. Çünkü olay tektir. Buhârî belirtmemekle birlikte, davete icabetin emredilmesini kayıtlamadan anmasından bunu tercih ettiği anlaşılmaktadır. İbnü'l-Müneyyir buna dikkat çekmiştir. Buhârî **Târîh**'inde,[739] maksadını daha açık bir şekilde dile getirmiş olup Züheyr b. Osman'ın biyografisinde, Ebû Dâvud ve Nesâî'nin Katâde yoluyla tahric ettikleri hadisi kaydetmiştir. Katâde, Resûlullah'ın (sav) şöyle buyurduğunu söyler: "Velime ilk gün haktır, ikinci gün marûf (iyilik, lütuf), üçüncü gün ise riya ve gösterištir."[740] Buhârî şöyle der: Bunun isnadı sahih değildir. İbn Ömer ve başkaları Hz. Peygamber'den şu rivayette bulunmuşlardır: "*Biriniz velimeye davet edildiğinde, icabet etsin.*"[741] Burada belli günler veya başka bir hususla tahsiste bulunulmuş olmayıp bu hadis daha sahihtir. İbn Sîrîn babasından şu nakilde bulunur: "Babası eşiyle zifafa girince yedi gün yemek verdi, yemeğe Übey b. Ka'b'ı davet etti, o da icabette bulundu." Ebû Ya'la da hasen bir isnadla Enes'ten şu rivayeti tahric eder: "Hz. Peygamber (sav) Safiyye (ra) ile evlendi ve onun azad edilmesini kendisine mehir yaptı. Velimeyi de üç gün verdi."[742] Buhârî'nin tercih ettiği görüşü Mâlikiler de benimsemişlerdir. Kadı Iyâz şöyle der: "Bizim mezhep imamlarımız, zengin kimselerin bir hafta yemek vermelerinin müstehab olduğunu belirtmişlerdir." Başkası da şöyle der: "Bu durumda her gün, daha önce davet etmediğini davet eder, tekrar çağırmaz. Bunu, riya ve gösterişten emin olunması halinde yapar." Bu bilgi **Fethu'l-Bârî**'den özetle verilmiştir.

ŞAM'DAN MEDİNE'YE HALİS UN, YAĞ VE BAL GETİRİLMESİ VE ALLAH RESÛLÜ'NÜN BUNDAN YEMESİ

Leys b. Ebî Sâlim'den şu rivayet nakledilir: İslâm'da ilk defa un helvası yapan kimse Osman b. Affân'dır. Ona un ve bal yüklü bir kervan geldi, un ve balı karıştırarak Resûlullah'a (sav) gönderdi. Resûlullah yedi ve ondan hoşlandı. Muhibbüddin et-Taberî **er-Riyâzü'n-nadire**'de

739. **et-Târîhu'l-kebîr,** III, 425.
740. Ebû Dâvud, Et'ıme 3; İbn Mâce, Nikâh 25.
741. Buhârî, Nikâh 71; Müslim, Nikâh 96-98; Ebû Dâvud, Et'ıme 1; İbn Mâce, Nikâh 25.
742. Konu başından buraya kadar verilen bilgi çin bkz. **Fethu'l-Bârî,** XIX, 290-291.

şöyle der: Bunu Hayseme **Fedâilu Osman'**da tahric etmiştir. Abdullah b. Selâm'dan şu rivayet nakledilir: Yiyecek yüklü bir kervan geldi, içinde Hz. Osman'ın un, bal ve yağ yüklü bir devesi vardı. Onları Resûlullah'a getirdi.[743] Hâkim ve başkalarının İbn Selâm'dan rivayetleri şöyledir:[744] Hz. Peygamber deve ağılına çıktı, Osman'ı halis un, yağ ve bal yüklü bir deveyi güdüyor gördü. Ona deveyi çökertmesini söyledi, o da çökertti. Resûlullah bereket duası etti, sonra da bir çömlek istedi, çömlek ateşe bırakıldı ve içine un, yağ ve bal konuldu. İyice pişinceye veya pişmeye yakın karıştırıldı, sonra indirildi. Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Yiyin, bu Farsların habîse (bir nevi un helvası) dedikleri şeydir." Taberî şöyle der: Bu rivayeti Temmâm **Fevâid'**inde ve Taberânî de **Mu'cem'**inde tahric etmişlerdir.[745] Hâfız İbn Hacer ve onu izleyerek de Hâfız Şâmî şöyle der: **el-Mu'cemü'l-evsat** ve **el-Mu'cemü's-sağîr'**deki rivayetin ravileri güvenilir (sika) ravilerdir. Hâkim bunu tahric etmiş olup Bakî b. Mahled de sahih olduğunu belirtmiştir. Zurkânî **Şerhu'l-Mevâhib'**de şöyle der: Bunun muktezası İslâm'da ilk defa un helvası yapanın Hz. Peygamber olduğudur. Bu da Leys b. Sâlim'in İslâm'da ilk defa un helvası yapan kimsenin Hz. Osman olduğuna dair başta söylediği sözüne aykırıdır. Bunun Hz. Osman'a nisbetinin, helvanın yapımına ve Resûlullah'a hediye etmeye sebep olmasından kaynaklanması da muhtemeldir. Fakat Hâris munkati bir senedle şu rivayette bulunur: "Osman bal, yağ ve buğday unundan bir helva yapıp onu bir çanakta Resûlullah'a getirdi. Resûlullah 'bu nedir?' buyurdu. O 'bu, Acemlerin yaptıkları ve habîs diye adlandırdıkları bir şeydir' dedi. Resûlullah ondan yedi." İki rivayet arasında şöyle bir uygunluk bulma da mümkündür: Bu olay tekerrür etmiştir; Hz. Osman bizzat helvayı yapıp Resûlullah'a sunmuş, Resûlullah da kendisi için yapılmasını emretmiş ve yapılmıştır.[746]

Hocamız üstad babam **Tahdîdü'l-esinne'**de Hz. Peygamber'in (sav) halis undan (yapılan helva) yediğine dair mezkur hadisin ardından şöyle der: Eğer Tirmizî'nin **eş-Şemâil'**de Sehl b. Sa'd'dan naklen "Resûlullah'ın (sav) halis un yiyip yemediği soruldu, Sehl şöyle dedi: Re-

743. Burada devamla Resûlullah'ın bereket duası yaptığı ve müteakip rivayette geçtiği üzere çömlek isteyip helva yaptırdığı kaydedilmiştir.
744. **el-Müstedrek,** IV, 109-110 (Metnin baş tarafında biraz farklılık vardır).
745. **er-Riyâzu'n-nadire,** II, 29-30.
746. Konu başından buraya kadar verilen bilgi için bkz. **Şerhu'l-Mevâhib,** IV, 326-327.

sûlullah, Allah'a (azze ve celle) ulaşıncaya kadar halis un görmedi" rivayetini tahric ettiğini[747] söylersen, ben de şöyle derim: Allah kendisinden razı olsun, Sehl bunu kendi bilgisi çerçevesinde haber vermiştir. Yoksa, müsbit rivâyet nâfî rivayete tercih edilir. Kim bir hücceti tesbit ederse, bu onu nefyedene tercih edilir. Hiç kimse Allah Resûlü'nün ahvalini tamamen bilemez.

İbn Sa'd'ın **Tabakât'ı**nda şu bilgi verilir: İbn Ömer azığının güzel olmasını isterdi. Nâfi'e "İbn Ömer şu ekmeğin (buğdayın) halisinden yedi mi?" diye sorulduğunda şöyle dedi: "İbn Ömer tavuk, yavru kuş ve çanakta un helvası yerdi."[748]

Suyûtî'nin **Evâil'**inde şu bilgi verilir: İlk defa un helvası yapan kimse Hz. Osman olup halis un ve bal karıştırdı, sonra Ümmü Seleme'nin evinde bulunan Hz. Peygamber'e (sav) gönderdi.[749] Yine **Evâil'**de kaydedildiğine göre Arap memleketlerine palûze'yi (fâlûzec) ilk defa sokan kimse Ümeyye b. Ebû's-Salt idi. Bazıları bunu ona Necrân'da yedirmişlerdi. Bunu duyan Abdullah b. Cüd'ân kendisine balla palûze yapacak birini getirmek üzere Yemen'e adam gönderdi.[750]

Fâkihî'nin **Menâhicü'l-ahlâki's-seniyye'**sinde şu bilgi verilir: Hâkim'in sahih olduğunu belirttiği ve Şeyh Muhammed eş-Şâmî'nin de **Sîret'**inde buna dikkat çektiği **Cem'**in rivayetinde şöyle denir: Hindistan hükümdarı Allah Resûlü'ne **hediye**ler gönderdi. Bunlardan biri de içinde zencefil bulunan bir küptü. Resûlullah (sav) herkese birer parça yedirdi. Ebû Said el-Hudrî "Resûlullah (sav) bana iki parça yedirdi" der.[751]

Hâfız Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî **Saydü'l-havâtır** adlı eserinde şöyle der: Bana ulaşan habere göre zamanımız câhidlerinden birine bir yemek sunulmuş ve o da "yemem" demiş. Kendisine "niçin?" diye sorulunca "çünkü nefsim onu arzuluyor, ben ise yıllardan beri nefsime arzuladığını vermedim" karşılığını vermiş. Ben şöyle dedim: Hakikatin yolları bu kimseye iki yönden kapalı kalmıştır. Bunun da sebebi bilgisizliktir. Birinci yöne gelince, ne Allah Resûlü, ne ashabı böyle değillerdi. Resûlullah ta-

747. **eş-Şemâil,** s. 79 (bâb: 25, nr. 148).
748. İbn Sa'd, IV, 149. "Dikk" kelimesi metinde "min" şeklinde geçmiştir.
749. **el-Evâil,** s. 92.
750. **age,** s. 92-93. Necrân kelimesi metinde Şam şeklinde geçmiştir. Palûze, nişasta ve şekerle yapılan ve soğuk olarak yenilen bir çeşit pelte tatlısıdır.
751. **el-Müstedrek,** IV, 135.

vuk eti yer, helva ve balı severdi. Ferkad es-Sincî Hasan'ın yanına girdi, o palûze yiyordu. Ona "ey Ferkad bu konuda ne diyorsun?" diye sordu. Ferkad "yemem, yiyeni de sevmem" karşılığını verdi. Hasan şöyle dedi: "Arının salyası, buğdayın özü ve ineğin yağı; bunu ayıplayan bir müslüman var mı?" Bir adam Hasan'a gelip şöyle dedi: "benim bir komşum var, palûze yemez." Hasan sebebini sorunca adam, şükrünü eda edemeyeceği gerekçesiyle böyle yaptığını söyledi. Bunun üzerine Hasan şöyle dedi: "Senin komşun cahildir. Soğuk suyun şükrünü eda edebiliyor mu?" Süfyân es-Sevrî yolculuğu sırasında palûze ve kızarmış et götürür ve şöyle derdi: "Hayvana iyi davrandığın zaman çalışır!" Hz. Ali'ye palûze getirildi, ondan yedi ve ne olduğunu sordu. "Nevrûz günü (hediyesi)" dediler. O da "Bizim nevrûzumuz her gün!" dedi. İnsanın delile tabi olması gerekir, bir yola tabi olup sonra da onun delilini araması değil. Rabîa şöyle der: Eğer kalbinin salahı palûzede ise, ondan ye, zühd şekillerini uygun görenlerden olma; nice doygunlar var ki doygunluğu arzulamaz, maslahatı ister. Her vücut katılık üzere kuvvet kazanmaz, özellikle herşeye kavuşup kendisinde fikir aşikâr olursa.[752]

BİZANS PEYNİRİ GETİRİLMESİ VE ALLAH RESÛLÜ'NÜN ONU BIÇAKLA KESİP YEMESİ

Ebû Dâvud'un İbn Ömer'den rivayet ettiği hadiste o şöyle der: "Tebük'te Allah Resûlü'ne bir (parça) peynir getirildi."[753] Zurkânî **Şerhu'l-Mevâhib**'de şöyle der: "hıristiyanların yapımı." "Bu Mecûsilerin yaptığı bir yiyecektir" denildi; Resûlullah (sav) bir bıçak istedi, besmele çekti ve kesti. Şebrâmellisî'nin bununla ilgili açıklaması ise şöyledir: "Besmele çekti ve kesti," yani hıristiyanların yapımı olup olmadığına bakmadı.

Tayâlisî İbn Abbas'tan şu rivayeti nakleder: "Nebi (sav) Mekke'yi fethettiğinde bir (parça) peynir gördü, 'bu nedir?' diye sordu, 'Acem memleketinde yapılan bir yiyecektir' dediler. Şöyle buyurdu: Ona bıçağı vurun, Allah'ın adını anın ve yiyin."[754] Ahmed b. Hanbel ile Beyhakî de İbn Abbas'tan şu rivayette bulunurlar: Tebük Gazvesi'nde Resûlullah'a (sav)

752. **Saydu'l-havâtır,** 27, 63-64, 445, 472. Atıfta bulunulan bu sayfalarda, metinde verilen bilgilerden bir kısmı yoktur.
753. Ebû Dâvud, Et'ıme 38.
754. Tayâlisi, **Müsned,** s. 350. Metinde "Allah'ın adını anın" ifadesi düşmüştür.

bir peynir getirildi, "nerede yapılmış?" diye sordu, "Fars'ta, onun içine ölü bir mahluk koyduklarını sanıyoruz" dediler. Resûlullah da "yiyin" buyurdu. Bir rivayette de "bıçağı vurun, Allah Teâlâ'nın adını anın ve yiyin" ifadesi vardır.[755]

Hattâbî şöyle der: "Resûlullah (sav) peyniri zâhir-i hale göre mubah kıldı, onun yapımında gayrımüslimlerin müslümanlara katılmaları sebebiyle yemekten kaçınmadı."[756] Makrizî, bir nakle dayanmasından dolayı Hattâbî'yi tenkit etmiştir. Çünkü o sırada ne Fars'ta ne Suriye'de müslümanlardan kimse yoktu. Hâfız Şâmî şöyle der: Bu apaçık olup bunda hiçbir şüphe yoktur.[757]

ALLAH RESÛLÜ'NÜN PAZAR YERİNİ BELİRLEMESİ

Taberânî, Hasan b. Ali b. Hasan b. Ebi'l-Hasan yoluyla şu rivayette bulunur: Bir adam Resûlullah'a (sav) gelerek "Ben pazar için bir yer buldum, ona bakmaz mısınız?" dedi, Resûlullah "evet" buyurdu ve onunla birlikte kalkıp pazar yerine geldi, orayı görünce hoşuna gitti ve ayağıyla yere vurarak şöyle buyurdu: "Bu pazarınız ne güzeldir! Burada bir eksiltme (pazarın yerinde veya tartı vs.'de) yapılmasın ve vergi (haraç) konulmasın."[758] İbn Mâce bunu şu lafızla rivayet eder: "Resûlullah (sav) Nebît pazarına gidip oraya baktı ve bu sizin için pazar olmaz dedi; sonra bir pazara gidip baktı, bu sizin için pazar olmaz dedi; sonra bu pazara döndü, orada dolaştı ve bu sizin pazarınızdır, burada bir eksiltme yapılmasın ve vergi konulmasın buyurdu."[759]

CÂHİLİYYE DEVRİNDEKİ PAZARLAR VE İSLÂM DEVRİNDE HALKIN BURALARDA ALIŞVERİŞ YAPMASI

Buhârî **Sahîh**'te "Kitâbü'l-Buyû"da bu şekilde bir başlık koyup sonra bu başlık altında İbn Abbas'tan şu rivayeti tahric etmiştir: "Ukâz, Mecen-

755. Ahmed b. Hanbel, **Müsned,** I, 234, 302.
756. Hattâbî, **Meâlimü's-Sünen,** IV, 169. Metinde "küffâr" kelimesi düşmüştür.
757. Bu başlık altında verilen bilginin hepsi için bkz. **Şerhu'l-Mevâhib,** IV, 335.
758. **Mecmau'z-zevâid,** IV, 76; **Kenzü'l-ummâl,** XII, 244 (nr. 34877).
759. İbn Mâce, Ticârât 40. Bu ve üstteki rivayetlerdeki hata ve düşüklükler için asıl kaynaklara bakılmalıdır.

ne ve Zülmecâz, Câhiliyye devrinde pazar (panayır) idiler. İslâm geldiğinde müslümanlar orada ticaret yapmaktan geri durdular. Bunun üzerine Allah Teâlâ *'Rabbinizin lütuf ve kereminden (hac mevsiminde) nasip aramanızda sizin için bir günah yoktur'* (Bakara 2/198) âyetini inzal buyurdu." İbn Abbas bu âyeti "hac mevsiminde" ilavesiyle okumuştur. **el-İrşâd**'da, İbn Kesîr'in şöyle dediği nakledilir: Mücahid, Said b. Cübeyr, İkrime, Mansûr b. Mu'temir, Katâde, İbrahim en-Nehaî, Rebî b. Enes ve başkaları da âyeti bu şekilde yorumlamışlardır.[760]

Buhârî bu hadisi "Kitâbu'l-Hac"da da tahric eder. Burada ise konu başlığını "Hac mevsiminde ticaret ve Câhiliyye pazarlarında alışveriş" şeklinde koyar.[761] Bedrüddin ed-Demâmînî **el-Mesâbîh**'te şöyle der: Semûd'un Hicr'i ile Câhiliyye pazarları arasındaki farkın ne olduğu soruldu; şöyle ki Allah Resûlü Hicr'e girdiğinde oradan süratle geçti ve ashaba da oradaki hiçbir şeyden faydalanmamalarını, hatta oradaki su ile yapılan ekmeği bile yememelerini emretti. Câhiliyye pazarlarında ise uzun süre kaldı ve onlardan faydalandı? Bu sorunun cevabı şudur: Bu pazarların halkı orada mutad alışverişten başka birşey yapmıyorlardı. Semûd kavmine gelince, onlar deveyi kestiler, Allah'ı ve peygamberini inkâr ettiler. Ve kendilerine ceza burada indi. Aralarındaki fark işte budur.

Hâfız İbn Hacer "Kitâbü'l-Hac"da bu pazarlardan bahseder ve Hicaz'daki yerlerini tesbit eder. Hicaz dışında başka pazarları da zikreder ve sonra Fâkîhi'den şu nakilde bulunur: "Bu pazarlar İslâmî dönemde faal kaldılar. Bunlardan ilk terkedileni, Hâriciler zamanında 129 (747) yılında Sûk-ı Ukâz oldu. Son terkedileni ise Dâvud b. İsa b. Mûsa el-Abbâsî zamanında 197 (813) yılında Sûk-ı Câme idi." Fâkihi sonra İbnü'l-Kelbî'den şu bilgiyi nakleder: Her asilzâde Ukâz panayırı hariç kendi memleketinin pazarında hazır bulunurdu. Ukâz ise pazarların en büyüğü olup ona her taraftan gelirlerdi.

Ukâz panayırı başka bazı hadislerde de anılmış olup bunlardan birisi İbn Abbas'ın rivayet ettiği şu hadistir: "Resûlullah (sav) ashabından bir grupla birlikte Sûk-ı Ukâz'a gitmek üzere hareket etti." Zübeyr b. Bekkâr **Kitâbu'n-Neseb**'de Hakîm b. Hizâm yoluyla şu rivayette bulunur: "Ukâz panayırı Zilkade hilalinin doğduğu sabah açılır ve yirmi gün de-

760. **İrşâdü's-sârî**, IV, 37.
761. Buhârî, Hac 150.

vam ederdi. Sonra Mecenne panayırı açılır ve Zilhicce hilaline kadar on gün devam ederdi. Sonra Zülmecâz panayırı sekiz gün açık kalır ve ardından hacca yönelinirdi." İbnü'z-Zübeyr'in Câbir'den rivayet ettiği hadiste de şu bilgi geçer: "Hz. Peygamber (sav) on yıl boyunca hac mevsiminde Mecenne ve Ukâz'daki konak yerlerinde insanları izledi ve Rabbinin risaletini tebliğ etti." Bunu Ahmed b. Hanbel ve başkaları da tahric etmişlerdir.[762]

KILIÇ YAPIMCISI

el-İsâbe'de müellif, Habbâb b. Eret'in biyografisini verir ve onun Câhiliyye devrinde kılıç yaptığını zikreder.[763]

TAŞ YONTUCUSU[764]

İbnü'l-Cevzî'nin **Telbîsu İblîs** adlı eserinde Sa'd b. Ebû Vakkâs'ın taş yonttuğu kaydedilir.[765]

KABİR KAZICILARI

İbn İshâk'ın Sîret'**inde Resûlullah'ın (sav) kabrinin kazılması kıssasında şu bilgi verilir: Ebû Ubeyde b. Cerrâh Mekkelilerin kabirleri gibi kabir açar, Ebû Talha Zeyd b. Sehl de Medineliler için kabir kazardı. Zeyd lahit de yapardı.**[766]

İbnü'l-Cevzî'nin **Saydü'l-havâtır'**ında şu bilgi verilir: Ebû Ubeyde b. Cerrâh ve Ebû Talha kabir kazardı. **el-İsâbe'**de müellif, adı Keysân olan Ebû Said el-Makburî'nin biyografisini vererek onun Resûlullah (sav) zamanına yetiştiğini ve Hz. Ömer zamanında halifenin onu kabir kazma görevinin başına getirdiğini zikreder.[767]

762. Bu paragrafta verilen bilginin hepsi için bkz. **Fethu'l-Bârî,** VIII, 77.
763. **el-İsâbe,** I, 416.
764. Bu başlık "Ok yontucusu" anlamına da gelmektedir.
765. **Telbîsu İblîs,** s. 282.
766. İbn Hişâm, II, 663.
767. **el-İsâbe,** III, 319; İbnü'l-Esîr, **el-Lübâb,** III, 245-246.

RESMÎ-DİNÎ BİR TOPLANTIDA KENDİLERİNİ RESMEN TEMSİL ETMEK ÜZERE TOPLULUĞUN BİR KİMSE ÜZERİNDE BİRLEŞMESİ

Muvaffakuddin İbn Kudâme **el-İstibsâr**'da Evs b. Havlî el-Ensârî'nin biyografisini vererek şöyle der: Resûlullah (sav) vefat edip onu yıkamak istediklerinde, ensar gelip kapının önünde "Allah Allah, biz onun dayılarıyız, bizden bazılarını yanında bulundurun" diye seslendiler. Kendilerine "sizden biri üzerinde birleşin" denildi. Onlar da Evs b. Havlî'nin üzerinde birleştiler. Evs, Allah Resûlü'nün yıkanmasında ve defninde Ehl-i Beyt'le birlikte hazır bulundu.

Bu bilgi İbn Sa'd'ın **Tabakât**'ında (III, 61) Evs'in biyografisinde mevcuttur.[768]

ÖLEN KADININ TABUTU İÇİNDE ÖRTÜLMESİNİN HABEŞLİLERDEN ÖĞRENİLMESİ VE BUNU UYGUN GÖREN KİMSE

İbn Sa'd **Tabakât**'ında İbn Abbas'tan şu tahricde bulunur: Hz. Fâtıma, kendisi için tabut yapılan ilk kadındır. Tabutu onun için Esma bint Umeys yapmıştı. Esma Habeşistan'da onun yapıldığını görmüştü.[769]

Vezirlerin en kâtibi Ebû Abdullah İbn Ebû'l-Hisâl el-Gâfıkî **Zillu'l-ğamâme** adlı eserinde Fâtıma ez-Zehra ve ölümüyle ilgili olarak şöyle der: O, peygamberlerin sonuncusunun kendisine verdiği haberle kesin olarak ölümünü hissetmişti, vaktini bekleyip duruyordu. Bir kadının erkekler gibi tabutuna konulup kefenlerin örttükleri kadınların vücutlarını göstermesinden ürküntü duyuyor, hayasının çokluğundan dolayı bundan son derece utanıyordu. Bu hususta duyduğu endişeleri Esma bint Umeys'e açtı. Esma, zihne gelen vesveseleri kaldırma konusunda Habeşistan'da gördüğü güzel uygulamayla onu zihnini kurcalayan üzüntüden kurtardı. Koydu Allah'ın kendisine ilham ettiği en sağlam şekli; istedi yaş hurma çubuklarını ve ördü onları kayıp arayanın yaptığı gibi. Ona giydirdi elbiseleri uzun etekli; oldu zayıfa örtü ve örtülmüş hür kadına da perde. Razı oldu Allah'ın razı olduğu Fâtıma, bu güzel durumdan ve halden. O

768. İbn Sa'd, III, 542-543; **el-İsâbe**, I, 84.
769. İbn Sa'd, VIII, 28; İbn Şebbe, I, 108.

oldu Allah'ın ilk olarak bu kerameti tahsis ettiği kimse ve bu korumayla ebediyet yurduna gönderilen. Allah'ın kıyamet günü kendi katında ona ayırdığı hüccet-i bâliğa ve bol nimet ise daha seçkin ve pâk olacak. İşte o zaman yüce nefsi istekten vazgeçecek.

MEZARI BEKLEYEN YAŞLI KADIN

el-İsâbe'de müellif, Resûlullah'ın (sav) kızı Fâtıma'nın azatlısı Rukiyye'nin biyografisini vererek şöyle der: Uzun yıllar yaşadı; ta ki Hüseyin b. Ali onu seyyidesi Fâtıma'nın kabri yanında ikamet ettirdi. Çünkü kabri tanıyan ondan başka kimse kalmamıştı. Bunu Ömer b. Şebbe **Ahbâru'l-Medîne**'de söyler.[770]

Enteresan bir olay: İbn Sa'd'ın **Tabakât'**ında (VI, 150) Hz. Osman, Übey b. Ka'b, Muâz b. Cebel ve bunların tabakasında bulunanlardan rivayet edenlerden biri olan Şebes b. Rib'î et-Temîmî'nin biyografisinde şu bilgi geçer: Fadl b. Dükeyn bize haber verdi, ona Hafs b. Gıyâs haber verdi: A'meş'i şöyle derken duydum: "Şebes'in cenazesinde bulundum, erkek köleleri bir tarafta, cariyeleri bir tarafta, atları bir tarafta, Horasan develeri bir tarafta ve diğer develeri bir tarafta durmuşlardı." A'meş bu türleri saydı ve şöyle dedi: Bunları Şebes için ağlıyor ve çırpınıyor gördüm.[771]

Tuhaf bir olay: İbn Sa'd **Tabakât'**ta Medineli tâbiinleri anarken Abdullah b. Zübeyr zamanında onun Basra vâlisi olan Hâris b. Abdullah b. Ebî Rebîa'nın biyografisini vererek şöyle der: Haya sahibi ve hatip bir kimseydi. Annesi Habeşistanlı bir hıristiyan olduğundan o da esmerimsiydi. Annesi öldü, Hâris b. Abdullah onun cenazesinde bulundu, kendisiyle birlikte halk da katılıp bir tarafta durdular. Kadının kendi din mensupları gelip onun işiyle ilgilendiler. Onlardan büyük bir topluluk gelmiş ve ayrı olarak durmuşlardı.[772]

el-İsâbe'de müellif, Haccâr b. Ebcer el-İclî'nin biyografisini vererek "o, Resûlullah zamanına yetişmişti" der ve Merzubânî'nin **Mu'cemu'ş-şuarâ**'da şu bilgiyi kaydettiğini belirtir: Ebcer'in babası Hz. Ali zamanın-

770. **el-İsâbe,** IV, 305; İbn Şebbe, I, 106.
771. İbn Sa'd, VI, 216.
772. İbn Sa'd, V, 29, Metinde "fe-velevhâ" kelimesi "bi-veledihâ" şeklinde geçmiştir.

da hıristiyan olarak öldü. Taberânî, İsmail b. Raşid yoluyla şu rivayette bulunur: Ebcer b. Câbir'in cenazesi Abdurrahman b. Mülcem'in yanından geçti, Haccâr b. Ebcer müslümanlardan bir grupla birlikte bir tarafta yürüyordu. Cenaze ile birlikte onu teşyi eden hıristiyanlar da vardı.[773]

Derim: Bu ve ondan önceki olay, Şeyh Uleyş'in **Fetâvâ'**sında "cenâze bâbı"nın kenarında, onun "nevâzil"leri (ortaya çıkan yeni olaylar) bahsinde (I, 133) eserin kenarına yazılmalıdır. Ahmed b. Hanbel gibi selef âlimlerinin biyografilerinden anlaşıldığı üzere, ayrı din ve mezheplerden oldukları halde insanlar onların cenazelerine katılıyorlardı.

773. **el-İsâbe**, I, 374

ONUNCU BÖLÜM

İLMÎ HAYAT, EĞİTİM - ÖĞRETİM VE ASHABIN ÜSTÜNLÜKLERİ

Bu bölümle eser tamamlanmış olup çeşitli konuları içine almaktadır. Huzâî eserinde bu bölümü dört bâba ayırmıştır. Genelde bir fayda taşımaması sebebiyle, Huzâî'nin bu bölümde vermiş olduğu bilgiler yerine esere bir başka bölüm eklediğimizi belirtmiştik[1]. Ayrıca bu bölüm, belki de önem bakımından Huzâî'nin bölümlerinin çoğuna denk veya onlardan daha üstündür. Bu bölüme başlarken deriz:

ONUNCU BÖLÜM: Allah Resûlü zamanındaki ilmî durumun tesbit ve teşhisi, ashabının bu devirde her fazilet, entellektüel kapasite, ahlâk, güzel adetler, kılık ve kıyafet konusunda sahip olduğu üstünlüğe dairdir. Bu bölüm iki "maksad" dan meydana gelmiştir.

Birinci Maksad: Allah Resûlü zamanında öğrenim, öğretim, yazı ve vasıtaları ile benzeri açılardan ilmî durumun tesbit ve teşhisi.

İkinci Maksad: Allah Resûlü'nün ashabının her türlü yetenek, entellektüel kapasite, temel karakteristikler ve diğer konularda sahip bulundukları üstünlükler bakımından sosyal durumun tesbit ve teşhisi.

---

1. bkz. I, 117. Kettânî, elde ettiği **Tahrîcü'd-delâlât** nüshasında onuncu bölüm (bkz. İ. Abbas, s.773-789) eksik olduğundan bunun yerine geçmek üzere bu bölümü eklemiş olup hacim bakımından bütün eserinin üçte birini meydana getirmektedir. **Tahric**'in onuncu bölümü, eserin tam neşirleri yapılmadan önce ve özellikle **et-Terâtib**'deki eksikliğin giderilmesi maksadıyla Mustafa Fayda tarafından Şehidali Paşa nüshası esas alınarak neşredilmiştir ("el- Huzâî'nin Tahrici'nin Neşredilmeyen Son Bölümü", Ankara Ünv. İlahiyat Fakültesi Dergisi, XX, 1975, s.173-198).

BİRİNCİ MAKSAD

İNSANLIĞIN SAHİP OLDUĞU EN BÜYÜK ANSİKLOPEDİNİN KUR'AN-I KERİM OLDUĞU

Ne önden ne arkadan hiçbir batılın kendisine arız olmadığı ve hikmet sahibi, çok övülen Allah tarafından indirilmiş olan bu büyük bilgi kaynağının okulunda ilk okuyanlar, kılavuzluğunda yetişen, onu yol edinen ve eğitimiyle hidayet bulanlar sahabe-i kirâmdır. Müslümanların bütün ilimleri ondan çıkarmayı nasıl telakki ettikleri konusunda Hâfız Suyûtî **el-İtkân** adlı eserinde cazip bir fasla yer vermiştir. Bu fasıl her ne kadar detaylı ise de biz cevherlerini anmakla yetineceğiz. Allah kendisine rahmet etsin, Suyûtî şöyle der[2]: "Kur'an'dan Çıkarılan İlimlere Dair Altmışbeşinci[3] Bâb". Allah Teâla şöyle buyurur: *"Biz Kitab'da hiçbir şeyi eksik bırakmamışızdır"* (En'âm 6/38). *"Sana bu Kitab'ı, herşeyi açıklayan ve müslümanlara yol gösterici, rahmet ve müjde olarak indirdik"* (Nahl 16/89). Hz. Peygamber de şöyle buyurmuştur: *"İleride fitneler meydana gelecektir". Şöyle denildi: "Bunlardan kurtuluş yolu nedir?". Şöyle buyurdu: "Allah'ın Kitabı; onda sizden öncekilerle sizden sonra geleceklerin haberi, aranızda olup bitenlerin de hükmü mevcuttur"*. Bu hadisi Tirmizî ve başkaları tahric etmiştir[4]. Said b. Mansûr da İbn Mesud'dan şöyle dediğini tahric eder: "Kim ilim istiyorsa Kur'an'a buşvursun, onda öncekilerin ve sonrakilerin haberi vardır". Beyhakî şöyle der: "Yani ilmin temelleri". Beyhakî, Hasan'dan şu tahricde bulunur: "Allah yüzdört kitap indirdi. Bunların ilimlerini, onlardan dördüne koydu: Tevrat, İncil, Zebûr ve Furkân (Kur'an). Sonra da bunlardan üçünün ilimlerini Furkân'a koydu".

İmam Şâfiî şöyle der: "Ümmetin (alimlerinin) söylediklerinin hepsi Sünnet'in açıklanması, Sünnet'in dile getirdiklerinin hepsi de Kur'an'ın açıklanmasından ibarettir. Allah Resûlü'nün hükmettiği herşey onun Kur'an'dan anladığıdır". Derim (Suyûtî): Allah Resûlünün şu sözü de bunu teyid etmektedir: *"Ben Allah'ın kitabında helal kıldığından başkasını helal, haram kıldığından başkasını da haram kılmam"*. Bu hadisi bu lafızla Şâfiî **el-Ümm'**de tahric etmiştir. Şâfiî yine şöyle der: "Bir kimsenin başına gelecek hiçbir olay yok ki Allah'ın Kitabı'nda o konuda yol gösterecek bir delil bulunmasın. Eğer 'Bazı hükümler var ki doğrudan doğ-

2. **el-İtkân,** IV, 24-37.
3. Metinde Altmışbirinci şeklinde geçmiştir.
4. Tirmizî, Fedâilü'l-Kur'an 14.

ruya Sünnetle sabit olmuştur' denilirse[5], şöyle deriz: Bu da aslında Allah'ın Kitabı'ndan alınmış sayılır. Çünkü Allah'ın Kitabı, Resûle itaatı ve onun sözüne göre hareket etmeyi bize farz kılmıştır". İmam Şâfiî bir defasında Mekke'de şöyle demişti: "Bana dilediğinizi sorun, size onun hakkında Allah'ın Kitabı'ndan haber vereyim". Kendisine "Eşek arısını öldüren kimse hakkında ne dersin?" diye soruldu, şöyle dedi: *"Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla. Peygamber size ne verdiyse onu alın, size neyi yasakladıysa ondan sakının"* (Haşr 59/7): Süfyân b. Uyeyne bize haber verdi; o Abdülmelik b. Umeyr'den, o Rib'î b. Hirâş'tan, o Huzeyfe b. Yemân'dan Resûlullah'ın (sav) şöyle buyurduğunu rivayet etti: "Benden sonra gelecek olan iki kişiye, Ebubekir ve Ömer'e uyun"[6]. Süfyân bize Mus'ir b. Kidâm'dan, o Kays b. Müslim'den, o Târık b. Şihâb'dan Ömer b. Hattâb'ın ihramlı kimsenin eşek arısını öldürmesini emrettiğini rivayet etti.

Buhârî, İbn Mesud'dan şöyle dediği rivayetini tahric etti: "Allah güzellik için dövme yapana ve yaptırana, dişlerinin arasını açana, Allah'ın yaratışını değiştirene lanet etsin". Bu söz Benî Esed'den bir kadına ulaştı, kadın ona şöyle dedi: "Senin şu şu kadınlara lanet ettiğine dair haber bana ulaştı". İbn Mesud "Bana ne oluyor ki Allah Resûlü'nün lanet ettiğine lanet etmiyeyim, üstelik bu husus Allah'ın Kitabı'nda bulunduğu halde?" karşılığını verince kadın "İki kapak arasındakini (Mushaf'ın bütününü) okudum, onda senin söylediğini bulamadım" dedi. İbn Mesud şöyle dedi: *"Peygamber size ne verdiyse alın, size neyi yasakladıysa ondan sakının"* (Haşr 59/7) âyetini okumadın mı? Kadın "evet okudum" karşılığını verince İbn Mesud, "Allah Resûlü böyle yapmayı yasakladı" dedi[7].

İbn Surâka **Kitâbü'l-İ'câz**'da[8] Ebubekr İbn Mücâhid'den bir gün şöyle dediğini nakleder: "Alemde hiçbir şey yok ki Allah'ın Kitab'ında bulunmasın". Ona "Hanlar (dükkân) Kur'an'da nerede anılıyor?" diye sorulunca, şöyle dedi: Allah Teâla'nın *"Oturulmayan ve içinde eşyanız bulunan evlere (izinsiz) girmenizden dolayı size bir günah yoktur"* (Nûr 24/29) ayetinde. Burada sözkonusu edilen, hanlardır.

5. "Fein kîle" (denilirse) ifadesi metinde "kalîl" (az) şeklinde geçmiştir.
6. **Mecmau'z-zevâid,** IX, 295.
7. Buhârî, Libâs 81,83,84,86, Tefsîru'l-Kur'an 59/4.
8. bkz. Kehhâle, XI,176.

Birisi şöyle demiştir: Allah'ın kendisine kavrayış bahşettiği kimsenin Kur'an'dan çıkarması mümkün olmayan hiçbir şey yoktur. Hatta bazıları Münafikûn sûresindeki *"Allah vadesi (eceli) geldiği zaman hiçbir canı ertelemez"* (Münafikûn 63/11) âyetinden Allah Resûlü'nün ömrünün altmışüç yıl olduğu sonucunu çıkarmışlardır. Şöyle ki bu sûre altmışüçüncü sûre olup Resûlullah'ın yokluğunda aldanmanın (teğâbün) ortaya çıkmasından dolayı ondan sonra da Tegâbün sûresi gelmektedir.

İbn Ebû'l- Fadl el-Mürsî **Tefsîr**'inde[9] şöyle der: Kur'an-ı Kerim evvelkilerin ve sonrakilerin ilimlerini kendisinde toplamış olup bunlardan hiçbir ilmi, onları sözkonusu edenden (Allah) başkası gerçek anlamda ihata edemez. Sonra, Allah Teala'nın kendisine has kıldığından başkalarını Allah Resûlü kavradı. Sonra da bunun çoğunu ondan dört halife, İbn Mesud ve İbn Abbas gibi ashabın büyükleri ve önde gelenleri miras aldılar. Hatta öyle ki İbn Abbas şöyle demiştir: "Bir devenin diz bağlama zinciri kaybolsa, onu Allah'ın Kitabı'nda bulurum". Sonra bunu onlardan ihsanla tâbiîn miras aldı. Daha sonra himmetler azaldı, gayretler gevşedi ve ilim ehli zayıfladı, ashab ve tâbiinin yüklendiği Kur'an'ın ilimleri ve sair fenlerini yüklenmekten aciz kaldılar. Kur'an'ın ilimlerini bölümlere ayırdılar, her grup bunlardan biriyle meşgul oldu; bir grup manalarını anlamaya ve bunlar üzerinde düşünmeye yönelmeden Kur'an'ın dil özelliklerini, kelimelerinin tesbiti, harflerinin çıkış yerleri ve sayılarını, âyet, sûre, hizb, nısf, rub' ve secde sayılarını öğrenmeye çalıştı; âyetleri onar onar öğretme, benzer kelimeleri ve eşanlamlı ayetleri tesbit v.b. hususlarla ilgilendiler. Bunlara kurrâ denildi.

Nahivciler mureb ve mebni isimler, fiiller, âmil harfler v.b. hususlarla ilgilendiler. İsimler ve tâbileri, fiil çeşitleri, lazım ve müteaddi (geçişli-geçişsiz), kelimelerin yazılış şekilleri ve bununla ilgili bütün konularda uzun uzun konuştular. Bazıları müşkil kelimelerini, bazısı ise kelime kelime bütün Kur'an'ı irab etti.

Müfessirler Kur'an'ın lafızlarıyla ilgilendiler ve bir lafzı yalnız bir manaya, birini iki manaya, birini daha fazla manaya delâlet eder buldular. Tek anlamı bulunan lafızda kendi hükmünü uyguladılar, manası kapalı olana açıklık getirdiler. İki veya daha fazla anlamı bulunanlarda ise tercihe yöneldiler, her biri kendi fikrini ifade etti, kendi görüşünün gereğini söyledi.

9. bkz. Ziriklî, VII, 110.

Kelamcılar *"Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka ilahlar olsaydı, ikisi de bozulup giderdi"* (Enbiya 21/22) âyeti ile benzeri birçok âyet gibi ondaki aklî deliller, aslî ve nazarî şevâhidle ilgilendiler. Bunlardan Allah Teâla'nın varlığı, birliği, bekası (sonsuz oluşu), kıdemi (ezeli oluşu), kudreti, ilmi, zatına uygun olmayan şeylerden tenzihini istinbat ettiler ve bu ilmi usûlü'd-dîn (kelâm) diye adlandırdılar.

Bir grup Kur'an hitabının manaları üzerinde düşündüler ve onlardan bazılarının umum, bazılarının husus v.s. ifade ettiğini gördüler. Kelimelerin hakikat ve mecaz hükümlerini çıkardılar. Tahsis, ihbâr, nas, zâhir, mücmel, muhkem, müteşâbih, emir, nehiy, nesih ile kıyas türleri, istishâb-ı hal ve istikrâ konularında söz söylediler. Bunu da usul-ü fıkıh diye adlandırdılar. Bir grup da Kur'an'daki helal, haram ve diğer hükümler üzerinde doğru bakış ve isabetli fikir yürüttüler, bunun temel esaslarını belirlediler, bu esaslara bağlı ayrıntıları (furû) ortaya koydular. Bu konuyu güzel bir şekilde etraflı olarak ele aldılar ve ilm-i furû ve fıkıh diye adlandırdılar.

Bir grup Kur'an'da geçmiş milletler ve nesillerle ilgili kıssalara göz attılar, onların eserleri ve başlarından geçen olayları naklettiler, hatta dünyanın ve varlığın (eşya) başlangıcını zikrettiler. Bunu tarih ve kısâs diye adlandırdılar.

Diğer bazıları Kur'an'da insanların kalplerine işleyen ve dağları unufak edeyazacak hikmet, meselller ve öğütlere dikkat etti; Kur'an'dan va'd, vaîd, uyarı, muştu, ölümün hatırlatılması, neşir, meâd, mahşer, hesap, ceza, cennet ve cehenneme dair çeşit çeşit öğütler ve sakındırıcı esaslar çıkardılar. Bu kimseler hatip ve vaiz diye adlandırıldılar.

Bir grup Hz. Yusuf kıssasında semiz sığırlar, hapishâne arkadaşları, onun güneş, ay ve yıldızları secde ediyor görmesi rüyâlarında olduğu gibi Kur'an'daki rüyâ tabiri esaslarını tesbit ettiler. Buna rüyâ tabiri adını verdiler. Her rüyânın yorumunu Kur'an'dan, bunda güçlük çektiklerinde ise Kur'an'ı açıklayan Sünnetten, bu da güçlük belirtince emsâl ve hikmetlerden çıkardılar. Sonra halkın konuşmalarında kullandıkları terimlere ve Kur'an'ın *"Örfü (marufu, iyiliği) emret"* (A'râf 7/199) âyetinde işaret ettiği, aralarında bilinen ortak müsbet uygulamalarına baktılar.

Bir grup mirasla ilgili ayetlerdeki payları, sahiplerini ve diğer hususları ele aldılar. Bu, ferâiz ilmi diye adlandırıldı. Yarım, üçtebir, dörtte bir,

altıda bir, sekizde bir gibi payları, payların hesaplanmasını, avl[10] meselelerini ve vasiyyet hükümlerini çıkardılar.

Bir grup gece, gündüz, güneş, ay, yıldızlar ve burçlardaki göz kamaştırıcı hikmetlere delalet eden âyetlere baktılar. Bundan zaman ilmini çıkardılar.

Kâtipler ve şairler Kur'an'daki lafız fesahatine, nazım mükemmelliğine, hitapta uslup çeşitliliğine, başlayış, maksada geçiş ve sonuçlandırışa, ifade güzelliğine, ifadede ayrıntı ve özlülüğe v.s. baktılar. Bundan meânî, beyân ve bedî ilimlerini çıkardılar.

İşaret ve hakikat erbabı Kur'an'a baktılar, onun lafızlarından kendilerine manalar ve incelikler belirdi. Bunlar için fenâ, bekâ, huzur, havf, heybet, üns, vahşet, kabz, bast v.b. terimlerle ifade ettikleri özel isimler tesbit ettiler. Bunlar, İslam toplumunun Kur'an'dan çıkardığı ilimlerdir.

Kur'an-ı Kerim ayrıca tıp, cedel (tartışma, diyalektik), astronomi, geometri, cebir, astroloji gibi tabiî ve felsefî ilimleri de muhtevidir. Tıpa gelince, bunun temeli sağlığı koruma ve gücü kuvvetlendirmeye dayanmakta olup bu da zıt keyfiyetlerin birbirlerini etkilemeleri suretiyle mizacın (tabiatın) itidalini sağlamakla olur. Bu da *"...Bu ikisi arasında dengeli olur"* (Furkân 25/67) âyetinde toplanmıştır. Sıhhatin bozulduktan sonra düzelmesini, vücudun hastalığa yaklandıktan sonra sağlığa kavuşmasını sağlayacak şeyleri de *"...Onun karınlardan renkleri çeşit çeşit bir içecek çıkar ki onda insanlara şifa vardır"* (Nahl 16/69) âyeti bize öğretmektedir. Kur'an'da vücutların tedavisi yanında kalplerin tedavisi ve gönüllerin şifâsı da mevcuttur.

Astronomiye gelince, bununla ilgili olarak Kur'an'ın Sûrelerinin satırları arasında göklerin ve yerin yönetiminin, ulvi ve sûfli alemlere serpilip yayılan yaratıkların anıldığı âyetler nevcuttur. Geometri *"Bir gölgeye gidin ki üç kolludur"* (Mürselât 77/30) âyetinde dile getirilmiştir.

Cedele gelince, Kur'an âyetleri deliller, öncüller, tümdengelimler, zorunlu olarak kabul, karşı çıkmak v.b. birçok şey ihtiva eder ki Hz. İbrahim'in Nemrut'la tartışması ve kendi kavmiyle mücadelesi bu konuda büyük bir esastır.

---

10. Belirli hisse sahiplerinin paylarının toplamının ortak paydadan fazla olması anlamına gelen bu terim için bkz. Hamdi Döndüren, "Avl", **DİA**, IV, 117-118.

Cebire gelince, sûrelerin başlangıçlarındaki harflerde birbirleriyle içiçe bir şekilde geçmiş milletlerin tarihleriyle ilgili süreler, yıllar ve günler, bu ümmetin bekası, dünya günlerinden ne kadar geçtiği ve ne kadar kaldığı konusunda bilgiler mevcut olduğu söylenmiştir[11].

Astroloji ise *"...yahut bir bilgi kalıntısı getirin"* (Ahkâf 46/4) âyetinde sözkonusu olup İbn Abbas âyeti bu şekilde yorumlamıştır.

Kur'an-ı Kerim'de zaruri ihtiyaçların gerektirdiği sanatların esasları ve aletlerin adları da mevcuttur. *"..ve cennet yapraklarını üstüste yamayıp üzerlerine örtmeğe başladılar"* (A'raf 7/22) âyetinde geçen terzilik, *"Bana demir kütleleri getirin"* (Kehf 18/96) ve *"Ve ona demiri yumaşattık"* (Sebe 34/10) âyetinde geçen demircilik, birçok âyette geçen mimarlık, *"Gözlerimizin önünde ve vahyimiz gereğince gemiyi yap"* (Hûd 11/37) âyetinde geçen marangozluk, *"İpliğini kuvvetle büktükten sonra çözen kadın.."* (Nahl 16/92) âyetinde geçen yün eğirme, *".. bir ev edinen örümceğe benzerler"* (Ankebût 29/41) âyetinde geçen dokumacılık, *"Ektiğinizi gördünüz mü?"* (Vâkıa 56/63) âyetinde geçen çiftçilik, birçok âyette geçen avcılık, *"...her bina ustasını ve dalgıcı"* (Sâd 38/37) ve *"...ondan (denizden) giyeceğiniz süsler çıkarasınız diye"* (Nahl 16/14) âyetinde geçen dalgıçlık, *"Mûsa'nın kavmi, ondan sonra, kendilerinin zinet takımlarından yapılmış böğürmesi olan bir buzağı heykelini (tanrı diye) benimsediler"* (A'raf 7/148) ayetinde geçen kuyumculuk, *"O, sırçadan yapılmış cilalı şeffaf (bir zemin)dir"* (Neml 27/44) ve *"...lamba cam içerisindedir"* (Nûr 24/35) âyetinde geçen camcılık, *"Ey Hâmân, haydi benim için çamurun üzerinde ateş yak (arak tuğla imal et de) bana bir kule yap"* (Kasas 28/38) âyetinde geçen çömlekçilik, *"O gemi ise..."* (Kehf 18/79) âyetinde geçen gemicilik, *"O (insana) kalemle (yazmayı) öğretti"* (Alak 96/4) âyetinde geçen yazı yazma, *"... başımın üstünde ekmek taşıyorum"* (Yusuf 12/36) ayetinde geçen fırıncılık, *"...kızarmış buzağı getirdi"* (Hûd 11/69) âyetinde geçen aşçılık, *"Elbiseni temizle"* (Müdessir 74/4) ve *"Havâriler dediler ki"* (Al-i İmran 3/52) âyetinde –ki havariler çamaşırcı demektir– geçen yıkama ve çamaşırcılık, *"...henüz canları çıkmadan kestikleriniz hariç"* (Mâide 5/3) ayetinde geçen kasaplık, birçok ayette geçen alışveriş, *"Allah'ın boyası..."* (Bakara 2/138) ve *"Dağlardan (geçen) beyaz, kırmızı, değişik renklerde ve simsiyah yollar"* (Fâtır 35/27) âyetinde geçen boyama, *"Dağlardan usta-*

11. Bazı sûrelerin başlarındaki huruf-u mukatta ile ilgili pek önem verilmeyen bu görüş için bkz. İsmail Cerrahoğlu, **Tefsir Usulü,** Ankara 1976, s. 142-143.

lıkla evler yontuyorsunuz" (Şuarâ 26/149) âyetinde geçen taş yontuculuğu, birçok ayette geçen kilecilik ve tartıcılık, *"...attığın zaman sen atmadın"* (Enfâl 8/17) ve *"Onlara karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet hazırlayın"* (Enfâl 8/60) âyetinde geçen atıcılık gibi.

Kur'an'da ayrıca *"Biz Kitap'ta hiçbir şeyi eksik bırakmamışızdır"* (En'âm 6/38) âyetinin anlamını gerçekleştirecek şekilde ev eşyaları, yiyecek ve içecek çeşitlerinin adları, kâinatta olmuş ve olmakta olan her şey hakkında bilgi vardır. Mürsî'nin özetle verilen sözleri burada sona erdi.

İbn Surâka şöyle der: Kur'an'ın mucizevî yönlerinden biri de Allah Teala'nın Kur'an'da aritmetik sayıları, toplama, bölme, çarpma, muvâfakât, te'lif, münasebet, yarıya bölme ve ikiye katlama gibi hususları zikretmesidir. Böylece, aritmetik konusunda bilgi sahibi olanlar, Allah Resûlü'nün gerçeği söylediğini ve Kur'an'ın onun katından olmadığını anlamış olurlar. Çünkü Resûlullah ne felsefecilere karıştı ne de aritmetik ve geometri öğrendi.

Râgıb el-Isfahânî şöyle der: Allah Teâla peygamberliği bizim peygamberimizle sona erdirip daha önceki peygamberlerin şeriatlarını onun şeriatiyle bir yönden kaldırıp (nesh) bir yönden de tamamlayıp kemale erdirince, *"Allah tarafından (gönderilmiş) tertemiz sahifeler okuyan bir elçidir"* (Beyyine 98/2) âyetiyle dikkat çektiği gibi, ona indirdiği kitabını diğer peygamberlere verdiği kitapların semerelerini kapsar kıldı. Hacminin küçüklüğüne rağmen, beşer aklının sayamayacağı ve dünyevî aletlerin üstesinden gelemeyeceği çok manaları kapsamasını da *"Yeryüzünde bulunan ağaçlar kalem olsa, deniz de (mürekkep olup) arkasından yedi deniz ona yardım etse yine (bunlar tükenir) Allah'ın kelimeleri tükenmez"* (Lokman 31/27) âyetinde dikkat çektiği gibi, bu kitabın mucizelerinden biri kıldı. Ayrıca kendisine bakana göstereceği bir aydınlık ve bahşedeceği bir faydayı da taşır:

> Bir ay gibidir o ne tarafa dönersen göreceğin
> Gözlerine canlı bir nur bahşeden
> Güneş gibi semanın ortasında ışığı
> Kaplar ülkeleri doğuda ve batıda[12].

Ebû Nuaym ve başkaları Abdurrahman b. Ziyâd b. En'um'dan şöyle dediğini rivayet eder: "Hz. Mûsa'ya şöyle denildi: Ey Mûsa, kitaplar için-

12. Râgıb el-İsfahânî, **el-Müfredât,** s. 5 (mukaddime).

de Ahmed'in kitabı, içinde süt bulunan bir kap gibidir, çalkaladıkça yağını çıkarırsın".

Kadı Ebubekir İbnü'l-Arabî **Kânûnu't-te'vil**'de şöyle der: "Kur'an'da mevcut ilimler, Kur'an kelimelerinin dörtle çarpımı olarak 77.450 tanedir. Çünkü her kelimenin zahr, batn, had ve matla'ı vardır. Bu sayı, terkip ve kelimeler arası rabıtalar gözönüne alınmaksızın mutlak anlamda sözkonusu olandır. Bunlar gözönüne alınınca elde edilecek ilimler sayılamayacak ve Allah'tan başkasının bilemeyeceği kadar çoktur. Kur'an ilimleri ise üçtür: Tevhîd, tezkir (hatırlatma, uyarı) ve ahkâm. Yaratılanları ve isim, sıfat ve fiilleriyle birlikte yaratanı tanıma tevhide; va'd (mükafat sözü), vaîd (ceza sözü), cennet, cehennem, iç ve dışın arındırılması tezkire; bütün teklifler (yükümlülükler), menfaat ve zararların açıklanması, emir, nehiy (yasak) ve mendub da ahkama girer. Bu yüzdendir ki Fâtiha sûresi Ümmü'l-Kur'an (Kur'an'ın özü) olup onda her üç kısım da mevcuttur. İhlas sûresi de bu üç kısımdan biri olan tevhidi ihtiva etmesi sebebiye Kur'an'ın üçte biridir".

İbn Cerîr şöyle der: "Kur'an-ı Kerim üç hususu kapsar: Tevhid, ahbâr ve diyânet. Dolayısıyla İhlas sûresi, bütün tevhidi kapsadığı için Kur'an'ın üçte birini oluşturur".

Ali b. İsa şöyle der: "Kur'an otuz hususu kapsar: İ'lam (haber verme, bildirme), tenbih (dikkat çekme, uyarı), emir, nehiy, va'd, vaîd, cennet ve cehennemi tasvir; Allah'ın adını, sıfatlarını ve fiillerini ikrarı öğretmek; nimetlerini itirafı, muhaliflere karşı delil ortaya koymayı, inkârcıları reddi öğretmek; arzu, korku, hayır, şer, güzel ve çirkini beyan; hikmetin tavsifi, marifetin fazileti, salihlerin medhi, facirlerin kötülenmesi, teslim, tahsîn, tevkîd, tefrî, kötü ahlakı ve yüce adabı açıklama". Şeyzele şöyle der: Gerçekte İbn Cerîr'in söylediği üç husus bunların hepsini, hatta kat kat fazlasını kapsamakta olup Kur'an'ı (bütünüyle) kavramak ve ilginç yönlerini saymak mümkün değildir.

Derim (Suyûtî): Allah'ın Kitabı her şeyi kapsamaktadır. İlim çeşitlerine gelince, bunlardan hiçbir konu ve temel oluşturan bir mesele yok ki Kur'an'da ona delalet eden birşey bulunmasın. Kur'an'da mahlukatın enteresan özellikleri, gökler ve yerin yönetimi, ufuk-u a'la'da ve yerin altında bulunan şeyler, yaratılışın başlangıcı, meşhur peygamberler ve meleklerin adları, geçmiş milletlerle ilgili önemli haberler mevcuttur; Hz. Adem'in cennetten çıkarılışıyla ilgili İblis'le olan kıssası, Hz.

İdris'in göğe kaldırılması, Hz. Nuh kavminin boğulması, birinci ve ikinci Ad kavmi, Semud kavmi, deve, Hz. Yunus'un kavmi, Hz. Şuayb'ın kavmi, evvelkiler ve sonrakilerin, Hz. Lut kavminin, Tubbe kavmi ve ashab-ı ress'in kıssaları, Hz. İbrahim'in kavmiyle mücadelesi ve Nemrut'la tartışması, oğlu İsmail'i annesiyle birlikte Mekke'ye bırakması, Kabe'yi inşası kıssası, kurban kıssası, oldukça ayrıntılı olan Hz. Yusuf kıssası, Hz. Mûsa'nın doğumu, suya atılması, Kıptiyi öldürmesi, Medyen'e gidişi, Hz. Şuayb'ın kızıyla evlenmesi, Tur'da Allah Teâla ile konuşması, Firavun'a gelişi, Mısır'dan çıkışı, düşmanlarının boğuluşu kıssaları, buzağının ve Hz. Mûsa ile çıkan ve saika ile yokolan topluluğun kıssaları, öldürülen adam ve ineğin kesilmesi kıssası, Hz. Mûsa'nın Hz. Hızır'la kıssası, zorbalarla olan kıssası, yeryüzünde bir yol tutup Çin'e kadar giden kavmin kıssası, Tâlut ve Hz. Dâvud'un Câlut'la kıssası ve tabî tutulduğu imtihan, Hz. Süleyman'ın Sebe melikesi ile olan haberi ve imtihanı kıssası, vebadan kaçarak ülkelerinden çıkan ve Allah'ın öldürüp sonra dirilttiği topluluğun kıssası, Zülkarneyn ve güneşin doğuş ve batış yerlerine gidişi, seddi yapışı kıssası, Hz. Eyyub, Zülkifl ve İlyas kıssası, Meryem ve Hz. İsa'yı doğurması, Hz. İsa'nın peygamber olarak gönderilişi ve göğe yükseltilişi kıssası, Hz. Zekeriya ve oğlu Hz. Yahya'nın kıssası, Ashab-ı Kehf kıssası, Ashab-ı Rakîm kıssası, Buhtunnasır kıssası, birinin bahçesi olan iki adamın kıssası, bahçeleri bulunan topluluk kıssası, Hz. İlyas'ın kavminden inananların kıssası, Ashab-ı fil kıssası.

Kur'an-ı Kerim'de Hz. Peygamber'le ilgili bilgiler olarak Hz. İbrahim'in ona dua etmesi, Hz. İsa'nın onu müjdelemesi, peygamber olarak gönderilişi, hicreti, gazvelerinden Bakara sûresinde İbnül-Hadramî seriyyesi, Enfâl sûresinde Bedir Gazvesi, Al-i İmrân'da Uhud ve küçük Bedir gazveleri, Ahzâb sûresinde Hendek Gazvesi, Fetih suresinde Hudeybiye, Haşr'da Beni Nadir, Tevbe'de Tebük ve Huneyn gazveleri, Mâide'de Veda Haccı, ayrıca Zeyneb bint Cahş'la evlenmesi, cariyesini haram kılışı, hanımlarının kendisine karşı birbirleriyle dayanışmaları, ifk kıssası, İsrâ kıssası, inşikak-ı kamer ve yahûdîlerin kendisine sihir yapmaları gibi hususlar mevcuttur.

Kur'an'da insanın yaratılışından ölümüne kadar olan hususlar, ölümün keyfiyeti, ruhun alınması ve semaya yükselişinden sonra ona ne yapılacağı, mümin ruha kapının açılması, kafir olanın atılması, kabir azabı

ve suali, ruhların karar kıldıkları yer; Hz. İsa'nın yeryüzüne inişi, deccâlın, yecüc-mecüc'ün, dabbetülarz ve duhânın ortaya çıkışı, Kur'an'ın kaldırılması, husuf, güneşin batıdan doğması ve tevbe kapısının kapanması gibi kıyametin büyük alametleri; korku, ölüm ve kıyam üfürmelerinden ibaret olan üç kez sura üfürülmesi, haşir ve neşir, mevkıfın tehlikeleri, güneş sıcaklığının şiddeti, Arş'ın gölgesi, mizân, havuz, sırat, bir grubun hesaba çekilmesi ve diğerlerinin kurtulması, uzuvların şahitlik yapması, kitapların (amel defteri) sağdan, soldan ve arkadan verilmesi, şefaat, makam-ı mahmud, cennet ve kapıları, cennetteki nehirler, ağaçlar, meyveler, zinetler, kaplar, dereceler, Allah Teâla'yı görme, cehennem ve kapıları, ondaki vadiler, ceza ve azap türleri, zakkûm, hamîm gibi hususlarla ilgili bilgiler mevcuttur.

Bir hadiste de geçtiği üzere Kur'an'da bütün esmâ-i hüsna, mutlak anlamda Allah'ın adlarından bin tanesi, Resûlullah'ın isimlerinden ise başlıcaları, imanın yetmiş küsur şubesi, İslam'ın 315 temel esası, büyük günah çeşitleri, küçük günahların birçoğu bulunmaktadır.

Kur'an-ı Kerim'de, Hz. Peygamber'den varid olmuş her hadisin tasdiki ve anlatılması ciltler tutacak diğer birçok husus vardır.

Bazı âlimler Kur'an'ın ihtiva ettiği hükümleri ele alan müstakil kitaplar kaleme almışlardır[13]: Kadı İsmail, Ebubekr b. Alâ, Ebûbekr er- Râzî (Cessâs kastedilmiştir), Kiyâ el-Herrâsî, Ebubekr İbnü'l-Arabî, Abdülmün'im İbnü'l-Feres ve İbn Huveyzmendâd gibi[14]. Bazı âlimler Kur'an'ın kapsadığı bâtın ilmiyle ilgili müstakil kitaplar yazmışlardır. İbn Berrecân da hadisleri destekleme konusunda Kur'an'ın ihtiva ettiği hususlara dair müstakil bir kitap kaleme almıştır. Ben de **el-İklîl f'istinbâti't-Tenzîl** adlı bir eser yazdım ve orada, Kur'an'dan çıkarılan bütün fıkhî, aslî (dinin temel esasları) veya itikadî meselelerle bunun dışında bazı hususları zikrettim. Bu eser son derece faydalı olup burada özetle verdiğim konuların etraflı bir açıklaması mahiyetindedir. Bu konuda dileyen ona başvursun.

Fasıl: Gazzâlî ve başkaları şöyle der: Kur'an'ı Kerim'deki ahkâm ayetleri beşyüz tanedir. Bazıları yüzelli olduğunu belirtir. Bu son görüş sahip-

13. Kur'an-ı Kerim'le ilgili ilimler ve bu konularda yazılmış eserler için bkz. Ali Şevvâh Ishak, **Mu'cemu musennefâti'l-Kur'ani'l-kerim,** I-IV, Riyad 1403-1404/1983-1984.
14. Bir üstteki dipnotta kaydedilen eserde (I,94-105) ahkamu'l-Kur'an'la ilgili olarak 35 eser zikredilmiş olup bu konuda ayrıca bkz. Bedreddin Çetiner, "Ahkâmu'l-Kur'an", **DİA,** I, 551-55

lerinin maksadının muhtemelen sarih âyetler olduğu, çünkü kıssalar, emsâl v.b. hususlarla ilgili âyetlerden de birçok hüküm çıkarıldığı söylenmiştir.

İzzüddin İbn Abdisselam **el-İmâm fî edilleti'l-ahkâm** adlı kitabında şöyle der[15]: Kur'an âyetlerinin çoğu güzel ahlak ve adâbı içeren hükümler taşımaktadır. Ayetlerin bazılarında hükümler açık şekilde belirtilmiştir. Bazılarında ise hükümler istinbat yoluyla elde edilir. Bu da ya başka bir âyetle ilgi kurulmadan olup *"Onun (Ebû Leheb) karısı da odun hamalıdır"* (Mesed 111/3) âyetinden kafirlerin birbirleriyle evlenmelerinin (nikahlarının hukuken) meşru olduğu, *"Artık şimdi onlara (eşlerinize) yaklaşın ve Allah'ın sizin için yazdığını talep edin; şafağın beyaz ipliği siyah iplikten ayırdedilinceye kadar yiyin, için..."* (Bakara 2/187) âyetinden de cünüp kimsenin orucunun sahih olduğu hükmünün çıkarılması gibi. Yahut bir başka âyetle ilgisi kurularak olur; *"Onun (memeden) ayrılması da iki yıl içinde olmuştur"* (Lokman 31/14) âyetinden, en az hamilelik süresinin altı ay olduğu hükmünün çıkarılması gibi. Hükümler bazan ifadeden (sığa) çıkarılılr ki bu açık bir hususdur. Bazan haber verme (ihbâr) suretiyle olur; *"Sizin için helal kılındı"* (Bakara 2/187), *"Leş size haram kılındı"* (Mâide 5/3) ve *"Size de oruç yazıldı (farz kılındı)"* (Bakara 2/183) âyetlerinde olduğu gibi. Bazan da davranışlara dünya veya ahirette bir hayır veya şer, fayda veya zarar terettüp ettirilmesinden hükümler çıkarılır. Allah Teâla kullarını teşvik, korkutma ve anlamalarını kolaylaştırmak için bu konuda birçok çeşide yer vermiştir. Şöyle ki şeriatin yücelttiği ve övdüğü veya ondan dolayı yapanını övdüğü, kendisini veya yapanını sevdiği, kendisinden veya onu yapandan razı olduğu, dosdoğru olma, bereket veya temizlikle nitelendirdiği, kendisine veya failine "çift ve tek"e, mücahidlerin atlarına ve nefs-i levvâme üzerine and gibi çeşitli şekillerde andiçtiği; Allah'ın kulunu anma veya ona muhabbet duymaya, dünya ve ahirette bir sevap vadetmeye, şükrünü kabule, hidayete ulaşmasına, failini razı kılmaya, günahlarını af ve kötülüklerini silmeye, onu kabule, failine yardıma veya müjdelemeye, failini temiz olmakla veya fiili' "marûf" olmakla nitelendirmeye, failinden korku ve üzüntüyü nefye veya güven vadine veyahut kendi "velâyet"ine sebep kıldığı; meydana gelmesi için Resûlul-

15. İbn Abdisselâm, **el-İmâm,** nşr. Rıdvan Muhtar b. Garbiyye, Beyrut 1407/1987, s. 79-80, 87, 105-106, 284.

lah'ın dua ettiğini haber verdiği, bir ibadet olmakla nitelendirdiği veya hayat, nur ve şifa gibi övgü vasfıyla andığı davranışlar, bunların yapılmasının vacip veya mendup olarak meşru kılındığına bir delil teşkil eder. Allah'ın terkedilmesini istediği, kendisini veya failin kötülediği, kınadığı, failine buğzettiği, lanet ettiği, kendisinden veya failinden sevgisini veya rızasını nefyettiği, failini hayvanlara veya şeytanlara benzettiği, hidayete erdirmeye veya kabule engel kıldığı, kötü veya çirkin olarak nitelediği, peygamberlerin ondan Allah'a sığındıklarını veya ondan hoşlanmadıklarını belirttiği; felahın nefyine, dünya veya ahirette bir azaba uğramaya, bir kınama, kötüleme, dalalet ve günaha sebep kıldığı, bir çirkinlik, pislik veya günah olarak, fısk veya dalalet olarak nitelediği; bir günah ve kötülüğe, lanet veya gazaba, bir nimetin zevaline, bir azabın, cezanın, kasvet veya zilletin inmesine, nefsin rehin alınmasına, Allah'ın düşmanlığı, savaşı veya alayına sebep kıldığı; Allah'ın onu yapanı unutulmuşluğa terketmesine sebep kıldığı, kendisini ona karşı sabırlı, hilm sahibi ve bağışlayıcı olarak nitelendirdiği, ondan tevbeye çağırdığı, failini pislik ve horlamayla nitelendirdiği, şeytanın işi veya onun süslemesi saydığı, onu yapanı şeytanın dost edindiğini belirttiği; zulüm, haddi aşma, taşkınlık, günah, hastalık gibi kötü bir sıfatla andığı, peygamberlerin kendisinden veya failinden teberri ettikleri, failinden Allah'a şikayette bulundukları, failine açıkça düşmanlık besledikleri, ona üzüntü duymaktan nehyolundukları, failinin dünya veya ahirette hüsrana uğramasına sebep kıldığı, cennet ve nimetlerinden mahrum kalmaya sebep saydığı, failini Allah'ın düşmanı veya Allah'ı onun düşmanı olarak nitelediği, failinin Allah ve Resûlû'ne savaş açmış olduğunu veya başkasının günahını yüklendiğini belirttiği, hakkında "olmaz, uygun düşmez" ifadesi kullanılan, sorulduğunda sakınılmasını emrettiği, aksinin yapılmasını, failinin terkedilmesini emrettiği, yapanların ahirette lanetleştikleri, birbirlerinden teberride bulundukları, birbirlerine beddua okudukları, failini sapıklıkta olmak veya Allah katında hiçbir dayanağa sahip olmamak, Allah Resûlü ve ashabından olmamakla nitelendirdiği, ondan sakınmayı kurtuluşa bir sebep kıldığı, onu işlemeyi müslümanlar arasında düşmanlık ve kin doğmasına sebep saydığı, faili için "artık vazgeçecek misin?" ifadesinin kullanıldığı, peygamberleri onu yapana dua etmekden menettiği, onu yapmaya tard, uzaklaştırma, "yapan ölsün", "Allah onu öldürsün" gibi sözlerin terettüp ettiği; kıyamet günü Allah'ın onu yapanla konuşma-

yacağı, ona bakmayacağı, temize çıkarmayacağı, amelinin geçerli olmayacağı, kurduğu düzeni başarıya ulaştırmayacağı ve felaha ermeyeceğini, şeytanın onu takdir ettiğini bildirdiği; yapanın kalbinin sapmasına veya Allah'ın âyetlerinden yüzçevirmesine sebep saydığı, niçin yaptığını sorduğu davranışlar da bunların yapılmasının yasaklandığına delil olup bu yasağın harama delaleti mücerret kerâhete (mekruhluğa) delaletinden daha açıktır. Bir fiilin mubah olduğu da "helal" lafzının kullanılmasından, cünâh (günah, cürüm), harec (günah, sıkıntı), ism (günah, şer) ve muahaze bulunmadığının belirtilmesinden, müsade verildiği ve af sözkonusu olduğundan sözedilmesi, eşyadaki faydalarla nimette bulunduğunun belirtilmesi, haram olduğu hususunda sûkut edilmesi, bir şeyi haram sayana muhalefet gösterilmesi; bizim için yaratıldığının haber verilmesi veya bizden önceki milletlerin davranışlarından kötüleme yapılmadan haber verilmesinden anlaşılır. Bu milletlerin fiilleri övülerek haber verilirse bu, o fiilin vacip veya müstahap olarak meşru kılındığına delalet eder." İzzûddin İbn Abdisselam'ın sözleri burada sona erdi[16].

Başka âlimler bazan sükuttan da hüküm çıkarılabileceğini belirtmişlerdir; bir grup âlim Kur'an'ın mahluk olmadığı hususunu, Allah'ın insanı onsekiz yerde anıp mahluk olduğunu belirtirken Kur'an'ı eli dört yerde anıp mahluk olduğunu söylememesi ve insan ile Kur'an'ı birarada zikrederken de *"Rahman olan Allah Kur'an'ı öğretti, insanı yarattı..."* (Rahman 55/1-3) âyetinde olduğu gibi birbirinden farklı şekilde anmasından istidlal etmişlerdir.

el-İtkân'dan nakledilen bilgiler burada sona ermiş olup[17] ne tamam ve geniş bilgilerdir! Bu bilginin aynısı **el-İklîl f'istinbâti't-Tenzil**'in mukaddimesinde verilmiş olup ona da bakınız[18].

Müfessir Ebû Yusuf Abdüsselam b. Muhammed b. Yusuf b. Bündâr el-Kazvinî'nin (ö. 488/1095) biyoğrafisinde, onun Nizamülmülk'e kimsede eşi bulunmayan dört şey hediye ettiği belirtilir. Bunlardan biri, yazısı güzel bir kâtip tarafından yazılmış bir Mushaf'tı. Kâtip, kurrânın görüş ayrılıklarını satırlar arasına kırmızı kalemle, garib lafızların tefsirini yeşil

16. bkz. **el-İmâm,** s. 79-80, 87, 105-106,284. Metindeki hata ve eksiklikler, sözkonusu bilgilerin bu eserde farklı yerlerde ve oldukça dağınık verilmesinden dolayı, iktibasın yapıldığı **el-İtkân**'dan ikmal edilmiştir.
17. **el-İtkân,** IV, 24-37.
18. **el-İklîl,** s. 11-23.

ve irabını da mavi kalemle yazmıştı. Ahidname ve yazışmalarda delil getirmeye uygun âyetlere, va'd ve vaîd âyetlerine, taziye ve kutlamalarda yazılan âyetlere de altın yazıyla işaretler koymuştu[19].

Tamamlayıcı bilgi: Ne önünden ne ardından bâtılın kendisine nüfuz edemediği Kur'an-ı Kerim'in insanlığın tanıdığı en geniş ansiklopedi olduğunu belirtmiştik. Bugünkü terim anlamıyla ansiklopedi, geçmişte, şimdi ve gelecekte olan hususlarla ilgili olarak akla gelen herşeyi derlemenin gaye edinildiği dâiretü'l-maârif'ler gibi birçok ilim ve çeşitli anlayışlara dair konuları biraraya toplayan eserlere denir. Kur'an ve muhtevasıyla ilgili olarak andıklarımızdan, onun insanlığın tanıdığı ilk ansiklopedi, dâiretü'l-maârif olduğu anlaşılmıştır. Bunu Avrupalı büyük âlimler de itiraf etmişlerdir. Fransız Dr. Moris[20] şöyle der: Kur'an âlimler için ilmî bir mahfil, dilciler için bir sözlük, şiir seven ve duyguları süslemek isteyen kimse için bir aruz kitabı, hukukî düzenlemeler ve kanunlar için de genel bir ansiklopedidir. Dr. Bosworth Smith de **Muhammed'in Hayatı**[21] adlı eserinde şöyle der: Tarihte kimsenin elde edemediği biricik güzel nasip, Muhammed'in (sav) bir zamanda büyük ve muhteşem işlerden üç şey birden kurmuş olmasıdır; O bir ümmî olmasına rağmen bir ümmet, bir imparatorluk ve bir dinin kurucusudur. Pek az okuyabilmesi veya yazabilmesine rağmen belağatta bir muci'ze ve hukukî düzenlemeler, namaz ve din için aynı zamanda bir anayasa olan bir kitap getirmiştir.

İmam Fahreddin er-Râzî büyük tefsiri **Mefâtihu'l-gayb**'ın baş tarafında şöyle der: Bir zamanlar Fâtiha sûresinin hikmetlerinden onbin mesele çıkarılmasının mümkün olduğunu söylemiştim de hasetçiler bunu imkânsız görmüşlerdi. Ben de bu kitabın telifine başlayarak sözünü ettiğim hususun gerçekleşebileceğine delil olması için kendisine bir mukaddime yazdım[22].

Fâkihî'nin **Menâhıcu'l-ahlâki's-seniyye** adlı eserinde şu bilgi verilir: İbn Âdil **Tefsir**'inde Kadı Ebubekr İbnü'l-Arabî el-Mâlikî'den, onun

19. Aynı bilgi için bkz. Sübkî, **Tabakâtu's-Şâfiiyye,** V, 121-122; Zehebî, **A'lâmu'n-nübelâ,** XVII, 618-619
20. Bu zat, **Mahomet** (Paris 1957) adlı bir eseri olan Maurice Gaudefroy-Demombynes olabilir.
21. Bosworth Smith, **Muhammad and Muhammadanism** (London 1876, Lahore 1974). Bkz. Munawar Ahmad Anees ve Alia N. Athar, **Guide to Sira and Hadith Literature in Western Languages,** London-Nev York 1986, s. 167 (nr. 1474).
22. **Mefâtihu'l-gayb,** I,3.

Kur'an'dan yetmiş küsür bin ilim çıkardığını naklederek şöyle der: Hz. Ali'nin "Eğer ben Fâtiha ile ilgili olarak yetmiş deveyi yükleyecek kadar bilgi ortaya koymak isteseydim, bunu yapardım" veya bu anlamda söylediği sözü senin bilginden uzak değildir. Hatta hocamız Bekrî'den, yıllarca üçaylar içinde her sabah besmelenin bazı ilimleri üzerine konuştuğunu ve bir meclisinde şöyle dediğini duydum: "Eğer bunun üzerinde ömür boyu konuşmak isteseydim yine yetmezdi". Ebû Sâlim el-Ayyâşî'nin **Mesâlikü'l-hidâye'**sinde[23] Ebû'l-İkrâm Zeynelabidin el-Bekrî'nin biyoğrafisinde, babamın hocası Sîdî Ahmed'in şöyle dediği kendi yazısından nakledilir: "Ârif el-Bekrî besmelenin noktası üzerinde ikibin ikiyüz mecliste konuştu". Ebû Süleyman er-Rûdânî **Sıla**'sında Ebûl-Hasan Ali b. İbrahim el-Havfî'nin Kur'an ilimlerine dair yüz "kitap"tan oluşan bir eseri olduğunu belirtir[24].

Kur'an-ı Kerim'den sonra, tarihin ansiklopedi yazdıklarını itiraf ettiği kimseler İslam âlimleridir. Fakat bu konudaki ilk eserlerin konusu ve gayesi, o zamanda mevcut ilimlerin sayımı idi. Sonra da her yeni hedefte olduğu gibi ansiklopedilerde derinleşme gerçekleşti. Bunun ilk ortaya çıkışı hicri IV. yüzyılda olup Seâlibî'nin **Yetimetü'd-dehr**'i ve başka eserlerde[25] biyoğrafisi verilen İmam Ebû'r-Recâ Muhammed b. Ahmed b. Rebî el-Usvânî eş-Şâfii (ö. 335/947) dünya tarihi, kısas-ı enbiya, hadis, felsefe, tıp, fıkıh, Müzenî'nin **Muhtasar**'ı ve bunlardan başka hususlarla ilgili bilgileri kaside şeklinde kaleme almıştır. Bu, matbu **Keşfuzzunûn**'da zikredilmiş olup orada şu bilgi verilir: Ölümünden önce kendisine kasidesinin kaç beyte ulaştığı sorulmuş, o da "'yüzotuz bine; ilave edeceğim birşeyler daha kaldı" cevabını vermiştir. Bu konuda **Keşfuzzunûn**'a[26] ve Kemalüddin el-Udfuvî'nin **et-Tâliu's-saîd** (s. 267) adlı eserine bakınız[27]. IV. yüzyılda yaşamış birinin bu miktarda bir şiir yazmış olması garip karşılanmamalıdır. III. yüzyıl âlimlerinden bunun daha garibi vuku bulumuştur. Şöyle ki Ahmed b. Yahya İbnü'l-Murteza **Kitâbu'l-Münye ve'l-emel fî şerhi Kitâbi'l-Milel ve'n-nihal**'in "Bâbu zikri'l-Mu'tezile" bölümünde Bişr b. Mu'temir el-Hilâlî el-

23. **Mesâliku'l-hidâye ilâ meâlimi'r-rivâye (GAL, Suppl.,** II, 711).
24. Rûdânî, **Sıla,** s. 306. (Havfî'nin ö. 430/1039) **Kitabu'l-Burhân fi tefsîri (ulûmi)'l-Kur'ân** adlı, yazmaları mevcut bir eseri vardır (bkz. **GAL,** I, 523; **Suppl.,** I', 279).
25. bkz. Zirikli, VI, 200; Kehhâle, VIII, 260.
26. **Keşfuzzunûn,** II, 1342-43. Katip Çelebi bu bilgiyi Sübkî'den (bkz. **Tabakâtu'ş-Şafiiyye,** III, 70) almıştır.
27. **et-Tâliu's-saîd,** Kahire 1966, s. 485

Bağdâdî'nin biyoğrafisinde, onun bütün muhaliflerine reddiye olarak kaleme aldığı kırk bin beyitlik bir kasidesi olduğunu zikreder[28]. Bu Bişr, Zehebî ve İbnü'l-Buhârî'nin kaydettiklerine göre 210 (825) yılında vefat etmiştir[29]. Verilen rakamlarda mübalağa olduğu konusunda ne düşünürsek düşünelim, bu kasidelerin herbiri yine de beyit sıyısı onaltı bin olan **İlyada**'dan daha uzundur.

Ebû Nasr el-Fârâbî (ö. 339/950) ilimlerin sayımı, gayelerini tarif ve onlardan faydalanmanın yollarıyla ilgili kitabını yazdı[30]. Kadı Sâid, **Tabakâtü'l-ümem**'de (s. 62) şöyle der: O, ilimlerin sayımı ve gayelerini tarif konusunda değerli bir kitap olup kendisinden önce benzeri yazılmamış ve metodu kimse tarafından izlenmemiştir. Bütün ilimlerin talipleri onun kılavuzluğundan ve ilkönce ona bakmaktan müstağni değildirler[31]. Kadı İbnû'l-Ezrak da **Ravdatu'l-a'lâm**'da bu eserden sözle "onda eski ilimleri saydı ve bazı İslamî ilimleri andı" demektedir. Bu eserin pek az mevcudu olup bir yazma nüshası şimdi İspanya'da bulunmaktadır. Latince ve İbranice'ye de tercüme edilen eserin basıldığını duydum[32]. Sonra Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Yusuf el-Hârizmî'nin (ö. 387/997) **Mefâtîhu'l-ulûm**'u gelir. Ebû'l-Hasan Ubeydullah[33] b. Ahmed el-Utbî adına telif adilen eser iki "makâle" ye ayrılmıştır. Birinci makale elli iki fasıldan oluşan şu altı bâba ayrılmıştır: Fıkıh, kelam, nahiv, kitabet (sekreterya), şiir ve aruz, ahbâr (tarih). İkinci makale ise kırkiki fasıldan oluşan şu bâblara ayrılmıştır: Felsefe, mantık, tıp, aded (aritmetik), hendese (geometri), nücûm (astronomi ve astroloji), musiki, hiyel (mekanik cihazlar), kimya. Adı geçen kitap 1895'te Leiden'de, sonra da Mısır'da basılmıştır[34]. Makrizî **el-Hıtat**'da (II,15) tarih ilmiyle ilgili tarifinde bu eserden nakilde bulunarak şöyle eder: "Muhammed b. Ahmed b. Yusuf el-Belhî değerli bir eser olan **Mefâtîhu'l-ulûm** adlı kitabında şöyle der..."[35]. Bir başka Hârizmî de mevcut olup **Müfîdü'l-ulûm ve mübîdü'l-hümûm** adlı bir kitabı vardır[36]. Ebû Sâlim el-Ay-

28. İbnü'l-Murteza, **Tabakâtu'l-Mu'tezile,** nşr. Susanna Dimald-Wilzer, Beyrut 1961, s. 52.
29. Zehebî, **A'lâmü'n-nübelâ,** X, 203.
30. Farabî'nin **İhsâu'l-ulûm** adlı bu eseri için bkz. **EI,** II, 781.
31. **Tabakâtü'l-ümem,** s. 62.
32. Bu eserin baskı ve tercümeleri için bkz. **EI,** II, 781
33. Metinde Abdullah şeklinde geçmiştir. Bu zat Sâmâni hükümdarı Nuh b. Mansûr'un veziridir.
34. Bu eser ve muhtevası için bkz. **EI,** IV, 1068-69.
35. **el-Hıtat,** I, 258.
36. Ebû Bekir el-Hârizmi'ye nisbet edilen ve birkaç defa bu şekilde basılan eser Zekeriyya el-Kazvinî'ye (ö. 682/1283) aittir (bkz. **Müfîdü'l-ulûm,** nşr. M. Abdülkâdir Atâ, Beyrut 1405/1985, naşir mukaddimesi, s. 5-7).

yâşî **el-Hukm bi'l-adl** adlı kitabında "Ebubekr el-Hârizmî eş-Şâfiî (Allah ondan razı olsun) **Müfîdü'l-ulûm**'da der ki..." şeklinde ondan nakilde bulunur. Bu eser de Mısır'da basılmış olup hacim bakımından bir öncekinden daha büyüktür. Kıt anlayışlıların birçoğu IV. yüzyıl âlimlerinin, bu yüzyılda mevcut ilmî terim ve konuları kapsayan, ilim ve fenlere bir giriş kaleme almış olmasını anlayamıyorlar.

Sonra Tuleytula (Toledo) kadısı Sâid b. Ahmed el-Endelüsî (ö. 462/1070) **Tabakâtü'l-ûmem**'i telif etti. Son zamanlarda basılmıştır. Kim ona muttali olursa, V. yüzyıl âlimlerinden birinin kaleminden çıkmış olması bakımından, üslubu, geniş mütalası, araştırma ve derlemesinden hayrete düşer. Daha sonra İmam Gazzâlî ilimlerin çeşitlerini, faydalarını ve konularını kitaplarının birçoğunda ve özellikle **Fâtihatü'l-ulûm**[37] ile **el-Cevâhir**'de saymıştır. Gazzâli **el-Cevâhir**'de ve **Kitâbu'l-Erbaîn**'de[38] Kur'an-ı Kerim'le ilgili ilimlerin çeşitlerini anıp sonra maksadının yalnız Kur'an'ın kendisine taalluk eden ve hayatla kulların salahının, kendisinin bilinmesine bağlı olduğu ilimleri anmak olduğunu belirterek hepsini saymamaktan dolayı özür beyan eder. Sonra da sadece bu türlerle ilgili olarak şöyle der: Hiç şüphe duyulmayacak bir açıklıkla anlaşılmıştır ki kendisine ulaşmak insanın gücü dahilinde olmakla birlikte henüz varlık sahnesine çıkmamış bazı ilim türleri mevcuttur. Bazı ilimler varlık sahnesine çıkmış, şimdi yokolmuşlar, bu yüzyıllarda yeryüzünde onları bilen kalmamıştır. Diğer bazı ilimler de var ki onları anlamak ve kavramak insan gücü dahilinde değildir. Gazzâlî'nin vefatı 505 (1111) yılındadır.

Sonra Irak'ın ve Hanbelilerin iftiharı Ebû'l-Vefa Ali b. Akîl el-Hanbelî el-Bağdâdî'nin (ö. 513/1119) **Kitâbû'l-Fünûn**'u gelir ki Sıbt İbnû'l-Cevzî onun **Mir'âtu'z-zamân**'daki biyağrafisinde şöyle der: O ikiyüz cilt olup İbn Akîl ömrü boyu toplayıp derlemiştir. Dedem ondan on cilt ihtisarda bulunarak eserlerinde parça parça kaydetmiştir. Ben Bağdat'ta Me'muniyye vakfında ondan yetmiş cilt kadarını gördüm ki içinde hikâyeler, münazaralar, tuhaf ve enteresan bilgiler mevcuttu[39]. Sonra yetmiş dokuz yaşında ölen Muhammed b. Hüseyin ez-Zâğûlî[40] eş-

37. Kahire'de (1322, 1329) basılmıştır (Bedevî, **Müellefâtü'l-Gazzâlî**, Kuveyt 1977, s. 263, nr. 84).
38. **Kitâbu'l-Erbaîn, Cevâhirü'l-Kur'an**'ın üçüncü bölümü olup bazan ayrı olarak bu adla anılmış, her iki eser de birçok defa basılmıştır (**Müellefâtü'l-Gazzâlî**, s. 143-151, nr. 37-38).
39. Bu bilgi için bkz. Zehebî, **A'lâmü'n-nübelâ**, XIX, 445; G. Makdisi, "İbn Akîl", EI, III, 699-700.
40. Metinde Zâgûkî şeklinde geçmiş;tir.

Şâfiî'nin (ö. 559/1164) **Kaydu'l-evâbid** adlı eseri gelir. Matbu **Keşfuzzunûn**'da geçtiği üzere bu eser bir mecmua (derleme, koleksiyon) olup müellif onda tefsir, hadis, fıkıh ve dil gibi ilimleri zikrederek düzenlemiştir. Muhtemelen hacmi dörtyüz cilde ulaşmaktadır[41]. Zebâdî'nin **Rihle**'sinde[42] **el-Kâmus**'tan naklen bu eserin dörtyüz cilt olduğu kesin şekilde belirtilir. Sonra el-Vâdiyâşî el-Berrâk'ın (ö. 596/1199) **Câmiu'l-fünûn ve kâmiu'z-zünûn** adlı eseri gelir ki dokuzuncu çildi nücûma (astronomi-astroloji) dairdir[43]. İbn Şebîb el-Harrânî'nin (ö. 695/1206) **Câmiu'l-ulûm**'u da **Keşfuzzunûn**'da anılmıştır[44]. Fahreddin er-Râzî'nin (ö. 606/1209) **Câmiu'l-ulûm** adlı eseriyle ilgili olarak **Keşfuzzunûn**'da şöyle denir: "Orta büyüklükte bir cilltten ibaret olan bu eser kırk ilmi kapsamaktadır. Sultan Alaeddin Tekiş el-Hârizmî için telif edilmiş olup gerçekten faydalı bir kitaptır"[45]. **Keşfuzzunûn**'da (II, 571) Fahreddin er-Râzî'nin **Hadâiku'l-envâr fi hakâiki'l-esrâr** adlı bir eseri olduğu ve onda altmış ilmi ele aldığı belirtilir[46]. Bu tarihlerde müslümanlar tarafından kaleme alınan en büyük Arapça ansiklopedilerden biri de Şeyh-i Ekber İbnü'l-Arabî el-Hâtimî'nin **el-Futûhâtû'l-Mekkiyye**'si olup sekiz kalın ciltten oluşmaktadır[47]. Bu büyük kitabın kıvrımlarında saklı tuhafın tuhafı bilgileri dünyaya göstermek için dikkatli birinin ondaki konular, kozmik ilimler ve dinî felsefesiyle ilgili genel bir fihristini yapmasını ne kadar isterdim. Seyyid Celalûddin el-Buhârî'nin **Câmiu'l-ulûm** adlı bir eseri olduğu da yine **Keşfuzzunûn** müellifi tarafından zikredilir[48].

Sonra bunların ardından Şihâbûddin Ahmed b. Adülvehhâb el-Bekrî en-Nüveyrî el-Kindî eş-Şâfiî (ö. 732/1332) gelmiş olup **Nihâyet'l-ereb fî fünûni'l- edeb** adlı eseri vardır. **Keşfuzzunûn**'da onunla ilgili olarak şöyle denir: Otuz ciltten oluşmaktadır ve her biri çeşitli bâblar-

41. **Keşfuzzunûn,** II, 1367; Kehhâle, IX, 254.
42. Abdülmecid b. Ali ez-Zebâdî'nin (ö. 1163/1750) **Bülûğu'l-merâm bi'r-rihle ilâ beytillahi'l-harâm** adlı eseri olmalıdır (**Suppl.,** II, 676). Zebâdî kelimesi metinde Ziyâdî şeklinde geçmiştir.
43. İbnül-Berrâk veya el-Berrâk diye anılan bu zatın lakabı metinde el-Berrâr şeklinde geçmiştir (**GAL,** I, 658-659; Zirikli, VII,168; Kehhâle, XI, 39).
44. **Keşfuzzunûn,** I, 565; **GAL, Suppl.,** II, 161-162; Kehhâle, I, 211.
45. **Keşfuzzunûn,** I, 565.
46. **Age.,** I, 633. Hakâik kelimesi metinde hadâik şeklinde geçmiştir.
47. bkz. **Age.,** II, 1985-86; A. Ateş, "İbn al-Arabî", **EI,** III, 708-709.
48. **Keşfuzzunûn,** I, 565. Celâluddin Muhammed b. Ahmed el- Îdî el-Buharî (ö. 668/1270) için bkz. **el-Cevâhiru'l-mudiyye,** III, 55-56.

dan meydana gelen beş "fen"e (bölüm) ayrılmıştır. Birinci Fen: Sema, asâr-ı ulviyye, yer, meâlim-i süfliyye ve onunla ilgili şeyler. Bu fen beş kısma ayrılır. İkinci Fen: İnsan ve onunla ilgili şeyler. Üçüncü Fen: Hayvana dair olup beş kısma ayrılır. Dördüncü Fen: Bitkilere dair olup beş kısma ayrılır. Buna güzel koku[49] türlerine dair beşinci bir kısmı zeyl olarak eklemiştir. Beşinci Fen: Tarihe dair olup beş kısma ayrılmıştır[50]. Tarihe dair bölüm 731 (1331) yılına kadar gelmektedir. Bu eser bütün olarak İstanbul'un bazı kütüphanelerinde ve Mısır'da Hidiviyye Kütüphanesi'nde mevcut olup şu sıralarda Mısır'da basımına başlanmıştır[51]. Sonra münekkit tarihçi ve nesep âlimi İbn Fadlullah el-Ömerî el-Kâtib ed-Dımaşkî (ö. 748/1348)[52] gelmiş olup **Mesâliku'l-ebsâr fî memâliki'l-emsâr** adlı edebiyat, tarih, coğrafya ve tabiî tarihe dair yirmi küsur ciltlik bir eseri vardır. Eseri iki kısma ayırmıştır. Birinci Kısım: Yer (dünya) ve kara ve deniz olarak kapsadıkları. Bu da iki nev'e ayrılmıştır: Mesâlik (yollar) ve memâlik (ülkeler). İkinci Kısım: Yeryüzü sakinleri olarak çeşitli toplumlar. **Keşfuzzunûn**'da yirmi büyük ciltten meydana geldiği ve Suyûtî'nin **Tabakâtu'n-nuhât**'da belirttiğine göre Şemsuddin Muhammed b. Yusuf el-Kirmânî'nin oğlu tarafından bir zeyl yazıldığı zikredilir[53].

Sonra İmam Şemsüddin Muhammed b. İbrahim b. Sâid el-Ensârî (ö. 749/1348) geldi ve **İrşâdü'l-kâsıd ilâ esne'l mekâsıd** adlı eserini kaleme aldı. Bu eserde ilim türleri ve sınıfları ele alınmış olup toplam altmış ilimden ibarettir. Bunlardan on tanesi aslî olup tali kısımlarıyla birlikte riyâzî, tabiî ve ilahî ilimler ile mantıktan oluşan yedi tanesi nazarî ; siyaset, ahlak ve tedbir-i menâzilden (ev idaresi) oluşan üçü de amelîdir. **Keşfuzzunûn**'da **İrşâdü'l-kâsıd**'ın Taşköprizâde'nin **Miftâhu's-saâde**'sinin kaynağı olduğu ve eserde bütün ilimlerle ilgili olarak dörtyüz kitap zikredildiği belirtilir[54]. Mısır'da 1318 yılında bir cilt halinde basılmıştır. Bende elyazma bir nüshası mevcut olup XI. hicrî yüz-

49. Metinde ve **Keşfuzzunûn**'da tıb şeklinde geçen kelime tîb (güzel koku) olacaktır. bkz. **Nihâyetü'l-ereb,** XII, 1.
50. **Keşfuzzunûn,** II, 1985-86. Metindeki hata ve düşükler buradan tamamlanmıştır.
51. Kahire'de (1923-1985) 27 cilt olarak basılmıştır.
52. Vefat tarihi 749 (1349) olacaktır (bkz. Kehhâle, II, 204; K.S. Salibi, "İbn Fadlallah", **EI,** III, 758-759).
53. **Keşfuzzunûn,** II, 1662; **Buğyetü'l-vuât,** I, 279 (Kirmânî'nin biyoğrafisinde)
54. **Keşfuzzunûn,** I, 66; **Miftâhu's-saaâde,** naşir mukaddimesi, I, 15,59. Eserin müelifi İbnül-Ekfânî diye tanınmış olup eser ve neşirleri için bkz. **GAL,** II, 171, **Suppl.,** II, 169; J.J. Vitkam, "İbn al-Akfânî", **EI, Suppl.,** s. 381.

yılda Ebû Mehdi İsa es-Seâlibî el-Mekki'den[55] Mekke'de semâ yoluyla nakledilmiştir. Sonra İmam Abdurrahman b. Muhammed el-Bistâmî enteresan ve garip konularla yüz kadar ilmi ele aldığı bir kitap yazdı. Bu eserde şer'î ve Arabî ilimlerin kısımlarını da zikretti[56]. Sonra Mevla Lûtfullah b. Hasan et-Tokâdî (ö. 900/1495) sultan Bâyezid adına, bazı ilimleri topladığı ve **el-Metâlibû'l-ilâhiyye** diye adlandırdığı bir kitap yazdı[57]. Sonra Hâfız Suyûtî geldi ve ondört ilmi kapsayan **en-Nikâye**'yi telif etti. Bu eser Suyûtî ve başkaları tarafından şerhedilmiş, eskiden ve yakın zamanlarda manzum hale getirilmiştir. Onu nazmedenlerden biri X. yüzyıl âlimlerinden Şihâbüddin Ahmed b. Abdülhak es-Sunbâtî el-Mısrî olup bu manzumeyi iki cilt halinde de şerhetmiştir[58].

Sonra hicrî X. yüzyılda allâme Artukî geldi ve **Medînetü'l-ulûm fî ta'rifâti'l-ulûm ve terâcimi'l-müellifîn**'i yazdı. Bu, ilimler ve kısımlarından bahseden faydalı ve bu konuda yazılmış en meşhur eserdir. Yazı ve sekreterya ile bunun bölümleri, ilimleri ve ortaya çıkış tarihleri ile başlayan eser devamla şiir, edebiyat, tabîî ve mekanik ilimler, siyaset ve din konularını ele almış olup Mısır'da Hidiviyye Kütaphanesi'nde mevcuttur[59]. Fas'ta **Medînetül-ulûm**'un orta büyüklükte bir cilt hacminde bir nüshasını buldum. Ancak eser İsâmüddin Ebû'l-Hayr Ahmed b. Muslihuddin'e ait olup bu da muhtemelen Taşköprizâde diye bilinen Ebû'l-Hayr İsâmüddin Ahmed b. Muslihuddin Mustafa (ö. 967/1560) olmalıdır. Bu zatın bilinen kitabı **Miftâhu's-saâde ve misbâhu's-siyâde** olup ilimleri ve kısımları ile şubelerini ele almış, eseri iki "taraf"a ayırmıştır. Birincisi ilmin hülasası, ikincisi ise ilimlerin sayımına dair. İlimleri ilahî, itikadî ve ameli olmak üzere üç kısma ayırmış, ahlak ilmini de bütün ilimlerin semeresi yapmıştır. **Keşfuzzunûn**'da, müellifin bu eserde 150 fenden bahsettiği belirtilir[60].

---

55. bkz. **Fihrisü'l-fehâris,** I,500-503,II,806-809.
56. Bistâmî (ö. 858/1454) için bkz. Kehhâle, V, 184; M. Smith, "al-Bistâmî, EI, I, 1248.
57. **Keşfuzzunûn,** II, 1905; **eş-Şekâıku'n-nu'mâniyye,** s. 279-284.
58. **Keşfuzzunûn,** II, 1970-1971; **Suppl.,** II, 195.
59. **Medinetü'l-ulûm** aslında **Miftâhu's-saâde**'nin nâşiri tarafından etraflıca açıklandığı üzere bu eserin yine Taşköprizâde'ye ait muhtasarı olup Artukî diye bir şahıs da yoktur. Bu yanlışlık **Ebcedü'l-ulûm** müellifi Sıddık Hasan Han'ın verdiği hatalı bilgiden kaynaklanmıştır (bkz. **Ebcedü'l-ulûm,** I, 5). Sıddık Hasan Han'ın muhtemelen faydalandığı Bankipur Huda Bahş Kütüphanesi'nde 2234 numarada kayıtlı **Medinetû'l-ulûm** nüshasında İznikî'ye ait olduğuna dair kayıt bulunması (bkz. **Suppl.,** II, 633) bu yanlış kanaate sebep olmuş, İznikî adı da bir nokta kaymasıyla Kettânî tarafından Artukî şeklinde okunmuştur. Geniş bilgi için bkz. **Miftahu's-saâde,** naşir mukaddimesi, I, 82-93.
60. **Keşfuzzunûn,** II, 1762.

Derim: Ben **Miftâhu's-saâde'**nin eski bir yazma nüshasını buldum ve onda anılan ilimleri saydım, 165 tane çıktı. Kendisinden faydalanılması için onda bulunan ilimlerin işte listesi[61]: **Birinci Devha:** Ulûm-i âliye'ye dair olup iki şubeden meydana gelmiştir. I. Şu'be: Arabî lafzî alet ilimlerine dair olup bu da lafzî ve hattî (yazıyla ilgili) olmak üzere iki kısma ayrılır. A) Lafzî olanlar: Mehâric-i hurûf, lugat (dil), iştikâk, sarf, temyiz, nahiv, meânî, muhâdara, tarih, siyer ve meğâzi, beyân, bedî, tashif, arûz, kâfiye, şiir söyleme, şiirin esasları, inşa, emsâl, milletlerin yurtları ve adetleri, müsâmeretü'l-mülûk, lafızları kullanma, ahâcî ve ağlûtât, teressül, sicillât ilimleri. B) Edebiyat ilmi çerçevesinde Arap yazısıyla ilgili ilimler: Yazım kuralları, yazıda hece harflerinin tertibi, harfleri güzelleştirme, çizgilerin doğuşu ve esasları, harflerin düz şekillerinin terkibi, Arapça lafızların imlası ilimleri. II. Şu'be: Manevî alet ilimleri: Mantık, nazar, munazara, cedel, hilaf. **İkinci Devha:** İtikadî ilimlere dair olup iki şubeye ayrılmıştır. I. Şu'be: Şer'î-itikâdî ilimler: Nevâmis (din, şeriat), kırâat, tecvid, vukûf, resmü'l- Mushaf, nasih ve mensuh, esbab-ı nüzul, garâibü'l-Kur'an, delâilü'l-i'câz, havâssü'l- Kur'an, dua adabı ve vakti, havâss-ı ruhâniyye, harfler ve isimlerle tasarruf, hadis metni, hadis ricali, hadislerde nasih ve mensuh, esbâb-ı vürûdi'l- hadis, şerhu'l- hadis, te'vilû'l-hadis, rumûzu'l- hadis ve işârâtuh, garâibu luğâti'l-hadis, metâinu'l-hadis, telfiku'l-ahâdis, tıbbu'n-Nebi, mevâiz, dualar ve evrâd, âsâr, usulü'd-din, usulü'l- fıkıh ilimleri. II, Şu'be: İtikadî, hikemî ve felsefî ilimler: İlm-i ilâhî, tasavvuf, siyer, tayr, fenâ, bekâ, zühd, verâ, berzah, ahiret, cifr ve kaza ilimleri, ilm-i tabiî, tıb, bâh, baytara, bayzara, nebât, hayvan, saydale, teşrih, kehâle, yemek ve gıdalar, ferâset, ihtilâc, nazar fi'l-ketf, tabir-i rüyâ, kavs-i kuzeh, ahkam-ı nücûm, edvâr ve ekvâr, kırânât, sihir, kehanet, keşfü'd-dekk ve izâhu'ş-şekk, hiyel-i sasâniyye, tılsımât, teyâric, hayâl kalıpları içinde ruhları çağırma, azâim, kimya, madenler, marifetü'l-cevâhir, filâha, remel, fâl, kura ilimleri. Riyâzî ilimler: Birinci kısım, Hendese ilmi: ukûdü'l-ebniye, menâzir, merâya'l-muhrika, merâkizü'l-eskâl, mesaha, su çıkarma, cerrü'l-eskâl, benkâmât, ta'dîl, ziraî aletler, alat-ı ruhâniyye ilimleri. İkinci kısım, Heyet ilmi: zîc ve takvimler, coğrafya, mevâkit, keyfiyyetü'l-irsâd, tanzimü'l-irsâd, tastîhü'l-küre, alât-ı zılliyye ilimleri. Üçüncü kısım, aritmetik diye adlandırılan adet ilmi: hesap, cebr ve'l-mukâbele, hisâ-

61. Kettânî'nin kaydettiği ile **Miftâhu's-saâde'**nin matbu nüshasındaki "içindekiler" kısmı arasında gerek ana ve alt bölümler gerek bir başlık altında kaydedilen ilimler arasında farklılıklar mevcut olup kelime hataları dışında düzeltme yapılmamıştır.

bü'l- hat'eyn, hisâbü'd-düver ve'l-vesâya, hisâbü'd-dirhem ve'd-dînâr, havassu'l-a'dâd, et-teâbi'l-adediyye fi'l-hurûb, hurûfu'n-nûrâniyye vez- zulmâniyye, tasrîf bi'l-ismi'l-azam ilimleri. Dördüncü kısım, Musiki ilmi: Raks, naz ve şive ilimleri. Amelî ilimler: Bunlar da ikiye ayrılır. Birincisi: Fıkıh, feraiz, şurût ve sicillât, marifetu's-sâât, terekeyi taksimi bilme, meviza, dualar ve evrâd, âsâr ilimleri. İkincisi: İhtisâb, vazgeçilemez şeyleri elde etme keyfiyeti, askeri düzenleme keyfiyeti, milâha, harp aletleri ilimleri. İkinci Nevi: Hikmet-i ameliyye: Ahlak, tedbir-i menzil ve siyâset ilimleri. Bunlarla kitap tamamlanmış olup anılan ilimler bildiğiniz gibi 165 tanedir. Corcî Zeydan'ın **Târihu âdâbi'l-luğatî'l-Arabiyye** adlı eserinde (III, 316) bu kitaptaki ilimlerin sayısının 300 olduğu belirtilir[62]. Corcî Zeydan bu bilgiyi ikinci cilt 316. sayfada yine verir[63]. Bu esere bakınız. O, Taşköprizâde ile oğlunun kitaplarını karıştırmış olmalıdır. **Keşfuzzunûn'** da müellif **Miftâhu's-saâde'**yi[64] zikrettikten sonra şöyle der: Sonra oğlu Kemaleddin Mehmed (ö. 1032/1623) birçok ilaveyle bir cilt halinde tercüme etmiş olup ilimlerin sayısını 500 fenne ulaştırmıştır[65]. Corcî Zeydan'ın adıgeçen **Târih'**inde bu zeylden heberdar olmayışı tuhaftır. Muhtemelen asıl eserle fer'inin (zeyli, tercümesi) her ikisi de **Miftâhu's-saâde**[66] adıyla tanınmış olup bazan asıl esere işaret edip fer'i kastediyorlar, bazan da aksini yapıyorlardır[67]. Bu yüzdendir ki **Keşfuzzunûn** müellifinin ilimlerin taksimi faslında Taşköprizâde'nin eserindeki ilimlerin listesini verdiğini ve sayısını 305'e ulaştırdığını gördüm[68]. O bununla mezkur zeyli veya başkasını kastetmiş olmalıdır. Bu zeyli 1331 (1913) yılında Merakeş'te gördüm, hacmi bendeki nüshanın bir katı fazla idi. Bazı ilanlarda gördüğüme göre yakın zamanlarda Hindistan'da basılmıştır. Doğrusunu en iyi Allah bilir. Baba ile oğula ait eserleri birbirinden ayıranlardan biri de **el-Mevâhibü'l-fethiyye fî ulûmi'l-luğati'l-Arabiyye** adlı eserinde Şeyh Hamza Fethullah el-Mısrî'dir. Hamza Fethullah, Taşköprizâde diye meşhur Ahmed b. Mustafa'nın 150 fenni topladığı **Mıftâhu's-saâde** adlı eseri olduğu-

62. Corcî Zeydan, III, 332.
63. Corcî Zeydan, II, 540
64. Metinde **Miftâhu'l-ulûm** şeklinde geçmiştir.
65. **Keşfuzzunûn,** II, 1762.
66. Metinde **Miftâhu'l-ulûm** şeklinde geçmiştir.
67. Durum gerçekte böyle olmayıp İsamüddin Ahmed Efendi'nin eseri **Miftâhu's-saâde,** oğlu Kemaleddin Mehmed tarafından yapılan tercümesi ise **Mevzûâtü'l-ulûm** adını taşımaktadır.
68. **Keşfuzzunûn,** I, 14-17. Mehmed Efendi de **Mevzûâtü'l-ulûm'**da (I, 16) babasının üçyüzden fazla ilim adı saydığını söyler.

nu ve oğlu Kemaleddin Mehmed'in buna ilavede bulunarak fennlerin sayısını 500'e ulaştırdığını zikreder (I, 22). Yine bu eserde müellif "ilimlerin en güzel taksimi Taşköprizâde'nin **Miftâhu's-saâde**'de yaptığıdır" der ve onun nazarî ilimlerden 305 tane saydığını, tefsirin dalları olarak Suyûtî'nin **el-İtkân**'da kaydettiği türleri zikretmesinde olduğu gibi bu konuda bir artırma (mübalağa) temayülü bulunduğunu belirterek itirazda bulunur. Kendisine şu cevap verilir: Eserleri tenkid etmek, onları telife, sağlam ve düzenli kılmaya nisbetle daha kolaydır. Nitekim bu durum büyük yapılarda da müşahede edilir; bir taşını bir taş üzerine koymaya gücü yetmeyen her kıt akıllı, onu yapanı tutup tenkit eder. Daha sonra **Keşfuzzunun**'da (s. 571) Taşköprizâde'nin oğlu Kemaleddin Mehmed'in, babasına ait **Miftâhu's-saâde**'yi bazı ilave ve tasarruflarla büyük bir cilt halinde Türkçe'ye tercüme ettiğini ve 1032 yılında vefat ettiğini gördüm[69]. Ona bakınız. Doğrusunu en iyi Allah bilir.

Keşfuzzunûn müellifi, Muhammed Emin b. Sadeddin eş-Şirvânî'nin (ö. 1036/ 1626) Osmanlı sultanı Ahmed için bir kitap yazdığını ve onda akli ve nakli ilimlerden elli üç ilmi ele alarak eserini **el-Fevâidü'l-hakâniyye el-Ahmedhâniyye** diye adlandırdığını zikrederek şu bilgiyi verir: Eseri, sultanın ordusunun düzeni gibi bir mukaddime, *meymene* (sağ taraf), *meysere* (sol taraf), *kalb* (orta mevki) ve *sâke* (arka taraf) şeklinde düzenledi. Mukaddime ilmin mahiyeti ve taksimine dairdir. Kalbde şerî ilimler, meymenede edebi ilimler, meyserede sayıları 30'u bulan akli ilimler, sâkede de hükümdarların âdâbı ilmi ele alınmıştır. Bu sayıyla sınırlı kalması, ebced hesabına göre Ahmed adının tekabül ettiği sayıya denk düşmesi sebebiyledir[70].

Taşköprizâde'den sonra Abdülkâdir et-Taberî el-Mekkî **Uyûnu'l-mesâil min a'yâni'r-resâil** adlı eserini telif ederek onda 40 ilmi topladı. Fakat matbu nüshasındaki ilim sayısı bundan azdır[71]. Bundan sonra Mustafa Hacı Halife (ö. 1067/ 1657) **Keşfuzzunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-funûn** adlı eserini yazdı. Bu eser Taşköprizâde'nin büyük ve küçük **Miftâh**'larında[72] zikrettiği ilim dalları ile bu konularda yazılan kitapları kap-

69. **Keşfuzzunûn,** II, 1906.
70. **Keşfuzzunûn,** II, 1906. Metindeki düşüklük ve hatalar için aslıyla karşılaştırınız. Şirvânî için de bkz. Muhibbî, **Hulâsatü'l-eser,** III, 475-476; Kehhâle, IX, 73-74; **GAL,** II, 603, **Suppl.,** II, 673.
71. Taberî'nin (ö. 1033/ 1624) bu eseri basılmıştır (Kahire 1316). bkz. Muhibbi, II, 457-464; **Suppl.,** II, 509.
72. Kettânî'nin küçük **Miftâh**'tan neyi kastettiği anlaşılmamaktadır. Katip Çelebi'nin faydalan-

samaktadır. **Keşfuzzunûn** iki cilt olup kendisiyle birlikte basılan zeyilleri vardır. Fakat eseri basanlar asıl kitapla zeylini birbirinden ayırmadıklarından eseri mütala eden veya ondan nakilde bulunanı tereddütte bırakmaktadırlar. Bunun da sebebi musahhihler ile eseri basanların bilgisizliğidir. Odan sonra Ebû Ali Hasan b. Mesud el-Yûsî el-Mağribî (ö. 1101/1690) **el-Kânûn'u**[73] yazdı. Yûsî, orta büyüklükte bir ciltten ibaret olan bu eserde ilim, âlim ve ilim öğrenen kimseyle ilgili hükümleri ele almış olup üç bâbdan meydana gelmiştir. Müellif birinci bâbın onuncu faslında ilmin tarifini yapar ve ilimlerin taksiminden bahseder. İlimlerin kısaca eski ve yeni, felsefi ve İslamî şeklinde taksim edildiğini ve bunun daha sağlam olduğunu belirtir, sonra ilimleri ele alarak onları uygun gördüğü şekilde, yani felsefî ve İslamî olarak ikiye ayırır. Önce felsefî olanları, sonra da İslamî olanları ele alır. Bu gerçekten faydalı bir kitap olup birçok konuları ve değerli bilgileri içermektedir. Onun çağdaşlarından Ebû Zeyd Abdurrahman b. Abdülkâdir el-Fâsî (ö. 1096/ 1685) de **Kitâbu'l-Uknûm fi mebâdiü'l-ulûm** adlı eserini yazdı. Recez tarzında manzum bir eser olup yaklaşık 17.000 beyitten oluşmaktadır[74]. Kâdirî'nin **Neşrü'l-mesânî** adlı eserinde müellifinin biyografisinde bu eserin 150 veya daha fazla ilmi kapsadığı belirtilir[75]. İfrânî'nin **Safve'sinde**[76] ise 300'den fazla ilmi kapsadığı fakat tamamlanmadığı belirtilir.

İşte **el-Uknûm**'daki ilim dalları ve her dalın ihtiva ettiği beyit sayısı: İlmü'l-akâid / 29, ilmü't-tefsir / 107, ilmu ıstılâhi'l-hadis / 49, ilmu usûli'l-fıkıh / 52, ilmu fıkhı'l-ferâiz / 30, ilmü'n-nahv / 56, ilmü't-tasrif / 44, ilmü'l-hat/26, ilmü'l-meânî / 73, ilmü'l-beyân / 31, ilmü'l-bedî / 52, ilmü't-teşrîh / 36, ilmü't-tıb / 124, ilmü't-tasavvuf / 50, ilmü'l-kelâm / 62, ilmü'l-kırâat / 303, ilmü's-siyer / 196, ilmü'l-cedel / 118, ilmü'l-ferâiz / 98, ilmü'l-cümel / 46, ilmü'r-resm / 112, ilmü'z-zabt / 45, ilmü'l-arûz / 78, ilmü'l-kavâfî / 24, ilmü'l-edeb / 245, ilmü'l-cirâhât / 116, ilmü'l-ilâc / 146, ilmu âdâbi'd-din / 151, ilmü'l-mantık / 61, ilmü't-tecvid / 132, il-

dığı eserler arasında Taşköprizâde'nin **Miftâhu's-saâde**'si ile **Nevâdirû'l-ahbâr fi menâkibi'l-ahyâr** adlı eserleri olduğu bilinmektedir (bkz. **Keşfuzzunûn,** Türkçe mukaddime, I, 9). Kettânî'nin bununla **Miftâhu's-saâde**'nin muhtasarı **Medînetü'l-ulûm'u** kastetmiş olması da muhtemeldir.

73. **el-Kânûn alâ ahkâmi'l-ilm ve ahkâmi'l-âlim ve ahkâmi'l-müteallim** (Fas 1310, 1315). bkz. **Fihrisü'l-fehâris,** II, 1154-1161; **GAL,** II, 605, **Suppl.**, II, 675-76; Serkis, II, 1958-59.
74. **Fihrisü'l-fehâris,** II, 735-36; **Suppl.,** II, 694-95; Kehhâle, V, 145.
75. **Neşrü'l-mesânî,** II, 325.
76. **Safvetu men inteşer min ahbâri sulehâi'l-karni'l-hâdi aşer (Suppl.,** II, 681-82).

mü'ş-şemâil / 89, ilmü'l-hilâfiyât / 80, ilmü'l-ferâiz bi'l-küsûr / 36, ilmu san'ati'l-i'râb / 94, ilmü'l-luğa / 171, ilmü'l-kitâbe/55, ilmu mizâni'ş-şi'r / 77, ilmu'l-mûsikâ/ 72, ilmü'l-baytara / 115, ilmu tıbbi'l-hayevân/74, ilmü'l-ezkâri'n-nebeviyye/59, ilmü'l-mükevvenât /174, ilmü'l-vakf ve'l-ibtidâ/120, ilmü'l-hadis/113, ilmü's-safsata/121, ilmü'l-hisâb/118, ilmu usûli'n-nahv/235, ilmu nezâiri'n-nahv/67, ilmu esrâri'r-resm/155, ilmu kitâbeti'ş-şi'r/33, ilmu usûli'l-luğa/51, ilmu kânûni'l-luğa/84, ilmü'l-bayzara/69, ilmu tıbbi't-tayr/86, ilmü't-terbiyye bi'l-ıstılâh/44, ilmü'l-felsefe/121, ilmu âdâbi'l-kırâe/81, ilmü't-târih/178, ilmü'l-fıkıh/474, ilmü'l-aded/129, ilmü'l-cebr ve'l-mukâbele/170, ilmü't-teksîr/50, ilmü'l-aritmâtîkî/138, ilmü'l-hendese/148, ilmü'l-cuğrafiyâ/159, ilmü'l-ihtilâc/80, ilmü'l-firâse/79, ilmü's-siyâset/72, ilmü'r-riyâset/180, ilmü'l-ilâhiyyât/151, ilmü'l-aşr/87, ilmü'l-ahkâm/445, ilmü'l-kazâ/151, ilmü'l-fütyâ/48, ilmü't-ta'bir/88, ilmü'l-usturlâb/58, ilmü'r-rub'u'l-mücîb/81, ilmü's-safîhati'z-zerkâliyye/69, ilmü's-safîhati'-şikâriyye/63, ilmü'r-rub'i'l-mukantar/117, ilmü'l-usturlâbi'l-cenûbî/32, ilmü's-simyâ/289, ilmü'l-hikme/113, ilmü'l-kimyâ/ 170, ilmü't-tabiiyyât/190, ilmü'l-âdiyât/118, ilmu hatti'r-reml/240, ilmü'l-ketf/81, ilmü'l-evfâk/84, ilmü'l-vesâik/47, ilmu farzi'n-nefekât/480, ilmü'l-burhân/29, ilmü'l-hisbe/533, ilmü'n-nazâre/70, ilmü nazari'l-mevâris/64, ilmü'l-hey'e/344, ilmü'l-felek/147, ilmü'l-Mecistî/31, ilmü'l-cumetrîkâ/24, ilmü'l-kelâmi'l-irfânî/ 142, ilmu esrâri'd-dîn/104, ilmü'ş-şehâde/172, ilmü'n-nevâmîs/176, ilmü'l-menâzir/56, ilmü'l-ensâb/361, ilmü'l-misâha/26, ilmü't-tevkît/59, ilmü'l-irsâd/43, ilmü't-ta'dîl/54, ilmu ahkâmi'n-nücûm/62, ilmu ensâbi'ş-şurefâ/65, ilmü'l-aşr/18, ilmü'l-cemi'l-kebir/17, ilmu cem'i'l-cem/19, ilmu's-seb'i's-sağir/16, ilmu usuli'd-din/26, ilmü'l-akâidi'l-hâtimiyye/32, ilmü'l-usûli'l-vasatî/37, ilmü'l-hey'eti'l-hâtimiyye/5, ilmü'l-müvellidât/78, ilmü'd-düvel/20, ilmu arûzi'l-müvelledîn/18, ilmü't-tevkîti'l-me'sûr/44, ilmü'r-rivâye/27, ilmü't-tıbbi'n-nebevi/39, ilmü'l-fıkhi'ş-şâfiî/527, ilmü'l-fıkh/264, ilmü'l-fıkhi'l-hanbelî/426, ilmü'l-hey'eti's-seniyye/16, ilmü'n-nücûm/17, ilmü't-tılsımât/19, ilmü'l-garâse/16, ilmü'l-esmâ/19, ilmü'l-ezyâc/15, ilmü'l-filâha/14, ilmu filâhati'n-nahl/15, ilmu filâhati'd-decâc/16, ilmu filâhati'l-hammâm/15, ilmu filâhati'l-ivvez ve'l-berek/140, ilmü'l-hurûf/16, ilmü'd-dîma/15, ilmü'l-kehâne/29, ilmu mîzâni'l-mâ/16, ilmü'l-emsâl/17, ilmü'l-kıyâfe/15, ilmü'l-işâre/16, ilmu esrâri'l-halîka/18, ilmu teşrîhi't-tayr/7, ilmu teşrîhi'd-devâbb/20, ilmu firâseti'l-hayevân/15, ilmu ahkâmil-ehille/21, ilmu âli düşmân/20, ilmü'l-

mesâmitât/7, ilmu tıbbi'n-nebât/17, ilmu esrâri'l-hurûf/33, ilmü'l-istihdâmât/38, ilmü't-tıbb bi'l-elhân/8, ilmu mesâhati'l-arz/15, ilmu i'râbi'l-mu'cem/8, ilmu hisâbi't-taht ve'l-mil/21, ilmu ukûdi'l-ebniye/1, ilmü'l-mutâbaka/10, ilmü'l-muvâzenât/9, ilmü'l-muâmelâti's-sekkiyye/22, ilmü'l-muâmelâti't-tıbbiyye/17, ilmü'l-muhârecât/17, ilmu esrâri'l-aded/16, ilmü'l-iktibâsât/6, ilmü's-siyâseti'l-akliyye/4, ilmu tedbîri't-tabîa/38, ilmu arzi'l-hakîka/1, ilmü'r-riyâza/1, ilmu suveri'l-meânî/1, ilmu ihtilâfi's-suver/1, ilmu esrâri't-tabîa/1, ilmü't-târihi'n-nücûmî/6, ilmü'l-isti'dâdât/37, ilmü'z-zecr/18, ilmü't-tefâül/17, ilmü'l-vefeyât/8, ilmü'l-münâsebât/15, ilmü'l-benkemât/1, ilmü's-sireti'n-nücûmiyye/1, ilmü'l-mâddiyât/1, ilmu hey'eti'l-arz/1, ilmü't-tedrîs/8, ilmü'l-firâseti'r-rûhâniyye/4 ilmü't-te'lîf/6, ilmu hendeseti'l-eşcâr/18, ilmü't-tevârîhi'l-Kur'aniyye/19, ilmu hendeseti'l-mahrûtât/1, ilmü't-teşkîk/1, ilmü't-tavâiyye/5, ilmü't-tefâvüt/1, ilmü's-siyaseti'ş-Şer'iyye/5, ilmu a'mâri'l-akâkir/74, ilmu ibdâli'l-akâkir/79, ilmu kuva'l-akâkir/11, ilmü'l-akrabâzîn/14, ilmü'ş-şa'veze/14, ilmu nevrîk/17, ilmü'ş-şetâre/178, ilmü'ş-şem'ane/15, ilmü'n-necâme/39, ilmu usûli't-tıbb/17, ilmü'l-misâha bi'l-usturlâb/16, ilmü't-ta'bir mine'l-felek/13, ilmü'l-misâha bir'r-rub/15, ilmü't-tıbb mine'l-hurûf/18, ilmü'l-misâhati'l-felekiyye/17, ilmü'l-hey'eti't-tevkitiyye/23, ilmu istinbâti'l-miyâh/27, ilmü'd-darûriyyât/17, ilmü'l-istihdâr/20, ilmü'l-misâha bi'l-hat'eyn/7,[77] ilmü'l-misâha bi'l-cebr/7, ilmü't-tıbb bi'l-hayl/17, ilmü'l-hey'eti'r-rîhiyye/4, ilmu hisâbi'l-cümle/20, ilmü hisâbi't-ta'dîl/19, ilmü'l-istinzâlât/38, ilmü'l-ciliyyân/18, ilmu hisâbi'l-âm/53, ilmü'r-rûhâniyyât/32, ilmü'l-imtizâcât/20, ilmü'l-ihtibârât/18, ilmu hisâbi'l-hat'eyn/8, ilmü'l-cedvel/18, ilmu hisâbi'r-rub/16, ilmü'l-irâfe/18, ilmü'l-ihtibârâti's-seniyye/7, ilmü'l-münâzara/36, ilmu tezâddi'n-nebât/1, ilmü'l-hatti'l-munsif/1[78], ilmu tıbbi'l-hat/10, ilmü'l-hatti'l-mecrûr/1, ilmü't-takvîmât/17, ilmü'l-ihtiyârâti't-tıbbiyye/43, ilmü't-tıbbi'n-nücûmî/17, ilmu vaz'i'l-usturlâb/14, ilmu tahtîtu'r-ruhâm/14, ilmü'l-atrîmûnâ/16, ilmu filâhati'd-devâbb/18, ilmü'l-hankatarât/18, ilmu yedâkubâ/18, ilmü'z-zeyrece/19, ilmü's-sercaa/17, ilmü's-sihr/19, ilmu merâkizi'l-eskâl/1, ilmü'l-merâya'l-muhrika/1, ilmu cerri'l-eskâl/1, ilmü'l-Mecisti'l-hâtimiyye/1, ilmü'z-zecr/38, ilmu mizâni'l-melhûn/8, ilmü'l-vecheteyn/1, ilmü'l-irtibâtât/1, ilmu tedbîri'l-men-

77. krş. **Miftâhu's-saâde,** I, 392. Metinde "hitâbeyn" şeklinde geçmiştir.
78. Bu ifadenin hattü'l-Mushaf (**Miftâh,** I, 93) veya el-hattü'l-mansûb (bkz. **EI,** IV, 1119) olması da muhtemeldir.

zil/1, ilmü'l-ahbâr/56, ilmu ahbâri'l-mükâşefe/10, ilmu resmi'r-ruhâm/20, ilmü'l-merâi/71, ilmü'l-furûsiyye/19, ilmu tezbîri'l-eşcâr/18, ilmü'z-zirâa/19, ilmu vaz'i'l-cedvel/17, ilmü't-tedâhul/1, ilmu analûtikâ/1, ilmu tûrîka/1, ilmü'l-firâseti'n-nebeviyye/1, ilmu hiyeli'ş-şerîa/1, ilmu firâseti'l-miskî/1, ilmü'l-mütekâbilât/1, ilmü'l-ihtiyârâti't-tecribiyye/18, ilmü't-tevessüm/8, ilmü'l-ahlâk/11, ilmü'r-raky/1, ilmü'l-muhammesi'l-hâli/27. Böylece bu eserdeki ilim dallarının toplamı 278, önsözdeki 62 beyit eklenince beyit sayısı da 17.383 olmaktadır.

Allâme Şeyh Ali el-Mevsılî de **Tevâliu'n-nücûm fi müfâhareti'l-ulûm** adlı eseri yazmış olup 73 ilim arasındaki üstünlük konusunu ele almıştır[79]. Ondan sonra Fas kadısı Şeyh Tâlib b. Hamdûn b. el-Hâc (ö. 1274/1857) geldi ve **el-Ezharü't-tayyibetü'n-neşr fîmâ yeteallak bi-ba'zi'l-ulûm mine'l-mebâdi'l-aşr** adlı eserini yazdı. Çok faydalı bir kitap olup Fas'ta basılmıştır[80]. Daha sonra Mısır ulemasının eşsiz şahsiyetlerinden Şeyh Abdülhâdi el-Ebyârî (ö. 1306/1888) **Suûdu'l-metâli** adlı eserini kaleme aldı ve iki ciltte şerhetti. Mısır'da basılan bu eserde 40 dolayında ilmi toplamıştır. Son derece faydalı olan bu eserde dilediği konuları etraflı ve güzel bir şekilde işlemiştir.[81]. Sonra Muhammed Ferid Vecdî **Dâiretü'l-maârif**'ini yazdı. Müteaddit ciltlerden oluşan eser defalarca basılmıştır[82]. Yine Ferid Vecdî'nin **Kenzü'l-ulûm ve'l-luğa**[83] adlı eseri vardır. Bu iki eser, çağımızda kaleme alınan ve tertip, bölümlere ayırma ve kolaylık güzelliği ile çağın ruhuna uygun ve özlü bir ifade ile bilgilere ulaşmayı sağlayan kitapların en faydalılarındandır. Allah onları hayırla mükâfatlandırsın. Amin.

79. Bu zat İbnü'l-Mahallî diye bilinen Muhammed b. Ahmed b. Ali el-Mevsilî (ö. 890/1485) olacaktır (bkz. **ed-Dav'u'l-lâmi'**, VII, 16-17; **İzâhu'l-meknûn,** II, 88).
80. **Fihrisü'l-fehâris,** I, 465-466; Abbas b. İbrahim, **el-İ'lâm,** VI, 306-308. Brockelmann bu eseri **el-Medhal** müellifi İbnü'l-Hâc el-Abderî'nin eserleri içinde göstermiştir (**Suppl,** II, 95).
81. Eserin tam adı **Suûdu'l-metâli li-suûdi'l-mutâli** olup müellifin vefat tarihi de 1305 (1887) olarak geçmektedir. (**Suppl.,** II, 74; Kehhâle, VI, 203).
82. On cilt halinde basılmıştır. (Kahire 1910-1918, 1923). bkz. Serkis, II. 1451; **Suppl,** III, 325.
83. Bu eser de matbudur (Kahire 1333-34). bkz. **Suppl.,** III, 325.

SÜNNETİN KUR'AN-I KERİM'E DAYANDIĞI, SAHİH HADİSİN LAFZININ VEYA LAFZININ BİR KISMININ VEYAHUT MANASININ KUR'AN'DA BULUNDUĞU

Said b. Cübeyr şöyle der: Bana Resûlullah'tan hiçbir hadis ulaşmadı ki onu onaylayan bilgiyi Kur'an'da bulamayayım.[84] İbn Mesud şöyle der: "Size bir hadis naklettiğimde onun Kur'an'daki onayını da haber veririm". Bunu İbn Ebî Hâtim tahric eder. İbn Berrecân[85] şöyle der: "Allah Resûlü birşey söylememiştir ki Kur'an'da bulunmasın veya Kur'an'da onun aslı (temeli, özü) yakın veya uzak bir şekilde mevcut olmasın. Onu anlayan anlar, görmeyen de görmez. Resûlullah'ın hükmettiği ve karara bağladı herşeyde durum böyledir. Talip kimse bunu gayret ve ictihadı, anlayışının miktarı ölçüsünde kavrar".

Ebû'l-Abbas el-Makkarî **Ezhâru'r-riyâz**'da, Ebû Zeyd Abdurrahman b. el-Kasîr el-Gırnâtî'nin, hocası Kadı Iyâz'ın **eş-Şifâ**'da kaydettiği Hz. Peygamber'in *"O (Kur'an) haktır, şaka değildir"*[86] sözüyle ilgili olarak **eş-Şifa**'nın kenarına kendi elyazısı ile yazdığı şu bilgiyi nakleder: Abdurrahman şöyle der: Derin bilgi sahibi âlimlerden ulaştıklarımızdan biri şöyle dedi: Sahih hadisin lafzını veya lafzının bir kısmını veyahut manasını Kur'an'da arayın, bulursunuz. Anılan söz de bu kabildendir. Hadiste geçen *"O haktır, şaka değildir"* sözü de Allah Teâlâ'nın *"O (Kur'an) muhakkak (hak ile bâtılı) ayırdedici bir sözdür. O şaka değildir"*(Târık 86/13-14) kelamı ile irtibatlıdır. İmam İbn Merzûk, hocalarından birinin çoğu zaman hadislerin mazmununu ayetlerden çıkardığını belirterek *"Sabır ilk çarpış sırasında gerekir"*[87] hadisini zikrederken şöyle dediğini kaydeder: Bu hadisin Kur'an-ı Kerim'deki benzeri *"...sıkıntı, hastalık ve savaş zamanında sabredenler"* (Bakara 2/177) ayetidir. İbn Merzûk'un anlam olarak kaydedilen sözü burada sona erdi. Derim (Makkarî): Arkadaşımız ve çağdaşımız, salih ve bereket sahibi fakih, allâme, ârif sûfi Sidî Abdurrahman el-Fâsî de (Allah onu korusun) bu yolu izlemiş olup yanında Hz. Fâtıma'nın Resûlullah'tan (sav) bir hizmetçi istediği ve Resûlullah'ın da onunla Hz. Ali'ye *"Bu sizin için bir hizmetçiden daha hayırlıdır"*[88] buyurduğuna dair hadis okunduğunda şöyle demiştir: Bunu onaylayan âyet şudur: *"Baki kala-*

84. Bu konuda ayrıca bkz. **İ'lâmü'l-muvakkiîn,** II, 313.
85. Metinde bu isim burada ve ileride İbn Burhân şeklinde geçmiştir.
86. bkz. Hafâcî, **Nesîmü'r-riyâz,** II, 533.
87. Buhârî, Cenâiz 32, 43, Ahkâm 11; Müslim, Cenâiz 14-15.
88. Buhârî, Nefekât 7; Müslim, Zikr 63-81.

cak olan salih ameller ise Rabbinin katında sevapça daha hayırlıdır" (Kehf 18/46)[89].

Anne tarafından dedemin dedesi Ebû'l-Feyz Hamdûn İbnü'l-Hâc'ın **Nefhatü'l-miski'd-dârî** adlı eserinde[90], İbn Hacer'in **Mukaddime'**sine yaptığı manzumesindeki

> Allah'ın Kitabı sanki sündüsten bir dokuma
> Ve Resûlullah'ın sözü desenli nakış
> .....

sözüyle ilgili olarak, bunun şerhi üzerinde elyazısıyla kendisinin **Sahih-i Buhârî'**yi okuttuğunu ve her bâbda o bâbın Kur'an'daki mesnedini yazdığını kaydeder. Onun oğlu ve Fas'ta güçlü muhakkık âlimlerin sonuncusu Ebû Abdullah Muhammed Tâlib b. Hamdûn İbnü'l-Hâc adı geçen babasının biyoğrafisine dair kaleme aldığı **Riyâzü'l-verd'**de[91] şöyle der: O çoğu zaman **Sahih-i Buhârî'**nin hadislerinin muhtevasını âyetle açıklar ve her konu başlığında onun Kur'an'dan dayandığı âyeti belirtirdi. Bu, ilimlerde derinleşmiş âlimlerin metodudur.

Daha önce Suyûtî'den nakledildiği üzere İbn Berrecân[92] -ki 530'dan (1136) sonra Merâkeş'te vefat etmiş olup Ebû'r-Ricâl diye de tanınan ârif imam Ebû'l-Hakem Abdüsselam b. Abdurrahman b. Berrecân'dır[93] -Kur'an-ı Kerim'de hadisleri destekleyen âyetlerle ilgili bir eser kaleme almıştır. Derim: İbn Berrecân'ın bu eseri **Sahih-i Müslim'**in hadisleriyle ilgilidir. Endülüs hattıyla yazılmış bir nüshası bende bulunan ve yazarının kim olduğunu tesbit edemediğim İbn Beşkuvâl'ın **Sıla'**sına ait bir zeylde bu eserin adını da öğrendim. İbn Berrecân'ın biyoğrafisinde müellifin verdiği bilgi şudur: O, Müslim b. Haccâc'ın **Sahih'**indeki hadisleri Allah'ın kitabından istihracı hedeflediği **Kitabü'l-İrşâd'**ı yazdı. Bir hadisi bazan bir ayetin nassından, bazan mefhumundan, bazan işaretinden, birbirine uygun veya zıt düşen iki ayetten veya birçok ayetten v.s. sana gösterir. Öyle ki işaret edilen gayeyle kaleme aldığı eserinin muhtevasıyla ilgili olarak şöyle der: Allah Teala'nın Peygamberi

89. Makkarî, **Ezhâru'r-riyâz,** IV, 318-319.
90. **GAS,** I, 130; Abbas b. İbrahim, **el-İ'lâm,** III, 117-130. İbn Hacer'in **Mukaddime'**sini nazmederek **Nefhatü'l-miski'd-dârî** adıyla ayrıca şerhetmiştir.
91. **Fihrisü'l-fehâris,** I, 465.
92. Metinde İbn Burhân şeklinde geçmiştir.
93. İbn Berrecân (ö. 536/1141) için bkz. Zehebi, **A'lâmu'n-nübelâ,** XX 72-74; Suyûtî, **Tabakâtü'l-müfessirin,** s. 68; **Miftâhu's-Saâde,** II, 111-112, 537; **GAL,** I, 559, **Suppl.,** I, 775-776.

hakkında buyurduğu *"O, hevâdan konuşmaz"* (Necm 53/3) sözünün manasını göstereceğim.

Bu kitap, müslümanların telif ettiği en nefis ve en enteresan eserlerden biri olup benim nazarımda Huzâî'nin kitabından sonra gelir. Eğer elde edebilseydim sevinirdim.

ALLAH RESÛLÜ'NDEN NAKLEDİLEN HADİSLERİN SAYISI

Hz. Peygamber'den rivayet edilen hadislerin sayısını tam olarak vermenin mümkün olmadığı açıktır. Nitekim ashabın sayısı da ancak yaklaşık olarak verilebilmektedir. Çünkü ilk hicrî yüzyılda insanlar tam anlamıyla onların sayısını tedvinle meşgul olmadılar. Ahsabın sayısını tam olarak tesbit nasıl mümkün olabilir ki **Sahih-i Buhârî**'de Ka'b b. Mâlik'in Tebük Gazvesi'ne gidemeyişi kıssasında şöyle dediği zikredilir: "Resûlullah'la birlikte bulunan müslümanların sayısı çok olup onları tamamen toplayan bir kitap -ki bununla divânı kastediyor-mevcut değildir"[94]. Irâkî'nin **Elfiyye**'sinde şöyle denir:

Tam olarak sayılamaz onlar, çıktı
Yetmiş bini Tebük seferine, katıldı
Hacca kırk bini ve Allah Resûlü vefat ettiğinde
Bu iki sayının toplamı ve artı dört bin ashabı vardı[95].

Bununla birlikte ashapla ilgili olarak yazılan eserlerde toplam sayıları on bini bulmamaktadır. Bunun da sebebi insanların ilk yüzyılda ashabın sayısı ve kaydedilmeleri konusunda eser yazmakla ilgilenmemeleridir. Fakat imamların belledikleri miktardan hareketle hadislerin sayısını yaklaşık olarak çıkarmak mümkündür. Hâfız İbn Nâsiriddin ed-Dımaşkî'nin **Şerhu Bediiyyeti'l-beyân**'ında şu bilgi verilir: Mütekaddimin muhaddislerin belledikleri hadis sayısına gelince, Ebubekir b. Abdullah b. Ebi Şeybe'nin belirtiğine göre yirmi bin hadisi imlâ yoluyla yazmayan kimse hadis sahasında yetkili ve mahir kimse (sâhibu hadis) sayılmazdı[96].

---

94. Buhârî, Meğâzi 79; Müslim, Tevbe 53; **Fethu'l-Bârî,** XVI, 242. Metinde "müslümanlar" kelimesi yerine "ashab" kelimesi geçmekte olup Kettânî bu rivayeti doğrudan Buhârî'den değil, sözkonusu kelimenin "ashab" şeklinde kaydedildiği **Elfiyye**'den (s. 353) almıştır.

95. **Elfiyyetü'l-hadis,** s. 352-353. Metindeki hatalar için aslına bakılmalıdır. Ashabın sayısı için ayrıca bkz. Zebîdi, **İthâfu's-sâde,** I, 187-188.

96. bkz. **Tedribü'r-râvî,** s. 11.

İmam Ebû Tâlib el-Mekkî'nin **Kûtü'l-kulûb**'unda (I, 147) şu bilgi verilir: İmam Ahmed b. Hanbel'e "kişi yüz bin hadis yazınca fetvâ verebilir mi?" diye soruldu, o "hayır" dedi. "Ya ikiyüz bin hadis?" diye soruldu, yine "hayır" karşılığını verdi. "Ya üçyüzbin hadis?" denildi, "umarım" diye karşılık verdi[97]. Suyûtî'nin **Simâru müşteha'l-ukûl fi münteha'n-nukûl** adlı eserinde de şu bilgi verilir: "Ebû Zur'a bir milyon hadis bellemişti. Buhârî bunun onda biri olarak yüz bin hadis hıfzetmişti. Bu sayının tümü İmam Ahmed b. Hanbel'in belledi̇klerinden bir bölümdür."

Gıdâü'l-elbâb'da kaydedildiği üzere Abdülvehhâb el-Verrâk şöyle der: "Ahmed b. Hanbel gibisini görmedim." Kendisine "diğer gördüğün kimselerden üstün olarak onun ilim ve faziletinden gördüğün nedir?" diye sordular, şu karşılığı verdi: "Bir adam ki kendisine altmış bin mesele soruldu, hepsine de "bize haber verdi, bize anlattı, rivayet ettik" şeklinde cevap verdi". İmam Sarsarî[98] de **Lâmiyye**'sinde şu sözüyle buna işarette bulunur:

Bir milyon müsned hadis belledi
Nakleden bir kalple ezberleyip tesbit etti
Verdi cevap altmış bin meseleye
"Bize haber verdi" ile, değil sayfalardan nakille.

Seffârînî **Şerhu Manzûmeti'l-âdâb**'da (II, 359) şöyle der: Dünyada hiçbir imamın bunu yaptığı bilinmemektedir. Seffârinî, c. II, s. 369'da da İbnü'l-Cevzî'nin **Saydu'l-hâtır**'ından şu bilgiyi nakleder: "İmam Ahmed **Müsned**'i derlemek için dünyayı iki defa dolaştı [99]. Bir başka yerde "Ahmed b. Hanbel'in **Müsned**'i mükerrerler dışında otuz bin hadisi, **Tefsir**'i ise yüzyirmi bin hadisi ihtiva eder[100]", bir diğer yerde de şöyle der: Aralarında İbn Hacer el-Askalânî'nin de bulunduğu hafızlardan birçoğu şöyle demişlerdir:

"İmam Ahmed b. Hanbel'den başka hiçbir kimse Allah Resûlü'nün sünnetini tam bellemiş (ihata etmiş) değildir." Seffârînî şöyle der: Bu, onun kendisiyle bu ümmetin diğer insanlarından, imamların geçenleri ve geleceklerinden üstünlüğe sahip olduğu övünmeğe değer bir husustur (I, 258).

97. **Kûtü'l-kulûb,** I, 147.
98. bkz. **Suppl.,** I, 443.
99. **Saydu'l-hâtır,** s. 246. **"Hâtır"** kelimesi metinde **"Havâtır"** şeklinde geçmiştir. İbnü'l-Cevzî devamla **Müsned'**in onbini mükerrer olmak üzere kırk bin hadis ihtiva ettiğini belirtir.
100. İbn Ebî Ya'la ve Zehebî'nin yüzyirmi bin hadis ihtiva ettiğini kaydettikleri bu tefsirin bugüne ulaşıp ulaşmadığı bilinmemektedir. (bkz. M. Yaşar Kandemir, "Ahmed b. Hanbel", **DİA,** II, 79).

Derim: Bu bilgiye ve bütün sünneti ihata eden kimsenin lakabı olan hâkim vasfına sahip kimsenin mevcut olmadığı ve olamayacağı şeklinde âlimlerin söylediği söze bakın. Hâfız İbn Hacer'in yukarıda anılan sözü nerede kaydettiğine bakmalı. Ancak ondan nakilde bulunan, söylediğinden emindir. **Keşfuzzunûn**'da müellif **Cem'u'l-cevâmi**'den sözederken şöyle der: "Bütün rivayet ve mesmûâta ulaşmanın imkânsızlığı sebebiyle, bütün hadisleri ihata ve istiab iddiasına imkân yoktur" [101]. Hâfız Suyûtî **Tedrîbü'r-râvi**'nin başında (s. 8) şöyle der: Hâfızların belledikleri hadis sayısıyla ilgili olarak söylenen sözlerden bazıları şöyledir: Ahmed b. Hanbel "**Müsned**'i yediyüz elli bin hadisten seçtim" der. Ebû Zur'a er-Râzî de "Ahmed b. Hanbel bir milyon hadis ezberlemişti" demiştir. Kendisine "bunu nereden biliyorsun?" diye sorulduğunda, "onunla müzakerede bulundum, bazı konulardaki hadisler üzerine onunla tartıştım." Yahya b. Main "elimle bir milyon hadis yazdım", Buhârî "Yüz bin sahih hadis, ikiyüz bin de sahih olmayan hadis bellemişimdir", Müslim "bu sahih müsnedi[102] üçyüz bin dinlenmiş hadisten derledim", Ebû Dâvud "Resûlullah'tan (sav) nakledilen beşyüz bin hadis yazdım ve **es-Sünen**'in ihtiva ettiği hadisleri bundan seçtim" ve Hâkim de **el-Medhal**'de şöyle der: Hâfızlardan biri beşyüz bin hadis ezberledi. Ebû Ca'fer er-Râzî'yi şöyle derken duydum: Ebû Abdullah b. Vâre'yi şöyle derken duydum: Ben Nisabur'da Ishak b. İbrahim'in yanındaydım, Irak'lı bir adam şöyle dedi: Ahmed b. Hanbel'i şöyle derken duydum: "Hadislerden yediyüz küsur bini sahihtir, şu genç -Ebû Zur'a'yı kastederek- yediyüz bin hadisi ezberlemiştir." Beyhakî şöyle der: Ahmed b. Hanbel, bununla hadisler, sahabe ve tâbiin sözlerinden sahih olanları kastetmiştir[103].

Derim: Allah Hâfız Beyhakî'ye rahmet etsin. O, Ahmed b. Hanbel'in sözünü açıkladığı bu ifadeyle kalpten gamı ve dinden de en büyük kınamayı giderdi. Şimdilerde fıkıhla ilgilenenlerin birçoğu, Allah'ın dini korumayı tekeffül etmesine rağmen, "bu kadar hadis şimdi nerededir, tedvin edilmedi mi?" demektedirler. Beyhakî açıkladı ki bu büyük rakamlardan maksatları sünneti, ashab ve tâbiinin âsârını kapsayan rivayetlerdir. Yahut da onlar bununla hadisin çeşitli rivayet yollarını kastediyorlar ve her bir yolu bir hadis sayıyorlardı. Bazan hadis bir tane olur da rivayet

101. **Keşfuzzunûn,** I, 597.
102. Bununla kendi **Sahih**'ini kastetmiştir.
103. **Tedribü'r-râvi,** s.12. Metinde Ebû Dâvud'la ilgili cümlenin baş tarafı düştüğü gibi başka hatalar da mevcuttur.

yolları, lafızlarının farklılığı ve onu rivayet edenlerin çokluğu bakımından bir tek hadis yüz hadis sayılır. Çünkü onlar şöyle derlerdi: Biz bir hadisi yirmi yoldan (vecih) yazmazsak onu tanıyamayız.

Hâfız İbnü'l-Cevzî'nin **Saydu'l-hâtır**[104] adlı eserinin 175. faslında şu bilgi verilir: Benimle hadis âlimlerinden biri arasında İmam Ahmed b. Hanbel'in "Resûlullah'tan (sav) yedi yüz bin hadis sahih olarak nakledilmiştir" sözüyle ilgili olarak bir konuşma geçti. Ben ona şöyle dedim: "Ahmed b. Hanbel bununla hadislerin rivayet yollarını (tarik) kastetmiştir". O ise "hayır, metinleri kastetmiştir" dedi. Ben de "bu, tasavvuru uzak bir yorumdur" dedim. Sonra Ebû Abdullah el-Hâkim'in, bu şahsın söylediğini destekler mahiyette bir sözünü gördüm. Şöyle ki o **Kitabü'l-Medhal ila Kitâbi'l-İklîl**'de şöyle der: "Resûlullah'ın hadisleri on bine ulaşmaz, demek nasıl caiz olur? Kendisinden erkek ve kadın dörtbin ashabı rivayette bulunmuştur. Bunlar Mekke'de ve sonra da Medine'de yirmi küsur yıl kendisine arkadaşlık etmiş, şer'î hükümlerden ayrı olarak diğer sözlerini, fiillerini, uykusunu, uyanışını, hareketlerini v.s. bellemişlerdir." Tartıştığımız zat Ahmed b. Hanbel'in şu sözünü delil getirdi: "Resûlullah'tan yediyüz bin sahih hadis nakledilmiştir. İshâk b. Râhûye ezberinden yetmiş bin hadis imlâ ettirirdi. Ebû'l-Abbas İbn Ukde şöyle der: Ehl-i Beyt'e ait üçyüz bin hadis bellemişimdir". Ben de şöyle dedim: Bu söylenenlerle metinlere işaret edilmiş olması uygun değildir. Bu gerçeğin Hâkim tarafından nasıl farkedilmediğine hayret ettim. O bilmektedir ki mevcut müsnedlerin en kapsamlısı Ahmed b. Hanbel'inki olup onu derlemek için iki defa dünyayı dolaşmıştır. **Müsned**'i, onbini mükerrer olmak üzere kırkbin hadisten oluşmaktadır. Ahmed b. Hanbel onu yediyüz elli binden fazla hadisten derlediğini söyler. Dikkatli biri, onun bununla rivayet yollarından başkasını kastetmediğini anlamaz olur mu? Eğer yediyüz elli bin hadis Allah Resûlü'nün (ayrı ayrı) sözleri olsaydı, bunlar nasıl zayi oldu ve niçin ihmal edildi? Hepsi de Ahmed b. Hanbel'in zamanına ulaştığı halde onlardan seçimde bulunup da gerisini attı mı? Oysa hadis âlimleri mevzû (uydurma) ve yalan haberleri bile yazmışlardır. Bunları rivayet eden sahabilerin tâbiine nakletmeden vefat ettiklerini söylemek de yakışık düşmez. Çünkü bu rivayetler Ahmed b. Hanbel'e ulaşmış olup bu şekilde birden yokolup gitmeleri düşünülemez. Ayrıca bilinmektedir ki o eğer sahih hadisleri, muhalfarz mev-

104. Metinde **Saydu'l-havâtır** şeklinde geçmiştir.

zû rivayetleri ve Resûlullah'tan (sav) nakledilen herşeyi toplamış olsaydı yine elli bini bulmazdı. Gerisi ne oldu? Bu hadislerin tâbiin sözü olduğu da söylenemez. Çünkü fıkıh âlimleri onların görüşlerini nakletderek kaleme almış ve bunlara göre amel etmiş olup bu görüşleri terk de bu bakımdan sözkonusu değildir. O halde her akıl sahibi anlar ki Ahmed b. Hanbel o sözüyle rivayet yollarına işaret etmiştir. Hâkim'in vehmettiği yorum ise doğru değildir. Eğer bu itiraz kendisine arzedilip "geri kalanı nerede?" denilseydi, verecek cevabı olmazdı. Fakat kavramak nadir birşey olup başarıyı lutfeden Allah'tır[105]. İbnü'l-Cevzî'nin sözleri özetle verilmiştir.

İmam Ebû'l-Hasan es-Sindî el-Medenî, Ahmed b. Hanbel'in **Müsned**'ine yaptığı hâşiyesinde[106], Tîbî'nin **Şerhu'l Mişkât**'ından[107] naklen Ahmed b. Hanbel'in "hadislerden yediyüz bini sahihtir" sözünü verirken hemen ardından "bu sayı ile kastedilen, hadislerin rivayet yollarıdır, metinleri değil" der. Bu bilginin aslı, **el-Hitta** (s. 26) müellifinin kendisinden naklettiği üzere Seyyid el-Cürcânî'ye aittir[108]. **Keşfuzzunûn**'da müellif bu sayılardan bazılarını verdikten sonra şöyle der: Bu sayılar gerçek anlamda olmayıp bundan kasıt sadece çokluk ifade etmektir[109]. Makbilî el-Yemenî **el-Alemü'ş-şâmih fî îsâri'l-hak ale'l-âbâ ve'l-meşâyih** adlı eserinde Suyûtî'nin biyoğrafisinde (s. 392), Suyûtî'nin ikiyüz bin hadis ezberlediğini kaydettikten sonra şöyle der: "Bugün bundan daha fazla hadis ezberleyen kimse bulunduğunu sanmıyorum. Daha önce verilen bilgiler de gözönüne alındığında onun bellediği hadis sayısının ikiyüz bin olduğu anlaşılmaktadır. Bu da bazı muhaddislerin diğerlerinden naklen onun altıyüz bin hadis ezberlediğini kaydetmiş olmalarıyla çelişmez. Çünkü muhaddisler bir tek hadisi, rivayette bulunan sahabiye nisbetle tek hadis kabul ederler. Buna göre (metni aynı olan) bir tek hadis Suyûtî'nin kitabında rivayet eden sahabîlere nisbetle bazan dört, on veya altmış hadis olur. Ashaba mevkûf olan hadis-

105. **Saydü'l-hâtır,** s. 246-247. Tercüme sırasında metindeki düşüklükler giderildiği gibi asıl kaynakta lüzumlu görülen bilgiler de çevrilmiştir.
106. **Keşfuzzunûn,** II, 1680; **Fihrisü'l-fehâris,** I, 148.
107. **Suppl.,** I, 621, II, 67.
108. **el-Hıtta**'da (s. 57-58) Ahmed b. Hanbel'in **Müsned**'ini yediyüz elli bin hadisten derlediği, bir hadiste ihtilaf edildiğinde bu esere başvurulması, burada bulunmayan hadisin ise hüccet sayılamayacağına dair sözü kaydedildikten sonra Seyyid Şerîf'in yukarıdaki sözü zikredilir.
109. **Keşfuzzunûn,** I, 597. Suyûtî'nin **Cem'u'l-Cevâmi'**inden bahsedilirken İbn Hanbel, Buhârî ve Müslim'in ezberledikleri hadis sayısı kaydedildikten sonra anılan ifadeye yer verilmiştir.

lerde de durum böyledir. Yanlış yorumda bulunmamak için bizim zikrettiğimize dikkat et".

Münâvî, **eş-Şemâil**'e yazdığı şerhin başında, muhaddislerin ıstılahında "hâfız"ı, tarif ederken şöyle der: Hâfız, isterse rivayet yolları (tarik) ve isnadların birden fazla olması suretiyle olsun, metin ve sened olarak yüzbin hadis ezberleyen kimseye denir[110]. Böylece selefin bellediği hadislerin yekûnu ve bunun şimdi mevcut ve tedvin edilmiş bulunanlara nisbeti hususu anlaşılmış olur. Yahut da onların bu çok sayıyla kastettikleri, ister sahih olsun ister olmasın, rivayetlerin tümüdür. Çünkü gerek sağlığında gerek vefatından sonra birçokları Allah Resûlü'ne (sav) yalan haber isnad etmişlerdir. Yahut da bununla kastettikleri, amelle birlikte olsun veya olmasın bütün rivayetlerdir.

Ebû Abdullah Muhammed b. Abdüsselam en-Nâsırî ed-Der'î'nin **er-Rihletü'l-kübrâ**'sında şu bilgi verilir: Ahmed b. Hanbel mutlak olarak dünyanın (en büyük) hâfızıdır. **Müsned**'i buna tanıklık eder. Ona rivayet edilen hadis sayısının ne kadar olduğu sorulduğunda, sahih ve zayıf olarak bir milyon ikiyüz bin olduğunu söyledi. Bunları kimin bellediği sorulduğunda da şu karşılığı verdi: Ben. Şu genç de -Ebû Zur'a er-Râzî'yi işaret ederek- üçte ikisini bellemiştir.

Fakih, vaiz ve nahiv âlimi, muhaddislerin kınından sıyrılmış kılıcı olan Ebû Muhammed Abdülkâdir b. Ebi'l-Kâsım el-Irâkî, seleflerinden biri tarafından yazılmış Ahmed b. Hanbel'in **Müsned**'inin bende mevcut bir nüshasının başında kendi elyazısıyla bu bilgiyi verdikten sonra şöyle der: Arkadaşımız el-Havdî, Ahmed b. Hanbel'in ezberlediklerinin üçte ikisi olarak Ebû Zur'a er-Râzî'nin ezberlediği sekizyüz bin hadise şu sözüyle işaret eder:

.....
Ya da bir milyon, İbn Hallikân'ın dediği gibi
Rabbim rahmet eyle temel dayanak olan imamlara[111]

Fakat Havdî, Ahmed b. Hanbel'in yalnız yüzbin hadis bellediğini söylemiştir. Manzumesinin şerhinde ise şöyle der: Ahmed b. Hanbel'in **Müsned**'inde kırk bin hadis mevcut olup hadislerin sahih olup olmadığına

110. Münâvî, **Şerhu'ş-Şemâil**, I, 6.
111. Ahmed b. Hanbel ve Ebû Zur'a'nın ezberiyle ilgili olarak şiirin ilk beytinde verilen rakamlar anlaşılmadığı ve asıl kaynakla karşılaştırma imkânı da bulunmadığı için tercüme edilmemiştir.

bakmadan yalnızca terki konusunda âlimlerin birleşmedikleri rivayetleri tahric etmiştir. Aksini iddia edenler olmakla birlikte **Müsned**'deki hadislerin hepsi sahih değildir.

Ebû'l-Hasan es-Sindî tarafından Ahmed b. Hanbel'in **Müsned**'ine yapılan hâşiyede, Müsned'deki hadislerin sayısıyla ilgili olarak İbn Asâkir'den şu bilgi nakledilir: "**Müsned**'deki hadislerin sayısı, tekrarlar ve oğlu Abdullah'ın ilaveleri dışında otuz bine ulaşmaktadır." Sonra da **Müsned**'le ilgili olarak Ahmed b. Hanbel'in şöyle dediğini nakleder: "Bu kitabı yediyüz elli bin hadisten derledim. Resûlullah'ın hadislerinden müslümanların ihtilafa düştükleri hadis için ona bakınız, eğer hadisi onda bulursanız ne âlâ, aksi halde o hadis hüccet sayılmaz"[112].

Sıddık Hasan Han el-Hindî'nin **el-Hıtta**'sında Ebû'l-Mekârim Ali b. Şihâb es-Sıddıkî'nin şöyle dediği nakledilir: "Anlaşılan şudur ki bu söz İmam Ahmed'e isnadla uydurulmuştur. Çünkü sahih hadis kitaplarında bazı hadisler var ki sıhhatleri konusunda icma bulunduğu halde **Müsned**'de mevcut değildir"[113]. Yine bazı âlimlerce sahih sayılan bir takım hadisler var ki ictihad ve anlayışların farklılığı sebebiyle başkaları tarafından hüccet sayılmaz[114].

Fas ve Mağrib'in hâfızı Ebû'l-Alâ el-Irâkî el-Hüseynî'nin imlasından nakledilen bir kayda vakıf oldum ki şöyledir: "Ahmed b. Hanbel şöyle dedi: Hz. Peygamber'den rivayet edilen hadislerin toplam sayısı bir milyon ikiyüz bindir. Şu adam -Ebû Zur'a er-Râzî'yi işaret ederek- bunlardan sekizyüz binini hıfzetmiştir. Geri kalanı hakkında ise söz söylenmiştir (tenkid edilmiştir)". Münâvî, Beyzâvî'den şöyle dediğini nakleder: "Resûlullah'tan rivayet edilenlerin hepsi doğru ve kendisiyle istidlal caiz olan hadis değildir. Ahmed b. Hanbel, Şu'be, Buhârî ve Müslim'den, hadislerin yarısının yalan olduğunu söyledikleri rivayet edilir. Hadis uyduranların sayısı üçyüz küsurdur. Bunlardan beş tanesinin uydurduğu hadis sayısı ise otuzbeş bindir". Fas muhaddisi Ebû Abdullah Muhammed b. Kasım el-Kassâr, Hammâd b. Zeyd tarafından haber verilen mevzû (uydurma) hadislerin sayısıyla ilgili olarak birinin şu şiirini okudu:

Takva sahibi Hammâd b. Zeyd dedi
Tamamı uydurulan hadislerin

112. Bu söz için bkz. **Saydu'l-hâtır,** s. 247; **el-Hıtta,** s. 57-58.
113. **el-Hıtta,** s. 58.
114. bkz. Ali el-Kârî, **el-Esrârü'l-merfûa,** s. 73-74.

Kerim Peygamberimize isnadla
Oniki bin hadistir ki muteber sayılmaz hepsi de.

Hâfız Irâkî şöyle der: Ukaylî, Hammâd b. Zeyd'e ulaşan senediyle, onun şöyle dediğini rivayet eder: Zındıklar Allah Resûlü'ne isnadla ondört bin hadis uydurmuşlardır[115]. Mağrib'in iftiharı Kadı Ebubekir İbnü'l-Arabî el-Meâfirî şöyle der: "Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'in hadislerini muhafazayı teminat altına almamış, *"O zikri (Kur'an'ı) biz indirdik, onun koruyucusu da elbette biziz"* (Hıcr 15/9) âyetinin yorumuyla ilgili olarak ulema arasındaki görüş ayrılıklarıyla birlikte, yalnızca Kur'an'ı teminat altına almıştır"[116]. Bu bilgi onun **el-Kavâsım ve'l-avâsım** adlı kitabından kendi lafzıyla nakledilmiştir.

MÜTEAHHİRİN ULEMADAN BÜTÜN SÜNNETİ TOPLAMAYA TEŞEBBÜS EDEN OLUP OLMADIĞI

Hâfız Celâlüddin Abdurrahman b. Ebubekir es-Suyûtî, 10934 hadisi ihtiva eden **el-Câmiu's-sağir** adlı eserinin başında şöyle der: Bu kitapta Nebevî sözlerden binlercesini, ve Hz. Mustafa'ya (sav) ait hikmetlerden çeşit çeşit topladım ve yalnız veciz hadislerle yetindim. Allah Resûlü'nden nakledilen haberlerin kaynağından halisini özetledim, tahricleri kaydetmede son derece gayret gösterdim ve bu kitabı herhangi bir yalancı veya uydurmacının ortaya koyduğundan korudum. Böylece **el-Fâik**[117] ve **eş-Şihâb**[118] gibi bu türde kaleme alınmış kitaplardan üstün olan eser, kendisinden önce hiçbir kitapta bulunmayan hadis mesleğinin nefis örneklerini ihtiva etmektedir. Eseri **el-Câmiu's-Sağir** diye adlandırdım. Çünkü, bu bütün Nevebi hadisleri toplamayı hedeflediğim ve **Cem'u'l-cevâmi** diye adlandırdığım büyük kitaptan yapılmış bir seçmedir[119]. Münâvî bu esere yaptığı büyük şerhte Suyûtî'nin *"bi-esrihi"* sözü ile ilgli olarak şöyle der: Yani hepsini. Bu gerçekte mevcut olan hadis sayısını ifade

115. Irâkî, **Elfiyye,** s. 123. Burada Ondört bin olan rakam **el-Esrârü'l-merfûa**'da (s. 61) oniki bin şeklinde geçmektedir.
116. Allah Teâla Kur'an'ı muhafaza edeceğini beyan buyurduğu gibi onu açıklayacağını da belirtmiştir (bkz. Kıyâme 75/17-19). Bu durumda Kur'an'ın muhafazası, onu açıklayan sünnetin de muhafazasını gerektirdiğinden, Kur'an gibi, en azından sahih sünnetin muhafazasının da tekeffül edildiğini söylemek mümkündür.
117. İbn Gannâm'ın eseridir (bkz. **Feyzü'l-Kadîr,** I, 22).
118. Daha önce birçok vesileyle geçtiği üzere Kudâî'nin eseridir.
119. bkz. **Feyzü'l-Kadîr,** I, 19-23.

bakımından olmayıp müellifin muttali olduğu miktar bakımındandır. Çünkü hadislerin hepsine ulaşması ve eğer tamamlansaydı -ki tamamlayamadan ecel kendisine ulaşmıştır- adı geçen **el-Câmi'**in[120] ihtiva ettiğinin ötesinde hadislere muttali olması mümkün değildir[121].

Derim: Adı geçen **Cem'u'l-Cevâmi** kitabı İslam toplumunda benzeri yazılmamış değeri büyük bir eserdir. Yaklaşık sekiz kalın ciltten meydana gelmiş olup[122] nübüvvet sözlerini etraflıca araştırmış ve insanlara yüce Peygamberlerinin kelamına vukufu kolaylaştırmış, onlara bu sözleri tahric edenleri, isnadlarının kaynaklarını ve ravilerini tanıtmıştır. Kendisinden sona gelen bütün müslümanlara yaptığı iyilik büyük olup ona teşekkür ve bu iyiliğini itiraf etmek imanın halisliğindendir. Münazaracı âlim Şeyh Salih el-Makbilî el-Yemenî **el-Alemü'ş-şâmih** adlı eserinde şöyle der: "Faydası dinde görülen ve doğru yolu bulanlardan başaranların kendisinden faydalandıkları bir üstünlüğü sonradan ortaya koyan kimselere Allah lütufta bulunagelmiştir. Nebevî hadisleri bu enteresan şekilde toplamaya kimsenin teşebbüs etmemiş olmasını garip buluyor ve bunun gerçekleşmesini temenni ediyordum. Bu, muhtemelen Allah'ın müteahhirin ulemadan biri için sakladığı bir yüceliktir diyordum. Derken gördüm ki Allah Teâla, bu konuda hemen hemen eşi görülmemiş biri olarak bunu **el-Câmiu'l-kebîr** adlı eseriyle İmam Suyûtî'ye lutfederek kendisini buna ehil kıldı. O bu gayeyi bu eseri ile **el-Câmiu's-Sağir**'in başında açıkça belirtmektedir" (s. 392). İmam İbnü'l-Hindî de **Kenz**'inin başında, imamların kaleme aldıkları birçok hadis kitabını gördüğünü, fakat bunların içinde faydasının çokluğu ve lafızlarının güzelliğiyle birlikte müellifin sünnetin esaslarını açıkladığı ve mahirane bir şekilde ele aldığı bu eserden daha kapsamlısına rastlamadığını söyler.

Derim: Şu da adı geçen **Cem'u'l-cevâmi**'in önsözündeki ifadelerdir: Bu değerli ve önemli bir kitaptır. Taşıp yükselen bir öz, bütün Nebevî hadisleri tekeffül eden bir eserdir. Bu kitapta bütün Nebevî hadisleri toplamayı amaçladım ve yüce müsned kitaplarının kapıları için bir anahtar olmaya amâde kıldım. İki kısma ayırdım. Birinci kısımda Hz. Peygamber'in (sav) sözünü kendi metniyle veriyor, her yüzüğüne kendi kaşını takıyo-

120. **el-Câmiu'l-Kebîr (Cem'u'l-Cevâmi)** kastedilmiştir.
121. **Feyzü'l-Kadîr,** I, 23-24.
122. **el-Câmiu's-Sağîr** ve zevâidi ile **Cem'u'l-cevâmi**'in yazılan kısmı ve Münâvî'nin **el-Câmiu'l-ezher**'i birarada Abbas Ahmed Şakr ve Ahmed Abdülcevâd tarafından **Câmiu'l-ahâdis** adıyla on cilt halinde neşredilmiştir (Kahire 1984?).

rum. Hadisin metninden sonra, hadisin sahih, hasen ve zayıf oluşunun anlaşılacağı bir yol izleyerek, muteber kitapların müellifi imamlardan kimin o hadisi tahric ettiğini ve ashaptan kimlerin onu rivayet ettiklerini birden ona kadar veya daha fazla sayıda zikrediyorum. İkinci kısımda ise yalnız fiilî hadisleri yahut bir söz, fiil, sebep, müracaat veya benzeri bir hususu kapsayan hadisleri veriyorum. Eseri sahabe müsnedlerine göre düzenledim ve **Cem'u'l-cevâmi** diye adlandırdım[123].

Büyük tarihçi ve fakih Ebû Muhammed Abdüsselam b. Hayyât el-Kâdirî el-Fâsî'nin **et-Tuhfetü'l-Kâdiriyye**'sinde, Mağrib'de şeyhülislam olan Ebû Abdullah el-Kassâr'ın Suyûtî'yle ilgili olarak şöyle dediği kaydedilir: "Hiç kimse hadisleri güzel tertip ve düzenlemesiyle birlikte onun sözkonusu eserinde derlediği gibi derlememiştir". Bu eserin bir başka yerinde de şöyle denir: Hadisleri onun bu eserde derlediği gibi kimse derlememiş, kimse onun araştırdığı gibi araştırmamıştır. Muhaddislerin hafızlarından birçokları, hadis metinlerini her hangi bir isnâdını anmadan mürsel ve muallak olarak vermişlerdir. Suyûtî ise hadisleri başka yollardan isnadları ve mütâbileriyle tahric etti ve mertebeleriyle ilgili hükmü açıkladı.

el-Câmiu'l-kebîr'deki hadislerin sayısı, Hâfız Ebû'l-Alâ el-Irâkî'nin **ed-Dürerü'l-levâmi alâ ahâdisi Cem'i'l-cevâmi** adlı eserinin başında geçtiği üzere yüz bindir. Suyûtî'ye ait bir risalenin kenarında, onun eserlerinin sayısıyla ilgili olarak doğulu âlimlerden birinin koyduğu notta, bu **Cem'u'l-cevâmi**'in adının karşısında şu bilgiyi gördüm: "Allah rahmet etsin bunu tamamlayamadan vefat etti. Bu eserde, her biri hakkında değerlendirmede bulunarak yüzbin hadisi toplamıştır. Gayesi bunda bütün Nebevî hadisleri toplamaktı, fakat başaramadan ecel kendisine yetişti".

Bendeki mecmualardan (koleksiyon) birinde, Suyûtî'nin bir talebesinden nakledilen şu bilgiyi gördüm: "**el-Câmiu'l-kebîr**'deki hadislerin sayısı seksen bin, **ed-Dürrü'l-mensûr**'undaki hadis sayısı ise otuzüç bindir". Allâme müksir müsnid Ebû'l-Abbas Ahmed b. Kasım b. Muhammed Sâsî el-Bûnî et-Temîmî'nin **Sebt**'inde[124] Suyûtî'yi anarken şöyle dediğini okudum: "Suyûtî'nin ezberlediği hadis sayısı üçyüz bindir. O şöyle der: 'Eğer

123. bkz. **Kenzü'l-ummâl,** I, 9-11; **Câmiu'l-ahâdis,** I, 9-10. Bu eserlerin ilkinde kâfil kelimesi kâmil, ersadtuhu da terassadtu şeklinde, diğerinde ise yu'refu kelimesi bi-turuk şeklinde geçmiştir.

124. **Fihrisü'l-Fehâris,** I, 236-239.

daha fazla bulsaydım ezberlerdim.' Onun gayesi bütün hadisleri bir kitapta toplamaktı. Seksen bin hadisi **el-Câmiu'l-kebîr**'inde topladı ve vefat etti. Allah bütün hadislerin bir kitapta toplanmasını murad etmemişti".

el-Câmiu'l-kebîr'in bizdeki nüshasının başında, Suyûtî'nin bu eseri derlerken mütalasını tamamladığı eserlerin bir listesi mevcuttur. O şöyle der: "Hedeflediğim şekilde bu kitabı tamamlamadan önce ecel yetişmesinden korkuyorum. Allah ona zeyl yazacak birini lutfetsin; o kimse benim mütalasını bitirdiğim kitapları bilirse onlara bakmağa ihtiyaç duymaz, diğer kitaplara bakar." Suyûtî burada seksen kitap sayar, sonra **el-Câmi**'de geçip de bu başlık altında anılmayan eserler için bir başka fasıl açar. Burada da yetmiş altı kitabın adını verir[125].

İslam ümmetinin güç ve ilimde geri kalmasından dolayı, Fas'ın iftiharlarından Ebû'l-Alâ el-Irâkî el-Hüseynî el-Fâsî (ö. 1183/1769) dışında doğu ve batı İslam dünyası âlimlerinden **Cem'u'l-cevâmi**'e zeyl yapan kimse olduğunu hatırlamıyorum. O adı geçen **el-Câmi**'e büyük ihtimam gösterdi ve **el-Câmiu'l-kebîr**'de tahricleri bulunan kimseleri tanıtan bir eser kaleme aldı. Bu eser temize çekilmiş halde bende mevcuttur[126]. Ebû'l-Alâ **ed-Dürerü'l-levâmi fi'l-kelâm alâ ahâdisi Cem'i'l-cevâmi** adlı tamamlayamadığı bir eser de telif etmiş olup müellifin kendi yazısıyla yazılmış bir kısmı bende bulunmaktadır[127]. Hocalarımızın hocası allâme Ebû Muhammed Velid b. el-Arabî el-Irâkî **ed-Dürrü'n-nefis**'te, Kadı İbnü'l-Hâc da **el-İşrâf**'ta[128] Ebû'l-Alâ el-Irâkî'nin biyoğrafisini verirken zikrettikleri gibi o **Cem'u'l-Cevâmi**'e zeyl yapmıştır. Fakat bu her iki müellif de onun ne kadar ilavede bulunduğu ve eserin mahiyeti hakkında bilgi vermemişlerdir. Adı geçen hâfızın **Selvetü'l-enfâs**'taki biyoğrafisinde ise Suyûtî'nin **el-Câmiu'l-kebîr**'ine beşbin küsur hadis ilave ettiği kaydedilmektedir. **Selvetü'l-enfâs** müellifi anılan zeyli **er-Risâletü'l- mustatrafe**'sinde zikretmeyi ihmal etmiştir. Kendisiyle şifahen görüştüğüm üzere bunu sanki mezkur zeylin Irâkî tarafından müstakil olarak yazılmayıp kendisindeki **Cem'u'l-cevâmi** nüshasının kenarına ilaveler yapılması şeklinde olmasından dolayı yapmıştır. Sonra, doğuda hâfızların sonuncusu Şeyh Murtaza ez-Zebîdî el-Mısrî'nin **Mucem**'inde adı geçen Ebû'l-

125. Bkz. **Kenzü'l-ummâl,** I, 20-22; **Câmiu'l-ahâdis,** I, "sâ".
126. Eserin adı **Fethu'l-basîr fi't-ta'rif bi'r-ricâli'l-muharreci lehüm fi'l-Câmii'l-kebir**'dir (**Fihrisü'l-fehâris,** II, 819).
127. Aynı yer.
128. **el-İşrâf alâ men bi-Fâs min meşâhiri'l-eşrâf (Fihrisü'l-fehâris,** I, 465).

Alâ el-Irâkî'nin biyoğrafisini verdiğini ve onu asrın hafızı olarak nitelendirdikten sonra şöyle dediğini gördüm: Ebû'l-Alâ'nın devamlı talebelerinden biri olan arkadaşımız Muhammed b. Abdüsselam b. Nâsır[129], onun bu konudaki vukufu, zabıt ve hıfzının güzelliği ile ilgili olarak şu hayretamiz şeyleri anlattı: O, Suyûtî'nin **el-Câmiu'l-kebîr**'ini okuttuğunda ona yaklaşık onbin kadar hadis ilave etti. Hadisleri kendi nüshasının kenarına kaydederdi. Eğer bunları bir kitaba aktarsaydı bir cilt ederdi". İbn Abdisselâm en-Nâsırî, Ebû'l-Alâ el-Irâkî'yi insanların en iyi tanıyanıydı. Çünkü ondan ders aldı, durumunu tanıdı, onu ve eserlerini derinliğine bilenlerin vasfetmesiyle vasfetti.

Sonra adı geçen İbn Abdisselam en-Nâsırî'nin, hocalarından icazet istemesi üzerine onların kendi elyazılarıyla verdikleri icazetlerini ihtiva eden **Künnâşe**'sini gördüm. Bunlardan biri de hocası adı geçen Irâkî'den icâzet isteği ve bunun ardından onun elyazısıyla kendisine verdiği icazetiydi. Orada hocası Irâkî'yi şu övücü ifadeyle vasfeder: **Cem'u'l-cevâmi** müellifi bütün hadisleri topladığını ileri sürdü. Sonra adı geçen hoca asıl eserin kenarında bulunan külliyetli miktarda hadisi hâfızasından ilave etti ki sayısı on bine ulaşmaktadır." İbn Abdisselam en-Nâsırî'nin icazet isteğinde geçen sözleri burada sona erdi. Orada kendi elyazısıyla bir istidradı var ki hocası Irâkî kendi elyazısıyla düzeltip ilavede bulunmuştur. Anılan bilgileri ihtiva eden icazet isteği ile diğerlerinin ardından hocası Irâkî'nin kendi elyazısıyla icazeti bulunmaktadır. Bu, muhtemelen onun yazdığı son icazettir.

İbnü'l-Hindî el-Mekkî diye tanınan Şeyh Ali el-Müttakî, **Cem'u'l-cevâmi** ile **el-Câmiu's-sağir**'i müteaddit kitaplarda fıkıh bâblarına göre düzenledi ki bu eserlerin en büyüğü **Kenzü'l-ummâl**'dir. Musahhihinin saydığına göre 45959 hadis ihtiva etmektedir[130]. Halbuki İbnü'l-Hindî kitabın başında şöyle der: Kim bu kitabı elde ederse, **Cem'u'l-cevâmi**'i bâblara ayrılmış olarak ve onda bulunmayan birçok hadisle birlikte elde etmiş olur. Çünkü Suyûtî (Allah rahmet etsin) **el-Câmiu's-sağir** ve zeyline **Cem'u'l-cevâmi**'de bulunmayan hadisler ilave etmiştir[131]. Kim **Cem'u'l-cevâmi**'de daha önce geçtiği üzere seksen bin veya daha fazla hadis bu-

129. **Fihrisü'l-fehâris, II**, 820, 903.

130. Müttakî el-Hindî'nin sözü edilen diğer eserleri **Menhecü'l-ummâl fi süneni'l-akvâl, el-İkmâl li-Menheci'l-ummâl** ve **Gâyetü'l-ummâl fi süneni'l-akval**'dir. **Kenzü'l-ummâl**'in mevcut baskısında (I-XVI, Beyrut 1399/1979) 46624 rivayet kaydedilmiştir.

131. **Kenzü'l-ummâl**, I, 4.

lunduğunu ve İbnü'l-Hindî'nin **Kenzü'l-ummâl'**inde de kırk altı bin kadar hadis olduğunu bilirse, şu husus ortaya çıkmış olur: Ya elimizde mevcut **Cem'u'l-cevâmi** nüshası mezkur miktarı ihtiva etmeyip yarısını kapsıyor veya İbnü'l-Hindî ondaki mükerrerleri v.s. atmıştır. Bu daha yakın bir ihtimal olmakla birlikte bu eseri inceleyen kimse onda çok sayıda mükerrer bulur ki sağladığı fayda da azdır. Muhtemelen asıl esere bu sûretle belirsizlik ve tereddüt eklemiştir. Öyle ki bazan asıl esere müracaatla hadisi bulmak kolayken bunda o kolaylık mevcut değildir.

Bu **Kenzü'l-ummâl'**in **Muntahabu Kenzi'l-ummâl** adlı bir muhtasarı olup Ahmed b. Hanbel'in **Müsned'**inin kenarında Mısır'da basılmıştır[132]. Allame Şemsüddin eş-Şevberî el-Mısrî'den nakledildiği üzere adı geçen muhtasar otuziki bin tekrarsız hadis ihtiva etmektedir.

Tenbih: **el-Câmiu'l-kebîr'**in adı, daha önce kendi önsözünden de naklen kaydedildiği üzere **Cem'u'l-cevâmi'**dir. Ebû'l-Alâ el-Irâkî'nin **ed-Dürerü'l-levâmi'**inin başında şöyle denir: O **Cem'u'l-cevâmi** olup yaygın olarak **el-Câmiu'l-kebîr** adıyla bilinir. Ebû'l-Alâ **ed-Dürer'**in kenarına kendi elyazısıyla şunu da yazmıştır: "Buna bak, bu adlandırma İbn Hacer tarafından kendi eserine yapılmış olup Suyûtî ise eserini **Cem'u'ul-cevâmi** diye adlandırmıştır". Muhtemelen **el-Câmiu's-sağir'**le **Cem'u'l-cevâmi'**i ayırmak için **el-Câmiu'l-kebîr** adıyla meşhur olmuştur. Doğrusunu en iyi Allah bilir. İbn Hacer'e ait olduğu zikredilen **el-Câmiu'l-kebîr** ise **el-Câmiu'l-kebîr fi süneni'l-beşîri'n-nezir** adlı eseri olup[133] Münâvî **Tavdihu'n-Nuhbe'**ye[134] **el-Yevâkit ve'd-dürer fi şerhi Nuhbeti ibn Hacer**[135] adıyla yaptığı şerhte ibn Hacer'in eserleri içinde kaydetmektedir. Bu eser **Keşfuzzunûn** müellifi tarafından zikredilmemiştir. Ebû'l-Alâ el-Irâkî'nin aslında bu adlandırmanın Buhârî'ye ait olduğunu söylemesi gerekirdi. Zira **Keşfuzzunûn'**da şu bilgi verilir: **el-Câmiu'l-kebîr fi'l-hadis,** Buhârî'ye ait olup bunu İbn Tâhir zikretmiştir[136].

Başka bir tenbih: Şeyh Ebû'l-Abbas el-Bûnî'nin **Fihris'**inden naklen Hâfız Suyûtî'nin ezberinde bulunan hadislerin üçyüz bine ulaştığı daha

132. Kahire 1313 (bkz. **Suppl,** II, 519).
133. Şakir Mahmud, **İbn Hacer el-Askalânî,** I, 369. Burada "fî" yerine "min" şeklinde kaydedilmiştir.
134. İbn Hacer'in kendi **Nuhbetü'l-fiker'**ine **Nüzhetü'n-nazar fi tavdihi Nuhbeti'l-fiker** adıyla yaptığı şerhtir (**Age.,** I, 288-293).
135. **Age,** I, 296.
136. **Keşfuzzunûn,** I, 571.

önce kaydedilmişti. **el-Alemü'ş-şâmih** adlı eserden naklen verilen bilgiye göre ise bundan daha azdı. Mahir allâme Ebû Abdullah Muhammed b. Abdülkâdir el-Fâsî'nin kendi elyazısıyla Suyûtî ile ilgili olarak Şa'rânî'nin orta **Tabakât'ı**ndan naklen şu bilgiyi verdiğini gördüm: Suyûtî şöyle der: "Hâfız İbn Hacer ikiyüz bini aşkın hadis, Şeyh Osman ed-Diyemî de yirmi bin hadis ezberlemişti[137]. Ben ise ikiyüz bin hadis ezberledim. Eğer daha fazla bulsaydım ezberlerdim." Muhtemelen dünyada bundan daha çok hadis mevcut değildir. Şa'râni şöyle der: Suyûtî kendi zamanında hadis ilimleri konusunda en bilgili insan ve sağlam bir hâfızdı. Hadis lafızlarının gariblerini ve hadislerden hüküm çıkarmayı bilirdi. İbn Hacer, tahric edeni ve mertebeleri bilinmeyen birçok hadis temize çekti. Suyûtî onları tahric etti ve hasen, zayıf v.b. mertebelerini açıkladı.

Üçüncü tenbih: İstanbul'da basılan **Keşfuzzunûn**'da (I, 1185) kaydedildiğini gördüğüm eserden başka İslam'da hadisleri toplamaya teşebbüs edip de eseri Suyûtî'nin ulaştığı sayı kadar hadis ihtiva eden kimse bilmiyorum. **Keşfuzzunûn**'da müellif, İmam Hâfız Hasan b. Ahmed b. Muhammed es-Semerkandî'nin (ö. 491/1098) **Bahru'l-esânid** adlı eserini anarak şöyle der: Bu, müellifin yüz bin hadis toplayıp tertiplediği ve tehzib ettiği bir eser olup İslam'da bunun benzeri meydana gelmemiştir. Bunu Zehebî **Târihu'l-İslâm**'da zikreder[138]. Bu eserin adını şimdi bende mevcut ve 1220'de (1805) istinsah edilmiş **Keşfuzzunûn** nüshasında bulamadım. Bu bilgi muhtemelen onun üç zeylinden birine aitti. Bu zeyiller biraraya getirilip asla eklenerek basılmış ve neşri gerçekleştirenlerin tedlisi olarak **Keşfuzzunûn** adı altında Hacı Halife'ye nisbet edilmiştir. Oysa insanların karışıklığa düşmemeleri için buna işaret etmeleri gerekirdi. **Keşfuzzunûn**'un bendeki yazma nüshasına baktım, basılı olanın üçte biri kadar veya biraz daha fazla olduğunu gördüm. Böylece, **Âkâmü'l-mercân fi âsâri Hindistan**'da geçtiği üzere **Keşfuzzunûn** müellifi 1067 (1657) tarihinde vefat etmiş olmakla birlikte, matbu nüshada XI. yüzyıl sonları ile XII. yüzyılda yaşamış müelliflere ait birçok kitabın varlığıyla ilgili karışıklık giderilmiş oldu. Bazı kimselerin, kendisiyle mezcedilmiş şekilde **Keşfuzzunûn**'un üç zeyli mevcut olduğunu söylemelerini görmem de bu konuya açıklık getirmiş bulunmaktadır. Yukarıda adı

137. Şa'rânî'den nakledilen bu bilgi ve Osman ed-Diyyemî için bkz. **Fihrisü'l-Fehâris,** I, 409-410.
138. bkz. Zehebî, **A'lâmü'n-nübelâ,** XIX, 206 (Eserin adı **Bahru'l-esânîd fî sıhâhi'l-mesanîd** olarak kaydedilmiştir).

geçen Ebû Muhammed Hasan es-Semerkandî'nin biyoğrafisini **Vefeyâtü'l-a'yân** ve Salahaddin el-Kütübî'ye ait zeyli **Fevâtü'l-Vefeyât** ile İbnü's-Sübkî'nin **Tabakâtu'ş-şâfiiyye**'sinde aradım, fakat bulamadım. Sonra Hâfız İbn Nâsır ed-Dımaşkî'nin **Şerhu Bediiyyeti'l-beyân** adlı eserinde biyoğrafisinin verildiğini gördüm. Onunla ilgili olarak şöyle diyordu: Ebû Muhammed Hasan b. Ahmed b. Muhammed b. Kasım b. Ca'fer el-Kâsımî es-Semerkandî el-Küvehmîsenî[139], sünnetin temel direği olup Nisabur'da ikamet etti. Önde gelen ulemadan Ca'fer el-Müstağfirî'nin yanında tahsil gördü, ondan ve başkalarından hadis rivayet etti. Kendisinden de, aralarında İsmail et-Teymî ve Vecih eş-Şahhâmî'nin[140] bulunduğu birçokları rivayette bulundu. O değerli ve hâfız bir imam, hadis için seyahat eden güvenilir bir âlimdi. Hadis dinledi, topladı ve eser kaleme aldı. Eserlerinden biri **Bahru'l-esânîd fi sıhâhi'l-mesânîd**'dir. Yüzbin haberi ihtiva etmekte olup seksen büyük cüzden meydana gelmiştir[141]. Böylece İbn Nâsır, onun eserinde yalnız bütün merfû hadisleri değil, ahbârı, yani ashabın âsârı ve diğer mevkûf haberleri toplamayı da gaye edindiğini ifade etmiş oluyor ki Suyûtî'nin gayesinin daha üstün ve kapsamlı olduğu anlaşılmaktadır.

İbn Asâkir **Tarih**'inde Hâfız Hüseyin b. Ahmed b. Muhammed b. Hüseyin b. Mâsercis en-Nîsâbûri el-Mâsercisî'nin (ö. 365/976) biyoğrafisini vererek şöyle der: Bin üçyüz cüzden oluşan **el-Müsnedü'l-kebir**'i, tehzibli olarak ve ilelleri açıklayarak telif etti. Ben ondan yüzelli cüz kadarını gördüm. Benim nazarımda, İslam'da ondan daha büyük bir müsned telif edilmiş değildir. Onun kendi elyazısıyla bin üçyüz cüz eden eserin, verrâkların (kitap çoğaltan) yazısıyla üçbin cüz tutacağını kesinlikle söyleyebilirim. Hz. Ebubekir'in müsnedi ilel ve şevâhidiyle birlikte Mâsercisî'nin yazısıyla on küsur cüz tutmuşken, verrâklar onu altmış küsur cüzde yazdılar. Bu bilgi İbn Asâkir'in **Târih**'inin muhtasarından nakledilmiştir[142]. İmam Muhammed b. İbrahim el-Vezir el-Yemenî'nin **ez-Zehrü'l-bâsim fi'z-zabb an sünneti Ebi'l-Kâsım** adlı eserinde (I, 88) şu bilgi verilir: Hâfız el-Mâsercisî üçyüz kadar büyük ciltte tamamladığı **el-Müsnedü'l-kebir**'i derledi.

139. Metinde el-Kûfihanî şeklinde geçmiştir (bkz. **A'lâmu'n-nübelâ,** XIX, 205).
140. Metinde İsmail et-Temîmî ve Vecih eş-Şahhâlî şeklinde geçmiştir (bkz. **A'lâmü'n-nübelâ,** XIX, 206).
141. Bu bilgi için bkz. **A'lâmü'n-nübelâ,** XIX, 205-206.
142. Abdülkâdir Bedrân, **Tehzîbu Târîhi Dımaşk,** IV, 354-355; **A'lâmü'n-nübelâ,** XVI, 287-289.

Başka bir tenbih: Hâfız İbn Nâsır ed-Dımaşkî, **Şerhu Bediiyyeti'l-beyân'**ında, Bağdat'ta ikamet eden Ya'kûb b. Şeybe es-Sedûsî el-Basrî'nin biyoğrafisini verirken şöyle der: **el-Müsned'**i yazdı, fakat tamamlayamadı. Benzeri kaleme alınmamış, ilel ve hadislerin çokluğunda onun gibisi görülmemiştir. Söylendiğine göre yalnız Hz. Ali'nin müsnedi beş büyük ciltten oluşmaktaydı. Bu eseri tahric için onbin dinâr harcadı. Evinde **Müsned'**ini temize çeken varrâkların gecelemesi için hazırlanmış kırk yorgan vardı[143]. Bu bilginin aslı Zehebi'nin **Tezkiretü'l-huffâz'**ında[144] mevcut olup o adı geçen **Müsned'**le ilgili olarak şu ilavede bulunur: Bundan daha güzel bir müsned telif edilmemiştir. Denildiğine göre ondan Ebû Hureyre müsnedine ait ikiyüz cüzlük bir nüshası Mısır'da görülmüştür. Zehebî, Sedûsî'nin müsnedlerini yazdığı kimseler olarak şu zevatı zikreder: Aşere-i mübeşşere, İbn Mesud, Ammâr, Abbas ve mevâlîden bazılarının müsnedleri. Sedûsî'nin vefat tarihini 262 (876) olarak kaydeden Zehebi onun **Müsned'**inden bir cüz elde ettiğini söyler[145]. Bu yüce himmetlere ve yokolup gitmiş büyük işlere bakın! Allah selefe rahmet etsin, halefe de ilham lutfetsin.

ASHABIN İLİM TAHSİLİ VE BUNUN MESCİD-İ NEBEVÎ'DE HALKALAR ŞEKLİNDE OLDUĞU

Ebû Nuaym **Âdâbü'l-âlim ve'l-müteallim'**de ve Deylemî, Ebû Hureyre'den merfû olarak şu tahricde bulunurlar: "Bir âlimin huzurunda veya ilim meclisinde oturduğunuzda yaklaşın ve biriniz diğerinin arkasına otursun; Câhiliyye insanlarının oturduğu gibi ayrı ayrı oturmayın"[146]. Bu rivayeti Hâfız Suyûtî **Cem'u'l-cevâmi'**de zikreder. Hâfız el-Heysemî **Mecmau'z-zevâid'**de "Âlimin yanında oturma bâbı" başlığına yer vererek Kurre'den şöyle dediğini kaydeder: "Resûlullah (sav) oturduğunda ashabı da onun huzurunda halkalar şeklinde otururlardı". Bunu Bezzâr rivayet eder. Rivayet zincirinde Said b. Selâm var ki Ahmed b. Hanbel onun

143. bkz. **Târîhu Bağdâd,** XIV, 281-283; **A'lâmü'n-nübelâ,** XII, 476-479.
144. Metinde **Tabakâtü'l-huffâz** şeklinde geçmiştir.
145. **Tezkiretü'l-huffâz,** II, 577-578. Metinde Ammâr ve Abbas isimleri düşmüş olup bu bilgi **A'lâmü'n-nübelâ'**da da geçmektedir.
146. Deylemi, **el-Firdevs,** I, 271 (nr. 1053); **Kenzü'l-ummâl,** X, 239 (nr. 29269). Manaları yaklaşık olmakla birlikte metin ve bu kaynaklardaki lafızlar arasında bazı küçük farklılıklar mevcuttur.

yalancı olduğunu belirtir. Heysemî, Yezîd er-Rakkâşî'den de şunu dediğini nakleder: Enes'in (ra) bize bu hadisi naklederken söylediklerinden biri de şudur: "Allah'a andolsun ki bu, sen ve arkadaşlarının yaptığı gibi değildir, yani biriniz oturuyor diğerleri de onun etrafına toplanıyorlar ve o da konuşuyor. Ashab sabah namazını kıldıktan sonra halkalar şeklinde oturur, Kur'an okur ve farz ve sünnetleri öğrenirlerdi". Yezîd er-Rakkâşî zayıftır[147].

Buhârî **Sahîh**'te "Mescidde halkalar yapmak ve oturmak bâbı" başlığına yer verir[148]. Buhârî bu başlıkla, böyle yapmak bazılarının arkalarını kıbleye doğru vermelerini gerektirse bile, ilim öğrenme, Kur'an okuma ve zikir v.b. için camide halkalar yapıp oturmanın caiz olduğuna işaret etmiştir. Mescidde dünya işleri için halkalar oluşturmak ise caiz değildir. İbn Mesud'un şu hadisinden kasıt da budur: "Ahir zamanda, mescidlerde halkalar meydana getiren bir topluluk olacak ki arzuları dünyadır. Onlarla birlikte oturmayın. Allah rızası için onlara hiçbir ihtiyaç sözkonusu olamaz". Hâfız Irâkî bunu Tirmizî'nin şerhinde zikrederek isnadının zayıf olduğunu söyler. Müslim'in Câbir'den (ra) rivayet ettiği şu hadis de bu anlamda yorumlanır: "Resûlullah (sav) mescide girdi, onlar halkalar oluşturmuşlardı. şöyle buyurdu: Bana ne oluyor ki sizi grup halinde görüyorum!"[149]. İbn Hacer şöyle der: Allah Resûlü, kendisi etrafında halkalanmalarının aksine, onların fayda ve menfaat sağlamayan birşey için toplanmalarını hoş karşılamadı. Kendisinin etrafında halkalanmaları ise ilim dinlemek içindi[150].

İmam el-Yûsî, **Kânûn**'unda ilmi yaymanın yollarını zikrettiği bir fasla yer vererek şöyle der: Ders verme şeklinde öğretime gelince, bunun temeli Allah Resûlü'nün meclislerinde hükümleri, hikmetleri ve hakikatleri açıklama, Kur'an âyetlerini yorumlama, faziletlerini ve özellikleri zikretme v.b. hususlarla ilgili olarak ashabına yönelik uygulamalarıdır. Ashab bu konularda onun etrafında toplanıyorlardı. İşte bu, takrir ve açıklamadır. Allah Teâla şöyle buyurmuştur: *"Kendilerine indirileni insanlara açıklayasın diye..."* (Nahl 16/44). Bunlar ilim halkalarıdır. Ulemanın çevresinde ilim halkaları böyle devam edegeldi, böyle devam ediyor.

147. **Mecmau'z-zevâid,** I, 132.
148. Buhârî, Salât 84.
149. Müslim, Salât 119.
150. **Fethu'l-Bâri,** III, 137. Müslim'in rivayeti burada da geçmektedir.

Mervezî ve İbn Ebi Şeybe, Ebû Muâviye el-Kindî'den şöyle dediğini tahric ederler: Şam'da Hz. Ömer'in yanına vardım, bana halkın durumunu sorarak şöyle dedi: "Herhalde adam ürkmüş deve gibi mescide giriyor, kendi kavminin meclisini ve kendisini tanıyan birini görürse yanına oturuyor?". Ben de "hayır, çeşitli meclisler oluşturup oturuyorlar ve hayır öğrenip müzakere ediyorlar" karşılığını verdim. Hz. Ömer şöyle dedi: "Böyle olduğunuz sürece hayır üzere olmaya devam edersiniz".

ALLAH RESÛLÜ'NÜN ASHABININ OLUŞTURDUĞU İLİM HALKASININ YANINA GELİP DURUŞU, KENDİLERİYLE BİRLİKTE ORAYA OTURUŞU VE BUNU ZİKİR HALKASINA TERCİH EDİŞİ

Bu konuda, her râvisinin adı ayın harfiyle başlayan müselsel bir hadis bize kadar ulaşmıştır. Ben Abdülhay onu defalarca semâ yoluyla kendisinden almış olarak babam Şeyh Abdülkebir el-Kettânî'den ve Şeyh Abdülcelil Berrâde el-Medenî, Şeyh Abdülhak el-Allahâbâdî el-Hindî el-Mekkî'den de Mekke'de şifahen, Medine-i Münevvere'nin müsnidi Ebû'l-Hasan Ali b. Tahir el-Vetrî el-Medenî'den Medine'den kitâbet yoluyla ve başkalarından rivayet ediyorum: Bu anılanlar şöyle dediler: Abdülgani b. Ebi Said ed-Dihlevî el-Medenî bize Medine'de haber vererek dedi: Bize Âbid es-Sindî el-Ensârî el-Medenî haber verdi: Bana Şeyh Ali b. Abdülhâlık el-Mezcâcî haber verdi: Bize babam haber verdi: Bize Abdülhâlık b. Ebubekir el-Mezcâcî, Alauddin Muhammed Baki el-Mezcâcî'den, o Abdullah b. Sâlim el-Basrî'den, o İsa b. Muhammed es-Seâlibî'den, o Ali el- Uchûrî'den, o Ömer b. Ülcây'dan, o Hâfız Abdurrahman es-Suyûtî'den naklen şöyle dediğini haber verdi: Bize Ebû Hureyre b. Mulakkin haber verdi: Bize Ali b. Ebû'l-Mecd haber verdi: Bize İsa b. Abdurrahman b. Mut'im haber verdi: Bize Abdullah b. Ömer el-Letî haber verdi: Bize Ebû'l-Vakt Abdülevvel b. İsa es-Siczî haber verdi: Bize Abdurrahman b. Muhammed ed-Dâvudî haber verdi: Bize Abd b. Ahmed es-Serahsî haber verdi: Bize İsa b. Ömer es-Semerkandî haber verdi: Bize İmam Abdullah b. Abdurrahman ed-Dârimî haber verdi: Bize Abdullah b. Yezîd haber verdi: Bize Abdurrahman b. Ziyâd b. En'um haber verdi: Bize Abdurrahman b. Râfi, Abdullah b. Amr'dan naklen haber verdi: "Resûlullah (sav), mescidinde oturmuş iki gruba (meclis)

uğradı ve şöyle buyurdu: 'Bu iki meclis de hayırlıdır, ancak biri diğerinden daha faziletlidir. Şunlar Allah'a dua edip yalvarıyorlar, Allah dilerse onlara verir dilerse vermez. Şunlar ise fıkıh ve ilim öğreniyor, bilmeyene öğretiyorlar, binaenaleyh bunlar daha faziletlidirler. Ben ancak bir öğretici olarak gönderilmişimdir'. Resûlullah (sav) sonra bu grubun arasına oturdu".

Derim: Hâfız ed-Dârimî hadisi **Müsned'**inin "mukaddime"sinde "İlim ve âlimin faziletine dair bâb" başlığı altında (İlk Hindistan baskısı, s. 54) bu şekilde vermiştir[151]. İbn Mâce de **Sünen'**inde "Âlimlerin fazileti ve ilim tahsiline teşvik bâbı" başlığı altında tahric eder ki metni şöyledir: Bize Bişr b. Hilâl es-Savvâf haber verdi: Bize Dâvud b. Zibrikân, Bekr b. Huneys'ten, o Abdurrahman b. Ziyâd'dan, o Abdullah b. Yezîd'den, o da Abdullah b. Amr'dan şöyle dediğini haber verdi: "Resûlullah (sav) birgün hanımlarına ait odalardan birinden çıkıp mescide girdi ve orada iki halka gördü; halkalardan birindekiler Kur'an okuyor ve Allah'a dua ediyorlar, diğerindekiler ise öğreniyor ve öğretiyorlardı. Resûlullah 'Bunların hepsi de hayır üzeredirler. Şunlar Kur'an okuyup Allah'a dua ediyorlar, dilerse onlara verir dilerse vermez. Şunlar ise öğreniyor ve öğretiyorlar, ben ancak öğretici olarak gönderildim' buyurdu ve bunlarla birlikte oturdu"[152]. **Hasru'ş-şârid'**de kaydedildiği üzere Hâfız Sehâvî şöyle der: "Bu hadis garib olup İbn En'um el-Ifrikî ise su-i hıfzı sebebiyle zayıftır. Fakat metnin şâhidleri vardır". Suyûtî şöyle der: "İbn Mâce bunu Bekr b. Huneys'in İbn Ziyâd b. En'um'dan, onun Abdullah b. Yezîd ve Ebû Abdurrahman el-Hanbelî'den rivayetiyle tahric eder. Hadisi İbn En'um bu ikisinden birlikte, onlar da İbn Amr'dan rivayet ederler". İbn Hacer el-Heytemî **el-Mişkât** hâşiyesinde "iki meclise uğradı" sözüyle ilgili olarak "yani iki halkaya" der[153].

Suyûtî'nin **Dürrü's-sehâbe'**sinde Câbir b. Abdullah'ın biyoğrafisinde Veki'in **Musannef'**inden naklen şu bilgi verilir: Câbir b. Abdullah'ın Mescid-i Nebevî'de kendisinden ilim öğrenilen bir halkası vardı.

151. Dârimî, Mukaddime 32; **Mişkâtü'l-Mesâbîh,** I, 85-86 (nr. 257).
152. İbn Mâce, Mukaddime 16.
153. Ali el-Kârî, **Mirkâtü'l-mefâtîh,** I, 251.

ALLAH RESÛLÜ MECLİSİNDEN KALKIP GİTTİĞİNDE FIKIH OKUTMAK VE ÖĞÜTTE BULUNMAK ÜZERE YERİNE KİMİN GEÇTİĞİ

Kûtü'l-kulûb'dan naklen **Şerhu'l-İhyâ**'da şu bilgi verilir: Abdullah b. Revâha, Resûlullah'ın ashabına "gelin bir süre iman ilmiyle ilgilenelim" derdi, onlar da yanına oturuyorlar, kendilerine Allah'ı tanıma, tevhid ve ahiret konusunda konuşuyordu. O, (başka zaman da)Resûlullah'ın (sav) kalkmasından sonra onun yerini alırdı. İnsanlar onun yanına toplanır, kendilerine Allah'ı hatırlatır, Resûlullah'ın söylediği hususlarda onlara dini bilgiler öğretirdi. Resûlullah bazan onların yanına çıkıyor, onlar da Abdullah'ın yanında toplanmış bulunuyorlardı, susuyorlar, Resûlullah onların yanlarına oturup ilgilenmekte oldukları şeye devam etmelerini emrederek şöyle buyururdu: "Ben bununla emrolundum ve buna davette bulundum". Bunun benzeri Muâz b. Cebel'le ilgili olarak rivayet edilmiş olup o bu ilim konusunda konuşuyordu. Biz bu hadisi, Cündeb'in "Biz Resûlullah (sav) ile birlikteydik, bize Kur'an öğretmeden önce iman (ilmini) öğretiyordu" hadisini açıklamak üzere rivayet etmiştik[154].

ASHABIN BİRBİRLERİNE KUR'AN OKUMALARI VE ALLAH RESÛLÜ'NÜN ONLARA ÂYETLERİ AÇIKLAMASI

Sahih-i Müslim'de ve başka eserlerde Ebû Hureyre'den nakledilen uzun bir hadiste şu ifade geçer: *"Allah'ın evlerinden birinde Allah'ın kitabını okumak*[155] *ve kendi aralarında mütala etmek (tedârüs) üzere toplanan hiçbir topluluk yok ki onlara iç huzuru (sekînet) inmesin, rahmet onları bürümesin, melekler onların etrafını çevirmesin ve Allah onları kendi yanındakilere anmasın"*[156]. Ali el-Kârî **Şerhu'l-Mişkât**'da şöyle der: Hadiste geçen *"tedârüs"* kelimesi, lafızlarını düzeltmek veya manalarını keşfetmek üzere birbirlerine okumaları anlamındadır. İbn Melek de böyle der. Bu kelimeden maksadın, onlardan birinin mesela on ayet (aşır) bir diğerinin başka on ayet okuması... şeklinde alışılagelen karşılıklı ders okuma olması da mümkündür. Bu durumda tilavetten daha özel bir anlamda veya onun

154. **Kûtü'l-kulûb,** I, 150. Metindeki hata ve düşükler için aslına bakınız.
155. Metinde "öğrenmek" şeklinde geçmiştir.
156. Müslim, Zikr 38; **Mişkâtü'l-Mesâbîh,** I, 71 (nr. 204).

mukabili olur. Ancak Kur'an'a dayanan öğrenme ve öğretme gibi bütün hususlara şamil olması en kuvvetli ihtimaldir[157]. Kur'an ilimlerinin teatisi ve ders verme uygulamasının çok eski olduğuna bakın! Suyûtî **el-İtkân**'da şunu kaydeder: Hz. Peygamber, ashabına Kur'an'ın bütün yorumunu veya çoğunun yorumunu yapmıştır. Ahmed b. Hanbel ve İbn Mâce'nin Hz. Ömer'den tahric ettikleri şu rivayet de bunu teyid etmektedir: "Son nazil olan ayetlerden biri de riba âyeti idi. Resûlullah onu açıklamadan vefat etti"[158]. Bu sözün mefhumu, Hz. Peygamber'in inen her âyeti onlara yorumladığı, ancak nüzulünden hemen sonra vefat etmesinden dolayı bu âyeti açıklayamadığına delâlet etmektedir. Yoksa Hz. Ömer'in özellikle bu âyeti anmasının herhangi bir özelliği yoktur. Bezzâr'ın Hz. Âişe'den tahric ettiği "Cebrâil'in kendisine öğretmesinden sonra yorumladığı bazı âyetler dışında, Resûlullah Kur'an'dan birşey yorumluyor değildi"[159] hadisi ise Hâfız İbn Kesir'in de söylediği gibi münkerdir. İbn Cerîr ile başkaları ise bu hadisi şöyle yorumlamışlardır: "Hz. Âişe, anlaşılması Resûlullah'a zor gelen müşkil ayetlere işaret etmiştir. Resûlullah bunları Allah'a sormuş, Allah teâla da Cebrâil'in diliyle kendisine inzalde bulunmuştur". **el-Hadikatü'n-nediyye**'ye bakınız.

ASHABIN KENDİLERİNE ULAŞAN İLME EZBERLEME VE MÜZAKERE İLE İTİNA GÖSTERMELERİ

Ebû Nuaym, Hz. Ali'den şu tahricde bulunur: "Birbirinizi ziyaret edin ve şu hadisi müzakerede bulunun, eğer böyle yapmazsanız yokolup gider"[160]. Ebû Ömer İbn Abdilber de İbn Mesud'dan şöyle dediği rivayetini nakleder: "Hadisi müzakere edin, onun bazısı diğerini anlaşılır kılar". İbn Abdilber, Avn b. Abdullah'tan da şöyle dediğini nakleder: "Biz Ümmü'd-Derdâ'ya geldik, onun yanında birbirimize hadis haber verdik. Ona "Ey Ümmü'd-Derdâ seni usandırdık" dedik, şu karşılığı verdi: Beni usandırmadınız, ben Medine'de ibadette bulunmayı istedim, ilim müzakeresinden -yahut fıkıh müzakeresinden, dedi- daha hoşuma giden bir-

157. **Mirkâtü'l-mefâtîh,** I, 223.
158. İbn Mâce, Ticârât 58.
159. krş. **Mecmau'z-zevâid,** VI, 303. (Burada "kendi görüşüyle (re'y) yorumlamazdı" ve "Cebrâil'in öğrettiği sayılı âyetler dışında" ifadeleri vardır).
160. krş. **Kenzü'l-ummâl,** X, 304 (nr. 29522): "Birbirinizi ziyaret edin, hadisi mütala edin, onu yokolmaya terketmeyin".

şey bulamadım". Ömer b. Hattâb'dan da şöyle dediğini rivayet eder: "Eğer ben Allah yolunda (cihâd için) yürümeseydim (sefere çıkmasaydım) veya alnımı toprağa koymasaydım ya da hurmanın iyisi nasıl toplanırsa öylece sözün güzelini derleyen bir toplulukla oturmasaydım, Allah'a kavuşmuş olmayı arzulardım". İbn Kuteybe şunu anlatır: Muâviye Hz. Ömer'e şöyle dedi: "İnsanlardan ilim ehliyle sohbet ve özel mülkümden elde ettiğim yeterli derecede servetten başka dünya lezzetinden geriye birşey kalmadı".

İbn Sa'd **Tabakât**'da Ebû Said el-Hudrî'den şöyle dediğini tahric eder: "Allah Resûlü'nün ashabı oturduklarında sohbet ederlerdi, birine kendilerine bir sûre okumasını emretmeleri veya birinin Kur'an'dan bir sûre okuması dışında, konuştukları şey fıkıhtı".[160/1] **el-Kâmûs**'ta şöyle denir: "Fıkıh, bir şeyi bilmek, anlamak ve ince kavrayış anlamına gelmekte olup yüceliğinden dolayı daha çok din ilmi için kullanılır olmuştur". Şemsüddin İbnü't-Tayyib **el-Kâmûs** hâşiyesinde şöyle der: Bir grup âlim fıkhı "gizli bir şeyi bilme" şeklinde kayıtlamış olup meselâ "ben semayı ve yeri anladım (fıkhettim)" denilmez. Fıkhın ince kavrayış ve anlama kuvveti olduğu söylendiği gibi, "fıkh"ın "ilim"den daha süratli olduğu da söylenmiştir.

SÜNNETİN NAKLEDİLMESİNDE SENEDE (RİVAYET ZİNCİRİ) ÖNEM VERİLMESİNİN EMREDİLMESİ

Deylemî, Hz. Ali'den merfû olarak şu rivayeti nakleder: "Hadisi yazdığınız zaman isnâdıyla (rivayet zinciri) birlikte yazın". Suyûtî **Tedribü'r-râvî**'de şöyle der: Bu konuda bundan başka hadisler de vardır[161]. İbn Hacer el-Heytemî **Şerhu'l-Mişkât**'ta **Sahîhayn** ve diğer eserlerde geçen *"Benden isterse bir tek âyet olsun tebliğde bulunun, başkalarına ulaştırın)"*[162] hadisiyle ilgili olarak şöyle der: İsnâd sayesinde mevzû (uydurma) rivayetin diğerlerinden tefrik edilmesi sebebiyle isnâdı bilmek farz-ı kifâyelerdendir. Denildiğine göre "benden tebliğde bulunun" ifadesi iki şekilde yorumlanabilir. Birincisi: Sika (güvenilir) birinin, ken-

160/1. bkz. dipnot 424

161. **Tedrîbü'r-râvî,** s. 286. Deylemî'nin rivayeti de burada geçmektedir.

162. Buhârî, Enbiyâ 50; Tirmizî, İlim 13; **Mirkâtü'l-mefâtîh,** I, 70 (nr. 198). Son eserde, hadisin Buhârî tarafından tahric edildiğine işarette bulunulmuş olup Müslim'den sözedilmemiştir.

disi gibi birinden nakli yoluyla senedin sonuna kadar muttasıl (kopuksuz, bitişik) olması. Çünkü tebliğ "büluğ" dan gelmekte olup o da bir şeyin gayesine ulaşması demektir. İkincisi: Sözün duyulduğu şekilde, hiçbir değişiklik yapılmadan başkasına nakledilmesi. Hadiste aranan ise, "tebliğde bulunun" ifadesinin "Benî İsrail'den haber verin (tahdis)" ifadesinin mukabili olarak kullanılmasından dolayı her iki yorumun birlikte olmasıdır. Bu bilgi İbn Sultân'ın **el-Mirkât**'ından nakledilmiştir[163].

ALLAH RESÛLÜ'NÜN İSRÂİLİYYÂT HABERLERİ VE GEÇMİŞ MİLLETLERE AİT ENTERESAN HUSUSLARIN ANLATILMASINA MÜSADE ETMESİ

Bu konuda **Sahihayn**'da Ebû Hureyre ve İbn Ömer'den nakledilen hadis meşhur olup onda şu ifade geçer: *"Benî İsrail'den haber verin, bu hususta size hiçbir sıkıntı (mahzur, günah) yoktur"*[164]. İbn Rüşd **el-Beyân ve't-tahsil**'de şöyle der: Bundan açıkca anlaşılan şudur ki aklın reddetmediği sözlerden olduğunda, isterse âdil birinin diğer adil birinden nakli şeklinde gelmiş olmasın, Hz. Peygamber onlarla ilgili olarak zikredilen enteresan hususların nakledilmesine müsade etmiştir. Çünkü buna bağlı bir hüküm sözkonusu olmadığından, rivayetinde kesin kanaat aranması da gerekmez[165]. Alkamî şöyle der: "Yani onlardan haber nakletmekte size bir sıkıntı yoktur. Çünkü Resûlullah daha önce ashabın onlardan bilgi almalarını, kitaplarına bakmalarını yasaklamıştı. Sonra ise bu konuda müsamaha hasıl oldu. Yasaklama, İslam hükümleri ve dünyevi kuralların istikrarından önce fitne korkusundan dolayı konulmuştu. Sonra mahzur ortadan kalkınca, onların zamanında meydana gelen olaylarla ilgili haberleri duymada ibret bulunmasından dolayı bu konuda müsade çıktı"[166]. Bu, Kâvûkcî tarafından **ez-Zehebü'l-ibrîz**'de nakledilmiş olup güzel bir bilgidir. Münâvî **et-Teysîr**'de şöyle der: Yani onlardan kıssa, mev'ıza ve benzeri şeyleri haber verin. Senetsiz bile olsa, onlardan nakilde bulun-

163. Ali el-Kârî, **Mirkâtü'l-mefâtîh,** I, 218-219.
164. Buhârî, Enbiya 50; Ebû Dâvud, İlim 11; Tirmizî, İlim 13.
165. **el-Beyân ve't-tahsîl,** XVII, 525. Metindeki bazı hatalar için aslına bakınız.
166. Bu bilginin aynısı İbn Hacer tarafından verilmiş olup (**Fethu'l-Bârî,** XIII, 261 Alkamî de muhtemelen buradan almıştır.

manızda size bir sıkıntı yoktur. Çünkü zamanın uzunluğundan dolayı senedle rivayet imkânsızdır. Binaenaleyh, haberin onlardan geldiğine dair zann-ı galib yeterlidir[167].

Ali el-Kârî'nin **Şerhu'l-Mişkât**'ında geçtiği üzere Seyyid Cemaleddin şöyle der: Burada haber vermekten maksat, Kur'an'da zikredilen kıssaların teferruatlandırılması ve Avc b. Unuk'un (veya Anak) hikayesi[168], Benî İsrail'in buzağıya tapmaktan dolayı yaptıkları tevbede nefislerini öldürmeleri[169] gibi hayretimiz olaylarla ilgili kıssaları nakletmektir. Çünkü akıl sahipleri için bunlarda öğüt ve ibret vardır[170]. Fakat Avc b. Unuk'la ilgili haberler uydurmadır. Hâfız Suyûtî bununla ilgili müstakil bir eser yazmış olup ona bakınız[171].

Tunus kadısı Ebû Hafs Ömer b. Halef b. Mekkî el-Himyerî el-Mâzerî'nin **Teskîfü'l-lisân ve telkîhu'l-cinân** adlı eserinde 41. bâb olan "olduğundan başka şekilde tevili yapılanlar bâbı" başlığında şu bilgi verilir: Bunlardan biri de Hz. Peygamber'in (sav) *"Benî İsrail'den haber verin, bu hususta size hiçbir sıkıntı yoktur"* hadisinin anlamının, "size göre doğru olanı ve olmayanı Benî İsrail'den haber verin" olduğu şeklindeki yanlış yorumdur. Oysa anlamı bu değildir. Şeyh Ebû Muhammed Abdülhak (Allah onu teyid etsin) şöyle der: Bunun anlamı "Benî İsrail'den haber vermemenizde size bir sıkıntı yoktur" şeklindedir. Çünkü hadiste ilk geçen emir vacib olup o da "Benden isterse bir tek âyet olsun tebliğde bulunun" sözüdür. Buna göre Benî İsrail'le ilgili sözün anlamı da şöyle olur: "Benî İsrail'in haberlerinden size göre doğru olanını haber vermeniz size vacip değildir. Dilerseniz haber verin dilerseniz vermeyin. Eğer haber vermezseniz, benden tebliğde bulunmayınca günaha düşmenizde olduğu gibi size bir günah yoktur."

Sehâvî'nin **Fethu'l-Muğis**'te kendisinden naklettiği üzere Hatîb el-Bağdâdî şöyle der[172]: "Benî İsrail'e ait olup ehl-i kitap'tan nakledilegelen sözleri atmak vacip, ondan yüz çevirmek lâzımdır. Benî İsrail ve diğer

167. **et-Teysîr**'de ilgili yerde (I, 435) bu bilgiye rastlanmamakla birlikte **Feyzü'l-Kadîr**'de (III, 206) kısmen benzeri ifadeler mevcuttur.
168. bkz. Abdullah Aydemir, **Tefsirde İsrailiyyât,** Ankara 1979, s. 290.
169. bkz. Bakara 2/54.
170. **Mirkâtü'l-mefâtîh,** I, 218.
171. **el-Evc fi haberi Avc** adlı bu risâle Suyûtî'nin **el-Hâvî fi'l-fetâvâ**'sı içinde (II, 586-590) neşredilmiştir.
172. Hatîb el-Bağdâdî, **el-Câmî li-ahlâki'r-râvî,** II, 114, 115, 117.

geçmiş milletlerle ilgili olarak Hz. Peygamber, ashabı ve selef ulemasından öğrenilen haberlerin rivayeti ise caiz olup nakledilmesi günah değildir." Hatîb daha sonra İmam Şâfiî'den *"Benî İsrail'den haber verin, bu hususta size hiçbir sıkıntı yoktur"* hadisiyle ilgili olarak şu yorumu nakleder: "Bu ümmet hakkında gerçekleşmesi muhal bile olsa, onlarla ilgili olarak duyduklarınızı nakletmenizde bir beis yoktur". Sehâvî şöyle der: Fakat bazı âlimler "size bir sıkıntı (günah) yoktur" sözünün cümlede "hal" mevkiinde bulunduğunu ve manasının da şöyle olduğunu söylemişlerdir: "Yani Hz. Peygamber, ashabı ve ulemadan öğrenilenleri haber vermek gibi onlarla ilgili olarak naklinde mahzur bulunmayanları haber verin". Nitekim Hatîb'in de söylediği gibi bunun rivayeti caizdir. Ben bunu **el-Aslu'l-asîl fî tahrîmi'n-nakl mine't-Tevrât ve'l-İncîl**[173] adlı eserimde açık şekilde açıkladım[174].

Derim: Ashaptan eski kitapları okuyanlarla ilgili olarak ileride gelecek konuya bakınız. Hanefi fıkıh kitaplarından allâme el-Haskefî ed-Dımaşkî'nin **ed-Dürrü'l-muhtâr fî şerhi Tenvîri'l-ebsâr**'ında şu bilgi verilir: "Benî İsrail'den haber verin" hadisi, yalan olduğu kesinlikle belli olmayan hayretamiz haberleri hüccet olarak değil de teselli ve ferahlık maksadıyla dinlemenin helal olduğunu ifade eder. Hatta yalan olduğu kesin olanları bile insanlar ve hayvanların diliyle darb-ı mesel, öğüt ve kahramanlık örnekleri vermek gayesiyle dinlemek de helaldir. Bunu İbn Hacer zikreder. Şemsüddin İbn Âbidin bu esere yaptığı **Reddü'l-muhtâr** adlı hâşiyesinde, Haskefî'nin "darb-ı mesel gayesiyle" sözüyle ilgili olarak şöyle der: Mesela Harîrî'nin **Makâmât**'ı gibi. Anlaşılan odur ki **Makâmât**'da Hâris b. Hemmâm ve Serûcî'den nakledilen hikayelerin aslı olmayıp onu mütala edenlerin açıkca görecekleri gibi hikayeleri bu hayretamiz üslupla vermiştir. Meselâ Antere ve el-Melikü'z-Zâhir kıssası da kendisiyle darb-ı mesel v.s. kastedildiğinde buna girer mi? Bu husus araştırmaya değer.

Derim: Binbir Gece ve Binbir Gün kıssaları da bu türdendir. Bütün bunlar, nefsi neşelendirmeye ilaveten geçmiş toplumların maceralarını bilmek maksadı güdülmesi bakımından anılan manada ve benzeri anlamdadırlar. Çünkü kıssalar her ne kadar hurâfe (masal) kabilinden ise-

173. Sehâvi'nin **ed-Dav'u'l-lâmi'**de (VIII, 18) kendi yazdığı biyoğrafisinde bu şekilde kaydedilen eser **Keşfuzzunun**'da (I, 107) **el-Aslu'l-asîl fî tahrîmi'n-nazar fi't-Tevrât ve'l-İncîl** şeklinde geçmektedir.

174. Sehâvi, **Fethu'l-Muğîs,** II, 348.

ler de onları kurup yazan kimselerin veya dilleri üzere kaleme alınmış toplumların durumunu dile getirmekten uzak değillerdir. Allah doğrusunu en iyi bilir. İbn Hacer el-Heytemî'nin **Fetâvâ**'sında şu bilgi geçer: Harîrî'nin **Makâmât**'ı görünüşte yalana dayanmaktaysa da gerçekte böyle olmayıp darb-ı mesel türünden olan, garip yolları ve tuhaf sırları ortaya koyan, benzeri bulunmayan ve hiçbir edibin aklına gelmeyen bir eserdir. Allah onu kaleme alanın çalışmasını mükâfatlandırsın. Kim, içindeki ilimlerle alay ederek onu yalan diye nitelendirirse küfre sapmış olur. İmamlar şöyle demişlerdir: "Kim, bir kâse tirit ilimden daha hayırlıdır derse, küfre sapmış olur". İster alayı kastetsin ister kastetmesin, insan bununla kafir olursa, ilimle alay edip onu yalan sayanın durumu ne olur sanıyorsunuz? Bu konuda Nablusî'nin **Şerhu't-Tarikati'l-Muhammediyye**'sine (II, 250) bakınız.

KENDİSİNDEN İLİM ÖĞRENİLMESİ İÇİN ALLAH RESÛLÜ'NÜN ASHABINDAN BİR FAZİLETLE (ÜSTÜNLÜK) TEMAYÜZ ETMİŞ KİMSEYİ İNSANLARA BİLDİRMESİ

Hâfız Ebû Nuaym şöyle der: Bir âlim, talebelerinden birinin ilimde kemâl ve olgunluğa erdiğini görünce, kendi ölümünden sonra başlarına yeni olaylar ve güç meseleler geldiğinde insanların kendisine başvurabilmeleri için onun ilimdeki mevki ve derecesine delâlette bulunması gerekir. Ebû Nuaym bu konuda Huzeyfe'nin Hz. Peygamber'den rivayet ettiği şu hadisi delil gösterir: "Benden sonra gelen (halife)lere tabi olun -Ebubekir ve Ömer'i işaret etti-, Ammâr'ın yolundan gidin, İbn Ümmi Abd size bir haber verince onu tasdik edin"[175]. Şu hadis de bu kabildendir: "Kur'an'ı Übey ve İbn Mesud'dan öğrenin".[176] Böylece Allah Resûlü ehliyet sahibine delâlette bulunmuş olup bu kendileri için Resûlullah'tan bir şehadettir. Şemsüddin Muhammed b. Mesud et-Turunbâtî el-Fâsî[177] de, hocaların bilgilerini tanıtma ve meziyetlerini takdir için talebelerine verdikleri belgelerin meşruluğuna bu hadisi mesned olarak alır. Onun **Bülû-**

175. **Müsned**, V, 385; **Mecmau'z-zevâid**, IX, 295; **Kenzü'l-ummâl**, XI, 640 (nr. 33115). Metinde fahiş hatalar mevcut olup bu kaynaklara bakılmalıdır.

176. Buhârî, Fedâilu'l-ashâb 27, Menâkıbu'l-ensâr 14. Burada dört kişiden öğrenmeleri emredilerek Abdullah b. Mesud, Sâlim, Übey b. Ka'b ve Muâz b. Cebel'in adları verilmiştir.

177. Bkz. **Fihrisü'l-fehâris**, I, 535-536.

ğu aksa'l-merâm fi şerefi'l-ilm ve mâ yeteallak bihi'l-ahkâm[178] adlı eserine bakınız.

Ahmed b. Hanbel ve Tirmizî, Enes'ten (ra) şu rivayeti tahric ederler: *"Ümmetimin ümmetime karşı en merhametlisi Ebubekir, Allah'ın emri konusunda onların en şiddetlisi Ömer, haya bakımından en doğru olanı Osman, helal ve haramı en iyi bileni Muâz b. Cebel, ferâizi en iyi bileni Zeyd b. Sâbit, kırâatı en iyi olanı Übey b. Ka'b'dır, her ümmetin bir emîni vardır ve bu ümmetin emîni de Ebû Ubeyde b. Cerrâh'tır"*[179]. Ebû Ya'lâ bunu İbn Ömer'in rivayeti olarak tahric eder ve şu ilaveyi zikreder: "Hükümde (yargılama) en isabetlileri de Ali'dir". Deylemî de bu hadisi **Müsnedü'l-Firdevs**'te Şeddâd b. Evs'in rivayeti olarak tahric eder ve şu ilaveyi kaydeder: "Ebû Zer ümmetimin en zâhidi ve en doğru sözlüsü, Ebû'd-Derdâ ümmetimin en âbidi ve en muttakisi, Muâviye b. Ebû Süfyân da ümmetimin en halimi ve en cömertidir"[180]. Bu hadisi Ebû Ömer İbn Abdilber **el-İstîâb**'da müsned ve mürsel olarak çeşitli rivayet yollarıyla tahric ederek şöyle der: Biz çeşitli vecihlerle Hz. Ömer'den şöyle dediğini rivayet ettik: "Hükümde en isabetlimiz Ali, kırâatta en iyi olanımız da Übey'dir"[181]. Suyûtî **Tarihu'l-hulefâ**'da bunun ardından şöyle der: Hocamız Kâfiyecî'ye ayrı ayrı sahabilere isnadla zikredilen bu faziletlerin Hz. Ebubekir'in (genelde olan) üstünlüğü ile çatışıp çatışmadığı soruldu, o hiçbir çatışma ve çelişki bulunmadığı şeklinde cevap verdi[182].

Cem'u'l-cevâmi ve Mahallî'nin ona yaptığı şerhte geçtiği üzere İmam Şâfiî şöyle der: "Ferâizle ilgili bir konuda birbirine zıt iki haber (rivayet) olsa, bunlardan Zeyd'in görüşüne uygun olanı tercih edilir. Bu konuda onun bir görüşü yoksa Mu'âz'ın görüşüne uygun olanı, onun da bu konuda bir görüşü yoksa Hz. Ali'nin görüşüne uygun olanı tercih edilir. Feraiz dışındaki bir konuda birbirine zıt iki haberden ise Muâz'ın görüşüne uygun olanı, bu konuda onun bir görüşü yoksa Hz. Ali'nin görüşüne uygun olanı tercih edilir". Mahallî şöyle der: "Şa-

178. Brockelmann bu eseri, **Bülûğu'l-merâm...**, müellifini de Turunbülâlî şeklinde kaydetmiştir (**Suppl.**, II, 873).

179. **Müsned**, III, 184, 281; Tirmizî, Mukaddime 11. Tirmizî'nin rivayetinde "Hükümde en isabetlileri Ali'dir" ifadesi de mevcuttur. Zeyd için bkz. s. 500.

180. Bu paragrafta verilen rivayetlerin hepsi Suyûtî tarafından **Târîhu'l-hulefâ**'da (s. 53) zikredilmiş olup Muâviye ile ilgili bilgi metinde yanlış geçmiştir.

181. **el-İstîâb**, I, 50.

182. **Târîhu'l-hulefâ**, s. 53. Burada İbn Abdilber'in söyledikleri mevcut olmayıp metinde bir takdim-tehir yapılmış olmalıdır. Suyûtî'nin sözü, Deylemî'nin rivayetinden sonra gelecektir.

fiî'nin üç sahabiye bu tertip üzere muvafakatı zikretmesi, geçen hadiste bu şekilde tertip olunmalarından dolayıdır. Resûlullah'ın (sav) hadisteki "Ferâizi en iyi bileniniz Zeyd'dir" sözü umum ifade eder. "Haram ve helâli en iyi belininiz Muâz'dır" sözünden maksat ise ferâiz dışındaki konulardır. Bunun gibi "Hükümde (kazâ, yargı) en isabetli olanınız Ali'dir" sözü de ferâiz dışındaki hususlar hakkındadır. Muâz'la ilgili söz Hz. Ali ile ilgili sözden daha sarih olduğundan, ferâiz ve diğer konularda mevkii ondan öncedir". Attâr da Mahallî'nin şerhine yaptığı hâşiyede şöyle der: Mahallî'nin bu zikrettiklerinin izahı şöyledir: Hadiste geçen "helâl ve haram" lafızları ile "hükümde en isabetliniz Ali'dir" sözünden anlaşılan kazâ (yargı) ilmi âm lafızdır. "Ferâizi en iyi bileniniz" sözünden anlaşılan ferâiz lafzı ise hâstır. Hâs, âm lafza nisbetle önceliğe sahip olup iki delil arasında uygunluk sağlamak için âm onunla tahsis edilir. Mahallî'nin "ondan daha sarihtir" sözü de şu anlamdadır: Helâl ve haram hadiste tasrih edilmiş âm lafızlardır, kazâ ilmi ise tasrih edilmiş olmayıp "hükümde en isabetliniz Ali'dir" sözünden anlaşılmaktadır. Nitekim Nâsır da böyle izah etmiştir[183].

İbn Abbas'tan şu rivayet nakledilir: Ömer b. Hattâb Câbiye'de halka hitap ederek şöyle dedi: "Ey insanlar Kur'an'dan sormak isteyen Übey b. Ka'b'a, ferâizden sormak isteyen Zeyd b. Sâbit'e, fıkıhtan sormak isteyen Muâz b. Cebel'e ve maldan sormak isteyen de bana gelsin. Allah beni ona yönetici ve dağıtıcı kılmıştır"[184]. Bunu Taberânî **el-Mu'cemü'l-evsat**'da rivayet eder. Rivayetin senedinde Süleyman b. Dâvud b. Husayn mevcut olup onu zikreden kimse görmedim. Bunu Nureddin el-Heysemî **Mecmau'z-zevâid**'de söyler[185].

Derim: **Mir'âtü'l-mehâsin**'de[186], müellifinin babası Şeyh Ebû'l-Mehâsin'den, *"Ben ilmin şehriyim, Ali de kapısıdır"* hadisinde olduğu gibi hulefadan her birinin özel bir vasıfla anılmasının anlamıyla ilgili olarak şu bilgi nakledilir: "Bu, dört temel karakter gibi olup insana bunlardan galip olanla hükmedilir. Halifeler de böyledir; onlardan hiçbirisi diğeri hak-

183. Attâr, **Hâşiyetü'l-Attâr,** II, 415. Ayrıca Dördüncü Bölüm'de "Allah Resûlü'nün Kadıları" başlığına bakınız (I, 416). Bu metinde adı geçen Nâsır, Mahallî şerhine haşiye yazan Nâsirüddin el-Lekânî olmalıdır (bkz. **Suppl;** II, 105).

184. **el-Emvâl,** s. 285; **es-Sünenü'l-kübrâ,** VI, 349; **Kenzü'l-ummâl,** IV, 556 (nr. 11638). Ayrıca Dördüncü Bölüm'de "Mirasları Paylaştıran" başlığına bakınız I, 440.

185. **Mecmau'z-zevâid,** I, 135.

186. **Mir'âtü'l-mehâsin min ahbâri'ş-Şeyh Ebi'l-Mehâsin** (Fas 1324). bkz. **Suppl.,** II, 681, 694.

kında hükme medar olan özellikten mahrum değildir". Bâcî'nin **el-Muhtasar'ı** üzerine **el-Mu'tasar**[186/1] adıyla yazılan eserde (s. 394) "Kırâatı en iyi bileniniz Übey, ferâizi en iyi bileniniz Zeyd'dir..." hadisiyle ilgili olarak şöyle denir: Bu hadiste, adı geçenlerin kendisiyle anıldıkları hususlarda Hulefa–yı Râşidin ve ashabın seçkinlerinden üstün olmalarını gerektiren bir anlam mevcut değildir. Bu sözün manası şudur: Herhangi bir konuda derecesi üstün olan kimseye, diğer insanlar arasında kendi dengi veya ondan daha üstün kimseler olsa bile "O, bu konuda insanların en üstünüdür" denmesi caizdir. Bunun gibi, ilimde derinleşen bir kimseye de, her ne kadar bütün insanlar ve ilimlerinin miktarı bilinmiyorsa da "O, insanların en âlimidir" demek de caizdir[186/2].

Şeyh Receb b. Ahmed et-Türkî'nin **el-Vesiletü'l-Ahmediyye fi şerhi't-Tarîkati'l-Muhammediyye'**sinde şu bilgi verilir: Dört halifenin üstünlükleri (fazilet) konusunda en uygun yorum şudur: Onların her biri, meşhur oldukları özellik bakımından diğerlerinden üstündür. Çünkü insanın üstünlüğü kendiliğinden olmayıp sahip olduğu özellikleri bakımındandır. Buna göre deriz ki Hz. Ebubekir doğruluğunun baskın gelmesi ve ashap arasında bununla şöhret bulması bakımından onların en üstünü, Hz. Ömer adalet yönünden en üstünleri, Hz. Osman haya bakımından en üstünleri ve Hz. Ali de ilim ve onunla şöhret bulması bakımından onların en üstünüdür. Bezzâzî'nin "Kitâbu edebi'l-kâdî" de şu söyledikleri de bunu teyid eder: "Hidayet kılıcı Hz. Muhammed'in (sav) elinde, ridde (dinden dönüş) kılıcı Hz. Ebubekir es-Sıddık'ın elinde, fetih kılıcı Hz. Ömer el-Fâruk'un elinde idi. Öyle ki onun zamanında (fethedilen ülkelerde) oniki bin minber (cami) yapıldı. Bağy (isyan) kılıcı da Hz. Ali el-Murtaza'nın elindeydi"[186/3]. Şu da var ki bir tek üstünlüğün (fazilet), ya bizzat kendindeki yücelik bakımından veya keyfiyet fazlalığından dolayı, birçok üstünlükten daha tercihe değer olması da mümkündür. Bu bilginin devamı için **el-Vesiletü'l-Ahmediyye'**ye bakınız.

186/1. Metinde **el-Muktasar** şeklinde yanlış geçen bu eser Bâcî'nin **el-Muhtasar** adlı eserinin muhtasarıdır. Baci'nin eseri de Tahâvî'nin **Müşkilü'l-âsâr'ının** muhtasarıdır (bkz. Ahmet Özel, "Bâcî", **DİA,** IV, 415).

186/2. Ebû'l-Mehâsin, **el-Mu'tasar mine'l-Muhtasar,** II, 270-271.

186/3. **el-Fetâva'l-Bezzâziyye,** V, 133.

ASR-I SAADET'TE "ALLAME" SÖZÜNÜN ARAP ENSÂBI VE ŞİİRİ EN İYİ BİLEN KİMSE İÇİN KULLANILDIĞI

el-İhyâ'da "Kitâbu'l-İlm"de şu rivayet zikredilir: Resûlullah (sav), etrafında insanların toplanmış olduğu birine rastladı ve "nedir bu?" diye sordu. "Allâme bir adam" karşılığını verdiler. Resûlullah "ne ile (allâmedir)?" dedi, "şiir ve Arap ensâbıyla" dediler. Bunun üzerine şöyle buyurdu: "Fayda vermeyen bir ilim ve zarar vermeyen bir cehâlet"[186/4]. Hâfız el-Irâkî **el-Muğnî**'de şöyle der: İbn Abdilber bunu Ebû Hureyre'nin rivayeti olarak tahric eder ve zayıf olduğunu belirtir. Hadisin sonunda ise şu ifade vardır: *"İlim ya muhkem bir ayet ya sabit bir sünnet veya (Kitap ve Sünnete göre) denkleştirilmiş (yahut bunlardan çıkarılmış) bir miras hissesi (ni bilmekten ibaret)dir"*[187]. Irâkî'nin büyük **Tahric**'inde ise şu bilgi verilir: Ebû Nuaym bunu **Riyâzü'l-müteallimin**'de Bakıyye'nin İbn Cüreyc'den, onun Atâ'dan, onun Ebû Hureyre'den rivayeti olarak kaydeder ki içinde şu ifade geçer: "Hz. Peygamber mescide girdi, bir adamın etrafında toplanmış bir grup insan gördü. "Bu nedir?" diye sordu, "allâme bir adam, ey Allah'ın Resûlü" dediler. "Allâme nedir?" buyurdu, "insanların Arap ensâbını en iyi bileni, şiiri ve Arapların ihtilaf ettikleri hususları en iyi bileni" karşılığını verdiler. Bunun üzerine şöyle buyurdu: "Bu, fayda vermeyen bir ilim ve zarar vermeyen bir cehalettir". Resûlullah sonra şöyle buyurdu: *"İlim üç şey olup bunların dışındakiler fazlalıktır: Muhkem bir âyet, sabit bir sünnet veya denkleştirilmiş bir miras hissesi"*[188].

Derim: Anılan hadis ile daha önce geçen ve "Kendisiyle sıla-i rahimde bulunacağınız ölçüde ensâbınızı öğrenin" ifadesinin yer aldığı hadis arasında uygunluk bulunduğuna dair **el-İhyâ** şârihinden şu imayı kaydetmiştik: "Yasaklanan husus, daha önemli olan şeyler(i öğrenmek) den alıkoyacak şekilde, buna (ensâb ilmiyle ilgilenme) dalıp derinleşmektir"[189]. Allah Resûlü sanki bu başlık altında zikredilen sözkonusu hadisle, vasıtaları gaye haline getirenleri ve dereceleri birbirine karıştıranları kastetmiştir. Nice âlim var ki insanları kendi bildiği bir ilmi öğ-

186/4. bkz. **Kenzü'l-ummâl,** X, 218 (nr. 29156).

187. **İhyâu ulûmi'd-din,** I, 46. Hadisin bu son kısmı ve yorumu için bkz. Hattâbî, III, 306-307 (Ebû Dâvud, Ferâiz 1). Ayrıca bkz. s. 379.

188. Bu bilginin hepsi için bkz. Zebîdî, **İthâfu's-sâde,** I, 224-225. Son hadis için ayrıca bkz. **Kenzü'l-ummâl,** X, 280 (nr. 29443).

189. **el-İhyâ** şârihi Zebîdî'nin (**İthâfu's-sâde,** I, 225) bu sözü için ileride gelecek olan "Ensâb İlmi" başlığına da bakınız (s. 371).

renmeğe yönlendirmek ister ki Allah Resûlü'nün sözü de buna teşvik mahiyetindedir. Yoksa Arapların meşhur günlerini (eyyâmü'l-Arab) ve şiirlerini bilmek, değer bakımından ilimlerin en büyüklerinden olup onunla Kur'an ve sünnette anlaşılması zor hususları kavrama imkânını elde ederiz[190]. **et-Tezkire**'de Ukbe b. Âmir el-Cühenî'nin biyoğrafisinde şu bilgi verilir: O fakih, allâme, Allah'ın Kitabı'nın kârii (okuyucu), ferâiz konusunda bilgili, büyük değere sahip şair, fasih ve beliğ bir insandı[191].

ALLAH RESÛLÜ'NÜN ASHABININ İLİMDEKİ ZEKA VE ANLAYIŞ SEVİYELERİNİ, KABİLİYETLERİNİ ARAŞTIRMASI

Buhârî bu konuda "Devlet başkanının (İmâm)[192], ashabının bilgisini araştırmak (imtihan) için kendilerine problem arzetmesi bâbı" başlığına yer vererek orada Resûlullah'ın (sav) hurma ağacı ile ilgili bilmecesi kıssasını zikreder. İbn Ömer orada bulunanların en küçüğü idi. O şöyle der: "Onun hurma ağacı olduğu içimden geçti". Sahabiler sonra "Ey Allah'ın Resûlü, onun ne olduğunu bize haber ver" dediler, o da "hurma ağacıdır" buyurdu[193]. **Fethu'l-Bârî**'de geçtiği üzere İbn Ömer oradaki on kişiden biriydi. Hâfız İbn Hacer şöyle der: Onlar arasında Hz. Ebubekir, Ömer, İbn Ömer, Ebû Hureyre ve Enes de bulunmaktaydı[194]. **Muvatta**'da İbn Kâsım'ın şu rivayeti zikredilir: Abdullah şöyle dedi: "Bu hususta içimden geçeni Ömer b. Hattâb'a haber verdim, şöyle dedi: Eğer onu söyleseydin, kızıl deve sürülerine sahip olmaktan daha çok hoşuma giderdi"[195].

Bedreddin ez-Zerkeşî **Amelu men tabbe li-men habbe**[196] adlı kitabında şöyle der: "Hurma ağacı *(nahle)* için "ağaç" *(şecere)* ifadesi kullanılmaz.

190. Burada **el-Kâmûs** ve **Tâcü'l-arûs**'tan naklen âlim, alîm, allâm, allâme kelimelerinin okunuş ve kalıpları hakkında verilen bilgi tercüme edilmemiştir. Allâm ve Allâme'nin nessâbe (nesep âlimi) anlamına geldiği de burada kaydedilmiştir (**Tâcü'l-arûs,** VIII, 405-406).
191. **Tezkiretü'l-huffâz,** I, 42-43. Şair ve sonrasıyla ilgili bilgi metinde düşmüştür.
192. İmam kelimesi metinde âlim şeklinde geçmiştir.
193. Resûlullah ashaba "bir ağaç var ki yaprakları dökülmez, o müslüman gibidir, nedir bu" diye sorar, oradakiler çölde yetişen ağaçları söylemeye koyulurlar, çıkaramayınca da Resûlullah'tan söylemesini isterler (Buhârî, İlim 5).
194. Fethu'l-Bârî, Bulak 1300, I, 136.
195. Bu rivayet için bkz. İbn Ferhûn, **Dürretü'l-ğavvâs,** s. 65; **Umdetü'l-kârî,** I, 388. Ayrıca bkz. Buhârî, İlim 50.
196. Brockelmann bu eseri Lisânüddin İbnü'l-Hatîb'in kitapları arasında zikretmiştir (**GAL,** II, 340, **Suppl,** II, 373).

Allah Resûlü'nün "bir ağaç var ki yaprakları dökülmez" sözü ise, bunu bilmece maksadıyla kullanmış olduğu şeklinde yorumlanır". İbnü't-Tayyib eş-Şerkî, Kastallânî'nin **İrşâd**'ına yaptığı hâşiye ile başka eserlerde, Zeccâc ve başkalarının Arapların *"nahle"*yi ağaç diye adlandırdığını kaydettiklerini belirterek bunu reddeder. O esere bakınız. Ebû Abdullah İbn Zekrî de bu konu başlığıyla ilgili olarak şöyle der: Muhatapları şaşkınlığa düşürmemek için sözün anlamını gizleme konusunda fazla aşırı gitmemek gerekir. Hz. Peygamber onlara bilmeceyi sorarken elinde hurma ağacı göbeği vardı. Bunda da ipucuna işaret vardır. Resûlullah'ın (sav) yanıltmaçlardan *(uğlûta)* menetmesi ise[197], bunların çözülmesi zor muammalar olması veya karşılaşılan şeylerden olmaması veyahut soru sorulan kimseyi zor durumda bırakmak ve taciz etmek maksadı taşımasından dolayıdır.

İbn Ferhûn **Dürretü'l-ğavvâs fi muhâdarati'l-havâs** adlı bilmece (elğâz) kitabında şu bilgiyi verir: Âlim kimsenin, zor meselelerin anlaşılması ve izahı konusunda talebelerinin zihnî kapasitelerini denemek için kendilerine biraz zor meseleler sorup onları eğitmesi gerekir. Bu türü fakihler elgâz, ferâiz âlimleri muammeyât, nahivciler muammâ, dilciler de ahâcî diye adlandırırlar. Ulema bu konuda birçok eser kaleme almıştır[198].

ALLAH RESÛLÜ'NÜN İLİM EHLİ İÇİN BELLİ GÜNLER AYIRMASI

Buhârî bu konuda önce "Allah Resûlü'nün öğüt (vaaz, nasihat) ve ilim konusunda bıkkınlık duymamaları için ashabın durumuna uygun zaman gözetmesi" başlığına yer vererek İbn Mesud'dan şu rivayeti tahric eder: "Resûlullah (sav) öğüt hususunda bize bıkkınlık gelmemesi için halimize uygun gün (ve zaman) kollardı"[199]. Sonra da Enes'ten şu rivayeti tahric eder: *"Kolaylaştırın, zorlaştırmayın; müjdeleyin, nefret ettirmeyin"*[200]. Buhârî

197. Ebû Dâvud, İlim 8; Hattâbî, IV, 65-66.
198. **Dürretü'l-ğavvâs,** s. 65-66. Metinde birçok hata olup aslına bakılmalıdır. Bu konuda yazılmış bazı eserler için bkz. **Keşfuzzunûn,** I, 13, 149-150, II, 1741-1742; M. Bencheneb, "Lughz", **EI,** V, 806-807.
199. Buhârî, İlim 11.
200. Buhârî, İlim 11.

daha sonra "ilim ehli için belli günler ayıran kimse bâbı" başlığına yer verir ve Ebû Vâil'e ulaştırdığı senediyle şu rivayeti zikreder: "Abdullah (İbn Mesud) her perşembe günü halka öğütte bulunurdu. Bir adam ona 'ey Ebû Abdurrahman, bize hergün öğütte bulunmanı ne kadar isterdim' dedi. O şu karşılığı verdi: Size bıkkınlık vermek istemeyişim beni bundan alıkoyuyor. Resûlullah (sav) bize bıkkınlık vereceği endişesiyle, öğüt konusunda nasıl bizim durumumuzu kolluyor idiyse, ben de öğüt için sizin durumunuza uygun zaman kolluyorum"[201]. Hâfız İbn Hacer **Fethu'l-Bârî**'de şöyle der: Bu hadisten, yine bıkkınlığa yolaçacağı endişesiyle, salih amelde sürekli çabalamayı terkin müstehab olduğu anlaşılmaktadır. Her ne kadar bu konuda devamlılık istenen bir şey isede bu iki şekilde olur. Ya hergün zorlanmadan amelde bulunulur veya birgün ara verilir. Bu durumda ara verilen gün, ikinci güne daha zinde başlamak için istirahat günü olur. Yahut da yalnız cuma günü devam edilir. Bu husus şahıslara ve durumlara göre değişmekte olup genel kural, zindeliğin gözetilmesi şartıyla ihtiyaçtır[202].

ASHABIN ÖNCE ANLAŞILMASI KOLAY VE AÇIK SONRA DA ZOR OLANDAN BAŞLAYARAK VE TEMEL PRENSİPLERİ DİĞERLERİNDEN ÖNCE OKUYARAK İLMİ TEDRİCEN ÖĞRENDİKLERİ

Buhârî İbn Abbas'tan şu rivayeti nakleder: "Âlim ve fakih olan rabbâniler olun". Buhârî şöyle der: Rabbanî, insanlara büyük ilimlerden önce küçük ilimleri öğreten kimseye denir[203]. Hafız İbn Hacer şöyle der: İlmin küçüğünden maksat meseleleri açık ve anlaşılır olanı, büyüğünden maksat da meseleleri ince olanıdır. Şöyle de denmiştir: Rabbâni, insanlara ilmin külliyatından önce cüzziyâtını veya usûlünden önce furûunu veya gayelerinden önce önbilgilerini öğretir[204].

---

201. Buhârî, İlim 12.
202. **Fethu'l-Bârî,** I, 257. Bu yorum, bir önceki babda zikredilen İbn Mesud'un rivayetiyle ilgilidir.
203. Buhârî İlim 10. Hadiste geçen ulema lafzı bazı rivayetlerde, hukemâ (bilge) veya hulemâ (hilim sahibi) şeklindedir. Metinde ikinci defa geçen ulema kelimesi ise aslında mevcut değildir.
204. **Fethu'l-Bârî,** I, 255; **Umdetü'l-kârî,** I, 422-423. Rabbâni ile ilgili olarak zikredilen bazı yorumlar şöyledir: Bilge fakih, ârif, ilmiyle amel eden ve başkalarına öğreten âlim.

ASHABIN BÜYÜK YAŞTA OLMALARINA RAĞMEN İLİM TAHSİLİNE OLAN ARZULARI

Buhârî "ilim ve hikmetten dolayı gıbta etmek bâbı"nda şöyle der: Allah Resûlü'nün ashabı, büyük yaşta olmalarına rağmen ilim öğrenmişlerdir[205].

Derim: Onların ilim tahsilindeki uygulamaları "Küçük yaşta öğrenmek, taşa nakış yapmak gibidir"[206] meşhur eserinden dolayı, buna küçük yaşta başlatılmasıdır. Bunun Hz. Ali veya Hz. Hasan'ın sözü olduğu söylenmiştir. İbn Abbas ile Hz. Ali de küçük yaşta ilim tahsil etmişlerdi. İbnü'l-Ezrak el–Gırnatî'nin **Ravdatü'l-a'lâm** adlı eserinde geçtiği üzere âlimlerden biri şöyle demiştir: "Büyüğe öğretmek küçüğe öğretmekten daha sağlamdır. Büyük kimse, ben ezberleyemediğim için öğrenemem dememelidir. Çünkü ashap ileri yaşlarda oldukları halde öğrendiler, ilimle meşgul oldular. Onlar ilimde derya idiler". Turtûşî'nin **Sirâcü'l-mülûk**'unda da şu bilgi verilir: "Resûlullah'ın ashabı genç ve yaşlı oldukları halde İslamiyet'i kabul ediyor, ilim, Kur'an ve sünneti öğreniyorlardı. Onlar ilim denizleri, hikmet ve fıkıhın ulu dağları idiler. Ancak şu var ki küçük yaşta ilim tahsili, esaslara vukuf bakımından daha köklü, buna bağlı teferruatta ise daha mahir olmayı sağlar[207].

ASHABIN EVLENMEDEN ÖNCE İLİM TAHSİLİNDE BULUNMAYI EMRETMELERİ

Buhârî Hz. Ömer'den şöyle dediğini tahric eder: "Yönetici (reis) olmadan önce ilim tahsil edin"[208]. Kadı Iyâz bazı âlimlerden şu yorumu nakleder: Yani eşleriniz ve evlerinizin sizin ilimle uğraşmanıza engel olmaması için evlenmeden önce ilim tahsil edin[209]

205. Buhârî, İlim 15.
206. bkz. Beyhakî, **el-Medhal,** s. 375 (nr. 640); **Sirâcü'l-mülûk,** s. 109.
207. **Sirâcü'l-mülûk,** s. 109.
208. Buhârî, İlim 15.
209. Bu yorumla ilgili olarak bkz. Beyhakî, **el-Medhal,** s. 265 (nr. 373-374); **Umdetü'l-kârî,** I, 436.

ASHAPTAN TÜCCAR OLANIN İLİM TAHSİL ETTİĞİ, İLİMLE MEŞGUL OLANIN DA TİCARET YAPTIĞI

Buhârî **Sahih**'inde "ilimde nöbetleşmek (nöbetleşerek ilim tahsili) bâbı" başlığına yer vererek orada Hz. Ömer'in şu sözünü zikreder: Ben ve ensardan bir komşum, Resûlullah'ın (sav) yanında bulunma konusunda nöbetleşirdik; birgün o bulunurdu, birgün de ben. Ben bulunduğum zaman, o günün vahiy v.s. ile ilgili haberini kendisine ulaştırırdım, o da bulunduğu zaman böyle yapardı[210]. Hâfız İbn Hacer şöyle der: Hz. Ömer'in o sırada ticaretle uğraşmakta olduğundan anlaşılacağı üzere, bu rivayette talebenin ilim tahsiline v.s. imkan bulması için, bulunmadığı günlerde elde edemediği bilgileri sormaya çalışmakla birlikte geçimi konusunu ihmal etmemesi gerektiğine delâlet vardır[211].

ASHABIN EŞ VE CARİYELERİNE İLİM ÖĞRETTİKLERİ, ALLAH RESÛLÜ'NÜN DE KADINLARA AYRI BİR GÜN TAHSİS ETTİĞİ

Buhârî bu konuda "Kişinin cariyesi ve ailesine öğretimde bulunması bâbı" başlığına yer vererek orada Hz. Peygamber'in (sav), kendilerine ecirleri iki kat verilecek olan üç kişiyle ilgili sözünü zikreder ki bu kimselerden biri de şudur: "Yanında bir cariyesi olup da ona güzel bir terbiye veren ve güzel bir öğretimde bulunan (tahsil yaptıran) kimse"[212]. Buhârî sonra "Devlet başkanının (imâm) kadınlara öğüt ve öğretimde bulunması bâbı"na yer verir ve orada Hz. Peygamber'in Bilâl'le birlikte çıkması ve söylediklerini kadınlara duyuramadığını düşünerek onlara öğütte bulunması ve sadaka vermelerini emretmesi olayını zikreder[213]. Hâfız İbn Hacer şöyle der: Buhârî bu başlıkla, ailenin (ev halkı) öğretimiyle ilgili teşvikin kişinin kendi ailesine mahsus olmayıp bunun devlet başkanı ve onun yetki verdiği kimselere de yönelik olduğuna dikkat çekmiştir[214]. Buhârî daha sonra da "Kadınlar için ayrı bir gün ayrılıp ayrılmayacağına dair bâb" başlığına yer vererek kadınların Resûlullah'a (sav) söyledikleri şu sözleri zikreder: "Sohbetinde bulunmak konusunda erkekler bize ga-

210. Buhârî, İlim 27. Metinde hatalar vardır.
211. **Fethu'l-Bârî**, I, 286.
212. Buhârî, İlim 31.
213. Buhârî, İlim 32.
214. **Fethu'l-Bârî**, I, 295.

lebe çaldı (onlardan bize fırsat kalmıyor). Kendin bize birgün ayır". Resûlullah (sav) da kendileriyle buluşacağı bir gün tayin etti onlara. O gün onlara öğütte bulundu ve (bazı hususları) emretti[215].

Latifelerden: İmam Ebû İshâk el-İsferâinî, kadın ve erkeklerin rivayet ettikleri ahkam ve hadisler birbiriyle çatışınca, kadının rivayetine öncelik verileceği görüşünde olup bu konuda şöyle der: "Erkek cinsinin daha zâbıt (hıfz, kavrayış ve dikkati sağlam) olduğu hususu ancak tek tek fertlerde ortaya çıkınca nazarı itibara alınır. Oysa bütün fertlerde bu zabt üstünlüğü görülmüş olmayıp kadınların birçoğu erkeklerin birçoğundan daha zabt sahibidirler". Bu konuda Zerkeşî İsferâinî'yi onaylar, Irâkî de bunu ondan naklederek destekler. Sübkî **Cem'u'l-cevâmi'**de aksini savunarak râvinin erkek olmasını tercihe değer saymıştır. Mahalli şöyle der: "Çünkü erkek genelde kadından daha zabıt sahibidir". Abbâdî de şöyle der: "Görünüşte bu sözden anlaşılan, erkeğin haberinin, kendisinden daha zâbıt olduğu bilinen kadının haberine bile takdim (öncelik) edileceğidir. Bu, tartışma götürür. Bunun, râvinin durumunun bilinmemesi durumuyla kayıtlanması isabetten uzak değildir. Fakat o kadının daha zâbıt olduğu biliniyorsa onun haberine öncelik verilir". Üçüncü bir görüş de şudur: Erkek, kadınlarla ilgili hükümlerde olanın aksine, kadınlarla ilgili hükümler dışında tercih edilir. Çünkü kadınlarla ilgili hususlarda onlar daha zabt sahibidirler. İmamlardan bazıları konuyu daha ayrıntılı olarak ele alıp erkeğe öncelik tanınmasını, kadının rivayet edilen olayın içinde bizzat bulunmaması durumuna mahsus kılmıştır. Tâcüddin es-Sübkî **Terşîhu't-Tevşîh'**te babasından şu bilgiyi nakleder: Resûlullah'ın dörtten fazla kadınla evlenmesindeki sır şudur ki Allah Teâla şeriatın bâtın ve zâhirinin, anılmasından utanılan ve utanılmayan bütün hükümlerinin nakledilmesini istemiştir. Resûlullah (sav) insanların en hayalısı idi. Allah da erkeklerin yanında açıklamaktan haya ettiği konularda kendisinden duydukları sözleri ve gördükleri fiillerine dayanan şeri hükümleri nakletmeleri ve böylece şeriatin naklinin tamamlanması için ona çok kadınla evlenmeyi mubah kılmıştır. Bu tür hükümleri aktaranların çok olması gerektiğinden Allah Resûlü'nün hanımlarının sayısı da çok olmuştur. Gusül, hayız, iddet ve benzeri konulardaki hükümlerin çoğu onlardan öğrenilmiştir. Onlar ayrıca Resûlullah'ın uykuda ve halvette

215. Buhârî, İlim 35.

bulunduğu sırada peygamberliğine dair gördükleri açık mucizeleri, ibadet konusundaki gayret ve çabası ile her akıl sahibinin ancak bir peygambere ait olacağını kabul edeceği hususlar gibi kendilerinden başkalarının nakletmediği şeyleri de haber vermişlerdir. Bunları onlardan başkası göremezdi. Bununla büyük bir hayır hasıl olmuştur. Tâcüddin es-Sübkî daha sonra bu bilginin benzerini **et-Ta'cîz** müellifinden nakleder. Bu konuda Attâr tarafından Mahallî'nin şerhine yapılan hâşiyeye bakınız[216].

ASHABIN ALLAH RESÛLÜ'NDEN DUYDUKLARINI EZBERLEME VE KAYDETMEYE İTİNA GÖSTERMELERİ VE BUNU NASIL YAPTIKLARI

Ebû Nuaym, Ebû Ümâme'den şu tahricde bulunur: Allah Resûlü (sav) yatsı namazında ashabına "yarın namaz için toplanın, size bildirmek istediğim hususlar var" buyurdu. Onlardan biri şöyle dedi: Ey falan, sen Resûlullah'ın söyleyeceği ilk kelimeyi, sen de ondan sonrakini belle ki Allah Resûlü'nün sözlerinden birşey kaçırmayasınız[217].

Derim: Bu, bugün stenografi ilminde uygulanan usuldür.

ASHABIN ANLAMADIKLARI BİR BİLGİYİ DUYDUKLARINDA ONU ANLAYINCAYA KADAR TEKRAR ETTİKLERİ

Buhârî bu konuda "Bir şeyi duyup da onu anlayıncaya kadar duyduğu kimseye başvuraduran kimse bâbı" başlığına yer vererek orada şu rivayeti zikreder: "Hz. Âişe bilmediği hiçbir şey duymadı ki onu anlayıncaya kadar (öğrendiği kimseye) başvurmaya devam etmesin"[218]. Hâfız Ebû Nuaym, birbirlerine başvurma ve birbirlerine bilgi vermeyi, belleme ve tahsil formaliteleri konusunda yardımlaşma sözkonusu olduğu için ilim talebelerinin uymaları gereken adaptan sayar. Sonra da Enes b. Mâlik'e ulaşan senediyle İbn Keysân yoluyla tahric ettiği şu hadisi buna de-

216. Attâr, **Hâşiyetü'l-Attâr,** II, 407-408. Bu paragrafta verilen bilginin hepsi buradan alınmıştır.
217. bkz. **Mecmau'z-zevâid,** I, 46. Metinde "sen de ondan sonrakini" ifadesi iki defa, burada bir defa geçmektedir.
218. Buhârî, İlim 36. Metinde "bilmediği" kelimesi düşmüştür.

lil gösterir: "Biz hemen hemen altmış kişi olarak Resûlullah'la birlikte oturuyorduk, bize hadis haber veriyordu. Sonra ihtiyacı için evine giriyor, biz kendi aramızda şunu, sonra şunu tekrar (müzakere) ediyor ve kalkıyorduk, sanki (bu bilgiler) kalplerimize ekilmiş oluyordu"[219].

ASHABIN, HAZIR OLANIN OLMAYANA TEBLİĞDE BULUNMASINI DÜSTUR EDİNMELERİ

Buhârî bu konuda "Hazır olan olmayana ilmi tebliğ etsin bâbı" başlığına yer verir[220]. Eğer onların tebliğ konusundaki hırsları olmasaydı din şimdi XIV. (XX.) yüzyılda bize taptaze ulaşmış olmazdı.

ASHABIN GECE GÜNDÜZ İLİM TEATİSİNDE BULUNMALARI

Buhârî bu konuda "Gece ilim ve öğüt bâbı"[221], sonra "ilim konusunda gece sohbeti bâbı"[222] başlıklarına yer verir. Hâfız İbn Hacer şöyle der: Enes'in, Hz. Peygamber'in yatsıdan sonar kendilerine hitabettiğine dair hadisi[223] ile Hz. Ömer'in "Resûlullah müslümanların işleriyle ilgili herhangi bir hususta Ebubekir'le gece sohbet ederdi (görüşürdü)" hadisi de bu konuya girer. Bu son hadis Tirmizî ve Nesâî tarafından tahric edilmiş olup[224] ravileri sikadırlar. Abdullah b. Amr'ın[225] "Hz. Peygamber sabaha kadar bize Benî İsrail'den sözeder, büyük namazdan[226] başka birşey için kalkmazdı" hadisi de buna girer. Bu hadisi Ebû Dâvud rivayet etmiş olup[227] İbn Huzeyme sahih olduğunu belirtmiştir. "Namaz kılan veya yolcudan başkası için gece sohbeti yoktur" hadisi ise Ahmed b. Hanbel tarafından rivayet edilmiş olup[228] senesinde meçhul bir râvi vardır. Hadisin sabit olması halinde, ilim için gece sohbeti yapmak gece nafile namaz kılmak çerçevesinde mütala edilir. Hz. Ömer, Ebû Mûsa el-Eş'arî ile

219. **Mecmau'z-zevâid,** I, 161. Metinde fahiş hatalar vardır. Ayrıca bkz. s. 348.
220. Buhârî, İlim 37. Bu başlık altında konuyla ilgili çeşitli hadisler rivayet edilmiştir.
221. Buhârî, İlim 40.
222. Buhârî, İlim 41.
223. Buhârî, Mevâkitu's-salât 40.
224. Tirmizî, Salât 12; **Müsned,** I, 26, 34.
225. Metinde Abdullah b. Ömer şeklinde geçmiştir.
226. Farz namaz kastedilmiştir.
227. Ebû Dâvud, İlim 11. Ayrıca bkz. s. 419.
228. **Müsned,** I, 412, 444; Tirmizî, Mevâkît 12.

birlikte gece fıkıh müzakere etmişler. Ebû Musa "namaz kılsak?" demiş, Hz. Ömer de "biz namazdayız" karşılığını vermişti[229].

Demâmini ilk başlıkla ilgili olarak şöyle der: Buhârî bununla, insanların gece ders ve öğütte bulunmalarının sahih olduğuna delil getirmek istemiştir. Bu, yatsıdan sonra konuşmadan nehyin[230] kapsamına girmez.

ALLAH RESÛLÜ'NÜN YENİ BAŞLAYANLARIN FİKRÎ KAPASİTELERİNİ GÖZETMESİ VE ONLARA TAHSİLİ BİTİRENLERE ÖĞRETTİKLERİNİ ÖĞRETMEMESİ

Buhârî bu konuda "Diğerlerinin anlamayacağı endişesiyle ilim öğretmeyi yalnız bir gruba tahsis eden kimse bâbı" başlığına yer vererek Hz. Ali'nin şu sözünü zikreder: *"İnsanlarla anladıkları (akıllarının aldığı) ölçüde konuşun, Allah ve Resûlü'nün yalanlanmasını ister misiniz?"*[230]. Buhârî sonra da, kendisine dini bir müjde verdiğinde Muâz'ın Allah Resûlü'ne söylediği "sevinmeleri için bunu insanlara haber vereyim mi?" sözünü ve Resûlullah'ın (sav) "(hayır), o zaman tembellik ederler (salih amelde bulunmazlar)" şeklindeki cevabını ve Muâz'ın (ilmi sakladığı, tebliğde bulunmadığı için) günaha düşeceği endişesiyle vefatı sırasında bunu haber verdiğini zikreder[231]. Buhârî ayrıca "Bazı insanların kavrayamayıp daha kötü bir duruma düşmeleri endişesiyle, (haber vermeyi veya yapmayı) düşündüğü (istediği) bazı şeylerden vazgeçen kimse bâbı" başlığına yer vererek orada Hz. Peygamber'in (sav) Hz. Âişe'ye söylediği şu sözü zikreder: *"Eğer senin kavmin küfürden yeni çıkmış olmasalardı Kâbe'yi yıkar ve ona iki kapı yapardım; birinden insanlar girer, diğerinden çıkarlardı"*[232]. Hâfız İbn Hacer şöyle der: Bu hadisten, mefsedete düşmekten korunmak için maslahatın terkedileceği ve devlet başkanının harama düşmemek şartıyla daha üstün olmayan bir yolla bile olsa tebaasını kendi menfaat ve faydalarının gerektirdiği şekilde yöneteceği anlaşılmaktadır[233].

---

229. **Fethu'l-Bârî,** I, 322. Zikredilen bilginin hepsi burada mevcuttur. Ayrıca bkz. s. 421.
230. Buhârî, İlim 49.
231. Buhârî, İlim 49. Hz. Peygamber'in Muâz'a (ra), verdiği müjde şudur: *"Kalben samimi olarak Allah'tan başka ilah bulunmadığına ve Hz. Muhammed'in onun peygamberi olduğuna şehadet eden hiç kimse yok ki Allah ona ateşi (cehennemi) haram kılmasın".*
232. Buhârî, İlim 48; **Umdetü'l-kârî,** II, 173.
233. **Fethu'l-Bârî,** I, 337.

KENDİLERİNE YAZI YAZMAYI ÖĞRETMENİN ÇOCUKLARIN BABALARI ÜZERİNDEKİ HAKLARINDAN OLDUĞU

ed-Dürrü'l-mensûr'da *"Onlara karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet hazırlayın"* (Enfâl 8/60) âyeti ile ilgili olarak şu bilgi verilir: İbn Ebû'd-Dünyâ **Kitâbu'r-Remy**'de ve Beyhakî de **Şuabü'l-imân**'da[234] Râfi'den (ra) şu tahricde bulunur. Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: *"Çocuğun babası üzerindeki hakkı, ona yazı yazmayı, yüzmeyi ve ok atmayı öğretmesidir"*[235]. Cessâs'ın **Ahkâmu'l- Kur'ân**'ında da *"Ey inananlar, kendinizi ve ailenizi bir ateşten koruyun ki yakıtı insanlar ve taşlardır"* (Tahrim 66/6) âyetiyle ilgili olarak şöyle denir: Bu âyet çocuklarımıza ve ailemize dini, hayrı ve kendisinden müstağni kalınamayacak ahlak kurallarını (adâb) öğretmenin bize görev olduğuna delalet eder. *"Ailene namazı emret, kendin de o (nun güçlüklerine) na dayan"* (Tâhâ 20/132) ve *"(önce) en yakın akrabanı uyar"* (Şuarâ 26/214) âyetleri de bunun gibidir. Son âyet, kendilerine öğretimde bulunmamız ve Allah'a itaati emretmemiz konusundaki yükümlülüğümüz hususunda yakın akrabadan uzak akrabaya doğru bir öncelik bulunduğuna delalet eder. Allah Resûlü'nün *"Hepiniz çobansınız ve güttüğünüzden sorumlusunuz"*[236] hadisi de bunu destekler. Bilindiği üzere çobanın (güden) güttüğünü nasıl koruması, himaye ve maslahatlarını araması gerekiyorsa onun eğitim ve öğretimini yapması da gerekir. Cessâs daha sonra Abdullah b. Ömer'e ulaşan senediyle şu merfû rivayeti tahric eder: *"Bir baba çocuğuna güzel bir ahlaktan (edep) daha hayırlı birşey vermemiştir"*[237]. O bunu çeşitli rivayet yollarıyla tahric eder[238]. Bu hadisi Beyhakî Hz. Âişe'den merfû olarak rivayet eder: *"Çocuğun baba üzerindeki hakkı, ona güzel bir isim koyması, mevkiini güzel kılması ve ona güzel bir terbiye (eğitim) vermesidir"*[239]. Ebû Nuaym ve Deylemî'nin Ebû Hureyre'den naklettikleri merfû hadiste

234. **Şuabü'l-imân,** VI, 401 (nr. 8665); **Kenzü'l-ummâl,** XVI, 443 (nr. 35340).
235. Suyûtî, **ed-Dürrü'l-mensûr,** IV, 88.
236. Bu hadisle ilgili geniş bilgi için bkz. **Mecmau'z-zevâid,** V, 207-208.
237. **Şuabü'l-imân,** VI, 399 (nr. 8653); **Mecmau'z-zevâid,** VIII, 159; **Kenzü'l-ummâl,** XVI, 456 (nr. 45411).
238. Cessâs, **Ahkâmu'l-Kur'ân,** III, 466-467. Metinde bu son kısımda hata vardır. Çünkü Cessâs sözkonusu rivayeti yalnız bir yolla vermiş ve ardından İbn Abbas'ın naklettiği "Çocuğun baba üzerindeki hakkı, ona güzel bir isim ve terbiye vermesidir" hadisini zikretmiştir. Böylece metinde daha sonra Beyhakî'den nakledilen rivayetle de ilgi kurulmuş olur.
239. **Şuabu'l-İmân,** VI, 401-402 (nr. 8667). **Kenzü'l-ummâl,** XVI, 417 (nr. 45193). Burada ve metinde "mevdiahu" (mevkiini) şeklinde geçen kelime ilk kaynakta "min murdiihi" (emzireni) şeklindedir.

de şöyle buyrulur: *"Çocuğun baba üzerindeki hakkı, ona güzel bir isim koyması, ergenliğe (bülûğ) erince evlendirmesi ve ona yazı yazmayı (kitabı) öğretmesidir"*[240]. Şemsüddin el-Kâvukcî **ez-Zehebü'l-ibriz**'de şöyle der: "Hadiste geçen "kitâb" dan maksat, Kur'an'ı öğretmesidir". Deylemî'nin rivayetinde geçen "aklı erince ona namazı öğretmesi" ifadesi de bunu destekler. Bununla yazının kastedilmesi de muhtemel olup Hakîm et-Tirmizî'nin **Nevâdirü'l-usûl**'da, Ebû'ş-Şeyh'in **Sevâbü'l-a'mâl**'de ve Beyhakî'nin **Şuabü'l-imân**'da Resûlullah'ın azatlısı Râfi'den rivayet ettikleri şu hadis de bu görüşü destekler: "Hz. peygamber'e ey Allah'ın Resûlü, bizim onların üzerinde hakkımız olması gibi çocukların da bizim üzerimizde hakları var mıdır?" diye sordum, şöyle buyurdu: Çocuğun baba üzerindeki hakkı, ona yazıyı, yüzmeyi, atıcılığı öğretmesi ve kendisine helâlden başka rızık yedirmemesidir"[241]. Bu hadiste geçen "kitâbet"ten kastedilen yazı olup faydasının kuvveti ve üstünlüğünün çokluğundan dolayı istenmiştir. "Sebâha" suda yüzmek, "remâye" ise yay ile atmak demektir. Zamanımızda ise yayla atmanın hükmü geçerliliğini kaybetmiş olup kurşun ve barutla atışı öğretmekle yer değiştirmiştir. Buna dikkat et.

ASR-I SAADETTE KALEM VE DİVİT (HOKKA)

Nureddin el-Heysemî **Mecmau'z-zevâid**'de "Kalemi ile bir hayır veya başka birşeyi yazan kimse bâbı" başlığını vererek Atâ'dan şöyle dediğini zikreder: Ben İbn Abbas'ın yanındaydım, bir adam ona gelerek şöyle dedi: "Ey İbn Abbas, benim hakkımda ne dersin?" O, "senin hakkında ne diyebilirim?" deyince, adam "ben kalemle çalışan biriyim", dedi. Bunun üzerine İbn Abbas şöyle dedi: Resûlullah'ın (sav) şöyle dediğini duydum: "Kalem sahibi kimse kıyamet günü ateşten kilitlerle kilitlenmiş ateşten bir sandık içinde getirilir. Eğer kalemini Allah rızası ve Allah'a itaat yolunda kullanmışsa sandıktan kurtulur; eğer Allah'a isyan yolunda kullanmışsa kalemi açan ve sivrilten, mürekkebi hazırlayan da dahil olmak üzere sandık yetmiş sonbahar onunla aşağı düşer". Bunu Taberânî **el-Mu'cemü'l-evsat ve el-Mu'cemü'l-kebir**'de rivayet eder. Bu rivayetin se-

240. **Kenzü'l-ummâl,** XVI, 417 (nr. 45191.
241. **Nevâdirü'l-usûl,** I, 239; **Şuabü'l-imân,** VI, 401 (nr. 8665); **Kenzü'l-ummâl,** XVI, 443 (nr. 45340).

nedinde Ebû Eyyûb el-Hîrî mevcut olup o da İsmail b. Ayyâş'tan rivayette bulunmuştur. Anlaşılan bu hadisin âfeti (zayıf oluşunun sebebi) Hîri'dir. Çünkü Taberânî **el-Mu'cemü'l-evsat**'da hadisin yalnız Hîri tarafından rivayet edildiğini söyler[242]. *Mihbere*, sözlükde "devat" (divit, hokka) demek olup içine mürekkep konur. Çeşitli şekillerde okunur ki *mi'laka* kalıbında *mihbere* de bunlardan biridir. Cevheri yalnız bu okunuşu verir. Firuzâbâdî ise ona karşı çıkarak kendisini hatalı bulur (ve *mahbere* şeklindeki okunuşu tercih eder)[243]. Oysa *mihbere* şekli hem kıyas hem semâ bakımından doğru olup Fârâbî **Divânü'l-edeb**'de, Feyyûmî **el-Misbâh**'ta, Neşvân **Şemsü'l-ulûm**'da ve Nevevî de **et-Tehzib**'de bunu ifade ederler. Nevevî ayrıca şöyle der: *Mihbere*, mürekkep kabıdır[244]. Ferrâ şöyle der: Ka'bü'l-hibr'e (Ka'b el-Ahbâr) böyle denmesi, kendisiyle yazdığı mürekkepten dolayıdır. Çünkü onun kitapları vardı. **el-Câsûs ale'l-Kâmûs**'a bakınız. Hafâcî de **Şerhu'ş-Şifâ**'da Ka'b'ın biyoğrafisinde ona böyle denmesinin, kendisiyle yazı yazılan mürekkep anlamındaki *hibr*'le ilgili olduğunu, mürekkeple çok yazmasından dolayı Ka'b'ın da buna nisbet edilerek Ka'bu'l-Hibr diye anıldığını belirtir. Bunu Ezherî anlatır[245].

ASHAP ZAMANINDA KAMIŞ KALEM

Dârimî'nin **Müsned**'inde "ilmi yazmada ruhsat verilen kimse bâbı"nda metni şu şekilde olan bir eser (haber) gördüm: "Bize Muhammed b. Said haber verdi: Bize Vekî, Abdullah b. Hanş'tan şöyle dediğini haber verdi: Onları Berâ'nın yanında, kamışın uçlarıyla avuçlarına yazarken gördüm[246].

Buhârî **Sahih**'te "Kitâbu'l-İlm"de "İlmin yazılması bâbı" başlığına yer verir, sonra Hz. Peygamber'in vefatıyla sonuçlanan hastalığı sırasında söylediği *"Bana bir kitap (yazı malzemesi) getirin, size bir kitap (belge, yazı)*

242. **Mecmau'z-zevâid,** I, 136; **Kenzü'l-ummâl,** VI, 86 (nr. 14957). Hîrî nisbesi **Mecmau'z-zevâid**'de Cîzî şeklinde geçmektedir. Metinde "mürekkebi hazırlayan" ifadesiyle ilgili olarak verilen sarf bilgileri tercüme edilmemiştir.

243. **el-Kâmûsu'l-muhît,** "hibr" mad.

244. **Dîvânü'l-edeb,** I, 301; **el-Misbâhu'l-münîr,** s. 117; **Şemsü'l-ulûm,** I, 387; **Tehzibü'l-esmâ,** II/1, 61(Metinde bu eserden yapılan iktibasta hibr kelimesi ekber şeklinde geçmiştir). Feyyûmî mahbere şeklini tercih etmiştir.

245. Hafâcî, **Nesîmü'r-riyâz,** I, 108, 152. Burada Ka'b'ın ilminden dolayı, âlim anlamına gelen hibr kelimesine nisbetle böyle anıldığına dair bir görüş de zikredilmiştir.

246. Dârimî, Mukaddime 43. Metinde Vekî kelimesi Ebû Veki, Berâ da Yerâ şeklinde geçmiştir.

yazayım (yazdırayım)" sözünü zikreder[247]. **el-Fecrü's-sâti'**de müellif şöyle der: Hadiste geçen ilk "kitap" kelimesinden maksat kalem, hokka ve kürek kemiği gibi yazı malzemesi olup bu ifadede mecaz-ı hazif vardır[248].

Ebû Dâvud **Sünen'**inde "Misvâk bâbı"nda Ebû Seleme b. Abdurrahman yoluyla Zeyd b. Hâlid el-Cühenî'den şu tahricde bulunur: Resûlullah'ı (sav) şöyle derken duydum: *"Eğer ümmetime zorluk çıkarmayacağını bilseydim her namaz kılışlarında misvak kullanmalarını emrederdim"*. Ebû Seleme şöyle der: Zeyd'i mescidde oturmuş gördüm, kâtibin kulağına kalemi koyması gibi kulağına misvak koymuştu[249]. Eğer o pâk devirde kâtipler kalemlerini kulaklarının üstüne koymasalardı, Ebû Seleme onlara benzetmede bulunmazdı. Bu rivayette, kendisiyle temayüz ettikleri bir nitelik ve alametle tanınan kimselere atıfta bulundukları görülmektedir. Birinci ciltte yazı ile ilgili bölümde Hz. Peygamber'in (sav) Muâviye'ye kalemini kulağının üstüne koymasını emrettiği ve bunun daha hatırlatıcı olduğunu belirttiği hususu zikredilmişti[250].

SAHABE DEVRİNİN SONLARINDA ARAP YARIMADASI'NDA PAMUKTAN KAĞIT YAPIMININ İCAD EDİLMESİ

Şihâbüddin el-Mercânî'nin **Vefiyyetü'l-eslâf'**ında şu bilgi verilir: Kağıt yapımının yaygınlaşması, çoğalması ve ibrişim, pamuk ve kenevirden yapılması: Yusuf b. Amr el-Mekkî 88(707) yılı dolaylarında Hicaz'da pamuktan kağıt yapımını icad etti. Mûsa b. Nusayr da Mağrib memleketlerinde keten ve kenevirden kağıt yaptı. Hülasa her ne kadar bu sanatı Çinliler başlatmışlarsa da müslümanlar onu geliştirmeye önem vermiş, mükemmelliğinin son noktasına ulaştırarak kıtalarda yayıp şehirlerde çoğaltmışlardır. Onlardan da Avrupa'ya geçmiştir. İslam'ın zuhurundan önce yazı deri üzerine yazılıyor, az bulunması ve fiyatının pahalı olması sebebiyle de herkesin kolayca bulması mümkün olmuyordu. İslam'da kağıt yapma sanatı ortaya çıktı, müslümanlar buna önem verdiler ve kalitesini bakanın şekli kağıt üzerinde görülecek seviyeye ulaştırdılar. Yapraklar çeşitli renklerde ve güzel nakışlarla süslü olurdu.

247. Buhârî, İlim 39.
248. bkz. **Fethu'l-Bârî,** I, 315.
249. Ebû Dâvud, Tahâret 25.
250. bkz. I, 277.

Nasr el-Hûrînî'nin **el-Metâliu'n-Nasriyye**'sinde şu bilgi verilir: Hindistan'dan getirilen kağıtlar bollaşmadan önce ashab ve onları izleyenler Kur'an ayetleri ve diğer şeyleri yaprakları soyulmuş geniş hurma dalına, koyun kürek kemikleri ve diğer temiz kemiklerden elde edilen levhalara, kumaş parçaları ve ceylan derisi gibi derilere yazıyorlardı. Ben bu şekildeki bazı Kur'an âyetlerini toplamışımdır. Buhârî'de şu hadis zikredilir: *"İnananlardan özürsüz olarak oturanlarla malları ve canlarıyla Allah yolunda cihâd edenler bir olmaz"* (Nisâ 4/95) âyeti nazil olunca Hz. Peygamber Berâ b. Marûr'a "Bana Zeyd'i çağır, levhayı, hokkayı ve kürek kemiğini... getirsin" buyurdu[251]. Rivayet edildiğine göre Hz. Osman, bazı harflerini düzeltmesi için üzerinde Kur'an'dan bazı ayetler yazılı bulunan bir koyunun kürek kemiğini Übey b. Ka'b'a gönderdi. Buhârî'nin naklettiği bazı rivayetlerde şu hadis zikredilir: Hz. Peygamber (sav) vefatından dört gün önce şöyle buyurdu: *"Bana bir kürek kemiği getirin, size bir belge yazayım, benden sonra asla dalâlete sapmayasınız"*[252]. Rivayet edildiğine göre İmam Şâfiî kağıdın az oluşundan dolayı meseleleri çoğu zaman kemiklere yazardı. Öyle ki çadırları onlarla doldurmuştu. Ben ceylan derisi üzerine yazılmış bazı Mushaf'lar gördüm. Hz. Osman'ın çoğaltılıp büyük şehirlere gönderilmesini emrettiği Mushaf'lar kağıda yazılmıştı. Medine'de kendi yanındaki Mushaf ise Mısır'da görüldüğü üzere ceylan derisine yazılmıştı.

İbn Abdilhakem el-Mısrî'nin **Fedâilu Ömer b. Abdülaziz** adlı eserinde şu bilgi verilir: Ömer, Ebû Bekr Muhammed b. Amr b. Hazm'a şunu yazdı: "Senin Süleyman'a gönderdiğin mektubu okudum; senden önceki Medine vâlilerine müslümanların şu ve şu ihtiyaçları için kağıt gönderildiğini zikrediyorsun. Bu konuda sana cevabı vermek bana düştü. Bu mektubum sana ulaştığında kalemi incelt, yazıyı ve birçok ihtiyacı bir tek sahifeye topla. Müslümanların beytülmâline (hazine) zarar verecek fazla söze ihtiyaçları yoktur. Allah'ın selâmı üzerine olsun[253]. Bu, Süleyman b. Abdülmelik zamanında taşradaki vâli ve yöneticilere yazmak için kağıt dağıtıldığını göstermekte olup bu durum hicrî I. yüzyılın sonlarına rastlamaktadır.

251 Buhârî, Fedâilü'l-Kur'an 4. Ayrıca bkz. Buhârî, Tefsiru sûre 4/18, Cihad 31.
252. Buhârî, İlim 39, Cizye 6, Cihâd 176.
253. **Siretu Ömer b. Abdülaziz,** s. 60. Metinde hata ve düşükler olup aslına bakılmalıdır.

ASHABIN HADİSİ YAZMALARI VE ALLAH RESÛLÜ'NÜN ONLARA İLMİ KAYDETMELERİNİ EMRETMESİ

Tirmizî, Ebû Hureyre'den şu rivayeti tahric eder: "Ensardan bir adam Resûlullah'ın (sav) yanına oturup kendisinden hadis dinliyor, bundan hoşlanıyor fakat belleyemiyordu. Bu durumu Resûlullah'a şikayette bulundu. Resûlullah da eliyle yazıya işaret ederek "sağ elinden yardım iste" buyurdu." Tirmizî bu konuda İbn Amr'dan da rivayet bulunduğunu belirttikten sonra şöyle der: Bu hadisin isnadı bu şekilde sağlam değildir[254].

Râmehürmüzî, Râfi b. Hadîc'den müsned olarak şu rivayeti nakleder: Ben "ey Allah'ın Resûlü, biz senden birşeyler duyup yazıyoruz" dedim, Resûlullah da "bunu yazın, hiçbir mahzuru yoktur" buyurdu[255]. Abdullah b. Amr'dan da şöyle dediği nakledilir: Resûlullah'ın yanında ashaptan bir grup insan vardı. Ben de onlarlaydım ve topluluğun en küçüğü idim. Resûlullah *"Kim bana bilerek yalan isnad ederse, ateşten yerine hazırlansın"* buyurdu. Topluluk dışarı çıkınca kendilerine şöyle dedim: "Allah Resûlü'nden nasıl haber verirsiniz; onun söylediklerini duyduğunuz halde kendisinden hadis nakletmeye dalıp gidiyorsunuz?". Gülerek şöyle dediler: "Ey kardeşimizin oğlu, ondan duyduğumuz herşey yanımızda bir kitaptadır". Bunu Taberânî **el-Mu'cemü'l-kebir**'de rivayet etmiş olup senedinde bulunan İshâk b. Yahya b. Talha metrûkû'l-hadis (rivayeti hiçbir şekilde alınmayan) râvidir. Sümâme'den de şöyle dediği nakledilir: Enes bize "İlmi yazıyla bağlayın (kaydedin)" dedi. Taberânî bunu **el-Mu'cemü'l-kebir**'de rivayet etmiş olup Heysemî râvilerinin **Sahîh**'in ravileri olduğunu belirtir[256]. Enes'ten şu rivayet nakledilir: Bir adam ezberinin kötü olduğunu Resûlullah'a şikayet etti. Resûlullah da "sağ elinden yardım iste" buyurdu. Bu rivayetin senedinde İsmail b. Seyf bulunmakta olup zayıf bir râvidir[257]. Ebû Hureyre'den de şu rivayet nakledilir: Bir adam ezberinin kötü olduğunu Resûlullah'a şikayet etti. Resûlulah da "ezberin konusunda sağ elinden yardım iste" buyurdu. Bunu Bezzâr rivayet eder. Senedinde Husayb b. Cahdar bulunmakta olup yalancıdır (kezzâb).[258]

---

254. Tirmizî, İlim 12. Abdullah b. Amr, metinde İbn Ömer şeklinde geçmiştir.
255. **Takyîdü'l-ilm,** s. 72, 73; **Tedrîbü'r-râvî,** s. 286; **Mecmau'z-zevâid,** I, 151. Bazı rivayetlerde "yazıyoruz" yerine "yazalım mı?" ifadesi vardır.
256. **Mecmau'z-zevâid,** I, 151-152. Metinde Ishak b. Yahya'dan sonrası mevcut olmadığından son hadisle ilgili değerlendirme ilk hadise ait hale gelmiştir.
257. **Age,** I, 152. İsmail b. Seyf, metinde İsmail b. Yusuf olarak geçmiştir.
258. Aynı yer. Husayb b. Cahdar, metinde Hatib b. Mecdar şeklinde geçmiştir. Ayrıca bkz. **el-Kâmil fi duafâi'r-ricâl,** III, 939.

İbn Sa'd'ın **Tabakât'ın**da (VII, 14) Enes'in biyoğrafisinde, onun oğullarına şöyle dediği kaydedilir: "Ey oğullarım, ilmi yazıyla bağlayın"[259]. Ebû Nuaym, Abdullah b. Amr'dan şu rivayeti tahric eder: "Ey Allah'ın Resûlü, senden hadisler duyuyorum, yazmama izin verir misiniz?", dedim, "evet" buyurdu. Elimle yazdığım ilk yazı Hz. Peygamber'in Mekke halkına gönderdiği mektuptu[260]. İbn Kâni, Asım b. Muhâcir el-Kelâî yoluyla, onun babasından naklettiği şu rivayeti tahric eder: Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: *"Güzel yazı, gerçeğe (hakka) açıklık (vuzuh) kazandırır"*[261]. Hâfız İbn Hacer bu hadisi **el-İsâbe'**de Muhâcir el-Kelâî'nin biyoğrafisinde zikreder[262]. Hakîm, **el-Mu'cemü'l-kebir'**de Taberânî, Semmûye ve **Takyîdü'l-ilm'**de de Hatîb, Râfi b. Hadîc'den şu rivayeti tahric ederler. Ben "ey Allah'ın Resûlü, biz senden birşeyler duyup yazıyoruz" dedim. Ve hadisi zikretti[263].

İbnü'l-Cevzî **el-İlel'**de Abdullah b. Amr'dan şu merfû rivayeti tahric eder: *"Kim Allah'ın kendisini bağışlaması umuduyla benden kırk hadis yazarsa, Allah da onu bağışlar ve kendisine şehidlerin sevabını verir"*[264]. Ahmed b. Hanbel'in **Müsned'**inde (I, 178) Abdullah b. Amr b. Âs'ın müsnedinde şu rivayet zikredilir: Bize Yahya b. İshâk haber verdi: Bize Yahya b. Eyyûb haber verdi: Bana Ebû Kubeyl haber verdi: Biz Abdullah b. Amr b. Âs'ın yanındaydık, kendisine Kostantiniyye ve Rûmiye şehirlerinden hangisinin daha önce fetholunacağı soruldu. Abdullah b. Amr, halkaları bulunan bir sandık getirterek ondan bir yazı (belge) çıkardı. Abdullah şöyle dedi: Biz bir ara Resûlullah'ın (sav) etrafında toplanmış yazıyorduk, kendisine o sırada Kostantiniyye ve Rûmiye şehirlerinden hangisinin önce fetholunacağı soruldu. Resûlullah (sav) Kostantiniyye'yi (İstanbul) kastederek "Hirakl"ın şehri önce fetholunacaktır" buyurdu[265]. Şeyh Ebû'l-Hasan es-Sindî hâşiyesinde şöyle der: "Halkaları vardı" ifadesi, noktasız *"ha"* ile "halkaları bulunan" anlamında, noktalı *"ha"* ile ise sandığın sıfatı olarak "eski sandık" anlamında-

259. İbn Sa'd, VII, 22.
260. **Takyî'dü'l-ilm,** s. 81. Abdullah b. Amr, metinde Abdullah b. Ömer şeklinde geçmiştir.
261. **Kenzü'l-ummâl,** X, 244 (nr. 29304).
262. **el-İsâbe,** III, 535. Metinde ve burada "vuzûh" şeklinde geçen kelime, **Kenzü'l-ummâl'**de Seleme'nin rivayetinde aynı anlamda "vazah" olarak geçer.
263. **Takyîdü'l-ilm,** s. 72, 73; **Tedrîbü'r-râvî,** s. 286; **Mecmau'z-zevâid,** I, 151. Daha önce geçtiği üzere Resûlullah "yazın, hiçbir mahzuru yoktur" buyurmuştur. (bkz. dipnot 255).
264. **el-İlelü'l-mütenâhiye,** I, 124. Abdullah b. Amr metinde İbn Ömer şeklinde geçmiştir.
265. **Müsned,** II, 176.

dır. **Mecmau'z-zevâid**'de şöyle denir: Bu hadisi Ahmed b. Hanbel rivayet etmiş olup ravileri Ebû Kubeyl dışında **Sahih**'in ravileri ölçüsündedir. O ise sika bir râvidir[266].

İbn Sa'd **Tabakât**'da (III. kısım, II, 125) Abdullah b. Amr'dan şöyle dediğini tahric eder: "Kendisinden duyduklarımı yazmak için Allah Resûlü'nden (sav) izin istedim, bana müsade etti ben de yazdım". Abdullah b. Amr bu yazdıklarını **es-Sahifetü's-sâdıka** diye adlandırmıştı. İbn Sa'd, Mücahid'den de şu rivayeti tahric eder: Abdullah b. Amr b. Âs'ın yanında bir sahife gördüm ve ne olduğunu sordum. Şöyle dedi: "Bu **es-Sâdıka**'dır. Onda, kendisiyle aramda hiç kimse bulunmadan Resûlullah'tan duyduklarım var"[267]. Ebû Hureyre'den şu rivayet nakledilir: "Abdullah b. Amr'dan nakledilenden başka hiç kimse Resûlullah'ın hadisi konusunda benden bilgili değildi. O eliyle yazar ve kalbiyle de ezberlerdi, ben ise kalbimle ezberler fakat elimle yazmazdım. O, kendisinden duyduklarını yazma konusunda Resûlullah'tan izin istedi, o da izin verdi". Bunu Ahmed b. Hanbel[268] ve Tirmizî rivayet eder. Tirmizî şöyle der: "Bu hasen-sahih bir hadistir". Bu hadisin aslı **Sahih-i Buhârî**'de olup Tirmizî **el-Câmi**'inde "Kitâbu'l-İlm"de "ilmi yazmada ruhsat bâbı" başlığı altında verir[269]. Buhârî'nin lafzı ise şöyledir: "...O yazardı, ben yazmazdım"[270]. Hâfız İbn Hacer **Fethu'l-Bârî**'de "Ben yazmazdım" sözü ile ilgili olarak şöyle der: İbn Vehb'in Hasan b. Amr b. Umeyye yoluyla tahric ettiği şu rivayet bununla çatışmaktadır: "Ebû Hureyre'nin yanında bir hadis rivayet edildi, Ebû Hureyre elimden tutarak beni evine götürdü ve bana Resûlullah'ın hadislerinin yazılı olduğu kitaplar (sayfa, yazılı kağıt) gösterip şöyle dedi: İşte bu benim yanımda yazılıdır". İbn Abdilber şöyle der: "Hemmâm'ın rivayeti daha sahihtir[271]. İki rivayet arasında şöyle uygunluk bulmak da mümkündür: Ebû Hureyre, Hz. Peygamber zamanında yazmayıp ondan sonra yazmıştır". İbn Hacer şöyle der: Bundan daha kuvvetli ihtimal şudur ki onun yanında yazılı hadislerin bulunması, bunların onun tarafından yazılmış olmasını gerektirmez. Ebû Hureyre'nin yazı yazmadığı sabit

266. **Mecmau'z-zevâid,** VI, 219.
267. İbn Sa'd, IV, 262. Ayrıca bkz. **Müsned,** II, 192, 207.
268. **Müsned,** II, 403.
269. Tirmizî İlim 12. Metinde verilen lafız **Müsned**'e ait olup Tirmizî'nin lafzı biraz farklıdır.
270. Buhârî, İlim 39.
271. Metinde bu cümle düşmüş olup Hemmâm'ın rivayetiyle Ahmed b. Hanbel ve Tirmizî'nin naklettiği hadis kastedilmiştir.

olduğuna göre kendi yanındaki yazılı hadislerin onun yazısıyla olmadığı hususu kesinlik kazanır[272].

Hâfız Suyûtî **Tedribü'r-râvi**'de şöyle der: Bir grup (ashap ve tâbiinden), hadis yazılmasını mübah kabul edip bizzat yazmışlardır. Hz. Ömer, Ali, oğlu Hasan, İbn Amr, Enes, Câbir, İbn Abbas, İbn Ömer, Hasan-ı Basrî, Atâ, Said b. Cübeyr ve Ömer b. Abdülaziz bunlardan olup Kadı Iyâz bunu ashap ve tâbiinin çoğunluğundan bir rivayet olarak nakletmiştir[273]. İbn Asâkir ve **el-Medhal**'de de Beyhakî, Hasan b. Ali'den şu tahricde bulunurlar: Hz. Hasan kendi oğulları ile kardeşinin oğullarına şöyle dedi: Siz kavmin küçüklerisiniz ve başkalarının büyükleri olayazacaksınız. Binaenaleyh ilmi öğrenin, sizden kim onu rivayet veya ezberlemeye güç yetiremezse yazıp evine koysun"[274].

Beğavî **Mu'cem**'inde Yezîd er-Rakkâşî'den şu tahricde bulunur: "Biz Enes b. Mâlik'e çok üstelediğimizde (soru v.s. çok sorduğumuzda) kendisine ait bir mecmua (sahife, kitap) getirerek bize attı ve "Bu, Resûlullah'tan (sav) duyduğum ve yazıp arzettiğim hadislerdir" dedi. Bu rivayeti Hâfız Suyûtî **Tedribü'r-ravi**'de (s.142) zikreder[275]. Muhammed b. Harun er-Rûyânî **Müsned**'inde şöyle der: Bize Muhammed b. Ziyad haber verdi. Bize Fudayl b. Iyâz, Fâyid'den[276], o da Ubeydullah b. Ali b. Ebi Râfi'den naklen haber verdi: İbn Abbas, Ebû Râfi'e gelip şöyle derdi: "Resûlullah (sav), falan gün ne yaptı?". İbn Abbas'ın yanında da onun söylediğini yazan vardı. İbn Sa'd **Tabakât**'ta Selma'dan şu rivayeti tahric eder: İbn Abbas'ı, yanında levhalarla gördüm. Onlara Ebû Râfi'den naklen Resûlullah'ın fiillerinden birşeyler yazıyordu[277].

...m Ebû Muhammed İbn Kuteybe **Müşkilü'l-hadis** adlı kitabında, ...n başka birşey yazmayı yasaklayan hadisleri ve Resûlullah'ın *...ağlayın"* sözünü zikrettikten sonra şöyle der: Bunda iki du...dur. Birincisi: Sünnetin sünnetle neshi sözkonusudur. ...(sav) önce sözünün yazılmasını yasaklamış, sonra da

---

...n Abbas'tan sonra anılanlar düşmüştür.
...kz. s. 421 (nr. 772). Metinde hatalar mevcut olup aslına

263. ...
...üzere Resu...
264. **el-İlelü'l-müte...**
265. **Müsned,** II, 176.

...yanlış geçmiştir (bkz. **Tehzîbu't-Tehzîb,** VIII,

sünnetler (hadisler) çoğalıp ezberlenmesi güçleşince yazılması ve kaydedilmesini uygun görmüştür. İkincisi: Yazmayı yalnızca Abdullah b. Amr b. Âs'a mahsus kıldı. Çünkü o eski kitapları okuyor, Süryânîce ve Arapça yazıyordu. Ondan başka sahabiler ise ümmî olup ancak bir iki tanesi yazı biliyordu. Bunlar da kusursuz ve imlaya uygun şekilde yazamıyorlardı. Resûlullah, yazdıklarında hata yapacakları endişesiyle onları yazmaktan menetti. Bu konuda Abdullah b. Amr'dan emin olunca kendisine müsade etti. İbn Kuteybe sonra müsned-merfû olarak şu hadisi rivayet eder: "Malın çoğalması, kalemin (kalem erbabının) yaygınlık kazanması ve tüccarların çoğalması kıyamet alametlerindendir". Amr[278] şöyle der: Biz büyük bir mahallede (oba v.s.) kâtip arasaydık, satış yapan adam "Falan oğullarının (kabilenin) tüccarına danışayım" derdi[279].

el-İklîl'de *"Deki onların bilgisi Rabbimin katında bir kitaptadır. Rabbim şaşmaz ve unutmaz"* (Tâhâ 20/52) âyetiyle ilgili olarak şu bilgi zikredilir. İbn Ebî Hâtim, Ebû'l-Melih'ten şu tahricde bulunur: "İnsanlar bizim yazı yazmamızı ayıplıyorlar, oysa Allah teâla şöyle buyurmuştur: *"Deki onların bilgisi Rabbimin katında bir kitaptadır. Rabbim şaşmaz ve unutmaz"* (Tâhâ 20/52). Bulkînî şöyle der: "Bu, hadis ve ilmin yazılmasının meşruluğu konusunda en güzel hüküm çıkarmadır"[280].

İbnü'l-Cevzî **Telbîsu İblis**'te şöyle der: Hz. Peygamber Kur'an ve hadisin korunmasının zor olduğunu görünce onların yazılmasını emretti. Kur'an'a gelince, Resûlullah (sav) kendisine bir âyet nazil olduğunda katibi çağırıp onu kaydederdi. Ayetleri hurma dalına, taş ve kürek kemiklerine yazarlardı. Hz. Peygamber'den sonra Hz. Ebubekir Kur'an'ı

278. Hadisin râvisi Amr b. Tağlib kastedilmiştir.

279. İbn Kuteybe, **Te'vilü muhtelifi'l-hadîs,** s. 286-287. Bu rivayette düşüklük ve takdim-tehir olmalıdır. Nesâî'nin yine Amr b. Tağlib'den rivayeti şöyledir: "Malın çoğalması, ticaretin yaygınlık kazanması, cehaletin ortaya çıkması (artması, çoğalması), kişinin satış yaparken 'hayır, fulan oğullarının tüccarına danışayım' demesi ve büyük bir mahallede kâtip aranıp bulunmaması kıyamet alametlerindendir" (Nesâî, Buyû 3). Sindî, Nesâî hâşiyesinde (VII, 244), bu rivayetteki *"en yazhare'l-cehlü"* ifadesinde *cehl* yerine birçok rivayette *ilim* kelimesinin geçtiğini ve bu durumda *"yazhare"* fiilinin "zail olma, ortadan kalkma" anlamına geldiğini belirtir. Suyûtî'nin kaydettiği aynı rivayette, malın çoğalmasından sonra "ilmin çoğalması" *(yeksüre'l-ilmu)* ilavesi (**Câmiu'l-ahâdîs,** III, 65, nr. 7879), **Kenzü'l-ummâl**'de ise bunun yerine "kalemin çoğalması" ifadesi vardır (XIV, 231, nr. 38520). Berzencî ise bu konuda kaydettiği bir rivayette geçen "kalemin yaygınlaşması" *(feşvü'l-kalem)* ifadesini, âlimlerin azalıp kâtiplerin çoğalması şeklinde yorumlar (**el-İşâa li-eşrâti's-sâa,** s. 71-72). Suyûtî'nin kaydettiği bir diğer rivayet ise "İlmin ortadan kalkması, kalemin yaygınlık kazanması *(yazhare'l-kalem)* ve ticaretin çoğalması kıyamet alametlerindendir" şeklindedir (**Câmiu'l-ahâdîs,** III, 66, nr. 7880).

280. **el-İklîl,** s. 177.

muhafaza için Mushaf'ta topladı. Sonra Hz. Osman ve diğer sahabiler Mushaf'ı bu nüshadan çoğalttılar. Bütün bunlar Kur'an'ın muhafaza edilerek kendisinden bir şeyin kopup ayrılmaması içindi. Sünnete gelince, Resûlullah (sav) İslam'ın ilk zamanlarında insanların yalnız Kur'an'ı yazmalarına müsade ederek *"Kur'an'dan başka benden birşey yazmayın"*[281] buyurdu. Hadisler çoğalıp ashap tarafından az sayıda bellendiğini görünce kendilerine yazma izni verdi. İbnü'l-Cevzî sonra bir rivayette geçtiği üzere Ebû Hureyre'nin az ezberleyebildiğini kendisine şikayet etmesi üzerine Resûlullah'ın yazıyı kastederek ona söylediği "ezberin konusunda sağ elinden yardım iste"[282] sözünü, sonra da *"ilmi yazıyla bağlayın"*[283] hadisini zikreder. Bu bilginin devamı için **Telbisu İblîs'**e bakınız[284].

el-Utbiyye'de İmam Mâlik'in şöyle dediği nakledilir: "Hz. Ömer hadisleri yazmak istedi veya onlardan yazdı, sonra 'Allah'ın Kitabı'yla birlikte bir kitap (mı?), hayır' dedi." İbn Rüşd **el-Beyân ve't-tahsîl'**de şöyle der: Bunun manası şudur: Hz. Ömer, Resûlullah'tan (sav) nakledilen hadisleri, Kur'an'ı yaptığı gibi, her yerde insanların kendisine bağlı olacakları temel bir kaynak kılmak üzere yazmak istedi. Sonra bundan vazgeçti. Çünkü hadislerin Hz. Peygamber'den naklinin sıhhati, tevatürle nakledilmiş bulunan Kur'an'ın naklindeki sıhhatin kesin oluşu gibi kesinlik arzetmiyordu. Bu yüzden gerek sıhhatleri gerek kendileriyle amel konusunda hadislerle ilgili hükmün görüş ve ictihada bırakılmasını uygun gördü. Kişinin rivayet ettiği hadisi hatırda tutup unutmaması için yazmasında ise herhangi bir kerâhet sözkonusu değildir. Resûlullah (sav) bir hadisi haber verdi, Yemenli bir adam gelip "Ey Allah'ın Resûlü, benim için yaz" dedi. Resûlullah da "Ebû Fulan için yazın" buyurdu. Ebû Hureyre şöyle der: "Abdullah b. Amr'dan nakledilenler hariç Resûlullah'ın ashabından hiç kimse benden daha fazla hadis kendisinden nakletmemiştir. O yazardı, ben ise yazmazdım". Eğer âlimler hadisi kaydedip tedvinde bulunmasa, onu muhafaza etmese ve sahih olanı zayıf olandan ayırmasalardı ilim yokolup gider, dinin esasları bilinmez kalırdı. Allah onları bu hususlaki gayretlerinden dolayı mükâfatların en üstünü ile mü-

281. **Te'vîlu muhtelifi'l-hadîs,** s. 286; **Mecmau'z-zevâid,** I, 152; **Kenzü'l-Ummâl,** I, 199 (nr. 1005).
282. **Mecmau'z-zevâid,** I, 152.
283. Aynı yer.
284. **Telbîsu İblîs,** s. 326.

kâfatlandırsın[285]. Bu, **el-Beyân ve't-tahsîl**'den nakledilmiş olup güzel bir bilgidir.

İSLAM'IN İLK ZAMANLARINDA BİRŞEY TEDVİNDE BULUNUP BULUNMADIKLARI, ASHABIN HERHANGİ BİR İLİM DALINDA BİRŞEY DERLEYİP DERLEMEDİĞİ VEYA KENDİ ZAMANLARINDA ASHAP VE TABİİNE TEDVİN VE TASNİFİN NİSBET EDİLİP EDİLMEDİĞİ

Herevî **Zemmü'l-kelâm**'da şöyle der: "Ne ashap ne tâbiin hadisleri yazmış değillerdi. Onlar vergilerle (zekât) ilgili mektup (kitabu's-sadakât)[286] ve araştıranın ancak iyice araştırdıktan sonra vakıf olabileceği az birşey dışında hadisleri yalnız ezbere naklediyor ve sözlü olarak alıyorlardı". Bu bilgi **el-Hitta** (s.27) müellifi tarafından nakledilmiştir[287].

İmam Nevevî **Tehzibü'l-esmâ ve'l-lugat**'da şöyle der: Ashabın himmet ve gayreti cihâda, nefs ile mücahedeye ve ibadete yönelmişti. Onlar eser kaleme almak için vakit bulamadılar. Tâbiin de böyle olup eser vermemişlerdir[288].

İmam Ebû Ali el-Yûsî **Kânûn**'unda ilmi yaymanın yolları ve bu yolların eskiden beri uygulanageldiğinden sözederken şöyle der: "Telife gelince, bunun esası Hz. Peygamber'in nazil olduğunda vahyi yazdırması, hükümdarlara ve başkalarına gönderdiği mektupları ile vergilere dair mektubu (belge) yazdırmasıyla ilgili uygulamasıdır. Bu mektupta çeşitli konular toplanmış olup bu tedvin edilmiş bir ilim ve te'lifin ta kendisidir. Her ne kadar Allah kendisini bu konuda müstağni kıldığından bizzat yazmıyor idiyse de yazılmasını emrediyordu. Âlim ister kendi eliyle yazsın ister yazmasın gaye ilmi telif, tedvin ve sonsuza ulaştırmaktır. Nice âlimler var ki yazmayıp imlâ ettirirler, bu da bir telif olur". Bu güzel bir bilgidir.

Simtü'l-cevheri'l-fâhir'de şu bilgi verilir: Hz. Peygamber dinî esas ve hükümlerle ilgili olarak müslümanlara kendi eliyle mektuplar (belgeler)

285. **el-Beyân ve't-tahsîl,** XVII, 194.
286. Hz. Peygamber'in yazdığı bu mektup için bkz. I, 320.
287. **el-Hitta,** s. 59.
288. **Tehzîbü'l-esmâ,** I/1, 52.

yazdı. Bunlardan biri vergilerle (zekât) ilgili olup Hz. Ebubekir'in yanında[289], diğeri de zekâtın nisabı v.s. hakkında olup Hz. Ömer'in yanında bulunan mektuptur[290]. Bir diğeri de çeşitli fıkhi konularla ilgili olarak Yemen halkına yazdığı mektup olup bu değerli bir belgedir. Bütün fıkıh âlimleri, onda belirlenen diyet miktarlarını, bu konudaki hükümlerinde esas almışlardır[291].

Derim: Allah Resûlü'nün Hz. Ebubekir'in yanında olduğu zikredilen mektubu Ahmed b. Hanbel, Ebû Dâvud, hasen olduğunu belirterek Tirmizî ve Hâkim tarafından Süfyân b. Hüseyin yoluyla, onun İbn Şihâb'dan, onun Sâlim'den ve onun da İbn Ömer'den rivayeti olarak tahric edilmiştir: "Resûlullah (sav) vergilerle (zekât) ilgili mektubu yazdı, fakat âmillerine (vâli, vergi memuru) göndermeyip kılıcına bağladı. Vefatına dek böyle kaldı. Sonra Ebubekir onunla amel etti (uyguladı), o vefat edince de Ömer kendi vefatına dek onunla amel etti. Onda, her beş devede bir koyun zekât olarak verileceği belirtilmiştir..." Ve hadisi zikretti[292]. Tirmizî şöyle der: Yunus ve birçokları Zührî'den, o da Sâlim'den bu hadisi naklet-miş, fakat merfû olarak rivayet etmemişlerdir. Onu Yalnız Süfyân b. Hüseyin merfû olarak rivayet etmiştir[293]. Buhârî, Ebû Dâvud, Nesâî ve İbn Mâce ise Enes'ten "Hz. Ebubekir'in onu (Enes) Bahreyn'e gönderdiğinde kendisine bu mektubu yazdığı" rivayetini naklederek hadisin benzerini zikrederler. Ebû Dâvud'un bir rivayetinde Hz. Ebubekir'in Enes'e mektup yazdığı ve üzerinde Resûlullah'ın (sav) mührünün bulunduğu belirtilir[294]. Hadisi İmam Mâlik **Muvatta**'da "Kitâbu'z-zekât"da "sürülerin zekâtı bâbı"nda şöyle diyerek nakleder: "Ömer b. Hattâb'ın zekâtla ilgili mektubunu okudum ve orada şu ifadeyi gördüm: Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla. Bu, zekâtla ilgili mektuptur (belgedir)..." ve mektubun metnini zikreder[295]. Kadı Iyâz şöyle der: Mâlik, âlimler ve onlardan önce de halifeler bu mektupta bulunan hükümlere dayandılar. Bundan herhangi birşeyin inkârıyla ilgili olarak sahabeden hiçbir haber nakledilmemiştir[296].

---

289. Bkz. I, 322.
290. Ebû Dâvud, Zekât 4.
291. Bkz. I, 318-321.
292. **Müsned,** II, 14; Ebû Dâvud, Zekât 4; Tirmizî, Zekât 4; **el-Müstedrek,** I, 392.
293. Tirmizî, Zekât 4.
294. Buhârî, Zekât 37; Ebû Dâvud, Zekât 4; İbn Mâce, Zekât 10; Nesâî, Zekât 5.
295. **Muvatta,** Zekât 11. Bu paragrafta verilen bütün bilgileri çin bkz. Zurkânî, **Şerhu'l-Muvatta,** II, 112.
296. Zurkânî, II, 114.

el-İstibsâr fi ensâbi'l-ensâr'da müellif Amr b. Hazm el-Ensârî'nin biyoğrafisinde şöyle der: Hz. Peygamber onu, kendilerine dini bilgileri öğretmesi için Necrân'a âmil tayin etti. Ona farzlar, sünnetler ve vergilerle (zekât) ilgili bir mektup yazdı. Amr b. Hazm'a yazılan bu mektup meşhur olup ulema bu konudaki hükümlerinde onu delil olarak almışlardır. Ebû Ömer, "onun şöhreti, isnadından daha güçlüdür" veya bu anlamda söz söylemiştir.

Derim: Hz. Ömer zamanında tedvin edilen, onun izin ve tensibiyle Akîl b. Ebû Tâlib, Mahreme b. Nevfel ve Cübeyr b. Mut'im tarafından yazılan "atâ divânı"[297], bu konuda görüş belirten ve İslam'da ilk defa tedvinde bulunanın kim olduğu hususunda söz söyleyen herkesin bilgisine gizli kalmış, bunu farketmemişlerdir. Hz. Ömer şöyle demişti: "İnsanları atâdaki derecelerine göre yazın". Biz her ne kadar daha önce yerinde açıklandığı üzere[298], bundan önce Hz. Peygamber'in sağlığında ilk müslümanların yazılmasını bu konuda esas alıyorsak da Hz. Ömer'in bu divânının İslam'da tedvin edilen ilk şeylerden olması gerekir. Hz. Peygamber zamanındaki yazım, kendisiyle ilgili olarak Buhârî'nin "Kitabu'l-Megâzî" de "devlet başkanının halkı yazması bâbı" başlığına yer vererek orada Resûlullah'ın (sav) "müslüman olanları bana yazın" sözünü zikrettiğidir[299]. Demâminî bunun Hudeybiye antlaşması yılında olduğunun söylendiğini kaydeder. Binaenaleyh yapılan ilk tedvinin bu zikredilen tedvin olduğunu kesinlikle söylemek mümkündür. Şüphe yok ki insanların İslamiyet'e girişleri, hicret ve (İslam ve müslümanlara) yardım konusundaki öncelik derecelerine göre yazılması sahabe, İslam liderleri ve onların çocuklarının biyoğrafilerinin yazılması konusundaki ilk malzemedir. Bu sebepledir ki ben bunun yapılan ilk tedvin olduğu görüşündeyim. Çünkü bu, geçenlerin gelecek olanlar için kaydettiği büyük bir malzemedir. Görmüyor musun ki vakıf kayıtlarından (şimdi sicilleri), sınırlar, komşu yerler, büyük aileler ve önde gelenlerinin anılmasıyla birlikte vakıfta bulunan kimselerin zamanlarını tanıma konusunda büyük bir fayda elde ediyoruz. İlk müslümanların kaydedildiği belge ile Hz. Ömer'in bu divânı bugün bulunsaydı, İslam büyükleri hakkında en büyük malzeme olurdu. Daha önce gelenler, bu ikisinden kalan malumatı elde edip bu konuda elimizde bulunan bil-

297. bkz. I, 378-382; Mustafa Fayda, "Atâ", **DİA**, IV, 33-34.
298. bkz. I, 373.
299. Buhârî, Cihâd 181.

gileri kaleme aldılar. İbn Sa'd'ın **Tabakât'**ında Nu'mân b. Mâlik'in biyoğrafisini verip onun soyundan gelenlere "Kavâkile" denilmesinin sebebini anlatırken söylediği şu söze bakınız: "Bunun gibi onlar divânda da Benî Kavkal diye adlandırılmışlardı"[300]. İbn Sa'd Beni Cüşem ve Zeyd b. Hâris b. Hazrec'den sözederken de onların divânda aynı adla çağrıldıklarını söyler[301].

Ben **el-Kunû bimâ hüve matbû**(s.47) müellifinin özel bir maksadı olmadan yazdığı bir ibare buldum ki şöyledir: "İslam fetihlerinin başlamasından çok kısa bir süre sonra yönetim ve yargıyla ilgili işler, vâli ve görevlilerin müslümanlar tarafından fethedilen şehir ve bölgelerden coğrafî raporlar göndermelerini zorunlu kıldı. İşte bunlar, Arapların coğrafyaya dair sahip oldukları esaslardır. Müslümanlar Arap yarımadası, İran yani Fars ülkesi olan Acem ve Suriye toprakları konusunda geniş bilgi sahibi oldular. Moğol bölgeleri, Rusya ve Çin'in güneyi ile Hindistan'a dair açıklamalarda bulundular. Siyasî yönetimin gereklerinin ortaya koyduğu bu ön bilgilerden yavaş yavaş geniş ve kapsamlı yazılı Arap coğrafya literatürü doğdu. Bugün, bu neslin çocukları olarak biz basılı şekilde bunların mütalasından faydalanmaktayız". Adı geçen esere bakınız.

Halifelere gönderilen coğrafi raporların örneklerinden biri de Mısır'ın fethinden sonra Amr b. Âs'ın Mısır'ın özellikleriyle ilgili olarak Hz. Ömer'e yazdığı mektuptur. Bu konuda Mısır tarihiyle ilgili eserlere bakınız. Biraz sonra bu mektubun metnini vereceğiz, bekleyin[302].

Râfiî el-Mısrî'nin **Târihu âdâbi'l-Arab** adlı eserinde şu bilgi verilir: Tedvin (telif) konusunda bilinen ilk şey İbn Abbas'ın kendisine sorulan sorulara verdiği fetvâları yazışıdır (s. 287). Allâme Turunbâtî'nin **Büluğu aksa'l-merâm'**ında şu bilgi zikredilir: "Ashap ve tâbiinden mahir âlimler, Kur'an'ın manalarını herkesin anlayamayacağını görünce Kur'an tefsiriyle meşgul oldular ve kendilerinden sonra gelenlere yol göstermek için tefsirler telif ettiler, Nebevî hadisleri yazdılar. Çünkü bu, teklifin konusu olan hususları bilmeye vesile ve bu da istenilene uymaya bir vasıtadır." Bu bilginin benzeri Kadı Ebû'l-Feth İbnü'l-Hâc'ın **el-Ezhârü't-tayyıbetü'n-neşr'**inde mevcut olup ona bakınız.

300. İbn Sa'd, III, 548.
301. İbn Sa'd, III, 534.
302. Bir sonraki konu başlığına bakınız.

Hâfız Suyûtî'nin **Evâil**'inde şu bilgi geçer: "Garibü'l-Kur'an konusunda ilk eser yazan kimse Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ olup bunu İbnü'l-Ezrak'ın İbn Abbas'a sorduğu sorulardan almıştır"[303]. Hâfız Zeylaî'nin **Nasbu'r-râye fi tahrîci ahâdîsi'l-Hidâye** adlı eserinin sonunda (II, 381) şu bilgi verilir: Vâkıdî, İkrime'den şu müsned rivayeti nakleder: "Ben bu mektubu, İbn Abbas'ın vefatından sonra onun kitapları içinde bularak istinsah ettim. Onda şu bilgiler vardı...". Zeylaî burada İkrime'nin söyledikleri olarak Münzir b. Sâvâ'nın Hz. Peygamber'e gönderdiği mektubu ve Resûlullah'ın da ona cevabını kaydeder[304]. Bundan anlaşıldığına göre, ya bizzat kendi yazdığı veya derlediği olarak İbn Abbas'ın kitapları vardı. Bu, her halükârda yukarıda işaret edilen hususu ve en azından Hz. Peygamber'in mektuplarını çoğaltıp sakladıklarını ifade eder ki bu da tedvinin ta kendisidir. Sonra İbn Sa'd'ın **Tabakât**'ında (VII, 141) İbn Sîrîn'in biyoğrafisinde, onun şu sözünün nakledildiğini gördüm: "Eğer ben bir kitap edinseydim, Resûlullah'ın (sav) mektuplarını edinirdim"[305]. Sonra Makrizî'nin **Hıtat**'ında (II, 74), Zeyd b. Eslem'in şöyle dediğini gördüm: "Hz. Ömer'in, kendisine ahidnâme yazdığı kimselerle arasında vaki olan bütün ahidnâmeleri koyduğu bir sandığı vardı"[306]. Bu, onların resmî yazışma ve benzeri şeylerin biriktirilmesine büyük önem verdiklerini göstermektedir. Sonra İbn Sa'd'ın **Tabakât**'ında (V, 216) Mûsa b. Ukbe'nin şöyle dediğini gördüm: "Abdullah b. Abbas'ın Medine'de 98 (717) yılında vefat eden azatlısı Küreyb b. Ebû Müslim, yanımıza İbn Abbas'ın kitaplarından bir deve yükü kitap bıraktı". Ali b. Abdullah b. Abbas kitap istediğinde "bana şöyle şöyle bir sahife gönder" diye ona yazar, o da onu çoğaltır ve kendisine bir nüshayı gönderirdi. **Tabakât**'da İbn Abbas'ın azatlısı Küreyb'in biyoğrafisine bakınız[307]. Yine **Tabakât**'da Said b. Cübeyr'in biyoğrafisinde, onun şöyle dediği kaydedilir: Bazan İbn Abbas'a gelir ve dolduruncaya dek sahifeme yazardım, dolduruncaya dek papuçlarıma ve el ayalarıma yazardım. Bazan da ona gelir ve dönünceye dek hiçbir hadis yazmazdım. Kimse de ona birşey sormazdı[308]. O yine **Tabakât**'da şunu söyler: Ben

303. Suyûtî, **Evâil,** s. 99. Burada sözü edilen İbnü'l-Ezrak, Hâricî reislerinden Nâfi b. Ezrak olup bu konuda bkz. **DİA,** I, 79.
304. **Nasbu'r-râye,** IV, 420.
305. İbn Sa'd, VII, 194.
306. **el-Hıtat, I,** 295.
307. İbn Sa'd, V, 293.
308. **Age.,** VI, 257. Metinde hata olup aslına bakınız.

İbn Abbas'a gelir, ondan yazardım[309]. Yine **Tabakât**'da Said b. Cübeyr'den şöyle dediği nakledir: "Biz Kûfe'de bir hususta görüş ayrılığına düştüğümüzde., kendisiyle karşılaştığımda İbn Ömer'e sormak için onu yazar yanımda bulundururdum"[310]. Yine **Tabakât**'da Vikâ b. İyâs'ın şöyle dediği kaydedilir: Azre'nin Said b. Cübeyr'e gelip gitmekte olduğunu gördüm. Said b. Cübeyr'in yanında bir kitapta tefsir, onun yanında ise hokka vardı (bkz. VI, 186)[311].

Derim: İnsanların elinde, Abdullah b. Abbas'a nisbet edilen bir **Tefsir** dolaşmaktadır. Fakat o bunu telif etmiş olmayıp bu **Tefsir**'de ondan nakledilen görüşler toplanmıştır. Bu görüşler içinde ona nisbeti sahih olmayanlar da vardır. İbn Abbas'tan rivayet edilen görüşleri toplayanlardan biri **el-Kâmus** müellifi Mecdüddin el-Firûzâbâdî olup bu görüşleri **Tenvirü'l-mikyâs min tefsiri İbn Abbas** adını verdiği bir kitapta toplamıştır. Bu eser Mısır ve Hindistan'da defalarca basılmıştır[312]. Venşerisî'nin **el-Mi'yâr**'ında "bidatlar faslı"nda (II, 377) sorulan bir soruya cevabında şu bilgi geçer: Nakil ehli, İbn Abbas'a ait olduğu söylenen tefsirin ona nisbetinin sıhhati konusunda söz söylemişlerdir[313]. İmam Muhammed b. İbrahim el-Vezir el-Yemenî'nin **İsârü'l-Hakk ale'l-halk** adlı eserinde şu bilgi kaydedilir: Onun görüşlerinden tam bir tefsir derlenmiş olup ilk asır neslinden bu konuda dayanak kabul edilenlerden başka hiçbir kimse için bu gerçekleşmemiştir. Bu tefsirin ona isnâdı sıhhat kazanırsa tefsirlerin en sahihlerinden biri olacaktır.

İbn Sa'd **Tabakât**'da Şa'bî'den şu tahricde bulunur: Hz. Ömer, Kûfe'de vâlisi olan Muğîre b. Şu'be'ye şu talimatı yazdı: "Yanında bulunan şairleri çağırıp Câhiliyye ve İslamî devirlerde söyledikleri şiirleri söylet ve sonra da bunları bana yaz". Bu kıssa için Hâfız Suyûtî'nin **Cem'u'l-cevâmi**'ine, sonra **Kenzü'l-ummâl**'e (s. 176) bakınız[314].

---

309. Aynı yer.
310. **Age.,** VI, 258.
311. **Age.,** VI, 266. Vikâ adı metinde Rikâ şeklinde geçmiştir (Ayrıca bkz. **Tehzîbü't-Tehzîb,** XI, 122).
312. **Tenvîrü'l-mikbâs...** diye de anılan bu eser için bkz. **EI,** II, 926. Dr. Abdülaziz b. Abdullah el-Humeydî, İbn Abbas'ın onbeş temel hadis kitabında yeralan tefsire dair görüşlerini, Firûzâbâdî'nin topladıkları da dahil olmak üzere **Tefsiru İbn Abbas ve merviyyâtuhu fi't-tefsir min kütûbi's-sünne** (Riyad ts.) adıyla iki cilt halinde neşretmiştir (bkz. **DİA,** I, 79).
313. **el-Mi'yâr,** II, 482.
314. **Kenzü'l-ummâl,** III, 850 (nr. 8935). "İstinşâd" kelimesi metinde "istişhâd" şeklinde geçmiştir.

Takiyüddin el-Makrizî'nin **el-Hıtat'ı**nda (Mısır 1326, IV, 143) şu bilgi verilir: Ebû Said İbn Yunus **Târihu Mısr'**da Hayve b. Şureyh'ten şöyle dediğini nakleder: Hüseyin b. Şüfey'in yanına girdim, şöyle diyordu: "Allah, falan kimsenin cezasını versin!". Kendisine "o ne yaptı?" dedim, "Şüfey'in Abdullah b. Amr b. Âs'dan duyduğu iki mektuba kasdetti. Mektuplardan birisi Resûlullah'ın (sav) şu hususta verdiği hükmü, şu hususta söylediğini; diğeri de kıyamet günü meydana gelecek olayları ihtiva ediyordu. Onları alıp Havle ile Rebâb'ın arasına attı" karşılığını verdi. Ebû Said İbn Yunus şöyle der: Onun Havle ve Rebâb'dan kastettiği, Fustat'a gelen tarafta köprü reisinin olduğu yerde bulunan köprü gemilerinden iki büyük gemidir. Büyüklüklerinden dolayı bunların altından gemiler geçiyordu[315].

Hâfız Zehebî **Tezkiretü'l-huffâz'**da (I, 37) Câbir b. Abdullah'ın biyoğrafisinde şöyle der: O fakih ve kendi zamanında Medine müftüsüydü. Hz. Peygamber'den pek çok faydalı bilgi aldı. Onun Müslim tarafından tahric edilen küçük bir "mensek"i (hacla ilgili bilgileri muhtevi kitap) vardır[316]. Derim: Zehebî'nin işarette bulunduğu Câbir'e ait "mensek"i Müslim **Sahih'**inde "Kitâbu'l-Hac"da uzunca vermiş olup yaklaşık dört yaprak hacmindedir. **Sahih-i Müslim'**i bâblara ayıran, onunla ilgili olarak "Câbir'in uzun hadisi "bâb başlığını vermiştir[317]. Übbî'nin Müslim haşiyesinde hadisle ilgili olarak Kadı Iyâz'ın şöyle dediği kaydedilir: "Âlimler bu hadisteki fıkhî hükümlerle ilgili çok söz söylediler. İbnü'l-Münzir onunla ilgili büyük bir cüz kaleme almış olup yüzelli küsur fıkhî hükmü zikretmiştir. Eğer daha da araştırsaydı bu sayının üzerine ona yakın ilavede bulunabilirdi"[318]. Bu bilginin benzerini Suyûtî **ed-Dibâc'**da vermektedir. Câbir'in bilinen bir sahifesi olup İbn Sa'd'ın **Tabakât'ı**nda (V, 344) Mücahid'in biyoğrafisinde zikredilmektedir. İbn Sa'd şöyle der: Onlar Mücâhid'in, Câbir'in sahifesinden hadis naklettiğini görüyorlardı[319]. Mücahid 102 (720) yılında vefat etmiştir.

Ender araştırmacılardan arkadaşımız Şeyh Tâhir el-Cezâirî ed-Dımaşkî **Tevcihü'n-nazar ilâ usûli'l-eser** (s. 8) adlı kitabında şöyle der: Ba-

315. **el-Hıtat,** II, 332. Hayve adı metinde Hayât şeklinde geçmiş olup diğer düşüklükler için aslına bakılmalıdır.
316. **Tezkiretü'l-huffâz,** I, 43.
317. Müslim, Hac 147 (bâb 19). Burada başlık "Nebi'nin haccı bâbı" şeklindedir.
318. Kadı Iyâz'dan nakledilen bu bilgi için bkz. Nevevî, **Şerhu Müslim,** VIII, 170.
319. İbn Sa'd, V, 467. Bu söz İbn Sa'd'ın olmayıp başkalarından naklettiğini görüyorlardı.

zı insanlar, sahabe asrı ve tâbiin devrinin başlarında Kur'an-ı Kerim'den başka hiçbir şeyin yazılmadığı şeklinde yanlış bir kanaate sahiptirler. Oysa durum böyle değildir. Bazı hâfızlar, Zeyd b. Sâbit'in ferâiz ilmine dair bir kitap kaleme aldığını zikrederler. Buhârî **Sahih**'inde Abdullah b. Amr'ın hadis yazdığını zikreder[320]. Müslim de **Sahih**'inde, Hz. Ali'nin verdiği kazâi (yargıyla ilgili) hükümlerle ilgili olarak İbn Abbas zamanında telif edilen bir kitabı anarak şöyle der: Dâvud b. Amr ed-Dabbî bize haber verdi: Nâfi, İbn Ebî Müleyke'den şöyle dediğini bize haber verdi: "Bana bir kitap yazması için İbn Abbas'a mektup yazdım. O bazı şeyleri benden saklayıp yazmıyordu. (Benim hakkımda) şöyle demişti: 'O samimi bir oğuldur, onun için birçok şeyi seçip ayırıyorum, bazı şeyleri de ondan gizliyorum'. İbn Abbas Hz. Ali'nin verdiği hükümlere dair kitabı istedi, ondan birşeyler yazmaya başladı. Bazı şeyler geçerdi ki o şöyle derdi: Allah'a andolsun ki Ali sapmış olmadıkça bununla hükmetmiş olamaz (bunlar onun verdiği hükümler olamaz)"[321]. Amr en-Nâkıd bize haber verdi: Süfyân b. Uyeyne, Hişâm b. Huceyr'den[322], o da Tavus'tan şöyle dediğini bize haber verdi: "İbn Abbas'a, içinde Hz. Ali'nin verdiği hükümler bulunan bir kitap getirildi. İbn Abbas -Süfyân b. Uyeyne dirsekten aşağı kolunu işaret ederek- şu kadarı hariç onu silip yoketti"[323]. Anlaşılan odur ki İbn Abbas'ın bir dirsek boyu kısmı dışında sildiği bu kitap uzun bir tomar şeklindeydi[324]. Bu bilginin nakledildiği esere bakın, o faydalıdır. İbn Abbas'ın sildiği kitapla ilgili olarak, onun bir tomar şeklinde olduğuna dair Cezâirî tarafından belirtilen görüşün aslı, Senûsî'nin de **İkmâlü'l-İkmâl**'de kendisinden nakilde bulunduğu üzere Nevevî'ye aittir[325].

Allah Cezâirî'ye rahmet etsin, **Sahih-i Buhârî**'de "İlmin yazılması bâbı"nda Ebû Cuhayfe'den nakledilen şu haberi hatırlamamış olmalıdır: Ali'ye "sizin yanınızda bir kitap var mı?" dedim, "hayır, Allah'ın Kitabı, müslüman kişiye verilmiş anlayış veya şu sahifede olandan başka" karşılığını verdi." O sâhifede ne var?" dedim, diyet (akl), esirin fidye verilerek kurtarılması ve bir müslümanın kafir (i öldürdüğün)den

320. Buhârî, İlim 39.
321. Müslim, Mukaddime 13.
322. Metinde Hişâm b. Hucr şeklinde geçmiştir.
323. Müslim, Mukaddime 14.
324. Tâhir el-Cezâirî, **Tevcihü'n-nazar,** s. 8-9.
325. Nevevî, **Şerhu Müslim,** I, 83.

dolayı kısasla öldürülemeyeceği (ne dair hüküm)" dedi[326]. Hâfız İbn Hacer **Fethu'l-Bârî**'de şöyle der: Hz. Ali'nin "sahife" sözünden maksat, "yazılmış kağıt yaprak" demektir. Nesâî'nin Eşter yoluyla naklettiği rivayette "kılıcının kınından bir kitap (yazı, belge) çıkardı" ifadesi vardır[327]. Hz. Ali'nin "akl" sözünden maksat da diyettir; yani diyetle ilgili hükümler, miktarları ve türleridir. Buhârî ve Müslim, Yezîd et-Teymî yoluyla, onun Hz. Ali'den şöyle dediği rivayetini naklederler: "Bizim yanımızda Allah'ın Kitabı ve bu sahifeden başka okuduğumuz hiçbir şey yoktur". O sahifede "Medine haremdir" ifadesi vardı. Hadis[328]. Müslim, Ebû't-Tufeyl'in Hz. Ali'den naklettiği şu rivayeti zikreder: O, "şu kılıcımın kınında bulunandan başka, Resûlullah'ın bütün insanlara şamil kılmayıp yalnız bize mahsus kıldığı hiçbir şey yoktur" dedi ve bir sahife çıkardı. Sahifede şöyle yazıyordu: "Allah'tan başkası adına hayvan boğazlayana Allah lanet etsin...". Hadis[329]. Nesâî'nin Eşter ve başkaları yoluyla Hz. Ali'den naklettiği rivayette ise sahifede şu ifadenin geçtiği kaydedilir: "Müslümanların kanları birbirine denktir, onların en aşağısı kendileri adına taahhüdde bulunabilir". Hadis[330]. Ahmed b. Hanbel'in Târık b. Şihâb yoluyla naklettiği rivayette ise, sahifede zekât nisapları olduğu zikredilir[331]. Bu hadisler arasında şöyle uygunluk bulmak mümkündür: Sahife bir tane olup bu anılanların hepsi de onda yazılıydı. Ravilerden her biri ondan bellemiş olduğunu nakletmiştir[332]. Bedrüddin ed-Demâmînî **el-Misbâh**'ta "veya müslüman kişiye verilmiş anlayış" sözüyle ilgili olarak İbnü'l-Müneyyir'in şöyle dediğini kaydeder: O anlayıştan *(fehm)*, dinde derin bilgi sahibi olmayı *(tefekkuh)* hüküm çıkarmayı *(istinbat)* ve te'vili kastetmiştir. Hadisin lafzının, fıkhın da yazılı olduğunu iktiza edip etmediğini düşünün. Zahiren anlaşılan, fıkhın da onlar tarafından yazılmış olduğudur. Çünkü soruyu soran onlara "sizin yanınızda bir kitap var mı?" diye sormuş, o da "hayır, Allah'ın Kitabı, müslüman kişiye verilmiş anlayış veya şu sahifede olandan başka" demişti. Bu sahifede hadisler ve fıkhî bazı hükümler

326. Buhârî, İlim 39.
327. Nesâî, Kasâme 9.
328. Buhârî, Medine 1; Müslim, Itk 20.
329. Müslim, Edâhî 45.
330. Nesâî, Kasâme 10-13. Ayrıca bkz. Ebû Dâvud, Diyât 11; Hattâbi, IV, 667.
331. **Müsned,** I, 100, 102.
332. **Fethu'l-Bârî**, I, 311. Paragrafın baş tarafında **Fethu'l-Bârî**'den yapılan nakilden sonra verilen bilgilerin hepsi aynı yerden alınmıştır.

vardı. Hz. Ali'nin cevabında geçen *"kitap"* lafzı, fıkıhtan ibaret olan anlayışın o sırada yazılı olduğuna delâlet eder. Aksi halde ayrı cinsten istisna-ı munkatı ve kendisine atıf yapılanın da onun gibi olması gerekirdi. Oysa o *merfû* (ötre harekeli) olup ayrı cinsten müstesna yalnız *mensûb* (üstün harekeli) halde bulunur. Böylece bu, fıkhın da yazılı olduğu konusunda temel teşkil eder. Hz. Ali'nin Ebû'l-Esved ed-Düelî'ye nahiv ilminin esaslarını koymasını emrettiğine dair İbn Luyûn'dan naklen ileride verilecek bilgiye bakınız.

İbn Sa'd'ın **Tabakât'**ında Hasan-ı Basrî'nin biyoğrafisinde (VII, 115) şu bilgi verilir: Yahya b. Said el-Kattân, Hasan-ı Basrî'nin Semüre b. Cündeb'den rivayet ettiği hadisleri bir kitaptan naklettiğini duyduklarını söyler[333]. Yine **Tabakât'**ta şu bilgi verilir: Affan b. Müslim bize haber vererek şöyle dedi: Hammâd b. Seleme, Humeyd'in şöyle dediğini bize haber verdi: "Hasan-ı Basrî'nin ilmi şunun gibi -Affân bu sırada baş parmaklarıyla şehadet parmaklarını birbirine bağlayarak işaretle bulundu- bir sahifedeydi"[334]. Yine **Tabakât'**ta Hasan-ı Basrî'nin biyoğrafisinde şu bilgi verilir: Mûsa b. İsmail bana haber verdi: Sehl b. Husayn b. Müslim el-Bâhilî[335] bize şöyle dedi: Abdullah b. Hasan b. Ebi'l-Hasan'a "babanın kitaplarını bana gönder" diye haber yolladım. Bana şu haberi yolladı: "Babamın (Hasan-ı Basrî) hastalığı ağırlaşınca "onları benim için topla" dedi, ben de topladım, ne yapacağını bilmiyorduk, kendisine getirdim. Hizmetçiye "tandırı tutuştur" dedi, sonra onları yakmasını emretti ve bir tek sahife dışında hepsi yakıldı. Sehl şöyle der: Abdullah b. Hasan o sahifeyi bana gönderdi. Daha sonra kendisiyle karşılaştım, elçinin bana anlattığı gibi o da bunu bana şifahen haber verdi[336].

Yine **Tabakât'**ta Ebû Kılâbe'nin biyoğrafisinde şu bilgi verilir: Ârim b. Fadl bize haber verdi: Hammâd b. Zeyd, Ebû Kılâbe'nin şu vasiyyette bulunduğunu bize haber verdi: "Eğer Eyyub hayatta olursa kitaplarımı ona gönderin, yoksa yakın"[337]. Ebû Kılâbe 104 veya 105 (723) yılında vefat etmiştir. İbn Sa'd'ın **Tabakât'**ında (VI, 116) Hâris el-A'ver'in biyoğrafisinde, İlbâ b. Ahmer yoluyla şu rivayet nakledilir: Ali b. Ebû Tâlib halka hitap-

333. İbn Sa'd, VII, 157.
334. **Age,** VII, 159. Metnin anlaşılması için gerekli bilgiler asıl kaynaktan ilave edilmiştir.
335. Metinde "Sehl b. Husayn, Müslim el-Bâhilî'den..." şeklinde geçmiştir.
336. **Age,** VII, 174-175; **A'lâmü'n-nübelâ,** IV, 584; M. Ravvâs el-Kal'acî, **Mevsûatu fıkhi'l-Hasan-ı Basrî,** I, 23.
337. İbn Sa'd, VII, 185.

ta bulunarak şöyle dedi: "Kim bir ilmi bir dirheme satın alır?". Hâris el-A'ver bir dirheme sayfalar satın alıp Hz. Ali'ye getirdi. Hz. Ali ona birçok ilim (bilgi) yazdı, sonra halka hitabederek şöyle dedi: Ey Kûfe halkı, yarım bir adam size üstün geldi[338].

Yine İbn Sa'd'ın **Tabakât'ı**nda (VI, 154) Hz. Ali'nin arkadaşlarının büyüklerinden biri olan Hucr b. Adî el-Kindî'nin biyoğrafisinde, Hucr'un hizmetçilerinden birinin şöyle dediği nakledirir: Ben Hucr'a "oğlunun helâya girdiğini ve (sonra) abdest almadığını gördüm" dedim. Hucr "Duvardaki baca deliğinden bana sahifeyi getir" dedi ve okudu: "Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla. Bu, Ali b. Ebû Tâlib'den duyduğumdur. O şöyle der: Temizlik imanın yarısıdır". Hucr b. Adî, bilinen ve güvenilir bir ravidir[339].

Şeyhulislam Ebû Osman es-Sâbûnî'nin **Akidetü's-selef** adlı eserinde şu bilgi geçer: Hz. Ömer zamanında müteşâbih âyetlerle ilgili soru soran Sabiğ (veya Subayğ) et-Temîmî[340] Medine'ye geldiğinde yanında kitaplar vardı. İbn Ebû Usaybia **Tabakâtü'l-etibbâ'**da Hâris b. Kelede es-Sekafî et-Tâifî'nin biyoğrafisini verirken onunla ilgili olarak şöyle der: Hâris b. Kelede'nin **Kitâbü'l-Muhâvere fı't-tıbb beynehu ve beyne Kisrâ Nûşirevân** adlı bir eseri vardı[341]. İbn Ebû Usaybia, bundan önce onun Kisrâ ile konuşmasını zikrederken şöyle der: Onunla olan alakasını güzel kıldı ve konuştuklarını yazmasını emretti[342].

Derim: İbn Sa'd, adı geçen Hâris'in biyoğrafisini, **Tabakât'**ta ashaptan Taif'te yerleşenlerle ilgili başlık altında verir[343]. Zehebî de **es-Sahâbe'**de onun biyoğrafisini verir ve kendisiyle ilgili olarak şöyle der: "Hâris'in sahabi olup olmadığı konusunda ihtilaf edilmiştir". Sonra da şöyle der: "Hâris'in İran'a giderek ilim tahsil ettiği ve onda maharet kazanıp şöhrete kavuştuğu, tıp bilgisi sayesinde mal sahibi olduğu ve İslami döneme yetiştiği söylenir". Fakat İbn Hacer **el-İsâbe'**de onun biyoğrafisini verirken kendisiyle ilgili olarak İbn Ebî Hâtim'den şu nakilde bulunur: "Müslüman olduğu konusundaki bilgi sahih değildir". İbn Hacer sonra "Onun bir rivayetini **el-Emâli'l-Mehâmiliyye'**de dokuzuncu ciltte ve Askeri'nin

338. İbn Sa'd, VI, 168.
339. İbn Sa'd, VI, 220.
340. bkz. **el-İsâbe,** II, 198-199.
341. İbn Ebû Usaybia, **Uyûnu'l-enbâ,** s. 167; **GAS,** III, 202.
342. **Uyûnu'l-enbâ,** s. 165.
343. İbn Sa'd, V, 507.

et-Tashif'inde buldum" der ve onun bazı sözlerini zikreder[344]. Bundan dolayı Ebû Zeyd el-Irâkî **İhtisâru'l-İsâbe**'de bu bilginin ardından şöyle der: İbn Hacer onun oğlunun biyoğrafisinde, İbn Abdilber'in onun (Hâris) müslüman olduğuna dair bilginin sahih olmadığını söylediğini[345] kaydeder ve sonra "bu İbn Ebû Hâtim'in sözü olup ileride reddedilecektir" der, fakat orada birşey zikretmez[346]. Irâkî, hocamızın elyazısıyla verilen kayda göre N'den[347] ve başkalarından onun İslamiyeti kabul ettiğini nakleder. Onun müslüman ve sahabi olması takdirinde, bir sahabinin tıbba dair te'lifte bulunduğu sonucu ortaya çıkar.

Yine İbn Ebû Usaybia'nın **Tabakât**'ında, Emeviler devrinde yaşayan ve hicrî 90 (709) yılında Vâsıt'ta vefat eden meşhur bilgin tabib Teyâzûk'un biyoğrafisinde, onun şu kitaplarının olduğu kaydedilir: Oğlu için yazdığı büyük bir **Künnâşe, Kitâbu İbdâli'l-edviye ve keyfiyyetu dakkihâ ve inkâihâ ve izâbetiha** ve **Şey'ün min tefsiri esmâi'l-edviye (Uyûnu'l-enbâ,** I, 123)[348].

el-Câsûs ale'l-Kâmus (s. 501) müellifi Ka'b el-Ahbâr ile ilgili olarak şöyle der: O Ka'b b. Mâni el-Himyerî olup Resûlullah (sav) zamanına yetişmiştir. Ferrâ şöyle der: Kendisiyle yazdığı şu mürekkepten *(hibr)* dolayı ona Ka'b el-Ahbâr denilmiştir. Çünkü onun kitapları vardı[349]. Ka'b'ın vefatı Hz. Osman'ın halifeliği sırasındadır.

İbn Sa'd **Tabakât**'ında, Hz. Peygamber'in vefatından iki yıl önce müslüman olan, fakat kendisine yetişemeyip hicrî 72 (691) yılında vefat eden Abîde b. Kays es-Selmânî'nin biyoğrafisinde Nu'man b. Kays'a ulaşan senediyle Nu'mân'ın şöyle dediğini nakleder: Abîde vefatı sırasında kitaplarını getirtip imha etti ve şöyle dedi: Benden sonra birinin onları ele geçirip maksadına aykırı bir şekilde kullanmasından korkuyorum[350]. Yine Abîde'den şöyle dediği nakledilir: "Hiçbir kitabımı ebedileştirmeyin (VI, 63)"[351].

---

344. **el-İsâbe,** I, 288.
345. bkz. **el-İstîâb,** I, 289.
346. **el-İsâbe,** I, 276, 288.
347. Bu rumuzdan hangi kaynağın kastedildiği anlaşılmamakla birlikte Nesâî olabilir.
348. **Uyûnu'l-enbâ,** s. 181; **GAS,** III, 207-208.
349. **el-Câsûs ale'l-Kâmûs,** s. 501. Metinde, bilginin hepsi Ferrâ'dan nakledilmiş şekilde geçmiştir.
350. İbn Sa'd, VI, 94.
351. **Age,** VI, 94. Bazı âlimlerin kitaplarını imha etmelerini tenkitle ilgili olarak bkz. İbnü'l-Cevzî, **Telbîsu İblîs,** s. 325-328.

Yine İbn Sa'd'ın **Tabakât'**ında (V, 133) Urve b. Zübeyr'in biyoğrafisinde şu bilgi verilir: Ishak b. Ebû İsrail bize haber verdi: Abdürrezzak b. Hemmâm bize haber verdi: Ma'mer, Hişam b. Urve'den şöyle dediğini bize haber verdi: Babam Harre günü kendisine ait fıkıh kitaplarını yaktı. Daha sonra da şöyle derdi: Onların şimdi yanımda olmalarını, ailem ve malımın misline sahip olmaktan çok arzulardım[352]. Harre vakası hicretin 63. yılında (683) meydana gelmişti ve ashabın birçoğu da hayatta idi. Bazıları şöyle der: Urve'nin kitapları yazıldıkları gün mü yakıldı? Bilakis onlar ve başka kitaplar birinci yüzyıl boyunca yazılmışlardı. Binaenaleyh Arapların birinci hicrî yüzyıl başlarından itibaren ilimlerini sahifelerde tedvin ettikleri konusunda artık şüphe kaldı mı? Kitapların hicrî birinci yüzyılın sonları ile ikinci yüzyılın başlarında çoğaldığına kesin olarak hükmeden bu görüşü, İbn Hallikân'ın eserinde Ebû Amr b. Alâ'nın biyoğrafisindeki şu bilgi de teyid eder: Onun fasih konuşan Arapların Arapçası ile yazdığı kitapları, evindeki bir odayı tavanına yakın yere kadar doldurmuştu[353]. Ebû Amr 65 (685) yılında doğmuş ve ikinci yüzyılın ortalarında vefat etmiştir[354].

Hâfız İbn Hacer'in **Tehzibü't-Tehzib'**inde İbn Şihâb ez-Zührî'nin biyoğrafisinde Ma'mer'in, Salih b. Keysan'dan şöyle dediğini naklettiği kaydedilir: "Ben ve Zührî ilim tahsil ediyorduk. Bana 'gel, sünnetleri (hadisleri) yazalım' dedi ve Hz. Peygamber'den nakledilenleri yazdık. Bana 'gel, ashaptan nakledilen haberleri yazalım' dedi, o yazdı ben yazmadım. O başardı ben ise kaybettim". İbn Hacer, Ebû'z-Zinâd'dan da şunu nakleder: "Biz helâl ve haramı yazardık, İbn Şihâb ise duyduğu herşeyi yazardı. Kendisine muhtaç olunduğunda, onun insanların en bilgilisi olduğunu anladım"[355]. Şunu da hatırlatmak gerekir ki İbn Şihâb 50 (670) yılında veya ondan bir süre sonra doğmuş ve 123 (741) yılında vefat etmiştir. Abdullah b. Ömer, Sehl b. Sa'd, Enes, Câbir, Ebû't-Tufeyl, Sâib b. Yezîd, Mahmud b. Rebî, Ebu Ümame ve diğerleri gibi bazı sahabilere yetişmiş ve kendilerinden ilim almıştır. Ebû Nuaym **el-**

352. **Age,** V, 179. Harre, Medine'nin kuzey-doğusunda bir yer olup Yezîd b. Muâviye zamanında Medine'de başgösteren ayaklanma üzerine gönderilen ordu ile ayaklananlar arasında yapılan kanlı savaşla meşhur olmuştur. (**EI,** III, 226-227).

353. İbn Hallikân, **Vefeyâtü'l-a'yân,** III, 466; **EI,** I, 106.

354. Ebû Amr, Arap filolojisinin kurucularından ve kırâat-ı seb'a imamlarından biri olup 154 (770) yılında vefat etmiştir. Doğum tarihi 70 (689) olarak da kaydedilir (Zirikli, III, 72; R. Blachère, "Abû Amr", **EI,** I, 105-106).

355. **Tehzîbü't-Tehzîb,** IX, 442; **A'lâmü'n-nübelâ,** V, 332.

Hilye'de bu sahabilerin sayısını yirmiden fazlaya ulaştırır[356]. Buna göre İbn Şihâb önce merfû sünnetleri ayrı olarak yazmış, sonra bunları ayrı kitap haline getirince ashaptan gelen haberleri yazmıştır. İbn Sa'd **Tabakât**'ında İbn Şihâb'dan şöyle dediğini tahric eder: Biz, şu yöneticiler bizi yazmaya zorlayıncaya kadar ilmi yazmaktan hoşlanmazdık. Sonra müslümanlardan hiçbirinin bundan menedilmemesi gerektiği görüşüne vardık[357]. Yine **Tabakât**'ta Ma'mer'den şu rivayet nakledilir: "Zührî'den en çok yazan biziz sanıyorduk. Velid ölünce bir de baktık ki onun kitaplıklarından çıkarılan defterler hayvanlara yüklenmiş götürülüyor". Ma'mer, onlar Zührî'nin ilmindendi, diyor[358]. Yine İbn Sa'd'ın **Tabakât**'ında Muğîre b. Abdurrahman b. Hâris b. Hişâm'ın biyoğrafisinde şu bilgi verilir: O güvenilir (sika) idi, Resûlullah'ın (sav) **Meğâzî**'si dışında az hadis rivayet etmiştir **Meğâzî**'yi Ebân b. Osman'dan elde etmişti. Çoğu zaman kendisine okunur, bize de öğrenmemizi emrederdi[359]. Bundan anlaşıldığına göre **Meğâzî** onun yanında derlenmiş ve yazılmış durumdaydı. İbn Hallikân'ın **Vefeyâtü'l-a'yân**'ında İbn Şihâb'ın biyoğrafisinde şu bilgi verilir: O evinde oturduğu zaman kitaplarını etrafına koyar ve onlarla dünya işlerine dair her şeyden alakasını keserdi. Hanımı birgün ona şöyle dedi: "Allah'a andolsun ki şu kitaplar bana üç kumadan daha ağır gelmektedir"[360]. **Keşfuzzunun**'da (II, 301), adı geçen İbn Şihâb'ın **Kitâbü'l-Meğâzî** adlı bir eseri olduğu kaydedilir[361]. Müellif bu bilgiyi II. cilt 471. sayfada da tekrar eder[362]. Yine **Keşfuzzunûn**'da şu bilgi verilir: Meğâzî ve siyer konusunda ilk eser yazan kimsenin Urve b. Zübeyr olduğu söylenmiştir. Vehb b. Münebbih de bu konuda eser yazmıştır[363].

Ahbâr ve kısas müellifi Vehb b. Münebbih'in (ö. 110/728 veya daha sonra) Himyer'deki Mütevvece[364] hükümdarları, onların haberleri, kıssaları ve şiirlerine dair bir eseri vardır. İbn Hallikân, faydalı kitaplardan olduğunu belirttiği bu eseri bizzat gördüğünü ve bir ciltten ibaret

356. **Hilyetü'l-evliyâ,** III, 372.
357. İbn Sa'd, II, 389; Beyhakî, **el-Medhal,** s. 309 (nr. 739); **Hilyetü'l-evliyâ,** III, 363.
358. İbn Sa'd, II, 389; **Hilyetü'l-evliyâ,** III, 361; **A'lâmü'n-nübelâ,** V, 334.
359. İbn Sa'd, V, 210.
360. **Vefeyâtü'l-a'yân,** IV, 177-178.
361. **Keşfuzzunûn,** II, 1460.
362. **Age,** II, 1747.
363. Aynı yer.
364. Metinde Mütevvecîn şeklinde geçmiştir. Ayrıca bkz. **İA,** XIII, 261.

olduğunu söyler. Vehb b. Münebbih'in **Vefeyâtü'l-a'yân**'daki biyoğrafisine bakınız[365].

İbn Hallikân **Vefeyâtü'l-a'yân**'da (I, 168) Ebû Hâşim Hâlid b. Yezîd b. Muâviye el-Ümevî'nin (ö.85/704) biyoğrafisinde onu "ilmin dallarında (fen) Kureyş'in en bilgililerindendi" diye vasıflandırdıktan sonra şöyle der: Kimya ve tıpta söz sahibiydi. Bu iki ilimde derin ve sağlam bilgisi vardı. Onun ilimdeki vukufunu gösteren risâleleri vardır. Kimya sanatını Meriyânus er-Râhib (Marianos Romenus) denen bir rahipten öğrenmişti. Bu konuda üç risalesi olup birisi onunla adı geçen Meriyânus arasında geçenleri, ondan tahsil görüşünü ve işarette bulunduğu rumuzları ihtiva etmektedir. Onun bu konuda, ilminin genişliği ve tasarrufunun güzelliğini gösteren uzunca ve kıtalar halinde şiirleri de vardır[366].

İbnü'n-Nedîm **Fihrist**'inde (s.89), Sicistânî de **Kitâbü'l-Muammerîn**'de şu bilgiyi zikreder: Muammer (uzun ömürlü) tarihçi ve ensâb âlimi Ubeyd (Abîd) b. Şeriyye el-Cürhümî (ö. 67/687), Muâviye b. Ebû Süfyân için **Kitâbü'l-Mülûk ve ahbâri'l-mâdîn** adlı eseri kaleme aldı. Şöyle ki Muâviye onu Yemen'in Sana şehrinden getirtmiş ve kendisine geçmiş milletlerin haberlerini, Arap ve Acem hükümdarlarını, dillerin karışmasının sebebini ve insanların ülkelere dağılışını v.s. sormuştu. O bunlara cevap verince, Muâviye de söylediklerini kaleme almasını (tedvin) emretti ve bu eser Ubeyd'e nisbet edildi. Bu ahbâra (tarih) dair yazılan ilk eser olup **Kitâbü'l-Mülûk ve ahbâru'l-mâdîn** diye adlandırmıştır. Ubeyd bir başka kitap daha telif etti ve **Kitâbü'l-Emsâl** diye adlandırdı[367]. Hâfız İbn Hacer, adı geçen Ubeyd'in biyoğrafisini **el-Isâbe**'de verir ve Ruşâtî'nin Hemedânî'den naklettiği şu rivayeti zikreder: Muâviye Himyer'in haberlerini araştırıyordu. Amr b. Âs ona "Ubeyd b. Şeriyye'ye ne dersin; o Himyer'in haberleri ve ensâbı konusunda, hayatta kalanların en bilgilisidir?" dedi. Muâviye Ubeyd'e yazarak kendisinden haberleri aldı ve bir kitap halinde telif etti. Ona bazı bilgiler eklenmiş ve bazısı çıkarılmış olup birbirine denk iki nüshası bulunmamaktadır[368].

---

365. **Vefeyâtü'l-a'yân,** VI, 35.
366. **Age,** II, 224. er-Râhib, metinde er- Rûmî şeklinde geçmiş olup bu konuda ayrıca bakınız: **GAS,** IV, 110-111. Safedî bu ismi Meriyânus er-Râhib er-Rûmî şeklinde kaydeder (**el-Vâfi,** XIII, 270).
367. **el-Fihrist,** s. 102.
368. **el-İsâbe,** III, 101.

İbnü'n-Nedîm çeşitli yerlerde, Hz. Ali'nin taraftarlarından Ebû Mihnef el-Ezdî tarafından telif edilen ve meşhurlarla başkalarının biyoğrafileri bulunan kitapları zikreder[369]. Bu Ebû Mihnef, ahbâr daha ağırlıklı olmak üzere ahbâr ve ensâb konusunda bilgi sahibiydi[370]. İbnü'n-Nedîm, ayrıca Avâne b. Hakem el-Kelbî'nin tarihe dair telif ettiği bir kitabı[371] ile Muâviye'nin, düşmanlarına karşı yardımını sağlamak için kendi nesebine ilhak ettiği meşhur dâhi Ziyâd b. Ebîh'in kendi nesebi hususunda bir kitap telif ederek oğluna verdiğini de zikreder.[372]

Kadı Hafâcî **Şerhu'ş-Şifâ**'sında (I, 175), Hz. Ebubekir zamanında müslüman olup 90 (709) yılında vefat eden Ebû'l-Âliye Rufey b. Mihrân'ın biyoğrafisini verirken şöyle der: Onun bir **Tefsir**'i vardı. (**Nesîmü'r-riyâz**'dan)[373].

Keşfuzzunûn (s. 13-14) müellifi, Mücâhid b. Cebr el-Mekkî'ye (ö. 104/722) bir **Tefsir** nisbet eder[374]. Ayrıca Katâde b. Diâme es-Sedûsî'ye (ö. 118/736) de bir **Tefsir** nisbet ederek Hârice b. Mus'ab'ın buna 1000 kadar hadis eklediğini belirtir[375]. Yine **Keşfuzzunûn**'da, Kur'an'da vücûh ve nezâirden sözedilirken Hâfız Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'den naklen şu bilgi verilir: Bu konuda bir kitap İbn Abbas'tan rivayet olarak İkrime'ye, bir başka kitap da yine İbn Abbas'tan rivayeti olarak Ali b. Ebû Talha'ya nisbet edilir. Mukâtil b. Süleyman da bu konuda bir eser yazmıştır (**Keşfuzzunûn**'da "vâv" harfine bkz, s. 628)[376].

Yine **Keşfuzzunûn**'da "Kâf" harfinde Hasan-ı Basrî'ye ait **Kitâbü'l-İhlâs** zikredilerek şu bilgi verilir: Hatib, **Târihu Bağdâd**'da Hallâc'ın biyoğrafisinde şu malumatı zikreder: Kadı Ebû Ömer el-Mâlikî, Hallâc'la ilgili olarak hüküm vermekten geri durdu. Ta ki ona ait bir kitapta bir görüşü kendisine okununca ona "bu görüşe nasıl vardın?" diye sordu, o da Hasan'ın **Kitâbu'l-İhlâs**'ından aldım dedi. Bunun üzerine "ey kanı helal kılınmış adam, yalan söylüyorsun. Biz Hasan-ı Basrî'nin **Kitâbü'l-İhlâs**'ını Mekke'de dinledik (okuduk), onda bu hususta bir-

369. **el-Fihrist,** s. 105-106.
370. bkz. H.A.R. Gibb, "Abû Mikhnaf", **EI,** I, 140.
371. **el-Fihrist,** s. 103.
372. **Age,** s. 101.
373. bkz. **A'lâmü'n-nübelâ,** IV, 207-214; Dâvudi, **Tabakâtü'l-müfessirin,** I, 173.
374. **Keşfuzzunûn,** I, 452. Cebr kelimesi metinde Hibr, **Keşfuzzunûn**'da ise Cübeyr şeklinde yanlış geçmiştir. (bkz. **GAS,** I, 29).
375. **Keşfuzzunûn,** I, 456; **GAS,** I, 31-32.
376. **Keşfuzzunûn,** II, 2001. Ayrıca bkz. İsmail Cerrahoğlu, "Ali b. Ebû Talha", **DİA,** II, 386-387.

şey yoktu". Sonra da Hallâc'ın öldürülmesine hükmetti[377]. **en-Nüketü'l-vefiyye**'de de bu bilgi geçmekte olup bu, **Kitâbü'l-İhlâs**'ın Hasan-ı Basrî'ye ait olduğu konusunda Ebû Ömer'den bir itiraftır. Hasan-ı Basrî mutlak manada eser kaleme alan ilk kimsedir (**Keşfuzzunun,** I, 259)[378].

İbn Sa'd'ın **Tabakât**'ında (II. kısım, VII, 7) Humeyd et-Tavîl'in biyoğrafisinde şu bilgi verilir: Hammâd b. Seleme, Humeyd'den naklen bana şunu haber verdi: "O, Hasan-ı Basrî'nin kitaplarını alıp istinsah eder (çoğaltır) ve kendisine iade ederdi"[379]. İbn Sa'd **Tabakât**'ında, (IV, 241) Ömer b. Abdülaziz zamanında vefat eden Hasan b. Muhammed b. Hanefiyye'nin biyoğrafisini verirken Zâdân ve Meysere'den şu nakilde bulunur: Zâdan ve Meysere, Hasan b. Muhammed'in yanına girdiler ve ircâ (mürcielik) konusunda yazdığı kitaptan dolayı kendisini kınadılar. Hasan da Zâdan'a şöyle dedi: "Ey Ebû Ömer, onu yazmaktansa ölmeyi ne kadar isterdim!"[380].

Hocalarımızdan bazısının hocası ve Hicâz'ın hâfızı Şeyh Muhammed Âbid el-Ensârî es-Sindî **Hasru'ş-şârid** adlı sebtinde Katâde, Ebû'l-Âliye, Mücâhid, Dahhâk ve Ravh b. Ubâde'nin **Kitâbü't-Tefsir**'lerinin onlardan kendisine kadar varan isnadlarını zikreder. Adı geçen eserde *"te"* harfine bakınız.

Bütün bu kaydedilenlerle, Hâfız Suyûtî'nin **Tenvirü'l-hevâlik alâ Muvattâi Mâlik**'te Şeyh Ebû Tâlib el-Mekkî'nin **Kûtu'l-kulûb** adlı eserinden naklettiği şu bilginin manası da anlaşılmış olur: "Kaleme alınan bu eserler 120 veya 130 (748) yılından sonra ortaya çıkmıştır"[381]. O esere bakınız. **Kûtü'l-kulûb**'un (I, 109) ifadesi ise şöyledir: "Kaleme alınan bu eserler 120 (738) yılından sonra ve bütün sahâbe ile tabiinin ulularının vefatlarından sonra ortaya çıkmıştır". O sonra da şöyle der: "Bazı kitaplar Said b. Müseyyeb ile tâbiin seçkinlerinin vefatından ve hicrî 120 veya daha sonraki yıllarda kaleme alınmıştır"[382].

---

377. **Târîhu Bağdâd,** VIII, 138. Burada ve Metinde Ebû Ömer şeklinde geçen isim **Keşfuzzunûn**'da Ebû Amr şeklinde yanlış kaydedilmiştir. Ayrıca bkz. **EI,** III, 101.
378. **Keşfuzzunûn,** II, 1387.
379. İbn Sa'd, VII, 252.
380. **Age,** V, 328.
381. **Tenvîrü'l-hevâlik,** I, 6. Suyûtî'nin İslam'da ilk telif ve tedvinle ilgili olarak burada kaydettiği açıklamaya bakınız.
382. **Kûtü'l-kulûb,** I, 159. Metindeki düşüklük aslından ikmal edilmiştir.

KUMANDAN SAHABİLERİN FETHETTİKLERİ ÜLKELERDEN HULEFA-YI RAŞİDİN'E COĞRAFİ RAPORLAR İLETMEYE ÖZEN GÖSTERMELERİ

Sannâcetü't-tarab fi takaddümâti'l-Arab'da (s.419) şu bilgi verilir: İslam'ın ilk dönemlerinde halifeler, vâli ve ordu kumandanlarına, fethettikleri ve ele geçirdikleri ülkelerin planını (haritasını) çizmelerini emrediyorlardı[383].

Derim: Bu raporların örneklerinden biri Amr b. Âs'ın Mısır'ın fethini tamamladıktan sonra Emîrü'l-Mü'minîn Ömer b. Hattâb'a göndererek ona Mısır'ın özelliklerini anlattığı ve orada uygulayacağı siyaseti açıkladığı şu mektubudur: "Bil ki ey Emîrü'l-mü'minîn Mısır kül rengi bir köy (verimli bir toprak), yeşil bir ağaç (yeşillik ve ağaçları bol), uzunluğu bir ay ve eni on gün, siyaha çalan dağlarla çevrili, kırmızı veya sarıya çalan kumu olan bir ülkedir; ortasını Nil çiziyor, gidiş ve gelişi kolay, güneşin ve ayın akışı gibi belli zamanlarda suyu azalıp çoğalarak akar, yerin pınar ve kaynaklarının yükselttiği, gürültüsü artıp dalgaları büyüyerek etrafa taşınca bazı köylerden diğerlerine ancak küçük gemiler ve hafif sandallarla geçilebilir, yükselişi son noktasına varınca ilk akışındaki gibi tekrar eski haline döner, o zaman halk çıkıp vadilerin yukarı taraflarını ve tabanlarını sürerek tohum eker ve mahsulü Allah'tan beklerler, mahsül ortaya çıkıp belirince üstten yağmur onu sular, alttan da toprak besler, o zaman sütü bollaşır ve sinekleri çoğalır ve derken Mısır, ey mü'minlerin emiri, beyaz bir inci, siyah bir anber ve yeşil bir zümrüt olur. Allah yüce ve dilediğini yapandır. Bu memleketleri ıslah edip verimlendiren ve sakinlerini burada karar kıldıran kimse, buranın hasisinin reisi hakkındaki sözünü kabul etmesin, mahsulün vergisini zamanı olmadan almasın, üçte birini köprü ve kanallarına harcasın. Çalışanlarla durum bu şekilde yoluna girince mal kat kat artar. Başta da sonda da başarıya ulaştıran Allah'tır". Ebû'l-Mehâsin **en-Nücûmü'z-zâhire fi mülûki Mısr ve'l-Kâhire**'de (Leyden 1850) şöyle der: Bu mektup Ömer b. Hattâb'a ulaşınca şöyle dedi: "Aferin sana ey İbnü'l-Âs, bana bir haberi öyle vasfettin ki sanki onu görüyor gibiyim"[384].

---

383. **Sannâcetü't-tarab,** s. 419.

384. **en-Nücûmü'z-zâhire,** I, 32-33; Ahmed Zeki Safvet, **Cemheretü resâili'l-Arab,** I, 190-192. Raporun metninde çeşitli düşüklük ve ifade farklılıkları mevcut olup bu eserlerle karşılaştırınız. Mısır'ın uzunluğuna ve enine mesafesi, buradaki ilk eserin naşirine göre yaya, Gibbon'a göre atlı yürüyüşü iledir.

Meşhur Fransız yazar Uktâf Uzân[385] bu raporu birçok yabancı dile çevirip Le Figaro gazetesinde neşretti ve şu sözleriyle vasfetti: "Bu rapor, bütün dünya dillerinde en büyük belağat harikalarından olup icâzı (özlü oluşu) ve i'câzı (belağatta eşsizlik ve üstünlüğü) bakımından değerli cevherlerdendir". Ayrıca bundan tavsif gücü ve ifade sağlamlığı yanında eşyaya doğru hükmetmeyi, ülkeleri yönetme ve imar siyasetinin keyfiyetini öğrenmeleri için bütün dünya okullarında zorunlu olarak okutulmasını teklif etti. Bu tavsifi İngiliz tarihçilerinden Gibbon ile Dr. Butler de tercüme ettiler. **Târihu Amr b. Âs**'a bakınız[386].

UYGARLIKLA İLGİLİ TIP, KİMYA, SANATLAR v.b. İLİMLERE DAİR ESKİ KİTAPLARIN TERCÜMESİYLE ASHAP ZAMANINDA İLGİLENİLDİĞİ

Ebû Osman Amr b. Bahr el-Câhız (ö. 255/869) **el-Beyân ve't-tebyîn** (Mısır 1313, I, 126) adlı eserinde şöyle der: Hâlid b. Yezîd b. Muâviye şair bir hatip, özlü ve fasih konuşan bir kimseydi. O astronomi, (nücûm) tıp ve kimya kitaplarını tercüme eden ilk kimsedir[387]. İbn Ebû'l-Hadîd el-Medâinî **Şerhu Nehci'l-belâğa**'da (Mısır baskısı, III, 476) şöyle der: "Hâlid b. Yezîd b. Muâviye mütercim ve felsefecilere ihsanda bulunan, hikmet ehli ve her sanat erbabının reislerine yakınlık kuran, astronomi, tıp, kimya, savaş, âdâb ve sanatlarla ilgili kitapları tercüme eden ilk kimsedir". Şüphesiz, adı geçen Hâlid hicrî birinci yüzyılda 85 (702) yılında vefat etmiş olup bu tarihten sonra sahabeden birçokları yaşamışlardır.

Şemsüddin Muhammed es-Seffârinî kendi **Akîde**'sinin şerhinde Salahuddin es-Safedî'den naklen şu bilgiyi verir: "Kitapları Arapça'ya tercüme ettiren ilk kimse Abbasi halifesi Me'mûn olmayıp bunu ondan önce birçokları yapmıştır. Yahya b. Hâlid Fars kitaplarından **Kelile ve Dimne**'yi Arapça'ya tercüme ettirdi, kendisi için de Yunan kitaplarından **el-Mecistî (Almagest)** Arapça'ya çevrildi. Yaygın görüş, Yunan kitaplarını Arapça'ya ilk tercüme ettirenin Hâlid b. Yezîd b. Muâviye olduğudur. O bunu, kimya kitaplarına düşkün olduğunda yaptırmıştı." Seffârinî s.

385. Bu ismin orijinali tesbit edilememiştir.
386. Gibbon, s. 349-350; Butler'in **The Arab conquest of Egypt** (London 1901) adlı bir eseri olup **Tarîhu Amr b. Âs** (Kahire 1340/1922) da Hasan İbrahim Hasan'ındır.
387. **el-Beyân ve't-tebyîn,** I, 219.

10'dan sonra şöyle der: "Hâlid b. Yezîd'e gelince, onun için tıp ve astronomi kitapları Arapça'ya çevrildi. Kendisi için tıp ve astronomi kitapları Arapça'ya çevrilenin halife Mansûr olduğu da söylenmiştir. Hâlid'e gelince, onun tutkusu kimya sanatına olup bu konuda risaleleri mevcuttur. Bu bilgiyi Meriyânus er-Râhib (Marianos Romenus) er-Rûmî adlı bir rahipten öğrenmişti"[388].

Matbu **Keşfuzzunûn**'da (I, 447) şu bilgi verilir: Hâlid b. Yezîd b. Muâviye'ye Mervanoğulları'nın hakîmi (bilge) deniyordu. Zihnine sanat (simya, kimya kastediliyor) takıldı, felsefecilerden bir grubu çağırtıp sanatla ilgili kitapları Yunanca'dan Arapça'ya tercüme etmelerini emretti. Bu, İslam'da ilk tercüme işidir[389].

Suyûtî'nin **el-Evâil**'inde şu bilgi kaydedilir: Kendisi için ilk defa tıp ve astronomi kitapları tercüme edilen kimse Hâlid b. Yezîd b. Muâviye'dir. Bunun Mansûr olduğu da söylenmiştir[390]. İbnü'n-Nedîm de **Fihrist**'inde (s. 242, 244) şu bilgiyi zikreder: Kimya sanatı Hâlid b. Yezîd b. Muâviye zamanında İskenderiyye okulunda revaçta idi. Bu konuda bir grup bilgin önde gelmekteydi ki Estefân el-Kadîm (Stephanos) adlı Bizanslı rahip bunlardandı[391]. Bu ve İbn Ebi'l-Hadîd'in daha önce geçen sözüyle, Corci Zeydân'ın **Târihu âdâbi'l-luğati'l-Arabiyye**'de söylediği "onlar muhtemelen Hâlid b. Yezîd için astronomiyle ilgili birşeyler tercüme ettiler" sözü ve İbnü'l-Kıfti'nin **Ahbâru'l-hukemâ**'da (s. 286) İbnü's-Sinbadî'nin biyoğrafisinde söylediği "O Kahire'de kütüphanede, üzerinde 'bu küre emir Hâlid b. Yezîd b. Muâviye tarafından gönderilmiştir' diye yazılı olan bir küre gördü" sözünün anlamını kavramış olursun.[392]

Derim: Câhız, İbnü'n-Nedîm, İbn Hallikân, İbnü'l-Kıftî, İbn Ebû'l-Hadîd, Safedî, Suyûtî ve diğerlerinden nakledilen bu bilgilerle, İbn Haldûn'un "Apaçık bilinen bir hususdur ki Hâlid Arap soyundan olup bedeviliğe daha yakındı ve genelde ilim ve sanatlara uzak bulunuyordu. Nasıl olur da terkibe giren maddelerin nitelik ve özelliklerini bilmeye dayanan enteresan bir sanatla alakası olur? Üstelik bu konuyla ilgilenen bil-

388. Safedî, **el-Vâfi bi'l-Vefeyât,** XIII, 270. Meriyânus er-Râhib er-Rûmî, metinde Meryâs er-Ravdî şeklinde geçmiştir. Ayrıca bkz. dipnot 366.
389. **Keşfuzzunûn,** I, 681. Hakîm kelimesi metinde hâkim şeklinde geçmiştir.
390. **el-Evâil,** s. 116.
391. **el-Fihrist,** s. 304, 419.
392. **Ahbâru'l-hukemâ,** s. 286; **Târihu âdâbi'l-luğati'l-Arabiyye,** I, 226-227. Kettânî İbnü'n-Nedîm ve İbnü'l-Kıfti'ye atfen verdiği bilgileri Corcî Zeydân'ın eserinden almıştır.

ginlerin tabiiyât ve tıbba dair eserleri de o sırada henüz tercüme edilmiş değildi"[393] sözleriyle ortaya koyduğu basit akıl yürütmesindeki isabetsizlik anlaşılmış olur. İbn Haldûn'un hücumunu red için, o zamana yakınlığı ve derin bilgisi bakımından kim olduğu bilinen İbnü'n-Nedîm'in "kimya sanatı Hâlid zamanında revaçta idi" sözü yeter. Böylece İbn Haldûn'un çıkardığı sonuç, yanlışlıkta yerin dibine geçmiş olur. Allah, doğrusunun en iyi bilir.

Adı geçen **Târihu âdâbi'l-luğati'l-Arabiyye**'de (I, 233) şu bilgi kaydedilir: Mervân b. Hakem'in (ö. 65/685) çağdaşı ve Basra'da oturan Mâserceveyh adlı Süryâni asıllı Yahûdî bir tabip vardı. Onun zamanında, tıpla ilgili en önemli elkitaplarından (künnâş, künnâşe, hâvî) biri ortaya çıktı. Papaz Ehrûn b. A'yûn tarafından Süryânîce yazılan bu eseri Mâserceveyh Arapça'ya tercüme etti. Ömer b. Abdülaziz halife olunca bu kitabı Şam'da kütüphanede buldu. Bazı kimseler halifeyi, kendisinden faydalanılması için bu eseri müslümanların hizmetine sunmaya teşvik ettiler. O da bu konuda kırk gün istiharede bulunduktan sonra kitabı halkın istifadesine sundu[394]. **Şifâü'l-ğalil**'de şu bilgi verilir: Künâş, "gurâb" kalıbında bir kelime olup aslı Süryânîce'dir. Mecmûa (derleme, koleksiyon) ve tezkire (ajanda, not defteri) manalarına gelen bu kelime filozofların (hukema) sözlerinde çok geçmekte olup felsefe kitaplarını mütala edenlerin bildiği üzere onlar bazı kitaplarını da bu şekilde adlandırmışlardır[395].

TASAVVUF İLMİNDEN İLK BAHSEDENLERİN SAHABİLER OLDUĞU

İbn Luyûn et-Tücîbî **el-İnâletü'l-ilmiyye**'sinde şöyle der: "Tasavvuf ilimleri konusunda ilk söz söyleyen kimse Hz. Ali'dir". Salih âlim Ebû'l-Kasım Ali b. Muhammed b. Haccû **Ziyâü'n-nehâr**'da şöyle der: "Ashabın bilgisi Allah ve ahirete dairdi. Kendileri havf (korku), hüzün, mücâhede, murâkabe, kanaat, sabır, tevekkül, rıza, Allah'tan başka şeylerden kopup yalnız ona bağlanma, derin ve tüm kapsayıcı bir ihlas ehli idiler. Cihâd, ne-

393. İbn Haldûn, **Mukaddime,** s. 474.
394. **Târihu âdâbi'l-luğati'l-Arabiyye,** I, 227. Mâserceveyh ve Ehrûn (Ahron) ile sözkonusu eserleri için bkz. **GAS,** III, 166-168, 206-207.
395. **Şifâu'l-ğalîl,** s. 199.

fisle mücâhede, ikrâm, güzel ahlakı elde etmeye çalışmak, tevhid, ihlas, yakin ve zikir gibi ibadet ve hususları yerine getirmeye ve elde etmeye çalışıyorlardı. İşte bu da tasavvuf ilmidir. Allah Resûlü'nün (sav) hutbe ve tavsiyelerinin büyük kısmı tasavvufun kapsamına giren hususları içeriyordu. Erkek ve kadın sahabiler de buna rağbet duyup elde etmeye çalışıyorlardı. Her müslümana vacip olan ilim, zamanında ashabın ilgilenip uyguladığı ilim olup bu da tevhid, ihlas ve tevbeden sonuna dek tasavvufun diğer makamlarının bilgisinden ibarettir". Bu bilgilerle, tasavvuf konusunda ilk söz söyleyen kimsenin Hasan-ı Basrî olduğuna dair **el-Medhal**'de geçen bilginin anlamını bilmiş olursun. Hasan-ı Basrî, Hz. Peygamber'in hanımlarından Ümmü Seleme tarafından emzirilmiş olup burada kastedilen, onun Hz. Ali'den sonra tasavvuftan sözeden ilk kimse olduğudur.

Daha sonra Kadı İbnü'l-Hâc'ın **ed-Dürrü's-semin'e** yaptığı hâşiyede Tüsterî'nin **er-Risâletü'l-ilmiyye**'sinden şu bilgiyi naklettiğini gördüm: "Hasan-ı Basrî şöyle dedi: Tasavvuf ve fakr konusunda ilk söz söyleyen kimse Hz. Ali'dir". İbnü'l-Hâc şöyle der: Bu yüzdendir ki babam **el-Hikem**'e yaptığı nazımda Hz. Ali'yi tasavvuf ilminin kurucusu saymıştır;

> Onun Ali'dir kurucusu
> İlim ve hikmet sahibi olan.

Bu bilginin benzerini o **el-Ezhârü't-tayyibetü'n-neşr** adlı eserinde de tasavvuf ilminin kurucusundan sözederken vermiştir. Kâvukci'nîn **ez-Zehebü'l-ibrîz**'inde şu bilgi verilir: "Ebû Zer el-Gıfârî, bekâ ve fenâ ilmi konusunda konuşan ilk kimsedir."

İmam Ebû Tâlib el-Mekkî'nin **Kûtü'l-kulûb**'unda şu bilgi kaydedilir: Hasan-ı Basrî bu ilmin yolunu açan, bu konuda dilleri çözen, onun manalarını dile getiren, nurlarını açığa çıkaran ve peçesini açan ilk kimsedir. Bu konuda söyledikleri, akran ve arkadaşlarının hiç birinden duyulmuş değildi. Kendisine şöyle denildi: "Ey Ebû Said, bu ilimle ilgili öyle şeyler söylüyorsun ki başkasından duymuş değiliz. Kimden aldın bunu?" Hasan-ı Basrî "Huzeyfe b. Yemân'dan" karşılığını verdi. Denildiğine göre, Huzeyfe b. Yemân'a "Bu ilimle ilgili olarak öyle şeyler söylüyorsun ki Allah Resûlü'nün ashabından hiç kimseden duymadık, nereden aldın bunu?" diye söylenmiş, o da "Resûlullah bunu yalnız bana bildirdi" karşılığını vermiştir[396]. Ebû Tâlib el-Mekkî bundan önce şöyle der: Hasan-ı Basrî, bu sözet-

396. **Kûtü'l-kulûb,** I, 150. Ayrıca bkz. s. 447.

tiğimiz ilimde imamımızdır; onun izinden gidiyor, yolunu takip ediyor, kandilinden aydınlanıyoruz. Allah'ın izniyle bu bilgiyi, ona varıncaya dek bir imam diğerinden alarak naklede geldik. O Bedir'e katılan sahabilerden yetmiş kişiyle görüşmüş, üçyüz sahabiyi, Osman b. Affân'ı, Ali b. Ebû Tâlib'i... görmüştür[397]. Ebû Tâlib el-Mekkî, bundan önce de şu bilgiyi zikreder: Ali b. Ebû Tâlib Basra mescidinde Hasan-ı Basrî'nin ilim halkasına vardı, o bu ilim konusunda konuşuyordu. Kendisini dinledi sonra döndü ve onu dışarı çıkarmadı (**Kûtü'l-kulûb,** I, 148, 149, 150).[398] Bundan anlaşılıyor ki efendimiz Hz. Ali'nin onu mescidden çıkardığı ve bu konuda konuşmaktan menettiğini ileri süren kimse yalan söylemiştir.

İSLAM'DA NAHİV (GRAMER) İLMİNİ İLK KOYANLARIN SAHABİLER OLDUĞU

Nahiv âlimi Ebû'l-Kasım Abdurrahman b. Ishak ez-Zeccâcî **Emâlî'**sinde şu tahricde bulunur: Bize Ebû Ca'fer Muhammed b. Rüstem[399] et-Taberî haber verdi: Bize Ebû Hâtim es-Sicistânî haber verdi: Bize Ya'kûb b. Ishak el-Hadramî haber verdi: Bize Said b. Sâlim el-Bâhilî haber verdi: Bize babam, o dedemden, o da Ebû'l-Esved ed-Düelî'den şöyle dediğini haber verdi: Emîrü'l-mü'minîn Ali b. Ebû Tâlib'in yanına girdim, onu başını önüne eğmiş düşünceli bir halde gördüm. Kendisine "ne düşünüyorsun ey emîrü'l-mü'minîn?" diye sordum, şu karşılığı verdi: "Sizin bu memleketinizde irâb hatası yapılarak konuşulduğunu gördüm. İstedim ki Arapça'nın esaslarına dair bir kitap kaleme alayım". Ben de "eğer bunu yaparsan bizi ihya edersin ve dil de bizde kalır" dedim. Üç gün sonra kendisine geldim, bana bir sahife verdi, içinde şöyle yazıyordu: "Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla. Bütün söz (kelâm), isim, fiil ve harften ibarettir. İsim "müsemmâ"dan (ad verilen şey) haber veren şeydir. Fiil, müsemmanın hareketinden haber veren şeydir. Harf de ne isim ne fiil olmayan bir manayı haber veren şeydir". Bana sonra şöyle dedi: "Onu incele, uygun gördüğün hususları ekle ve bil ki ey Ebû'l-Esved, isimler üç türlüdür; açık (zahir), muzmer (şahıs zamiri) ve ne açık ne muzmer olanlar. Âlimler ne açık ne muzmer olanları bilme konusunda gayret sarfetmişlerdir". Ebû'l-

397. **Age,** I, 149.
398. **Age,** I, 148.
399. Metinde Resm şeklinde geçmiştir.

Esved şöyle der: Bununla ilgili olarak bir şeyler derleyerek Hz. Ali'ye arzettim. Nasb harfleri bunlardandı. Bu harflerden *inne, enne, leyte, lealle* ve *keenne*'yi zikrettim, *lâkinne*yi ise anmadım. Bana "onu neden terkettin?" diye sordu, ben de "bunun onlardan olduğunu sanmıyordum" karşılığını verdim. O da "evet, o onlardandır, onu ekle" dedi[400]. Hâfız Suyûtî bu haberi **Evâil**'inde ve **Cemu'l-cevâmi**'de, İbnü'l-Hindî de **Kenzü'l-ummâl**'de, zikredildiği şekilde Zeccâcî'den naklen verirler[401]. Ben bunu Zeccâcî'nin matbu **Emâli**'sinde bulamadım. Muhtemelen başkasında olmalıdır. Çünkü onun büyük, orta ve küçük **Emâlî**'leri vardır. Mısır'da basılanı küçüğüdür veya başka bir Zeccâcî'ye ve muhtemelen Ebû Ishak'a aittir.

el-İsâbe'de Ebû'l-Esved'in biyoğrafisinde, Ebû Ali el-Kâlî'nin **Emâlî**'sinden naklen şu bilgi verilir: Arapça'nın esaslarını ilk vazeden ve Mushaf'ı noktalayan kimse Ebû'l-Esved'dir. Kendisine kimin yol gösterdiği Ebû'l-Esved'e soruldu," onu Hz. Ali'den aldım" dedi[402]. İsfahanî **el-Eğânî**'de Ca'fer b. Ebî Harb b. Ebi'l-Esved ed- Düelî yoluyla onun da babasından şöyle dediğine dair rivayetini tahric eder: Ebû'l-Esved ed-Düelî'ye "bu ilmi, yani nahivi, nereden aldın?" diye soruldu, "onun tariflerini Hz. Ali'den aldım" dedi[403]. Beyhakî **Şuab**'da, İbn Asâkir ve İbnü'n-Neccâr, Sa'saa b. Savhân'dan şu rivayeti tahric ederler: "Hz. Ali, Ebû'l-Esved'e 'İnsanlar için, dillerini düzeltmelerinde esas alacakları birşey koy' dedi ve ona ref (ötre), *nasb* (üstün) ve *cer* (kesre) işaretlerini çizdi". **Kenzü'l-ummâl**'de "Kitâbu'l-İlm"e bakınız[404].

Şeyh Ebû Muhammed Abdülkâdir b. Ahmed el-Kûhin el-Fâsî **Fihrist**'inde[405], nahiv ilmindeki isnadını, Hz. Ali'den almış olarak Ebû'l-Esved'e ulaştırdığında şöyle der: "Zeccâcî'nin **Emâli**'sinde, Beyhakî'nin **Şuabü'l-iman**'da, Ebû'l-Ferec'in **el-Eğânî**'de çeşitli yollarla tahric ettikleri üzere o, yani Hz. Ali nahivin kurucusudur. Bu da Hz. peygamber'in *'Ben ilmin şehri, Ali de kapısıdır'* sözünün mazharıdır. Bu hadisi Tirmizî[406] ve

400. Zeccâcî, **Emâli'z-Zeccâcî,** s. 238-239; Suyûtî, **el-Ahbâru'l-merviyye,** s. 50. Metinde birçok hata ve düşüklük olup bu kaynaklarla karşılaştırılmalıdır.
401. **Evâil,** s. 119; **Kenzü'l-ummâl,** X, 283-284 (nr. 29456). Son eserde "onu ekle" ifadesi, "benim için onu ekledi" şeklindedir.
402. **el-İsâbe,** II, 242.
403. **el-Eğânî,** XII, 299.
404. **Şuabü'l-imân,** II, 259 (nr. 1684); **Kenzü'l-ummâl,** X, 284 (nr. 29457). Savhân adı metinde Tavhân şeklinde geçmiştir.
405. Bkz. **EI,** V, 353-354.
406. Tirmizî, Menâkıb 20. Burada ilim yerine hikmet kelimesi geçmekte olup Tirmizî hadisin garib-münker olduğunu söyler.

Hâkim, Hz. Ali'den tahric etmişlerdir. Yine Hâkim ve Taberânî de İbn Abbas'tan tahric etmişlerdir[407]. Bu bilgiyi, üzerinde müellifin elyazısı bulunan bir nüshadan aktardım.

Kadı Ebû'l-Feth İbnü'l-Hâc'ın **el-Ezhârü't-tayyibetü'n-neşr** adlı eserinde şu bilgi verilir: İslam gelip de çeşitli milletler birbirine karışınca Arapça'nın zayi olmasından korkuldu ve Ali b. Ebû Tâlib bu konuda söz söyleyerek Arapça'nın esaslarını belirledi. Bu yüzden babam Sirete dair *mimiyye* kasidesinde, başkalarını izleyerek onu bu ilmin kurucusu saydı ve bazı beyitlerden sonra şöyle dedi:

Odur nahivi vazeden, düzenleyen
İsim, fiil ve harfi düzensiz olan

Daha sonra Ebû'l-Esved ed-Düelî Arapça'nın kurallarını tesbite, ondan şüphe ve tereddütleri gidermeye teşebbüs etti. Bu yüzden Şerîsî **Şerhu'l-Makâmât**'ta ve Ezherî **et-Tasrîh**'te başkalarını izleyerek onu bu ilmin kurucusu sayarlar. Ebû'l-Esved tâbiinden olup seksen beş yaşında Basra'da 69 (688) yılında vefat etmiştir[408]. İbn Şaban **Elfiyye**'sinde şu sözleriyle buna işaret eder: "Nahiv konusunda bize ilk bilgi veren kimse Hz. Ali'dir. Fahreddin er-Râzî şu bilgiyi haber verir: Hz. Ali, Ebû'l-Esved'e izâfet ve imâle konularını yazdı. Sonra Ebû'l-Esved atıf, na't (sıfat), sonra da taaccüb (ünlem) ve soru konularını kaleme aldı".

Ebyârî'nin **Suûdu'l-metâli** adlı eserinde şu bilgi verilir: Çeşitli sebeplerle Hz. Ali veya Hz. Ömer'in emriyle nahivi ilk koyan kimsenin Ebû'l Esved ed-Düelî olduğu hususu şöhret bulmuştur. Hz. Ali veya Hz. Ömer'in emriyle olduğuna dair rivayeti[409], bunların ayrı ayrı zamanlarda meydana geldiği şeklinde yorumlayarak birbiriyle telif mümkündür". Adı geçen Şeyh Ebyârî, **el-Kasrü'l-mebnî fi havâşi'l-Muğnî**[410] adlı eserinin başında şu görüşü belirtir: "Kendileriyle sözün anlamlarının anlaşıldığı bu ilmin kural ve esasları ashap arasında veya onlardan bazıları arasında bilinmekteydi. Hz. Ali'nin Ebû'l-Esved'e nahiv ilminin esaslarını koymasını emretmesi, bu ilmin emreden ve emredilen tarafından bilindi-

407. **el-Müstedrek,** III, 127. Zehebî bu hadisi bâtıl sayarak Hâkim'in onu sahih kabul etmesini tenkit eder (Aynı yer). Ayrıca bkz. Semhûdî, **Cevâhiru'l-ikdeyn,** I/1, 125.
408. Bkz. J. W. Fück, "Abu'l-Aswad al-Duali", **EI,** I, 106-107.
409. Ebû'l-Esved'in bunu Hz. Ömer'in emriyle yaptığına dair rivayet için bkz. İbnü'l-Enbârî, **Nüzhetü'l-elibbâ,** s. 8; Suyûtî, **el-Ahbârü'l-merviyye,** s. 50.
410. İbn Hişâm'ın **Muğni'l-lebîb** adlı eserine Emir el-Ezherî tarafından yapılan şerhin haşiyesidir (**Suppl.,** II, 18, 742).

ğini göstermektedir". Adı geçen hâşiyeye bakınız. İbnü'l-Enbârî **Nüzhetü'l-elibbâ fî tabakâti'l-üdebâ'**da (s. 11) Ebû'l-Esved'in biyoğrafisinde şöyle der: O nahive dair kendisine nisbet edilen bir **Muhtasar** kaleme almıştır. Bunun sebebi de Ziyâd b. Ebîh'in ona "halk için birşey telif etseydin" demesidir[411].

İbnü'n-Nedîm **Fihrist**'inde, kitap toplayanlardan birinin kendisine gösterdiği bir kütüphaneden sözederken bizzat gördüğü şu hususu anlatır: O kütüphanede bulunanlar arasında büyük bir kitaplık vardı. İçinde 300 rıtıl kadar ağırlığında deve derisi, "sâk"lar, Mısır kağıdı, Çin kağıdı, Tihâmî kağıt, işlenmiş deri, Horasan kağıdı vardı. Bunların içinde dört yaprak vardı ki Çin kağıdından olduğunu sanıyorum, muhtevası şöyleydi: "Bunda Ebû'l-Esved tarafından fâil ve mefule dair söylenenler bulunmakta olup Yahya b. Ma'mer tarafından yazılmıştır." Bunun altında eski bir yazıyla "Bu Allân en-Nahvî'nin yazısıdır", onun da altında "Bu Nadr b. Şümeyl'in yazısıdır" ibaresi vardı. Sonra bu adam öldüğünde kitaplığı kaybettik (el-Fihrist, s. 40).[412]

Kadı İbnü'l-Ezrak **Ravdu'l-a'lâm**'da Arapça'nın İslamî ilimler içindeki mevkiini belirttikten sonra şöyle der: "Selef âlimleri, taşıdığı maslahatı bildiklerinden Arapça'nın esaslarını koymaya süratle eğildiler. Daha önce geçen bilgilerden de anlaşılacağı üzere, bu ilmin vazedilmesine hulefa-yı râşidin'in bizzat kendileri teşebbüs etmeseler de bunun yapılmasını emreden ve konularının temellendirilmesinde yol gösterenler onlardır. Şüphesiz bu önde oldukları ve öncülük ettikleri hayır cümlesindendir. Bunun meşruluğunun dayanağı, Mushaf'ın biraraya getirilmesi ve mesâlih-i mürsele kaidesinin gerektirdiği diğer hususların dayandığı delilin aynısıdır." O bundan önce de nahiv ilmini ilk koyanın Hz. Ali olduğunu ve Ebû'l-Esved'in ondan aldığını çeşitli yollarla naklettikten sonra şunu zikreder: Ebû'l-Esved nahivin esaslarını Hz. Ali'nin kendisine öğrettikleri çerçevesinde koydu. Âlimlerden biri bu manayı, kendisine nisbet edilen bu ilmin kuruluş kapısını açan emîrü'l-mü'minîn Hz. Ali'yle iftihar arzı ve onunla aynı adı taşıyan İbn Usfûr'u övme çerçevesinde dile getirmiştir:

Bize nahvi nakletti Düelî
Kahraman emîrü'l-mü'minîn'den

411. **Nüzhetü'l-elibbâ,** s. 9; **el-Ahbâru'l-merviyye,** s. 51.
412. **el-Fihrist,** s. 46.

Nahve Ali başladı, bunun gibi
Sona erdirdi İbn Usfûr Ali.

Bu konuda Hâfız Suyûtî'nin **el-Ahbârü'l-merviyye fi sebebi vaz'i'l-Arabiyye** adlı risalesine bakınız[413].

BEDİ TÜRLERİNDEN BİRİ OLAN TASHİFLE İLK KONUŞANIN HZ. ALİ OLDUĞU

Tashif, okunuşu iki türlü olabilen bir söz söylemek anlamında olup[414]. Hz. Ali'nin istinbat ettiği diğer ilimler de burada zikredilecektir.

Bu tashiflerden en zarifi, efendimiz Hz. Ali'nin (Allah yüzünü keremlendirsin) şu sözüdür: "Her üzümü, üzüm ağacı verir". Bu söz "Her aybı, cömertlik örter" sözünüzle tashif kılınır.[415] Dedemin anne tarafından dedesi allâme Ebû'l-Feyz Hamdûn İbnü'l-Hâc **en-Nevâfihu'l-âliyye fi'l-medâihi's-Süleymâniyye** adlı şerhinde şöyle der: "Sözünde tashifle konuşan ilk kimse Hz. Ali'dir". O esere bakınız. Daha sonra, bu konuyu ondan önce dile getireni gördüm ki o da **Medinetü'l-ulûm** müellifi olup Şeyh Abdurrahman el-Bistâmî'den şu bilgiyi nakleder: Tashif ilminden ilk sözeden kimse İmam Ali b. Ebû Tâlib olup bu sözlerinden biri şudur: "Basra halkının yokolması rüzgârladır". Hâfız Zehebî şöyle der: Bu kelimenin (rüzgâr: *rih*) tashifi ancak 200 (815) yılından sonra bilinebilmiştir. Yani "Basra'nın harap oluşu Zencilerledir". İmam Ali'nin bu ilimde eşsiz sanatları vardır[416].

Şihâbüddin Ahmed b. eş-Şelebî el-Hanefî el-Mısrî'nin **İthâfu'r-ruvât bi-müselseli'l-kudât** adlı eserinde, efendimiz Hz. Ali'nin ilk olduğu hususlardan sözedilirken şu bilgi verilir: Zekice tashîfler konusunda ilk söz söyleyenin o olduğu söylenmiştir. Hz. Ali şöyle der: "Her üzüm...". Bu bilginin benzerini İbn Hişâm **Mûkidü'l-ezhân ve mûkizü'l-vesnân** adlı eserinin dördüncü faslında verir. Şeyh Muhtar b. Ahmed el-Küntî el-Vâ-

413. **el-Ahbârü'l-merviyye, et-Tuhfetü'l-behiyye** adlı risaleler mecmuası içinde (s. 49-53) neşredilmiştir (İstanbul 1302).

414. Tashif, bir ifadede, kelimelerdeki noktayı kaldırmak, ilave etmek, harf takdim ve tehiri yapmak suretiyle farklı bir anlam ortaya çıkarmaktır (bkz. **Keşşâfu ıstılâhâti'l-fünûn,** II, 836).

415. İlk cümlenin Arapça'sı *"Küllü inebin, el-kermu tu'tîh"* olup *"Küllü aybin, el-keremü yuğtîh"* şeklinde okumakla ikinci anlam verilmiş olur.

416. bkz. **Miftâhu's-saâde,** I, 277.

fî'nin **el-Cir'atü's-sâfiye ve'n-nefhatü'l-kâfiye** adlı eserinde şu bilgi seçer: Hz. Ali nahiv ilmi, kimya, usturlab, harflerin sırları, hesabın sırları, astroloji (tencim), vefk, tabir, ferâiz, paylaştırma inceliklerini vs. ortaya koyandır.

Mısır'da medfun Şemsüddin Muhammed b. Muhammed el-Gilânî (el-Füllânî?) ed-Dânkevî es-Sûdânî'nin **Behcetü'l-âfâk fi ilmi'l-hurûf ve'l-evfâk**[417] adlı eserinde şu bilgi verilir: Hz. Ali kevnî harflerin sırlarıyla ilgili el-Cifr ve el-Câmia'ya dair eser kaleme almıştır[418]. Cifr ve câmia, bu harflerden çıkarılan sırların anahtarlarından 1700 esastır. Hz. Ali, **el-Kenzü'l-bâhir fi şerhi hurûfi'l-meliki'z-zâhir**[419] müellifinin söylediği gibi, ashaptan yüze yüz kare (vefkini?) vazeden ilk kimsedir.

İMAM EŞARİNİN KELÂM İLMİNDEN BAHSETMESİ VE TELİFTE BULUNMASINDAN ÖNCE BU KONUDA İLK DEFA ASHABIN KONUŞTUĞU

Şeyh el-Emîr, **el-Cevhere** hâşiyesinde İmam Ebû Ali el-Yûsî'den şu bilgiyi nakleder: Ebû'l-Hasan el-Eş'arî'nin kelâm ilminin kurucusu olduğu hususu şöhret bulmuştur. Oysa durum gerçekte böyle değildir. Aksine Ömer b. Hattâb ve Enes bu konuda konuşmuş olup İmam Mâlik de daha Eş'arî doğmadan bu hususta bir risale yazmıştır.

Şeyh Uleyş (İlîş) **Fetâvâ**'sında, kelâm ilminin kurucusuyla ilgili olarak verdiği bir cevap sırasında şöyle der: Uygun olan görüş, kelamın Kur'anî bir ilim olduğudur. Çünkü bu ilim, akaid (inanç esasları), peygamberlik ve vahye dayanan bilgilerin anılması suretiyle Allah'ın Kelamı'nda geniş şekilde ele alınmıştır (I, 13).

Hâfız Suyûtî **Cem'ul-cevâmi**'e yaptığı nazmın şerhinde Ebû'l-Velid el-Bâcî'den şu nakilde bulunur: İbn Ömer kaderi inkâr edenlerle taştışarak onlara karşı hadisi delil olarak ileri sürdü. İbn Abbas da Hâricilerle tartıştı.

417. Brockelmann eserin adını **Behcetü'l-âfâk ve izâhu'l-lebs ve'l-iğlâk fi ilmi'l-hurûf ve'l-evfâk** şeklinde vermiş olup (**GAL,** II, 480-481) metinde kitap adından sonra zikredilen üç kelimenin mahiyeti anlaşılamamıştır. Sûdânî ile ilgili olarak ayrıca bkz. **Fihrisü'l-fehâris,** II, 1023; Kehhâle, XI, 258. **Behcetü'l-âfâk**'ın bir yazması Laleli Ktp. nr. 1521'de bulunmaktadır (**İA,** XIII, 258).

418. Bu konu ve **el-Cifr** ile **el-Câmia** adlı eserler için bkz. **Keşfuzzunûn,** I, 591-592; **Tehânevî,** I, 202-203; **İA,** III, 44.

419. **Keşfuzzunûn,** II, 1514.

Derim: Kim Beyhakî'nin **el-Esmâ ve's-sıfât** adlı eserini gözden geçirirse, kelâmın eski bir ilim olduğu ve Hz. Peygamber, ashap ve tâbiin büyüklerinin bu konuyla ilgilendikleri hususunda şüphesi kalmaz.

ASHABIN, KENDİLERİNDEN HADİS YAZANLARA HADİSİ İMLÂ ETTİRMELERİ

İbn Adî ve **el-Medhal**'de de Beyhakî, Ebû'l-Hattâb Ma'rûf el-Hayyât'tan şöyle dediğini rivayet ederler: Vâsile b. Eska'ın insanlara hadisleri imlâ ettirdiğini ve onların da kendisinden hadisleri yazdıklarını gördüm[420].

ALLAH RESÛLÜ'NÜN SORULAN SORULARI CEVAPLAMAYA NE ZAMAN ÇIKTIĞI VE KENDİSİNE GENEL OLARAK NELERİN SORULDUĞU

Ebû Musa şöyle der: Hz. Peygamber sabah namazını kılınca kendisine yönelerek kimimiz Kur'an'dan, kimimiz ferâizden, kimimiz de rüyâ tabirinden sorardık. Bu hadisi Taberânî **el-Mu'cemü'l-kebir**'de rivayet eder. Heysemî şöyle der: Hadisin senedinde Muhammed b. Ömer er-Rûmî mevcut olup Ebû Dâvud ile Ebû Zur'a onu zayıf, İbn Hibbân ise güvenilir kabul etmiştir[421].

Faydalı bir bilgi: İbn Sa'd'ın **Tabakât**'ında (III, 33) Zührî'den şu bilgi nakledilir: Hz. Peygamber, huzura girilmesi için öğleden sonra izin verirdi ki bu sünnettir. Huzura girilmesi için izin isteme görevini azatlısı Enese yapardı[422]. Bundan anlaşıldığı üzere Hz. Peygamber öğle namazından sonra evine girince, halkın öğle sonrası huzuruna girmelerine müsade ederdi.

420. Beyhakî, **el-Medhal,** s. 419 (nr. 768). Hadisin değerlendirilmesi ve geçtiği diğer kaynaklar için buraya bakınız.
421. **Mecmau'z-zevâid,** I, 159.
422. İbn Sa'd, III, 49. Enese adı metinde Enes şeklinde geçtiği gibi "izin verirdi" ifadesi de "izin vermezdi" şeklindedir.

ALLAH RESÛLÜ YANLARINDAN AYRILINCA ASHABIN KENDİ ARALARINDA HADİS MÜZAKERE ETTİKLERİ

Heysemî **Mecmau'z-zevâid**'de "ilim mütala ve müzakeresi bâbı" başlığını açarak orada Enes'ten gelen şu rivayeti kaydeder: "Biz hemen hemen altmış kişi olarak Hz. Peygamber'le birlikte oturuyorduk. Bize hadis haber veriyordu. Sonra ihtiyacı için evine giriyor, biz kendi aramızda şunu, sonra şunu tekrar (müzakere) ediyor ve kalkıyorduk, sanki (bu bilgiler) kalbimize ekilmiş oluyordu." Bunu Ebû Ya'lâ rivayet eder. Senedinde Yezîd er-Rakkâşî mevcut olup zayıf bir râvidir[423].

ASHABIN BİRARAYA GELDİKLERİNDE İLİM MÜZAKERE ETTİKLERİ VE KUR'AN'DAN BİR SÛRE OKUDUKLARI

Hâkim **el-Müstedrek**'te Ebû Said'den şu rivayeti tahric eder: Allah Resûlü'nün ashabı biraraya geldiklerinde ilim müzakere eder ve bir sûre okurlardı[424].

ASHAPTAN ALİM OLANLARIN KENDİ HUZURUNDA RİVAYETTE BULUNMASINI TALEBESİNE EMRETMESİ

Beyhakî **el-Medhal**'de sahih bir senedle İbn Abbas'tan şu rivayette bulunur: İbn Abbas, Said b. Cübeyr'e "hadis naklet" dedi. O da "sen burada olduğun halde hadis mi nakledeyim?" karşılığını verince İbn Abbas şöyle dedi: "Evet, ben burada olduğum halde senin hadis haber vermen Allah'ın sana lutfettiği nimetlerden değil midir? Eğer hata edersen sana bildiririm"[425].

İbn Sa'd'ın **Tabakât**'ında Said b. Cübeyr'in biyoğrafisinde de şu bilgi verilir: İbn Abbas, Said'e "hadis naklet" dedi, o "sen şuradayken hadis mi nakledeyim?" karşılığını verdi. Bunun üzerine İbn Abbas şöyle dedi: "Ben burada olduğum halde hadis haber vermen, Allah'ın sana lutfettiği ni-

423. **Mecmau'z-zevâid,** I, 161.Ayrıca bkz. s. 306.
424. **el-Müstedrek,** I, 94. Burada, ashabın biraraya gelip oturduklarında birinin bir sûre okuması veya birine okumasını emretmesi dışında fıkıh müzakere ettikleri kaydedilmiştir. Ayrıca (bkz. s. 290.)
425. **el-Medhal,** s. 373 (nr. 635).

metlerden değil midir? Eğer isabet edersen, bu sana aittir. Eğer hata edersen, sana bildiririm"[426].

ASHABIN KUR'AN'I MANASINI BELLEYEREK TEDRİCEN ÖĞRENDİKLERİ

Ebû Abdurrahman es-Sülemî'den şöyle dediği nakledilir: "Allah Resûlü'nün ashabından bize Kur'an'ı öğreten kimse, onların Resûlullah'tan (sav) on âyet öğrendiklerini, bu âyetlerdeki ilim ve ameli bellemeden başka on âyeti öğrenmediklerini haber vererek şöyle dedi: Resûlullah, bize ilim ve ameli öğretirdi". Bu hadisi Ahmed b. Hanbel rivayet eder. Hadisin senedinde Atâ b. Sâib mevcut olup ömrünün sonlarında rivayetlerinde ihtilatta bulunmuştur[427]. İbn Ömer'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: Ömrümden bir hayli süre yaşadım; bizden birimize Kur'an'dan önce iman etme nasip olur, sûre Hz. Muhammed'e (sav) iner, sizin Kur'an'ı öğrendiğiniz gibi o sûredeki helâl ve haramları, sûrede bellemesi gerekli olan hususları öğrenirdi. Sonra insanlar gördüm; onlardan birilerine imandan önce Kur'an verilmiş oluyor, o da Fâtiha'dan sonuna kadar onu okuyor, fakat ne emrettiğini, ne yasakladığını ve bellenmesi gereken hususların ne olduğunu bilmiyor, adi hurmayı saçar gibi onu saçıyor". Bu rivayeti Taberânî **el-Mu'cemü'l-evsat**'ta nakleder. Heysemî, hadisin ravilerinin **Sahih**'in ravileri ölçüsünde olduğunu belirtir[428].

Mecmau bihâri'l-envâr'ın zeylinde *"Sizin en hayırlınız Kur'an'ı öğrenen ve öğretendir"*[429] hadisi ile ilgili olarak şu bilgi kaydedilir: Bu, Kur'an öğrenen ve öğretenin fakihten daha üstün olmasını gerektirmez. Çünkü hadisin muhatapları sahabilerdi ve onlar da fakih idiler; Kur'an'daki fıkhî hükümleri, kendilerinden sonra gelenlerin bildiklerinden daha çok biliyorlardı.

el-Câmiu'l-kebîr'de "Kur'an'ı öğrenin, garib lafızlarını araştırın. Onun garibleri farzlarıdır, farzları hadleridir (Allah'ın sınırlarını belir-

426. İbn Sa'd, VI, 256-257.
427. **Mecmau'z-zevâid,** I, 165. Kettânî bu ve müteakip rivayeti bu eserden nakletmiş olup metinde Ahmed b. Hanbel'den başka İbn Sa'd'ın da **Tabakât**'da bu hadisi naklettiğine dair kayıt yanlış olmalıdır.
428. **Age,** I, 165. Metinde bilgi düşmüş olup aslına bakılmalıdır.
429. Buhârî, Fedâilu'l-Kur'an 21.

lediği emir ve yasaklar), hadleri ise helâl, haram, muhkem, müteşâbih ve emsâldir. Binaenaleyh onun helalini helal, haramını haram kılın, muhkemiyle amel edin, müteşabihine iman edin ve emsâlinden de ibret alın" hadisi verilir ve Ebû Hureyre'nin rivayeti olarak Deylemî'ye isnad edilir[430].

Muvatta'da şu rivayet nakledilir: "İbn Ömer Bakara sûresini öğrenmek için sekiz yıl onun üzerinde durdu"[431]. Bâcî **el-Müntekâ'**da şöyle der: "Bu, haşa onun hafızasının zayıflığından değil, sûrenin farzları, hükümleri ve onunla ilgili hususları öğrenmesinden dolayıdır"[432]. Hatîb, Mâlik'in rivayetleri içinde İbn Ömer'den şu tahricde bulunur: "Ömer Bakara sûresini oniki yılda öğrendi ve bitirdiğinde bir deve kesti". Bunu Suyûtî **Tenvirü'l-hevâlik'**te nakleder[433]. Venşerisî **el-Mi'yâr'**da "bidat faslı"nda, insanların Kur'an hükümlerini öğrenmeyip sadece harflerini ezberlemelerini bidatlerden sayar ve İbn Ömer'den naklettiğimiz haberi verdikten sonra şöyle der: "Bunun anlamı şudur: O, sûrenin farzlarını ve hükümlerini öğreniyordu"[434].

İbn Abdisselâm **el-Muhâdî'**sinde, Mücâhid'le ilgili olarak Hâfız Zehebî'den şu bilgiyi nakleder: Mücâhid'in şöyle dediğine dair rivayet sahihtir: "Kur'an'ı İbn Abbas'a üç defa arzettim, bu arzlarda her âyetin üzerinde durup kiminle ilgili olarak ve nasıl nazil olduğunu ona sorardım".

Ebû'l-Velid İbn Rüşd'ün **el-Beyan ve't-tahsil** adlı eserinde "el-Câmi" bölümünde şu bilgi verilir: Ebû Mûsa el-Eş'arî, Hz. Ömer'e o yıl Basra'da birçok insanın Kur'an'ı ezberlediğini yazdı. O da kendisine, onlara maaş bağlamasını yazdı. Ebû Musa ertesi yıl bunun kat kat üstünde insanın Kur'an'ı ezberlediğini Hz. Ömer'e yazdı. Hz. Ömer ona şunu söyledi: "Onları kendi hallerine bırak, insanların Kur'an'ı ezberlemekle meşgul olup onun hükümlerini öğrenmeyi terketmelerinden korkuyorum"[435] Derim: İbnü'l-Hindî, Ebû Musa'nın bu kıssasını **Kenzü'l-ummâl'**de vermiş olup ona bakınız[436].

---

430. Suyûtî, **Câmiu'l-ahâdîs,** III, 611 (nr. 10470); **Kenzü'l-ummâl,** I, 529 (nr. 2369).
431. **Muvatta,** Kur'an 11.
432. **el-Müntekâ,** I, 349; Zurkânî, **Şerhu'l-Muvatta,** II, 19; **el-Mi'yâr,** XI, 173.
433. **Tenvîrü'l-hevâlik,** I, 209; Zurkânî, II, 19.
434. **el-Mi'yâr,** II, 463.
435. **el-Beyân ve't-tahsîl,** XVIII, 331-332. Burada, metindekinin aksine "Kur'an'ı ezberledi" (hıfzetti) yerine "okudu" ifadesi, **el-Müntekâ'**da (I, 349) ise "cemetti" ifadesi geçmektedir.
436. krş. **Kenzü'l-ummâl,** II, 285-286 (nr. 4019), X, 268 (nr. 29403).

Molla Ali el-Kârî **Şerhu Müsnedi Ebî Hanife**'de şöyle der: İslam'ın ilk döneminde Kur'an'ı okuyanlar sünneti, namaz v.s. ile ilgili fıkhî hükümleri biliyorlardı. Bu sebepledir ki *"Onlara Kur'an'ı en iyi okuyanları imamlık yapar."*[437] hadisi varid olmuştur.

Eskilerin Kur'an'ı ezberlerken hükümlerini de öğrendiklerine dair bize en yakın örneklerden biri de Fas'ta medfun Ebû'l-Abbas Ahmed b. Ali el-Bûsaîdî es-Sûsî'nin **Bezlü'l-münâsaha** adlı eserinde Der'a'nın üstadı Ebû'l-Kasım el-Vehlânî ed-Der'î'nin biyoğrafisinde verilen şu bilgidir: Arkadaşlarımızdan bazıları ondan şunu duyduklarını bana haber verdiler: O, Kur'an okuduğu levhayı, kırâatlerde tecvid, yazı, irab ve tefsir gibi onunla ilgili hükümlerle birlikte okumadıkça silmezdi. Her ilim dalı için de bir hocası vardı. Bazan bütün konuları hocalarından öğreninceye kadar hafta boyunca levha silinmeden kalırdı.

KUR'AN'IN KİTAP HALİNE MUSHAF ADINI İLK DEFA KİMİN VERDİĞİ

İbn Eşte[438] **Kitâbü'l-Mesâhif**'te munkati bir senedle Kehmes yoluyla Büreyde'den şu rivayeti tahric eder: "Kur'an'ı bir mushafta toplayan ilk kimse Ebû Huzeyfe'nin mevlâsı Sâlim olup sonra ona bir ad verme konusunda istişarede bulundular. Bazıları onun *"Sifr"* diye adlandırılmasını söyledi. O, 'Bu, yahûdîlerin kendi kitaplarına verdikleri addır' deyince bunu hoş karşılamadılar. O, "Bunun benzereni Habeşistan'da Mushaf diye adlandırdıklarını gördüm' dedi ve onu "mushaf" diye adlandırma konusunda görüş birliğini sağladı ve böyle adlandırdılar". Bu konuda **Ezhârü'l-urûş fi ahbâri'l-hubûş**[439] adlı esere bakınız.

Hâfız Suyûtî'nin **el-Vesâil fi ma'rifeti'l-evâil** adlı kitabında "ilim bâbı"nda şu bilgi verilir: Mushaf'ı mushaf diye adlandıran ilk kimse Hz. Ebubekir'dir[440]. Bunu İbn Ebî Şeybe **Kitâbü'l-Mesâhif**'te tahric eder.

Ârif en-Nâblusî'nin **Şerhu't-Tarikati'l-Muhammediyye**'sinde şu bilgi verilir: Bazan mishaf ve meshaf şekillerinde de okunan mushaf kelimesi,

437. Buhârî, Ezân 54; Ebû Dâvud, Salât 60.
438. İbn Eşte, Muhammed b. Abdullah el-Isfahânî (ö. 360/971) için bk. Kehhâle, X, 237.
439. Suyûtî'nin eseridir (**GAL,** II, 203, **Suppl.,** II, 198).
440. Suyûtî, **Evâil,** s. 99.

"ona sahifeleri koyma" anlamındaki "eshafa" kökünden gelir. Sonra Kur'an-ı Kerim için özel ad konulmuş olup onu bu şekilde adlandıran ilk kimse Hz. Ebubekir'dir. Babam bunu **Şerhü'd-Dürer**'de zikreder (II, 269). Bu bilginin aynısını Zurkânî **Şerhu'l-Muhtasar**'da Şeyh Halîl'in "Rakve, Kur'an ve Mushaf bâbı" ile ilgili sözü münasebetiyle kaydetmiştir. Ona bakınız.

MUSHAFLARIN ÜCRETLE ÇOĞALTILMASI (İSTİNSAH) KONUSUNDA ASHABIN FETVÂSI

İbn Abbas'a Mushaf'ı ücretle yazmanın hükmü soruldu, o şöyle dedi: "Bunda bir mahzur yoktur. Onlar sadece şekil çizmiş (musavvir) ve ancak ellerinin emeğini yemiş oluyorlar". Bu rivayeti Tebrizî **el-Mişkât**'te zikrederek Rezîn es-Serakustî'ye nisbet eder[441]. Ali el-Kârî de **el-Mefâtîh**'te (İbn Abbas'ın sözüyle ilgili olarak) şöyle der: "Onlar sadece şekil çizmiş oluyorlar", yani harflerin şekillerini nakşediyorlar. "Bir mahzur yoktur"; çünkü Kur'an sözü Allah'ın kadim sıfatı hakkında kullanıldığı gibi iki kapak arasındaki nakışları ifade etmek için de kullanılır. Onlar ücreti yalnız o sıfata delâlet eden bu nakışlar karşılığında almaktalar. Bu yüzdendir ki İbn Abbas "onlar sadece şekil çizmiş oluyorlar", yani harflerin şekillerini çizmiş oluyorlar, demiştir. Ali el-Kârî sonra da Tîbî'den şu nakilde bulunur: Şekil (sûret), heyet ve nakış demek olup burada nakış kastedilmiştir. "Sadece" (innemâ) ifadesinde "bütünü" iş'ar sözkonusudur, çünkü nakışı ispat ve nakşedileni ise nefyetmiştir. Kur'an okuma ve okunan veya yazma ve yazılandan ibaret olarak "bütünü" ifade edince "yazılan" ve "okunan" kadim, yazı ve okuma ise kadim değillerdir. Çünkü bunlar yazan ve okuyanın fiilleridir. Soru sorulan, "okunan" ve "yazılan"ın anlamının farklılığına bakıp bunların insanın sıfatlarından olduğunu görünce ücreti caiz saymıştır.[442]

441. **Mişkâtü'l-mesâbîh,** II, 78 (nr. 2782).
442. **Mirkâtü'l-mefâtîh,** III, 298. Metinde hatalar mevcut olup aslına bakılmalıdır.

ASHAP VE ONLARIN ZAMANLARINDAKİ İNSANLARIN MUSHAFI ÇOĞALTMAYA ÖNEM VERMELERİ VE KUR'AN'I ONDAN OKUMALARI

el-İsâbe'de müellif, sahabi Nâciye et-Tavâfî'nin biyoğrafisini vererek şöyle der: O mushafları yazardı[443]. Nâfi b. Zurayb en-Nevfelî'nin biyoğrafisini vererek de şöyle der: O, Hz. Ömer için mushafları yazandı. Hişâm b. el-Kelbî şöyle der: Hz. Osman için mushafları yazdı. Hz. Ömer için yazdığı da söylenmiştir[444].

Dayımız Ebû'l-Mevâhib Ca'fer b. İdris el-Kettânî **Fihrist**'inde[445] ve onun derin bilgili muhaddis talebesi Ebû Abdullah Muhammed el-Medenî İbn Celûn da **Künnâşe**'sinde[446] zikrettiklerine göre, dayımın hocası ve Fas'ta kâdi'l-cemâa olan İbnü'd-Deyba'ın **Teysir**[447] adlı eserini şerheden Ebû Muhammed Abdülhâdi b. Abdullah el-Alevî el-Medğarî'nin[448] elyazısından, onun allâme dedesi Mevlây et-Tîhâmî'nin Hz. Peygamber'in (sav) terekesini şu sözleriyle şiir halinde dile getirdiği nakledilmiştir[449]:

Resûl dokuz şey geride bıraktı bilinen
Bir seccade, bir tesbih ve bir Mushaf
İki küfe, bir misvak ve bir hasır
Bir tarak, iki nalin ve latif bir ibrik
Bunu yazılı olarak evine koyanın
Devam eder güvenliği ailesi ve konuklarının

Tîhâmî Mushaf ve tesbihi terekeden saymış olup muhtemelen garip karşılanır ve reddedilir. Mushaf'ın terekeden sayılması, Kur'an'ı ilk defa toplayan kimsenin Hz. Ebubekir olduğunun şöhret bulmasından dolayı reddedilir. O, muhtemelen, Resûlullah'ın (sav) terekesinden sayılan Mushaf'la nuzulü sırasında Kur'an'ın yazıldığı kemik v.b. sayfaları kastetmiştir. İbn Sa'd **Tabakât**'ta (III. cilt, I. kısım, s. 202) şöyle der: "Kur'an'ı Mushaf'ta toplayan ilk kimse Hz. Ömer'dir"[450].

---

443. **el-İsâbe,** III, 542.
444. **Age,** III, 545. Ayrıca bkz. Hişam b. Muhammed el-Kelbî, **Cemheretü'n-neseb,** s. 62; **Üsdü'l-ğâbe,** V, 303.
445. bkz. **Fihrisü'l-fehâris,** I, 186-188.
446. **Age,** I, 300, 307; Kehhâle, VIII, 248.
447. **Teysîrü'l-vüsûl ilâ Câmii'l-usûl (Fihrisü'l-fehâris,** I, 412-415).
448. **Fihrisü'l-fehâris,** I, 413; Kehhâle, VI, 204.
449. Hz. Peygamber'in terekesiyle ilgili olarak Hammâd b. Ishâk (ö. 267/881) **Teriketü'n-Nebî** adlı bir eser kaleme almıştır (Beyrut 1404/1984, nşr. Ekrem Ziya el-Ömerî).
450. İbn Sa'd, III, 281. Mushaf kelimesi, burada suhuf (sahifeler) şeklinde geçmiştir.

Huzâî "Divânları ilk düzenleyen kimsenin Hz. Ömer olduğuna dair fasıl"da şöyle der: Hz. Ebubekir Kur'an'ı sayfalarda toplatmıştı. Bu sayfalar Hz. Osman zamanına dek müminlerin annesi Hz. Hafsa'nın yanında kaldı. Bunu İbn Atıyye ve başkaları zikreder. Bundan önce de ashaptan bir grup da Kur'an'ı toplamıştı ki Abdullah b. Mesud bunların en meşhurlarındandı. Ebû Ömer İbn Abdilber şöyle der: Arafat'ta olduğu sırada adamın biri Ömer b. Hattâb'ın (ra) yanına gelerek şöyle dedi: "Ben sana Kûfe'den geldim, orada mushafları ezbere imla ettiren bir adam vardı." Hz. Ömer buna çok kızdı ve "vah sana, kimdir o?" dedi. Adam da "Abdullah b. Mesud" karşılığını verdi. Bunun üzerine Hz. Ömer'in kızgınlığı gitti, sükunet bulup eski haline döndü ve şöyle dedi: "Allah'a andolsun, insanlar içinde buna ondan daha layık olanını bilmiyorum". Şöyle demişlerdir: Hz. Osman Mushaf'ın yazımını tamamlayınca ashabın yanında bulunan mushafların kendilerinden alınmasını emretti ve Abdullah b. Mesud'un mushafı[451] dışında alındılar. Bu da gösteriyor ki Hz. Osman'ın mushafından önce toplanan mushaflar vardı. Bu Mushaf'ı Hz. Osman'a nisbet etmeleri ise bunun nüshaları şehirlere gönderilen ve bütün bölgelerde müslümanların kendisini esas aldıkları mushaf olmasındandır[452].

Ben bunu yazdıktan bir süre sonra, daha önce geçen beyitlerin ardından efendimiz dayımın (Allah rahmet etsin) elyazısıyla yazılmış şu bilgiyi buldum: Burada sözü edilen mushaftan maksat, ashabın iki kapak arasında topladıkları Kur'an'dır. **Sahih-i Buhârî**'de "Hz. Peygamber'in, iki kapak arasında (ashabın toplamış) olduğundan başka birşey bırakmadığını söyleyenler bâbı" diye bir başlık mevcut olup Buhârî sonra İbn Abbas ve İbnü'l-Hanefiyye'ye varan senediyle şu rivayeti zikreder: *"Hz. Peygamber (Kur'an olarak) yalnız bunu bıraktı"*[453]. Çünkü Kur'an sayfalarda toplanmıştı, Hz. Peygamber'den sonra da bu sayfalar Mushaf'ta biraraya getirildi. Böylece telif işi Resûlullah (sav) zamanında, sayfalarda toplama Hz. Ebubekir zamanında, mushaflarda çoğaltma ise Hz. Osman zamanında oldu. Kur'an'ın bütünü Hz. Peygamber zamanında yazılmıştı, fakat bir tek yerde toplanmış ve sûreleri tertip edilmiş değildi. Bunu Kastallâni söyler[454].

451. Bu mushafla ilgili olarak bkz. **DİA, I**, 116.
452. Huzâî, **Tahric**, s. 247.
453. Buhârî, Fedâilü'l-Kur'an 16.
454. Kastallânî, **İrşâdü's-sârî**, VII, 446 (Buhârî, Fedâilü'l-Kur'an 3).

Derim: Ashabın Kur'an'dan nazil olanları Hz. Peygamber zamanında nüshalar halinde çoğalttıklarını gösteren bir bilgi buldum. Şöyle ki Buhârî **Sahih**'te "Kitâbu'l-Cihâd"da "Düşman ülkesine mushaflarla yolculuk etmenin mekruh oluşu bâbı" başlığına yer verir, sonra İbn Ömer'den şu tahricde bulunur: *"Resûlullah (sav) düşman ülkesine Kur'an'la yolculuk etmekten nehyetti"*[455]. Ishak b. Râhûye'nin **Müsned**'inde kaydettiği bir rivayette şu lafız geçer: "Resûlullah (sav), düşman ülkesine Kur'an'la yolculuk edilmesini, düşmanın onu elde edeceği endişesiyle hoş görmedi". Ahmed b. Hanbel de bu hadisi şu lafızla tahric eder: "Düşman ülkesine Mushaf'la gitmeyi nehyetti"[456]. Buhârî, yukarıda zikredilen başlıkta şöyle der: "Hz. Peygamber ve ashabı, Kur'an'ı bildikleri halde düşman ülkesine yolculuk yaptılar"[457]. Hâfız şöyle der: Buhârî bu sözle, "Kur'an'la yolculuğun yasaklanmasından maksadın, bizzat Kur'an'ın kendisiyle değil de düşman eline geçer endişesiyle Mushaf'la yolculuk olduğuna" işaret etmiştir[458]. Eğer Kur'an'dan nazil olanlar, sayfalar v.b. şeylerde toplanıyor, çoğaltma ve mülk yoluyla insanlar onu elde ediyor olmasaydı, anılan yasağın varid olması sözkonusu olamazdı. Bunu düşünün.

Ahmed b. Hanbel, Taberânî ve Dârimî, Ebû Ümâme'den şu tahricde bulunurlar: Veda Haccı sırasında Resûlullah (sav) kalkıp şöyle buyurdu: *"Ey insanlar, yeryüzünden kaldırılıp alınmadan önce ilmi elde edin"*. Bir bedevi, kendisine şunu sordu: "Ey Allah'ın Resûlü, elimizde mushaflar olduğu, bu mushaflardakini öğrendiğimiz,kadınlarımıza, çocuklarımıza ve hizmetçilerimize öğrettiğimiz halde, ilim bizden kaldırılır mı?". Resûlullah (sav) öfkeli bir halde başını kaldırdı ve şöyle dedi: "Şu yahûdîler ve hristiyanlar, ellerinde mushaflar olduğu halde, onlardan Peygamberlerinin getirdiği hiçbir şeye tutunmuş değillerdir". Bu fazlalığa Avf b. Mâlik, İbn Ömer ve Safvân'ın rivayet ettiği hadislerden şahidler vardır. Bu hadis Ahmed b. Hanbel, Tirmizî, Taberânî, Dârimî ve Bezzâr tarafından farklı lafızlarla rivayet edilmiş olup hepsinde de bu mana mevcuttur[459].

Ahmed b. Hanbel'in **Müsned**'inde Abdullah b. Amr b. Âs'ın "müsned"inde, ondan şu rivayet nakledilir: Bir adam oğluyla birlikte Resûlullah'a (sav) gelerek şöyle dedi: "Ey Allah'ın Resûlü, benim şu oğlum gün-

455. Buhârî, Cihâd 129.
456. Bu iki rivayet için bkz. **Fethu'l-Bârî,** XII, 97.
457. Buhârî, Cihâd 129.
458. **Fethu'l-Bârî,** XII, 98.
459. Tirmizî, İlim 5.

düz Mushaf'ı okuyor, geceleyin de geceliyor (uyuyor)". Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Gündüzü zikirle, geceyi de selametle geçiriyor diye oğlunu kınıyor musun?"[460].

İbnü'l-Arabî'nin **Ahkâmu'-Kur'an'**ında *"Onlardan (Peygamber hanımlarından) birşey istediğiniz zaman perde arkasından isteyin"* (Ahzab 33/53) âyetiyle ilgili olarak şu bilgi verilir: Ayette geçen "birşey (bir meta)"in anlamıyla ilgili dört görüş mevcut olup dördüncüsü bunun "Kur'an sahifeleri" olduğu şeklindedir[461].

el-Minehu'l-bâdiye fi'l-esânîdi'l-âliye'nin[462] 41. müselselinde, müellifinin Kadı Ebubekr İbnü'l-Arabî el-Meâfirî'ye ulaşan isnadıyla şu rivayet nakledilir: Gözüm ağrıdı, Abdullah b. Mesud bana "Mushaf'a bak, benim de gözüm ağrıdı Resûlullah bana Mushaf'a bakmamı söyledi" dedi. Ondan başka râvi bu hadiste şu fazlalığı kaydeder: "... Gözüm ağrıdı, Cebrâil bana Mushaf'a bakmamı söyledi". Müellif bu hadisi kaydettikten sonra Zenâtî'nin **Selvetü'l-ahzân fi fedâili'l-Kur'ân** adlı kitabından, Enes'in merfû olarak rivayet ettiği şu hadisi nakleder: *"Kim Mushaf'a bakarak okursa, yaşadığı sürece gözünde bir rahatsızlık görmez"*. **el-Mineh**'e bakınız[463].

Tesbihe gelince, Şeyh el-Emîr **Fihrist**'inde[464] şöyle der: Tesbihin, Resûlullah'ın (sav) ardından bıraktığı eşyadan olduğuna dair yaygın bilgi sahih değildir. İbn Sultan (Ali el-Kârî) bu konuda ondan önce davranmış olup **Şerhu'l-Mişkât**'de şöyle der: Bilinen tesbih, Hz. Peygamber zamanında mevcut değildi. Ebû'l-Hasenât Muhammed Abdülhay el-Leknevî el-Hindî de **Nüzhetü'l-ıtr fi sebhati'z-zikr**[465] adlı risalesinde el-Emîr ile Ali el-Kârî'nin sözlerini naklederek onaylar. **Zaferü'l-emânî fî şerhi Muhtasari'l-Cürcâni** (s. 156) adlı eserinde ise sadece Emîr'in sözlerini kaydeder. Bu bilginin benzerini İbnü't-Tayyib **el-Kâmûs** haşiyesinde verir. Doğrusuna gelince, zikir saymak için ashabın tesbih v.s. edinmeleri Allah Resûlü'nün sağlığında sabit olmuştur. Sonradan ortaya çıkan ise

460. **Müsned,** II, 173.
461. **Ahkâmu'l-Kur'ân,** III, 1578.
462. Ebû Abdullah el-Fâsî'nin eseridir (bkz. **Fihrisü'l-fehâris,** II, 595-602; **Suppl.,** II, 703).
463. Enes ve İbn Abbas'tan nakledilen benzer rivayetler için bkz. **Kenzü'l-ummâl,** I, 536 (nr. 2406, 2407). Evs es-Sekafi'den de şu rivayet nakledilir: *"Kim Kur'an'ı Mushaf'tan okursa kendisine iki bin sevap, Mushaf'a bakmadan okuyana ise bin sevap verilir"* . (Aynı yer, nr. 2405).
464. **Fihrisü'l-fehâris,** I, 133-134.
465. Leknevi'nin bu ve bir sonraki eseri için bkz. **Suppl.,** II, 858.

bu tanelerin ipe v.s. dizilmesidir. Nitekim Şeyh Abdülganî ed-Dihlevî el-Medenî de bunu söylemiş olup aslında Allah Resûlü'nün (sav) at, binek ve yük hayvanı, deve, koyun, yatak, kalkan, ev eşyası v.s. türünden geride bıraktıkları bu anılanlardan çokcadır. Gerçek bilgi Yüce Allah'ın katındadır. **er-Rihletü'd-Dereniyye** adlı eserimize bakınız.

ASHABIN YOLCULUKLARINDA MUSHAFI YANLARINDA GÖTÜRMEYE ÖZEN GÖSTERMELERİ

Bu husus bir önceki başlıkta verilen bilgiler ile Mesudî'nin **Mürûcu'z-zeheb**'de Hz. Ali ile Muâviye arasında meydana gelen Sıffin vakasından sözederken Hz. Ali'nin zafere ulaşması üzerine Amr b. Âs'ın mushafların (mızrakların ucuna) dikilmesi fikrini verdiğini ve Muâviye'nin ordusundan yaklaşık beşyüz kadar mushafın dikildiğini zikretmesinden[466] anlaşılmaktadır. Kur'an'ın kitap halinde toplanması ile Sıffin Vakası arasında yedi yıl geçmiş olmakla birlikte o sırada mevcut mushafların hepsi bu değildi. Bu orduda mevcut mushaf sayısına bakın ve orada bulunmayanların mushaflarının ne kadar olabileceğini düşünün!

İbn Sa'd'ın **Tabakât**'ında Ebû Bürde b. Ebû Mûsa el-Eş'arî'nin biyoğrafisinde, Yezîd b. Merdâniye'den şöyle dediği nakledilir: "Ebû Bürde'yi bir deveye binmiş ve devenin ön tarafına da bir mushaf asılmış olarak gördüm"[467].

Latife: Zurkânî'nin **Şerhu'l-Muhtasar**'ına şeyh el-Emîr el-Kebîr'in yaptığı haşiyede hocası Şemsüddin el-Büleydî el-Mâlikî'den şu bilgi nakledilir: Kur'an'ı parçalara ayırmak mekruh olup İmam Mâlik şöyle der: "Allah Teâla onu topluyor (bütünleştiriyor), onlar ayırıyorlar". Sonra **el-Utbiyye**'de, İmam Mâlik'in bunu şiddetle mekruh saydığı hususunun kaydedildiğini gördüm. İbn Rüşd de **el-Beyân ve't-tahsil**'de şöyle der: "Kur'an dünya semasına bütün olarak, sonra da Hz. Peygamber'e peşpeşe parçalar halinde indirildi, ta ki din kemâle erdi. Derken Kur'an yeryüzünde bütün haline geldi ve böylece bütün olarak muhafazası da vacip oldu"[468].

---

466. **Mürûcu'z-zeheb,** II, 400.
467. İbn Sa'd, VI, 268.
468. **el-Beyân ve't-tahsil,** XVIII, 148. Metindeki bilginin hemen tamamı hatalı olup aslına bakılmalıdır.

Tenbih: Büyük kütüphanelerde mevcut olup ilk yüzyıllarda yazıldığı sanılan eski mushafları ancak net ve vazıh yazıyla ve fiyat bakımından en pahalı, en güzel ve en kalın kağıtlara yazılmış bulursunuz. Bu da onların bunu Kur'an'ı yüceltmek ve ona saygı duymak şeklinde görmelerinden ileri gelmektedir. **Medinetü'l-ulûm**'da müellif, mushafları yazma âdâbından sözederken şu bilgiyi verir: "Ömer b. Hattâb bir mushafı ince kalemle yazılıyor görünce katibini döverdi. Büyük bir mushaf görünce de sevinirdi. Hz. Ali de mushafların küçük tutulmasından hoşlanmazdı"[469]. Bunu Ebû Ubeyd **Fedâilü'l-Kur'an**'da tahric etmiş olup **el-İtkân**'a bakınız. **et-Tarikatü'l-Muhammediyye**'de müellif, mushafı küçültmeyi âfetlerden saymıştır. Arif en-Nâblusî de onun şerhinde şöyle der: "Yani onu küçük yapraklara yazmak". O sonra da Ebû Hanîfe'nin mushafın küçültülmesini ve ince kalemle yazılmasını mekruh gördüğünü naklederek ardından şöyle der: Kur'an'ı yazmak isteyenin onu en güzel ve en belirgin yazıyla en güzel yaprak ve beyaz kağıda, en kalın kalem ve en parlak mürekkeple yazması, satırları ayırması, harfleri büyük yapması ve Hz. Osman'ın Mushaf'ında olduğu gibi kelimelerin nazmını korumak için, onu ayrıca eklenecek ta'şir işaretleri, ayet sayıları ile vakıf işaretlerinden ayırması gerekir[470].

ASHABIN MUSHAFLARI SÜSLEYİP SÜSLEMEDİKLERİ

İbn Rüşd **el-Beyân ve't-tahsil**'in "el-Câmi" bölümünde İmam Mâlik'in dedesinin Hz. Osman zamanında yazılmış mushafıyla ilgili bir başlığa yer vererek şu bilgiyi kaydeder: İbnü'l-Kasım şöyle dedi: Mâlik bize, dedesine (Ebû Amir el-Esbahî ki sahabi olup olmadığı münakaşalıdır) ait bir Mushaf çıkardı ve Osman b. Affan zamanında yazıldığını haber verdi. Biz onun süsünün gümüşten ve kılıfının da Kâbe örtüsünden olduğunu gördük. İmam Mâlik bu bilgiyi bir kez de **el-Utbiyye**'de tekrarlayarak şöyle der: "Ben onun süsüne herhangi bir ilavede bulunmadım". İbn Rüşd şöyle der: Mushaf'ın gümüşle süslenmesinin caiz olduğu konusunda bildiğim bir ihtilaf yoktur. Altınla süslenmesine gelince, caiz fakat mekruh görülmüştür. **Muvatta**'daki ifadenin zahirinden, caiz olduğu anlaşılmaktadır[471].

469. Aynı bilgi için bkz. **Miftâhu's-saâde,** II, 374.
470. Bu bilgi için bkz. **el-Fetâva'l-Hindiyye,** V, 323. "Teâşir" kelimesi metinde "Tefâsir" şeklinde geçmiştir.
471. **el-Beyân ve't-tahsîl,** XVII, 33-34, XVIII, 275. Hanefî mezhebine göre altın ve gümüşle süslenmesinde mahzur yoktur. Ebû Yusuf ise bunu mekruh saymıştır (**el-Fetâva'l-Hindiyye,** V, 323).

HZ. EBUBEKİR ZAMANINDA MUSHAFLARI MUHAFAZA EDEN GÖREVLİLER OLDUĞU

İbn Abdisselâm'ın **et-Ta'rif bi-ricâli Muhtasari İbni'l-Hâcib** adlı eserinde Hz. Ebubekir'in biyoğrafisinde şu bilgi verilir: Ömer onun kadısı, Osman kâtibi, Sa'd mushaflarının görevlisi ve Sa'd el-Karaz da müezzini idi.

ASHABIN MUSHAFLARI ÖPÜP ÖPMEDİKLERİ

Şemsüddin Muhammed b. Mustafa el-Kirmânî el-Hanefî'nin **Şerhu'l-Ehâdîsi'l-erbaîn'**inde (s. 106) şu bilgi verilir: "Hz. Ömer ve Osman her sabah Mushaf'ı öperlerdi. **el-Münye**'de geçtiği üzere bunun bidat olduğu da söylenmiştir". Hanefilerin büyük kitaplarından Allâme el-Haskefî ed-Dımaşkî'nin **ed-Dürrü'l-muhtâr şerhu Tenvîri'l-ebsâr'**ında şu bilgi kaydedilir: Rivayet edildiğine göre Hz. Ömer[472] her sabah Mushaf'ı alıp öper ve "Rabbimin ahdi, rabbim azze ve cellenin fermanı" derdi. Hz. Osman da Mushaf'ı öper ve yüzüne sürerdi. Bu bilgi için İbn Âbidin'in **Reddü'l-muhtar'**ının hâmişine (V, 254) bakınız[473].

Şemsüddin es-Seffârînî el-Hanbelî **Şerhu Manzûmeti'l-âdâb'**da **er-Riâye'**den şu bilgiyi nakleder: Mushaf'ı öpmek müstehaptır. Çünkü İkrime b. Ebû Cehil böyle yapardı. Bunu, aralarında sahih bir isnadla rivayet eden Darımî'nin de bulunduğu bir grup nakletmiş olup Dârimî şöyle der: "İkrime Mushaf'ı yüzünün üstüne koyar ve şöyle derdi: Rabbimin kitabı, rabbimin kitabı"[474]. Dârimî'nin İkrime'den isnadının sahih olduğunu onaylayanlardan biri de Nevevi olup **et-Tibyân'**da bunu belirtir[475].

Fas'ta şeyhü'l-cemâa olan Allâme Ebû Abdullah Muhammed b. Abdüsselam el-Bennânî'nin **Menâsik'**inde şu bilgi verilir: "Kaydedildiğine göre Hacerülesved Allah'ın yerinde (arz, dünya) onun sağ elidir. Saygı gösterilmesi düşünülen kimsenin sağ elini öpmek de adettir. Allah teşbihten münezzeh olup hacerülesved buna işaret kılınmıştır." Bu, Hacerülesvedin öpülmesi konusunda latif bir yorumdu. Şüphe yok ki Kur'an-ı Azim Allah'ın sıfatıdır ve öpülmeye Hacerülesved'den daha layıktır.

472. Metinde İbn Ömer şeklinde geçmiştir.
473. İbn Âbidîn, **Reddü'l-muhtâr,** VI, 384. Metinde **el-Münye** olarak geçen kitap adı burada **el-Kunye** şeklinde kaydedilmiştir.
474. Dârimî, Fedâilü'l-Kur'ân 4.
475. **et-Tibyân fî âdâbi hameleti'l-Kur'ân,** s. 113.

Bundan da Mushaf'ın, âlimin, velinin, salih kişinin elinin, salihlerin kabirleri v.b. saygı duyulan şeylerin öpülmesinin meşru olduğu hükmü çıkarılmıştır. Sübkî **Tabakât'**ta bu anlamı zikretmiştir.

ASHABIN, KİŞİNİN SABAH EVİNDEN ÇIKMADAN ÖNCE MUSHAF'A BAKIP OKUMASINI ARZULADIKLARI

Hâfız Ebû'l-Kasım el- Gâfıkî el-Mellâhî **Fedâilü'l-Kur'an**[476] adlı eserinde Ebû Talib el-Mekkî'nin **Kûtü'l-kulûb'**undan şu bilgiyi nakleder: "Ashabın birçoğu Kur'an'ı mushaf'tan okuyorlar ve ona bakmadan bir günün geçmemesini arzuluyorlardı. Hz. Osman, çok okumasından dolayı, iki mushaf yıpratmıştı"[477].

Fâsî'nin **el-Minehu'l-bâdiye** adlı eserinde de şu bilgi verilir: Selef imam ve salihlerinin sabah olduğunda yaptıkları ilk şey mushaf'a bakmaktı. Gözünden rahatsızlık duyanlara, Mushaf'a bakmasını emrederlerdi.

İbn Sa'd'ın **Tabakât'ı**nda (VI, 75) Ebû'l-Âliye'nin biyoğrafisinde Mücâhid'den şu nakilde bulunulur: Abdurrahman b. Ebû Leyla'nın içinde mushaflar bulunan bir evi vardı. Orada kârîler (Kur'an okuyanlar) toplanır ve yemek dışında pek az ayrıldıkları olurdu[478].

Bütün bu bilgilerle, **Tuhfetü'l-ekâbir**'de İbn Ebû Zeyd'in **Muhtasar'ı**ndan naklen verilen şu bilginin isabetsizliğini anlamış olursunuz: "Kur'an'ı mushaftan okumak eskiden uygulanan bir husus değildi. Onu ilk defa ihdas eden ve mescidde mushaftan okumaya zorlayan kimse Haccâc'dır". Yine **et-Tuhfe'**ye, *"Kim Kur'an'ı ezberlerse Allah onun ana-babasından azabı hafifletir"*[479] hadisine bakınız.

476. Mellâhî'nin (ö. 619/1222) eserinin adı **Lemehâtü'l-envâr ve nefehâtü'l-ezhâr fi fedâili'l-Kur'ân'**dır (Kehhâle, X, 262-263).
477. **Kûtü'l-kulûb,** I, 61.
478. Bu bilgi Ebû'l-Âliyye'nin (**Tabakât,** VII, 112-117) değil Abdurrahman b. Ebû Leyla'nın biyoğrafisinde geçmektedtir (VI, 110).
479. krş. **Müsned,** I, 148, 149; **Kenzü'l-ummâl,** I, 537 (nr. 2408).

MUAVİYE'NİN, TARİH MECMUALARINI KORUMAK ÜZERE GÖREVLENDİRDİĞİ HİZMETÇİLERİ BULUNDUĞU

Mesudî'nin **Mürûcu'z-zeheb**'indeki biyoğrafisinde (1304 Mısır matbaası baskısı, II, 52), Muâviye'nin gece sohbetinde hükümdarların hareket tarzları (siyer), haberleri, savaşlar ve tuzaklardan bahseden mecmualar hazır bulundurduğu, bunları kendisine okuyan düzenli hizmetçileri bulunduğu kaydedilir. Bunlar, o mecmuaları okumak ve korumakla görevlendirilmişlerdi[480].

ALLAH RESÛLÜ ZAMANINDA ASHABIN KUR'AN ÖĞRETTİKLERİ VE ONLARIN ÜCRET ALMASINA RESÛLULLAH'IN MÜSADE ETMESİ

Buhârî **Sahih**'te İbn Abbas'ın Resûlullah'tan (sav) naklettiği şu rivayeti tahric eder: *"Karşılığında ücret aldığınız işlerin en haklı olanı Allah'ın kitabı (ile ilgili olan)'dır"*[481]. İbn Battal şöyle der: "Bu, öğretim v.b. hususlarda umum ifade eder. İmam Mâlik, Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel ücretle Kur'an öğretme ve onunla muska yapmayı caiz görmüşlerdir"[482].

Meccâcî şöyle der: Bu hadis, İmam Mâlik ile onun görüşüne katılıp Kur'an öğretme karşılığında ücret almanın caiz olduğunu söyleyenlerin kanaitinin doğruluğuna açık şekilde delâlet etmektedir. Diğer bazıları da bunun caiz olmadığı görüşünde olup yine bu hususla ilgili rivayet edilen bir hadisi delil gösterirler ki hadisin zahiri ücret almanın haram olmasını gerektirmektedir. Bu hadis, Mâlikiler ve onların görüşünü paylaşanlar tarafından te'vil edilmiştir.

Buhârî'de şu hadis nakledilir: "Seni onunla, sendeki Kur'an karşılığında (mehir olarak) evlendirdim"[483]. Ubâde'nin rivayet ettiği hadiste de şu ifade geçer: "Ehl-i Suffe'den bazı insanlara Kur'an öğretiyordum"[484]. Ahmed b. Hanbel'in **Müsned**'inde Hz. Âişe'den şöyle dediği rivayet edilir: "Bir adam Resûlullah'ın (sav) yanında hayırla anıldı. Resûlullah, görmüyor musunuz o Kur'an öğretiyor, buyurdu" (Âişe müsnedi, s. 66'ya bakınız)[485].

---

480. **Mürûcu'z-zeheb,** III, 41.
481. Buhârî, İcâre 16, Tıb 34.
482. Bu konudaki görüşler için bkz. **Tecrid-i Sarih Tercemesi,** VII, 45-53.
483. Buhârî, Nikâh 50.
484. Ebû Dâvud, Buyû 36.
485. **Müsned,** VI, 66.

el-Ecvibetü'l-mühimme'de Suyûtî'den şu bilgi nakledilir: Çocuklara Kur'an öğretmek İslam'ın temel esaslarından biridir; böylece onlar, heva ve heveslerin yerleşmesi, masiyet ve dalâlet lekeleriyle kararmadan önce fıtrat üzere büyür, kalplerine hikmet nurları yerleşmiş olur. Hz. Peygamber, kendisine gelen Arap heyetlerine, müslüman olmalarından sonra, birbirlerine Kur'an okutmalarını, din esaslarını öğretmelerini ve müezzin tayin etmelerini şart koşardı.

İkinci Bölüm'de[486] Hz. Peygamber'in insanları Kur'an öğrenmeye teşviki, her tarafa muallimler göndermesi gibi bu hususlarla ilgili sarih delâletler geçmişti[487]. Orada vermeyi unuttuğumuz şu hadis vardır: *"Kur'an'ı öğrenin ve okuyun. Muhakkak ki Kur'an'ı öğrenen, okuyan ve ona göre hareket eden kimse için Kur'an'ın öğrenilmesi, miskle doldurulmuş deriden bir torba (tulum) gibidir ki kokusu her tarafta yayılır. Onu öğrenip te uyuyan (okumaktan geri kalan) kimsenin misali de miskle dolu olup ağzı bağlı deriden torba gibidir."* Bu hadisi Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce ve İbn Hibbân, Ebû Hureyre'den tahric etmişlerdir. Tirmizî bu hadis için hasen-garib değerlendirmesinde bulunur[488]. Bir de şu hadisi anmalıyız: *"Allah'ın Kitabı'nı öğrenin ve onunla zenginleşin; nefsimi elinde (kudretinde) tutan Allah'a andolsun ki o kaçıp kurtulmaya, ayak zinciri bağlanmış hamile deveden daha yatkındır".* Bunu Ahmed b. Hanbel, Ukbe b. Amir'den tahric eder[489]. Bu konuda hadisler çoktur.

Ebû'l-Mehâsin en-Nebhânî'nin **Nücûmu'l-mühtedin fi delâili nübüvveti Seyyidi'l-mürselin** adlı eserinde şu bilgi verilir: Ashabın bir kısmı Kur'an'ı bütünüyle ezberlemişti, bir kısmı çoğunu, bir kısmı da azını ezberlemişti. Onların kimi diğerinin ezberlemediğini ezberlemişti. Kur'an'dan hiçbir şey ezberlemeyen ise yok gibiydi. Öyle ki Hz. Ömer ganimetlerin, Kur'an'ı ezberlemeleri ölçüsüne göre dağıtılmasını emretmişti. Bununla da din ve dünyaya rağbet artmış olurdu (s. 401).

Veliyüddin İbn Haldûn **el-İber** mukaddimesinde "çocukların eğitimi faslı"nda şöyle der: Bil ki çocuklara Kur'an'ı öğretmek dinin şiarlarından biridir. Onunla kalplere imanın kök salması ve Kur'an âyetleriyle inanç esaslarının yerleşmesi sebebiyle müslümanlar buna önem vermiş ve bü-

486. Metinde "Birinci Bölüm" denilmiştir.
487. Bkz. I, 178-182.
488. Tirmizî, Sevâbu'l-Kur'ân 2; İbn Mâce, Mukaddime 16.
489. **Müsned,** IV, 146, 150, 153; Ayrıca bkz. Kurtubî, **Tefsir,** I, 15.

tün şehirlerinde onu temel almışlardır. Böylece Kur'an, daha sonra hasıl olacak melekelerin kendisine dayandığı eğitimin esası oldu[490]. İbn Haldûn sonra şöyle der: İslamî gelenek, teberrük ve sevap maksadı ile gençlik cinnetinde çocuğa arız olacak afetler ve ilimden alıkoyan engellerden endişe duyup bunları Kur'an'la savmak maksadıyla Kur'an öğretimini öne almıştır[491].

Her çağ ve zamanda İslam toplumunun durumu hep böyle olageldi. Hatta mezhep imamları Kur'an öğrenim ve öğretiminin farz olduğunu söylemişlerdir. Kur'an'ın manalarını bilmek de böyledir. Çünkü bu en önemli gaye ve en büyük arzudur. Meccâcî'nin eserinde Gabrinî'den naklen şu bilgi verilir: Ona, bazıları namaz için mescid yapımı ve çocuklarına hocanın Kur'an öğretmesinden imtina eden bir köy halkının buna zorlanıp zorlanamayacağı soruldu. Şöyle cevap verdi: "Mescid yapımına mecbur tutulmaları vaciptir. Çocuklarını eğitmeye icbar edilmeleri de böyledir". Bu bilginin aynısını Ukbânî de verir.

Tenbih: İbn Gâzî'nin **Sahih-i Buhârî** şerhinde İbn Battâl'dan şu bilgi nakledilir: Ebû Hanîfe ve bir görüşüne göre de Şâfiî, müslüman olmalarını umarak harbî ve zimmîye Kur'an, ilim ve fıkıh öğretilmesine cevaz vermişlerdir.

ASHAP ZAMANINDA MUSHAFLARIN SATILIP SATILMADIĞI

Şeyh Ebû Ali İbn Rahhâl, **Sahih-i Buhârî** şerhinde Hz. Osman zamanında mushafların satıldığını ve ashabın buna karşı çıkmadığını nakleder. Bu bilgi, adı geçen eserde "icâre bâbı"nda Buhârî'nin "Mushaf bile olsa..." sözüyle ilgili olarak verilmiştir.

İlk çoğaltılıp satışa sunulan Mushaf acaba kaça satıldı? Pahası yazan ve çoğaltanın değeri ölçüsünde mi, istinsahın yapıldığı deri v.b. yazı malzemesine göre miydi? Bu konuda da istikbalin, araştırıcıya kesin sözü söyleme imkânı vereceği muhakkaktır. Allah doğrusunu en iyi bilendir.

490. İbn Haldûn, **Mukaddime,** s. 505-506.
491. **Age.,** s. 507-508.

ÇOCUKLARIN OKUMA YAZMA ÖĞRENMELERİ İÇİN OKUL AÇMALARI

Sahih-i Buhârî'de "Kitâbü'd-Diyât"da şu rivayet nakledilir: "Ümmü Seleme okul (küttâb) öğretmenine haber yollayarak kendisine çocuklar göndermesini istedi"[492]. Buhârî **el-Edebü'l-müfred**'de "çocuklara selâm verme bâbı" başlığını açar ve İbn Ömer'e ulaştırdığı şu müsned rivayeti kaydeder: "İbn Ömer, okulda (küttâb) çocuklara selâm verirdi"[493].

Büyük üstad Şeyh Muhtâr el-Küntî'ye çarşamba, perşembe ve cuma günleri hocanın talebeyi okutmamasıyla (tatil) ilgili esasın ne olduğu soruldu, o şu cevabı verdi: Hz. Ömer'in halifeliğinden önce ashaptan bir kimse küçük kardeşini ve kızını okutur, zihinlerinin canlılığından dolayı da büyük büyükten öğreniyordu. Fetihler genişleyip Arap olmayanlar ve bedeviler müslüman olunca ve çocukların da sayısı çoğalınca Hz. Ömer okullar açılmasını emretti ve çocukların eğitim ve öğretimi için görevliler tayin etti. Onlar bütün hafta boyunca okutmayı sürdüyorlardı. Hz. Ömer Suriye'yi fethedip Medine'ye döndüğünde kendisini aralarında çocuklar da olduğu halde Medineliler karşıladı. Onu karşıladıkları gün çarşambaydı. Çarşamba akşamı, perşembe günü ve cumanın başından bir süre onunla birlikte oldular. Hz. Ömer de bunu mektep çocuklarının dinlenmeleri için bir uygulama (sünnet) haline getirdi ve bu uygulamayı kaldıracak kimseye de bedduada bulundu. Sonra da selef, günümüze kadar meşru (resmi, hukukî) ıstırahatlar (tatil) konusunda ona uydular. Bu da Kurban Bayramı günü ile onu izleyen üç gün, Hz. Peygamber'in doğumuna duyulan sevinçten dolayı pazartesi günü, mevlidden üçgün önce ve üçgün sonra ile mevlid günü ki bunları tecmîmât (ıstırahatler) diye adlandırmışlardır[494].

Enteresan bir olay: Eşheb ve İbn Nâfi'in İmam Mâlik'ten rivayetlerine göre Âmir b. Abdullah laubali bir oğlunu Allah'ın Kitabı'nı ezberlemesi için hapsetti. Mâlik kendisine gelerek onun Allah'ın Kitabı'nı hıfzettiğini ve salıvermesini söyledi. O da kendisine "onun için, Allah'ın Kitabı'nı ezberlediği yerden daha hayırlı yer yoktur" diyerek oğlunu salıvermekten çekindi. Ukbânî'nin **Tuhfetü'n-nâzır**'ına bakınız.

---

492. Buhârî, Diyât 27.
493. **el-Edebü'l-müfred,** s. 223 (nr. 1076). Metinde "mekteb" olarak geçen kelime burada aynı anlama gelen "küttâb" şeklinde kaydedilmiştir.
494. Şeyh Muhtâr el-Küntî'nin (ö. 1226/1811) verdiği bu bilgi, mensup olduğu Kunte kabilesinin yaşadığı Moritanya ve Mali yörelerindeki gelenekle ilgili olmalıdır.

ÇOCUKLARIN DERS LEVHALARINI YIKADIKLARI SUYU NEREYE DÖKTÜKLERİ

İbn Ebî Cemre'nin **Muhtasar'**ına Meccâcî'nin yaptığı şerhte şu bilgi geçer: Enes b. Mâlik şöyle dedi: "Çocukların öğretmeni levhaların suyunu gözetmez ve nereye döktüklerini sormazsa onun hangi din üzere öleceğini gözleyedur; yahûdîlik mi, hristiyanlık mı?". Ona "ashâb nasıl yapıyordu, ey Enes?" diye sorulunca şu cevabı verdi: "Ebubekir, Ömer, Osman ve Ali zamanında levhaları silmek için büyük bir kap edinilirdi, hergün bir çocuk su getirir, sonra da levhaların yıkandığı su bir çukura dökülürdü". İbn Arâfe şöyle der: "O suyu mezarların yanında bir çukura dökmek bizim adetimizdi." Sonra Bürzülî'nin **Nevâzil'**inde İbn Sahnûn'un **Adâbü'l-müteallimin'**inden naklen Enes'in söylediklerini şu lafızla zikrettiğini gördüm: "Mektep çocukları Allah'ın katından indirileni ayaklarıyla sildiklerinde, öğretmen İslamiyet'ini arkasına atmış olur ve sonra da artık Allah'a kavuştuğunda nasıl kavuştuğu önemli değildir!". Enes'e, eğiticilerin Hz. Ebubekir, Ömer, Osman ve Ali zamanında nasıl yaptıkları soruldu, o şöyle dedi: "Eğiticinin çamaşır yıkadığı bir leğeni vardı. Her çocuk kendi nöbetinde temiz su getirip ona dökerdi. O suyla levhalarını silerlerdi, sonra yerde bir çukur açıp bu suyu oraya dökerlerdi ve su çekilip kururdu".

Kurtubî, **Tefsir'**inin mukaddimesinde şu bilgiyi nakleder: "Selef, levhaların yıkandığı suyla şifa ararlardı"[495]. İbnü'l-Hâc'ın **el-Medhal'**inde de şu bilgi verilir: Bu su, bir denize, bir kuyuya veya temiz bir çukura dökülür, ayakla çiğnenmez[496].

ÇOCUĞU ÖĞRETİME BAŞLATTIKLARI YAŞA DAİR SELEFTEN BİR RİVAYET BULUNUP BULUNMADIĞI

Muhaddis Şeyh Muhammed Tahir el-Fettenî **Mecmau bihâri'l-envâr**[497] adlı eserinin "Câmi" kitabının hâtimesinde (II, 513) şöyle der: Hocamız, iki **el-Câmi'i**[498] bâblar halinde düzenleyen ve İbnü'l-Hindî el-Mekkî diye meşhur Şeyh Ali el-Müttakî'ye, bu memleketlerin çoğunda adet

495. Kurtubî, **Tefsir,** I, 27.
496. **el-Medhal,** II, 317.
497. bkz. **GAL,** II, 458, **Suppl.,** II, 601-602.
498. Suyûtî'nin **el-Câmiu'l-kebîr ve el-Câmiu's-sağîr'**i kastedilmiştir.

olduğu üzere küçüklere dört yıl dört ay ve dört günlük olduklarında Kur'an öğretmeye başlamaları konusunda hadis veya seleften bir eser bulunup bulunmadığını yazdık. Allah kendisinden razı olsun, bazılarından duyduğu "Hz. Peygamber'in göğsünün yarılması ve okumasının emredilmesi o sıradaydı" şeklindeki rivayetten başka bu konuda itimad edilebilecek bir nakil bulunmadığı cevabını yazdı. Bu, ihtilaflı olmakla birlikte, eğer sahihse, zikredilen uygulama ondan istinbat edilmiştir. Zerkeşî buna "fakat meşhur haberlere aykırıdır" ilavesinde bulunur.

Demâminî **Sahih-i Buhârî**'ye yaptığı hâşiyenin "Kitâbu'z-Zekât" bölümünde, Hz. Peygamber'in torunu Hasan'ın ağzından zekât olarak toplanmış hurmayı çıkardığına dair kıssayla[499] ilgili olarak şöyle der: Bu hadiste, çocukların bir şeyden nehyedilip te niçin nehyedildikleri kendilerine öğretildiğinde büyümüş ve böylece şeriate dair bilgi sahibi olarak teklif (sorumluluk) çağına ermiş bulunduklarına dair delil vardır. Buna karşılık İmam Mâlik çocuğa Kur'an öğretilmesini hoş görmemiş ve yedi v.s. yaşlarında bir çocuğun Kur'an'ı ezberlediği kendisine söylendiğinde iyi karşılamamıştı. Bu bilgiyi İbnü'l-Müneyyir kaydeder. Ben, Allah en doğrusunu bilir, İmam Mâlik'in bunu, harfleri mahreçlerinden (çıkış yeri) çıkarma gereğini tam olarak yerine getiremeyeceği veya çocuğun okumasında acele etmenin, müsamaha edilmesi gereken ve çocukların bünyesini güçlendiren, nefislerini ferahlatan oyun oynamalarını engelleyeceği endişesiyle hoş görmediğini sanıyorum. Buhârî'nin de bu başlığa yer vermesindeki maksadı, çocukları eğitmede mutedil davranmaya tenbihtir.

Tuhfetü'l-ekâbir müellifi, İbnü'l-Müneyyir'in bu sözünü eserinde naklederek onaylar. Bu esere ve Şa'rânî'nin **Keşfü'l-ğumme**'de zikrettiği şu bilgiye bakınız: Hz. Peygamber özellikle kavmin Kur'an'ıençok bileni olduğunda temyiz çağına ulaşmış çocuğun imamlık yapmasına ruhsat vermiştir. Amr b. Selîme[500], Resûlullah (sav) zamanında altı, yedi veya sekiz yaşlarında iken kendi kavmine imamlık yapıyordu. İbn Abbas şöyle der: "Sahabiler henüz büluğa ermemiş çocukları 'henüz günahları yoktur' diyerek öne geçirip (imam yapıp) onlarla namaz kılıyorlardı". Bunun üzerine Allah Teâla *"Şu kendilerini temize çıkaranları görmedin mi?"* (Nisâ 4/49) -yani emsallerini temize çıkaranları- âyetini indirdi. Allah Teâla

499. Buhârî, Zekât 60. Ayrıca bkz. I, 602.
500. Metinde Amr b. Ebî Selîme şeklinde geçmiştir.

şöyle buyurur: *"Kendinizi (övüp) temize çıkarmayın"* (Necm 53/32). Yani sizden başka emsallerinizi[501].

Derim: Amr b. Selîme el-Cermî'nin Şa'rânî tarafından zikredilen kıssasına Hâfız **el-İsâbe'**deki biyoğrafisinde işaret ederek şöyle der: Onlar Amr b. Selîme'yi, küçük olmasına rağmen imamlığa geçirdiler. Çünkü o, kendilerinin Kur'an'ı en çok bileniydi. Bu hadisi Buhârî[502] tahric etmiştir[503].

Şüphe yok ki bu bilgi, ashabın çocukların eğitim ve öğretimine küçük yaşta başladıklarını açık şekilde göstermektedir. Bununla, Meccâcî'nin **Muhtasaru İbn Ebî Cemre'**ye yaptığı şerhte İbnü'l-Hâc'ın **el-Medhal'**inden naklettiği şu bilginin isabetsizliğini anlamış olursunuz: Selef, çocuklarını yedi yaşına geldiklerinde okutuyorlardı. İnsanların çoğu çocuklarını daha küçükken okuturlar ki bu faydasız bir yormadan öte birşey değildir[504]. Kastallâni, "çocuklara Kur'an'ı öğretme bâbı"nda şöyle der: Süfyân b. Uyeyne dört yaşındayken Kur'an'ı ezberlemişti.

Müsellemü's-sübût'un[505] şerhi **Fevâtihu'r-rahamût'**ta şu bilgi verilir: "İmam Şâfiî beş yaşındayken **Muvatta'**yı ezberlemişti." Sonuç olarak ya bu durumun kabiliyet ve temayüllere göre farklılık arzettiği veya **Keşfü'l-ğumme'**de verilen bilginin, onların sözkonusu yaşta Kur'an'ın tümünü ezberledikleri hususunda sarih olmayıp bir kısmını ezberledikleri anlamına geldiği söylenebilir. Bu da İmam Mâlik'in mekruh gördüğü husus değildir. Melevî'nin **Süllem** şerhine Sabbân'ın yaptığı hâşiyede[506] gördüğüm şu bilgi tuhaftır: "İbn Merzûk, Huncî'nin **Cümel'**ini[507], manzumesinde belirttiği üzere, daha altı yaşındayken manzum hale getirmişti". Bazıları bunu İbnü'l-Hâcib'le ilgili olarak zikrederler. Şinkıt sahrası halkına karışıp onlarla birlikte yaşayan kimse, bunun gibi bir durumu büsbütün garip karşılamaz. Bizim yayınlanmış olan **Keşfü'l-lebs an hadisi vadu'l-yed ale'r-re's**[508] adlı risâlemizin sonuna bakınız.

---

501. **Keşfü'l-ğumme,** I, 168. Ayrıca bkz. **Üsdü'l-ğâbe,** IV, 234-235.
502. Buhârî, Meğazi 53.
503. **el-İsâbe** II, 541.
504. **el-Medhal,** II, 315.
505. Metinde **Süllemü's-sübût** şeklinde geçmiştir.
506. Bu, Abdurrahman el-Ahdarî'nin **es-Süllemü'l-mürevnak** adlı eserine Ahmed b. Abdülfettah el-Melevî'nin yaptığı şerhe Muhammed b. Ali es-Sabbân'ın haşiyesidir (**GAL,** II, 371-372, 467, 614).
507. bkz. **GAL,** I, 697, **Suppl.,** I, 838.
508. Metinde **Keşfü'l-libâs...** şeklinde geçmiştir (bkz. I, 37).

Bu konuda sözün özü **el-Utbiyye**'de geçen şu bilgidir: "İmam Mâlik'e yedi yaşında Kur'an'ı ezberleyen çocuğun durumu soruldu, şöyle dedi: Bunun gerekli olduğu görüşünde değilim". İbn Rüşd **el-Beyân ve't-tahsil**'de, İmam Mâlik'in şöyle dediğini kaydeder: Bu gerekmez. Çünkü bu ancak onu gerçekten küçük olduğu bir yaşta eğitim ve öğretime yöneltmek, kendisine yumuşak davranmayı terkle mümkün olur ki Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Allah yumuşaktır (refik) ve bütün işlerde yumuşak davranılmasına sever"*[509].

MEDİNE'DE ASHAPTAN KİMLERİN KUR'AN ÖĞRETTİĞİ, ALLAH RESÛLÜ'NÜN BU MAKSATLA TAŞRAYA KİMLERİ GÖNDERDİĞİ, SAHABEDEN KUR'AN HAFIZI OLANLAR, HALKA YAZIYI ÖĞRETEN KADIN-ERKEK, MÜSLİM-GAYRIMÜSLİM KİMSELER, RESÛLULLAH ZAMANINDAKİ MÜFTÜLER, RÜYÂ TABİRCİLERİ, BUGÜNKÜ MEDRESELER GİBİ O ZAMANLAR KURRÂ'NIN KALMASI İÇİN EV EDİNİLMESİ V.S.

Bu konularla ilgili başlıklar İkinci Bölüm'ün başında geçti. Bunlar bu bölüme daha uygun olmakla birlikte Huzâî'nin tertibine uyarak orada kaydettim. Bu bölümde ise benzer konuları bir araya getirmek ve ilimle ilgili bölümün bu yüce devrin ilmî seviyesini tam göstermesi ve ihata etmesi maksadıyla onlara atıfta bulundum.

HAT İLMİNİ ÖĞRENMEKLE MEŞGUL OLMALARI

Ebû Hureyre'den Resûlullah'ın (sav) şöyle buyurduğu rivayet edilir: "Peygamberlerden biri yazı yazar (veya çizgi çizer) idi. Kimin yazısı o yazıya uygun düşerse, bilgi sahibi olur"[510]. Bunu Bezzar hocası Ebû's-Sabbâh Muhammed b. Leys'ten rivayet etmiştir. İbn Hibbân, Ebû's-Sabbâh

509. **el-Beyân ve't-tahsîl,** XVIII, 287. Metindeki hata ve düşükler için bu esere bakılmalıdır. Mezkur hadis için bkz. Buhârî, Edeb 35; Müslim, Birr 47.

510. **Mecmau'z-zevâid,** I, 192. Bu söz bir sahabinin kehanet, uğursuzluk ve ardından çizgi çizilmesi (fal, remel) ile ilgili olarak sorduğu soru üzerine söylenmiş olup bu hususla ilgili rivayet ve yorumları için bkz. Müslim, Mesâcid 33; Ebû Dâvud, Salât 168, Tıb 23; Hattâbî, IV, 230; Nevevî, **Şerhu Müslim,** V, 23; İbn Haldûn, **Mukaddime,** s. 103.

Muhammed b. Leys'i **es-Sikât'**ta zikrederek hakkında "hata eder ve muhalif rivayette bulunurdu" değerlendirmesinde bulunur[511]. Hadisin diğer ravileri ise **Sahih'**in ravileri gibidir. İbn Abbas'tan da Süfyân'ın şöyle dediği nakledilir: Ben bunu Nebi'den (sav) başka bir kimseden öğrenmiş değilim; O, *"...yahut bir bilgi (ilim) kalıntısı getirin"* (Ahkâf 46/4) âyetiyle ilgili olarak "yazı" demiştir. Bunu Ahmed b. Hanbel ve **el-Mu'cemü'l-evsat'**ta Taberânî rivayet ederler. Ancak o şöyle der: Resûlullah'a (sav) yazı (hat) soruldu, şöyle buyurdu: "O, ilimden bir kalıntıdır". Heysemî şöyle der: Ahmed b. Hanbel'in ravileri **Sahih'**in ravileridir. Taberânî de bunu yine **el-Evsat'**ta İbn Abbas'tan mevkuf olarak rivayet etmiştir: O, Allah Teâla'nın "yahut bir bilgi kalıntısı" sözüyle ilgili olarak "yazının güzelliği" der[512].

el-Mevâhibü'l-fethiyye fî ulûmi'l-Arabiyye'de Hâfız İbnü'l-Cevzî'den şu nakilde bulunulur: Ashabın Mushaf-ı Kerim'i yazmaları, onların özellikle ortografi (imlâ, yazı) ilmi konusundaki büyük üstünlükleri ve her ilmin uygulama alanına konulmasında anlayışlarının derinliğini gösterir (s. 17).

Hâfız Suyûtî, nahiv ilminin daha önceden mevcut olduğu hususunu, nahivcilerin *vâv, yâ, hemze, med* ve *kasr* bulunan kelimeleri talil ettikleri şekilde Mushaf'ın yazılmış olmasından çıkarmakta olup onlar *yâ*lı kelimeleri *yâ* ile, *vâv*lı kelimeleri de *elif*le yazıyorlardı. Ebyârî **el-Kasrü'l-mebnî ala havâşi'l-Muğnî'**de bunu şu şekilde izah eder: Şeyh Debbâğ'ın **el-İbrîz'**de zikrettiği gibi Kur'an yazısı tevkifîdir[513]. Bu durum gördüğünüz gibi ashabın bunu bilmesini geçersiz kılmaz. Çünkü onlar bunu Resûlullah'tan (sav) öğrenmişlerdi. İbn Abdilhakem, Leys b. Sa'd'den şöyle dediğini rivayet eder: Amr b. Âs, Ömer b. Hattâb'ın yanına geldi. Hz. Ömer, Mısır'da kendi yerine kimi görevli bıraktığını sordu, O da Mücâhid b. Cebr'i bıraktığını söyledi. Hz. Ömer, "Gazvân'ın kızının azatlısı!" dedi, o da "evet, o yazma bilir" karşılığını verdi. Bunun üzerine Hz. Ömer şöyle dedi: "Muhakkak ki ilim, sahibini yüceltir"[514].

511. **Kitâbu's-Sikât,** IX, 135.
512. **Mecmau'z-zevâid,** I, 192.
513. Abdülaziz ed-Debbağ, **el-İbrîz,** s. 101. Müellif bununla Kur'an yazısının nassa dayandığını kastetmiş ve buna da bazı kelimelerin Kur'an'da farklı yazılışlarını örnek göstermiştir.
514. İbn Abdilhakem, **Fütûhu Mısr,** s. 179; **Kenzü'l-ummâl,** X, 253-254 (nr. 29356). Krş. I, 441.

ŞİİRLE MEŞGUL OLMAYA TEŞVİKLERİ

İmam Nevevî, **Tehzîbü'l-esmâ ve'l-luğât** adlı eserinin başında Arap dilinin üstün bir mevki ve yüce bir makamda bulunduğunu, Allah'ın Kitâbı ve Resûlullah'ın sünnetinin onun vasıtasıyla anlaşıldığını kaydettikten sonra şöyle der: Anlayış sahipleri Arapça ile ilgilenmeye ve Arap şiirleri, hitabeleri, nesirleri ve onlarla ilgili diğer hususları belleyerek onu sağlamca öğrenmeye gayret gösterdiler. Soy ve yurt bakımından fasih olmaları ve dili ezbere bilmelerine rağmen bu itina ashap zamanında da vardı. İbn Abbas, Hz. Âişe ve başkaları şiir ve diyalektlerden yaygın olarak bilinenleri ezberlemişlerdi. Hz. Ömer ve oğlunun, Arapça'yı belleme konusundaki aşırı tavırlarından dolayı, çocuklarını dövmeleri ise apaçık bilinen nakillerdendir[515].

Ebû Nuaym **Riyâzü'l-müteallimîn**'de Arapça'yı dil ve gramer olarak öğrenmeyi andıktan sonra şöyle der: "Sonra şiirden bir nebze bilmelidir. Çünkü o Arapların divânı olup sonrakilere miras olarak bırakılmış, övülmesi ve kötülenmesi baki, şerri ve hayrı mevcuttur. Şiirde şahid ve hazır, atasözü, açıklama, izah, Kur'an'ın garib lafızlarını ve Resûlullah'ın (sav) sünnetinin manalarını beyan vardır". Ebû Nuaym sonra da Hz. Âişe'den müsned olarak şu rivayeti nakleder: "Şiire önem verin, çünkü o dilinizi hatadan salim kılar". Yine o eserde İbnü'l-Enbârî'nin İbn Abbas'tan naklettiği şu rivayet yer alır: "Şiir Arapların divânıdır; Allah'ın Arap diliyle indirdiği Kur'an'dan bir harf size kapalı kalınca (onu anlamayınca), Arap dilinin divânına başvurun, bunun anlamını kavramayı onda arayın"[516].

Ebû'l-Hasan Ali el-Hureyşî'nin **Şerhu'ş-Şifâ**'sında şu bilgi verilir: Şiiri araştırmak, diğer ilimler gibi sünnettir. Hatta müvelledun'un şiiri de dahil olmak üzere farz-ı kifâyeden de sayılmıştır. Bunu Suyûtî **Şerhu Manzûmeti'l-meânî**'de zikreder.

Buhârî **Sahîh**'inde, mescidde şiir okumanın caiz olduğuna dair bir başlığa yer vermiştir[517]. **Muvatta**'da da namazla ilgili bâbların sonunda, İmam Mâlik kendisine şu haberin ulaştığını nakleder: "Ömer b. Hattâb mescidin bir kenarında Butayha denilen bir revak yaptırdı ve 'kim şama-

515. **Tehzîbü'l-esmâ,** I/1, 2. Metindeki hatalar için aslına bakınız. Ayrıca bkz. s. 387.
516. krş. **Kenzü'l-ummâl,** III, 862 (nr. 8961).
517. Buhârî, Salât 68. Ayrıca bkz. Buhârî, Edeb 90.

ta etmek, şiir okumak ve sesini yükseltmek (yüksek sesle konuşmak) istiyorsa şu revaka çıksın' dedi"[518].

Derim: Bunun, mescide bitişik olarak ilim öğrenenler, zikredenler, itikâfa girenler ve dünyadan eletek çekenler için medrese ve ribâtlar yapılması hususunda dayanak olması sahihtir. Zamanımızda bir grup âlim ashabın şiirleriyle ilgili müstakil eserler kaleme almış olup bunlardan birisi Türk'tür. Onun eserinin ilk cildini gördüm[519]. Hâfız İbn Seyyidinnâs'ın Hz. Peygamber'i öven sahabilerle ilgili müstakil bir kitap kaleme aldığı ve onda iki yüz kadar sahabiyi saydığı daha önce kaydedilmişti[520].

ENSÂB İLMİ

Ebû Hureyre'den şöyle dediği nakledilir: "Ensâbınızı (soy kütüğü), kendisiyle sıla-i rahimde bulunacağınız ölçüde öğrenin"[521]. Bunu Taberânî **el-Mu'cemü'l-evsat**'ta rivayet eder. Heysemî şöyle der: Bu rivayetin senedinde Ebû'l-Esbât Bişr b. Râfi mevcut olup hadis otoriteleri onun zayıf olduğu konusunda birleşmişlerdir. Heysemi, Resûlullah'ın (sav) *"Ensâbınızı, kendisiyle sıla-i rahimde bulunacağınız ölçüde öğrenin"* buyurduğuna dair Alâ b. Hârice'den naklettiği hadisi tam olarak sıla-i rahim bahsinde vermiştir. Bu hadisi Taberânî **el-Mu'cemü'l-kebir**'de rivayet etmiş olup Heysemî onun ravilerinin mevsûk (güvenilir) olduğunu söyler[522].

Suyûtî bu hadisi **el-Câmiu's-sağir**'de şu lafızla kaydeder: *"Ensâbınızı, kendisiyle sıla-i rahimde bulunacağınız ölçüde öğrenin; muhakkak ki sıla-i rahim ailede muhabbet, malda çoğalma sebebi olup eceli de geciktireceği umulur"*[523]. Suyûtî bunu Ebû Hureyre'nin rivayeti olarak Ahmed b. Hanbel, Tirmizî ve Hâkim'e isnad eder[524]. **et-Teysîr**'de müellif, Hâkim'in bu hadis için sahih değerlendirmesinde bulunduğunu ve diğerlerinin de onu onayladıklarını kaydeder[525]. Onu onaylayanlardan biri de Zehebî'dir[526]. Heysemî

518. **Muvatta,** Kasru's-salât fi's-sefer 93. Ayrıca bkz. I, 235.
519. Bu eser Ali Fehmi Cabiç'e ait olup bu konuda bkz. I, 363.
520. bkz. I, 363.
521. **Kenzü'l-ummâl,** III, 358 (nr. 6926), X, 220 (nr. 29162).
522. **Mecmau'z-zevâid,** I, 192, VIII, 152.
523. **Kenzü'l-ummâl,** III, 358 (nr. 6926).
524. **Müsned,** II, 374; Tirmizî, Birr 49; **el-Müstedrek,** IV, 161.
525. Münâvi, **et-Teysîr,** I, 451.

şöyle der: Bu hadisin çeşitli rivayet yolları mevcut olup en kuvvetlisi Taberânî'nin Alâ b. Hârice'nin rivayeti olarak tahric ettiğidir. Bu hadis Hz. Ömer'den de rivayet edilmiş olup İbn Hazm ravileri mevsuk fakat inkıtaı bulunan bir isnadla kaydetmiştir. İbn Zenceveyh (Zencûye), Ebû Hureyre'nin rivayeti olarak şu hadisi tahric eder: *"Ensâbınızı, sıla-i rahimde bulunacağınız ölçüde öğrenin, daha öteye gitmeyin. Arapça'dan da Allah'ın Kitabı'nı bilecek kadar öğrenin, daha öteye gitmeyin"*[527]. Zebîdî **el-İthâf**'ta şöyle der: Böylece, yukarıda geçen hadis ile ensâb ilminin faydasız bir ilim olduğuna dair hadis[528] arasında uygunluk sağlanmış olup yasaklanan husus, daha önemli olan şeyleri öğrenmekten alıkoyacak şekilde buna dalıp derinleşmektir[529].

el-İsâbe'de müellif, Nahhâr b. Evs'in biyoğrafisini vererek şöyle der: Hz. Peygamber'e ulaşmıştır. Ensâb konusunda allâme idi. Öyle ki İbnü'l-Kelbî onun için "Arapların ensâbı en iyi bileni idi" demiştir. O, Muâviye'ye "Abâ sana birşey söylemez, seninle konuşan onun içinde olandır" diyen kimsedir[530].

"Nesep ilmi, fayda vermeyen bir ilim ve zarar vermeyen bir cehâlettir"[531] rivayetine gelince, Hâfız **Feth**'te şöyle der: Bu haber merfû olarak rivayet edilmiş olup "Lâ yesbut"tur[532]. Hz. Ömer'den de rivayet edilmiş olup o da "lâ yesbut"tur. Hafız İbn Hazm **Cemhere**'sinin baş tarafında bu rivayetin bâtıl (uydurma) olduğuna dair delil getirerek ensâb ilmini, bilinmemesi zarar veren faydalı ilimlerden saymıştır. Çünkü nesep ilminin kişilere farz olan kısmı vardır. İbn Hazm "Ensâbınızı, kendisiyle sıla-i rahimde bulunacağınız ölçüde öğrenin" sözünü Hz. Ömer'e isnadla vererek şöyle der: Ebubekir es-Sıddık, Ebû'l-Cehm b. Huzeyfe el-Adevî ve Cübeyr b. Mut'im b. Adî b. Nevfel b. Abdimenâf insanların ensâbı en iyi bilenlerinden idiler[533]. Hz. Ömer, Ali ve Osman da bu ko-

526. bkz. **el-Müstedrek,** IV, 161.
527. **Kenzü'l-ummâl,** X, 220 (nr. 29162).
528. bkz. dipnot 186/4.
529. **İthâfu sâdeti'l-müttakîn,** I, 225. Bu paragrafta verilen bilginin hepsi buradan alınmıştır. Ayrıca bkz. dipnot 189.
530. **el-İsâbe,** III, 583. Metinde Temmâm, **el-İsâbe**'de ise Nahhâm şeklinde geçen isim yanlıştır (bkz. İbn Hazm, **Cemhere,** s. 448; Zirikli, VIII, 329).
531. bkz. Dipnot 186/4, 188.
532. Bu ifade mevzû (uydurma) ve zayıf rivayet için kullanılır.
533. krş. I, 380. Ensâb konusunda ashaptan zamanımıza kadar gelip geçmiş ikiyüz âlim hakkında İbn Funduk'un **Lübâbü'l-ensâb ve'l-elkâb ve'l-a'kâb** adlı eserinin başında (Kum 1410, I, 9-145) Âyetullah en-Necefî tarafından bilgi verilmiştir.

nuda âlim idiler. Ancak biz Hz. Ebubekir, Ebû'l-Cehm ve Cübeyr'i, bütün Arapların ensâbı konusundaki derin bilgileri sebebiyle onlardan önce zikrettik. Resûlullah (sav) Hassân b. Sâbit'e, Kureyş ensâbı konusunda ihtiyaç duyduğu bilgileri Hz. Ebubekir'den öğrenmesini emretti. Bu, "Nesep ilmi, fayda vermeyen bir ilim ve zarar vermeyen bir cehalettir" sözünü Allah Resûlü'ne isnad eden kimsenin söylediğini yalanlar. Çünkü bu sözün sahih olmamasına karşılık bizim zikrettiğimiz herşey ise sahih ve meşhur olup en az hadis bilgisine sahip kimselerin bilebileceği sâbit isnadlarla nakledilmiştir. Ömer b. Hattâb, Osman b. Affân ve Ali b. Ebû Talib divânları tesbit ettiklerinde, bunu kabilelere göre düzenlemekten başka şekilde yapmamışlardı. Eğer onların ensâb konusunda bilgileri olmasaydı bunu yapamazlardı. Böylece, zikrettiğimize aykırı bütün görüşler geçersiz olmuştur[534]. Bu bilgiyi, Mağrib'in nessâbesi (ensâb âlimi) ve nakibül-eşrafı Ebû'r-Rebî el-Havvât'ın (Allah ona rahmet etsin) elyazısıyla yazılan bendeki **Cemhere** nüshasından naklettim.

Târihu'l-hulefâ'da Hz. Ebubekir'in biyoğrafisinde şu bilgi verilir: Ebubekir es-Sıddık, Arapların ve özellikle Kureyş'in ensâbı konusunda insanların en bilgilisiydi. İbn Ishâk, Ya'kûb b. Utbe'den, onun da ensardan bir şeyhten naklettiği şu rivayetini tahric eder: Cübeyr b. Mut'im Kureyş ve bütün Arapların ensâbı konusunda Kureyş'in en bilgilisiydi. O şöyle derdi: Ben nesep bilgisini Ebubekir es-Sıddık'tan öğrendim, o Arapların ensâbı en iyi bileniydi[535].

İbn Abdilber **el-İstîâb'**da Abdullah b. Büreyde'ye ulaşan senediyle şu tahricde bulunur: Muâviye b. Ebi Süfyân Dağfel'i çağırarak kendisine Arapça'dan, halkın ensâbından ve nücumdan (astronomi) sordu. Onun âlim biri olduğunu gördü ve "bunları nereden belledin ey Dağfel?" diye sordu, o da şu karşılığı verdi: "Bunu, kavrayan bir kalp ve soran bir dil sayesinde belledim. İlmin felaketi, unutmaktır". Bunun üzerine Muâviye ona şöyle dedi: Yezîd'e git ve ona halkın ensâbını, nücum ilmini ve Arapça'yı öğret[536]. Adı geçen Dağfel, allâme ve nesep âlimi Dağfel b. Hanzale es-Sedûsî eş-Şeybânî'dir. Bunu İbn Abdilber söyler.

534. İbn Hazm, **Cemheretü'n-neseb,** s. 4-5.
535. **Târîhu'l-hulefâ,** s. 48. Ya'kûb b.Utbe, metinde Ya'kûb b. Anbese şeklinde geçmiştir (bkz. **Tehzîbü't-Tehzîb,** XI, 392).
536. **el-İstiâb,** I, 477-479.

Yazarlardan biri şöyle der: Nesep ilmi, gerçekte şahıslar ve kabilelerin nesebini bilmekten ibaret değildir. Çünkü bu, ilim demeye değmeyecek basit bir bilgidir. Nessâbeler, bu şahıs ve kabilelerin haberlerini bilirlerdi ki bu da tarihtir. Bu bilginin ensâb ilmi diye adlandırılmasının sebebi, muhtemelen, ahbâr âlimlerinin en önemli faydalarından biri kabileleri dallarına ayırmak ve aralarındaki uzaklığın çokluğuna rağmen dalları ana köklerine ilhakı bilme olan ensâb konusunda merci olmalarıdır. Onlardan bu ilimde ihtisas sahibi olup bilgilerini kendi etraflarında halkalananlara öğretenler vardı.

ASR-I SAADETTE FERÂİZ İLMİNİN REVAÇTA OLDUĞU VE ALLAH RESÛLÜ'NÜN ONU ÖĞRENME VE ÖĞRETMEYE TEŞVİKİ

Mâliki mezhebinin hâfızı ve Mağrib'in Hattâb'ı Ebû Ali İbn Rahhâl **el-Muhtasar**'a yaptığı büyük şerhte şöyle der: Ferâiz ilmi, kendisinde altıda bir hissesi ve diğerleri, kimlere ait oldukları, bir halden diğerine hacb ve sairenin açıklanmış olması sebebiyle Kur'anî bir ilimdir. Ashabın bu hususlaki ictihad ve ihtilafları, bu konuya verdikleri önemin büyüklüğünden ileri gelmektedir. Resûlullah'ın (sav) teşvikte bulunması bu konuda yeter. İbnü'l-Arabî ve Seytânî'nin belirttiklerine göre feraizin farz-ı kifâye olduğu icmaen sabittir.

Derim: İbn Mâce ve Hâkim, Ebû Hureyre'den şöyle dediğini tahric ederler: Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: *"Ferâizi öğrenin ve insanlara öğretin. Ferâiz, ilmin yarısı olup unutulacaktır. O, ümmetimden çekilip alınacak ilk ilimdir"*[537]. Hadisin senedinde Hafs b. Ömer mevcut olup metrûktur. Ebû Hureyre'den şu rivayet nakledilir: Allah Resûlü (sav) şöyle buyurdu: "Ferâiz ile Kur'an'ı öğrenin ve insanlara öğretin. Ben (aranızdan) geçip gideceğim. İlim de kalkacak (mensupları ölecek) ve fitneler ortaya çıkacak. Öyle ki iki kişi bir miras hissesinde anlaşmazlığa düşecekler ve aralarında hüküm verecek birini bulamayacaklardır". Bunu Tirmizî Ebû Hureyre'den tahric etmiş olup onda "ızdırap" bulunduğunu söyler[538].

537. İbn Mâce, Ferâiz 1; **el-Müstedrek,** IV, 332. Her iki kaynakta da "insanlara" kelimesi mevcut olmayıp bunun için bkz. **Kenzü'l-ummâl,** X, 166 (nr. 28862).
538. Tirmizî, Ferâiz 2; **el-Müstedrek,** IV, 332. Ayrıca bkz. dipnot 559.

Bu hadisin aynısı Ahmed b. Hanbel'in **Müsned'**i ve Hâkim'in eserinde İbn Mesud'dan nakledilmiştir[539]. Dârimî de **el-Câmi'**in başında "alimlere uyma bâbı"nda tahric etmiştir[540]. Ferâiz kelimesinin tekili olan fariza *"...Allah'tan bir farizadır"* (Nisa 4/11) âyetinde geçer.

Şirâzî **el-Elkâb'**da ve başkaları bunun aynısını tahric ederler. **el-Câmiu'l-kebîr'**e bakınız[541]. Dârimî'nin **Müsned'**inde Hz. Ömer'den şu rivayet tahric edilir: "Kur'an'ı öğrendiğiniz gibi ferâizi, lahnı (irâbı) ve sünnetleri öğrenin". Dârimî yine Hz. Ömer'den şu tahricde bulunur: "Ferâizi öğrenin, çünkü o sizin dininiz cümlesindendir". Abdullah'tan da şu tahricde bulunur: "Kur'an'ı ve ferâizi öğrenin; olur ki kişi daha önce bildiği bir ilme muhtaç hale gelir veya onu bilmeyen bir topluluk kalır". Sonra Ebû Musa'dan şu tahricde bulunur: "Kim Kur'an'ı bilir de ferâizi bilmezse, yüzü olmayan başa veya yüzsüz kimseye benzer". Hasan'dan da şu tahricde bulunur: "Sahabiler Kur'an, ferâiz ve menâsiki (hacla ilgili hükümler) öğretmeye[542] rağbet ederlerdi". Yine Abdullah'tan şu tahricde bulunur: Kim Kur'an'ı okursa ferâizi de öğrensin. Bir bedevi ile karşılaştığında o kendisine "ey muhacir, Kur'an'ı okur musun?" der. Eğer, "evet" derse, bedevi ona "ferâiz biliyor musun?" der, eğer "evet" derse bu, bir fazlalık ve hayırdır. Eğer "hayır" derse, bedevi şöyle der: "ey muhacir, bana üstünlüğün nedir?"[543].

Ukbânî'nin **Tuhfetü'n-nâzır'**ında **el-Müstahrece'**nin "câmi" bölümünden naklen şu bilgi verilir: Bana ulaştığına göre İbn Mesud şöyle derdi: "Sizden biriniz ferâiz, haccın uygulaması ve talak konusunda hüküm veremezse, onun bâdiye halkına (bedeviler) ne üstünlüğü olur?"[544]. İbn Rüşd şöyle der: Bunun anlamı açıktır. Çünkü bâdiye halkı bilgisiz olup şehir halkının onlara üstünlüğü ancak dini konulardaki bilgileridir. Allah Teâlâ şöyle buyurur: *"Allah sizden inananları ve kendilerine ilim verilenleri derecelerle yükseltir"* (Mücâdile 58/11).

İbnü'l-Arabî **Ahkâm'**da şöyle der[545]: Ferâiz ilmi ashabın nazarında en yüce ilim ve en büyük tartışma konularıydı. Resûlullah (sav), faydasının

539. **el-Müstedrek,** IV, 333.
540. Dârimî, Mukaddime 24.
541. Suyûtî, **Câmiu'l-ahâdîs,** III, 609 (nr. 10462).
542. Metinde "öğrenmeye" şeklinde geçmiştir.
543. Bu rivayetlerin hepsi için bkz. Dârimî, Ferâiz 1.
544. bkz. İbnü'l-Arabî, **Ahkâmü'l-Kur'ân,** I, 331.
545. krş. **Age.,** I, 330.

büyüklüğünü takdir etmede mübalağa ve elde etmeye insanları teşvik için onu "ilmin yarısı" diye adlandırmıştır. Sanki o şerefiyle, öğrenilen bütün ilimlerin yarısına denktir. Mâlik'in talebeleri onun şöyle dediğini naklederler: Kişi ferâiz, nikâh, talak ve yeminlerle ilgili konularda hüküm vermedikçe âlim müftü sayılmaz. İbnü'l-Arabî şöyle der: Bu, anılan esasların dindeki önemi ve müslümanlar arasında yaygın olarak meydana geldiğine işarettir. Matîtî **Nihâye'**sinde[546] bazı hadisleri zikrettikten sonra şöyle der: Ashap ve tabiinden bir grup âlim ferâiz öğretimine teşvikte bulundular. Sebte'de mukim olan Ebû Ishak İbrahim b. Ebubekir et-Tilimsânî el-Vaşkî (Allah ona rahmet etsin) ferâize dair meşhur recezinde[547] şöyle der:

Bize peygamber oldu Muhammed Mustafa
En doğru yola ulaştıran insanları
Açıkladı helâli ve haramı
Belirledi hadleri ve hükümleri
Teşvik etti de etti feraiz ilminin öğrenimini
Allah'ın salâtı olsun üzerine onun
Buyurdu bu konuda "onu öğrenin,
Sonra öğretin onu hepsine insanların".
Kıldı onu yarısı ilimlerin
O değer bakımından en yücesidir ilimlerin
Ve zaruridir hiç şüphesiz
Onu edinmeyi kendime farz bilirim
Çünkü olmaz zaman olmaksızın
Bir mirasçı insanlar içinde veya miras bırakan

İmam Ebû Yusuf Ya'kûb b. Mûsa es-Seytânî[548] bunun şerhinde şöyle der: Hz. Peygamber'in *"Ferâiz ilmin yarısıdır"*[549] sözü, benzeri diğer ilimlere karşı onu te'kide ve onlara karşı üstünlüğüne delalet eder. Hz. peygamber, ferâizin bu üstün dereceye sahip olmasından dolayı da insana onu elde etmek için gayret sarfetmesini, elde ettikten sonra da bütün in-

546. Ali b. Abdullah el-Matîtî (ö. 570/1174), **en-Nihâye ve't-tamâm fî ma'rifeti'l-vesâik ve'l-ahkâm** (Kehhâle, VII, 129; **Suppl.,** I, 661).

547. İbrahim b. Ebûbekr el-Vaşkî et-Tilimsânî'nin bu eserinin adı **el-Manzûmetü't-Tilimsâniyye'dir (ed-Dibâcü'l-müzheb,** s. 90-91; **Ta'rifü'l-halef,** s. 13-14; **Suppl.,** I, 666). Metinde Raskî, bazı kaynaklarda Vakşî şeklinde geçen nisbesi yanlıştır (krş. **el-Lübâb,** III, 367).

548. Brockelmann'ın Ya'kûb. b. Musa el-Bustânî (es-Sebtâni?) şeklinde kaydettiği bu isim (**Suppl.,** I, 666) Ahmed baba tarafından Ya'kûb b. Abdullah es-Seytânî olarak zikretilmiştir (**Neylü'l-ibtihâc,** s. 349).

549. **Kenzü'l-ummâl,** X, 166, (nr. 28862).

sanların hizmetinde kullanmasını emretti. Hz. Peygamber'in "O, ilmin yarısıdır" sözüyle ilgili olarak iki soru sözkonusu olur. Şöyleki Resûlullah (sav) ferâizle ilgili olarak *"O, ilmin yarısıdır"* ve ayrıca *"Güzel soru sormak ilmin yarısıdır"*[550] buyurmuştur. Halbuki bir şeyin ikiden fazla yarısı olamaz. Geride kalan ilimlerin sayısı ise bu ikisinden kat kat fazladır. İkinci soru ise şudur: Feraizle ilgili meseleler, fıkıh dışındaki diğer şer'i ilimlerin meseleleri bir tarafa, fıkıh meselelerine nisbetle bile onda bir oranı karşılamaz. İlk soruya iki yönden cevap verildi. Birincisi şudur: Hz. Peygamber'in "Güzel soru sormak ilmin yarısıdır" sözü, soru soran ve soru sorulan açısından, diğer hadis ise feraizin öteki ilimlerle ilgisi bakımından sözkonusu edilmiştir. İkisi belli bir hususta varid olmuş değildir. İkincisi şudur: Bu söz ferâize teşvik konusunda, üstünlük ve mübalağa bakımından mecaz ifade eder. Resûlullah'ın (sav) *"Hac, Arafat'tır"*[551], *"Üzüntü yaşlılığın yarısı, tedbir yaşamanın yarısı ve sevgi de aklın yarısıdır"*[552] sözleri de bunun gibi olup burada sözkonusu edilen hususların nisbet edildikleri şeyler bakımından taşıdıkları önem ve üstünlüğe dikkat çekmeyi ifade eder. Karâfî şöyle der: Bu soru, fazla bilgili olmayan bir ferâiz âlimine soruldu, verecek cevap bulamadı. Yukarıda sözkonusu edilen ikinci soruya da iki şekilde cevap verildi. Birincisi şudur: Ferâiz ilmi, muhtevası bakımından küçük olduğu halde başkalarından daha çok kendisine ihtiyaç duyulan büyük fayda taşıyorsa, bu durumda, kendisinden daha çok mesele ihtiva eden başka ilimlere denk olur. Bu husus mahsûsâtta (duyularla kavranan şeyler) çokcadır. İkincisi şudur: İnsanın yapmakla emrolunduğu şeyler, biri hayatta diğeri ölüm sonrasıyla ilgili olmak üzere iki kısımdır. Ferâiz, bu açıdan bakılınca yarım sayılır. Buna karşı da, ölümden sonra hakkında dini hüküm sözkonusu olan hususların yalnız ferâiz değil, nazarî ve malî vasiyyetlerle cenazeye dair meseleler de olduğu söylenerek itirazda bulunulmuştur. Bu itiraza şu şekilde cevap verilmiştir: Bunlardan sözedilmesinin farzın hakkı ve bunların ferâiz cümlesinden olduğunu kabul ediyoruz. Yahut şöyle denir: Vasiyyet ölüm sonrasına yönelik olmayıp ölüm sonrasıyla ilgili olan yalnız onun infazıdır. Meydana gelmesi ise ölümden öncedir. Ayrıca, mirasın aksine, her durumda gerekli de değildir. "Kitâbü'l-Cenâiz"de bulunan konular ise dirilerle alakalıdır. Buna karşı da şu itiraz ileri sü-

550. **Kenzü'l-ummâl,** X, 238 (nr. 29262). Ayrıca bkz. dipnot 562, 620.
551. Ebû Dâvud, Menâsik 68; **Kenzü'l-ummâl,** V, 63 (nr. 12061), 64 (nr. 12065).
552. **Kenzü'l-ummâl,** III, 49 (nr. 5435), XVI, 114 (nr. 44100).

rülmüştür: Ferâizi öğrenmek yaşayan kimseye yönelik bir husus olup ölüye ne yapılacağı ve ölüyle ilgili konularda muhatap yaşayan[553] kimselerdir. Bütün bu yorumlar zorlamadan ibaret olup Hz. Peygamber'in bu sözünün, "Hac, Arafat'tır" ve benzeri sözleri gibi mübalağa maksadıyla söylendiğini ifade etmek en uygun olanıdır. Öyle sanıyorum ki Karâfî'nin söylediğini görmeyen müteahhirin ulemadan biri şöyle der: Bu ilimle uğraşanların çoğu, ferâiz ilminin üstünlüğüne Ebû Hureyre'den nakledilen hadisi[554] delil göstermişlerdir. Bunlar, sözkonusu hadiste geçen "ferâiz" ifadesini, mirasçının hissesi anlamındaki "farz" şeklinde yorumlamışlardır. Ancak anlaşılan, bunun uzak bir yorum olduğudur. Hadiste kastedilen şey ibadet, muamelat ve diğer hususlardaki "teklifî farzlar" olup bu anlamda ferâizin ilmin "yarısı" ve "üçte biri" oluşu da sahih olur. O sonra da ikinci itirazı kaydederek şöyle der: Hadiste geçen "ferâiz"ifadesinden ne kastedildiği bellidir. Çünkü ferâizin özel ilim dalı anlamında kullanılışı ve onunla mirasçıların hisselerinin kastedilişi, ilim dalları ve terimlerin ortaya çıktığı sırada fukahanın ortaya koyduğu bir terimdir. İslam'ın ilk zamanlarında ise sadece sözlükte "takdir ve kesinlik" anlamına gelen "farz"dan müştak olarak genel anlamı çerçevesinde kullanılıyor ve belirttiğimiz gibi kayıtsız şekilde kullanıldığında bundan yalnız bütün farzlar kastediliyordu. Bu da ferâizin şer'î bakımdan ifade ettiği anlam olup kendi zamanlarında kastedilen manadan başkasına yorumlanmaması gerekir ki bu da onların maksatlarına en uygun olanıdır. Yukarıda sözü edilen müteahhirin âlimin söyledikleri bunlar olup onun sözlerinden, ferâiz âlimlerinin, hatta yalnız bir kısmının sözkonusu hadisi esas alıp onunla yetindikleri anlaşılmaktadır. Oysa durum böyle olmayıp İbn Mâce, muhaddisler, fakihler, müfessirler ve noterlerin birçoğu bu hadisi lafız veya manasıyla "Kitâbu'l-Ferâiz"in başında kaydetmiş ve ardından da ashap ve tâbiinden buna delâlet eden âsârı (haber, rivayet) zikretmiştir. Bu rivayetlerde "ferâiz" ifadesi geçmektedir ve hepsi de bunu "mirasçıların hissesi" şeklinde anlamış olup onlar kelimenin sözlük ve şer'î anlamı konusunda berikinden daha bilgiliydiler. Ebû Yusuf es-Seytânî'nin sözü burada bitti.

Derim: Seytânî'nin "müteahhirin ulemadan biri" sözüyle kastettiği kimse Veliyüddin İbn Haldûn olup zikredilen hususları **el-İber** mukad-

553. Metinde "hay" (yaşayan, diri) kelimesi, burada ve yukarıda "hak" şeklinde geçmiştir.
554. bkz. dinpot 537.

dimesinde ele almıştır[555]. Seytânî de onunla birlikte selef âlimlerinden mirasla ilgili konu başlıklarında bu hadisi ananları araştırmıştır. Bu konuda İmam Tirmizî'yi anmak yeter. O ferâizle ilgili konu başlıkları açar ve sonra "Kim bir mal bırakırsa, malın onun varislerine ait olduğuna dair hadisle ilgili bâb"[556], ikinci olarak da "Ferâizi öğretmeye dair hadisle ilgili bâb"[557] başlığına yer verir ve konuyla ilgili sözkonusu hadisi zikreder. İbn Mâce ve başkaları da bunun gibidir. Buhârî'nin çağdaşı Ebû Muhammed ed-Dârimî'yi anmak da yeter ki o **Müsned**'inde "Kitâbü'l-Ferâiz" başlığına yer vererek bu konuda ashaptan birçok rivayet zikretmiştir. Biz bunları, konunun başında verdik. Bu da miras ilmi için "ferâiz ilmi" tabirinin çok eskiden beri kullanıldığı hususunda en büyük delildir.

İbnü'l-Esîr'in **en-Nihâye**'sinde İbn Ömer'in rivayet ettiği "ilim üç şey olup bunlardan biri (Kitap ve Sünnete göre) denkleştirilmiş (yahut bunlardan çıkarılmış) bir miras hissesi(ni bilmekten ibaret)dir" hadisiyle ilgili olarak şu bilgi verilir: Bununla, Kitap ve Sünnette zikredilen pay ve hisselere uygun şekilde paylaştırmada adaleti kastetmiştir. Şöyle de denmiştir: Kitap ve sünnette hakkında nas bulunmasa bile Kitap ve sünnetten çıkarılmış olmasını kastetmiştir ki böylece nassa uygun olmuş olur. Şöyle de denmiştir: "Adil farîza", müslümanların üzerinde ittifak ettikleridir[558].

Hocalarımızdan bazıları İbn Haldûn'un görüşünü red mahiyetinde şöyle dediler: Nesâî'nin rivayetinde hadisin sonundaki "öyle ki iki kişi miras hissesinde anlaşmazlığa düşecekler ve aralarında hüküm verecek birini bulamayacaklar"[559] ifadesi, Allah Teâla'nın *"Allah'tan bir farizadır"* (Nisa 4/11) sözü, diğer hadisteki "Sizin, ferâizi en iyi bileniniz Zeyd b. Sâbit'tir"[560] ifadesi İbn Haldûn'un görüşünün gerçeğe uzak olduğunu ortaya koymakta, diğerlerinin görüşünü desteklemektedir. Onun ferâizle ilgili olarak "fukahanın ortaya koyduğu bir terimdir" sözü ise kabul edilir değildir.

Münâvî de **et-Teysîr**'de hadisi iki ihtimal çerçevesinde zikrederek şöyle der: Burada "ferâiz"den kastedilenin miras ilmi olduğu söylendiği gibi, hadiste ferâizle birlikte Kur'an'ın da anılmış olduğu karinesinden

555. **Mukaddime,** s. 418.
556. Tirmizî, Ferâiz 1.
557. Tirmizî, Ferâiz 2.
558. **en-Nihâye,** III, 191. Ayrıca bkz. dipnot 187, 188.
559. bkz. dinpot 538, 539.
560. bkz. dipnot 179, 183.

hareketle bunun, Allah'ın kullarına farz kıldığı şeyler olduğu da söylenmiştir[561]. **Mecmau bihâri'l-envâr** müellifi de İbn Haldûn'un görüşüne meyletmiş olmakla birlikte böyle yapmıştır. Doğrusunu en iyi Allah bilir. Dahası var; ben Şeyh Ebû Ali İbn Rahhâl'in **el-Muhtasar** şerhinde Seytânî'nin sözünün ardından şöyle dediğini gördüm: "İbn Haldûn'un söylediği doğrudur. Gerçeği Allah bilir. Hadisten kastedilen, vaciplere önem vermeye teşviktir. Vacipler menduba nisbetle ilmin yarısıdır. Haramları terk vacip, mekruhu terk de menduptur. Câize gelince, usül âlimlerinin onunla ilgili olarak söylediklerini bilirsin. Seytânî'nin işaret ettiği rivayetlere gelince, onlardan hüküm çıkarmak için sahih olmaları şartı vardır. Buna da muhaddislerden mütehassıs kimseler karar verir. Bunu anla".

Bu iddia, bilindiği üzere Dârimî, İbn Mâce ve diğer âlimler tarafından sözkonusu hadisle ilgili olarak mirasa dair bölümlerde başlık açılmasıyla geçersiz kılınmıştır. Hüküm çıkarmak ise, üzerinde ittifak edilen bir husus olduğu üzere bazan da hasen hadisle olur. Evet, Ebû Ali İbn Rahhâl şöyle der: *"Güzel soru sormak ilmin yarısıdır"*[562] hadisinde ilimden kastedilen, doğrusunu Allah bilir, Seytânî ile muttali olduğum başka âlimler işaret etmeseler de, kendisiyle ilgili olarak soru sorulan ilimdir. Bir kimsenin bir âlime "vitrin hükmü nedir, vacip mi mendup mu?" diye sormasında olduğu gibi. Âlim de sözgelimi ona şöyle der: "o vaciptir" veya "o menduptur". Böylece soran kimsenin sorusu, hakkında cevap verilen ilmin yarısı olur. Çünkü onun soru sorması ve âlimin cevabıyla bu hüküm ortaya çıkmış olur. Şöyle ki o soru sormakla, cevap verenin cevap vermesine yardımcı olmuştur. Soran için yalnız tasavvur yönü, cevap veren âlim için de yalnız tasdik yönü sözkonusudur. Dilersen "soran kimse sûret", "alim hükümdür" de diyebilirsin. Dilersen "soran, hüküm için mahal hazırladı", "alim de hükmü bu mahalle indirdi" de diyebilirsin. Bu hadisten bizim anladığımız budur. Fetvâ vermek durumunda kalan kimse, güzel soru sormanın değerini bilir. Şöyle ki Allah Resûlü'nün de (sav) belirttiği gibi, özellikle soru soran kimse zeki birisiyse sorusunda, cevap verecek olanı aklına gelmeyen şeylere yöneltecek hükümlere genel çerçevede işarette bulunur.

İbn Rahhâl'in bu açıklaması güzel bir açıklamadır.

561. **et-Teysîr, I**, 451-452.
562. bkz. dipnot 550, 620.

HULEFÂ-YI RÂŞİDİN DEVRİNDE HESAPLA İLGİLİ KONULARDA KENDİLERİNE BAŞVURULANLAR

İmam Ebû Yusuf es-Seytânî **Şerhu't-Tilimsâniyye**'de bir uyarı başlığı açarak şu bilgiyi verir: Miras ilminde ihtiyaç duyulan hususlardan biri de hesap ilmidir. Kişinin payları tespitteki iktidarı da hesaptaki gücü ölçüsünde olur. Eğer hesap bilmeyen bir fakih ise ferâizle ilgili işlemleri yapamaz. Üstesinden gelebileceği olanca iş, avamdan birinin aklıyla kavrayabileceği türden basit paylardır. Hz. Ömer'den nakledildiğine göre, ona bir miras payı sorulmuş o da "Said b. Cübeyr'e sorun; o da bu konuda benim bildiğim kadarı biliyor, ancak o hesapta benden daha bilgilidir" demiştir. Anlaşıldığına göre Hz. Ömer hesap bildiği halde konuyu Said'e havale etmiştir. Çünk selef âlimleri kendilerine bir soru sorulduğunda onu başkasına havale ederlerdi. Bazan da bu, her biri arkadaşına havale ederek bir grup arasında dolaşır ve hatta bazı durumlarda ilk önce kendisine sorulan kimseye döner gelirdi.

İmam İbn Kunfuz el-Kısmıtinî'nin, İbn Ebû'r-Ricâl'in astronomiye dair manzumesine yaptığı şerhte[563] şu bilgi verilir: İmam Fahreddin'e "sahabiler matematik ve geometri ilminin incelikleri konusunda derin bilgi sahibi değillerdi" dediğinden dolayı karşı çıkılmış ve Şihâbüddin de "bu, ashabın durumuna vakıf olanlar katında bilinen hususa aykırıdır" demiştir. Şa'bî şöyle der: "Ben Ali b. Ebû Tâlib'den daha iyi hesap bileni görmedim." Başkası da şöyle der: "O, Sıffin olaylarını Allah Teâla'nın *"Hâ mîm, ayn sin kâf"* (Şûra 42/1) sözünden çıkarmıştı". Ashabın, ilimlerin inceliklerine dair bu ve diğer durumları bilinmektedir.

Karâfî'nin **el-Furûk**'unda (II, 240) şu bilgi verilir: Hesapla alakalı nadir fıkhi meselelerden biri de Ali b. Ebû Tâlib'le ilgili olarak anlatılan şu meseledir: Şöyle ki birinde beş, diğerinde de üç ekmek bulunan iki kişi oturup ekmek yediler. Üçüncü biri de yanlarına oturup onlarla birlikte yemeye başladı. Yemek bittikten sonra bu adam onlara sekiz dirhem vererek "bunu, herbirinizden yediğim ölçüde aranızda paylaştırın" dedi. Üç ekmeği olan şöyle dedi: "O, yediğinin yarısını benim ekmeğimden yarısını da senin ekmeğinden yedi; bana yarısını, dört dirhemi ver". Diğeri de ona şöyle dedi: "Sana üç dirhemden fazlasını vermem. Benim beş ekmeğim olduğundan ben beş dirhem, senin de üç ekmeğin olduğundan sen

563. bkz. **EI**, III, 688, 844.

de üç dirhem alacaksın". Üç ekmeği olan, şeriatın karar vereceğinden başkasını kabul etmeyeceğine yemin etti. Hz. Ali'ye dava açtılar; O, üç ekmeği olana bir, beş ekmeği olana ise yedi dirhem verilmesine hükmetti. Üç ekmeği olan kimse bundan yakındı. Hz. Ali ona şöyle dedi: "Ekmekler sekiz tane, siz de üç kişisiniz. Her biriniz üç ekmekten, bir ekmeğin üçte biri kadar eksik yemişsiniz. Bu durumda senin üç ekmeğinden geriye yalnız bir ekmeğin üçte biri kalmış olup diğer adam seninkinden ancak bu kadarını yiyebilmiştir. Senin arkadaşın da kendi ekmeğinden üç ekmekten bir ekmeğin üçte biri kadar azını yemiştir. Onun beş ekmeğinden ise geriye iki ekmek ve bir ekmeğin üçte biri kalmıştır. Bu da dirhem sahibinin yediği olarak yedi tane üçte bir eder. Sonuç olarak adam seninkinden bir ekmeğin üçte birini, onunkinden ise bunun yedi katını yemiştir. Dolayısıyla sen bir dirhem o da yedi dirhem haketmiştir". Bu, fetvâ veren fakih ve hüküm veren hakimin muhtaç olduğu fıkhî bir mesele olup gördüğünüz gibi ancak ince bir hesapla bilinebilir[564].

İbn Asâkir, Abdurrahman b. Ebû Âmire el-Müzenî'den şu tahricde bulunur: Hz. Peygamber, Muâviye için şöyle dedi: *"Allahım ona Kitab ve hesabı öğret. Onu azaptan koru"*[565]. İbnü'n-Neccâr da İrbâz'dan şu rivayeti tahric eder: Resûlullah'ı (sav), Muâviye için "Allahım ona Kitab ve hesabı öğret, onu azaptan koru"[566] derken duydum.

Medinetü'l-ulûm'da müellif, hesab-ı ukûd'dan sözederken şöyle der: ukûddan maksat parmakların bağlanmasıdır. Teşehhüdde elin uyluklar üstüne nasıl konulacağına dair hadiste "Hz. Peygamber (parmaklarını) elli beş şeklinde bağlardı"[567] diye geçtiği üzere ashap bu ilmi uygulamaktaydı. Bununla, elli beşin konuluşu şekli değil de parmakların konuluş şekli kastedilmiş olup o da baş parmakla şehadet parmağı dışındakilerin bağlanması, baş parmağın şehadet parmağıyla birlikte, onun altına gelecek şekilde salıverilmesidir[568]. **es-Şerhu'l-celi alâ beyteyi'l-Mevsılî**'ye bakınız.

564. **el-Furûk,** II, 240. Metindeki düşüklükler aslından tamamlanmıştır.
565. **Kenzü'l-ummâl,** XIII, 588 (nr. 37511).
566. **Mecmau'z-zevâid,** IX, 356; **Kenzü'l-ummâl,** XI, 749 (nr. 33656).
567. Müslim'in rivayetinde (Mesâcid 115) bu rakam elli üç olarak geçmektedir. Ayrıca bkz. İbn Âbidîn, **Reddü'l-Muhtar,** I, 508-509.
568. bkz. **Miftâhu's-saâde,** I, 394.

AVRUPALILARIN ARAP RAKAMLARINI ARAPLARDAN ALMIŞ OLDUKLARI VE BU RAKAMLARIN AVRUPA'YA HZ. ALİ ZAMANINDA GİRDİĞİ

Bunu Şihâbüddin el-Mercânî **Vefiyyet**'te (s. 33) şöyle diyerek belirtir: Arap rakamları onların memleketlerine 40 (660) yılında Hz. Ali'nin halifeliği sırasında girdi.

KENDİSİNDEN İLİM TAHSİL ETMEDE KUREYŞLİYİ BAŞKASINA TERCİH ETMELERİ

Cem'u'l-cevâmi'de İbn Ebû Şeybe ve İbn Cerîr'in, İbn Ebû Hasme'den naklettikleri şu merfû rivayet kaydedilir: "Kureyş'ten öğrenin, ona öğretmeyin. Kureyş'i öne alın, geriye bırakmayın. Kureyş'e mensup olanın, başka iki kişi kadar kuvveti vardır"[569]. Münâvî **et-Teysir**'de bunu "secaat, görüş ve ihtiyatla" sınırladı. O, "ona öğretmeyin" ifadesini de bu hususlarla kayıtlayarak "çünkü o bu konularda bilgi sahibidir" der[570]. Öğrenim konusunda zahiren anlaşılan ise onlar tarafından bilinen konularda genellik olup bu şeyleri onlardan öğrenmek daha iyidir. Çünkü onlar hilafet evi, vahyin indiği yer, reislik ve yöneticilik kaynağıdırlar. Deylemî **Müsnedü'l-firdevs**'te İbn Ömer'den şu merfû rivayeti tahric eder: "İlmi şeref ehline sorun, eğer onlar katında bir ilim varsa onu yazın, onlar yalan söylemezler"[571].

İLM-İ NÜCÛM'U (ASTRONOMİ) ÖĞRENMEYİ EMR

Ebû Nuaym **Ravdu'l-müteallimin**'de İbn Ebû Evfâ'dan şu tahricde bulunur: Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: *"Allah'ın kullarının en hayırlıları, Allah'ı zikir (ibadet) için güneşi, ayı, yıldızları ve hilâlleri gözetleyenlerdir"*. Sonra isnadı Ebû'd-Derdâ'ya varan ve onda mevkûf olan şu rivayeti nakleder: "Allah'ın kullarından Allah'a en sevimli olanlar Allah'ı sevenler ve Allah'ı insanlara sevdirenler; güneşi, ayı, yıldızları ve hilâlleri Allah'ın zikri için gözetleyenlerdir". Sonra İbn Ömer'e varan senediyle şu merfû

569. **Kenzü'l-ummâl,** XII, 25 (nr. 33808).
570. **et-Teysîr,** I, 452.
571. **el-Firdevs,** II, 306 (nr. 3384).

rivayeti kaydeder: *"Ensabınızı, kendisiyle sıla-i rahimde bulunacağınız ölçüde, yıldızları da karanlıkta yolunuzu bulacağınız kadar öğrenin"*[572]. Beyhakî ve Mukaddesî de İbn Ebû Evfâ'ya ulaşan senedleriyle ondan şu merfû rivayeti tahric ederler: "Allah'ın kullarının en hayırlıları, Allah'ı zikir için güneşi, ayı, yıldızları ve hilâlleri gözetleyenlerdir"[573]. Ebû Nuaym sonra senedi Ebû Hureyre'ye ulaşan şu mevkûf rivayeti kaydeder: *"Dikkat edin, ümmetin en hayırlıları, namaz vakitleri için güneşi gözetleyenlerdir"*. Suyûtî her iki **el-Câmi'**de[574], İbn Ömer'den rivayet edilen şu merfû hadisi kaydeder: "Yıldızları, yeryüzü ve denizin karanlıklarında kendileriyle yolunuzu bulacağınız ölçüde öğrenin, daha ötesine geçmeyin"[575]. Bu rivayeti İbn Merdûye'nin **Tefsir'**inde, Hatîb'in de **Kitâbu'n-Nücûm'**da naklettiğini belirten Suyûtî, **el-Câmiu'l-kebîr'**de ise bunu Ebû'ş-Şeyh[576] ve Deylemî'ye isnad eder. Münâvî şöyle der: "Yıldızları öğrenin", Yani onların hükümlerinin ilmini. Çünkü bu mutlaka olması gerek zaruri bir hususdur. Münâvî, "daha ötesine geçmeyin" ifadesiyle ilgili olarak da şöyle der: Yani bundan ötesiyle ilgilenmekten sakının. Çünkü müneccimlik, kehânete götürür. Öğrenmesine müsade edilen ise tesir etme ilmi değil, kolaylık sağlama ilmidir[577].

Suûdu'l-metâli'de şu bilgi verilir: İlm-i felek (astronomi) farz-ı kifâyedir. Namaz vakitlerinin onunla bilinmesinden dolayı farz-ı ayın olduğu da söylenmiştir. İlm-i felek'in faziletiyle ilgili âyet ve hadisler vardır. Allah Teâla şöyle buyurur: *"Güneşi ışık, ayı nur yapan; yılların sayısını ve (vakitlerin) hesabı (nı) bilmeniz için aya konaklar düzenleyen odur"* (Yunus 10/5). Yine şöyle buyurur: *"Karanın ve denizin karanlıklarında yolu bulmanız için size yıldızları yaratan odur"* (En'âm 6/97). Hz. Peygamber de şöyle buyurmuştur: "Vakti öğrenin, bazısı diğerlerine haber verenler gibi olmayın". Âyette geçen "yılların sayısını ve hesabı bilmeniz için" ifadesine gelince, *"sinîn"* (yıllar) *"sene"*nin çoğuludur. Bu da Arabî veya Kıptî yılı olur. Arabî olan da ya hilâlî veya kamerî–hesâbî olur. Kıptî olan ise şemsîdir. **Suûdu'l-metâli** müellifinin sözleri burada bitmiş olup o esere bakınız.

572. **Câmiu'l-ahâdîs,** III, 611 (nr. 10473); **Kenzü'l-ummâl,** X, 219 (nr. 29161).
573. **et-Teysîr,** I, 318; **Kenzü'l-ummâl,** VII, 683 (nr. 20902).
574. **el-Câmiu'l-kebîr** ile **el-Câmiu's-sağîr** kastedilmiştir.
575. **et-Teysîr,** I, 452; **Kenzü'l-ummâl,** X, 142 (nr. 28721), 217 (nr. 29153).
576. Metinde İbnü'ş-Şeyh şeklinde geçmiş olup doğrusu Ebû'ş-Şeyh olmalıdır.
577. **et-Teysîr,** I, 452.

Hanefi imamlardan **el-Hidâye** müellifi, **Muhtârâtü'n-nevâzil** adlı eserinde şöyle der: İlm-i nücûm'a gelince, o bizatihi "hasen" (güzel) olup "mezmûm" (kötülenmiş) değildir. Bu ilim iki kısım olup biri "hesâbî"dir. Bu hak (gerçek, meşru) olup Kur'an'da sözü edilmiştir. Allah Teâla şöyle buyurur: *"Güneş de ay da hesap ile (cereyan etmekte)dir"* (Rahman 55/5). Yani onların seyri hesap iledir. Yıldızların seyri ve feleklerin hareketlerinden Allah'ın kaza ve kaderine inananak olaylarla ilgili hükümler çıkarmak caizdir. Bu, Allah'ın kazasına inanarak doktorun sıhhat ve hastalık hakkında hüküm vermesine benzer. Fakat bununla gaybı bildiğini iddia edecek olursa küfre sapmış olur.

Hâfız Hatîb el-Bağdâdî'nin **Kitâbü'l-Kavl fi ilmi'n-nücûmi'l-mahmûdi minhu ve'l-mezmûm** adlı bir eseri olup İbn Süleyman er-Rûdânî tarafından **Sıla'**da zikredilmiştir[578].

ATICILIK VE YÜZMEYİ ÖĞRENMEYİ EMRETMELERİ

Buhârî **Sahih'**te "Atışa, yani okla v.s. atmayı öğrenmeye teşvik bâbı" başlığına yer vererek orada Allah Teâla'nın *"Onlara karşı gücünüz yettiğince kuvvet hazırlayın"* (Enfâl 8/60) buyruğunu zikreder[579]. İbn Hacer **Fethu'l-Bârî**'de şöyle der: Bu âyette geçen "kuvvet"in "atış" olduğu şeklinde yorum yapılmış olup bu husus Müslim'in Ukbe b. Âmir'den rivayet ettiği hadiste[580] geçer ki lafzı şöyledir: Resûlullah'ı (sav) minberde şöyle derken duydum: "Onlara karşı gücünüz yettiğince kuvvet hazırlayın; (âyetini okudu ve şöyle buyurdu:) dikkat edin kuvvet, atmaktır". Resûlullah bu (son sözünü) üç kez tekrarladı[581]. Beyzâvî şöyle der: Resûlullah (sav), muhtemelen atış en kuvvetlisi olduğu için onu özellikle anmıştır.

Ebû Dâvud, Ukbe'den şu merfû rivayeti nakleder: *"Allah bir tek okla üç kişiyi cennete sokar; yapımında yalnız hayrı uman yapımcısını, atıcısını ve atıcıya oku (getirip) vereni. Atış yapın, binin; atmanızı binmenizden daha çok severim"*[582]. Bu hadiste şu ifade de geçer: "Kim atıcılığı, öğrendikten sonra

578. Bu eserde ra, ayn, kâf, kef ve nûn harflerinde sözkonusu esere rastlanmamıştır. Hatîb'in **Risâle fi ilmi'n-nücûm: Heli'ş-Şürûu fîhi mahmûdün ev mezmûm** adıyla zikredilen eseri bu olmalıdır. (bkz. **GAS,** VII, 29; **EI,** IV, 1112).
579. Buhârî, Cihâd 78.
580. Müslim, İmâre 167; Ebû Dâvud, Cihâd 23.
581. **Fethu'l-Bârî,** XII, 47.
582. Ebû Dâvud, Cihâd 23.

ondan yüz çevirerek terkederse, bu nankörlük ettiği bir nimettir". Müslim'de de şu rivayet nakledilir: *"Kim atıcılığı öğrenir de sonra terkederse bizden değildir veya isyan etmiştir"*[583]. Übbî şöyle der: Bunun manası "bize bağlı ve bizim zümremize dahil değil" demektir. Nevevî şöyle der: Bu, öğrendikten sonra atıcılığı unutma konusunda son derece şiddetli bir tavır olup özürsüz yere atıcılığı terketmek şiddetli kerahetle mekruhtur[584].

İbn Ebû Cemre şöyle der: "Rivayet edildiğine göre Resûlullah (sav), ashabın atış yaptığı bir yere uğradı ve cennet bahçelerinden bir bahçe dedi. Bunun manası şudur: Yani burada yapılan amel, cennet bahçelerinden bir bahçeyi gerektirir." Bu bilgi, onun **Behcetü'n-nüfûs** adlı eserinden nakledilmiştir.

Suyûtî **el-Câmiu'l-kebîr**'de *"Atıcılığı ve Kur'an'ı öğrenin"* hadisini kaydederek Ebû Said'in rivayeti olarak Deylemî'ye isnad eder[585]. Sonra yine aynı eserde *"Atıcılığı öğrenin, muhakkak ki iki hedef arası, cennet bahçelerinden bir bahçedir"* hadisini vererek Ebû Hureyre'nin rivayeti olarak Deylemî'ye isnad eder[586]. İbn Mende de bunu İsmail b. Ayyâş yoluyla Süleyman b. Amr'dan tahric etmiştir. **ed-Dürrü'l-mensûr**'da *"Onlara karşı gücünüz yettiğince kuvvet hazırlayın"* (Enfâl 8/60) âyetiyle ilgili bilgilere bakınız[587]. Ayrıca sanatlar bölümünde atıcılık ve yüzücülükle ilgili olarak verilen bilgilere bakınız[588].

ARAPÇA ÖĞRENMEYİ EMRETMELERİ

Suyûtî **el-Câmiu'l-kebîr**'de "Kur'an'ı ezberlemeyi öğrendiğiniz gibi onda lahnı (okuyuş hataları) da öğrenin" hadisini vererek Übey b. Ka'b'ın rivayeti olarak Deylemî'ye isnad eder[589].

583. Müslim, İmâre 169.
584. Nevevî, **Şerhu Müslim,** XIII, 65. "Özürsüz yere" ifadesi metinde düşmüştür.
585. Deylemî, **el-Firdevs,** II, 43 (nr. 2244); **Kenzü'l-ummâl,** IV, 355 (nr. 10871).
586. Deylemî, **el-Firdevs,** II, 43 (nr. 2245); **Kenzü'l-ummâl,** IV, 355 (nr. 10872).
587. **ed-Dürrü'l-mensûr,** IV, 83.
588. Bkz. s. 158-160.
589. Suyûtî, **Câmiu'l-ahâdîs,** III, 612 (nr. 10474); **Kenzü'l-ummâl,** I, 611 (nr. 2808).

HZ. ÖMER'İN HATA EDEN KATİPLERE DAYAK ATMALARINI VE GÖREVDEN ALMALARINI VALİLERİNE EMRETMESİ

Kadı İbnü'l-Ezrak'ın **Ravdatü'l-a'lâm'**ında İbnü'l-Enbârî'nin şu rivayeti kaydedilir: Ebû Mûsa el-Eş'arî'nin katibi, Hz. Ömer'e gönderilen mektupta *"min Ebû Musâ"*[590] diye yazdı. Hz. Ömer de Ebû Musa'ya şöyle yazdı: "Bu mektubum sana geldiğinde kâtibine bir kırbaç vur ve onu görevinden al"[591]. Yine rivayet edildiğine göre Hz. Ömer bir adamın hata ettiğini duyduğunda hatasını düzeltirdi, onun lahnettiğini görünce de kırbaçla vururdu. Nakledildiğine göre Hz. Ömer'in oğlu Abdullah, Allah'ın Kitabı'nda lahn yapmasından dolayı oğluna vururdu.

ASHABIN HİKMET, TENCİM (ASTROLOJİ), KIYÂFE MUSİKİ, TIP, YÖNETİM, SAVAŞ, SİYASET, TERCÜME, İMLA, TİCARET, SANAT v.b. KONULARLA MEŞGUL OLDUKLARI.

Bu konular, geçen bölümlerde ayrı ayrı başlıklar altında ayrıntılı şekilde ele alınmıştır.

ASHABIN HALKA VE MÜPTEDİLERE (YENİ BAŞLAYANLARA) DUYMALARI ZARAR VERECEK HADİS VE RİVAYETLERİ NAKLETMEKTEN SAKINMALARI

Hz. Ali şöyle der: *"İnsanlara anladıkları şeyleri söyleyin, anlamadıklarını da bırakın; Allah ve Resûlü'nün yalanlanmasını ister misiniz?"*. Bunu Buhârî rivayet etmiştir[592]. Beyhakî **Şuab'**da Mikdâm b. Ma'dikerib'den şu rivayette bulunur: *"İnsanlara rabblerinden bahsettiğiniz zaman, onlara anlaşılmaz ve güç gelen şeyler anlatmayın"*[593]. Deylemî de İbn Abbas'tan şu merfû rivayeti tahric eder: "Ey İbn Abbas, onlara akıllarının almayacağı bir söz söyleme, böyle yapman fitneye düşmelerine yolaçar"[594]. Ukaylî ile İbn

590. "Ebû Musa'dan" anlamındaki bu ifadenin doğrusu "min Ebî Musâ"dır.
591. **Kenzü'l-ummâl,** X, 309 (nr. 29550). Hz. Ömer, Amr b. Âs'a da hata eden katibini dövmesini yazmıştır. (İbnü'l-Cevzî, **Menâkıbu emiri'l-mü'minin,** s. 129).
592. Buhârî, İlim 49; **Fethu'l-Bârî,** I, 337-338.
593. **Şuabü'l-imân,** II, 281 (nr. 1766). "Yuğrabu" kelimesi metinde "yu'zibu" şeklinde geçmiştir.
594. Deylemî, **el-Firdevs,** V, 359 (nr. 8434).

Asâkir, Osman b. Dâvud'un Dahhâk b. Muzâhim'den, onun da İbn Abbas'tan şu rivayetini tahric ederler: Sahabiler, "Ey Allah'ın Resûlü, senden duyduklarımızın hepsini haber verelim mi?" dediler, Resûlullah şöyle buyurdu: "Evet. Ancak bir topluluğa akıllarının almayacağı bir şeyi anlatmanız hariç. Çünkü bu durum bazılarının fitneye düşmelerine yolaçar". İbn Abbas da bazı şeyleri gizler, bir topluma ifşa etmezdi[595]. Abdullah b. Mesud şöyle dedi: "Bir topluluğa akıllarının almadığı bir söz söylemeye gör, mutlaka bazıları için fitneye yolaçar". Bunu Müslim rivayet eder[596]. **Sahih-i Buhârî**'de de Ebû Hureyre'den şu rivayet nakledilir: "Resûlullah'tan (sav) iki kap (dolusu bilgi) belledim. Bunların birini açıkladım (yaydım), eğer diğerini açığa vursaydım şu gırtlağım kesilirdi"[597]. Bizim **Edâu'l-hakki'l-farz** adlı kitabımızda bu konuyla ilgili bölüme bakınız.

ALLAH RESÛLÜ'NÜN GENÇ İLİM TALEBELERİNE İLGİ GÖSTERİLMESİNE DAİR TAVSİYESİ

Ebû Nuaym'ın **Riyâzu'l-müteallimin** adlı eserinde Şehr b. Havşeb'den şu rivayet nakledilir: Biz çocuktuk[598], Ebû Said el-Hudrî'ye gelir, ona soru sorardık. O şöyle derdi: "Resûlullah'ın tavsiye ettiklerine merhaba; Resûlullah şöyle buyurdu: Dinî bilgiler öğrenmek üzere size bir topluluk gelecektir. Onlara öğretin ve kendilerine iyi davranın"[599]. Adı geçen eserde şu bilgi geçer: Râmehürmüzî de bunu Ebû Said el-Hudrî'den rivayet etmiştir: Ebû Said gençleri görünce şöyle derdi: "Resûlullah'ın tavsiye ettiklerine merhaba; O, size hadis belletmemizi ve mecliste yerinizi geniş tutmamızı bize emretti"[600]. Hafız Heysemî **Mecmau'z-zevâid**'de bu konuyla ilgili olarak "Gençleri ilim tahsiline teşvik bâbı" adıyla bir başlık açmıştır (bkz. s. 50)[601].

Şerhu't-Tilimsâniyye'de

595. **Kenzü'l-ummâl,** X, 307 (nr. 29537). Ayrıca bkz. **Lisânü'l-mîzân,** IV, 140.
596. bkz. **Fethu'l-Barî,** I, 338.
597. Buhârî, İlim 42. Ayrıca bkz. s. 447.
598. "Nahnu ğilmân" ifadesi metinde "an ğilmân" şeklinde geçmiştir.
599. **el-Câmi li-ahlâki'r-râvî,** I, 202 (nr. 357). Ebû Said'den nakledilen benzeri rivayetler için bkz. İbn Mâce, Mukaddime 22; Beyhakî, **el-Medhal,** s. 368-369; **Şerefu ashâbi'l-hadîs,** s. 21-22; **Kenzü'l-ummâl,** X, 248 (nr. 29325).
600. Râmehürmüzî, **el-Muhaddisü'l-fâsıl,** s. 175 (nr. 20); **Câmiu beyâni'l-ilm,** I, 176.
601. **Mecmau'z-zevâid,** I, 125.

Ve eğer gözetirse onu, insaflı davranan
Var yirmi yaşındakilere bir özür, kabul edilen

sözleriyle ilgili olarak söylenenlere bakınız.

İbnü'l-Cevzî "Gençleri ilimde yaşlılara tercih bâbı" başlığını açarak Zeyd b. Sâbit'ten şu müsned rivayeti nakleder: Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: "İlmi gençlere emanet edin"[602]. İbn Abdilber ve Beyhakî de Zührî'den şu rivayeti tahric ederler: Hz. Ömer'in meclisi genç ve olgun yaşta kurrâya tahsis edilmişti. Bazan onlara danışır ve şöyle derdi: "Yaşının genç oluşu sizden birinizi görüşünü belirtmekten alıkoymasın. Çünkü ilim yaşın büyüklük ve küçüklüğüne bağlı olmayıp Allah onu dilediği yere koyar"[603].

ALİM SAHABİLERİN KENDİLERİNDEN İLİM TAHSİL EDENLERE İSTİFADE İMKANI VERMELERİ, ONLARI SIKINTILARDAN KORUMAYA ÖNEM VERMELERİ VE KENDİLERİNE KANAT GERMELERİ

Kadı İbnü'l-Ezrak'ın **Ravdatü'l-a'lâm** adlı eserinde İbn Abbas'tan şu rivayet nakledilir: "İnsanların benim katımda en değerli olanı, insanları yarıp geçerek yanıma gelip oturan sohbet arkadaşımdır. Eğer onun alnına sineğin konmasına engel olabilseydim olurdum." Bir rivayette de bu ifade şöyle geçer: "Onun üzerine sinek konur, bu da bana eziyet verir."

O DEVİRDE KENDİLERİNİ TAMAMEN İLME VERENLERİN ÖĞRENİM VE ÖĞRETİM BAKIMINDAN ÖZELLİĞİ

Veliyüddin İbn Haldûn **el-İber** mukaddimesinde "İslam'da ilim mensuplarının çoğunun Acemlerden (Arap olmayanlar) olduğuna dair fasıl"da konuşurken şöyle der: İnsanlar ilk zamanlar tedvin ve telife ihtiyaç duymadılar. Ashap ve tâbiin zamanında durum böyle devam etti. Onlar, kendilerini ilmin bellenmesi ve nakline verenleri kurrâ, yani Kitab'ı oku-

602. Aynı rivayet için bkz. **el-Câmi li-ahlâki'r-râvî,** I, 309 (nr. 671). Burada "kendilerinden razı olduğunuzda" kaydı mevcut olup dipnotta da rivayetin uydurma olduğu belirtilmiştir.
603. Hz. Ömer'in gençlere danıştığına dair rivayetler için bkz. **el-Muhaddisü'l-fâsıl,** s. 193 (nr. 64); **Câmiu beyâni'l-ilm,** I, 85.

yanlar diye adlandırmışlardı. Bunlar ümmî değillerdi. Buna işaretle, o zamanlar Kur'an'ı belleyenlere kurrâ adı verilmişti. Onlar Allah'ın Kitabı ve Resûlullah'tan nakledilen sünneti okuyorlardı. Zira onlar şer'i hükümleri ancak Allah'ın Kitabı'ndan ve genelde onun yorum ve açıklaması olan hadisten öğreniyorlardı"[604]. İbn Haldûn'un sözü burada bitti. Allah ondan razı olsun, bu fasılda söylediklerinde isabetsizlikler mevcut olup[605], burada andığı hususa karşı da Sa'd el-Kârî diye bilinen Sa'd b. Ubeyd el-Ensârî'nin, İbn Sa'd'ın **Tabakât'**ındaki (III, 30) biyoğrafisinde verilen şu bilgi ileri sürülebilir: "O, el-Kârî diye adlandırılmıştı. Resûlullah'ın (sav) ashabı içinde ondan başka "kârî" diye adlandırılan biri yoktu"[606]. Bununla birlikte, Birinci Bölümde sayıları geçtiği üzere ensar ve diğerlerinden Kur'an hâfızları çoktu[607].

Sonra yine **Tabakât'**ta Harâm b. Milhân el-Ensârî'nin biyoğrafisinde Enes'ten nakledilen şu rivayeti buldum: Bazı insanlar Resûlullah'a (sav) gelerek "Bizimle, bize Kur'an ve Sünnet'i öğretecek adamlar gönder" dediler. Resûlullah da kendilerine kurrâ denilen yetmiş kişiyi onlara gönderdi. Dayım Harâm da onlardandı. Onlar Kur'an okuyor, gece tekrar ve mütala edip öğreniyorlardı"[608]. Bu rivayetin aslı **Sahih-i Buhârî'**de olup[609] bu, muhtemelen İbn Haldûn'un "bundan sonra âlimler tahannükle (çenenin altından geçirerek sarık bağlamak) başkalarından ayırdedilir oldular" sözünün de dayanağıdır.

Karâfî **el-Furûk'**ta (II, 130) şöyle der: İmam Mâlik, *tahannük* yapmış kırk kişi kendisine icazet vermedikçe fetvâ vermeye başlamadı. Çünkü çenenin altından geçirerek sarık bağlamak ulemanın şiarıydı. Hatta İmam Mâlik'e *tahannük* yapmadan namaz kılmanın hükmü soruldu, bir mahzuru (beis) olmadığını söyledi. Bu da bu şekilde sarık bağlamanın varlığına işaret olup böyle yapmak eski zamanlarda fetvâ ehlinin özelliğiydi[610].

604. **Mukaddime,** s. 510.
605. Bu konuda bazı görüşleri ve tenkidi için bkz. I, 41.
606. İbn Sa'd, III, 458.
607. bkz., I, 182-185.
608. İbn Sa'd, III, 514.
609. Buhârî, Meğâzi 28.
610. **el-Furûk,** II, 130.

ALLAH RESÛLÜ'NÜN HADİS ÖĞRENEN VE NAKLEDENLERİ KENDİ HALİFELERİ OLARAK ADLANDIRMASI

İbn Abbas'ın şöyle dediği rivayet edilir: Resûlullah (sav) *"Allah'ım benim halifelerime rahmet et!"* diye dua etti, biz "halifelerin kimdir, ey Allah'ın Resûlü?" dedik. Şu karşılığı verdi: "Hadislerimi rivayet eden ve onları insanlara öğretenler". Bunu Taberânî **el-Mu'cemü'l-evsat**'ta rivayet eder. Heysemî şöyle der: Bu rivayetin senedinde Ahmed b. İsa el-Hâşimî mevcut olup Dârekutnî onun için kezzâb (yalancı) demiştir[611]. Suyûtî de **el-Câmiu'l-kebîr**'de bu rivayeti naklederek Taberânî'nin **el-Mu'cemü'l-evsat**'ına isnad eder[612]. Bu hadisi Râmehürmüzî **el-Muhaddisü'l-fâsıl**'da, Ebû'l-Es'ad Hibetullah el–Kuşeyrî ve Ebû'l-Feth es-Sâbunî birlikte **el-Erbaîn**'de, Hatîb **Şerefu ashâbi'l-hadis**'te, Deylemî, İbnü'n-Neccâr, Nizâmülmülk **Emâli**'sinde, Nasr el-Makdisî **el-Hucce**'de, Ebû Ali b. Huneys ed-Dineverî **Hadis**'inde rivayet etmişlerdir[613]. Mağrib hâfızlarından Ebû'l-Kasım el-Azefî de onu **ed-Dürrü'l-munazzam**'da tahric etmiş olup ona bakınız.

Münâvî **Feyzü'l-Kadir**'de şöyle der: Bu, hadis ehli için övünülecek en büyük şey olup onlar gerçekte Resûlullah'ın halifeleridirler[614]. Bu yüzdendir ki ilk asırda muhaddise "emîrü'l-mü'minîn" denirdi. Hâfız Suyûtî **et-Tedrib**'de şöyle der: Muhaddise emîrü'l-mü'minîn lakabı verilmesi bu hadisten alınmıştır. Süfyân, İbn Râhuye, Buhârî ve başkaları eskiden bu lakapla anılan muhaddislerdir[615].

Hâfız Ebû Ali Hasan b. Muhammed el-Basrî'nin **et-Tebyîn bi-men sümmiye emire'l-mü'minîn** adlı bir eseri olup orada şu bilgiyi zikreder: Muhaddislerden ilk defa bu şekilde adlandırılan kimse Ebû'z-Zinâd, ondan sonra Mâlik, Muhammed b. Ishak, Şu'be b. Haccâc, Süfyân, Abdullah b. Mübârek ve Dârekutnî'dir. **et-Ta'rif bi-ricâli Muhtasari İbni'l-Hâcib**'e bakınız.

Derim: Müteahhirin ulemadan hadiste emîrü'l-mü'minîn diye adlandırılanlardan biri de Hâfız İbn Hacer'dir (Allah ona rahmet etsin). Çağ-

611. Heysemî, **Mecmau'z-zevâid,** I, 126.
612. Suyûtî, **Câmiu'l-ahâdîs,** II, 31-32 (nr. 4005).
613. **el-Muhaddisü'l-fâsıl,** s. 163; **Şerefu ashâbi'l-hadîs,** s. 31; **el-Firdevs,** I, 479 (nr. 1960); **Cevâhirü'l-ikdeyn,** I/1, 102. Bu rivayetin tenkidi için **el-Firdevs**'te ilgili dipnota bakınız.
614. **Feyzü'l-Kadîr,** II, 149 (nr. 1544).
615. **Tedrîbü'r-râvî,** s. 333.

daşlarımızdan muhaddis mukri Ebû Abdullah Muhammed Habibullah el-Cekenî eş-Şinkıtî'nin **Hediyyetü'l-muğîs fî umerâi'l-mü'minin fi'l-hadîs** adlı bir manzumesi vardır[616].

MÜSLÜMANLARIN KİTAPLARINA BAŞLIK (İSİM) KOYMALARINA ESAS TEŞKİL EDEN KUR'AN'IN İÇİNDEKİLER VE BAŞLIĞI

Meşhur tarikatin lideri olan ârif âlim Şeyh Ebû Muhammed Muhtar b. Ebubekr el-Küntî'nin **el-Ecvibetü'l mühimme li-men lehu bi-emri dinihi himme** adlı eserinde şu bilgi verilir: Bir eserin içindekileri (plan, proğram) konusunda temel dayanak Allah Teâla'nın şu sözüdür: *"Bu (Kur'an) insanlara bir tebliğdir. Bununla uyarılmaları, onun yalnız tek tanrı olduğunu bilmeleri ve sağduyu sahiplerinin öğüt almaları için (gönderilmiştir)"* (İbrahim 14/52). İlimde derinleşmiş âlimler bu âyetin Kur'an'ın planı olduğu konusunda görüş birliğine varmışlardır. Çünkü bu âyet Kur'an'daki bütün farzları, bütün muamelatı, bütün yasaklardan alıkoymayı, Allah'ı tanıma ve birlemeyle ilgili bütün bilgileri, Allah'ın Peygamberlerinin hakkını bildirmesini, ölüm, kabir azabı, haşir ve neşir, mizan, sırat, cennet ve cehennem gibi ahirete ait bütün hususlarla ilgili bilgileri kapsamaktadır. Bu ayetten hareketle fakihler plan üzerinden satışı caiz görmüşlerdir.

Derim: Ben ilk yaprağına mezkûr âyetin yazıldığı bir Mushaf gördüm.

ALLAH RESÛLÜ'NÜN İLİM TALEBELERİNİ ANLAMADIKLARI ŞEYLERİ SORMAYA TEŞVİK ETMESİ

Ebû Nuaym "ve âlimlere soru sormaya teşvik edilmeleri" der, sonra da Ebû Cuhayfe'den şu müsned rivayeti nakleder: Şöyle denirdi: "Büyüklerle otur, büyüklere karış!". Başkaları bu rivayete şu ilavede bulunur: "Âlimlere sor". Bunu Ebû Mâlik en-Nehaî, Seleme'den merfû olarak rivayet eder. Ebû Nuaym sonra Seleme'den, onun da Ebû Cuhayfe'den şu merfû rivayetini nakleder: "Âlimlerle oturun, büyüklere sorun ve bilgelere (hakîm) karışın"[617].

616. Şinkıtî'nin (ö. 1944) küçük bir manzumeden ibaret bu eseri Remzi Sadeddin Dımaşkiyye tarafından şerhle neşredilmiştir (Beyrut 1410/1989).
617. **Kenzü'l-ummâl,** XI, 177 (nr. 25583), 178 (nr. 25584).

İbn Abdilber **Kitâbu'l-İlm**'de "İlim talebinde ısrar ve soru sormanın övülmesi bâbı" başlığını verir. Ancak bu konuda aşırılık veya övülen şekil dışında soru sorulması halinde terk matlub olduğundan, İbn Abdilber bu başlığı tamamlayıcı olarak şöyle der: "ve menedilen şekilde soru sormanın zemmi". O, bu başlık altında bazı âsârı verir ki bunlara Hz. Peygamber'in *"Dil tutukluğunun ilacı soru sormaktır"*[618] sözüyle başlar. Hz. Âişe'den de şu rivayeti nakleder: "Allah ensar kadınlarına rahmet etsin, haya, dinleri konusunda soru sormaktan onları alıkoymadı"[619]. Meşhur hadiste de *"Güzel soru sormak ilmin yarısıdır"*[620] buyrulur. Bu hadisi tahric edenler için **el-Beyânü'l-mu'rib amma verede fi ehli'l-Yemen ve'l-Mağrib** adlı risalemin baş tarafına bakınız. İbn Abbas'a "Bu ilmi nasıl elde ettin?" diye sorulunca, "soran bir dil ve kavrayan bir kalple" karşılığını vermiştir[621].

ALLAH RESÛLÜ'NÜN SORU SORANLARA KAPASİTELERİNE GÖRE CEVAP VERMESİ VE HUTBELERİNİ DURUM VE ŞARTLARA GÖRE FARKLI OKUMASI

Hz. Peygamber'in, soru soranlara ve fetvâ isteyenlere verdiği cevaplar üzerinde düşünen kimse, bu cevapların şahıslara, durumlara, muamelelere ve örflere göre farklılık belirttiğini görür. Nitekim **Sahihayn** ve diğer eserlerde geçtiği üzere, Hz. Peygamber'e amellerin en faziletlisinin hangisi olduğu sorulduğunda her sorana ayrı bir fazileti söyleyerek farklı cevap vermiştir[622]. Nevevî **Şerhu Müslim**'de şöyle der: Hz. Peygamber soru soranların her birine, kendisi için faydalı ve kendisine özgü gördüğü şeyle cevap vermiştir. Bazan soru soranlardan birinin gururlu olduğunu ve insanlardan uzak durduğunu görerek ona yemek yedirme ve selâmı yaymanın en faziletli amel olduğu cevabını verirdi. Bir diğerinin eline ve diline az itina gösterdiğini görür, ona da başka bir cevap verirdi. Yahut da Resûlullah (sav) onlarla ilgili olarak bu hususlarda endişe duyar veya

618. **el–Muhaddisü'l-fasıl,** s. 358 (nr. 297, 298). Ayrıca bkz. Ebu Dâvud, Tahâret 125.
619. İbn Abdilber, **Câmiu beyâni'l-ilm**, I, 105-111.
620. **el-Muhaddisü'l-fâsıl,** s. 358-359 (nr. 299); **Mecmau'z-zevâid,** I, 160; **Kenzü'l-ummâl,** X, 238 (nr. 29262). Ayrıca bkz. dipnot 550, 562.
621. Bu sözü, kendisine Muâviye'nin sorması üzerine Di'bil en-Nessâbe de söylemiştir (**Câmiu beyâni'l–ilm,** I, 106).
622. Buhârî, İman 18, Hac 4, Tevhid 48, 56; Müslim, İmân 135,136.

soru sorduklarında her birinin ihtiyacını hissedip ona göre cevap verirdi[623]. Şeyh Ebû Abdullah es-Senûsî **Mükemmilu İkmâli'l-İkmâl**'de bazı âlimlerin şöyle dediğini kaydeder: Bir tek soruya ayrı ayrı cevapların verilmesi, maslahatların şahıslara, durumlara ve örflere göre değiştiğine delildir. Müteahhirin ulemanın belirttiği gibi bu durum fetvâlarda da sözkonusudur.

Abdülhak'ın **Ahkâm'**ına İmam İbn Merzûk'un yaptığı şerhte[624] şu bilgi verilir: Dediler ki durumların farklılığına bağlı olarak cevapların farklı olması, imam ve vâizin halka bilmediklerini öğretmesinin, unuttuklarını hatırlatmasının ve onları ihmal ettiklerini anlamaya teşvik etmesinin vacip olduğunu göstermektedir. Bu yüzden Doğu İslam dünyası hatipleri ile Endülüs'ün önde gelen âlimleri zamana bağlı ihtiyaçlara göre, bu konuda halkın ne yapacağına dikkat çekmek için, hutbeleri farklı okumayı adet edinegelmişlerdir. Böylece dinleyen için en büyük fayda sağlanmış olur. Mağribliler bu hususu ihmal ve hatta ilim mensupları öteden beri bunu tenkit ve inkâr etmişlerdir. Eğer bu kimseler Hz. Peygamber'in ve halifelerinin hutbelerinin muhtevasını bilselerdi bunu inkâr etmezlerdi. Bu, seleften gelen meşhur bir metod olup okuduğum hutbelerimin şerhinde bunun delillerini zikretmişimdir.

ALLAH RESÛLÜ'NÜN ASHABINDAN RİVAYET VE NAKİLDE BULUNMASI

Resûlullah (sav) hutbesinde haber verdiği Cessâse kıssasında Temîm ed-Dârî'den rivayette bulunmuş olup bu kıssa **Sahih-i Müslim**'in sonunda geçmektedir[625]. Resûlullah, Mâlik b.Müzevvid'den de rivayette bulunmuş olup onun adının Mâlik b. Merâre, Mâlik b. Merâre er-Rehâvî (er-Rühâvî) olduğu da söylenmiştir[626]. İbn Mende'nin **es-Sahâbe**'de Zur'a b. Zî Yezen'den[627] yaptığı tahric şöyledir: Hz. Peygamber ona bir mektup yazdı: "Mâlik b. Müzevvid er-Rehâvî bana, senin müslüman olduğunu ve

623. Bu konudaki yorumlar için bkz. Nevevî, **Şerhu Müslim,** I, 77-79.
624. Bu eser İbn Merzûk el-Hatîb'in, Abdülhak b. Abdurrahman el-İşbilî'nin **el-Ahkâm** adlı eserine yaptığı şerh olmalıdır (bkz. **Suppl.,** I, 634; **Fihrisü'l-fehâris,** I, 521).
625. Müslim, Fiten 119; Ebû Dâvud, Melâhim 14, 15.
626. Bu isim Mâlik b. Merâre, Mâlik b. Mürre veya Mâlik b. Fezâre şeklinde kaydedilmiştir. (**Üsdü'l-ğâbe,** V, 48; **el-İsâbe,** III, 354).
627. Metinde Yezân şeklinde geçmiştir.

müşriklerle savaştığını haber verdi. Sana hayır müjdelerim"[628]. Sözkonusu rivayetlerden biri de Hz. Peygamber'in annesinden naklettiği bir hadisteki rivayet olup annesi kendisine, doğumu sırasında Şam ve Busrâ saraylarının aydınlandığını haber vermiştir[629]. Bir diğer rivayet de Hz. Peygamber'in Übey b. Ka'b'dan kırâatte bulunmasıyla ilgili olup Resûlullah şöyle buyurmuştur: "Allah, Beyyine sûresini sana okumamı bana emretti". Seyyid Semhûdî **el-Cevâhir**'de şöyle der: Bu hadisten çıkarılan faydalı bilgilerden (sonuç, hüküm) biri de üstün kimsenin kendisinden aşağı durumda olan birinden ilim almaktan geri durmaması gerektiğidir[630].

Derim: Bu, büyük kimselerin küçüklerden rivayette bulunması konusunda da temel dayanaktır. **Keşfuzzunûn**'da geçtiği üzere dört halifenin ve başkalarının birçok hükümde Hz. Âişe'den rivayette bulunmaları[631] da bu cümledendir. Bu rivayet türü, Nevevî'nin **Takrîb**'inde kaydedilen 41. türdür[632]. Dediklerine göre bu latif bir tür olup hadiste takdim-tehirden (inkılâb) emin olmak bunun faydalarındandır. Böylece senedde inkılâb olduğu hususunda zan ve tevehhüm sözkonusu olmaz. Bunun bir faydası da Ebû Dâvud'un Hz. Âişe'den merfû olarak rivayet ettiği *"İnsanlara mevkilerine göre davranın"*[633] hadisiyle amel ederek ilim ehline kendi mevkilerine göre muamele etmektir. Faydaya rağbet de bu türe hamledilmektedir. Çünkü fayda müminin yitiği olup büyük, küçük, talebe ve akran nerede bulursa alır.

ASHABIN BİRBİRLERİNDEN İLİM ÖĞRENMELERİ

Bu da sünneti nakletmenin şekil ve yollarından biridir. Gerçekten önemli bir rivayet türü olup Bulkinî **Mehâsinü'l-ıstılâh**'ta zikretmiştir. İbnü's-Salâh ve onu izleyenler hadis türleri içinde bunu anmamışlardır. Çünkü genelde olan husus, ashabın Hz. Peygamber'den ve tâbiinin de ashaptan rivayetidir. Bu türün misallerinden biri, her biri diğerinden rivayette bulunan dört sahabinin biraraya geldikleri hadistir; Zührî, Sâib b.

628. bkz. Hamidullah, **el-Vesâik,** s. 222 (nr. 109). Burada isim Mâlik b. Mürre şeklinde geçmiş olup "savaştığını" ifadesi de "ayrıldığını" şeklindedir.
629. İbn Kesîr, **Sire,** I, 206; **Keşfuzzunûn,** I, 914.
630. **Cevâhirü'l-ikdeyn,** I/1, 273.
631. **Keşfuzzunûn,** I, 914.
632. **et-Takrîb,** s. 84.
633. Ebû Dâvud, Edeb 23; **Kenzü'l-ummâl,** III, 109 (nr. 5717).

Yezîd'den, o Huveytıb b. Abdüluzza'dan, o Abdullah b. Sa'dî'den, o da Hz. Ömer'den şu merfû hadisi rivayet eder: "Sen onu al; arzulu ve istekli olmadan sana bu maldan geleni al; böyle kendiliğinden gelmeyen malın ise peşinde nefsini koşturma"[634]. Hâlid b. Ma'dân'ın Kesir b. Mürre'den, onun Nuaym b. Hebbâr'dan, onun Mikdâm b. Ma'dikerib'den, onun Ebû Eyyub Avf b. Mâlik'ten rivayeti de bu kabildendir.

İkisi mü'minlerin annesi ve ikisi de Hz. Peygamber'in üvey kızları olan dört sahabi kadının rivayet ettiği bir hadis mevcut olup Müslim, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce bunu İbn Uyeyne'den, o Zührî'den, o Urve'den, o Zeyneb bint Ümmü Seleme'den[635], o Habibe bint Ümmü Habibe'den, o annesi Ümmü Habibe'den, o da Zeyneb bint Cahş'tan (Allah onlardan razı olsun) rivayet etmiştir: "Resûlullah (sav) birgün yüzü kızarmış olarak uyandı, şöyle diyordu: 'Yaklaşmış olan bir şerden dolayı vah Araplara!' Ben 'ey Allah'ın Resûl'ü, içimizde salihler bulunduğu halde helâk olur muyuz?' dedim, şöyle buyurdu: Evet, çirkin işler (günah, fuhuş) çoğalınca"[636].

Bazı âlimler bu tür hadisleri ayrı bir cüz halinde derlemişlerdir. Bu cüzlerden birinde, sahabeden beş kişinin biraraya geldiği bir hadis geçmekte olup Abdullah b. Amr b. Âs'ın Osman b. Affân'dan, onun Ömer b. Hattâb'dan, onun Ebubekir es-Sıddik'ten ve onun da Bilâl'den naklettiği şu rivayeti kapsamaktadır: *"Ölüm, her müslüman için keffârettir"*[637].

ONLARDAN BİRİNİN DİĞERİ KATINDA BÜYÜK MEVKİE SAHİP OLMASININ, İÇTİHADINA UYGUN DÜŞMEYEN KONUDA KENDİSİNE MUHALEFET ETMESİNE MANİ OLMADIĞI

Ravdatü'l-a'lâm'da Şeyh Ebû'l-Abbas İbn Zâğ et-Tilimsânî'den şu bilgi nakledilir: Talebenin bazı konularda başka âlimlerin kabul ettiği bir dayanak ve delil bulunması halinde hocasına muhalefeti, talebenin hocaya karşı saygısızlığı sayılmaz. Fakat devamlı saygı ve gerekli hürmeti el-

634. Bkz. Buhârî, Zekât 51, Ahkâm 17; **Müsned,** I, 17. Metinde hata ve düşükler mevcuttur. Resûlullah (sav), Hz. Ömer'e bir atâ (maaş, ihsan) vermiş, Hz. Ömer ise onu kendisinden daha muhtaç birine vermesini isteyince yukarıda anılan sözü söylemiştir.

635. Metinde bu ilk isim düşmüştür.

636. Buhârî, Fiten 4, 28; Müslim, Fiten 1; Tirmizî, fiten 23; İbn Mâce, Fiten 9.

637. Enes'in rivayeti için bkz. **Kenzü'l-ummâl,** XV, 548 (nr. 42122); **el-Firdevs,** IV, 239 (nr. 6717). Hadisin geçtiği diğer kaynaklar ve değerlendirilmesi için son esere bakınız.

den bırakmamalıdır. İbn Abbas, kendilerinden ilim almakla birlikte Hz. Ömer, Ali ve Zeyd b. Sâbit'e muhalefet etmiştir.

Hafız Suyûtî, ashabın siyasî ve dinî konulardaki ihtilaflar sebebiyle birbirleriyle ilgilerini kestiklerini ispat ettiği bir risale kaleme almıştır.

ASHABIN, KENDİLERİNDEN İLİM ÖĞRENDİKLERİ KİMSELERE KARŞI GÖSTERDİKLERİ EDEP TAVRI

Ebû Nuaym, İbn Abbas'tan şu tahricde bulunur: "Bir adamda hadis olduğu bana ulaşsa, onun kapısına varırım, o öğle uykusuna (kaylule) yatmış olur ve ben ridâmı onun kapısını önüne serip otururum, rüzgâr üstüme toprak savurur. Adam çıkıp beni görür ve 'Ey Allah Resûlü'nün amcası oğlu, sana ne oldu, sana gelmem için bana haber göndermeli değil miydin?" der, ben de şöyle derim: Sana gelip senden hadis sormaya ben daha müstehakım"[638].

İbn Abdilber **Kitâbü'l-İlm**'de, İbn Abbas'tan şöyle dediğini nakleder: "Allah Resûlü'nün ashabının ilminin tümünü ensardan şu oymağın yanında buldum. Onlardan birinin kapısında öğlen uykusuna yatsam, eğer onun yanına girmek için izin istesem bana izin verilir, fakat ben bununla onun hoşnutluğunu ararım"[639]. Ebû'z-Zinâd, babasından şöyle dediğini rivayet eder: "Ömer b. Abdülaziz'in Ubeydullah b. Abdullah'a gelip ona İbn Abbas'ın ilmini sorduğunu gördüm. Bazan (girmesi için) ona müsade ediyor, bazan engelliyordu"[640].

Hatîb **el-Câmi**'de Hz. Ali'den şu tahricde bulunur: "Âlimin içinde bulunduğu topluluğu topluca selâmlayıp ona ayrıca selâm vermen, onun ününe oturman, onun yanında elinle işarette bulunmaman, kaş-göz işareti yapmaman, onun görüşüne muhalif olarak 'falan kimse şöyle dedi' dememen, yanında kimsenin gıybetini yapmaman, meclisinde fısıldaşmaman, elbisesini tutmaman, usandığında üstüne varmaman, sohbetinin uzunluğundan dolayı bıkkınlık gösterip yüz çevirmemen âlimin senin üzerindeki hakkındandır. O, kendisinden senin üzerine ne zaman birşey düşecek diye gözleyeceğin hurma ağacı durumundadır. Âlim mü'minin

638. **el-Câmi li-ahlâki'r-râvî,** I, 158 (nr. 215); **Câmiu beyâni'l-ilm,** I, 103, 112.
639. **el-Câmi,** I, 159 (nr. 216); **Câmiu beyâni'l-ilm,** I, 115.
640. **Câmiu beyâni'l-ilm,** I, 116. Abdullah kelimesi metinde düşmüştür.

sevabı, gece namaz kılıp gündüz oruç tutan ve Allah yolunda gaza eden kimseninkinden daha büyüktür. Âlim öldüğü zaman İslam'da, kıyamet gününe kadar hiçbir şeyin kapatamayacağı bir gedik açılır"[641].

ASHABIN TABİİNDEN RİVAYETTE BULUNMASI

Bu, önemli ve faydası çok bir rivayet türüdür. Çünkü yaygın olan durum, tâbiinin sahabeden ve onların da Resûlullah'tan rivayette bulunmalarıdır. Hatta bazıları ashabın tâbiinden rivayette bulunmuş olduklarını kabul etmeyerek şöyle demiştir: "Ashabın tâbiinden rivayeti yalnız İsrâiliyyât ve mevkûfâtta olmuştur". Durum böyle olmayıp Hâfız Irâkî bu şartla rivayet edilen hadisleri toplamış ve sayılarını yirmiye ulaştırmıştır[642]. Bunlardan biri Enes b. Mâlik'in, adı anılmayan oğlundan rivayet ettiği hadistir. İbn Süleyman er-Rûdânî **Sıla**'da *"Ra"* harfinde Hâfız Ebû Bekir Ahmed b. Ali el-Hatîb'in **Rivâyâtü's-sahâbe ani't-tâbiîn** adlı kitabını[643] zikretmişti. Ona bakınız[644].

SAHABE BÜYÜKLERİNİN MEVÂLÎDEN (AZATLI KÖLE) İLİM TAHSİLİ

el-İstîâb'da Bilâl'in biyoğrafisinde Ali b. Ömer'in şöyle dediği kaydedilir: Ashaptan aralarında Ebubekir es-Sıddik, Ömer b. Hattâb, Üsâme b. Zeyd, Abdullah b. Ömer, Ka'b b. Ucre, Berâ b. Âzib ve başkalarının bulunduğu bir grup Bilâl'den rivayette bulunmuşlardır[645].

İbn Sa'd'ın **Tabakât**'ında Suheyb'in biyoğrafisinde şu bilgi verilir: Hz. Ömer vefatı sırasında ashaba yaptığı tavsiyeler çerçevesinde "size namazı Suheyb kıldırsın" demişti. Hz. Ömer vefat edince müslümanlar baktılar ki Suheyb onun emriyle kendilerine vakit namazlarını kıldırıyor, Suheyb'i öne geçirdiler ve Hz. Ömer'in cenaze namazını da o kıldırdı"[646].

---

641. **el-Câmi li-ahlâki'r-râvî,** I, 199 (nr. 347). Metinde bazı hatalar vardır.
642. bkz. Sehâvî, **Fethu'l-Muğîs,** III, 171-172.
643. **Sılatü'l-halef,** s. 249.
644. Ashaptan bazılarının tabiinden rivayette bulundukları hususunda bkz. **Cevâhirü'l-ikdeyn,** I/1, 275.
645. **el-İstîâb,** I, 142.
646. İbn Sa'd, III, 229-230.

Hz. Ömer gibi birisinin cenaze namazını kıldırmak üzere önce geçirilen kimsenin durumu bu konuda size yeter.

el-İstîâb ve Nevevî'nin **Tehzîb**'inde Ebû Huzeyfe'nin azatlısı Sâlim'in biyoğrafisinde şu bilgi verilir: Hz. Ömer onu çokca överdi, hatta vefatından önce vasiyyette bulunduğunda "eğer Sâlim hayatta olsaydı halifelik görevini şûra'ya tevdi etmezdim" demişti. İbn Abdilber şöyle der: "Benim nazarımda bu, Hz. Ömer'in halifelik konusunda görüşünü açıkladığını gösterir. Allah en doğrusunu bilir". **el-İstîâb**'dan[647].

ARAP SAHABİLERİN MÜSLÜMAN OLAN YAHUDİLERDEN İLİM TAHSİL ETMESİ

Hz. Peygamber'in Medine'ye gelişinden sonra İslam'a ilk girenlerden biri Abdullah b. Selâm ve ailesidir. O devamlı şekilde Hz. Peygamber'le birlikte olmuş ve kendisinden çok ilim almıştır. Ebû Hureyre, Abdullah b. Muğaffel, Enes, Abdullah b. Hanzala, Kays ve başkaları da Abdullah b. Selâm'dan rivayette bulunmuşlardır. *"De ki: Benimle sizin aranızda Allah'ın ve yanında Kitab'ın bilgisi bulunanların şahit olması yeter"* (Ra'd 13/43) âyeti de onun hakkında nazil olmuştur[648].

Buhârî'nin **et-Târihu's-sağir**'inde "ceyyid" bir senedle Yezîd b. Umeyre ez-Zübeydî'den şu rivayet nakledilir: Hz. Muâz vefat edeceği sırada kendisine "bize tavsiyede bulun" denildi, o da şöyle dedi: İlmi Ebû'd-Derdâ, İbn Mesud ve Yahûdî iken müslüman olan Abdullah b. Selâm'ın yanında arayın[649].

Beğavî **el-Mu'cem**'de "ceyyid" bir senedle Abdullah b. Muğaffel'den şu tahricde bulunur: Abdullah b. Selâm Hz. Ali'yi Irak'a gitmekten alıkoymaya çalışarak şöyle dedi: "Allah Resûlü'nün kabrinden ayrılma, eğer onu terkedersen ebediyyen göremezsin". Hz. Ali de "sen içimizden salih bir adamsın" dedi[650]. Ashabın önde gelenlerinden birçoğu tanınmış Ka'b el-Hibr'den (Ka'b el-Ahbâr) ilim aldılar. İbn Zekrî el-Fâsî'nin **el-Fevâidü'l-müttebaa fi'l-avâidi'l-mübtedaa** adlı eserine bakınız.

647. **el-İstîâb,** II, 71; **Tehzîbü'l-esmâ,** I/1, 206.
648. bkz. Mustafa Fayda, "Abdullah b. Selâm", **DİA,** I, 134-135.
649. **et-Târîhu's-sağîr,** I, 73; **A'lâmü'n-nübelâ,** II, 418. Muâz b. Cebel dört kişiyi tavsiye etmiş olup diğeri de Selmân el-Fârisî'dir.
650. bkz. İbn Kesir, **el-Bidâye ve'n-nihâye,** VII, 234.

GERÇEK ORTAYA ÇIKINCA ASHABIN ONA DÖNMELERİ VE HAKKI İTİRAF ETMELERİ

İbn Abdilber, Abdullah b. Mus'ab'dan şöyle dediğini nakleder: Ömer b. Hattâb şöyle dedi: Kadınların mehirlerini kırk ûkiyyeden fazla yapmayın. İsterse bu —Zeyd b. Husayn el-Hârisî'yi kastederek— asabe sahibi olsun. Kim bundan fazla yaparsa, fazlalığı beytülmâle koyarım". Bunun üzerine kadınlar safından uzun boylu ve sözünü esirgemeyen bir kadın kalkıp "gerçek öyle değil" dedi. Hz. Ömer "niçin?" deyince şu karşılığı verdi: Çünkü Allah Teâla *"Onlardan birine yüklerle mal vermiş olsanız bile verdiğinizden hiçbir şeyi geri almayın"* (Nisa 4/20) buyurmuştur. Bunun üzerine Hz. Ömer şöyle dedi: "Bir kadın isabet, bir erkek hata etti"[651].

Muhammed b. Ka'b el-Kurazî'den şu rivayet nakledilir: Bir adam Hz. Ali'ye bir mesele sordu, o da birşey söyledi. Adam "öyle değil şöyle şöyledir, ey emîrü'l-mü'minîn" deyince Hz. Ali "sen isabet ettin bense hata; her bilgi sahibinin üstünde ondan daha iyi bilen biri vardır" dedi[652].

İbn Battal şunu anlattı: Muâz b. Cebel'in bir arkadaşı İbn Mesud'un yanına geldi. Onun arkadaşları adama "sen mü'min misin?" diye sordular. Adam "evet" karşılığını verdi. Onlar "cennet ehlinden mi?" deyince, adam şöyle dedi: "Günahlarım var, Allah'ın onları ne yapacağını bilemiyorum. Eğer günahlarımın affolunacağını bilseydim, cennet ehli bir mü'min olduğumu size söylerdim". Bunun üzerine topluluk gülüştü. İbn Mesud onların yanına çıktığında, kendisine "Şunu tuhaf bulmuyor musun, mü'min olduğunu söylüyor fakat cennet ehlinden olduğunu söylemiyor" dediler. İbn Mesud şöyle dedi: "Bu iki hususdan birini söylediğinde diğerini de ona tabi kılmış olursun". Adam şöyle dedi: "Allah Muâz'a rahmet etsin, beni âlimlerin sürçmesinden sakındırmıştı. Bu senden bir sürçmedir. İman Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, cennete, cehenneme, yeniden dirilişe ve mizana inanmaktan ibarettir. Bizim ise günahlarımız var ve Allah'ın onları ne yapacağını bilemiyoruz. Eğer affolunduklarını bilseydik cennet ehlinden bir mü'min olduğumuzu söylerdik". Bunun üzerine İbn Mesud şöyle dedi: "Doğru söyledin ey kardeşim"[653].

651. **Câmiu beyâni'l-ilm,** I, 159; **Kenzü'l-ummâl,** XVI, 538 (nr. 45800). Ayrıca bkz. s. 481.
652. **Câmiu beyâni'l-ilm,** I, 159; **Kenzü'l-ummâl,** X, 301-302 (nr. 29517).
653. **Mevsûatü fıkhi Abdullah b. Mesûd,** s. 13-14.

ALLAH RESÛLÜ'NÜN ÖĞRETİM KONUSUNDA ASHABI TE'DİBİ VE ASHABIN BU KONUDA ONU İZLEMELERİ

Hâfız Ebû Nuaym şöyle der: Talebenin hocaya soru sormayı bir alışkanlık haline getirmesi halinde hocanın onu hafifçe te'dip etmesinde bir mahzur yoktur. Ebû Nuaym sonra da Ebû Said el-Hudrî'nin rivayet ettiği şu hadisi buna delil getirdi: "Resûlullah (sav) namaz kılmaya çıktı, bir bedevi kendisine rastlayıp birşey sordu. Resûlullah da ona "bu fetvâ vakti değil" dedi. Bedevi tekrar sordu, bunun üzerine Allah Resûlü öfkelendi ve yanındaki kırbaç veya birşeyle ona vurdu"[654].

Ebû Nuaym bir başka yerde, bir başka kusurla ilgili olarak hafif te'dibi hoş görmeye dair tenbihini zikretti. Bu tür kusurlardan biri de bir hususu anlattıktan sonra ikinci kez soru sorma alışkanlığıdır. Böyle yapan biri azarlanır. Ebû Nuaym buna da Ebû Hureyre'den tahric ettiği şu hadisi delil gösterir: Hz. Peygamber bir bedeneyi (büyükbaş kurbanlık hayvan) süren bir adam gördü ve ona "hayvana bin" buyurdu. Adam "o kurbanlıktır" dedi, Resûlullah yine "ona bin" buyurdu, adam da "o kurbanlıktır" karşılığını verdi. Bunun üzerine Resûlullah (sav) "yazıklar olsun sana, bin ona" buyurdu. Allah Resûlü bu sözü ikinci veya üçüncü defasında söylemişti[655].

Te'dibi gerektiren bir başka husus ta kişinin üsteleyip durmasıdır. Bu durumda ona nasihat etmelidir. Ebû Nuaym buna da delil olarak Ebû'd-Derdâ'dan rivayet ettiği şu hadisi gösterir: Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Kim Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmadan ölürse cennete girer". Ben "zina etse, hırsızlık yapsa da mı?" dedim, "evet" karşılığını verdi. Ben "şarap içse de mi?" dedim, "evet, Ebû'd-Derdâ'nın burnu sürtse de!" dedi[656]. Ebû Nuaym[657] şöyle der: Eğer dördüncü kez de sorarsa ona hafif şekilde dayak atmasında bir beis yoktur. O buna da Muâz b. Cebel'den rivayet ettiği şu hadisi delil gösterir: Ben "Ey Allah'ın Resûlü, söylediğimiz her şeyle muahaze edilir ve bunlar aleyhimize yazılır mı?" dedim. Hz. Peygamber Muâz'ın omuzuna defalarca vurduktan sonra şöyle dedi: "Annen seni kaybetsin ey Muâz, insanları burunları üstüne ateşe kapayan lüzum-

654. **Kenzü'l-ummâl,** X, 243 (nr. 29291).
655. Buhârî, Hac 103; **Kenzü'l-ummâl,** V, 232 (nr. 12717).
656. **Hilyetü'l-evliyâ,** I, 226. Ebû Zer'le ilgili benzer rivayet için bkz. Buhârî, Libâs 24; Müslim, İmân 154.
657. Metinde Ebû'd-Derdâ şeklinde geçmiş olup doğrusu Ebû Nuaym olmalıdır.

suz sözlerden başkası mıdır?"[658]. Bunun zımnında, öğretmenin te'dip ve cezalandırmasına karşı talebenin sabır göstermesini talep mevcuttur.

Yanağıma vurduğu tokat bir âlimin
Bana daha lezzetlidir halis şarap içmekten.

Kâsânî **Bedâiu's-senâi**'de[659] şu bilgiyi zikreder: Abdullah b. Abbas bir kölesinin ayaklarını bağlayarak kendisine Kur'an'ın tevilini öğretti. Bu husus diğer şehirlerde de karşı çıkılmayarak adet halini aldı. Böylece bu bir icma olmuş oldu.

İbn Sa'd da **Tabakât**'ta (İkinci kısım, II, 133) İkrime'den şu tahricde bulunur: İbn Abbas benim ayaklarımı bukağıya takar, bana Kur'an ve sünnetleri öğretirdi[660].

ALLAH RESÛLÜ'NÜN HUZURUNDA ASHABIN MÜNAZARA YAPMALARI

Ebû Nuaym **Edebü'l-ilm**'de, âlimin huzurunda ilim konusunda yarışma ve münazara yapmakda bir beis olmadığını belirtir ve Ebû Hureyre'den şu müsned hadisi rivayet eder: "Muhakkak ki Resûlullah'ın (sav) huzurunda çok tartıştığımızı gördüm". Ebû Nuaym şöyle der: Bununla birlikte hocanın huzurunda bulunmanın gerektirdiği edebi de gözetmek gerekir.

İLK ASIRLARDAKİ İNSANLARIN UYMALARI İÇİN NASLA BELİRLENMİŞ İLİM TALEBELERİ ADABI VE BU ÇERÇEVEDE ALLAH RESÛLÜ ZAMANINDA İLİM TALEBELERİNİN BİLİNEN ADABININ ÖĞRENİLMESİ

İmam Ebû Nuaym **Âdâbü'l-müteallim**'de bununla ilgili olarak bir bâb başlığı açar ve orada çeşitli hususları zikreder:

1) Misvak kullanmaya devam etmek. Bu, sözkonusu özelliklerden uyulması istenen ilk şeydir. Ebû Nuaym şöyle der: Akşam olunca meclislerin âlimlerin oturmaları, bilgelerin konuşmaları, tahsillilerin müzakere-

658. **Mecmau'z-zevâid,** X, 300.
659. Metinde **Usûlü'l-bedâi** şeklinde geçmiştir.
660. İbn Sa'd, II, 386.

leri ve muhaliflerin müzakerelerinden hali olmadığı bilinmektedir. Bu yüzden kişi kendisini süsleyecek ve uygun hale getirecek şeylerle hazırlanmalıdır. Buna da misvakla başlamalı ve misvak kullanmaya devam etmelidir. Ebû Nuaym bu hususta İbn Abbas'tan şu tahricde bulunur: Sahabiler Hz. Peygamber'in yanına geliyorlar, misvak kullanmıyorlardı. Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: *"Yanıma giriyor, misvak kullanmıyorsunuz; eğer (bunu istemekle) ümmetime zorluk çıkarmış olmasaydım, kendilerine namazı farz kıldığım gibi misvak kullanmayı da onlara farz kılardım"*[661].

2) Uzadıklarında tırnaklarını kesmek. Bu konuda delil de Ebû Eyyub el-Ensârî'den tahric ettiği şu hadistir: Bir adam Hz. Peygamber'e gelip ona göğün haberini sordu. Allah Resûlü şöyle buyurdu: *"Tırnaklarını kuşların tırnakları gibi, içinde pislik ve kir olarak koyup bana göğün haberini mi soruyorsun?"*[662].

3) Parmakların orta ve dip boğumlarını temizlemek. Buna delil İbn Abbas'ın rivayet ettiği şu hadistir: Cebrâil Hz. Peygamber'e gelmede gecikti ve bu durum dile getirildi. Bunun üzerine Resûlullah şöyle buyurdu: "Bana gelmede nasıl gecikmesin, siz çevremdesiniz, misvak kullanmıyor[663], tırnaklarınızı kesmiyor, bıyıklarınızı kısaltmıyor ve parmak mafsallarınızı temizlemiyorsunuz"[664]. Ebû Nuaym şöyle der: *Berâcim*, içten parmak mafsallarındaki düğüm (orta boğum), *revâcib* ise bir kimse bir şahsın elini tuttuğunda parmak uçlarının ulaştığı yerdir (dip boğum).

4) Kişinin, rahatsızlık duyduğu bir ter veya koku duyduğunda yıkanması. Buna delil de Hz. Âişe'den rivayet edilen şu hadistir: "İnsanlar Medine'nin Avâli kesiminden cumaya toz toprak içinde geliyorlar, vücutlarına toz ve ter siniyor, kokuyorlardı. Bir defasında Resûlullah benim yanımdayken onlardan biri huzuruna geldi. Resûlullah şöyle buyurdu: Bari bugün için yıkansanız"[665].

5) Uzadığında bıyığından alması. Buna delil de Ebû Hureyre'nin rivayet ettiği şu hadistir: *"Sakalı uzatın, bıyığı alın"*[666].

---

661. **Kenzü'l-ummâl,** IX, 318 (nr. 26210). Ayrıca bkz. **Age.,** IX, 318 (nr. 26211), 315 (nr. 26193); **Mecmau'z-zevâid,** II, 97.
662. **el-Câmi li-ahlâki'r-râvî,** I, 374 (nr. 861); **Mecmau'z-zevâid,** V, 167-168; **Kenzü'l-ummâl,** VI, 659 (nr. 17259, 17260).
663. "Testennûn" kelimesi metinde "testenkûn" şeklinde geçmiştir.
664. **Mecmau'z-zevâid,** V, 167; **Kenzü'l-ummâl,** VI, 659 (nr. 17261).
665. Buhârî, Cuma 15. Metinde düşüklük ve farklılık vardır.
666. Buhârî, Libâs 65; Müslim, Tahâre 52-55.

6) Saçı olanın saçını taraması. Buna delil Câbir'den rivayet ettiği şu hadistir: Hz. Peygamber saçı başı dağınık bir adam gördü ve şöyle buyurdu: "Şu kimse saçını tarayacak birşey bulamamış mıdır?"[667]

7) Saçlarına yağ sürmeyi, tarayıp düzeltmeyi ihmal etmemesi. Buna delil, Câbir'in rivayet ettiği şu hadistir: Ebû Katâde'nin kulak yumuşaklarına inen çok saçı vardı. Resûlullah'a bunu sordu, Resûlullah şöyle buyurdu: "Onu yağla ve iyi bak"[668].

8) Elbisesini temiz tutmaya gayret göstermesi ve kirlenmeden koruması. Buna delil yine Câbir'den rivayet edilen şu hadistir: Hz. Peygamber geldi ve saçı uzun zamandan beri taranmamış bir adam gördü ve şöyle buyurdu: "Şu kimse elbisesini yıkayacak ve saçını temizleyip tarayacak birşey bulamamış mı?"[669]. Ebû's-Salih'in şöyle dediği rivayet edilir: "Dünyadan, giyinip Ebû Hureyre ile birlikte oturacağım iki beyaz elbiseden başka birşeye sahip olmayı temenni etmiş değilim".

9) İmkân bulduğunda güzel koku sürünmesi. Buna delil Hz. Âişe'den rivayet edilen şu hadistir: "Hz. Peygamber ashabının yanına kötü kokuyla çıkmaktan hoşlanmazdı. Gecenin sonunda güzel koku sürünürdü."

10) Kötü kokulu yemekleri yemekten sakınması. Bunun delili Atâ'dan rivayet edilen şu hadistir: Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Kim şu bakladan yerse, çıkıp mescidlerimize gelmesin"[670].

11) Yağlı bir et yediği zaman yanındaki kimseyi rahatsız etmemesi için elini yıkaması. Buna delil İbn Ömer'den rivayet edilen şu hadistir: Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Kim bu etten birşey yerse elinin bulaşığını yıkasın, yanında bulunan kimseye eziyet vermesin"[671].

12) Âlimi ve onunla birlikte oturanları geğirtiyle rahatsız etmekten sakınıp geğirtisini tutması. Bunun delili de İbn Ömer'den rivayet edilen şu hadistir: Bir adam Resûlullah'ın (sav) yanında geğirdi. Resûllullah şöyle buyurdu: "Yanımızda geğirme"[672].

13) Giyilmesi caiz olmayan elbiseler giymemesi. Bunun delili Abdullah b. Amr'dan rivayet edilen şu hadistir: "Resûlullah (sav) benim üze-

667. Ebû Dâvud, Libâs 14; Nesâî, Zinet 60; **el-Müstedrek,** IV, 186.
668. **Mecmau'z-zevâid,** V, 164. Ayrıca bkz. Nesâî, Zinet 60.
669. Benzer rivayet için bkz. Ebû Dâvud, Libâs 14; **el-Müstedrek,** IV, 186.
670. Benzer rivayetler için bkz. **Mecmau'z-zevâid,** II, 17-18.
671. **Age,** V, 30.
672. **Kenzü'l-ummâl,** XV, 260 (nr. 40868).

rimde asfurla (sarıya) boyanmış iki elbise görüp şöyle buyurdu: Ey Abdullah b. Amr, bunlar kafirlerin elbisesidir, giyme"[673].

14) Beyaz elbise giymesi. Çünkü bu ilim ehli için müstehap olup delili de Semüre'nin Resûlullah'tan (sav) rivayet ettiği şu hadistir: "Beyazı tercih edin, çünkü o sizin en hayırlı elbisenizdir. Ölülerinizi onda kefenleyin, dirileriniz onu giysin. O en güzel ve en temiz olandır"[674].

15) Sarık sarması. Zira bu ilim ehlinin süsüdür. Ebû Nuaym bu konuda İbn Abbas'tan şu rivayeti tahric etmiştir: Resûlullah şöyle buyurdu: *"Sarık sarın, hilminiz artar"*[675].

16) İlim tahsiline güç yetirebilmesi için sıhhatini korumaya önem vermesi. Ebû Nuaym bu konuyla ilgili olarak bazı hususlar zikretti ki başlıcaları şunlardır: Kavrayış ve hafıza gücünü azaltacak, nefis ve bedende zayıflığa yolaçacak şeylerden sakınması, kan vermeye ve ilaç olacak şeyler içmeye alışması, yeşillik yerde ve akarsu kenarında oturarak görme gücünü kuvvetlendirmesi, şişmanlamaya yolaçacak şeyleri terkederek vücudunu sıhhatli beslemesi, dersten kesilmemesi için çok yiyip içmeyi terketmesi. Ebû Nuaym sonra bu kurallardan her biri için bir delil getirmiş olup onun İbnü'l-Ezrak tarafından **Ravdatü'l-a'lâm**'da özetlenen sözlerine bakınız.

Bu baldan tatlı ve susuz kimseye soğuk sudan daha lezzetli olup aydın kimsenin bugün öğretmen ve ilim talipleri için ehli tarafından söylenenlere muttali olduğu ölçüde, Resûlullah (sav) zamanında yaygın olan bu İslamî âdâbla sevinci artar ve kaydettiklerimizle sevinir. Çünkü böylece dininin ve öğretilerinin sıhhati koruma ve faydalı tasarrufa önem verme, ilerleme, temizlik ve uygarlık konusunda en ileri öğretiler olduğunu bilmiş olur. Bu konuda Ebû Nuaym el-Isfahânî'nin **Âdâbü'l-müteallim,** Hâfız Abdülgani b. Said el-Bağdâdî'nin **Âdâbü'l-muhaddis,** Nevevî'nin **Tehzîb**'inin şerhinin mukaddimesine, Şeyh Bedrüddin İbn Cemâa'nın **Tezkiretü's-sâmi ve'l-mütekellim fi âdabi'l-âlim ve'l-müteallim**[676]**,** Seyyid Semhûdî'nin **Cevâhirü'l-ikdeyn,** İbnü'l-Ezrak'ın **Ravda,**

673. Müslim, Libâs 27. Amr kelimesi metinde Ömer şeklinde geçmiştir.
674. **Mecmau'z-zevâid,** V, 128.
675. **Feyzü'l-Kadîr,** I, 555 (nr. 1142, 1143); **Mecmau'z-zevâid,** V, 119; **Kenzü'l-ummâl,** XV, 305 (nr. 41135). *Hilm* kelimesi metinde *"hubb"* şeklinde geçmiştir.
676. Bu eser Muhammed Haşim en-Nedvî (Haydarabad 1354) ve Hişâm Neşşâbe tarafından **et-Türâsü't-terbeviyyi'l-İslâmi fî hams mahtûtât** adlı eser içinde (Beyrut 1988, s. 93-187) neşredilmiştir. Bu eser içinde neşredilen diğer kitaplar da İbn Sina'nın **Kitâbü's-Siyâse,** Gazzâ-

Sehâvî'nin **Şerhu Elfiyyeti'l-Irâkî,** Turunbâtî'nin **Büluğu aksa'l merâm** adlı eserlerine bakınız. Seleften Taberânî ve Harâitî de güzel ahlak konusunda eser yazmış olup Harâitî'nin biri güzel ahlaka biri kötü ahlaka dair iki eseri vardır[677].

ASHABIN İLİM VE YAŞTA BÜYÜK OLANLARININ HAKKINI GÖZETTİKLERİ VE HOCASINA KARŞI UYMASINI TALEBEYE TAVSİYE ETTİKLERİ KURALLAR

Ebû Nuaym bu hususu **Âdâbü'l-müteallimîn**'de zikretmiş ve buna delil olarak da bilinen şu olayı göstermiştir: Zeyd b. Sâbit bineğe binmek isteyerek ayağını üzengiye koydu, İbn Abbas da ona üzengiyi tuttu. Zeyd şöyle dedi: "Ey Allah Resûlü'nün amcası oğlu, onu bırak". İbn Abbas da "Biz âlimlere ve büyüklere böyle yaparız" karşılığını verdi[678]. Belhî **Aynu'l-ilm**'de "saygı maksadıyla âlimlerin üzengisi tutulur" dediğinde, onun eserini şerheden Molla Ali el-Kârî, İbn Abbas'ın bu kıssasını zikrettikten sonra şöyle der: Hz. Ömer, binmesi için Zeyd'in üzengisini tuttu ve "Zeyd ve arkadaşlarına böyle davranın" dedi.

Ahmed b. Hanbel ve Tirmizî İbn Abbas'tan, yine Ahmed b. Hanbel ile Hâkim de Ubâde b. Samit'ten şu merfû hadisi tahric etmişlerdir: *"Büyüğümüze saygı göstermeyen, küçüğümüze merhamet etmeyen ve âlimimizin hakkını tanımayan kimse bizden değildir"*[679].

---

lî'nin **Minhâcü'l-müteallim,** İbn Hacer el-Heytemi'nin **Tahrirü'l-makal fi âdâbin ve ahkâmin yahtâcü ileyhâ müeddibü'l-etfâl**'dır. Nasîrüddin et-Tûsî'nin de **Adâbü'l-müteallimîn** adlı bir risâlesi Yahya el-Haşşâb tarafından neşredilmiştir (**Mecelletü Ma'hedi'l-mahtûtâti'l-Arabiyye,** III, Kahire 1957, s. 267-284).

677. Muhammed b. Ca'fer el-Harâitî'nin (ö. 327/939) bu konuyla ilgili iki eseri **Mekârimü'l-ahlâk** ve **Mesâviü'l-ahlâk** adlarını taşımakta olup ilk eserin Hâfız Ebû Tahir Ahmed b. Muhammed es-Silefî tarafından kaleme alınan **el-Müntekâ min kitâbi Mekârimi'l-ahlâk ve meâlîhâ ve mahmûdi tarâikihâ** adlı versiyonu Muhammed Muti' el-Hâfız ve Gazve Büdeyr tarafından neşredilmiştir (Dımaşk 1406/1986).

678. bkz. **Kenzü'l-ummâl,** XIII, 396 (nr. 37061). Burada İbn Abbas'ın "alimlerimize ve büyüklerimize böyle davranmakla emrolunduk" dediği, buna karşılık Zeyd b. Sâbit'in de onun elini öperek "biz de peygamberimizin ailesinden olanlara böyle davranmakla emrolunduk" dediği kaydedilmiştir.

679. **Müsned,** I, 257, II, 207; Tirmizî, Birr 15; **el-Müstedrek,** I, 122.

ALLAH RESÛLÜ'NÜN DERS SIRASINDA İLİM VEYA YAŞCA BÜYÜK OLANLARA ÖNCELİK VEREREK İNSANLARIN YERLERİNİ BELİRLEMESİ

Bu hususu Ebû Nuaym zikretmiş olup **Sahih-i Buhârî**'de İbn Mesud'dan rivayet edilen şu hadisi delil göstermiştir: Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Sizden akıl ve anlayış sahibi olanlar yanımda olsun, sonra da onların ardından gelenler bulunsun"[680]. Ayrıca Semüre'nin rivayet ettiği şu hadisi delil göstermiştir: Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Bedeviler, namazda kendilerine uymak üzere muhacirlerle ensarın arkasında dursunlar"[681]. Bu uygulamayı ahlak edinmeyi emretmek ve ders meclislerinde talebeleri hakkında bunu nazarı itibara almak İmam Mâlik'in hareket tarzı idi.

Bu konuyla ilgili ayrıntıları İbnü'l-Arabî **Ahkâm**'da zikretmiştir. Sözkonusu meclislerden biri Hz. Peygamber'in meclisi olup orada öncelik hicret, ilim ve yaşa göredir. Bir diğeri cuma meclisi olup önceliğin akıl ve anlayışa göre olduğu imamın yanındaki yer dışında öncelik erken gelişe göredir. Bir diğeri zikir (öğüt) meclisi olup burada herkes geldiğinde meclisin son tarafında boş bulduğu yere oturur. Bir diğeri savaş meclisi olup burada insanlardan kahraman ve lider özelliği taşıyanlar öne geçirilir. Bir diğeri görüş ve danışma meclisi olup burada işten anlayan kimse öne geçirilir. Bu, bir yönden zikir meclisine dahildir. Bütün bunları şu âyet-i kerime tazammun eder: *"...ki Allah sizden inananları ve kendilerine ilim verilenleri derecelerle yükseltsin"* (Mücadile 58/11). Böylece kişi önce imanıyla ve ikinci olarak da ilmiyle yükselir. **Sahih-i Buhârî**'de şu rivayet nakledilir: Ömer b. Hattâb, İbn Abbas'ı büyük sahabilerden öne geçirdi. Bu konuda Hz. Ömer'le konuştular, o da kendilerini ve İbn Abbas'ı çağırdı. Onlara Nasr sûresinin tefsirin sordu, sustular. İbn Abbas ise şöyle dedi: "Bu sûre, Resûlullah'ın (sav) ecelinin geldiğini göstermekte olup Allah bunu kendisine bildirmiştir." Hz. Ömer de şöyle dedi: "Ben bu sûreden ancak senin bildiğini biliyorum!"[682].

680. Müslim, Salât 122, 123.
681. **Kenzü'l-ummâl,** VII, 626 (nr. 20591).
682. **Ahkâmu'l-Kur'ân,** IV, 1760-1761. İbn Abbas'la ilgili bu rivayetin teferruatı için bkz. Buhârî, Tefsir 110/3; **Hilyetü'l-evliya,** I, 317.

ASHABIN İLİM TALEBİ VEYA ÂLÎ İSNAD MAKSADIYLA BAŞKA BİR SAHABİNİN YANINA YOLCULUK ETMESİ

Kadı İbnü'l-Arabî el-Meâfirî şöyle der: "İlim tahsili için şeriat ehlinden seyahat eden ilk kimse Hz. Mûsa'dır"[683]. Gazzâlî de şöyle der: "Ashab zamanından zamanımıza kadar ilim sahasında adı geçip de ilmi yolculukla elde etmeyen ve onun için yolculukta bulunmayan pek az kimse vardır". Genelde ilim için yolculuk yapmak konusuyla ilgili emir Kur'an-ı Kerim'de şu âyette vaki olmuştur: *"Her topluluktan bir grubun toplanıp dini iyice öğrenmeleri ve kavimleri kendilerine dönüp geldikleri zaman (Allah'ın yasak kıldığı şeylerden) kaçınmaları için onları uyarmaları gerekmez mi?"* (Tevbe 9/122)[684].

İbn Abdilber, Mâlik b. Dinâr'dan şu nakilde bulunur: Allah Teâla Hz. Mûsa'ya şunu vahyetti: "Demirden iki nalin edin, sonra ilim ara, ta ki nalinlerin parçalansın ve asan kırılsın". Buhârî **Sahih**'inde "İlim talebi için yolculuk bâbı" başlığına yer vererek şu rivayeti zikreder: "Câbir b. Abdullah, bir tek hadis için bir aylık mesafaye Abdullah b. Üneys'in yanına yolculuk etti"[685]. İbn Abbas'tan da *"seyâhat eden"* (Tevbe 9/112)[686] ifadesinden kastedilenlerin ilim talipleri olduğu nakledilir. İbn Mesud şöyle der: "Eğer Allah'ın Kitabı konusunda benden daha bilgili birini bilseydim onun yanına yolculuk ederdim"[687]. Seyahatin faydaları ve seyahatte bulunanlarla ilgili olarak Hatîb el-Bağdâdî müstakil bir cüz kaleme almıştır[688].

ASHABIN BİRBİRLERİNİ VE BAŞKALARINI NEBEVİ MİRASTAN (İLİM) NASİP ALMAYA TEŞVİK ETMELERİ

Onların Nebevi mirastan kastettikleri ilimdir. Çünkü peygamberler ne bir dinâr ne bir dirhem değil sadece ilim miras bırakmışlardır. Ashabın bu teşviki Resûlullah'ın (sav) vefatından sonra sözkonusudur.

---

683. bkz. **er-Rihle fi talebi'l-hadîs,** s. 97-108.
684. bkz. İbn Abdilber, **Câmiu beyâni'l-ilm,** s. 12-13.
685. Buhârî, İlim 19; **el-Câmi li-ahlâki'r-râvî,** II, 225; **er-Rihle fî talebi'l-hadîs,** s. 110.
686. Ayetin tamamı şöyledir: *"Onlar tevbe eden, ibadet eden, hamdeden, seyahat eden, rüku eden, secde eden, iyiliği emredip kötülükten sakındıran ve Allah'ın (yasak) sınırlarını koruyan insanlardır. O mü'minleri müjdele"* (Tevbe 9/112).
687. **er-Rihle fî talebi'l-hadîs,** s. 95.
688. Bu eserin adı **er-Rihle fî talebi'l-hadîs** olup Nureddin Itr tarafından neşredilmiştir (Beyrut 1395/1975). Bu konuda ayrıca bkz. Hatib, **el-Câmi li-ahlâki'r-râvî,** II, 223-248.

Taberânî **el-Mu'cemü'l-evsat**'ta, Seyyid Semhûdî **Cevâhirü'l-ikdeyn**'de hasen bir senedle Ebû Hureyre'den şu rivayeti tahric ederler: Ebû Hureyre Medine pazarına uğradı ve orada durarak şöyle dedi: "Ey pazar halkı, sizi alıkoyan nedir?" Onlar "nedir bu (sözünü ettiğin)?" dediler, o da "Hz. Peygamber'in mirası paylaştırılıyor, sizse buradasınız! Gidip ondan nasibinizi almalı değil misiniz?" karşılığını verdi. Onlar "nerede?" diye sordular, o da "mescidde" dedi. Pazar halkı süratle çıkıp gittiler, Ebû Hureyre de onlar dönünceye kadar kendileri için pazarda bekledi. Dönüp geldiklerinde Ebû Hureyre "ne oldu?" dedi, onlar "mescide gittik, içeri girdik, orada paylaşılan birşey görmedik" karşılığını verdiler. Ebû Hureyre onlara "mescidde kimseyi görmediniz mi?" diye sordu, onlar "evet, namaz kılan, Kur'an okuyan, helal ve haramı müzakere eden gruplar gördük" dediler. Bunun üzerine Ebû Hureyre onlara "vah size, işte bu efendimiz Hz. Muhammed'in (sav) mirasıdır!" dedi[689].

Ebû Ömer İbn Abdilber, Selman b. Mihrân'dan şu nakilde bulunur: Kurrâ'dan birini duydum şöyle diyordu: "Bana ulaşan habere göre Irak'ta bir topluluk ilim üzerine tartışıyorlar, biri 'bunlar kimdir?' diye soruyor, ona şöyle deniliyor: Allah Resûlü'nün mirasını paylaşan bir topluluk!".

ALLAH RESÛLÜ ZAMANINDA KASSÂS (KISSACI) VE RESÛLULLAH'IN ONUN MECLİSİNDE OTURMASI

Ahmed b. Hanbel ve Ebû Ya'lâ, Ebû Ümâme'den şöyle dediğini tahric ettiler: Resûlullah (sav) bir topluluğa uğradı, bir kassâs (*kâss*, çoğulu: *kussâs*) da kıssa anlatıyordu. Resûlullah'ı görünce durakladı, Hz. Peygamber ona "anlat, şurada fecir vaktinden güneş doğuncaya kadar oturmam, bana dört köle azat etmemden daha sevimlidir. Şurada ikindi namazından güneş batıncaya kadar oturmam, bana dört köle azat etmemden daha sevimlidir" buyurdu. Hafız Heysemî bu hadisi **Mecmau'z-zevâid**'de kaydederek Ahmed b. Hanbel'e ve Taberânî'nin **el-Mu'cemü'l-kebir**'ine isnad ederek şöyle der: Ravileri mevsûktur (güvenilir), fakat senedinde, Ebû Ümâme'den nakleden Ebû'l-Ca'd vardır.

689. **Cevâhirü'l-ikdeyn,** I, 93-94; **Mecmau'z-zevâid,** I, 123-124.

Eğer o Ebû'l-Ca'd el-Gatafânî ise, **Sahih**'in ravilerindendir, eğer başka biriyse onu tanımıyorum[690].

Bedir ehlinden birinden de Resûlullah'ın (sav) şöyle dediğini duyduğu nakledilir: "Böyle bir mecliste oturmam, bana dört köle azat etmemden daha sevimlidir". Şu'be şöyle der: "Hangi meclisi kastediyor?" dedim, "o kassâsdı" cevabını verdi. Bunu Ahmed b. Hanbel rivayet etmiş olup senedinde Kerdûs b. Kays vardır. İbn Hibban onun güvenilir olduğunu söylemiştir. Hadisin diğer ravileri de **Sahih**'in ravileridirler[691].

Abdülcebbâr el-Havlânî'den şöyle dediği nakledilir: Allah Resûlü'nün ashabından biri mescide girdi, Ka'b da kıssa anlatıyordu. Şöyle dedi: "Kim bu?". Onlar da "Ka'b bize kıssa anlatıyor" karşılığını verdiler. Bunun üzerine o şöyle dedi: Resûlullah'ı şöyle derken duydum: "Emîr (yönetici), memur ve kendini beğenmişten başkası kıssa anlatmaz". Bu haber Ka'b'a ulaştı, ondan sonra artık kıssa anlattığı görülmedi. Bunu Ahmed b. Hanbel rivayet eder[692]. Heysemî, bu hadisin isnadının sahih olduğunu söyler. Avf b. Mâlik'ten şöyle dediği nakledilir: Resûlullah'ı (sav) şöyle derken duydum: "Emîr, me'mur ve gösteriş düşkünü (mütekellif, çalımlı) olandan başkası kıssa anlatmaz". Bunu *"mütekellif"* ifadesi olmaksızın Ebû Dâvud rivayet etmiştir[693]. Taberânî de **el-Mu'cemü'l-evsat**'ta rivayet etmiştir. Heysemî şöyle der: Bunun senedinde Ebû'l-Abbas er-Razî mevcut olup onun biyoğrafisini veren kimse görmedim. Ubâde b. Samit'ten, Hz. peygamber'in şöyle buyurduğu nakledilir: "Emîr, me'mur ve gösteriş düşkününden başkası kıssa anlatmaz". Bunu Taberânî **el-Mu'cemü'l-kebir**'de rivayet etmiş olup isnadı hasendir[694].

Molla Ali el-Kârî **Şerhü'l-Mişkât**'ta şöyle der: *Kass*, kıssa, ahbâr (tarih v.s.) ve mev'ıza anlatmak demektir. Bundan maksadın özellikle hutbe olduğu da söylenmiştir[695]. Ondan başkaları şöyle der: *Kasas*, kıssa anlatmak

690. **Müsned,** V, 261; **Mecmau'z-zevâid,** I, 190; **el-Kussâs ve'l-müzekkirîn,** s. 15. krş. Ebû Dâvud, İlim 13.
691. **Mecmau'z-zevâid,** I, 190.
692. **Müsned,** IV, 233, VI, 29.
693. Ebû Dâvud, İlim 13. Burada "mütekellif" yerine "muhtâl" (kendini beğenmiş, gururlu) kelimesi geçmektedir. Emîr'den maksat yönetici, me'mur ise onun bu konuda yetkili kıldığı kimse veya âlimler gibi Allah tarafından buna memur kılınan kimse demektir (**Mirkâtü'l-mefâtîh,** I, 245. Ayrıca bkz. Hattâbi, IV, 72).
694. Konu başından buraya kadar verilen bilgilerin hepsi **Mecmau'z-zevâid**'den (I, 190) nakledilmiştir.
695. Ali el-Kârî, **Mirkâtü'l-mefâtîh,** I, 245.

demek olup kendilerine vazeden kimse kastedilerek vaaz için de kullanılır. Bu da ya emîr veya memur kimse olur veya her ikisinin de vazetmesi caizdir. Kendini beğenmiş kimseye gelince, o da liderlik ve böbürlenme gayesiyle vazeder. Bu ise hutbede kabul edilemez olup bu konuda yetki emîrler veya onların bununla görevli kıldıkları kimselere aittir. Tîbî **Şerhu'l-Mişkât'**ta şöyle der: "Kim vazeder ve kıssa anlatırsa onların grubuna dahil olup işi yöneticilere bırakılmıştır". **Mecmau bihâri'l-envâr'**a bakınız.

Suyûtî'nin **el-İklîl'**inde *"Onlara Allah'ın günlerini hatırlat"* (İbrahim 14/5) âyetiyle ilgili olarak İbnü'l-Arabî'den şöyle dediği nakledilir: Bu âyet, kalpleri yumuşatan vaaz konusunda temeldir[696].

Derim: Bu başlık altında kaydedilen hadisler, seleften bazılarının kıssa anlatmayı reddetmeleri ve kıssacıları kötülemeleriyle çelişmez. Gazzâli **el-İhyâ'**da Hasan-ı Basrî'nin kıssalarında ahiret ilmi, ölümü hatırlatma, nefsin ayıpları, amellerin afetleri, şeytanın vesveseleri ve bunlardan sakınma yollarına dikkat çekme, Allah'ın nimet ve lütuflarını, kulun şükürde kusurunu hatırlatma, dünyanın aşağılığı ve geçiciliği, zamanın azlığı, ahiretin önemi ve ahiret hallerini tanıtma gibi konularda konuştuğunu belirttikten sonra şöyle der: "İşte bu, şer'an övülen öğüttür." Gazzâlî sonra *"tezkir"* (öğüt) adını hurafelerine veren, övülen öğüt verme yolundan sapıp ayrılıklar, fazlalık ve noksanlığın yol bulduğu, Kur'an'da varid kıssalardan ayrılan ve onlara ilavede bulunan kıssalarla meşgul olan kimseler hakkında konuşarak şöyle der: Kimi kıssalar var ki dinlemesi fayda, kimi de var ki doğru bile olsa zarar verir. Sonuç olarak, övülen kıssalar Kur'an'da mevcut olanlarla sahih kitaplarda bulunan haberlerden ibarettir[697]. **İthâf'**ta müellif şöyle der: İbn Ebû Şeybe ve Mervezî İbn Sîrîn'den şöyle dediğini tahric ederler: Basra'da bir kıssacının kıssa anlattığı haberi Hz. Ömer'e ulaştı, ona şu âyeti yazdı: *"Elif, lâm, ra, bunlar apaçık kitab'ın ayetleridir. Biz onu Arapça bir Kur'an olarak indirdik ki anlayasınız. Biz bu Kur'an'ı vahyetmekle, sana kıssaların en güzelini anlatıyoruz"* (Yusuf 12/1-3). Adam Hz. Ömer'in maksadını anladı ve kıssacılıktan vazgeçti. Abd b. Humeyd **Tefsir'**inde Kays b. Sa'd'dan şu tahricde bulunur: İbn Abbas, Ubeyd b. Umeyr'e uğradı, o kıssa anlatıyordu. İbn Abbas şöyle dedi: *"Kitab'da İsmail'i de*

696. **el-İklîl,** s. 158.
697. **İhyâu ulûmi'd-dîn,** I, 52. Metinde bazı hatalar mevcut olup aslına bakılmalıdır.

an" (Meryem 19/54), *"Kitab'da İdris'i de an"* (Meryem 19/56); bize Allah'ın (ibret olarak zikrettiği) günlerini an ve Allah'ın övdüğü kimseleri öv[698].

Bu konuda Hâfız İbnü'l-Cevzî'nin **Kitâbü'l-Kussâs ve'l-müzekkirin**[699], Ebû Ahmed b. Amr b. Ebû Asım'ın **Kitâbü'l-Müzekkir ve't-tezkîr ve'z-zikr,** Hâfız Irâkî'nin **el-Bâis ale'l-halâs min havâdisi'l-kussâs**[700] adlı eserlerine bakınız. Hâfız Suyûtî'nin de kassâslara dair bir risalesi vardır[701].

Zebîdî **İthâf'**ta şöyle der: Zikrettiklerimizin hülasası şudur ki ilmin türlerinde mahir âlim, Allah Resûlü'nün hadislerini hıfzeden, sahihini zayıfından ayırdeden, müsnedini, maktûunu ve munfasılını anlayan, tarih ve selefin siyerini bilen, zâhidlerin haberlerini belleyen, Allah'ın dininde fakih, Arapça ve lügat bilgisine sahip kimseden başkasının insanlara kıssa anlatmaması gerekir. Bütün bunların temeli de Allah'tan sakınma (takva) olup bu insanların mallarına karşı olan tamahı kişinin kalbinden çıkarır. İbnü'l-Cevzî de bu şekilde tesbit ve değerlendirmede bulunmuş olup onun eserine bakınız[702].

Tenbih: Ebû Nuaym ve Askerî'nin tahric ettiklerine göre Temîm ed-Dârî ayakta kıssa anlatmak konusunda Hz. Ömer'den izin istedi. Hz. Ömer kendisine izin verdi, o da ayakta kıssa anlattı[703].

Önemli bir bilgi: İbn Sa'd **Tabakât'**ında Ümmü'l-Hasan el-Basrî'nin biyoğrafisini vererek Üsâme b. Zeyd'e varan senediyle, onun da annesinden rivayeti olarak şu tahricde bulunur: Ümmü'l Hasan el-Basrî'yi kadınlara kıssa anlatırken gördüm[704]. Bu Ümmü'l-Hasan büyük sahabilerin zamanında yaşadı ve Ümmü Seleme ile Resûlullah'ın (sav) diğer hanımlarından rivayette bulundu. İbn Sa'd'ın **Tabakât'**ında Hasan'dan şöyle dediği nakledilir: "Esved b. Serî[705] şair bir adamdı ve bu mescidde kıssa anlatan ilk kimseydi. O şöyle der: "Resûlullah ile birlikte dört gazvede bu-

698. Zebîdî, **İthâfu sâdeti'l-müttakîn,** I, 244-245.
699. Bu eser Muhammed Said b. Besyûni Zağlûl tarafından neşredilmiştir (Beyrut 1406/1986).
700. Zeynüddin el-Irâkî'nin eseridir (GAL, II, 78).
701. Suyûtî'nin **Tahzîrü'l-havâs min ekâzîbi'l-kussâs** (nşr. Muhammed Sabbâğ, Beyrut 1973) adlı eseri olmalıdır.
702. Zebîdî, **a.g.e.,** I, 246; İbnü'l-Cevzî, **el-Kussâs ve'l-müzekkirîn,** s. 22-25.
703. **el-Kussâs,** s. 20.
704. İbn Sa'd, VIII, 476.
705. Metinde, burada ve aşağıda Esved b. Süvay' şeklinde geçmiştir.

lundum". Yine **Tabakât'**ta Hasan'dan şu rivayet nakledilir: Esved b. Serî mescidin arka tarafında öğütte (tezkir) bulunurdu. **Tabakât'**ta (VII, 28) Esved'in biyoğrafisine bakınız[706].

ALLAH RESÛLÜ'NÜN GIDA, İLAÇ VE HASTALIKLARIN TEDAVİSİNE DAİR ORTAYA KOYDUĞU HİKEMÎ İLİMLER VE TIBBİ BİLGİLER İLE BU KONUDA TELİF EDİLEN ESERLER

Ahmed Taşköprizâde **Miftâhu's-saâde'**de[707] Hz. Peygamber'in tıbbı ilmini, insanların kendisiyle meşgul oldukları ilimler çerçevesinde zikreder. O şöyle der: Tıbb-ı Nebevî ilmi, ferâizin fıkıhtan ve göz doktorluğunun tıptan çıkışı gibi hadisten ortaya çıkmıştır. Bu insan vücudunun beslenip korunması konusunda Hz. Peygamber'in ne söylediği hususunun öğrenildiği bir ilimdir. Konu ve esasları hadis ilmine kıyas yapılarak belirlenir. Gaye ve faydası ise gizli kalmayacak kadar açıktır. Bu konuda İmam el-Müstağfirî üstün bir eser kaleme almıştır. İbn Tarhân'ın kitabından daha kapsamlı ve faydalısı ise yoktur. Dileyen onu bulabilir[708].

Keşfuzzunûn müellifi de bu ilimle ilgili olarak bir başlık açmış olup şöyle der: Bu konuda eser kaleme alanlardan biri de Ebû Nuaym el-Isfahânî'dir. Ebû'l-Hasan Ali b. Mûsa er-Radî, Me'mûn için bu konuyu kapsayan bir risâle yazdı. Bu konuda Habîb en-Nisâbûrî, İbnü's-Sünnî, Abdülmelik b. Habîb ve Hâfız Suyûtî de eser yazmışlardır. Suyûtî'nin eserinin adı **el-Menhecü's-sevî ve'l-menhelü'r-revî fi't-tıbbi'n- nebevi**[709] olup baş tarafı şöyledir: "Her nefse yaratılışını veren Allah'a hamdolsun..." Eser üç "fenn"e ayrılmış olup birincisi tıbbın kuralları, ikincisi ilaçlar ve gıdalar, üçüncüsü de hastalıkların tedavisine dairdir[710].

Derim: Suyûtî bu eserini Hafız Zehebî'nin **et-Tıbbü'n-nebevî** adlı eserinden özetlemiştir. O eser de bu tertipte olup defalarca basılmıştır[711].

---

706. İbn Sa'd, VII, 46.
707. Metinde **Miftâhu'l-ulûm** şeklinde geçmiştir.
708. krş. **Miftâhu's-saâde,** II, 380. Burada, yukarıda anılan bilgilerin az bir kısmı geçmektedir.
709. Suyûtî'nin **el-Menhecü's-sevî (et-Tıbbü'n-nebevî)** adlı eseri Hasan Muhammed Makbul el-Ehdel tarafından neşredilmiştir. (Beyrut-San'a 1406/1986). Bu konuda yazılmış meşhur kitapların bir listesi için bkz. **Age.,** naşir mukaddimesi, s. 37-39.
710. **Keşfuzzunûn,** II, 1095, 1882.
711. Zehebî'nin **et-Tıbbü'n-nebevî** adlı eseri Ahmed Rıfat el-Bedrâvî tarafından da neşredilmiş olup (Beyrut 1410/1990, III. baskı) Suyûtî'nin eseri ile karşılaştırıldığında tertipleri farklı ol-

Keşfuzzunûn müellifi, İbn Tarhân'ın Taşköprizâde tarafından kaydedilen eserini zikretmemiştir. Bu, bir ciltlik nefis bir eser olup adı **el-Ahkâmü'n-nebeviyye fi's-sınâati't-tıbbıyye**'dir. Müellifi İmam Ebû'l-Hasan Ali b. Mühezzebüddin Ebû'l-Mekârim Abdülkerim b. Tarhân b. Bakî el-Hamevî es-Safedî[712] olup **Matlau'n-nücûm fi şerefi'l-ulemâ ve'l-ulûm** adlı eserin de müellifidir. İbn Tarhân tıbba dair eserini on bâba ayırmış ve Buhârî ile Müslim'in ittifakla tahric ettikleri tıpla ilgili kırk hadise dayandırmıştır. Birinci bâb hastalıklar ve tedavisi, tedavi olunmayı emir, tabipliği bilinmediği halde tedaviyle uğraşan kimseler hakkında varid olan hadislere dairdir. İkinci bâb yeme, içme, uyku v.b. konularda sağlığın konunmasıyla ilgili hususlara delalet eden hadislere dairdir. Üçüncü bâb tıbbın temeli, bunun vahiy, tecrübe veya kıyas mı olduğu, vazedilişi, fazileti, akla ve şeriate uygunluğuna dairdir. Dördüncü bâb ise sıhhat ve fazileti ve bu konuda varid olmuş hadislere dairdir. Beşinci bâb hastalık ve fazileti, bu konuda varid olmuş haberler ve biraz da muskaya dair bilgileri ihtiva etmektedir. Altıncı bâb hasta ziyaretinin fazileti ve bu konuda varid olmuş Nebevî hadislere dairdir. Yedinci bâb ilk kırk hadisten ayrılıp çıkarılan ve bunların çoğuna dikkat çeken tıpla ilgili hadislere dairdir. Sekizinci bâb tedavinin mi tedaviyi terketmenin mi daha faziletli olduğu konusundaki görüş ayrılığı ve her grubun dayandığı delillere dairdir. Dokuzuncu bâb perhiz ve fazileti ile perhizli için yazılan şeye dairdir. Onuncu bâb müfred (basit, bileşik olmayan) ilaçlar, güçleri, faydaları, bunlarla ilgili tıbbî hadisler v.s. hakkındadır. Bu eser müellifinin biyoğrafisi gibi nadir bulunan bir kitaptır. Bende eski bir nüshası mevcut olup doğulu bir kâtip tarafından Şam Nâsıriyye kütüphanesinde ve müellifin devrine yakın bir zamanda yazılmıştır. Onu 1324 (1906) yılındaki ziyaretim sırasında Medine-i Münevvere'de elde etmiştim.

---

duğu gibi Suyûtî'nin eserinin daha hacimli ve daha fazla konulara yer verdiği görülür. İbn Kayyim'in **et-Tıbbü'n-nebevî** adlı eseri de Abdühlâlık Adil Ezherî (Kahire 1377/1957) ve Abdülkâdir el-Arnaut-Şuayb el-Arnaut tarafından neşredilmiştir (Beyrut 1983). Abdüllatif el-Bağdâdî **el-Tıbb mine'l-Kitâb ve's-Sünne** (nşr. Abdülmu'ti Emin Kal'aci, Beyrut 1406/1986), Mahmud Nazım en-Nesimî de modern tıpla karşılaştırmalı olarak **et-Tıbbü'n-nebevî ve'l-ilmü'l-hadîs** (I-III, Beyrut 1404/1984) adlı bir eser yazmıştır. N. Perron'un **La Medecine du Prophète** (Paris-Alger 1860) adlı eseri ile Suyûtî ve Mahmud b. Muhammed el-Cağaynî'ye ait eserlerin Cyril Elgood tarafından yapılan İngilizce tercümesini de (**Tıbbu'n-Nabbi or Medicine of Prophet,** Bruges 1962) zikretmek gerekir.

712. İbn Tarhân'ın (ö. 720/1320) bu eseri basılmıştır (Kahire 1374/1955).

Hâfız İbn Kayyim Tıbb–ı Nebevi'ye dair faydalı bir bölüme **Zadü'l-meâd**'da yer vermiş, Şihâbüddin el–Kastallânî de **el-Mevâhibü'l-ledüniyye**'de onu izlemiştir. Bunların her ikisi de daha önce geçenlerin verdikleri bilgilerin özünü kaydetmişlerdir. Allah onları hayırla mükafatlandırsın.

Şihâbüddin Ahmed b. Salih el-Ektâvî ed-Der'î'nin **el-Hediyyetü'l-makbûle fi huleli't-tıbbi'l-meşmûle**[713] adlı eserinde şöyle denir:

Bu Nebi Mustafa, seçilen
Ve efendisi gelenlerin ve geçenlerin
Afsunladı, tedavi etti, tedavi oldu ve kan aldırdı
Tevekkülle ki onda biraraya geldi
Doğru tevekkülü emir
Bizim gibilerden tasrih ifade eder
Tedavide sünneti var Resûl'ün
Ve hastanın gönlünü hoşetmek.

Müellif **el-Hediyye**'sinin şerhinde şöyle der: Burada nakli uzun sürecek, ehli tarafından esas ve teferruatıyla bilinen birçok hadisin ve çok sayıda muteber haberin tasrih ettiği gibi tedaviye şâri (Hz. Peygamber) tarafından izin verilmesi konusunda, onun bizzat uygulaması ve bu hususta kendisinden nakledilenler yeter.

Cenab-ı Peygamber'den bu konuda nakledilen hikmet incileriyle ilgilenmeye İslam bilgelerinden biri olan Şeyh Dâvud el-Antâkî de önem vermiş olup **et-Tezkire**'de çeşitli yerlerde bu hususa temas etmiştir. Bunlardan biri istiskâ (hidropisi, vücudun bir yerinde su toplanması) hastalığını anlattığı yerdir. Burada sözü, sözkonusu hastalığın ilacının deve sütü ve idrarı olduğunu anmaya getirerek şöyle der: Bu, istiskâ hastalığının her üç türünde de gayedir. Özellikle develer çölde (bâdiye) bulunurlarsa. Çünkü çöl bu durumda yavşan otu ve misk otu kokulu bitkiler ile güzelleşir. Bu konuda şeriat sahibinden hadisler nakledilmiş olup İbnü's-Sünnî, Ebû Nuaym, Ahmed b. Hanbel ve garîb bir hadis de Tirmizî tarafından tahric edilmiştir[714]. Antâkî daha sonra Ureniyyîn kıssasını zikreder ki özeti şudur: Bir kavim Medine'de Hz. Peygamber'in yanına geldi

713. Bu zatın **el-Manzûmetü't-tıbbiyye fi'l-ilâcât ve'l-edviyeti'l-merdiyye** ve **ed-Dürerü'l-mahmûle ve'l-hediyyetü'l-makbûle fi huleli't-tıbbi'l-me'mûle** adlı eserleri mevcut olup sonuncusu **el-Hediyyetü'l-makbûle fi ilmi't-tıbb** (Kahire 1291, 49 sayfa) adıyla basılmıştır (Serkis, I, 373; **Suppl.**, II, 713).

714. Bu rivayetler için bkz. Suyûtî, **et-Tıbbu'n-nebevî**, s. 345-346.

ve bir rivayete göre sıtmaya bir diğerine göre ise Medine havası kendilerine iyi gelmeyerek karın ağrısı ve kötü bir kokuya musab oldular. Bir diğer rivayette ise karınlarının bozulduğu kaydedilir. Resûlullah (sav) da onları zekât develerinin yanına gönderdi; develerin süt ve idrarından içtiler. Onların kıssası meşhurdur. Hz. Peygamber'in bunu emretmesi istiskanın zayıflatıcı ve bulaşıcı bir özellik taşımasından olup müfret (basit) ilaçlar bahsinde geçtiği üzere bu anılan hususlarda sözkonusu hastalığa tetabuk eden kesici, açıcı ve giderici özellikler mevcuttur. Son rivayette *"berriyye"* ile tahsiste bulunması[715] ya olayın bir defadan fazla meydana geldiğini ve böyle yapmaları emrolunanların hastalığının daha şiddetli olduğunu gösterir ki yavşan otu ve beşparmak ağacı gibi bu konuda bizzat etkili olan halis maddeleri otlamalarından dolayı *"beriyye"* özellikle belirtilmiştir. Veya olay bir tek defa meydana gelmiştir ve bu durumda ise mutlakın mukayyede hamledilmesi (develerden çöl develerinin kastedilmesi) sözkonusudur. Bu olaydan hareketle bazı müçtehidler, Hz. Peygamber'in emrinden dolayı eti yenilen hayvanların idrarının temiz olduğunu ileri sürmüşlerdi. Bazıları ise bu emrin sözkonusu hayvan idrarının temizliğini gerektirmediğini, zaruret taayyün ettiğinde lokmayı şaraba batırıp yemekte olduğu gibi bunun da zaruretten dolayı caiz olduğunu belirtmişlerdir. Şu da bilinmelidir ki Hz. Peygamber'in kendisine has şeylerle tedavide bulunması, bunun sözkonusu hastalığa faydalı olmasını gerektirmez. Çünkü Resûlullah (sav) bazan aklın uygulanmasını uygun görmediği şeylerle de tedavide bulunuyordu. Kim bu konuda bir şeye muttali olursa bilmeli ki bu bir tür mucize sayılır. Mülâibü'l-esinne ile ilgili kıssada geçtiği üzere o Hz. Peygamber'e istiskadan dolayı şikayette bulundu, o da üzerine tükürdüğü bir toprak parçasını kendisine gönderdi. Onu içtiğinde iyileşti[716]. **el-Tezkire**'den verilen bilgiler burada sona erdi.Dâvud el-Antâkî'nin cüzzam ve humma ile ilgili olarak yazdıklarına bakarsanız hayret edersiniz.

İbn Kayyim **et-Turuku'l-hükmiyye**'sinde (s. 164) Hz. Peygamber'in "Cüzzamlılara uzun süre bakmayın"[717] sözü ile ilgili olarak şöyle der:

715. Dâvud el-Antâkî burada İbn Abbas'tan iki rivayet nakletmiş olup sonuncusunda "çöl develeri" (el-ibilü'l-berriyye) ifadesi geçmektedir.
716. Antâkî, **Tezkire,** I, 8, 10-11. Mülâibü'l-esinne, Ebû Berâ Amir b. Mâlik el-Kilâbî'dir (bkz. **Üsdü'l-ğâbe,** III, 140; **el-İsâbe,** II, 258. Bu kaynaklarda, Hz. Peygamber'in bir tulum bal gönderdiği kaydedilmiştir).
717. **Mecmau'z-zevâid,** V, 100-101.

Bunda büyük bir fayda mevcut olup o da şudur: Tabiat intikal edici olup cüzzamlıya bakış sürdürülünce tabiatın nakli yoluyla bunun kendisine de isabet etmesinden korkulur. Halk arasında tecrübe edilmiştir ki cinsi münasebet sırasında cima eden kimse bir şeye baksa ve bakışını sürdürse o şeyin özelliği çocuğa geçer. Beyhakî[718] ve başkalarının kaydettiklerine göre Hz. Peygamber Beni Gıfâr kabilesinden bir kadınla evlendi ve zifafa girdi. Kadına elbisesini çıkarmasını emretti, o da çıkardı. Hz. Peygamber kadının memesi yanında bir beyazlık gördü ve yatağı terketti. Sabah olunca da kadına ailesinin yanına gitmesini söyleyerek mehrini verdi[719].

Yine İbn Kayyim'in **Zâdü'l-meâd'**ı ve Mecdüddin el–Fîrüzâbâdî'nin **Sifrü's-saâde'**sinde şu bilgi verilir: Hz. Peygamber balık ile sütü, süt ile ekşi şeyleri, iki sıcağı, iki soğuğu, iki yapışkanı, iki kabız edici şeyi, bir kabız ediciyle bir müshili, iki müshili, iki katı şeyi, biri çabuk diğeri geç hazmedilen iki şeyi, kızartılan ile pişirileni, taze ile kurutulmuşu, süt ile yumurtayı ve et ile sütü birlikte yemezdi. Bayat bir yemeği, kokmuş yiyeceği, tuzlu ve ekşi yiyecekleri de yemezdi. Hazım maksadıyla suyla karıştırılmış süt, ıslatılmış hurma suyu ve son derece soğuk suyla karıştırılmış bal yediği sabittir[720].

Hz. Peygamber'in yiyecekleri ve bununla ilgili hususlar hakkında geniş bilgi için Fâkihî'nin **el-Menâhicü's-seniyye**'si ile efendimiz babamın sünnete dair eserine bakın, hayretten hayrete düşersiniz.

Birbirini yalanlayan sözlerden biri de filozof İbn Haldûn'un tarihinin mukaddimesinde tedavi türleri ve dayanaklarıyla ilgili bilgi verirken zikrettiği şu hususdur: Umran ehlinden bedevilerin çoğu zaman bazı şahısların kısıtlı tecrübelerine dayandırdıkları ve kabilenin yaşlı erkek ve kadınlarından tevarüs ettikleri bir tedavi usülleri vardır. Bazan bununla sıhhate kavuşulduğu olursa da bu tabiî bir kurala ve mizaca uygunluğa dayanmamaktadır. Araplar arasında Hâris b. Kelede ve başkaları gibi bu tür tanınmış tabipler vardı. Şeriyât'ta nakledilen tedavi yolları da bu kabilden olup vahye dayanmamaktadır. Bu, Araplar arasında uygulanagelen bir adetten ibarettir[721]. İbn Haldûn'un katı sözleri sona erdi. Aferin allame Şeyh Abdülhadi el-Ebyârî el-Mısrî'ye ki **Suûdu'l-metâli'**de (II, 155)

718. **es-Sünenü'l-kübrâ,** VII, 256-257; İbn Kesîr, Sire, IV, 594.
719. **et-Turuku'l-hükmiyye,** s. 286.
720. **Zâdü'l-meâd,** IV, 223; **Sifrü's-saâde,** s. 239-240.
721. **Mukaddime,** s. 465.

onun sözlerinin ardından şöyle der: "Derim ki bu bir sürçme olup nazara alınmaması gerekir. Nasıl olur ki Hz. Peygamber, bal içmesini emredip de iyileşmeyen karnı ağrıyan adama 'Allah doğru söyledi, senin karnın yalan söyledi'[722] buyurmuştur".

Şeyh Dâvud'un daha önce kaydettiğimiz şözünü okuduğun zaman, onun bu konudaki inancının İbn Haldûn'unkinden daha sağlam olduğunu görürsün. Soylu at bazan tökezler. Mükemmellik yalnız Allah'a mahsustur. Bu konuyu Suyûtî'nin **el-İklîl**'de Kirmânî'nin **el-Acâib** adlı kitabından naklettiği bir latife ile kapatalım: Hristiyan bir tabip Ali b. Hüseyin'e "Sizin kitabınızda tıp ilmine dair hiçbir şey yoktur. İlim iki tanedir: Ebdan (vücut) ilmi ve edyân (din) ilmi" dedi. O da şu karşılığı verdi: Allah tıbbı yarım âyette toplamış olup o da şudur: *"Yiyin için, fakat israf etmeyin"* (A'râf 7/31). Bunun üzerine tabip şöyle dedi: "Sizin kitabınız Calinûs'a (Galen) hiçbir tedavi şekli bırakmamış!"[723].

Hâfız İbn Receb, *"Allah, dolduğu zaman mideden daha kötü olan bir kap yaratmamıştır. Mide mutlaka doldurulacaksa üçte birini yemeğe, üçte birini içeceğe ve üçte birini de hava için (nefes alıp vermeye) ayır"*[724] hadisi ile ilgili olarak şöyle der: Bu, tıbbın bütün esaslarını kendisinde toplayan büyük bir esastır. Rivayet edildiğine göre tabip İbn Mâseveyh bu hadisi İbn Ebî Hayseme'nin eserinde okuduğunda şöyle demiştir: Eğer insanlar bu sözleri, yani Hz. Peygamber'in *"İnsanoğluna, bir daha yiyinceye kadar belini doğrultacak birkaç lokma yeter"*[725] sözünü uygulasalardı hastalıklardan selamette olur ve hastaneler ile eczacı dükkânları kapanırdı. Kurtubî **Şerhu'l-esmâ**'da şöyle der: Eğer Bokrat (Hipokrat) bu bölümlemeyi duysaydı, bu hikmetten dolayı hayrette kalırdı[726]. **İhyâ**'da şu bilgi verilir: Bu hadis, yani midenin üçe bölünmesi hadisi felsefecilerden birine zikredildi, o "az yeme konusunda bundan daha esaslı bir söz duymadım" dedi[727]. Bundaki hikmet eserinin apaçık olduğunda şüphe yoktur.

İbn Kayyim **Zâdü'l-meâd**'da şöyle der: Gıda alma mertebeleri (ölçüsü) üçtür: Birincisi (asgari) ihtiyaç mertebesi, ikincisi kifâyet (yeterlilik) mer-

722. Buhârî, Tıbb 4.
723. **el-İklîl,** s. 128. Ayrıca bkz. Kurtubî, **Tefsîr,** VII, 192.
724. Suyûtî, **et-Tıbbu'n-nebevî,** s. 152.
725. **Müsned,** IV, 132; Tirmizî, Zühd 47; **İhyâ,** II, 5-6, III, 103; Suyûtî, **age.,** s. 151.
726. Kurtubî, **Tefsîr,** VII, 192.
727. **İhyâu ulûmi'd-din,** III, 111.

tebesi, üçüncüs de fazlalık mertebesidir. Hz. Peygamber, gücünün düşmeyeceği ve zayıflamayacağı ölçüde belini doğrultacak birkaç lokmanın kişiye yeteceğini, eğer bunu aşmak istiyorsa midesinin üçte birini yemeye, üçte birini suya ve diğer üçte birini de nefese ayırmasını haber vermiştir. Bu da vücut ve kalp için en faydalı olanıdır[728]. Bilginin devamı için adıgeçen esere bakınız.

Seffârinî'nin **Şerhu Manzumeti'l-âdâb'**ında geçtiği üzere Ahmed b. Hanbel'in **Müsned'**inde Hz. Âişe'den şöyle dediği nakledilir: "Allah Resûlü, ailesinden biri (hastalıktan) şikayette bulunduğunda, o iki taraftan birine ulaşıncaya (yani iyileşinceye veya ölünceye) kadar (ilaç bulunan) çömleği ateşten indirmezdi"[729]. Bu, sekizinci Bölüm'de tıpla ilgili bâbda Ekensûs'un **el-Ceyşü'l-aremrem** adlı eserinden nakledilen bilginin de[730] temeli olup ona bakınız.

ALLAH RESÛLÜ'NÜN ASHABIYLA BİRLİKTE TARİHİ OLAYLARI VE GEÇMİŞ MİLLETLERİN HABERLERİNİ UZUN UZADIYA ELE ALARAK BUNA BİR VAKİT AYIRMASI Kİ BU HUSUS BUGÜN BENZERİ KONULARDA DERS TEATİSİNE TEMEL TEŞKİL EDER

Buhârî, "ilimle ilgili olarak gece sohbeti (semer) bâbı"[731] başlığına yer verir. Ebû Hassân'ın Abdullah b. Amr'dan rivayeti olarak Ebû Dâvud'un tahric edip Ebû Huzeyme'nin de sahih olduğunu kaydettiği, ancak Buhârî'nin şartına uygun olmayan rivayet şöyledir: "Hz. Peygamber sabaha kadar bize Benî İsrail'den söz eder, farz namazdan başkası için kalkmazdı"[732]. Bunu Ahmed b. Hanbel ve **el-Mu'cemü'l-kebir**'de Taberânî tahric etmiş olup Heysemî ravilerinin **Sahih**'in ravileri olduğunu belirtir. İmrân b. Husayn'dan şu rivayet nakledilir: "Resûlullah bütün gece boyu bize Benî İsrail'den sözeder, farz namazdan başkası için kalkmazdı"[733].

Derim: Hz. Peygamber bunu Allah'ın emrine uyarak yapmış olup Kur'an'da şöyle buyrulur: *"Onlara Allah'ın günlerini (geçmiş milletlerin baş-*

728. **Zâdü'l-meâd,** IV, 18.
729. **Müsned,** VI, 242; İbn Mâce, Tıb 5; Suyûtî, **et-Tıbbu'n-nebevî,** s. 233.
730. bkz. s. 34.
731. Buhârî, İlim 41.
732. Ebû Dâvud, İlim 11. Amr, metinde Ömer şeklinde geçmiştir. Aynı bilgi için bkz. **Fethu'l-Bârî,** I, 322.
733. **Mecmau'z-zevâid,** I, 191, VIII, 264. Ayrıca bkz. s. 306.

larına gelen olayları) hatırlat" (İbrahim 14/5)[734]. Bir diğer âyet de şöyledir: *"Allah size (helal ve haram olanı) açıklamak ve sizi sizden öncekilerin yollarına iletmek istiyor"* (Nisa 4/26). Bu âyetlerin anlamı şudur: "Onlara geçmiş milletlerin başından geçen olayları anlat" ve "Allah size bilmediğiniz maslahatlarınızı ve güzel amellerinizi öğretmek, yollarına tabi olmanız için sizden önce gelip geçmiş hayır ve anlayış sahibi kimselerin yollarına sizi ulaştırmak ister". Tarih ilminde, geçmiş milletler ve yokolmuş nesillerin durumları; şahısların adları, lakap, künye ve neseplerinin tesbiti, adet ve haberleri, ilimlerinin ürünleri, eserleri, sanatları, alışkanlıkları, düşüş ve yükselişleri kapsamlı bir şekilde ele alınarak araştırılır. Bu bir ilim olup milletler ve nesillerin akıllıları o konuda yarışır, hükümdarları iftihar duyar. Hatta avamdan ve sıradan kimseler bile onu bilmeyi arzular, onu elde etmek için yollara düşülür, seyahatler yapılır. Allah'ın bize Kur'an'da peygamberler ve ümmetleri arasında geçen şeyleri anlatması, onların sürelerini, yurtlarını, Sebe, Ahkâf, Hicr, Mekke, Medine, Medyen ve Mısır gibi yerlerinin adlarını açıklaması sana yeter. Bununla, zamanın devirlerinin, dönüşümün, tazeliğin, solup gidişin, imarın ve yıkılışın birbirini takib ettiğini bize açıkladı. Gerçeklere bakmamız, onlarla ilgili olarak münakaşa yapmamız, zanlardan uzaklaşıp onlara meyletmememiz, Allah'ın yarattığı harikaları görmemiz için dolaşmamızı emretti. Kullarına, sığındıkları ve içinde korundukları yüce dağlar, içinden çıkanlardan faydalanıp üzerinde de yolculuk ettikleri geniş ve taşkın denizler, çiçeklerle süslenmiş ve meyvelerle bezenmiş bahçeler lutfetti. Bize (Hz. Yusuf'un atıldığı) kuyuyu (Yusuf 12/10)[735], Kehfi (Kehf 18/20), hendeği (uhdûd: Burûc 85/4), mağarayı (Tevbe 9/40), sarayı (Hac 22/45), evi (İsra 17/93), yurdu (A'raf 7/145), köyleri (Kasas 28/59), şehirleri (A'râf 7/111), burçları (Nisa 4/28), kaleleri (Haşr 59/2), meskenleri (Kasas 28/58), kilise ve havraları (Hac 22/40), oturma yerleri (mekâid: Cin 72/9), direkleri (Ra'd 13/2), kaleleri (Sebe 34/13) mescidleri (Bakara 2/114), meclisleri (Mücâdile 58/11), çağrışmayı (Gâfir 40/32), vâdiyi ve kayayı (Fecir 89/9) zikretti. Büyük ümitlerin ardına düşmeyip uzak yeri ulaşılması imkânsız gören, rahat yatağı seçilmiş yer (cennet) için terket-

734. Ayetin tamamı şöyledir: *"Andolsun ki biz Mûsa'yı da 'kavmini karanlıklardan aydınlığa çıkar, onlara Allah'ın gönlerini hatırlat' diye âyetlerimizle göndermiştik. Şüphesiz bunda sabreden, şükreden herkes için ayetler (ibret verici işaretler) vardır"*.

735. Burada kaydedilen kelimelerin geçtiği birer ayet örnek olarak parantez içinde zikredilmiştir.

meyip oturanları kınadı. Allah Teâla şöyle buyurdu: *"Yeryüzünü gezip dolaşmadılar mı ki kendilerinden öncekilerin sonunun nasıl olduğunu görsünler? Onlar bunlardan daha çok, daha kuvvetli ve yeryüzündeki eserleri bakımından daha sağlam idiler. (Bununla birlikte) kazandıkları, kendilerinden hiçbir şeyi savmadı"* (Mü'min 40/82). Bakmaya, düşünmeye ve ibret almaya teşvikle de şöyle buyurdu: *"De ki: Yeryüzünü gezin, öncekilerin sonunun nasıl olduğuna bakın"* (Rûm 30/42).

Bu konunun baş tarafında zikredilen husus "Gece sohbeti, yalnız namaz kılan veya yolculuk eden kimse için vardır"[736] hadisiyle çelişmez. Bu hadis Ahmed b. Hanbel tarafından, meçhul bir ravi bulunan bir senedle rivayet edilmiştir. Hâfız **el-Feth**'te şöyle der: Hadisin sabit olduğunu kabul durumunda, ilim için gece sohbeti yapmak nafile namaz kılmaya dahil edilir. Nitekim Hz. Ömer, Ebû Mûsa el-Eş'arî ile geceleyin fıkıh müzakeresinde bulunmuş, Ebû Musa "namaz?" deyince, Hz. Ömer "biz namazdayız" karşılığını vermişti[737].

Derim: Hâfız İbn Hacer'in işaret ettiği kıssa Abdürrezzak ve İbn Ebî Şeybe tarafından Ebubekir b. Ebû Musa'dan naklen tahric edilmiştir: Ebû Musa yatsıdan sonra Ömer b. Hattâb'a geldi. Hz. Ömer ona "niçin geldin?" dedi, o da "seninle konuşmaya geldim" karşılığını verdi. Bunun üzerine Hz. Ömer oturdu, uzun süre konuştu, sonra Ebû Musa "namaz, ey müminlerin emîri?" dedi, Hz. Ömer de "ben namazdayım!" cevabını verdi.

ENSARIN OK ATIMI ÖĞRENİMİ İÇİN AKŞAM VE YATSI VAKİTLERİ ARASINI SEÇMELERİ

Buhârî **Sahîh**'te "Akşam namazı vakti bâbı" başlığını açar, sonra Râfi b. Hadîc'e ulaşan senediyle şu rivayeti nakleder: "Biz akşam namazını Hz. Peygamberle birlikte kılıyor, birimiz geri dönüyor ve (bu sırada attığı) oklarının yerlerini görüyordu"[738]. Hâfız İbn Hacer **Feth**'te şöyle der: "Yani ok attığında oklarının ulaştığı yeri"[739]. Ahmed b. Hanbel **Müsned**'inde Alı b. Bilâl'in ensardan bazı kimselerden şöyle dediklerine dair rivayetini kay-

736. **Müsned,** I, 444.
737. **Fethu'l-Bârî,** I, 322. Ayrıca bkz. s. 307.
738. Buhârî, Mevâkit 18.
739. **Fethu'l-Bârî,** III, 227.

deder: "Biz Resûlullah'la birlikte akşam namazı kılıyor, sonra geri dönüyor ve evlerimize gelinceye kadar ok atma yarışı yapıyorduk. Oklarımızın (düştüğü) yerleri bize gizli kalmıyordu"[740]. Bu hadisin isnadı hasen olup metinde geçen "nebl" kelimesi de Arap okları anlamındadır.

MUÂVİYE'NİN GECE VAKTİNİ TARİHE, GEÇMİŞ MİLLETLERİN VE NESİLLERİN HABERLERİNE DAİR KİTAPLARI DİNLEMEYE AYIRMASI

Mesudî **Mürûcu'z-zeheb**'de (II, 52) Muâviye'nin biyoğrafisinde şu bilgiyi zikreder: Muâviye'nin âdeti şöyleydi: Sabah namazını kıldıktan sonra oturur ve kıssalarını bitirinceye kadar kassâsı dinlerdi. Yatsı namazını kıldıktan sonra ise maiyet ve yakınlarına izin verir, vezirler gecenin başından bir süre diledikleri hususlarda onunla müşaverede bulunurlardı. Muâviye gecenin üçte birine kadar Arapların tarih ve önemli günleri, Acemler ve hükümdarları, tebaalarına karşı siyasetleri, milletlerin hükümdarlarının hareket tarzları, savaşları, tebaalarına karşı uyguladıkları siyaset v.b. geçmiş milletlerin haberleriyle ilgili sohbette bulunurdu. Sonra girip gecenin üçte biri kadar uyurdu. Sonra kalkıp oturur, hükümdarların hareket tarzları ve haberleri, savaşlar, savaş hileleri konusundaki defterleri getirtir, bununla görevli hizmetçileri ona okurlardı. Bunlar, o defterlerin korunması ve okunmasıyla görevliydiler. Böylece her gece birçok haber, siyer, rivayet ve siyaset türleri dinlemiş olurdu. Sonra çıkar sabah namazını kılardı[741].

ASHABIN, İSTER KAFİR İSTER KÜÇÜK BİRİ OLSUN, İLMİ KİMDE BULURLARSA ALMAYI PRENSİP EDİNMELERİ

Ebû Nuaym, Enes b. Mâlik'ten şu tahricde bulunur: Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: *"İlim mü'minin yitiğidir, nerede bulursa alır"*[742]. Hâfız Ebû Ömer İbn Abdilber şöyle der: Hz. Ali'nin bir konuşmasında şöyle dediği-

740. **Müsned,** IV, 36.
741. **Mürûcu'z-zeheb,** III, 39-41. Kettâni bu bilgiyi özetle vermiştir.
742. **Keşfü'l-hafâ,** II, 89 (nr. 1766); **el-Mekâsıdu'l-hasene,** s. 310. Bazı rivayetlerde *"ilim"*, bazılarında *"hikmet"* ifadesi geçmiş olup bu konuda bkz. Beyhakî, **el-Medhal,** s. 283-285 (nr. 412-413); Sehâvî, **age.,** 310-312 (nr. 415); Aclûnî, **age.,** I, 435-436 (nr. 1159).

ni ondan rivayet etmiştik: "İlim mü'minin yitiğidir, onu isterse müşriklerden olsun alın. Sizden biri, hikmeti dinlediği kimseden almaktan sakın çekinmesin". Yine Hz. Ali'den şu rivayet nakledilir: "Hikmet mü'minin yitiğidir, isterse müşriklerin elinde olsun, onu arar". Kadı İbnü'l-Ezrak'ın **Ravdatü'l-a'lâm'**ına bakınız. Daha önce de geçtiği üzere sahabiler, kafir oldukları halde Bedir esirlerinden ve Medine Yahûdîlerinden yazı yazmayı öğrenmişlerdi[743].

Hâfız İbn Teymiyye'nin **Fetâvâ'**sında şu bilgi geçer: Hak (gerçek) kimin tarafından söylenirse söylensin kabul edilir. Muâz b. Cebel, Ebû Dâvud tarafından **Sünen'**de nakledilen meşhur sözünde şöyle der: "İster kafir -veya fâcir dedi- olsun gerçeği getiren herkesten kabul edin. Bilgenin de haktan sapmasından sakının". Şöyle denildi: "Kafirin gerçeği söylediğini nasıl bilelim?". O da "gerçeğin üzerinde bir nur vardır" dedi veya bu anlamda birşey söyledi[744].

"İlim Çin'de de olsun alın"[745] hadisi meşhurdur. Her ne kadar bu hadisten ilim tahsili için yolculuk kastedilmişse de Şeyh Rifâa et-Tahtâvî'nin de belirttiğine göre Çin halkının o sırada putperest oldukları bilinmektedir.

HZ. ALİ'NİN İLME TEŞVİKİ VE İLMİN ŞEREFİNE EN BELİĞ İFADEYLE İŞARETTE BULUNMASI

Hz. Ali'nin bir hutbesinde şöyle dediği nakledilir: "Bilin ki insanlar yaptıkları iyi şeylerle ölçülürler. Her kişinin değeri, yaptığı iyi şeydir. O halde ilimde söz söyleyin ki değerleriniz ortaya çıksın"[746]. Yine bu manada "Kişi dilinin altında saklıdır" veya muhtemelen "parmaklarının altında" demiştir. Yine şöyle demiştir: "Kişi iki küçüğü ile ölçülür; kalbi ve diliyle". Karâfî şöyle der: O "iki eliyle..." dememiştir. Yani kişi bu ikisiyle itibara alınır; bu ikisi onu yükseltirse yükselir, alçaltırsa alçalır. Kalp hikmetin kaynağı olup dil de onun tercümanıdır. Bu ikisi dışında kalanlar ise hesaba katılmayacak uzak yardımcılardır.

Hz. Ali şu şiiri söylemiştir:

743. bkz. I, 187.
744. Benzeri bir rivayet için bkz. Ebû Dâvud, Sünne 5.
745. **Câmiu beyâni'l-ilm,** I, 9-10; **Kenzü'l-ummâl,** X, 138 (nr. 28697, 28698).
746. **Câmiu beyâni'l-İlm,** I, 119.

İnsanlar temsil bakımından birbirlerine denktirler
Babaları Adem, anneleri Havva'dır
Eğer soylulardan bir övünç ileri sürersen
Bizim soy bağımız toprak ve suyadır
Övünme ilim ehlinden başkasına yoktur
Onlar hidayet üzereler ve bunu isteyene de klavuzlar
Kişinin değeri yaptığı iyi şeyle ölçülür
Cahillerse ilim ehline düşmandırlar
Kendin için ilim ara ve edep kazan
İnsanlar ölüdürler ilim ehliyse diri.

Şeyh Ebû Ömer İbn Abdilber şöyle der: "Hz. Ali'nin 'Her kişinin değeri yaptığı iyi şeyle ölçülür' sözü enteresan ve çok değerli bir sözdür. İnsanlar ona doğru kanatlandıkça kanatlandılar. Şairlerden bir grup duydukları hayranlık ve güzelliğine olan sevgilerinden dolayı onu manzum hale getirdiler". İbn Abdilber daha sonra bazı şairlerin bu anlamdaki şiirlerini kaydetti[747]. **Ravdu'l-a'lâm fi menzileti'l-Arabiyye min ulûmi'l-İslâm** adlı esere bakınız.

Faydalı bir bilgi: Mütekaddimin ulemadan ilmin faziletine dair müstakil kitap yazanlar şunlardır: Ebû Hayseme[748], Yusuf b. Ya'kûb el-Kâdî, İbn Ebû Âsım, Ishak b. Râhûye, Ebû Bekr Ahmed b. Ali el-Mervezî, Ebû'l-Abbas Ahmed b. Ali el-Mürhibî, Adem b. Ebû İyâs, Ebû Nuaym'ın **Fadlü'l-âlimi'l-afîf ale'l-câhili'ş-şerîf,** Ebû Abdullah Muhammed b. Ebû's-Sıdk el-Adevî'nin adı geçen Ebû Hayseme Züheyr b. Harb'ın **Kitâbü'l-İlm**'inden yaptığı bir seçme, Hâfız İbn Abdilber, Şemsüddin Muhammed b. Abdurrahman el-Esâbî el-Hasenî el-Yemenî'nin **Neşrü tayyi't-ta'rif fî fadli hameleti'l-ilmi'ş-şerif**'î. Bunlardan başka müteahhirin ulemadan birçokları bu konuda kitap yazmışlardır. Ârif el-Bekrî de ilmin faziletine dair varid olan hadislerle ilgili bir eser kaleme almış olup hadislerin sayısını beşyüze ulaştırmıştır. Bazıları, bu konuda hiçbir sahih hadis bulunmadığını söylemişse de bu büyük bir hatadır. İbn Abdilber'in **Fadlü'l-ilm**[749], bunun Fâkihî'ye ait ihtisarı ve Hâfız Zebîdî'nin **Şerhu'l-İhyâ**'sına[750] bakın, hayrette kalırsınız.

747. **Age.,** I, 119-120.
748. Metinde İbn Ebi Hayseme şeklinde geçmiştir. Ebû Hayseme'nin **Kitâbu'l-ilm**'i Salih Tuğ tarafından neşredilmiştir. (**Zuheyr'ubn Harb ve Kitâb'ul-ilm** Adlı Eseri, İstanbul 1984). Ebû Hayseme'nin çağdaşı Hâris el-Muhâsibî'nin de aynı adlı bir eseri vardır (Tuğ, s. 53).
749. **Câmiu beyâni'l-ilm ve fadlih,** I, 16 v.d.
750. Zebîdî, **ithâfu sâdeti'l-müttakîn,** I, 64-129.

ASHABIN İLİM ÖĞRETME KONUSUNDA BİR SIRA BELİRLEMELERİ VE TOPLANAN TALEBELERDEN HANGİLERİNE ÖNCE HANGİLERİNE SONRA SIRA VERDİKLERİ

Ebû Nuaym **Hilye**'de İbn Abbas'ın biyoğrafisinde, ondan şu rivayeti tahric eder: İlim talebeleri onun etrafında izdiham meydana getirip yolu daralttıklarında, onları öncelik konusunda branşlarına göre sıralar, önce geleni nazara almazdı. Önce Kur'an ve kırâatleri ile bu konuda dilediklerini sormak isteyenleri çağırtırdı. Onların dersi bitince Kur'an tefsir ve tevilini öğrenmek isteyenleri çağırtır, bunları ikinci dereceye koyardı. Bunların da dersi bitince helâl, haram ve fıkıh öğrenmek isteyenleri çağırtarak üçüncü dereceye koyardı. Bunların da dersi sona erince ferâiz v.b. konuları öğrenmek isteyenleri çağırtırdı[751].

Ravdatü'l-a'lâm'da geçtiği üzere Şeyh Ebû'l-Abbas İbn Zâğ şöyle der: Allah en doğrusunu bilir, o ferâizle miras ilmini kastetmiş olup onunla ilgilenenleri dördüncü dereceye koymuştur. Bunların da dersi sona erince Arapça, şiir, garib sözleri öğrenmek isteyenleri çağırtarak onları da beşinci dereceye koyardı.

ASHABIN DERS ESNASINDA ZAMAN ZAMAN FARKLI KONULARA GEÇEREK DİKKATLERİ TAZELEDİKLERİ

İbn Ebû Şeybe, Ebû Seleme'den şu tahricde bulunur: Resûlullah'ın (sav) ashabı ne itidalden sapan ne uyuşuk kimselerdi; meclislerinde şiir okur, Câhiliyye devrindeki durumlarını anarlardı. Diniyle ilgili bir konuda onlardan birine sataşılınca da deli olmuş gibi gözleri dönerdi[752].

İbnü'l-Enbârî, Ebubekr es-Sekafî'den şu merfû rivayeti tahric eder: "Onlar bir defa şunu bir defa şunu okurlardı, yani Kur'an ve şiiri". Münâvî şöyle der: Bu, talebenin zihni durduğunda şiir, hikâye v.b. şeylerle onu ferahlatmak gerektiğine işaret etmektedir. Çünkü zihin kapanınca manayı tasavvur etmekten başka yöne kayar. Kimse de bundan selamette olmaz ve hiçbir insan zihninin kavrama zorluğuna ve kalbinin tasavvura galebe çalmasına güç yetiremez.

751. **Hilyetü'l-evliyâ**, I, 320-321.
752. İbn Ebû Şeybe, **el-Musannef**, V, 278 (nr. 26058), VII, 158 (nr. 34957). Metinde bazı kelimeler farklı olup tercümede ana kaynak eses alınmıştır.

Kadı Iyâz **Şerhu hâdisi Ümmi Zer'**de Ebû'd-Derdâ'dan şöyle dediğini nakleder: "Ben nefsimi, haktan kendisini bıktıracak şeyleri ona yüklerim endişesiyle, boş şeylerle (bâtıl) dinlendiririm"[753]. Şeyh Abdülkâdir el-Fâkihî el-Mekkî, **Menâhicü'l-ahlâki's-seniyye fi mebâhici ahlâki's-sünniyye'**de Übey'den şöyle dediğini nakleder: "Hakka karşı daha coşkulu olmak için bazı boş şeylerle (batıl) dinlenirim". Fâkihî bunun ardından şöyle der: Onun "bâtıl"dan maksadı, açıkça anlaşılacağı üzere bir tür mubah oyundur. Yine Kadı Iyaz, Muhammed b. Ishak'tan şöyle dediğini nakleder: İbn Abbas talebeleriyle birlikte oturduğunda onlara bir süre hadis nakleder, sonra "iştahımızı açın!" der ve Arapların sözlerini anlatmaya başlardı. Sonra tekrar derse döner, bunu defalarca yapardı[754]. Fâkihî'nin **Menâhic'**inde şu bilgi verilir: İbn Abbas, derse dalıp gittiklerinde talebelerine şöyle derdi: "İştah açın!". Yani latifeye yönelin, şiirlerinizi okuyun. Muhakkak ki nefis, bedenlerin usanması gibi usanır". Kadı Iyâz bu rivayetlerde geçtiği üzere "iştah açma"yı emretmenin anlamıyla ilgili olarak şöyle der: Yani hadis, fıkıh ve Kur'an ilminden usandığınız zaman şiire, Arapların ahbarına başlayın. Nitekim deve de tatlı bitkilerden usanınca iştah açıcı (ekşi), tuzlu olanları otlar[755].

HURAFE HADİSİ

Tirmizî'nin **Şemâil'**inde Hz. Âişe'ye varan senediyle şu hadis rivayet edilir: Resûlullah (sav) bir gece hanımlarına birşey anlattı. Onlardan bir hanım "söylenen söz hurâfe sözüdür sanki"dedi. Hz. peygamber "hurafe nedir, biliyor musunuz?" dedi ve ekledi: Uzre kabilesinden bir adam vardı, Câhiliyye devrinde cinler onu esir aldılar. Bir zaman onların içinde kaldı, sonra kendisini insanlara iade ettiler. O da halka onlar içinde gördüğü tuhaflıkları anlatıyordu. Halk buna "hurafe sözü" dediler[756].

İbnü'l-Muâfâ şöyle der: Halkın avamı "şu hurafedir" sözünün anlamını şöyle anlar: Bu, gerçeği olmayan söz demektir. Gece sohbetlerinde söy-

753. Kadı Iyaz, **Buğyetü'r-râid,** s. 38. Buradaki ifade "Hak konusunda bana yardımcı olması için bazı oyunlarla dinlendiririm" şeklindedir.
754. **Age.,** s. 38.
755. Aynı yer. Ayrıca bkz. s. 429-430.
756. **eş-Şemâil,** s. 128.

lenir ve enteresan şeylerle nadir haberlerden derlenir, aslı esası yoktur. "İpek elbise" sözünde olduğu gibi, bunda da cins, bir kısmına izafe edilmiştir. Buna göre sözkonusu hurafe kelimesi *"ahrefe's-semerete"*den (meyveyi topladı) türemiş olup toplanmış meyveye *"hurfe"* denir. Bu yüzden, meyve toplandığı için de bu mevsime *"hârif"* (sonbahar) denmiştir. Bu sözler de kendisiyle vakit geçirmek için toplanmış meyve kabilinden sayılır. Kişi bunadığı zaman kendisine *"harufe"* demelerini de bu anlamda görüyorum. Çünkü o bu durumda, gülünen ve hayret duyulan şeyler söyler. Yine bu anlamda *"fekihtu kezâ"*, yani ona hayret ettim denir. Mizaha *"fükâhe"* denmesi de insanları sevindirmesi ve ondan zevk alınmasından dolayıdır. Şöyle denmiştir: "Yalnızlık, kendisini ibadete verenlerin meyvesidir". Zemahşerî **Rebîü'l-ebrâr**'da şöyle der: Arapların *"hurrâfe"* şeklinde "ra" harfini şeddeli okuduklarını duydum. Onlar boş şeyleri de *"harârif"* diye adlandırmışlardır.

ÜMMÜ ZER' HADİSİ

eş-Şemâil'de Resûlullah'ın (sav) gece sohbetindeki konuşmasıyla ilgili bâb başlığında Hz. Âişe'den şu rivayet nakledilir:

Bir zamanlar onbir kadın biraraya gelip kocalarının durumlarıyla ilgili hiçbir şeyi saklamadan birbirlerine haber vereceklerine dair sözleştiler.

Birinci kadın şöyle dedi: Benim kocam, sarp bir dağın başında bulunan arık bir devenin etidir. Yeri düz değil ki yanına çıkılabilsin. Kendisi de semiz değil ki alınıp götürülsün.

İkinci kadın şöyle dedi: Kocamın halini açığa vurup yayamam. Çünkü kusurlarını noksansız olarak sayamamaktan korkarım. Eğer onun fenalıklarını sayacak olursam açık gizli her şeyini sayıp dökmek zorunda kalacağım.

Üçüncü kadın şöyle dedi: Benim kocam ahmağın biridir; ayıplarını söylesem beni boşar, susup söylemesem beni kendisinden uzak bırakır.

Dördüncü kadın şöyle dedi: Benim kocam Tihâme'nin gecesi gibidir; ne sıcaktır ne soğuk, kendisinden ne korkulur ne de usanılır.

Beşinci kadın şöyle dedi: Kocam eve geldiğinde (avdan dönen) bir pars gibidir (avını yemeyip bana getirir, koynumda mışıl mışıl uyur). Ev-

den çıkınca da dışarıda bir arslan gibidir. Evde ne alıp sattığını hiç sormaz.

Altıncı kadın şöyle der: Benim kocam oburdur; yerken ortada ne varsa siler süpürür, içerken de kap kaçağı kurutur. Yatarken yorganına bürünür (bir kenara çekilir). Hüznümü anlayıp gidermek için elini elbisemden içeri sokmaz.

Yedinci kadın şöyle dedi: Benim kocam iktidarsız aptalın biridir. Dert ve huysuzluk kaynağıdır. İnsanın ya başını yarar, ya bir yerini kırar veya hem yarar hem kırar.

Sekizinci kadın şöyle dedi: Kocam, kendisine dokununca vücudu tavşan gibi yumuşaktır. Güzel kokulu bir bitki gibi de hoş kokar.

Dokuzuncu kadın şöyle dedi: Kocamın evi yüksek direklidir. Kılıcının kını uzundur (kendisi uzun boyludur). Ocağının külü çoktur (cömerttir). Evi de misafir kabulüne uygun yerdedir.

Onuncu kadın şöyle dedi: Benim kocam (ın adı) Mâlik'tir, hem de nelere mâliktir. Hayalinizden geçen her güzel şeye sahiptir. Geniş ağılları olan sürü sürü develeri vardır, fakat yayılacak yerleri azdır (yayılmaya gönderilmeyip kesime hazır tutulurlar). Develer ud sesi duyunca, boğazlanacaklarını anlarlar.

Onbirinci kadın (Ümmü Zer') şöyle dedi: Benim kocam Ebû Zer'dir, ama ne Ebû Zer'! Kulaklarımı mücevheratla hareket ettirdi. Bakın, pazularımı nasıl tombullaştırdı! Bana rahat bir hayat sağladı, yüceltti. Ben de buna uydum, huzur ve sükuna kavuştum. O beni Şık dağının eteğinde küçücük bir koyun sürüsü sahibi olan kabilede buldu. Beni oradan alarak atları kişneyen, develeri böğüren, ekinleri sürülüp harmanlanan bir yere getirdi. Onun yanında ne söylesem geri çevrilmez. Sabaha kadar uyurum, kimse uyandırmaz. O kadar çok süt içerim ki artık içmeye halim kalmaz. Ebû Zer'in bir annesi var, bilseniz ne kadındır o! Sandıkları, anbarları dolup taşar. Evi rahat ve geniştir. Ebû Zer'in oğlu, bilseniz ne zarif bir delikanlıdır! Yattığı yer, kılıcı çekilmiş bir kın gibidir. Kendisi boylu poslu olup karnı çıkık değildir, dört aylık bir kuzunun koluyla doyar. Ebû Zer'in bir kızı var, bilseniz ne kızdır o! Babasının, anasının sözünü dinler. Ölçülü vücudu, elbisesini doldurur. Bu halleriyle o akranını (veya ortağını) kıskandırır. Ebû Zer'in cariyesi, bilseniz ne cariyedir! Aile sırlarımızı kimseye söylemez. Malımızı saçıp savurmaz. Huzurumuzu kaçırmaz. Evimizi tertemiz tutar.

Ümmü Zer' devamla şöyle dedi: Bir gün süt tulumları çalkanmağa başladığı bir sırada (ilkbaharda veya sabah erken) Ebû Zer evden çıktı. Yolda, pars gibi iki çocuğu, göğsünün altında iki narı andıran memeleriyle oynayan bir kadın gördü. Beni boşayıp onu aldı. Ondan sonra ben asil ve zengin biriyle evlendim. Bu kocam fütursuz yürür, en güzel ata binerdi. Hat (Umanda bir yer) yapımı mızrağını eline alır, akşama doğru sürüleri önüne katarak bana gelir, bunların her birinden bana birer çift verdikten sonra "Ümmü Zer, ye ve iç, akrabalarına da dağıt!" derdi. Ümmü Zer bu arada şöyle dedi: Ne var ki onun bana verdiği şeylerin hepsini biraraya toplasam, yine de Ebû Zer'in en küçük kabını doldurmaz.

Hz. Âişe şöyle demiştir: Hz. Peygamber, bunun üzerine bana şöyle dedi: "Ey Âişe, Ümmü Zer'e göre Ebû Zer ne ise, ben de sana karşı öyleyim. Fakat (onun yaptığının aksine) ben seni boşamayacağım"[757].

İmamlar bu hadisten, geçmiş milletler ve yokolup gitmiş nesillerden bahsetme ve onlardan örnek vermenin caiz olduğu hükmünü çıkarmışlardır. Çünkü onların yaşayışlarında ibret alanlar için ibret, basiret sahipleri için görülecek şeyler, çok araştıran için fayda elde etmek sözkonusudur. Şüphesiz bu hadiste, özellikle de kadınlar tarafından nakledildiğinde, kocalara vefa göstermeye ve onlar aleyhine bakış ve kalbin kaymasına mani olmaya teşvik vardır. Kadı Iyâz şöyle der: Bu hadisten, nefsi ferahlatmak ve kalbi cilalamak için hoş ve nadir hikâyeler, güzel haberler anlatmanın caiz olduğu hükmü çıkarılmaktadır[758].

Ebû İsa et-Tirmizî bu hadisle ilgili olarak Resûlullah'ın (sav) gece sohbetindeki konuşmasıyla ilgili bâb başlığını açarak bu hadisle hurafe hadislerini vermiştir. Hz. Ali'den şöyle dediği rivayet edilir: "Bu nefisleri zaman zaman ferahlatın, çünkü onlar da demirin paslanması gibi paslanırlar." Abdullah b. Abbas'tan da yanındakiler Kur'an ve tefsirden sonra hadise daldıklarında "iştah açın!" dediği rivayet edilir. Yani fıkıh, hadis ve Kur'an ilminden bıktığınızda şiire ve Arapların haberlerine başlayın. Ebû'd-Derdâ'nın şu sözü de bu anlamdadır: "Hak konusunda bana yardımcı olması için bazı oyunlarla dinlenirim". Hz. Ali de şöyle demiştir:

757. Bu hadis için bkz. Buhârî, Nikâh 82; Müslim, Fedâilü's-sahâbe 92; **eş-Şemâil,** s. 129-137. Tercümesi için bkz. **Tecrid-i Sarih Tercemesi,** XI, 306-312; M. Yaşar Kandemir, **al-Kâdî İyâd ve Buğyat ar-râid fîmâ fî hadis Umm Zar' min al-favâid,** İstanbul 1977 (yayımlanmamış doktora tezi), s. 65-69.

758. Kadı İyâz, **Buğyetü'r-râid,** s. 37.

"Kalp (bir şeyden) hoşlanmadığında görmez olur". Ancak bütün bunlar, devamlı olmadığında meşrudur. Ama kişi bunu alışkanlık haline getirir de bu özelliğiyle tanınır, bunu edinir ve bununla insanları coşturup güldürürse, bu davranış kötülenen (mezmum) bir davranış olup övünülen birşey değildir. Bundan çıkarılan bir hüküm de, Resûlullah'ın bu hadiste yaptığı gibi, muhaddis ve âlimin ilminden etrafındakilere icmalen verdiklerini kendiliğinden açması ve onlara ayrıntılı olarak açıklaması gerektiğidir. Resûlullah (sav) Hz. Âişe'ye "Ben sana Ebû zer gibiyim" demişti. Hz. Âişe şöyleder: "Resûlullah bunu söyledikten sonra hadisi haber vermeye başladı". Hz. Peygamber'in ashabına meseleleri önce icmalen anlatıp sonra da ayrıntılarıyla açıkladığı hususu birçok hadiste rivayet edilmiştir. Bunu Kadı Iyâz söyler[759].

Bu hadisin ihtiva ettiği bilgilerin önemi ve bundan çıkarılan hükümlerin çokluğundan dolayı Buhârî'nin hocalarından İsmail b. Üveys[760] onu müstakil bir cüz, Sâbit b. Kasım, Zübeyr b. Bekkâr müstakil bir eser, Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm **Garibü'l-hadis**'te, Ebû Muhammed İbn Kuteybe, İbnü'l-Enbârî, Ishak el-Kelebâzî ve Ebû'l-Kasım Abdülhalim b. Hayyân el-Mısrî müstakil bir eser, sonra Zemahşerî **el-Fâik**'te, sonra da Kadı Iyâz müstakil bir eser halinde açıklamışlardır. Kadı Iyâz'ın eseri en kapsamlı ve en hacimlisi olup orta bir cüz halinde bende mevcuttur[761]. İmam Râfiî de bu konuyu kaleme aldı ve tümünü **Târihu Kazvin**'de kaydetti. Hâfız Suyûtî, Tirmizî'nin **Şemâil**'ine yaptığı ta'likte bu eseri olduğu gibi naklet-miştir. Râfiî eserine **Zerretü'd-dar' bi-hadisi Ümmi Zer'** adını vermiştir. Hâfız Muhammed b. Nâsirüddin ed-Dımaşkî'nin **Rub'u'l-fer' fi şerhi hadîsi Ümmi Zer',** Tacüddin Abdülbaki b. Abdülmecid el-Mekkî'nin (ö. 743/1342) **Matrabu's-sem' fi şerhi hadîsi Ümmi Zer'** adlı eserleri vardır. Sonra da Arif Ebû'l-Hasan İbn Vefâ el-Mısrî tasavvuf ve işaret ehlinin bakış açısıyla, Şeyh Murtaza ez-Zebîdî ve başkaları eser kaleme aldılar.

759. Bu parağrafta verilen bilgi için bkz. Kadı Iyaz, s. 37-39.

760. İbn Ebi Üveys İsmail b. Abdullah olacaktır.

761. Kadı Iyâz'ın **Buğyetü'r-râid limâ tadammenehu hadisu Ümmü Zer mine'l-fevâid** adlı bu eseri Salahuddin el-İdlibî, Muhammed Hasan Ecânif ve Muhammed Abdüsselam eş-Şerkâvî tarafından neşredilmiştir (Rabat 1395/1975). M. Yaşar Kandemir de dört nüshasını esas alarak eseri neşre hazırlamıştır (bkz. dipnot 757). Esere şerh yazanlar için bkz. M. Yaşar Kandemir, s. 51-57.

BİRİNCİ BÖLÜMDE GEÇENLERDEN AYRI OLARAK ALLAH RESÛLÜ ZAMANINDAKİ ERKEK VE KADIN GÜLDÜRÜCÜLER

Bunlardan biri Nuaymân b. Amr b. Rifâa el-Ensârî olup Akabe biatında bulunmuş, Bedir ve ondan sonraki savaşlara katılmıştır. İbnü'l-Esîr onun **Üsdü'l-ğâbe**'deki biyoğrafisinde şöyle der: Çok şakacıydı, Resûlullah (sav) onun şakalarına gülerdi. O Süveybit b. Harmele'nin arkadaşıydı. Onlarla ilgili bir hadis şudur: "Hz. Ebubekir, yanında Nuaymân ve Süveybit b. Harmele olduğu halde Şam (Suriye) yolculuğuna çıktı. Onların ikisi de Bedir ashabından idiler. Süveybit, bu yolculuk sırasında erzak görevlisiydi. Nuaymân ona gelerek "bana yiyecek ver" dedi. O da "hayır, Ebubekir gelmedikçe vermem" karşılığını verdi. Nuaymân şakacı biriydi, ona "seni kızdıracağım" dedi ve deve getiren bazı insanların yanına gitti. Onlara, "benden mahir bir Arap hizmetçi satın alın" dedi ve "o iftiracı biri olup muhtemelen hür olduğunu söyleyecektir. Eğer bundan dolayı onu terkedecekseniz şimdi bırakın, hizmetçimi aleyhime çevirmeyin" diye ekledi. Onlar da "hayır, onu senden on genç deveye satın alıyoruz" dediler. Nuaymân develeri alıp o toplulukla birlikte sürmeye koyuldu ve onları getirip bağladı. Sonra adamlara "işte o şudur, alın" dedi. Onlar da gelip "kalk, seni satın aldık" dediler. Süveybit ise "o yalancıdır, ben hür bir kimseyim" dedi. Onlar "biz senin haberini aldık" diyerek boynuna ip vurup götürdüler. Hz. Ebubekir geldi, kendisine olanlar haber verildi. O da bir grup adamla gitti ve develeri iade ederek Süveybit'i aldılar. Hz. Peygamber'in yanına geldiklerinde durumu kendisine bildirdiler. Hz. Peygamber ve ashabı buna bir yıl boyu güldüler[762].

Abbâd b. Mus'ab[763], Rabîa b. Osman yoluyla şu rivayette bulunur: Bir bedevi Resûlullah'a (sav) geldi ve devesini mescidin yanına çökerterek mescide girdi. Hz. Peygamber'in ashabından bazıları Nuaymân'a "onu kessen de yesek, canımız et istedi, Resûlullah onun bedelini öder" dediler. Nuaymân deveyi kesti, sonra bedevi çıkıp devesini görünce "eyvah, ey Muhammed (sav), onu kestiler!" diye haykırdı. Bunun üzerine Resûlullah (sav) dışarı çıktı ve onu kimin yaptığını sordu. Nuaymân'ın yaptığını söylediler. Resûlullah onun peşine düşerek soruşturmaya başladı. Nuaymân'ı, Dubâa bint Zübeyr b. Abdülmuttalib'in evinde saklanmış buldular. Biri onun yerini göstererek yüksek sesle "onu

762. **Üsdü'l-ğâbe,** V, 351-352. Ayrıca bkz. I, 172.
763. Metinde Iyad b. Mus'ab şeklinde geçmiştir.

görmedim, ey Allah'ın Resûlü" dedi ve parmağıyla da onun yerini işaret etti. Resûlullah onu çıkardı ve "niçin bunu yaptın?" diye sordu, o da "seni bana getirenler, ey Allah'ın Resûlü, onlar bana emrettiler" dedi. Bunun üzerine Resûlullah onun yüzünü silip gülmeye başladı ve devenin bedelini ödedi. Nuaymân'ın mizaha dair haberleri meşhurdur. şarap içerdi, Resûlullah'a getirirler, ona naliniyle vurur, ashabına da emreder onlar da nalinleriyle vurur ve üstüne toprak saçarlardı. Bu durum çok tekrarlanınca Resûlullah'ın ashabından biri ona "Allah sana lanet etsin" dedi. Bunun üzerine Allah Resûlü "öyle deme, o Allah ve Resûlü'nü sever" buyurdu[764].

Hâfız Suyûtî **Kûtü'l-muğtezi alâ Câmii't-Tirmizî**'de şöyle der: "Ashap, had cezalarıyla ilgili olarak başkalarından ayrı hükümlere tabidirler. Bu yüzden kendilerine has bir özellik olarak, başkaları işlediğinde fısklarına hükmedilen davranışlarla fasık addedilmezler." Suyûtî sonra da bu kıssayı kaydederek şöyle der: Hz. Peygamber, onun Allah ve Resûlü'ne içten beslediği sevginin doğruluğunu bilerek öldürülmesini terkle kendisine ikrâmda bulunmuştur. Allah Resûlü, dilediği kimseye dilediği hükmü uygulamak yetkisine sahiptir.

el-İsâbe'de şu bilgi verilir: Zübeyr b. Bekkâr şöyle dedi: Nuaymân, Medine'ye güzel birşey gelmezdi ki ondan satın almasın. Sonra onu Resûlullah'a (sav) getirerek "bunu sana hediye ediyorum" derdi. Onun sahibi Nuaymân'a gelip bedelini istediğinde, kendisini Resûlullah'a getirerek "buna malının bedelini ver" derdi. Resûlullah "onu bana hediye etmedin mi?" diye sorunca da şu karşılığı verirdi: "Vallahi bende onun bedeli yoktur, senin onu yemeni istemiştim!." Bunun üzerine Resûlullah güler ve mal sahibine bedelinin verilmesini emrederdi. Zübeyr, deve olayını Rabîa b. Osman yoluyla başka bir şekilde tahric eder. Rabîa şöyle dedi: Bir bedevi devesini mescidin yanında çökerterek Resûllullah'ın yanına girdi. Ashaptan bazıları Nuaymân el-Ensârî'ye "onu kesseydin de yeseydik, canımız et istedi" dediler, o da kesti. Bedevi çıktı ve "eyvah, ey Muhammed, onu kestiler" diye haykırdı. Hz. Peygamber dışarı çıktı ve "bunu kim yaptı?" diye sordu. Nuaymân'ın yaptığını söylediler. Bunun üzerine Resûlullah onun peşine düşüp soruşturmaya başladı ve Dubâa bint Zübeyr b. Abdülmuttalib'in evine girip üstü hurma çubuklarıyla örtülü bir künkün altına gizlenmiş buldu. Bir adam onun olduğu yeri Resûlullah'a gösterdi,

764. **Üsdü'l-ğâbe,** V, 352. Ayrıca bkz. **Umdetü'l-kârî,** XIX, 246.

o da Nuaymân'ı çıkardı ve niçin öyle yaptığını sordu. O da "seni bana getirenler, ey Allah'ın Resûlü, onlar bana emrettiler bunu" dedi. Hz. Peygamber de onun yüzünden toprağı silerek gülmeye başladı. Sonra bedeviye devenin bedelini verdi. Yine Zübeyr b. Bekkâr şöyle der: Amcam, dedemden bana şu rivayeti nakletti: Mahreme b. Nevfel 115 yaşına varmıştı. Mescidde kalkıp bevletmek istedi, insanlar ona "mescid, mescid!" diye seslendiler. Nuaymân onun elini tutarak uzaklaştırdı, sonra mescidin bir başka köşesine götürüp oturtarak "buraya bevlet" dedi. İnsanlar yine ona seslendiler. Mahreme "vah size, beni bu yere kim getirdi?" dedi, onlar da Nuaymân karşılığını verdiler. Bunun üzerine Mahreme şöyle dedi: "Allah'a andolsun, onu eğer elime geçirirsem, şu asamla öyle bir vurayım ki feleği şaşsın!". Bu haber Nuaymân'a ulaştı. Nuaymân bir zaman fırsat kolladı ve birgün onu gördü, Hz. Osman da mescidin bir kenarında namaz kılıyordu. Mahreme'ye "Nuaymân'a bir yapacağın vardı, değil mi?" dedi, o da "evet" karşılığını verdi. Nuaymân Mahreme'nin elinden tutup Hz. Osman'ın yanında durdurdu, o namaz kıldığında öteye beriye bakmazdı, "işte şu Nuaymân'dır" dedi. Mahreme de asasını iyice tutup Hz. Osman'a vurdu ve başını yaraladı. Ona "emirü'l-müminine vurdun" diye seslendiler. Ve Zübeyr kıssanın devamını anlatır. Zübeyr şöyle der: Ali b. Salih bana dedem Abdullah b. Mus'ab'dan[765] şu rivayeti nakletti: Nuaymân, Ebû Süfyân b. Hâris'e[766] rastladı ve ona "ey Allah'ın düşmanı, sen ensarın efendisi Nuaymân b. Amr'ı hicvedensin" dedi, Ebû Süfyân ondan özür diledi. Nuaymân geri dönüp gidince, Ebû Süfyân'a "onu söyleyen Nuaymân'dı" dediler, o da hayrette kaldı. Onun Süveybit b. Harmele ile olan kıssası, Süveybit'in biyoğrafisinde geçmişti. Abdürrezzak şöyle der: Bize Ma'mer, Eyyûb'dan, o da Muhammed b. Sîrin'den[767] nakletti: Allah Resûlü'nün ashabından bazı insanlar bir su kenarında konakladılar. Nuaymân b. Amr, o yer halkına "şöyle şöyle olacak!" diye kehânette bulunuyor, onlar süt ve yemek getiriyorlar, Nuaymân da arkadaşlarına gönderiyordu. Onun kâhinlik yaptığı haberi Hz. Ebubekir'e ulaşınca, "o günden beri kendimi Nuaymân'ın kehânetinden yiyor görüyorum!" dedi ve parmağını boğazına sokarak karnındakileri kustu[768].

765. **el-İsâbe'**de Abdan b. Musab şeklinde yanlış geçmiştir (krş. **A'lâmü'n-nübelâ.** VIII, 517, XII, 312)

766. Metinde Süfyân b. Harb şeklinde geçmiştir. krş. **Üsdü'l–ğâbe,** VI, 145.

767. Metinde Ömer b. Sîrîn şeklinde geçmiştir.

768. Bu parağrafta verilen bilginin hepsi **el-İsâbe'**den (III, 570) alınmıştır. Son rivayet için bkz. Abdürrezzâk es-San'anî, **el-Musannef,** XI, 209 (nr, 20346).

İbn Asâkir, İbn Abbas'ın azatlısı İkrime'den şu tahricde bulunur: Abdullah b. Revâha hanımının yanında uzanmıştı, sonra hücreye çıktı ve bir cariyesiyle cinsi münasebette bulundu. Hanımı uyanıp onu yanında görmeyince dışarı çıktı ve onu cariyesinin karnı üzerinde gördü. Geri dönüp keskin bıçağı aldı, Abdullah b. Revâha onunla yanında bıçağı olarak karşılaştı. Hanımına "nedir halin?" diye sordu, o da "ne mi halim? Seni olduğun yerde bulsaydım, bıçaklardım" dedi. O "ben neredeydim?" dedi, hanımı "cariyenin karnı üstünde" karşılığını verdi. Abdullah b. Revâha "değildim", hanımı da "evet, öyleydin" dedi. Bunun üzerine Abdullah, "Allah Resûlü, birimiz cünüp olduğunda Kur'an okumaktan nehyetti" dedi, hanımı "o halde oku" dedi. O şöyle dedi:

Geldi bize Resûlullah okuyor kitabını
Nasıl ki doğar yeni bir ay sabahtan
Körlükten sonra getirdi hidayeti ve kalplerimiz
Ona kesin olarak inandı ki söylediği olur aynen
Geçirir geceyi, ayrı olarak yanı döşeğinden
Döşekler müşriklerle ağırlaştığı zaman.

Bunun üzerine hanımı "Ben Allah'a inandım, gözüm yalan söylemiş. Abdullah b. Revâha "hemen Resûlullah'a (sav) giderek haber verdim, azı dişleri görününceye dek güldü" der[769].

İbn Asâkir, Zührî'den şu tahricde bulunur: Abdullah b. Huzâfe[780] mizahçı ve boş şeyler konuşan biri diye Resûlullah'a şikâyet edildi. Resûlullah şöyle buyurdu: "Onu bırakıverin, onun Allah ve Resûlü'nü seven bir kalbi vardır"[781].

Hz. Peygamber zamanında Medine-i Münevvere ve Mekke-i Muazzama'da güldürücü kadınlarla ilgili bir rivayet de İbn Ebû Dâvud'un Leys'e ulaşan senediyle, onun da Amre'den naklettiği şu rivayetimizdir[782]: Mekkeli işsiz güçsüz bir kadın vardı, kadınları güldürüyor, şarkı söylüyordu. Medine'de de onun gibi bir kadın vardı. Mekke'deki Medine'ye geldi ve tanıştılar. Her ikisi Hz. Âişe'nin yanına geldiler, Hz. Âişe ikisinin uyuşmasından dolayı hayret duydu ve Mekkeli olana "bunu ta-

769. İbn Asâkir, **Târihu Medineti Dımaşk** (Ayn harfi biyoğrafileri), nşr. Şükri Faysal ve dğr., Dımaşk 1402/1981, IV, 344.
780. Metinde Abd b. Huzâfe şeklindedir.
781. **Kenzü'l-ummâl,** XIII, 490-491 (nr. 37281).
782. Kettânî bu rivayeti Sehavî'den nakletmiş olup söz de ona aittir. İbn Ebû Dâvud adı da metinde "Ebû Dâvud'un **Sünen**'inde" şeklinde yanlış kaydedilmiştir.

nıyor muydun?" dedi, o "hayır, karşılaştık ve tanıştık" dedi. Hz. Âişe güldü ve Resûlullah'ın (sav) şöyle buyurduğunu söyledi: "Ruhlar donanmış ordulardır; onlardan birbirleriyle tanışanlar birleşir, birbirinden hoşlanmayanlarsa ayrılır"[783].

Zübeyr b. Bekkâr'ın **Kitâbü'l-Mizâh ve'l-fükâhe'**sinde İbn Şihâb'ın Urve'den, onun da Hz. Âişe'den naklettiği şu rivayet yer alır: Mekke'de bir kadın vardı, Kureyş kadınlarının yanına girerek onları güldürüyordu. Hicret edip te Allah kendisine genişlik sağlayınca Medine'ye girdi. Hz. Âişe devamla şöyle diyor: O kadın benim yanıma geldi, kendisine "ey falanca, sana ne takdim edeyim?" dedim, "size kalmış" karşılığını verdi. Ben "nerede konakladın?" dedim, "Medine'de insanları güldüren bir kadın olan falancaya" dedi. Resûlullah (sav) geldi ve "falan güldürücü kadın sizin yanınızda mı?" diye sordu, Hz. Âişe "evet" dedi. Ona "kimin yanına misafir oldun?" diye sordu, o da "falanca güldürücü kadının" dedi. Bunun üzerine Allah Resûlü şöyle dedi: "Allah'a hamdolsun. Ruhlar donanmış ordulardır; onlardan birbirleriyle tanışanlar birleşir, birbirinden hoşlanmayanlarsa ayrılırlar"[784]. Bu bilgiler için Sehâvî'nin **el-Mekâsıdü'l-hasene,** muhaddis Şemsüddin Muhammed b. Akile el-Mekkî'nin **Arüsü'l-efrâh fi ma'na hadisi'l-ervâh'**ına bakınız.

Havvât b. Cübeyr'in Câhiliyye devrinde Zâtünnihyeyn ile olan kıssası meşhurdur. O şöyle demişti:

> O (kadın) tutup yapıştı iki yağ tulumuna cimri elleriyle
> Yağı üzerine titreyerek, fırsatı kollayıp işi bitirmekse benim işimdir[785].

el-İstibsâr'da şu bilgi verilir: Zâtünnihyeyn, (iki yağ tulumu sahibi) Benî Teymullah b. Sa'lebe[786] kabilesinden bir kadındır. Câhiliyye devrinde yağ satardı. Onunla ilgili olarak *"Zâtünnihyeyn'den daha meşgul!"* darbımeseli söylenmiştir. Resûlullah (sav) Havvât'a Zâtünnihyeyn'i sordu, o gülerek şöyle dedi: Ey Allah'ın Resûlü, Allah beni bir malla rızıklandırmış, ben sürü sürü develerden sonra helak olmaktan Allah'a sığınırım! Havvât şairdi[787].

---

783. **el-Mekâsıdü'l-hasene,** s. 103-104 (nr. 95). Ayrıca bkz. Ebû Ya'la, **Müsned,** VII, 344 (nr. 4381); **Fethu'l-Bârî,** XIII, 108 (Buhârî, Enbiya 2); **Mecmau'z-zevâid,** VIII, 88.
784. **el-Mekâsıdü'l-hasene,** s. 104.
785. bkz. **Üsdü'l-ğâbe,** II, 148; Meydânî, **Mecmau'l-emsâl,** II, 184.
786. Metinde Beni Fethullah b. Sa'lebe şeklinde geçmiştir.
787. Bu bilgiler için bkz. **Mecmau'l-emsâl,** II, 184-185.

Bir grup âlim, adı geçen Havvât'tan şu tahricde bulunmuştur: Resûlullah'la birlikte Merrüzzahrân'da konakladım. Çadırımdan çıktım, bir de baktım ki bir grup kadın sohbet ediyorlar, hoşuma gittiler, dönüp heybemden bir elbise çıkararak giydim, sonra onların yanına oturdum. Resûlullah çadırından çıktı ve "ey Abdullah, niçin onların yanında oturuyorsun?" buyurdu, ben de "ey Allah'ın Resûlü, devem kaçtı, ona bir ip arıyorum!" dedim. Resûlullah geçip gitti, ben de onu izledim. Üst elbisesini (ridâ) bana verdi ve Erâk vadisine girip ihtiyacını giderdi, abdest aldı, sonra geldi ve "kaçan deven ne yaptı?" dedi. Sonra oradan göçtük, her konak yerinde benimle karşılaştığında "ey Abdullah, kaçan deven ne yaptı?" dedi durdu. Öyle ki ben kendi kendime "Allah'a andolsun, ondan özür dileyip gönlünü töhmetten kurtaracağım" dedim. Birgün bana yine aynı şeyi söyledi, ben de "Seni hak ile gönderene yemin ederim ki, bu deve, ben müslüman olduğumdan beri kaçmamıştır!"[788].

Derim: Buraya ilave edilmesi uygun olan biri de tanınmış Cuhâ'dır. O tâbiinden sayılmakta olup güzel sözleri derlenmiş ve son derece tatlıdırlar. **el-Kâmûs'**ta şu bilgi verilir: Cuhâ, hüdâ kelimesinin kalıbında olup Ebû'l-Gusn Düceyn b. Sâbit'in[789] lakabıdır. Şemsüddin Muhammed b. Tayyib eş-Şerkî **Haşiyetü'l-Kâmûs'**ta, sonra Hâfız Murtaza ez-Zebîdî **Tâcü'l-arûs'**ta, sonra Şeyh Abdülhadi el-Ebyârî **Neylü'l emânî'**de, her üçü de Ârif eş-Şa'rânî'nin **el-Menhecü'l-mutahhar li'l-kalb ve'l-fuad** adlı eserinden şu bilgiyi naklederler: Celâlüddin es-Suyûtî'nin elyazısıyla da gördüğüm üzere Abdullah (Cuhâ) tâbiindendir. Annesi, Enes b. Mâlik'in annesinin hizmetçisiydi. Abdullah son derece müsamahalı ve temiz kalpli biriydi. Ona nisbet edilen güldürücü hikâyeleri duyduğu zaman, kişinin onunla alay etmesi uygun düşmez. Aksine, onun bereketinden faydalanmayı Allah'tan dilemelidir. Celalüddin Suyûtî şöyle der: Ondan nakledilen güldürücü hikâyelerin çoğunun aslı yoktur. **Tâcü'l-arûs'**ta müellif, hocası Şerkî'den şu nakilde bulunur: Birçokları ona nisbetle birçok keramet ve bilgiler zikretmişlerdir (bkz. **Tâcü'l-arûs,** X, 68 ve **Neylü'l-emâni alâ Mukaddimeti'l-Kastallâni,** s. 89)[790].

---

788. bkz. **Üsdü'l-ğâbe,** II, 149. Metindeki düşük ve hatalar buradan tashih ve ikmal edilmiştir.
789. Metinde Ebû'l-Gusayn b. Sâbit şeklinde geçmiştir.
790. **Tâcü'l-arûs,** X, 68 (cha maddesi); **A'lâmü'n-nübelâ,** VIII, 172-173; Ch. Pellat, "Djuha", EI, II, 590-592. Cuhâ'nın adının Abdullah olduğu da söylenir.

Allâme Seyyid Muhammed Kibrit el-Medenî **Rihle**'sinde[791] şöyle der: Bazı mecmualarda Cuhâ ile gilgili olarak, onun faziletli ve şakacı biri olduğu, halkın onun diliyle birçok nükte ve güzel söz uydurduğuna dair bilgi gördüm. İbn Ebi'l-Yümn el-Gıfârî'nin bu konuda bir eseri olup bin varaktan oluşmaktadır. **Nüzhetü'l-Celis**'te şu bilgi verilir: Çoğunluk, tefsir müellifi ve künyesi Ebû'l-Kâss olan Hâce Nâsirüddin el-Fezârî'nin (ö. 386/996), ciddiyet ve şakaya dair darbı meselleri kaydedilen Cuhâ olduğu görüşündedir. İmam Zübeyr b. Bekkâr'ın **el-Fükâhe ve'l-mizâh,** Kadı İsmail b. Ishak el-Mâlikî'nin **en-Nevâdir ve'n-nütef**[792], Hâfız Temmâm b. Muhammed er-Râzî'nin[793] **en-Nevâdir,** Da'lec'in **en-Nevâdir** adlı eserleri olup Şeyh Âbid es-Sindî bunları **Hasru'ş-şârid**'de zikreder. Bu esere "Fe" ve "Nûn" harflerine bakınız.

İKİNCİ MAKSAD

Allah Resûlü'nün ashabının sahip oldukları üstünlüklere, temayüz ettikleri entellektüel seviye ve özelliklere, İslamiyet'in ilk zamanlarda Medine-i Münevvere'nin, en kısa bir zamanda dünyaya hakim olan büyük bir uygarlığa başkent yapılan bir şehirde olması gereken işler, fikirler, özellikler ve hayatla ilgili meşgalelerdeki farklılık ve sınıflarla hayran bırakıcı bir mecmua oluşturduğunu gösteren diğer hususlara, bu parlak devir ve temiz şehrin sosyal durumda ihtilaf ve ihtilat ile ilkelerde birleşme konusunda vardığı seviye ve bunun geçmiş zamanlar ve nesiller boyunca tarihin kaydettiği en nadir durumlardan biri olduğuna dairdir. Bu "Maksad" da çeşitli bâblardan oluşmaktadır.

ASHABIN ŞER'Î HÜKÜMLERDE İÇTİHADA EHİL, HÜKÜMLERİ ÇIKARMAYA VE TEŞRİÎ NASLARIN MANA VE YORUMLARINI KAVRAMAYA MUKTEDİR OLDUKLARI

İmam Ebû Bekr Ahmed b. Ali el-Cessâs, **Ahkâmü'l-Kur'ân**'da *"(Yapacağın) iş(ler) hakkında onlara danış"* (Âl-i İmrân 3/159) âyetiyle ilgili olarak

791. bkz. **Suppl.**, II, 538; Kehhâle, XI, 161.
792. **Suppl.,** I, 347.
793. **GAL,** I, 176, **Suppl,** I, 278.

şöyle der: Âyette çeşitli faydalı bilgiler mevcuttur. Bunlardan biri, ashabın derecesini, ictihad ehli olduklarını ve görüşlerine uymanın caiz olduğunu insanlara bildirmesidir. Çünkü Allah onları, Hz. Peygamber'in kendilerine danışacağı, ictihadları ve Allah'ın hükümlerinde naslara uygunluğu aramalarına razı olacağı bir dereceye yükseltmiştir. Bir diğer husus ta niyyet ve samimiyetleri bakımından Allah'ın hoşnutluğunu kazanmış olmalarıdır. Eğer böyle olmasaydı, onlara danışmasını Hz. Peygamber'e emretmezdi. Bu da onların imanlarının sıhhat ve sağlamlığını, ilimdeki derecelerini gösterir[794]. Cessâs'ın **Ahkâm**'ında *"Allah'a itaat edin, Resûle ve sizden olan emir sahiplerine itaat edin"* (Nisâ 4/59) âyetine de bakınız[795].

İmam Tâcüddin es-Sübkî **el-İbhâc**[796] **fi şerhi'l-Minhâc** adlı eserinin başında fıkıh usulünü ve derecesinin büyüklüğünü, onun ictihadın temeli olduğunu açıkladıktan sonra şöyle der: Eğer sen "Ashab, tabiin ve etbâu't-tâbiinden âlimler, büyük müçtehidlerdendiler. Fıkıh usulü ilmi ise Şâfiî gelip o konuda eser eser verinceye dek mevcut değildi, onu nasıl ictihadın şartı kılar?" dersen, ben de şöyle derim: Ashap ve onlardan sonra gelenler tabiî olarak onu biliyorlardı, Halîl ve Sibeveyhî gelmeden önce aynı şekilde nahvi de bildikleri gibi. Dilleri doğru, zihinleri sağlam, kavrayışları Arap dilinin anlam ve inceliklerine hazır ve yatkındı. Çünkü onlar, dilin kendilerinden öğrenildiği kimselerdiler. Onlardan sonra ise diller bozuldu, kavrayışlar değişti. Bu yüzden nahive ihtiyaç duyulduğu gibi fıkıh usulüne de ihtiyaç duyuldu. Bil ki ictihadın mükemmel olması üç şeye dayanmaktadır. Birincisi, Arapça, fıkıh usulü ve zihni hataya düşmekten koruyacak aklî ilimlerden ihtiyaç duyulanlar gibi zihni süsleyen ilimleri, bu ilimler kişide meleke oluşturacak şekilde edinmek. Ashap usulü fıkhı, öğrenim görmeden bizden daha iyi biliyorlardı. Bizden bunu öğrenenlerin gayesi, onların sahip bulundukları anlayışın bir kısmına ulaşmak olup bunda bazan hata bazan da isabet eder. İkincisi, baktığı delilin şeriata uygun olup olmadığını anlayacak kadar, şeriatin temel esaslarının çoğunu kavramasıdır. Üçüncüsü ise, kendisine şeriatin maksadını ve açıkça belirtilmiş olmasa da bu hususta kendisi için hüküm alacak şeyi kavramasını sağlayıcı bir güç kazandıracak seviyede Mekâsıd-ı şeria

794. **Ahkâmu'l-Kur'ân,** II, 41. Metindeki bazı hata ve düşükler için bu esere bakınız.
795. **Age.,** II, 213-214.
796. Metinde **el-İbtihâc** şeklinde, Tâcüddin de Takiyüddin şeklinde geçmiş olup Takiyüddin es-Sübkî bu zatın babası, **el-İbtihâc** da Nevevî'nin furûa dair **Minhâcü't-tâlibîn** adlı eserine onun yaptığı şerhtir.

(dinin temel gayeleri) konusunda egzersiz ve araştırma yapmış olmasıdır. Kişi bu seviyeye ulaşıp sözkonusu üç hususu elde edince ictihadda kâmil kimselerin derecesine ulaşmış olur. Ashabın bu üç hususta insanların en mükemmelleri oldukları bilinmektedir. Birinci hususta tabiî olarak, ikinci ve üçüncüde ise vahyi müşahede etmeleri ve Hz. Peygamber'in ahvalini bilmelerinden dolayı en mükemmel idiler. Onlar nerede, kendilerinden sonra gelenler nerede![797]. Sübkî'nin sözlerinin özeti.

İmam Hâfız Ebû Şâme el-Makdisî eş-Şâfiî, **Muhtasaru Kitâbi'l-Müemmel fi'r-redd ile'l-emri'l-evvel** adlı eserinde (s.10) şöyle der: Hükümleri bilmek ve delillerinden çıkarmak önce ashaba, sonra onların ardından gelenlere özgüydü. Onlar bir olayla karşılaştıklarında o konuda Allah'ın hükmünü Allah'ın Kitabı'nda ve Hz. Peygamber'in sünnetinde araştırırlardı.

Allah Resûlü'ne övgü yazanların sultanı İmam Şerefüddin Ebû Abdullah el-Bûsîrî, **Hemziyye**'sinde ashap hakkında şöyle der:

> Hepsi de hükümlerinde ictihad sahibiydiler
> Ve doğru hüküm veren. Hepsi de birbirlerine denktiler
> Allah kendilerinden razıydı, onlar da
> Ondan; hata nasıl nisbet edilir onlara?

İbn Hacer, Bûsîrî'nin "ictihad sahibi" sözüyle ilgili olarak şöyle der: Çünkü hepsinde bütün ictihad şartları fazlasıyla mevcuttu. Bu yüzden onlardan birinin herhangi bir konuda bir başkasını taklid ettiği bilinmemektedir. İnsanlar onlardan, rivayette bulunan herkese fetvâ soruyorlar, o sorulan da ictihadıyla fetvâ veriyor ve hiçbiri diğerine itirazda bulunmuyordu. Ancak sarih bir nassa muhalefet sözkonusu ise kendilerine söylenirdi; kimileri görüşünden o nassa döner, kimi de nassı tevil eder veya onu bir başka meseleyle karşılaştırırdı.

Bu bilginin benzerini Abdullah Züneybir es-Selâvî ve Ebû Abdullah Benîs el-Fâsî kaydederler. Cevcerî[798] şöyle der: "Onların vardıkları hükümler nefsin hevasından kaynaklanmış olmayıp aksine ister isabet ister hata etsinler kendilerini sevaba nail kılacak ictihadın şartlarını taşıyan tam ictihaddan doğmuştur". Bu bilginin benzerini Ebû Abdullah el-Hudeykî, Şeyh Süleyman el-Cemel el-Misrî, es-Savmaî et-Tâdelî ve **Hemziy-**

797. **el-İbhâc,** I, 8-9. Metindeki hata ve düşükler için asıl kaynağa bakılmalıdır.
798. Cevcerî'nin (ö. 889/1484) de **Hemziyye** şerhi vardır (Kehhâle, X, 260).

ye'yi şerheden başkaları da kaydetmişlerdir. Şerîf es-Sicilmâsî şerhinde şöyle der: Onlar âlimler ve kendilerine uyulan imamlardırlar. Çünkü onlar kendisi sayesinde, kendilerinden sonra gelen bütün insanlardan temayüz ettikleri Hz. Peygamber'in ilmini tevarüs etmişlerdi. Kur'an onların diliyle, bildikleri sebepler ve içinde bulundukları olaylar hakkında nazil olmuştu. Böylece onlar Kur'an'ın mana ve mefhumunu, nass ve ictihadla elde edilen hükümlerini anlamış oldular. Şîrâzî **Tabakâtü'l-ulemâ**'da şöyle der: "Bu sebepledir ki Ebû Ubeyde **Kitâbü'l-Mecâz**'da[799] şöyle der: Ashaptan herhangi birinin Kur'an'dan birşeyi öğrenmek için Resûlullah'a (sav) başvurduğu nakledilmemiştir. Resûlullah'ın hitabı onların diliyleydi; manasını biliyor, mefhumunu kavrıyorlardı. Resûlullah'ın yaptığı ibadetler, hareket tarzı (siyer) ve siyasetteki uygulamalarından ibaret olan fiillerinin tümünü de müşahede etmiş, öğrenmişler ve bunlar defalarca tekrarlanmış olup bu konuda derin bilgi sahibi olmuşlardı. Ancak onlardan fetvâ ve hüküm vermekle meşhur olanlar belli bir gruptur"[800]. Hz. Peygamber'in yanında devamlı bulunmayanlar ise bu seviyede değillerdi. Nakledildiğine göre Hasan-ı Basrî kendi zamanında ashaba fetvâ veriyordu[801]. Bu, Hz. Peygamber'in "Kendisine tebliğde bulunulan nice kimse var ki duyandan (daha önce Resulullah'tan duyup ona tebliği yapandan) daha kavrayışlıdır"[802] sözünü de tasdik etmektedir. Şerîf es-Sicilmâsî daha sonra, İbn Hacer'in daha önce anılan ve ashabın çoğunun böyle olduğua dair sözlerini kaydeder. Bu durum onların çoğunluğuna nisbetle böyledir. Hasan-ı Basrî gibi birisiyle ilgili olarak söylenecek şudur ki ashaptan ona soru soran kimse bunu ictihad gücü ve melekesini bizzat sarfetmeden yapıyordu. Hasan-ı Basrî kendisine fetvâ verip sahabi buna bakarak delili üzerinde düşünmede gayretini sarfedince ictihadı Hasan-ı Basrî'nin fetvâsına denk düşüyordu. Sicilmâsî sonra Cevcerî'nin daha önce geçen sözünün ardından söylediği şu sözleri delil getirir: "İctihad ve hükümlerinden hiçbirinin arzu ve hevesten kaynaklanmadığı konusunda onların hepsi birbirine denk ve eşitti."

Şihâbüddin el-Heysemî **Şerhu'l-Hemziyye**'de, Bûsîrî'nin "Hepsi de hükümlerinde ictihad sahibiydiler" sözüyle ilgili olarak "yani doğru, isa-

799. Metinde şahıs adı Ebû Ubeyd, eseri de **Kitâbü'l-Mecâbî** şeklinde geçmiştir. Ebû Ubeyde ve **Mecâzü'l-Kur'ân**'ı için bkz. **EI,** I, 158.
800. **Tabakâtü'l-fukahâ,** s. 17. Metindeki bazı hatalar için aslına bakılmalıdır.
801. **Age.,** s. 91-92.
802. Buhârî, İlim, 9.

betli hüküm sahibi", "Hepsi de birbirlerine denktiler" sözüyle ilgili olarak da "sahabiliğin aslında, fazilet, ilim, ictihad ve hükümleri Allah için ortaya koymanın aslında eşittiler" der. Ancak bu hususlarda fazlalık konusunda birbirlerinden farklıydılar. O halde İbn Ömer'in "Ebubekir en bilgilimizdi" sözü, Hz. Ömer'in Hz. Ali'ye soru sorup onun cevaplaması ve Hz. Ömer'in de "Ey Ebû'l-Hasan, Allah senin içinde bulunmadığın ümmeti mübarek kılmaz" sözü, Hz. Ömer'in İbn Abbas'ı, kendilerinde bulmadığını onda görmesinden dolayı muhacir ve ensarın yaşlılarından öne alması, Muâviye'nin çözümü zor hususlarda Hz. Ali'ye adam gönderip soru sorması ve onun da buna cevap vermesi birbiriyle çelişen hususlar değildir. Ailesinden biri Hz. Ali'ye düşmanımıza (Muâviye) neden cevap veriyorsun?" demiş, o da "onun bize muhtaç olup soru sorması yetmez mi?" karşılığını vermişti.

Bâcûrî **Şerhu's-Süllem**'e yaptığı hâşiyede, ashaptan hiçbirinin herhangi bir konuda başka birini taklid ettiği hususunun bilinmediğine dair İbn Hacer'in sözünü zikrettikten sonra şöyle der: "Fakat bazı âlimler, ashap arasında müçtehid ve mukallidlerin bulunduğu görüşünü tercih etmişlerdir"[803]. Ancak orada, İbn Hacer'in zikrettiğini geçersiz kılan birşey kaydetmiş değildir. Bunu düşün. Allah Teâla doğruyu en iyi bilendir.

Ben sonra **Müsellemü's-sübût**'un şerhi **Fevâtihu'r-rahamût**'ta "re'y (ictihad) sözkonusu olan hususlarda sahabi görüşünün (kavl-i sahabi) sünnete ilhak edilip edilmeyeceği" konusunu ele alıp yalnız Şeyhayn'ın (Hz. Ebubekir ve Ömer) görüşlerinin sünnete ilhak edilebileceğine dair bir görüşü zikrettikten sonra[804] müellifin şöyle dediğini gördüm: Bu konudaki tartışmanın, halifeler, ezvâc-ı mutahharat, abâdile, Enes ve Huzeyfe gibi ömürlerini Allah Resûlü'nün sohbetinde geçirip onun yüce ahlakını edinenler ile onların tabakasında bulunanlar üzerinde olması gerekir, Mekke fethi sırasında müslüman olanlar üzerinde değil. Çünkü bunların çoğu için Şer'î hükümleri bilmek ancak taklid yoluyla mümkün olmuştur[805].

803. Bâcûrî, **Hâşiyetü's-Süllem,** s. 16.

804. Burada Ebubekr er-Râzî, Ebû Said el-Berzaî, Fahrulislam el-Pezdevî, Şemsül-eimme es-Serahsî, İmâm Mâlik, eski görüşünde Şâfiî ve bir rivayette de Ahmed b. Hanbel'e göre, ictihadın sözkonusu olduğu hususlarda sahabi görüşünün sahabi olmayanlar için sünnet seviyesinde sayıldığı kaydedildikten sonra zayıf bir görüş olarak yukarıda işaret edilen husus zikredilir.

805. **Fevâtihu'r-rahamût,** II, 186.

ASHABIN FETVÂ KONUSUNU ARAŞTIRMALARI VE BİRBİRLERİNE HAVALE ETMELERİ, HENÜZ MEYDANA GELMEMİŞ BİR HUSUSTA İSE KONUŞMAYI HOŞ KARŞILAMAMALARI

Hâfız Ebû Şâme **Muhtasaru Kitabi'l-Müemmel**'de, daha önce kendisinden nakledilen sözün ardından şöyle der: Sahabiler fetvâyı birbirlerine havale ederler ve her biri isterdi ki başkası onun yerine fetvâ versin. Onlardan bir grup daha meydana gelmemiş bir meselede konuşmayı hoş karşılamazdı ve soran kimseye "olay olmuş mu?" diye sorar, eğer "hayır" cevabını verirse "onu meydana gelinceye kadar bırak, sonra onda ictihad edilir" derlerdi. Bütün bunları, hakkında bilgileri bulunmayan konulara dalmaktan korkuları ve ibadet ile cihâd gibi daha önemli hususlarla meşgul olmalarından dolayı yapıyorlardı. Bir olay meydana geldiğinde ise ona mutlaka bakılırdı. Tâvus, Ömer b. Hattâb'ın minberde "Allah Teâla her müslümana, henüz meydana gelmemiş bir şeyi sormayı yasaklamıştır" dediğini ve yalnız meydana gelmiş hususlarda hüküm verdiğini nakleder. Abdurrahman b. Şureyh'ten nakledildiğine göre Ömer b. Hattâb şöyle derdi: "Bu güç ve çapraşık şeylerden sakının, bunlar meydana geldiğinde Allah onları değerlendiren ve açıklayanı gönderir". Muâz b. Cebel'in de şöyle dediği nakledilir: "Ey insanlar, meydana gelmedikçe imtihan (bela, deneme) konusunda acele etmeyin, aksi halde şurada burada yokolup gidersiniz. Eğer meydana gelmeden önce acele etmezseniz, müslümanlar, kendisine sorulduğunda cevap verecek birinin içlerinde bulunmasından mahrum kalmazlar". İbn Ömer'e fetvâ sorulduğunda "müslümanların işini yüklenen şu emire (yönetici) git" diyerek onun boynuna yüklerdi. Bununla, fetvâ, yargı ve hüküm vermenin velâyet (yönetim) ve saltanatın (siyasî otorite) gereklerinden olduğuna işaret etmiştir.

Abdurrahman b. Ebû Leyla şöyle der: "Efendimiz Hz. Muhammed'in (sav) ashabından ensardan yüzyirmi kişiye ulaştım. Onlardan hiçbiri yoktu ki bir hadisi haber verince kardeşinin onun yerine haber vermesini, bir konuda fetvâ sorulsun da kardeşinin kendi yerine cevap vermesini istemesin". Bir rivayette geçtiğine göre onlardan birine birşey soruluyor, o berikine havale ediyor ve derken tekrar ilk sorulana dönüp geliyordu.

Derim: İbn Sa'd, Abdurrahman b. Ebû Leyla'nın anılan sözünü ondan çeşitli yol ve rivayetlerle **Tabakât**'ındaki biyoğrafisinde (VI, 75) tahric et-

miştir[806]. Abdülgani b. Said de **Edebü'l-muhaddis'**te Dâvud b. Ebû Hind yoluyla şu tahricde bulunur: "Şa'bî'ye, 'size birşey sorulduğunda ne yapardınız?' dedim, 'uzmanına denk geldin; kişiye birşey sorulduğunda arkadaşına, onlara fetvâ ver, derdi'. Bu, öncekine dönüp gelinceye kadar devam ederdi".

Müslim'in **Sahih'**inde Ebû'l-Minhâl'den şu rivayet nakledilir: "Ebû'l-Minhâl, Zeyd b. Erkam'a sarfla (paranın parayla değişimi) ilgili bir soru sordu, Zeyd 'Berâ b. Âzib'e sor' dedi, o Berâ'ya sordu, Berâ da 'Zeyd'e sor' dedi"[807].

KİMİN "SAHABENİN EN ALİMİ VE EN ZEKİSİ" OLARAK NİTELENDİRİLDİĞİ

Hâfız Suyûtî **Târîhu'l-hulefâ'**sında Hz. Ebubekir'in biyoğrafisini verirken "onun ilmi, ashabın en âlimi ve en zekisi olduğuna dair fasıl" diye bir başlık açar, sonra Nevevî'nin[808] **Tehzîb'**inden şu nakilde bulunur: Bizim mezhep imamlarımız onun **Sahihayn'**daki hadiste geçen şu sözünü ilminin büyüklüğüne delil göstermişlerdir: *"Allah'a andolsun, namazla zekâtı birbirinden ayıranlarla savaşacağım. Vallahi eğer onlar Resûlullah'a (sav) vermekte oldukları bir dişi oğlağı (veya hayvan bağladıkları bir ipi) benden esirgeyecek olurlarsa kendileriyle savaşırım"*[809]. Şeyh Ebû Ishak **Tabakât'**ında bu ve başka rivayetlerden hareketle Hz. Ebubekir'in ashabın en bilgilisi olduğu sonucunu çıkarır[810]. Çünkü bu konuyla ilgili hüküm hususunda ondan başka bütün sahabiler görüş belirtmekten çekindiler. Sonra konuyla ilgili olarak kendisiyle görüşünce onun görüşünün doğruluğunu anladılar ve benimsediler. Kendisine, Hz. Peygamber zamanında halka kimlerin fetvâ verdiği sorulduğunda İbn Ömer'in "Ebubekir ve Ömer; onlardan başkasını bilmiyorum" diye karşılık verdiğine dair rivayeti naklettmiştik[811]. **Sahihayn'**da Hz. Peygamber'in vefatından önce irad ettiği "Allah'ın dünya ve kendi katındaki arasında muhayyer kıldığı kul"a dair

806. İbn Sa'd, VI, 110.
807. Müslim, Musâkât 87.
808. Metinde Zehebî şeklinde geçmiştir.
809. Buhârî, Zekât 1, İ'tisâm 2; Müslim, İmân 32. Hadisle ilgili geniş açıklama için bkz. **Tecrid-i Sarih Tercemesi,** V, 20-24.
810. Ebû Ishak eş-Şirâzî, **Tabakât,** s. 18-19.
811. bkz. I, 196.

hutbesinde şu bilgi geçer: "Bunun üzerine Ebubekir ağladı, biz onun ağlamasına hayret ettik. Oysa 'muhayyer bırakılan' kimse Allah Resûlü idi. Ebubekir bizim en bilgilimizdi"[812]. Sakîfe hadisinde Hz. Ömer'in "o insanların en bilgilileri ve Allah'tan en çok korkanlarındandı" sözü geçer.

İbn Kesîr şöyle der. Hz. Sıddık ashabın Kur'an'ı en iyi bileniydi. Çünkü *"Topluluğa, Kur'an'ı en iyi bilenleri (okuyanları) imamlık yapar"*[813] buyurmuş olan Resûlullah (sav) ashaba namaz kıldırmak üzere onu imam yapmıştı[814]. Hz. Ebubekir, ashabın sünneti en iyi bileniydi de. Nitekim birçok konuda sahabe ona başvurmuş, Resûlullah'tan bellediği ve onların bilmedikleri sünnetleri kendilerine nakletmiş, ihtiyaç halinde ortaya koymuştur. Nasıl böyle olmasın ki Resûlullah'a peygamberliğin gelişinden (bi'set) vefatına dek onun sohbetine devam etmişti. O ayrıca Allah'ın en zeki ve akıllı kullarından biriydi. Kendisinden az miktarda müsned hadis rivayet edilmesinin sebebi ise hilafet süresinin azlığı ve Resûlullah'tan sonra vefatının çabuk olmasıdır. Eğer zamanı uzun olsaydı kendisinden gerçekten çok hadis nakledilir, nakledenler ondan hiçbir hadis bırakmaz rivayet ederlerdi. Fakat onun zamanındaki sahabilerden hiçbiri, kendisinin de rivayetinde ortak olduğu bir hadisi ondan rivayete ihtiyaç duymuyordu. Onlar yalnız kendilerinin bilmedikleri hadisleri ondan naklediyorlardı. O, insanların ensâbı ve rüyâ tabirini en iyi bilenlerindendi de[815]. Suyûtî daha sonra Hz. Ebubekir'den rivayet edilen hadislerle ilgili bir fasıl açarak onun rivayet ettiği hadislerin sayısını 104'e çıkarır ve bunları kaydeder[816]. O ayrıca ashabın görüş bakımından en isabetlisi, kavrayış bakımından en mükemmeli idi[817]. Suyûtî'nin **Târihu'l-hulefâ**'sına bakınız.

Daha önce geçtiği ve ileride bir gruptan nakledileceği üzere Hz. Ali ilim yönünden ashabın en üstünü ve en şöhretlisi idi. Hz. Ali'nin ilmi, fetvâları, hikmetleri ve olaylarla ilgili çözümleri buna şahitlik eder. Onun biyoğrafisine dair yazılmış eserlere bakınız. Bu eserler sayılamayacak kadar çoktur.

812. Buhârî, Fedâilu's-sahâbe 3; Müslim, Fedâilu's-sahâbe 2. Nevevî'den yapılan nakil burada sona ermiştir (**Tarîhu'l-hulefâ,** s. 46-47; **Tehzibü'l-esmâ,** I/2, 190).
813. Buhârî, Ezân 54; Ebû Dâvud, Salât 60.
814. İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye,** V, 236.
815. **Târihu'l-hulefâ,** s. 47.
816. **Age.,** s. 96-104.
817. **Age.,** s. 49.

ASHAPTAN KİMİN "İLİM ŞEHRİNİN KAPISI" OLARAK TANINDIĞI

Tirmizî, Hz. Ali'nin rivayet ettiği şu merfû hadisi tahric eder: *"Ben ilmin şehriyim, Ali de kapısı"*. Tirmizî bu hadisin münker olduğunu söyler[818]. Bir grup âlim bunun bâtıl (uydurma) olduğunu kesin olarak belirtir. Fakat Hâfız Ebû Said el-Alâî şöyle der: Doğru olan, bu rivayetin tarikleri (rivayet yolları) bakımından hasen olduğu, sahih veya zayıf olmadığıdır. Hele mevzû (uydurma) hiç değildir. Hâfız İbn Hacer de bir fetvâsında bunu söyler. Hâfız Suyûtî **ed-Dürerü'l-mensûre**'de şöyle der: Ben, Alâî ile İbn Hacer'in sözlerini **et-Taakkubât ale'l-Mevzûât**'ta genişçe ele aldım[819].

Bu rivayetin mihenk taşı Hz. Ali efendimizin sahibolduğu derin ilimdir; bu ilim sayesinde ona boyunlar eğilmiş, her din ve milletin bilge ve felsefecileri ona itaat etmiştir. Hz. Ali'nin İbn Abbas'la birlikte besmeledeki "bâ" harfi ile ilgili olarak yatsı vaktinden sabah fecrin doğuşuna kadar oturup konuştukları hususu Karafi'den naklen zikredilmiştir[820]. İbnü'l-Müseyyeb, Hz. Ali'den başka "bana sorun!" diyen kimse bulunmadığını söyler[821]. İbn Abbas şöyle der: "Hz. Ali'ye ilmin onda dokuzu verilmiştir. Allah'a andolsun ki o, geri kalan onda birde de onlara ortaktır." İbn Abbas yine şöyle der: "Bir şey (bilgi, hüküm) Ali'den naklen sabit olmuşsa, biz onu bırakıp başkasına başvurmazdık"[822]. Ashabın büyüklerinin ona soru sordukları, birçok konuda onun fetvâ ve görüşlerine dönmüş oldukları hususu meşhurdur. Tasavvuf ilimlerinin tarîk ve silsilelerinin de ona erişmesi sana yeter! İlim şehrinin kapısı olarak, İslam'da hiçbir tarikat göremezsin ki ona ulaşmasın, silsilesi ona varmasın.

Şeyh Mustafa el-Bekrî **Teşyidü'l-mekâne li-men hafeze'l-emâne** adlı eserde şöyle der: Hz. Ali işbaşına geldiğinde hakikatlerin işaret taşlarını yaydı, gizliliklerin sırlarını açtı, ondan iki oğlu Hasan ve Hüseyin ile Kümeyl b. Ziyâd ve Hasan-ı Basrî zikir ve telkin tarîkini aldılar. Nakşiben-

818. Tirmizî, Menâkıb 20. Burada ilim yerine hikmet geçtiği gibi hadisin de garib-münker olduğu belirtilmiştir. Suyûtî'nin **Târihu'l-hulefâ**'da kaydettiği (s. 187) rivayet ise metinde geçtiği gibidir.
819. Suyûtî, **age.,** s. 187. Ayrıca bkz. **Keşfü'l-hafâ,** I, 235-237 (nr. 618); **el-Mekâsıdü'l-hasene,** s. 169-171 (nr. 189).
820. bkz. I, 42 (Karafî, **el-Furûk,** IV, 167).
821. Suyûtî, s. 188.
822. Aynı yer.

dilik dahil bütün tarikatler de ondan kollara ayrıldı. Nakşiliğin biri Hz. Ali'ye, diğeri Hz. Selman'a ulaşan iki silsilesi vardır. O **Cefr**'inde[823], uygun gördüğü rumuzlarla kaderin sırrından sözetti. O, âriflerin kalplerine açılan kapı olup ondan içeri girdiler ve apaçık olan şey onlara aşikâr oldu, âlim olanlar kendilerine aşikâr olan gizli sırrın hakikatine erdiler. Fakat o oğullarına, sırları inkâr ehlinden korumak için, kendilerine verdiği sırrı gizlemelerini tavsiye etti. Kümeyl b. Ziyâd kendisine "hakikat"i sorunca ona cevap verdi. O "bunu açıklamak istiyorum" dedi, Hz. Ali kendisine icabet etti. O daha da istedi, o da fazla bilgi verdi, sonra da şöyle dedi: "Fecir doğdu; kandili söndür!". Yani, sorduğunla ilgili olarak "beyan fecri doğdu"; "kandili söndür," yani açıklamış olduğum ve senin içi açıklık kazanan soruyu.

Kadı İbnü'l-Hâc'ın **Hâşiyetü'd-Dürri's-semin**'inde, tasavvuf ilminin kurucusunun Hz. Ali efendimiz (Allah yüzünü keremlendirsin) olduğuna dair kendisinden daha önce nakledilen malumatın ardından şu bilgi verilir: Bazı şeyhler onunla ilgili olarak şöyle dediler: Hz. Ali'ye ledün ilmi verilmiştir. Gerçek veliliğin ve ilahi marifetlerin kaynağı olan veliliğe nisbet, ancak onun cihet ve hakikatiyle sahih olur. O Muhammedî evliyanın hepsinin imamı, asılları ve Muhammedî hazrete intisaplarının menşei ve Ahmedî velâyetin mazharıdır. O dünyada, Hz. Peygamber'in *"Ben hikmetin evi, Ali de kapısıdır"* sözüyle kendisine özgü kıldığı en yüce âriftir. İbnü'l-Hâc, bu bilginin aynısını **el-Ezhâru't-tayyibetü'n-neşr**'de de vererek şu ilavede bulunur: "Velâyeti ondan Hasan-ı Basrî almıştır. Eğer sen **er-Rihletü'l-Ayyâşiyye**'de Şeyh Hasan el-Acîmî'den nakledildiği üzere bugün mevcut kırk tasavvuf tarikatının çoğunun kaynağının Hasan-ı Basrî'ye ulaştığını söylersen, şu cevap verilir: Suyûtî ve başkalarının da sahih olduğunu kaydettiklerine göre Hasan-ı Basrî, Hz. Ali'yi görmüştür. Tasavvuf ehlinin söylediği üzere, bu durumda tarikati ondan almış olmasında bir mani yoktur. Çünkü şeyhten ilim almanın dille olması bu tarikte şart değildir. İstenilen husus, müridin hidayete ermesi ve kalbinde nurların parlamasının himmet ve hal ile olmasıdır". Bizim, Tirmizî'nin **el-Câmi**'ine yaptığımız talike bakınız.

Veliyüddin İbn Haldûn bu konuda söz söylemiş olup tasavvuf hırkasının isnad zincirini Hz. Ali'ye ulaştıranları şu sözleriyle ta'neder: "O bu düşünceden beri olup ashap arasında kendisine ne bir mezhep ne tarikat

823. bkz. **EI**, II, 376.

ve ne de bir elbise özgü kılınmış değildir. Aksine Hz. Ebubekir ve Ömer, Resûlullah'tan sonra insanların en zâhid ve âbidleriydiler. Onlardan hiçbirine dinde ve özellikle kendisinden tevarüs edilecek bir şey özgü kılınmış değildi. Ashabın hepsi dinde, zühd ve mücahedede örnek idiler"[824]. Bu bilgi özet olarak verilmiştir.

Aferin Şeyh Abdülhadi el-Ebyârî'ye ki **Suûdu'l-metâli'**de, onun sözünün hemen ardından şöyle der: Bu sözde bir benlik ifadesi mevcuttur. Çünkü onda meşayihin büyüklerini kötüleme ve tarikatlerin Hz. Ali'ye ulaştığına dair icmalarını geçersiz sayma sözkonusudur. Bu, onların ahvalini mütalaa eden ve tarikatlerinin kitaplarına muttali olanlara gizli kalmayan bir husus olup buna rıza göstermeye hevesi elvermemektedir. Oysa Resûlullah (sav), "Allah Resûlü'nün, kıyamet gününe kadar olmuş ve olacak şeyleri kendisine öğrettiği"ne[825] dair Huzeyfe hadisi, Ebû Hureyre'nin "Resûlullah'tan iki kap ilim aldım..."[826] hadisi ve bunlardan başka hadislerin de gösterdiği gibi, dilediği kimselere ilim ve tariklerden dilediğini özgü kılıyordu.

Bazı âlimler Hz. Ali'nin Resûlullah'tan rivayetlerini ayrı kitap halinde derlemişlerdir. İbn Süleyman er-Rûdânî **Sıla'**sında, Hz. Ali için **Müsned** derleyenleri zikretmiş olup bu kimseler şunlardır: Mutayyen diye tanınan Ebû Ca'fer Muhammed b. Abdullah el-Hadramî, Kadı Ebû Ishak İsmail b. Ishak, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Osman b. Ebû Nasr ve başkaları[827].

Hâdımî **Şerhu't-Tarikati'l-Muhammediyye'**de şöyle der: Bütün fırkalar (mezhepler) usûl ve furûda Hz. Ali'ye intisab ederler. Bunun gibi, bâtın tasfiyesinde de mutasavvıflar ona intisab ederler. Müfessirlerin lideri olan İbn Abbas da onun talebesidir.

Derim: Kim efendimiz Hz. Ali'nin ilminin genişliğini ve onun Nebevî ilim şehrinin kapısı olduğunun mihengini öğrenmek istiyorsa İbn Ebû'l-Hadîd'in **Şerhu Nehci'l-belâğa'**sını iyice incelesin, hesaba gelmeyen bir şaşkınlık duyar.

824. **Mukaddime,** s. 445.
825. bkz. İbn Manzûr, **Muhtasaru Târîhi Dımaşk,** VI, 249-250. Ayrıca bkz. s. 340.
826. Buhârî, İlim 42. Ayrıca bkz. dipnot 597.
827. **Sılatü'l-halef,** s. 354.

ASHAPTAN KİMİN "ALLAH'IN ARSLANI" DİYE LAKAPLANDIĞI

Savaşta öne atılması ve Allah düşmanlarına karşı ataklığından dolayı Hamza b. Abdülmuttalib'e "Allah'ın Arslanı" denirdi. O Bedir savaşı günü kendisi için "Ben Allah'ın ve Resûlü'nün arslanıyım" demişti. Deylemî, İbn Abdissamed'den, onun da dedesinden şu rivayetini tahric eder: Resûlullah şöyle buyurdu: *"Nefsim elinde olan Allah'a yemin ederim ki yedi gökte 'Hamza b. Abdülmuttalib Allah'ın ve Resûlü'nün arslanıdır' yazılıdır"*[828].

ASHAPTAN "ŞEYHULİSLAM" DİYE LAKAPLANAN

İslam'da ilk defa Şeyhulislam diye lakaplanan kimsenin Ebubekir es-Sıddık olduğu hususu daha önce Hâfız Sehâvi'den nakledilmişti[829]. Beyzâvi **Tefsir**'inde *"İnanmış olanlara rastladıklarında 'inandık' derler"* (Bakara 2/14) âyetiyle ilgili olarak şu bilgi verilir: Abdullah b. Übey, Hz. Ebubekir'e "Merhaba Beni Teym'in efendisi ve Şeyhulislam olan Sıddık'a" dedi[830]. Bu kıssayı Vâhidî tahric etmiş olup[831] İbn Hacer bunun münker olduğunu söyleyip isnadını zikrettikten sonra şöyle der: Bu, altın silsilesi (rivayet zinciri) değil, yalan silsilesidir.

Fakat Kadı Hafâcî **el-İnâye**'de şöyle der: "Ashab zamanında Şeyhulislam tabiriyle Hz. Ebubekir ve Ömer kastedilirdi. O ikisi Şeyhayndır". Şeyhulislam tabiri, İbn Nâsırüddin ed-Dımaşkî'nin **er-Reddü'l-vâfir**'de kaydettiği üzere büyük münekkitler katında şu anlamdadır: Allah Kitabı'nı inceleyen, Resûlullah'ın sünnetine uyan, Kur'an'ın ahkâmını, kırâat vecihlerini, nasih ve mensuhunu bilme konusunda önde gelen, muhkem âyetlere göre amel ve müteşabihlere iman eden, anılan hususlarla isnad, nakil ve amel bakımından sünneti bilmede, Kitab ve sünnetten usul ve furûu istinbatta kendisine Arap dilinden yardımcı olan şeyleri iyi bilen, Allah'ın kendisine farz kıldıklarını yerine getiren, şanı Yüce Allah'a karşı tevazu ile Allah'ın kendisi için gönderdiği hükümlere yapışan, dil sürçmesinden korkan, masumluğu iddia etmeyen ve saygı gösterilmesinden dolayı ferahlık duymayan kimsedir (bk. age., s. 10).

---

828. Deylemî, **el-Firdevs,** IV, 376-377 (nr. 7094).
829. bkz. I, 134.
830. bkz. Ebussuud, **Tefsir,** I, 46.
831. Vâhidî, **Esbâbü'n-nüzûl,** s. 12.

Hâfız Sehâvî, hocası İbn Hacer'in menakıbına dair kaleme aldığı **el-Cevâhir** adlı eserinde şöyle der: Selef âlimleri Şeyhulislam tabirini Kitab ve sünneti inceleyen, aklî ve naklî ilimlerde derin kimseler için kullanıyorlardı. Bazan da bununla, velilik derecesine ulaşan kimse nitelendirilmiştir. Bu tabir, Şeyhayn'dan, yani Hz. Ebubekir ve Ömer'den sonra önde gelen kimseler arasında meşhur olmuş değildi. Her ikisinin bu şekilde vasfedilmesi varid olmuştur. Sehâvî daha sonra Taberî'nin **er-Riyâzu'n-nadire** adlı eserinden naklen, Hz. Ali'den bu tabiri Şeyhayn için kullandığı bir haber kaydeder. **el-İnâye**'ye bakınız.

ASHAPTAN "ALLAH'IN KILICI" DİYE LAKAPLANAN

Bu kimse Hâlid b. Velîd olup İslamdaki eserinin (yaşayış ve yaptıklarının) güzelliği ve müşriklerle savaştaki sadakati sebebiyle Resûlullah (sav) onu "Allah'ın kılıcı" diye adlandırmıştır. Hz. Peygamber onunla İkrime b. Ebû Cehil'e baktığında *"Allah ölüden diriyi çıkarır"* (Rûm 30/19) âyetini okurdu. Çünkü o ikisi ashabın seçkinlerinden, babalarıysa Allah ve Resûlü'nün düşmanlarıydılar. Hâlid b. Velîd Huneyn savaşında Resûlullah'ın ordusunun ön kısmındaydı. Kureyş'in taptığı putları kırıp yıkmakla görevlendirilen de oydu. Onları yıktığında içlerinden duyduğu sesin Câhız tarafından yapılan tahliline bakınız. Bunu Seâlibî **Simârü'l-kulûb**'da (s. 17) nakletmiştir.

Hz. Peygamber vefat edip dinden dönme (ridde) hareketleri meydana geldiğinde Hz. Hâlid güzel bir deneyim gösterdi. Hz. Ebubekir'in yanında temel bir direkti. Hz. Ebubekir tarafından Tuleyha'ya gönderildi, onu hezimete uğrattı. Yemâme halkıyla sulh yaptı, Fücâe'nın kızını nikâhladı. Vefat ettiğinde Benî Muğire kabilesinden zülfünü veya saçını kesip onun kabri üzerine koymayan kadın kalmadı. Kadınlar onun üzerinde yüksek sesle ağlayınca, bazıları bunu hoş karşılamadılar. Hz. Ömer şöyle dedi: "Benî Muğire kadınlarını bırakın Ebû Süleyman'a ağlasın, gözyaşlarını kovayla akıtsınlar"[832].

832. Hâlid b. Velîd'le ilgili olarak verilen bilgiler için bkz. **Üsdü'l-ğâbe,** II, 109-112; İbn Manzûr, **Muhtasaru Târîhi Dımaşk,** VIII, 5-28.

ASHAPTAN ADALETİ DİLLERDE DOLAŞAN

"İki Ömer'in sireti" *(Siretü'l-Umereyn)* tabiri kullanılır ki iki Ömer'den kastedilen Hz. Ebubekir ile Hz. Ömer olup haklarında darb-ı mesel söylenmiştir. Çünkü Resûlullah'tan sonra yönetime onlar gibisi gelmemiştir. Abdülmelik b. Mervân şöyle diyordu: "Ey tebaa topluluğu, bize karşı insaflı (adil) olun; bizden Hz. Ebubekir ve Ömer'in hareket tarzını (siretini) istiyor, fakat ne bize ne kendinize karşı davranışlarınızda sevgili Ebubekir ve Ömer'in yolunu izlemiyorsunuz !"*

Ebû'l-Buhterî şöyle der:

> Tebaa hep olageldi sireti içre
> Ömer'in, Mütevekkil'in uygulamış olduğu.

Belağat ehlinden biri, bir hükümdarın şöyle dediğini kaydeder: "Bir Ömer sûreti, bir ay sûreti gördüm". Hz. Âişe'den şöyle dediği nakledilir: "Ömer anılınca adalet anılmış olur, adalet anılınca Allah anılmış olur[833], Allah anılınca da rahmet iner". Yine Hz. Âişe'den şöyle dediği nakledilmiştir: "Meclislerinizi Ömer'i anarak süsleyin"[834]. Şeyhlerden biri şöyle dedi: "Kim bir sıkıntı duyarsa şöyle desin: Ey Ömer, sen bir vadiye sapmadın ki şeytan ondan başka bir vadiye sapmasın!"[835]. Çünkü sıkıntıların çoğu şeytanın tahrikinden kaynaklanmakta olup şeytan sizi fakirlikle korkutur ve çirkin işler yapmanızı emreder.

el-Utbiyye'de İmam Mâlik'in şöyle dediği nakledilir: Hz. Âişe şöyle dedi: "Meclisinizin güzel olmasını istiyorsanız Ömer'i anın"[836]. İbn Rüşd **el-Beyân ve't-tahsil**'de şöyle der: Hz. Âişe'nin sözü açıktır, çünkü Hz. Ömer'in hareket tarzı ve takib ettiği yol gönülleri ferahlatan, nefislerin hoşnutluk duyduğu şeylerdendir[837]. Hz. Ömer'in hareket tarzı milletleri meşgul etmeye devam etmekte, yankısı her çağ ve zamanda insanlarda yankılanmaktadır. Onun hareket tarzıyla ilgili olarak yazılan eserleri, hatta yalnız Batılılarca kaleme alınan eserleri araştırmaya koyulsaydım çok zaman alırdı. Alexandre Mazas'nın "Doğunun Önemli Şahsiyetleri" adlı iki ciltlik ve 1847'de Paris'te basılan eserine[837/1] bakınız. Efendimiz

---

* Metin hatalı olup başka kaynaktan düzeltilmiştir (bkz. Turtûşî, s. 196).

833. Sözün bu kısmı İbn Abbas'tan da rivayet edilmiştir (bkz. **Üsdü'l-ğâbe,** IV, 162; **Kenzü'l-ummâl,** XII, 588, nr. 35826).

834. **Kenzü'l-ummâl,** XII, 588 (nr. 35828), 596 (nr. 35859).

835. Bu hadis için bkz. **Müsned,** I, 182; İbnü'l-Cevzî, **Menâkıbu Ömer b. Hattâb,** s. 23.

836. **el-Beyân ve't-tahsîl,** XVII, 354.

837. **Age.,** XVIII, 355.

837/1. Alexandre Mazas, **Les Hommes illustrés de l'Orient,** I-II, Paris 1847 (Başlangıçtan Fatih'e kadar kronolojik olarak düzenlenmiştir).

Hz. Ömer'in bu eserdeki biyografisi 106-160. sayfalar arasındadır. Ayrıca Batı dillerindeki çeşitli tarihî sözlük ve ansiklopedilere bakınız.

ASHAPTAN HEYBETİ DİLLERDE DOLAŞAN

Şa'bî şöyle der: "Ömer'in kamçısı, Haccâc'ın kılıcından daha korkutucu idi"[838]. Horasan hâkimi Hürmüzân'ın Hz. Ömer'e esir olarak getirilişi, evinde bulunmadığı bir zamana tesadüf etmişti. Hürmüzân'ı gözetmekle görevli olan kimse Hz. Ömer'in bulunduğu yeri araştırdı ve onu bir mescidde başını kırbacının üzerine koyup uyumuş halde buldu. Hürmüzân, Hz. Ömer'i görünce şöyle dedi: "Allah'a andolsun ki ey hoş ve rahat hükümdar, adaleti uyguladın ve uyudun. Andolsun ki ben İran hükümdarlarından (kisrâ) taç sahibi dört hükümdara hizmet ettim, şu kamçının sahibinden korktuğum kadar hiçbirinden korkmadım"[839].

İbnü'l-Cevzî **Siretu Ömer**'de 45. bâb olarak onun kalplere saldığı korkunun şiddetine dair konu başlığı açarak orada Kasım b. Muhammed'den şöyle dediğini rivayet eder: Ömer bir defasında yürüyor arkasından da ashaptan bazıları yürüyorlardı. Bir ara lüzum duyup arkasına dönünce, onlardan dizlerinin bağı çözülmeyen kalmadı! Bunun üzerine Hz. Ömer'in gözleri yaşarıp ağladı ve sonra şöyle dedi: "Allah'ım biliyorsun ki ben senden, onların benden korkmalarından daha çok korkuyorum!"[840]. İkrime'den şu rivayet nakledilir: Bir hacamatçı, Ömer b. Hattâb'ın saçlarını kısaltıyordu. Ömer heybetli biriydi, öksürerek boğazını temizledi, adam (korkudan) abdestini bozdu. Ömer ona kırk dirhem verilmesini emretti. Bu haccâmın adı Said b. Heylem'di[841]. Onun bu kıssasını Suyûtî **Cem'u'l-cevâmi**'de İbn Sa'd ve Hatîb'e isnad eder. Abdullah b. Abbas'tan şu rivayet nakledilir: "Bir yıl bekledim, Ömer'e bir âyeti sormak istiyordum, heybetinden dolayı soramadım". Bu bilgi için Hâfız İbnü'l-Cevzî'nin **Siretu Ömer**'inde, onun heybetiyle ilgili bâba bakınız.

İbn Asâkir Hz. Âişe'den şu tahricde bulunur: Kendisiyle Hz. Peygamber arasında bir konuşma oldu. Resûlullah (sav) "Benimle senin aranda

838. Benzeri bilgi için bkz. İbn Şebbe, II, 686.
839. İbn Sa'd, III, 293; İbn Şebbe, II, 692.
840. İbnü'l-Cevzî, s. 134. Metindeki hatalar için aslına bakınız.
841. Aynı yer; İbn Sa'd, III, 287. Metindeki hatalar için aslına bakınız.

Ebubekir'in (hakem) olmasına razı olur musun?" buyurdu, ben "hayır" dedim. "Aramızda Ömer'in olmasına razı olur musun?" buyurdu, ben "hangi Ömer?" dedim, "Hattâb'ın oğlu" karşılığını verdi. Ben "vallahi, ben Ömer'den korkarım" dedim. Bunun üzerine Resûlullah şöyle buyurdu: *"Şeytan da Ömer'den korkar"*. Bir rivayette ise "Ömer'i sezmekten" ifadesi vardır[842].

ASHAPTAN FAZİLETİ DİLLERDE DOLAŞAN

Muhammed b. Mükerrem'in Ebû Ali el-Basîr'e "senin fuzuli işlerin, andolsun, Hz. Ali'nin faziletlerinden çoktur!" demesinde olduğu gibi, Hz. Ali'nin faziletlerinin çokluğu darbımesel olmuştur. Câhız şöyle der: "İslamiyet'e girişte öncelik anıldığında, İslam'ı müdafaa ve kahramanlık anıldığında, dinde bilgi sahibi oluş anıldığında, insanların birbirleriyle yardımlaştıkları hususlarda zühd anıldığında, bütün bu özelliklerde yeryüzünde Ali'den başka adı anılan kimse yoktur". Hasan-ı Basrî şöyle der: "Kişi bazan âlim olur fakat âbid olmaz, âbid olur âlim olmaz, âbid ve âlim olur akıllı olmaz. Süleyman b. Yesâr âlim, âbid ve akıllıdır". Sealibî, **Simârü'l-kulûb**'da şöyle der: Bak bakalım, Süleyman'ın hasletleri Hz. Ali'ninkiler yanında nerede kalır?

Hâfız İbnü'l-Cevzî **Esne'l-metâlib fi menâkıbı Ali b. Ebû Tâlib** adlı kitabında (s. 59) şöyle der: "Çeşitli ilimlerdeki bütün üstünlükler, bütün güzellik ve huy güzelliği onda zirveye ulaşmıştır: Kur'an, hadis, fıkıh, yargı (kaza), tasavvuf, kahramanlık, velilik, cömertlik, zühd, verâ, güzel ahlak, akıl, takva ve görüş isabeti...". İmam Ahmed b. Hanbel'in şöyle dediği nakledilir: "Allah Resûlü'nün ashabından hiçbiri, Ali b. Ebû Tâlib'in sahibolduğu faziletlere sahib olmuş değildir."

ASHAPTAN DOĞRULUĞU DİLLERDE DOLAŞAN

Doğrulukta Ebû Zer (ra) hakkında darbımesel söylenir olmuştu. Hz. Peygamber'in *"Ne gök altında, ne yer üstünde peygamberlerden sonra Ebû Zer'den daha doğru sözlüsünü barındırmamıştır"* sözü meşhurdur[843].

842. **Kenzü'l-ummâl,** XII, 592 (nr. 35841). *"His"* kelimesi metinde *"hasen"* şeklinde geçmiştir.
843. **Mecmau'z-zevâid,** IX, 329, 330.

Seâlibî **Simârü'l-kulûb**'da şöyle der: Darbımesel olarak duyduklarımın en güzellerinden biri Sâhib'in yalancı insanla ilgili olarak söylediği "Fâhite onun yanında Ebû Zer sayılır!" sözüdür. Çünkü ona göre Fâhite yalan konusunda, Ebû Zer de doğruluk konusunda darbımesel olarak verilmiştir.

ASHAPTAN YÜRÜYÜŞÜ DİLLERDE DOLAŞAN

Bu konuda Simâk b. Haraşe el-Ensârî darbımesel olarak anılırdı. O kahraman ve cesur biri olup ayakların kaydığı yerde öne atılmayı adet edinmişti. İslam'da güzel izlenimler bırakmış olup enteresan bir gurur yürüyüşü vardı. Hz. Peygamber savaş alanında iki saf arasında salınıp yürürken ona baktı ve şöyle buyurdu: "Bu, bu yer dışında Allah'ın buğzettiği bir yürüyüştür"[844]. Ona "zü'l-meşhere" (zırhlı) denirdi. Çünkü bir zırhı vardı ki savaşta giydiğinde, önüne çıkan kimse iflah etmezdi. **Simârü'l-kulûb**'a bakınız.

ASHAPTAN FIKIH BİLGİSİ DİLLERDE DOLAŞAN

Haskefî tarafından derlenen **Müsnedu Ebî Hanîfe**'de Hammâd'dan, onun da İbrahim'den şu rivayeti kaydedilir: Allah Resûlü'nün ashabından Abdullah b. Mesud, Huzeyfe b. Yemân, Ebû Mûsa el-Eş'arî ve başkaları bir evde toplandılar, kamet getirildi, birbirlerine "ey falan, öne geçip namaz kıldır" dediler, söylenen kabul etmedi. Ev sahibi, İbn Mesud'a "imamlığa sen geç ey Ebû Abdurrahman" dedi, o da geçip onlara namaz kıldırdı. İbn Sultan (Ali el-Kârî) bu eserin şerhinde şöyle der: Çünkü İbn Mesud onların en faziletlisiydi. Denildi ki o dört halifeden sonra sahabenin en fakih olanıdır[845].

Kâmûs müellifi, ashaptan Abâdile (Abdullahlar)[846] diye anılanlardan sözedip İbn Mesud'un onlardan olmadığını kaydedince[847], Kârî bununla ilgili olarak şöyle der: Çünkü İbn Mesud onlardan daha büyük olup Abâ-

844. İbn Sa'd, III, 556-557; **Üsdü'l-ğâbe,** II, 451. Bu sahabi Ebû Dücâne künyesiyle meşhurdur.
845. Ali el-Kârî, **Şerhu Müsnedi Ebî Hanife,** s. 127. "En fakih olanı" ifadesi metinde "en faziletli olanı" şeklinde geçmiştir.
846. bkz. Raşit Küçük, "Abâdile", **DİA,** I, 7.
847. **el-Kâmûs,** "abd" mad.

dile'den sayılmaz. Bu yüzdendir ki muhaddisler katında Abdullah denilince o anlaşılır.

Fıkıhta Abâdile darbımesel olarak anılırdı. Bunlar Abdullah b. Mesud, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Ömer b. Hattâb, Abdullah b. Zübeyr ve Abdullah b. Amr b. Âs olup ashabın fakihleri, keskin görüşlüleri ve âlimlerindendiler. Ashabın kavrayışlılarından ve Abdullah adlılarından Abdullah b. Ca'fer b. Ebû Talib ile Abdullah b. Ebubekir es-Sıddık da vardır. **Simârü'l-kulûb**'da böyle kaydedilmiştir.

Irâkî'nin kendi **Elfiyye**'sine yaptığı şerhte şu bilgi verilir: Ahmed b. Hanbel'e "Abâdile kimdir?" diye soruldu, o şöyle dedi: "Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Zübeyr ve Abdullah b. Amr". Ona "ya İbn Mesud?" denildi, "hayır" karşılığını verdi. Beyhakî şöyle der: Çünkü İbn Mesud önce vefat etti, berikiler ise yaşadılar, onların ilmine ihtiyaç duyuldu. Bir konuda görüş birliğine vardıklarında, "bu Abâdile'nin görüşüdür" denildi. Muhaddisler ve başkalarına göre Abâdile ile ilgili meşhur görüş budur[848]. **Sıhâh** müellifi, Abdullah b. Zübeyr'i hariç tutarak bu sayıyı yalnız üçüne hasretmiştir[849]. **Kâmûs** müellifi, Cevherî'nin **Sıhâh**'ta İbn Mesud'u onlardan saydığını söyleyerek hata etmiştir. Şemsüddin İbnü't-Tayyib eş-Şerkî **Kâmûs** hâşiyesinde şöyle der: **Sıhâh**'ın okunmuş sahih nüshalarında onun anıldığına dair birşey mevcut olmayıp elliden fazla nüshayı inceledim, onun anıldığını görmedim[850]. Abâdile ile ilgili kalan bilgiler için adı geçen hâşiyeye bakınız.

Kemâlüddin İbnü'l-Hümâm'ın **Fethu'l-Kadîr**'inde şu bilgi verilir: "Abâdile adı, ashaptan fıkıh ve fetvâ konusunda şöhret bulanlar hakkında kullanılmıştır". Şemsüddin İbn Âbidîn ed-Dımaşkî **Şerhu'l-Menâr**'a yaptığı **Nesemâtü'l-eshâr** adlı hâşiyede şöyle der: Buna göre, İbn Nuceym'in de belirttiği üzere İbn Mesud, Zeyd b. Sâbit, Übey b. Ka'b, Muâz b. Cebel ve Hz. Âişe gibi ashaptan fıkıh konusunda meşhur olan herkes Abâdile tabirinin kapsamına girer[851].

848. bkz. Sehâvî, **Fethu'l-Muğîs,** III, 118-119.
849. **Sıhâh,** "abd" mad. (İbn Ömer, İbn Abbas ve İbn Amr zikredilmiştir).
850. bkz. **Sıhâh,** "abd" mad (Müessesetü'r-risâle neşri, s. 379, dipnot 1).
851. İbn Âbidîn, **Nesemâtü'l-eshâr,** s. 197.

ASHAPTAN "ÜMMETİN EMİNİ" LAKABINI KAZANAN

Bu, Ebû Ubeyde b. Cerrâh olup ashabın büyüklerindendi. Hz. Peygamber onunla ilgili olarak şöyle buyurmuştur: *"Her ümmetin bir emini var, benim ümmetimin emini de Ebû Ubeyde b. Cerrâh'tır."* Bu hadisi Buhârî Enes'ten, Ahmed b. Hanbel Ömer ve Hâlid b. Velid'den, Beyhakî ve Nesâî Enes'ten, İbn Ebû Şeybe Katâde'den, Ebû Nuaym **Fedâilu's-sahâbe**'de Ebubekir'den, İbn Asâkir Câbir b. Abdullah'tan, o da Hâlid b. Velid'den, Hatîb ve İbn Asâkir Ümmü Seleme'den tahric etmişlerdir[852].

Kûtü'l-Muğtezî'de geçtiği üzere Tîbî şöyle der: "Emîn", emîr kalıbı gibi olup güvenilir ve razı olunan kimse demektir. Emin olma her ne kadar onunla diğer sahabiler arasında ortak bir özellik ise de Hz. Peygamber onu, kendisinde galib halde bulunan bir sıfatla bilhassa anmıştır. Ebû Ubeyde, bu özelliğin anlamında başkalarına nisbetle sahip olduğu fazlalık bakımından özellikle bununla anılmıştır[853].

Ebû Ubeyde ile ilgili bir övünç vesilesi: İbn Sa'd, İbn Ebû Necîh'ten[854] şu tahricde bulunur: Ömer b. Hattâb, yanında oturanlara "temennide bulunun!" dedi, onlar da bulundular. O şöyle dedi: "Ben ise Ebû Ubeyde gibi olanlarla dolu bir ev temenni ediyorum." Bir adam ona "ben İslam'ı önemsememiş değilim" dedi, o da "benim kastım da odur" karşılığını verdi[855].

İbn Kudâme'nin **el-İstibsâr**'ında Muâz b. Cebel'in biyoğrafisinde şu bilgi verilir: Hz. Ömer bir gün ashaba "temennide bulunun" dedi. Her biri birşey temenni etti. Hz. Ömer de şöyle dedi: Ben de, keşke şu ev Ebû Ubeyde b. Cerrâh, Muâz b. Cebel, Ebû Huzeyfe'nin mevlâsı Sâlim ve Huzeyfe b. Yemân gibilerle dolu olsa diye temenni ediyorum.

Mısırlılardan Ebû Ubeyde'nin biyoğrafisini yazanlardan biri şöyle dedi: O, Bizanslılar katında tatlı ahlaklı ve doğru sözlü olarak şöhret bulmuştur. Şam'ın fethi sırasında Şam halkına can güvenliği verdi, müslüman olmayanlara oradan çıkmak istediklerinde malından hatırı sayılır bir miktarla ayrılmalarına müsade etti. Onlardan çıkmak isteyenlere, çıkacağı andan itibaren üç günlük emân tanıdı ki bu süre içinde İslam or-

852. Bu rivayetler için bkz. Buhârî, Fedâilü'l-ashâb 21; **Müsned,** III, 133, 175, 184; Tirmizî, Menâkıb 32; **Kenzü'l-ummâl,** XI, 713-714 (nr. 33479-33482, 33484), XIII, 258 (nr. 36761).
853. bkz. **Fethu'l-Bârî,** XIV, 241.
854. Metinde İbn Necîh şeklinde geçmiştir.
855. İbn Sa'd, III, 413; **Kenzü'l-ummâl,** XIII, 258 (nr. 36761).

duları onları yakalamayacaklardı. Bu olayla ilgili olarak yazan Batılı tarihçilerden biri şöyle der: O yüzyılda müslüman ordularının kumandanı olan bu yüce sahabinin vasıfları, ilerleme ve uygarlıkla meşhur yeni yüzyılların ordularının kumandanlarında toplanmış olsaydı onları izzet ve şerefin zirvesine çıkarır, kendilerinden zulmün ayıplarını kaldırırlardı. Zamanımızda uygar büyük devletlerin ordularının en büyük kumandanları, fatihler arasında eşi bulunmayan bu yüce kumandanın derecesine ulaşamaz, onun adaleti, hilmi ve vefasıyla ilgili her menkıbe çağdaş devletlerin bütün ordularının büyük kumandanlarını utandırır ve ayıplar.

ASHAPTAN VERDİĞİ DÜĞÜN YEMEĞİ DİLLERDE DOLAŞAN

er-Riyâzü'l-müstetâbe'de geçtiği üzere Eş'as b. Kays b. Ma'dikerib el-Kindî, kavmi içinde itaat edilen soylu biriydi. Hicretin onuncu yılında kavmi Kinde ile birlikte Hz. Peygamber'e geldi ve müslüman olup Yemen'e döndüler. Eş'as sonra ridde (dinden dönüş) hareketleri sırasında dinden döndü, Hz. Ebubekir'in süvarileri onu esir alarak kendisine getirdiler ve tekrar müslüman oldu. Hz. Sıddık'a şöyle dedi: "Beni savaşın için alıkoy ve kızkardeşini benimle evlendir". Hz. Ebubekir de bababir kız kardeşi Ümmü Ferve'yi onunla evlendirdi. Seâlibî şöyle der: Zifafa gireceği günün sabahı bir kılıcı kınından çıkardı ve karşılaşıp da kesmediği eti yenen dört ayaklı hiçbir hayvan kalmadı! Halk "Ebû Eş'as yine dinden döndü!" dedi. Sonra o şöyle dedi: "Andolsun, eğer biz memleketimizde olsaydık, düğün yemeğimiz bundan farklı olurdu! Şu etlerden kesip alın ve (kesilen hayvanların) bedelleri hususunda da (benimle) anlaşın". Medine'de bu etlerden girmeyen ev kalmadı. Kurban bayramına bundan daha çok benzeyen bir gün daha geçmedi ve Medine halkı Eş'as'ın düğün yemeğini darbımesel olarak andılar: "Eş'as'tan daha büyük düğün yemeği verdi!".

Şeyh Muhtâr el-Küntî'nin **el-Ecvibetü'l-fâdıla**'sında Hâfız Münzirî'den şu rivayet nakledilir: "Haberi bize ulaşan en büyük düğün yemeği (velime) Eş'as b. Kays el-Kindî'ninÜmmü Ferve ile evlendiğinde verdiği yemek olup deve, sığır ve koyundan bin baş hayvanın kesildiği bir yemekti". **el-İsâbe**'de onun biyoğrafisine bakınız[856].

856. **el-İsâbe,** I, 51-52.

ASHAPTAN HİLMİ DİLLERDE DOLAŞAN

Hilimde Ahnef b. Kays et-Temîmî es-Sa'dî darbımesel olarak anılıyordu. Ahmed b. Hanbel'in **ez-Zühd**'ünde Hasan'ın Ahnef'ten naklettiği şu rivayet kaydedilir: "Ben halim (yumuşak huylu, ağırbaşlı) değilim, halim görünüyorum"[857].

Nevevî **Tehzîb**'de meşhur sahabi Kays b. Asım'ın biyoğrafisini vererek şöyle der: O, Benî Temîm elçilik heyeti içinde Resûlullah'a (sav) geldi. Resûlullah onu görünce şöyle buyurdu: "Bu, çadırlarda yaşayanların (bedeviler) efendisidir". Kays kavrayışlı ve halim biriydi. Hilimle meşhurdu. Ahnef b. Kays'a "hilmi kimden öğrendin?" diye soruldu, şöyle dedi: Kays b. Âsım'dan. Şöyle ki onu bir gün evinin avlusunda kılıcının bağıyla ihtiba yapmış (sırt ve baldırlarını kemer v.s. ile sarıp oturma) halde kavmine konuşuyor gördüm. Eli arkasından bağlanmış biri ile öldürülmüş bir kişi getirildi ve "kardeşinin oğlu, senin oğlunu öldürdü" dendi. Andolsun o ne kuşağını çözdü ne de sözünü kesti. Sözünü tamamladıktan sonra kardeşinin oğluna dönerek şöyle dedi: "Ey kardeşimin oğlu, yaptığın ne kötüdür; Rabbinin katında günaha girdin, sıla-ı rahmini kestin ve amcanın oğlunu öldürdün, kendi okunla kendini vurdun, sayını azalttın!". Sonra diğer oğluna şöyle dedi: "Kalk oğlum, amca oğlunun ipini çöz, kardeşini toprağa ver ve annene de oğlunun diyeti olarak yüz deve götür, o garip kalmıştır"[858].

Câhız şöyle der: Şiirlerde Lokman'ın (as) hilmini zikrettiler, Kays b. Âsım'ı, Muâviye b. Ebi Süfyân'ı ve birçok kimseyi andılar. Fakat bu ismin (hilm) Ahnef b. Kays için tasavvurunu gördüğümüz gibi hiçbir insanla bitişip kaynaştığını ve dillerde dolaştığını görmedik. O üstelik fitnelerin çoğunda reis idi ve avam, havas, zâhid, bozguncu, hulefa-yı râşidin, yönetimi ele geçiren hükümdarlar katındaki durumu, sağlığında ve ölümünden sonraki durumu, ancak övünülecek (izlenecek, mesnûn) bir durum olarak görülmüştür. Binaenaleyh, rivayet edildiği ve anıldığı üzere, Hz. Peygamber'in onun hakkında bir duası olmalı, o da buna nail olmuş bulunmalıdır. Veya o, benzerlerinde görülmeyen bir durum olarak, ihlasının derinliğinden hüsn-i niyetini gizlerdi.

857. **ez-Zühd,** s. 286; **el-İsâbe,** I, 102.
858. **Tehzibü'l-esmâ,** I/1, 62-63. Metindeki hatalar için bu esere bakınız.

Derim: Hz. Peygamber'in ona "Allah'ım Ahnef'e mağfiret et" diye duasını Hâfız **el-İsâbe'**nin üçüncü kısmındaki biyoğrafisinde kaydederek Ahnef'in bundan dolayı şöyle dediğini zikreder: "Amellerimden hiçbiri benim katımda bundan daha umut verici değildir." Ahmed b. Hanbel **Kitâbü'z-Zühd'**de[859] Cübeyr b. Habîb yoluyla şu tahricde bulunur: "İki kişi Ahnef b. Kays'a, Resûlullah'ın kendisi için dua ettiğini haber verdiler, o secde etti"[860].

Bediiyyetü'l-beyân'da Ebû Zer el-Gıfârî'nin biyoğrafisinde şu bilgi verilir: O ümmetin halimi, imamların bir tanesi, Suriye (Şam) halkının müftüsü ve Şam'ın (Dımaşk) İslam'daki ilk kadısıdır.

ASHAPTAN MELEKLERİN KENDİSİNDEN HAYA ETTİKLERİ KİMSE

Şeyh Yusuf b. Ömer **Şerhu'r-Risâle'**de uyluğun avret olup olmadığı konusunu ele alırken şöyle der: "Hz. Peygamber uyluğunu Hz. Ebubekir ve Ömer'in yanında açmış, Hz. Osman'ın yanında ise örtmüştü". Şeyh Ebû'l-İrşâd Ali el-Uchûrî şöyle der: "Bu, Hz. Osman'ın Resûlullah katında, şeyhayn (Hz. Ebubekir ve Ömer) gibi yanlarında uyluğu açmak caiz olan yakınlarından olmadığını gösterir". Zurkânî **Şerhu'l-Muhtasar'**da şöyle der: Bu görüş münakaşa götürür. Çünkü Resûlullah'ın (sav) onun yanında örtünmesi bir sebepten dolayı olup o da meleklerin bile Hz. Osman'dan utanmalarıdır. Hz. Âişe'den şu rivayet nakledilir: "Hz. Peygamber iki uyluğu açık olarak oturmuştu. Ebubekir içeri girmek için izin istedi, ona izin verdi ve olduğu durumda devam etti. Ömer izin istedi, ona da izin verdi ve olduğu durumda kaldı. Sonra Osman izin istedi, Hz. Peygamber elbisesini örtündü. Onlar kalkıp gittiklerinde 'ey Allah'ın Resûlü, Ebubekir ve Ömer izin istediler, onlara izin verdin ve durumunu bozmadın. Osman senden izin isteyince elbiseni örtündün' dedim, şöyle buyurdu: *Allah'a andolsun ki meleklerin kendisinden haya ettikleri bir insandan ben haya etmeyeyim mi?*". Bu hadisi Ahmed b. Hanbel rivayet eder[861].

859. **ez-Zühd,** s. 286.
860. **el-İsâbe,** I, 100-101.
861. **Müsned,** VI, 62; **Mecmau'z-zevâid,** IX, 81-82. Müslim (Fedailü's-sahabe 26) tarafından nakledilen rivayette "iki uyluğu veya iki baldırı" ifadesi vardır.

Hâfız Sehâvî'ye meleklerin Hz. Osman'dan haya ettikleri yerler soruldu, şöyle dedi: İtimat edilir bir hadiste bu hususa vâkıf olmuş değilim, fakat hocamız Bedrüddin en-Nessâbe "mecmûa"larından birinde Cemalüddin el-Kâzerûnî'den şu bilgiyi nakleder: Resûlullah (sav) Medine'de Enes'in evinde muhacirlerle ensar arasında muâhât (kardeşlik) kurduğunda Hz. Osman göğsü açık olarak öne çıktı ve melekler ondan geri durdular. Resûlullah ona göğsünü örtmesini emretti, melekler de yerlerine döndüler. Hz. Peygamber onlara geri durmalarının sebebini sordu, "Osman'dan utanmamızdan" dediler.

Derim: Taberânî **el-Mu'cemü'l-kebir**'de, İbn Asâkir de **Târih**'inde Zeyd b. Sâbit'ten şöyle dediğini rivayet ederler: Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Osman bana uğradı, yanımda meleklerden bir grup vardı, şöyle dediler: İnsanlardan bir şehid, kavmi onu öldürüyor! Biz ondan haya ediyoruz"[862]. Sünbâtî'nin **Şerhu Sahihi Müslim**'ine bakınız.

ASHAPTAN İSABETLİ GÖRÜŞ SAHİBİ OLANLAR

O, Bedir savaşı günü kendisine danışılan Hubâb b. Münzir b. Cemûh'tur. Resûlullah onun görüşünü benimsemiş, Cebrâil de inerek "(isabetli) görüş, Hubâb'ın söylediğidir" demişti[863]. Onun Câhiliyye devrinde (ortaya koyduğu) meşhur görüşleri vardı. Öyle ki "Zü'r-re'y" (görüş sahibi) diye lakaplanmıştı. Benî Sâide Sakîfesi gününde "Biz onun kaşınma kütüğü[864] ve destekle tutulan meyve yüklü hurma ağacıyız"[865] diyendir.

İbn Asâkir, Talha b. Ubeydullah'tan şu merfu rivayeti tahric eder: Resûlullah (sav) "Amr b. Âs sağlam (olgun) görüşlüdür" buyurdu[866]. Taberânî ve Said b. Mansûr, Talha'dan şu merfu rivayeti tahric ederler: "Ey Amr, sen İslam'da sağlam görüş sahibisin"[867].

İbn Sa'd'ın **Tabakât**'ında şu bilgi verilir: Hz. Peygamber, Benî Kureyza ve Benî Nadir'le yapılan savaşlarda ashapla istişarede bulundu, Hubâb b. Münzir kalkıp şöyle dedi: "Köşklerin arasına inip şunların haberi-

862. **Muhtasaru Târîhi Dımaşk,** XVI, 132; **Mecmau'z-zevâid,** IX, 82.
863. İbn Sa'd, II, 15.
864. Uyuz devenin kaşınmayla iyileşmesi gibi, görüşüyle şifa bulunanlarız.
865. İbn Sa'd, III, 567-568; **Üsdü'l-ğâbe,** I, 436.
866. **Muhtasaru Târîhi Dımaşk,** XIX, 236. Ubeydullah metinde Abdullah şeklinde geçmiştir.
867. **Mecmau'z-zevâid,** IX, 352.

ni diğerlerinden, onların haberlerini de berikilerden kesseniz?". Resûlullah da onun görüşünü benimsedi.

ASHAPTAN İKİ ELİNİ DE KULLANANLAR

O, Huzâa'dan Umeyr b. Abdiamr olup her iki eliyle de çalışırdı, kendisine "zü'l-yedeyn" (iki elli) denildi. Ona "zü'ş-şimâleyn" (iki sollu) deniyordu. O, Hz. Peygamber'in namaz sırasında sehiv (dalgınlık, unutkanlık) yaptığına dair hadiste anılan kimsedir. Hâfız İbn Hacer şöyle der: Ona "zü'ş-şimâleyn" denirdi, Hz. Peygamber "zü'l-yemineyn" (İki sağlı) diye adlandırdı[868].

el-Kâmûs'ta Zülyedeyn, Harbak'tır denir[869]. Fâsî de **el-Kâmûs** hâşiyesinde şöyle der: "*Harbak* kelimesi kesre ile (*Hirbak* şeklinde) okunur. Buhârî şerhlerinde geçtiği üzere o Sâriye veya Amr'ın oğludur. Ebû Hayyân'ın **Şerhu't-Teshîl**'inde ise adının Hamlâk olduğu kaydedilir ki bu 'garib' olup muhaddisler zikretmemişlerdir. Onun Züşşimâleyn olup olmadığı hususu ihtilaflıdır. Sahih görüş, **et-Tevşîh, el-İrşâd, el-Feth** ve diğer Buhârî şerhlerinde geçtiği üzere, onun başkası olduğudur." İbnü't-Tayyib'in sözleri burada sona erdi.

el-İsâbe'de Züşşimâleyn'in biyoğrafisinde Taberânî'nin Ebû Şeybe el-Vâsıtî yoluyla, onun da Hakem'den şu rivayeti kaydedilir: Ammâr şöyle dedi: Hz. Peygamber'le birlikte, hepsi de her iki elini kullanan üç kişi vardı: Züşşimâleyn, Ömer b. Hattâb ve Ebû Leylâ[870].

Üsdü'l-ğâbe'de Ömer b. Hattâb'ın biyoğrafisinde şu bilgi verilir: O solaktı, her iki elini de kullanırdı[871].

ASHAPTAN "ZÜ'L-AMÂME" DENİLEN KİMSE

Bu, Said b. Âs b. Ümeyye olup Seâlibi **Simârü'l-kulûb**'da (s. 231) şöyle der: Ona zü'l-amâme (sarık sahibi) denirdi. Çünkü Câhiliyye devrinde o sarığını giydiği zaman, çıkarıncaya dek hiçbir Kureyşli sarığını giye-

868. **Fethu'l-Bârî,** VI, 121 vd.; **el-İsâbe,** I, 489, III, 33. Ayrıca bkz. İbn Sa'd, III, 167-168.
869. **el-Kâmûs,** "harbak" mad.
870. **el-İsâbe,** I, 486.
871. **Üsdü'l-ğâbe,** IV, 180.

mezdi. Nasıl ki Harb b. Ümeyye de bir cenazede hazır bulunduğunda, o kalkmadıkça ölünün ailesi ağlayamazdı. Nitekim Ebû Tâlib yemek yedirdiğinde de başkası yediremezdi.

Derim: **Üsdü'l-ğâbe**'de Said'in biyoğrafisinde şu bilgi verilir: Onun dedesi Ebû Uhayha[872] Mekke'de sarık giydiğinde, ona saygı ifadesi olarak, hiçbir kimse onun sarığının renginde sarık giymezdi. Ona "Zü't-tâc" denirdi[873]. Muhtemelen doğru olanı da budur.

ASHAPTAN KILICI DİLLERDE DOLAŞAN

Güç durumlarda kılıcı darbımesel olarak anılan kimse Ali b. Ebû Talib'di. Sâhib'in dediği gibi:

Uddan ve sağılan deveden daha güzel
Ve memeleri yeni tomurcuklanmış taze genç kızdan
Ergenliğe yaklaşmış gencin boyudur, gümüşten, kalıba dökülmüş
Ve kaşları birbirine ulanmış
Sor ümmete kimleri vurdu
Ali b. Ebû Tâlib'in kılıcı.

ASHAPTAN ORDU İÇİNDE HAYKIRIŞI BİN KİŞİYE BEDEL KABUL EDİLEN

İmam Ahmed, Hâkim ve Ebû Ya'lâ, Enes ve Câbir'den şu rivayeti tahric ederler: Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Muhakkak ki Ebû Talha'nın ordu içinde sesi, bir topluluktan daha hayırlıdır (daha iyidir)"[874]. Semmûye ve İbn Sa'd da **Tabakât'**ta Enes'ten şu merfû rivayeti tahric ederler: "Ebû Talha'nın ordu içinde sesi, bin kişiden daha hayırlıdır"[875]. Hâkim, Câbir'den şu merfû rivayeti tahric eder: "Ebû Talha'nın ordu içinde sesi, bin kişiden daha hayırlıdır"[876]. Abd. b. Humeyd, Enes'ten şu tahricde bu-

872. Metinde Uhayha şeklinde geçmiştir.
873. **Üsdü'l-ğâbe,** II, 392; **Subhu'l-a'şâ,** I, 452. Adı geçen Said, Said b. Âs b. Said b. Âs b. Ümeyye'dir.
874. **Müsned,** III, 261; **Müstedrek,** III, 353; **Mecmau'z-zevâid,** IX, 312. Metinde *"fie"* (topluluk) kelimesi *"mie"* (yüz) şeklinde geçmiştir.
875. İbn Sa'd, III, 505.
876. **Müstedrek,** III, 352.

lunur: "Muhakkak ki Ebû Talha'nın sesi, müşriklere bir topluluktan daha şiddetlidir"[877].

Bu Ebû Talha, Zeyd b. Sehl el-Ensârî olup ashabın cengâverleri, büyükleri ve çetin okçularından biridir. **ez-Zehebü'l-İbriz**'de şu bilgi verilir: "Bin kişinin heybetinin mübalağa kabilinden değil de hakikaten bir kişide toplanmasında olumsuz karşılanacak bir durum sözkonusu değildir. Bu husus, insanlardan bazı kimseler için gerçekten vaki olmuştur".

DÖRTNALA KOŞAN ATI GEÇEN SAHABİ

Dürrü's-sehâbe'de müellif, Seleme b. Ekva'ın biyoğrafisini vererek şöyle der: Cengâver ve mahir bir atıcıydı[878]. Mağrib'te gaza maksadıyla Mısır'a gitti, dörtnala koşan atı geçerdi[879].

ASHAPTAN HAKKINDA DARBIMESEL SÖYLENECEK KADAR DEHASIYLA TANINAN KİMSE

et-Ta'rif bi-ricâli Muhtasari İbni'l-Hâcib'de Zehebî'den naklen şu bilgi verilir: Kureyş'in dahilerinin Ebubekir ve Ebû Ubeyde olduğu söylenir.

el-İstîâb'da Muğîre b. Şu'be'nin biyoğrafisinde şu bilgi verilir: Mücâlid, Şa'bî'den şöyle dediğini rivayet eder: Arap dahileri dörttür: Muâviye b. Ebû Süfyân, Amr b. Âs, Muğîre b. Şu'be ve Ziyâd. Muâviye temkin ve hilimde, Amr karmaşık meselelerde, Muğîre ani ve süratli kavrayışta, Ziyâd da küçük ve büyük işlerde deha idi. Riyâşî, Asmaî'den şöyle dediğini nakleder: Muâviye şöyle derdi: Ben temkinden, Amr bedâhetten, Ziyâd büyük küçük işlerden, Muğîre ise büyük işlerden dolayı dehaydık. İbn Abdilber naklettiği bilginin ardından şöyle der: Ebû Ömer şöyle der: Dediklerine göre Kays b. Sa'd b. Ubâde, kendisindeki kerem ve faziletle birlikte dehada bunlardan aşağı değildi[880].

---

877. **Mecmau'z-zevâid,** IX, 312.
878. bkz. **Üsdü'l-ğâbe,** II, 423.
879. bkz. **Muhtasaru Târîhi Dımaşk,** X, 85.
880. **el-İstiâb,** III, 389. Ayrıca bkz. **Üsdü'l-ğâbe,** V, 248; **Muhtasaru Târîhi Dımaşk,** XIX, 249-250.

İbn Abdilber'in **Behcetü'l-mecâlis'**inde Amr b. Âs'ın şöyle dediği kaydedilir: Ben bedahetten, Muâviye temkinden, Muğîre de karmaşık meselelerden dolayı dahiyiz[881].

Dürrü's-sehâbe'de şu bilgi verilir: Muğîre hakkında "Muğîretü'rre'y" tabiri kullanılıyordu[882]. Şa'bî şöyle der: Muğîre'yi şöyle derken duydum: "kimse bana galebe çalmış değildir". Kabîse b. Câbir şöyle der: Muğîre b. Şu'be'ye arkadaşlık yaptım, eğer bir şehrin sekiz kapısı olsa ve her birinden ancak bir hile (tedbir) ile çıkılabilse, Muğîre bütün kapılarından çıkar[883].

Simârü'l-kulûb'da şu bilgi verilir: Muâviye'nin dehası konusu şöhret bulmuş, yaygınlık kazanmış ve bu hususta rivayet ve hikâyeler çoğalmıştır. Dahilerin dört kişi olduğu hususunda icma olmuştur: Muâviye, Amr b. Âs, Muğîre b. Şu'be ve Ziyâd b. Ebîh. Muâviye'nin özelliği deha sahibi oluşu ve inceden inceye araştırmasıdır. Görüşlerinin başıyla işlerin sonunu kasteden diğer üçü de ona eklenmiştir. O, diğerleri muttali olmadıkça hiçbir şeye karar vermez, ciddi işlerin karanlığında ancak onların görüşlerinin kandilleriyle aydınlanırdı. Böylece hükümranlığı yolunda gitti ve dünya gemini ona verdi. Onun ve üç arkadaşının dehası örnek teşkil etti. Dehada onlarla birlikte Kays b. Sa'd b. Ubâde ve Abdullah b. Büdeyl b. Verkâ el-Huzâî'den başkası anılmazdı[884].

ARAPLARIN FARS VE BİZANSLILARA KARŞI KENDİSİYLE ÖVÜNECEKLERİ KADAR MÜTHİŞ KUVVETİYLE TANINAN SAHABİ

Hâfız Suyûtî **Dürrü's-sehâbe fi men dahale Mısr mine's-sahâbe'**de Kays b. Sa'd b. Ubâde'nin[885] biyografisini verip onunla ilgili olarak şöyle der: Ebû Abdullah ashabın zâhid, saygın, cengâver ve itaat edilenlerinden biriydi. Yaşlı bir kadın ona "farelerin azlığını sana şikayet ediyorum!" dedi, o şu karşılığı verdi: "Bu ne güzel kinâyedir. Onun evini ekmek, et, yağ ve hurmayla doldurun!" Kays'ın nereye gitse yanında götürdüğü bir

881. **Behcetü'l-mecâlis,** I, 424. Burada Ziyâd'ın da büyük ve küçük işlerde deha olduğu kaydedilmiştir.
882. bkz. **A'lâmü'n-nübelâ,** III, 22.
883. **Age.,** III, 30.
884. bkz. **A'lâmü'n-nübelâ,** III, 108.
885. Metinde Kays b. Ubâde şeklinde geçmiştir.

çanağı vardı. Bir münâdîsi (çığırtkan) "ete ve tiride gelin!" diye bağırırdı[886]. Babası ve dedesi de ondan önce böyle yaparlardı.

O son derece uzun boyluydu. Bizans hükümdarı, Muâviye'ye "bana Arapların en uzun boylusunun pantolonunu gönder" diye mektup yazdı. Muâviye de Kays'ın pantolonunu alıp orduda en uzun askerin burnu hizasında tuttu, pantolunun ucu yere ulaştı. Bir başka rivayet de şöyledir: Bizans hükümdarı ordusundan, biri Bizans'ın en güçlüsü diğeri de en uzunu olduğunu ileri sürdüğü iki kişiyi göndererek şöyle dedi: "Eğer senin ordunda buna kuvveti, şuna da boyu konusunda üstünlük sağlayan olursa sana şu kadar esir gönderirim; ama ordunda bunlara benzer kimse bulunmazsa benimle üç yıllık mütareke yap"[887]. Muâviye de kuvvet konusunda Muhammed b. Hanefiyye'yi çağırdı. Muhammed oturdu ve elini Bizanslı'ya verdi. Bizanslı onu kaldırmak maksadıyla hareket ettirmek veya yerinden oynatmak için bütün gücünü kullandı, fakat bunu başaramadı. Sonra Bizanslı oturdu ve elini İbnü'l-Hanefiyye'ye verdi, İbnü'l-Hanefiyye onu bir çırpıda tutarak havaya kaldırdı, sonra yere attı. Muâviye buna büyük bir sevinç duydu ve Kays b. Sa'd b. Ubâde'nin pantolonunu isteyerek onu uzunboylu Bizanslıya verdi. O pantolonu giydi; pantolon onun memelerine ulaştı, paçaları da yere sürünüyordu. Bizanslı onun galibiyetini itiraf etti[888].

ASHAPTAN SON DERECE UZUN BOYLU OLANLAR

Üsdü'l-ğâbe'de Hz. Ömer'in biyoğrafisinde şu bilgi verilir: Uzun boyluydu, bir hayvanın üstündeymiş gibi boyda insanlara fark atmıştı[889]. **Subhu'l-a'şâ**'da müellif şöyle der: Boyunun uzunluğundan dolayı Ömer b. Hattâb sanki binmiş, insanlar da yürüyorlar gibiydi. Adî b. Hâtim bindiği zaman, ayakları neredeyse yerde sürünüyordu. Cerîr b. Abdullah el-Becelî de böyleydi[890].

886. **Age.,** III, 106; **el-İstiâb,** III, 230; **Muhtesaru Târihi Dımaşk,** XXI, 107. Metindeki bazı hatalar için bu kaynaklara bakınız.
887. **Muhtasaru Târîhi Dımaşk,** XXI, 113-114.
888. İbn Abdilber, Kays'ın pantolonuyla ilgili haberin isnadsız ve uydurma olduğunu söyler (**el-İstîâb,** III, 231; **Üsdü'l-ğâbe,** IV, 427).
889. **Üsdü'l-ğâbe,** IV, 180.
890. **Subhu'l-a'şâ,** I, 447.

Derim: Abdullah b. Ahmed **Zevâidü'l-Müsned**'de Cerîr b. Abdullah el-Becelî'nin ayakkabısının uzunluğunun bir arşın (zirâ) olduğunu rivayet eder[891]. Kalkaşandi sonra şöyle der: Ali b. Abdullah b. Abbas son derece uzun boyluydu. Babası Abdullah ondan, dedesi de babasından daha uzundu[892].

İbn Sa'd'ın **Tabakât**'ında Abbas'ın biyografisinde şu bilgi verilir: Bedir savaşında esir alındığında, kendisi için bir gömlek arandı da Abdullah b. Übey'in gömleğinden başka ona olabilecek gömlek Medine'de bulamadılar. Abdullah b. Übey ona giydirdi, üzerindeydi[893]. Yine **Tabakât**'ta Abbas b. Abdulmuttalib'in, insanlar içinde kulak yumuşağı göğe en yakın kimse olduğu kaydedilir[894].

Derim: Seriyyetü'l-Habat ve anber balığının sahile vuruşu kıssasında şu bilgi geçer: Ebû Ubeyde balığın kaburga kemiklerinden birini alarak dikti ve en uzun boylu deveye baktı, deve onun altından geçti. Sonra kendisiyle birlikte bulunan en uzun boylu adamın geçmesini istedi. İbn Ishak'ın Ubâde b. Sâmit'ten yaptığı rivayette şöyle denir: Sonra yanımızdaki en cüsseli deveye bizden en cüsseli adamın binmesini emretti, adam ona binip kemiğin altından geçti, başı ona değmedi[895]. Bu kıssa **Sahih-i Buhârî**'de geçmektedir[896]. Hâfız **Feth**'in mukaddimesinde, sözkonusu adamın Kays b. Sa'd olduğunu kesin bir ifadeyle belirtir. Kastallânî de **el-İrşâd**'da onu izler. Hâfız **Feth**'te şöyle der: Onun adına muttali olamadım, Kays olduğunu sanıyorum. O uzun boylulukta meşhurdu. Onun Muâviye ile olan kıssası da meşhurdur. Bizans hükümdarı Muâviye'ye, kendilerinden en uzun adamı gönderdiğinde, Kays pantolonunu çıkarmış, Bizanslının boyu uzunluğunda gelmişti. Şöyle ki bir tarafı onun burnu hizasında olmuş diğer tarafı da yere değmişti. Kays pantolonunu mecliste çıkardığı için kınanmış, bunun üzerine şu şiiri okumuştu:

İstedim bilsin insanlar ki
O Kays'ın pantolonudur ve elçiler şahid olsunlar
Ve demesinler Kays ortadan kayboldu, bu

891. **Muhtasaru Târîhi Dımaşk,** VI, 35.
892. **Subhu'l-a'şâ,** I, 447-448. Ali kelimesi metinde düşmüştür.
893. İbn Sa'd, IV, 13.
894. İbn Sa'd, IV, 23.
895. İbn Hişâm, **Sîre,** II, 632-633.
896. Buhârî, Meğâzi 65. Ayrıca bkz. s. 163.

Ad kavminden birinin pantolonudur, Semûd'dan kalan[897].

Derim: Bu Kays, bir önceki konu başlığında boyunun uzunluğu anılandır. Fakat Nevevî **Tehzîb**'de onun biyoğrafisinde şöyle der: İbn Abdilber şöyle der: Onun, Muâviye'nin yanında pantolonla ilgili haberi bâtıl (uydurma) olup aslı yoktur[898].

Ashaptan uzun boyuyla tanınanlardan biri de Zübeyr b. Avvâm olup **Dürrü's-sehâbe**'de şöyle denir: "Zübeyr b. Avvâm bineğe bindiğinde ayakları yere sürünürdü". Bunu Zübeyr b. Bekkâr tahric eder. Ebû Nuaym ve İbn Asâkir, Urve'den şöyle dediğini tahric ederler: "Zübeyr uzun boyluydu; hayvana bindiğinde ayakları yere sürünürdü".

Muhammed b. Rebî şöyle der: On kişi İslam'a yetişti ki her birinin boyu on karıştı. Bunlar Ubâde b. Sâmit, Sa'd b. Muâz, Kays b. Sa'd b. Ubâde, Cerîr b. Abdullah el-Becelî, Adî b. Hâtim et-Tâî, Amr b. Ma'dikerib ez-Zübeydî, Eş'as b. Kays el-Kindî, Lebîd b. Rebîa, Ebû Zeyd et-Tâî ve Âmir b. Tufeyl olup Tuleyha b. Huveylid'in[899] olduğu da söylenmiştir.

Hâfız Heysemî **Mecma**'da "Hadisi sika (güvenilir) râvilerden rivayet bâbı"nda Munakka b. Husayn'dan şu rivayeti nakleder: "Ben Resûlullah'a geldim; bir devenin üstündeydi. Esved de yanındaydı ve başı Resûlullah'ın başı hizasındaydı. İnsanlardan onun gibi uzun boylusunu görmedim. Ona yaklaştığımda sanki yukarıdan üstüme düşüyordu ki Resûlullah kendisine mani oldu". Ve bir hadis zikretti[900]. Bu kıssayı Taberânî **el-Mu'cemü'l-kebir**'de, İbn Sa'd da Munakka'nın **Tabakât**'taki (VII, 43) biyoğrafisinde vermişlerdir[901].

ASHAPTAN SON DERECE KISA BOYLU OLAN

Abdullah b. Mesud kısa boyluydu; kısalığından dolayı, oturan biri neredeyse onunla aynı hizada olurdu[902].

---

897. **Fethu'l-Bârî,** XVI, 201; **Muhtasaru Târîhi Dımaşk,** XXI, 113. Muâviye ondan pantolonunu isteyince, Kays bir kenara çekilerek pantolunu çıkarıp vermiş. Muâviye "Allah sana rahmet etsin, bunu kastetmiş değildim, evine gidip gönderseydin!" deyince, o da bu şiirle karşılık vermiştir. Metindeki hatalar için anılan kaynaklara bakınız.
898. **Tehzîbü'l-esmâ,** I/2, 52. Ayrıca bkz. dipnot 888.
899. Metinde Talha b. Huveylid şeklinde geçmiştir (krş. **Üsdü'l-ğâbe,** III, 95).
900. **Mecmau'z-zevâid,** I, 140.
901. İbn Sa'd, VII, 63.
902. **Subhu'l-a'şâ,** I, 448.

ZAMANINDA BELLİ BİR KONUDA EŞSİZ OLMASIYLA DİLLERDE DOLAŞAN SAHABİ

Ebubekir es-Sıddık ensâbı bilmede, Ömer b. Hattâb heybette, Osman b. Affân Kur'an okumada (tilâvet), Ali b. Ebû Tâlib yargıda (kazâ), Muâviye bakış açısı çokluğunda, Ebû Ubeyde b. Cerrâh emânette, Ebû Zer doğrulukta, Übey b. Ka'b Kur'an konusunda, Zeyd b. Sâbit ferâizde, İbn Abbas Kur'an tefsirinde, Amr b. Âs dehada ve Ebû Musa el-Eşarî de iç huzurunda eşsizdiler[903].

Abbas b. Ali el-Mûsevî el-Mekkî **Nüzhetü'l-celîs** adlı eserinde, herhangi bir şeyde kendilerinden sonra nail olanların bulunmadığı saadetle rızıklanan kimseleri anarken şöyle der: Bunlar şu kimselerdir: Çağının nessâbesi (ensâb âlimi) olan Ebubekir es-Sıddık, yargıda Ali b. Ebû Tâlib, emanette Ebû Ubeyde, doğrulukta Ebû Zer, Kur'an konusunda Übey b. Ka'b...

ASHAPTAN GÜZELLİĞİ DİLLERDE DOLAŞAN

Cerîr b. Abdullah el-Becelî mükemmel bir güzelliğe sahipti. Hatta Hz. Ömer onunla ilgili olarak "O, bu ümmetin Yusuf'udur" demişti[904]. Hz. Peygamber onu seviyor ve bundan dolayı kendisine ikrâmda bulunuyordu[905]. Münâvî **Feyzü'l-Kadir**'de şöyle der: Hz. Ömer'in onunla ilgili sözü İbn Sa'd ve **İhtilâfü'l-kulûb**'da da Harâitî tarafından tahric edilmiştir[906].

Kendisine vardığı zaman, Resûlullah (sav) onun hakkında şöyle demişti: "Şu aralıktan (veya şu kapıdan) uğur ve bereket sahiplerinin en hayırlısı girecek, yüzünde melek silmesi (izi) vardır!"[907]. Bu hadisi İbn Ebû Şeybe, Taberânî ve Ebû Nuaym tahric etmişlerdir[908]. Taberânî ondan şu tahricde bulunur: "Elçilik heyetleri Resûlullah'a geldiğinde beni çağırdı ve benimle onlara övündü"[909].

---

903. **Age.,** I, 453.
904. **Umdetü'l-kârî,** XIII, 361; **Mirkâtü'l-Mefâtîh,** IV, 596.
905. **Feyzü'l-Kadîr,** I, 242.
906. Bu bilgi için bkz. **Kenzü'l-ummâl,** XIII, 326 (nr. 36920).
907. **Müsned,** III, 359-360.
908. İbn Ebû Şeybe, **el-Musannef,** XII, 153; **Kenzü'l-ummâl,** XIII, 326 (nr. 36922).
909. **Kenzü'l-ummâl,** XIII, 327 (nr. 36924).

Taberânî **el-Mu'cemü'l-kebir**'de ve Hakîm, Sâbır b. Sâlim b. Humeyd b. Yezîd b. Abdullah b. Damre b. Mâlik el-Beceli yoluyla, onun babasından, onun Sâlim'den, onun babası Humeyd'den onun da babası Yezîd'den şu rivayetini tahric ederler: Kızkardeşim Ümmü'l-Kassâf[910], babası Abdullah b. Damre'den şu haberi nakletti: Abdullah b. Damre Hz. Peygamber'in yanında oturmuştu, derken Cerîr çıkageldi ve Resûlullah ona ridâsını serdi[911].

Sahih-i Buhârî ve Tirmizî'nin **Şemâil**'inde[912] Cerîr'den şu rivayet nakledilir: "Hz. Peygamber, ben müslüman olduğumdan beri beni (huzuruna girmem veya kendisinden isteklerim konusunda) hiç engellemedi ve beni görüp te gülümsemediği hiç olmadı"[913]. Münâvî, "beni engellemedi" sözüyle ilgili olarak şöyle der: "En yakınları ve hizmetçileri ile birlikte olarak beni kendi yanına girmekten engellemedi". İbn Sultan (Ali el-Kârî) şöyle der: "Hz. Peygamber'in onu her gördüğünde gülümsemesi, muhtemelen, onu güzelliğin mazharı olarak görmesinden dolayıdır. Çünkü o mükemmel bir güzelliğe sahipti".

Tirmizî yine **Şemâil**'de Cerîr'den şu rivayeti nakleder: Ömer'in huzuruna çıkarıldım. Cerîr ridâsını (üst giysisi) atıp bir izâr (belden aşağıyı örten elbise) içinde yürüdü. Hz. Ömer ona "ridânı al" dedi ve topluluğa şöyle hitabetti: Bize Hz. Yusuf'un (as) sureti konusunda ulaşan bilgi hariç, Cerîr'den daha güzel kimseyi görmedim[914]. İbrahim b. İsmail el-Küheylî yoluyla şu rivayet nakledilir: "Cerîr'in boyu altı arşındı". Abdülmelik b. Ömer şöyle der: "Cerîr b. Abdullah'ı gördüm, yüzü ay parçası gibiydi, ayakkabısı da bir arşındı". Muvakkarî şöyle der: "Cerîr uzun boyluydu; boyu devenin örgücüne ulaşıyordu, ayakkabısı da bir arşın boyundaydı." Bu bilgilerin hepsi için Alkamî'nin **Hâşiyetü'l-Câmii's-sağir**'inde *"Size bir kavmin kerimi (lider, ulu, soylu) geldiğinde ona ikrâmda bulunun"*[915] hadisine bakınız.

İbn Sultan **Şerhu'ş-Şemâil**'de Amr b. Hureys'in mevlâsı Ebû Osman'dan, onun da Abdülmelik b. Umeyr'den şu rivayetini nakleder: "Cerîr b. Abdullah'ı gördüm, yüzü ay parçası gibiydi."

---

910. Metinde Ümmü'l-Kaddâb şeklinde geçmiştir.
911. **Age.,** XIII, 328 (nr. 36928), 329 (nr. 36929).
912. **Şemâil,** s. 115 (nr. 230).
913. Buhârî, Cihâd 162; **Kenzü'l-ummâl,** XIII, 326 (nr. 36921).
914. **Şemâil,** s. 112 (nr. 222).
915. bkz. I, 166.

Güzelliği hususunda darbımesel olarak anılanlardan biri de Dıhye el-Kelbî idi. Cebrâil (as) onun suretinde inerdi. İclî **Târih**'te Avâne b. Hakem'den şu rivayette bulunur: "İnsanların en güzeli, Cebrâil'in kendi sûretinde indiği kimsedir". İbn Abbas şöyle der: "Dıhye Medine'ye geldiğinde çıkıp ona bakmayan hiçbir feraceli kadın (örtünmüş, örtünme çağına gelmiş) kalmadı"[916]. Bunu İbn Kuteybe **el-Ğarib**'de söyler.

Daha önce **el-Futûhâtü'l-Mekkiyye**'den naklen kaydedildiği üzere Dihye'nin yaratılıştaki güzelliğinin eseri şu noktaya vardı ki Medine'ye gelip halk onu karşıladığında, kendisini görüp te karnındaki çocuğu düşürmeyen kadın kalmadı. Aynî'nin **Umdetü'l-kârî**'sinden de Dıhye'nin, kendisiyle kadınların fitneye düşmeleri endişesiyle yüzünde yaşmakla gezdiği nakledilmişti. Birinci ciltte elçilerle ilgili bâblara bakınız[917].

ASHAPTAN MEZARLARI BİRBİRİNDEN UZAK YERLERDE BULUNAN YEDİ KARDEŞ

Nefisler (ruhlar, şahsiyetler) büyük olunca
Onların istekleri konusunda yorulur bedenler.

Dürrü's-sehâbe'de Müslim'den şu rivayet nakledilir: Ben yücelikte, bir tek annenin çocukları olup bir tek evde doğup kabirleri birbirinden uzak yerlerde bulunanlar gibisini görmedim; Abbas'ın oğullarından Abdullah Tâif'te, Ubeydullah Medine'de, Fadl Suriye'de, Ma'bed ve Abdurrahman Ifrikiyye'de, Kusem Semerkand'ta, Kesîr de Yenbûda. Fadl'ın Ecnadeyn'de, Ubeydullah'ın Ifrikiyye'de olduğu da söylenmiştir[918].

Derim: Fadl'ın kabri şimdi Filistin Remle'sinde bilinmektedir. Ben 1324'te (1906) Remle üzerinden Beytülmakdis'e gittiğimde onu ziyaret ettim, orada hadis nakledip rivayette bulundum. Abbas'ın Fadl, Abdullah, Ma'bed, Kusem, Abdurrahman ve Ümmü Habib adlı altı çocuğunun annesi Ümmü'l-Fadl Lübâbe el-Kübrâ bint Hâris'tir. Abdullah b. Yezîd el-Hilâlî onunla ilgili olarak şöyle der:

Hiçbir soylu kadın doğurmadı bir erkekten
Ümmü'l-Fadl'ın karnından doğan altı gibi
Ona saygı gösterdi olgun kadın ve erkekler.

916. bkz. I, 342.
917. bkz. I, 341-342.
918. bkz. **Subhu'l-a'şâ**, I, 447. Burada Abdurrahman ve Kesîr dışında kalan beş kişi zikredilmiştir.

İbn Sa'd'ın **Tabakât'ı**na bakınız[919]. Burada şairin şu sözünü örnek vermeye değer:

Bizim var iki kabrimiz biri Lencer'de
Biri Sin'de, ne kabirlerdir onlar
Şu Sin'dekinin yayıldı fetihleri
Şunu da sular yağmur damlaları

BABASINDAN ONBİR YAŞ KÜÇÜK OLAN SAHABİ

Dürrü's-sehâbe'de müellif, Abdullah b. Amr b. Âs'ın biyoğrafisini verirken ondan sözle şöyle der: Babasından önce müslüman oldu, ondan onbir yaş küçüktü. İbn Gâzî'nin Buhârî şerhinde "Kitâbu'ş-Şehâdât"ta Fakra'nın "ben oniki yaşındayken müslüman oldum" sözüyle ilgili olarak İbn Hacer'den şu bilgi nakledilir: Bu, Fakra el-Kûfî'dir. Amr b. Âs'dan sözle de bunun benzeri bilgi verilmiş olup onunla oğlu Abdullah arasında yalnızca oniki yaş bulunduğunu zikretmişlerdir[920].

ZAMANINDA HUTBE İÇİN ONİKİ BİN MİNBER DİKİLECEK ÇAPTA ELİNDE FETİH KILICI BULUNAN SAHABİ

Bu sahabi Ömer b. Hattâb olup bu bilgiyi hanefi âlimlerden Bezzâzî "Edebü'l-kâdi"de kaydetmiş olup[921] ondan da mahir âlim el-Hâc Receb b. Ahmed et-Türkî, **et-Tarikatü'l-Muhammediyye** şerhi **el-Vesîletü'l-Ahmediyye'**de (I, 271) nakleder. Onun sahabeden belli bir konuda yetenekli olan kimselerle ilgili sözü daha önce geçmişti.

ASHAPTAN KENDİSİNE HARAÇ ÖDEYEN BİN KÖLESİ BULUNAN SAHABİ

Dürrü's-sehâbe'de, Zübeyr b. Avvâm'ın biyografisinde, kendisine haraç ödeyen bin kölesi olduğu ve onun bu haracın hepsini tasadduk ettiği

919. İbn Sa'd, VIII, 278.
920. **el-İsâbe,** II, 352. Burada yaş farkının oniki, **Subhu'l-a'şâ'**da (I, 446) ise onüç olduğu kaydedilmiştir.
921. **el-Fetâva'l-Bezzâziyye,** V, 133.

kaydedilir. Bunu Ya'kûb b. Süfyân tahric etmiş olup Zübeyr b. Avvâm evine ondan hiçbir şey sokmazdı[922].

Bu bilginin aynısı Zübeyr b. Avvâm'ın biyografisinde Ya'kûb b. Süfyân'a isnadla verilmiş olup Zübeyr ondan evine hiçbir şey sokmazdı[923]. Ebû Abdullah İbn Ebi'l-Hisâl el-Gâfıkî'nin **Zıllü'l-ğamâme'**sinde şöyle denir:

Her yeni günde tasadduk eder / Tam bin kölenin haracını.

ASHAPTAN YÜZ AYRI DİL BİLEN (HİZMETÇİLERE SAHİP) KİMSE

Zübeyr b. Avvâm'ın her biri ayrı dil konuşan yüz hizmetçisi vardı. Bu bilgi Abdullah b. Zübeyr'le ilgili olarak, elçiler ve mütercimlerle ilgili konularda geçmişti[924]. Bu, ashabın bilgi ve kültürünün genişlik ve köklülüğünü gösteren enteresan birşeydir. Ben herhangi bir devlet ve toplumdan bunun gibisinin nakledildiğini biliyor değilim.

Farslılardan nakledilen olanca şey, Harezmî'nin **Mefâtîhu'l-ulûm'**unda kaydedildiği üzere onların hükümdarlarının kendi meclislerinde Fars dillerinden biri olan Pehlevice ile konuştukları; helada, yalnız başlarına ve hamamda soyunmuş halde, kulüplerde ve yıkanma yerlerinde Huzistân bölgesine nisbet edilen Hûziyye ile; tebaanın bir ihtiyaçlarını dile getirdiklerinde veya haksızlıklardan şikâyette bulunduklarında pohpohlama ve yaltaklanmaya en uygun dil olan Nabatice ile; hakimler (kadı) ve onlara uygun durumda olanların Fars bölgesinin dili (Fârisiyye) ile konuştuklarıdır[925]. İbn Âbidîn'in **Hâşiyetü'd-Dür'**de (**Reddü'l-muhtâr,** I, 33) İbn Kemalpaşa'dan naklen verdiği bilgi de şöyledir: Farsça beş dildir: Hükümdarların meclislerinde konuştukları Pehlevice, hükümdarın kapısında olanların konuştukları[926] Darice, hakimler ve onlara uygun durumda olanların konuştukları Fârisiyye, hükümdarlar ve eşrafın helada, kendi başlarına oldukları ve hamamda soyunmuş halde bulundukları sırada konuştukları Huzistan dili olan Hursiyye, Süryân'a (Irak) nisbet edilen Süryânîce[927].

---

922. bkz. I, 359.
923. **el-İsâbe,** I, 546.
924. bkz. I, 359.
925. **Mefâtîhu'l-ulûm,** s. 72.
926. Bu kısım ile bir sonraki cümlede geçen Fârisiyye kelimesi metinde düşmüştür.
927. **Reddü'l-muhtâr,** I, 483.

Derim: Bu, mevcut başlık altında Abdullah b. Zübeyr'in köleleri ve onların efendisi hakkında verilene nisbetle son derece azdır.

ÖLÜMÜYLE İLMİN ONDA DOKUZUNUN ÖLMÜŞ SAYILDIĞI SAHABİ

İhyâu ulûmi'd-din'de "Kitâbü'l-İlm"de şu bilgi verilir: Ömer b. Hattâb vefat ettiğinde Abdullah b. Mesud şöyle dedi: "İlmin onda dokuzu öldü". **İthâfu sâdeti'l-müttakîn**'de (I, 325) müellif şöyle der: Bunu **el-Kût** müellifi senedsiz olarak rivayet eder. Ebû Hayseme de **Kitâbü'l-İlm**'de tahric ederek şöyle der: Cerîr bize A'meş'ten, o İbrahim'den Abdullah b. Mesud'un şöyle dediğini nakletti: "Ben öyle sanıyorum ki onun ölümüyle ilmin onda dokuzu ölmüştür". Ebû Hayseme'nin lafzı şöyledir: "Ben öyle sanıyorum ki Ömer ilmin onda dokuzunu götürdü"[928]. **el-Kût**'ta müellif şöyle der: İbn Mesud *"ilim"* kelimesini elif-lam ile marife yapmış, sonra da "Allah'ı bilme" şeklinde yorumlanmıştır. Kendisine "Allah Resûlü'nün ashabı çok sayıda bulunduğu halde böyle mi diyorsun?" diye sorulduğunda şu karşılığı verdi: Ben ilimle, sizin kastettiğiniz ilmi değil Allah'ı tanımayı kastediyorum[929]. Bu bilginin aynısını Nevevî **Tehzibü'l-esmâ ve'l-luğât**'ta[930] Hz. Ömer'in biyografisinde İbn Mesud'dan nakletmiştir.

ÖLDÜĞÜNDE HZ. ÖMER'İN "MÜSLÜMANLARIN EFENDİSİ ÖLDÜ" DEDİĞİ SAHABİ

Tezkiretü'l-huffâz'da Übey b. Ka'b'ın biyografisinde şu bilgi verilir: Ömer b. Hattâb ona saygı duyar ve kendisinden fetvâ sorardı. Übey vefat ettiğinde, Hz. Ömer "Müslümanların efendisi öldü" dedi[931].

ASHAPTAN ZENGİN VE REFAH İÇİNDE OLANLAR

İbn Seyyidinnâs **Siret**'inde Tebük Gazvesi'nden bahsederken şöyle

928. **Kitâbü'l-İlm,** s. 106.
929. Zebîdî, **İthâf,** I, 235.
930. **Tehzibü'l-esmâ,** I/2, 5.
931. **Tezkiretü'l-huffâz,** I, 17.

der: Hz. Osman bu gazvede hiç kimsenin yapmadığı kadar büyük bir infakta bulundu[932]. İbn Hişâm şöyle der: Kendisine güvendiğim biri bana şunu haber verdi: Osman Tebük gazvesi'nde ceyşü'l-usre'ye bin dinâr infakta bulundu. Resûlullah "Allahım Osman'dan razı ol, ben ondan razıyım" dedi[933].

Burhanüddin el-Halebî **Nûru'n-nibrâs'**ta şöyle der: Hz. Osman orduyu 750 deve 50 atla donattı. Bunu İbn Abdilber söyler. O sonra da Esed b. Musa'dan şunu nakleder: Ebû Hilâl er-Râsibî bana haber verdi: Katâde bize şunu haber verdi: Osman, ceyşü'l-usre'de bin deve ve yetmiş ata yük vurdu[934].

Tirmizî **Câmi'**inde, Hâkim, Ahmed b. Hanbel, Taberânî ve **Hilye'**de de Ebû Nuaym, sahabi Abdurrahman b. Hubâb es-Selemî'den[935] şöyle dediğini tahric ederler: Hz. Peygamber'i gördüm, ceyşü'l-usre'ye yardım için teşvikte bulunuyordu. Osman şöyle dedi: "Keçe ve semerleriyle birlikte yüz deveyi Allah yolunda infakı üstleniyorum". Hz. Peygamber sonra tekrar orduya yardım için teşvikte bulundu. Osman şöyle dedi: "Ey Allah'ın Resûlü, keçe ve semerleriyle birlikte iki yüz deveyi Allah yolunda infakı üstleniyorum". Resûlullah sonra yine teşvikte bulundu. Osman şöyle dedi: "Ey Allah'ın Resûlü, keçe ve semerleriyle üçyüz[936] deveyi Allah yolunda infakı üstleniyorum". Resûlullah'ı (sav) şöyle diyerek minberden iniyor gördüm: "Osman'ın bundan sonra artık amel etmesi gerekmez". Tirmizî şöyle der: Bu hadisin isnadı "ceyyid"dir[937].

Yine Tirmizî'nin **Câmi'**inde Abdurrahman b. Semüre'den şu rivayet nakledilir: "Osman, ceyşü'l-usre'yi hazırladığımda Resûlullah'a bin dinâr getirdi ve kucağına döktü"[938]. Tirmizî şöyle der[939]: Aksine Ebû Ya'lâ el-Mevsılî'nin **Müsned'**inde onun senediyle şu rivayet nakledilir: "Osman

932. **Uyûnü'l-eser,** II, 276; **es-Sîretü'l-Halebiyye,** III, 100.
933. İbn Hişâm, II, 518; İbn Kesir, **es-Sire,** IV, 6. Bu iki kaynakta "bin dinâr" olan bilgi, metinde "iki bin dinâr" şeklinde geçmiştir. İçinde bulunulan şartların zorluğundan dolayı bu orduya "güçlük ordusu" anlamında ceyşü'l-usre denmiştir.
934. Bu konuda çeşitli rivayetler için bkz. **es-Siretü'l-Halebiyye,** III, 100.
935. Abdurrahman adı metinde Abdullah şeklinde geçmiştir.
936. Metinde sekiz yüz şeklinde geçmiştir.
937. Tirmizî, Menâkıb 18; **Müsned,** IV, 75; **Müstedrek,** III, 102; **Hilyetü'l-evliyâ,** I, 59; İbn Kesîr, **age.,** IV, 398.
938. Tirmizî, Menâkıb 18; İbn Kesîr, IV, 6; **Kenzü'l-ummâl,** XI, 593 (nr. 32845).
939. İlgili yerde Tirmizî'nin böyle bir sözü mevcut olmayıp Ebû Ya'lâ'ya ait sözkonusu rivayet Muttakî el-Hindî tarafından zikredilmiştir.

ceyşü'l-usre'yi donattı, yediyüz ûkiyye altın getirdi"[940]. İbn Adî Huzeyfe'den, Ebû Nuaym da Ebû Musa'nın müsnedinde şu tahricde bulunur: "Hz. Peygamber, çıktığı bir gazve sırasında Osman'a haber göndererek yardım istedi. O da kendisine onbin dinâr gönderdi ve onları önüne koydu". Bunu Zehebî **el-Mizân**'da Ishak b. İbrahim es-Sekafî'nin biyoğrafisinde zikreder[941].

İbn Sa'd **Tabakât**'ta Muhammed b. Rabîa b. Hâris'ten şu tahricde bulunur: Hz. Peygamber'in ashabı, korunacak ve süslenilecek elbise konusunda hanımlarına müsamahalı davranırlardı (bol harcamada bulunurlardı). O sonra şöyle der: "Osman'ın üzerinde ikiyüz dirhem değerinde desenli bir tür kumaştan elbise gördüm". Osman şöyle dedi: "Bu Nâile'nin elbisesi olup ona giydirmiştim. Elbiseyi giyip onu sevindiriyorum"[942].

Yine **Tabakât**'ta şu tahricde bulunulur: "Hz. Osman, Zübeyr b. Avvâm'a altıyüz bin (dirhem) mükafat verdi"[943]. Efendimiz Sa'd b. Rebî şöyle der: "Ben ensarın malı en çok olanıyım"[944]. Hz. Peygamber'in duası bereketiyle Mikdâd b. Esved'in bol malı vardı[945]. Hz. Peygamber bunun gibi Urve b. Ca'd için de dua etmişti. Urve şöyle der: "Ben Künâse'de (Kûfe'de bir yer) kalıyor, kırk bin (dirhem) kâr etmedikçe dönmüyordum"[946]. Buhârî, Urve hadisinde şöyle der: "O toprak bile alsaydı ondan kâr ederdi"[947].

Hafâcî ve Bennânî **Şerhu'ş-Şifâ**'da şöyle derler: Hakîm b. Hizâm İslamî devirde hac yaptığında yüz bedene (deve, sığır) ve bin koyunu hedy (kurban) olarak kesti. Boyunlarında "Hakîm b. Hizâm'dan Allah için azatlılar" ifadesi işlenmiş gümüş gerdanlık bulunan yüz tane de hizmetçi azat etti (bkz. **Nesîmü'r-riyâz,** I, 406)[948].

Abdurrahman b. Avf'ın zenginliği o dereceye vardı ki Hâfız Şâmî'nin de belirttiği gibi, o bir taş kaldırsa altında altın bulacağını umduğunu

940. **Kenzü'l-ummâl,** XIII, 62 (nr. 36257).
941. **Mîzânü'l-i'tidâl,** I, 176. "Yesteinuhu" kelimesi metinde "yesteslifuhu" şeklinde geçer.
942. İbn Sa'd, III, 58.
943. İbn Sa'd, III, 107.
944. bkz. **el-İsâbe,** II, 26; **Fethu'l-Bârî,** XIX, 278.
945. **Muhtasaru Târîhi Dımaşk,** XXV, 208, 213.
946. **Age.,** XVI, 347.
947. Buhârî, Menâkıb 28.
948. **Nesîmü'r-riyâz,** I, 328; **Muhtasaru Târîhi'd-Dımaşk,** VII, 238.

söylemiştir. Allah ona lütufta bulundu, vefat ettiğinde terekesindeki altın baltalarla kesildi, öyle ki bundan dolayı eller nasırlaştı[949]. Yine o elli bin dinâr vasiyyette bulundu[950], bir günde otuz köle azat etti[951]. Hz. Peygamber zamanında malının yarısı olarak dörtbin (dirhem), sonra kırk bin (dirhem), sonra kırk bin dinâr, sonra beşyüz at, sonra da bin beşyüz deve Allah yolunda tasadduk etti[952].

Tirmizî'de şu rivayet yeralır: Abdurrahman b. Avf mü'minlerin annelerine, dörtyüz bin (dirheme) satılan bir bahçe vasiyyet etti. Tirmizî bu hadisin hasen-garib olduğunu söyler[953]. Urve b. Zübeyr şöyle der: Abdurrahman b. Avf, Bedir savaşına katılanlardan kalan her kişi için dört yüz dinâr vasiyyette bulundu. Onlar yüz kişiydiler, vasiyyet edileni aldılar, Osman da halife olarak alanlar içinde payını aldı. O Allah yolunda bin de at vasiyyet etti[954]. Enes şöyle der: Onu ölümünden sonra (kendilerine intikal etmek üzere) hanımlarından her biri için yüzbin (dirhem) bağışta bulunduğunu gördüm[955]. Hâfız **Fethu'l-Bârî**'de bunun hemen ardından şöyle der: o vefat ettiğinde dört hanımı vardı. Bu durumda bütün terekesi 3.200.000 eder. Bu da "Hums" bahsinde izahı geçen[956] Zübeyr b. Avvâm'ın terekesine nisbetle son derece azdır. Muhtemeldir ki bu dinârdır, Zübeyr'inki ise dirhemdir. Çünkü Abdurrahman b. Avf'ın malının çokluğu son derece meşhur olmuştur. "Kitâbu'n-Nikâh"ta velime bâbına bakınız[957].

el-İstîâb'da şu bilgi verilir: Abdurrahman b. Avf ticarette nasipli bir tüccardı. Çok mal kazandı, miras olarak Bakî'de otlayan bin deve, üçbin koyun ve yüz at bıraktı. O Curf'ta sulamada kullanılan yirmi hayvanla ekin ekiyor ve bundan evinin yıllık yiyeceğini sağlıyordu[958]. Rivayet edildiğine göre hastalığı sırasında boşadığı hanımı, sekizde bir hissesinin üç-

949. **Age.,** XIV, 362; **Üsdü'l-ğâbe,** III, 485; İbn Sa'd, III, 136.
950. **Muhtasaru Târîhi Dımaşk,** XIV, 361. Burada "Allah yolunda" ifadesi vardır.
951. **Üsdü'l-ğâbe,** III, 481; **el-İsâbe,** II,417; **el-İstiâb,** II, 396.
952. **Üsdü'l-ğâbe,** III, 483; **Hilyetü'l-evliyâ,** I, 99; **Muhtasaru Târîhi Dımaşk,** XIV, 351. Metinde düşüklük olup tercüme bu kaynaklara göre yapılmıştır.
953. Tirmizî, Menâkıb 25. Burada "hadika" ve "biat" kelimeleri yanlış olarak "Huzeyfe" ve "yeb'asu" şeklinde geçmiş, **Tuhfetü'l-ahvezî**'de ise (X, 253) metindeki gibi doğru kaydedilmiştir.
954. Üsdü'l-ğâbe, III, 484; **Muhtasaru Târihi Dımaşk,** XIV, 351.
955. **Age.,** XIV, 362; **Fethu'l-Bârî,** XIX, 281.
956. **Fethu'l-Bârî,** XII, 213. Zübeyr b. Avvâm'ın malının tümünün 50.200.000 (dirhem) olduğu söylenmiştir.
957. **Age.,** XIX, 281.
958. İbn Sa'd, III, 136; **el-İstîâb,** II, 396; **Muhtasaru Târîhi Dımaşk,** XIV, 362.

te biri karşılığında 83.000 (dirhem) ile sulhetti. Bu miktarla, Abdurrahman b. Avf'ın mirasının sekizde birinin dörtte biri karşılığında sulhettiği de söylenmiştir[959].

Ca'fer b. Burkân[960] şöyle der: "Abdurrahman b. Avf'ın otuz bin köle azat ettiği haberi bana ulaştı". Bunu Ebû Nuaym **Hilye**'de tahric eder[961]. İbn Sa'd da **Tabakât**'da şu tahricde bulunur: Abdurrahman b. Avf, ensardan bir kadınla otuz bin dirhem (mehir) karşılığında evlendi[962]. Onun sadakaları anılamayacak ve sayılamayacak kadar çoktu.

Hz. Osman'ın halifeliği sırasında halk Hz. Ömer zamanında olduğundan daha çok refaha kavuştu. Mesken, giyecek ve yiyecekte nefis şeyleri kullandılar, mal mülk kazandılar. Mesudî **Mürûcu'z-zeheb**'de şöyle der: Hz. Osman zamanında ashaptan bir grup mal, mülk ve evler elde ettiler. Öldürüldüğü gün, onun hazinedarı yanında yüz elli bin dinârı ve bir milyon dirhemi vardı. Vâdilkurâ, Hayber ve başka yerlerdeki mülklerinin değeri ikiyüz bin dinârdı. Çok sayıda at ve deve bıraktı. Zübeyr'in ölümden sonraki malı elli bin dinârdı. Ayrıca bin at ve bin cariye bırakmıştı[963].

Derim: İbn Sa'd'ın **Tabakât**'ında şu bilgi verilir: Zübeyr b. Avvâm ardından dört hanım bırakmıştı. Her kadına sekizde bir miras hissesinin dörtte biri olarak 1.100.000 (dirhem) pay düştü. Bütün malı böylece 35.200.000 dirhem ediyordu. Yine **Tabakât**'da Süfyân b. Uyeyne'den şu bilgi nakledilir: Zübeyr'in mirası kırk milyon (dirhem) üzerinden taksim edildi. Hişam b. Urve babasından şöyle dediğini nakleder: Zübeyr'in miras bıraktığı malın değeri elli bir veya elli iki milyon (dirhem) idi. Yine **Tabakât**'ta Urve'den şu rivayet nakledilir: Zübeyr'in Mısır'da (Kahire), İskenderiyye ve Kûfe'de arazileri, Basra'da da evleri vardı. Medine vadisindeki köylerden elde ettiği gelirleri vardı (**Tabakât,** III, 77)[964].

Münâvî'nin **Şerhu'ş-Şemâil**'inde Hz. Peygamber'in katıkları babında, İbn Mesud'la ilgili olarak şu bilgi verilir: **el-Keşşâf**'ta müellif şöyle der: Rivayet edildiğine göre o köle ve hayvanları dışında doksan bin dinâr miras bıraktı. Mesudî **Mürûcu'z-zeheb**'de şöyle der: Talha'nın Irak'tan el-

959. **el-İstîâb**, II, 396.
960. Metinde Yurkân şeklinde geçmiştir (krş. **Tehzîbü't-Tehzîb,** II, 84).
961. **Hilyetü'l-evliyâ,** I, 99; **Muhtasaru Târîhi Dımaşk,** XIV, 359.
962. İbn Sa'd, III, 126.
963. **Mürûcu'z-zeheb,** II, 341-342. Metindeki hata ve düşükler için bu kaynağa bakınız.
964. İbn Sa'd, III, 109-110. Ayrıca bkz. **Fethu'l-Bârî,** XII, 213-215.

de ettiği geliri hergün için bin dinârdı, Serât tarafından elde ettiği ise bundan daha çoktu[965].

Derim: İbn Sa'd'ın **Tabakât'ı**nda şu bilgi verilir: Talha Irak'tan dört yüz ile beşyüz bin arasında (yıllık)[966] gelir, Serât'ta da onbeş bin dinâr veya bundan az veya daha fazla gelir elde ediyordu. Medine vadisi köylerinde de gelirleri vardı. Benî Teym'den hiç kimseyi fakir bırakmaz, kendisi ve ailesinin kifayet miktarı geçimini sağlar, bekârlarını evlendirir, fakirlerine hizmetçi verir, borçlularının borcunu öderdi. Geliri geldiğinde her yıl Hz. Âişe'ye onbin dirhem gönderirdi. Subayha et-Teymî'nin[967] otuzbun dirhem borcunu ödemişti[968]. İbn Sa'd'ın **Tabakât'ı**nda şu bilgi verilir: Talha'nın elinde, kırmızı yakutu bulunan altın bir yüzük vardı[969]. Yine **Tabakât'ta** Amr b. Âs'tan şöyle dediği rivayet edilir: Bana haber verildiğine göre Talha, her birinde üç kıntâr[970] altın bulunan sığır derisinden yapılmış yüz torba miras bıraktı[971].

Mesudî sonra şöyle der: Abdurrahman b. Avf'ın ağılında yüz at, bin deve ve onbin koyun vardı. Öldüğünde bıraktığı mirasın sekizde birinin dörtte biri seksen dört bin dirhemdi. Zeyd b. Sâbit'in de yüzbin dinâr tutan mal ve mülkünden başka baltalarla kesilen altın ve gümüşü vardı. Zübeyr Basra, Mısır (Kahire), İskenderiyye ve Kûfe'de ev yaptırdı. Talha Kûfe'de ev yaptırdı. Medine'deki evini de alçı, tuğla ve Hint ardıcından yüksek şekilde yaptırdı. Sa'd b. Ebû Vakkâs evini Akîk'te tavanı yüksek, avlusu geniş ve üstünde balkonlar olarak yaptı. Mikdâd da evini Medine'de Curf diye bilinen mevkide içi ve dışı alçılı olarak yaptı[972].

İbn Asâkir'in **Târih'i**nde şu bilgi verilir: Hz. Osman'ı öldüren isyancılar, öldürüldüğü gün bütün malını yağmaladılar. Malı 30.500.000 dirhemdi[973]. **el-İsâbe'**de müellif, Hamza b. Eyfa el-Hemdânî'nin biyoğrafisi-

965. **Mürûcu'z-zeheb,** II, 342. Ayrıca bkz. İbn Sa'd, III, 221.
966. Bu meblağ yıllık ve dirhem olmalıdır. Ayrıca yukarıda verilen günlük "bin dinâr" ifadesi de "bin dirhem" olmalıdır (krş. İbn Sa'd, III, 221).
967. Metinde Teym kelimesi Temîm, bu da Temîmi şeklinde geçmiştir (krş. **Üsdü'l-ğâbe,** III, 9).
968. İbn Sa'd, III, 221. Vefatında emlak ve mallarının değeri otuz milyon dirhem, nakit parası ise iki milyon ikiyüz bin dirhem ve ikiyüz bin dinârdı (İbn Sa'd, III, 221-222).
969. İbn Sa'd, III, 222.
970. Mısır'da 44. 93, Tunus'ta 53.9, Suriye'de 256.4 kg. olan bir ağırlık ölçüsü.
971. İbn Sa'd, III, 222.
972. **Mürûcu'z-zeheb,** II, 342-343. Metindeki hata ve düşükler için bu esere bakınız.
973. **Muhtasaru Târîhi Dımaşk,** XVI, 248. Burada ilaveten ikiyüz elli bin dinâr, Rebeze'de bin deve, Birieris ve Vadilkurâ'da tasadduk ettiği ikiyüz bin dinâr değerinde malı bırakmış olduğu kaydedilmiştir.

ni vererek İbnü'l-Kelbî'den naklen şu rivayeti zikreder: O, Hz. Ömer zamanında Şam'a (Suriye) hicret etti, yanında dört bin köle vardı, hepsini azat etti[974]. Ahmed b. Hanbel'in **Müsned**'inde Enes'ten şu rivayet nakledilir: Hz. Âişe bir ara evindeydi, Medine'de bir ses duydu ve "bu nedir?" dedi, Abdurrahman b. Avf'ın Şam'dan gelen ve herşey yüklü bulunan kervanı olduğunu söylediler. Enes şöyle der: "Kervan yediyüz deve idi, Medine sesten titredi". Ve kıssayı zikretti. Kıssada şu bilgi geçer: Abdurrahman b. Avf bu develeri semer ve yükleriyle birlikte Allah yolunda tasadduk etti[975].

Ashabın zenginlerinden sayılanlardan biri de Amr b. Âs'tır. İbn Asâkir şu tahricde bulunur: Amr, Veht (Tâif'te bir bahçesi) bağlarını bir milyon adet çubukla aşılardı. Her çubuk da bir dirhemdi. Bir milyon çubuğa ihtiyaç gösteren bağın geliri ne kadar olur! Onun Mısır'da birçok evi, Dımaşk'ta (Şam) da evleri vardı. Bunlardan biri Ceyrûn'da, biri Câbiye tarafında idi. Biri Benî Uhayha biri de Mâristân diye biliniyordu[976]. İbn Asâkir'in **Târih**'ine bakınız. Çağdaşlardan biri şöyle der: Tarihçilerin, Amr b. Âs'ın servetiyle ilgili olarak zikrettiklerini akıl kabul etmez.

Ashabın zenginlerinden biri de Amr b. Hureys el-Kureşî el-Mahzûmî'dir. Nevevî **Tehzib**'de onun biyoğrafisini vererek şöyle der: Resûlullah (sav) onun başını okşadı ve alışverişinin bereketli olmasına dua etti. O da büyük bir mal kazandı. O Kûfe halkının en zengini idi. Kûfe'de ev edinen ilk Kureyşli olup orada Emeviler zamanında vâlilik yapmıştır[977].

el-İsâbe'de Huveytib b. Abdüluzza'nın biyografisinde şu bilgi verilir: Hz. Peygamber ondan bir mal borç istedi, o da kendisine kırk bin (dirhem) borç verdi. Medine'de yerleşti ve vefatına dek orada kaldı. Mekke'deki evini Muâviye'ye kırk bin dinâra sattı. Bazıları bunu çok buldu, Huveytib şöyle dedi: Beş aile ferdi bulunan biri için bu nedir ki![978]

Derim: Bu, ailelerinin geçimi ve masrafları konusunda yaptıkları harcamanın miktarını gösterir. İbn Sa'd'ın **Tabakât**'ında (IV, 2) Süfyân b. Rebî'den şu rivayet nakledilir: Basra halkından bir zâhid topluluğu içinde Mekke'ye gittim. Şöyle dedik: "Keşke Resûlullah'ın (sav) ashabından bi-

974. **el-İsâbe,** I, 380.
975. **Müsned,** VI, 115; İbn Sa'd, III, 132.
976. Evlerle ilgili bilgi için bkz. **Muhtasaru Târîhi Dımaşk,** XIX, 232.
977. **Tehzîbü'l-esmâ,** I/2, 26. Bu görevi için bkz. İbn Sa'd, VI, 23.
978. **el-İsâbe,** I, 364.

rine baksaydık ve kendisiyle sohbet etseydik!". Derken Abdullah b. Amr b. Âs'a götürüldük. Evine vardığımızda üç yüz kadar yük devesi gördük, şöyle dedik: Abdullah b. Amr bütün bunlarla mı haccetti? Şöyle dediler: Evet o, mevâlîsi ve dostları[979].

Ashabın zenginlerinden biri de Hz. Peygamber'in hizmetçisi, efendimiz Enes'tir: İbn Sa'd **Tabakât'**ta şu tahricde bulunur: Enes b. Mâlik, Allah Resûlü'nün ashabı içinde mala karşı en hırslı olanı idi[980].

İbn Hacer el-Heytemî **Şerhu'l-Hemziyye'**de Busîri'nin ashapla ilgili

Zenginler, nezih ve iffetliler, fakirler
Âlimler, imamlar ve emîrler

sözü münasebetiyle şöyle der: Ashaptan Abdurrahman b. Avf ve Osman gibi elinde mal olanlar, Allah için bunu biriktiriyor ve şer'î harcama yerlerine sarfediyorlardı. Malı ne övünme ne fani meta biriktirmek için değil bunun için kazanıyordu. Bu sebepledir ki rivayet edildiğine göre Abdurrahman b. Avf otuz bin köle azat etti. O ve Hz. Osman Tebük Gazvesi'nde aklı hayrete düşürecek kadar tasaddukta bulundular. Zübeyr b. Avvâm'ın, kendisine haraç ödeyen bin kölesi vardı. Bununla birlikte çok borçlu olarak vefat etti. Abdurrahman b. Avf'ın miras olarak bıraktığının sekizde birinin dörtte birinin seksen bin dinâr[981] etmesi, onun malı Allah için biriktirdiği hususu ile çelişmez. Bunun anlamı, onun elinde bulunanı bir defada harcamayıp sakladığı ve her zaman ve durumda matlub olanı sarfettiğidir. Hz. Peygamber'in bütün elindekini bir defada harcaması ise ya ashabının zaruri ihtiyaçlarını karşılamak lüzumundan dolayı olmuş veya onun harikulade işlerdeki durumunun başkalarının bu konuda kendisini örnek alacakları bir husus olmadığı ve onların bununla mükellef tutulmadıkları şeklinde yorumlanır.

Bu bilginin benzeri Ebû Abdullah Züneybir es-Selâvî, Şerîf es-Sicilmâsî ve Ebû Abdullah el-Hudaykî es-Susî tarafından her üçünün **el-Hemziyye** şerhlerinde verilmiş olup

Dünyaya karşı isteksiz oldular bilinmedi
Ona ne meyilleri ne rağbetleri

979. İbn Sa'd, IV, 267.
980. İbn Sa'd, VII, 18.
981. Daha önce de geçtiği üzere bu dinâr değil dirhem olmalıdır.

sözüyle ilgili olarak Hudaykî şu ilavede bulunur: Ashabın dünyaya rağbet etmemeleri (zâhid olmaları), daha önce geçtiği üzere zengin olmaları, Hz. Peygamber'in Enes ve Abdurrahman b. Avf'a duasıyla olduğu gibi bazılarının mal kazanmaları ve Hz. Peygamber'in *"Salih (temiz, helâl) mal, salih kişinin elinde ne güzeldir"*[982] sözüyle çelişmez. Çünkü onlar malı Allah için biriktiriyorlardı. **Tuhfetü'l-ekâbir**'de Abdurrahman b. Avf'ın cennete emekleyerek (düşe kalka) gireceğine dair hadisle[983] ilgili yere bakınız.

Sultan el-Melikü'l-Eşref çağının hâfızı Şemsüddin es-Sehâvî'ye "Allahım kim beni seviyorsa onu yeterli ölçüde rızıklandır, kim de bana buğzederse onun mal ve çocuklarını çoğalt" hadisinin sahih olup olmadığını ve bununla Hz. Peygamber'in Enes'e mal ve çocuklarının artması için dua etmesinin nasıl uzlaştırılacağını sordu. Sehavî ona yaklaşık iki forma (kürrâse) hacminde ve içeriği şu mealde olan gerçekten nefis bir cevap verdi: "Mezkur hadis çeşitli yollarla rivayet edilmiştir. Resûlullah'ın (sav) Enes'e duası[984] ise bundan daha sahih olup Hz. Peygamber'in Enes için dua ettiği mal helal ve meşru olarak istenendir". Anılan cevap çok faydalı olup ona bakınız.

İnce manalı sözlerden biri de Mağrib'de şeyhül-cemâa olan Ebû Abdullah Muhammed b. Sûde'nin **Fehrese**'sinde hocası Vecihüddin el-Ayderûs'un *"Allah rızkı kullarına bollaştırsaydı yeryüzünde azarlardı"* (Şûrâ 42/27) âyetiyle ilgili olarak söylediği şu sözdür: "Ayette geçen *"ibâdihi"* (onun kulları) ifadesindeki zamir rızık kelimesine râcidir (rızkın kulları), ism-i şerife (Allah) değildir. Allah, Osman b. Affân, Abdurrahman b. Avf ve başkalarına rızkı bolca verdi, fakat onlardan azgınlık sadır olmadı". Mezkur **Fehrese**'ye bakınız. Ben sonra Seyyid Ayderûs'un bu hususta geçilmiş olduğunu gördüm ki anılan sözü ondan önce ârif İbn Vefâ eserinde söylemiştir.

HZ. ALİ VE FATIMA'NIN KIZIYLA EVLENDİĞİNDE EN YÜKSEK MEHRİ VEREN SAHABİ

Şeyh Muhtar el-Küntî **el-Ecvibetü'l-mühimme**'de Hâfız Demîrî'den naklen şu bilgiyi zikreder: Haberi bize ulaşan en yüksek mehir Hz.

982. **Müsned,** IV, 197, 202.
983. İbn sa'd, III, 132; **Muhtasaru Târîhi Dımaşk,** XIV, 347. Ayrıca bkz. dipnot 1064.
984. **Muhtasaru Târîhi Dımaşk,** V, 68; **Nesîmü'r-riyâz,** I, 326.

Ömer'in olup Hz. Ali'nin kızı Ümmü Gülsüm[985] ile evlendiğinde vermişti. Ona mehir olarak kırk bin dinâr[985/1] ödemişti. Kendisine bu durum soruldu, o şöyle dedi: Allah'a andolsun, bende kadınlara karşı bir rağbet yoktur, fakat ben Resûlullah'ın (sav) *"Kıyamet günü benim nesep ve sebebimden başka her nesep ve sebep kesilir"*[986] söylediğini duydum ve onunla aramdaki nesebin güçlenmesini istedim, o nasıl benim kızımla evlendiyse ben de onun kızıyla (torunu) evlenmeyi arzuladım. Bu büyük malı da Hz. Peygamber'e akrabalığıma hürmeten verdim[987]. Oysa Hz. Ömer mehir konusunda aşırılıktan menetmişti. Fakat bir kadın *"...Onlardan birine yüklerle mal vermiş olsanız dahi verdiğinizden hiçbir şeyi geri almayın"* (Nisa 4/20) âyetini delil göstererek onu susturmuştu. **Fethu'l-Bâri**'de, kadının Hz. Ömer'le kıssasına bakınız[988].

ASHABIN SAYISI

Hâfız Ebû Zur'a er-Râzî, kendisine "Resûlullah'ın (sav) hadislerinin dört bin tane olduğu söyleniyor, değil mi?" diyen kimseye şu karşılığı verdi: "Kimdir bunu söyleyen? Allah onun dişlerini söksün, bu zındıkların sözüdür. Resûlullah'ın hadislerini kim sayabilir; o vefat ettiğinde kendisinden hadis dinleyen ve rivayet eden yüzon bin sahabisi vardı". Ebû Zur'a'ya "bunlar neredeydiler, nerede ondan duydular?" diye soruldu, şöyle dedi: "Medine ve Mekke halkı ile bu ikisi arasında bulunan bedevi Araplar. Kendisiyle birlikte Veda Haccı'nda bulunanların hepsi onu gördüler ve Arafat'ta kendisini dinlediler". İbn Fethûn **Zeylü'l-İstîâb**'da bunu kaydettikten sonra şöyle der: "Ebû Zur'a, özellikle ravileri soranlara böyle cevap verdi, ya diğer ashaptan sözetseydi!" Sehâvî de **Şerhu'l-Elfiyye**'de bunun ardından şöyle der: "Hz. Peygamber'in sağlığında gazvelerde ve bunun dışında vefat eden sahabiler bu sayıya dahil değildir"[989].

Şemsüddin el-Birmâvî **Şerhu'z-Zehri'l-bessâm**'da şöyle der: "Ebû Zur'a'dan bu konuda yapılan en sahih nakil, İbnü'l-Medînî'nin **Kitâbu's-**

985. Metinde Zeyneb şeklinde geçmiştir.
985/1. Bu ifade dirhem olmalıdır (bk. Demîrî, **Hayâtü'l-hayevân,** Kahire 1275, I, 408).
986. **Mecmau'z-zevâid,** IX, 173.
987. **Üsdü'l-ğâbe,** VII, 387; **el-İsâbe,** IV, 492; **Mecmau'z-zevâid,** IV, 271-272.
988. **Fethu'l-Bârî,** XIX, 245. Ayrıca bkz. s. 400.
989. Baştan buraya kadar verilen bilgi için bkz. **Fethu'l-Muğîs,** III, 121. Ayrıca bkz. **Fevâtihu'r-rahamût,** II, 159.

Sahâbe'ye yaptığı zeylde rivayet ettiği gibi, Hz. Peygamber'den hadis dinleyip rivayet edenlerin sayısının yüz yirmi dört bin olduğudur". Birmâvî buna ihtimal vermez. Şemdüddin es-Seffârinî de **Akide'**sine yaptığı şerhte şöyle der: "Hâfız Suyûtî **el-Hasâisu's-suğra'**da bu sayıyı kesin şekilde belirtmiş olup hocamız Şihâbüddin el-Menînî **Akide'**nin nazmında bunu şu sözüyle zikreder: Onların sayısı peygamberlerinkine yaklaşır" (I, 47). Bununla birlikte İbn Fethûn **el-İstîâb'**da geçen sahabe sayısını üçbin beşyüz olarak tesbit etmiş ve yaklaşık o kadar da kendisi ilavede bulunmuştur. Zehebî **et-Tecrîd'**de şöyle der: Bu eserde geçen sahabilerin hepsi muhtemelen sekiz bin kişidir. Bu sayıdan fazla değilseler, eksik değildirler[990].

Hâfız İbn Hacer şöyle der: "Ashap konusunda eser kaleme alanların hepsi, ashabın adlarını tesbitte Ebû Zur'a'dan naklen verilen sayının onda birine vakıf olabilmiş değildirler". Ebû Musa şöyle der: "Onların her birisi, ashabın sayısını, araştırmaları ve bilgilerinin vardığı sınır çerçevesinde haber vermişlerdir". Sehâvî şöyle der: "İsimlerin kapalı kalmasının sebebi, çoğunun bedevi oluşu ve Veda Haccı'nda hazır bulunmuş olmalarıdır"[991].

Ashabı tanıma konusunda mütekaddimin ve müteahhirin ulemadan bir grup âlim eser telif etmişlerdir[992]: Vâkıdî'nin kâtibi İbn Sa'd, Ebû Ahmed Hasan b. Abdullah el-Askerî, Kadı Abdülbaki b. Kâni, Ebû Ali İbnü's-Seken, Ebû Abdullah Muhammed b. Mende, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân, Ebû Musa el-Medînî, Beğavî, İbn Abdilber. Bu sonuncusu ashap konusunda telifte bulunanların en meşhurudur. İbnü'l-Esîr, Zehebî, İbn Hacer. İbn Hacer'in eseri **el-İsâbe** olup bu eserlerin en kapsamlısı ve ifade bakımından en uygunudur. Kendisinden sonra ise, ihtisar v.s. yoluyla ona hizmette bulunanlardan başkası bu alanda gelmemiştir. Fas'ta son olarak onu ihtisar edenlerden biri Ebû Zeyd el-Irâkî el-Huseynî olup bende bu ihtisarın, müellifin kendi elzasıyla Ayın harfine kadar olan kısmı mevcuttur.

990. krş. **Fethu'l-Muğîs,** III, 123.
991. **Age.,** III, 123. Metinde düşüklükler mevcut olup buradan ikmal edilmiştir.
992. bkz. **Age.,** III, 92-93.

MEDİNE'DE ALLAH RESÛLÜ İLE BİRLİKTE EN SON KAÇ SAHABİNİN BULUNDUĞU

Gazzâlî **İhyâ**'da "Rub'u'l-ibâdât" bölümünde, bâtınî amellerden tilâvetle ilgili üçüncü bâbda şöyle der: "Resûlullah (sav) vefat ettiğinde yirmi bin sahabisi vardı"[993]. Hâfız Irâkî şöyle der: O, muhtemelen, Medine olan sahabileri kastetmiştir[994]. Âburî ve Sâcî tarafından kaleme alınan **Menâkıb**'ında[995] geçtiği üzere İmam Şâfiî'den İbn Abdilhakem yoluyla şu rivayet nakledilir: "Resûlullah (sav) vefat ettiğinde müslümanların sayısı altmış bindi. Bunun otuz bini Medine'de, otuz bini de Arap kabileleri ve diğerlerindeydi". Beyhakî'nin İbrahim b. Ali et-Taberî yoluyla Ahmed b. Hanbel'den yaptığı rivayette o şöyle der: "Resûllulah (sav) vefat etti, ardında otuz bin kişi namaz kıldı". Sehâvî **Fethu'l-muğis**'te şöyle der: Daha önce geçen bilgiyle uyuşması için, muhtemelen o Medine'de olanları kastetmiştir[996].

ALLAH RESÛLÜ'NDEN EN ÇOK RİVAYETTE BULUNAN (MÜKSİRÛN) SAHABİLER

Ashaptan rivayeti en çok olanlar (müksirûn), İbn Kesîr ve başkalarının kendisinden naklettikleri üzere Ahmed b. Hanbel'e göre, rivayet ettikleri hadislerin sayısı bini aşanlardır. Bunlar da altı kişidir: Enes[997], Abdullah b. Ömer, Âişe, Abdullah b. Abbas, Câbir ve Ebû Hureyre. Ebû Hureyre icmaen onların en çok rivayette bulunanıdır. Endülüs hâfızı Bakî b. Mahled'in **Müsned**'inde onlardan yaptığı şu rivayetler de bunu gösterir: Ebû Hureyre'den 5374, İbn Ömer'den 2630, Enes'ten 2283, Hz. Âişe'den 2210, İbn Abbas'tan 1660 ve Câbir'den 1540 hadis. Bunların bir de yedinci olup Hâfız Irâkî, İbn Kesîr'i izleyerek ona işarette bulunmuştur: Ebû Said el-Hudrî. Bakî b. Mahled onun da 1170 hadisini rivayet etmiştir[998].

Burhaneddin el-Halebî bunu şiir halinde şöyle dile getirir:

---

993. **İhyâu ulûmi'd-din,** I, 374.
994. **Fethu'l-Muğis,** III, 122.
995. Bu iki zat için bkz. Kehhâle, IV, 184 (Sâcî), VIII, 191 (Âburî).
996. **Fethu'l-Muğis,** III, 122.
997. Metinde Sa'd olarak geçmiştir.
998. **Age.,** III, 116-117.

Ebû Said, Hudre'ye nisbetle anılır
Yedincisidir onların, kasidede ihmal edilmiş

Bir diğeri şöyle der:

Ashaptan yedisi binden fazla naklettiler
Nebi'den, Allah'ın elçisi, Mudar'ın en hayırlısı
Ebû Hureyre, Sa'd, Câbir, Enes,
Sıddıka, İbn Abbas ve İbn Ömer.

İbn Kesîr müksirûna İbn Mesud ve Abdullah b. Amr b. Âs'ı da dahil eder. Fakat bunların Baki b. Mahled tarafından nakledilen hadislerinin sayısı bine ulaşmaz; ilkinin hadisleri 848, diğerinin ise 700'dür[999].

Tenbih: İbn Sa'd **Tabakât**'ta Muhammed b. Ömer[1000] el-Eslemî'nin şöyle dediğini kaydeder: Resûlullah'ın (sav) ashabının büyüklerinden rivayet az olmuştur. Çünkü onlar, kendilerine ihtiyaç duyulmasından önce vefat etmişlerdi. Ömer b. Hattâb ve Ali b. Ebû Talib'den çok rivayette bulunuldu, çünkü onlar yönetime geldiler, kendilerine soru soruldu, halk arasında hüküm verdiler. Resûlullah'ın her sahabisi kendisine uyulan ve yaptıkları hıfzedilen birer önderdiler. Onlara fetvâ soruldu fetvâ verdiler, hadisleri dinledi ve rivayet ettiler. Allah Resûlü'nün Hz. Ebubekir, Osman, Talha, Zübeyr, Sa'd b. Ebû Vakkâs, Abdurrahman b. Avf, Ebû Ubeyde b. Cerrâh, Said b. Zeyd b. Amr b. Nüfeyl, Übey b. Ka'b, Sa'd b. Ubâde, Ubâde b. Sâmit, Üseyd b. Hudayr[1001], Muâz b. Cebel ve benzerleri gibi büyük sahabileri, diğerlerine nisbetle kendisinden daha az rivayette bulunmuşlardır. Bunlardan, Resûlullah'ın ashabının Câbir b. Abdullah, Ebû Said el-Hudrî, Ebû Hureyre, Abdullah b. Abbas, Râfi b. Hattâb, Abdullah b. Amr b. Âs, Abdullah b. Abbas, Râfi b. Hadîc, Enes b. Mâlik, Berâ b. Âzib ve benzerleri gibi gençlerinden olduğu kadar rivayet nakledilmemiştir. Çünkü bunlar hayatta kalıp uzun ömür sürdüler, insanlar kendilerine ihtiyaç duydular. Allah Resûlü'nün ashabından birçokları gelip geçti. Bunlardan kimi, muhtemelen, Resûlullah'tan rivayette bulunanlardan daha çok kendisinin sohbetinde bulunduğu, oturup dinlediği halde Resûlullah'tan hiçbir şey rivayet etmemiştir. Fakat biz onlarla ilgili bu durumu ya hadis rivayetinden sakınmaları veya ashabın çokluğundan dolayı kendilerine ihtiyaç duyulmadığı yahut da ibadet ve

999. **Age.**, III, 117.
1000. Metinde Amr şeklinde geçmiştir.
1001. Metinde Esed b. Hudayr şeklinde geçmiştir.

Allah yolunda cihâd seferleriyle meşgul olduklarına yorumluyoruz. Böylece Resûlullah'tan hiçbir rivayet kendilerinden nakledilmeden göçüp gittiler[1002].

Faide: Bir grup âlim Abdullah b. Amr'ın **Müsned**'ini ayrı bir eser halinde tasnif etmiş olup Bağdat muhaddisi Ebû Hayseme Züheyr b. Harb bunlardandır.

ASHAP İÇİNDE EN BÜYÜK HADİS HAFIZI VE İSLÂM'DA İLK MUHADDİS

Daha önce Ebû Hureyre'nin ashabın ençok hadis belleyeni (en hâfızı) olduğunu belirtmiştik. Nevevî bu konuda icma olduğunu kaydeder. Bunu Said b. Ebû'l-Hasan ve İbn Hanbel söylemiş olup İbnü's-Salâh, Irâkî **Elfiyye**'de ve başkaları da onları izleyerek söylemişlerdir[1003]. Zehebî **Tezkiretü'l-huffâz**'da onun biyoğrafisini verir ve Şâfiî'den şu nakilde bulunur: Ebû Hureyre, zamanında hadis rivayet edenlerin en hâfızı idi. Kehmes, Abdullah b. Şakîk'in şöyle dediğini rivayet eder: Ebû Hureyre şöyle dedi: "Resûlullah'ın ashabı içinde, onun hadisini benden daha iyi hıfzeden birini bilmiyorum". Zehebî, İbn Ömer'in Ebû Hureyre'ye şöyle dediğini zikreder: "Sen bizim, Resûlullah'ın (sav) hadislerini en iyi bilenimiz ve (hadisleri bellemede) en devamlımızsın"[1004]. Yine Zehebî, Ebubekr b. Ebû Dâvud'dan şöyle dediğini zikreder: Ben Sicistân'da rüyâmda Ebû Hureyre'yi gördüm ve kendisine şöyle dedim: "Seni seviyorum". O da şöyle dedi: "Ben dünyada ilk sâhibü'l-hadisim (hadis ile meşgul olan, muhaddis)"[1005].

İbn Nâsirüddin ed-Dımaşkî **Şerhu Bediiyyeti'l-beyân**'da Ebû Hureyre'nin biyoğrafisinde şöyle der: "O, çağında ashabın hâfızı ve en çok hadis rivayet edeniydi." Ebû Hureyre **Müsned**'ini Bakî b. Mahled'den başka Taberânî, İsmail b. Ishâk el-Kâdî, Ebu Bekr Ahmed b. Ali el-Mervezî, Ebû'l-Abbas Ahmed b. Muhammed el-Berkî ve başkaları gibi bir grup

1002. İbn Sa'd, II, 376-377. Kettânî'nin özet olarak verdiği bu bilgilerdeki düşüklükler ikmal edilmekle birlikte rivayet durumlarıyla ilgili olarak ashap hakkında geniş bilgi için asıl kaynağa bakılmalıdır.
1003. **Fethu'l-Muğis,** III, 116.
1004. **Tezkiretü'l-huffâz,** I, 36. Eserin adı metinde **Tabakâtu'l-huffâz** şeklinde geçmiştir.
1005. **Age.,** I, 33-34. Ebubekr b. Ebî Dâvud, metinde Ebubekr b. Dâvud şeklinde geçmiştir.

âlim müstakil olarak tasnif etmişlerdir. **Fevâtihu'r-rahamût alâ Müsellemi's-sübût** müellifi, Irâkî'nin şöyle dediğini nakleder: Ashap, kim mü'minlerin iki emiri Hz. Ebubekir ve Ömer'den fetvâ isterse, Ebû Hureyre, Muâz b. Cebel ve başkalarından da fetvâ isteyebileceği ve hiçbir olumsuz tavır görmeden onların görüşüne göre amel edebileceği hususunda icma etmiştir[1006]. **Fevâtihu'r-rahamût'**ta bir başka yerde müellif şöyle der: Ebû Hureyre müçtehid bir fakihtir, fakihliğinde şüphe yoktur. O Resûlulah zamanında ve ondan sonra fetvâ verirdi. İbn Abbas'ın görüş ve fetvâsına karşı çıkardı. Fahrulislam'ın[1007] **Usul'**ünün bir şerhinde şu bilgi verilir: Buhârî şöyle dedi: Ondan muhacir ve ensarın çocuklarından yedi yüz kişi ve ashaptan bir grup rivayette bulundu[1008].

Derim: Ben Tunus'ta, oranın mâliki müftüsü üstad Şeyh Muhammed en-Neccâr'ın **Şemsü'z-zahîre fi beyâni fadli ve fıkhi Ebî Hüreyre** adlı değerli bir risalesine muttali oldum[1009]. Hâfız İbn Kayyim **el-Vâbilü's-sayyib'**de Abdullah b. Abbas'ın hıfzını ve fıkhını anarken şöyle der: İbn Abbas'ın fetvâları, tefsiri ve istinbatı, Ebû Hureyre'nin fetvâları ve tefsirine nisbetle nerede kalır? Ebû Hureyre ondan daha hâfızdır, hatta o mutlak olarak ümmetin hâfızıdır. Hadisi duyduğu gibi nakleder, geceleri ders olarak verirdi. Onun himmeti hıfza, hıfzettiğini duyduğu gibi tebliğe yönelikti. İbn Abbas'ın himmeti ise fıkha, istinbata, nasları yarıp ondan nehirler akıtmaya ve hazinelerini çıkarmaya yönelikti. Bunun gibi insanlar da ondan sonra iki kısımdır: Bir kısım hâfızlardır, zabt, hıfz ve duydukları gibi edaya önem verirler. Bir kısım da istinbata, naslardan hüküm çıkarmaya önem veren kimselerdir[1010].

Derim: Çağdaşlarımızdan biri şöyle der: İslâmî dönemdeki hâfızların tarihi Abdullah b. Abbas'la başlar. Kulaklarına çalınan hiçbir şey yoktu ki kavrayıp bellemesin. İbn Ebû Rebîa'nın kasidesini ilk duyuşunda hemen belledi. Şüphesiz ki onun göğsü Arapların hazinesiydi; tefsirde, hadiste, helal, haram, Arapça ve şiirde müracaatları ona idi. Bazı ravilerin Zührî'den, onun İkrime ve onun da İbn Abbas'tan "Her yetmiş yılda bir,

1006. **Fevâtihu'r-rahamût,** II, 407.
1007. Metinde Fahruddin şeklinde geçmiştir. Kastedilen zat Fahrulislam Ebû'l-Usr el-Pezdevî'dir (bkz. Ahmet Özel, **Hanefi Fıkıh Âlimleri,** s. 41).
1008. **Fevâtihu'r-rahamût,** II, 146, 177.
1009. bkz. **Terâcimü'l-müellifine't-Tûnisiyyin,** V, 16-18. Burada eserin adı **Şemsü'z-zahîre fî menâkıbı ve fıkhi Ebî Hüreyre** şeklinde geçmiştir.
1010. **el-Vâbilü's-sayyib,** s. 71. Metindeki düşükler buradan ikmal edilmiştir.

herşeyi hıfzeden biri doğar" dediğine dair naklettiği rivayet sahihse, İbn Abbas'ın kendisi İslam'da ilk yetmişin mümessili olur. Fakat haber İkrime'nin yalanlarından ise, bununla hocası İbn Abbas'ı çirkinlik bulunan bir mübalağayla en doğru vasıfla vasfetmiş olur.

ASHAPTAN FETVÂ İMAMLARI

Ashaptan çok fetvâ verenler yedi kişidir: Hz. Ömer, Ali, İbn Mesud, İbn Ömer, İbn Abbas, Zeyd b. Sâbit ve Hz. Âişe. İbn Hazm şöyle der: Bunlardan her birinin fetvâlarından kalın birer cilt derlenmesi mümkündür[1011]. Bu yedi kişiyi fetvâ konusunda yirmi kişi izler: Hz. Ebubekr, Osman, Ebû Musa, Muâz, Sa'd b. Ebû Vakkâs, Ebû Hureyre, Enes, Abdullah b. Amr b. Âs, Selman, Câbir, Ebû Said, Talha, Zübeyr, Abdurrahman b. Avf, İmrân b. Husayn, Ebû Bekre, Ubâde b. Sâmit, Muâviye, İbnü'z-Zübeyr, Ümmü Seleme. İbn Hazm şöyle der: Bunlardan her birinin fetvâlarından da küçük birer cüz derlenmesi mümkündür. Ashaptan yaklaşık yüzyirmi kişi de son derece az fetvâ vermişlerdir. Bunlardan ancak bir, iki veya üç mesele rivayette bulunmuşuzdur. İbn Hazm, Übey b. Ka'b, Ebû'd-Derdâ, Ebû Talha, Mikdâd ve diğerlerini anarak şöyle der: Bunların hepsinin fetvâlarından ise araştırma sonucu küçük bir tek cüz derlemek mümkündür. Bu bilgiyi Sehâvî **Fethü'l-muğis'**te, Suyûtî de **Tedribü'r-râvi'**de kaydeder[1012].

İbn Asâkir'in **Târih'**inde Endülüs'ün hâfızı ve iftiharı Bakî b. Mahled'in biyografisinde şu bilgi verilir: "O ashap, tabiin ve onlardan başkalarının fetvâları konusunda eser kaleme aldı. Eserde İbn Ebû Şeybe'nin **Musannef'**i, Abdürrezzak b. Hemmâm'ın **Musannef'**i, Said b. Mansûr'un ve başkalarının **Musannef'**lerini aştı ve bu eserlerde hiç yer almayan büyük bir ilim derledi. Onun bu ve diğer eserleri, İslam'da benzeri olmayan temel kaynaklar oldular". İbn Asâkir'in **Târih'**inin muhtasarına (III, 279) bakınız[1013].

Derim: Bu ve ileride İbn Kayyim'den naklen verilecek İbn Hazm'ın "İbn Abbas'ın fetvâları ayrı olarak yedi cilt oluşturur"[1014] sözüyle, Ne-

1011. bkz. I, 198 (dipnot 115).
1012. **Tedrîbü'r-râvî,** s. 404-405; **Fethu'l-Muğîs,** III, 117-118. Muâviye metinde düşmüştür.
1013. Abdülkâdir Bedrân, **Tehzîbu Târîhi Dımaşk,** III, 282. Metindeki düşüklükler bu eserden ikmal edilmiştir.
1014. İbn Kayyim, **el-Vâbilü's-sayyib,** s. 70.

vevî'nin **Tehzibü'l-esmâ ve'l-luğât**'ta söylediği şu sözü (n isabetsizliğini) anlarsın: "Ashaptan ancak sayılı meseleler rivayet edilmiştir. Çünkü onların fetvâları meydana gelen olaylara hasredilmiş olup henüz vuku bulmamış hususlarla ilgili soru sormaktan insanları menederlerdi. Onların himmeti, İslam kelimesinin yüceltilmesi için kafirlerle cihâda, nefisle mücahedeye ve ibadete... yönelikti"[1015]. Ashap Resûlullah (sav) zamanında ilim öğrenen ve öğretenler, ticaret yapanlar ve ziraatle uğraşanlar olmak üzere kısımlara ayrılmışlardır. Herhangi bir yıl umumî seferberlik olduğu zaman hariç, sürekli savaşmıyorlardı. Eğer içlerinden bir grup fetvâ ve öğretimle meşgul olup kendilerini buna vermeselerdi, onların zamanında müslüman olan yüzler, binler ve milyonlara dini bilgileri kim öğretti? Allah doğrusunu en iyi bilir.

Latife: İbn Rüşd'ün **el-Beyân ve't-tahsîl** adlı eserinin "Câmi" bölümünde şu bilgi verilir: Rivayet edilir ki Ebû Hureyre fetvâ vermeyi terketti. Kendisine bu durum sorulunca şöyle dedi: "Vücudum zayıfladı, kalp te vücuttan bir parçadır. Vücudumun zayıflaması gibi kavrayışımın da zayıflamış olmasından korkuyorum".

ASHAPTAN EN ÇOK FETVÂ VEREN, FETVÂLARINDAN YEDİ CİLT DERLENEN; DENİZ, KUR'AN ALİMİ, ÜMMETİN ÂRİF VE ÂBİDİ VE DALGIÇ LAKAPLARIYLA ANILAN; YOLDA GİDİŞİNDEN TANINAN VE BABASI VEFAT ETTİĞİNDE HEYBET VE AZAMETİNDEN HALKIN BİR AY TAZİYEYE GİDEMEDİĞİ KİMSE.

Ashabın mutlak anlamda en çok fetvâ vereni, Ahmed b. Hanbel'in söylediğine göre Abdullah b. Abbas'tır. Şöyle ki ashabın büyükleri, kendilerine fetvâ soranları ona gönderiyorlardı. Nasıl olmasın ki Allah Resûlü ona *"Allah'ım ona kitab'ı öğret"*[1016] veya bir başka lafızla *"Allah'ım onu dinde bilgi sahibi kıl, ona te'vili öğret"*[1017], bir diğer lafızla "Allah'ım ona hikmeti ve Kitab'ın te'vilini öğret"[1018] veya bir diğer lafızla "Al-

1015. **Tehzîbü'l-esmâ,** I/1, 52.
1016. **Kenzü'l-ummâl,** XIII, 458 (nr. 37190).
1017. **Age.,** XIII, 459 (nr. 37193); **Mecmau'z-zevâid,** IX, 276.
1018. **Kenzü'l-ummâl,** XI, 731 (nr. 33586).

lah'ım onu bereketli kıl ve ondan yay"[1019] şeklinde dua etmiştir. İbn Ömer şöyle der: "O, kalanların, efendimiz Muhammed'e (sav) indirileni en iyi bilenidir". Ebû Bekre şöyle der: "O Basra'da yanımıza geldi. Arapların içinde haşmet, ilim, beyan ve güzellikte onun gibisi yoktu". Hz. Âişe şöyle der: "O, insanların haccı en iyi bilenidir". Onun "deniz" diye vasıflandırılması **Sahih-i Buhârî**'de ve diğer eserlerde geçmektedir. Bununla vasfedilmesi, Mücâhid'in dediği gibi ilminin çokluğu sebebiyledir. Atâ'dan şöyle dediği rivayet edilir: "Deniz şöyle dedi, deniz yaptı"[1020]. O bununla İbn Abbas'ı kastediyordu. Birçokları onu ümmetin âlimi (hibrü'l-ümme), bazısı Arapların âlimi (hibrü'l-Arab), Kur'an'ın tercümanı, ümmetin âbid ve zâhidi (rabbâniyyü'l-ümme) diye adlandırmıştır. Bu bilgi için **Fethu'l-muğis**'e bakınız[1021].

İbn Abbas'ın **el-İsâbe**'deki biyoğrafisinde şu bilgi verilir: Ona Arapların âlimi (hibrü'l-Arab) denirdi. Söylendiğine göre ona bu lakabı veren Mağrib hükümdarı Gregory (Gregorius) idi[1022]. O Abdullah b. Ebû Serh'le birlikte gazaya çıktı, Gregory ile görüştü. Gregory kendisine şöyle dedi: "Senin ancak Arapların âlimi olman gerekir". Bunu İbn Düreyd **el-Ahbâru'l-mensûre**'de söyler[1023].

İbn Abbas'ın **el-İstîâb**'daki biyografisinde şu bilgi verilir: Ömer b. Hattâb onu sever, arar ve yakınlık gösterir, ashabın büyükleriyle birlikte ona danışırdı. Onunla ilgili olarak Hz. Ömer şöyle derdi: "Olgun genç, soran bir dili, kavrayan bir kalbi var". Tâvûs şöyle der: "Ashaptan beşyüz kadarına ulaştım, İbn Abbas'ı anıp ta kendisine aykırı görüş belirttikleri zaman, eninde sonunda onun görüşüne dönüp gelirlerdi". Yezîd b. el-Esam şöyle dedi: "Muâviye, yanında İbn Abbas olarak hac yolculuğuna çıktı. Muâviye ve İbn Abbas'ın ilim talebelerinden oluşan ayrı birer grupları vardı." Hz. Ömer ictihadı ve müslümanları gözetip himayeye önem vermesine rağmen zor meseleler için İbn Abbas'ı çağırırdı. Rivayet edildiğine göre Muâviye birgün İbn Abbas'a baktı, o konuşuyordu, gözüyle onu izledi ve şu beyitleri okudu:

1019. **Age.,** XI, 731 (nr. 33585).
1020. İbn Sa'd, II, 366.
1021. **Fethu'l-Muğis,** III, 117-118. İbn Abbas'la ilgili anılan rivayetler için ayrıca bkz. **el-İstîâb,** II, 352; **Fethu'l-Bârî,** XIV, 249, 250
1022. Metinde ve **el-İsâbe**'de Mağrib yerine Arap şeklinde geçen kelime, **el-İsâbe**'nin Bicâvî neşrinde (IV, 141) Mağrib şeklindedir. Kuzey Afrika'da vâli olan Bizans asilzadesi Gregory için için bkz. **İA,** I, 45, X, 767; **EI,** I, 54.
1023. **el-İsâbe,** II, 330.

Söylediğinde, söyleyecek birşey bırakmıyor başkasına
İsabetli olarak ve dilini alay için kullanmadı
Dil sözü çevirir çekindiğinde, o
Kendinden emin bakar, doğanın bakışı gibi[1024].

Yine İbn Abdilber, Atâ'dan şu tahricde bulunur: Kimileri İbn Abbas'a şiir ve ensâb, kimileri Arapların tarihî günleri ve olayları, kimileri ilim ve fıkıh için gelirlerdi. Bu gruplardan hiçbiri yoktu ki o isteklerini karşılamış olmasın[1025]. Zübeyr b. Bekkâr **el-Muvaffakiyât'**ta, Hz. Ömer'in bir konuda kendisiyle görüşüp küçük yaşına rağmen onun görüşüne döndükten sonra şöyle dediğini tahric eder: "Ey İbn Abbas, kim sizin denizlerinize dalıp dibine varıncaya dek orada sizinle yüzeceğini zannediyorsa güç yetirilmeyecek bir şeyi düşünmüştür".

İbn Sa'd, İbn Abbas'tan şu tahricte bulunur: Birgün Ömer b. Hattâb'ın yanına geldim, Ya'lâ b. Ümeyye'nin Yemen'den kendisine yazdığı bir meseleyi bana sordu. Kendisine cevap verdim, şöyle dedi: "Nübüvvet evinden konuştuğuna şahitlik ederim"[1026]. Dineverî, Medâini'den şu tahricde bulunur: Ali b. Ebû Tâlib, Abdullah b. Abbas hakkında şöyle dedi: "O işleri kavrayışı ve aklından dolayı, gayba ince bir perdenin arkasından bakar".

Tezkiretü'l-huffâz'da İbn Abbas'ın biyoğrafisinde A'meş'ten şu nakilde bulunulur: Ali, İbn Abbas'ı hac yaptırmakla görevlendirdi. O bir gün bir hutbe okudu ki Türkler ve Bizanslılar kendisini dinleselerdi müslüman olurlardı. Sonra da Nûr sûresini okuyup tefsirine başladı[1027].

Hâfız İbn Kayyim **el-Vâbilü's-sayyib** adlı eserinde şöyle der: Ümmetin âlimi ve Kur'an'ın tercümanı olan bu Abdullah b. Abbas'ın Hz. Peygamber'den duyduğu, "duydum" ve "gördüm" dediği hadis sayısı yirmi hadise ulaşmaz. Hadislerin çoğunu sahabeden dinlemiş olup hadisi kavrayış ve ondan hüküm çıkarma kabiliyeti bereketli kılınmış, ta ki dünyayı ilim ve fıkıhla doldurmuştur. Ebû Muhammed İbn Hazm şöyle der: Onun fetvâları yedi büyük ciltte toplanmış olup bu da onu derleyenin ulaştığı ölçüdedir. Yoksa İbn Abbas'ın ilmi deniz gibidir; fı-

1024. **el-İstîâb,** II, 352-355. Metinde "sakr" kelimesi, "sağr" şeklinde geçmiştir.
1025. **Age.,** II, 357. Son cümle metinde hatalı kaydedilmiştir.
1026. İbn Sa'd, II, 369.
1027. **Tezkiretü'l-huffâz,** I, 40-41. Eserin adı metinde **Tabakâtü'l-huffâz** şeklinde geçmiştir.

kıh, hüküm çıkarma ve Kur'an'ı kavrayışı insanlara üstünlük sağlayacak seviyedeydi. Onların dinledikleri gibi o da dinledi, Kur'an'ı belledikleri gibi o da belledi, fakat onun toprağı toprakların en temizi ve ziraate en uygunu olup ona nassları ekti ve her çeşitten güzel çiftler bitirdi. Bu, Allah'ın lütfu olup onu dilediğine verir. Allah büyük lütuf sahibidir[1028].

İbn Süleyman **Sıla'**sında şu bilgiyi zikreder: Ebû Muhammed Da'lec b. Ahmed es-Sicistânî, Abdullah b. Abbas'ın **Müsned'**ini ayrı bir eser halinde derlemiştir[1029]. Hâfız İbn Receb'in de **Nûru'l-iktibâs fi mişkâti vasiyyeti İbn Abbas** adlı bir eseri vardır[1030]. Hazrecî'nin **Hulâsa'**sında şu bilgi verilir: Mûsa b. Ubeyde şöyle dedi: Hz. Ömer, İbn Abbas'a danışır ve ona "dalgıç" derdi. Sa'd şöyle der: "Ben İbn Abbas'tan daha hızlı kavrayan, daha akıllı, daha çok bilgi ve daha geniş hilim sahibi kimseyi görmedim. Ömer'in onu zor meseleler için çağırdığını gördüm". İkrime şöyle der: İbn Abbas yoldan geçtiğinde, kadınlar "misk mi geçti, İbn Abbas mı?" derlerdi. Mesrûk şöyle der: Ben İbn Abbas'ı gördüğümde "insanların en güzeli" derdim, konuştuğunda "insanların en fasih konuşanı", anlattığında "insanların en bilgilisi" derdim[1031].

Muhammed b. Ebû'l-Alâ b. Semmâk'ın **Revnaku't-tahbîr fî hukmi's-siyâse ve't-tedbîr'**i ile Karâfî'nin **el-Furûk'**unda (II, 195) şu bilgi verilir: Rivayet edildiğine göre Abbas b. Abdülmuttalib vefat ettiğinde bu durum oğlu Abdullah'a çok ağır geldi. Abdullah b. Abbas, insanlara saygı telkin eden biriydi; çünkü o Kur'an'ın tercümanı, son derece akıllı, güzellik, azamet ve övgüye değer hasletlere sahipti. İnsanlar, onu ululamaları, telkin ettiği saygıdan duydukları heybet ve kaybının büyüklüğünden dolayı ona taziyede bulunmaktan çekindiler. Çünkü Abbas, Resûlullah'ın amcasıydı ve onun vefatından sonra da babası gibi kaldı. "İnsanların en cesuru kimdir?" denilince "Abbas" karşılığı verilirdi, "insanların en bilgilisi kimdir?" denilince "Abbas" karşılığı verilirdi, "insanların en cömerdi kimdir?" denilince de "Abbas" karşılığı ve-

1028. **el-Vâbilü's-sayyib,** s. 70. "Etyab" kelimesi metinde "ahsab", "ekbalühâ" da "emselühâ" şeklinde geçmiştir

1029. Rûdânî, **Sıla,** s. 357.

1030. Çeşitli baskıları yapılmıştır (Mekke 1347; Kahire 1365/1946, 1368; Cidde 1980; Kuveyt 1406/1986; Dımaşk 1412/1991) Dr. Abdülaziz b. Abdullah el-Humeydî de onun onbeş hadis kitabında yeralan tefsire dair görüşlerini **Tefsiru İbn Abbas ve merviyyâtühu fi't-tefsîr min kütübi's-sünne** (I-II, Riyad ts.) adıyla toplayıp yayımlamıştır. (bkz. dipnot 312).

1031. Hazrecî, **Hulâsa,** s. 203.

rilirdi. Vefat ettiğinde bu durum ve musibet insanlara ve oğlu Abdullah'a ağır geldi. İnsanlar ona taziyede bulunmakta geri durdular. Tarihçilerin kaydettikleri üzere bir ay böyle kaldılar. Bir ay sonra bâdiyeden bir bedevi geldi, Abdullah b. Abbas'ı sordu. Niçin aradığını sordular, o da taziyede bulunmak istediğini söyledi. Bunun üzerine halk da kendileri için taziye kapısı açması umuduyla onunla birlikte gittiler. Adam Abdullah b. Abbas'ı görünce ona "Allah'ın selâmı üzerine olsun ey Ebû'l-Fazl" dedi, o da onun selâmını aldı, adam şu şiiri okudu:

Sabret biz de seninle sabredelim
Zira tebaanın sabrı liderin sabrıyladır
Abbas'tan bir hayırdır, ondan sonra senin ecrin
Andolsun senden de Abbas'a bir hayırdır

Abdullah şiiri dinleyince üzüntüsü gitti, insanlar da taziyeye koyuldular[1032].

Tamamlayıcı bilgi: İlk asır âlimlerinden fıkhî görüşleri tedvin edilenlerden biri de Hasan-ı Basrî olup Hâfız Ebû Muhammed İbn Hazm'ın Endülüs halkının mefahirine dair risalesinde şu bilgi geçer: "Kadı Muhammed b. Yümn b. Müferric'in, Hasan-ı Basrî'nin fıkhına dair yedi ciltlik bir eseri ve Zührî'nin fıkhını derlediği birçok kitabı vardır." İbn Hazm'ın sözkonusu risalesi için **Nefhu't-tib**'e (II, 132) bakınız[1033].

VERDİĞİ FETVÂLARDA MÜÇTEHİDE NİSBETLE MUKALLİD GİBİ KENDİSİNİ TAKLİD EDEN TÂBİLERİ BULUNAN SAHABİLER

İbnü'l-Medinî şöyle der: Allah Resûlü'nün (sav) ashabının ilmi, kendilerinden ilim alınan üç şahısta son noktasına ulaşmıştır. Bunlar da Abdullah b. Mesud, Zeyd b. Sâbit ve İbn Abbas'tır[1034]. Hâfız Irâkî, **Elfiyye**'de buna işaretle şöyle der:

O ve Zeyd ve İbn Abbas ki onların
Fıkıhta tâbileri var, görüşlerine uyan[1035].

1032. **el-Furûk**, II, 195-196. Metinde ve bu eserde "ba'de vefatihi" (onun vefatından sonra) şeklinde geçen ifade muhtemelen "ba'de vefâti ebîhi" (babasının vefatından sonra) olmalıdır. krş. **DİA**, I, 17.
1033. **Nefhu't-tîb**, III, 170. Ayrıca bk. **DİA**, XVI, 303-305.
1034. **Fethu'l-Muğis**, III, 119-120.
1035. **Age.**, III, 90.

İbn Abbas'a gelince, Şemsüddin İbn Âbidîn el-Hanefî ed-Dımaşkî, **ed-Dürrü'l-muhtâr**'a yaptığı hâşiyenin baş tarafında (s. 40) şu bilgiyi zikreder: Abbasi devleti hükümdarları, her ne kadar kadıları ve şeyhülislamlarının çoğu hanefi idiyse de, dedeleri İbn Abbas'ın mezhebi üzere idiler[1036]. Bu esere bakınız ve önceki başlıkta geçtiği üzere görüş ve fetvâları İbn Hazm'dan önce yedi cilt halinde tedvin edildiği halde insanların onun mezhebine uymaya niçin yönelmediklerini düşünün. Allah doğrusunu en iyi bilir. Sonra, adı geçen İbn Âbidin'in "iydeyn bâbı"nda şöyle dediğini gördüm: Bayram tekbirleri konusunda İbn Abbas'ın görüşü, imamın ilk rekatta yedi, ikinci rekatta ise altı tekbir alması şeklindedir. **el-Hidâye**'de müellif şöyle der: "Abbasi halifelerinin emirleri sebebiyle bugün çoğunluğun uygulaması da bu şekildedir". **ez-Zahîriyye**'de müellif şöyle der: "Bu Ebû Yusuf ve Muhammed'in böyle yaptıklarına dair rivayetin tevilidir. Çünkü Harun er-Reşid onlara ceddinin görüşüne uygun şekilde tekbir getirmelerini emretmişti. Onlar da kendi mezhep ve görüşleri olarak değil de onun emrine uyarak böyle yapmışlardı". **el-Mi'râc**'da müellif şöyle der: Çünkü Allah'a isyan olmayan konularda devlet başkanına itaat vaciptir". İbn Âbidin'in hâşiyesine (I, 583) bakınız[1037].

İbn Mesud'a gelince, **Tenvîrü'l-ebsâr**'ın hanefi âlim Haskefî tarafından yapılan şerhi **ed-Dürrü'l-muhtâr**'da şu bilgi verilir: Dediler ki fıkhı Abdullah b. Mesud ekti, Alkame suladı, İbrahim en-Nehaî biçti, Hammâd harmanda dövdü, Ebû Hanîfe öğüttü, Ebû Yusuf hamur yaptı, Muhammed (Şeybânî) pişirdi, diğer insanlar da onun ekmeğini yiyorlar.

Birisi şu şiiri söylemiştir:

Fıkıh İbn Mesud'un ektiğidir, Alkame
Biçeni, sonra İbrahim dövenidir,
Nu'man öğüteni, Ya'kûb hamurcusu,
Muhammed pişireni ve yiyeni de insanlar

ed-Dürrü'l-muhtâr'ın hâşiyesini yazan, "onu ekti" sözüyle ilgili olarak şöyle der: Yani fıkhın furûunu istinbat konusunda ilk konuşan Abdullah b. Mesud'dur[1038].

1036. İbn Âbidîn, **Reddü'l-muhtâr,** I, 56.
1037. **Age.,** II, 172. Ayrıca bkz. **el-Hidaye,** I, 86.
1038. **Reddü'l-muhtâr,** I, 49-50.

ASHAPTAN İLİMDE EN ÜST SEVİYEDE OLANLAR

Mesrûk b. Ecda şöyle der: Allah Resûlü'nün ashabındaki ilim yedi kişide en üst seviye ulaştı: Zeyd, Ebû'd-Derdâ, Übey b. Ka'b, Ömer b. Hattâb, Abdullah b. Mesud ve Ali b. Ebû Tâlib. İlk dördünün ilmi de Ali ve İbn Mesud'da doruğa ulaşmıştır. Şa'bî, Ebû'd-Derdâ'nın yerine Ebû Mûsa el-Eş'arî'yi sayar[1039].

Hâkim, şu merfu rivayeti tahric eder: "Ebû Hureyre ilmin kabıdır"[1040]. İmam Ahmed, İbn Mesud'dan şu rivayeti tahric eder: Resûlullah (sav), kendisine şöyle dedi: "Allah sana rahmet etsin, sen bilen (alim) ve öğretilensin"[1041]. İbn Sa'd'ın **Tabakât'**ında şu bilgi verilir: Ebû Mûsa el-Eş'arî, İbn Mesud'u kastederek şöyle dedi: "Şu âlim (hibr) içimizde olduğu sürece bana soru sormayın"[1042]. Yine **Tabakât'**ta şu tahricde bulunulur: Abdullah b. Mesud birgün çıkageldi, Hz. Ömer oturuyordu, onu görür görmez şöyle dedi: "İlimle (veya fıkıhla, dedi) dolu çoban torbası!"[1043]. **el-Kâmûs'**ta müellif şöyle der: Küneyf, İbn Mesud'un lakabı olup çobanın torbasına (kinf) teşbihen Hz. Ömer tarafından kendisine verilmiştir[1044]. İbnü't-Tayyib **Hâşiyetü'l-Kâmûs'**ta şöyle der: Bu rivayet bilinen ve meşhur olandır, **ez-Zahîriyye** ve başka eserlerde geçen ve Resûllulah'ın (sav) ona "İlimle dolu çoban torbası" dediğine dair rivayetin aksine. Zira bu rivayet bilinen bir rivayet değildir.

Abdürrezzak, Beyhakî ve İbn Ebû Şeybe, Ebû Süfyân'dan, onun da hocalarından, Hz. Ömer'in recmedilmesini emrettiği hamile bir kadınla ilgili olarak naklettiği şu rivayeti tahric ederler: Muâz b. Cebel o kadının doğum yapıncaya kadar (recminin tehir edilerek) hapsedilmesi yönünde görüş belirtti. Muâz'ın tavsiyesi sonucu gerçek ortaya çıktı, Hz. Ömer şöyle dedi: "Anneler Muâz gibisini doğurmadılar, eğer Muâz olmasaydı Ömer helâk olmuştu"[1045]. İbn Sa'd, Şehr b. Havşeb'den

1039. **Fethu'l-Muğis,** III, 120. "İlim" kelimesi metinde ilk geçtiği yerde düşmüştür.
1040. **Müstedrek,** III, 509.
1041. **Müsned,** I, 379; **Kenzü'l-ummâl,** XI, 71 (nr. 33468).
1042. İbn Sa'd, II, 343.
1043. İbn Sa'd, II, 344.
1044. **el-Kâmûs,** "knf" mad.
1045. Abdürrezzâk, **el-Musannef,** VII, 354-355 (nr. 13454); İbn Ebû Şeybe, **el-Musannef,** X, 88; **Kenzü'l-ummâl,** XIII, 583-84 (nr. 37499). Kocası iki yıl gaip olan kadın hamile kalınca recmine hükmedilmiş, çocuk doğunca babası kendisine benzediğini görüp davadan vazgeçmiş ve kadın da cezadan kurtulmuştur.

şöyle dediğini tahric eder: "Âlimler kıyamet günü getirildiklerinde, Muâz b. Cebel önlerinde taştan bir kule olur"[1046].

el-İstibsâr'da Ferve b. Nevfel'in şöyle dediği kaydedilir: Ben Abdullah b. Mesud'la birlikte oturuyordum, şöyle dedi: "Muâz Allah'a itaat eden, onu birleyen bir ümmet (her iyiliği kendinde toplayan bir lider) idi, müşriklerden değildi". Ben, "Ey Ebû Abdurrahman, Allah Teâla *'İbrahim... bir ümmet idi'* (Nahl 16/120) buyuruyor" dedim. O "Muâz..." sözünü tekrarladı. Onun sözünü tekrarladığını görünce anladım ki bunu özellikle söylüyor ve sustum. Bunun üzerine şöyle dedi: Biliyormusun "ümmet" nedir, "kânit" nedir? Ben, "en iyi Allah bilir" dedim. Şöyle dedi: Ümmet odur ki insanlara hayrı öğretir, önderlik yapar ve kendisine uyulur. "Kânit" ise Allah'a itaatkâr demektir. Muâz da böyledir; hayrı öğretir ve Allah'a itaatkârdır[1047].

İbn Sa'd, Abdullah b. Ka'b b. Mâlik'ten, onun babası, onun da kendi babasından[1048] şu rivayetini tahric eder: "Ömer b. Hattâb şöyle dedi: Muâz b. Cebel Şam'a (Suriye) gitmek üzere yola çıktı, onun bu çıkışı Medine ve halkını fıkıh ve onun kendilerine fetvâ verdiği hususlarda muhtaç duruma düşürdü. Halkın kendisine ihtiyacı sebebiyle, ona engel olması için Ebubekir'le konuştum, isteğimi kabul etmedi". Ka'b b. Mâlik şöyle der: Muâz b. Cebel Medine'de Rusulullah (sav) ve Ebubekir'in sağlığında halka fetvâ verirdi[1049]. İbn Ebû Şeybe, İbn Mesud'dan şu tahricde bulunur: Muâz, Allah Resûlü zamanındaki muallimlerden biriydi.

Deylemî, İbn Abbas'tan şu merfû rivayeti tahric eder: *"Her ümmetin bir âlimi vardır, bu ümmetin âlimi de Abdullah b. Ömer'dir"*[1050].

Tenbih: Mâliki ve Hanbeli fıkıhlarının silsilelerinin çoğu Abdullah b. Ömer'e, Hanefi fıkhının silsilelerinin çoğu Abdullah b. Mesud'a, Şâfii fıkhının silsilelerinin çoğu da Abdullah b. Abbas'a (Allah hepsinden razı olsun) ulaşır. Bu konuda Şeyh Muhammed Âbid es-Sindî el-Hanefî'nin **Hasru'ş-şârid**'inde "Fe" harfine bakınız. Çoğunluğun dışında ise silsileler bunlardan başka sahabi fakihlere ulaşır. **Kenzü'r-rivâyeti'l-mecmû, er-Rihletü'l-Ayyâşiyye** ve başka eserlere bakınız.

1046. İbn Sa'd, II, 348.
1047. İbn Sa'd, II, 349.
1048. Bu üçlü rivayet zinciri yerine, metinde Şehr b. Havşab zikredilmiştir!
1049. İbn Sa'd, II, 348.
1050. **Kenzü'l-ummâl,** XI, 720 (nr. 33516).

ASHAPTAN CÖMERTLİK VE BAĞIŞIYLA TANINANLAR

Ashabın büyükleri ve meşhurları cömertlikte başkalarına üstün geldiler. Cömertlik konusunda onlardan enteresan şeyler nakledilir. Onların kendi nefisleri ve çocukları konusundaki cömertlikleri sana yeter, malları konusunda ise hayda hayda cömerttiler. Hz. Ebubekir'in bütün malını, Hz. Ömer'in ise malının yarısını Hz. Peygamber'e getirişleri bilinmektedir. Bunu Dârimî, Ebû Dâvud ve Tirmizî tahric eder. Tirmizî bu rivayetin hasen-sahih olduğunu söyler. Ayrıca Nesâî, İbn Ebû Âsım, İbn Şâhin **es-Sünne'**de, Hâkim, Ebû Nuaym **Hilye'**de, Beyhakî, İbnü'd-Düreys ve başkaları tahric etmişlerdir[1051].

Hz. Osman'ın ceyşü'l-usre'yi donatması olayı meşhurdur[1052]. Bu konuda kendisiyle ilgili olarak enteresan haber nakledilenlerden biri de Hazrec'in lideri efendimiz Sa'd b. Ubâde'dir. O ashap içinde "kâmil" diye lakaplanan kimsedir. Dârekutnî **Kitâbü'l-Eshiyâ'**da[1053] onun biyografisini vermiştir. **el-İsâbe'**de de şu bilgi verilir: O, babası ve dedesi cömertlikte meşhurdular. Onların bir köşkü vardı, hergün onun üzerinden "kim et ve içyağı seviyorsa Düleym b. Hârise'nin[1054] köşküne gelsin" diye çağrı yapılırdı. Onun yemek sahanı, Hz. Peygamber'le birlikte hanımlarının evlerini dolaşırdı. İbn Ebû'd-Dünya, İbn Sîrîn yoluyla şu tahricde bulunur: Akşam olduğunda kimi ashab-ı suffe'den birisini, kimi ikisini, kimi de bir grubu götürürdü. Sa'd ise her akşam onlardan seksen kişiyi yemeğe götürürdü[1055]. İbnü'l-Hindî, **Kenzü'l-ummâl'**de onun faziletleriyle ilgili başlıkta bunu zikreder. Sa'd şöyle derdi: "Allah'ım bana izzet (ululuk) bahşet; cömertlik olmadan ululuk olmaz, mal olmadan da cömertlik olmaz. Allah'ım az mal bana yaramaz, ben de onunla salah bulmam"[1056]. Ebubekir **el-Gaylâniyyât'**ta ve İbn Asâkir, Câbir b. Abdullah ile Câbir b. Semüre'den şu tahricde bulunurlar: Hz. Peygamber onları, başında Kays b. Sa'd b. Ubâde'nin bulunduğu bir ordu (ba's) içinde gönderdi. Yemeğe iştahları çekti, Kays onlara dokuz de-

---

1051. Tirmizî, Menâkıb 16; Dârimî, Zekât 26; **Müstedrek,** I, 414; **es-Sünenü'l-kübrâ,** IV, 181.
1052. bkz. dipnot 932-941.
1053. Metinde **Kitâbü'l-İstihyâ** şeklinde yanlış geçen eser cömertlerle ilgili olup 1934'te Kalküta'da neşredilmiştir (**GAS,** I, 208). Cömertlik örnekleriyle ilgili olarak İbn Abdulmun'im et-Tenûhî'nin de **el-Müstecâd min fealâti'l-ecvâd** adlı bir eseri vardır (nşr. Yusuf el-Büstânî, Kahire 1985).
1054. Metinde Delc b. Hârise şeklinde geçmiştir.
1055. **el-İsâbe,** II, 30; **Üsdü'l-ğâbe,** II, 356.
1056. Bu söz için bkz. İbn Sa'd, III, 614; **el-İsâbe,** II, 30.

ve kesti. Bu durum Resûlullah'a anlatılınca şöyle buyurdu: "Cömertlik bu ev halkının ahlakıdır". İbn Ebû'd-Dünyâ, Râfi b. Hadîc'den şöyle dediğini tahric eder: Ebû Ubeyde geldi, yanında da Ömer b. Hattâb vardı. Kays b. Sa'd'a şöyle dedi: "Kesmemen için yemin ediyorum". Onlar kesince haber Resûlullah'a (sav) ulaştı, şöyle buyurdu: "O cömertlik evindedir". (**Kenzü'l-ummâl,** VII, 84)[1057].

el-İstibsâr fi ensâbi'l-ensâr'da şu bilgi verilir: Denildiğine göre bütün ensar içinde bir tek evden olmak üzere peşpeşe gelen dört yemek verici Kays b. Sa'd b. Ubâde b. Düleym'den başkası yoktur[1058]. Diğer Araplar için böyle bir durum mevcut değildir. İbn Ömer bir köşk üzerinde bir şiir gördü ve Nâfi'e şöyle dedi: "Bu onun dedesinin köşküdür; onun münâdîsi her yıl bir gün 'kim et ve içyağı istiyorsa Düleym'in evine gelsin' diye çağrıda bulunurdu. Düleym öldü Ubâde bu şekilde çağrı yaptı, sonra Ubâde vefat etti Sa'd böyle çağrıda bulundu, sonra da Kays'ı böyle yapıyor gördüm". İbn Kudâme şöyle der: Kays b. Sa'd adları anılan cömertlerden biri olup cömertlik ve cesarette onunla ilgili olarak nakledilen haberler meşhurdur. Bunların en meşhuru da şudur: Onun birçok alacağı vardı, hastalandı, ziyaretçilerini az buldu, kendisine "onlardaki alacakların sebebiyle gelmeye utanıyorlar" dendi. Bunun üzerine bir münâdîye "Kimde Kays b. Sa'd'ın bir alacağı varsa onu kendisine bağışlamıştır" diye çağrıda bulunmasını emretti. Bunun üzerine insanlar ona geldiler, öyle ki kendisiyle onun yanına çıktıkları merdiveni kırdılar[1059].

el-İsâbe'de Sa'd b. Ubâde'nin azatlısı Sintâs'ın biyoğrafisinde şu bilgi verilir: O, Darekutnî'nin **el-Eshiyâ**'sında[1060] anılmış olup Dârekutnî, Muhammed b. Abdülaziz'den şu tahricde bulunur: Bir yıl Sa'd b. Ubâde, bir yıl da oğlu Kays b. Sa'd gazaya çıkardı. Sa'd ashapla birlikte gazaya çıktı, Resûlullah'a (sav) müslüman olan çok sayıda misafir geldi. Bu haber orduda bulunan Sa'd'e ulaştı, Sa'd şöyle dedi: Eğer Kays benim oğlum ise "Ey Sintâs, anahtarları getir ve Resûlullah'a (sav) ihtiyacını çıkar" der, Sintâs da "Babandan bir yazı getir" der, o da onun burnunu sürtüp anahtarları alır ve Resûlullah'ın ihtiyacını çıkarır. Gerçekten de böyle oldu ve Kays Allah Resûlü için yüz vesk yiyecek çıkardı.

1057. **Kenzü'l-ummâl,** XI, 742-43 (nr. 33628), XIII, 576-77 (nr. 37477, 37478), 404 (nr. 37082-83).
1058. bkz. **Usdü'l-ğâbe,** II, 356. Burada ve daha sonra gelen Düleym kelimeleri metinde Düleyc şeklinde geçmiştir.
1059. bkz. İbn Abdilmun'im, **el-Müstecâd,** s. 125.
1060. Metinde **el-İstihyâ** şeklinde geçmiştir. Ayrıca **el-İsâbe**'de Sintâs adına da rastlanmamıştır.

Şam (Suriye) muhaddisi Seffârînî **Şerhu Manzûmeti'l-âdâb'**da (II, 99) Ebû Bekr Ahmed b. Mervân el-Mâlikî ed-Dineverî'nin **el-Mecâlis'**ine atfen Ma'n b. Kesîr'in babasından naklettiği şu rivayete yer verir: "Sa'd b. Ubâde, Resûlullah'a (sav) beyin dolu bir tabak veya sahan getirdi. Resûlullah 'Ey Ebû Sâbit bu nedir?" diye sordu, o da 'seni hak ile gönderene andolsun, kırk hayvan boğazladım, diledim ki seni beyinle doyurayım' dedi. Resûlullah ondan yedi ve Sa'd'a hayır duada bulundu". İbrahim b. Habîb şöyle der: Duydum ki bu hadis Hayzurân'a anlatıldı, o da malından bir kısmını bölüp Sa'd b. Ubâde'nin oğluna verdi ve şöyle dedi: "Resûlullah'a yaptığından dolayı Sa'd'ın oğlunu ödüllendiriyorum". Seffârînî şöyle der: Hayzurân, Harun er-Reşid'in annesi olup Berberî bir cariyeydi, hayratı vardı. Bu kıssayı İbn Asâkir tahric etmiş olup[1061] Hâfız Suyûtî **Cem'u'l-Cevâmi'**de, İbnü'l-Hindî de **Kenzü'l-ummâl'**de (VII, 40) vermişlerdir.

Derim: Bu kıssa, bu dönemle ilgili olarak gelen ve bolluk, refah ve leziz yemeklerin varlığını gösteren en büyük olaylardan olup bu durum da Medine'deki umran gücünü, bu sayıda hayvan kesme imkânına sahip olduğunu, bunun da malı zayi etme sayılmadığını ve ashabın nasıl ucuzuyla pahalısıyla Resûlullah'a (sav) yaklaşmaya vesile kabul edilen amellerde bulunduklarını gösterir.

el-İsâbe'de geçtiği üzere İbnü'l-Müseyyeb, Sa'd'dan şu rivayeti nakleder: Biz Resûlullah'ın yanındaydık, derken Abbas çıkageldi. Resûlullah "Bu Kureyş'in en cömertidir" dedi[1062]. Ebû Nuaym, Müsevvir b. Mahrame'den şu tahricde bulunur: Abdurrahman b. Avf bir arazisini Osman'a kırk bin dinâra sattı ve bu malı Benî Zühre, müslümanların fakirleri ve mü'minlerin anneleri (Allah Resûlü'nün eşleri) arasında paylaştırdı. Beni de bundan bir malla Hz. Âişe'ye gönderdi. Hz. Âişe onun için şöyle dedi: Ben Resûlullah'ı (sav) *"Benden sonra size salihlerden başkası merhamet etmez"* derken duydum, Allah İbn Avf'a cennetin selsebilinden içirsin[1063]. Bu, Hulefa-yı Râşidin zamanında arazilerin nasıl yüksek paha ettiğini gösterir. Şimdi değeri seksen bin riyal eden bir belde büyük bir belde olup anılan bedelle o zamanda alınan arazi ne kadardı acaba? Bu, ayrıca, ashabın büyük çapta harcama, iyilik ve bağışta bulunduklarını gösterir. Bu değerli himmetlere ve yüce hasletlere aferin!

1061. bkz. **Muhtasaru Târîhi Dımaşk,** IX, 241.
1062. **el-İsâbe,** II, 271.
1063. İbn Sa'd, III, 132-133.

İmam Ahmed b. Hanbel ve Ebû Nuaym şu tahricde bulunurlar: Hz. Âişe bir ara evindeyken Medine'yi titreten bir ses duydu ve ne olduğunu sordu. "Abdurrahman b. Avf'a ait bir kervan, Şam'dan (Suriye) geliyor" dediler. Kervan yedi yüz deveden oluşuyordu. Hz. Âişe şöyle dedi: Ben Resûlullah'ı şöyle derken duydum: "Ben Abdurrahman b. Avf'ı cennete emekleyerek (düşe kalka) giriyor gördüm". Bu haber İbn Avf'a ulaştı, o Hz. Âişe'ye geldi ve kendisine ulaşan haberi sordu, o da kendisine haber verdi. İbn Avf şöyle dedi: Seni şahit tutarım ki bunları yükleri, semer ve keçeleriyle birlikte Allah yolunda verdim[1064].

Ebû Nuaym ve İbn Asâkir, Zührî'den şu tahricde bulunur: Abdurrahman b. Avf, Resûlullah (sav) zamanında malının yarısı olarak dört bin (dinâr) tasadduk etti. Sonra da kırk bin dinâr tasadduk etti. Sonra beşyüz atı yükleyip Allah yolunda verdi, sonra bin beşyüz deveyi yükleyip Allah yolunda verdi. Bütün malını ticaretten sağlamıştı[1065].

İbn Hacer el-Heytemî **Şerhu'l-Hemziyye**'de "Zübeyr'in, kendisine haraç ödeyen bin kölesi vardı"[1066] şeklinde bilgi verirken, Şemsüddin el-Hıfnî bunun hâşiyesinde şöyle der: Yani hergün; o da meclisinde bunu tasadduk eder, bir dirhem bırakmazdı.

Rûyânî ve İbn Asâkir, Habib b. Ebû Sâbit'ten şu tahricde bulunur: Ebû Eyyûb el-Ensârî Muâviye'ye geldi ve bir borcu olduğunu söyleyerek yakındı, fakat onda hoşlandığı değil de hoşlanmadığı bir durum gördü ve şöyle dedi: Resûlullah'ı (sav) "Benden sonra kayırma (menfaatte kendisini veya yakınını tercih) göreceksiniz" derken duydum. Muâviye, "peki size ne söyledi?" diye sordu, o da Resûlullah'ın "Sabredin!" diye buyurduğunu söyledi. Muâviye, "o halde sabredin" karşılığını verince, Ebû Eyyûb şöyle dedi: "Allah'a andolsun, asla senden birşey istemem". Ebû Eyyûb Basra'ya gelip İbn Abbas'a misafir oldu, İbn Abbas onun için evini boşaltarak "Sana, Resûlullah'a yaptığını yapacağım" dedi ve ailesine emretti, onlar da çıktılar. Ebû Eyyûb'a da "Evde olan herşey senindir" dedi ve kendisine kırk bin dirhemle yirmi köle verdi. Bu bilgi için **Kenzü'l-ummâl**'de Ebû Eyyûb'un faziletleri bahsine bakınız[1067].

1064. İbn Sa'd, III, 132; **Üsdü'l-ğâbe,** III, 483; **Muhtasaru Târîhi Dımaşk,** XIV, 353. Ayrıca bkz. dipnot 983.

1065. **Üsdü'l-ğâbe,** III, 483; **Muhtasaru Târîhi Dımaşk,** XIV, 351.

1066. bkz. s. 470-471, I, 359.

1067. **Kenzü'l-ummâl,** XIII, 614-615 (nr. 37470). İbn Abbas, ona ne kadar borcu olduğunu soruyor, yirmi bin olduğunu öğrenince kırk bin dirhemle yirmi köle veriyor (bkz. **Muhtasaru Târîhi Dımaşk,** VII, 340-341). Ayrıca bkz. Buhârî, Fiten 2.

Nevevî **Tehzibü'l-esmâ'**da büyük sahabi Iyâz b. Ganm'ın biyoğrafisini vererek şöyle der: Salih, faziletli ve cömert biriydi. Kendisine "kafilenin azığı" denirdi; insanlara kendi azığını yedirir, azığı bitince de onlara devesini keserdi[1068].

ÜMMET İÇİNDE FERÂİZİ EN İYİ BİLEN SAHABİ

Hâfız İbn Nâsıriddin ed-Dımaşkî, Zeyd b. Sâbit'in biyografisinde şöyle der: "Yüce vahyin katibi, insanların ferâizi en iyi bileni ve en sağlam hüküm vereni, adı anılagelen kurrâdan ve meşhur imamlardın biridir". **el-Ezhârü't-tayyibetü'n-neşr**'de geçtiği üzere Süheylî şöyle der: Hz. Ömer Suriye'de bulunduğu sırada, Medine'de bulunan Zeyd b. Sâbit'e yazar, kendi adından önce onun adıyla başlardı. Dedenin mirası konusunda güçlükle karşılaşınca, konuyu kendisine sormak üzere bizzat yürüyerek Zeyd b. Sâbit'in evine gitmişti.

İbn Sa'd, Süleyman b. Yesâr'dan şu tahricde bulunur: Ne Ömer ne Osman kazâ (yargı), fetvâ, ferâiz ve kırâat konusunda Zeyd b. Sâbit'e hiçbir kimseyi tercih etmezlerdi[1069]. Yine İbn Sa'd, Sâlim b. Abdullah'tan şu tahricde bulunur: Zeyd b. Sâbit vefat ettiği gün İbn Ömer'in yanındaydım, şöyle dedi: "Bugün insanların âlimi öldü". İbn Ömer şöyle der: Bugün Allah ona rahmet etsin, Ömer'in halifeliği sırasında insanların âlim ve allamesiydi. Ömer onları (ashap) memleketlere dağıttı ve kendi görüşlerine göre fetvâ vermelerini yasakladı. Zeyd b. Sâbit ise Medine'de oturdu, Medine halkı ve başkalarına fetvâ verdi[1070]. *"Sizin ferâizi en iyi bileniniz Zeyd'dir"* hadisi bilinmektedir. Ahmed b. Hanbel bunu sahih bir senedle tahric etmiştir[1071]. İbnü'l-Esîr **Üsdü'l-ğâbe'**de efendimiz Zeyd'in biyoğrafisinde bunu zikrettikten sonra şöyle der: Şâfiî bu hadisle amel ederek ferâiz konusunda onun görüşünü esas almıştır[1072].

Derim: İmam Ebû Abdullah Muhammed b. Ebû'l Kâsım İbnü'l-Kâdî'nin[1073] **el-Bahrü'l-fâiz fimâ tazammanehu ismu Zeyd mine'l-ferâiz**

1068. **Tehzîbü'l-esmâ,** I/2, 43; **Üsdü'l-ğâbe,** IV, 328. Metinde düşüklükler yanında "rekb" kelimesi de "râkib" şeklinde geçmiştir.
1069. İbn Sa'd, II, 359.
1070. İbn Sa'd, II, 361.
1071. **Müsned,** III, 281.
1072. **Üsdü'l-gâbe,** II, 279. Ayrıca bkz. s. 295, I, 440.
1073. bkz. Kehhâle, XI, 147.

adlı eserinde dikkat çektiği üzere İmam Mâlik de dört mesele dışında ferâiz konusunda mezhebini Zeyd b. Sâbit'in görüşleri üzerine kurmuştur. Zeyd'in (ra) görüşlerine dayanan bütün ferâiz meselelerini tesbit eden bu ilginç kitap enteresan birlik ve hayret verici uygunluğun eşsiz örneklerinden biridir. Kadı İbnü'l-Hâc bu **Kitâbü'l-Bahr**'ın müellifinin kim olduğunu tesbit edememiş olup bu yüzden eseri zikretmiş, müellifinin de adını vermeden kendisinden "müteahhirin ulemadan biri" şeklinde sözetmiştir. Doğrusunu en iyi Allah bilir.

ASHAPTAN SES VE TİLAVET GÜZELLİĞİYLE TANINANLAR

İmam Ahmed b. Hanbel, **el-Edebü'l-müfred**'de Buhârî ve Nesâî, Büreyde'den şu merfû rivayeti tahric ederler: "Abdullah b. Kays'a, Âl-i Dâvud'un mizmârlarından bir mizmâr verilmiştir"[1074]. Müslim de Ebû Musa'dan şu merfû rivayeti tahric eder: *"Dün gece senin kırâatini dinlememi görmeliydin! Muhakkak ki sana Âl-i Dâvud'un mizmarlarından bir mizmâr verilmiştir"*[1075].

Hâfız İbn Hacer, Ebû Mûsa el-Eş'arî'nin biyoğrafisinde şöyle der: O, ümmetin dört kadısından biri ve ilmi kendisinde toplayandır. Ses güzelliğinde kimse onu tutamazdı. Okuduğunda, Âl-i Dâvud'un mizmarlarından biri onunladır gibiydi[1076]. Zehebî **Tezkiretü'l-huufâz**'da onun biyoğrafisini verir ve Nehdî'den[1077] şu nakilde bulunur: Ben Ebû Mûsa el-Eş'arî'nin sesinden daha güzel ne bir mizmâr ne bir tanbur ve ne de bir çeng dinledim. Bize namaz kıldırırdı, isterdik ki Bakara sûresini okusun[1078].

HAKKINDA "İNSANLARIN EN HATİBİ" DENİLEN SAHABİ

İbn Sa'd'ın **Tabakât**'ında (VI, 35) Simâk b. Harb'den şu rivayet nakledilir: Muâviye, Nu'mân b. Beşir'i Kûfe'ye âmil tayin etti. O, Allah'a yemin ederim ki dünya ehlinden konuşurken dinlediğim en hatip kimseydi[1079].

1074. **Müsned,** II, 369; Buhârî, Fedâilü'l-Kur'ân 31; Nesâî, İftitâh 83.
1075. Müslim, Müsâfirîn 235.
1076. bkz. **el-İsâbe,** II, 360. Aynı ibare olmamakla birlikte benzer ifadeler vardır.
1077. Metinde İbnü'l-Hindî şeklinde geçmiştir.
1078. **Tezkiretü'l-huffâz,** I, 24.
1079. İbn Sa'd, VI, 54.

"ÜMMETİN HAKÎMİ (BİLGE)" LAKABIYLA TANINAN SAHABİ

Abdurrahman b. Cebr'den şu rivayet nakledilir: Muâviye şöyle dedi: "Dikkat edin, Ebû'd-Derdâ hakîmlerden (bilge) biridir. Dikkat edin, Ka'b el-Ahbâr âlimlerden biridir". Bunu **el-Câsûs** (s. 501) müellifi nakleder: Deylemî, İbn Abbas'tan şu merfû rivayeti tahric eder: *"Her ümmetin bir hakîmi var, bu ümmetin hakîmi de Ebû Hüreyre'dir"*[1080]. İbn Asâkir, Cübeyr b. Nüfeyr'den mürsel-merfû olarak şu tahricde bulunur: "Her ümmetin bir hakîmi var, bu ümmetin hakîmi de Ebû Hureyre'dir"[1081].

Zehebî **Tezkiretü'l-huffâz**'da Ebû'd-Derdâ'nın biyoğrafisini vererek onun hakkında şöyle der: O, rabbânî bir imamdır. "O, bu ümmetin hakîmidir" denirdi. Kur'an'ı Allah Resûlü'nden (sav) öğrenerek hıfzetti. Suriye halkının âlimi, Şam halkının mukrî, fakih ve kadısı idi. İbn Ebû Müleyke şöyle der: Yezîd b. Muâviye'yi şöyle derken duydum: "Ebû'd-Derdâ, derde deva olan âlim fakihlerden biridir"[1082]. Leys b. Sa'd, falandan (birisinden) şöyle dediğini rivayet eder: "Ebû'd-Derdâ'yı gördüm, mescide giriyordu, yanında hükümdarlarınki gibi tabileri vardı, ona ilmi soruyorlardı"[1083]. Daha önce geçen hakîm, müneccim ve kıyâfe ilmini bilen kimseyle ilgili konu başlıklarına bakınız[1084].

ASHAPTAN KADİM KİTAPLARI OKUYUP ANLAYAN

İbn Sa'd ve İbn Asâkir, Abdullah b. Selâm'dan şu rivayeti tahric ederler: *"Resûlullah (sav) bir gece Kur'an'ı, bir gece de Tevrat'ı okumamı bana emretti"*[1085]. Suyûtî **Cem'u'l-cevâmi**'de şöyle der: Bu rivayette İbrahim b. Muhammed b. Ebû Yahya el-Medenî mevcut olup o da zayıftır[1086]. Zehebî **Tezkiretü'l-huffâz**'da bu Abdullah b. Selâm'ın biyografisini verir ve İbrahim b. Ebû Yahya'dan şu rivayeti nakleder: Bize Muâz b. Abdurrah-

1080. Deylemî, **el-Firdevs,** III, 337 (nr. 5015); **Kenzü'l-ummâl,** XI, 718 (nr. 33507).
1081. **Kenzü'l-ummâl,** XI, 718 (nr. 33509). Cübeyr, metinde Cebr şeklinde geçmiştir (bkz. İbn Sa'd, VII, 440).
1082. bkz. **Muhtasaru Târîhi Dımaşk,** XX, 36.
1083. **Tezkiretü'l-huffâz,** I, 24-25. Ayrıca bkz. **A'lâmü'n-nübelâ,** II, 347.
1084. bkz. s. 47-52.
1085. **Kenzü'l-ummâl,** XIII, 482 (nr. 37264). Ayrıca bkz. **Age.** XIII, 481 (nr. 37263); **Muhtasaru Târîhi Dımaşk,** XII, 252.
1086. Aynı yer.

man b. Yusuf b. Abdullah b. Selâm, babasından şu rivayeti haber verdi: O, Resûlullah'a (sav) gelerek şöyle dedi: "Ben Kur'an ve Tevrat'ı okudum". Resûlullah da "Bir gece bunu, bir gece de şunu oku" buyurdu. Zehebî şöyle der: Eğer bu rivayet sahihse, bunda Tevrat'ı tekrarlama ve üzerinde düşünme konusunda ruhsat vardır[1087].

İbn Sa'd'ın **Tabakât'ı**nda şu rivayet kaydedilir: Hz. Ali'ye Selmân el-Fârisî soruldu, şöyle dedi: "Kendisine ilk ilimle son ilim verilmiştir. Onun yanındaki (bilgi) kavranılmaz"[1088]. Bir diğer rivayette de şöyle dediği kaydedilir: "İlk ve son kitabı okumuştur. O suyu tükenmez bir denizdi"[1089].

Zehebî'nin **Tezkiretü'l-huffâz'ı**nda da Ebû Hureyre'den şu rivayet nakledilir: Ebû Hureyre, Ka'b'a rastladı ve ona haber verip soru sormaya başladı. Ka'b şöyle dedi: "Tevrat'ı okumadığı halde, onda olanı Ebû Hureyre'den daha iyi bileni görmedim"[1090]. **Tezkiretü'l-huffâz'**da Abdullah b. Amr b. Âs'ın biyoğrafisinde şu bilgi verilir: Ehl-i Kitâb'ın kitaplarından bir kısmını elde etti, onları mütalaya devam etti ve onlarda enteresan şeyler gördü[1091].

İbn Sa'd'ın **Tabakât'ı**nda Şerîk b. Halife'den şu rivayet nakledilir: Abdullah b. Amr'ı Süryânîce okuyor gördüm[1092]. Buhârî, Atâ b. Yesâr'dan şu tahricde bulunur: Abdullah b. Amr b. Âs'a rastladım ve "Bana Resûlullah'ın (Tevrat'taki) özelliğini haber ver" dedim. O da şöyle dedi: "Peki. Allah'a andolsun ki o Tevrat'ta, Kur'an'daki bazı özellikleriyle anılmıştır"[1093]. Şihâbüddin el-Hafâcî **Şerhu'ş-Şifâ'**da bu hadisle ilgili olarak şöyle der: Eğer "Abdullah Kureyşli bir Araptır, ona Tevrat'ta olanı sormak uygun düşmez. Fukaha da Tevrat ve diğer kadim kitapları okumanın caiz olmadığını söyler. O halde bunun anlamı nedir?" dersen, şöyle derim: Daha önce geçtiği üzere Abdullah okur ve yazardı. Burhaneddin el-Halebî **el-Muktefâ'**da şöyle der: O Tevrat'ı belliyordu. Bezzâr şu rivayette bulunur: Abdullah b. Amr b. Âs, kendisini rüyâda bir elinde bal diğerinde de yağ olup onları yalıyor gördü. Sabah olunca bunu Resûlullah'a

1087. **Tezkiretü'l-huffâz,** I, 27.
1088. İbn Sa'd, IV, 85. "Kavranılmaz" ifadesi, metinde "kavranır mı?" şeklindedir.
1089. İbn Sa'd, IV, 86.
1090. **Tezkiretü'l-huffâz,** I, 36. Eserin adı metinde **Tabakâtü'l-huffâz** şeklinde geçmiştir.
1091. **Age.,** I, 42.
1092. İbn Sa'd, IV, 266.
1093. Buhârî, Buyû 50.

(sav) anlattı, Resûlullah şöyle dedi: "Sen iki kitabı, Tevrat ve Kur'an'ı okuyorsun"[1094]. O her ikisini de okuyordu. Tevrat'ı okuma yasağına gelince, fukaha bunu sarahatle belirtmişse de Hz. Peygamber zamanında birçok sahabinin itirazsız şekilde bunu yapmış olmalarından dolayı bu mutlak anlamda değildir. Bu yasak, onda neshedileni ve tahrif olunanı[1095] ayıramayıp bununla uğraşmakla zamanını boşa harcayan kimseler hakkındadır. Başkaları bundan menedilmez, aksine, Recm kıssasında[1096] olduğu gibi Tevrat'ta inkâr ettikleri hükümle kendilerini ilzam için bunun yapılması istenir (I, 189)[1097].

Hafâcî'nin Bezzâr'a isnadla verdiği Abdullah b. Amr b. Âs'ın rüyâsı Ahmed b. Hanbel ve Beğavî tarafından Vâhib el-Meâfirî yoluyla, onun Abdullah b. Amr b. Âs'tan rivayeti olarak tahric edilmiştir[1098]. Ebû'l-Hasan es-Sindî de Ahmed b. Hanbel'in **Müsned**'ine yaptığı hâşiyede Abdullah b. Amr b. Âs'ın "müsned'înin başında Ahmed b. Hanbel ve Beğavî'ye isnadla verir. Tevrat'ı mütala etme ve yazmanın caiz olduğuna dair görüşün Vehb b. Münebbih'e nisbet edildiğini açıkça belirten İbn Hacer, Vehb'in insanların Tevrat'ı en iyi bileni olduğunu söyler[1099].

Ebû'l-Celd el-Cevnî'nin, İbn Sa'd'ın **Tabakât'ı**ndaki biyoğrafisinde (VII, 161) şu bilgi verilir: Ebû'l-Celd her yedi günde bir Kur'an'ı okur, her altı günde bir de Tevrat'ı hatmederdi. Tevrat'a bakarak okurdu ve hatmedeceği gün halk bunun için toplanırdı. Onun hatmi sırasında rahmet indiği söylenir[1100].

Derim: Bununla, Zerkeşî'nin **et-Telkîh**'te geçen "Tevrat ve İncil'i yazma ve bakma (okuma) ile meşguliyetin caiz olmadığı konusunda icma bulunduğu; Resûlullah'ın (sav) Hz. Ömer'in yanında Tevrat'tan birşey yazılı bir sayfa gördüğünde kızdığı ve *'Eğer Mûsa hayatta olsaydı, bana tabi olmaktan başka yapacağı olmazdı' buyurduğu, eğer böyle birşey günah olmasaydı Resûlullah kızmazdı"* sözünü(n isabet derecesini) anlarsın. Şeyh Zekeriyya el-Ensârî **Sahih-i Buhârî** şerhinde Şemsüddin el-Birmâvî'den şu lafızla bu bilginin benzerini nakleder: Hâfız İbn Ha-

1094. **Mecmau'z-zevâid,** VII, 184.
1095. Bu kelime metinde "çıkarılanı" şeklinde geçmiştir.
1096. Bkz. Ahmet Özel, **İslam Hukukunda Ülke Kavramı,** s. 364-365.
1097. Hafâcî, **Nesîmü'r-riyâz,** I, 148.
1098. **Müsned,** II, 222.
1099. bkz. **Fethu'l-Bârî,** XXVIII, 324.
1100. İbn Sa'd, VII, 222.

cer'e aferin ki şöyle diyerek Zerkeşî'ye itirazda bulunur: Anlaşılan şudur ki bunun mekruhluğu tenzihen olup tahrimen değildir. Bu konuda en uygun olanı, iki hususu birbirinden ayırmaktır. Şöyle ki bu konuda yetenekli olmayan ve imanda derinleşmemiş kimselerin, bunlardan birşeye bakması (okuması) caiz değil, imanı derin olanın ise özellikle muhalifi red konusunda ihtiyaç duyulduğunda caizdir. Ümmetten birçokları böyle yapmışlardır. Zerkeşî'nin, Resûlullah'ın kızmasından haram hükmünü çıkarması ve "Eğer günah olmasıydı ona kızmazdı" iddiasına karşı şu itiraz ileri sürülür: Resûlullah (sav) bazan mekruh bir fiilin işlenmesine, Muâz'ın sabah namazında kırâati uzatmasına kızmasındaki gibi bazan kendisine yakışmayan birinin evla olan davranışa muhalif davranmasına ve kayıp deveyle ilgili soru soran kimse misalinde olduğu gibi bazan da açık bir hususu anlamada kusurlu kimseye de kızmıştır[1101]. Şeyh Zekeriyya el-Ensârî bu sözlerin ardından şöyle der: Bu görüş delil bakımından daha açık ve kuvvetlidir. Bu bilgiler **el-Fecrü's-sâti'**den nakledilmiş olup onda "Kitâbü't-Tevhid"in sonuna bakınız.

Hâfız İbn Hacer'in bu sözlerini Şihâbüddin İbn Hacer el-Heytemî de **Fetevâ'**sında (I, 49) naklederek ardından şöyle der: Onun söylediği apaçık olup kaçınılmazdır. Zerkeşî ve başkalarının zikrettiği herşey, buna gücü yetmeyen veya yetip de ona bakmakla dinî bir maslahat gözetmeyen kimseyle ilgilidir. Gücü yeten ve maksadı da bu olanı menetmeye delil yoktur. Tevrat ve İncil'le ilgili olarak anılanlar ileride gelecektir[1102].

Bu kitapları okumanın hükmüyle bağlantılı olan bir husus ta onlardan nakilde bulunmaktır. **Tekmiletü'l-Dibâc'**da Ebû'l-Abbas Ahmed b. Bakî'in biyoğrafisinde şu bilgi verilir: Tevrat ve İncil'den nakilde bulunmak, Burhanüddin el-Bikâî ile Hâfız Sehâvî arasında tartışma konusu olan meselelerden biridir. Her biri diğerini red konusunda eser kaleme almış olup Bikâî bunun caiz olduğunu, Sehâvî ise caiz olmadığını savunmuştur.

Derim: Sehâvî eserine **el-Aslü'l-asîl fi tahrîmi'n-nakl mine't-Tevrât ve'l-İncîl**[1103] adını vermiş olup ona bakınız. İmam Şerefüddin Yahya el-

1101. **Fethu'l-Bârî,** XXVIII, 325.
1102. İbn Hacer, **el-Fetâvâ'l-kübrâl'l-fıkhiyye,** I, 49-50.
1103. bkz. **Keşfuzzunûn,** I, 107. Eserin adı burada biraz farklıdır.

Münâvî'nin, torunu Şeyh Abdurrauf el-Münâvî'nin **Tabakât'**ındaki biyoğrafisinde onun nesir yazılarından sözedilirken şu bilgi verilir: "Bu yazılardan biri de Bikâî'nin **Münâsebâtü'l-Kur'ân'**ına[1104], Bikâî'nin çağdaşlarından aralarında Sehâvî'nin de bulunduğu bir grubun, Tevrat ve İncil'den nakilde bulunmasına karşı çıkmaları üzerine yazdığı takrizdir. Bu âlimlerden bazıları Tevrat ve İncil'den nakilde bulunmanın haram olduğuna ve bunu içerdiğinden dolayı da münâsebatın silinmesinin vecip olduğuna fetvâ verdiler. Şerefüddin el-Münâvî de, Bikâî'nin yaptığının güzel olduğunu dile getiren ilk kişi olarak sözkonusu eserin üzerine şunu yazmıştır: Onun bazı münasebât'la ilgili olarak Tevrat ve İncil'deki bilgilerle izahta bulunduğu söylenemez. Çünkü o bu konuda, Hz. Peygamber'in vasfı hususunda Abdullah b. Amr'ın ve ondan sonra da tanınmış âlimlerin yaptığında oldu gibi, usûl ehli İslam imamlarına tabi olmuştur. Böylece, nakilde bulunmanın, sözkonusu husus kendi katında açıklık arzeden kimseye caiz, süphe belirten kimseye de yasak olduğu kesinlik kazanır". Bu bilgi **Tabakât'**dan nakledilmiştir[1105].

Faydalı bir bilgi: Şihâbüddin İbn Hacer el-Heytemî'nin **Şerhu'l-Minhâc'**ında şu bilgi verilir: "Hz. Peygamber'in Tevrat için ayağa kalktığı hususu sahihtir". Bu rivayette, semavi kitaplar ve özellikle Kur'an-ı Kerim için ayağa kalkılacağına delil vardır. Bu konuda İbn Teymiyye'nin **Fetevâ'**sına, Seffârinî'nin adâba dair menzumesinin şerhine ve Şâfiî fıkıh kitaplarından Birmâvî'nin **el-Gâye** üzerine yaptığı hâşiyeye[1106] bakınız.

Derim: Bu, Şeyh Abdülgani en-Nâblusî'nin **er-Reddü'l-metîn alâ müntakısi'ş-Şeyh Muhyiddin** adlı eserinde zikrettiği şu hükmün de temelidir: Hanefi âlimler, cünüp kimsenin Tevrat, Zebur ve İncil'i okumasının mekruh olduğunu naklederler. Çünkü hepsi de Allah'ın kelâmı olup bazılarının bu kitaplarda değiştirdikleri yerler belli değildir ve değiştirilmeyen kısımları daha çoktur. Dolayısıyla onlara dokunmaktan sakınmak ihtiyat gereğidir. Çünkü değiştirilmeyene saygı göstermek vaciptir. Haram ve mubah hükmü bir şeyde birleştiğinde haram oluş ağır basar. **el-Mübte-**

1104. Bu eserin adı **Nazmü'd-dürer fi tenâsübi'l-ây ve's-süver** (c. I, XXII, Haydarabad 1969-1984) olup âyet ve sûreler arasındaki münasebet ve insicamı esas alan bir tefsirdir. bkz. **DİA,** VI, 149.

1105. Münâvî, **el-Kevâkibü'd-dürriyye fî menâkıbi's-sâdeti's-sûfiyye,** S. Uludağ özel kütüphanesi, vr. 187b

1106. Ebû Şucâ el-Isfahânî'nin **Gâyetü'l-ihtisâr** adlı eserine İbn Kasım el-Gazzî tarafından yapılan şerhe Birmâvî'nin yazdığı hâşiyedir (**DİA,** VI, 204).

ğâ'da şu bilgi verilir: "Cünüp kimsenin Tevrat, Zebur, İncil ve tefsir kitaplarına dokunması caiz değildir". Bunu babam **el-İhkâm** adlı eserinde zikreder (I, 81). Bu bilginin aynısını İbn Âbidîn **Hâşiyetü'd-Dür**'de **Şerhu'l-Münye**'den[1107] naklen vererek şu ilavede bulunur: Bununla, Şâfiî âlimlerinden bazılarının, onların (gayrımüslimler) elinde bulunan Tevrat ve İncil parçalarıyla istinca etmenin caiz olduğuna dair görüşlerinin fasid olduğu açıklık kazanır. Böyle bir şey büyük bir ölçüsüzlüktür. Çünkü Allah Teâla onların kitapları baştan sona kadar değiştirdiklerini bize bildirmemiştir. Kur'an'da neshedilen âyetlerde olduğu gibi, kitabın mensuh olması onu Allah'ın kelamı olmaktan çıkarmaz (I, 122, 204)[1108]. O, bu bilginin benzerini Kuhistânî'den naklen de verir[1109].

Bütün bu bilgilerden daha enteresanı, yine **ed-Dürrü'l-muhtâr**'da verilen şu bilgidir: "Teferruatla ilgili bilgiler: Kişinin namazda Kur'an'ı Farsça olarak okuması veya Tevrat veyahut İncil'i okuması halinde, okuduğu şey bir kıssa ise namaz bozulur, bir zikirse bozulmaz". İbn Âbidîn **Reddü'l-Muhtâr**'da şöyle der: Bu tafsilatlı izahı, sözkonusu iki görüşü uzlaştırmak için **Fethu'l-Kadîr** müellifi tercih etmiştir. Bu iki görüş de **el-Hidâye** müellifinin kaydettiği şu görüşlerdir: Bu okuduğuyla birlikte, kendisiyle namazın sahih olacağı kadar da **Arapça** okursa, namazın fasid olmayacağı konusunda ihtilaf yoktur. Necmeddin en-Nesefî ile Kadıhan ise İmameyne göre namazın bozulacağını belirtmişlerdir. **el-Bahru'r-râik** müellifi bu konuda **Feth** müellifini izlemiş, **en-Nehrü'l-fâik**'te de müellif bu görüşü güçlü saymıştır. Bu yüzden de şârih (**ed-Dürrü'l-muhtar** müellifi) bunu kesin olarak belirtmiştir[1110]. İbn Âbidîn daha sonra İbn Vehbân'ın **Manzûme**'sinden şunu nakleder:

> İlk suhuflarda yazılanları okusa bile
> Tesbih gibi olduğunda, (namazı) bozmaz

İbn Âbidîn şöyle der: İlk suhuflar (Suhuf-i ulâ) ifadesine gelince, suhuf sahife'nin çoğuludur. Bundan maksat da Tevrat, İncil ve Zebur'dur. Bu konuda söylenenlerin tamamı **el-Manzûmetü'l-Vehbâniyye** şerhlerindedir (I, 341)[1111].

1107. Metinde **Şerhu'l-Menîni** şeklinde yanlış geçmiştir.
1108. İbn Âbidîn, **Reddü'l-muhtâr,** I, 173, 175.
1109. **Age.,** I, 340.
1110. **Age.,** I, 485. Metindeki hata ve düşükler aslından tashih ve ikmal edilmiştir.
1111. **Age.,** I, 486. **Şurûhu'l-Vehbâniyye** ifadesi metinde **Şerhu'l-Vehhâbiyye** şeklinde geçmiştir.

Bu konuda gösterilen müsamaha çerçevesinde Nablusî'nin **Şerhu't-Tarikati'l-Muhammediyye**'sinde (II, 361) geçen şu bilgi kaydedilebilir: Âlimler Ehl-i Kitabın muska yapmaları konusunda ihtilaf etmiş olup Ebubekir caiz olduğu, Mâlik ise değiştirmiş oldukları kısımdan olabileceği endişesiyle mekruh olduğu görüşünü benimsemiştir. Bunu caiz gören şöyle der: Zahiren anlaşılan, onların muskayı değiştirmedikleridir. Çünkü değiştirdikleri diğer kısımların aksine, muskayı değiştirmede bir gayeleri olmaz.

Hâfız Ebû Ömer İbn Abdilber'in **el-Kâfî**'sinde de şu bilgi verilir: Zimmî'nin müslümana Allah'ın kelimeleri ve isimleriyle muska yapması caizdir.

SAHABE KADINLARINDAN HAKKINDA "İNSANLARIN EN BİLGİLİSİ" DENİLEN

Zehebî **Tezkiretü'l-huffâz**'da Hz. Âişe'nin biyoğrafisini vererek şöyle der: Ashap fakihlerinin en büyüklerindendi. Resûlullah'ın ashabının fakihleri ona başvururlardı. Onlardan bir grup kendisinden fıkıh öğrenmişlerdir. Kabîse b. Züeyb'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Hz. Âişe insanların en bilgilisiydi, ashabın büyükleri ona soru sorarlardı". Ebû Bürde[1112] babasından şu rivayette bulunur: "Hz. Peygamber'in ashabı olarak hakkında tereddüte düştüğümüz hiçbir hadis yok ki Hz. Âişe'ye sorduğumuzda onunla ilgili bir bilgi kendisinde bulmayalım". Zehebi şöyle der: Hz. Âişe derin ilim sahibiydi. Urve şöyle derdi: "Tıp konusunda ondan daha bilgilisini görmedim". Ali b. Müshir şöyle der: Hişâm bize babasından şu nakilde bulundu: İnsanlardan Kur'an, farz, helâl, haram, şiir, Arap kelâmı ve ensâb konusunda Âişe'den daha bilgilisini görmedim[1113].

Hâkim, Atâ'dan şöyle dediğini tahric eder: Hz. Âişe halk içinde insanların en fakihi, en bilgilisi ve görüşü en güzel olanıydı[1114]. Hâkim, Zührî'den de şöyle dediğini tahric eder: "Eğer bütün insanların (ashap) ilmi toplansa, sonra da Hz. Peygamber'in hanımlarının ilmi toplansa, Hz. Âişe onların ilmi en genişi olurdu[1115]. Kâsım b. Muhammed şöyle der: Hz.

1112. Metinde Ebû Büreyde şeklinde geçmiştir.
1113. **Tezkiretü'l-huffâz,** I, 27-28. Metindeki hatalar aslından düzeltilmiştir.
1114. **el-Müstedrek,** IV, 14.

Âişe Ebubekir, Ömer ve Osman'ın halifeliği sırasında bağımsız olarak fetvâ verirdi. Bu durum vefat edinceye dek devam etti[1116].

Ebû Abdullah el-Gâfıkî'nin **Zıllü'l-ğamâme**'sinde Hz. Âişe hakkında şöyle denilir: "Râvilerin en râvisi / müftülerin en fakihi / en uzak yerlerden gelinir kendisine / bir sünnet ve farzın bilgisi için / rivayet eder Araplara ait halis bir şiiri / fesahat ve yorumda enteresan / tıpta da büyük nasip sahibi."

Ebû'z-Zinâd'dan şöyle dediği rivayet edilir: "Ben şiir rivayeti konusunda Urve'den daha üstününü görmedim". Kendisine "Ey Ebû Abdullah, rivayetlerin ne kadar çok!" denildi, o şu karşılığı verdi: "Hz. Âişe'nin rivayetine kıyasla benim rivayetim nedir ki! O hiç bir durumla karılaşmadı ki o konuda bir şiir okumasın". Zührî şöyle der: Eğer Hz. Âişe'nin ilmi, Hz. Peygamber'in hanımlarının ilmiyle biraraya getirilseydi, onun ilmi daha üstün olurdu"[1117].

İbn Sa'd **Tabakât**'ta Mesrûk'tan şu tahricde bulunur: Mesrûk'a "Hz. Âişe farzları iyi bilir miydi?" diye soruldu, şu karşılığı verdi: "Allah'a andolsun, ben Hz. Muhammed'in (sav) ashabının büyüklerini ona farzları soruyor gördüm"[1118]. Hâfız Ebû Mansûr Abdülmuhsin b. Muhammed b. Ali el-Bağdâdî, Hz. Âişe'nin sahabeye istidraklerini ihtiva eden bir cüz derlemiştir[1119]. Ebubekr İbn Hayr el-İşbilî el-Ümevî **Mu'cem**'inde (s. 124) bu cüzü zikrederek Bağdâdî'ye ulaşan isnadını kaydetmiştir.

Bizim kütüphanemizde Hâfız Suyûtî'nin konuyla ilgili **Aynu'l-isâbe f'istidrâki Âişe ale's-sahâbe** adını verdiği bir cüzü mevcuttur. Suyûtî eserin baş tarafında şöyle der: Bu bir cüz olup bunda İmam Bedrüddin ez-Zerkeşî'nin **el-İcâbe li-îrâdi ma'stedrekethu Âişe ale's-sahâbe** adlı kitabını, mümkün olan ilavelerle özetledim. Şeyh Bedrüddin, bu konuda eser yazmada meşhur fakih ve muhaddis üstad Ebû Mansûr Abdülmuhsin b. Muhammed b. Ali b. Tâhir el-Bağdâdî'yi geçmiş olup bu hususta yirmi beş hadisi isnadlarıyla hocalarından naklettiği bir eser vücuda getirmiştir. Suyûtî sonra adıgeçen eserini şu şekilde bâblara ayırır: Taharet bâbı, namaz bâbı, nikâh bâbı, oruç bâbı, hac bâ-

1115. **Age.,** IV, 11
1116. İbn Sa'd, II, 375.
1117. Bu bilgi için bkz. **el-İsâbe,** IV, 360.
1118. İbn Sa'd, II, 375, VII, 66; **el-Müstedrek,** IV, 11; **Mecmau'z-zevâid,** IX, 242.
1119. Bağdâdî'nin bu eseri ile, Suyûtî ve Zerkeşî'nin matbu olan eserleri için bkz. **DİA,** II, 204.

bı, alışveriş bâbı, nikâh bâbı, câmi (karma, çeşitli konular) bâbı. Eserin sonunda da şöyle der: "Bunlar Zerkeşî'nin kaydettikleri olup ben onun kaydettiklerinden bazı şeyleri hazfettim. Çünkü bunlar istidrâk türünden değillerdi. Bu ilaveleri ise o anmamıştır". Sonra Suyûtî bu ilaveleri verir.

Ebû Bekr Abdullah b. Ebû Dâvud (**Sünen** müellifi), Ebû Muhammed Yahya b. Muhammed b. Sâid ve başkaları Hz. Âişe'nin müsned hadislerini derleyip müstakil birer eser meydana getirmişlerdir. Rûdânî'nin **Sıla**'sında **Müsned**'lere bakınız[1120].

SAHABE KADINLARININ, HAKKINDA "EĞER ERKEK OLSAYDI HİLAFETE LAYIKTI" DENİLENİ

İbn Abdüsselam'ın **et-Ta'rif bi-ricâli Muhtasari İbni'l-Hâcib** adlı eserinde şu bilgi verilir: Ali b. Ebû Tâlib'den şöyle dediği rivayet edilir: "Eğer bir kadın halife olsaydı, Âişe halife olurdu."

ASHAPTAN, HZ. ÖMER'İN "EĞER YAŞIYOR OLSAYDI HALEF TAYİN EDERDİM" DEDİĞİ AZATLI KÖLE

el-İstibsâr'da Ebû Huzeyfe'nin azatlısı Sâlim'in biyoğrafisinde şu bilgi verilir: Azatlıların faziletlilerinden, ashabın seçkin ve büyüklerindendi, kurradan sayılırdı. Hz. Ömer onu aşırı derecede överdi. Vefatı sırasında şöyle dediği rivayet edilir: "Eğer Sâlim hayatta olsaydı halifeliği şûraya bırakmazdım". Rivayet edildiğine göre, ilk muhacirler Kuba'ya geldiklerinde aralarında Ömer b. Hattâb ve Ebû Seleme b. Abdülesed de bulunduğu halde Ebû Huzeyfe'nin azatlısı Sâlim onlara imamlık yapıyordu. Sâlim onların en çok Kur'an belleyeniydi. Allah Resûlü'nün "Ümmetim içinde onun gibisini vareden Allah'a hamdederim" dediği rivayet edilir. **el-İstibsâr**'a bakınız[1121].

1120. **Sılatü'l-halef,** s. 359-360.

1121. Bu bilgiler için bkz. **Üsdü'l-ğâbe,** II, 305-306. İbn Şebbe, Sâlim'den ayrı olarak Hz. Ömer'in eğer hayatta olsalardı çeşitli özelliklerinden dolayı Ebû Ubeyde'yi ve Muâz b. Cebel'i halife tayin edeceğine dair sözlerini de kaydeder (**Târîhu'l-Medîne,** III, 886).

HAKKINDA "İNSANLARIN EN FASİH KONUŞANI" DENİLEN SAHABİ

Hâkim, Mûsa b. Talha'dan şu tahricde bulunur: "Âişe'den daha fasihini görmedim"[1122]. Hâkim, Ahnef b. Kays'tan da şu tahricde bulunur: "Ebubekir, Ömer, Osman, Ali ve diğer halifelerin hutbelerini dinledim, hiçbir yaratığın ağzından Âişe'ninkinden daha fasih ve güzel söz duymadım"[1123]. Bunu Suyûtî **Aynü'l-isâbe**'de kaydeder.

ASHAPTAN HAC MENASİKİNİ EN İYİ BİLEN

Selahuddin es-Safedî **Nektü'l-himyân**'da Abdullah b. Ömer'in biyoğrafisini vererek şöyle der: Resûlullah'ın sağlığında seriyyelerden geri kalmadı. Onun vefatından sonra da fitneden önce ve fitne sırasında hacca düşkündü. Ashabın hac menasikini en iyi bileni olduğu söylenir[1124].

HALKA ALTMIŞ YIL FETVÂ VEREN SAHABİ

et-Ta'rif bi-ricâli Muhtasari İbni'l-Hâcib'de Abdullah b. Ömer b. Hattâb'ın biyoğrafisi verilirken şu bilgi kaydedilir: O İslam'da altmış yıl fetvâ verdi[1125]. İbn Nâfi şöyle der: İbn Ömer bin insan azat etmeden vefat etmedi.

ALLAH RESÛLÜ ZAMANINDA KENDİSİNE ÂLİM DENİLEN SAHABİ

Bu tabirin (âlim=hibr) İbn Abbas hakkında kullanıldığı hususu daha önce geçmişti. Hâkim, İbn Ömer'den şu marfu rivayeti tahric eder: *"Bu ümmetin âlimi (hibr) Abdullah b. Abbas'tır"*[1126]. Ebû Ali Muhammed b. Ali b. Mualla es-Sebtî **Mensek**'inde şu bilgiyi zikreder: Sa'd b. Muâz yanlarına geldiğinde, Hz. Peygamber'in ensara "Âliminiz için ayağa kalkın"[1127]

1122. **el-Müstedrek,** IV, 11.
1123. Aynı yer.
1124. Aynı bilgi için bkz. Safedî, **el-Vâfî,** VII, 363.
1125. **Üsdü'l-ğâbe,** III, 242; **el-Vâfi,** VII, 364.
1126. **el-Müstedrek,** III, 535.

buyurduğuna dair bir rivayet varid olmuştur. Seyyid Semhûdî **el-Vefâ**'da Vâkıdî'den şu nakilde bulunur: Muhayrık, Benî Nadîr kabilesinden âlim *(hibr)* biriydi. Hz. Peygamber'e iman etti ve yedi bahçeden oluşan malını Resûlullah'a bıraktı[1128].

ALLAH RESÛLÜ'NÜN ASHABA KENDİLERİNDEN ALİM OLANA KARŞI AYAĞA KALKMALARINI EMRETMESİ

İbn Mualla es-Sebtî **Mensek**'inde içeri giren kimse için ayağa kalkmadan sözedip Sa'd hadisi ve Hz. Peygamber'in ashaba "Efendiniz (veya âliminiz) için ayağa kalkın" sözünü kaydederken şöyle der: "Hibr" âlim demektir. Eğer bu lafız (hibr) mahfûz ise, bu âlim için kalkma konusunda bir nastır. Biz bu lafzı **Sünen**'de bu şekilde *"hâ-ı gayrı mu'ceme"* ile[1129] Lü'lüî yoluyla rivayet ettik.

İmam Nevevî'nin **Kitâbu't-Terhîs fi'l-ikrâm bi'l-kıyâm li-zevi'l-fadl ve'l-meziyye fi'l-İslam alâ ciheti'l-birri ve't-tevkîr ve'l-ihtirâm lâ ale'r-riyâ ve'l-i'zâm** adlı bir eseri olup yakın zamanlarda basılmıştır[1130]. İbnü'l-Hâc **el-Medhal**'de onun bu eserdeki görüşlerini tenkit etmiş[1131], İbn Hacer el-Heytemî de müstakil bir eserle Nevevî'yi desteklemiştir.

ASHAPTAN TALEBELERİNİN ELİNİ ÖPTÜĞÜ KİMSE

Enes b. Mâlik'in ümmü veledi (çocuk yaptığı cariyesi) Cemile'den şöyle dediği rivayet edilir: Sâbit, Enes'e geldiğinde Enes şöyle derdi: "Ey cariye, bana güzel koku getir de elime süreyim; Sâbit elimi öpmeden etmez". Bunu Ebû Ya'la rivayet etmiş olup râvileri güvenilirdirler. Bunu Seyyid Semhûdî **Cevâhirü'l-ikdeyn**'de söyler[1132].

1127. Bu rivayet bazı kaynaklarda "Efendiniz için" veya "Hayırlınız için" (Müslim, Cihad 64; Ebû Dâvud, Edeb 144), bazı kaynaklarda ise yalnız "Efendiniz için "(**Mecmau'z-zevâid,** VI, 138; **Kenzü'l-ummâl,** IX, 153, nr. 25483) şeklinde geçmiştir.

1128. bkz. I, 586-587.

1129. Yani lafzın "hayr" değil de "hibr" şeklinde geçtiği kastedilmiştir.

1130. bkz. Serkis, II, 1877.

1131. **el-Medhal,** I, 158-197. İbn Hacer'in sözkonusu eseri de **Tahrîrü'l-kelâm fi'l-kıyâm inde zikri mevlîdi hayri'l-enâm (İzâhu'l-meknûn,** I, 233) olabilir.

1132. **Cevâhirü'l-ikdeyn,** I, 333. Bu kaynakta metin hatalıdır.

EHL-İ BEYT'TEN OLMASI SEBEBİYLE TALEBESİNİN ELİNİ ÖPEN SAHABİ

İbn Asâkir, Ammâr b. Ebû Ammâr'dan şu rivayeti tahric eder: Zeyd b. Sâbit bir gün bineğe bindi, İbn Abbas onun üzengisini tuttu. Zeyd ona "Ey Allah Resûlü'nün amcası oğlu bırak" dedi, o da "Biz âlim ve büyüklerimize böyle davranmakla emrolunduk" karşılığını verdi[1133]. Zeyd "Bana elini göster" dedi, o da elini çıkardı. Zeyd de onun elini öperek "Biz de peygamberimizin ehl-i beytine böyle davranmakla emrolunduk" dedi. Bu rivayeti **Kenzü'l-ummâl**'de Zeyd b. Sâbit'in menakıbında[1134] bu lafızla veren müellif, İbnü'n-Neccâr'ın da İbn Abbas'tan şu tahricde bulunduğunu kaydeder: İbn Abbas, Zeyd b. Sâbit'in üzengisini tuttu ve sonra "Biz öğretmenlerimiz ve yaşlılarımızın üzengilerini tutmakla emrolunduk" dedi[1135].

Bazı hocalarımızın hocası, Hicaz muhaddisi ve müsnidi Şeyh Muhammed Âbid es-Sindî, el öpmeyle ilgili risalesinde şöyle der: Zeyd'in "Peygamberimizin ehl-i beytine böyle davranmakla emrolunduk" sözünden, şeref sahibi (saygın) kimsenin elinin öpülmesinin Hz. Peygamber tarafından emrolunduğu anlaşılmaktadır. Çünkü İbnü's-Salah ve Hâfız İbn Hacer'in kaydettiği üzere sahabinin "emrolunduk" sözü, "ref" (merfu rivayet) hükmü taşır. Zira sahabiye Hz. Peygamber'den başka emreden yoktur. Allah Resûlü tarafından emredilen birşey de yapılmadığı zaman kişi günaha girmiş olur. Buna göre, şeref sahibi kimsenin elini öpmeyen her insan Hz. Peygamber'in emrine muhalefetle günah işlemiş olur. Allah Teâla şöyle buyurur: *"Onun (Allah Resûlü'nün) emrine aykırı davrananlar, kendilerine bir belanın çarpmasından, yahut onlara acı bir azabın uğramasından sakınsınlar"* (Nûr 24/63). El öpmeyen kimsenin durumu bu olunca, öpmeyi tümden reddeden kimsenin durumu ne olur? Böyle birinin suçu daha büyük, günahı daha çok olur.

Hâfız Ebû Bekr Muhammed b. İbrahim b. Mukrî, el öpmek ve bu konuda varid olan rivayetlere dair müstakil bir cüz kaleme almıştır. Benim de Hz. Peygamber'in elini öpenlere dair bir risalem vardır. Şeyh Muhammed Âbid es-Sindî el-Ensârî'nin de bu konuyla ilgili nefis bir risalesi olup bende mevcuttur.

1133. Rivayetin bu kısmı için bkz. **Age.**, I, 332.
1134. **Kenzü'l-ummâl,** XIII, 396 (nr. 37061).
1135. **Age.,** XIII, 396 (nr. 37062).

HZ. ÖMER'İN, HAKKINDA "ONUN BAŞINI ÖPMEK HER MÜSLÜMANA BORÇTUR" DEDİĞİ SAHABİ

Beyhakî **Şuab**'da ve İbn Asâkir, Ebû Râfi'den şu tahricde bulunurlar: Ömer b. Hattâb Rûm'a (Bizans) karşı bir ordu gönderdi, içlerinde Resûlullah'ın ashabından Abdullah b. Huzâfe adlı biri vardı. Bizanslılar onu esir alıp hükümdarlarına götürdüler ve "Bu Muhammed'in (sav) ashabındandır" dediler. Hükümdar ona "Hıristiyan olup da seni mülk ve saltanatıma ortak kılmamı ister misin?" diye sordu. O şu karşılığı verdi: "Eğer bütün sahip olduğunu ve Arapların bütün sahip olduğunu, Efendimiz Muhammed'in (sav) dininden göz açıp kapamak kadar bir süre için dönmem karşılığında versen, yine yapmam." Bunun üzerine hükümdar "O halde seni öldürürüm" dedi. O da "Dilediğini yap" karşılığını verdi. Hükümdar emretti. Abdullah b. Huzâfe çarmıha çekildi. Okçulara "onun elleri ve ayaklarına yakın yere atış yapın" dedi ve kendisi ona Hıristiyanlığı teklif ediyor, o ise reddediyordu. Hükümdar sonra emretti, çarmıhtan indirildi. Sonra bir kazan istedi, su doldurulup kaynatıldı. Sonra müslümanlardan iki esir getirilmesini emretti, birinin kazana atılmasını istedi, bu arada o da Abdullah'a Hıristiyanlığı teklif ediyor, o ise reddediyordu. Sonra onun kazana götürülmesini emretti. Götürüldüğünde ağladı, hükümdara onun ağladığı söylendi. O Abdullah'ın döndüğünü zannedip geri getirilmesini söyledi ve kendisine yine Hıristiyanlığı teklif etti, o da reddetti. Hükümdar "Niçin ağladın?" diye sordu, o şu karşılığı verdi: "Ben kendi kendime şöyle dedim: Şimdi şu kazana atılıp gideceksin!". Oysa ben vücudumdaki kıllar sayısınca canım olsa da Allah yolunda kazana atılsa diye arzuluyordum! Bunun üzerine hükümdar şöyle dedi: "Başımı öpmen karşılığında, seni serbest bırakmamı ister misin?". Abdullah "Ben ve bütün müslüman esirler" dedi, o da "olsun, sen ve bütün müslüman esirler" dedi. Kendi kendime "Allah düşmanlarından biri; beni ve bütün müslüman esirleri serbest bırakması karşılığında başını öpeceğim, ne gam!" diye söylendim, diyen Abdullah hükümdara yaklaşıp başını öptü, o da esirleri kendisine teslim etti. Abdullah esirlerle birlikte Hz. Ömer'e geldi ve durumu ona haber verdi. Hz. Ömer "Abdullah b. Huzâfe'nin başını öpmek her müslümana borçtur, ilk başlayan da benim" dedi ve kalkıp onun başını öptü[1136].

1136. **Şuabü'l-imân,** II, 244-245 (nr. 1639). Metinde bazı hatalar vardır.

İbnü'l-Hindî bu kıssayı **Kenzü'l-ummâl'**de (VII, 62) Abdullah b. Huzâfe'nin menakıbı başlığında bu şekilde verir[1137]. Hâfız İbn Hacer de onun **el-İsâbe'**deki biyoğrafisinde bu kıssayı verir ve Beyhakî'nin kıssayı Dırâr b. Amr yoluyla, onun da Ebû Râfi'den rivayeti olarak tahric ettiğini zikreder. İbn Asâkir bu kıssaya, İbn Abbas'ın mevsûl rivayeti ve Zührî'nin mürsellerinden olarak Hişam b. Osman'ın **Fevâid'**inden de bir diğer hadisi şâhid olarak tahric eder[1138]. **el-İsâbe** ve **Kenzü'l-ummâl'**e bakınız.

HZ. ÖMER'İN, HAKKINDA "HİÇ KİMSE BEN ONDAN DAHA HAYIRLIYIM, DİYEMEZ" DEDİĞİ SAHABİ

Nevevî **Tehzib'**de efendimiz sahabi Uveym b. Sâide el-Ensârî'nin biyoğrafisini vererek şöyle der: Hz. Ömer'in halifeliği sırasında vefat etti. Hz. Ömer onun kabri üzerinde durup şöyle dedi: Hiçbir kimse "Ben bu kabrin sahibinden daha hayırlıyım" diyemez. Resûlullah (sav) için hiçbir sancak çekilmedi ki Uveym onun gölgesi altında bulunmasın[1139].

HZ. ÖMER ZAMANINDA MEDİNE'YE GELDİĞİNDE HZ. ÖMER'İN KENDİSİYLE BİRLİKTE ONU KARŞILAMAYA ÇIKMALARINI HALKA EMRETTİĞİ SAHABİ

İbn Sa'd, Beni Âmir'den bir adamdan, onun da bir dayısından rivayeti olarak şu tahricde bulunur: Selmân Hz. Ömer'e geldiğinde, Hz. Ömer halka" Bizimle birlikte çıkın, Selmân'ı karşılayalım" dedi. İbnü'l-Hindî bu rivayeti onun "Fedâilü's-sahâbe" bölümündeki biyoğrafisinde vermiş olup[1140], rivayet İbn Sa'd'ın **Tabakât'**ında da (IV, 61) mevcuttur[1141]. Bu da Selmân'ın onların nazarında taşıdığı büyük değeri göstermektedir.

1137. **Kenzü'l-ummâl,** XIII, 491-492 (nr. 37282).
1138. **el-İsâbe,** II, 296-297. Ayrıca bkz. **Muhtasaru Târîhi Dımaşk,** XII, 105-106.
1139. **Tehzîbü'l-esmâ,** I/2, 41.
1140. **Kenzü'l-ummâl,** XIII, 422 (nr. 37122).
1141. İbn Sa'd, IV, 86.

KÖSE SAHABİLER VE ONLARDAN HALİFE OLAN

Dürrü's-sehâbe'de müellif, Abdullah b. Zübeyr b. Avvâm'ın biyografisini vererek onu "emîrü'l-mü'minîn" diye vasıflandırır ve kendisiyle ilgili olarak şöyle der: O fasih konuşan ve cesur biriydi. Köseydi, sakalı yoktu[1142].

Ebû Ömer İbn Abdilber ve **el-İstibsâr**'da da İbn Kudâme, Zübeyr b. Bekkâr'dan şu bilgiyi naklederler: Kays b. Sa'd b. Ubâde, Abdullah b. Zübeyr ve Kadı Şureyh'in yüzlerinde ne bir kıl ne de sakaldan birşey vardı[1143]. Şu beyit, ezberlenmek için onları biraraya toplar:

> Kays b. Sa'd, yok yüzünde bir kıl
> İbnü'z-Zübeyr ve saçı-başı ağarmış Şureyh gibi.

Sünenü'l-mühtedîn müellifi, eserinin başında Demîrî ve başkalarından naklen bu üçünü zikrederek Ahnef b. Kays'ı ilave eder. O halde köse olan efendiler (lider, soylu) dört kişi olup bunlardan üç tanesi sahabidir. İbn Kudâme'nin **el-İstibsâr**'ında şu bilgi verilir: Ensar şöyle derdi: "Kays b. Sa'd'a kendi mallarımızla bir sakal alsak!". Bununla birlikte o (Allah kendisinden razı olsun) güzeldi[1144].

HADIM SAHABİLER

Mencûr **Şerhu'l-Menhec**'de İbn Rüşd'den şu nakilde bulunur: "Hadım kimseleri İslam'da istihdam eden ilk kimse Muâviye'dir". Bu bilgiyi ben **el-Beyân ve't-tahsîl**'de şu ifadeyle buldum: "Muâviye'nin camilerde maksure yaptıran, kendisi için koruma (muhafız) edinen, önünde soylu atlar bağlanan, İslam'da hadımları istihdam eden ve minberin basamaklarını onbeşe çıkaran ilk kimse olduğu söylenmiştir". Bu bilgi **el-Beyân**'ın "Câmi" bölümünden nakledilmiştir[1145].

Tuhfetü'l-muhibbîn ve'l-ahbâb fimâ li'l-müzennibîn mine'l-ensâb'da müellif, "elif" harfinde "ağvâs"tan(?) sözederken şöyle der: İslam'da ilk defa hadımları istihdam eden kimse Muâviye'dir. Hz. Peygamber'in hadım bir hizmetçisi vardı. Doğrusunu Allah bilir, bu sahabinin hadımlığı yaratı-

1142. bkz. **el-İstîâb,** II, 302.
1143. **Age.,** III, 230-231.
1144. bkz. **el-İstîâb,** III, 231.
1145. **el-Beyân ve't-tahsîl,** XVII, 533.

lıştan olmalıdır. Ulemanın çoğunluğu hadımlaştırmayı (hadımlaşmayı) mekruh kabul etmişlerdir. Hadımlarla ilgili hükümler fıkıh kitaplarında zikredilmiştir. Allâme Abdülkâdir et-Taberî el-Mekkî **Neş'etü's-sülâfe fi şe'ni'l-hilâfe** adlı eserinde bu hükümleri kaydederek hadımlardan uzun uzadıya sözetmiştir. Gerçekten faydalı bir kitap olan bu esere bakınız. Hadımları Haremeyn-i Şerifeyn'de Mescid-i Nebevî ve Mescid-i Haram'da ilk defa istihdam eden kimse de Selahaddin Eyyûbî'dir. O sonra, hadımları istihdamın dayanağını Allâme Cemâlüddin el-Kattân'ın **Tuhfetü'l-muhibbîn li'l-mahbûb fi tenzîhi Mescidi'r-resûl min külli hasiyyin ve mecbûb** adlı eseri ile Hâfız Sehâvî'nin **Târihu'l-Medineti'ş-şerife**'sinden nakleder. Onların söyledikleri için **et-Tuhfe**'ye bakınız.

Hâfız Suyûtî'nin **Âkâmü'l-ıkyân fi ahkâmi'l-hisyân ve't-tavsiyyetu bihim**[1146] diye adlandırdığı bir risâle gördüm. Bu risalede "Hadım sahabiler" diye bir başlık açarak Me'bûr ile Zinbâ el-Cüzâmî'nin mevlâsı Sender'in biyografisini verir. Sonuncusunun biyografisinde şu rivayeti zikreder: O Resûlullah'a (sav) "bana tavsiyede bulun" dedi, Resûlullah da "seni her müslümana tavsiye (vasiyyet) ediyorum" buyurdu. O sonra Hz. Ebubekir'e geldi ve Hz. Ebubekir vefatına dek onun nafakasını sağladı. Sonra Hz. Ömer'e gitti, Hz. Ömer ona "istersen yanımda kal, sana bir miktar mal vereyim, istersen bak hangi yeri seviyorsan senin için (belge, talimat) yazayım" dedi. O da Mısır'ı tercih etti, Amr b. Âs'ın yanına vardığında o kendisine geniş bir arazi ve bir ev iktâ etti. Sender, Abdülmelik b. Mervân zamanına dek yaşadı. Muhammed b. Rebî el-Cîzî **Kitâbu's-sahâbeti'l-lezîne dahalû Mısır**'da onu anar ve Mısırlıların kendisinden iki hadis rivayet ettiklerini belirtir[1147].

MUHANNES SAHABİLER

Muhanneslik, yumuşaklık ve gevşeklik (kırıtma) demektir. **el-Misbâh**'ta şu bilgi verilir: Bazıları buna "kadınlara karşı arzu duymaz" ilavesinde bulunurlar. Hâfız İbn Hacer şöyle der: "O, davranış ve konuşmasında kadına benzeyen kimsedir"[1148]. **Sahih-i Buhârî**'de "Kitabu'n-Nikâh"ta "Kadına benzeyenlerin kadının yanına girmesinin yasak olması

1146. bkz. **GAL,** II, 192.
1147. Aynı bilgiler için bkz. **el-İsâbe,** III, 84-85.
1148. **Fethu'l-Bârî,** XIX, 398.

bâbı" başlığı verilir, sonra Ümmü Seleme'den şu tahricde bulunulur: Hz. Peygamber Ümmü Seleme'nin yanındaydı ve evde de bir muhannes vardı. Muhannes, Ümmü Seleme'nin kardeşi Abdullah b. Ebû Ümeyye'ye şöyle dedi: Allah yarın Tâif'in fethini size nasip kılarsa, Gaylân'ın kızını bulma konusunda sana yol gösteririm; o(nun karnı) önden dört, arkadan (baktığında da, iki yandan) sekiz büklümdür!". Bunun üzerine Resûlullah (sav) "bunu yanınıza sokmayın" buyurdu[1149].

İbn Hacer **Fethu'l-Bârî**'de şöyle der: Tâif Gazvesi'yle ilgili bahiste geçtiği üzere o muhannesin adı Hît idi. Bunu İbn Uyeyne, İbn Cüreyc'den naklen isnadını belirtmeden zikretmiştir. İbn Habîb **el-Vâdıha**'da Mâlik'in katibi Habîb'den şu rivayeti nakleder: Mâlik'e "Süfyân b. Uyeyne, Gaylân'ın kızı hadisinde, muhannesin Hît olduğu ilavesinde bulunur. Senin kitabında ise Hît yoktur" dedim. İmam Mâlik, şöyle dedi: "Öyledir, o doğru söylemiştir". Cûzcânî **Târih**'inde Zührî yoluyla, onun Ali b. Hüseyin b. Ali'den şu rivayetini tahric eder: Hît adlı bir muhannes Hz. Peygamber'in hanımlarının yanına girerdi. Ebû Ya'lâ, Ebû Avâne ve İbn Hibbân, hepsi de Yunus yoluyla Zührî'den, onun Urve'den, onun da Hz. Âişe'den şu rivayetini tahric ederler: "Hît... girerdi" (Hadis). Müstağfirî, Muhammed b. Münkedir'in mürseli olarak şunu rivayet eder: "Hz. Peygamber, kadınlarla ilgili olarak söylediği iki sözden dolayı Hît'i sürgüne gönderdi". İbn Ishak **el-Meğâzî**'de ilgili hadiste geçen muhannesin adının Mâti olduğunu zikreder. Bu ad Mâti olup Mâni olduğu da söylenmiştir. Muhammed b. İbrahim et-Teymî'den şu rivayet nakledilir: Tâif Gazvesi'nde, Resûlullah'ın yanında teyzesi Fâhite bint Amr b. Âiz'in bir azatlısı vardı, muhannesti. Kendisine Mâti denirdi. Bu, Hz. Peygamber'in hanımlarının yanına girer, evinde bulunurdu. Hz. Peygamber onun ne kadınlarla ilgili olarak erkeklerin anladığı şeyleri anladığını ne de bu hususta arzusu bulunduğunu sanmıyordu. Hz. Peygamber onun Hâlid b. Velîd'e şöyle dediğini duydu: "Ey Hâlid, Tâif'i fethettiğinizde sakın Bâdiye bint Gaylân b. Seleme'yi elden kaçırma; o önden dört, arkadan da sekiz büklümdür!". Resûlullah (sav) bunu duyunca, "Ben bu habisi, duyduğu şeyi anlamıyor sanırdım" dedi ve hanımlarına "onu yanınıza sokmayın" buyurdu. Bunun üzerine o Resûlullah'ın evine sokulmadı. Ebû Musa el-Medinî, Mâti'in Hît'in lakabı olduğu veya aksi olduğu veyahut bu ikisinin ayrı

1149. Buhârî, Nikâh 113; Müslim, Selâm 32. Ayrıca bkz. Selâm 33.

kişiler oldukları hususunda ihtilaf bulunduğunu nakleder. Vâkıdî bunların ayrı kişiler olduklarını kesin şekilde belirterek şöyle der: Hît, Abdullah b. Ebû Ümeyye'nin, Mâti ise Fâhite'nin mevlâsıydı. Resûlullah her ikisini birlikte Himâ'ya sürdü[1150]. İbn Hacer şöyle der: Bundan, kendilerinin güzelliklerine arzu duyan kimselerden kadınları uzak tutup mani olmanın gerekliliği anlaşılır. Bu hadis, herhangi bir konuda kendilerinden şüphe duyulanların sürgün edilmesi hususunda delildir. Hadiste ayrıca, kadınlara benzeyenlerin, kendilerine mani olmada yol olarak taayyün etmesi halinde evlerden çıkarılmak ve sürgüne gönderilmekle tazir cezasına çarptırılacakları hükmü anlaşılır. Zahirden anlaşılan bunun vacip olduğudur. Erkeklerin kadınlara, kadınların da erkeklere benzemesi, bilerek ve isteyerek olması halinde ittifakla haramdır. Böyle yapan kimsenin lanetlendiği hususu "Kitâbu'l-Libâs"ta gelecektir[1151].

Buhârî "Kitâbu'l-Hudûd'da "Günah işleyenler ve muhanneslerin sürgün edilmesi bâbı" başlığını açarak İbn Abbas'tan şu rivayeti tahric eder: Hz. Peygamber, kadınlara benzeyen erkeklerle erkeklere benzeyen kadınlara lanet ederek "onları evlerinizden çıkarın" buyurdu ve kendisi falanı, Hz. Ömer de falanı çıkardı[1152].

eş-Şerhu'l-celî alâ beyteyi'l-Mevsılî'de şu bilgi verilir: Hz. Peygamber zamanında Medine'de üç muhannes vardı. Bunlar Hît[1153], Hidm[1154] ve Mâti[1155] idi. Resûlullah, bunlardan Hît'i Hâh'a sürdü. Şöyle ki Resûlullah, onda gördüğü konuşma yumuşaklığı ve gevşeklikten (kırıtma) dolayı kendisini arzu sahibi olmayan erkeklerden sanıyordu. Bu yüzden o Resûlullah'ın hanımlarının yanına giriyordu. Hz. Peygamber bir defasında içeri girdiğinde onun bir Arap cariyeyi vasfederek şöyle dediğini duydu: "Ayağa kalktığında ikiye katlanır, oturduğunda ise yayılır. İki uyluğu arasında saklı birşey var ki tersine çevrilmiş kaba benzer". Bunun üzerine Resûlullah "Ben bu habisin, bu sözü söyleyebileceğini sanmazdım" veya söylediğini söyledi ve onu Hâh'a sürdü. Resûlullah'ın (sav) vefatından sonra ise Medine'de altı muhannes vardı.

1150. **Fethu'l-Bârî**, XIX, 397-398. Metinde hatalar mevcut olup aslıyla karşılaştırılmalıdır.
1151. **Age.**, XIX, 400-401.
1152. Buhârî, Hudûd 33. Metinde düşüklük vardır.
1153. **Üsdü'l-ğâbe**, V, 423. Metinde His şeklinde geçmiştir.
1154. **el-İsâbe**, III, 600, 615. Metinde Hirm şeklinde geçmiştir.
1155. **Üsdü'l-ğâbe**, V, 5. Metinde Mâni şeklinde geçmiştir.

Hâfız İbn Hacer **el-İsâbe'**de Enceşe'nin biyografisinde şöyle der: Vâsile b. Eska'ın rivayet ettiği hadiste şu bilgi geçer: Enceşe Resûlullah zamanında muhanneslerdendi. Taberânî "fîhi lîn" bir senedle Vâsile'den şu tahricde bulunur: Resûlullah, muhannesleri lanetleyerek şöyle buyurdu: "Onları evlerinizden çıkarın". Resûlullah Enceşe'yi, Ömer de falanı çıkardı[1156].

Yine **el-İsâbe'**de müellif, Ene'nin biyografisini verir ve Bâverdi'den şu nakilde bulunur: Bâverdî, İbrahim b. Muhacir yoluyla, onun Ebubekir b. Hafs'tan rivayeti olarak şu tahricde bulunur: Hz. Âişe, Medine'de bulunan Ene adlı bir muhannese şöyle dedi: "Abdurrahman b. Ebubekir'e nişanlayacağımız bir kadını tanıma konusunda bize yardımcı olur musun?". O da evet dedi ve kadını şöyle vasfetti: "O önden dört, arkadan da sekiz büklüm olan bir kadındır". Resûlullah onu duydu ve şöyle buyurdu: "Ey Ene, Medine'den Hamrâülesed'e çıkıp git, evin orada olsun. Medine'ye de bayram olmadıkça girme". Müellif, bu biyografi için "ze" rumuzunu kullanır[1157]. Ebû Zeyd el-Irâkî'ye hayret ki o bu biyografiyi "Ene el-Muhannes" şeklinde ihtisar etmiştir. Ancak onun adını İnne şeklinde kaydetmiş olup Allah kendisine rahmet etsin, hata etmiştir. Zehebî'nin **et-Tecrîd'**inde onun muhannes olduğu kaydedilir. Süheylî, Resûlullah zamanındaki muhannesle-rin Hît, Hidm ve Mâti olduğunu söyler[1158].

Yine **el-İsâbe'**de müellif, "He" harfinde Hît'in biyoğrafisini vererek şöyle der: Hît el-Muhannes. O kadınların yanına giren kişidir. Adının Mâti olduğu da söylenir[1159]. İbn Hacer ona "Sin" harfiyle işaret etmiş olup bu Ebû Musa el-Medinî'nin tahrici olduğuna işarettir. Yine **el-İsâbe'**de Fâhite bint Amr b. Âiz b. İmrân b. Mahzûm'un mevlâsı Mâti el-Muhannes'in biyografisini vererek şu bilgiyi kaydeder: O ve Hît, Hz. Peygamber'in evlerinde idiler. O, Hz. Âişe'ye, kardeşi Abdurrahman b. Ebubekir'e nişanlamak üzere bir kadın aradığını duyunca şöyle dedi: "Sana falancayı tavsiye ederim; o önden dört, arkadan sekiz büklümdür". Hz. Peygamber onu duydu ve Himâ'ya sürdü. İbn Vehb **Câmi'**inde Hâris b. Abdurrahman'dan, onun İbn Ebû Zi'b'den, onun da Ebû Seleme b. Abdurrahman'dan şu rivayetini kaydeder: Hz. Peygamber zamanında mu-

1156. **el-İsâbe,** I, 67-68. Vâsile adı metinde Vâbile şeklinde geçmiş olup "fîhi lîn" ifadesi de cerhin 5 veya 6. mertebesindeki râvi için kullanılır.
1157. **el-İsâbe,** I, 75. "Z" rumuzu Zehebî'nin **Tecrîd'**ine ilaveyi ifade eder.
1158. Bu isimler metinde Hîs, Hirm ve Mâni şeklinde geçmiştir.
1159. **el-İsâbe,** III, 614.

hannesler iki taneydi, birine Hît diğerine Mâti denirdi. Mâti öldü, Hît ondan sonra da yaşadı. İbn Vehb şöyle der: Ebû Ma'şer'i duyan biri, onun şöyle dediğini bana haber verdi: Resûlullah (sav) ona dayak atılmasını emretti ve dayak atıldı[1160].

Tenbih: Hâfız Ebû Muhammed İbn Hazm **el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm**'da (V, 19) şöyle der: Sahabi, nifakları sürüp giden ve ölünceye kadar bu vasıflarıyla şöhret bulan münafıklardan ve Hît el-Muhannes ve onun durumunda olup da hak etmesi sebebiyle Resûlullah tarafından sürgüne gönderilen kimselerden olmaması kaydıyla, isterse bir an olsun Resûlullahla (sav) birlikte oturup isterse bir kelime veya daha fazla olsun ondan dinleyen veya kavradığı bir hususu Resûlullah'ta müşahede eden kimsedir. Kim bu belirttiğimiz özellikleri taşırsa o sahabi olup hepsi de âdil, önder (imam), faziletli, razı olmuş ve razı olunmuşlardır. Onları yüceltmek, kendilerine saygı duymak, onlar için istiğfar dilemek ve onları sevmek bize farzdır. Onlardan birinin tasadduk ettiği bir hurma, bizden birinin sahip olduğunun hepsini tasadduk etmesinden daha faziletlidir. Onlardan birinin Resûlullah'ın yanında bir oturuşu, bizden birinin bütün zamanını ibadetle geçirmesinden daha üstündür[1161].

TENASÜL UZVU KESİK SAHABİ

el-İsâbe'de müellif, Hz. Peygamber'in ümmü veledi Mâriye el-Kıbtiyye'nin yakını olup Mısır'dan onunla birlikte gelen hadım Me'bûr el-Kıbtî'nin biyoğrafisini vererek Taberânî'den şu bilgiyi nakleder: O, Mâriye yanındaki mevkiinden dolayı nefsini köreltmeye razı olup iki bacağı arasında bulunanı kesti. Öyle ki az-çok birşey bırakmadı (Hadis)[1162]. Şeyh Tayyib **Şerhu'l-Elfiyye**'de şöyle der: Mukavkıs'ın onu hadım şekilde hediye etmiş olduğuna dair rivayet, onu iki husyesi bulunmayarak, kesilen tenasül uzvu mevcut şekilde hediye etmiş olması ihtimalinden dolayı, Me'bûr'un kendi uzvunu kestiği haberiyle çelişmez[1163].

el-İsâbe'de müellif, Ebû Meryem el-Hasî'nin (hadım) biyoğrafisini vererek şöyle der: Ebû Meryem, Hz. Peygamber'e yetişmiş olup İbn Mende

1160. **Age.,** III, 336. Himâ metinde Hamrâülesed şeklinde geçmiştir.
1161. **el-İhkâm,** II, 163. Metinde hata ve düşüklük mevcuttur.
1162. **el-İsâbe,** III, 335. Taberânî, metinde Taberî şeklinde geçmiştir.
1163. Aynı bilgi için üstteki kaynağa bakınız.

onu zikretmiş ve Evzâî yoluyla, onun da Süleyman b. Mûsa'dan naklettiği şu rivayeti tahric etmiştir: Tâvus'a şöyle dedim: Hz. Peygamber'e ulaşmış bulunan Ebû Meryem el-Hasî, şöyle dediğini bana haber verdi: "Beni, hadım olmayan birine havale et"[1164]. Bu rivayetin aynısı **Üsdü'l-ğâbe**'de verilmiş olup müellif, bunu İbn Mende ve Ebû Nuaym'ın tahric ettiğini söyler[1165].

Nûru'n-nibrâs'ta müellif şöyle der: Ashap içinde bu Me'bûr ile Sender adlı bir diğerinden başka hadım bilmiyorum.

SELEFİN ESKİ ESERLERİ KORUYUP KORUMADIKLARI

Muâviye'nin, Ka'b b. Zübeyr'in hırkasını aşırı bir fiyatla satın aldığı bilinmektedir[1166]. Hâlid, Ebû Zem'a ve başkalarının, Resûlullah'ın saçını muhafaza ettikleri nakledilmekte ve bilinmektedir[1167]. Enes'in annesinin, Resûlullah'ın terini muhafaza ettiği de bilinen bir hususdur[1168].

el-Utbiyye'de şu bilgi verilir: İmam Mâlik'e, gördüğü Resûlullah'a (sav) ait nalinin ölçülerinin nasıl olduğu soruldu, o şöyle dedi: "Yuvarlağımsı ve arka tarafı inceydi, arkadan ince ve ökçeliydi". Ben "iki bağı var mıydı?" diye sordum, o "evet, öyle sanıyorum" karşılığını verdi. O şöyle dedi: Anneleri Ümmü Kulsüm tarafından Ebû Rabîa el-Mahzûmî'nin evlatlarının yanında idi. Mâlik'i şunu haber verirken duydum: "Ömer b. Hattâb'ın evlatlarının yanında kıldan bir yatak ve bir zil (çıngırak) vardı. Bu yatak Hz. Hafsa'ya aitti". Kendisine, zil olayı nedir, diye sordum. Bilmiyorum, bana böyle haber ulaştı, dedi. İbn Rüşd **el-Beyân ve't-tahsil**'de şöyle der: Bağlanmaları veya kaybolmaları halinde bulundukları yer, sesleriyle bilinsin diye ziller develerin boyunlarına asılıyordu. Bu rivayette zil kıssasını sormanın sebebi kullanılmaları yasaklandığı halde zilleri niçin muhafaza edip önem verdiklerini belirtmektir. O ise soruya cevap vermiş değildir. Cevap şudur: Her ne kadar kullanılmaları caiz değilse de kendisiyle eski zaman hatırlanacağı ve

1164. **Age.**, IV, 189-190.
1165. **Üsdü'l-ğâbe**, VI, 284.
1166. bkz. I, 365. Otuz bin dirheme satın almıştır.
1167. Bu konuda bkz. İbn Sa'd, I, 431.
1168. **Muhtasaru Târîhi Dımaşk**, V, 69. Hz. Peygamber öğle uykusuna yattığı bir defasında terlerini alıp güzel kokularına karıştırıyordu.

yüce seleften vefat edenlere rahmet dileneceği için muhafaza edilmesinde fayda vardır[1169].

BÂB: Babların sonuncusu ve kitabın özü yaptığım bu bâb, Allah Resûlü'nün vücut özellikleri ve ahlakî vasıfları konusunda bana ulaşan en kapsamlı hadis olan İbn Ebû Hâle hadisine dairdir. Bu bâbı inceleyen hiçbir kimse, bu ahval, düzen ve ahlak sahibi insanın, insanlığı irşad ve evrenin yönetimini gerçekleştirmeye, yeryüzünün doğu ve batısında devletler kurmaya yetenekli kimseler yetiştirmiş olmasını garipsemez.

Kadı muammer müsnid Nasrullah b. Abdülkâdir el-Hatîb ed-Dımaşkî "âli" olarak Şam'da semâ yoluyla bize haber verdi, o Ömer b. Mustafa el-Âmidî'den, o Mustafa er-Rahmetî el-Eyyûbî'den, o Ârif Abdülğani en-Nâblusî'den, o Necmeddin b. Bedreddin el-Gazzî'den, o da babasından şöyle dediğini haber verdi: Bize şeyhülislam Zekeriyya el-Ensârî haber verdi, bize İzzeddin İbnü'l-Furât, İbrahim et-Tenûhî'den naklen haber verdi: Bize Dilâsî, İbn Tâmtît'ten[1170] naklen haber verdi: Bize İbnü's-Sâiğ, Ebû Amr İbnü't-Tevzerî'den, o Ebû Muhammed İbn Bertale'den, o da Ebû'l-Hasan el-Gâfıkî'den naklen haber verdi: Bize kadı Ebû'l-Fazl Iyâz haber vererek şöyle dedi: Bize kadı Ebû Ali Hasan b. Muhammed el-Hâfız (Allah rahmet etsin) 580 (1184) yılında kendisine "kırâat"ımla haber verdi: Bize Ebû'l-Kasım Abdullah b. Tahir et-Temîmî haber verdi, ona okudum: Size haber veriyorum ki fakih edip Ebû Bekir Muhammed b. Abdullah b. Hasan en-Nisâburî ile Şeyh fakih Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Hasan el-Muhammedî ve Kadı Ebû Ali Hasan b. Ali b. Ca'fer el-Vahşî şöyle dediler: Bize Ebû'l-Kasım Ali b. Ahmed b. Muhammed b. Hasan el-Huzâî haber verdi: Ebû Said Heysem b. Küleyb eş-Şâşî[1171] haber verdi: Bize Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre el-Hâfız[1172] haber verdi: Bize Süfyân b. Veki haber verdi: Bize Cümey' b. Ömer b. Abdurrahman el-İclî kendi kitabından "imlâ" yoluyla haber verdi: Mü'minlerin annesi Hz. Hatice'nin önceki kocası Ebû Hâle'nin evladından Beni Temîm'den Ebû Abdullah künyeli biri bana İbn Ebû Hâle'den, o da Hasan b. Ali b. Ebû Tâlib'den (ra) şöyle dediğini haber verdi: Bir şeyi vasfetmede mahir olan dayım Hind b. Ebû Hâle'ye Resûlullah'ın özelliklerini

1169. **el-Beyân ve't-tahsîl,** XVII, 118-119. Metinde birçok hata olup aslıyla karşılaştırılmalıdır.
1170. Metinde Tâmitet şeklindedir (bkz. **Fıhrisü'l-fehâris,** I, 128).
1171. Metinde Şâsî şeklinde geçmiştir (krş. **A'lâmü'n-nübelâ,** XV, 359).
1172. Bu zat meşhur muhaddis Tirmizî'dir.

(hilye) sordum, umdum ki onun özelliklerinden kendisine tutunacağım birşeyler bana anlatır. O şöyle dedi: "Hz. Peygamber saygındı, kendisine saygı duyulurdu. Yüzü ayın dolunay halinde olduğu gibi aydın ve parlaktı. Orta boylu kimseden daha uzun, ince uzun boyludan daha kısaydı. Başı büyükçe, saçları kıvırcık ile düz arasıydı. Saçları ayrılır durumda olduğunda iki tarafa ayırır, değilse böyle yapmazdı. Saçlarını uzattığında iki kulağının memelerini aşardı. Yüzü hafif kırmızı karışığı beyaz ve parlaktı. Alnı geniş, kaşları yay gibi ve uçları göz uçlarına kadar inerdi. Kaşları çatık olmayıp uçları birbirine yakındı ve iki kaşı arasında öfkelendiği zaman kabarıp beliren bir damar vardı. Burnunun üst kısmı yüksekçe idi ve bir nurla kaplıydı; dikkatle bakmayan biri burun kemiğinin üstü yüksek, ortası düz ve uç kısmını basık sanırdı. Sakalı sık ve büyükçe idi. Yanakları yumru olmayıp düzdü. Ağzı geniş, ön dişleri seyrek ve inci gibiydi. Göğsünün ortasından göbeğine kadar ince bir çizgi gibi inen kılları vardı. Boynu uzunca ve gümüş parlaklığındaydı. Bütün uzuvları birbirleriyle uygunluk içindeydi. İrice fakat birbirleriyle mütenasiptiler. Karnı ve göğsü aynı hizada düzdü. İki omuzunun arası genişti. Mafsal kemikleri iriydi. Soyunduğunda vücudu gayet parlak ve nurluydu. Göğsünün ortasında göbeğine kadar inen ince kıllar bir çizgi meydana getirirdi. İki memesi üzerinde, karnında ve göğsünden göbeğine inen çizgiden başka vücudunun ön tarafında kıl yoktu. Omuzlarında, kollarında ve göğsünün üstünde kıllar vardı. Bilek kemikleri uzun, avuç içleri geniş, el ve ayak parmakları kalın ve büyükçe, parmakları uzunca idi. Elleri, ayakları ve diğer organları mütenasip bir uzunluk ve kalınlıkta idi. İbnü'l-Enbârî burada geçen "asab" kelimesini "kasab" şeklinde rivayet eder. Düz tabanlı değildi. Ayaklarının üstü düz olup su döküldüğünde üzerinde kalmayıp etrafa akardı. Yürüdüğünde ayağını yüksekçe kaldırır, sağa sola meyletmeden gideceği yöne hafifçe eğilerek yürürdü. Ayaklarını yere yumuşakca basar, adımlarını süratle ve uzunca atardı. Yürüdüğünde sanki yüksek bir yerden iniyor gibi yürürdü. Bir tarafa döndüğünde bütün vücuduyla dönerdi. Gözleri çoğunlukla etrafa değil önüne bakardı. Yere bakışı gökyüzüne bakışından daha çoktu. Bakışı çoğunlukla gözucu ile olurdu. Ashabının arkasından yürür, karşılaştığı kimselere, onlardan önce davranıp selâm verirdi."

"Bana Hz. Peygamber'in konuşmasını anlatmasını istedim, şöyle dedi: Resûlullah (sav) sürekli bir hüzün ve düşünce halindeydi, rahatlık hali yoktu. Gerekmedikçe konuşmazdı, uzun süre susardı (susması da-

ha uzundu). Konuşmayı başından sonuna kadar fesahatle sürdürürdü. "Cevâmiu'l-kelim" (çok anlamı, az ve özlü sözle ifade) ile konuşur, sözlerinde söylemesi gerekenden fazla ve eksik söz bulunmazdı. Kimseyi incitmez ve horlamazdı. Az bile olsa nimeti tazim eder, bir nimeti asla kötülemez, lezzetinden dolayı bir yemeği kötülemez veya övmezdi. Dünya malı ve mülkü için öfkelenmez, dünyaya ait işlerden dolayı darılmazdı. Hakka saldırıldığında ise, hak yerini buluncaya kadar öfkesi önlenemezdi. Buna karşılık kendi şahsıyla ilgili bir hususta öfkelenmez bunun için intikam düşünmezdi. Bir şeye işaret ettiğinde (parmağıyla değil) eliyle işaret ederdi. Bir şeye hayret ettiğinde avuçları yukarı bakar haldeyse aşağı çevirir, aşağı bakıyorsa yukarı çevirirdi. Konuşurken sağ eliyle sol elinin baş parmağının iç tarafına vururdu. Birine kızdığında onu azarlamayıp aksine yumuşak davranır, vazgeçme ve afta mübalağalı davranırdı. Sevinçli olduğunda ise gözlerini yumardı. Gülmesi tebessüm şeklinde idi ve bu sırada temiz, saf ve berrak inci taneleri gibi olan dişleri görünürdü."

Hasan b. Ali şöyle der: Bu özellikleri bir süre Hüseyin b. Ali'ye (kardeşi) haber vermemiştim. Sonra haber verdiğimde, onun bunu benden önce dayım Hind'e sormuş olduğunu, hatta babasından Hz. Peygamber'in hane-i saadetindeki durumunu, ashabı ile olan muamelesini sorduğunu gördüm. Hüseyin Resûlullah'ın özelliklerine dair herşeyi sorup araştırmıştı. Hz. Hüseyin şöyle der: Babama, Resûlullah'ın evine nasıl girdiğini sordum, şöyle dedi: Resûlullah efendimiz hane-i saadetine girdiğinde, evde geçirdiği zamanı üçe bölerdi. Zamanın bir kısmını Allah için, birini ailesi ve birini de kendisi için ayırmıştı. Kendisi için ayırdığı zamanı da kendisiyle insanlar arasında bölüştürmüştü. Bu vakitte, kendisine yakın dostları huzura girer, burada elde ettiklerini diğer insanlara da aktarırlar, böylece Resûlullah'ın huzuruna girme imkânı bulamayanlar da bu toplantılardan gerekli faydayı sağlarlardı. Allah Resûlü onlar için faydalı olan hiçbir şeyi kendilerinden saklamazdı. Ümmete ayırdığı zamanla ilgili uygulaması şöyleydi: İlim ve takva sahiplerinin herkesten önce huzura girmelerine müsaade ederdi. Bir şeyi taksim etmesi, herkesin dindeki faziletine göreydi. Huzura girenlerin bir kısmı yalnız bir ihtiyaç, bazısı da birçok ihtiyaç sahibi olup Resûlullah her biriyle gerekli şekilde meşgul olur, sorularına gerekli şekilde cevap verir, sonra da şöyle buyururdu: *'Burada bulunanlar, öğretilenleri burada olmayanlara haber versinler. Bana gelerek ihtiyaçlarını bildiremeyenlerin ihtiyaçlarını bana bildirin. Kim ihtiyacını iletemeyen*

kimsenin ihtiyacını bir yöneticiye haber verirse, Allah kıyamet günü onun ayaklarını (sırat üzerinde) sabit kılar.' Huzura girenler bu anılanlardan başka birşeyi dile getirmedikleri gibi Hz. Peygamber de dinî fayda ve dünyevî ihtiyaçlarla ilgili olmayan faydasız sözler söylenmesinden hoşnut olmazdı. Süfyân b. Vekî'in rivayet ettiği hadiste Hz. Ali şöyle der: Onlar huzura, sığınan (muhtaç) kimseler olarak girerler, oradan tam bir manevî zevk almış olarak ayrılır, dinde bilgi sahibi olarak çıkarlardı."

Hz. Hüseyin, babama "Bana Resûlullah'ın evden çıktıktan sonraki durumu ve ne yaptığı hakkında haber ver" dedim, şöyle dedi: Hz. Peygamber dilini faydasız sözlerden korurdu. Ancak ashabını ilgilendiren, aralarında sevgi bağı oluşturacak, onları birbirinden ayırmayacak şeyleri konuşurdu. Her toplumun saygın kimselerine ikrâmda bulunur ve onları kendi kavimlerine yönetici tayin ederdi. Hiç kimseden güleryüz ve güzel ahlâkını esirgemeden, insanlara karşı ihtiyatlı olur, kendisini korurdu. Meclisinde göremediği ashabını araştırır, aralarında olup bitenleri halka sorardı. Güzeli güzel görür ve koruyup gözetir, çirkini çirkin görür ve ondan sakındırırdı. Her işi mutedil ve dengeli olup biri diğerini tutmazlık etmezdi. Ashabın iş ve görevleri konusunda gaflet ve tembellik göstereceklerı endişesiyle, onların durumundan gafil kalmazdı (onları devamlı gözetip ikaz ederdi). Herşeye istidadı vardı. Hakkı yerine getirmede kusur etmez, hakka tecavüze de imkân vermezdi. İnsanların ona en yakın olanları, onların en seçkinleri; onun katında en üstünleri, dinde ihlas sahibi olanlar; en yüce mevkide olanlar ise zayıflara en çok yardım ve iyilikte bulunanlarıydı."

Hz. Hüseyin şöyle der: "Babama, Resûlullah'ın meclisinin nasıl olduğunu, neler yaptığını sordum, şöyle dedi: Allah Resûlü'nün bir yere oturuş veya kalkışı ancak Allah'ı zikir üzere idi (oturuşu ve kalkışı sırasında Allah'ı zikrederdi). Oturmakta olan bir topluluğun yanına geldiğinde, meclisin son bulduğu yerdeki boş yere oturup üst tarafa geçmez, başkalarına da böyle yapmalarını emreder, üst tarafa geçmekten menederdi. Kendisiyle birlikte oturan herkese nasibini verirdi (gerekli iltifatta bulunurdu). Öyle ki her biri, Resûlullah katında kendisinden daha üstün tutulan biri olmadığını sanırdı. Birisi kendisiyle otursa veya ona ihtiyacını bildirse, sabır ve tahammül göstererek o kimse kendisi kalkıp gitmedikçe usanç belirtmezdi. Birisi kendisinden birşey istese reddetmeyip verir., istediği şey yoksa güzel bir sözle savuştururdu. Onun güzel ahlâk ve cömertliği bütün insanları kuşatmış, herkes ondan nasibini almıştı. Onlara

bir baba gibiydi, onlar da onun katında hak konusunda hepsi biribirine yakın, ancak takva konusunda yek diğerine üstündüler. Bir başka rivayette "onun katında hepsi hak konusunda birbirine denkti" ifadesi vardır. Meclisi hilim, haya, sabır ve güven meclisi idi. Orada yüksek sesle konuşulmaz, hiçbir haram davranış olmaz, kimsenin ayıbı söylenmezdi. Onun meclisinde bulunanlar ancak takvalarıyla birbirine karşı öncelik ve üstünlüğe sahiptiler. Hepsi de mütevazi, büyüklere saygı, küçüklere sevgi gösterirler, ihtiyaç sahiplerini diğerlerine tercih eder, memleketlerinden uzakta bulunanlara merhametle davranırlardı."

Hz. Hüseyin şöyle der: Babama Hz. Peygamber'in meclisinde bulunanlara karşı hareket tarzını sordum, şöyle dedi: Resûlullah daima güleryüzlü ve yumuşak huylu idi. Esirgeme ve bağışlaması çoktu, katı kalpli değildi. Hiç kimseyle çekişmez, bağırıp çağırmaz, kötü söz söylemez, kimseyi ayıplamaz ve aşırı şekilde övmezdi. Hoşlanmadığı şeyi görmezlikten gelir, umanı umutsuzluğa düşürmezdi. Kendisini üç şeyden; gösteriş, çok konuşma ve kendisini ilgilendirmeyen şeylerden uzak tutmuştu. İnsanları üç halde de kendi hallerine bırakır, halleriyle ilgilenmezdi: Hiç kimseyi kınayıp kötülemez, ayıplarını anmaz ve kusurlarını araştırmazdı. Yalnız sevap ve hayır umduğu bir konuda konuşurdu. Konuştuğunda, meclisinde bulunanlar, başlarına kuş konmuş gibi sessiz ve hareketsiz dururlar, sözünü bitirip susunca söyleyeceklerini söylerlerdi, kendisinin yanında asla tartışıp çekişmezlerdi. Hz. Peygamber'in huzurunda onlardan biri konuşurken, konuşması bitinceye kadar diğerleri susardı. Onlardan sonrakinin sözü (arzu ve rağbette) ilk öncekinin sözünden farksızdı (veya önce başlayanın sözü, sonraki tarafından kesilmezdi). Meclisinde bulunanlar birşeye gülseler o da güler, bir şeye hayret etseler o da ederdi. Yabancıların konuşma ve sorularındaki sertlik ve kabalığa karşı sabır gösterirdi. Şöyle buyururdu: *"Bir ihtiyaç sahibinin, ihtiyacını talep ettiğini gördüğünüzde ona yardım edin"*. Gerçeği yansıtmayan övgüyü kabul etmezdi. Sözünü bitirmedikçe kimsenin sözünü kesmez, ancak sözünü tamamlaması veya kalkıp gitmesi halinde kesmiş olurdu". Süfyân b. Vekî'in rivayet ettiği hadis burada sona erdi.

Başka bir rivayetin ravisi şu ilavede bulunur: Babama "Hz. Peygamber'in susması nasıldı?" diye sordum, şöyle dedi: Resûlullah'ın susması dört şey, hilm, sakınma, takdir ve tefekkür üzere idi. Takdiri, insanlara eşit bakış ve dinleyişte kendisini gösterir, tefekkürü ise baki ve fani olan (dünya va ahiret) üzerinde olurdu. Hilm ve sabrı kendisinde toplamıştı,

hiçbir şey kendisini kızdırmazdı. Sakınmasında ise dört haslet birararaya gelmişti. Başkalarının da uyması için güzel ve meşru olanı yapması, diğer insanların da kendisini örnek alıp vazgeçmesi için çirkin şeyleri terketmesi, ümmetinin salahına vesile olacak görüş ortaya koymaya çaba sarfetmesi, onların hem dünya hem ahiret mutluluklarını sağlayacak şeyler üzerinde himmetini toplaması"[1173].

Kadı Ebubekr İbnü'l-Arabî **el-Kavâsım ve'l-avâsım** adlı eserinde şöyle der, ki ben de ondan nakletmişimdir: Ebû'l-Kasım İbnü'l-Manzûr[1174], Hz. Peygamber'in Hind ve başkaları tarafından rivayet edilen hadislerde anılan sıfatları okunduğunda Rıdvan el-Feylesof'un[1175] şöyle dediğini duyduğunu Zukâku'l-Kanâdil'de bana haber verdi: "Bu özellikler ancak bir peygamberin olabilir ve bunlar yanında delil olarak da başka birşeye ihtiyaç yoktur. Vücut özelliklerinin mutedil olması ahlakın itidaline delalet eder. Bu, aydınlatan nurdan ve katında batıl bulunmayan haktan sudur eden bir yaratılıştır. Yaratılışta mükemmelliğin son noktasında vücuda gelinceye dek yolunda ne bir karanlık ne bir afetle karşılaşmadı". O sonra bunu şu sözleriyle izah ederek konuşmasına son verdi: "Kim Efendimiz Hz. Muhammed'in (sav) sözlerine, izah ettiği manalara, açıkladığı maksatlara, haber verdiği varlıklara, düzenlediği organizasyona, gerçekleştirdiği eğitime ve gerek sözlü gerek fiili bütün ahlak ölçülerinin bu düzen çerçevesine girdiğine bakarsa, kesin olarak bunun insanın gücü üstünde bir iş olduğunu, onu kendileri içinde koruyup muhafaza edenin ancak varedenleri, kendileri için eğitip çıkaranın ancak onları bilen ve yaratanın olduğunu kavrar. Bu da "ısmet" (Peygamberlerin günahtan korunmuş olmaları) konusunda son noktadır. Hamd ve minnet Allah'adır". Adı geçen eserden özetle verilmiştir.

Burada artık dinleyiciye bu parlak Nebevî yüzyılın durumuyla ilgili olarak bu kadarla yetinmekten dolayı özür beyan ederek çalışmamızı bitirmek, yoksul kalemi işin son bulması sebebiyle dinlenmeye vermek yolu bize göründü. Şöyle ki bu, şimdilik derlenmesi ve arzı mümkün olandır, yoksa bunlar o devirde geçerli olan sanatlar, ticaret, uygulama ve ilimlerin tümü değildir elbette. Hayır hayır, bu hepsi değildir. Çünkü bi-

1173. İbn Ebû Hâle hadisi ve açıklaması için bkz. **Nesîmü'r-riyâz,** II, 166-196.

1174. Metinde İbnü'l-Menfûh şeklinde geçin ismin doğrusu bu olmalıdır. Bu zatın vefatı 520/1126'dır (bkz. **A'lâmü'n-nübelâ,** XIX, 518).

1175. Bu zat da İbn Rıdvan el-Feylesof (ö. 453/1061) olmalıdır (bkz. **A'lâmü'n-nübelâ,** XVIII, 105-106).

ze ulaşan hususlar, aralarında büyük mesafeler bulunan birçok merhale boyunca mevcut olanlardan bilgileri ençok tedvin edilmiş (yazıya geçirilmiş) bulunanlardır. Zira kesin olan şudur ki o zamanlarda her konuda mevcut herşeye bugün tam bir ayrıntıyla ne biz sahibiz ne de bizden öncekiler sahip olmuştur. Bunun çeşitli sebepleri vardır. **Birincisi:** İlk asır insanlarının Kur'an'la yetinmeleri ve başka şeylerin ona karışması endişesiyle tedvine tam ve yeterli bir önem vermemeleridir. İkinci yüzyılda insanlar başka şeylerin Kur'an'a karışmaması konusunda emin olunca, kendi durum ve rolleri bakımından önemli gördükleri ve tedvine ihtiyaç duydukları konuların bazılarında tedvine yöneldiler. Ancak bu kitabın konusu olan hususlarda tedvin fırsatını değerlendirmemişlerdi. Eğer bu konuda tedvinde bulunsalardı bu, ibretlerin son noktası ve olağanüstü birşey olurdu. Şöyle ki şimdi bu konularda vakıf olduklarımızı, gazveler, olaylar ve meselelerin içinden çıkarıp almaktayız, yoksa onlar bizzat bu türden haberleri vermeyi tasarlamış değillerdir. Şu sözü söyleyen kimseye aferin: "Şöhreti ufukları kaplayan İslam uygarlığı, zamanının yakınlığı, kendisi ve mensuplarının eserlerinin şimdiye kadar korunup muhafaza edilmesine rağmen kapalılık konusunda neredeyse araştırmacıların eski tarihlerine vakıf olabilmek için yokolup gitmiş eserleri ve yeraltı kalıntılarından hareketle araştırmada bulundukları yokolup gitmiş milletlerin uygarlığına benzemektedir". O yine şöyle der: Babanın hayatına andolsun, nerede o tarih ki selefin haberlerini, geçmiş gitmiş uygarlıkları, yaşayış tarzları, zanaatları, adetleri, kıyafetleri ve idare, yargı, siyaset, askerlik, eğitim, okullar, imalathaneler v.b. hususlar gibi bu ümmetin ilerlemesi ve sosyal durumuyla ilgili yönetim düzenleri hakkındaki bilgileri bize ayrıntılarıyla bildirsin. **İkincisi:** Daha öncekilerin âsâr ve siyere dair kitaplarınrın çoğu bugün ya yokolmuş veya olmaktadır. Bunlardan mevcut olanlarsa yeterli değildir. Çünkü yazılan ve derlenen eserlerin çoğu istilalar sırasında yakılmıştır. Bu çerçevede Moğol istilasında, tarihin daha korkuncunu anmadığı ölçüde kitap zayi oldu. Dicle'ye o kadar kitap atıldı ki akıntısı durdu ve atılan İslami eserlerin mürekkeplerinden dolayı suyu karardı. Hatta ben selefin eserlerinin çoğunun Moğol istilasından önce yokolmasından şikayet edildiğini gördüm. Şöyle ki Hâfız İbnü'l-Cevzî **Saydu'l-hâtır** adlı eserinde şöyle der: "İlk devirlerdeki ulemanın himmeti yüksek olup ömürlerinin özü olan eserleri bunu göstermektedir. Ancak bu eserlerin çoğu yokolup gitmiştir. Çünkü talebelerin himmeti zayıfladı, uzun eserlere arzu duymayıp muhtasarları ister oldular, sonra

da bunlardan ders gördükleri bazısıyla yetinir oldular. Böylece kitaplar çoğaltılmadan yokolup gitti"[1176]. Arap tarihi, Endülüs'te Kurtuba şehrinden Allah'ın memleketlerinin en çok kitap bulunanı diye sözeder[1177]. İspanya hristiyanları Kurtuba'yı istila ettiklerinde ele geçirdikleri bütün müslüman kitaplarını yaktılar. Yaktıkları kitaplar bir milyon ellibin ciltti. Bunu bir tek günde alev haline getirdiler. Sonra Endülüs'teki doksan kütüphaneye yöneldiler ve her memlekette mevcut Arap eserlerinden elde ettikleri herşeyi telef ettiler. Bunu Mundi(?) tarihinde zikreder. Onların tarihçilerinden biri olan Vilis Wells de şöyle der: İspanyolların Endülüs'te yaktıkları kitap sayısı bir milyon beşyüzbin cilttir[1178].

Vefiyyetü'l-eslâf'ta müellif şöyle der: Tuleytula (Toledo) piskoposu yüce İslam kitaplarından seksen küsur bin kitap yaktı[1179]. Frenkler Gırnata'yı (Granada) ele geçirdiklerinde nefis kitaplardan bir milyonu aşkın kitap yaktılar. Onlar, müslümanların ardlarında bırakmak kendilerine ağır gelen şeylerle yüklü olup Merakeş'e gitmekte olan üç gemiye elkoyarak yüklerini Escurial kütüphanesine bıraktılar. Sonra da bunlar yandı, geriye bir kısmı kaldı. Bu eserlerin kataloğu Suriye'li hıristiyanlardan biri tarafından yapıldı[1180] ve bu kitaplardan, bugüne dek dünya âlimlerinin gidip geldiği bir kütüphane oluşturdular. Kataloğu hazırlayanların zamanında mevcut kitaplar 1851 ciltti. Ben meşhur Muhammed Mahmud eş-Şinkıtî'nin Sultan Abdülhamid zamanında oraya gittiği sırada yaptığı Arapça kataloğunun bir kısmını gördüm. Bu da kütüphanede varlığı sanılan miktara nisbetle gerçekten önemsiz sayılır, hele Endülüs kütüphanelerinde bulunan miktara nisbetle ise bir değer ifade etmez. **el-Vâfi fi'l-mes'eleti'ş-şarkiyye** müellifi[1181], İslamî dönemde yalnız Kurtuba kütüphanesinde altıyüz bin cilt seçme kitap bulunduğunu belirtir (s. 172). Bu bilgi **Vefiyyetü'l-eslâf**'tan nakledilmiştir. Mercânî **Vefiyyetü'l-eslâf**'ta, zikredilen bazı bilgileri andıktan son-

1176. **Saydü'l-hâtır,** s. 440. Metinde **Saydu'l-havâtır** şeklinde geçmiştir.
1177. Yalnız II. Hakem'in kütüphanesinde dörtyüz bin üzerinde kitap vardı (Provençal, **Histoire de l'Espagne musulmane,** III, 498. İslam dünyasındaki diğer kütüphaneler için bkz. A. Metz, I, 322-332; S. Hunke, s. 276-281).
1178. Wells (s. 323) İspanya'da toplatılıp Gırnata'da yakıldığını söyler. Sigrid Hunke (s. 454) de aynı bilgiyi verir.
1179. bkz. A. Gürkan, s. 258. Tuleytula yerine Gırnata geçmektedir.
1180. bkz. **GAL, Suppl.,** I, 7.
1181. Emin b. İbrahim Şümeyyil'in eseri olup İskenderiyye'de (1296/1879) basılmıştır (Serkis, I, 1144).

ra şöyle der: Sonuç olarak, İslam âlimlerinin eserlerinden geriye ancak azın azı birşey kalabildi. (s. 325).

Mısırlı tarihçilerden biri şöyle der: "Müslümanların yazdığı kitaplardan Haçlılar, Moğollar ve İspanyollar'ın yaktıklarından geriye kalanı, denizden ancak bir noktadır". Bu yüzden eskiden demiştim ki selefin eserlerini iki yağmacı güç yoketti: İnsan orduları ve hayvan orduları. **el-Vâfi fi'l-mes'eleti'ş-şarkiyye** adlı tarihte (s. 171) Avrupa kütüphanelerinin Fas ve Irak kütüphanelerinden alınan kitaplarla zenginleştikleri kaydedilir ki adı geçen eserde müellifin sözlerine bakınız. Bugün eğer Avrupa kütüphanelerinden bize birşey naklederek veya neşirle lütufta bulunursa faydalanırız, aksi halde bu hazineler, onların yanma endişesiyle su dolapları ve yangın söndürme cihazlarıyla kuşatılmış, gece ve gündüz muhafızlarıyla korunan kütüphanelerinde saklı kalır.

Ebû Muhammed Abdullah et-Ticânî **Rihle**'sinde Hafsî sultanı Ebû Zekeriyya el-Hafsî'nin (ö. 647/1249) Tunus'taki kütüphanesinde otuz bin cilt kitap bulunduğunu[1182], bunun zamanla azalıp altı bine kadar düştüğünü zikrettiğinde şöyle der: Bu durum, adı geçen hükümdarın yakın adamlarından ve devletin âlimlerinden olan Bâce kadısı Hasan b. Muammer el-Hevârî et-Tarâblusî'ye anlatılarak sebebi soruldu, o şöyle dedi: "Yağmur ve insan eli!". Cezayirli hocalarımızdan biri bu durumu irdeleyerek şöyle der: "Tembelliklerin birbirini izlemesi ve rahatlıkta sükun bulunması". Şeyh Mesud Cemû'un **Minhâcu resmi'l-Kur'ân fi şerhi Mevridi'z-zem'ân** adlı kitabında sözünü ettiği kitapların adlarından bugüne kalanlar nerededir? Şöyle ki talebesi İbn Âşir el-Hâfî es-Selevî'nin **Künâşe**'sinde **Şerhu'l-Akîle**'den naklettiği ve benim de onun elyazısından naklettiğim üzere o " bu ümmetin müellifleri her dalda sayısız eser kaleme aldılar" der, sonra da Gırnata'da bir talebede büyük ebatta kalın bir cilt halinde ve üzerinde "kitap adlarına dair ellibeşinci cilt" ifadesi yazılmış bir kitap (katalog) gören birinden nakilde bulunur. Ondan geriye daha ne kadar kaldığı bilinmez. Bu kitapta eserin yalnız adı, müellifi, memleketi ve özellikle ölüm tarihinin yazılı olduğu gözönüne alındığında bu ciltlerin ne kadar kitap adı içerdiğini varın düşünün!

Kadı İbn Hallikân, Sâhib b. Abbâd'ın biyografisinde şu bilgiyi zikreder: Buhara hükümdarlarından Nuh b. Mansûr, kendisine vezir yapmak

1182. bkz. Muhammed el-Arûsî el-Matavî, **es-Saltanatü'l-Hafsiyye,** Beyrut 1406/1986, s. 159.

üzere ona haber gönderdi. Sâhib b. Abbâd'ın bu görevden affını istemesi konusunda ileri sürdüğü özürlerden biri de hükümdara yalnız kitaplarını taşımak için dörtyüz deveye ihtiyaç duyduğunu söylemesidir[1183]. Adı geçen İbn Abbâd IV. yüzyılda yaşamış olup Safer 385 (Mart 995) tarihinde vefat etmiştir. Bu, bir tek kişinin bir tek bölgede sahip olduğu ise, çeşitli bölge ve şehirlere yayılmış bundan başka kimselerin durumu ne olur? Bu, müslümanlarda bir tek ilimde üçyüz yıllık bir zamanda te'lif sanatının ulaştığı seviye ise, ondan sonra ulaştıkları seviyenin ne olacağını düşünün!

Hâfız Suyûtî **el-Müzhir**'de, adı geçen Sâhib b. Abbâd olayını anlattıktan sonra şöyle der: Kitapların çoğu Moğollar ve başkalarının sebep oldukları karışıklıklar sırasında yokoldu. Öyle ki mütekaddimin ve müteahhirin ulemaya ait dille ilgili mevcut kitaplar bir tek deve yükü bile etmez[1184]. Bu bilgi, Ebû'l-Abbas el-Hilâlî'nin **Fethu'l-Kuddüs fi şerhi hutbeti'l-Kâmûs**'undan nakledilmiştir. Hilâlî, adı geçen eserinde İbn Abbâd'ın dörtyüz deveye ihtiyaç duyduğuna dair İbn Hallikân'ın kaydettiği rivayet ile altmış deveye ihtiyaç duyduğuna dair başkaları tarafından nakledilen rivayet arasında, Suyûtî'nin zikrettiği sayıdan fazlasının dil dışındaki konulara dair kitaplar olduğunu belirterek uygunluk belirtir. **Fethu'l-Kuddüs**'e bakınız.

Hanefi âlim Haskefî'nin **Tenvîrü'l-ebsâr**'ın şerhi olan **ed-Dürrü'l-muhtâr** adlı eserinde şu bilgi verilir: "Ebû Hanîfe'nin talebesi Muhammed b. Hasan'ın (ö. 189/805) dini ilimlerle ilgili 999 kitap kaleme aldığı söylenir". İmam Şâfiî şöyle der: Muhammed b. Hasan'ın ilminden bir deve yükü kitap edindim[1185]. Hicrî ikinci yüzyılda bu bir müellif olarak eserlerinin sayısı, bazıları altmış defterden oluşan bin kitaba ulaşıyor, bir diğer âlim olarak İmam Mâlik'in şer'i hükümlere dair imlâ ettirdiği eserler yüzelli cilde varıyorsa, bu çağda yaşayan diğer âlimlerin ve onlardan sonra gelenlerinki ne kadardır?

Ebû'l-Hasan el-Uchûrî, **er-Risâle**'nin girişine yazdığı hâşiyede İmam Mâlik'le ilgili olarak İmamü'l-Harameyn'den şu nakilde bulunur: O kendi mezhebinde şer'î hükümlere dair yaklaşık yüzelli cilt eser imla ettirdi.

1183. **Vefeyâtü'l-a'yân,** I, 231; **Sannâcetü't-tarab,** s. 391.
1184. **el-Müzhir,** I, 97. Burada deve sayısı altmış olarak geçmekte olup ayrıca metinde hatalar mevcuttur.
1185. İbn Âbidin, **Reddü'l-muhtâr,** I, 50-51.

Hindistan Haydarabad kadilkudatı Hudabahş[1186], önce **el-Muktatef** dergisinde, sonra da Ferid Vecdî'nin **Dâiretü'l-maârif**'inde neşredilen makalesinde şu bilgiyi verir: Vâkıdî'nin kitapları altıyüz sandığı dolduruyor ve bunları taşımak için de yüzyirmi deve gerekiyordu (VIII. ciltte "kitap" mad. bkz)[1187].

Hâfız Suyûtî **ed-Deverânü'l-felekî alâ İbni'l-Kerekî**'de şöyle der: "Ümmetin âlimlerinin birbirlerine reddiye olarak kaleme aldıkları eserler toplanmış olsaydı ciltleri bulurdu". Âlimlerin birbirlerine reddiye olarak yazdıkları eserler ciltler tutarsa bir başka konuda yazdıkları ne kadar olur? Ben mümkün olduğu ölçüde fehrese ve sebtlerin adlarını toplamaya çalıştım sayıları bini aştı[1188]. Oysa **Keşfuzzunûn**'da bu türden eserlerin sayısı bunun onda birini bile bulmaz. Nerede bu rakam nerede Sultan IV. Murad'ın sır kâtiplerinin reisi ve maliye veziri olan[1189] Hacı Halife diye meşhur Mustafa b. Abdullah'ın **Keşfuzzunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn** adlı eserinin içerdikleri! Onun topladığı eserlerin ulaştığı rakam 18.550'dir. Üstelik o XI. yüzyılda yaşamış müteahhirin ulemadandır. Bu konuda kendisinden önce bir grup âlim eser yazmışlardır. Bunlardan biri daha önce 56. cildini gördüğü zikredilen kimsenin haber verdiği kitabın müellifidir. Bir diğeri **ed-Dürrü's-semin fi esmâi'l-musannifîn**'in yazarıdır. Bu eser bir cilt halinde bende mevcut olup yazarı İbnü's-Sâî el-Bağdâdî (ö. 674/1275) diye bilinen mahir tarihçi İmam Tâcüddin Ebû Tâlib Ali b. Enceb b. Osman b. Abdullah'tır[1190]. Onun biyografisi Zehebî'nin **Tezkiretü'l-huffâz**'ında verilmiş olup[1191] bu kitabı yalnız bizim kütüphanede bulunan eserlerdendir. Bunu **Keşfuzzunûn** müellifi "elif" harfinde **Ahbâru'l-musannifin** adıyla, altı cilt ve Ebû'l-Hasan Ali b. Enceb el-Bağdadî'nin (ö. 674/1275) eseri olarak kaydetmiştir[1192]. Dâl harfinde ise bu eserin adını **ed-Dürrü's-semin** diye vererek müellifini zikretmemiştir[1193]. Bu, ondan beklenmeyen tuhaf birşeydir.

1186. Haydarabad Yüksek Mahkemesi baş hakimi olan Hudabahş'ın Bankipur'da kurduğu Oriental Public Library meşhurdur (bkz. **DİA**, V, 60; **EI**, V, 43-44).
1187. **Dâiretü maârifi'l-karni'l-işrîn**, VIII, 68.
1188. Bununla **Fihrisü'l-fehâris** adlı eserini kastetmiştir (bkz. I, 37).
1189. Katip Çelebi (ö. 1067/1657) Anadolu muhasebesi kaleminde şakird olmuş, süvari mukabelesinde görev yapmış ve sonra da ikinci halifeliğe yükselmiştir (**İA**, VI, 432-433).
1190. Kureşî, **el-Cevâhiru'l-mudiyye**, II, 546. Metinde İbnü's-Sââtî şeklinde geçmiştir.
1191. **Tezkiretü'l-huffâz**, IV, 1469.
1192. **Keşfuzzunûn**, I, 30.
1193. **Age.**, I, 730. Eserin müellifi İbnü'l-Kıftî olarak verilmiştir. (Ayrıca bkz. **İzâhu'l-meknûn**, I, 444).

Bu konuda eser yazanlardan birisi de Cemalüddin İbnü'l-Kıftî es-Saîdî olup Udfuvî **et-Tâliu's-saîd**'de onun biyografisini vererek **Ahbâru'l-musannifîn ve mâ sannefû** adlı eserini zikreder. Bir diğeri İmam et-Tûfî el-Bağdâdî[1194] olup İslam'da eser yazanlar ve eserleriyle ilgili sekiz ciltlik değerli bir kitap yazmıştır. Bunun bazı ciltleri İstanbul kütüphanelerinden birindedir. Bir diğeri İmam Ebû'l-Berekât Muhammed b. İbrahim İbnü'l-Hâc el-Billifikî el-Endelüsî olup eserlerin adları ve müelliflerinin tanıtımına dair alfabetik olarak düzenlediği bir eseri vardır[1195]. Bir diğeri Şerefüddin Muhammed b. Ma'mer el-Makdisî el-Kâtib (ö. 712/1312) olup **el-Kasîdetü'l-yâiyye fi esmâi'l-kütübi'l-ilmiyye** adlı eseri vardır. Matbu **Keşfuzzunûn**'da bu manzume ile ilgili olarak şöyle denir: "Bu konuda, ondan başka bir eser yazanı görmedim. Manzum eser yazmanın ve gerekli kapsamda olmasının kısıtlılığını da bilmekteyim"[1196]. Bu, **Keşfuzzunûn** müellifinin garip bir kusurudur. O, bu konuyla ilgili olarak İbnü's-Sâî, Tûfî, İbnü'l-Hâc ve başkalarına ait naklettiğimiz eserleri görmemiş olmalıdır. Üstelik **Keşfuzzunûn** müellifi, bilindiği gibi, İbnü's-Sâî'nin eserini **Keşfuzzunûn**'da iki yerde, elif ve dâl harflerinde zikretmiştir. Geçen bilgilere bakınız.

Şeyhulislam Muhammed b. Ebû's-Sürür el-Bekrî es-Sıddıkî el-Mısrî'nin (ö. 1087/1676), İbn Enceb el-Bağdâdî'nin kitabının üslubunda ve müelliflerin tarihine dair müteaddit ciltli bir eseri vardır. Bir grup âlim **Keşfuzzunûn'**a zeyl yazmış olup bunlardan biri İbrahim b. Ali el-Hanefî er-Rûmî'dir (ö. 1189/1775). Onun **ez-Zeyl alâ Keşfi'z-zunûn li-Kâtib Çelebî fi esmâi'l-kütüb ve'l-ilhâkât** adlı bir eseri olup **Silkü'd-dürer** müellifi tarafından biyoğrafisinde verilmiştir[1197]. Zeyl yazanlardan biri de Kemâlüddin Muhammed b. Mustafa el-Bekrî el-Gazzî el-Hanefî'dir (ö. 1196/1782). **Silkü'd-dürer** müellifi şöyle der: Tuhaf bir üslupla, kitap adlarına dair bir eser yazdı ve **Keşfu'z-zunûn fi esmâi'ş-şurûh ve'l-mütûn** adını verdi[1198]. Zeyl yazanlardan biri de çağdaşımız, uzun ömürlü, itina sahibi miralay İsmail Paşa olup aslen Bağdatlı, doğum veya yerleşim bakımından da İstanbulludur. **Keşfuzzunûn'**a iki ciltlik bir zeyl yazmıştır. Ayrıca müellifler ve eserlerine dair dört büyük ciltlik bir diğer kitabı var-

1194. Kehhale, IV, 266.
1195. **Fihrisü'l-fehâris,** I, 153.
1196. **Keşfuzzunûn,** II, 1349. Yâiyye kelimesi metinde bâiyye şeklinde geçmiştir.
1197. **Silkü'd-dürer,** I, 14-15; Kehhâle, I, 65.
1198. **Silkü'd-dürer,** IV, 14-15.

dır. 1321 (1903) yılında yetmiş yaşını aşkın halde hayattaydı[1199]. Çağdaşımız itinalı araştırmacı Şeyh Cemil el-Azm el-Beyrûtî'nin on ciltlik bir **Keşfuzzunûn** zeyli olduğuna dair haber bana ulaştı[1200]. Arkadışımız, araştırmacı ve arkeoloğ Seyyid Hasan Hüsnî Abdülvehhâb et-Tûnisî'nin[1201] de **Delilü'l-bâhisîn ammen ellefe mine'l-Ifrikıyyîn** adlı bir eseri olup bana üç ciltten oluştuğunu, kendi şartına uyanların yazdığı kitaplardan binlercesinin adını kapsadığını, sekiz yüz kadar biyoğrafi içerdiğini ve her eseri, bulunduğu yer, hacmi, hattatı ve basılmışsa basımı gibi hususları belirterek inceden inceye tavsif ettiğini bildirmişti.

Ebû'l-Mehâsin Muhammed b. Halîl el-Kâvukcî et-Tarâblusî'nin **Kevâkibü't-tarsîf fimâ li'l-Hanefiyye mine't-tasnîf**[1202] adlı bir eseri vardır. Eseri bilen biri anmış olup ben vakıf olamadım. Hindistan'ın muhaddis ve âlimi Ebû'l-Hasenât Muhammed Abdülhay el-Leknevî el-Ensârî'nin[1203] **Ferhatü'l-müderrisîn bi-zikri'l-müellefât ve'l-müellifîn** adlı bir eseri vardır. Ondan önce de Hâfız Kasım b. Kutluboğa hanefi âlimlerinden eser yazanlara dair **Tacü't-terâcim** adlı kitabı yazmıştı. Bu eser Beytü'l-Makdis'te Halidiyye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır[1204].

Müelliflerin adlarıyla ilgili olarak, anılanlardan başkaları da eser yazmışlardır. **Selvetü'l-enfâs**'ta Ebû Hafs Ömer b. el-Mekkî eş-Şerkâvî'nin (ö. 1260/1844, Fas) biyoğrafisinde şu bilgi verilir: "Onun bir **Salavât'ı** mevcut olup tevriye ve tevcih yoluyla salâta dair eserlerin adlarını içerir". **Subhu'l-a'şâ**'da müellif şöyle der: Eskiden halife ve hükümdarlar kütüphanelere büyük önem verirlerdi. Böylece birçok esere ve değerli kütüphanelere sahip oldular. Denildiğine göre İslam'da en büyük kütüphaneler üç taneydi. Bunlardan biri Abbasi halifelerinin Bağdat'taki kütüphanesiydi. Sayılamayacak kadar çok ve değer biçilemeyecek kadar nefis kitaplara sahipti. Moğolların Bağdat'ı yıkmasına kadar böyle devam etti. İkincisi, Fatımi halifelerinin Mısır'daki kütüphanesidir. Her ilim dalından nefis kitapları toplayan en büyük kütüphanelerden biriydi. Son halifeleri

1199. Bağdatlı İsmail Paşa'nın (ö. 1920) her iki eseri de ikişer çiltlik olup sonuncusu dört cilt değildir (bkz. **DİA,** IV, 446-448).
1200. **es-Sırru'l-masûn zeylu Keşfi'z-zunûn** adlı bu eserin **Keşfuzzunûn** hacminde olduğu kaydedilir. (Zirikli, II, 134; Serkis, II, 1341-1342).
1201. bkz. **DİA,** I, 284.
1202. Serkis, II, 1490-1491; **Fihrisü'l-fehâris,** I, 104-106.
1203. **Fihrisü'l-fehâris,** II, 728-730; Kehhâle, XI, 235.
1204. Eser Leipzig (1862) ve Bağdat'ta (1962) basılmış yeni neşirleri yapılmıştır.

Âdıd'ın ölümüyle devletleri son buluncaya kadar varlığını korudu. Üçüncüsü ise Endülüs'te Emevi halifelerinin kütüphanesiydi. En büyük kütüphanelerden biri olup Mülûk-u Tavâif'in Endülüs'ü istilasıyla devletleri son buluncaya kadar varlığını sürdürdü[1205].

Derim: **Sannâcetü't-tarab**'da şu bilgi verilir: Denildiğine göre Abdurrahman en-Nâsır el-Ümevî Kurtuba'da 400.000 cilt, bazılarının dediğine göre ise 600.000 cilt kitap toplamıştı[1206]. Kalkaşandi **Subhu'l-a'şâ**'da şöyle der: Bil ki yazılan kitaplar sayılamayacak kadar çok, sayıları kuşatılmayacak kadar büyüktür, özellikle İslam dininde yazılan kitaplar. Bunun benzeri hiçbir dinde yazılmış, hiçbir ümmet tarafından ortaya konulabilmiş değildir[1207].

Derim: Söylemek gerekir ki bugün yeryüzünde en büyük İslamî kütüphane Mısır'daki Hidiviyye Kütüphanesidir. Bu kütüphane, bugün İslam dünyasında hiçbir kütüphanenin toplamadığı kadar kitaba sahiptir. Katalogu on cilt olup muhtemelen katalogun basılmasından sonra da katalog hazırlanırken mevcut bulunan kitap kadar ilave olmuştur. Ferid Vecdî'nin **Dâiretü'l-maârif**'inde şu bilgi verilir: Bu kütüphanede bulunan basılı kitapların sayısı 84.508, yazmaların sayısı 19.000 olup bunların içinde 189 mushaf vardır. Bu mushaflardan 27 tanesi Kûfî hatla ceylan derisine yazılmıştır. Kütüphanede 117 (735) yılında yazılmış bir papirüs mevcut olup ondaki en eski eserdir. Kütüphanedeki en eski kitap ise Şâfiî'nin **er-Risâle**'si olup talebesi Rebî el-Cizî tarafından 264 (878) yılında yazılmıştır[1208].

Hidiviyye Kütüphanesi'ni İstanbul kütüphaneleri izler. Bu kütüphaneler çok sayıda olup onlarda bulunan enteresan ve tezyinatlı kitaplar başka kütüphanelerde bulunmaz[1209]. Bugün yanıp yokolmalarından korkuyorum. Ne olurdu Ankaralılar onları Avrupa'da satsalardı da İslam'a, ilimlerine ve kitaplarına yönelik yağma ve tuzaklarından bu kitaplar kurtulmuş olsaydı. Ne olurdu Milletler Cemiyeti bunlarla ilgilenseydi. Sonra Şeyhülislam Ârif Hikmet'in Medine-i Münevve-

1205. **Subhu'l-a'şâ,** I, 466-467. Metinde birçok düşüklük vardır. İslam'da kütüphaneler için şu esere bkz. Muhammed Mahir Hamâde, **el-Mektebât fi'l-İslâm,** Beyrut 1401/1981.
1206. **Sannâcetü't-tarab,** s. 389.
1207. **Subhu'l-a'şâ,** I, 467.
1208. **Dâiretü maârif,** VIII, 82-86. Hidiviyye Kütüphanesi bugün diğer bazı koleksiyonlarla birlikte Mısır Milli Kütüphanesi haline gelmiştir.
1209. Bugün yalnız Süleymaniye Kütüphanesi'nde 100.000'i aşkın yazma kitap bulunmaktadır.

re'deki kütüphanesi gelir. Fakat bana ulaşan habere göre ondaki kitapların çoğu darmadağınık durumdadır[1210]. Sonra Mısır'daki özel kütüphanelerden, itinalı büyük araştırmacı Ahmed Teymur el-Mısrî'nin kütüphanesi gelmektedir. Seyyid Hasan Hüsni Abdülvehhab bana bu kütüphanede 24.000 cilt kitap bulunduğunu ve bunlardan yedi bin kadarının müellif hattıyla olduğunu haber verdi[1211]. Bu kütüphaneyi büyük yazar Ahmed Zeki'ninki izler. Bu kütüphanede de çok ve güzel kitaplar bulunmaktadır[1212]. Maalesef Mısır ve diğer yerlerdeki matbaalar şimdilerde çoğunlukla müteahhirin ulemanın kitaplarını basmaya önem vermektedirler. Çoğu zaman da mütekaddimin ulemanın II-V. yüzyıllarda yazılan, faydaları ve mevcutlarının azlığından dolayı önem verilmeye daha layık olan eserlerinin tarafına bakılmaksızın bir tek kitabın basımı defalarca tekrarlanmaktadır. Yayınevi sahiplerinin onlara bakışlarını çevirmemeleri devam ederse tamamen yokolup gitmelerinden endişe ediyorum. Çünkü onlardan mevcut olanların çoğu da azlıkları yanında yıpranmış ve neredeyse yokolacak durumdadır. Ben yazarları ve himmet sahiplerini bu önemli konuda yazmaya davet ediyorum. Bu, neredeyse yokolmaya yüztutmuş eski İslamî eserleri neşre yayınevi sahiplerini teşvikten ve bu da kitapların adlarını, bulundukları yerleri tesbit edecek bir hazırlık komisyonu kurulması ve sonra da en önemli, en eski ve nadirlerinden başlayarak yayımlamaktan ibarettir. Başarıya ulaştıran ancak Allah'tır.

Yanan yanmış, yağmalanan yağmalanmış, istifadeden alıkonan alıkonmuş ve saklanan saklanmış olsa da İslam uygarlığının gelişmeleri için temel kaynak Kur'an-ı Kerim'dir. Herşeyi mükemmel şekilde içeren ve asırlar boyunca unutulmadan muhafaza edilmesi, bu İslam uygarlığının temel özelliklerinin muhafazasında en büyük etken olan Kur'an-ı Kerim. Mağrib toplumları bundan nasiplerin en bolunu almıştır. O derecede ki şöyle demişlerdir: "Kur'an Arap diliyle indi, Acemler tefsir etti, Mağribliler hıfzetti, Mısırlılar okudu, en güzel şekilde Türkler dinledi[1213] ve uhrevî kısmıyla Yemen halkı amel etti". Kur'an nazil olalı on-

1210. Arif Hikmet Bey 12.000 ciltlik kütüphanesinden buraya 5000 kitap vakfetmiştir (**DİA**, III, 365).
1211. Bu kütüphanede 20.000 cilt kitap mevcuttur (**DİA**, II, 140).
1212. Bu kütüphanede 18.700 cilt kitap mevcuttur (**DİA**, II, 163).
1213. Bu manada söylenen bir söz de şudur: "Kur'an Mekke'de nazil oldu, Kahire'de okundu, İstanbul'da yazıldı".

dört yüzyıldır insanlar ondan istinbatta bulunmakta, anlayışlar, maksatlar, zevkler ve ilmî, ahlakî, kanûnî, tarihî ve felsefî ilimlerin çeşitliliği içinde ondan hüküm çıkarmaktadırlar. O, bugüne dek harikuladelikleri tükenmeyen, bitmeyen bir denizdir. Kur'an'ın ilerleme, uygarlık ve umran kaynağı olduğuna dair en eşsiz yönü, kozmik ilimlerin herhangi bir dalıyla ilgili olup da kendisini veya ona delalet eden şeyi Kur'an'dan çıkaramayacağın hiçbir hususun bulunmamasıdır. Bugün bundaki nihaî gayeyi kavrayan Mısır, Şam ve Irak'lı müslümanlar bu işle ilgilenmeye başlamış ve bu yüzyılın ihtiyaçları, bu yüzyılda revaç gören ve gerçekte İslamî ilimlerden olup başka bir renk ve şekil almış bulunan hususlar çerçevesinde Kur'an'ın cevherlerini çıkarmaya, muhtevasını anlamaya başlamıştır.

Şam'da bilge yazar ve üstad Muhammed b. Ahmed el-İskenderânî tabii ilimleri, yerde bulunan suların sırları ve mecralarını, taşlar ve faydalarını, bitkiler ve hikmetleri ile özelliklerini Kur'an'dan çıkarmaya teşebbüs etti. Onun bu eseri eşsiz olup üç ciltten oluşmaktadır. Adı **Keşfü'l-esrâri'n-nûrâniyyeti'l-Kur'âniyye fimâ yeteallak bi'l-ecrâmi's-semâviyye ve'l-ardiyye ve'l-hayvanât ve'n-nebâtât ve'l-cevâhiri'l-ma'deniyye** olup 1299 yılında basılmıştır[1214]. Allame ve büyük Türk astronom Ahmed Muhtar Paşa **Muvâfakatü'l-âyi'l-Kur'âniyye li'l-ulûmi'l-felekiyye** adlı eseri yazdı ve onda yetmiş kadar âyeti topladı. Yine astronomi alanında temayüz etmiş bir Türk zabiti bu ilmin esaslarını Kur'an'ı Kerim'e uygulama konusunda bir kitap yazdı. Bu konuda, arkadaşımız allâme üstad, Mısır'ın âlimi Şemsüddin Muhammed b. Bahît el-Mutî el-Hanefî'nin bir cilt halinde basılan eserinden[1215] daha geniş ve kapsamlısı yoktur. Mısırlı yazar Şeyh Tantâvî Cevherî **Nizâmü'l-âlem ve'l-ümem, Nahdetü'l-ümme ve hayâtuhâ, Mizânü'l-Cevâhir** ve **Cemâlü'l-alem** gibi eserlerinde[1216] dikkatini astronomik ilimlere ve bunların temellerini Kur'an'dan çıkarmaya, güneş ve ışıklarına, ay ve aydınlığına, gökyüzü ve yıldızlarına yöneltti. Mahir araştırmacı yazar Ferid Vecdî de **el-Hayât** dergisi ve şu eserlerinde konuyu işledi: **Kenzü'l-ulûm ve'l-luğa, Dâiretu maârif, el-İslâm ve'l-medeniyye, Tefsir'i**

1214. Yazar 1306'da (1889) vefat etmiş olup (Ziriklî, **el-A'lâm,** Beyrut 1984, VI, 21) eseri 1297'de basılmıştır (Serkis, I, 438; **Suppl.,** II, 778).

1215. Eserin adı **Huccetullah alâ halîkatih fi beyâni hakîkati'l-Kur'ân mine'l-ulûmi'l-kevniyye ve'l-umrâniyye** olup Kahire'de (1323) basılmıştır (**DİA,** IV, 489).

1216. Serkis, II, 1243-1244; Ziriklî, III, 333-334.

ve mukaddimesi **Safvü'l-irfân bi-istihrâci'l-ulûmi'n-nefsiyye ve'l-kavânîni'l-ictimâiyye ve'l-ulûmi'l-umrâniyye mine'l-Kur'ân ve cevâhirih**[1217]. Çağdaşlarımızdan Hibetullah eş-Şehristânî adlı Şiî âlim de **el-Hey'e ve'l-İslâm** adlı bir eser[1218] yazmış olup astronomik ilimler alanında büyük bir mesafeyi kapattığı önemli önbilgiler vermiştir. Ne güzel ve kullanışlı bir kitaptır!

Bu arkadaşınız elektrik ve buhara dair esaslar ile trenlerin, otomobillerin, denizaltıların ve uçan balonların yürütülmesi gibi bunları bilmenin sonuçlarını Kur'an ve Sünnet'ten hareketle ortaya koyduğu kitabını yazdı. Bu eseri **el-Yevâkitü's-semîne fi'l-ahâdisi'l-kâdiye bi-zuhûri sikketi'l-hadîde ve vusûlihâ ile'l-Medine** diye adlandırdım. 1329 yılında Cezayir'de basılmış olup Fransızca'ya çevrildiğine dair haber bana ulaştı. Kur'an ve Sünnet'in enteresan yönlerinden biri gelecek zaman için lüzumlu olup kendilerinde sarahaten ve nass olarak bahsi geçmeyen hususları başkalarından almaktan bizi menetmemeleridir. Çünkü din ilerleme esaslarını ve uygarlığın bütün yollarını desteklemeyi tekeffül eder. Bize yasakladığı, sadece diğer milletlerin zararlı olan ahlâk ve adaplarıdır. İnsanlara faydalı olan ve faydası açık bulunan şeylere gelince, İslâm dininin onun yoluna engel çıkarması asla sözkonusu olmaz.

el-Utbiyye'de Mâlik b. Enes'in şöyle dediği kaydedilir: Ömer b. Abdülaziz'in şöyle dediği bana ulaştı: Allah Resûlü ve ondan sonraki yöneticiler yollar (sünnetler) çizdiler, bunlara uymak Allah'ın kitabını tasdik, ona itaatı kemale erdirmek ve dini konusunda güç kazanmak olup hiç kimse onları kaldıramaz, değiştiremez ve onlara aykırı bir düşünce ve tavır takınamaz. Kim onlara uyarsa doğru yolu bulur, onlardan yardım alan muzaffer olur, onlara karşı çıkansa mü'minlerin yolundan başkasına uymuş olur. O yüz çevirdikçe Allah da ondan yüz çevirir ve cehenneme gönderir. O varılacak ne kötü bir yerdir[1219]. İbn Rüşd **el-Beyân ve't-tahsil**'de şöyle der: "Onların çizdiği yola uymak, Allah'ın kitabına uymaktır". Aykırılık, muhalif araştırmacının kusurundan veya prensiplere ve İslam'a karşı donukluğun hakim olmasından dolayı varsayılmaktadır. İslam milletleri Kurtuba, Fas, Kayravan, Bağdat ve Kazvin'deki parlak İslam uygarlığı zamanında, bu yol üzere daha iyi olanı alageldiler. Bu yüzdendir

1217. Serkis, II, 1451-1452; Ziriklî, VII, 220-221.
1218. Serkis, II, 1155.
1219. **el-Beyân ve't-tahsîl,** XVIII, 374. Metinde hata ve düşükler mevcuttur.

ki onların buluşları bir sınırda durmadı, ilerleme yolunda karşılarında bir engel bulmadılar. Bu sırada Avrupa derin uykusundayken onlar kendilerini başkalarına önder yapan şeyleri gerçekleştirdiler. Başka milletlerin büyük tarihçileri onların bu durumlarını itiraf ettiler. Size daha önce adı geçen tarihçi Sedillot'un el-Maârifü'l-Mısriyye idaresi tarafından Arapça'ya çevrilip 1309'da bastırılan **Hulâsatu târihi'l-Arab**[1220] adlı eserinden bir bahis nakledelim. O şöyle der: "Arapların buluşları, pusulayı, kağıt, barut ve ateşli silahlar yapımını keşfetmelerine dair onyedinci bölüm: Arapların Cebelitarık boğazının başlangıcından Asya sınırının bitimine dek yayılmalarıyla birlikte dünyaya yayılan uygarlaşmayla ilgili sebep ve müsebbipler hakkında daha önce bilgi vermiştik. Geriye Arapların kağıt, pusula ve top barutunu bulmalarıyla bütün dünyada edebî, siyasî ve askerî alanlarda meydana gelen değişikliklerden sözetmek kaldı. Bunları icadetme ve Avrupalılara öğretme şerefini Araplar'ın elinden alan bazı Batılıların söylediklerine itibar edilmez. Bu kimseler, nisbet edildikleri kimseye nisbeti şüpheli olan bazı metinlerde bu şeylerin Araplardan başkaları tarafından bulunduğuna dair gördükleri bilgilere dayanarak Çinlilerin bunları eski zamandan beri bildiklerini ileri sürerler. Nitekim matbaanın Miladi VIII. yüzyıldanberi Çin'de mevcut olduğu da iddia edilmiştir. Evet, Araplar ipekten kağıt yapmayı Çinlilerden öğrendiler. Eğer onlar basım sanatını da başkalarından önce bilselerdi Araplar bunu da onlardan alırdı. Onların pusulayı kullandıkları nasıl düşünülür ki 1800 yılına kadar yerkürenin güney kutbunun alev alev yanan bir ateş olduğuna inanıyorlardı. Barut kullanmasını da biliyorlar mıydı? İzleri mevcut çeşitli kullanımlar Arapların bunu kullandığını göstermektedir; 690 (miladi) yılında Mekke'yi kuşatmaları sırasında çeşitli bombalar kullanmaları, XIII. yüzyılda Mısır'da kalelere atmak için... den elde ettikleri ve gökgürültüsü gibi ses çıkaran barutu kullanmaları gibi. Bunun kullanımı, XI. yüzyılda Tunus hükümdarının İşbiliye emiriyle birlikte düzenledikleri gösterinin (?) vasfedilişinde anılır. 1300 yılında Cebelitarık'ın kuşatılmasında, Gırnata hükümdarı İsmail'in 1324'te Bayta[1221] şehrini kuşatmasında, 1340'ta Tarîfe kuşatmasında da kullanıldı. Bu kuşatmalar sırasında barutla mermi atılmış olup İspanya hristiyanları da bu sırada barut kul-

1220. Bu eser L. P. Sedillot'un **Histoire des Arabes** (Paris 1854) adlı kitabının tehzib ve tercümesidir (Kahire 1309). bkz. Serkis, II, 1368; **DİA,** II, 434.

1221. Bu yer Hısnıişker (Huescar) olmalıdır. 724'te (1324) İsmail b. Ferec b. İsmail b. Yusuf tarafından topla alınmıştır (**el-İhâta fî ahbâri Gırnata,** I, 390; "Bârûd", **EI,** 1057).

lanmaya başlamışlardır. Araplar pusulayı XI. yüzyılda kara ve deniz yolculuklarında ve mescid mihraplarının tesbitinde kullandılar. 650 miladî yılında Semerkand ve Buhara'da ipekten kağıt imal edildi. Sonra 706 miladi yılında Yusuf b. Ömer ipek yerine pamuk kullanarak Dımaşkî kağıdı yaptı. XIII. yüzyılda Kastiliya'da Garb kağıdı kullanıldı, buradan da kağıt kullanımı Fransa, İtalya ve Almanya'ya geçti. Kaydetmiş olduğumuz bilgiler, bugünkü Batı uygarlığının bütün alanlarına Arapların nasıl egemen olduklarını gösterir. Yine bundan anlaşılıyor ki IX. yüzyıldan XV. yüzyıla kadar, Araplar'da, zamanın duyduğu en geniş edebiyatlar mevcuttu. Velud fikirleri ve nefis buluşlarının sonuçları, Ortaçağ tarihine dair malzemeler, seyahat ve sefer haberleri, meşhur kimselerin hareket tarzlarına (siret) dair ansiklopediler, benzeri olmayan sanatlar, yüce fikirleri ve önemli buluşlarına delalet eden yapıları gibi bütün konularda onların Avrupalıların üstadları olduğunu gösterir. Bütün bunlardan dolayı, uzun zamandan beri Batılıların aşağıladıkları Muhammedî ümmetin yüceliğini itiraf etmek gerekir" (s. 267). Bu esere başvurun enteresan şeyler bulacaksınız. Zikrettiklerimize ilave olarak, büyük bir Avrupalı tarihçiden duyduklarınızdan daha fazla delil getirmeye ihtiyacımız yoktur. İyi anlayış ve daha fazla düşünmeyle gözleri çerçöpten koruyun, kusurları gizleyin ve çirkini örtülerle örtün.

"Allah'ım kuvvetimin zayıflığını, gücümün azlığını (çaresizliğimi) ve insanlar nazarındaki hakirliğimi sana arz (şikayet) ediyorum. Ey merhametlilerin en merhametlisi, sen mustazafların rabbisin. Sen benim rabbimsin, beni kime bırakıyorsun? Beni asık suratla karşılayacak yabancıya mı, işimi eline tevdi ettiğin düşmana mı bırakacaksın? Eğer bana karşı kızgın değilsen başıma gelenlere ne gam! Fakat lutfedeceğin afiyet (ve korumanın sınırı bunları bana göstermeyecek kadar) daha geniştir. Gazabının üstüme inmesinden veya hoşnutsuzluğuna düçar olmaktan, karanlıkları parlatan, dünya ve ahiret işlerinin salahının temeli olan yüce yüzünün nuruna sığınırım. Sen razı oluncaya kadar hoşnutluk sanadır. Güç ve kuvvet ancak seninle vardır. Allahım seni tenzih ederim, hamd sanadır. Senden başka ilah olmadığına şehadet ediyor, senden bağışlanma diliyor, sana tevbe ediyorum. Kötülük işledim, kendime zulmettim, beni bağışla. Şüphesiz, günahları senden başkası affedemez. Hamd Allah'adır ve bu yeter. Selâm onun seçkin kullarına olsun"[1222].

1222. Hz. Peygamber'in tebliğ için gittiği ve taşlandığı Taif'ten ayrıldıktan sonra yaptığı duadır.

Bu kitabı fakir Muhammed Abdülhay el-Kettânî 1341 (1923) yılının mübarek Şevvâl ayında Fas'ta kendi eliyle yazdı. Allah ona ihsanını lutfetsin. Amin. Sonra, iki yıl veya daha fazla süre bu eserle meşgul olarak tekrar gözden geçirdim. Böylece, gözden geçirerek, mukaddimede adıgeçen eserlere başvurarak düzeltme, geliştirme, ilave ve başlıkların düzenlenmesi 1346 (1927) yılında Fas'ta (Allah onu lütfuyla korusun) tamamlandı. Bu eserlere, daha önce adı anılmamış şu eserleri de ilave ettim: Zurkânî'nin **Şerhu'l-Muvatta, Avnu'l-Vedûd alâ Süneni Ebî Dâvud** [1223], Abdullah b. Abdülhakem el-Mısrî'nin **Fedâilu Ömer b. Abdülaziz,** Muhammed[1224] b. İbrahim el-Vezir el-Yemenî'nin **er-Ravdu'l-bâsim fi'z-zabb an sünneti Ebi'l-Kâsım,** Ahmed b. Muhammed b. Yunus eş-Şelebî el-Hanefî el-Mısrî'nin **İthâfu'r-ruvât bi-müselseli'l-kudât**[1225], Seffârinî'nin tevhide dair kendi manzumesine yaptığı şerh[1226], İbnü'l-Cevzî'nin **Saydu'l-hâtır**[1227], İbn Hazm'ın **Naktu'l-arûs,** İbn Semmâk el-Endelüsî'nin **Ravdu't-tahbîr fi hükmi's-siyâse ve't-tedbîr,** Diyârbekrî'nin **Târihu'l-Hamîs, el-Hediyyetü'l-makbûle fi huleli't-tıbbi'l-meşmûle** ve Ahmed b. Salih el-Ektâvî ed-Der'î'nin buna şerhi[1228], Ahmed b. Murtaza'nın **el-Münye ve'l-emel fi şerhi Kitâbi'l-Milel ve'n-nihal,** Yakâtî'nin **Ünsü's-semîr fimâ vekaa beyne'l-Ferezdak ve Cerîr,** Yûsî'nin **el-Kânûn**'u, Ebû Sâlim el-Ayyâşî'nin **el-Hukm bi'l-adl ve'l-insâfi'r-râfi li'l-hilâf,** Tâvûdî b. Sûde'nin **Şerhu't-Tuhfe**'si ve **Fihrist**'i, **Kitâbu Vasfi'l-berîd,** İbn Ebû'r-Ricâl'in astronomiye dair manzumesine İbn Kunfuz el-Kısmitinî'nin yaptığı şerh[1229], Şeyh Muhtâr el-Küntî'nin **el-Cir'atü'l-kâfiye,** İbn Hazm'ın **el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm.**

Hamd Allah'adır ve bu yeter. Selâm onun seçkin kullarına olsun.

1223. Pencâbî'nin eseridir (I- II, Leknev 1318. bkz. **GAS,** I, 151).
1224. Metinde Ömer şeklinde geçmiştir.
1225. Şelebî, metinde Şiblî şeklinde geçmiştir (bkz. Kehhâle, II, 78-79).
1226. **Gıdâu'l-elbâb şerhu Manzûmeti'l-âdâb** (**GAL, Suppl,** II, 393, 449).
1227. Metinde **Saydu'l-havâtır** şeklinde geçmiştir
1228. krş. **Suppl.,** II, 713; Kehhâle, XIII, 359.
1229. bkz. **EI,** III, 844.

LÜGATÇE

Âdil : Adalet vasfını taşıyan kimse. Fâsık'ın zıddı (bk. Fısk).

Âlî İsnâd : Başkalarına nisbetle Hz. Peygamber'e en az sayıda râvi ile ulaşan hadis senedi.

Âmil : Vâli, yönetici, zekât memuru.

Arak : 30540 gram ağırlığında ölçü birimi.

Arîf : Sivil veya askerî bir topluluğun başında bulunan kimse.

Âsâr : Eser'in çoğulu olup Hz. Peygamber, ashap ve tâbiinin söz, fiil ve takrirleri anlamında kullanılır.

Atâ : Hak sahiplerine beytülmâlden ödenen yıllık maaş.

Bâtıl : Uydurma (mevzû) hadîs, şer'an geçersiz ibadet veya hukuki işlem.

Bâtın : İç, içe ait. Zâhir'in zıddı.

Berîd : Postacı, haberci, elçi.

Berîd : 20160 metrelik uzunluk birimi.

Beytülmâl : Devlet hazinesi.

Bidat : Hz. Peygamber'den sonra ortaya çıkan, şer'î bir dayanağı bulunmayan inanç, ibadet ve ameller.

Cemâat : Kütüb–i Sitte müelliflerini ifade eden hadis terimi.

Cenîb : İyi cins bir hurma.

Cerîb : 1366,04 m^2lik ölçü birimi.

Ceyyid : Sahih, makbul hadisi için kullanılan bir tabir.

Cidden zayıf : Cerhin üçüncü veya dördüncü derecesinde bulunan ve rivayet ettiği hadis hiçbir şekilde alınmayan ravi hakkında kullanılan tabir.

Cüz : Bir kişinin rivayet ettiği hadisleri veya bir konudaki hadisleri ihtiva eden eser. Hacmi küçük kitap, risale.

Dânik : 0,495 gram ağırlığında ölçü birimi.

Dinâr : 4,240 gram ağırlığında ölçü birimi.

Dirhem : 2,81 gram ağırlığında ölçü birimi.

Emîr : Yönetici, kumandan.

Emsâl : Atasözü.

Ensâb : Neseb'in çoğulu. Bir kimsenin soy bağı, soy zinciri.

Eser : bkz. Âsâr.

Evâil : Çeşitli hadis kitaplarındaki ilk hadislerin biraraya toplandığı kitap; ilk olarak yapılan şeyler ve bunları toplayan kitap.

Fark : 6108,57 gram ağırlığında ölçü birimi.

Fehrese : bkz. Sebet.

Ferd : Senedinin bir veya birkaç tabakasında ravi sayısı bire düşen hadis.

Ferâiz : Mirasta belirli hisse, İslam miras hukuku.

Fersah : 5040 metrelik uzunluk birimi.

Fısk : Ravinin söz ve davranışlarında dinin emirlerine uymadığının sabit olması anlamında bir tabir olup adalet vasfının cerh sebeplerinden biridir. Bu vasfa sahip kimseye fâsık denir.

Garib : Güvenilir (sika) ravilerden, zayıflarla birlikte sadece bir güvenilir ravinin rivayet ettiği hadîs. Herkes bir hadîsi

aynı şekilde rivayet ederken bir ravinin biraz farklı rivayet ettiği hadis. Garib, ayrıca ferd hadis karşılığında da kullanılır.

Gazve : Hz. Peygamber'in bizzat katıldığı askerî sefer veya savaş.

Had : Çoğulu hudud olup bazı suçlarla (zina, hırsızlık, zina iftirası, yolkesme gibi) ilgili olarak Kur'an-ı Kerim'de belirlenen cezalar.

Hâfız : Metin ve senedleriyle yüzbin hadisi bilip ezberleyen, bunların ravilerini, hayat hikâyeleri ve cerh ve tadil yönleriyle bilen hadis âlimi.

Hâkim : Bütün hadisleri metin ve senedleriyle, ravilerini de cerh, tadil ve hayat hikâyeleriyle bilen hadis âlimi.

Halîf : Antlaşmalı, muahid.

Hasen : Senedinde yalan söylemekle itham edilmiş ravi bulunmamakla birlikte şaz da olmayan ve benzeri, diğer yollarla rivayet edilmiş hadis. Zabt sıfatı tam olmamakla birlikte adalet sahibi olan ravinin rivayet ettiği, şazlık ve illetten âri olan hadis.

Hisbe : Bugün genel olarak belediyelerin yürüttüğü çarşı pazar kontrolü vb. hizmetleri yürüten kurum. Bu işle görevli kimseye de muhtesib denir.

Hul : Alacağı bir bedel karşılığında kocanın hanımıyla anlaşarak onu boşaması.

Humus : Ganimetten beytülmâl için ayrılan beşte bir hisse.

Itk : Köle azadı.

Iztırab : Hadisin muztarib olması, yani ravi veya ravilerin birbirlerine muhalif olarak rivayet etmeleri ve aralarında tercih imkânının bulunmaması.

İcâzet : Usulüne uygun olarak şeyhin (hocanın) rivayet hakkına sahip olduğu bütün hadislerini veya bir kısmını, hadis kitaplarını rivayet için birine sözlü veya yazılı olarak izin vermesi.

İfk : Büyük yalan, günah. İfk hadisesi, Hz. Âişe'ye iftira olayı.

İhtibâ : Dizlerini dikip baldırlarını karnına yapıştırarak oturma.

İhtisab : bkz. Hisbe.

İkrâh : bkz. Mükreh.

İktâ : Devlet başkanının bir toprağın mülkiyet veya menfaatını bir kimseye vermesi.

İlâ : Eşine bir süre yaklaşmamak üzere kocanın yemin etmesi.

İllet : Hadisin sıhhatine zarar veren, zayıf olmasına sebep olan her türlü kusur.

İmlâ : Şeyhin (hoca) talebeye hadis yazdırması. Hadisleri yazan talebe veya hocanın yazdırdığı hadisleri yüksek sesle tekrar ederek uzaktakilere duyuran kimesye de müstemlî denir.

Îne : Bir malı veresiye olarak birine satmak ve yine ondan aynı malı peşin fiyata satın almak şeklindeki bir alışveriş.

İnşâ : Telif ve ifade üslubu, sekreterya ve yazışma iş ve sanatı.

İrmi bih : Cidden zayıf ile aynı anlamda bir hadis terimi.

İrtidat : Dinden dönme. Ridde de denir.

İsnâd : Hadis metnini bize ulaştıran ravilerin zaman sırası ile zikredilmesi, sened.

İstidrâk : Yanlış veya eksik rivayetleri düzeltme, tenkit etme.

İstinca : Abdestini bozan kimsenin su vb. birşeyle pislik mahallini temizlemesi.

İ'tikâf : Özellikle Ramazan ayında kişinin ibadet niyetiyle ve zaruri ihtiyaçları için olması hariç hiç dışarı çıkmadan belli bir süre camide kalması.

İzâr : Belden aşağıyı örten bir tür elbise.

Kaylûle : Öğle uykusu

Kaza : Yargı, hüküm verme, hakimlik mesleği.

Kazf : Birine zina iftirasında bulunmak.

Kıntâr : 35640 gram ağırlığında ölçü birimi.

Kırât : 0,1856 gram ağırlığında ölçü birimi.

Kırâz : bkz. Mudârebe.

Kitâbet : Şeyhin hadislerinden bir kısmını veya tamamını yazıp yahut yazdırıp bir kimseye vermesi veya göndermesi anlamında hadis terimi. Efendi ve köle arasıda, efendiye belli bir bedel ödenmesi halinde kölenin hürriyetine kavuşması üzerine anlaşma yapılması. Buna mükâtebe de denir.

Lakît : Kayıp çocuk, sokağa atılmış çocuk.

Leyyin : Cerhin beş veya altıncı mertebesinde bulunan ravi için kullanılan tabir. Böyle kimsenin rivayet ettiği hadis ancak itibar için alınır.

Liân : Hanımının zina ettiğini ileri sürüp te dört şahitle bunu ispat edememesi halinde erkek ile hanımın hakim huzurunda, Kur'an-ı Kerîm'de (en-Nûr 24/7) belirtilen şekilde lanetleşmeleri. Buna mülâane de denir.

Lukata : Kayıp mal, buluntu.

Mahfûz : Sahih ve hasen hadisi de kapsamına alan makbul hadis. Aralarında sened veya metin bakımından zıtlık bulunan hadislerden, diğerine oranla ravileri daha güvenilir (sika) veya bununla birlikte daha çok olanı.

Mahrusa : Korunan, himaye edilen.

Marûf : Sahih ve hasen hadisi de kapsamına alan makbul hadis. Cerh ve tadil yönünden durumu bilinen ve kendisinden birden fazla ravinin rivayette bulunduğu kimse.

Meçhul : Hadis öğrenimiyle şöhret kazanmamış veya âlimler tarafından ilim talebesi olarak tanınmamış ve hadisi sadece tek bir ravi yoluyla gelen kimse. Cerh ve tadil yönünden durumu bilinmeyen kimse.

Megâzî : Hz. Peygamber'in savaşlarına dair hadisler, bunları ihtiva eden kitaplar.

Merfû : Senedi nasıl olursa olsun Hz. Peygamber'e sarahaten ve-

ya hükmen nisbet edilen hadis. Sened ve metin durumuna göre sahih, hasen veya zayıf olabilir.

Merviyyat : Rivayet ve nakledilen şeyler.

Mestûr : Zahirî durumuyla adil olan fakat iç yönüyle bilinmeyen, kendisinden birden fazla ravi hadis rivayet ettiği halde cerh ve tadil yönünden durumu bilinmeyen kimse.

Me'sûr : Hz. Peygamber, ashap ve tâbiinden nakledilen haber. bkz. Âsâr.

Meşyaha : Bir kimsenin hocalarının adlarını ve onlardan rivayet ettiği hadisleri topladığı eseri. Ayrıca bk. Sebet.

Metrûk : Sika (güvenilir) olduğu hiç belirtilmediği halde bir cerh sebebiyle cerhedilmiş olan ve rivayet ettiği hadis hiçbir şekilde alınmayan ravi.

Mevâlî : bkz. Mevlâ.

Mevkıf : Vakfe yapılan yer, Arafat.

Mevkûf : Sahabenin söz, fiil ve takrirleri. Senedi sahabide kalan, öteye geçmeyen hadis.

Mevlâ : Çoğulu mevâlî. Efendi, köle ve antlaşmalı (halîf) anlamlarına gelen bir terim.

Mevsûl : İlk kaynağına kadar kesintisiz bir senedle ulaşan hadis. Muttasıl hadîs.

Mevzû : Hz. Peygamber'e yalan olarak isnad edilen hadis, uydurma hadis.

Mikât : Hacda ihrama girilen yerler.

Mil : 1680 metrelik uzunluk birimi.

Miskâl : 4,25 gr. ağırlığında ölçü birimi.

Muallak : Senedinin baş tarafından ravi atlanarak rivayet edilen hadis.

Muanan : Senedinde "an" eda sıgası kullanılmış hadis.

Mu'cem : Hadislerin ilk veya son ravileri veya memleketlerine göre alfabetik olarak düzenlenip her birinin adı altında rivayet ettiği bütün hadisler veya hadislerinden örnekle-

rin toplandığı eser. İçinde bir şahsın hocalarının, öğrenim arkadaşları veya talebelerinin belli bir tertibe göre zikredildiği kitap.

Mu'dal : Senedinde ardarda iki veya daha fazla ravinin atlandığı hadis.

Mudârebe : Bir taraftan sermaye diğer taraftan emek koyularak yapılan ortakçılık. Kırâz da denir.

Muhâdara : Sohbet, konferans.

Muhtesib : bkz. Hisbe.

Munkatı : Senedinde peşpeşe olmayarak iki veya sahabeden sonra bir ravinin atlandığı veya mübhem olarak zikredildiği hadis.

Musaddık : Zekât toplama görevlisi, âmil, sâî.

Mutâbaât : Bir hadisin lafızları veya manasına uygun başka bir hadisin, diğerinin ravisinden başka biri tarafından tamamen veya kısmen aynı senedle rivayet edilmesi ve böylece bu iki ravi ve hadisin birbirini desteklemesi. Bu şekilde rivayet edilen hadis veya ravisine de mutâbi denir.

Mutâbi : bkz. Mutâbaât.

Muttasıl : İlk kaynağına kadar kesintisiz bir senedle ulaşan hadis.

Muvaşşah : Arap edebiyatında bir şiir türü.

Mücâzefe : Ölçüsüz, tartısız, saymadan yapılan götürü alışveriş.

Müd : 509,14 gram ağırlığındaki ölçü birimi.

Müdellis : bkz. Tedlis.

Müellefe-i kulûb : Kalpleri İslam'a ısındırılmak istenen ve bu maksatla kendileri için zekât gelirlerinden pay ayrılanlar.

Mükâtebe : bkz. Kitâbet.

Mükreh : Bir şeyi haksız olarak ve rızası bulunmadan yapmaya zorlanan, tehdit edilen kimse. Bu tehdit ve zorlamaya da ikrah denir.

Mülâane : bkz. Liân.

Münâvele : Şeyhin (hocanın) tahammül ettiği hadisleri ihtiva eden sahife veya kitabı talebenin eline vermesi anlamında hadis tahammül (hadis alma, öğrenme) yollarından biri.

Münker : Zayıf bir ravinin rivayetine muhalif olarak daha zayıf bir ravi tarafından rivayet edilen veya zayıf bir ravinin sika (güvenilir) raviye muhalif olarak rivayet ettiği hadis. Bu tabirin diğer bazı anlamları da vardır.

Mürsel : Tâbiinden birinin sahabeyi atlayarak doğrudan Resûlullah'tan rivayet ettiği hadis. Senedinde ravi atlanmış hadis.

Müsâmere : Gece sohbeti.

Müsbit : Bir hükmün varlığını, mevcudiyetini ortaya koyan nas, rivayet. Nâfi'nin zıddı.

Müselselât : Raviler veya rivayetin sıfat ve halleri baştan sona kadar aynen devam ettirilerek rivayet edilen müselsel hadislerin toplandığı eser türü.

Müsned : Senedli hadisleri ihtiva eden hadis kitabı. Sahabi veya daha sonraki bir şahsın rivayetlerini kendi adı altında bir araya getiren hadis kitabı.

Müsnid : Hadisleri müsned şeklinde toplayan, müsned eser yazan kimse. Hadisi senedli olarak rivayet eden kimse.

Müstemli : bkz. İmlâ.

Müşkil : Anlaşılması ve izahı güç, kapalı ifade. Böyle bir durum ve ifade taşıyan hadis.

Nâfi : Bir hükmün mevcut olmadığını, kaldırıldığını ortaya koyan nas, rivayet. Müsbit'in zıddı.

Nedb : Mendup olma.

Nedîm : Dost, arkadaş, içki arkadaşı.

Neseb : bkz. Ensâb.

Neş : 59,4 gram ağırlığında ölçü birimi.

Nevât : 14,85 gram ağırlığında ölçü birimi.

Râviye : Rivayeti çok olan, çok rivayette bulunan.

Recez : Arap edebiyatında bir şiir türü.

Rıtl : 381,75 gram ağırlığında ölçü birimi.

Ricât : Ric'î (dönüşlü) talakla boşanmış eşine geri dönme.

Ridâ : Üstten giyilen bir tür elbise.

Risâlet : Peygamberlik, elçilik.

Sâ : 2036 gram ağırlığında ölçü birimi.

Sadûk : Ta'dilin üçüncü veya beşinci derecesindeki ravi için kullanılan terim.

Sahihayn : Buhârî ve Müslim'in **el-Câmiu's-Sahîh**'leri.

Sâlih : Sahih ve hasen hadîs.

Savâfî : Hz. Peygamber'in ganimet daha paylaşılmadan önce kendisi için seçip ayırdığı mal.

Sebet : Bir kimsenin, içinde hocalarının adlarını, senedlerini, dinlediği hadisleri ve bunda kendisine eşlik eden ravilerin adlarını topladığı eser. Adalet ve zabıt sahibi râvi, sika râvi.

Sefih : Akli melekesindeki zayıflık yüzünden harcama ve tasarruflarında normal ve kendi menfaatini sağlayacak şekilde davranmayan kimse.

Selef : Ashap, tabiin ve etbâu't-tâbiin nesilleri.

Semâ : Ravinin bizzat hocasından hadis duyması, bu şekilde hadis alması.

Sened : Hadisin, metni birbirine ulaştıran ravilerin tarihi sırayla zikredildikleri kısmı, isim zinciri.

Seriyye : Hz. Peygamber'in herhangi bir maksatla gönderdiği, bizzat katılmadığı askeri birlik.

Sıhâh : Sahih hadisleri toplayan kitaplar.

Sika : Adalet ve zabıt sıfatları tam olan râvi.

Sikke : Basılmış madeni para.

Sünen : Ahkam hadislerini fıkıh konularına göre ihtiva eden kitap.

Şahid : Herhangi bir hadise benzer muhtevada, senedler belli bir yerde birleşmek üzere başka bir yoldan rivayet edilen yahut muhtevaları tamamen aynı veya benzer de olsa başka bir sahabiden nakledilen hadis.

Şatahât : Tasavvuf ehlinin anlaşılması güç sözleri.

Şeyhayn : Hadis literatüründe Buhârî ve Müslim; siyerde Hz. Ebubekir ve Ömer hakkında kullanılan bir tabir.

Tabakat : Muhtelif şahıslar, ravi ve âlimlerin tabakalarına (yaş ve öğrenimde yakınlık) göre düzene konularak biyoğrafilerinin verildiği eser.

Ta'dîl : Bir râvinin adalet ve zabt sıfatlarını taşıdığını belirtme, buna hükmetme.

Tahkîm : Hakemlik.

Tahmîd : Allah'a hamdetme, "elhamdülillah" deme.

Tahrîc : Bir hadisi veya bir kitapta geçen hadisleri kaynak eserlerden bulmak, çeşitli yönlerden değerlendirmesini yapıp bu ilk eserlere nisbet ederek kendisinin veya bir başkasının senediyle rivayet etmek.

Talâk : Boşama.

Tavakkuf : Bir konuda hüküm vermekden, yargıda bulunmaktan geri durma, sakınma.

Tazîr : Kur'an ve sünnette belirlenmiş olmayıp takdiri devlet başkanına bırakılan cezalar.

Tedlîs : Hadîsin bir gizli yönü, kusuru bulunduğu halde böyle bir durumu olmadığını düşündürecek şekilde rivayet etmek. Bu şekilde rivayette bulunan kimseye de müdellis denir.

Terâcim : Râvi ve âlimlerin hayat hikayeleri, bunları anlatan kitaplar.

Teşehhüd : Kelime–i şehadeti okumak, namazda tahiyyatı okumak.

Teşrîk : Teşrîk günleri, kurban bayramının son üç günü.

Tubbe : Çoğulu : Tebâbia. Büyük Yemen hükümdarlarına verilen

ad.

Ukiyye : 118,8 gram ağırlığında ölçü birimi.

Vâhin : Cerhin dördüncü veya beşinci derecesinde bulunan bir râvi için kullanılan tabir. İtibar için alınabilecek zayıf hadis.

Vesk : 122161 gram ağırlığında ölçü birimi.

Velîme : Düğün yemeği.

Vicâde : Bir râvinin, hocanın kendi elyazısıyla yazılmış hadis kitabını veya bazı hadislerini bulması şeklinde hadis alma usulü.

Zâbıt : Zabt sahibi, hadisi başkasına rivayet edinceye kadar olduğu gibi koruyabilen râvi.

Zâhir : Dış, dışa ait. Bâtın'ın zıddı.

Zihâr : Kişinin hanımını veya hanımının bir uzvunu, nesep, evlilik veya süt akrabalığı yoluyla kendisine mahrem olan bir kadının bakması haram olan bir uzvuna benzetmesi.

Zimmet : Himaye, teminat, ahid, emân.

Not: Lügatçede yeralan ölçü birimlerinin karşılıkları yer ve zamana göre farklı olmakla birlikte burada Muhammed Necmüddin el-Kürdî'nin **el-Mekâdirü'ş-şer'iyye ve'l-ahkâmü'l-müeallikatu bihâ** (Kahire 1404/1984) adlı eserinde verilen rakamlar esas alınmıştır.

BİBLİYOGRAFYA

Bibliyografya*

Abbas b. İbrahim, **el-İ'lâm bi-men halle Merrâküş ve Ağmât mine'l-a'lâm,** I - X, Rabat 1394-1403/1974-1983.

Abdülhay el-Hasenî, **Nüzhetü'l-havâtır,** nşr. Ebû'l-Hasan Ali en-Nedvî, I-VIII, Haydarabad 1350-1390/1931-1970.

Abdülmün'im, Şâkir Mahmud, **İbn Hacer el-Askalânî ve dirâsetü musannefâtihi ve menhecih ve mevâridih fî kitâbi'l-İsâbe,** Bağdad 1978.

Abu'n-Nasr, Jamil M., **A History of the Magrib,** Cambridge 1980.

Aclûnî, **Keşfü'l-hafâ,** nşr. Ahmed el-Kalâş, I-II, Haleb ts.

Adevî, **Hâşiye alâ Kifâyeti't-tâlibi'r-rabbânî li-Risâleti İbn Ebû Zeyd el-Kayrevânî,** I-II, Beyrut ts.

Ahmad, Gulzar, **The Battles of the Prophet,** I-II, Lahore 1985.

Ahmed Bâbâ et-Tinbüktî, **Neylü'l-ibtihâc bi-tatrîzi'd-Dîbâc,** Kahire 1329-1330.

Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned,** I-VI, Kahire 1313.

———, **Kitabu'z-Zühd,** Beyrut 1403/1983.

Ahmed İsa Beg, **Târîhu'l-bimâristânât fi'l-İslâm,** Beyrut 1981.

Ahmed b. Mübârek, **el-İbrîz min kelâmi seyyidî Abdülazîz,** el-Mektebetü'ş-şa'biyye, ts.

Akîki, Necîb, **el-Müsteşrikûn,** I-III, Kahire 1964.

Ali, Abdülmün'im Salih, **Difâ an Ebî Hüreyre,** Beyrut 1393/1973.

Ali, Mahmud Şît, ve dğr., **İktibâsu'n-nizâmi'l-askerî fî ahdi'n-Nebî,** Devha 1400.

Amin, Abdelaziz, **Vers le protectorat-La crise marocaine,** Paris 1968.

Âmir, Abdülaziz, **et-Ta'zîr fi'ş-şerîati'l- İslâmiyye,** Kahire 1969.

Âmirî, **Behcetü'l-mehâfil,** I-II, Kahire 1331.

Antakî, Dâvud, **Tezkiretu ûli'l-elbâb,** I-III, Beyrut ts.

Aselî, Bessâm, **Fennü'l-harbi'l-İslâmî,** I–V, Beyrut 1408/1988.

* Kettânî'nin kaynaklarından ulaşılabilenler ile tarafımızdan ilave edilen eserlere yer verilmiştir. (Çeviren)

Atar, Fahrettin, **İslam Adliye Teşkilatı,** Ankara 1979.

Attâr, Hasan, **Hâşiyetü'l-Attâr alâ Cemi'l-cevâmi,** I-II, Beyrut ts.

Avn, Abdurrauf, **el-Fennü'l-harbî fî sadri'l-İslâm,** Kahire 1961.

Avvâd, Korkis, **Mesâdirü't-türâsi'l-askerî inde'l-Arab,** I-III, Bağdad 1401-1402/1981-1982

Aydemir, Abdullah, **Tefsirde İsrailiyyât,** Ankara 1979.

Aydınlı, Abdullah, **Hadis Istılahları Sözlüğü,** İstanbul 1987.

Aynî, Bedreddin, **Umdetü'l-kârî,** I-XX, Kahire 1392/1972.

——, **Şerhu'ş-Şevâhidi'l-kübrâ,** I-IV (**Hizânetü'l-edeb**'in kenarında), Bulak 1299.

Ayyâş, Abdülkâdîr, **Mu'cemü'l-müellifine's-Sûriyyîn fi'l-karni'l-işrîn,** Dımaşk 1405/1985.

Ayyâşî, **er-Rihletü'l-Ayyâşiyye,** I-II, Rabat 1397/1977.

A'zamî, M. Mustafa, **Küttâbü'n-Nebî,** Riyad 1401/1981.

Azimâbâdî, M. Şemsülhak, **Avnu'l-ma'bûd,** I-XIII, nşr. Abdurrahman Muhammed Osman, Medine 1388-1389/1968-1969.

Bâcî, Ebû'l-Velîd, **el-Müntekâ,** I-VII, Kahire 1332.

——, **Tahkîku'l–mezheb fi enne'n-Nebiyye kad keteb,** nşr. Ebû Abdurrahman b. Akîl el-Ensârî, Riyâd 1403/1983.

Bâcûrî, İbrahim, **Hâşiyetü's–Süllem,** Kahire 1325.

Bâğândî, **Müsnedü Emiri'l-mü'minîn Ömer b. Abdülazîz,** nşr. M. Avvâme, Beyrut 1404/1984.

Bahît, Muhammed, **Hakîkatü'l–İslâm ve usûlü'l-hukm,** Kahire 1344.

Bedevî, Abdurrahman, **Müellefâtü'l-Gazzâlî,** Kuveyt 1977.

Bedrân, Abdülkâdir, **Tehzîbu Târîhi Dımaşk,** I-VII, Beyrut 1399/1979.

Behûtî, **Keşşâfü'l-kınâ an metni'l-İknâ,** nşr. Hilâl Musaylihî ve dğr., I-VI, Beyrut 1402/1982.

Bekrî, Ebû Ubeyd, **Mu'cemu ma'sta'cem,** nşr. Mustafa es-Sekkâ, I-IV, Kahire 1364/1945.

Belâzurî, **Fütûhu'l-büldân,** Beyrut 1398/1978.

Berzencî, Muhammed b. Resûl, **el-İşâa li–eşrâti's-sâa,** Kahire 1393.

Beyhakî, **es-Sünenü'l-kübrâ,** I-X, Haydarabad 1344-1355.

———, **el-Medhal ile's-Süneni'l-kübrâ,** nşr. M. Ziyaurrahman el-A'zamî, Kuveyt 1404.

———, **Delâilü'n-nübüvve,** nşr. Abdülmu'ti Kal'aci, I-VII, Beyrut 1405/1985.

———, **Kitabu'z-Zühdi'l-kebir,** nşr. Âmir Ahmed Haydar, Beyrut 1408/1987.

———, **Şuabu'l-imân,** nşr. M. Said Besyûnî Zağlûl, I-IX, Beyrut 1410/1910.

Bezzâzî, **el-Fetevâ'l-Bezzâziyye,** (**el-Fetevâ'l-Hindiyye**'nin IV-VI. ciltlerinin kenarında), Bulak 1310.

Brockelmann, **Geschichte der Arabischen Litteratur** (GAL), I-II, Leiden 1943-1949, **Suplementband (Suppl.),** I–III, Leiden 1937-42.

Brunschvig, Robert, **Târîhu Ifrikiyye fi'l-ahdi'l-Hafsî,** çev. Hammâdî es-Sâhilî, Beyrut 1988.

Buhârî, **el-Câmiu's-sahîh,** I-VIII, İstanbul 1315.

———, **el-Edebü'l-müfred,** Beyrut 1406/1986.

———, **et-Târîhu'l-kebîr,** nşr. Abdurrahman b. Yahya ve dğr., I–IX, Haydarabad 1360-1380.

———, **et-Târîhu's-sağîr,** nşr. Mahmud İbrahim Zâyid, Kahire-Halep 1397/1977.

Butrus el-Bustânî, **Dâiretü'l-maârîf,** I-XI, Beyrut 1876-1900.

Büyütâtu Fâsi'l-kübrâ, Rabat 1972.

Câbizâde, Ali Fehmi, **Hüsnü's-sihâbe fi şerhi eş'âri's-sahâbe,** İstanbul 1324.

Câhız, **el-Beyân ve't-tebyîn,** I-IV, Beyrut 1388/1968.

———, **Kitâbu'l-Hayavân,** nşr. Abdüsselam Muhammed Harun, I-VII, Beyrut 1969.

———, **Risâle fî medhi't-tüccâr ve zemmi ameli's-sultân (Mecmûatu resâil** içinde), Kahire 1324.

———, **et-Tâc fi ahlâki'l-mülûk,** nşr. Ahmed Zeki Paşa, Kahire 1322/1914.

Câsir, Hamed, **Eşheru rahalâti'l-hac,** Riyad 1402/1982.

Castries, Colonel de, **Les Sources inédites de I'histoire du Maroc (France II),** Paris 1922.

Cehşiyârî, **el-Vüzerâ ve'l-küttâb,** nşr. Mustafa es-Sekkâ ve İbrahim el-Ebyârî, Kahire 1401/1980.

Cerrahoğlu, İsmail, **Tefsir Usulü,** Ankara 1976.

Cevâd Ali, **el-Mufassal fi târîhi'l-Arab kable'l-İslâm,** I-IX, Beyrut 1968-1972.

Cevdet Paşa, **Tarih,** I-XII, İstanbul 1309.

Cevherî, **es–Sıhâh,** Kahire 1376-1377.

Clarke, Peter B., **West Africa and Islam,** London 1984.

Cohan, Mark I., **Morocco,** London 1966.

Cüveynî, İmamu'l-Haremeyn, **Gıyâsü'l-ümem fi't-tiyâsi'z-zulem,** nşr. Abdülazim ed-Dîb, Katar 1401.

Dabbî, **Buğyetü'l-mültemis fî târîhi ricâli ehli'l-Endelüs,** Kahire 1967.

Dâdâh, M. Vulid, **Mefhûmu'l-mülk fi'l-Mağrib,** Beyrut 1977.

Dârekutnî, **Sünen,** I–IV, Kahire 1386/1966.

Dârımî, **Sünen,** İstanbul 1401/1981.

Dâvud, Muhammed, **Târîhu Tetvân,** I–VIII, Tetvân-Rabat 1385-1398/1965-1978.

Dâvûdî, **Tabakâtü'l-müfessirîn,** I-II, Kahire 1392/1972.

Demîrî, **Hayâtü'l-hayâvâni'l-kübrâ,** Kahire 1275.

Derdîr, **eş–Şerhu'l-kebîr** (Desûkî haşiyesiyle), I-IV, Kahire ts.

Desûkî, **Hâşiyetü'd-Derdîr,** I-IV, Kahire ts.

Deylemî, **el-Firdevs bi-me'sûri'l-hitâb (Müsnedü'l-Firdevs),** I-V, nşr. Said b. Besyûnî Zağlûl, Beyrut 1406/1986.

DİA= Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, I. Baskı, İstanbul 1988-

Diyarbekrî, **Târihu'l-hamîs,** I-II, Kahire 1283.

Dulâbî, **el-Künâ ve'l-esmâ,** Haydarabad 1322.

Ebû Dâvud, **Sünen (Meâlimu's-Sünen'**le birlikte), Humus 1388/1969.

———, **el-Merâsil,** Beyrut 1406/1986.

Ebû Hanîfe, **Müsned.** bk. Kârî, Ali.

Ebû Hayseme, Züheyr b. Harb, **Kitabu'l-İlm,** nşr-trc, Salih Tuğ, İstanbul 1984.

Ebû Hayyân, **el-Bahru'l-muhît,** I-VIII, Kahire 1329.

Ebû Hilâl el-Askerî, **el-Evâil,** nşr. Velid el-Kassâb ve Muhammed el-Mısrî, I-II, Riyad 1400/1980.

Ebû Nuaym, **Delâilü'n-nübüvve,** Halep 1397/1977.

———, **Hilyetü'l-evliyâ,** I-X, Kahire 1399/1979.

Ebussuud, **Tefsîr (Irşâdü'l-akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kur'âni'l-Kerîm),** I-IX, Beyrut ts.

Ebû Tâlib el-Mekkî, **Kûtu'l-kulûb,** I-II, Kahire 1310.

Ebû Ubeyd, **Kitabu'l-Emvâl,** nşr. M. Halîl Herâs, Kahire 1395/1975.

———, **Garîbu'l-hadis,** I-IV, Haydarabad 1964-1965.

Ebû Ya'lâ, **Müsned,** nşr. Hüseyin Selim Esed, I-XIV, Beyrut 1404-1410/1984-1990.

Ebû'l-Ferec el-Isfahânî, **el-Eğânî,** nşr. Abdülemir Ali Mühennâ ve Semîr Câbir, I-XXV, Beyrut 1407/1986.

Ebû'ş-Şeyh el-Isfahânî, **Ahlâku'n-Nebî,** nşr. Seyyid el-Cemîlî, Beyrut 1406/1986.

EI= Encyclopaedia of Islam, new edition, Leiden 1954-

Ensârî, Abdülali Muhammed b. Nizâmüddin, **Fevâtihu'r-rahamût bi-şerhi Müsellemi's-sübût, (el-Mustasfâ** kenarında), I-II, Bulak 1325.

Eyüp Sabri Paşa, **Mirâtü'l-Haremeyn,** I-II, İstanbul 1301-1305.

Ezrakî, **Ahbâru Mekke,** nşr. Rüşdi Salih Melhas, I-II, Beyrut 1399/1979.

Fâsî, Takiyüddin, **el-İkdü's-semîn fî târîhi'l-beledi'l-emîn,** nşr. Fuad Seyyid ve dğr., I–VIII, Kahire 1378-1388/1958-1969.

———, **Şifâü'l-ğarâm bi–ahbâri'l-beledi'l-harâm,** nşr. Ömer Abdüsselam et-Tedmürî, I-II, Beyrut 1405/1985.

Fâkihî, **Ahbâru Mekke,** nşr. Abdülmelik b. Abdullah, I-VI, Mekke 1407/1986-87.

Fârâbî, **Divânü'l-edeb,** nşr. Ahmed Muhtar Ömer, I–IV, Kahire 1394-99/1974-79.

Fehmî, Ali Muhammed, **Muslim Naval Organisation in the Eastern Mediterranean,** Cairo 1980.

Ferec, Muhammed, **el-Abkariyyetü'l-askeriyye fî ğazavâti'r-Resûl,** Kahire 1958.

Feyyûmî, **el-Misbâhu'l-münîr,** Beyrut ts.

Firuzâbâdî, **el-Kâmûs,** Beyrut 1407/1987.

———, **el-Meğanimü'l-mütâbe fî meâlimi Tâbe,** Riyad 1389/1969.

———, **Sifrü's-saâde,** nşr. Abdullah b. İbrahim el-Ensârî, Sayda-Beyrut 1405.

GAL. bk. Brockelmann.

Gallâb, Abdülkerim, **Târîhu'l-hareketi'l-vataniyyeti'l-Mağribiyye,** Dârülbeyza 1976.

GAS bk. Sezgin.

Gazzâlî, **İhyâu ulûmi'd-dîn,** I-V, Kahire 1387/1967.

Gazzî, Necmeddin, **el-Kevâkibü's-sâire bi-a'yâni'l-mieti'l-âşire,** I-III, Beyrut 1979.

Gibbon, Edward, **Decline and Fall of the Roman Empire,** London 1962.

Guide to Sira and Hadith Literature in Western Languages, London-New York 1986.

Gürkan, Ahmet, **İslam Kültürünün Garbı Medenileştirmesi,** İstanbul 1969.

Hafâcî, **Nesîmü'r-riyâz,** (kenarında Ali el-Kârî'nin **Şerhu'ş-Şîfa**'sı), I-IV, Kahire 1327.

———, **Şifâu'l-ğalîl fimâ fi kelâmi'l-Arab mine'd-dahîl,** Kahire 1282.

Hafnâvî, **Ta'rîfu'l-halef bi-ricâli's-selef,** Beyrut 1402/1982.

Hâkim en-Nisâbûrî, **el-Müstedrek,** I-IV, Haydarabad 1334-1342.

Hakîm et-Tirmizî, **Nevâdirü'l-usûl,** İstanbul 1293.

Halebî, **İnsânu'l-uyûn (es-Sireṭü'l-Halebiyye),** I-III, Beyrut ts.

Hamâde, M. Mahir, **Merâci muhtâre an hayâti Resûlillâh,** Riyad 1402/1982.

Hamidullah, Muhammed, **İslam Peygamberi,** trc. M. Said Mutlu - Salih Tuğ, I-II, İstanbul 1972.

———, **el-Vesâiku's-siyâsiyye,** Beyrut 1405/1985.

———, **Hz. Peygamberin Savaşları,** çev. Salih Tuğ, İstanbul 1972.

Harekât, İbrahim, **el-Mağrib abre't-târîh,** I-III, Dârülbeyzâ 1405/1985.

Harezmî, **Mefâtihu'l-ulûm,** Kahire 1342.

Hatîb, M. Accâc, **Ebû Hureyre râviyetü'l-İslâm,** Kahire 1985.

Hatib el-Bağdâdî, **Takyîdü'l-ilm,** nşr. Yusuf el-Uşş, Dımaşk 1974.

———, **el-Câmi li-ahlâki'r-râvî ve âdâbi's-sâmi,** nşr. Mahmud et-Tahhân, I-II, Riyad 1403/1983.

———, **er-Rihle fî talebi'l-hadis,** nşr. Nureddin Itr, Beyrut 1395/1975.

———, **Şerefu ashâbi'l-hadis,** nşr. M. Said Hatiboğlu, Ankara 1971.

———, **Târîhu Bağdâd,** I-XIV, Kahire 1349/1931.

Hattâb, Muhammed Şit, **Fârûk el-Kâid,** Kahire 1389/1970.

Hattâbî, **Meâlimü's-Sünen,** I-V, Humus 1388-1394/1969-1970.

Hazrecî, **Tehzîbü'l-Kemâl,** Halep 1399/1979.

Heysemî, **Mecmau'z-zevâid,** I-X, Beyrut 1967.

el-Hulelü'l-mevşiyye fî zikri'l-ahbâri'l-Merrâküşiyye, nşr. Süheyl Zekkâr, Dârülbeyza 1399/1979.

Hulvânî, Emîn, **Nebşü'l-hezeyân min târîhi Corcî Zeydân,** nşr. Mâzin el-Mutabbakânî, Medine 1410/1989.

Hunke, Sigrid, **Avrupanın Üzerine Doğan İslam Güneşi,** çev. Servet Sezgin, İstanbul ts.

Huzâî, **Tahricu'd-delâlâti's-sem'iyye,** nşr. İhsan Abbas, Beyrut 1405/1985.

Irâkî, Zeynüddin, **Elfiyyetü'l-hadis,** nşr. Ahmed Muhammed Şâkir, Beyrut 1408/1988.

Isfahânî, Râgıb, **ez-Zerîa ilâ mekârimi'ş-şeria,** Kahire 1405/1985.

———, **el-Müfredât,** Kahire 1961.

Ishak, Ali Şevvâh, **Mu'cemu musennefâti'l-Kur'âni'l-Kerim,** I-IV, Riyad 1403-1404/1983-1984.

Iyaz bk. Kadı Iyâz

İbn Abdilber, **el-İstîâb fi ma'rifeti'l-ashâb,** I-IV, (el-İsâbe'nin kenarında), Kahire 1328.

———, **el-Kâfi fî fıkhı ehli'l-Medine,** I-II, Riyad 1400/1980.

———, **et-Temhîd,** I-XVIII, Muhammediyye 1387-1407/1967-1987.

———, **Behcetü'l-mecâlis ve ünsü'l-mücâlîs,** nşr. M. Mürsi el-Hûlî, I-II, Kahire 1962.

———, **Câmiu beyâni'l-ilm ve fazlih,** nşr. Abdurrahman Muhammed Osman, I-II, Medîne 1968.

———, **ed-Dürer f'ihtisâri'l-meğâzî ve's-siyer,** Beyrut 1404/1984.

İbn Abdilhakem, **Fütûhu Mısr ve ahbâruhâ,** Leyden 1920.

———, **Sîretu Ömer b. Abdilazîz,** Halep ts.

İbn Abdilmun'im et-Tenûhî, **el-Müstecâd min fealâti'l-ecvâd,** nşr. Yusuf el-Bustânî, Kahire 1985.

İbn Abdirabbih, **el-İkdü'l-ferîd,** nşr. Ahmed Emin ve dğr., I-VII, Kahire 1393/1973...

İbn Abdisselâm, **el-İmâm,** nşr. Rıdvan Muhtar b. Garbiyye, Beyrut 1407/1987.

İbn Âbidin, **Nesemâtü'l-eshâr,** İstanbul 1300.

———, **Reddü'l-muhtâr,** I-VIII, Kahire 1386/1966.

İbn Adî, **el-Kâmil fî duafâi'r-rîcâl,** I-VIII, Beyrut 1404/1984.

İbnü'l-Ahmer, **Müstevdau'l-alâme ve müstebdiu'l-allâme,** Tetvân 1384/1964.

———, **Nesîrü'l- cümân,** nşr. M. Rıdvan Dâye, Beyrut 1407/1987.

İbnü'l-Arabî, Ebubekr, **Ârizatü'l-ahvezî,** I-X, Kahire 1383-1387.

———, **Ahkâmu'l-Kur'ân,** nşr. Ali Muhammed el-Bicâvî, I-IV, Kahire 1394/1974.

İbnü'l-Arabî, Muhyiddin, **Muhâdaratü'l-ebrâr ve müsâmeretü'l-ahyâr,** Kahire 1305.

İbn Asâkir, **Târîhu Medineti Dımaşk** (Terâcimu harfi'l-ayn), nşr. Şükrî Faysal ve dğr., Dımaşk 1402/1981.

———, **Aynı eser** (Terâcimu'n-nisâ), Dımaşk 1982.

İbn Âtıyye, **el-Muharrerü'l-vecîz,** I-X, Muhammediyye 1395-1407.

İbn Belebân, **el-İhsân fî tertîbi Sahîhi İbn Hibbân,** nşr. Şuayb el-Arnaût, I-XVI, Beyrut 1404-1412/1984-1991.

İbn Beşkuvâl, **Ğavâmizü'l-esmâi'l-mübhemeti'l-vâkıa fî mütûni'l-ahâdîsi'l-müsnede,** nşr. İzzüddin Ali es-Seyyid ve dğr., I-II, Beyrut 1407/1987.

İbnü'l-Cevzî, **Telkîhu fuhûmi ehli'l-eser,** Kahire 1394.

———, **Telbîsu İblis,** Kahire 1368.

———, **Sıfatu's-safve,** I-IV, Beyrut 1399/1979.

———, **Menâkıbu emîri'l-mü'minin Ömer b. el-Hattâb,** nşr. Zeyneb İbrahim el-Kârût, Beyrut 1407/1987.

———, **Kitâbu'l-Kussâs ve'l-müzekkirin,** nşr. M. Said b. Besyûnî Zağlûl, Beyrut 1406/1986.

———, **el-İlelü'l-mütenâhiye fi'l-ahâdîsi'l-vâhiye,** I-II, Beyrut 1403/1983.

İbn Cübeyr, **Rihle,** Beyrut 1400/1980.

İbn Cülcül, **Tabakâtü'l-etibbâ,** nşr. Fuad Seyyîd, Beyrut 1405/1985.

İbn Cüzey el-Kelbî, **Kitâbu'l-Hayl,** nşr. Muhammed el-Arabî el-Hattâbî, Beyrut 1406/1986.

———, **el-Kavâninü'l-fıkhiyye,** Beyrut ts.

İbn Ebû Dâvud, **Kitâbu'l-Mesâhif,** Leiden 1937 ve Kahire 1355/1936.

İbn Ebû'l-Hadîd, **Şerhu Nehci'l-belâğa,** nşr. M. Ebû'l-Fazl İbrahim, I-XX, Kahire 1385-1387/1965-1967.

İbn Ebû Hâtim, **İlelü'l-hadîs,** nşr. Muhibbüddin el-Hatib, I-II, Kahire 1343.

İbn Ebû Şeybe, **el-Musannef,** nşr. Kemal Yusuf el-Hût, I-VII, Beyrut 1409/1989.

İbn Ebû Usaybia, **Uyûnu'l-enbâ fî tabakâti'l-etibbâ,** nşr. Nizâr Rıza, Beyrut 1965.

İbn Ebû Zer', **el-Enîsü'l-mutrib bi-ravdi'l-kırtâs fî ahbâri mülûki'l-Mağrib ve târihi Medîneti Fâs,** Rabat 1973.

İbnü'l-Enbârî, **Nüzhetü'l-elîbbâ fî tabakâti'l- üdebâ,** nşr. M. Ebû'l-Fazl İbrahim, Kahire 1386/1967.

İbnü'l-Esîr, **Üsdü'l-ğâbe fî ma'rifeti's-sahâbe,** nşr. M. İbrahim el-Bennâ ve dğr., I-VII, Kahire 1390-1393.

———, **el-Kâmil fi't-târîh,** nşr. C.J. Tornberg, I-XIII, Leiden 1851-1876.

———, **el-Lübâb fî tehzîbi'l-ensâb,** I-III, Kahire 1357-1359.

———, **en-Nihâye fî garîbi'l-hadis,** nşr. Mahmud M. et-Tanâhî ve dğr., I-V, Kahire 1383/1963.

İbnü'l-Ezrak, **Bedâiu's-silk fi tabâii'l-mülk,** I,II, nşr. Ali Sami en-Neşşâr, Bağdat 1397-1398/1977-1978

İbn Fâris, **Mücmelü'l-luğa,** I-IV, Beyrut 1404/1984.

İbn Fazlullah bk. Ömerî.

İbn Ferhûn, **ed-Dîbâcü'l-müzheb,** I-II, Kahire ts.

———, **Tabsiretü'l-hukkâm,** I-II, Kahire 1301.

———, **Dürretü'l-gavvâs fî muhâdarati'l-havâs,** nşr. M. Ebû'l-Efcân ve Osman Betîh, Beyrut 1406/1986.

el-Feteva'l-Hindiyye, I-VI, Bulak 1310

İbn Funduk el-Beyhakî, **Lübâbü'l-ensâb ve'l-elkâb ve'l-a'kâb,** nşr. Seyyid Mehdî er-Recâî, I-II, Kum 1410 h.k..

İbnü'l-Hâc, **el-Medhal,** I-IV, Kahire 1401/1981.

İbn Hacer el-Askalânî, **Fethu'l-Bârî,** nşr. Taha Abdurrauf Sa'd ve dğr., I-XXVIII, Kahire 1398/1978.

———, **el-İsâbe fî temyizi's-sahâbe,** I-IV, Kahire 1328.

———, **ed-Dirâye fî tahrici ahâdisi'l-Hidâye,** nşr. es-Seyyid Abdullah Haşim el-Yemânî, I-II, Beyrut ts.

———, **Takrîbu't-Tehzîb,** nşr. M. Avvâme, Beyrut 1408/1988.

———, **Tabsîrü'l-müntebîh bi-tahrîri'l-müştebih,** nşr. M. Ali el-Bicâvî, I-IV, Beyrut ts.

———, **Lisânu'l-mîzân,** I,VII, Haydarabad 1329-1331.

———, **Tehzîbü't-Tehzîb,** I-XII, Haydarabad 1325-1327/1907-1909.

———, **Telhîsü'l-habîr,** I-IV, Kahire 1399/1979.

İbn Hacer el-Heytemî, **el-Fetâva'l-kübra'l-fıkhiyye,** I-IV, Kahire 1357.

———, **el-Fetâva'l-hadîsiyye,** Beyrut ts.

İbn Haldun, **el-İber,** I-VII, Kahire 1284.

———, **Mukaddime,** Beyrut ts.

———, **et-Ta'rîf b'İbn Haldun,** Kahire 1951.

İbn Hallikân, **Vefeyâtü'l-a'yân,** nşr. İhsan Abbas, I–VIII, Beyrut 1968-1972.

İbnü'l-Hatîb, Lisânüddin, **Müsla't-tarîka fî zemmi'l-vesîka,** (Abdülmecid Türkî'nin **Kadâya Sekafiyye**'si içinde, s. 251-387), Beyrut 1409/1988.

İbn Hazm, **el-Muhallâ,** nşr. Ahmed Muhammed Şâkir, I-XI, Kahire ts.

———, **el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm,** nşr. Ahmed Muhammed Şâkir, I-II, Kahire 1970.

———, **el-Fasl fi'l-milel ve'l-ehvâ ve'n-nihal,** I-V, Cidde 1402/1982.

———, **Cemheretu ensâbi'l-Arab,** nşr. Abdüsselam Muhammed Harun, Kahire 1982.

———, **Cevâmiu's-sîreti'n-nebeviyye,** Beyrut 1403/1983.

İbn Hibbân, **Kitâbu's-Sikât,** I-IX, Haydarabad 1393-1403/1973-1983.

———, **el-Mecrûhîn mine'l-muhaddisin ve'd-duafâ ve'l-metrûkîn,** Halep 1396.

———, **Meşâhiru ulemâi'l-emsâr,** Kahire 1959.

———, **es-Siretü'n-nebeviyye,** Beyrut 1407/1987.

İbn Hişâm, **es-Siretü'n-nebeviyye,** nşr. Mustafa es-Sekkâ ve dğr., I-II, Kahire 1375/1955.

İbn Hudeyde, **el-Misbâhu'l-mudî fî küttâbi'n-Nebî,** I-II, Beyrut 1405/1985.

İbn Huzeyme, **Sahîh,** nşr. M. Mustafa el-A'zamî, I-IV, Beyrut 1395/1975.

İbn İyâs, **Bedâiu'z-zuhûr,** I-V, Kahire 1402-1404.

İbnü'l-Kâdî, **Cezvetü'l-iktibâs,** I-II, Rabat 1973-1974.

———, **Dürretü'l-hicâl,** I-III, Kahire 1390/1970.

İbn Kayyim, **Zâdü'l-meâd,** nşr. Şuayb el-Arnâût, I-V, Beyrut 1401/1981.

———, **İ'lâmu'l-muvakkiîn,** I-IV, Kahire 1374/1955.

———, **Ahkâmu ehli'z-zimme,** nşr. Subhi es-Sâlih, I-II, Dımaşk 1381/1961.

———, **et-Turuku'l-hükmiyye,** nşr. M. Hâmid el-Fakî, Kahire 1372/1953.

———, **Bedâiu'l-fevâid,** I-IV, Kahire 1392/1972.

———, **el-Vâbilü's-sayyib mine'l-kelimi't-tayyib,** nşr. İbrahim el-Acûz, Beyrut ts.

İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye,** I-XIV, Kahire 1351-1358/1932-1939.

———, **es-Siretü'n-nebeviyye,** I-IV, Kahire 1385/1966.

———, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm,** nşr. M. İbrahim el-Bennâ ve dğr., I-VI-II, Kahire 1390/1971.

İbnü'l-Kıftî, **İhbâru'l-ulema bi-ahbâri'l-hukemâ,** Kahire 1326.

———, **İnbâhu'r-ruvât;** Kahire 1406/1986.

İbn Kuteybe, **Uyûnu'l-ahbâr,** I-IV, Beyrut 1406/1986.

———, **el-Maârif,** nşr. Servet Ukkâşe, Kahire 1960.

———, **Te'vîlu muhtelîfi'l-hadîs,** nşr. M. Zührî en-Neccâr, Kahire 1386.

İbn Kutlubağa, **Tâcü't-terâcim,** Bağdat 1962.

İbn Mâce, **Sünen,** I-II, İstanbul 1401/1981.

İbn Manzûr, **Lisânu'l-Arab,** I-XV, Beyrut ts.

———, **Muhtasaru Târihi Dımaşk,** nşr. Rûhiyye en-Nahhâs ve dğr., I-XXIX, Dımaşk 1404-1409/1984-1988.

İbn Miskeveyh, **Tecâribü'l-ümem,** I-III, Kahire 1332-1334.

İbnü'l-Murtaza, **Tabakâtu'l-Mu'tezile,** nşr. Susanna Diwald-Wilzer, Beyrut 1961.

İbn Müflih, **el-Âdâbu'ş-şer'iyye,** I-III, Kahire 1348.

İbn Nüceym, **el-Bahru'r-râik,** I-VIII, Kahire 1311.

İbn Receb, **ez-Zeyl alâ Tabakâti'l-Hanâbile,** I-II, Kahire 1372/1953.

İbn Rüste, **el-A'lâku'n-nefîse,** nşr. M.J. de Goeje, Leyden 1967.

İbn Rüşd el-Cedd, **el-Beyân ve't-tahsîl,** nşr. M. Haccî, I-XX, Beyrut 1404-1407/1984-1987.

——, **el-Mukaddimât,** I-II, Kahire 1325.

İbn Sa'd, **et-Tabakâtü'l-kübrâ,** nşr. İhsan Abbas, I-IX, Beyrut 1388/1968.

İbn Seyyidinnâs, **Uyûnu'l-eser,** I-II, Beyrut 1402/1982.

İbnü's-Sünnî, **Amelü'l-yevm ve'l-leyle,** nşr. Abdülkâdir Ahmed Atâ, Kahire 1389/1969.

İbn Şebbe, **Târîhu'l-Medîneti'l-münevvere,** I-IV, Cidde 1399/1979.

İbnü'ş-Şelebî, **Hâşiyetu Tebyîni'l-hakâik,** I-VI, Bulak 1313.

İbn Tağriberdî, **en-Nücûmu'z-zâhire,** nşr. Fehim M. Şeltût ve dğr., I-XVI, Kahire 1956-1972.

İbnü't-Tallâ, **Akdiyetu Resûlillâh,** Halep 1402/1982.

İbn Teymiyye, **Mecmûu Fetâva,** nşr. Abdurrahman b. Muhammed, I-XXXVII, Riyad 1381-1386.

——, **el-Fetâva'l-kübrâ,** I-V, Beyrut ts.

——, **Minhâcü's-sünneti'n-nebeviyye,** nşr. M. Reşâd Sâlim, I-IX, İmam M. b. Suud Ünv. Yay, 1406/1986.

——, **es-Sârimü'l-meslûl alâ şâtimi'r-Resûl,** nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd, Beyrut 1398/1978.

İA= İslam Ansiklopedisi, I-XIII, İstanbul 1940-1988.

İbrahim Rıfat Paşa, **Mirâtü'l-haremeyn,** I-II, Kahire 1344/1925.

İkbâl, Ahmed Şerkâvî, **Mektebetü'l-Celâl es-Suyûtî,** Rabat 1397/1977.

İsmail Paşa, **Îzâhu'l-meknûn,** nşr. Kilisli Muallim Rıfat ve Şereddin Yaltkaya, I-II, İstanbul 1945-1947.

İsnevî, **Tabakâtu'ş-Şâfiiyye,** nşr. Abdullah el-Cübûrî, I-II, Riyad 1401/1981.

Julien, Ch. André, **L'Afrique du nord en marche,** Paris 1952.

Kadı Iyâz, **Tertîbü'l-medârik,** I-III, Tarablus-Beyrut 1387-1388.

——, **eş-Şifâ bi-ta'rîfi hukûki'l-Mustafa,** I-II, Kahire 1398/1977

——, **Meşâriku'l-envâr alâ sihâhi'l-âsâr,** I-II, Kahire-Tunus 1333.

——, **Buğyetü'r-râid limâ dammenehu hadîsü Ümmü Zer' mine'l-fevâid,** nşr. Salahaddin el-İdlibî ve dğr., Rabat 1395/1975.

Kadı Shaid, **Tabakâtü'l-ümem,** Kahire ts.

Kâdirî, Muhammed b. Tayyib, **Neşrü'l-mesânî li-ehli'l-karni'l-hâdî aşer ve's-sânî,** I-IV, Rabat 1397-1407/1977-1986.

Kal'acî, M. Ravvâs, **Mevsûatu fıkhi Ebîbekr es-Sıddık,** Dımaşk 1403/1983.

———, **Mevsûatu fıkhi Ömer b. el-Hattâb,** Kuveyt 1401/1981.

———, **Mevsûatu fıkhi Osman b. Affân,** Kahire 1404/1983.

———, **Mevsûatu fıkhi Abdullah b. Mesûd,** Kahire 1404/1984.

———, **Mevsûatu fıkhi Abdullah b. Abbas,** Mekke 1403/1983.

———, **Mevsûatu fıkhi Abdullah b. Ömer,** Beyrut 1406/1986.

———, **Mevsûatu fıkhi'l-Hasan el-Basrî,** I-II, Beyrut 1409/1989.

Kalkaşandî, **Subhu'l-a'şâ,** I-XV, Kahire 1910-1920.

Karâfî, **el-Furûk,** I-IV, Tunus 1302.

Kârî, Ali b. Sultân, **Mirkâtü'l-mefâtih (Şerhu'l-Mişkât),** I-V, Kahire 1309.

———, **Şerhu Müsnedi Ebî Hanîfe,** Beyrut 1405/1985.

———, **el-Esrârü'l-merfûa fi'l-ahbâri'l-mevzûa,** nşr. M. es-Sabbağ, Beyrut 1391/1971.

———, **Şerhu'ş-Şifa,** I-IV, Kahire 1327 (**Nesîmu'r-riyâz**'ın kenarında)

Kâsânî, **Bedâiu's-senâi fi tertîbi'ş-şerâi,** I-VIII, Kahire 1328.

Kastallânî, **İrşâdü's-sârî,** I-X, Bulak 1327.

Kâtip Çelebi, **Keşfu'z-zunûn,** I-II, nşr. Kilisli Muallim Rıfat - Ş. Yaltkaya, Istanbul 1360-1362.

Kazvinî, Zekeriyya, **Müfîdü'l-ulûm,** nşr. M. Abdülkâdir Atâ, Beyrut 1405/1985.

Kehhâle, **Mu'cemü'l-müellifin,** I-XV, Dımaşk 1376-81/1957-61.

———, **Mu'cemu musannifî'l-kütübi'l-Arabiyye,** Beyrut 1406/1986.

———, **Mu'cemu kabâili'l-Arab,** I-V, Beyrut 1402/1982.

Kelâî, **el-İktifâ fî meğâzî Resûlullah ve's-selâseti'l-hulefâ,** I-II, Kahire 1389/1970.

Kelbî, **Cemheretü'l-ensâb,** nşr. Naci Hasan, Beyrut 1407/1987.

Kermilî, Anistas, **en Nukûdü'l-Arabiyye ve'l-İslâmiyye ve İlmü'n-nümiyyât,** Kahire 1987.

Kettânî, Abdülhay, **Fihrisü'l-fehâris,** nşr. İhsan Abbas, I-III, Beyrut 1402/1982.

Kettânî, M. Bakır, **Tercemetü'ş-Şeyh Muhammed el-Kettâni,** Rabat 1962.

Kindî, Muhammed b. Yusuf, **el-Vulât ve'l-kudât,** nşr. Rhuvon Guest, Leiden 1964.

Kirmânî, **Şerhu'l-Buhârî,** I-XXV, Kahire 1356/1937.

Kudâî, Muhammed b. Selâme, **Müsnedü'ş-şihâb,** nşr. Hamdî Abdülmecîd es-Selefî I-II, Beyrut 1405/1985.

Kureşî, **el-Cevâhirü'l-mudiyye fî tabakâti'l-Hanefiyye,** nşr. Abdülfettah Muhammed Hulv, I-III, Kahire 1393-1399/1973-1979.

Kurtubî, **el-Câmi li-ahkâmi'l-Kur'ân,** nşr. Ebu Ishak İbrahim, I-XX, Kahire 1386-1387/1966-1967.

Landau, Rom, **Târîhu'l-Mağrib fi'l-karni'l-işrîn,** trc. Nikola Ziyâde, Beyrut 1963.

Laroui, Abdullah, **Les Origines sociales et culturelles du nationalisme marocaine (1830-1912),** Paris 1977.

Mahfuz, Muhammed, **Mu'cemü'l-müellifîne't-Tûnîsiyyîn,** I-V, Beyrut 1405/1985.

Mâhî, Ali Hâmid, **el-Mağrib fî ahdi's-sultân Ebî İnân el-Merînî,** Dârülbeyza 1986.

Mahlûf, Muhammed, **Şeceretü'n-nûri'z-zekiyye fî tabakâti'l-Mâlikiyye,** I-II, Kahire 1349.

Mahmud, Hasan Ahmed, **Kıyâmu devleti'l-Murâbitîn,** Kahire ts.

Makkarî, **Ezhâru'r-riyâz fî ahbâri Iyâz,** nşr. Abdüsselâm el-Herâs ve Said Ahmed A'râb. I-V, Rabat 1978.

———, **Nefhu't-tîb,** nşr. İhsan Abbas, I-VIII, Beyrut 1388/1968.

Makrizî, **el-Hıtat,** I-II, Bulak 1270.

———, **en-Nukûdü'l-kadîme ve'l-İslâmiyye,** (Anistas el-Kermilî'nin **en-Nukûdu'l-Arabiyye** adlı eseri içinde, s. 25-80), Kahire 1987.

Mâlik b. Enes, **el-Muvatta,** I-II, Kahire 1951.

Matavî, M.el-Arûsî, **el-Saltanatü'l-Hafsiyye,** Beyrut 1406/1986.

Mâverdî, **el-Ahkâmu's-Sultâniyye,** Beyrut 1405/1985.

———, **el-Hâvî,** nşr. Ali M. Muavvaz ve dğr., I-XVIII, Beyrut 1414/1994.

———, **Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn,** Beyrut 1407/1987.

Meâfirî, **Risâle fi'l-ezân (Resâil fi'l-fıkh ve'l-luğa** içinde), nşr. Abdülaziz Cübûrî, Beyrut 1982.

Merğinânî, **el-Hidâye,** I-IV, Kahire 1384/1965.

Mesudî, **Mürûcu'z-zeheb,** nşr. M. Muhyiddin Abdülhamid, I-IV, Kahire 1384/1964.

———, **et-Tenbîh ve'l-işrâf,** nşr. M.J. de Goeje, Leiden 1967.

Metz, Adam, **el-Hadâratü'l-İslâmiyye,** çev. M. Abdülhâdi Ebû Rîde, I-II, Beyrut 1387/1967.

Micheux-Bellaire, **Essai Sur I'histoire de confréries marocaines,** Rabat 1921.

Mizzî, **Tuhfetü'l-eşrâf bi-ma'rifeti'l-etrâf,** I-XIV, Bombay 1965-1982.

Muhibbî, **Hulâsatü'l-eser fî a'yâni'l-karni'l-hâdî aşer,** I-IV, Kahire 1284.

Murâdî, **Silkü'd-dürer fî a'yâni'l-karni's-sânî aşer,** I-IV, Bulak 1301.

Mübârekfûrî, **Tuhfetü'l-ahvezî,** I-X, Kahire 1383/1963.

Müberred, **el-Kâmil,** nşr. M. Ahmed ed-Dâlî, I-IV, Beyrut 1406/1986.

Mücirüddîn el-Hanbelî, **el-Ünsü'l-Celîl fî târîhi'l-Kuds ve'l-Halîl,** Amman 1973.

Münâvî, **Şerhu'ş-Şemâil,** (Ali el-Kârî'nin **Cemu'l-vesâil**'i kenarında), I-II, Kahire 1318.

———, **Feyzü'l-Kadîr,** I-VI, Kahire 1357.

———, **et-Teysîr,** I-II, Kahire 1286.

Müneccid, Salahaddin, **Mu'cemm mâ üllîfe an Resûlîllah,** Beyrut 1402/1982.

Münzirî, **et-Terğîb ve't-terhîb,** I-IV, Kahire ts.

Müslim, **el-Câmiu's-sahîh,** nşr. M. Fuad Abdülbâki, I-V, Kahire 1955-1956.

Müttakî el-Hindî, **Kenzü'l-ummâl,** I-XVI, Haydarabad 1314.

Nâsırî, **el-İstiksâ li-ahbâri düveli'l-Mağribi'l-aksâ,** I-IX, Darülbeyza 1954.

Nasr, Seyyid Hüseyin, **İslam: İdealler ve Gerçekler,** çev. Ahmet Özel, İstanbul 1985.

Nebhânî, **Câmiu kerâmâti'l-evliyâ,** I-II, Beyrut 1329.

Nesâî, **es-Sünen,** I-VIII, İstanbul 1401/1981.

———, **Amelü'l-yevm ve'l-leyle,** nşr. Faruk Hamâde, Beyrut 1407/1987.

Neşvân b. Said, **Şemsü'l-ulûm ve devâu kelâmi'l-Arab mine'l-kelûm,** I-II Beyrut ts.

Nevevî, **Şerhu Müslim,** I-XVIII, Kahire 1347-49/1929-30.

———, **Tehzîbü'l-esmâ ve'l-luğât,** I-II, Beyrut ts.

———, **el-Mecmû,** I-XX, Beyrut ts.

———, **et-Tibyân fî âdâbi hameleti'l-Kur'an,** Dımaşk ts.

———, **el-Ezkâr,** Kahire 1375/1956.

———, **et-Takrîb ve't-teysîr,** nşr. Abdullah Ömer el-Bârûdî, Beyrut 1400/1980.

Nüveyrî, **Nihâyetü'l-ereb fî funûni'l-Arab,** I-XVIII, Kahire 1923, XIX-XXVII, Kahire 1395-1405.

Okiç, M. Tayyib, **İslamiyette Kadın Öğretimi,** Ankara 1979.

Ömerî, Abdülaziz b. İbrahim, **el-Hiref ve's-sınâat fî ahdi'r-Resûl,** yer yok, 1405/1985.

Ömerî, İbn Fazlullah, **Mesâlikü'l-ebsâr fî memâliki'l-emsâr,** tıpkı basım nşr. F. Sezgin, I-XXVII, Frankfurt 1988-1989.

———, **et-Ta'rîf bi-mustalahi'ş-şerif,** Kahire 1312.

Öz, Tahsin, **Hırka–i Saadet Dairesi ve Emânat-ı Mukaddese,** İstanbul 1953.

Özel, Ahmet, **İslam Hukukunda Ülke Kavramı,** İstanbul 1991.

———, **Hanefî Fıkıh Âlimleri,** Ankara 1990.

Provençal, E. Levi, **Histoire de l'Espagne Musulmane,** I-III, Paris 1950-1967.

Râgıb el-Isfahânî bk. Isfahanî, Râgıb.

Râmehürmüzî, **el-Muhaddîsü'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâî,** nşr. M. Accâc el-Hatîb, Beyrut 1391/1971.

Râzî, Fahreddin, **et-Tefsîrü'l-kebîr (Mefâtîhu'l-ğayb),** I-XXXII, Kahire 1934-1962.

Remlî, Şemsüddin, **Nihâyetü'l-muhtâc,** I-VIII, Kahire 1386/1967.

Rifâa et-Tahtâvî, **Tahlîsü'l-ibrîz fî telhîsi Bâriz,** Kahire 1958.

Rosenthal, Franz, **A History of Muslim Historiography,** Leiden 1968.

Rûdânî, Muhammed b. Süleyman, **Sılatü'l-halef bi-mevsûli's-selef,** nşr. M. Hacci, Beyrut 1408/1988.

Safedî, **el-Vâfî bi'l-vefeyât,** nşr. İhsan Abbas ve Şükri Faysal, I-XXII, Wiesbaden 1981-1982.

———, **Nektü'l-himyân fî nüketi'l-umyân,** Kahire 1329/1911.

Safvet, Ahmed Zeki, **Cemheretü Resâili'l-Arab,** I-IV, Beyrut ts.

Sahnûn, **el-Müdevvenetü'l-kübrâ,** I-VI, Kahire 1323.

Sâid el-Endelüsî bk. Kâdı Sâid.

Sâlim, Abdülaziz-Muhtar, Ahmed, **Târîhu'l-bahriyyeti'l-İslâmiyye fi'l-Mağrib ve'l-Endelüs,** Beyrut 1969.

———, **Târîhu'l-bahriyyeti'l-İslâmîyye fî Mısr ve'ş-Şâm,** Beyrut 1981.

San'ânî, Abdürrezzâk, **el-Musannef,** nşr. Habiburrahman el-A'zamî, I-XI, Beyrut 1403/1983.

Seâlibî, **Fıkhu'l-luğa,** nşr. Mustafa es-Sekkâ ve dğr., Kahire 1392/1972.

Sehâvî, **ed-Dav'u'l-lâmi li-ehli'l-karni't-tâsi,** I-XII, Kahire 1353-1355.

———, **Fethu'l-Muğîs,** I-III, Beyrut 1403/1983.

———, **el-Mekâsıdu'l-hasene,** nşr. Muhammed Osman, Beyrut 1405/1985; aynı eser, Bağdat 1375/1956.

Semhûdî, **el-Vefâu'l-Vefâ bi-ahbâri dâri'l-Mustafa,** I-II, Kahire 1326.

———, **Hulâsatü'l-Vefâ,** Cidde 1403/1983.

———, **Cevâhirü'l-ikdeyn fî fazli'ş-şerefeyn,** I-II, Bağdad 1984.

Serkîs, **Mu'cemu'l-matbûâti'l-Arabiyye ve'l-muarrebe,** I-II, Kahire 1928-1930.

Seyyid Sâbık, **Fıkhu's-Sünne,** I-III, Beyrut 1397/1977.

Seyyid Şerîf, **Şerhu'l-Mevâkıf,** (Siyalkutî ve Hasan Çelebi'nin hâşiyeleriyle), I-II, İstanbul 1292.

Sezgin, Fuat, **Geschichte der Arabischen schrifttums (GAS),** I-IX, Leiden 1967-1984.

Sıddık Hasan Han, **Ebcedü'l-ulûm,** I-III, Beyrut 1978.

——, **el-Hıtta fî zikri's-sihâhi's-sîtte,** Beyrut 1985.

Sıddıqui, M.Yasin Mazhar, **Organisation of Government under the Prophet,** Delhi 1987.

Süheylî, **er-Ravdü'l-ünüf,** I-VII, Kahire 1387-1390/1967-1970.

Sülemî, **Tabakâtu's-sûfiyye,** Kahire 1389/1969.

Suyûtî, **el-Ahbâru'l-merviyye fî sebebi vaz'i'l-Arabiyye, (et-Tuhfetü'l-behiyye ve't-tarfetü'ş-şehiyye** adlı risaleler mecmuası içinde), İstanbul 1302.

——, **Buğyetü'l-vuât,** nşr. M. Ebû'l-Fazl İbrahim, I-II, Beyrut 1399/1979.

——, **Câmiu'l-ahâdîs,** nşr. Abbas Ahmed Sakr ve Ahmed Abdülcevâd, I-X, Kahire 1984.

——, **el-Câmiu's-sağir,** I-II, Kahire 1321.

——, **ed-Dürrü'l-mensûr,** I-VIII, Beyrut 1403/1983.

——, **el-Evâil (el-Vesâil fî müsâmereti'l-evâil),** nşr. Ebû Hâcer Muhammed es-Said b. Besyûnî Zağlûl, Beyrut 1406/1986.

——, **el-Hasâisu'l-kübrâ,** I-II, Beyrut 1405/1985.

——, **el-Hâvî li'l-fetâvâ,** I-II, Beyrut ts.

——, **Husnü'l-muhâdara,** I-II, Kahire 1387/1968.

——, **el-İklîl f'istinbâti't-Tenzîl,** Beyrut 1405/1985.

——, **el-İtkân,** nşr. M. Ebû'l-Fazl İbrahim, I-IV, kahire 1405/1985.

——, **el-Leâli'l-masnûa fi'l-ahâdisi'l-mevzûa,** I-II, Kahire ts.

——, **el-Müzhir fî ulûmi'l-luğa ve envâihâ,** nşr. M. Ahmed Câdülmevlâ ve dğr., I-II, Kahire ts.

——, **Tahzîrü'l-havâs min ekâzîbi'l-kussâs,** nşr. M. es-Sabbâğ, Beyrut 1973.

——, **Târîhu'l-hulefâ,** Beyrut ts.

——, **Tedribü'r-râvî,** Kahire 1378/1959.

———, **et-Tıbbu'n-nebevî,** nşr. Hasan Muhammed Makbûlî el-Ehdel, Beyrut 1406/1986.

———, ve Celaleddin el-Mahalli, **Tefsîru Celâleyn,** Kahire 1324.

Şâfiî, **el-Ümm,** I-VII, Bulak 1321.

Şâmî, Muhammed b. Yusuf, **Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd fî sîreti hayri'l-ibâd (es-Siretü'ş-Şâmiyye),** nşr. Mustafa Abdülvâhid ve dğr., I-VII, Kahire 1392-1402/1972-1981.

Şa'rânî, **Keşfü'l-ğumme,** I-II, Beyrut 1408/1988.

———, **et-Tabakâtü'l-kübrâ,** I-II, Kahire 1952.

Şerîf, Ahmed İbrahim, **Mekke ve'l-Medîne fi'l-Câhiliyye ve ahdi'r-Resûl,** Kahire 1985.

Şevkânî, **Neylü'l-evtâr,** I-VIII, Kahire 1391/1971.

Şîrâzî, **Tabakâtü'l-fukahâ,** Beyrut ts.

Taberânî, **el-Mu'cemü'l-evsat,** nşr. Mahmud et-Tahhân, I-II, Riyad 1405/1985.

———, **el-Mu'cemü's-sağîr,** I-II, Kahire 1388/1968.

———, **el-Mu'cemü'l-kebîr,** nşr. Hamdî Abdülmecid es-Selefî, Beyrut ts., I-XXV.

Taberî, M. b. Cerîr, **Târihu'l-ümem ve'l-mülük,** nşr. M. Ebû'l-Fazl, I-X, Kahire 1960-1970.

Taberî, Muhibbüddin, **el-Kırâ li-kâsidi Ümmi'l-kurâ,** Kahire 1390/1970.

———, **er-Riyâzu'n-nadire fi menâkıbi'l-aşere,** I-II, Beyrut 1405/1985.

———, **Zehâirü'l-ukbâ fî menâkıbi zevi'l-kurbâ,** Beyrut 1974.

Tahâvî, **el-Muhtasar,** Kahire 1370.

———, **Şerhu meâni'l-âsâr,** I-IV, Kahire 1388/1968.

Tâhir el-Cezâirî, **Tevcîhü'n-nazar ilâ usûli'l-eser,** Beyrut ts.

Tarablusî, Nevfel, **Sannâcetü't-tarab fî takaddümâti'l-Arab,** Beyrut ts.

Taşköprîzâde, İsamüddîn, **Miftâhu's-saâde,** nşr. Abdülvehhab Ebû'n-Nûr ve Kamil Kamil Bekrî, I-III, Kahire 1968.

———, **eş-Şakâîku'n-Nu'maniyye,** nşr. A. Subhi Furat, İstanbul 1405/1985.

Taşköprîzâde, Kemaleddîn, **Mevzûâtu'l-ulûm,** I-II, İstanbul 1895.

Tehânevî, **Keşşâfu Istılâhâti'l-fünûn,** I-II, Kalküta 1862.

Temîmî, **et-Tabakâtu's-seniyye fî terâcimi'l-Hanefiyye,** I-IV, Riyad 1410/1989.

Tirmizî, **es-Sünen,** I-V, İstanbul 1401/1981.

———, **eş-Şemâilü'l-Muhammediyye,** Beyrut 1406/1986; Aynı eser, Amman 1405/1985.

Tourneau, Roger Le, **Fâs kable'l-himâye,** trc. M. Haccî ve M. el-Ahdar, I-II, Beyrut 1406/1986.

Turtuşî, **Sirâcü'l-mülük,** İskenderiyye 1289.

Türkî, Abdülmecid, **Kadâya sekâfiyye min târîhi'l-Garbi'l-İslâmî,** Beyrut 1409/1988.

———, **Théologiens et juriestes de I'Espagne musulmane, aspects polémiques,** Paris 1982.

Uludağ, Süleyman, **İslam Açısından Musiki,** İstanbul 1976.

Üdfuvî, Kemaleddîn, **et-Tâliu's-saîd,** Kahire 1966.

Vâdiaşî, **Bernâmecü'l-Vâdiâşî,** nşr. M. Mahfûz, Beyrut 1400/1980.

Vâhıdî, **Esbâbü'n-nüzûl,** Kahire 13/6.

Vâkıdî, **el-Meğâzî,** nşr. M. Jones, I-III, London 1966.

Vecdî, Ferid, **Dâiretu meârifi'l-karni'l-işrîn,** I-X, Beyrut 1971.

Venşerisî, **el-Mi'yâru'l-mu'rib ve'l-câmiu'l-muğrib an fetâvâ ulemâi Ifrıkiyye ve'l-Endelüs ve'l-Mağrib,** nşr. M. Hacci ve dğr., I-XIII, Beyrut 1401/1981.

Vezzân, Hasan (Liyun el-Ifrıkî), **Vasfu Ifrikiyâ,** trc. M. Haccî ve M. el-Ahdar, Beyrut 1983.

Vülâtî, **Fethu'ş-şekûr fî ma'rîfeti a'yâni ulemâi't-Tekrûr,** Beyrut 1401/1981.

Yâkût el-Hamevî, **Mu'cemü'l-udebâ,** nşr. A. Ferid Rifâî, I-XX, Kahire 1355-1357.

———, **Mu'cemü'l-büldân,** nşr. F.Wüstenfeld, I-VI, Leipzig 1866-1873.

Wells, Nathaniel Armstrong, **The Picturesque Antiquities of Spain,** London 1846.

Zebîdî, **Tâcu'l-arûs,** I-X, Bulak 1307.

———, **İthâfu sâdeti'l-müttakîn bi-şerhi ihyâi ulûmi'd-dîn,** I-X, Kahire 1311.

———, **Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i sarih Tercümesi,** trc. Ahmed Naim ve Kamil Miras, I-XII, Ankara 1972.

Zeccâcî, Ebû'l-Kâsım, **Emâli'z-Zeccâcî,** nşr. Abdüsselam Harun, Beyrut 1407/1987.

Zehebî, **Mizânu'l-i'tidâl,** nşr. Ali Muhammed el-Bicâvi, I-IV, Beyrut 1382/1963.

———, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,** nşr. Şuayb el-Arnâût ve dğr., I-XXV, Beyrut 1401-1405/1981-1985.

———, **Tezkiretü'l-huffâz,** I-IV, Haydarabad 1377/1958.

Zemahşerî, **el-Fâik fî garibi'l-hadîs,** nşr. Ali Muhammed el-Bicavî ve M. Ebû'l-Fazl, I-IV, Kahire 1971.

———, **el-Keşşâf,** I-IV, Kahire 1387/1968.

Zerkeşî, **Chronique des Almohades et des Hafçides,** trc. E. Fagnan, Constantine 1895.

Zeydan, Corcî, **Târîhu âdâbi'l-luğati'l-Arabiyye,** I-IV, Beyrut 1983.

Zeylaî, **Nasbu'r-râye,** I-IV, Beyrut 1393/1973.

Ziriklî, **el-A'lâm,** I-X, Kahire 1373-1378/1954-1959; aynı eser, I-VIII, Beyrut 1984.

Zübeyrî, **Nesebu Kureyş,** nşr. E.Levi- Provençal, Kahire 1982.

Zürkânî, **Şerhu'l-Mevâhibi'l-ledüniyye,** I-VIII, Kahire 1329.

———, **Şerhu'l-Muvatta,** I-IV, yer ve tarih yok.

Karma İndeks*

A

A'meş II/85
Abâdile II/453, 454
Abâru İbrahim I/296
Abbâd b. Bişr I/534, 535, 536
Abbâdîler I/140
Abbâs I/161, 587, II/128
Abbas b. Abdülmuttalib I/296, 363, 387, 472, 489, 515, 541, 592, II/152, 153, 397, 465, 469, 491, 498
Abbas b. Mirdâs I/363, 385, II/20
abdest I/169, 235, 236, 237, 238, 239, 241, 242
Abdulah b. Sâib I/186
Abdullah b. Abbas I/363, II/324, 402, 451, 454, 469, 483, 486, 488, 491, 495. Ayrıca bk. İbn Abbas
Abdullah b. Abdullah b. Ebî Selûl I/266
Abdullah b. Abdullah b. Übey I/486
Abdullah b. Âmir b. Küreyz 422, II/168
Abdullah b. Amr b. Âs I/186, 191, 198, II/202, 314, 315, 317, 318, 325, 326, 454, 470, 479, 484, 485, 503
Abdullah b. Amr b. Sebî I/399
Abdullah b. Büdeyl b. Verkâ II/463
Abdullah b. Ca'fer b. Ebû Talib I/442, II/104, 114, 191, 202, 454
Abdullah b. Cahş I/136, 398, 490
Abdullah b. Cübeyr I/497, 499
Abdullah b. Cüd'ân II/229
Abdullah b. Derviş er-Rikâbî I/85
Abdullah b. Ebî Rebîa el-Mahzûmî I/403, II/105
Abdullah b. Ebî Talha I/630
Abdullah b. Ebû Hadred I/540
Abdullah b. Ebubekir
Abdullah b. Ebubekir es-Sıddık I/539, II/454
Abdullah b. Erkam I/266, 270, 271, 381, 437, 590, II/202
Abdullah b. Huzâfe I/346, II/434, 514
Abdullah b. Ka'b b. Amr I/528, 559, 561
Abdullah b. Ka'b b. Zeyd el-Ensârî I/528, 597
Abdullah b. Kays el-Eş'arî bkz. Ebû Mûsa el-Eş'arî.
Abdullah b. Kays b. Zâide bkz. İbn Ümmi Mektûm
Abdullah b. Kays el-Hârisî I/549
Abdullah b. Mâlik I/366
Abdullah b. Mervan I/144
Abdullah b. Mesud I/150, 159, 161, 168, 226, 382, 418, 420, 458, II/104, 294, 354, 388, 454, 466, 492, 495
Abdullah b. Muğaffel I/560
Abdullah b. Mukaffa I/126
Abdullah b. Mübârek I/580, II/391
Abdullah b. Ömer I/161, 415, 588, II/454, 483, 495, 511. Ayrıca bkz. İbn Ömer
Abdullah b. Revâha I/177, 266, 362, 363, 517, 537, 538, 562, 584, II/288, 434
Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh I/265, 266, 268, 549
Abdullah b. Sâib I/183
Abdullah b. Said I/186
Abdullah b. Selâm I/480, II/399, 502
Abdullah b. Seleme I/366
Abdullah b. Sivâr I/402
Abdullah b. Uraykıt ed-Düelî II/39
Abdullah b. Übey I/466, II/191, 465
Abdullah b. Ümmi Mektûm I/195, 217, 472, 486. Ayrıca bkz. İbn Ümmi Mektûm.

* Başında harf-i ta'rif olan kitap adları E harfinde alınmıştır.

Abdullah b. Üneys I/366, II/408
Abdullah b. Yasin I/139
Abdullah b. Zeyd I/217, 267
Abdullah b. Zeyd b. Amr I/528
Abdullah b. Zeyd el-Kindî I/402
Abdullah b. Ziba'ra I/362
Abdullah b. Zuğb I/153
Abdullah b. Zübeyr b. Avvâm I/49, 315, 359, 392, 610, 611, II/158, 191, 202, 454, 516
Abdullah el-Eşec II/29, 30
Abdullah el-Kâmil I/137
Abdullah el-Medenî I/231
Abdullah el-Mücmir I/230
Abdullah Zü'l-Bicâdeyn I/229
Abdurrahman b. Abbas II/469
Abdurrahman b. Abdülkâdir I/381
Abdurrahman b. Abdülkâdir el-Fâsî II/263
Abdurrahman b. Avf I/161, 197, 198, 430, 457, 458, 531, 532, 588, II/23, 68, 91, 97, 169, 202, 204, 474, 476, 477, 478, 479, 480, 498, 499
Abdurrahman b. Ebî Mâlik el-Hemezânî II/26
Abdurrahman b. Ebubekir II/520
Abdurrahman b. Ebzâ I/401, 441
Abdurrahman b. Hakem I/613
Abdurrahman b. Hassân b. Sâbit I/466
Abdurrahman en-Nâsır I/137, 138, II/136, 536
Abdülaziz b. Esam I/216, 218
Abdülaziz b. Mervân I/382, 447
Abdülaziz b. Seyf b. Zîyezen II/151
Abdülfettâh Ubâde I/552
Abdülgani b. Said el-Bağdâdî II/405
Abdülğanî en-Nâblusî II/117, 201
Abdülhak b. Abdurrahman el-İşbilî I/412
Abdülhak b. Atıyye I/618
Abdülhâris b. Enes I/366
Abdülhay b. Abdülfettâh ed-Dârî I/305
Abdülkâdir el-Hatîb et-Tarâblûsî I/618
Abdülkâdir et-Taberî II/262
Abdülkays II/26, 29, 30
Abdülkuddüs I/163
Abdüllatif el-Bağdâdî II/414
Abdülmelik b. Bekr I/514
Abdülmelik b. Ebî Kesîr I/514
Abdülmelik b. Habîb II/413
Abdülmelik b. Mervân I/382, 383, 429, 441, 604, 605, 607, 610, 614, II/450
Abdülmelik b. Said I/307
Abdülmuhsin b. Muhammed b. Ali el-Bağdâdî II/509
Abdülmü'min b. Ali I/140, 142, 550
Abdülvâdîler I/141
Abdülvahid eş-Şeybî I/259
Abese sûresi I/472
âbid II/295, 447, 452, 489
Abîde b. Kays es-Selmânî II/330
Abs I/399
Acem I/371, 379, 557, 558, 576, II/36, 193, 230
Acemler II/42, 51, 81, 99, 228, 389, 422, 537
Acve hurması I/350
Adâ b. Halid I/434, 435
Âdâbü'l-muhaddis II/405
Âdâbü'l-müteallim II/405
Adâbü'l-müteallimîn II/406
adak II/198
adalet II/39, 129, 450
Adb I/518
Adbâ I/214, 506
Adem I/617
Adem b. Ebû İyâs II/424
Aden I/399, 404
Adevî II/424
Adî b. Ebi'z-Zağbâ I/538, 539
Adî b. Hâtim et-Tâî I/166, 404, 405, 464, 580, II/464, 466
afiyet I/251
afiyet dileme I/254
afiyet olsun I/253
Âfrâk I/529
afsun I/188, 190, II/38, 41
ağaç I/480, 555, II/75, 78, 106, 107, 108, 112, 115, 116, 167, 299
ağırlık ölçüleri I/603, 628
ahâcî II/300
ahbâr II/333, 334, 410
Ahbâru'l-musannifin II/533
Ahbâru'l-musannifîn ve mâ sannefû II/534
ahidnâme 134, 142, 146, 269, 270, 274, 320, 403, 407, 582, II/323
âhiret I/49, 50, 51
ahkamu'l-Kur'an II/249
Ahlâf I/581, II/26
ahlâk II/49
Ahmed b. Ali el-Hatîb II/398
Ahmed b. Hanbel II/39, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 361

Ahmed b. Hayyât ez-Zekkârî II/202
Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-Kâtib el-Endelüsî I/520
Ahmed b. Muhammed b. Yakub I/145
Ahmed b. Tâlib b. Sûde I/88
Ahmed b. Yusuf el-Fâsî II/212
Ahmed b. Zeyd eş-Şurûtî I/269
Ahmed el-Gazzâlî II/201
Ahmed Muhtar Paşa II/538
Ahmed Şevki I/483
Ahmed Teymur II/537
Ahmed Zeki II/537
Ahmer II/158
Ahnef b. Kays et-Temîmî II/77, 457, 516
Âhûr-ı Şâhcân I/505
Ahzâb I/544, 555
Âişe I/186, 192, 193, 196, 197, 229, 339, 340, 363, 392, 440, 441, 465, 466, 472, 493, 596, II/33, 38, 42, 110, 143, 178, 182, 188, 189, 192, 193, 194, 202, 203, 204, 205, 207, 208, 209, 214, 226, 395, 429, 454, 477, 483, 487, 498, 508, 510, 511
Akabe biatleri II/43
akakîr II/104
Âkâmü'l-ıkyân fi ahkâmi'l-hisyân II/517
Akâmü'n-nefâis I/359, 371
akar II/87
Akdeniz II/157
akik I/330
Akîk I/632
Akîl b. Ebû Tâlib I/380, II/321
akit I/437, 438
Akra b. Hâbis I/380
Âl-i Beyt I/478
Âl-i Dâvud II/501
âl-i Muhammed I/602
Alâ b. el-Hadramî I/50, 265, 266, 267, 335, 346, 352, 401, 549
Alâ b. Ukbe I/267, 437, 443
alacak II/497
alaçehre II/102
alâme I/80, 93, 325
alâmet I/345
aldatma I/544, 545, 546
alem (Harem sınır taşı) I/443
alem (işaret) I/501
alem (bayrak) I/488, 489, 492
Alemü'l-milâha fî ilmi'l-filâha II/117
Alexandre Mazas II/450
Alfonso I/307, 309, 311, 312, 313
Ali b. Ebû Tâlib I/135, 147, 150, 154, 184, 186, 196, 197, 198, 207, 211, 213, 214, 233, 244, 261, 265, 266, 270, 274, 297, 298, 299, 300, 302, 323, 332, 362, 366, 370, 378, 379, 392, 404, 416, 417, 418, 419, 420, 422, 424, 429, 430, 435, 436, 442, 453, 456, 457, 461, 462, 463, 464, 465, 480, 485, 486, 489, 493, 498, 508, 522, 539, 570, 587, 588, 592, 593, 595, 596, 610, 612, II/21, 114, 128, 135, 167, 185, 191, 217, 218, 223, 230, 254, 295, 296, 297, 316, 326, 327, 328, 329, 339, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 357, 358, 381, 382, 383, 387, 399, 400, 423, 444, 445, 446, 447, 452, 461, 467, 484, 487
âlî I/367, 368
Ali b. Abdullah b. Abbas II/323, 465
Ali b. Ebû Talha II/334
Ali b. Enceb II/533
Ali b. Harb el-Irâkî I/552
Ali b. Muhammed es-Sa'dî I/520
Ali b. Musa er-Radî II/413
Ali b. Yezîd II/217
Ali b. Yusuf el-Hakîm I/615
Ali el-Mevsılî II/266
Ali el-Müttakî bk. İbnü'l-Hindî
Ali Fehmi Cabiç I/363, II/371
âlim II/284, 301, 392, 397, 398, 406, 452, 489, 494, 495, 502, 511, 512, 513
Âliye I/428, 562
Alkame b. Kays II/493
Alkame b. Mücezziz el-Müdlicî II/120
Alkame b. Süfyân II/25
Alkâme el-Huzâî I/571
Allah korkusu II/451
Allah Resûlü bk. Peygamber; Resûlullah
Allah'ın Arslanı II/448
Allah'ın kılıcı II/449
allâme II/298, 299, 372, 373
altın I/330, 520, 560, II/130, 131, 152, 358, 474, 475, 477
altın madeni II/102
alışveriş II/80, 81, 82, 83, 94, 104, 183, 184
amblem I/345
amel II/301, 473
âmil I/181, 399, 400, 401, 402, 403, 406, 418, 422, 424, 425, 426, 427, 429, 430, 579, 580, 581, 595, 596, II/93, 102, 501
Âmine bint Affân II/177
Âmir b. Abdullah II/364
Amir b. Füheyr I/266

Âmir b. Füheyre I/266, 274
Âmir b. Küreyz II/124, 171
Amir b. Mâlik el-Kilâbî II/416
Âmir b. Seken I/476, II/145
Âmir b. Şehr I/399
Âmir b. Tufeyl II/466
Âmir-Biahkâmillâh II/136
Âmirî II/200
Ammâr II/54, 294
Ammâr b. Yâsir I/150, 377, 472, 535, 578, II/42, 120, 144
Amr b. Âs I/51, 186, 266, 297, 336, 338, 353, 362, 363, 366, 400, 403, 405, 430, 444, 493, 548, 588, II/48, 113, 119, 124, 155, 171, 191, 202, 322, 336, 357, 369, 459, 462, 467, 478
Amr b. el-Kârî II/21
Amr b. Ethem II/29
Amr b. Fağvâ I/377
Amr b. Hakem I/402
Amr b. Hârice I/516
Amr b. Hazm I/181, 182, 269, 318, 319, 320, 352, 401, 407, 422, II/321
Amr b. Hureys II/478
Amr b. Kahzem I/444
Amr b. Kilâb II/102
Amr b. Küreyb et-Tâî II/102
Amr b. Ma'dikerib II/466
Amr b. Mahcûb I/402
Amr b. Saîd b. Âs I/402, 404
Amr b. Selîme II/366, 367
Amr b. Ümeyye ed-Damrî I/346, 348, 350, 352, 442, 547
Amr el-Huzâî II/21
Amre bint Abdurrahman II/38
anber I/349, II/101, 102
Aneze I/225, 227, 475, 519, 521
ansiklopedi II/253, 254
antlaşma I/269, 274, 291, 564, 565
Arâbe b. Evs I/458, 535
A'râf (yer adı) I/586
Arafat I/455, 456, II/168, 481
arak I/618
Arap rakamları II/383
Arapça I/357, 358, 359, 371, 382, 383, II/158, 342, 343, 344, 370, 373, 386, 425, 486
Araplar I/187, II/51, 84, 120, 129, 190, 422, 540
arazi II/114, 498
araziyi ölçmek I/577, 578
Arc I/540
Arfece b. Esad II/130
Ârî I/505
Arîb el-Müleykî I/513
arîf I/389, 456, II/55, 57
Ârif el-Bekrî II/254, 424
Ârif Hikmet II/536
arrâde I/554
arz I/384, 385
Âs b. Vâil II/139
asa I/169, 213, 225, 226, 519, II/55
ases I/344, 456, 457, 458. Ayrıca bk. bekçi
ashab-ı suffe II/496
Ashâb-ı suffe II/56
ashâbın fazileti I/43
ashabın sayısı II/269, 481, 483
Ashame I/316, 348, 350
ashap I/54, 57, 62, 63, 90, 149, 333 II/70, 84, 285, 302, 319, 438, 440, 442, 443, 479, 482
Asr-ı Saadet I/495
astroloji II/51
astronomi II/337, 338, 373, 383, 384, 538
Âsım b. Adî II/146
Âsım b. Ali I/212
Âsım b. Sâbit I/183, 522, 523, 540
Asîb I/160
aşçılık II/79
aşk I/365
aşır II/288
at I/81, 83, 447, 503, 504, 505, 506, 508, 511, 514, 518, 631, II/22, 91, 111, 160, 194, 217, 462, 473, 475, 476, 477, 499
at yarışı I/505, 508, II/214
atâ I/377, 378, 379, 380, 381, 420, II/157, 316, 321, 396
Atîk I/134
Atike binti Abdülmuttalib I/366
Atike binti Zeyd I/366
Attâb b. Esîd I/181, 206, 207, 233, 256, 397, 404, 421, 422, 424, 584
attâr II/72, 98, 105
atıcılık II/160, 309, 385, 386
av II/161, 162, 164
Avâli II/149
Avâne b. Hakem II/334
Avc b. Unuk II/292
avcı II/161, 163
Avf b. Mâlik I/377
Avf el-Verkânî I/402

avlanma II/162, 164
avret II/458
ayakkabı I/168, 169, 170, 226, 236, II/121, 465, 468
ayakkabı dikicisi II/71
ayakkabı görevlisi I/168
ayakkabıcı II/125
ayağa kalkmak II/506, 512
Ayderûs II/201
Aynu'l-isâbe f'istidrâki Âişe ale's-sahâbe II/509
Aynûn I/304
Ayyâş b. Ebû Rebîa I/352, 406
azat I/159, 160, 161, 182, 237, 248, 436, 441, 461, 465, II/89, 369, 474, 475, 476, 478, 479, 511
azatlı II/398, 399, 510
Azefî I/60, 366, 618
azık II/500

B

ba's I/484, 568
baba II/308, 309
Bâcî I/322, 323, 324, 325, 326, 327
badem II/224
Bâdirânî I/302
bâdiye II/165, 375
Bâdiye bint Gaylân II/518
bağ II/478
Bâğandî I/58
Bağliyye II/97
bahçe II/112, 167, 475, 478, 512
Bâhile I/400
Bahreyn I/401, 402, 549, 576, II/153, 154, 155
Bahru'l-esânîd II/283
Bakara Sûresi I/499, 501, II/350, 501
Bakî I/631, 632
Bakî b. Mahled II/487
Bâkıllânî I/339, 340
bakır I/241, 242
Bâkûm 1/207, 208, 209
bal II/227, 228, 230
Bânet Suâd I/365, 366
Barşeluna I/313
barut II/540
Basra I/419, 420, 445, 505, 577, 611, 612, II/345, 476
baş öpme II/514
Batîha I/433
batıl II/426
bayrak I/488, 492, 495
bayram I/226, II/188, 189, 194, 213, 520
Bâzân b. Sâsân I/398, 399, 404, 422
Bedâiu's-sanâi I/69
bedene I/513, II/474
bedevi II/375, 401, 407, 431, 482, 492
Bedir Gazvesi I/187, 384, 483, 484, 492, 499, 501, 503, 533, 534, 559, 561, 562, 630, II/103, 195, 341, 423, 475
Bedîu't-tizkâr I/504
Bedrüddin İbn Cemâa II/405
Behrâ II/29
bekçi I/344, 456, 457, 458, II/69
Bekrî bk. Ârif el-Bekrî
belge I/434-438
Belkâ II/118
Benî Abdullah b. Gatafân I/399
Benî Adî b. Neccâr II/158
Benî Bekr I/565
Benî Cenbe II/164
Benî Cezîme II/21
Benî Dîl I/524
Benî Esed I/402, II/163
Benî Fezâre II/27
Benî Gıfâr II/160
Benî Hanîfe I/459, II/24, 30
Benî Hâris b. Ka'b I/407
Benî Hâşim I/577, 593, 596
Benî Hatme I/565
Benî Ka'b I/487
Benî Kaynuka I/564, II/128
Benî Kilâb II/24
Benî Kureyza I/459, 479, 543, 544, 546 II/22, 23, 150
Benî Kureyza Gazvesi I/503, 535
Benî Lüey I/476
Benî Mervân I/ 400
Benî Müdlic II/52
Benî Mürre II/24
Benî Mustalik Gazvesi I/485, 500
Benî Muttalib I/593
Benî Muğire II/449
Benî Nadîr Gazvesi I/564
Benî Nadîr I/476, 480, 503, 555, 576, 586, 587, 602
Benî Neccâr II/24, 29, 142, 198
Benî Sa'lebe I/399, 401
Benî Sâide II/459
Benî Sâlim b. Avf I/476
Benî Selâmân II/28

Benî Selûl I/402
Benî Süleym I/390, 499
Benî Şeybe I/260
Benî Temîm I/581, 582, 595, II/457
Benî Teym II/477
Benî Uhayha II/478
Benî Uzre I/525
Benî Vâil I/565
Benî Vâkıf I/565
Benî Ziyâd b. Hâris I/352
Benî Zühre II/23, 498
Benî İsrail II/292, 306, 419
Benî'l-Kayn I/402
Benî'l-Mülevvih I/526
benzeme I/557, 558
Berâ b. Âzib I/384, II/443
Berâ b. Mâlik I/510, 517, II/202
Berâdis I/592
Berâe sûresi I/213, 214
berber II/169
Berberice I/360, 372, 383
Bereke I/251
bereket I/602, 603, II/78, 85, 86, 91, 104, 109, 175, 176, 192, 478, 489
berîd I/341, 343, 344, 406, 571
Berîre I/605
Berrâk II/257
Berzencî I/326
Besbese b. Amr I/538, 539
besmele I/42, 276, 278, 279, 291, 292, II/254, 445
beşik II/126
Beşîr b. Sa'd I/487
Bettâr I/518
Bevâriku'l-ilmâ fî tekfîri men yuharrimu mutlaka's-semâ II/201
bevvâb I/154, 155. Ayrıca bk. kapıcı
Bey'at I/374, 375
Beyâzika I/499
Beytiaynûn I/296, 297, 298, 299, 301, 302
Beyticebrîn I/296
Beytü İbrahim I/296, 298, 299, 302
Beytülmakdis I/296, 301, 303
beytülmâl I/134, 271, 272, 329, 378, 379, 381, 382, 425, 426, 578, 579, II/92, 155, 312, 400
Beyyine sûresi II/395
bez (elbise, kumaş) II/73, 96, 97, 98
bezzâz II/96, 97, 98
bıyık II/403
bi'set I/334
biat I/135, 137, 374, II/23
biber I/571
bidat I/158, 559, II/205
Bikâî I/262, II/505
Bilâl b. Rebâh I/150, 159, 216, 217, 218, 220, 221, 222, 224, 226, 234, 507, 512, 516, 527, 534, 601, II/19, 20, 27, 28, 30, 57, 202, 204
Bilâl b. Hâris I/304, 327
bilge II/47, 48, 49, 50, 51, 301, 338, 392, 423, 502
bilmece II/300
bina II/145, 148
bina ustası II/140, 144
Bintü'l-Hâris I/459
Birieris II/477
bismillâh bk. besmele
Bistâmî II/259
Bişr I/154
Bişr b. Kays et-Temîmî II/140
Bişr b. Mu'temir II/254
Bişr b. Süfyân el-Utakî I/540
Bizans I/310, 312, 327, 336, 339, 340, 344, 345, 491, 492, 557, 570, 594, 604, 605, 606, 607, II/119, 455, 463, 464, 514
borç I/274, 275, 433, 437, 438, 459, 461, 462, 583, 594, 595, II/145, 150, 477, 478, 479, 499
borçlu I/393
bornos I/558
boşanan kadınlara vakıf I/592
boyacı II/125, 128, 156
boyacılık II/79
boyun vuranlar I/522
Buâs II/189, 193
buğday II/48, 118, 149, 156, 174, 228, 229
buğday satıcısı II/103
Buhârî II/69, 270, 271, 391
Buhratü'r-Ruğâ I/525
Buhtunnasır I/556, II/132
buhur I/230
bulaşıcı hastalık II/46
Burhanuddin el-Halebî I/317
Burka I/586
burun yapımı II/130
Bûsîrî I/62
Busrâ I/346, II/70, 88, 89, 90, 395
Butayha I/235, II/370
Butlânü'l-icmâ alâ tahrîmi mutlaki's-semâ II/202

Butler I/444
Buvât Gazvesi I/400
Büdeyl b. Ümmi Esram I/487
Büdeyl b. Verkâ I/455, 456, 457, 536, 560
Bükeyr b. Şedâh I/159
bülbül II/218
Bülûğu's-sûl fî akdiyeti'r-Resûl I/413
bürde 365, 508, II/123
Büreyde b. Husayb I/267, 479, 488
Büreyre I/242
Büseybese I/538
Büsr b. Ebû Büsr el-Mâzinî I/507, 511
Büsr b. Ertât I/552
Büsr b. Süfyân I/487
Büveyre I/476
büyüklük taslama I/521, 522

C
Ca'fer b. Ali ed-Dımaşkî II/79
Ca'fer b. Ebû Tâlîb I/150, 316, 348, 349, 392, 547, II/217, 218
Ca'fer b. İdris el-Kettânî II/201
Câbir I/198, 237, 375, 384, II/316, 483
Câbir b. Abdullah II/20, 160, 192, 287, 325, 408
Câbir b. Umeyr II/160
Câbir b. Üsâme el-Cühenî II/141
Câbiye I/440, II/478
Câbizâde I/363
cadde I/445
Cafer b. Muhammed b. el-Mu'tez I/372
Câhız I/75, 126, 498, II/74, 79, 449
Câhiliyye I/173, 206, 260, 557, 558, 594, 606, II/21, 28, 49, 51, 158, 177, 232, 284, 324, 425
cam I/240, 241, 242, 250, 251
cami bk. mescid
câmi mescid I/220
Câmiu'l-fünûn ve kâmiu'z-zünûn II/257
cariye I/160, 192, 194, II/188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 198, 199, 204, 210, 213, 235, 303, 476, 498
Cârud b. Mualla I/549
Câsûm I/246
casus 526, 538, 540, 541, 542, II/39
Cebbâr es-Sa'lebî I/525
Cebele b. Eyhem I/336, 351
Cebelitarık II/540
Cebniyânî II/37
Cebr b. Atîk el-Ensarî II/168
Cebrâil I/148, 150, 242, 341, II/469
Cebrûn I/297, 301, 302
Ced'â I/506
Cedîletü Benî Tay I/399
Cefne en-Nasrânî I/358
Cehm b. Kays I/296
Cehm b. Sa'd I/583
Cehm b. Salt I/381
Celâlika I/313
Celalûddin el-Buhârî II/257
celde I/465, 466. Ayrıca bk. dayak
Cem'u'l-cevâmi II/276, 277, 278, 280, 281
cemâatle namaz I/206, 233
Cemâlüddin el-Kattân II/517
Cemil el-Azm II/535
Cemile el-Muğanniye II/192
cenaze II/235, 236
Cened I/181, 403, 404, 418
Cenîb I/403, 577
Cennet I/162, 301, 302, 304, 305
Cereş I/554
Cerîde I/327
Cerîr b. Abdullah el-Becelî I/352, 375, 562, II/464, 466, 467, 468
cerrah II/40, 41, 43
Cerrü'z-zeyl min ilmi'l-hayl I/504
Cessâme b. Müsâhik I/244
Cessâse II/394
Cevâhirü'l-ikdeyn II/405
Cevâhirü'l-Kur'an II/256
Cevâmiu'l-kelim I/550, 551, II/525
Cevdet Paşa 495, 611, II/134
Ceyrûn I/297, II/478
Ceyşü'l-usre II/97, 151, 473
Cez' b. Muâviye I/505
Cezîme el-Ebraş I/229, 553
cıva II/102
Ci'râne 479, 530, 560, II/21
cibâyet I/383
Cifr II/346
cihâd I/386, 445, 455, 504, 556, 567, II/77, 89, 111, 112, 155, 178, 182, 186, 290, 488
cizye I/575, 576, 577, 578, 595
coğrafi rapor II/336
coğrafya II/322
Colonel Henry de Castries I/314
Corci Zeydân I/608, 609
cömertlik II/150, 295, 496, 497
Cuâl b. Sürâka ed-Damrî I/484, 485
Cuhâ II/436

cuma I/210, 223
cuma camii I/446, II/146
Curf II/475
cübbe I/519, II/124
Cübeyle b. Âmir el-Belevî I/537, 540
Cübeyr b. Mut'im I/380, II/321, 372, 373
Cüheym b. Salt I/266, 275, 381, 583
Cüheyne I/490, 497
Cülendâ I/51, 336, 351, 353
Cündeb b. A'cem I/502
Cündeb b. Mekîs II/31
Cündeb b. Numan I/389
Cündişapur II/35
cünüp I/242, 509, II/434, 506, 507
Cürcânî, Hamza b. Yusuf I/43
Cüreş I/554
cüzâf II/104
cüzzam II/32, 38, 416

Ç
çadır I/528, 529, 531, II/25, 26, 32, 180
çalgı II/191, 200
çalışma II/58, 59, 66, 70, 86, 88
çamaşırcılık II/79
çanak I/251
çarmıh I/338
çarşı II/68, 81. Ayrıca bkz. pazar
çevgen I/226
çıngırak II/522
çiftçilik II/111, 115, 116
Çin II/423, 540
çoban I/513, 514, II/308
çocuk II/88, 104, 107, 178, 186, 207, 208, 213, 219, 221, 308, 309, 362, 364, 366, 367, 368, 388
çocuklara Kur'an'ı öğretmek II/362
çocuklara selâm verme II/364
çocukların öğretimi I/579
çokevlilik II/304
çöpçü II/129

D
Da'lec II/437
Da'lec b. Ahmed es-Sicistânî II/491
Dahhâk b. Arfece es-Sa'dî II/130
Dahhak b. Halife I/475
Dahhâk b. Kays I/401
Dahhâk b. Müzâhim II/134, 335, 388
Dahhâk b. Süfyân I/521, 522, 523
dahi II/462, 463. Ayrıca bkz. deha
damar II/40, 43
damga I/631
damgacı I/630
Damre II/202
danışma I/150, II/438, 459
dânik I/603, 605, 606
Danyal II/132
Dârekutnî II/391
dargınlık I/470
Darice II/471
Dârîler I/296, 297, 298, 301, 305, II/151
darphâne I/613, 615
daru'l-kazâ I/433
dârülislâm I/567
dârülislâm (Erkam'ın evi) I/593
Dâru't-Tebâbia I/618
dârüd-darb I/615
dârü'l-berîd I/343, 344
dârü's-suffe II/54
dârülkurrâ I/195
dârü's-sikke I/615
Dav'u'n-nibrâs II/136
dava I/196, 430, 442
dâvet (dine) I/345, 348, 353
davet (yemeğe) II/135, 227
Dâvud I/52, 292, 432, II/73
Dâvud el-Antâkî II/415
Dâvûdî, Ahmed b. Ali I/307
dayak I/448, 465, 466, II/104, 401, 521
Dağfel b. Hanzale II/373
dağlama II/43, 44
debbâbe I/553, 554, II/126
debbâğ II/129, 157
def II/66, 188, 189, 190, 191, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 200, 203, 206, 210, 213, 224
deha II/462, 463, 467
Delâl I/586
Delilü'l-bâhisîn ammen ellefe mine'l-Ifrikıyyîn II/535
dellâl II/122, 123
demir II/139
demirci II/71, 72, 125, 130, 138, 139
denetleme I/390, 391, 427
deniz I/547, 548, 549, 550, 551, 552, II/119, 120, 156, 158, 163, 182, 489
Der'î, Ebû'l-Abbas I/542
Derâbcird I/611
deri I/273, 296, 298, 299, 300, 303, 350, 520, 554, 612, II/117, 121, 137, 215, 216, 311, 312, 344, 536

deri para I/612
Derkaviyye I/24
Derrâc II/200
ders halkası II/284, 287
ders levhaları II/365
deve I/506, 509, 510, 511, 512, 513, 517, 536, 596, 601, 630, II/91, 97, 150, 151, 155, 220, 221, 415, 436, 456, 473, 475, 476, 477, 478, 499
deveci I/514
develeri coşturan I/517, 533
devlet başkanı I/53
devlet başkanına itaat II/493
Dıhye b. Halife el-Kelbî I/312, 334, 337, 341, 342, 345, 351, II/177, 469
Dımâd b. Sa'lebe el-Ezdî I/41
Dırâr II/204
Dırâr b. Ezver el-Esedî II/163
Dırâr b. Hattâb I/363
Di'bil en-Nessâbe II/393
Dicle II/529
dil I/359, 360, 361, 371, II/471
dilenmek II/122
Dimyâtî I/504
dinâr I/292, 424, 606, 610, 614, II/93, 97, 133, 134, 138, 151, 473, 474, 475, 476, 478, 481, 498, 499, 603, 605, 607, 608, 615, 616, 617, 626
dirhem I/134, 187, 292, 424, 425, 603, 604, 605, 606, 607, 608, 610, 611, 613, 614, 615, 616, 617, 626, II/79, 93, 97, 98, 99, 100, 101, 133, 138, 152, 154, 155, 161, 169, 451, 474, 475, 476, 478, 499
diş I/527, II/130, 131
divân I/243, 244, 268, 269, 373, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 583, II/321, 322, 373
dîvânü'l-ceyş I/269, 373
divânü'l-inşâ I/269
divit II/309, 310
diyet II/21
doğan II/161
doğruluk II/452, 467
doktor II/33, 34, 38
dokumacı II/72, 123, 124, 129
dokumacılık II/79
dövme II/241
duâ I/248
Dubâa bint Zübeyr II/431, 432
Dûmetü'l-cendel I/485
Düceyn b. Sâbit II/436
Düldül I/506, 510, 511
Düleym b. Hârise II/496
dünya I/49, 50, 51, II/50, 51, 59, 66, 70, 77, 138, 154, 443, 480, 525
düğün II/194, 195, 196, 210, 224, 226, 456
düğün yemeği II/456

E

Ebân b. Osman I/420, II/332
Ebân b. Said I/178, 265, 267, 276, 405
Ebcer b. Câbir II/236
Ebrehe I/349
Ebrehe b. Şurahbil II/47
Ebtâh I/527
Ebû Abdullah b. Ahmed b. Ebî Dâvud I/424
Ebû Abdullah el-Herevî II/80
Ebû Abdullah el-Mehdî I/615
Ebû Abdurrahman el-Fihrî I/507
Ebû Akîl II/169
Ebû Ali el-Yûsî II/69
Ebû Âmir el-Esbahî II/358
Ebû Amr b. Alâ II/331
Ebû Bekir b. Ebî Şeybe I/411
Ebû Bekr el-Kerhî II/116
Ebû Bekre I/198, 516
Ebû Bürde b. Ebû Mûsa el-Eş'arî II/132, 357
Ebû Cafer el-Mansûr I/137144, 593, II/119
Ebû Cehil I/472, 630, II/105, 216
Ebû Cehm b. Huzeyfe I/581, II/37
Ebû Cervel Züheyr b. Sured I/368
Ebû Cudey' el-Murâdî I/402
Ebû Dâvud II/271
Ebû Dücâne I/486, 501, II/453
Ebû Enese I/154
Ebû Eyyûb el-Ensârî I/184, 245, 267, II/26, 499, 534
Ebû Fâris II/46
Ebû Hâle II/523
Ebû Hanîfe I/137, II/493, 532
Ebû Hanîfe ed-Dîneverî II/116
Ebû Hanzele I/183
Ebû Hasme Âmir b. Sâide I/524, 585
Ebû Hatîm el-Herevî I/301
Ebû Hayseme II/424
Ebû Heydam el-Müzenî I/403
Ebû Hind (Hz. Peygamber'in azatlısı) I/160
Ebû Hind el-Haccâm II/169
Ebû Hind ed-Dârî I/295, 296

Ebû Hureyre I/56, 183, 186, 196, 198, 237, 238, 352, 379, 430, 597, II/50, 53, 54, 57, 70, 93, 109, 116, 132, 155, 167, 315, 318, 388, 409, 447, 483, 486, 488, 494, 502, 503
Ebû İnân el Merînî I/234
Ebû Husayn es-Selemî II/103
Ebû Huzeyfe bkz. Muhâcir
Ebû Katâde II/161
Ebû Kebşe I/160
Ebû Kılâbe II/328
Ebû Kuhâfe I/502
Ebû Leylâ II/460
Ebû Leylâ el-Müzenî I/480
Ebû Lü'lüe II/130
Ebû Lübâbe I/160
Ebû Lübâbe Beşîr b. Münzir I/468, 484, 486
Ebû Mahzûra I/159, 216, 217, 219
Ebû Mansûr et-Temîmî el-Bağdâdî II/191, 200
Ebû Meryem el-Hasî II/521, 522
Ebû Mesrûh I/153
Ebû Mesud el-Ensârî II/195, 202
Ebû Mi'lak el-Ensârî II/92
Ebû Mihnef el-Ezdî II/334
Ebû Minhâl II/100
Ebû Mûsa el-Eş'arî I/155, 196, 198, 343, 352, 399, 404, 418, 419, 430, 432, 547, II/89, 92, 104, 132, 306, 387, 453, 467, 501
Ebû Müslim el-Keccî I/212
Ebû Müveyhibe I/160
Ebû Nuaym el-Isfahânî I/43, 370, II/405, 424
Ebû Rabîa el-Mahzûmî II/522
Ebû Râfi' I/160, 436, 442, 445, 527, 531, II/128, 129, 174, 185
Ebû Rahîme II/170
Ebu Rifâa el-Adevî I/243
Ebû Rimse I/496, II/40, 43
Ebû Ruveyha I/491
Ebû Rühm I/486
Ebû Rühm el-Gıfârî I/485, 486, 487
Ebû Rükâne II/216
Ebû Sa'lebe el-Huşenî I/178, 304
Ebû Said el-Hudrî I/198, II/388, 483
Ebû Said el-Makburî II/233
Ebû Seleme I/186, 267, 486
Ebû Seyf II/138
Ebû Süfyân b. Harb I/ 267, 350, 363, 377, 380, 387, 404, 489, 536, 538, 539, 546, 556, 560, 571, 601, II/22, 152
Ebû Süfyân b. Hâris I/362, 366, 515, II/433
Ebû Şuayb II/171
Ebû Şucâ Necmüddin et-Türkî I/423
Ebû Şureyh el-Hanefî I/420
Ebû Talha Zeyd b. Sehl I/57, 454, 587; 588, II/43, 44, 57, 162, 233, 461, 462
Ebû Tâlib II/461
Ebû Taybe II/169, 170
Ebû Temîm el-Eslemî I/539
Ebû Ubeyd I/160, 439
Ebû Ubeyd (Hz. Peygamber'in azatlısı) II/173
Ebû Ubeyde b. Abdullah b. Mesud II/134
Ebû Ubeyde b. Cerrâh I/134, 178, 181, 303, 379, 425, 439, 497, 499, 576, II/89, 163, 202, 204, 233, 295, 455, 462, 465, 467
Ebû Umeyr II/218, 220
Ebû Üsâme II/176
Ebû Üseyd es-Sâidî I/508
Ebû Yusuf I/423, 424, 558, 589, II/493
Ebû Zekeriya es-Serrâc I/84, 86
Ebû Zekeriyya el-Hafsî II/531
Ebû Zer (Ümmü Zer'in kocası) II/428
Ebû Zer el-Gıfârî I/150, 159, 486 II/340, 452, 453, 458, 467
Ebû Zer el-Herevî I/323
Ebû Zeyd b. Ahtab I/249
Ebû Zeyd el-Ensârî I/182, 183, 184, 186
Ebû Zeyd el-Irakî el-Fâsî I/437
Ebû Zeyd et-Tâî II/466
Ebû Zur'a el-Fezaî I/491
Ebû Zur'a el-Irâkî I/504
Ebû Zur'a er-Râzî II/270, 271, 274, 275
Ebû'd-Dahdâh el-Ensârî I/593
Ebû'd-Derdâ I/182, 184, 186, 196, 419, 420, II/50, 399, 401, 502
Ebû'l-Abbâs el-Mansûr I/141, II/46
Ebû'l-Alâ el-Irâkî II/279, 280, 281
Ebû'l-Âliye II/335
Ebü'l-Berrâd I/227, 228
Ebû'l-Cehm b. Huzeyfe I/560, II/372
Ebû'l-Esved ed-Düelî II/203, 341, 342, 343
Ebû'l-Esved el-Cumahî II/216
Ebû'l-Ferec ed-Dârimî I/628
Ebû'l-Feth en-Nisâbûrî I/323
Ebû'l-Hasan el-Merînî I/620
Ebû'l-Heysem b. Teyyihân I/246, 366
Ebû'l-Kasım el-Kuşeyrî II/201
Ebû'l-Kasım el-Vehlânî ed-Der'î II/351
Ebû'l-Mevâhib et-Tûnisî II/191, 201

Ebû'l-Yümn Mücîrüddin el-Hanbelî I/300
Ebû's-Semh I/238
Ebû'z-Zinâd II/331, 391
Ebubekir I/57, 131, 132, 133, 134, 135, 146, 148, 150, 152, 154, 183, 184, 186, 196, 198, 199, 204, 205, 207, 213, 214, 256, 266, 274, 297, 298, 303, 330, 362, 366, 370, 377, 378, 379, 380, 381, 391, 420, 425, 436, 439, 457, 458, 460, 462, 489, 527, 534, 539, 549, 557, 630, II/27, 35, 61, 70, 88, 89, 97, 112, 113, 151, 152, 159, 188, 189, 294, 295, 297, 306, 320, 351, 353, 354, 359, 372, 373, 431, 443, 444, 448, 450, 456, 458, 462, 467
Ebubekir b. Abdurrahman I/420
Ebubekir en-Nakkâş I/439
Ebubekr b. Ebû Dâvud II/485
Ebubekr el-Hallâl II/75
Ebubekir İbnü'l-Arabî bk. İbnü'l-Arabî
Ebyârî II/266, 417
Ebyen II/46
ed-Devhatü'l-müştebeke I/614
ed-Dürerü'l-levâmi II/279
ed-Dürretü's-seniyye I/61
ed-Dürrü'l-mensûr II/278
ed-Dürrü's-semin fi esmâi'l-musannifîn II/533
Edfûneş I/313
Edrâ es-Sülemî I/534
eğlence I/365, II/187, 190, 192, 194, 195, 196, 198, 199, 210, 211, 225, 226
ehl-i beyt II/513
ehl-i suffe I/178, II/53, 54, 57, 58, 59, 60, 61, 70
ehl-i zimme II/36, 40, 112, 114
Ehrûn b. A'yûn II/339
Ekder b. Humâm I/440
Ekderiyye I/441
ekmek II/174, 175, 176
Eksem b. Sayfî II/48
Ektâvî II/415
el emeği II/73, 108, 157
el öpme I/376, II/108, 360, 512, 513
el-Ahkâmü'n-nebeviyye fi's-sınâati't-tıbbıyye II/414
el-Aslü'l-asîl II/505
el-Bâha fî fadli's-sibâha II/160
el-Bâhir fi hükmi'n-nebî bi'l-bâtin ve'z-zâhir I/410
el-Bahrü'l-fâiz fimâ tazammanehu ismu Zeyd mine'l-ferâiz II/500
el-Bâis ale'l-halâs min havâdisi'l-kussâs II/412
el-Bereke fî fadli's-sa'y ve'l-hareke II/78
el-Binâü'l-celîl bi-hukmi Beledi'l-Halîl I/303
el-Câmiu'l-kebir II/277, 278, 280, 281
el-Câmiu's-sağîr II/276, 281
el-Ecrü'l-cezel fi'l-ğazel II/188
el-Ezharü't-tayyibetü'n-neşr II/266
el-Fadlu'l-amîm fî iktâi Temîm I/303
el-Fecrü's-sâti I/29, 192
el-Fetâva'n-Nebeviyye I/412
el-Fevâidü'l-hakâniyye el-Ahmedhâniyye II/262
el-Filâhatü'l-Yunâniyye II/117
el-Fükâhe ve'l-mizâh II/437
el-Futûhâtü'l-Mekkiyye II/257
el-Hey'e ve'l-İslâm II/539
el-Himâretü'ş-Şâmiyye I/511
el-İcâbe li-îrâdi ma'stedrekethu Âişe ale's-sahâbe II/509
el-İklîl f'istinbâti't-Tenzîl II/249
el-İmtâ ve'l-intifâ bi-mes'eleti simâi's-semâ II/200
el-İmtâ' bi-ahkâmi's-semâ II/200
el-İsâbe I/63, II/482
el-İstibsâr fî menâkibi'l ensâr I/44
el-İşâre ilâ mehâsini't-ticâre II/79
el-İzzü'z-zâi' fi'l-mücâhidîn bi'l-menâfi I/523
el-Kânûn II/263
el-Kasîdetü'l-yâiyye fi esmâi'l-kütübi'l-ilmiyye II/534
el-Kifâye ve'l-ğanâ fî ahkâmi'l-ğinâ II/200
el-Leâli'l-mecmua I/171
el-Makâlâtü's-seniyye I/61
el-Mecistî II/337
el-Mecmûatü'n-Nebhâniyye fi'l-medâihi'n-Nebeviyye I/364
el-Menhecü's-sevî II/413
el-Metâlibü'l-azizetü'l-vâfiyye I/359
el-Metâlibü'l-ilâhiyye II/259
el-Mevâhibü'l-ledüniyye I/60
el-Misbâhu'l-mudî I/275
el-Muntahabu'l-müntekâ I/412
el-Müfâhare beyne's-seyf ve'l-kalem ve'd-dînâr I/520
el-Mühezzeb fîmâ vakaa fi'l-Kur'ân mine'l-muarreb I/360
el-Müsâraa ile'l-musâraa II/216

el-Müsnedü'l-kebir II/283
el-Tıbb mine'l-Kitâb ve's-Sünne II/414
el-Yevâkitü's-semîne II/539
elbise I/134, II/31, 61, 96, 97, 98, 123, 151, 404, 405, 474
elçi I/269, 275, 334, 341, 342, 345, 346, 348, 350, 353, 405, 406, 407, 428, II/47, 49, 79, 148, 186
elçiler sütunu II/144
elçiler yılı II/22
elçilik heyeti II/22, 23, 25, 26, 27, 28, 29, 31, 467
elğâz II/300
Elhamra II/136
emân I/347, 348
Emânat-ı Mukaddese Dairesi I/317
emânet II/467
emânnâme I/269, 274
emîn I/624, II/20, 295, 455
emîr I/54, 138, 142, 148, 149, 181, 203, 213, 214, 342, 388, 389, 397, 398, 401, 404, 405, 418, 552, 580, 596, II/157, 187, 410
emîr sahipleri I/147
emîrlik I/55, 57
emîrü'l-ceyş I/488
emîrü'l-mü'minîn I/131, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142
emîrü'l-mü'minîn (hadis âlimi) II/391
emîrü'l-müslimîn I/138, 139, 140, 141, 142, 143
en-Nefehâtü'l-anberiyye I/170
en-Nefhatü'l-kudsiyye I/359
en-Nevâdir ve'n-nütef II/437
Enbâr II/189
Enceşe I/160, 517, 533, II/520
Endülüs I/309, 550, 613, II/530
Ene II/520
Enes b. Ebî Mersed el-Ganevî I/536, 541
Enes b. Mâlik I/152, 159, 168, 186, 196, 198, 227, 236, 245, II/43, 44, 112, 133, 162, 316, 346, 436, 479, 480, 483, 512
Enese I/152, 153, II/347
Enis I/153
Enise I/160
ensâb II/298, 334, 371, 372, 373, 374, 444, 467, 490, 508
ensar I/495
er-Rihle fî talebi'l-hadîs II/408
er-Risâle II/536
Erfide oğulları II/213
Erîsîler I/295
Erkam b. Ebi'l-Erkam I/267, 437, 443, 580, 593
Erneb el-Muğanniye II/192
Ervâ binti Abdülmuttalib I/366
erzak hazinedarı I/602
Es'ad b. Zürâre I/180, 390, 391, 392, II/43, 44
es-Sahifetü's-sâdıka II/315
es-Sırru'l-masûn zeylu Keşfi'z-zunûn II/535
es-Sîretü'ş-Şâmiyye I/61
Esâbî II/424
Escurial II/530
Esed (kabile) I/405
Esed b. Mûsa I/43
eser I/91
Esîd b. Hudayr I/534
esir I/187, 368, 370, 388, 459, 461, 479, 503, 560, II/21, 103, 139, 140, 152, 423, 465, 514
Eska II/56
Esla b. Şerîk I/509
Eslem (kabile) I/488, 497, 524
Eslem (Hz. Peygamber'in azatlısı) I/436, 457, 458
Eslem b. Becre el-Ensârî I/479
Esma bint Muharribe II/105
Esma bint Umeys I/199, II/121, 185, 234
Esma bint Yezîd b. Seken II/186
Esma binti Ebûbekir I/199
Esma binti Hârise I/159, 245
Esved I/515, II/466
Esved b. Serî II/412
Eş'arî II/346
Eş'ârîler I/179
Eş'as b. Kays II/456, 466
Eşec Abdülkays II/30
eşek I/511
eşiyle oynama II/160, 194
et-Ta'rîf bi'l-mustalahi'ş-şerîf I/65
et-Tabakâtü'l-kübrâ I/62
et-Tâc fî ahlâki'l-mülûk I/75
et-Tebyîn bi-men sümmiye emire'l-mü'minîn II/391
et-Terâtîbü'l-idâriyye I/34, 100
et-Tıbbü'n-nebevî II/413, 414
ev I/445, 455, 528, II/23, 87, 142, 143, 477, 478
ev işleri II/125

Evs (kabile) I/565, 566, II/189, 193
Evs b. Arâbe I/457, 535
Evs b. Hadesân I/455
Evs b. Havlî el-Ensârî I/487, II/234
Evs b. Huzeyfe II/26
Evs b. Sâbit I/457, 535
Evtas I/541
eyer I/507, 508
Eyle I/292, 353, II/27, 118
ez-Zecr fi'l-hecr I/471
ez-Zeyl alâ Keşfi'z-zunûn II/534
Ezâhir I/497
ezan I/216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 224, 543, II/71
Ezd I/580
Ezhârü'l-kimâme I/170
Ezher b. Abdi Avf I/443
Ezrak b. Ukbe es-Sekafî I/182, II/139

F

fâdıl I/422
Fadl b. Abbas II/469
Fadlu Ebîbekr ve Umer I/43
Fadlu'l-hayl I/504
Fadlü'l-âlimi'l-afîf ale'l-câhili'ş-şerîf II/424
Fâhite II/453
Fâhite bint Amr II/172, 518
Fahite bint Karza I/548
Fahreddin er-Râzî II/257
faiz I/561, 577, II/76, 82, 83
Fâke b. Numan I/296
fakih II/69, 83, 299, 301, 325, 349, 453, 486, 502, 508
Fâkihî II/424
fakir II/53, 54, 57, 87, 154, 498
fakîr II/57, 58
Fakra el-Kûfî II/470
fal okları II/135
Fâlih b. Muhammed ez-Zâhirî I/85
Fârâbî II/255
Fâria bint Ümâme II/205
farak I/618
Fars I/371, 549, 604, II/97, 115, 231, 337, 463, 471
Farsça I/354, 359, 360, 361, 371, 382, 383, II/471, 507
Fas I/615, 623, 624, 625, 626
Fâtıma binti Kays I/193, II/37
Fâtıma ez-Zehrâ I/161, 593 II/20, 44, 56, 128, 143, 185, 234
Fâtiha sûresi II/247, 253, 254
Fâtik I/478
Fecîcî II/164
Fedâilu'l-aşere I/43
Fedâilu Ebîbekr I/43
Fedâilu Muâviye I/43
Fedâilü'l-Abbâs I/43
Fedek I/587, II/150
Fehm I/403
felsefe II/51
Ferahu'l-esmâ bi-ruhsi's-semâ II/201
Ferâikiyye I/529, 533
ferâiz I/439, 440, 441, II/295, 296, 326, 347, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 425, 467, 500, 501
ferâset I/202
Ferhatü'l-müderrisîn bi-zikri'l-müellefât ve'l-müellifîn II/535
Ferid Vecdî II/266, 538
ferman I/409
Ferve b. Amr b. Vedka I/585
Ferve b. Amr el-Cüzâmî I/352, 353, 506, 511, II/29
Ferve b. Müseyk I/402, II/46
Fethü'l-medh I/363
Fethü'l-müteâl I/170, 171
Fetih Gazvesi I/535
Fettenî I/285
fetvâ I/53, 196, 197, 202, 410, 412, 413, 439, 440, II/100, 380, 382, 390, 393, 439, 440, 442, 443, 445, 454, 484, 486, 487, 488, 495, 500, 509, 511
fey I/503, 576, 577
fıkıh I/49, 178, 179, 256, II/33, 83, 287, 289, 290, 296, 302, 307, 327, 328, 331, 363, 421, 425, 454, 486, 490, 492, 493, 494, 495, 508
fıkıh usulü II/438
Fırat I/427, 429
fırıncı II/174
fıtık II/42
fıtır sadakası I/597, 619, 629
Fidda I/511
fidye I/187, II/103
Fihrisü'l-fehâris I/37
filâha II/116
Firavun I/570, II/113
Firûzâbâdî II/324
fiyat II/184
Franklar I/301, 308, 313, 314
Fransızlar I/313, 314

Fücâe II/449
Fudâle b. Ubeyd I/420
Furay'a bint Muavviz b. Afrâ II/192
fustât I/444, 528, 529, II/119
fülus I/608, 617

G
Gâbe I/513, 630
Galen II/418
Gâlib b. Abdullah el-Leysî I/526
Galicia I/313
gâliye II/102
galûl I/425
ganimet I/560, II/21, 93, 362
ganimet görevlisi I/528, 559, 597
Garrâ I/250
Gars I/245
Gassân II/30
Gatafân I/525, 543, 544, 545
Gaylân b. Seleme es-Sekâfî I/554, II/48, 518
gazâ I/386
gazada ticaret II/93, 94
gazve I/483, 484, 485, 563, 567, 568, II/179, 180, 183
Gazzâlî I/301, 302, 303, 304, 305, II/256, 405
gece sohbeti II/306, 419, 421, 429
gelin II/192, 194, 205
gemi I/546, 547, 550, 551, 552, II/119, 137, 157, 158, 325
gençler II/388, 389
geğirme II/404
Gıfâr I/490, 497
gıpta I/54
Gırnata II/530
gıybet I/541, II/37
Girit II/550
gölgelik görevlisi I/527
görev I/177
görev süresi I/429
gözcü I/538
gözcülük I/457
Gregory I/315, II/489
Gucerâtî II/201
gururlanma I/521, 522, II/453
gusül I/239
güldürme I/172, II/431
gülme I/172, II/431, 525
gümüş I/328, 330, 519, 523, 560, 612, II/90, 130, 134, 139, 152, 358, 474, 477
gümüş para I/609
güreş I/385, II/215, 216, 217
güvercin II/222, 223
güzel koku I/167, 230, II/73, 96, 98, 101, 102, 105, 404, 512
güzel ses II/501
güzel yazı II/314
güzellik II/467, 468
Ğafıkî I/63
Ğıyâsü'l-ümem I/145

H
Hâ I/587, 588
habâ' I/529
Habbâb b. Eret II/57, 139, 233
habbe I/626
haberci I/343, 344, 405, 406, 538, 541
Habeş I/371
Habeşce I/354, 360, 371,
Habeşistan I/315, 348, 547, II/120, 234
Habeşliler I/316, 349, II/194, 207, 209, 211, 212, 213, 217
Habîb b. Amr II/23
Habîb en-Nisâbûrî II/413
Habrâ I/297
Habrûn I/296, 298, 299, 301, 302
habs I/585
hac I/206, 214, 256, 397, 458, 485, 531, 532, 563, II/94, 232, 233, 474, 479, 490, 511
hac emîri I/206, 207, 256
hac emirliği I/256
hacamat II/170
hacamatçı II/72, 129, 169, 172
Haccâc b. Yusuf I/382, 610, 611, 612, II/360, 451
Haccâr b. Ebcer II/236
hacel II/217
Hacerülesved II/359
hâcib I/154, 155, 157
Hâcib b. Zürâre I/595
hacim ölçüleri I/603, 618, 628
Hacı Halife II/262, 282, 533
had I/452, 454, 480, II/432
Hadâiku'l-envâr fi hakâiki'l-esrâr II/257
haddâd II/138, 139
Hades I/352
hâdî I/517
Hadire I/160
hadis II/85, 167, 267, 272, 276, 277, 289, 290, 313, 318, 319, 322, 326, 331, 348, 388, 391, 395, 397, 444, 481, 482, 485

hadislerin sayısı II/269
hadislerin yazılması II/313
hadiste emirü'l-mü'minin II/391
Hadramevt I/404, 618
Hadramî II/154
hadım II/516, 517, 521, 522
Hafâcî I/327, 334
hâfız (hadiste) II/274, 485, 486
Hâfız (Kur'ân'ı ezberleyen) I/182, 579, II/350, 360, 362, 367, 368, 502
Hafs b. Süleyman I/151
Hafsa I/186, 188, 190, 222, 472, 590, 591, II/110, 143, 354, 522
Hafsîler I/142
Hâh II/519
Hakem b. Ebi'l-Âs I/466
Hakem b. Said b. Âs I/186, 404, II/48
hakikat I/410
hakîm II/47, 48, 392, 502
hâkim I/53, 357, 409, 420, 421, 424, 426, 429, 430, 432
Hakîm b. Hizâm I/536, II/151
halhal II/182
Hâlid b. Dimâd I/352
Hâlid b. Esîd b. Ebû'l-Âs II/171
Halid b. Said
Hâlid b. Said b. Âs I/182, 265, 266, 274, 276, 349, 404, 580, 581, II/25, 27
Halid b. Seyyâr I/513
Hâlid b. Velîd I/266, 380, 404, 497, 499, 557, II/21, 134, 449, 595, 612
Halid b. Yesâr el-Gıfârî I/512, 513, 516
Hâlid b. Yezîd b. Muâviye II/79, 333, 337, 338
halîf II/565, 566
halife I/131, 134, 135, 137, 140, 143, 147, 177, II/112, 294, 510
halifelik II/399
Halîl (şehir) I/298, 305
Halil ed-Dârî I/305
halim II/295
Halîme II/127
Hallâc II/334, 335
Hallâl I/43, II/75
hamal II/169
hamam I/238, 239, 240, 445
Hamâme II/191, 192
hamd I/292
Hamel b. Mâlik I/581
Hâmîm I/500, 501
Hamîs I/497
Hâmiye b. Sübey' I/580
Hammâd b. Ebû Süleyman II/493
Hammâd b. Ishâk II/353
Hammâd b. Zeyd II/276
Hamne bint Cahş I/466
hamrâ II/84
Hamrâülesed II/520
Hamza b. Abdülmuttalib I/150, 501, 490, II/218, 448
Hamza b. Amr I/468
Hamza b. Eyfa II/477
han II/31
Hânî b. Habîb ed-Dârî II/151
Hansâ I/363
Hanzala b. Ebî Âmir I/266
Hanzele b. Ebî Âmir I/183, 266
Hanzale b. Rebî I/265, 268, 329
hanım II/475, 476
hapishâne I/459, 460, 461, 462, 463, 464, 465
harac I/576, 577
haram II/252
Harâm b. Milhân II/57, 390
Harb b. Ümeyye II/461
Harbak II/460
harbe I/475, 519, 521, 523
harcama görevlisi II/19
harç ustası II/148
Harem (Mekke'de) I/443
harem emini I/531
Haremeyn-i Şerifeyn II/119
Hârice b. Husayn II/27
Hârice b. Mus'ab II/334
Hârice b. Zeyd I/438
Harîrî II/293, 294
Hâris b. Abdikülâl I/320, 337, 346, 351, 352, 406
Hâris b. Abdullah b. Ebî Rebîa II/235
Hâris b. Abdülmüttalib I/399
Hâris b. Avf II/24
Hâris b. Bilâl I/399, 401
Hâris b. Ebû Şimr el-Gassânî I/346
Hâris b. Hakem II/101
Hâris b. Hişâm II/152
Hâris b. Ka'b I/430
Hâris b. Kays II/27
Hâris b. Kelede II/35, 38, 41, 42, 329, 417
Hâris b. Müslim I/322
Hâris b. Nevfel I/399

Hâris b. Simme I/474
Hâris b. Subayre II/157
Hâris b. Süveyd I/522
Hâris el-A'ver II/328
Hâris el-Gassânî I/351
Hâris el-Himyerî I/351
harita II/336
Hârizmî II/255
Harkâ I/232
Harre I/477, II/28, 331
Harun (peygamber) I/570
Harun er-Reşîd I/589, II/203
Hasan (Hz. Ali'nin oğlu) I/147, 150, 242, 602, II/185, 217, 316, 366, 525
Hasan b. Ahmed b. Muhammed es-Semerkandî II/282
Hasan b. Arafe I/504
Hasan b. Atıyye I/383
Hasan b. Muhammed b. Hanefiyye II/335
Hasan b. Muhammed el-Basrî II/391
Hasan-ı Basrî II/230, 316, 328, 334, 340, 440, 445, 446, 492
Hasan Hüsnî Abdülvehhâb II/535
haset I/127, 128
Hasnâ I/586
Hassân b. Sâbit I/362, 363, 366, 370, 462, 466, 476, 486, 487, 555, 588, II/189, 199, 202
Hassân el-Eslemî I/512, 513, 516
hasta ziyareti I/163, 571
hastabakıcı II/47, 179
hastane II/32
Haşram b. Hubâb I/534
hat bkz. yazı
Hatf I/518
Hâtıb
Hâtıb b. Amr I/267
Hâtıb b. Ebî Beltea I/337, 335, 338, 346, 351, II/93, 104
hatib I/370, 371, 372, 383
Hatîb el-Bağdâdî II/408
Hatice bint Huveylid II/90, 92, 177, 179, 180, 185
Hâtim et-Tâî I/464
Hattâb I/258
Havari I/342
Havlâ bint Tüveyt II/105
Havle bint Kays el-Ensâriyye II/173
havra II/135
Havvât b. Cübeyr II/202, 204, 435, 436
haya II/295, 297, 304, 458, 459
Hayber I/403, 447, 521, 525, 534, 547, 563, 577, 584, 585, 587, 589, 592, 602, II/110, 139, 152, 476
Hayber Gazvesi I/485, 514, 560, 561, II/180, 181, 20, 93
Haydarî I/62
Hayfa I/508
hayız I/224
haykırış II/461
hayme I/528, II/26
Hayseme b. Süleyman I/43
hayvan I/428, II/75, 107, 219, 220, 221, 222, 223
hayvanları koruma dernekleri II/222
hayvanı dağlayan I/630
Hayve b. Şureyh II/325
Hayvîl b. Nâşire I/444
Hayzurân II/498
hazine I/134, II/312
Hazrec I/565, 566, II/189, 193
Hecer I/403, 601
hediye I/95, 96, 97, 350, 353, 390, 569, 571, II/28, 29, 30, 53, 150, 151, 165, 166, 521
Hediyyetü'l-muğîs fî umerâi'l-mü'minin fi'l-hadîs II/392
hedy I/518, II/474
helâ I/236, 237, 238
helva II/227, 228, 229, 230
Hemdân I/320, 403
Hendek I/540, 543, 544, 546, II/32, 180
Hendek Gazvesi I/525
hendek I/553, 555, 556, 557
Herakliyus I/244, 294, 295, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 351, 549, 570, 571, 606
Hertek I/610
hesab-ı ukûd II/382
hesap II/76, 381, 382
Hevâzin I/370, 388, 540, 582, II/152
Hevâzin Gazvesi I/368
hevdec I/531
Hevze I/351
Heysem Ebü'l-Kays I/582
Heysem b. Nasr I/162, 246
hıfzıssıhha II/45, 47
hıristiyan II/38, 39, 40, 230, 235, 236
hırka I/365, 508, II/123, 124, 522
hırsız I/478
Hızır I/410

Hibbân b. Said I/266
Hibetullah eş-Şehristânî II/539
hibr II/511, 512
hibrü'l-Arab II/489
hibrü'l-ümme II/489
hicâbe I/154, 257, 259
hiciv I/362, 363, 367, 462, 464, 466
Hicr I/534, II/232
hicret I/96, 158, 332, 333, 334, 488, 498, 524, 527, 539, II/38, 39, 198
Hidiviyye Kütüphanesi II/536
Hidm II/519, 520
hikmet I/188, II/48, 50, 51, 85, 302, 342, 422, 423, 445, 446, 488
Hilâfet I/131, 133, 135, 141, 142, 145, 146, 147, 150, 177
hilâl I/491, 492, 493
Hilâl b. Ümeyye I/467
Hilâl b. Yahya I/270
Hilâl b. Yesâf I/160
hile I/544, 545, 546, II/463
hilim II/301, 405, 457, 491
hilye II/524
Hilyetü'l-fürsân I/504
Himâ II/519, 520
Himâr I/172
Himyer I/406, 618, II/332
Hind b. Ebû Hâle II/523
Hind binti Hâris I/366
Hind binti Hârise I/159, 245
Hind binti Üsâse I/366
Hindistan I/621, II/119, 229
Hipokrat II/32, 35, 418
Hirakliyye I/606
Hirâş b. Mâlik II/170
Hirâş b. Ümeyye I/346, II/170
Hire I/553
hisbe I/447, 449, 450, 579
Hisnu Tel I/296
Hişâm b. Abdülmelik I/446, 614
Hişam b. Dumeyre I/160
Hît II/518, 519, 520, 521
hitabet I/370, 371
Hizâne I/259, 529
hizmetçi I/159, 164, 171, 237, 238, 250, 359, 509, II/172, 471, 474
hokka II/309, 310, 311, 312
Horasan I/401
horoz II/219, 223
Hubâb b. Münzir I/533, II/459
Hubeyb b. Adî I/349, 540, 540
Hucr b. Adî II/329
Hud'a I/544
Hudabahş II/533
Hudeybiye I/269, 274, 323, 325, 327, 346, 521, 524, 533, II/39, 170
hukne II/41, 42
Hulâsatu târihi'l-Arab II/540
Hulefâ-yı Râşidîn I/135, 431, 450, 608
Huleyd b. Münzir I/549
hulle II/31, 151
Humeyd b. Abdurrahman b. Avf II/23
Humeyd et-Tavîl II/335
Humeyde II/178
Humra I/224
Humrân I/154
humus I/405, 424, 561, 577, 597
Huncî II/367
Huneyn (Hz. Peygamber'in hizmetçisi) I/237
Huneyn Gazvesi I/499, 501, 502, 507, 515, 521, 536, 540, 560 II/21, 103, 152, 182, 449
hurâfe II/426
Hureyşî I/312
hurma II/118
hurmacı II/117
Husayn b. Niyâr I/399
Husayn b. Nümeyr I/267, 274, 275, 381, 437, 438, 583
Huseyl el-Eşcaî I/525
Hutabu'n-Nebî I/372
Hutay'a I/244, 462, 463, 464
hutbe I/213, 243, 293, 371, 372, 383, 493, 543, II/394, 410, 470, 490, 511
Huveytib b. Abdüluzza II/267, 443, 478
Huzâa I/487, 565, II/39
Huzâa b. Abdinühm I/597
Huzâî I/34, 75, 78, 84, 86, 89, 91, 93, 94, 149, 412, 429, 435, 437, 457, 494, 535, 628, 629, II/106
Huzeyfe b. Yemân I/150, 151, 183, 186, 196, 267, 275, 376, 381, 443, 540, 580, 583, II/133, 340, 447, 453, 455
Huzeyme b. Âsım I/581
Huzeyme b. Sâbit I/505
Hûziyye II/471
hükümdâr I/158, 498
hükümdârlık I/52, 146, 147, 150
hülle I/508

Hürmüzân II/451
Hüseyin b. Ali b. Ebû Tâlib I/150, II/217, 235, 525
Hüseyin b. Şüfey II/325
Hüsnü's-sihâbe I/363
Hüzeyl I/581
hüznü unutma II/214

I-İ

Ishak b. Râhûye II/424
ısmet II/528
ısıtılmış su I/238, 239, 240
Iyâz b. Ganm I/424, II/500
Iyâz b. Amr el-Eş'arî II/189
ıztıba I/556
îlâ I/156
Îne II/112
Îs I/490
İzâhu'd-delâlât fî semâi'l-âlât II/201
İ'lâmü'l-muvakkiîn I/413
İbn Abbas I/168, 186, 196, 197, 422, 508, II/214, 242, 316, 322, 323, 324, 326, 346, 348, 352, 388, 393, 407, 425, 426, 445, 467, 487, 490, 492, 493, 499, 511, 513. Ayrıca bkz. Abdullah b. Abbas
İbn Abdilber I/98, II/424, 482
İbn Abdisselâm, İzzüddin II/201
İbn Abdisselam en-Nâsırî II/280
İbn Âbidîn I/69
İbn Acîbe II/80
İbn Akîl II/256
İbn Amr bkz. Abdullah b. Amr
İbn Avf bkz. Abdurrahman b. Avf
İbn Berrecân II/268
İbn binti'l-Eazz I/422
İbn Cemâa, Bedrüddîn I/523
İbn Cemâa, İzzüddin I/469
İbn Cüzey el-Kelbî I/504
İbn Dakîkilîd II/201
İbn Dimâd I/352
İbn Ebî Âsım I/43
İbn Ebî Hadred I/430, 540
İbn Ebî Mersed el-Ganevî I/534, 536
İbn Ebî Mervân el-İşbilî I/412
İbn Ebî Rimse II/41
İbn Ebî Serh I/267
İbn Ebî Şeybe I/411, 412
İbn Ebû'l-Hadîd I/276
İbn Ebû Âsım II/424
İbn Ebû Hâle II/523
İbn Ebû'd-Dünyâ II/212
İbn Ebzâ I/441
İbn Esâl II/40
İbn Fadlullah el-Ömerî I/65, 298, 311 II/258
İbn Fâris I/61
İbn Ferhûn I/325
İbn Gâzî I/477, 542
İbn Hâbîb I/432
İbn Hacer el-Askalânî I/302, II/72, 282, 391, 482
İbn Hacer el-Heytemi II/406
İbn Haldûn I/41, 72, 188, 550, II/111, 136, 338, 363, 378, 379, 380, 417, 446
İbn Hatal I/267
İbn Hazm I/127, 262, II/200
İbn Hubeyş I/310, 311, 312
İbn Hudeyde I/275
İbn Huzeyme II/110
İbn Hüzeyl el-Endelüsî I/504
İbn Kâdî Aclûn I/197
İbn Kayyim I/412, II/414
İbn Kudâme I/44, II/135
İbn Kuteybe II/200
İbn Lakîm I/561
İbn Luyûn et-Tücîbî II/57, 58
İbn Mâcişûn II/222
İbn Mâkûlâ I/520
İbn Mâseveyh II/418
İbn Merzûk I/309, 310, 591, II/367
İbn Meserre II/149
İbn Mesud I/149, 150, 165, 169, 170, 183, 186, 196, 197, 219, 236, 242, 457, II/294, 301, 399, 400, 408, 453, 484, 487, 493, 494
İbn Müflih I/71
İbn Nâsirüddin ed-Dımaşkî I/302
İbn Nübâte I/520
İbn Ömer I/49, 186, 197, 384, 416, 419, 471, 508, 534, II/92, 191, 202, 213, 229, 299, 316, 324, 346, 349, 350, 364, 442, 487. Ayrıca bkz. Abdullah b. Ömer
İbn Râhuye II/391
İbn Receb II/201, 491
İbn Rıdvan el-Feylesof II/528
İbn Sa'd I/62
İbn Seyyidinnâs I/363, II/371
İbn Sîrîn I/199, 200, 201, 202, II/323
İbn Şebîb II/257
İbn Şihâb ez-Zührî II/331, 332
İbn Tarhân II/413, 414
İbn Tûmert I/140
İbn Ukde II/272

İbn Uleyye I/580
İbn Ümmi Abd II/294
İbn Ümmi Mektûm I/216, 217, 473, 474, 484, 485, II/57, 58, 223
İbn Usfûr II/344
İbn Vahşiyye I/383, II/117
İbn Zenceveyh I/43
İbn Zî Medân I/366
İbn Zübeyr I/49, 186
İbnü'd-Derrâc es-Sebtî II/200
İbnü'l-Arabî, Ebû Bekir I/142, 143, 301, 304, 324, II/276
İbnü'l-Arabî, Muhyiddin I/342, II/257
İbnü'l-Avvâm II/117
İbnü'l-Bennâ I/618
İbnü'l-Cevzî I/326, II/193, 412
İbnü'l-Eş'as I/140
İbnü'l-Ezrak el-Gırnatî I/72, II/405
İbnü'l-Fahhâr I/435
İbnü'l-Hâc el-Abderî I/559
İbnü'l-Hâc el-Billifikî II/534
İbnü'l-Harrât el-Ezdî I/412
İbnü'l-Hayyât ez-Zekkârî II/212
İbnü'l-Hindî II/280, 365
İbnü'l-Kâs II/219
İbnü'l-Kaysarânî II/200
İbnü'l-Kıftî II/534
İbnü'l-Lütbiyye I/390
İbnü'l-Mahallî II/266
İbnü'l-Mevvâk I/618
İbnü'l-Mübârek bkz. Abdullah b. Mübârek
İbnü'l-Münâsif I/61
İbnü'l-Müneyyir I/333
İbnü'l-Münzir I/261, II/325
İbnü'l-Müseyyeb bkz. Said b. Müseyyeb
İbnü'n-Nahvî I/477
İbnü's-Sabbâğ II/219
İbnü's-Sâî II/533
İbnü's-Sâidî I/426
İbnü's-Sâiğ I/308, 312, 313, 314, 325, 327
İbnü's-Semmâk I/580
İbnü's-Sünnî II/413
İbnü't-Tallâ I/411, 460
İbnü'z-Zübeyr I/198, II/183
İbnül-Berrâk II/257
İbnül-Ekfânî II/258
İbrahim (Peygamber) II/135
İbrahim (Hz. Peygamber'in oğlu) II/126, 138, 185
İbrahim b. Abdullah el-Kirmânî I/201
İbrahim b. Ahmed I/345
İbrahim b. Ahmed Gânim el-Endelüsî I/523
İbrahim b. Câbir I/182
İbrahim en-Neccâr I/208
İbrahim en-Nehaî II/493
İbranice I/270, 355, 357, 360, 361
İbtâlu da'va'l-icmâ alâ tahrîmi mutlaki's-semâ II/201
İbyânî II/123
ictihad II/438, 439, 440, 441
İdris b. Abdullah el-Kâmil (İdris el-Ekber) I/136, 137
İdris b. İdris (İdris el-Asgar) I/613
ifk I/465
iftira I/466
İhlas sûresi II/129, 130, 247
İhsâu'l-ulûm II/255
ihtilaf II/67
ihtisâb I/447, 450, 451
İkâb I/309
İki Ömer II/450
ikrâm I/166, 568, 569, 570, II/468, 526
İkrime b. Ebû Cehil I/348, 545, 582, II/359, 449
İkrime el-Berberî II/323, 334, 402
iktâ I/269, 270, 271, 295, 297, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 327, 392, 438, 444, II/108, 113, 114, 517
İktinâus-sevânih II/201
ilaç II/34, 39, 40, 44, 104, 105, 405, 414, 419
ilân I/455
ilgiyi kesme I/467, 470, 471
ilim I/193, II/50, 59, 66, 81, 85, 107, 284, 285, 287, 289, 290, 294, 297, 298, 300, 301, 307, 316, 319, 329, 340, 348, 349, 363, 369, 374, 383, 389, 395, 408, 409, 422, 423, 424, 425, 445, 472, 489, 490, 494, 503, 525
ilim halkası II/286
ilim için yolculuk II/408
ilim tahsili II/302, 303
ilm-i felek II/384
ilm-i nücûm II/383, 385
İlmü'r-riyâfe II/168
ilmü'ş-şurût ve's-sicillât I/269
İlyada II/255
imam I/53
imâm (devlet başkanı) I/53, 131
imam (namazda) I/135, 184, 203, 215, 578, II/366
imâmet (devlet başkanlığı) I/53, 135, 145, 410
imamlık (namazda) I/474, II/510

İmâmu'l-Haremeyn el-Cüveynî I/145, 393
imar II/107, 111, 113, 114, 115
imâre I/235, 257
imlâ I/211, 212, II/347
İmrân b. Husayn I/198, 376, II/133
İmriu'l-Kays b. Asbağ I/401
İmtâu'l-esmâ I/506
imza I/322, 325
İnbâtu'l-miyâhi'l-hafiyye II/116
İncil II/504, 505, 506, 507
infak II/473
inşâd II/193
inşikâku'l-kamer I/340
ipek I/168, 273, 556
irâfe I/389
İran I/605, 606
İranlılar I/556, 557
ircâ II/335
İrşâdü'l-kâsıd ilâ esne'l mekâsıd II/258
İsa I/334, 335, 338, 342
İshâk b. Râhûye II/272
İshâk b. İbrahim el-Mevsılî II/202
isim II/308, 309
iskemle I/242, 243, 244
İskenderiyye II/476
İsmail (peygamber) II/135
İsmail b. Ishak el-Mâlikî II/437
İsmail Paşa II/534
isnâd II/290
İspanya I/310, 313
İspanyollar I/312, 313, 314
İsrâiliyyât II/291, 398
İstanbul I/492, II/314
istasyon I/344
istinâf I/427
istinsah II/352
istiskâ I/226
istişare II/61
işâre I/226, 227
itâat I/147
itriyatçı II/98
izhir II/128
izin I/152, 153, 154, 155, 156, 157, 378, II/347, 458

K

Ka'b b. Amr b. Zeyd I/560
Ka'b b. Mâlik I/49, 362, 363, 366, 430, 467, 468, 470, 498, 538, 562
Ka'b b. Sûr I/420, 422
Ka'b b. Zübeyr II/522
Ka'b b. Züheyr I/363, 365
Ka'b el-Ahbâr I/524, 564, II/310, 330, 399, 502, 503
Kabbâb I/619
kabbâbîn II/626
Kâbe I/214, 230, 257, 258, 259, 260, 594 II/125, 135, 158, 307
Kâbe örtüsü II/358
Kabeliyye I/304
kabir I/231, 232, II/148, 235, 469
kabir kazıcı II/233
Kabîse I/209
Kâbisî II/37
kadeh I/250, 251, II/128
kadı I/181, 409, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 423, 426, 427, 432, II/27, 89, 136, 359, 458
Kadı Şureyh bkz. Şureyh b. el-Hâris
kadın I/188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 449, 504, II/159, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 186, 187, 195, 203, 209, 213, 241, 303, 304, 400, 469, 481, 510, 517, 518, 519, 520
kadın ayakkabıcı II/117
kadın kuaför II/177
kadın öğretmen I/188
kadın sesi II/213
kadınların hatibi II/186
kadîb I/226, 227, 518
Kadîd I/532
Kadîr Gecesi I/469
kâdilkudât I/423
kafes II/219
kafir II/38, 39, 52, 422, 423
kâfir öğretmen I/187
kaftan II/152
kâfûr II/102
kâğıt I/273
kağıt I/286, 612, II/311, 312, 344, 540, 541
kağıt para I/612
kahinlik I/76
Kahire I/476
kâif II/52
Kalaî I/518
Kalavun I/308, 312, 313
kale I/554
kalem I/187, 276, 277, 278, II/309, 311, 317
kalkan I/506, 519, 520, II/213
Kalkaşandî I/63, 65
kalp II/419, 423, 430, 488

kalpazan I/615
kamçı I/448, 450, 451, 452, 454, II/82, 451
kamış kalem II/310
kâmil (Sa'd b. Ubâde) II/158, 496
kan II/44
kan alma II/43
kan verme II/405
kanal II/113, 119, 120, 336
Kanber I/154
kandil I/227, 228, 229, 230
kap I/240, 241, 250
kapıcı I/155, 157, 158 Ayrıca bkz. bevvâb
karaborsacı II/156
Karade b. Nüfâse I/402
Karâfî I/42
karakol I/345, 446
karantina II/45, 47
karargâh I/386, 534
Karaviyyîn Camii I/372, 383
Karaviyyin Kütüphanesi I/30
Karaza b. Ka'b II/195
kârî II/360, 390
Karn I/525
karşı cinse benzeme II/519
karşılama II/197, 198
Karza b. Ka'b II/202
Kâsânî I/69, 380, II/132
kasap I/171, 172
kasaplık I/79
kâse I/240, 241
kask I/519
Kasr-ı Benî Cedile I/588
kassâm I/439, 447
kassâs II/409
Kastallânî I/60
Kastiliya II/541
Kasvâ I/506, 511
Kasım b. Kutluboğa II/535
kaş I/330, 331, II/132, 134
Kat'u'l-mücâdele fî tağyîri'l-muâmele I/616
Katâde b. Diâme II/334, 335
katalog II/531
Katarî I/140
katır I/507, 510, 511
kâtip I/187, 191, 266, 267, 268, 271, 275, 276, 277, 285, 286, 287, 290, 357, 373, 376, 381, 383, 389, II/311, 317, 387
Katip Çelebi II/262
Katru's-seyl fî emri'l-hayl II/504
Kâvukcî II/535
Kaydu'l-evâbid II/257
Kayle el-Enmâriyye II/183
Kayn II/138, 139
kayne II/203
Kaynuka pazarı II/68
Kayravan I/626
Kays b. Âsım I/49, 404, II/26, 116, 457
Kays b. Ebû Sa'saa I/499
Kays b. Mâlik el-Erhabî I/402
Kays b. Sa'd b. Ubâde I/55, 422, 489, II/188, 462, 463, 464, 465, 466, 496, 497, 516
Kays b. Seken I/183
Kays b. Seleme I/400
Kays b. Talk el-Hanefî II/148
kaysâriyye I/594, 595
Kayser I/209, 293, 308, 309, 334, 335, 337, 345, 351, 353, 606, II/29, 153, 154
kayırma II/499
kazâ I/53, 54, 56, 413, 416, 419, 420, 423, 429, 439, II/296, 467, 500. Ayrıca bkz. yargı
Kazâ Umresi I/556
kazanç II/59, 66, 70, 71, 72, 73, 75, 76, 78, 87, 88, 111, 120, 138
kazf I/466
kebapçı II/174
keçe I/507, 529, II/473
Kedâ I/497
Kedîd I/526
kehânet II/433
kelâm II/346
Kelb I/401
Kenzü'l-ulûm ve'l-luğa II/266
Kenzü'l-ummâl II/280, 281
kerâhet II/252
Kerâmâtü's-sahâbe I/43
Kerecî II/116
kervan II/478, 499
Kesîr b. Abbas I/173, II/469
Keşfü'l-esrâri'n-nûrâniyyeti'l-Kur'âniyye II/538
Keşfu'z-zunûn fi esmâi'ş-şurûh ve'l-mütûn II/534
Keşfuzzunûn II/262, 282, 533, 534
Kettânî, Abdullah b. Cafer I/359
Kettânî, Abdülhay I/23, 26, 28
Kettânî, Abdülkebîr b. Muhammed I/26, 27

Kettânî, Cafer b. İdris I/27, II/201
Kettânî, Muhammed b. Abdülkebir I/24
Kettânî, Muhammed b. Cafer I/27
Kettânî, Muhammed Bâkır I/33
Kettâniyye I/23, 24, 26, 30
Kettâniyye Kütüphanesi I/31
Kevâkibü't-tarsîf fimâ li'l-Hanefiyye mine't-tasnîf II/535
Keysân (Ebû Said el-Makburi) II/233
Keysân (Attâb b. Esîd'in azatlısı) I/424
Keyyise bint Hâris II/24
Kezz I/251
kıble II/141
Kıbrıs I/548, 551
kılâde I/257
kılavuz I/524, II/38, 39
kılıç I/84, 213, 493, 506, 518, 519, 521, 523, II/134, 233, 461
kılıç cilâcısı I/523
kılıç taşıyıcısı I/521
kıntâr I/603, II/477
Kıptice I/354, 360, 382
kırâat I/186, 439, 440, II/295, 425, 500
kırâat (namazda) II/507
kırâz II/90
kırba I/246, 251
kırbaç I/451, 452, 453, 454, 458, II/82, 387, 401
kırıtma II/517
kırk hadis II/314, 414
kırtâs I/273
kısas I/477, 503
kıssa II/409, 410, 411, 412
kıssacı II/409, 411
kıyâfe II/52
kıyâfet I/558
Kızıldeniz II/118, 119
kîrât I/603
Kilâb I/208, 209, II/130
kileci I/602
kilise II/135
kimya II/337
Kinde I/404, II/31, 456
kinn I/529
Kirâm II/171
Kirkire I/160, 514, 527
kirmen II/187
Kisrâ I/293, 308, 336, 346, 351, 354, 520, 558, II/42, 48, 153, 154, 451
Kisrevî I/606, 610, 611
Kitâbu Akdiyeti Resûlillâh I/411
Kitâbu Akdiyeti'r-Resûl I/411, 412
Kitâbu Gışşi's-sınâât II/79
Kitâbu'l-Ahtâr ve'l-merâtib II/79
Kitâbu'l-Erbaîn II/256
Kitâbu'l-Filâha II/117
Kitâbu'l-filâhati'n-nabatiyye II/117
Kitâbû'l-Fünûn II/256
Kitâbu'l-Hass ale't-ticâre II/75
Kitabu'l-Hayl I/504
Kitâbu'l-İhlâs II/334
Kitâbu'l-Kadâ I/439
Kitâbu'l-Kadâ ve âdâbü'l-hukkâm I/439
Kitâbu'l-Kudât ve'ş-şuhûd I/439
Kitâbu'n-Nebât ve'ş-şecer II/116
Kitâbu'r-Ruhsa fi's-semâ II/200
Kitabu's-Sâfinâti'l-ciyâd I/504
Kitâbu's-Sannâ mine'l-fukahâ ve'l-muhaddisîn II/80
Kitâbu'l-Uknûm fi mebâdiü'l-ulûm II/263
Kitâbü'l-Adâbi'ş-şer'iyyeti'l-kübrâ I/71
Kitâbü'l-Bihâr I/552
Kitâbü'l-Kussâs ve'l-müzekkirin II/412
Kitâbü'l-Meğâzî II/332
Kitâbü'l-Mülûk ve ahbâri'l-mâdîn II/333
Kitâbü'l-Vecd II/212
Kitâbü'l-Vüfûd II/31
Kitâbü'l-İlm II/424
Kitabü'l-İrşâd II/268
Kitâbü'n-Nücûmi'ş-şârikât fî ba'di's-sanâii'l-muhtâc II/80
Kitabü's-simâ I/474
kitap I/591, II/530, 531, 532, 533, 534, 536. Ayrıca bkz. tedvîn, te'lif
koğucu I/546, II/178
komşu I/572, II/145
komisyoncu II/139
koru I/551, 631, 632
koruma I/457, 498, 521, 531, 533, 534, 535, 536, 537, II/516
Kostantin I/549, 550
Kostantiniyye II/314
koyun I/134, 424, 506, 630, II/89, 91, 109, 150, 152, 221, 456, 474, 475, 477
köle I/159, 160, 161, 182, 359, 428, 434, 461, 465, II/31, 89, 91, 221, 222, 235, 470, 475, 476, 478, 479, 499
köpek I/242, II/135, 161, 223
köprü I/446, II/113, 325, 336
köse II/516

kuaför II/177
Kuaybe bint Sa'd el-Eslemiyye II/180
Kuba mescidi I/332, II/140
kubbe (çadır) I/528, II/25
Kudâa I/401, 553, II/29, 30
Kudâî I/274, 275
Kudâî b. Âmir I/402
Kudâme'nin evi II/222
Kudüs I/305
Kûfe I/419, 420, 445, 462, 505, II/102, 476, 478
kul I/52
kule I/446
Kulzüm II/113, 119
kumaş II/124, 474
Kur'an I/320, 358, 359, 360, 371, 418 II/30, 56, 57, 58, 210, 240, 267, 285, 287, 288, 289, 290, 296, 312, 317, 349, 350, 351, 352, 354, 355, 357, 360, 361, 362, 363, 367, 369, 375, 440, 444, 467, 529, 537
Kur'an öğretimi I/178, 180, II/361, 362, 363
Kur'an öğretme karşılığında ücret II/361
kurban I/256, 261, 513, 518, II/150, 172, 474
Kureyş I/346, 377, 403, 539, 540, 543, 544, 545, 555, 564, 570, 571, II/22, 26, 84, 86, 90, 109, 163, 373, 383
Kureyşîlik I/177
Kureyza I/545, 546, 564
kurrâ I/183, 195, II/57, 58, 242, 389, 390, 500
Kurretü'l-ayneyn I/170
Kurt b. Ebû Rimse I/496
Kurtuba II/530, 536
Kurtubî, Ahmed b. Ömer I/326
Kurtubî, Abdullah b. Muhammed I/171
kurutma I/278, 279, 287, 288
Kus b. Ebî Garaze II/94
Kus b. Sâide I/372
Kusem b. Abbas II/469
Kusta b. Lûkâ II/117
kuş II/75, 200, 218, 219, 220, 229
kuşak I/520
Kutbuddin el-Haydarî I/327
Kuveysim b. Ali et-Tûnisî I/64, II/52
kuvvet hazırlığı I/557
Kuvvetlî I/317
kuyu II/107, 161
kuyumcu II/72, 128, 129, 139, 156, 172
kuyumculuk II/125
Küdâ I/497
Külsûm b. Hidm I/510
Kümeyl b. Ziyâd II/445, 446
Künâse II/474
Küneyf II/494
künnâş II/339
künye I/306, 568, 570
küre II/338
Küreyb b. Ebû Müslim II/323
kürsü I/242, 243, 244
küttâb II/364
kütüphane II/530, 531, 535, 536, 537
Küvehmîsenî II/283

L
Lahîf I/505, 506
lahit II/233
Lâhiz b. Kurt I/496
Lakîm ed-Deccâc I/561
lamba II/137
lânet I/165
Lebîd b. Rebîa I/363, II/466
Leclâc el-Âmirî II/104
ledün ilmi II/446
leğen I/241, 251
Leknevî I/359, 371, II/535
Leyla el-Gıfâriyye II/180, 181
Lezâz I/505, 506
liân I/431
Lisânüddin İbnü'l-Hatîb I/433, 438, 609
Lît I/497
livâ I/488, 489, 490, 491, 492, 494, 495, 502
Liyye I/525
Lizâz I/506
Lokman II/457
Louis I/314, 315
Luhayf I/506, 518
Lukaymî I/305
Lûtfullah b. Hasan et-Tokâdî II/259
Lübâbe el-Kübrâ bint Hâris II/469

M
Ma'bed II/469
Ma'dikerib I/352
Ma'kıl b. Yesâr I/418, 609
Ma'mer II/332
Ma'mer b. Nadle II/170
Ma'n b. Adî el-Aclânî I/475, II/145
Ma'sub I/518
Maân I/353, II/29

maaş I/133, 134, 221, 272, 377, 379, 384, 420, 424, 425, 578, 579, II/89, 101, 157, 350, 396
mabeyinci I/152, 153
Mağrib I/604, 620, 621
Mağribliler II/537
mağşûş I/611
mahmil-i şerîf I/458
Mahmiye b. Cez I/405, 559, 561
Mahmud b. Lebîd II/38
mahpus I/465
Mahrefe el-Abdî I/601
Mahreme b. Nevfel I/195, 380, 443, II/321, 433
Mahreme el-Abdî II/97
mâide I/340, 341
Makâmât II/293, 294
Makbilî II/273, 277
Makdisî, Ziyâuddin I/44
Makedonyalı Filip I/492
Makkarî I/146, 170, 171, 542
Maknâ II/164
Makrizî I/506, 618
maksure II/516
makyaj II/177, 178
mal I/49, 50, II/51, 87, 114, 116, 296, 317, 474, 477, 479, 480, 496
mal beyanı I/430
Mâlik b. Enes I/137, 419, 420, 432, 496, 588, 589, II/42, 68, 82, 83, 146, 208, 222, 346, 357, 358, 361, 366, 367, 368, 391, 407, 501, 532
Mâlik b. Ahmer I/273
Mâlik b. Avf en-Nasrî I/403
Mâlik b. Duhşüm I/475, 476, II/145
Mâlik b. Merâre II/394
Mâlik b. Mürre II/394
Mâlik b. Müzevvid II/394
Mâlik b. Nadr I/245
Mâlik b. Nüveyre I/404, 582
Mâlikî mezhebi I/137
mancınık I/552, 553, 554, II/126
Mâni II/518
manifaturacılar II/98
manifaturacılık II/96
marangoz II/72, 126, 130
marangozluk II/125
Marianos Romenus II/333, 338
mâristân II/32, 478
Mâriye I/160, 351, II/149, 521
Mâriye (hizmetçi) I/526
Mâserceveyh II/339
Mâsercisî II/283
Mâsike I/356
Mâti II/518, 519, 520, 521
Matlau'n-nücûm fi şerefi'l-ulemâ ve'l-ulûm I/414
Mâü'l-Ayneyn I/26
Mâverdî I/145, 393
Me'bûr el-Kıbtî I/160, II/517, 521, 522
Me'mûn I/184, II/337, 413
Me'sûr I/518
Meâfir I/320
Meâfirî I/327
Mecenne II/231, 233
meclis II/407, 425, 526, 527
Mecmau bihâri'l-envâr I/285
mecûsi I/163, 230, 576
Mecûsîlik I/335
Medâin I/379, II/157
Medâinî I/350, 361
medhiye I/363, 364, 365, II/371
Medhu't-tüccâr ve zemmu ameli's-sultân II/79
medih II/196
Medine I/62, 122, 333, 358, 400, 419, 444, 457, 485, 486, 488, 527, 535, 539, 562, 565, 566, 567, 587, 618, 623, 629, II/55, 99, 115, 118, 119, 156, 171, 197
Medine pazarı I/450, 459, 632, II/101, 409
Medînetü'l-ulûm II/259
medrese I/195, II/371
Mefâtîhu'l-ulûm II/255
mefdûl I/422, 435
Meğâzî (Muğire'nin) II/332
Mehdî b. Tûmert I/140
mehir I/349, II/227, 361, 400, 476, 480, 481
mekkâs II/95
Mekke I/52, 181, 204, 206, 207, 215, 216, 219, 233, 256, 261, 346, 347, 350, 388, 397, 399, 400, 421, 424, 487, 492, 497, 520, 564, 629, II/22, 99, 109, 128, 540
Mekke pazarı I/448, 450
Mekke'nin fethi I/387, 485, 489, 497, 499, 502, 526, 531
mektup I/267, 269, 270, 271, 272, 275, 278, 279, 282, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 307, 310, 311, 319, 312, 316, 317, 318, 320, 322, 327, 328, 329, 349, 355, 356, 381, II/319, 320, 323

melek I/242, II/133, 135, 459, 467
melik I/143
melikü'l-mülûk I/144
Menâkıbu Cafer b. Ebî Tâlib I/44
mendup II/251
Mennâî II/47
Mercânî I/72
Merdâvî I/71
Merğinanî, Zahîrüddîn I/412
Merinîler I/140, 142
Meriyânus er-Râhib II/333, 338
Meriyye I/311
Merkez camii I/220, 446
Merrüzzahrân I/487, II/436
mersiye I/366, II/196
Mertûm I/296, 298, 299, 302
Mervân b. Ciz II/20
Mervân b. Hakem I/195, 209, 210, 431, 466, 587
Mervan b. Osman el-Mekkî I/43
Mervezî II/424
Meryem I/339, 340
Merzûk es-Saykal I/523
Mesâliku'l-ebsâr fî memâliki'l-emsâr II/258
mescid I/230, 231, 232, 233, 234, 235, 343, 357, 367, 431, 432, 433, 459, 461, 462, 465, 525, 526, II/56, 60, 68, 107, 140, 141, 146, 180, 188, 209, 213, 285, 297, 363, 370, 404, 409, 412, 433
Mescid-i Dırâr I/475, 476, II/145, 146, 147
Mescid-i Haram II/517
Mescid-i Nebevî I/210, 227, 592 II/54, 142, 144, 148, 284, 287, 517
mescidde iş yapmak II/188
Mesih I/334, 335, 337
meslek I/116, II/66, 67, 77, 79, 88, 97, 99
Mesrûh b. Abdikülâl I/352, 406
Mesud I/546
Mesud b. Amr el-Kârî I/560, II/21
Mesud b. Hüneyde I/539
Mesud b. Sa'd I/353, II/29
Mesud Cemû II/531
Meşrebetü Ümmi İbrahim I/586
Mevâddü'l-beyân I/291
Mevâhibü'l-erebi'l-mübree II/201
mevâkît I/220
mevâlî I/159, II/84, 398, 479
Mevâzinî I/43
mevlâ I/159, 422
Mevlây İsmail I/314, 315, 464
mevlid I/60, II/364
Mevsılî, Hüseyin b. Mübârek I/412
mevzû II/275
Meymûn en-Neccâr I/207, 209
Meymûne I/160, 442
Meysere (Ebû Taybe) II/90, 170
Mezâl I/557
mezâlim I/426, 427, 429
mezar II/235
Mezâr-ı Şerif I/307
Mezhic I/402, 581
Mezîde bin Câbir el-Asarî I/495
Mezîde el-Asariyye I/495
Mezkûr el-Uzrî I/525
Mısır II/27, 113, 336, 369
Mısırlılar II/537
mızrak I/84, 225, 519, 521, 523, II/103, 161, 207, 209, 211, 213
mızrak satıcısı II/103
mide II/418, 419
Miftâhu's-saâde II/259
miğfer I/520, 521
mihcen I/225
Mihcene I/232
Mihdem I/518
mihrap I/203, 204, II/541
Mihrecân I/558
mihsara I/226, 227
Mikâil I/148, 150
Mikdâd I/150
Mikdâd b. Amr (Esved) I/522, 523, II/474, 477
Mikdâm b. Ma'dikerib I/389
miktar takdiri I/583
mil I/446
Minâ I/207, 209
Mina I/455, 527
minare I/221, 222, 223, 491
minber I/207, 209, 210, 211, 213, 222, 223, 431, 543, II/126, 297, 470, 516
Minehu'l-mideh I/363
Minhâcu resmi'l-Kur'ân II/531
Minhâcü'l-müteallim II/406
miras I/439, II/49, 50, 298, 374, 379, 380, 381, 408, 425, 440, 441, 475, 476, 477, 479
Mirdâs b. Mâlik I/582
Mirdâs el-Muallim II/174
Mîseb I/586
misafir II/55

misafir evi II/25, 27
Misafirler Evi II/23
misk II/72, 98, 101, 491
miskâl I/603, 605
miskin II/154
Mistâh b. Üsâse I/466
misvak I/169, 242, II/311, 402, 403
mizmâr II/189, 213, 501
Moğol II/529, 532, 535
Mostarî I/24
Mu'temid b. Abbâd I/138, 139
Muâfâ b. İmrân I/272
muâhât II/91, 459
muamele I/274, 437, 438, 583
muâmele (ortakçılık) I/584
muammâ II/300
muammeyât II/300
Muaskerî I/312, 550
Muâviye I/52, 147, 158, 186, 198, 207, 209, 210, 244, 259, 265, 266, 272, 274, 276, 277, 278, 343, 363, 365, 382, 419, 420, 430, 436, 446, 465, 505, 548, 550, 552, 588, 610, 612, II/28, 37, 39, 40, 115, 116, 120, 134, 152, 191, 217, 290, 295, 357, 361, 372, 373, 382, 422, 457, 462, 464, 467, 478, 489, 499, 516, 522
Muâviye b. Hudeyc I/444
Muavvizeteyn II/129, 130
Muaykıb b. Ebû Fâtıma I/266, 329, 560, 589, 590
Muâz b. Afrâ II/24
Muâz b. Cebel I/181, 182, 183, 184, 186, 196, 256, 352, 391, 404, 417, 418, 419, 421, 422, 439, 440, 456, 576, 580, II/55, 288, 294, 295, 296, 399, 423, 442, 454, 455, 486, 494, 495
Muâz el-Cühenî I/454
Muâze el-Gıfâriyye II/180
mubah II/252
Muğabbire II/204
Muğîre b. Abdurrahman II/332
Muğîre b. Şu'be I/19, 173, 266, 274, 275, 363, 381, 416, 419, 430, 437, 521, 536, 583, II/26, 202, 324, 462
Muhâcir (Ümmü Seleme'nin azatlısı) I/159
Muhâcir b. Ebû Ümeyye I/351, 337, 346, 404
muhâfız I/460, 479, 534, 536
muhafız I/533, 535, II/516
Muhammed Âbid es-Sindî II/513
Muhammed b. Abdurrahman b. Ömer el-Esâbî II/78
Muhammed b. Ahmed el-İskenderânî II/538
Muhammed b. Amr b. Hazm II/312
Muhammed b. Bahît el-Mutî II/538
Muhammed b. Ebû's-Sürür el-Bekrî II/534
Muhammed b. Eflâtun I/269
Muhammed b. Emir Abdülkâdir el-Cezâirî I/504
Muhammed b. es-Sâfî I/269
Muhammed b. Hanefiyye II/464
Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî II/493, 532
Muhammed b. Hasan b. Sâiğ ed-Dımaşkî II/80
Muhammed b. Ishak II/391
Muhammed b. Ishak es-Sa'dî el-Herevî II/80
Muhammed b. İbrahim b. Mukrî II/513
Muhammed b. Ma'mer el-Makdisî II/534
Muhammed b. Mahmiş ez-Ziyâdî I/332
Muhammed b. Meserre II/149
Muhammed b. Mesleme I/266, 427, 480, 484, 485, 486, 522, 523, 534, 535, II/55
Muhammed b. Muhammed el-Bahşî I/504
Muhammed b. Mustafa el-Bekrî II/534
Muhammed b. Muzaffer I/43
Muhammed b. Ömer el-Eslemî II/31
Muhammed b. Sîrîn bkz. İbn Sîrîn
Muhammed b. Tahir b. Ali el-Makdisî II/200
Muhammed Bayram II/47
Muhammed el-Bûisâmî II/202
Muhammed Emin b. Sadeddin eş-Şirvânî II/262
Muhammed en-Nefsü'z-Zekiyye I/137, 593, II/119
Muhammed Habibullah el-Cekenî II/392
Muhammed Mahmud eş-Şinkıtî II/530
Muhammed Said el-Habbâl I/85
muhannes II/517, 518, 519, 520
Muharrem I/334
Muharrem (yer adı) I/245
muhasip I/390
Muhayrık I/586, 587, II/512
muhayyerlik II/92
muhazzil I/543
muhbir I/542
Muhibbüddin et-Taberî I/262, 43

Muhtar el-Küntî I/193
muhtesib I/447, 449, 450, II/82
mukaddemî'l-hârât I/456
Mukâtil b. Süleyman II/334
Mukavkıs I/293, 294, 316, 335, 337, 338, 346, 351, 506, 510, 511, II/521
mukrî I/180, II/502
Muleyh I/525
mum I/228, 229
Munkiz b. Amr el-Ensârî II/92
Muntahabu Kenzi'l-ummâl II/281
Muntasır-Billâh I/436
Murabıtlar I/138, 139, 142
Murâdî I/317
Mus'ab b. Umeyr I/150, 180, 489, 492
Mus'ab b. Zübeyr I/611
Mûsa I/334, 335, 410, 518, 564, 570, II/167, 408
Mûsa b. Ebû İnân I/81, 92, 93
Mûsa b. Şâkir I/553
Mûsa b. Verdân I/571
musaddık I/418, 580, 581, 582
musâfaha I/375, 542 Ayrıca bkz. tokalaşma
musâkât II/116 Ayrıca bkz. ortakçılık
musallâ I/225
Mushaf I/133, 163, 268, II/312, 318, 342, 344, 351, 352, 353, 354, 355, 357, 358, 359, 360, 369, 536
mushaf satımı II/363
Mushaf'a bakarak okuma II/356, 360
Mushaf'ı öpmek II/359
musiki II/189, 191, 192, 193, 199, 200, 202, 203, 205
muska II/361, 508
Mustafa ez-Zehebî I/618
Mutayyen II/447
Mûte I/538
Mutî b. Esved I/392
Muvâfakatü'l-âyi'l-Kur'âniyye li'l-ulûmi'l-felekiyye II/538
Muvahhidler I/139, 140, 142, 371, 383, 429, 615
muvakkit I/219
Müberree I/192
Mücâhid b. Cebr II/325, 334, 335, 350, 369
mücâzefe I/448
Mücemma b. Hârise I/184, 186
Mücezziz el-Müdlicî II/52
mücmir I/231
müd I/424, 618, 619, 620, 621, 622, 623, 624, 625, 626, 627, II/55, 169
müdâra I/569
müdârebe II/90, 92, 93
müdd I/628, II/160
müderris II/89
müellefe-i kulûb I/380, 569, II/152
müezzin I/216, 217, 218, 221, 223, 224
Müfâhare beyne's-seyf ve'l-kalem I/520
Müfîdü'l-ulûm ve mübîdü'l-hümûm II/255
müftü II/89, 100
Mühelleb I/500
Mühelleb b. Ebî Sufra I/515
Mühendis, Ahmed b. Muhammed I/43
mühendislik I/444, 445, 446
Mühtedi-Billah I/426
mühür I/271, 272, 327, 328, 329, 330, 331, II/130
müjde I/562, II/185, 307
müjdeci I/469, 562
müksirûn II/483
mülâane I/431
Mülâibü'l-esinne II/416
Müleyke II/105
mülk I/52, 54, 146
münâdî I/344, 445, 454, II/497
münafıklar I/151, 565
Münâvî I/618
münazara II/402
müneccim II/51, 384
Münzir b. Sâvâ I/50, 335, 346, 352, 403
Mürâre b. Rebî I/467
mürcie II/335
mürekkep I/278, II/310, 330, 529
Müreysi I/479, 480
Mürhibî II/424
Mürteciz I/505, 511
Müseylimetü'l-Kezzâb I/352, II/24, 30
Müsla't-tarîka fî zemmi'l-vesîka I/433, 438
Müslihüddin Lârî II/51
Müslim b. Eslem b. Becre I/479
Müslim b. Haccâc II/268, 271
Müslim b. Hâris I/322
Müsned II/270, 271, 272, 274, 275
Müsnedü Temîm ed-Dârî I/303
müstahap II/252
Müstazhir I/142, 143
Müstedî-Billâh I/299
müstemlî I/211, 212

Müstencid-Billâh I/300
Müstenedü'l-ecnâd fi âlâti'l-cihâd I/524
müstenfîr I/487
müstevfî I/595
müşavere I/343
Müşir Ahmed Paşa I/89
müşrik II/38, 151, 423
Mütemmim b. Nüveyre I/582
Mütevvece II/332
Müttakî el-Hindî bk. İbnü'l-Hindî
müzâraa II/110 Ayrıca bkz. ortakçılık
Müzeyne I/497

N
na'lin I/317, 318
Nebatî II/84
Nabatice I/360, II/471
Nebâtîler II/85
Nâbiğa el-Ca'dî I/363
Nâblusî bk. Abdülganî en-Nablusî
Nâciye b. Cündeb el-Eslemî I/513, 518
Nâciye et-Tavâfî II/353
Nadr b. Hâris II/41
nafaka II/19
Nâfi b. Abdülhâris I/441, 463
Nâfi b. Zurayb en-Nevfelî II/353
Nâfiu's-sâhil I/404
Nahhâr b. Evs II/372
nahiv II/341, 342, 343, 344, 369, 438
Nahletü'l-Yemâniyye I/525
nâib I/423
Nâil I/154
Nâile II/474
Nâile bint Hashâs II/206
Nakî I/631, 632
nakîme I/563
nakış II/130, 132, 134
nakip I/390, II/43
nakkaş II/129, 130
Nakşibendilik II/445
nalin I/169, 170, 171, 236, 317, 318, 452, II/353, 432, 522
namaz I/206, 233, 234, 578, II/61, 93, 151, 306, 309, 384, 419, 421, 443, 444, 483, 507
narh I/448, II/174
nasihat 300
Nâsır bkz. Abdurrahman en-Nâsır
Nâsır b. Mansûr I/615
Nâsır-Lidinillâh Muhammed b. Yakub I/309
Nasîhatü's-safâ fî kavâidi'l-hulefâ I/145
Nâsiruddin el-Fezârî II/437
Nasîrüddin et-Tûsî II/406
Nasr b. Haccâc I/344
Nebhân II/117
Nebhânî I/31, 364
Nebît pazarı II/231
nebîz I/249, 455
Necâşî I/164, 165, 225, 316, 346, 348, 349, 350, 351, 404, 442, 475, 521, 547, II/20, 102, 129, 130
Necd I/459, 503, 518, II/22
Necrân I/182, 318, 332, 352, 401, 404, 575, 576, 595, II/26, 321
Nefise bint Ümeyye II/179
Nefsü'z-Zekiyye bkz. Muhammed en-Nefsü'z-Zekiyye
Nehdî II/501
nehir II/107
Nekâ I/246
nemle I/188, 190
nemmâm I/546
Nemr b. Tevleb I/50
Nemrud b. Kenan I/618
neş I/603, II/29, 30
Neşrü tayyi't-ta'rif fî fadli hameleti'l-ilmi'ş-şerif II/424
nevât I/603, 605, 609
Nevevî II/487
Nevfel b. Hâris I/228, II/103
Nevrûz I/558, II/230
Neylü'l-Merâm bi-âyâti'l-ahkâm I/413
Nihâyet'l-ereb II/257
Nihâyetü'l-Îcaz I/89
Nil II/113
noterler I/438
noterlik I/433
nöbet I/535, 536
Nu'mân b. Beşir II/501
Nu'mân b. Mâlik II/322
Nu'mân b. Mukarrin II/27, 28
Nuaym b. Abdikülâl I/320, 352, 406
Nuaym b. Evs I/296
Nuaym b. Mesud el-Eşcaî I/543, 544, 546
Nuaym el-Mücmir I/231
Nuaymân b. Amr I/172, II/88, 166, 431, 433
Nuh (peygamber) I/220, II/81
Nuh b. Mansûr II/531
Nukâde b. Abdullah II/221
Numan I/172

Nûr sûresi I/189
Nûru'l-iktibâs fi mişkâti vasiyyeti İbn Abbas II/491
nüdbe II/196
nübüvvet I/52, 54, 201
nücum ilmi II/51, 52, 373
nüfus kaydı I/382
nüfus sayımı I/373, II/321
Nümeyle b. Abdullah el-Leysî I/486
Nüveyrî II/257
Nüzhetü'l-esmâ fî mes'eleti's-semâ II/201

O

oduncu II/122
ok I/506, 520, 523, 557, II/43, 158, 159, 160, 161, 186, 194, 308, 385, 421, 422
okçu II/462
okul II/364
okuyup üfleme II/38, 44
ordu I/373, 376, 380, 384, 385, 387, 388, 484, 497, 498, 499, 533, 568, 578, II/151, 178, 461
ordugâh I/445
ortakçılık I/584, 602, II/110, 113, 116, 168
ortografi II/369
Osman b. Affân I/135, 154, 161, 184, 186, 196, 198, 218, 221, 265, 266, 297, 298, 299, 300, 302, 329, 346, 379, 416, 430, 433, 436, 439, 440, 442, 444, 453, 462, 467, 472, 486, 522, 531, 532, 543, 548, 549, 551, 588, 592, 610, 632, II/90, 97, 100, 101, 114, 131, 151, 202, 227, 228, 295, 297, 312, 354, 358, 359, 360, 433, 458, 459, 467, 473, 474, 475, 476, 477, 479
Osman b. Ali I/61
Osman b. Ebû'l-Âs I/401, 405
Osman b. Huneyf I/577, 578
Osman b. Kays b. Ebû'l-Âs II/27
Osman b. Talha I/257, 260, II/125
Osman ed-Diyyemî II/282
Osman eş-Şeybî I/259
Osmanlı devleti I/491
Osmanlılar I/492
otel II/31
oyun I/173, II/188, 189, 190, 194, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 225, 366
oyuncak II/207, 208, 212

Ö

öğretim I/426, II/303, 308, 361, 364, 402, 405
öğretim yaşı II/365, 366, 367
öğretmen I/186, 188, 579
öğüt II/300, 301, 303, 411
ölçek II/99, 175
ölçü aletlerini kontrol II/101
ölçü birimleri I/603
ölüm II/396
Ömer b. Hakttâb I/49, 57, 134, 135, 136, 143, 146, 148, 150, 151, 152, 154, 156, 157, 158, 186, 191, 196, 197, 212, 215, 233, 244, 248, 266, 269, 271, 297, 298, 299, 300, 302, 330, 332, 343, 344, 357, 358, 366, 377, 378, 379, 380, 381, 391, 415, 416, 418, 419, 420, 425, 426, 427, 428, 429, 430, 431, 432, 433, 439, 440, 443, 445, 446, 449, 450, 451, 453, 457, 458, 460, 462, 464, 471, 489, 505, 506, 520, 531, 532, 534, 542, 548, 549, 556, 570, 577, 580, 587, 588, 589, 590, 591, 594, 608, 609, 610, 611, 612, II/25, 28, 31, 45, 68, 82, 84, 86, 87, 88, 89, 92, 93, 102, 113, 114, 118, 119, 120, 129, 132, 135, 151, 155, 160, 167, 202, 204, 220, 221, 290, 294, 295, 297, 303, 306, 316, 318, 320, 321, 323, 324, 336, 346, 350, 353, 358, 359, 362, 364, 369, 370, 381, 387, 389, 398, 399, 400, 442, 448, 450, 451, 452, 458, 460, 464, 467, 470, 472, 481, 484, 487, 489, 494, 500, 504, 514
Ömer b. Abdülaziz I/58, 147, 322, 327, 384, 429, 579, II/108, 120, 220, 312, 316, 339, 397, 539
Ömer b. el-Mekkî eş-Şerkâvî II/535
Ömer b. Raslân el-Bulkınî I/504
Ömer b. Sâlim I/366
Ömer b. Şebbe I/275, 323

P

palûze II/229, 230
panayır II/232
pantolon II/97, 98, 100, 464
para I/607, 608, 609, 617
para basımı I/604, 607, 609, 610, 611, 613, 614, 616, 617
para vakfı I/594, 595
parola I/499, 500, 501
Paul Deschanel I/314
pazar I/448, 449, 450, 632, II/67, 68, 69, 71, 81, 82, 83, 84, 86, 89, 90, 91, 92, 93, 96, 99, 101, 104, 141, 156, 167, 231, 232, 409
Pehlevice II/471
peygamber II/49, 50

Peygamber I/39, 41, 42, 44, 45, 46, 47, 48, 51, 52, 53, 54, 149, 156, 157, 161, 204, 323, 324, 325, 326, 335, 336, 338, 360, 372, 409, 427, 475, 477, 498, 506, 514, 516, 519, 530, 539, 541, 544, 553, 556, 564, 566, 586, II/19, 36, 44, 65, 74, 90, 108, 112, 124, 125, 136, 144, 150, 152, 153, 197, 209, 210, 211, 214, 216, 218, 221, 248, 416, 431, 440, 524 Ayrıca bkz. Resûlullah
Peygamber'in (sav) terekesi II/353, 356
Peygamber'in mirası II/409
Peygamber'in vücut özellikleri II/523
peynir II/230, 231
plan II/149
posta I/343, 344, 345, II/220
postacı I/341, 344, 405
Ptolemaios II/113
pusu I/556
pusula II/540, 541

R

rabbanî II/301, 502
rabbâniyyü'l-ümme II/489
Rabîa b. Ebû'l-Berâ I/506
Rabîa b. Ka'b I/159, 162, 238
Rabîa b. Osman II/432
Rabîa b. Ümeyye I/211
Rabîa el-Adeviyye I/193
Rabîa eş-Şamiyye I/193
Râbiğ I/490
Râc I/251
Râfi (Ebû Taybe) II/170
Râfi b. Hadîc I/384, 385, 389, 457, 535
Râfi b. Mâlik I/181
Râfi b. Mekîs I/581
Râgıb el-Isfahânî I/202
rakk I/273
raks II/209, 211, 212, 213, 217, 218
Rasûb I/518
Ravdatü'l-a'lâm I/72, II/405
Ravdatü's-sülvân II/165
Ravh b. Ubâde II/335
Ravh bint Ebû Leheb II/225
râye I/488, 489, 490, 491, 492, 493, 495, 502
Rebâh el-Esved I/152, 153, 156, 158, 160, 513
Rebeze II/477
Rebî b. Ziyâd el-Hârisî I/428, II/51
Rebî el-Cizî II/536
Rebîa b. Ka'b el-Eslemî II/113
Rebîa b. Ümeyye I/455, 456, 458
recm II/494
refah II/96, 472, 476, 498
reisü'l-ceyş I/488
remel I/556
Remle bint Ebû Süfyân (Ümmü Habîbe) I/351
Remle bint Hades II/24, 26
Remle bint Hâris en-Neccâriyye II/23, 24, 27
Rendîd I/557
resim I/242, 606, 607, 610, II/130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 207, 208
resmî yazışma I/294, II/323
ressam II/131, 132, 136
Resûlullah I/147, 150, 205, 261, 278, 288, 290, 291, 293, 304, 322, 327, 328, 329, 330, 347, 349, 361, 365, 366, 393, 406, 411, 434, 435, 460, 462, 474, 499, 502, 503, 505, 507, 512, 524, 527, 537, 554, 594, 596, II/154, 188, 199, 203, 234 Ayrıca bkz. Peygamber
Resûlullah'ın çokevliliği II/304
Resûlullah'ın saçı II/522
Resûlullah'ın teri II/522
Reşahâtü'l-meddâd I/504
Revhâ I/562
Reyhâne I/160
Reyyân I/251
Rıdvan el-Feylesof II/528
rıtıl I/603, 626, II/220
rızk bkz. maaş
rızık II/58, 59, 66, 67, 87, 88, 110, 111, 121, 156, 309, 480
riba bkz. faiz
Ribât II/53, 371
ridâ I/347, II/48
ridde II/449, 456
Rifâa I/455
Rifâa et-Tahtâvî I/89, II/79
Risâle fî cevâzi's-semâ II/200
Risâle fî ğinâi'l-mülhie II/200
Risâle fî medhi't-tüccâr II/74
Risâle fi'l-mufahâre beyne's-seyf ve'r-remh I/520
risâlet I/53
ritâne I/359
Rîu's-Sâhil II/404
Rivâyâtü's-sahâbe ani't-tâbiîn II/398
Rodos I/550

Rubeyyi' bint Muavviz II/105, 179, 195, 202, 210
Rudvâ I/160
Rufey b. Mihrân II/334
Rufeyde el-Ensâriyye II/32, 33, 40, 180
Ruhaym II/140
Rukiyye (Hz. Fatıma'nın azatlısı) II/235
Rûm I/310, 311, 312, 313, 314, 327, 371, 557, II/514
Rûmca I/354, 360, 371, 382, 383
Rûme el-Gıfârî II/160
Rûme kuyusu II/160
Rûmiye II/314
Ruveyfi I/160
Rükâne b. Abdi Yezîd II/215, 217
rüşvet I/584, II/76
Rüveyşid es-Sekafî I/458
rüyâ I/201, 202
rüyâ tabiri I/199, 200, 201, 202, II/347, 444

S

sâ I/251, 618, 619, 621, 623, 624, 626, 627, 628, 629
Sa'd II/359
Sa'd b. Ahrem I/516
Sa'd b. Âiz II/91, 120 Ayrıca bkz. Sa'd el-Karaz
Sa'd b. Büceyr I/384
Sa'd b. Ebû Vakkâs I/198, 430, 457, 458, 472, 506, 533, 539, 561, II/34, 202, 233, 477
Sa'd b. Habîbe I/384
Sa'd b. Habte I/384
Sa'd b. Mâlik I/247, 491
Sa'd b. Muâz I/183, 386, 489, 493, 533, II/24, 32, 43, 44, 108, 180, 466, 511
Sa'd b. Rebî II/68, 91, 474
Sa'd b. Ubâde I/182, 486, 489, 490, 534, 561, II/158, 496, 497, 498
Sa'd b. Ubeyd I/183, 186, II/390
Sa'd b. Zeyd b. Mâlik I/503, 518, II/22
Sa'd ed-Devsî I/400
Sa'd el-Arcî I/524
Sa'd el-Karaz I/216, 217, 218, II/91, 120, 359
Sa'd el-Kârî II/390
Sa'dîler I/141
Sa'leb I/630
saat I/220
saban II/110, 111, 116
Sabîğ I/471
Sâbit II/512
Sâbit b. Akram II/146
Sâbit b. Dahhâk I/525
Sâbit b. Kays I/266, 370
Sâbit b. Muâz I/198
Sâbit b. Yezîd II/195
Sâbit b. Zeyd I/183
Sabiğ et-Temîmî II/329
saç II/404
sadaka I/164, 587, 588, 589, 592, II/53, 56, 94, 107, 150, 157, 169
sadaka-yı câriye II/107
Sâder I/251
Sadık Paşa I/316
Sadif I/404
saf (namazda) I/234
saf (orduda) I/502
Safa I/593
Sâfile I/562
Sâfiye I/586
Safiyüddin el-Hıllî I/358
Safiyye bint Hay I/531, 534, II/177, 227
Safiyye bint Abdülmuttalib I/366, 487, II/185
Safrâ I/539
safran II/101
Safvân b. Ümeyye I/347, 380, 463, II/152
sahabi I/44 II/69, 481, 521
Sâhib b. Abbâd II/453, 531, 532
sâhibu'n-na'leyn I/168, 169
sâhibu's-sır I/151
Sâhibü'l-ases I/456
sâhibü'l-ceyş I/488
sâhibü'l-hadis II/485
sâhibu'l-harb I/489
sâhibü'l-livâ I/488
sâhibü'l-medîne I/456
sâhibü's-Sâ II/169
sahife I/273
Sahih-i Müslim II/268
Sahr el-Ğâmidî II/85, 86
Sâıd b. Ahmed el-Endelüsî II/256
sâî I/580, 581, 595, 604
Sâib b. Avvâm I/352
Sâib b. Akra II/105
Sâib b. Osman b. Maz'ûn I/400, 486
Said b. Âs b. Ümeyye II/460
Said b. Cübeyr II/316, 323, 324, 348, 381
Said b. Hâlid b. Amr II/108

Said b. Heylem II/451
Said b. Müseyyeb I/49, 200, 610, 616
Said b. Said b. Âs I/448, 450
Said b. Yerbû I/443
Said b. Zeyd I/539, II/157
saka I/245, II/169
sakal II/403, 516
sâkî I/245, 248
Sakîf I/173, 403, 435, 536, II/22, 25, 26, 27
Sakîfe I/134, II/444, 459
sakk I/409
Salâhüddin el-Alâî I/469
salât II/535
salıncak II/226
Salih b. Abdurrahman I/382, 383
Salih b. Keysan II/331
Salih et-Tuleytulî II/154
Sâlim (Ebû Huzeyfe'nin azatlısı) I/183, 186, II/294, 351, 399, 455, 510
Sâlim b. Abdullah II/68
Salim b. Âmir I/221
Sâlim el-Haccâm II/170
Salt b. Ma'dikerib I/585
saltanat I/52, 53, 54, 410, II/442
Samğ I/589, 590
Samsâme I/518
San'a I/404
sanat I/116, II/66, 72, 73, 75, 76, 79, 80, 88, 97, 129, 171
sancak I/488, 495, II/515
sarık I/170, 347, 496, 502, 508, 606, II/390, 405, 460
sarraf II/100
savâfi II/115
savâif I/446
savaş I/483, 484, 545, 567, II/114, 179, 181, 182, 183, 194, 211
savaşta ticaret II/93
Sayfî b. Âmir I/401
Sebha I/505
Sebül II/31
seccâde I/224
Sedillot II/540
Sedîr II/108
Sedûsî II/284
sefer I/486, 562, 563, II/197
Seffârînî I/71
Sefîne II/158
Sehâvî II/505
Sehl b. Ebû Hasme I/585
Sehl b. Harun I/126
Sehl b. Sa'd I/508
Sehmî I/43
Sekâsik I/401
Sekb I/505
seksek II/217, 218
Sekûn I/401
Selâ I/628
Selahaddin Eyyûbî II/517
selâm I/173, 289, 290, 471, 570, II/364, 524
Selâmân II/23, 30
Seleme b. Ekva I/376, II/462
Seleme b. Yezîd I/400
Selh b. Mencâb I/581
Selît b. Amr I/346, 351
Selît b. Süfyân el-Eslemî I/538
Selîme I/403
Selma (Hz. Peygamber'in cariyesi; Hz. Safiyye'nin azatlısı) I/160, II/185
Selman II/446
Selmân b. Rebîa el-Bâhilî I/424, 505
Selmân el-Fârisî I/150, 196, 198, 361, 555, 553, 558 II/54, 57, 157, 399, 503, 515
semer II/419, 478, 499
Semerkandî, Ebü'l-Kasım I/43
Semhûdî II/405
Semra bint Nehîk I/448, 449
Semûd II/232
Semüre b. Cündeb I/385, II/328
Sender II/517, 522
Seniyyâtü'l-vedâ II/197, 198
Seniyyetü'l-vedâ I/508
Seniyyetü'l-Mere I/490
Seniyyetü'l-Mürâr I/533
Serât II/477
serçe II/218, 220
seriyye I/484, 490, 568, II/56, 58
Seriyyetü'l-Habat II/465
servet II/472
ses güzelliği II/501
Sevâd (Irak arazisi) I/578
Sevâd b. Gaziyye el-Ensârî I/403, 503, 577
Sevâd b. Kârib I/366
Sevâde (Hz. Hasan'ın ebesi) II/185
Sevâde b. Rebî el-Cermî II/221
Sevbân I/218, 239, II/23, 28
es-Sevdâü'l-vâfiye I/603
Sevde I/173, 532, II/121, 173
sevgi II/377
Seyfüddin Kılıç el-Mansûr I/308

sıcak su I/239, 240
Sıddık Hasan Han I/413
Sıffin II/357
sıhhat olsun I/251, 252, 253, 255
Sıhyevn I/298
sıla-i rahim II/298, 371, 384
sır kâtipliği I/270
sırdaş I/151, 157, 376, II/38
Sırma b. Ekva I/590
Sîfü'l-Bahr I/490
Sîmâh el-Belkâvî II/118
sîret I/48, 60
Sîrîn (Hassân b. Sâbit'in cariyesi) II/199
Sîrîn el-Kıbtiyye I/351, 363
siâye I/595, 596
Sibâ' b. Urfuta I/485, 486
sicil kâtipliği I/433
Sicill I/267
Sicilya I/550
sidâne I/257, 260
sikâye I/235, 260
sikke I/605, 607, 609, 610, 611, 612, 613, 614, 615, 617, II/134
sikke (posta istasyonu) I/344
sikke basımı I/605
silah I/504, 518, 524, 577, II/22, 72
silsile II/445, 446
Simâk b. Haraşe II/453
simsar II/94, 95, 122, 123, 139, 184
Simtü'l-leâl I/64
Sinan b. Ebû Sinan I/402
Sinan b. Vebre I/500
Sintâs II/497
Sirâc I/227
Sirâr I/563
sirke II/46
Sivâr b. Hemmâm I/549
siyaset I/410, II/76
siyer I/47, 61, II/332
sohbet II/290
sopa bk. celde
soru sorma II/377, 380, 392, 393, 401
soyla övünme II/424
söz taşıyan I/546
sözleşme I/434, 436, 438
stenografi II/305
Stephanos II/338
su I/245, 246, 247, 248, 249, 251, 255, II/168
su çıkarma II/169
su kaynağının tesbiti II/168
su satışı II/160
su tulumu I/247
Suayr b. Hufâf I/400
Subâh I/207, 209
Subayha et-Teymî II/477
Subhu'l-a'şâ I/63, 65
Suffe I/178, II/53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61
sûfi II/53, 205, 211, 218
Suhaym I/456
Suheyb II/398
Suhuf-i ulâ II/507
sûk II/96
Sûk-ı Câme II/232
Sûk-ı Ukâz II/232
sukûk I/409
Sukyâ I/245, 246
Suleytîn I/307, 311, 312
sulh I/346, 568, 575, 576
sulh kâtipleri I/274
sultan I/53, 143, 144
Sultân (Hz. Peygamber'in adı) I/54
Sultân b. Seleme I/534
es-sultânu'l-a'zam I/144
sultânu's-selâtîn I/144
Sumeyte el-Leysiyye I/392
Sunbâtî II/259
Sunh I/378
Suphi Paşa I/609
sur I/554
Sus II/46, 132
Suûdu'l-metâli II/266
Sübkî I/305
Süfyân b. Abdullah I/400
Süfyân b. Uyeyne I/580, II/367
Süfyân es-Sevrî I/50, 580, II/85, 138, 230, 391
Süheyb II/57
Süheyl b. Amr I/247, 323
Süheylî I/307, 332, 333
Sükkerî I/85
Süleym I/490, 495, 497
Süleyman (peygamber) I/52, 244, 292, II/208
Süleyman b. Abdülmelik II/312
Süleyman b. Said I/382, 383
Süleyman b. Yesâr II/452
Sümâle I/403
Sümâme b. Üsâl I/346, 459
sünnet (hıtân) II/185, 214

sünnet II/267, 271, 276, 290, 298, 318, 331, 395, 444
sünnetçi kadın II/185
Sürâka b. Mâlik I/274, 520
sürgün I/458, 465, 466, II/519
sürme II/34
Süryânîce I/270, 354, 355, 356, 357, 360, 361, II/117, 339, 471, 503
süs II/474
süt I/167
süt satışı II/137
sütanne II/185
sütre I/225, 227
Süveybit (b. Sa'd) b. Harmele I/172, II/431
Süveyd b. Ayyâş I/476
Süveyd b. Gafele I/582
Süveyd b. Hâris el-Ezdî II/49, 50
Süveyd b. Kays el-Abdî I/601, II/97
Süveylim I/475
Süveyş II/119
Suyûtî I/88, 302, 303, 328, 360, 410, 422, 471, 504, 616, II/160, 188, 216, 259, 262, 273, 276, 277, 278, 282, 412, 413, 509, 517

Ş

Şa'bî I/431
Şa'rânî I/543
Şa'vâne I/193
Şâfiî II/295, 361, 367, 500, 536
şahitlik I/433, 435, II/83, 129
şair I/362, 363, 364, 365, 370, II/136, 324
şaka II/173, 174, 431
Şam I/446, 539, II/45, 118, 395, 455
Şâmî I/61, 302, 367, 413
şarap I/454, 458, II/432
şarkı II/188, 191, 192, 193, 195, 196, 199, 202, 203, 204, 205, 210, 212, 213
şarkıcı I/188, 189, 192, 193, 196, 203
şatahât I/469
Şâtıbî I/622
Şebbere bint Safvân II/177
Şebes b. Rib'î et-Temîmî II/235
Şebîhî I/192
Şedîd I/154
Şehr b. Bâzân I/398, 404, 422
şeker II/104, 224
şemâil II/523
Şemerdil b. Kabbâb II/41
Şerhu't-Taklîd I/145
şerîat I/410
Şerîd I/364
Şerîk b. Semî I/444
şevâtî I/446
Şevkânî II/201, 202
şevke II/43, 44
Şeybânî II/493, 532
Şeybe b. Osman I/257, 260
Şeybe b. Rebîa I/472
Şeybî Efendi I/259
Şeyhayn II/441, 448, 449, 458
Şeyhulislam I/134, II/448, 449
Şeyma bint Hâris II/127
şeytan II/450, 452
Şifâ (ra) I/190
Şifâ bint Abdullah el-Ensâriyye I/188, 195 449
Şifâ Ümmü Süleyman bkz. Şifâ bint Abdullah el-Ensâriyye
Şihâb el-Kureşî I/184
Şihâbüddin el-Hafâcî I/311
şiir I/194, 362, 363, 364, 365, 367, 537, II/33, 190, 192, 193, 204, 205, 254, 298, 324, 370, 425, 426, 486, 490, 508, 509
Şinkıtî II/392
Şirbînî I/293
Şu'be b. Haccâc II/391
Şucâ b. Vehb el-Esedî I/336, 346, 351
Şukrân I/160, 479
şûra I/135, 146, II/510
Şurahbil b. Abdikülâl I/320
Şurahbil b. Âmir I/221
Şurahbil b. Hasene I/266, 268, 275, 296, 350
Şureyh b. el-Hâris I/419, 420, 424, 425, 431, 589, II/134, 516
Şureyh b. Yunus I/439
şurta I/55, 456
Şürunbulâlî I/359

T

ta'zir II/178
Tabakâtu'l-huffâz I/88
Tabakâtu'l-hutebâ I/370
Tabakâtû'l-ûmem II/256
tabaklama II/121
tabaklayıcı II/157
Taberistan I/610, 611
et-Taberiyyetü'l-utuk I/603
Tabî el-Himyerî I/524
tabip II/35, 36, 37, 39, 40, 41, 43, 45, 414
tabut II/234

tacir II/73, 74, 76 Ayrıca bkz. tüccâr
Tâcüddin el-Fezârî II/201
tahannük II/390
taharet I/235
tahıl II/118
tahıl ölçümcüsü I/602
Tâhir el-Cezâirî 325
Tahkîku'l-mezheb I/322, 325
Tahmân I/160
tahmîd I/289, 290, 292
Tahrîcü'd-delâlâti's-sem'iyye I/34, 75, 76, 84, 87, 89, 94, 100
Tahrirü'l-makal fi âdâbin ve ahkâmin yahtâcü ileyhâ müeddibü'l-etfâl II/406
taht I/244
tahterevalli II/226
Tahzîrü'l-havâs min ekâzîbi'l-kussâs II/412
Tâif I/400, 401, 405, 466, 553
Tâif Gazvesi I/525, 554, II/126, 139, 518
taklid II/441
talebe I/579
Talha b. Abdullah b. Avf I/438
Talha b. Ubeydullah I/183, 186, 198, 267, 430, 442, 457, 468, 475, 527, 539, 588, II/97, 114, 157, 476, 477
Tâlib b. Hamdûn İbnü'l-Hâc II/266, 268
Talk b. Ali es-Suhaymî II/148
Tantâvî Cevherî II/538
Tarafe b. Arfece II/130
Târık b. Ziyâd I/550
Tarîf I/550
Tarîfe II/540
tarih I/332, 333, 334, II/333, 334, 410, 420
Târîhu ehli's-suffe II/60
tarikat II/445, 446, 447
tartıcı I/601, II/97, 98, 99, 100
tasadduk I/586, 589, 592, II/55, 91, 117, 121, 169, 470, 475, 477, 478, 479, 499, 521
tasavvuf II/339, 340, 445, 446
tashif II/345
Taşköprizâde II/259, 261
tatil II/364
tatlı su I/245
Tay I/405, 464
Tayyib b. Abdullah I/296
taziye II/492
tazminat (tedavide) II/45
te'dip I/452, 458, 464, 465, 466, 467, 473, II/401
te'vil II/488
Tebâbia I/618
tebliğ I/53, II/440
tebrik I/562, II/145
Tebük Gazvesi I/467, 468, 475, 484, 485, 486, 488, 526, 536, 583, II/27, 93, 97, 197, 230, 472, 479
tecessüs I/541, II/37
tecmîmât II/364
tedavi II/34, 35, 36, 38, 39, 40, 42, 45, 47, 168, 180, 181, 182, 183, 414, 416, 417
tedbir II/377
tedvin II/319, 321, 322, 323, 331, 389, 529
tefsir II/289, 322, 324, 334, 335, 425, 467, 486, 507
Tefsiru İbn Abbâs II/324
tekne I/251
telefon I/345
telgraf I/345
telif I/91, 201, II/319, 322, 326, 333, 334, 389
tellâl I/344
Temîm (kabile) I/400, II/24, 29
Temîm b. Esed el-Huzâî I/443
Temîm b. Evs ed-Dârî I/184, 209, 227, 228, 269, 295, 296, 297, 299, 300, 301, 303, 304, 305, 306, 352, 506, 514, II/151, 394, 412
Temmâm b. Muhammed er-Râzî II/437
temmâr II/117
temsilci II/186, 234
temyiz I/196
Tenvirü'l-mikyâs min tefsiri İbn Abbâs II/324
teravih I/215
terazi I/601, II/99, 191
tercüman I/354, 355, 360
tercüme I/354, 355, 357, 371, 383, II/337, 338, 339
tereke II/475
Teriketü'n-Nebî II/353
tersîm I/460
Tertîbü's-semâsire II/123
terzi II/72, 125, 187
terzilik II/79
tesbih II/353, 356
Teshîlü'l-medhal li-tenmiyeti'l-a'mâl bi'n-niyyet II/80
teşebbüh I/243, 557, 558
teşehhüd I/289
Teşnîfü'l-esmâ'bi-ba'zi esrâri's-semâ II/201
teşrifât I/174

teşrîk I/455, 456
Tevâliu'n-nücûm fi müfâhareti'l-ulûm II/266
tevekkül II/59, 66, 86, 108
tevkî I/287
Tevrat II/502, 503, 504, 505, 506, 507
Teyâzûk II/330
Teymâ I/404
Tezkiretü's-sâmi ve'l-mütekellim II/405
Theophanet I/552
Tıbb-ı Nebevî II/413
tıp II/33, 34, 35, 38, 41, 42, 45, 66, 76, 78, 329, 337, 339, 414, 418, 508
ticaret I/134, 580, II/66, 67, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 79, 82, 83, 84, 85, 86, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 100, 109, 120, 121, 125, 138, 156, 179, 183, 184, 303, 317, 475, 499
tilâvet II/467
tokalaşma I/95, 375 Ayrıca bkz. musâfaha
töhmet I/459, 460
Tubbe I/617
tuğ I/495
Tuhfetü'l-enfüs I/504
Tuleyha b. Huveylid I/457, II/449, 466
Tuleytula I/307, 312, 313, II/530
tulum I/246, 247
tunç I/241, 242, 251, 614
tuzak I/487, 544, 545, 555, 556
Tûfî II/534
tüccar II/73, 74, 83, 86, 91, 94, 95, 98, 183, 317
Tücîb II/28
Türkler I/556, II/537

U

Ubâde b. Sâmit I/178, 184, 198, 338, 548, II/466
ubbâd II/53
Ubeyd (Abîd) b. Şeriyye el-Cürhümî II/333
Ubeyde b. Hâris I/490
Ubeydîler I/138
Ubeydullah b. Abbas II/469
Ubeydullah b. Abdullah I/222, II/397
Ubeydullah b. Ömer II/92
Ubeydullah b. Ziyâd I/607
Ubeydullah el-Mehdî I/138
ud (çalgı) II/190, 191, 428
ud I/349, II/101, 102
Udes I/581
Udfuvî II/200, 203
Ufayr I/506, 511
uğlûta II/300
uğur II/46
uğursuzluk II/46
Uhayha II/461
Uhud dağı II/150
Uhud Gazvesi I/384, 385, 474, 487, 497, 498, 499, 519, 520, 521, 522, 524, 527, 534, 537, 538, 539, 567, 586, II/44, 180, 182
Ukâb I/493, 494
Ukâşe b. Sevr I/401
Ukâz panayırı I/372, II/74, 231, 232, 233
Ukbe b. Âmir el-Cühenî I/159, 418, 441, 510, 512, 550, II/299
ûkiyye I/424, 603, 604, II/29, 30, 93, 151, 152, 400, 474
Ukl I/477
ulemanın hasedi I/127
ulü'l-emr I/147
ulü'l-azm I/410
Umân I/353, 405
Umdetü't-tâlib fî ensâbi Ebî Tâlib I/307
Umereyn II/450
Umeyr b. Abdiamr II/460
Umeyr b. Ebî Vakkâs I/384
Umeyr b. Vehb I/347
Umeyr es-Sekafî I/576
Umretü'l-kazâ I/487, 537
un II/174, 227, 228
urcûha II/226
Urcûn I/226
Urenîler (Ureniyyîn) I/477, II/415
Ureyne I/405, 477
Urûk II/164
Urve b. Ca'd II/474
Urve b. Mesud I/521, 554
Urve b. Zübeyr II/331
Useyle el-Huzâîyye I/247
Usfân I/441
usulü fıkh II/438
Usvânî II/254
uşârî I/43, 367
uşûr I/576
utanma II/458
Utbe b. Ebû Süfyân II/116
Utbe b. Rebîa I/472
Uveyf b. Azbat I/486
Uveym b. Sâide I/522, II/515

Uveymir II/50
uydurma hadis II/275
Uyeyne b. Hisn II/24
Uyûnu'l-mesâil II/262
Uzre II/426

Ü

Übey b. Halef I/472, 474, 521, 567
Übey b. Ka'b I/182, 183, 184, 186, 196, 215, 265, 266, 268, 270, 321, 418, 439, 440, 580, 588, II/30, 43, 226, 294, 295, 296, 395, 454, 467, 472
Ümeyme I/237
Ümeyye b. Halef I/455
Ümeyye b. Ebû's-Salt I/364, II/229
Ümeyye b. Huveylid I/540
ümmet I/335, II/495
ümmetin emîni I/181, II/455
ümmî I/324, 325, 326, II/253, 317, 390
Ümmü Amâre el-Ensâriyye II/182
Ümmü Atıyye II/185
Ümmü Ayyâş I/237
Ümmü Bürde bint Münzir II/138, 185
Ümmü Cemile II/42
Ümmü Eymen I/160, 163, 238, 251, 253, 255, 366, 630, II/178, 180
Ümmü Ferve II/456
Ümmü Gülsüm I/570, 571, II/481
Ümmü Habîbe I/349, 350, 442, II/102
Ümmü Hakîm binti Abdülmuttalib I/366
Ümmü Hakîm binti Hâris I/348
Ümmü Harâm bint Milhân I/547, 548, 550, 551
Ümmü Kebşe el-Kudâiyye II/181
Ümmü Kulsüm II/522
Ümmü Mihcen I/232
Ümmü Mübeşşir el-Ensâriyye II/107
Ümmü Nübeyt II/205, 206
Ümmü Ri'le el-Kuşeyriyye II/177, 178
Ümmü Rûmân II/226
Ümmü Seleme I/198, II/158, 177, 181, 187, 189, 340, 364, 518
Ümmü Selît I/249
Ümmü Seyf II/186
Ümmü Sinan el-Eslemiyye II/181
Ümmü Subeyye Havle II/188
Ümmü Süleym bint Milhân I/193, II/177, 182
Ümmü Şerîk II/27
Ümmü Varaka el-Ensâriyye I/185, II/181
Ümmü Yusuf I/251
Ümmü Zer' Hadisi II/427
Ümmü Ziyâd el-Eşcaiyye II/180
Ümmü Züfer II/177
Ümmü'd-Derdâ I/193, II/289
Ümmü'l Hasan el-Basrî II/412
Ümmü'l-Fadl II/469
Ümmü'l-Husayn bint İshak I/512, 516, 527
Ümmü'l-Muğîre I/228
Ümmü'r-Rebâb I/526
üniforma I/498
Üsâme b. Zeyd I/136, 160, 177, 205, 206, 421, 422, 512, 527, II/37, 52, 151, 202, 204
Üsâme b. Zeyd et-Tenûhî I/571
Üsâme el-Hanefî II/141
Üseyd b. Hudayr I/182
üstünlük taslama I/522
üzengi I/507, 515, II/406, 513
Üzeyhir I/247
üzüntü II/377

V

vaaz II/300, 411
vacip II/251, 252
Vadilkurâ I/402, 404, 583, 592, II/476, 477
vâfî II/97
vahiy I/267, 270, 272
vahiy kâtipleri I/265
Vahşî I/476, II/146
Vâil b. Hucr II/28
vakfiye I/590, 591, 592, 593
Vâkıd b. Abdullah II/214
Vâkıdî II/533
vakıf I/437, 585, 586, 587, 588, 589, 590, 592, 593, 594
Vâkid Ebû Vâkid I/160
vakit II/52
vâli I/233, 256, 318, 397, 398, 407, 421, 428, 430
Vâsıf Efendi I/495, 611, 612, II/134
Vâsıt I/614
vasi I/391, 392, 424
Vâsile b. Eska II/347
vasiyyet I/392, 586, 590, 591, II/475, 517
vâzi I/502
veba II/45, 46, 47
Veda Haccı I/210, 212, 261, 262, 456, 484, 512, 518, 527, 533, 564, 595, II/355, 481
Vefâiyye II/176
Vefeyâtü'l-eslâf I/72

Vehb b. Münebbih II/332
Vehb b. Umeyr I/347
Vehb el-Hayr I/382
Veht II/478
vekil I/442
velâyet (tasavvufta) II/446
velâyet (yönetim yetkisi) I/56, II/39, 442
Velîd b. Abdülmelik I/571, II/32
Velime II/226, 227, 456
Venşerîsî I/438
Verd (Hz. Peygamber'in atı) I/505, 506
Verd b. Halid I/531
vergi I/383, 578, 586, II/231
vesâyet I/391
vesk I/618, II/115
Vezir I/148, 149, 150, 151, 198
vicâde I/319

Y

Ya'kûb (Hırka'nın azatlısı) II/90, 93
Ya'kûb b. Şeybe es-Sedûsî II/284
Ya'lâ b. Münye I/329
yabancı dil I/354, 357, 358, 361
yağ II/228
Yahûdî I/163, 248, 355, 356, 571, 572, 584, II/38, 39
Yahûdî yazısı I/354, 355, 356
Yahûdîler I/544, 545, 555, 566, 584, II/110, 129, 423
Yahya b. Eksem I/421
Yahya b. Hâlid II/337
Yahya b. Main II/271
Yahya b. Ya'mer I/431
yakıp yıkma I/475
Yakub b. Abdülhak I/550
Yakub el-Mansûr I/310
yalan I/545
yanıltmaç II/300
yapı II/145
yapı işleri I/442, 446
yargı I/53, 54, 55, 56, 409, 410, 411, 413, 416, 417, 420, 423, 426, 433, 439, 578, II/296, 442, 467, 500 Ayrıca bkz. kazâ
yarış I/508, II/160, 194, 214, 217, 402
yastık I/165, 166, 167, 169, 242
yay I/213, 506, 520, 556, 557
yazı I/186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 194, 273, 277, 278, 286, 323, 324, 325, 326, 358, II/158, 159, 187, 308, 309, 310, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 326, 368, 369, 423
yeldeğirmeni II/131
Yemâme I/351, II/449
Yemen I/269, 318, 320, 362, 391, 398, 399, 402, 404, 407, 416, 417, 418, 419, 420, 424, 604, 618, II/105, 537
yemin I/453, II/94
Yerfâ I/154
Yesâr I/160, 630
yetim I/392, II/154
Yezd I/611
Yezîd b. Ebû Süfyân I/267, 404, II/26
Yezîd b. Kays I/296
Yezîd b. Muâviye II/217, 373
Yezîd b. Rükâne II/216, 217
Yezîd b. Tufeyl I/352
yol I/445, 446, 447, 455
yol güvenliği I/526
yolcu II/25, 31
yöneticilik I/54, 55, 56
Yuhanna b. Rü'be I/292, 353, II/27
yular I/512, 515, 516
Yunanca II/117, 338
Yunanlar I/312
Yûsî II/263
Yusuf (peygamber) I/56, 244, 358, II/160, 467, 468
Yusuf b. Abdülmü'min I/140
Yusuf b. Ömer II/541
Yusuf b. Taşfin I/138, 139, 142, 143, 550
Yusuf b. Ya'kûb el-Kâdî II/424
yük II/220, 221, 222
yük görevlisi I/509, 510, 527, 528
yün II/125, 159, 182, 187, 188
yün eğirme II/186, 187
yüz asma I/472
yüzdeki çil II/42
yüzme II/158, 159, 160, 186, 187, 308, 309, 385
yüzücü II/158
yüzük I/328, 330, 331, II/129, 130, 132, 133, 134, 477

Z

Zâğûlî II/256
zâhid II/154, 295, 447, 480, 489
Zâhir II/165
zahîr II/409
Zâhir el-Eslemî I/454
zanaat bkz. meslek, sanat
Zarib I/505, 506, 508

Zâtu's-savârî I/550
zâtü'l-cenb II/44
Zâtü'r-Rik'a Gazvesi I/535
Zâtü's-selâsil I/400, 493
Zâtünnihyeyn II/435
Zâviye II/53
Zebîd I/399, 402, 404
Zebîdî II/424
Zebur II/506, 507
zehâir I/409
Zehebî I/325, 326, II/413
Zehrâ II/136
Zehrâvî II/136
zekât I/181, 275, 405, 418, 426, 576, 580, 581, 582, 583, 584, 592, 595, 596, 602, 603, 604, 630, 631, 632, II/53, 366, 443
zekât kâtibi I/583
Zekvân b. Abdikays I/534
zemzem I/167, 247, 260, 594, II/128, 216
zenginlik II/472
Zer b. Ebû Zer el-Gıfârî I/513
Zerhûnî I/29
Zerkeşî II/509
Zevrâ I/221, 222
Zeyd b. Erkam I/384, II/443
Zeyd b. Hârise I/160, 177, 384, 422, 486, 562, II/52, 217, 218
Zeyd b. Kunfuz I/215, 422
Zeyd b. Sâbit I/182, 183, 184, 186, 187, 196, 197, 265, 266, 268, 270, 271, 272, 276, 354, 355, 356, 361, 418, 422, 425, 431, 439, 440, 441, 508, 535, 588, 620, 625, 626, II/295, 296, 326, 379, 454, 467, 477, 487, 492, 500, 513
Zeyd b. Sehl el-Ensârî II/462
Zeyneb bint Cahş I/532, II/117, 121
Zeyneb bint Nübeyt I/391
Zeyneb el-Ensâriyye II/192
Zeynebî I/43
Zeynüddin el-Irâkî II/412
Zeyyânî I/318
Zeyyânîler I/141
zırh I/387, 506, 519, 527, II/453
Zî Amr I/352
Zî Ruayn I/320
Zibrikân b. Bedr I/363, 366, 404, 462, 464, 506, 580
zifaf II/196, 205, 226
zikâre II/101
zikir II/58, 211, 212, 285, 340, 356, 445
zikir halkası II/286
zil II/522
zimmî I/568, 575, II/38, 363, 508
Zinbâ el-Cüzâmî II/517
zincir II/140
ziraat II/72, 73, 75, 78, 106, 107, 109, 110, 111, 112, 116
ziraî ortakçılık bkz. ortakçılık
Ziyâd b. Ebîh I/419, II/334, 462, 463
Ziyâd b. Hâris I/216, 217
Ziyâd b. Lebîd I/404
Ziyâd el-Bâhilî I/400
Zîyezen II/151
Zû Merah I/463
Zû Mihber I/219
Zû Tuvâ I/487, 497, 502
Zu'l-halasa I/562
Zur'a b. Zî Yezen II/394
Zurkânî I/60, 328
Zü'l-Cedr I/630
Zü'l-Kelâ I/352
zü'l-amâme II/460, 501
zü'l-meşhere II/453
zü'l-yedeyn II/460
zü'l-yemineyn II/460
zü'ş-şimâleyn II/460
zü't-tâc II/461
Zübeyr b. Abdülmuttalib II/127
Zübeyr b. Avvâm I/198, 225, 266, 275, 381, 392, 427, 430, 457, 489, 490, 497, 499, 522, 523, 534, 539, 583, 588, 592, II/90, 124, 171, 466, 470, 471, 475, 476, 479
Zübeyr b. Bekkâr II/437
zühd II/59, 154, 213, 447
Züheyr b. Harb II/424, 485
Zülfikâr I/518, 523
züyûf dirhem II/607
züyûf sikke II/608

KETTÂNÎ

Hz. Peygamber'in Yönetimi

et-terâtîbu'l-idâriyye

Uygarlıkların çeşitli merhalelerinde başka uygarlıklardan o veya bu şekilde etkilenmeleri tabiî bir hususdur. Her sağlıklı ve kendi değerlerine güvenen uygarlık gibi İslâm uygarlığı da civarındaki kültür havzalarıyla etkileşmeye girişmiştir. Ancak onu "İslâm" uygarlığı olarak diğerlerinden ayıran bir özellik vardır ki, temellerinin Kur'ân ve sünnete dayanmış olmasıdır. İslâm uygarlık tarihi boyunca bütün gelişme ve farklılaşmalar İslâm'ın bu temelleriyle düşünüldüğünde bir anlam ifade ederler. Zaten kendisinden önceki semavî dinlerin doğrulayıcısı ve kemâle ermiş son şekli olması yanısıra, temel ilkesi olan tevhîdin evrenselliği sebebiyle esasen belli bir zaman ve mekânla bağlılığı bulunmayan İslâm'ın çeşitli uygarlık ve düşünce sistemleriyle temas kurması, onun özgünlüğünü zedelemediği gibi, evrenselliğinin de tabiî bir sonucudur.

İslâm uygarlığının özgün olmayıp, diğer uygarlıklardan alındığı, Emevîler ve özellikle Abbasîlerle başladığı gibi tezleri ileri süren bazı Batılı araştırmacıların, asıl niyetleri itibariyle bu uygarlığın temelinde yer alan Kur'ân ve sünneti gözardı etmek veya gözlerden kaçırmak istediklerini belirtmek ihtiyacı vardır.

İşte bu bilinçle hareket eden Kettânî'nin, elinizdeki eseriyle ortaya koymak istediği ana fikir, Emevî ve Abbasîlerden başlamak üzere İslâm tarihi boyunca kurulan müslüman devletlerdeki siyasî, idarî, askerî, adlî, ilmî ve iktisadî kurumların şu veya bu şekilde Hz. Peygamber zamanında mevcut olduğu, İslâm uygarlığının temellerinin Allah Resulü (s.a.v.) ve ilk müslüman nesil zamanında atılmış bulunduğudur. Hz. Peygamber'in Yönetimi, İslâm uygarlığının bütün boyutlarıyla ilk ve mükemmel örneklerine Hz. Peygamber'in asr-ı saadetinde sahip olduğunu ortaya koymak bakımından kayda değer bir çağdaş İslâm klasiğidir.

ISBN 978-975-355-544-9 (tk)

9 789753 555449

2. BASKI

İZ YAYINCILIK 012

İSLAM KLASİKLERİ DİZİSİ